नाम्ना दशरथः प्रोक्तस्तस्य पुत्रः प्रतापवान् ॥ नाम्ना त्वैडविडः प्रोक्तस्तस्य विश्वसहः स्मृतः
२५ तस्य पुत्रस्तु खट्वाङ्गः खट्वाङ्गाद्दीर्घबाहुकः ॥ दिलीपश्च स एवाऽत्र तस्य पुत्रो रघुः स्मृतः
२६ रघोः पुत्रो ह्यजः प्रोक्तस्तस्माद्दशरथः स्मृतः ॥ राज्ञो दशरथाज्जातः श्रीरामः परमेश्वरः
२७ यस्य नामान्यनन्तानि गृणंति मुनयः सदा ॥ विष्णोरारभ्य कथिता एकषष्टिर्नृपा मया
२८ एकषष्टिनृपाश्चाऽमी मध्ये रामो विराजते ॥ तस्य ते चरितं कृत्स्नं संक्षेपाच्च ब्रवीम्यहम्
२९ इक्ष्वाकुवंशप्रवरः क्षत्रियो लोकविश्रुतः ॥ बलवान् सरयूतीरेऽयोध्यायां पार्थिवोत्तमः
३० नाम्ना दशरथः श्रीमान् जंबुद्वीपपतिर्महान् ॥ शशास राज्यं धर्मेण सैन्येन महावृतः
३१ अयोध्यायास्तु सान्निध्ये देशे श्रीकोसलाह्वये ॥ कोसलायां महापुण्यः कोसलाख्यो
नृपो महान् ३२ तस्यासीद्दुहिता रम्या कौसल्या पतिकामुका ॥ तस्या दशरथेनैव विवाहो
निश्चितो मुदा ३३ लग्नार्थं तं समानेतुं दूता दशरथं नृपम् ॥ ययुर्विनिश्चयं कृत्वा विवाह-
दिवसस्य च ३४ तदा दशरथश्चापि साकेते सरयूजले ॥ नौकास्थो जलजां क्रीडां चक्रे
वै मंत्रिबंधुभिः ३५ निशायां सेनया युक्तः स्तुतो मागधबंदिभिः ॥ रत्नदीपप्रकाशैश्च
नर्तकीनर्तनयोषितः ३६ तस्मिन्काले तु लंकायां विधिं पप्रच्छ रावणः ॥ कस्मान्मे मरणं
ब्रह्मन् तत्त्वं मां वक्तुमर्हसि ३७ तद्रावणवचः श्रुत्वा कथयामास तं विधिः ॥ कौसल्यायां
दशरथाद्रामः साक्षाज्जनार्दनः ३८ चतुर्धा पुत्ररूपेण भूत्वा त्वां स हनिष्यति ॥ पंचमे-
ऽहनि लग्नस्य राज्ञो दशरथस्य हि ३९ दिवसो निश्चितो विप्रैः कोसलाख्येन रावण ॥
तद्विधिवचनं श्रुत्वा पुष्पकस्थो दशाननः ४० अयोध्यां सत्वरं गत्वा राक्षसैः परिवेष्टितः ॥
नौकास्थं तं दशरथं जित्वा युद्धैः सुदारुणैः ४१ बभंज निजपादेन तां नौकां सरयूजले ॥
तदा सर्वे मृतास्तत्र सत्त्वा निर्मले जले ४२ दशरथसुमंत्रौ द्वौ नौकाखंडोपरिस्थितौ ॥
शनैः शनैः प्रवाहेण गत्वा भागीरथीं नदीम् ४३ ततः समुद्रमध्ये हि जीवितावीश्वरेच्छया
रावणः कोसलां गत्वा कृत्वा परमसंगरम् ४४ कोसलाख्यं नृपं जित्वा कौसल्यां तां जहार
सः ॥ ततः प्रमुदितो लंकां ययावाकाशवर्त्मना ४५ दृष्ट्वा तिमिंगिलं मत्स्यं वसंतं लवणा-
र्णवे ॥ चित्ते विचारयामास देवास्ते मम शत्रवः ४६ लङ्कायाश्च हरिष्यन्ति कौसल्यां
गुप्तविग्रहाः ॥ अतस्तिमिंगिलायेमां न्यासभूतां करोम्यहम् ४७ इति निश्चित्य मनसि
पेटिकायां निधाय ताम् ॥ मत्स्यं समर्प्य दुष्टात्मा ययौ लंकां दशाननः ४८ तिमिंगिलोपि
तामास्ये कृत्वाऽब्धौ व्यचरत्सुखम् ॥ अग्रे दृष्ट्वा रिपुं स्वीयं तेन युद्धार्थमुद्यतः ४९ द्वीपे
तां पेटिकां स्थाप्य संग्रामं रिपुणाऽकरोत् ॥ एतस्मिन्नन्तरे नौकाखंडं तं द्वीपमागतम् ५०
तदा तौ मंत्रिभूपालौ द्वीपे समारुरुहतुः ॥ तत्र तां पेटिकां दृष्ट्वा समुद्घाट्याऽतिविस्मितौ ५१
तस्यां दृष्ट्वाऽथ कौसल्यां ज्ञात्वा वृत्तं परस्परम् ॥ तया मुहूर्तसमये द्वीपे दशरथो नृपः ५२
गान्धर्वं विवाहं च चकार मुदितानन: ॥ ततो राजाऽथ कौसल्या सुमंत्रो मंत्रिसत्तमः
५३ ततः स्थित्वा पेटिकायां तद्द्वारं पिदधुः पुनः ॥ तिमिंगिलो रिपुं जित्वा चकारास्ये
तु पेटिकाम् ५४ लंकायां रावणश्चापि समाहूय विधिं पुनः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं
सभायां मंत्रिणः शृण्वन् ५५ विधे तव मृषा वाक्यं रावणेन मया कृतम् ॥

१. [illegible] । २. [illegible] ।

हतो दशरथस्तोये कौसल्या गोपिता मया ५६ तद्रावणवचः श्रुत्वा सभार्यः पद्मसंभवः ॥
दीर्घस्वरेण प्रोवाच ओंपुण्याहमिति स्फुटम् ५७ रावणः संभ्रमात्माह किमिदं
व्याहृतं त्वया ॥ विधिः प्रोवाच लग्नं हि जातं दशरथस्य हि ५८ तदा विधिं
मृषा कर्तुं दूतान्संप्रेष्य सादरम् ॥ तिमिंगिलात्समानीय पेटिकां ब्रह्मणोंतिके ५९
समुद्घाट्य ददर्शासौ तत्र तस्यां दशाननः ॥ तदाऽतिचकितः क्रुद्धस्तान् हंतुं खड्गमाददे
६० तदाऽतिसंभ्रमाद्वेधा रावणं वाक्यमब्रवीत् ॥ किं करोषि दशास्य त्वं माऽधुना
साहसं कुरु ६१ कौसल्यैका स्थापिताऽस्यां पेटिकायां त्वया पुरा ॥ त्रयस्तत्र तु
संजाता भविष्यंत्यत्र कोटिशः ६२ भविष्यति वधस्तेऽद्य रामोऽद्यैव जनिष्यति ॥
साहसं कुरु माद्यैव सत्यायुषि दशानन ६३ यद्भविष्यं तद्भवतु तदग्रे मास्तु सांप्रतम् ॥
एतान्दूतैः प्रेषयाऽद्य साकेतं त्वं सुखीभव ६४ न भविष्यंति मद्वाणी मृषा
जानीहि निश्चयम् ॥ यद्भाव्यं तद्भवत्येव गहना कर्मणो गतिः ६५ तद्विधेर्वचनं सत्यं
मत्त्वा भीतो दशाननः ॥ पेटिकां प्रेषयामास साकेतं स्वभटैर्जवात् ६६ साकेते पेटिकां
त्यक्त्वा भटास्ते रावणं गताः ॥ अयोध्यायां महानासीत्संभ्रमो नृपदर्शनात् ६७ अयो-
ध्यावासिनां नृणां कोसलाधिपतेरपि ॥ ततः पुनर्विवाहस्य संभ्रमं कोसलाधिपः ६८ कृत्वा
स्वराज्यं जामात्रे ददौ प्रीत्या हि पुत्रिकाम् ॥ तदारभ्य कोसलेंद्राः प्रोच्यंते रविवंशजाः
६९ ततो राजा दशरथः सुमित्रां मगधेशजाम् ॥ विवाहेनाऽपरां पत्नीं चकार दयितां
प्रियाम् ७० कैकेयनृपतेः कन्यां कैकेयीं पद्मलोचनाम् ॥ विवाहेनाकरोद्भार्यां तृतीयां
परमादरात् ७१ तथाऽन्यानि सप्तशतकलत्राण्यकरोन्नृपः ॥ एवं राजा दशरथः शशास
जगतीतलम् ७२ दानैर्भोगैर्दशरथो बभूव जरठो महान् ॥ नाभवत्संततिस्तस्य धार्मिक-
स्याऽवनीपतेः ७३ कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी चा गिरींद्रजे ॥ एताः कुलीनाः
सुभगा रूपयौवनसंयुताः ७४ तस्मिन् शासति राज्यं तु स्थितेऽयोध्यापुरि प्रिये ॥ देवानां
दानवानां च राज्यार्थं विग्रहो महान् ७५ तत्र वागभवच्छ्रेष्ठा यत्रायोध्यापतिर्महान् ॥
जयस्तत्र न संदेहस्तां श्रुत्वा पवनो जवात् ७६ प्रार्थयामास नृपतिं गत्वा युद्धाय सादरम् ॥
ततो गत्वा दशरथश्चकार कदनं महत् ७७ एतस्मिन्नंतरे तत्र संग्रामेऽतिभयावहे ॥
भिन्नाक्षं स्वरथं राजा नाविंदद्दिष्टसंभ्रमात् ७८ राज्ञोंतिके स्थिता सुभ्रूः कैकेयी रणकौ-
तुकम् ॥ पश्यंती स्वरथं भिन्नं ददर्श समरांगणे ७९ अक्षवत्सा निजं हस्तं चकार जय-
हेतवे ॥ तया तु पूर्वं बाल्यत्वान्मष्यास्यं कस्यचिन्मुनेः ८० कृष्णवर्णं कृतं तेन शप्ता
तेऽप्यपवादतः ॥ मुखमग्रे निरीक्ष्यंति नैव लोकाः कदाचन ८१ ततस्तं गंतुमुद्युक्तं कैकेयी
वामहस्ततः ॥ दंडादिकं ददौ तस्य मुनेर्हस्तेऽतिभक्तितः ८२ तस्यै ददौ वरं विप्रस्तव
वामकरो वरात् ॥ भविता वज्रकठिनः क्वापि नाशं न चैष्यति ८३ कैकेयी तं वरं स्मृत्वा
स्वं चकाराक्षवत्करम् ॥ अथ जित्वा रणे दैत्यान् दृष्ट्वा तत्कर्म पार्थिवः ८४ ददौ वरौ द्वौ तस्यै
सन्यासभूतौ कृतौ तया ॥ यदाऽहं याचयिष्यामि तदा त्वं देहि तौ मम ८५ तथेत्युक्त्वा नृपः
पत्नीं ययौ स्वनगरीं प्रति ॥ एकदा स निशायां तु मृगयायां महावने ८६ चकार

२ शास्ता स जगतीतले इति पाठः । २ विग्रहोऽभवदिति पाठः । ३ रणसंभ्रमादिति पाठः ।

पुष्पवृष्टिः शुभाऽपतत् ॥ जातकर्मादिसंस्कारान् गुरुणा नृपतिस्तदा ८ कारयामास विधि-
वन्ननृतुर्वारयोषितः ॥ ज्येष्ठं रामं तु कौसल्यातनयं प्राह वै गुरुः ९ सुमित्रातनयं नाम्ना
लक्ष्मणं गुरुरब्रवीत् ॥ ततो भरतशत्रुघ्ननामनी प्राह वै गुरुः १० रमणाद्राम एवासौ
लक्षणैर्लक्ष्मणस्त्विति ॥ भरणाद्भरतश्चेति शत्रुघ्नः शत्रुतर्जनात् ११ अथ ववृधिरे सर्वे
लक्ष्मणो राघवेण हि ॥ शत्रुघ्नो भरतेनाऽपि चकार क्रीडनादिकम् १२ रुक्मकंकणमं-
जीरनूपुरैस्ते विभूषिताः ॥ केयूररशनाहारकुंडलैरतिशोभिताः १३ शृंखलाबद्धरुक्मा-
दिनिर्मितेषु वरेषु च ॥ मंचकेषु कुमारास्ते विरेजूरुक्ममालिनः १४ भाले स्वर्णमयाश्व-
त्थपर्णान्यतिमहांति च ॥ मुक्ताफलाग्रलंबीनि शोभयंति स्म बालकान् १५ कंठे रत्नमणि-
व्रातमध्यद्वीपिनखांचिताः ॥ कर्णयोः स्वर्णसंपन्नरत्नार्जुनसुतालकाः १६ सिंजानमणि-
मंजीरकटिसूत्रांगदैर्युताः ॥ स्मितवक्त्राल्पदशना इंद्रनीलमणिप्रभाः १७ अंगणे रिंगमा-
णाश्च संस्कारैः संस्कृताः शुभाः ॥ ते तातं रंजयामासुर्मातॄंश्चापि विशेषतः १८ कौसल्या
नृपतिश्चापि नानावस्त्रैः सुभूषणैः ॥ शोभयामासतुर्बालान्नानाव्याघ्रनखादिभिः १९ रामः
स्वपितरं दृष्ट्वा भोजनस्थं त्वरान्वितः ॥ दुद्राव कवलं पात्राद्गृहीत्वा स पुनर्बहिः २० कौसल्या
बालकं धर्तुं दुद्राव नृपचोदिता ॥ न तस्याः करगश्चासीद्योगिनामप्यगोचरः २१ परिवृत्य
स्वयं रामः करेण मृदुलेन च ॥ कौसल्यास्ये नृपास्येऽपि कैवलावकरोन्मुदा २२ एवं नानाकौतुकैश्च
रंजयामास राघवः ॥ नाना शिशुक्रीडनकैश्चेष्टितैर्मुग्धभाषितैः २३ बालकृत्रिमयुद्धैश्च
गमनैर्मुखचुंबनैः ॥ पितरौ निजचारित्रैर्वाहनारोहणादिभिः २४ ततस्ते बालकाः सर्वे वस्त्रा-
लंकारभूषिताः ॥ सभायां पितरं नत्वा तस्थुः सिंहासनोपरि २५ अथ पित्रोपनीतास्ते
गुरुणा मुनिभिर्मुदा ॥ गर्भात्संवत्सरे षष्ठे जन्मतः पंचमे समे २६ ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं
विप्रस्य पंचमे ॥ राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्यार्थार्थिनोऽष्टमे २७ विद्वद्भिश्चोपनयनमेव
शास्त्रेषु निर्णयः ॥ गुरोरास्यात्सुमुहूर्ते वेदान् सांगांश्चतुर्विधान् २८ चक्रुर्मुखोद्गतानेव कलाः
शास्त्रादिकान्यपि ॥ ब्रह्मचर्यसमाप्तौ ते तीर्थान्याजग्मुरादरात् २९ सेनया मंत्रिसंहिता वसि-
ष्ठेन समन्विताः ॥ षण्मासैः पुनरागत्य साकेतं विविशुर्मुदा ३० एवं ते मतिमंतश्च प्रिया
राज्ञो वशे स्थिताः ॥ पितरं रंजयामासुः पौरान् जानपदानपि ३१ इति श्रीशतकोटिरामा-
यणांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे रामजन्म नाम द्वितीयः सर्गः २
॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरेऽयोध्यां विश्वामित्रो ययौ मुनिः ॥ यज्ञसंरक्षणार्थाय राजानं
मुनिरब्रवीत् १ रामं च लक्ष्मणं चापि मह्यं देहि कियद्दिनम् ॥ गुरुणामंत्र्य राजाऽपि
प्रेषयामास तौ तदा २ जग्मतुर्यज्ञरक्षार्थं गाधिजेन रथस्थितौ ॥ ततः प्रहृष्टो गाधेयः स्थित्वा
कामाश्रमे पथि ३ प्रभाते स्नातयोः स्नातः प्रादाद्विद्यास्तयोर्मुदा ॥ माहेश्वरीं च मद्विद्यां
धनुर्विद्यापुरःसराम् ४ शास्त्रीमस्त्रीं लौकिकीं च रथविद्यां गजोद्भवाम् ॥ अश्वविद्यां गदा-
विद्यां मंत्राह्वानविसर्जने ५ क्षुत्तृट्श्रमविलोपिन्यौ बलामतिबलामपि ॥ सर्वविद्यास्त्ववाप्याथ
शुभौ तौ रामलक्ष्मणौ ६ वनौकसां हितार्थाय जघ्नतुस्तत्र राक्षसान् ॥ पथि पांथजनध्वंस-
कारिणीं नाम ताटिकाम् ७ राक्षसीमेकबाणेन जघान रघुनंदनः ॥ अप्सरा सा मुनिं पूर्वं

१ एवमिति पाठः । २ अनेकरुक्मरत्नादीति पाठः । ३ कवलं तं ददौ मुदेति पाठः । ४ चतुर्मुखोद्गतानेवेति पाठः । ५ सर्वविद्यामवाप्येति पाठः ।

त्रांतिकं गत्वा नत्वा संपूज्य तं मुनिम् ४० अज्ञात इव तौ पृष्ट्वा श्रुत्वा. तद्वृत्तमादरात् ॥ वस्त्रालंकारभूषाद्यैः सत्कृत्य विधिवन्नृपः ४१ गजयोस्तौ समारोप्य चामराद्यैः सुवीजितौ ॥ विश्वामित्रेण मुनिना निनाय मिथिलां पुरीम् ४२ ननृतुर्वारनार्यश्च तुष्टुवुर्बंदिमागधाः ॥ नेदुर्नाना सुवाद्यानि जगुस्ते तु नटादयः ४३ तदा तौ हट्टमार्गेण जग्मतुश्चाऽतिशोभितौ ॥ श्रुत्वा च पुरनार्यश्च वीरौ श्रीरामलक्ष्मणौ ४४ समागताविति मुदा गोपुराट्टालसंस्थिताः ॥ कंजनेत्रैर्ददृशुस्तौ ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ४५ तदा परस्परं प्रोचुः सीतायोग्यो वरस्त्वयम् ॥ रामोऽस्माकं रोचते हि करोत्वेवं विधिस्तु सः ४६ उर्मिलायास्तु योग्योऽयं लक्ष्मणोऽस्ति सुलक्षणः ॥ अस्माकं सुकृतैरद्य तयोरेतौ पती शुभौ ४७ श्रीरामलक्ष्मणौ रम्यौ भवतश्चोत्तमोत्तमौ ॥ एवं तासां कामिनीनां वचनानि नृपात्मजौ ४८ शुश्रुवतुः शुभान्येव ह्यूर्ध्वास्यौ तौ ददर्शतुः ॥ ततस्ते मिलताः सर्वे नृपाः प्रोचुः परस्परम् ४९ एतादृशो विदेहेन यदास्माभिः समागतम् ॥ तदोत्सवः कृतो नैव ह्यनयोः क्रियते कथम् ५० किमंतःस्थेन राज्ञाऽद्य सीतारामाय साऽर्पिता ॥ किमस्माकं समाहूय मानभंगोऽद्य नः कृतः ५१ एवं तेषां नृपाणां च वचनानि नृपात्मजौ ॥ जनको गाधिजश्चापि शुश्रुवुस्ते समंततः ५२ ततः शनैः शनैर्वीरौ गवाक्षैः स्त्रीभिरीक्षितौ ॥ जग्मतुर्वाद्यघोषाद्यैर्जनकस्य सभां प्रति ५३ ततोऽवतरतुर्वीरौ गजाभ्यां मुनिना सह ॥ तत्स्वयंवरशालायामुपविष्टेषु राजसु ५४ विश्वामित्रानुगौ तौ हि मुनिशालां प्रजग्मतुः ॥ ऋद्धायां मुनिशालायां मुनेरग्रे निषीदतुः ५५ एवं सभायामृद्धायां राज्ञा कन्याप्रतिग्रहे ॥ प्रतिज्ञातं मम धनुस्तत्सज्जत्वमुपस्थितम् ५६ यदाऽधीता धनुर्विद्या मत्तःपरशुधारिणा ॥ तदा दत्तं मया तस्मै धनुस्त्रिपुरदाहकम् ५६ तेनैकविंशद्वारं हि निःक्षत्रा पृथिवी कृता ॥ सहस्रबाहुर्निहतःस्वपितुर्घातकारणात् ५७ तन्मैथिलांगणे स्थाप्य जामदग्न्यो नृपं ययौ ॥ अश्ववत्तद्धनुः कृत्वा जानकीक्रीडनं व्यधात् ५८ जामदग्न्यस्तेन सीतां ज्ञात्वा लक्ष्मीं तदिच्छया ॥ ददौ नृपं पणार्थं तद्धनुरन्यैर्दुरासदम् ५९ पणीकृतं धनुस्तच्च विदेहेन स्वयंवरे ॥ ततः सभायामृद्धायां जनकः प्राह शंकितः ६० संस्थाप्य राज्ञां पुरतस्तन्मे चापमनुत्तमम् ॥ शस्त्रागारात्समानीतं वृषैः पंचशतैस्तु यत् ६१ सीतास्वयंवरार्थं यन्न्यस्तं परशुधारिणा ॥ नृपः प्राह सभामध्ये यो वीरस्त्वद्य संसदि ६२ करिष्यति धनुः सज्जं तस्मै सीता वरिष्यति ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा धनुर्दृष्ट्वाऽचलोपमम् ६२ अधोमुखास्तदा सर्वे बभूवुः पार्थिवोत्तमाः ॥ केचिद्भूमेः समुद्धर्तुं धनुः शक्ता न चाभवन् ६४ भूमेरुच्चालिते केचिदूर्ध्वं नेतुं न चाशकन् ॥ सर्वेऽप्युच्चालने तस्य नृपाः शक्ता न चाभवन् ६५ सज्जीकारः कुतस्तस्य मनसाऽप्यविचिंतितः ॥ धनुःसज्जीकृतौ सर्वान्नृपान् ज्ञात्वा पराङ्मुखान् ६६ तदातिगर्वसंरूढः सभायां रावणोऽब्रवीत् ॥ धनुषः सन्निधिं गत्वा विहसन् जनकं प्रति ६७ येनत्रै निर्जिता देवास्त्रैलोक्यं स्ववशेकृतम् ॥ आंदोलितो भुजाभिर्हि कैलासो येन वै मया ६८ तस्य मे जनकाऽद्य त्वं बलं पार्थिवसंसदि ॥ द्रष्टुमिच्छसि किंत्वस्मिन् लघुचापे तृणोपमे ६९ एवं वदन् दशास्यः स नम्रो भूत्वा महद्धनुः ॥ गृहीतुं वामहस्तेन चालयामास वै तदा ७० न तच्चचाल किंचिच्च तदा दक्षिणसत्करम् ॥ पुरःकृत्वा गृहीतुं

---

१ शालायां सूपविष्टेष्विति पाठः ।

तं चालयामास वै पुनः ७१ न चचाल तदपि तदाऽखर्वेण रावणः ॥ भुजाभ्यां चालयामास तदा
चापं चचाल न ७२ एवं क्रमेण नवभिर्भुजाभिश्चालयन् धनुः ॥ विंशद्भिर्भिरुद्धर्तुं चापस्योत्थं
चकार नः ७३ एकोनविंशदोर्भिश्च भुग्ना चैव महद्धनुः ॥ गुणं भूम्यां निपतितं गृहीतुं हि दशा-
ननः ७४ किंचिद्भूत्वा विनम्रः स दोष्णा जग्राह तं गुणम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र पपात हृदये
धनुः ७५ न शशाक तदा भैव चचाल हृदयाद्धनुः ॥ तदा सभायामूर्ध्वास्यः पपात स दशाननः
७६ मुकुटः पतितो भूमौ मुक्तकच्छोऽप्यभूत्तदा ॥ तदा विजहसुः सर्वे सभायां पार्थिवोत्तमाः
७७ तदा प्राणांतिकं चार्त्ताद्रावणस्य सभांगणे ॥ अक्षीणि भ्रामयामास लाला-
स्वेदौ विनिर्ययौ ७८ तदा तं वेष्टयामासुर्मन्त्रिणो राक्षसास्तदा ॥ धनुरुत्पाटने शक्ता-
स्तेऽभवन्नैव संसदि ७९ महत्कृच्छ्रं दशास्यःस विण्मूत्रं तदाऽकरोत् ॥ ततः सभायां जनकः
पुनः प्राह नियंत्रितः ८० कोऽपि वीरोऽस्ति भूम्यां वा किं निर्वीरं हि भूतलम् ॥ नेशस्ति
कश्चित्त्वदन्ति नहि सोऽत्र सभांगणे ८१ जीवदानं करोत्यस्मै दशास्याय नृपाग्रतः ॥ इति
वाक्यश्रवणाताभिन्नौ तौ रामलक्ष्मणौ ८२ ददर्शतुर्गाधिजस्य मुखं तौ स्फुरितभ्रुवौ ॥
विश्वामित्रस्तदा प्राह रामचोत्तिष्ठ राघव ८३ किमेनं रावणस्याऽत्र त्वं पश्यसि सभांगणे ॥
जीवयैनं नक्षसेंद्रं तत्क्षं कुरु धनुस्त्विदम् ८४ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स राघवः ॥
सदोत्थायासनात्तूर्णात्पणनात गुरोरात्मन् ८५ निष्काम्य कण्ठाद्धारादीन् पटिं बध्वा तदा
मुदा ॥ मुकुटादि दृढं कृत्वा शनैः प्राप सभांगणम् ८६ तं रामागतं दृष्ट्वा जनाः सर्वे-
ऽतिविस्मिताः ॥ नृपिताः पार्थिवाः सर्वे दृष्टुमूर्चत्पनेः ८७ परस्परं तदा प्रोचुः किं
मूढोऽस्ति शिशुस्त्वयम् ॥ यत्राऽस्माभिः स्थितं तूर्णं तत्रायं किं करिष्यति ८८ केचि-
दाहुर्महात्म्यं हि द्रष्टुं बालः समागतः ॥ केचिदूचुर्बाल्यचेष्टा क्रियते शिशुनाऽत्र हि ८९
केचिदूचुः किमर्थं हि दाशा मुक्ताऽन्वनेन हि ॥ केचिदूचुर्गाधिजेन चापं प्रति गुरोगतिः ९०
केचिदूचुर्निवृद्ध्या नोदितः किं शिशुस्त्वयम् ॥ यथार्थं नापवानेन विश्वामित्रेण राघवः ९१
केचिदूचुर्धनं स्वन्द मुनिनाऽत्र निवेशितुम् ॥ नोदितोऽन्यन श्रीरामश्चापेऽद्य किं करिष्यति
९२ एवं नानाविधाःशब्दांस्तदाऽवदन्नृपाः पार्थिवाः ॥ तावत्सुखाग्रतो रामं जनकः प्राह
सादरम् ९३ किमर्थं प्रेषितस्त्वत्र मुने बालः सभांगणे ॥ यत्रैव रावणाद्याश्च नृपाः
सर्वेऽपि निर्जिताः ९४ कथमस्यैव स्वयं बालः किमद्य करिष्यति ॥ मन्त्रया क्रियता-
मनेन पूर्वं नाहं प्रबोधितः ९५ सत्यं तु मुनिना नापतो मुनिसत्तम ॥ कार्यं बालः
[illegible] किं नाऽयं मुद्रणम् ९६ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा सादरं [illegible] ॥ एत-
[illegible] ९७ [illegible] ॥
[illegible] ९८ [illegible] ॥
[illegible] ९९ [illegible] ॥ [illegible]-
[illegible] १०० [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] १ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] २ [illegible] ॥ [illegible]-
[illegible] ३ [illegible] ॥
[illegible] ४ [illegible] ॥ एवं

दृष्ट्वा स्त्रियो रामं सभांगणविराजितम् ५ न्यस्तकोदंडतूणीरं शिवचापाभिसंमुखम् ॥ प्रार्थयामासुस्ताः सर्वा ऊर्ध्वास्या ऊर्ध्वसत्कराः ६ पश्यंत्यो गगने शंभुं मोहान्नारायणं विधिम् ॥ साक्षान्नारायणं राम न ज्ञात्वा ताश्च वै स्त्रियः ७ हे शंभो हे रमाकांत हे विधेऽस्मत्पुराकृतैः ॥ व्रतदानादिपुण्यैश्च चापं सज्जीकरोत्वयम् ८ युष्माभिर्नः सुकृतैश्च कर्तव्यं पुष्पवद्धनुः ॥ अद्यास्य कंठदेशेऽत्र मालां सीता दधात्वियम् ९ नो भवत्वद्य नेत्राणां साफल्यं दर्शनादिह ॥ सीतया रामचंद्रस्य वेदिकायां स्थितस्य हि ११० एतस्मिन्नंतरे सीता रामं दृष्ट्वा सभांगणे ॥ दिव्यप्रासादसंरूढा सखीभिः परिवेष्टिता ११ प्रोच्चचालासनाद्वेगादानंदस्वेदसंप्लुता ॥ सख्यास्तुलस्याः कंठे स्वां दोर्लतां क्षिप्य सादरम् १२ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं रत्नालंकारमंडिता ॥ किंपणोऽत्र कृतः पित्रा मम शत्रुस्वरूपिणा १३ क्व रामः सुकुमारांगः क्वेदं चापं नगोपमम् ॥ हा विधे किंकरोष्यद्य किमस्त्यंतर्गतं तव १४ रामाद्विनान्यं पुरुषं मनसाहं न रोचये ॥ यदि तातो बलादन्यं मां दास्यति तदा ह्यहम् १५ त्यजामि जीवितं त्वद्य प्रासादपतनादिना ॥ हे शंभो हे विधे दुर्गे हे सावित्रि सरस्वति १६ हे गायत्रि स्वरे भानो मघवन्यमतोयप ॥ हे कुबेरानलरमे हे विष्णो खगनायक १७ हे फणींद्र निशानाथ हे सर्वे निर्जरादयः ॥ युष्माकं प्रार्थयाम्यद्य प्रसार्य निजपल्लवम् १८ सर्वैरेतन्महच्चापं करणीयं तु पुष्पवत् ॥ प्रवेशनीयं युष्माभिः श्रीरामभुजदंडयोः १९ चतुर्दशवत्सराणि मुनिवृत्त्यनुवर्तिनी ॥ विचरामि वने चाहं धनुः सज्जं करोत्वयम् १२० एवं नानाविधैर्वाक्यैः सीता देवान् प्रतोषयत् ॥ एवं प्रासादसंस्थायाः सीताया विविधानि च २१ तथा तासां हि नारीणां नृपाणां जनकस्य च ॥ वाक्यानि शृण्वन् श्रीरामः किंचित्कृत्वा स्मिताननम् २२ ययौ चापं नमस्कृत्य कृत्वा तं च प्रदक्षिणम् ॥ पुनर्नत्वा शिवं ध्यात्वा ध्यात्वा दशरथं नृपम् २३ कौसल्यां च गुरुं ध्यात्वा वामहस्तेन तद्दधौ ॥ सव्यहस्तेन चापस्य गुणं धृत्वा रघूत्तमः २४ वामहस्तेन नम्रं तच्चकार सदसि क्षणात् ॥ तदा निनेदुर्वाद्यानि तुष्टुवुर्वंदिमागधाः २५ एतस्मिन्नंतरे राम वामहस्तबलाद्धनुः ॥ मध्येऽभवत्त्रिखंडं तच्चैवं प्राचीनमुत्तमम् २६ चापभंगान्महानादस्तदाऽभूद्गगनांगणे ॥ चकंपे धरणी त्वं चाऽऽलिंगयन्मां भयादृढम् २७ चुक्षुभुः सागराः सर्वे निनेदुःस्ता दिशो दश ॥ तारा निपेतुर्धरणी शिरः शेषोऽप्यचालयत् २८ ववुर्वाताः सुगंधाश्च देवास्ते गगनास्थिताः ॥ वादयामासुर्वाद्यानि पुष्पौघैः समवाकिरन् २९ स्ववेंश्या ननृतुः खे हि देवास्तोषं प्रपेदिरे ॥ तदा निनेदुः सदसि भेर्यो दुंदुभयो वराः १३० नववाद्यस्वनाः सर्वे बभूवुर्जयनिःस्वनाः ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च तुष्टुवुर्मागधादयः ३१ स्त्रियो गवाक्षरंध्रैश्च रामं पुष्पैरवाकिरन् ॥ तदा स रावणस्तूष्णीं लज्जयाऽऽनतमस्तकः ३२ मुकुटैरपि हीनश्च मुक्तकच्छोऽतिविह्वलः ॥ सभायां न क्षणं तस्थौ तूर्णं लंकापुरीं ययौ ३३ रामेण भग्नं तच्चापं दृष्ट्वा नार्यो मुदान्विताः ॥ चक्रुर्जयांस्वनैर्घोषान्करैश्चक्रुश्च तालिकाः ३४ सीताऽपि मुदिता जाता हर्षरोमांचनिर्भरा ॥ अनिमेषा कंजनेत्रा राममुत्कंठिता ह्यभूत् ३५ एतस्मिन्नंतरे राजा जनकः प्राह मंत्रिणः ॥ कारिणीस्थामत्र सीतामानयध्वं समुत्सवैः ३६ रक्षणीया निजैः सैन्यैर्वेष्टयित्वा समंततः ॥ तथेति ते मंत्रिणश्च ययुर्वेगेन जानकीम् ३७ प्रोचुस्ते मधुरं वाक्यं प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ हे सीते कंजनयने धन्यासि गज-

गामिनि ३८ रविवंशोद्भवेनाद्य दशरथसुतेन च ॥ रामेण भग्नं सदसि चापमुत्तिष्ठ वेगतः ३९
करिणीपृष्ठमारुह्य रामं त्वं गंतुमर्हसि ॥ रामकंठेऽर्पयस्वाद्य रत्नमालां मुदान्विता १४० तन्मंत्रिणां
वचः श्रुत्वा सीता नत्वा स्वमातरम् ॥ सखीभिः करिणीपृष्ठे संस्थिताऽऽसीन्मुदान्विता ४१ तदग्रे
नववाद्यानि निनेदुर्मंजुलानि वै । निनेदुः पृष्ठभागेऽपि नानावाद्यानि वै मुहुः ४२ चित्रोष्णीषाः
कंचुकिनः शतशो वेत्रपाणयः ॥ सीता करिण्याश्चाग्रे ते दुद्रुवुर्दीर्घनिःस्वनाः ४३ वारयन् जन-
संघर्षं सीतां द्रष्टुं जनैः कृतम् ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च बभूवुर्यत्र निःस्वनाः ४४ तुष्टुवुर्मागधाद्याश्च
नटा गानं प्रचक्रिरे ॥ करिणीं वेष्टयामासुः सीतादास्यः सहस्रशः ४५ अश्वारूढाश्चामरादिबि-
भ्रंत्यो रुक्मशोभिताः ॥ ततोऽश्वसंस्थाः शतशस्ताः ययुश्चोपमातरः ४६ जरठाः शस्त्रधारिण्यः
स्वर्णदंडकसत्कराः ॥ ततः पुरुषवद्वेषान्बिभ्रंत्यः प्रमदोत्तमाः ४७ ययुस्तरुण्यः शतशः शस्त्रहस्ताः
सुभूषिताः ॥ गोपितास्याः कंचुकिन्यस्तुरगादिषु संस्थिताः ४८ ततस्ते मंत्रिणः सर्वे नानावाहन-
संस्थिताः ॥ स्वसैन्यैर्वेष्टयामासुः सीतायाः करिणीं मुदा ४९ चामरैर्व्यजनैः सख्यो मुहुः सीता-
मवीजयन् ॥ स्त्रियो गवाक्षरंध्रैश्च सीतां पुष्पैरवाकिरन् १५० एवं नानासमुत्साहैः शनैः सीता-
तडित्प्रभा ॥ नवरत्नमयीं मालां बिभ्रती दक्षिणे करे ५१ रामं नेत्रकटाक्षैश्च पश्यंती मुदितानना ॥
सभायां राघवं गत्वा करिण्याश्चावरुह्य च ५२ शनैः पद्भ्यां ययौ रामं तद्ग्रीवायां सुलज्जिता ॥
मुमोच निजबाहुभ्यां रत्नमालां मुदान्विता ५३ चकार नमनं राम पादयोः स्थाप्य वै शिरः ॥
तस्थाववाङ्मुखी सीता सभायामतिलज्जिता ५४ ददर्श सीतां रामोऽपि हारशोभितहृत्स्थलाम् ॥
अवाप तोषं नितरां ननाम गाधिजं प्रभुः ५५ तदा रामं समालिंग्य विश्वामित्रो मुनीश्वरः ॥
निवेशयन्निजांके तं प्रेम्णाऽवघ्राय मस्तके ५६ तदा स जनकः सीतां गाधिजांके न्यवेशयत् ॥
सीतया रघुनाथेन शुशुभे स मुनिस्तदा ५७ मानयामास स मुनिर्जन्मसाफल्यतां हृदि ॥ ततः
सभायां जनको विश्वामित्रं वचोऽब्रवीत् ५८ प्रसादात्तव रामस्य लाभो जातोऽद्य मे मुने ॥
धन्योऽस्म्यहं कुलं धन्यं धन्यौ तौ पितरौ मम ५९ योऽहं श्रीरामश्वशुरश्चेति लोके प्रथां गतः ॥
इत्युक्त्वा गाधिजं नत्वा प्रणनाम रघूत्तमम् १६० तदा ते पार्थिवाः सर्वे सीतां दृष्ट्वा तडित्प्रभाम् ॥
बिंबोष्ठीं चंद्रवदनां तन्नेत्रशरताडिताः ६१ बभूवुर्विकलास्तत्र दुर्दैवं मेनिरे निजम् ॥ केचिन्मूर्च्छां
ययुस्तत्र तान्समागत्य मैथिलः ६२ प्रार्थयामास नृपतीन् विषण्णान् सदसि स्थितान् ॥ नष्टश्री-
म्लानवदनान् लज्जयानतकंधरान् ६३ युष्माभिर्मेऽत्र कन्याया विवाहं विनिवर्त्य च ॥ गंतव्यं
स्वपुराण्येव करणीया कृपा मयि ६४ तदा ते पार्थिवाः सर्वे मंत्रांश्चक्रुः परस्परम् ॥ यदि युद्धे
विजेतव्यः श्रीरामोऽद्य रणांगणे ६५ तर्ह्यस्मिन् समये दुष्टं जयो नो न भविष्यति ॥ कुमुहूर्ते
वयं यातास्तूष्णीं गत्वा पुराणि हि ६६ सुमुहूर्ते पुनर्योद्धुं यास्यामः सकला बलैः ॥ भविष्यति
तदाऽस्माकं जयो युद्धे विनिश्चयात् ६७ यदा रामं बाणभिन्नं पश्यामः पतितं रणे ॥ भविष्यामः
कृतकृत्यास्तदा सर्वे वयं नृपाः ६८ तदैवाऽस्यापमानस्य दुःखं मर्मस्थलं गतम् ॥ त्यक्ष्यामः
पार्थिवाः सर्वे नेष्यामो राघवं यदा ६९ किमर्थमधुना वैरं दर्शनीयं नृपाय वै ॥ इति संमंत्र्य ते
सर्वे तथेत्युक्त्वा नृपोत्तमम् १७० कृत्वा सीताविवाहं च गच्छामः स्वस्थलानि हि ॥ तदा तान्
सकलं वस्तु गृहाणि जनको मुदा ७१ कल्पयामास विधिवन्मुनींश्चापि रघूत्तमम् ॥ ततो गाधिज-

---

१ अयमधिकः एकस्मिन्पुस्तके । २ हृत्स्थलः इ० पा० । ३ प्रथेति पाठः ।

वाक्येन विदेहः प्रेष्यमंत्रिणः ७२ समानेतुं दशरथं तत्प्रतीक्षां चकार सः ॥ तेऽपि गत्वा मंत्रिणश्च दृष्ट्वा दशरथं नृपम् ७३ वृत्तं निवेद्य सकलं तं नत्वा तत्पुरःस्थिताः ॥ वृत्तं दशरथः श्रुत्वा तुतोष नितरां तदा ७४ सैन्येन नागरैः सर्वैः स्त्रीभिर्जानपदैः सह ॥ मिथिलामगमच्छीघ्रं तदा दशरथो नृपः ७५ तदा महोत्सवेनैव नृपं दशरथं पुरीम् ॥ नेतुं गजं पुरस्कृत्य जनकः पार्थिवैर्ययौ ७६ तदा दशरथाग्रे तौ दृष्ट्वा कैकेयजासुतौ ॥ श्रीरामलक्ष्मणावत्र कुतः प्राप्तौ व्यचिंतयत् ७७ तावद्रामलक्ष्मणाभ्यां युक्तं तं गाधिजं मुनिम् ॥ स्वसेनायां नृपो दृष्ट्वा विस्मयं प्राप मैथिलः ७८ ततो दशरथं नत्वा वसिष्ठं प्रणिपत्य च ॥ गाधिजं जनकः प्राह कावेतौ रामरूपिणौ ७९ ततस्तं गाधिजः प्राह रामाशाद्भरतस्त्वयम् ॥ लक्ष्मणांशाच्च शत्रुघ्नः कैकेय्यानंदनाविमौ १८० तच्छ्रुत्वा जनकः प्राह राजानं गाधिजं गुरुम् ॥ सीतां रामाय दास्यामि लब्धां भूम्यामयोनिजाम् ८१ देहजामूर्मिलानाम्नीं लक्ष्मणायार्पयाम्यहम् ॥ कुशध्वजस्य मे बंधोः श्रुतकीर्तिश्च मांडवी ८२ वर्तेते बालिके रम्ये रूपयौवनमंडिते ॥ सीतोर्मिलाभ्यामपि ये मया नित्यं प्रलालिते ८३ दास्याम्यहं भरताय मांडवीं मंडनान्विताम् ॥ शत्रुघ्नाय श्रुतकीर्तिमर्पयाम्यहमादरात् ८४ एवं स्नुषाश्चतस्रश्च त्वमंगीकुरु पार्थिव ॥ तथेति जनकं प्राह राजा दशरथो मुदा ८५ ततो दशरथः प्राह शतानंदं पुरोहितम् ॥ अहल्याजठरोद्भूतं मैथिलाग्रे स्थितं मुनिम् ८६ कथं लब्धा भुवः सीता तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ शतानंदस्तथेत्युक्त्वाऽब्रवीद्दशरथं नृपम् ८७ शतानंद उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया राजन् शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ आसीत्पुरा नृपः कश्चित्पद्माक्ष इति विश्रुतः ८८ स दृष्ट्वा सकलाँल्लोकान् लक्ष्मीकामैकतत्परान् ॥ चिंतयामास मनसि लक्ष्मीं कन्यां करोम्यहम् ८९ तपसैव निजांके तां रंजयामि निरंतरम् ॥ इति निश्चित्य स नृपस्तप्त्वा तीव्रं महत्तपः १९० दृष्ट्वा प्रसन्नामग्रे तु लक्ष्मीं वचनमब्रवीत् ॥ दुहिता मे भव त्वं हि सा प्राह नृपतिं प्रति ९१ परतंत्राऽस्म्यहं राजन् विष्णुं त्वं प्रार्थयाऽधुना ॥ स चेद्दास्यति मां ते हि तर्ह्यहं दुहिता तव ९२ भविष्यामि न संदेहस्तथेत्युक्त्वा नृपः पुनः ॥ तप्त्वा तीव्रं तपो विष्णुं चकार वरदोन्मुखम् ९३ नत्वा तं नृपतिः प्राह देहि कन्यां रमां मम ॥ तद्राजवचनं श्रुत्वा मातुलिंगफलं हरिः ९४ पद्माक्षाय ददौ श्रेष्ठं स्वयमंतर्दधे विभुः ॥ तद्भित्त्वा नृपतिः कन्यां ददर्श कनकप्रभाम् ९५ तां दृष्ट्वा साभिलाषः स कन्यां मेने निजां शुभाम् । पद्माक्षनृपतेः कन्या पद्मां लोकामुदेति ते ९६ आह्वयामासुस्तां रम्यां सर्वचित्तैकरंजनीम् ॥ शकले मातुलिंगस्य भूत्वैकत्र फलं पुनः ९७ जातं दृष्ट्वा दधाराथ स्वहस्ते नृपतेः सुता ॥ सात्ववर्धत नृपतेरंके चंद्रकला यथा ९८ शुक्लपक्षे च तां दृष्ट्वा पद्माक्षो चिंतयद्धृदि ॥ कस्मै देया मया कन्याह्यस्यै योग्यो वरोऽत्र कः ९९ ततः संमंत्र्य नृपतिः स्वयंवरमथारभत् ॥ स्वयंवरेऽथ पद्मायाः यज्ञारंभं चकार सः २०० स्वयंवराय यज्ञाय पत्रैराकारयन्नृपान् ॥ तेऽपि शृंगारयुक्ताश्च ययुः पद्मास्वयंवरम् १ पद्मास्वयंवरं श्रुत्वा ययुस्तत्र मुनीश्वराः ॥ ययुर्देवाः सगंधर्वा दानवा मानवाः खगाः २ नगा नद्यः समुद्राश्च भूरुहाः कामरूपिणः ॥ ययुर्यक्षाः किन्नराश्च राक्षसा रावणादयः ३ सर्वान् समागतान् दृष्ट्वा पद्माक्षः प्राह तान् प्रति ॥ आकाशनीलवर्णेन यः स्वांगं परिलेपयेत् ४ ददामि तस्मै पद्मेयं सत्यं ज्ञेयं वचो मम ॥ तद्राजवचनं श्रुत्वा दुर्घटं नृपसत्तमाः ५ पद्मासौंदर्यसंभ्रांतास्तां हर्तुं ते समुद्यताः ॥ तान् कन्याहरणोद्युक्तान्नृपान् दृष्ट्वा सनिर्जरान् ६ चकार संगरं

तैः स पद्माक्षो लोमहर्षणम् ॥ तद्बाणपीडिता देवा मानवा विमुखा रणे ७ बभूवुस्तत्र दैत्यैश्च
पद्माक्षो निहतो रणे ॥ ततस्ते मीलिताः सर्वे तां धर्तुं दुद्रुवुर्जवात् ८ सा दृष्ट्वा धर्तुमुद्युक्तान्
जुहावाग्नौ कलेवरम् ॥ तामदृष्ट्वा नृपाद्यास्ते विचिन्वन्नगरे तदा ९ बभंजुर्नृपगेहानि भूमिं चक्रुरित-
स्ततः ॥ श्मशानतुल्यं नगरं जातं वै क्षणमात्रतः २१० पद्माक्षनृपतेर्लक्ष्मीसंगाज्जातेदृशी दशा ॥
तस्मान्न मुनयो लक्ष्मीं कामयंति कदाचन ११ लक्ष्म्या चित्तस्य चांचल्यं भयं शोको वधोऽपि
च ॥ भवत्येव महद्दुःखं तस्मात्तां परिवर्जयेत् १२ पद्माक्षे निहते युद्धे नृपपत्न्यः सहस्रशः ॥ भर्त्रा
सहैव गमनं चक्रुस्ता भयनिर्भराः १३ ततस्ते दैत्यवर्याद्या ययुः स्वं स्वं स्थलं प्रति ॥ एकदा
वह्निकुंडात्सा पद्मा शक्तिः स्थिरा हरेः १४ बहिर्निर्गत्य कुंडस्य समीपे समुपाविशत् ॥ एतस्मिन्नं-
तरे तत्र पुष्पकस्थो दशाननः १५ विचरन् जगतीं जेतुमाकाशवर्त्मना ययौ ॥ सारणस्तां दद-
र्शाथ वह्निकुंडे बहिःस्थिताम् १६ सारणो दर्शयामास रावणाय वचोऽब्रवीत् ॥ पुरा सुराऽसुरा-
द्याश्च यां धर्तुं समुपस्थिताः १७ सेयं पद्माक्षनृपतेः कन्या पद्माऽग्निसन्निधौ ॥ तत्सारणवचः
श्रुत्वा तां दृष्ट्वा काममोहितः १८ यानाज्जवादुत्पपात तां धर्तुं सामलेऽविशत् ॥ तामग्नौ संप्रविष्टां
स दृष्ट्वा ज्ञात्वाऽथ तत्स्थलम् १९ ततः प्राह दशास्यः स त्वया देवा नृपादयः ॥ कृत्वाग्नौ वसतीं
पद्मे श्रमग्रस्ताः कृताः पुरा २२० तदद्य वासस्थानं ते मया ज्ञातं मनोरमे ॥ पद्मेऽधुनाऽहं त्वां
धर्तुं शोषयाम्यनलस्थलम् २१ इत्युक्त्वा जलकुंभैश्च सिषेचाग्निं दशाननः ॥ यावत्पश्यति रक्षायां
तावत्तत्र ददर्श ह २२ पंचरत्नानि दिव्यानि गृहीत्वा तानि रावणः ॥ करंडिकायां संस्थाप्य
विमानेन ययौ पुरीम् २३ करंडिकां देवगेहे संस्थाप्य रावणस्तदा ॥ रात्रौ मंदोदरीं प्राह मंचकस्थां
रहःस्थितः २४ हे मंदोदरि रत्नानि मया त्वत्तोषदानि हि ॥ समानीतानि[1] यत्नेन त्वदर्थं
सुरसद्मनि २५ करंडिकायां वर्तंते गच्छ गृण्हीष्व तानि हि ॥ तद्दशास्यवचः श्रुत्वा सा
ययौ निर्जरगृहान् २६ करंडिकां तत्र दृष्ट्वा तां नेतुं पतिसन्निधौ ॥ यावदुच्चालयामास न चचाल
तदा भुवः २७ तदा सा लज्जिता गत्वा रावणाय न्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वा संप्रहस्याऽथ स्वयं नेतुं
ययौ तदा २८ तां सोऽप्युच्चालयामास न चचाल करंडिका ॥ यदा विंशद्भुजैर्भूम्या न चचाल
करंडिका २९ तदा स विस्मयाविष्टो भयं मेने दशाननः ॥ तत्रैवोद्घाटयामास रावणस्तां करंडि-
काम् २३० तावद्ददर्श तस्यां स कन्यां सूर्यप्रभोपमाम् ॥ तत्तेजो हततेजस्कान्यासंश्चक्षूंषि रक्षसाम्
३१ तां द्रष्टुं बालिकां रम्यां ययुः सुहृत्सुतादयः ॥ तदा मंदोदरीं प्राह तस्या वृत्तं रणोद्भवम् ३२
पद्माक्षकुलजात्यादि सर्ववृत्तं दशाननैः[2] ॥ क्रोधान्मंदोदरी प्राह भयभीता दशाननम् ३३ इयं
कृत्या प्रचंडा च[3] कुलविध्वंसकारिणी ॥ लंकां किमर्थमानीता ह्यस्याज्ञात्वाऽपि चेष्टितम् ३४
दुष्टां स्ववंशघाताय त्यजैनां सत्वरं वने ॥ बालत्वेऽपीदृशी गुर्वी तारुण्ये किं करिष्यति ३५ वधो-
ऽस्यास्तव जानेऽहं मृत्युरेव भविष्यति ॥ स्थापनीया न लंकायामियमद्यैव रावण ३६ इति तस्या
वचः श्रुत्वा सत्यं मेने दशाननः ॥ मंत्रिभिश्चाथ संमंत्र्य दूतानाज्ञापयत्तदा ३७ करंडिकेयं
नीत्वाऽद्य विमाने स्थाप्य यत्नतः ॥ त्यक्तव्या मम वाक्यात्तु वने गच्छत वेगतः ३८ ततस्ते
राक्षसाः सर्वे संमील्य पुष्पकेऽथ ताम् ॥ करंडिकां तु संस्थाप्य निन्युश्चाकाशवर्त्मना ३९ दशा-
स्यपत्नी तानाह कार्या भूमिगता त्वियम् ॥ स्थापनीया बहिर्नेयं दर्शनाद्भयकारिणी २४० गृह-

---

१ नाहि समानि यत्नेनेतिपाठः । २ दशाननः इति पाठः । ३ स्वेति पाठः ।

स्थाश्रमयुक्तो यस्तथा च विजितेंद्रियः ॥ वृद्धिमेष्यति तद्गेहे कुमारीयं शुभानना ४१ चराचरेषु सर्वत्र आत्मरूपेण यः स्थितः॥ तस्य गेहे चिरंकालं स्थास्यतीयं न संशयः ४२ इति मंदोदरीवाक्यं श्रुत्वा दूताः सविस्तरम् ॥ यावत्ते गंतुमुद्युक्तास्तावत्कन्या वचोऽब्रवीत् ४३ यास्याम्यहं पुनर्लंकां राक्षसानां वधाय च ॥ निधनाय दशास्यस्य सपुत्रस्य समंत्रिणः ४४ अथ तृतीयवेलायामागत्याहं पुनस्त्विह ॥ निकुंभजं पौंड्रकं तं शतशीर्षं च रावणम् ४५ हनिष्यामि पुनर्गत्वा पुनर्यास्यामि त्वत्पुरीम् ॥ अहं चतुर्थवेलायामद्भुतं मूलकासुरम् ४६ कुंभकर्णसुतं शूरं मर्दयिष्याम्यहं पुनः ॥ ततस्या वचनं श्रुत्वा हृदि विद्धो दशाननः ४७ जातास्ते राक्षसाः सर्वे भयभीताः शवोपमाः ॥ रावणश्चिंतयामास हंतव्याद्यैव बालिका ४८ तीक्ष्णं खड्गं करे धृत्वा पश्चाद्दुद्राव रावणः ॥ हंतुकामं पतिं दृष्ट्वा मयकन्या न्यवारयत् ४९ साहसं कुरु माऽद्यैव सत्यायुषि दशानन ॥ भविष्यति वधस्त्वद्य तव नास्या वचो मृषा २५० यद्भविष्यति भवतु तदग्रे त्यज कानने ॥ कालांतरेण यो मृत्युस्तमद्य त्वं किमिच्छसि ५१ इति भार्यावचः श्रुत्वा तूष्णीमास दशाननः ॥ ततः सा पेटिका दूतैर्नीता यानेन वै जवात् ५२ पश्यन् वनानि सर्वाणि सीताय मैथिलस्य च ॥ कृता भूमिगता दूतैस्तदासवः करंडिका ५३ ततो ययुः पुनर्लंकां दूतास्ते रावणस्य च ॥ न्यवेदयन् रावणाय सर्ववृत्तं यथाकृतम् ५४ सा भूमिः सूर्यग्रहणे विदेहेन समर्पिता ब्राह्मणाय द्विजश्चापि तां कर्षयितुमुद्यतः ५५ पश्यन् मुहूर्तं विप्रः स प्रत्यब्दं वै पुनःपुनः ॥ चिरकालेन दृष्ट्वाऽथ मुहूर्तं परमोदयम् ५६ शूद्रेण कर्षयामास भूमिं कृष्यर्थमादरात् ॥ तदा हलसिताग्रेण निर्गता सा करंडिका ५७ तां गृहीत्वा स शूद्रोऽपि ययौ भूमिपतिं द्विजम्॥स मत्वा तन्निधानं तु हर्षात्प्राह द्विजोत्तमम् ५८ श्रेष्ठस्तव मुहूर्तोऽयं महाभाग्यं तव द्विज ॥ इमां हलाग्रसंभूतां गृहाण त्वं करंडिकाम् ५९ निधानपूरितां गुर्वीं मया यत्नेन वाहिताम् ॥ ततः स द्विजवर्यस्तु तां जग्राह करंडिकाम् २६० तामानीय विदेहाय सभामध्ये ददौ मुदा ॥ नृपतिं प्राह वृत्तं तद्विप्रः श्रुत्वा नृपोऽपि सः ६१ उवाच ब्राह्मणं भक्त्या मया भूमिः समर्पिता ॥ तस्यां लब्धा त्वया चेयं तवैवास्तु करंडिका ६२ विदेहनृपतेर्वाक्यं श्रुत्वोवाच द्विजः पुनः ॥ मह्यं समर्पिता पूर्वं भूमिरेव त्वया नृप ६३ नेयं करंडिका रम्या वसुपूर्णा समर्पिता ॥ यद्भूम्यां वर्त्तते वित्तं तन्नृपस्य न संशयः ६४ मा मामधर्मः स्पृशतु गृहाणेमां करंडिकाम्॥ एवं नृपस्य विप्रेण कलहोऽभूत्सुदारुणः६५ तदा सभासदः सर्वे नृपतिं वाक्यमब्रुवन् ॥ मा कार्यः कलहो राजन् पश्यास्यां किं नु वर्तते ६६ ता। तदोद्घाटयामास दूतैर्नृपतिसत्तमः ॥ तस्यां दृष्ट्वा बालिकां तु विस्मयं प्राप पार्थिवः ६७ द्विजस्त्यक्त्वा ययौ गेहं पालयामास तां नृपः ॥ तदा खेचरवाद्यानि नेदुः कुसुमवृष्टिभिः ६८ ववर्षुः सुरसंघाश्च तां कन्यां जनकं नृपम् ॥ गंधर्वा गायनं चक्रुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ६९ तदा मेने निजां कन्यां जनकस्तोषमाप सः ॥ जातकं कारयामास विप्रैस्तस्याः सविस्तरम् २७० ददौ दानानि विप्रेभ्यो ननृतुर्वारयोषितः ॥ मातुलिंगान्निर्गताया मातुलिंगीति सा स्मृता ७१ अग्निवासादग्निगर्भा तथा रत्नावतीति च ॥ रत्नांतरनिवासाच्च प्रोच्यते जगतीतले ७२ धरण्या निर्गता यस्मात्तस्माद्धरणिजेति च ॥ जनकेनाविता यस्माज्जानकीति प्रकीर्त्यते ७३ सीराग्रान्निर्गता यस्मात्सीतेत्यत्र प्रगीयते ॥ पद्माक्षनृपतेः कन्या तस्मात्पद्मेति सा स्मृता ७४ एवं नामान्यनंतानि

---

१ सिराग्रेणेसि पाठः।

सीतायाः संति भो नृप ॥ आकाशनीलवर्णाभवपुषाऽनेन जानकी ७५ लब्धा रामेण पश्चात्स-
प्रतिज्ञासफलीकृता ॥ एवं त्वया यथा पृष्टं तथा त्वां विनिवेदितम् ७६ चतस्रस्त्वं स्नुषास्तत्र
कर्तुमर्हसि भो नृप ॥ श्रीशिव उवाच ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र पूर्वं दशरथेन च ७७ समाहूता ययुः
सैन्यैः स्त्रीपुत्रैः श्वशुराश्च ते ॥ कौसल्यो मागधेशश्च कैकेयश्च युधाजितः ७८ मानयामास तान्
राजा जनकोपि मुदान्वितः ॥ ततो दशरथं पूज्य श्रीरामं लक्ष्मणं तथा ७९ भरतं चापि शत्रुघ्नं
संपूज्याभरणादिभिः ॥ निनाय जनकस्तुष्टः स्वपुरीं परमोत्सवैः २८० तदा रामो नृपं नत्वा
राज्ञा चालिंगितो मुहुः ॥ वसिष्ठं गाधिजं नत्वा कौसल्यादिं प्रणम्य च ८१ राज्ञो दशरथस्याग्रे
तैः स्त्रीभिर्बन्धुभिः सह ॥ गजारूढो ययावग्रे तेऽप्यभूवन् गजस्थिताः ८२ नदत्सु वाद्यसंघेषु
स्तुवत्सु मागधादिषु ॥ नर्तत्सु वारनारीषु विवेश नगरीं प्रभुः ८३ तदाऽसीत्संभ्रमः पौरस्त्रीणां
श्रीरामदर्शने॥विसृज्य स्वीयकृत्यानि दुद्रुवुर्गोपुरादिषु८४रथ्यां निधाय बालांश्च ददृशू रघुनंदनम्॥
राजमार्गगतं रामं च ववृषुः पुष्पवृष्टिभिः८५एवं महोत्सवैर्वासस्थलं दशरथः मुनेः॥ययौ वस्त्रान्नतोयौघैः
परिपूर्णं मनोरमम् ८६ कृत्वा ज्योतिर्विदालग्नदिवसस्य विनिश्चयम् ॥ मंटपांश्च तोरणानि पता-
काश्च ध्वजांस्तथा ८७ रोपयामासुः सर्वत्र मंत्रिणो मिथिलां पुरीम् ॥ मार्गाश्चंदनलिप्ताश्च पुष्पैरा-
च्छादिता अपि ८८ मालाभिस्तोरणैः पुष्पघोषाद्यैस्ते प्रकाशिरे ॥ ततो मुहूर्तसमये वधूच्छिष्टा-
न्निशां शुभाम् ८९ सुतैलाढ्यां स्त्रियः सर्वाः कौसल्याद्यास्तु मातरः ॥ रामादीन् परिलिप्यादौ
नीराजनपुरःसरम् २९० करकुंभांस्तोयपूर्णांश्चतुर्दिक्षु सदीपकान् ॥ संस्थाप्य स्नापयामासुर्महा-
वाद्यपुरःसरम् ९१ तदाभ्यंगं स्वयं चाऽपि कृत्वा सस्नुश्च मातरः ॥ रामादीन् पुरतः कृत्वा वस्त्रा-
लंकारभूषिताः ९२ अभ्यंगपूर्वकं सस्नौ राजा दशरथोऽपि सः ॥ समाहूय नृपस्त्रीश्च सभायां
स्वस्तिके गुरुः ९३ मुक्ताविनिर्मिते राज्ञः पार्श्वे वामे न्यवेशयत् ॥ अग्रे रामादिकान् कृत्वा ताः
स्त्रियोऽवनताननाः ९४ हरिद्राकुंकुमालिप्तचरणारेजिरेऽगणे ॥ वसिष्ठो ब्राह्मणैर्युक्तो राज्ञा रामा-
दिभिर्मुदा ९५ कृत्वा गणपतेः पूजां पुण्याहादित्रयं क्रमात् ॥ कारयामास विधिवत्प्रतिष्ठां देव-
कस्य च ९६ ग्रामाचारं कुलाचारं वृद्धाचारं तथा पुनः ॥ देशाचारं च प्रमदाचारादीनकरोन्नृपः
९७ तोयकुंभं मंडपादिकानां पूजनमाकरोत् ॥ कौसल्याद्या स्त्रियः सर्वा हरित्पीतारुणैर्वरैः ९८
हेमतत्त्वंकितैर्वस्त्रैर्विरेजुर्मंडपांगणे ॥ जनकश्च नृपैर्युक्तो महावाद्यपुरःसरम् ९९ रामादीन्स निजं गेहं
नेतुकामः समाययौ ॥ मंडपे पूजयामास रामादीन् जनकस्तदा ३०० हेमतंतूद्भवैर्दिव्यवस्त्रैरा-
भरणादिभिः ॥ तदा विरेजुस्ते बालाः सर्वे प्रमुदिताननाः ३०१ ततस्ते वारणेंद्रस्था दिव्यचा-
मरवीजिताः ॥ शृण्वंतो वाद्यघोषांश्च वर्षिताः पुष्पवृष्टिभिः २ हरिद्रांकितधान्यैश्च मांगल्यैर्मौक्ति-
कादिभिः ॥ मातृभिर्वारणस्त्रीषु संस्थिताभिर्मुहुर्मुहुः ३ एवं ते राघवाद्याश्च पुरस्त्रीभिर्निरीक्षिताः ॥
प्रासादोपरि संस्थाभिर्लाजाभिर्वर्षिता मुहुः ४ ददृशुर्नर्तनान्यग्रे वारस्त्रीणां स्मिताननाः ॥
वाटिकाः पुष्पवृक्षाणां वरमृत्पात्रनिर्मिताः ५ तथा कृत्रिमवृक्षांश्च पताकाश्च ध्वजांस्तथा ॥
वन्हिसंगादौषधीनां पुष्पवृक्षविनिर्मितान् ६ तडित्प्रभोपमांश्चापि गगनांतर्विराजितान् ॥ वन्हि-
संगादौषधीभ्यः प्रकारान् विविधान् वरान् ७ चंद्रज्योत्स्नाकृत्रिमांश्च दीपवृक्षान् सहस्रशः ॥
दीपमालाश्च व्याघ्रादीन् कृत्रिमान् रथसंस्थितान् ८ औषधीभिः पूरितांश्च केकीचक्रोपमादिकान् ॥
ददृशुर्वारणेंद्रस्था एवं ते राघवादयः ९ तदा देवा विमानस्था ददृशुः कौतुकं मुदा ॥ एवं

नानोत्सवैर्बाला ययुर्जनकमंदिरम् ३१० अवरुह्य गजेंद्रेभ्यस्तस्थुस्ते मंडपांगणे ॥ मधुपर्कवि-
धानानि विष्टरादीनि च क्रमात् ११ तयोर्गुरू चक्रतुस्तौ वसिष्ठगौतमात्मजौ ॥ वाल्मीक्यादि-
मुनिगणैर्वेष्टितौ तुष्टमानसौ १२ ततः पूजां वधूनां च मुदा दशरथो नृपः ॥ चकार गुरुणा
युक्तस्तदा स मंडपांगणे १३ ततो लग्नमुहूर्ते तान् वधूभिश्च पृथग्वरान् ॥ वेदिकासु स्थितान्
कृत्वा दंपत्योरंतरे पटान् १४ धृत्वा मंगलघोषांश्च मुनिभिश्चक्रतुर्गुरू ॥ तदा तूर्ष्णीं सभार्या ते
शुश्रुवुः सकला जनाः १५ पुष्पौघैः पीतधान्यैश्च ववर्षुर्दम्पतीन् स्त्रियः ॥ श्रीदेवीतनयौ शिवः
सुखकरो मित्रः शशीकंपनः सर्वे ते मुनयश्चला दशदिशः सर्पा मृगेंद्राः खगाः ॥ नद्यः पुण्य-
सरोवराणि दितिजास्तीर्थानि कंजासनश्चेंद्रो वन्ह्यमरा नदा जलधयः कुर्वंतु वो मंगलम् १६
तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चंद्रबलं तदेव ॥ विद्याबलं दैवबलं तदेव काशीपतेर्यत्स्मरणं
विधेयम् १७ एवं मंगलशब्दैश्च महावाद्यपुरःसरम् ॥ तेषामंतःपटान्मुक्त्वा ओंपुण्योस्तु चतुर्गुरू
१८ तासां ते पाणिग्रहणविधानं विधिपूर्वकम् ॥ लाजाहोमादिकं सर्वं चक्रुर्मंगलपूर्वकम् १९ तदा
महावाद्यघोषा निनेदुर्मंडपांगणे ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च जगुर्मागधबंदिनः ३२० नटा मंगलगीतै-
श्च तुष्टुवुस्ते महास्वनैः ॥ तदा दानान्यनेकानि चक्रतुस्तौ नृपोत्तमौ २१ अथ ते बालकाः सर्वे वधूः
स्थाप्य कटीषु वै ॥ कौशल्यादिवनिताभिर्जग्मुस्ते भोजनगृहम् २२ तत्राम्रसिंचनं चक्रुः संपूज्य
त्वां च मामपि ॥ ततो रामादिकाः सर्वे स्वस्वपत्न्या पृथङ्मुदा २३ चक्रुस्ते भोजनं हृष्टाः स्त्रीभिः
सर्वत्र वेष्टिताः ॥ राजा दशरथश्चापि सुहृद्भिश्च नृपोत्तमैः २४ पौरैर्जानपदैर्विप्रैर्मुनिभिः परिवारितः॥
जनकस्य गृहे गत्वा चकार भोजनं मुदा २५ कौसल्याद्याः स्त्रियः स्त्रीभिश्चक्रुर्भोजनमुत्तमम् ॥
सुमेधया प्रार्थितास्ता वंदिताश्च मुहुर्मुहुः २६ एवं नानासमुत्साहांश्चकार जनको मुदा ॥ अथ ते
बालकाः सर्वे स्त्रीवाक्यान्मातृसन्निधौ २७ स्वस्वपत्न्या पादयोः स्वशिरोभिर्नमनं मुहुः ॥ चक्रु-
स्तुष्टचेतसस्ते तास्ता नेमुः पृथक्पृथक् ॥ कुंकुमांकितपादाश्च तेषामंकेषु ता ददुः २८ श्रीरामः
समवाप्य भूमितनयामार्यां जगत्स्वामिनीं सर्वात्मावरहेतुसुंदरतनुः कारुण्यपूर्णेक्षणः ॥ विद्युद्वर्ण-
विराजमानवसनस्त्रैलोक्यचूडामणिः शोभाऽप्राप जगत्त्रयेऽप्यनुपमां मुक्ताविराजद्गलः २९ चतुर्थे
दिवसे रात्रौ वंशपात्रविराजितैः ॥ दीपैर्नीराजिताः सर्वे विरेजू राघवादयः ३३० रामादीनां
पारिबर्हान् ददौ स जनकस्तदा ॥ नियुतान् वारणेंद्रांश्च शिबिकाश्चाऽपि तन्मिताः ३१
तुरगान् दशलक्षांश्च नियुतान् स्यंदनान् ददौ ॥ नानालंकारवासांसि गोदासीसेवका-
दिकान् ३२ ददौ स राघवादिभ्यो येषां संख्या न विद्यते ॥ एवं सम्मा-
नितास्तेन ते बाला जनकेन हि ३३ पूर्ववदुत्सवाद्यैश्च स्वस्वपत्न्या समन्विताः ॥ गजारूढा
नृत्यगीतैस्ताभिः स्वमंडपं ययुः ३४ ततो राज्ञा मासमेकं निनाय नृपवाक्यतः ॥ ततः सैन्येन
स्वपुरीं गंतुं पुर्या बहिर्ययौ ३५ सीताद्या निर्ययुर्मुग्धाः साश्रुनेत्राः सुविन्हलाः ॥ सुमेधा ताः
समालिंग्य सांत्वयित्वा विसर्जयत् ३६अथ राजा दशरथो जनकं विन्यवर्तयत्॥तदा दशरथं प्राह
जनकः साश्रुलोचनः ३७श्वसन् कवोष्णम्लानास्यो विरहाद्गद्गदाक्षरः॥ एतावत्कालपर्यंतं सीताद्या
लालिता मया ३८ अधुना त्वमिमास्त्वग्रे लालयस्व कृपेक्षणैः॥ इत्युक्त्वा नृपतिं नत्वा मिथिलां
जनको ययौ ३९ ततो दशरथश्चापि स्नुषा स्त्रीतनयादिभिः ॥ नृपः सैन्येन स्वपुरीं ययौ मार्गे
शनैः शनैः ३४० अथ गच्छति श्रीरामे मैथिलाद्योजनत्रयम् ॥ निमित्तान्यतिघोराणि ददर्श

कृतमस्तकः ४१ नत्वा वसिष्ठं पप्रच्छ किमिदं मुनिपुंगव ॥ निमित्तानीह दृश्यन्ते विषमाणि समं-ततः ३४२ वसिष्ठस्तमथो प्राह भयमागामि सूच्यते ॥ पुनरप्यभयं तेऽद्य शीघ्रमेव भविष्यति ४३ मृगाः प्रदक्षिणं यान्ति त्वां पश्य शुभसूचकाः ॥ एवं वै वदतस्तस्य ववौ घोरतरोऽनिलः ४४ पूर्णं-मही सर्वेषां चक्षूंषि पांसुवृष्टिभिरर्दयन् ॥ ततो ददृशे पुरतः जामदग्न्यं महाप्रभम् ४५ नीलमेघनिभं प्रांशुं जटामण्डलमण्डितम् ॥ धनुःपरशुपाणिं च साक्षात्कालमिव स्थितम् ४६ कार्तवीर्यान्तकं रामं दृप्तक्षत्रियमर्दनम् ॥ प्राप्तं दशरथस्याग्रे ज्वलन्तं वह्निलोचनम् ४७ तं दृष्ट्वा भयसंत्रस्तो राजा दशरथस्तदा ॥ अर्घ्यादिपूजां विस्मृत्य त्राहि त्राहीति चाब्रवीत् ४८ दण्डवत्प्रणिपत्याह पुत्रप्राणान्प्रयच्छ मे ॥ इति ब्रुवन्तं राजानमनादृत्य रघूत्तमम् ४९ उवाच निष्ठुरं वाक्यं क्रोधात्प्रचलितेन्द्रियः ॥ त्वं राम इति नाम्ना मे चरसि क्षत्रियाधम ३५० द्वन्द्वयुद्धं प्रयच्छाशु यदि त्वं क्षत्रियोऽसि वै ॥ पुराणं जर्जरं चापं भंक्त्वा त्वं कत्थसे मुधा ५१ इदं तु वैष्णवं चापमारोपयसि चेद्गुणम् ॥ तर्हि युद्धं त्वया सार्धं करोमि रघुवंशज ५२ नोचेत्सर्वान्हनिष्यामि क्षत्रियान्तकोऽस्म्यहम्॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् ५३ यद्यप्यत्र गुणाः स्यापि वयं नैव गुणाधिकाः ॥ [illegible] ब्राह्मणाः ५४ [illegible] तव पादार्पितानि हि ॥ यद्यप्यत्वं [illegible] न ५५ [illegible] ॥ [illegible] ५६ [illegible] ॥ [illegible] ५७॥ [illegible] ॥ [illegible] ५८ [illegible] ॥ [illegible] ५९ [illegible] ॥ [illegible] ३६० [illegible] ॥ [illegible] ६१ [illegible] ॥ [illegible] ६२ [illegible] ॥ [illegible] ६३ [illegible] ॥ [illegible] ६४ [illegible] ॥ [illegible] ६५ ॥ [illegible] ॥ [illegible] ६६ [illegible] ॥ [illegible] ६७ [illegible] ॥ [illegible] ६८ [illegible] ॥ [illegible] ६९ [illegible] ॥ [illegible] ३७० [illegible] ॥ [illegible] ७१ [illegible] ॥ [illegible] ७२ [illegible] ॥ [illegible] ७३ [illegible] ॥ [illegible] ७४ [illegible] ॥ [illegible] ७५ [illegible] ७६ [illegible]

स्त्वत्पादे मम भक्तिः सदास्तु वै ॥ तथेति राघवेणोक्तः परिक्रम्य प्रणम्य तम् ७७ पूजि-
तस्तदनुज्ञातो महेंद्राचलमन्वगात् ॥ रावणेन जिता देवाः संगर्वो रावणो महान् ७८
सहस्रबाहुना बद्धः सोऽर्जुनो भार्गवेण हि ॥ हतः क्षणेन समरे सोऽद्य श्रीभार्गवोऽपि च ७९
जितस्तद्धनुषा बाणमोचनाद्राघवेण हि ॥ एवं श्रीरामचंद्रस्य पौरुषं किं वदाम्यहम् ३८०
अथ राजा दशरथो रामं मृतमिवागतम् ॥ दृढमालिंग्य हर्षेण नेत्राभ्यां जलमुत्सृजत् ८१
ततः प्रीतेन मनसा स्वस्थचित्तः पुरीं ययौ ॥ अयोध्यायां सुमंत्रोऽपि नृपं श्रुत्वा समागतम्
८२ नगरीं शोभयामास पताकाध्वजतोरणैः ॥ वारणेंद्रं पुरस्कृत्य रामं प्रत्युद्ययौ जवात् ॥
८३ अथो नदत्सु वाद्येषु राजा पुत्रैः सुहृज्जनैः ॥ विवेश नगरं पौरैः पश्यन्नृत्यादिकं पथि ८४ रामाद्याः स्वस्वपत्न्या ते गजसंस्था ययुः पुरीम् ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च तुष्टुवुर्मागधादयः ८५ एवं राजा गृहं गत्वा बालकैः स्वीयसद्मनि ॥ रमा पूजाः कारयित्वा ददौ
दानान्यनेकशः ८६ तदालंकारवस्त्राद्यैः सुहृदः पार्थिवादयः ॥ रामादीन्पूजयामासुस्तथा-
दशरथं नृपम् ८७ दशरथोऽपि तान्सर्वान् पूजयामास वैभवैः ॥ ततस्ते सुहृदः सर्वे नृपाश्च
स्वस्थलं ययुः ८८ प्रीत्या युधाजितं राजा स्थापयामास स्वांतिकम् ॥ रामाद्या रमया-
मासुः स्वस्वदाराः स्वसद्मसु ८९ पार्वत्युवाच ॥ श्रीविष्णोस्तु चिदंशेन जामदग्न्यस्त्वया
स्मृतः ३९० तद्वच्चायं राघवः किं नुद मे संशयं प्रभो ॥ श्रीशिव उवाच ॥ अंष्टावंशेन
विधृता अवताराश्च विष्णुना ९१ रामकृष्णावतारौ च पूर्णरूपेण तौ धृतौ ॥ वरिष्ठौ सकलेष्ववाव-
तारेषु हितावुभौ ९२ तयोरपि वरः पूर्वः सत्यसंधो जितेंद्रियः ॥ ज्ञेयो रामावतारो हि नानेन सदृशः
परः ९३ कृष्णः कृष्णरुचिर्ज्ञेयः श्रीरामो रुक्मसंरुचिः ॥ एवं गिरींद्रजे प्रोक्तं सीतायाश्च स्वयं-
वरम् ॥ अस्याध्यायस्य श्रवणान्मंगलं लभ्यते नरैः ३९४ इति श्रीशतकोटिचरितांतर्गतश्रीम-
दानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे सीतास्वयंवरो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ अथ सीतायुतः श्रीमान् रामः साकेतसंस्थितः ॥ बुभुजे विविधान्
भोगान् राजसेवापरोऽभवत् १ शरत्कालाश्विने मासि जनकेन स्वमंत्रिणः ॥ आव्हानाय च राजानं
प्रेषितास्त्वरितं ययुः २ तानागतान्दशरथः शीघ्रं सत्कृत्यसादरम् पप्रच्छागमने हेतुं तेपि नत्वा
तमूचिरे ३ दीपावल्युत्सवार्थं त्वां सकुटुंबं समंत्रिणम् ॥ पौरजानपदैः साकमाव्हयामास ते
सुहृत् ४ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा दूता नाज्ञापयन्नृपः ॥ कथ्यतां नगरे राष्ट्रे गमनं
मिथिलां प्रति ५ सुमुहूर्ते ततो राजा हस्त्यश्वरथपत्तिभिः ॥ पौरैर्जानपदैः साकं
ययौ करिविराजितः ६ राज्ञः पृष्ठे समाजग्मुर्गजोपरि विराजिताः ॥ रामलक्ष्मण-
भरतशत्रुघ्नास्ते स्वलंकृताः ७ कौसल्याद्या राजदाराः स्नुषाभिस्ताः पृथक्पृथक् ॥ रत्नमाणिक्य-
मुक्तादिशोभितासु वरासु च ८ करिणीषु समासीना वेष्टिता वेत्रपाणिभिः ॥ धात्रिकाभिः स्वदा-
सीभिर्ययुर्वस्त्रादिभूषिताः ९ आगतं नृपतिं श्रुत्वा जनकः पौरवासिभिः ॥ प्रत्युज्जगाम हर्षेण
निनाय नगरीं प्रति १० वाद्यघोषनिनादैश्च दुंदुभीनां महास्वनैः ॥ वारांगनानां नृत्याद्यैर्गायकानां
च गायनैः ११ मार्गे मार्गे महासौधारूढस्त्रीणां कदंबकैः ॥ पुष्पवृष्टिविवर्षाभिर्ययौ नृपगृहं नृपः १२
ततो गृहाणि रम्याणि पूरितान्यन्नवारिभिः ॥ प्रविवेश नृपश्रेष्ठो जनकेनातिमानितः १३ ततो

---

१ सगर्वादितिपाठः । २ अष्टाविंशे त्विति पाठः ।

नानासमुत्साहैर्मिष्टान्नैर्नृत्यगायनैः ॥ वस्त्रैराभरणैः सर्वान् जामातॄंश्च विशेषतः १४ मणिरत्नादि-
दीपैश्च मुहुर्नीराजनैरपि ॥ जनकः पूजयामास दीपावल्यां महादिने १५ दीपोत्सवैर्महापुण्ये बलि-
राज्यं प्रवर्तते ॥ आनंदः सर्वलोकानां मंगलानि गृहे गृहे १६ अभ्यंगोद्वर्तनाद्यैश्च वरपक्वान्नभोजनैः ॥
गोदासदासीदानैश्च हस्त्यश्वरथपत्तिभिः १७ चकार तुष्टान् जामातॄन् जनको नृपतिं तथा ॥ नृप-
पत्नीः स्वदुहितॄरयोध्यास्थादिकान् क्रमात् १८ ततः प्रस्थानमकरोत्पुरीं दशरथो नृपः ॥ ततो
राजा दशरथः सैन्येन परिवेष्टितः १९ ययौ शनैः शनैर्मार्गे सुहृन्मंत्रिपुरःसरः ॥ एतस्मिन्नंतरे
मार्गे सीतार्थं धनुषा पुरा २० भग्नमाना नृपतयः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ असंख्याताः ससैन्यास्ते
रुरुधुर्नृपतिं पथि २१ तान्दृष्ट्वा नृपतींश्चापि किमेतदिति विह्वलः ॥ मंत्रिभिर्मंत्रयामास जनकः स्वज-
नैरपि २२ एतस्मिन्नंतरे रामः श्रुत्वा चिंतार्णवे निजम् ॥ निमग्नं पितरं शीघ्रं ययौ लक्ष्मणसंयुतः
२३ नत्वा दशरथं रामः किंचिन्नम्रमिदं ब्रवीत् ॥ तात राजन्न कर्तव्या चिंता सति मयि त्वया २४
क्षणादेव वधिष्यामि पश्य त्वं कौतुकं मम ॥ ततो रामवचः श्रुत्वा राजाऽऽलिंग्य रघूत्तमम् २५
प्राह षड्वार्षिको बालस्त्वं कथं योद्धुमिच्छसि ॥ अरण्ये सकुटुंबोऽहं वेष्टितोऽस्मि नृपाधमैः ॥ २६
अहमेव गमिष्यामि योद्धुं त्वं रक्ष वाहिनीम् ॥ तत्तातवचनं श्रुत्वा रामस्तं पुनरब्रवीत् २७ यदा मे
कुंठितां शक्तिं पश्यसि त्वं रणांगणे ॥ तदा मे कुरु साहाय्यं तावदत्र स्थिरो भव २८ स्वां वाहिनीं
सकुटुंबां तात त्वं रक्ष मद्गिरा ॥ इत्युक्त्वा पितरं नत्वा सज्जीकृत्य शरासनम् २९ जगाम रथमा-
रूढो लक्ष्मणोऽपि तमन्वगात् ॥ तौ दृष्ट्वा भरतश्चाथ शत्रुघ्नोऽपि जगाम सः ३० तान्दृष्ट्वा दशसाहस्रीं
राजसेनामचोदयत् ॥ ततस्ते पार्थिवाः सर्वे रथस्थं तं रघूत्तमम् ३१ निरीक्ष्य दर्शयामासुः स्वसे-
नायां परस्परम् ॥ समागतोऽयं श्रीरामः स्वपितृस्यंदनस्थितः ३२ एष वै सुमहच्छ्रीमान् विटपी
संप्रकाशते ॥ विराजत्युज्ज्वलस्कंधः कोविदारध्वजो रथे ३३ दशरथाज्ञया तस्य रथे शस्त्रौघपूरिते ॥
ध्वजबद्धपताकोच्चकोविदारे स्थितस्त्वयम् ३४ एवं वदंतस्ते सर्वे रथैर्योद्धुं समाययुः ॥ ततोऽभव-
न्महद्युद्धं घोरं तच्च परस्परम् ३५ अस्त्रैः शस्त्रैर्भिन्दिपालैः शतघ्नीभिः परश्वधैः ॥ रामस्य सैनिकान्
मुक्त्वा राजानो रममन्वयुः ३६ ते ववर्षुर्महाशस्त्रैर्बाणैर्व्याप्य दिगंबरम् ॥ तान्दृष्ट्वा नृपतीन् सर्वान्
राममेवाभिसम्मुखान् ३७ लक्ष्मणः प्राद्रवच्छीघ्रं भरतोऽपि स शत्रुहा ॥ स्वामितारकवद्घोरमासी-
द्युद्धं सुदारुणम् ३८ ततो नृपतयः सर्वे शस्त्रौघैर्भरतं तदा ॥ ते विध्वा मूर्च्छितं चक्रुः स्यंदनात्प-
तितो भुवि ३९ भरतं पतितं दृष्ट्वा शत्रुघ्नं विव्यधुः शरैः ॥ तं चापि विरथं कृत्वा दुद्रुवुर्लक्ष्मणं
नृपाः ४० ववर्षुर्निशितैर्बाणैश्चक्रुस्तं व्याकुलं रणे ॥ तथैव राघवं चापि शरैराच्छादयन्नृपाः ४१
ततः श्रीरामचंद्रोऽपि लीलया समरांगणे ॥ पश्यत्सु जालरंध्रैश्च कौसल्याद्यासु मातृषु ४२ सीतया
भ्रातृपत्नीषु पित्रा मंत्रिकुलेष्वपि ॥ टणत्कृत्य महच्चापं वायव्यास्त्रेण तान्नृपान् ४३ शुष्कपर्णवदुद्धूय
प्राक्षिपदब्धिरोधसि ॥ मोहनास्त्रेण शेषान् हि मोहयामास राघवः ४४ लुलुंठ सकलं सैन्यं हस्त्य-
श्वरथसंकुलम् ॥ ततो मूर्छितमालोक्य भरतं कैकयी रणे ४५ कारिण्याः शीघ्रमुत्प्लुत्य शुशोचाऽङ्के
निधाय तम् ॥ ततो दशरथश्चापि कौसल्याद्या नृपस्त्रियः ४६ सांत्वयित्वाऽथ तान् रामः सौमित्रिं प्राह
वेगतः ॥ इतो विदूरे सौमित्रे मुद्गलस्य तपोनिधेः ४७ आश्रमोऽस्ति हि तत्र त्वं गत्वा वल्लीः शुभा-
वहाः ॥ संजीविन्यादिकाः सर्वाः शीघ्रमानय लक्ष्मण ४८ मुनेस्तपःप्रभावेन वहवः संति तत्र वै ॥

१ स्वदुहितास्वितिपाठः । २ कार्तिकेयः ।

तथेति लक्ष्मणो गत्वा स्यंदनस्थस्त्वरान्वितः ४९ अवरुह्य रथाद्वीरः संविवेशाश्रमं मुनेः ॥ निवारितः द्रुसबभिः समाधिविरमे मुनेः ५० याच्वां कृत्य शुभा वल्लीः प्राप्स्यसे त्वं न चान्यथा ॥ कालातिक्रमभीत्या स लक्ष्मणोऽपि रघूत्तमम् ५१ वृत्तं निवेदयामास पुनस्तं राघवोऽब्रवीत् ॥ निवारयित्वा बटुकान् विनाशस्त्रैस्त्वरान्वितः ५२ आनय त्वं शुभा वल्लीर्मा शंकां च मुनेः कुरु ॥ सोऽपि रामाज्ञया गत्वा निवार्य बटुकान् क्षणात् ५३ बलात्कारेण ता वल्लीर्गृहीत्वा राममागतः ॥ भरतं जीवयामास विशल्यं कृत्य सानुजम् ५४ ततः समुत्थितं दृष्ट्वा कैकेयी भरतं मुदा ॥ संतोषं परमं चक्रे कैकेयीं पितरं तदा ५५ राघवं सा समालिंग्य भरतं परिषस्वजे ॥ ततो राजाऽतिसंतुष्टः समालिंग्य रघूत्तमम् ५६ हर्षान्नानोत्सवांस्तत्र चकार गुरुणा द्विजैः ॥ ततस्ते बटवः सर्वे हाहाकृत्य मुनीश्वरम् ५७ वृत्तं निवेदयामासुः समाधिविरमे मुनेः ॥ समुद्गलोऽपि तच्छ्रुत्वा विस्मयेनाऽब्रवीद्बटून् ५८ को लक्ष्मणः किमर्थं कस्याज्ञया सोऽहरद्द्रुमम् ॥ विदित्वा सकलं वृत्तमागच्छध्वं त्वरान्विताः ५९ तथेति ते दशरथं गत्वा प्रोचुस्त्वरान्विताः ॥ कस्त्वं किमर्थमानीता वल्ल्यो लक्ष्मणहस्ततः ६० तान्दृष्ट्वा क्रोधसंयुक्तान् राजा चिन्तातुरोऽब्रवीत् ॥ अहं दशरथो वल्ल्यो भरतार्थं ममाज्ञया ६१ आनीता मुनये सर्वं ब्रुवध्वं नतिपूर्वकाः ॥ अहमप्यागमिष्यामि मुनिं सांत्वयितुं जवात् ६२ ततस्ते मुनये सर्वं नृपनामाद्यवर्णयन् ॥ श्रुत्वा रामस्य पितरं क्रोधं संहृत्य वेगतः ६३ दर्शनार्थं मतिं चक्रे तावद्दृष्टो नृपः पुरः ॥ बद्धकरसंपुटं तं प्रणमंतं नृपोत्तमम् ६४ प्रार्थयंतं समुत्थाप्य पूजयामास सादरम् ॥ रामाद्या नृपपुत्राश्च कौसल्याद्या नृपस्त्रियः ६५ प्रणम्याऽथ मुनिं स्तुत्वा तस्थुर्मुद्गलभार्यया ॥ सुमत्या पूजिताः सर्वा राजदारा विशेषतः ६६ ततो दशरथः प्राह मुनिं स्तुत्वा पुनः पुनः ॥ मयाऽपराधितं राज्ञा क्षम्यतां तत्त्वया मुने ६७ मुनिर्दशरथं प्राह ह्युपकारो महान् कृतः ॥ नोचेत्कथं दर्शनं मे ध्यानस्थस्य सुतस्य ते ६८ श्रीरामस्य ससीतस्य नृवेषस्य हि मायया ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा तुष्टं मुनीश्वरम् ६९ उवाच नृपतिर्नत्वा किंचित्प्रष्टुमना मुनिम् ॥ ज्ञात्वा नृपस्य स मुनिर्हृद्गतं प्रष्टुकामुकम् ७० एकांते तुलसीखंडे नीत्वा तं नृपमेव सः ॥ पप्रच्छ किं ते वांच्छाऽस्ति वदस्व कथ्यते मया ७१ तमब्रवीद्दशरथः श्रीरामस्य हि भावि यत् ॥ हिताहितं सविस्तारं ज्ञातुमिच्छे मुनीश्वर ७२ नृपस्य वचनं श्रुत्वा राजानं मुनिरब्रवीत् ॥ मुद्गल उवाच ॥ साक्षान्नारायणो विष्णुः सर्वव्यापी जनार्दनः ७३ भूभारहरणार्थाय तवापि वरदानतः ॥ अवतीर्णोऽस्ति त्वत्तो हि तव पुण्यमहोदयात् ७४ अधर्मस्य विनाशं च वृद्धिं धर्मस्य सादरम् ॥ निर्दालनं हि दुष्टानां सज्जनानां च पालनम् ७५ करिष्यति महानेष तव पुत्रो रघूत्तमः ॥ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानिच ७६ करिष्यति महद्राज्यं गते त्वयि दिवं नृप ॥ सप्तद्वीपपतिश्चायं भविष्यति नृपो महान् ७७ द्वौ तौ भविष्यतः पुत्रौ चतस्रश्च स्नुषास्तथा ॥ चतुर्विंशतिपौत्राश्च पौत्र्यस्तु द्वादशैव हि ७८ असंख्याताः प्रपौत्राद्या भविष्यंति सुतस्य ते ॥ कियद्दिनैरयं वृंदा शापं भोक्तुं हि दंडके ७९ गमिष्यति ततः पश्चान्महद्राज्यं करिष्यति ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा नृपः प्राह मुनिं पुनः ८० दशरथ उवाच ॥ का वृंदा कस्य भार्या सा कथं शप्तो हरिस्तया ॥ तत्सर्वं विस्तरेणैव कथयस्व मुनीश्वर ८१ मुद्गल उवाच ॥ पुरा जलंधरेणासीद्युद्धं श्रीशंकरस्य च ॥ वृंदा पातिव्रत्यबलाद्रक्षितं विष्णुना तदा ८२ ज्ञात्वा तद्दर्शितपथा पार्वत्या धर्षणादिना ॥ जालंधरपुरं गत्वा तद्दैत्यपुटभे-

१ मुनयः सर्वे इतिपाठः ।

दनम् ८३ पातिव्रत्यस्य भंगाय वृंदायाश्चाकरोन्मतिम् ॥ अथ वृंदारका देवी स्वप्नमध्ये ददर्श ह ८४ भर्तारं महिषारूढं तैलाभ्यक्तं दिगंबरम् ॥ दक्षिणाशागतं मुंडं तमसाप्यावृतं तदा ८५ ततः प्रबुद्धा सा बाला तं स्वप्नं स्वं विचिन्वती ॥ क्वापि नालभच्छर्म गोपुराट्टालभूमिषु ८६ ततः सखीद्वययुता नगरोद्यानमागता ॥ वनाद्वनांतरं याता ददर्शाऽतीव भीषणौ ८७ राक्षसौ सिंहवन्नादौ दंष्ट्रानयनभीषणौ ॥ तौ दृष्ट्वा विव्हलाऽतीव पलायनपरा तदा ८८ ददर्श तापसं शांतं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ ततस्तत्कंठमासज्य निजबाहुलतां भयात् ८९ मुने मां रक्ष शरणमागतामित्यभाषत ॥ ततस्या वचनं श्रुत्वा ध्यानं मुक्त्वा स वै मुनिः ९० उन्मील्य नयने वृंदां हृदि दृष्ट्वाऽब्रवीद्वचः ॥ तिष्ठ त्वं बालिके ह्यत्र मा भयं कुरु सर्वथा ९१ इत्युक्त्वा पुरतो दृष्ट्वा राक्षसौ मुनिसत्तमः ॥ निर्भर्त्सयंतौ हुंकारैः क्रोधेन महता वृतः ९२ तौ तद्धुंकारतस्त्रस्तौ पलायनपरौ तदा ॥ तत्सामर्थ्यं मुनेर्दृष्ट्वा वृंदा सा विस्मया वृता ९३ प्रणम्य दंडवद्भूमौ मुनिं वचनमब्रवीत् ॥ वृंदोवाच ॥ रक्षिताऽद्य त्वया घोराद्भयादस्मात्कृपानिधे ९४ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामि कृपया तद्वदस्व माम् ॥ जलंधरो हि मे भर्ता रुद्रं योद्धुं गतः प्रभो ९५ स तत्रास्ते कथं युद्धे तन्मे कथय सुव्रत ॥ मुनिस्तद्वाक्यमाकर्ण्य कृपयोर्ध्वमवैक्षत ९६ तावत्कपी समायातौ तं प्रणम्याग्रतः स्थितौ ॥ ततस्तच्छूलतासंज्ञाप्रयुक्तौ गगनांतरात्[1] ९७ गत्वा क्षणार्धादागम्य वानरावग्रतःस्थितौ ॥ शिरःकबंधहस्तौ च दृष्ट्वाब्धितनयस्य सा ९८ पपात मूर्च्छिता भूमौ भर्तृव्यसनदुःखिता ॥ कमंडलुजलैः सिक्ता मुनिनाऽऽश्वासिता तदा ९९ रुदित्वा सुचिरं वृंदा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् ॥ वृंदोवाच ॥ कृपानिधे मुनिश्रेष्ठ जीवयैनं मुनिप्रियम् १०० त्वमेवास्य पुनः शक्तो जीवनाय मतो मम ॥ मुनिरुवाच ॥ नायं जीवयितुं शक्यो रुद्रेण निहतो युधि १ तथापि त्वत्कृपाविष्टः पुनः संजीवयाम्यहम् ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे यावत्तावत्सागरनंदनः २ वृंदामालिंग्य तद्वक्त्रं चुचुंब प्रीतमानसः ॥ अथ वृंदाऽपि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा ३ रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरम् ॥ कदाचित्सुरतस्यांते दृष्ट्वा विष्णुं तमेव हि ४ निर्भर्त्स्य क्रोधसंयुक्ता वृंदा वचनमब्रवीत् ॥ वृंदोवाच ॥ धिक्तवेदं हरे शीलं परदाराभिगामिनः ५ त्वं ज्ञातोऽसि मया सम्यक् मायी प्रत्यक्षतापसः ॥ यौ त्वया मायया द्वौ तौ स्वकीयौ दर्शितौ मम ६ तावेव राक्षसौ भूत्वा तव भार्यां विनेष्यतः ॥ जयविजयनामानौ ज्ञातौ कृत्रिमरूपिणौ ७ त्वं चापि भार्यादुःखार्तो वने कपिसहायवान् ॥ भव सर्वेश्वरोऽपि त्वं यत्ते शिष्यत्वमागतौ ८ पुण्यशीलसुशीलौ तौ कपिरूपधरावुभौ ॥ अतस्ते वानरैरस्तु संगतिर्दंडके वने ९ बहुरूपधरः शिष्यो यस्तार्क्ष्यश्चेति वेद्म्यहम् ॥ इत्युक्त्वा सा तदा वृंदा प्रविवेश हुताशनम् ११० ततो जालंधरो दैत्यो निहतो युधि शंभुना ॥ तस्माद्राजन्निदानीं तौ कुंभकर्णदशाननौ ११ जातौ सागरमध्ये तौ लंकायामधुना स्थितौ ॥ नीत्वा जनकजां बालां पंचवट्यास्तु मातृवत् १२ पालयित्वाऽथ षण्मासान् रामबाणान्मरिष्यतः ॥ रामोऽपि वालिनं हत्वा सुग्रीवेण समन्वितः १३ शिलाभिः सागरं बद्ध्वा सीतामादाय यास्यति ॥ यात्रा यज्ञविलासांश्च सप्तद्वीपप्ररक्षणम् १४ करिष्यति दयितया बंधुभिश्च यथासुखम् ॥ इदं गोप्यं त्वया राजन् कथनीयं न कुत्रचित् १५ ॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ इत्युक्त्वा मुद्गलः सर्वं भावि रामस्य कौतुकात् ॥ चरित्रं वर्णयामास यदा यद्यत्करिष्यति १६ तत्सर्वं नृपतिः श्रुत्वा तुष्टः पप्रच्छ तं

---

[1] गगनांगणे इति पाठः।

पुनः ॥ पूर्वजन्मनि कश्चाहं किं मया सुकृतं कृतम् १७ तत्सर्वं वद मां ब्रह्मन् यस्माज्जातो हरिः सुतः ॥ मम साक्षाद्रामचंद्रो लक्ष्मीः सीता त्वभूत्स्नुषा १८ इति तस्य वचः श्रुत्वा नृपमाह पुनर्मुनिः ॥ ॥ मुद्गल उवाच ॥ ॥ आसीत्सह्याद्रिविषये करवीरपुरे पुरा १९ ब्राह्मणो धर्मवित्कश्चिद्धर्मदत्त इति श्रुतः ॥ विष्णुव्रतकरः सम्यक् विष्णुपूजारतः सदा १२० द्वादशाक्षरविद्यायां जपनिष्ठोऽतिथिप्रियः ॥ कदाचि कार्तिके मासि हरिजागरणाय सः २१ रात्र्यां तुर्यावशेषायां जगाम हरिमंदिरम् ॥ हरिपूजोपकरणान् प्रगृह्य व्रजता तदा २२ तेन दृष्टा समायाता राक्षसी भीमनिःस्वना ॥ वक्रदंष्ट्रालल्जिव्हा निमग्ना रक्तलोचना २३ दिगंबरा शुष्कमांसा लंबोष्ठी घर्घरस्वना ॥ तां दृष्ट्वा भयसंत्रस्तः कंपितावयवस्तदा २४ पूजोपकरणैः सर्वैः पयोभिश्चाऽहनद्बलात् ॥ संस्मृत्य यद्धरेर्नाम तुलसीयुक्तवारिणा २५ सोहनद्वारिणा तस्मात्तत्पापं लयमागतम् ॥ अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजम् २६ स्वां दशामब्रवीद्विप्रं दंडवच्च प्रणम्य सा ॥ कलहोवाच ॥ पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गतास्म्यहम् २७ तत्कथं तु पुनर्विप्र याम्यहं गतिमुत्तमाम् ॥ ॥ मुद्गल उवाच ॥ तां दृष्ट्वा प्रणतामार्तां वदमानां स्वकर्म च २८ अतीव विस्मितो विप्रस्तदा वचनमब्रवीत् ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ केन कर्मविपाकेन त्वं दशामीदृशीं गता २९ कुतः प्राप्ता च किं शीला तत्सर्वं विस्तराद्वद ॥ कलहोवाच ॥ सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन् भिक्षुनामाऽभवद्द्विजः १३० तस्याऽहं गृहिणी ब्रह्मन् कलहाख्याऽतिनिष्ठुरा ॥ न कदाचिन्मया भर्तुर्वचसाऽपि शुभं कृतम् ३१ नार्पितं तस्य मिष्टान्नं भर्तुर्वचनभंगया ॥ पाककाले मया नित्यं यद्यच्चान्नं मनोरमम् ३२ तत्तत्पूर्वं स्वयं भुक्त्वा पश्चाद्भर्त्रे निवेदितम् ॥ एकदा स पतिर्मित्रं मम वृत्तं न्यवेदयत् ३३ नैव शृणोति मे पत्नी मद्वाक्यं किं करोम्यहम् ॥ तेन श्रुत्वा तु सकलं क्षणं संचिंत्य वै हृदि ३४ उवाच मत्पतिं किंचिद्युक्तिं तां ते वदाम्यहम् ॥ निषेधोक्त्या वदस्व त्वं गृहिणी सा करिष्यति ३५ तव वाक्येन कार्यादि यत्किंचित्तव वांच्छितम् ॥ तथेति मित्रवाक्येन गृहमेत्य पतिर्मम ३६ मामाह दयिते मा त्वं भोजनार्थं समाह्वय मम मित्रं महद्दुष्टं तच्छ्रुत्वा स्वपतेर्वचः ३७ तदा भर्ता मयोक्तः स मित्रं ते साधुसम्मतम् ॥ समाव्हयाम्यशनार्थमद्यैव ब्राह्मणोत्तमम् ३८ ततो मया समाहूतः स्वयं गत्वा पतेः सखा ॥ तदारभ्य निषेधोक्त्या कार्यमाज्ञापयत्पतिः ३९ एकदा स पितुर्दृष्ट्वा क्षयाहः स्वपतिर्मम ॥ मामाह दयिते श्राद्धं न करिष्याम्यहं पितुः १४० तद्वाक्यं स्वपतेः श्रुत्वा मया विप्रा निमंत्रिताः ॥ मया धिक् धिक् कृतो भर्ता कथं श्राद्धं करोषि न ४१ पुत्रधर्मं न जानासि का गतिस्ते भविष्यति ॥ ततः पुनः स मामाह पक्वान्नान्यद्य मा कुरु ४२ द्विजं निमंत्रयस्वैकं मा विस्तारं कुरु प्रिये ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा मयाष्टादश भूसुराः ४३ निमंत्रितास्तु श्राद्धार्थं पक्वान्नानि कृतानि हि ॥ ततः पुनः स मामाह प्रिये शृणु वचो मम ४४ मया सहादौ त्वं मिष्टं पाकं भुक्त्वा ततः परम् ॥ स्वीयोच्छिष्टं त्वद्य विप्रान् परिवेषणमाचर ४५ तन्मया वचनं श्रुत्वा पतिर्धिग्धिक्कृतः पुनः ॥ कथमादौ स्वयं भुक्त्वा पश्चाद्विप्रान्समर्पयेत् ४६ एवं सर्वनिषेधोक्त्या श्राद्धं सांगं चकार सः ॥ पिंडदानादिकं कृत्वा मामाह स पतिः पुनः ४७ अहमुपोषणं त्वद्य करिष्यामि न संशयः ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा मिष्टान्नेन स भोजितः ४८ ततो दैववशाद्भर्ता विस्मृत्वा प्राह मां पुनः ॥ नीत्वा पिंडान् क्षिपस्वाद्य सत्तीर्थे परमादरात् ४९ ततो मया शौचकूपे नीत्वा पिंडा विसर्जिताः ॥ ततः खिन्नमना विप्रो हाहेत्युक्त्वा स्थिरो भवत् १५० क्षणं विचिंत्य

मामाह पिंडान्मा त्वं बहिः कुरु ॥ तदोत्तीर्य शौचकूपे मया पिंडा बहिः कृताः ५१ ततः पुनः
स मामाह पिंडान् तीर्थे क्षिपस्व मा ॥ तदा तीर्थे मया क्षिप्तास्ते पिंडाः प्रमादरात् ५२ एवं मया
कदा भर्तृवचनं न कृतं तदा ॥ कलहप्रियया नित्यं मय्युद्विग्नमना यदा ५३ परिणेतुं ततोऽन्यां वै
मनश्चक्रे पतिर्मम ॥ ततो गरं समादाय प्राणस्त्यक्तो मया द्विज ५४ अथ बध्वा बध्यमानां मां
निन्युर्यमकिंकराः ॥ यमश्च मां तदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमपृच्छत ५५ यम उवाच ॥ अनया किं कृतं
कर्म फलं शुभमथाशुभम् ॥ प्राप्नोत्येषा च तत्कर्म चित्रगुप्तावलोकय ५६ ॥ कलहोवाच ॥ चित्र-
गुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन्मामुवाच ह ॥ चित्रगुप्त उवाच ॥ अनया तु शुभं कर्म कृतं किंचिन्न
विद्यते ५७ मिष्टान्नं भुज्यमानेयं न भर्तरि तदर्पितम् ॥ अतश्च वल्गुलीयोन्यां स्वविष्ठादावतिष्ठतु ५८
पतिं द्वेष्टि सदा त्वेषा नित्यं कलहकारिणी ॥ विष्ठादा शूकरीयोन्यां तस्मात्तिष्ठत्वियं यम ५९ पाक-
भांडे सदा भुंक्ते गुप्तं चैकायतस्ततः ॥ तस्माद्दोषाद्बिडालाऽस्तु स्वजातापत्यभक्षिणी १६० भर्तार-
मपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया ॥ तस्मात्प्रेतशरीरेपि तिष्ठत्वेकातिनिंदिता ६१ अतश्चैषा मरु-
देशे प्रापितव्या हरेर्भटैः ॥ तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वियं ततः ६२ ऊर्ध्वं योनित्रयं चैषा भुन-
क्त्वशुभकारिणी ॥ कलहोवाच ॥ ततो दूतैः प्रापिताहं मरुदेशं क्षणाद्द्विज ६३ दत्त्वा प्रेतशरीरं मां
गतास्ते स्वस्थलं प्रति ॥ साहं पंचदशाब्दानि प्रेतदेहस्थिता किल ६४ क्षुत्तृड्भ्यां पीडिताऽत्यर्थं दुः-
खिता स्वेन कर्मणा ॥ ततः क्षुत्पीडिता नित्यं शरीरं वणिजस्त्वहम् ६५ प्रविश्य दक्षिणे प्राप्ता
कृष्णावेण्यास्तु संगमे ॥ तत्तीरं संश्रिता यावत् तावत्तस्य शरीरतः ६६ शिवविष्णुगणैर्दूरमपाकृष्टा
बलादहम् ॥ ततः क्षुत्क्षामया दृष्टो भ्रमंत्या त्वं मया द्विज ६७ त्वद्धस्ततुलसीवारिसंस्पर्शाद्धत-
पातका ॥ तत्कृपां कुरु विप्रेंद्र कथं मुक्ता भवाम्यहम् ६८ योनित्रयादग्रभाव्यादस्माच्च प्रेतभावतः ॥
मामुद्धर मुनिश्रेष्ठ त्वामहं शरणं गता ६९ इत्थं निशम्य कलहा वचनं द्विजश्च तत्पापकर्मभयविस्मय-
दुःखयुक्तः ॥ तद्ग्लानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्तिर्ध्यात्वा चिरं सुवचनं निजगाद दुःखात् १७० ॥
इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे वृंदाशापकलहाख्यानं
नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ विलयं यांति पापानि तीर्थदानव्रतादिभिः ॥
प्रेतदेहे स्थिता यास्ते तेषु नैवाऽधिकारिता १ त्वद्ग्लानिदर्शनादस्मात् खिन्नं च मम मानसम् ॥
नैव निर्वृतिमायाति त्वामनुद्धृत्य दुःखिताम् २ पातकं च तवात्युग्रं योनित्रयविपाकदम् ॥ नैवाल्पैः
क्षीयते पुण्यैः प्रेतत्वं चातिगर्हितम् ३ तस्मादाजन्मजनितं यन्मया कार्तिकव्रतम् ॥ तत्पुण्यस्यार्धभा-
गेन सद्गतित्वमवाप्नुहि ४ कार्तिकव्रतपुण्येन न साम्यं यांति सर्वथा ॥ यज्ञदानानि तीर्थानि व्रता-
न्यपि ततो ध्रुवम् ५ ॥ मुद्गल उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यषेचयत् ॥ तुलसीमि-
श्रतोयेन श्रावयन् द्वादशाक्षरम् ६ तावत्प्रेतत्वनिर्मुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा ॥ दिव्यरूपधरा जाता
लावण्येन यथेंदिरा ७ ततः सा दंडवद्भूमौ प्रणनाम यथा द्विजम् ॥ उवाच सा तदा वाक्यं हर्षग-
द्गदभाषिणी ८ ॥ कलहोवाच ॥ त्वत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ विमुक्ता निरयादहम् ॥ पापाब्धौ मज्जमाना-
यास्त्वं नौ भूतोऽसि मे ध्रुवम् ९ ॥ मुद्गल उवाच ॥ इत्थं सा वदती विप्रं ददर्शायांतमंबरात् ॥
विमानं सुंदरं युक्तं विष्णुरूपधरैर्गणैः १० अथ सा तद्विमानस्थैर्विमाने चाधिरोपिता ॥ पुण्यशील-
सुशीलाद्यैरप्सरोगणसेविता ११ तद्विमानं तदाऽपश्यद्धर्मदत्तः स विस्मयः ॥ पपात दंडवद्भूमौ दृष्ट्वा

१ हरे इतिपाठः ।

तौ पुण्यरूपिणौ १२ पुण्यशीलसुशीलौ च समुत्थाऽऽप्यानतं द्विजम् ॥ समभ्यनंदयन् वाणीं प्रोचतुर्धर्मसंयुताम् १३ ॥ गणावूचतुः ॥ साधु साधु द्विजश्रेष्ठ यस्त्वं विष्णुरतः सदा ॥ दीनानुकंपी धर्मज्ञो विष्णुव्रतपरायणः १४ आबालत्वात्त्वया ह्येतद्यत्कृतं कार्तिकव्रतम् ॥ तव तस्यार्धदानेन पुण्यं द्वैगुण्यमागतम् १५ त्व पुण्यस्यार्धभागेन यदस्याः पूर्वकर्मजम् ॥ जन्मांतरशतोद्भूतं पापं तद्विलयं गतम् १६ स्नानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम् ॥ हरिजागरणाद्यैश्च विमानमिदमागतम् १७ वैकुंठं नीयते साधो नानाभोगयुता त्वियम् ॥ दीपदानभवैः पुण्यैस्तैजसं रूपमाश्रिता १८ तुलसीपूजनाद्यैश्च कार्तिकव्रतकैः शुभैः ॥ विष्णुसान्निध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपानिधे १९ त्वमप्यस्य भवस्यांते भार्ययो सह यास्यासि ॥ वैकुंठभुवनं विष्णोः सान्निध्यं च सरूपताम् २० ते धन्याः कृतपुण्यास्ते तेषां च सफलो भवः ॥ यैर्भक्त्याराधितो विष्णुर्धर्मदत्त त्वया यथा २१ सम्यगाराधितो विष्णुः किं न यच्छति देहिनाम् ॥ औत्तानपादिर्येनैव ध्रुवत्वे स्थापितः पुरा २२ यन्नामस्मरणादेव देहिनो यांति सद्गतिम् ॥ ग्राहगृहीतो नागेंद्रो यन्नामस्मरणात्पुरा २३ विमुक्तः संनिधिं प्राप्तो जातोऽयं जयसंज्ञकः ॥ ग्राहोऽयं विजयो नाम्ना श्रीविष्णोश्चिंतनादभूत् २४ यतस्त्वयार्चितो विष्णुस्तत्सान्निध्यं प्रयास्यसि ॥ बहून्यब्दसहस्राणि भार्याद्वययुतस्य ते २५ ततः पुण्ये क्षयं प्राप्ते यदा यास्यसि भूतलम् ॥ सूर्यवंशोद्भवो राजा विख्यातस्त्वं भविष्यसि २६ नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वययुतः पुमान् ॥ तृतीयेयं तदा भार्या पुण्यस्यैवार्धभागिनी २७ कलहा कैकयी नाम्नी भविष्यति न संशयः ॥ तत्राऽपि तव सान्निध्यं विष्णुर्दास्यति भूतले २८ आत्मानं तव पुत्र त्वं प्रकल्प्यामरकार्यकृत् ॥ रामनाम्ना रावणादीन् हत्वा राज्यं करिष्यति २९ तवाजन्मव्रतादस्माद्विष्णुसंतुष्टिकारणात् ॥ न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ३० अतस्त्वग्रेऽपि धर्मज्ञ नित्यं विष्णुव्रते स्थितः ॥ त्यक्तमात्सर्यदंभोऽपि भवस्व समदर्शनः ३१ कार्तिके माधवे माघे चैत्रे मासचतुष्टये ॥ प्रत्यब्दं त्वं धर्मदत्त प्रातःस्नायी सदा भव ३२ एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः ॥ ब्राह्मणानपि गाश्चापि वैष्णवांश्च सदा भज ३३ मसूरिकाश्चारनालं वृंताकादीनि खाद मा ॥ एवं त्वमपि देहांते तद्विष्णोः परमं पदम् ३४ प्राप्नोषि धर्मदत्त त्वं तद्भक्त्यैव यथा वयम् ॥ पुण्यशीलसुशीलाख्यौ जयश्च विजयस्तथा ३५ धन्योऽसि विप्राग्र्य यतस्त्वयैतद्व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ॥ यदर्द्धभागात्सफलान्मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ३६ ॥ मुद्गल उवाच ॥ इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ ॥ तया कलहया सार्द्धं वैकुंठभुवनं गतौ ३७ धर्मदत्तोऽप्यसौ राजन् प्रत्यब्दं तद्व्रते स्थितः ॥ देहांते परमं स्थानं भार्याभ्यामन्वितोऽभ्यगात् ३८ बहून्यब्दसहस्राणि स्थित्वा वैकुण्ठसद्मनि ॥ ततः पुण्यक्षये जाते जातोऽसि त्वं नृपो महान् ३९ त्रिभिस्त्रीभिर्दशरथ ते विष्णुः पुत्रतां गतः ॥ रामोऽयं लक्ष्मणः शेषो भरतोऽब्जोऽरिशत्रुहा ४० एवं सर्वं मया ख्यातं यथा पृष्टं त्वया मम ॥ धन्यस्त्वं यस्य तनयः साक्षान्नारायणोऽभवत् ४१ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ इत्युक्त्वा नृपतिं पूज्य विससर्ज मुनिस्तदा ॥ आलिंग्य रामं सौमित्रिं मेने च कृतकृत्यताम् ४२ तदा राजा स्वसैन्येन महाहर्षसमन्वितः ॥ अयोध्यामगमद्रम्यां गोपुराट्टालमंडिताम् ४३ नृपमागतमाज्ञाय मंत्रिणः पुरवासिनः ॥ पताकातोरणाद्यैश्च दिव्यचंदनसेचनैः ४४ नगरीं भूषयित्वा ते [illegible] निन्युः कुटुंबसहितं [illegible] नगरीं

---

१ सुशीलाभ्यामितिपाठः। २ भार्याभ्यां इतिपाठः।

प्रति ४५ राममार्गतमाज्ञाय गोपुराट्टालपंक्तिषु ॥ कट्यां निधाय बालांश्च स्त्रियः स्थित्वा निजैः
करैः ४६ सुवर्णकुसुमाद्यैश्च ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ काश्चिन्मार्गोपरि स्थित्वा कुंभदीपादिमंगलैः ४७
आर्तिक्याद्यैश्च राजानं सरामं शांतिकारकैः ॥ पूजयंति स्म ताः सर्वा राजमार्गे पृथक्पृथक् ४८
एवं नानासमुत्साहैर्नर्तनैर्वारयोपिताम् ॥ दुंदुभीनां निनादैश्च गायकानां च गायनैः ४९ सौधो-
द्भवगवाक्षैश्च स्त्रीमुक्तापुष्पवृष्टिभिः ॥ ययौ स्वशिबिरं राजा वीज्यमानः सुचामरैः ५० ततस्तान
जनकामात्यान् वस्त्रालंकारवाहनैः ॥ सत्कृत्य भोजनाद्यैश्च प्रेषयामास मैथिलम् ५१ एवं सर्वे-
षूत्सवेषु जनको वार्षिकेषु सः ॥ निनाय मिथिलां राममातृभिःपार्थिवेन च ५२ उत्तरोत्तरतः
पूज्य तोषयामास राघवम् ॥ रामोऽपि रमयामास लीलाभिर्नृपतिं तदा ५३ मासैः षड्भिर्जनकजा
लब्वी श्रीराघवाच्छुभा ॥ लंग्नात्त्वेकादशे वर्षे रजोयुक्ता बभूव ह ५४ तद्वार्तां जनकः श्रुत्वा पत्नीभिर्मि-
त्रिभिः सह॥अयोध्यामगमच्छीघ्रं राजा प्रत्युज्जगाम तम् ५५ परस्परं समालिंग्य साकेतमिथिलाधिपौ॥
नृत्यवाद्यसमुत्साहैरयोध्यां विशतुः सुखम् ५६ ततो महासमुत्साहैर्नानामंडपतोरणैः॥ कदलीस्तंभमा-
लाभिरिक्षुदंडैः सुचामरैः ५७ चतुर्द्वारैर्मंडपैश्च घंटाघोषैः सदर्पणैः॥ किंकिणी जालघोषैश्च वितानैर्दी-
पराजिभिः ५८ वसिष्ठो मुनिभिः सार्द्धं गर्भाधानविधिं शुभम् ॥ कारयामास रामेण सीताया-
श्चाऽतिहर्षितः ५९ तदा वस्त्रैरलंकारैर्जनको नृपतिं मुदा ॥ पूजयामास सस्त्रीकं स्नुषापुत्रसमन्वि-
तम् ६० मासमेकमतिक्रम्य ययौ स्वनगरीं सुखम् ॥ रामोऽपि सीतया सार्द्धं नानाभोगान्सु-
पुष्कलान् ६१ बुभुजे हेमरत्नादिनिर्मितेषु गृहेषु सः ॥ रुक्ममंडनयुक्ताभिर्दासीभिर्वीजितः सुखम्
६२ एवं तासां नृपसुतपत्नीनां च पृथक् पृथक् ॥ यथाकाले विधानेषु गर्भाधानादिकेषु च ६३
आगत्य जनकश्चक्रे नानोत्साहान्मुदान्वितः ॥ अयोध्यानगरीमध्ये वाद्यघोषो गृहे गृहे ६४ मंग-
लानि च सर्वत्र न कुत्राप्यस्त्यमंगलम् ॥ न दरिद्री ऋणी नासीन्नाधिव्याधिप्रपीडितः ६५ रामा-
दिभिश्चतुर्भिस्तैर्वंधुभिस्तदनंतरम् ॥ पृथग्गेहेषु भार्याभिर्गार्हस्थ्यमप्यनुष्ठितम् ६६ रामस् प्रातः
समुत्थाय कृतशौचादिसत्क्रियः ॥ आरुह्य शिविकां दिव्यां स्नानार्थं शरयूं नदीम् ६७ गत्वा
कूले वाहनादि विसृज्य रघुनंदनः ॥ गच्छंस्तस्याः पावनार्थं शरय्वाः पुलिने मुदा ६८ मंत्रिभि-
र्वेष्टितो गत्वा नत्वा तां शरयूनदीम् ॥ स्नात्वा नित्यविधिं कृत्वा ब्राह्मणैः परिवारितः ६९ दत्त्वा
दानान्यनेकानि गोभूधान्यरसादिभिः ॥ संपूज्य शरयूं पुण्यां ब्राह्मणान् पूज्य सादरम् ७० ययौ
रथं समारुह्य रुक्मबंधनबंधितम् ॥ रुक्मतंतुरज्जुभिश्च सर्वतः परिवेष्टितम् ७१ पट्टकूलादिवस-
नैर्वरैराच्छादितं शुभम् ॥ वाजिवाहं सारथिना सुस्नातेन प्रचोदितम् ७२ किंकिणीवरमालाभिर्घ-
टाभिरतिगर्जितम् ॥ रुक्मदंडध्वजैर्दूतैरग्रे दर्शितसत्पथम् ७३ पथि नीराजितः स्त्रीभिर्वर्षितः पुष्प-
वृष्टिभिः ॥ प्राप स्वीयं गृहं रामः सूर्यकोटिसमप्रभम् ७४ अवरुह्य रथाद्रामः पादयोर्धृत्य पादुके ॥
विवेश सीतासंदत्तपादार्घ्याचमनो गृहम् ७५ गत्वाऽग्निहोत्रशालायां सीतयाऽऽसनसंस्थितः॥ अग्निहो-
त्रादिविधिना वन्हिं हुत्वा ततः परम् ७६ स्फटिकस्य च लिंगस्य कर्ममार्गं यथाविधि ॥ लोकानां
शिक्षणार्थाय कृत्वा पूजनमुत्तमम् ७७ जानक्या दत्तपक्वान्ननैवेद्यादि समर्प्य च ॥ ब्राह्मणान् पूज्य-
दानैश्च तोष्य लब्ध्वा तदाशिषः ७८ तुलसीं च गुरुं धेनुमश्वत्थं मुनिपादपम् ॥ पूजयित्वा रविं देवं
ब्रह्मयज्ञं विधाय च ७९ गुरोर्मुखाच्च पौराणीं कथां श्रुत्वा तु सीतया ॥ गुरुं पुनः प्रपूज्याथ

१ लग्ने ह्येकादशे वर्षे इतिपाठः ।

बंधुभिः परिवेष्टितः ८० प्रार्थितश्च मुहुः पत्न्या ब्राह्मणैः परिवारितः ॥ नारिकेलकपित्थाम्रसुरभा-
जंबुदाडिमैः ८१ खर्जूरिकापनसाद्यैः पक्कान्नैर्घृतपाचितैः ॥ उपहारं सुखं कृत्वा तांबूलं परिगृह्य च
८२ दिव्यवस्त्राणि संगृह्य दृष्ट्वाऽऽदर्शे निजं मुखम् ॥ निरीक्षितश्च वैदेह्यारुह्य स्यंदनमुत्तमम् ८३
वेष्टितो मंत्रिदूताद्यैस्तूर्यध्वनिपुरःसरम् ॥ मातृगेहं ततो गत्वा ताः प्रणम्यावानिं गतः ८४ सर्व्या
प्रदक्षिणां कृत्वा गत्वा राजगृहं प्रति ॥ सिंहासनस्थं राजानं नत्वा स्थित्वा तदाज्ञया ८५ पौर-
कार्याण्यनेकानि कृत्वा राज्ञा विसर्जितः ॥ ययौ स्यंदनमास्थाय नृपं नत्वा पुनः पुनः ८६
तूर्यगीतनिनादैश्च नर्तनैर्वारयोषिताम् ॥ ययौ स्वीयं गृहं रामः स्यंदनादवरुह्य च ८७ भूमिजा
दत्तपाद्यार्घ्याचमनीयासनादिकम् ॥ गृहीत्वा यद्बहिर्गत्वा कृतं तत्तां न्यवेदयत् ८८ सर्वं वृत्तं कौतुकेन
हास्यगीतादिमंगलैः ॥ रमयित्वा भूमिकन्यां दिव्यवस्त्रादिभूषिताम् ८९ ततो मध्यान्हसमये सरय्वां
वाऽश सद्मनि ॥ स्नात्वा माध्यान्हिकं कर्म चकार रघुनंदनः ९० नित्यं यत्राकरोत्स्नानं सरयूनिर्मले
जले ॥ तदाख्ययाऽभवत्तीर्थं रामतीर्थमिति स्फुटम् ९१ तद्धि ख्यातं त्रिभुवने चैत्रमासि विशेषतः ॥
माध्यान्हिकं च संपाद्य ब्राह्मणैर्मन्त्रिभिर्जनैः ९२ इष्टैः सुवर्णपात्रेषु त्रिपदासु धृतेषु च ॥ परिष्कृतेषु
जानक्या सीतया गतिलाघवात् ९३ क्वणत्कंकणमंजीरकिंकिणीनूपुरादिषु ॥ नदत्सु भोजनं चक्रे
राघवो हर्षपूरितः ९४ करशुद्धिं विधायाऽथ भुक्त्वा तांबूलमुत्तमम् ॥ ततः शतपदं गत्वा निद्रां
कृत्वा तु सीतया ९५ पुनर्वस्त्राणि संगृह्य लब्ध्वा शस्त्राणि सादरम् ॥ धनुर्बाणौ करे धृत्वा
रथे स्थित्वाऽथ बंधुभिः ९६ पुष्पारामोद्यानकादीन् दृष्ट्वा तु कौतुकेन च ॥ वाद्यघोषैर्नर्तनाद्यै-
र्गत्वा स्वीयं गृहं पुनः ९७ सायं संध्यादि संपाद्य पुनर्हुत्वा सविस्तरम् ॥ शंभुं भक्त्या पुनः
पूज्य कृत्वा चैवोपहारकम् ९८ रत्नकांचनमाणिक्यनिर्मिते मंचके वरे ॥ दिव्यप्रासादमध्ये स
सीतया रघुनायकः ९९ हास्यगीतविनोदाद्यैर्निद्रां चक्रे ततः परम् ॥ एवं नानासमुत्साहैर्निना-
यार्कसमाः सुखम् १०० एकदा राघवं राजा ज्ञात्वामुद्गलवाक्यतः ॥ वसिष्ठवाक्यतश्चापि चरि-
त्रैश्चाप्यमानुषैः १ साक्षान्नारायणं विष्णुं मत्त्वाहूय रहः स्थितः ॥ पप्रच्छ विनयेनैव हृदि भावं
विधाय च २ रामनारायणस्त्वं हि भूभारहरणाय च ॥ मत्तो जातोऽसीति लोका वदंत्यज्ञान-
बुद्धयः ३ अतः पृच्छामि ते राम मायया मोहितस्तव ॥ किंचिज्ज्ञानोपदेशेन नाशयाऽज्ञानजां
मतिम् ४ दारापत्यादिगेहेषु स्थिता नैवोपशाम्यति ॥ तत्पितुर्वचनं श्रुत्वा राजानं राघवोऽब्रवीत् ५
॥ श्रीराम उवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि तव ज्ञानार्थमुत्तमम् ॥ शृणोतु मम मातेयं कौसल्या-
ऽपि तव प्रिया ६ नश्वरं भासते चैतत् विश्वं मायोद्भवं नृप ॥ यथा शुक्तौ रौप्यभासः काचभूम्यां
जलस्य च ७ यथा रज्जौ सर्पभासो मृगतोये जलस्पृहा ॥ तद्वदात्मनि भासो यं कल्प्यते नश्वरो-
ऽबुधैः ८ अज्ञानदृष्टिभिर्नित्यं मन्यते न तु पंडितैः ॥ आत्मा शुद्धो निर्व्यलीकः सच्चिदानंदलक्षणः ९
यस्यांऽशांशेन विश्वेश ब्रह्माद्याःसकला वयम् ॥ स्थित्युत्पत्तिविनाशार्थं नाना रूपाणि मायया ११०
धार्यते नटवद्राजन्न तेष्वासक्त एव सः ॥ यथा पद्मं न स्पृशति जलं मायां तथाऽमलः ११ आत्मा
नित्यो न स्पृशति परमानंदविग्रहः ॥ देहागारसुतस्त्रीषु मामकेति च या मतिः १२ उपसंहृत्य बुद्ध्वा
संन्यस्य ब्रह्मणि चिद्घने ॥ यद्यत्किंचिद्भासतेऽत्र तत्तन्नारायणात्मकम् १३ पश्य त्वं सर्वभावेन
मुच्यते भवसंकटात् ॥ सत्यं शौचं दया शांतिः क्षमाचेंद्रियनिग्रहः १४ अहिंसा भगवद्भक्तिर्वेद-

१ परिवेषितोऽपितिपाठः । २ बुद्ध्यात्वमितिपाठः ।

मार्गानुवर्तनम् ॥ इत्याद्या ये गुणा राजन् तान् भजस्व निरंतरम् १५ चौर्यं द्यूतं विवादं च
मात्सर्यं दंभमेव च ॥ क्रौर्यं लोभं भयं क्रोधं[1] शोकं निंद्यप्रवर्तनम् १६ वेदविप्रयतीनां च साधूनां
मानभंगनम् ॥ निंदां पैशून्यमनिशं त्यज दूरं स्वतो नृप १७ पूर्वं त्वया तपस्तप्तं पुत्रत्वं याचितं
मम ॥ तस्माज्जातोस्मि त्वत्तोऽहं कौशल्यायां नृपोत्तम १८ यन्मया कथितं चैतदज्ञानमलनाशनम् ॥
गोपनीयं प्रयत्नेन कथनीयं न कुत्रचित् १९ तद्रामवचनं श्रुत्वा गतमायामलो नृपः ॥ सद्भाव-
परिपूर्णस्तु रोमांचितवपुर्धरः १२० प्रणनाम राघवस्य चरणौ दृढभावतः ॥ ततो रामं पुनः प्राह
पितरं निर्मलाशयम् २१ नेदं योग्यं त्वया राजन् वंदनादि शिशुं प्रति ॥ मायया नरवेषस्य
ममोपहासकारणम् २२ मनसैव च मां नित्यं भज भावेन सादरम् ॥ मच्चित्तो मद्गतप्राणो मयि
भक्तिं दृढां कुरु २३ इत्युक्त्वा पितरौ नत्वा गृहीत्वाज्ञां तयोः प्रभुः ॥ ययौ रथसमारूढः
श्रीरामः स्वनिकेतनम् २४ कदा मातुर्गृहं गत्वा सीतया भोजनं व्यधात् ॥ कदा भ्रातृगृहेष्वेव
कदा पंक्तौ पितुः स्वयम् २५ कदा दशरथं तातं भोजनार्थं निजे गृहे ॥ भार्यापुत्रादिभिर्युक्तं
पौरैर्विप्रैः समन्वितम् २६ मुदा रामः समाहूय भोजयामास सादरम् ॥ श्रीरामदर्शनार्थं ते तपो-
वननिवासिनः २७ अयोध्यानगरीमेत्य द्वारपैरनिषेधिताः ॥ शतशः प्रत्यहं रामं दृष्ट्वा स्तुत्वा
पुनः पुनः २८ आतिथ्यं रघुनाथस्य गृहीत्वा तुष्टमानसाः ॥ सप्तपंचदिनान्येव स्थित्वा पुण्य-
कथादिभिः २९ रमयित्वा रमानाथं जग्मुः स्वं स्वं वराश्रमम् ॥ यत्र यत्र हि रामस्य प्रीतिं ज्ञात्वा
विदेहजा ३० तत्तच्चकार सा साध्वी हास्यक्रीडासनादिकम् ॥ विवाहानंतरं रामः समा द्वादश
सीतया ३१ रमयामास साकेते महाक्रीडापुरःसरम् ॥ सहस्रवर्षैर्विज्ञेयं श्रेष्ठं वर्षं कृते युगे ३२ शत-
वर्षैश्च त्रेतायां द्वापरे दशवर्षजम् ॥ कलेर्मानेन बोद्धव्यं शून्यहासात्रिविक्रमात् ३३ एवं श्रीराम-
चंद्रेण भोगा भुक्ताः सुरोपमाः ॥ यस्मिन् ऋतौ च यद्द्रव्यं फलपुष्पादिकं शुभम् ३४ तत्सर्वं सर्व-
दैवासीद्रामे साकेतसंस्थिते ॥ अनावृष्टिर्नैव कुत्र तस्कराणां भयं नहि ३५ हिंस्रादीनां भयं नासी-
दयोध्याविषये प्रिये ॥ युधाजिन्नाम कैकेय्याभ्राता भरतमातुलः ३६ निनाय भरतं स्वीयराज्ये
शत्रुघ्नसंयुतम् ॥ कौतुकेन नृपं पृष्ट्वा कैकेयीं प्रणिपत्य च ३७ एवं रामस्य मांगल्यं बालत्वेऽपि
सुखावहम् ॥ ये शृण्वंति नरा भक्त्या न तेषामस्त्यमंगलम् ३८ एवं यथा त्वया पृष्टं तथा सर्वं
मयोदितम् ॥ रामेणाचरितं यच्च नृणां मांगल्यदायकम् ३९ एवं गिरींद्रजे प्रोक्तं बाललीलादि-
कौतुकम् ॥ रामचंद्रस्य संक्षेपात्तव प्रीत्यै सुखावहम् १४० इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत-
श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये बालचरित्रे सारकांडे रामदिनचर्यावर्णनं नाम पंचमः सर्गः ॥५॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ एवं त्रेतायुगे रामं नगर्यां सीतया सुखम् ॥ क्रीडंतं नारदोऽ[3]वेक्ष्य
ययावाकाशवर्त्मना १ अथ रामो मुनिं पूज्य सीतया लक्ष्मणेन च ॥ शुश्राव वचनं तस्य
सुरैर्विज्ञापितं च यत् २ निहत्य रावणं युद्धे ततो राज्यं कुरुष्व हि ॥ अंगीकृत्य रघुश्रेष्ठस्तं मुनिं
विससर्जयत् ३ अथ रामोऽब्रवीत्सीतां मम राज्याभिषेचनम् ॥ कर्तुकामोऽस्ति तत्राहं विघ्नमुत्पाद्य
दंडकम् ४ गच्छामि रावणादीनां वधार्थं लक्ष्मणेन च ॥ अयोध्यायां वसात्र त्वं कौसल्यां
पार्थिवं भज ५ तद्रामवचनं श्रुत्वा प्रणिपत्य रघूत्तमम् ॥ उवाच मधुरं वाक्यं वनं मां त्वं नय
प्रभो ६ कारणान्यत्र वै त्रीणि संति तानि वदाम्यहम् ॥ बालत्वे कररेखां मे दृष्ट्वा कश्चिद्द्वि-

१ निंद्यकर्मेति पाठः । २ दृष्ट्वेतिपाठः ३ द्वादशे वर्षे । ४ करोत्विति पाठः ।

जाग्रणीः ७ वनप्रयाणं मामाह भर्त्रा स सत्यवाग्द्विजः ॥ भवत्वद्य प्रयाणान्मे दंडकं हि त्वया सह ८ अन्यत्स्वयंवरे पूर्वं सुरानपि मयोदितम् ॥ यदा चापांतिकं प्राप्तः सज्जितुं त्वं सभांगणे ९ चतुर्दश वत्सराणि मुनिवृत्त्यनुवर्तिनी ॥ विचरिष्याम्यरण्येऽहं धनुः सज्जं करोत्वयम् १० तत्सत्यं कुरु मद्वाक्यं प्रयाणाद्दंडकं त्वया ॥ अन्यच्छ्रुतं मया पूर्वं रामायणमनुत्तमम् ११ तत्र सीतां विना रामो न गतोऽस्ति हि दंडकम् ॥ तस्मात्त्वं मां रघुश्रेष्ठ दंडकं नेतुमर्हसि १२ तत्सीतावचनं श्रुत्वा तथास्त्विति वचोऽब्रवीत् ॥ विहस्य राघवः श्रीमान् समालिंग्य विदेहजाम् १३ अथ राजा दशरथः श्रीरामायाऽभिषेचनम् ॥ यौवराज्यपदे कर्तुमुद्युक्तः प्राह वै गुरुम् १४ यौवराज्यपदे राममभिषेक्तुं त्वमर्हसि ॥ तद्राजवचनं श्रुत्वा गुरुर्दशरथं नृपम् १५ कौसल्या गृहमानीय बोधयामास वै रहः ॥ राजन् शृणु त्वं कौसल्या सुमित्रे शृणु तं त्विमे १६ रावणस्य वधार्थं हि रामः श्वो दंडकं वनम् ॥ गमिष्यति लक्ष्मणेन सीतया कैकयीवरात् १७ तस्मादज्ञातवत्तूष्णीं संभारानभिषेचितुम् ॥ कारयस्व सुमंत्रेण समाहूय नृपादिकान् १८ श्रीरामविरहाद्राजन् ब्राह्मणस्याऽपि शापतः ॥ अचिरादेव स्वर्लोकं त्वं गमिष्यसि पार्थिव १९ कौसल्येयं रामराज्योत्सवं पश्यतु वै पुनः ॥ अंतरिक्षाद्विमानस्थस्त्वं पश्यसि महोत्सवम् २० दुर्लंघ्या भाविनी रेखा ब्रह्मादीनां नृपोत्तम ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं तेन राजा सभां ययौ २१ रामराज्याभिषेकाय संभारानकरोन्मुदा ॥ दूतैराकारयामास नृपान् दशरथस्तदा २२ ऋषीश्वराः समाजग्मुर्नानाश्रमनिवासिनः ॥ नगरीं शोभयामासुर्दूताश्चित्रध्वजोत्तमैः २३ पताकाभिस्तोरणैश्च हेमकुम्भैर्मनोरमैः ॥ गुरुराज्ञापयामास सुमंत्रं नृपमंत्रिणम् २४ श्वः प्रभाते मध्यकक्षे कन्यकाः स्वर्णभूषिताः ॥ तिष्ठन्तु षोडशगजाः स्वर्णरत्नादिभूषिताः २५ चतुर्दंतः समायातु ऐरावतकुलोद्भवः ॥ नाना तीर्थोदकैः पूर्णाः स्वर्णकुंभाः सहस्रशः २६ स्थाप्यतां तत्र वैय्याघ्रचर्माणि त्रीणि वा नव ॥ श्वेतच्छत्रं रत्नदंडं मुक्तामणिविराजितम् २७ दिव्यमाल्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च ॥ मुनयः संस्कृतास्तत्र[1] तिष्ठन्तु कुशपाणयः २८ नर्तक्यो वारमुख्याश्च गायका वैदिकास्तथा ॥ नानावादित्रकुशला वादयंतु नृपांगणे २९ हस्त्यश्वरथपादान्ता वहिस्तिष्ठंतु सायुधाः ॥ नगरे यानि तिष्ठंति देवतायतनानि च ३० तेषु प्रवर्ततां पूजा नाना वलिभिरादृताः ॥ राजानः शीघ्रमायांतु नानोपायनपाणयः ३१ इत्यादिश्य वसिष्ठस्तु रथेन रघुनंदनम् ॥ गत्वा संमानितस्तेन सर्ववृत्तं न्यवेदयत् ३२ निमित्तमात्रस्त्वं राम श्वो गमिष्यसि दंडकान् ॥ चतुर्दश समास्तत्र स्थित्वा संहृत्य रावणम् ३३ बंधुना सीतया सार्धं ततो राज्यं कारिष्यासि ॥ लौकिकीं वृत्तिमालंब्य स्वीकुरुष्व पितुर्वचः ३४ अद्य त्वं सीतया सार्द्धमुपवासं यथाविधि ॥ कृत्वा शुचिर्भूमिशायी भव राम जितेंद्रियः ३५ इत्युक्त्वा रथमारुह्य दृष्ट्वा[2] रामं सलक्ष्मणम् ॥ जानकीं चापि स गुरुर्ययौ राजगृहं पुनः ३६ कौसल्या च सुमित्रा ते रामराज्याभिषेचनम् ॥ मृषापि श्रुत्वा श्रीगुरोरास्यात्स्नेहसमन्विते ३७ चक्रतुः पूजनं देव्याश्च तद्विघ्नोपशमस्पृहे ॥ वलिदानैः शांतिपाठैर्मुनिवृंदसमन्विते ३८ अथापराण्हे सौधस्था दास्याः पुत्री तु मंथरा ॥ शोभितां नगरीं दृष्ट्वा पृष्ट्वा वृद्धां पथि स्थिताम् ३९ श्रुत्वा श्रीरामराज्यार्थं ययौ वेगेन कैकयीम् ॥ सर्वं वृत्तं निवेद्याथ तूष्णीमासीत्तदा क्षणम् ४० तच्छ्रुत्वा कैकयी चापि तस्यै भूषणमर्पयत् ॥ एतस्मिन्नंतरे वाण्या देववाक्यात्सुमोहिता ४१ तुष्टां दृष्ट्वा तु कैकेयीं भर्त्सयंत्याह तां पुनः ॥ मूढे कथं त्वं

---

१ ससुतास्तत्रेतिपाठः । २ पृष्ट्वेतिपाठः ।

तुष्टाऽसि हतभाग्याऽसि वेद्म्यहम् ४२ रामे राज्यपदं प्राप्ते कौसल्यायाश्च कैकयि ।। दासी भविष्यसि त्वं हि अतो मद्वचनं कुरु ४३ वरेण न्यासभूतेन राज्यं श्रीभरताय हि ।। नृपं प्रार्थय रामस्य द्वितीयेन वरेण च ४४ दंडकारण्यगमनं चतुदश समाः पदा ।। क्रोधागारं प्रविश्याद्य कुरुष्व यन्मयेरितम् ४५ तन्मंथरोक्तं स्वहितं मत्वा सापि तथाऽकरोत् ।। मोहिता साऽविवेकेन श्रीराघवसुरेच्छया ४६ ततो निशायां राज्ञा सा ज्ञाता क्रोधगृहस्थिता ।। गत्वा तत्र नृपः शीघ्रं ददर्श कैकयीं तदा ४७ विकीर्यमाणकेशां तां त्यक्ताऽलंकारमंडनाम् ।। भूमौ शयानां तां दृष्ट्वा ज्ञात्वा तस्या मनोगतम् ४८ रामाय दंडकारण्यं यौवराज्यं सुताय च ।। वराभ्यां याचितं ज्ञात्वा हेत्युक्त्वा मूर्च्छितोऽभवत् ४९ प्रभाते तत्सुमंत्रेण वृत्तं श्रुत्वा नृपं ययौ ।। कैकेयी मंत्रिणा पृष्टा सुमंत्रं प्राहसा तदा ५० अत्राऽनयस्व श्रीरामं द्रष्टुं तं वांछते नृपः ।। सोप्याह रामं नृपतिमपृष्ट्वा नानयाम्यहम् ५१ तदा शनैर्नृपः प्राह शीघ्रमानय राघवम् ।। सुमंत्रोप्यानयामास राघवं पार्थिवाज्ञया ५२ ततो रामो नृपं गत्वा श्रुत्वा कैकेयजा गिरा ।। आत्मानं दंडके वासं वरदानं पितुः पुरा ५३ तथेत्यंगीचकाराथ नृपं वचनमब्रवीत् ।। मा ते शोकोऽस्तु हे तात ह्यहं गच्छामि दंडकान् ५४ तद्रामवचनं श्रुत्वा हाहेत्युक्त्वा नृपोऽब्रवीत् ।। मां विसृज्य कथं घोरं विपिनं गंतुमिच्छसि ५५ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सांत्वयामास राघवः ।। अहं प्रतिज्ञां निस्तीर्य शीघ्रं यास्यामि तं पुरम् ५६ इदानीं गंतुमिच्छामि व्येतु मातुश्च हृच्छयः ।। मातरं च समाश्वास्य ह्यनुनीय च जानकीम् ५७ आगत्य पादौ वंदित्वा तव यास्ये सुखं वनम् ।। इत्युक्त्वा तौ परिक्रम्य मातरं द्रष्टुमाययौ ५८ नत्वा स्वमातरं रामः समाश्वास्य पुनःपुनः ।। नत्वा प्रदक्षिणाः कृत्वा तामामंत्र्य ययौ गृहम् ५९ सर्ववृत्तं तु सीतां स कथयामास राघवः ।। सीतया लक्ष्मणेनाऽपि वनं गंतुं पुनःपुनः ६० प्रार्थितश्च तथेत्युक्त्वा त्वरयामास तौ पुनः ।। सर्वस्वं ब्राह्मणान्दत्वा सीतयाऽग्निसमन्वितः ६१ पद्भ्यामेव शनैर्भ्रात्रा ययौ रामो नृपांतिकम् ।। गच्छंतं पथि श्रीरामं पद्भ्यां दृष्ट्वा पुरौकसः ६२ परस्परेण ते वृत्तं श्रुत्वा व्याकुलमानसाः ।। बभूवुस्तान्वामदेवः कथयामास सादरात् ६३ नारदागमनं रामप्रतिज्ञां रावणस्य च ।। वधादिकं सविस्तारं विष्णुं मनुजरूपिणम् ६४ पौराः श्रुत्वा गतक्लेशा ह्यभूवन्पथि संस्थिताः ।। ततो नत्वा नृपं रामः कैकेयीं वाक्यमब्रवीत् ६५ अंबागतोऽहं विपिनं गंतुमाज्ञां ददस्व माम् ।। ततः सा वल्कलादीनि ददौ रामादिकांस्तदा ६६ रामस्तान् परिधायाथ स्वयं सीतां स शिक्षयत् ।। तद्दृष्ट्वा कैकयीं प्राह गुरुः क्रोधेन भर्त्सयन् ६७. जडे पापिणि दुर्वृत्ते राम एवं त्वया वृतः ।। वनवासाय दुष्टे त्वं सीतायै किं प्रदास्यसि ६८ इत्युक्त्वा दिव्यवस्त्राणि सीतायै स गुरुर्ददौ ।। राजा दशरथोप्याह सुमंत्रं रथमानय ६९ रथमारुह्य गच्छंतु वनं वनचरप्रियाः ।। रामः प्रदक्षिणं कृत्वा पितरौ रथमारुहत् ७० सीतया लक्ष्मणोनाथ चोदयामास सारथिम् ।। कौसल्यां च सुमित्रां च तातमाश्वास्य वै पुनः ७१ समाश्वास्य जनान् रामस्तमसातीरमाययौ ।। माघमासे सिते पक्षे पंचम्यां परमेऽहनि ७२ प्राप्ते ह्यष्टादशे वर्षे राघवाय महात्मने ।। आसीद्वनप्रयाणं हि स्वपुर्यास्तमसातटम् ७३ इंद्राद्या निर्जराश्चक्रुस्तदा तन्मार्गसत्क्रियाम् ।। आसन् शुभाश्च शकुना रामस्य व्रजतो वनम् ७४ उपित्वैकां निशां तत्र शृंगवेरपुरं ययौ ।। गुहेन मानितश्चापि तत्र रात्रिं निनाय सः ७५ गुहानीतैर्वटक्षीरैर्बबंध राघवो जटाम् ।। प्रभाते सीतयाऽऽरुह्य

१ कृत्वा प्रतिज्ञामितिपाठः । २ समीक्ष्यदितिपाठः ।

नौकायां लक्ष्मणेन सः ७६ प्रेषयामास सरथं सुमंत्रं नगरीं प्रति ॥ गुहस्तां वाहयामास नौकां स्वज्ञातिभिस्तदा ७७ गंगामध्यगता गंगां प्रार्थयामास जानकी ॥ देवि गंगे नमस्तेऽस्तु निवृत्ता वनवासतः ७८ रामेण सहिताऽहं त्वां लक्ष्मणेन च पूजये ॥ सुरामांसोपहारैश्च नाना बलिभिरादृता ७९ इत्युक्त्वा परकूलं तु गत्वा रामो गुहं तदा ॥ विसर्जयित्वा तत्रैकां निशां नीत्वा शनैः शनैः ८० भरद्वाजाश्रमं गत्वा तस्थौ तेनातिमानितः ॥ ततःप्रयागे यमुनां तीर्त्वा नत्वा महावनम् ८१ वाल्मीकेराश्रमं गत्वा तस्थौ तेनातिपूजितः ॥ चित्रकूटे लक्ष्मणेन पर्णशालां मनोरमाम् ८२ कृत्वा मांसैर्मृगोद्भूतैर्बलिं दत्त्वा रघूत्तमः ॥ तस्थौ तस्यां सुखं भ्रात्रा सीतया स्वगृहे यथा ८३ शयनासनपाकाग्निदेवादीनां पृथक् पृथक् ॥ तत्रासन्विविधाः शालास्तरुवल्लिविराजिताः ८४ कंदैर्मूलैर्मनोद्भूतैर्मृगमांसफलादिभिः ॥ मुनीश्वराणामातिथ्यं चक्रुस्ते स्वगृहे यथा ८५ एकदा निद्रितं रामं सीतांके सन्निरीक्ष्य च ॥ ऐंद्रः काकस्तदागत्य नखैस्तुंडेन चासकृत् ८६ सीतांगुष्ठं मृदुं रक्तं विददारामिषाशया ॥ निद्राभंगभयाद्भर्तुः सीतया न निवारितः ८७ सीतांगुष्ठं तु काकेन भिन्नं दृष्ट्वा रघूत्तमः ॥ अभिद्रवंतं रक्तास्यमीषिकास्त्रं मुमोच सः ८८ केनाप्यरक्षितस्यास्त्रभयाद्ब्रह्मांडगोलके ॥ स्वशरणमागतस्य पुनर्नारदवाक्यतः ८९ ईषिकास्त्रेण काकस्य बिभेद नयनं क्षणात् ॥ एवं नानाकौतुकानि कुर्वंस्तस्थौ सुखं प्रभुः ९० सुमंत्रोऽपि पुरीं गत्वा नृपं वृत्तं न्यवेदयत् ॥ सोऽपि राजा राघवेति जल्पन्स्वं जीवितं जहौ ९१ नृपं मृतं गुरुर्ज्ञात्वा तैलद्रोण्यां निधाय तम् ॥ युधाजिन्नगराद्दूतैः कैकेय्यास्तनयावुभौ ९२ आनयामास भरतशत्रुघ्नौ वेगतस्तदा ॥ तावुभावपि वेगेन स्वां पुरीं संविवेशतुः ९३ मात्रा संपादितं कृत्यं ज्ञात्वा धिक्कृत्य मातरम् ॥ भरतः पितरं वह्निं ददौ सरयुसैकते ९४ वीराणां मातरस्ताश्च जग्मुर्न स्वामिना दिवम् ॥ पितुरुत्तरकार्यादि कर्म कृत्वा सविस्तरम् ९५ मंथरां ताडयामास मातुरग्रे पुनः पुनः ॥ प्रार्थितोऽप्यभिषेकार्थं राज्यमंगीचकार न ९६ ततो मंत्रिजनैः सार्कं मातृभिः पुरवासिभिः ॥ परिवर्तयितुं रामं ययौ स भरतस्तदा ९७ गुहेन मानितश्चापि भरद्वाजाश्रमं ययौ ॥ तपोबलेन भूस्वर्गं निर्माय भरतं मुनिः ९८ ससैन्यं पूजयामास तं नत्वा भरतोऽपि सः ॥ मुनिसंदर्शितपथा चित्रकूटेऽग्रजं ययौ ९९ दृष्ट्वा रामं तु शालायां सीतया बंधुना स्थितम् ॥ नत्वा तेनालिंगितश्च सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् १०० रामः श्रुत्वा मृतं तातं गत्वा मंदाकिनीं नदीम् ॥ स्नात्वा तिलांजालिं दत्त्वा ययौ शालां निजां गिरौ १०१ ततस्तं प्रार्थयामास भरतो गुरुणा सह ॥ राज्यार्थं राघवश्चापि नेत्युवाच पुनः पुनः २ प्रायोपवेशनं तत्र दर्भेषु भरतस्तदा ॥ चकार निग्रहं तस्य ज्ञात्वा गुरुमचोदयत् ३ रामाज्ञया गुरुश्चापि भरतं बोधयत्तदा ॥ भूभारहरणार्थाय विष्णुः साक्षाद्रघूत्तमः ४ अत्र जातोऽस्ति देवानां वचनाद्रावणादिकान् ॥ हंतुं गच्छति रामोऽद्य मा त्वं निग्रहमाचर ५ ततो ज्ञात्वा हरिं रामं भरतो राममब्रवीत् ॥ राज्यार्थं पादुके देहि तयोः सेवां करोम्यहम् ६ जटावल्कलधारी च वसामि नगराद्बहिः ॥ प्रतीक्षां तव राजेंद्र वर्षाणि च चतुर्दश ७ कृत्वा चतुर्दशे वर्षे पूर्णे गुप्ते रवौ त्वहम् ॥ प्रवेक्ष्याम्यनलं राम सत्यमेतद्वचो मम ८ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा रघूत्तमः ॥ राज्यार्थं स्वीयपदयोः पादुके रत्नभूषिते ९ ददौ रामस्तदा तस्मै ततस्तं स विसर्जयत् ॥ गृहीत्वा पादुके भरतो रत्नभूषिते ११० मस्तकोपरि ते बद्धा कृतकृत्यममन्यत ॥ ततो नत्वा रघुश्रेष्ठं पुनः पुनः ११ सैन्येन मातृभिः शीघ्रं राममामंत्र्य सो ययौ ॥ संप्रार्थयत्कैकयी सा

पुनः १२ मयाऽपराधितं राम तत्क्षंतव्यं रघूत्तम ॥ तामाह रामचंद्रोऽपि न त्वया मेऽपराधितम् १३ मच्छंदान्मंथरावाक्यात्त्वं वाण्या मोहिता तदा ॥ सुखं गच्छांव स्वपुरीं न क्रोधोऽस्ति मम त्वयि १४ इत्युक्ता रामचंद्रेण भरतेन न्यवर्तत ॥ भरतः पूर्वमार्गेण ययौ स्वगनरीं मुदा १५ सर्वान् स्थाप्य नगर्यां तु नंदिग्राममकल्पयत् ॥ तस्थौ स भरतस्तत्र स्थाप्य सिंहासनोपरि १६ रामस्य पादुके दिव्ये फलमूलाशनः स्वयम् ॥ राजकार्याणि सर्वाणि यावंति पृथिवीपतेः ११७ तानि पादुकयोः सम्यङ्निवेदयति राघवः ॥ गणयन्दिवसान्येव रामागमनकांक्षया १८ स्थितो रामार्पितमनाः साक्षाद्ब्रह्ममुनिर्यथा ॥ रामोऽपि चित्रकूटाद्रौ वसन्मुनिभिरादृतः १९ चकार सीतया क्रीडां विपिने रम्यपर्वते ॥ मनःशिलासु तिलकं सीताया भालकेऽकरोत् १२० गंडयोश्चित्रवल्लीः संचकार निजहस्ततः ॥ वृक्षारुणदलैश्चित्रैः कोमलैः कुसुमादिभिः २१ एवं क्रीडन् सुखं रामस्तस्थौ पत्न्याऽनुजेन च ॥ नागरास्तं सदा जग्मू रामदर्शनलालसाः २२ दृष्ट्वा तज्जनसंबाधं रामस्तत्याज तं गिरिम् ॥ अन्वगात्सीतया भ्रात्रा ह्यत्रेराश्रममुत्तमम् २३ नत्वाऽत्रिं मानितस्तेन तस्थौ तत्र दिनत्रयम् ॥ गृहस्थामनुसूया तां सीताऽत्रेर्वचनात्तदा २४ नत्वा तयाऽऽलिंगिता सा तदंके समुपाविशत् ॥ अनुसूया तदा सीतां पूजयामास सादरम् २५ दिव्ये ददौ कुंडले द्वे निर्मिते विश्वकर्मणा ॥ दुकूले द्वे ददौ तस्यै निर्मले भक्तिसंयुता २६ अंगरागं च सीतायै ददावत्रेस्तु सा प्रिया ॥ न त्यक्ष्यतेंग शोभा त्वां कदापि जनकात्मजे २७ पातिव्रत्यं पुरस्कृत्य राममन्वेहि जानकि ॥ कुशली राघवो यातु त्वया भ्रात्रा पुनर्गृहम् २८ भोजयित्वा यथान्यायं रामं सीतासमन्वितम् ॥ अत्रिर्विसर्जयामास रामो नत्वा ययौ वनम् २९ एवं वर्षमतिक्रांतं रामस्य गिरिवासिनः ॥ यथासुखं लक्ष्मणेन जानक्या सहितस्य च ३० एवं गिरींद्रजेऽयोध्यापुर्यां रामेण यत्कृतम् ॥ चरित्रं तन्मया किंचित्त्वदग्रे विनिवेदितम् ३१ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे अयोध्याचरित्रे दंडकवनप्रवेशनं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ अथ रामः सीतया तु लक्ष्मणेन समन्वितः ॥ ययौ स दंडकारण्यं सज्जं कृत्वा महद्धनुः १ अग्रे ययौ स्वयं रामस्तत्पृष्ठे जानकी ययौ ॥ तस्याः पृष्ठे स सौमित्रिर्ययौ धृतशरासनः २ वने दृष्ट्वाऽथ कासारं स्नात्वा पीत्वा जलं सुखम् ॥ भुक्त्वा फलानि पक्वानि तस्थुस्तत्र क्षणं त्रयः ३ एतस्मिन्नंतरे तत्र विराधं नाम राक्षसम् ॥ ते तं ददृशुरायांतं महासत्त्वं भयानकम् ४ करालदंष्ट्रवदनं भीषयंतं स्वगर्जितैः ॥ वामांसन्यस्तशूलाग्रग्रथितानेकमानुषम् ५ भक्षयंतं गजं व्याघ्रं महिषं वनगोचरम् ॥ ज्यारोपितं धनुर्धृत्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ६ रक्ष त्वं जानकीमत्र संहनिष्यामि राक्षसम् ॥ स तु दृष्ट्वा रमानाथं लक्ष्मणं जानकी तदा ७ कौ युवामिति तौ प्राह ततो रामस्तमब्रवीत् ॥ नामकर्मनिजं सर्वं कैकेय्याऽपि च यत्कृतम् ८ तद्रामवचनं श्रुत्वा विहस्य राक्षसोऽब्रवीत् ॥ मा न जानासि राम त्वं विराधं लोकविश्रुतम् ९ मद्भयान्मुनयः सर्वे त्यक्त्वा वनमितोगताः ॥ यदि जीवितुमिच्छास्ति त्यक्त्वा सीतां निरायुधौ १० पलायेतां न चेच्छीघ्रं भक्षयामि युवामहम् ॥ इत्युक्त्वा राक्षसः सीतामादातुमभिदुद्रुवे ११ रामश्चिच्छेद तद्बाहू शरेण प्रहसन्निव ॥ ततः क्रोधपरीतात्मा व्यादाय विकटं मुखम् १२ राममभ्यद्रवद्रामश्चिच्छेद परिधावतः ॥ पदद्वयं तदा सर्प इवास्येन ययौ पुनः १३ ततोर्द्धचंद्राकारेण निहतो राघवेण सः ॥ ततः सीता समालिंग्य प्रशशंस रघूत्तमम् १४ देवदुंदुभयो नेदुर्दिवि देव-

गणेरिताः ॥ ततो विराधकायात्तु पुरुषश्च विनिर्गतः १५ नत्वा रामं निजं वृत्तं कथयामास साद-
रम् ॥ दुर्वाससाहं शप्तस्तु पुरा विद्याधरः शुभः १६ इदानीं मोचितः शापात्त्वया कालांतराद्वने ॥
इत्युक्त्वा राघवं स्तुत्वा विमानेन ययौ दिवम् १७ विराधे स्वर्गते रामो लक्ष्मणेन च सीतया ॥
जगाम शरभंगस्य वनं सर्वसुखावहम् १८ शरभंगं ततो नत्वा तेन संमानितो बहु ॥ तस्थौ तत्र
निशामेकां शरभंगो मुनीश्वरः १९ तस्मै समर्प्य स्वं पुण्यमारुरोह चितिं तदा ॥ स्तुत्वा तं स
विमानेन वैकुंठं परमं ययौ २० ततः शनैः सुतीक्ष्णस्य ययावाश्रममुत्तमम् ॥ नत्वा तं पूजित-
स्तेन सुखं तस्थौ रघूद्वहः २१ एतस्मिन्नंतरे तत्र नानाश्रमनिवासिनः ॥ मुनयो राघवं द्रष्टुं समा-
जग्मुः सहस्रशः २२ सर्वे ते राघवं नत्वा स्तुत्वा निन्युर्निजं निजम् ॥ आश्रमं सीतया भ्रात्रा चक्रुः
पूजां सविस्तराम् २३ एकरात्रं त्रिरात्रं वा पंचसप्त दिनानि वा ॥ पक्षमात्रं तु मासं वा सार्द्धमास-
मथापि वा २४ त्रिमासान्पंचमासं वा षष्ठाष्टैकादशाऽथवा ॥ साग्रं संवत्सरं वापि स्वाश्रमेषुं[1]
रघूत्तमम् २५ संस्थाप्य चक्रुरातिथ्यमधिकं चोत्तरोत्तरम् ॥ पत्न्याऽनुजेन श्रीराममेवं पूज्य विस-
र्जयन् २६ भ्रमतैवं हि रामेण नव वर्षाणि दंडके ॥ आश्रमेषु मुनीनां च ह्यतिक्रांतानि वै सुखम्
२७ बहवो निहतास्तत्र राक्षसा भ्रमता तदा ॥ राघवेण सह भ्रात्रा क्रीडताऽत्रनिकन्यया २८
नानाश्रमारामपुष्पवनोपवनभूमिषु ॥ नदीजलतटाकाद्रिशिखरादिस्थलेष्वपि २९ जंब्वाम्ररंभाद्राक्षा-
दिनानावृक्षलतेषु हि ॥ चकार सीतया क्रीडां रामो देव्या यथा शिवः ३० अथ रामो ययौ कुंभ-
संभवस्यानुजाश्रमम् ॥ सुमतिः पूजयामास राघवं सीतयान्वितम् ३१ ततः सीतायुतो रामः
शनैर्भ्रात्रा मुदान्वितः ॥ अगस्तेराश्रमं प्राप नानावृक्षविराजितम् ३२ प्रत्युद्गम्य मुनिश्चापि
मुनिभिर्बटुभिर्वृतः[2] ॥ राघवं तं समालिंग्य स्वाश्रमं तेन सो ययौ ३३ अथ तं पूजयामास राघवं
कुंभसंभवः ॥ रामोऽपि मानितस्तेन तस्थौ तत्र कियद्दिनम् ३४ ततः स्तुत्वा रमानाथमगस्त्यो
मुनिसत्तमः ॥ ददौ चापं महेंद्रेण रामार्थं स्थापितं पुरा ३५ अक्षय्यौ बाणतूणीरौ खड्गं रत्नविभूषि-
तम् ॥ ततो रामो मुनेर्वाक्याद्गौतम्या उत्तरे तटे ३६ ययौ पंचवटीं रम्यां मार्गे दृष्ट्वाऽथ पक्षिणम् ॥
जटायुषं नगाकारमरुणात्मजमुत्तमम् ३७ सखायं स्वपितुश्चापि संभाष्याथ विवेश तम् ॥ तत्र
कृत्वा महाशालां यथापूर्वं कृता गिरौ ३८ मृगमांसैर्बलिं दत्वा तस्थौ रामो यथासुखम् ॥ सीतां
संरक्षयामास जटायुः पक्षिराट् स्वयम् ३९ राघवस्य पंचवट्यां सीतया क्रीडतः सुखम् ॥ सार्द्ध-
त्रीणि वत्सराणि ह्यतिक्रांतानि पार्वति ४० वने शूर्पणखापुत्रं तपंतं सांबनामकम् ॥ ब्रह्मा ददौ
दिव्यखड्गं तं सांबो न ददर्श सः ४१ तद्धृत्वा लक्ष्मणः खड्गं वृक्षान्वल्लीर्बभंज सः ॥ वृक्षगुल्मे हतः
सांबस्ततो राघवमब्रवीत् ४२ प्रायश्चित्तं ब्रह्महणं मां वद त्वं रघूत्तम ॥ रामोऽप्याह हतः सांबो
राक्षसो न मुनिर्हतः ४३ तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणस्तुष्टः सांबमात्राऽपि तच्छ्रुतम् ॥ तत्स्मरंती पुत्रदुःखं
राक्षसी कामरूपिणी ४४ विचचार शूर्पणखानाम्नी सा सर्वघातिनी[3] ॥ एकदा पंचवट्यां सा रामं
दृष्ट्वाऽथ राक्षसी ४५ पुत्रदुःखसमाक्रांता धृत्वा रूपं मनोहरम् ॥ कापट्यबुद्ध्या श्रीरामं सानुजं
हंतुमुद्यता ४६ उवाच मधुरं वाक्यं वस्त्रालंकारमंडिता ॥ कौ युवां का त्वियं रम्या किमर्थमागता
वनम् ४७ कुतः समागतावत्र क्वाऽधुना गच्छतः पुरः ॥ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा रामः सर्वं न्यवे-
दयत् ४८ ततः सा राघवं प्राह भव भर्ता मम प्रभो ॥ सोप्याह दयिता मेऽस्ति वहिस्तिष्ठति

---

१ स्वाश्रमास्वितिपाठः । २ बहुभिरितिपाठः । ३ सर्वतःकुधेतिपाठः ।

लक्ष्मणः ४९ प्रार्थयामास सौमित्रिं सा तं सोप्युत्तरं ददौ ॥ अहं दासोऽस्मि रामस्य त्वं तु
दासी भविष्यसि ५० ततः क्रोधेन सा सीतां धर्तुं वेगेन दुद्रुवे ॥ तदा तां राघवः प्राह ममायं
शर उत्तमः ५१ चिन्हार्थं लक्ष्मणाय त्वं नीत्वा दर्शय वेगतः ॥ मद्बाणदर्शनात्कार्यं सिद्धिं
नेष्यति लक्ष्मणः ५२ इत्युक्त्वा राघवो बाणं ददौ तस्यै क्षुरोपमम् ॥ सत्यं मत्वा रामवाक्यं सा
ययौ लक्ष्मणं पुनः ५३ लक्ष्मणाय रामबाणं दर्शयामास राक्षसी ॥ स बुध्वा हृद्गतं बंधोस्तं
संधाय शरासने ५४ मुमोच बाणं वेगेन रामनाम्नां[4]कितं शुभम् ॥ स शरो राक्षसीं गत्वा घ्राण-
कर्णौष्ठत्वं[1]द्वयवान् ५५ संछित्वा रामतूणीरं विवेश क्षणमात्रतः ॥ घ्राणकर्णौष्ठहृज्जातरहिता साऽपि
राक्षसी ५६ हा हतास्मीति जल्पंती ययौ बंधून्खरादिकान् ॥ दृष्ट्वा स्वसां तादृशीं ते त्रिशिरः खर-
दूषणाः ५७ तन्मुखात्सकलं वृत्तं श्रुत्वा ते क्रोधसंयुताः ॥ चतुर्दश महाघोरान् राक्षसान्प्रेषयं-
स्तदा ५८ तान् रामः क्षणमात्रेण चतुर्दशशरैर्यमम् ॥ संप्रदर्श्य निजं लोकं प्रेषयामास लीलया
५९ तान् राक्षसान् मृतान् श्रुत्वा खराद्यास्ते त्रयः क्रुधा ॥ युद्धाय निर्ययुः सैन्यैः सहस्रैश्च
चतुर्दश ६० रामोऽपि बंधुं सीतां च गुहायां स्थाप्य वेगतः[2] ॥ चकार राक्षसैर्युद्धं शस्त्रैरस्त्रैर्भया-
वहम् ६१ चतुर्दश सहस्राणि स्वीयरूपाणि राघवः ॥ कृत्वा तेषां च पुरतः शरैस्तान्मर्दयत्क्षणात्
६२ हत्वा खरं दूषणं च तथा त्रिशिरसं शरैः ॥ चतुर्दशसहस्रांस्तान्प्रेषयामास स्वं पदम् ६३
मुहूर्तेन[3] तु रामेण सहस्राणि चतुर्दश ॥ मिता सेना खराद्यैश्च निहता गौतमीतटे ६४ खराद्याः
कंटका यत्र स्थितास्तच्च त्रिकंटकम् ॥ क्षेत्रं ख्यातं त्र्यंबकाख्यं तदेव प्रोच्यते भुवि ६५ जनस्थानं
भूसुराणां ददौ वस्तुं रघूद्वहः ॥ अथ सीता समालिंग्य राघवं प्रशशंस सा ६६ अथ तां जानकीं प्राह
रामो रहसि सादरम् ॥ सीते त्वं त्रिविधा भूत्वा रजोरूपावसानले ६७ वामांगे मे सत्वरूपा वस
छाया तमोमयी ॥ पंचवट्यां दशास्यस्य मोहनार्थं वसात्र वै ६८ तद्रामवचनं श्रुत्वा तथा सीता
चकार सा ॥ ततः शूर्पणखा लंकां गत्वा रावणमब्रवीत् ६९ धिक् त्वां राक्षस राजानं वृत्तं
चारैर्न वेत्सि यः ॥ चतुर्दशसहस्रा सा सेना त्वद्बंधुभिःसह ७० मानुषेणैव रामेण जनस्थाने निपा-
तिता ॥ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा तां दृष्ट्वा तादृशीं तदा ७१ सिंहासनाच्चचालाथ पुनः पप्रच्छ तां
स्वसाम् ॥ वद किं कारणं युद्धे प्राह सा राक्षसेश्वरम् ७२ स्त्रीरत्नं जानकीं दृष्ट्वा मया चित्ते
विचिंतितम् ॥ रावणार्थं विनेष्यामि धर्तुं तां तत्पुरोगता ७३ तावद्बाणेन नीताऽहं दशामेतां तु
रावण ॥ सौमित्रिणा पंचवट्यामाज्ञया राघवस्य च ७४ सांवोऽपि मेहतः पुत्रतप्यमानो निरर्थ-
कम् ॥ मत्तोपार्थं कृतं युद्धं बंधुभिस्ते निपातिताः ७५ यद्यस्ति पौरुषं किंचित्तर्हि सीतां समानय ॥
नोचेदधोमुखस्तिष्ठ यथा स्त्री गतभर्तृका ७६ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा सांत्वयामास तां स्वसाम् ॥ तौ
रामलक्ष्मणौ हत्वा तत्र शोकाश्रुमार्जनम् ७७ करोम्यहं लोहितेन तयोः खेदं भजस्व मा ॥ एवं
नानाविधैर्वाक्यैः सांत्वयित्वा स्वसां मुहुः ७८ स्वहितस्योपदेष्टारं मातुलं तपसि स्थितम् ॥ ययौ
रथेन मारीचं तस्मै वृत्तन्यवेदयत् ७९ सोऽथ तं भीपयामास भागिनेयं मुहुर्मुहुः ॥ विश्वामित्राध्वरे
त्यक्तमात्मानं तं न्यवेदयत् ८० रामाख्यया रथं रत्नं रजतं रुक्मभूषितम् ॥ श्रुत्वाऽहं रादियत्किं-
चिद्रामं मत्वा बिभेम्यहम् ८१ केन ते शिक्षिता बुद्धिरियं लंका विघातिनी आप्तरूपोस्ति कः
शत्रुर्येनेयं शिक्षिता मतिः ८२ कथां न कुरु रामस्य तं दृष्ट्वा त्वं मरिष्यसि ॥ ततः क्रोधेन तं प्राह

---

१ कुचावित्यर्थः । २ योगतइतिपाठः । ३ मुहूर्तकेन रामेणेतिपाठः । ४ रामनाम्नअक्षरैकदेशमपि ।

यदि नायासि राघवम् ८३ मया तर्हि वधिष्यामि त्वामतः कुरु मद्वचः ।। भूत्वा त्वं मृगरूपश्च रामस्त्वामनुयास्यति ८४ त्वं शब्दं कुरु रामस्य लक्ष्मणस्तेन यास्यति ।। ततस्तां जानकीं वेगाल्लंकां स्वामानयाम्यहम् ८५ लंकायास्तव दास्यामि स्वीयराज्यार्द्धमादरात् ।। इति तस्याग्रहं दृष्ट्वा मारीचो हृद्यचिंतयत् ८६ रामहस्तान्मृतिः श्रेष्ठा माऽस्तु रावणहस्ततः ।। इति निश्चित्य मारीचस्तथेत्युक्त्वा ययौ तदा ८७ रावणेन रथे स्थित्वा गत्वा पंचवटीं प्रति ।। भूत्वा हेममयश्चित्रो मोहयामास जानकीम् ८८ सा छाया तामसी दृष्ट्वा मृगं राघवमब्रवीत् ।। क्रीडार्थं मां मृगं चेमं धृत्वा देहि रघूत्तम ८९ मृगश्चेद्बाणभिन्नांगः करोमि कंचुकीं त्वचः ।। तत्तस्या वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा सर्वं रघूत्तमः ९० सीताया रक्षणे बंधुं संस्थाप्याशु मृगं ययौ ।। ततः पलायनं चक्रे मृगो रामं विकर्षयन् ९१ रामबाणेन भिन्नांगः शब्दं दीर्घं चकार सः ।। हा सौमित्रे समागच्छ हा हतोस्म्यद्य कानने ९२ इत्युक्त्वा रामवद्वाचा ममार रुधिरं वमन् ।। तं शब्दं जानकी श्रुत्वा चोदयामास लक्ष्मणम् ९३ सोप्याह रामवचनं नेदं सीते भयं त्यज ।। ततः सा तं पुनः प्राह जानामि तव चेष्टितम् ९४ भरतस्योपदेशेन मृतिं रामस्य वांछसि ।। अथ वा मेऽभिलाषोस्ति तर्हि प्राणांस्त्यजाम्यहम् ९५ तत्क्रूरवचनं तस्याः श्रुत्वा ज्ञात्वा महद्भयम् ।। जानकीं प्राह सौमित्रिर्मातः शृणु वचो मम ९६ राघवाज्ञां पुरस्कृत्य रक्षतस्त्वां मम त्वया ।। ताडितं वाक्शरेणाद्य भोक्ष्यस्यस्याचिरात्फलम् ९७ तथापि शृणु मद्वाक्यं यन्मयात्रोच्यते हितम् ।। मयैतां धनुषा रेखां कृतां त्वत्परितोऽधुना ९८ त्वद्रक्षणार्थं दुष्टानां दुर्विलंघ्यां महत्तमाम् ।। मा त्वमुल्लंघयस्वेमां प्राणैः कंठगतैरपि ९९ इत्युक्त्वा धनुषः कोट्या कृत्वा रेखां समंततः ।। बाह्यदेशे पंचवट्याः सौमित्रिः परिघोपमाम् १०० नत्वा सीतां ततस्तूष्णीं ययौ रामं त्वरान्वितः ।। एतस्मिन्नंतरे तत्र रावणो भिक्षुरूपधृक् १ गत्वा पंचवटीद्वारं रेखायाश्च बहिःस्थितः ।। नारायणेति वै चोक्त्वा तूष्णीं तस्थौ स रावणः २ तावच्छायामयी सीता भिक्षां तस्मै समर्पितुम् ।। ययौ द्वारं दीर्घहस्ता गृह्णीष्वेत्यब्रवीच्च तम् ३ तदा भिक्षुः पुनः प्राह सीतां पंकजलोचनाम् ।। नांगीकरोम्यंतरेण भिक्षामेतां त्वयार्पिताम् ४ गार्हस्थ्यं चेद्राघवस्य रक्षितुं त्वं समिच्छसि ।। तर्हि रेखां समुल्लंघ्य मां भिक्षां दातुमर्हसि ५ तद्भिक्षुवचनं श्रुत्वाऽधर्मोऽभून्मेति शंकिता ।। रेखा बहिःसव्यपादं दत्वा दीर्घलसत्करा ६ गृह्णीष्वेमां वरां भिक्षामिति तं प्राह जानकी ।। ततो दशास्यस्तां धृत्वा भिक्षुरूपं विसृज्य च ७ खरवाहे रथे सीतां संस्थाप्याथ न्यवर्तत ।। यावद्गच्छति वेगेन तावद्दृष्टो जटायुषा ८ चकार तुमुलं युद्धं रावणेन स पक्षिराट् ।। निजपक्ष्भ्यां मुखेनाथ चूर्णीकृत्य रथोत्तमम् ९ खरानष्टौ विनिष्पिष्य बभंज तद्धनुर्महत् ।। मुकुटान् दशसंच्छिद्य कृत्वा देहं तु जर्जरम् ११० मूर्च्छितं रावणं कृत्वा तां सीतां संन्यवर्तयत् ।। स्वस्थीभूतो दशास्योऽपि ताडयामास तं पदा ११ क्रोधेन महताविष्टः पक्षिणा जर्जरीकृतः ।। ततो जटायुः पतितो वमन् रक्तं मुखेन सः १२ ततो विहाय सा सीतां निनाय रावणः पुनः ।। रामरामेति जल्पंती सीता भून्यस्तलोचना १३ उत्तरीये बबंधाऽथ पथि स्वाभरणानि सा ।। दृष्ट्वाऽधः पर्वते प्रोच्चैः संस्थितान् पंच वानरान् १४ प्राक्षिप्त्कपिमध्येऽथ सूचनार्थं रघूत्तमम् ।। ततो दशास्यस्तां नीत्वा ह्यशोके संन्यवेशयत् १५ प्रार्थयामास तां सीतां नोत्तरं सा ददौ तदा ।। तस्याः संरक्षणार्थाय राक्षसीश्च सहस्रशः १६ आज्ञापयद्दशास्यः

---

१ मयासहेत्यर्थः । २ मृगश्चायामितिपाठः । ३ श्रुत्वा तस्या इतिपाठः । ४ ससीतःसन्यवर्ततेतिपाठः ।

स स्वयं गेहं विवेश ह ॥ तदेंद्रो ब्रह्मवाक्येन पायसं वर्षतुष्टिदम् १७ ददौ रहसि सीतायै तेन तुष्टा बभूव सा ॥ समर्प्य पायसं किंचिद्रामाय लक्ष्मणाय च १८ सुरानतिथये दत्वा दत्वा धेनुं च खेचरान् ॥ दत्वाऽथ त्रिजटां किंचिद्भक्षयामास जानकी १९ संमंत्र्य रावणेनाऽपि राक्षसाश्चैव षोडश ॥ प्रेषिता रामघातार्थं ते कबंधेन भक्षिताः १२० यत्र यत्र पंचवट्यां रामत्राणभयान्मृगः ॥ चचार गौतमीतीरे संस्थानं तत्र तत्र हि २१ स्थानसंज्ञान्यनेकानि जातानि च पुराणि हि ॥ मृगस्य पतितं यत्र नूपुरं परिधावतः २२ नूपुराख्यो महाग्रामः प्रोच्यते गौतमीतटे ॥ रामबाणप्रहारेण चपलाक्षोऽपतद्भुवि २३ मृगो यत्र महांस्तत्र चापल्यग्राम ईर्यते ॥ गोदातटे ग्रावभूम्यां रामबाणहतो मृगः २४ पतितो यत्र तच्चिन्हं दृश्यतेऽद्यापि मानवैः ॥ सौमित्रिचापजा रेखा पंचवट्याः समन्ततः २५ अद्यापि दृश्यते स्पष्टा नदीरूपा भयावहा ॥ पाषाणभूम्यां तत्रैव रावणस्य पदं महत् २६ अद्यापि दृश्यते भीमं गर्तरूपं नरोत्तमैः ॥ खराद्यैर्युद्धसमये पंचवट्यां विदेहजा २७ गुहायां गोपिता भर्त्रा साऽद्यापि तत्र दृश्यते ॥ तथा रामो लक्ष्मणोऽपि पंचवट्यां सदैव हि २८ दृश्यतेऽद्यापि भो देवि सज्जनैर्ज्ञानदृष्टिभिः ॥ अज्ञानदृष्टिभिस्ते तु दृश्यंते ग्रावरूपिणः २९ रामतीर्थं रामकृतं सीतालक्ष्मणसंस्कृते ॥ तीर्थे तत्र तु गौतम्यां दृश्यतेऽद्यापि मानवैः १३० रामेण सीतया यत्र शय्यायां पर्वतोपरि ॥ कृतं पूर्वं तु शयनं रामशय्यागिरिः स्मृतः ३१ शय्यारूपाणि दृश्यंतेऽद्यापि तत्र तृणानि हि ॥ रामोऽपि लक्ष्मणं दृष्ट्वा श्रुत्वा सीतावचो शुभम् ३२ निवेदितं लक्ष्मणेन क्रोधाश्रुस्मयचेतसा ॥ निमित्तान्यतिघोराणि दृष्ट्वा चैव समंततः ३३ ययौ पंचवटीं व्यग्रस्तत्र सीतां ददर्श न ॥ ततो मानुषभावं तु दर्शयन् सकलाञ्जनान् ३४ विचिन्वन्सर्वतः सीतां गृध्रराजं ददर्श सः ॥ ततः स पक्षिवचसा रावणेन हृतां प्रियाम् ३५ ज्ञात्वा तं योजयामास वन्हिना जीवितक्षये ॥ तत्तुष्ट्यर्थं वन्यमांसं क्षिप्त्वा[1] स्नात्वा रघूत्तमः ३६ ययौ दक्षिणमार्गेण विचिन्वन्मूढवत्प्रभुः ॥ पूर्ववदग्निहोत्रं स चकार कुशभार्यया ३७ एतस्मिन्नंतरे देवि त्वया प्रोक्तस्त्वहं पुरा ॥ त्वया यस्य जपो नित्यं क्रियते राघवस्य हि ३८ सोऽयं स्त्रीविरहात्पश्य मूढवत् भ्रमते वने ॥ तवेति वचनं श्रुत्वा तदा त्वामब्रुवं त्वहम् ३९ देवि साक्षान्महाविष्णुस्त्वयं रामो महीतले ॥ शिक्षार्थं सकलाँल्लोकान् मूढवत् भ्रमते वने १४० नारीसंगो नरैस्त्याज्यः सर्वदाऽत्रेति शिक्षयन् ॥ नारीविषयजं दुःखमीदृशं भ्रमकारकम् ४१ दर्शयन् सकलाँल्लोकानिति सोऽत्राटते वने ॥ इति मद्वचनं श्रुत्वा तत्परीक्षार्थमुद्यता ४२ त्वं गतासि समीपं श्रीराघवस्य तदा वने ॥ सीतारूपेण तं रामं त्वया प्रोक्तं शुभं वचः ४३ राम राजीवपत्राक्ष मामग्रे पश्य जानकीम् ॥ क्रीडस्वाऽत्र मया सार्धमेहि शीघ्रं सुखीभव ४४ त्वदुक्तं राघवः श्रुत्वा विहस्य त्वां वचोऽब्रवीत् ॥ जानाम्यहं त्वं काऽसीति सीता त्वं नासि वेद्म्यहम् ४५ त्वं किं सीतास्वरूपेण मोहयस्यत्र मां वने ॥ एवं पुनः पुनः प्रोक्ता यदा त्वं राघवेण हि ४६ तदा त्वया तत्स्वरूपं ज्ञातं सत्यं मयेरितम् ॥ ततो नत्वा रामचंद्रं प्रार्थयित्वा पुनः पुनः ४७ आगताऽसि पुनर्मां त्वं कैलासशिखरेऽमले ॥ त्वं का त्वं किमिति प्रोक्ता राघवेण पुनः पुनः ४८ या त्वं सा दंडके जाता त्वं का नाम्नांबिका वने ॥ त्वं लज्जिताऽसि रामेण यत्र तत्र तव स्थले ४९ त्वं लज्जापुरनाम्नासीन्नगरं दंडके वने ॥ ततस्तौ राम सौमित्री जग्मतुर्दक्षिणां दिशम् १५० बहवो निहता मार्गे राक्षसा घोररूपिणः ॥ एतस्मिन्नं-

१ पिंडार्थमित्यर्थः ।

तरेऽरण्ये कबंधेन धृतौ तदा ५१ श्रीरामलक्ष्मणौ मार्गे योजनायतवाहुना ॥ दृष्ट्वा तं शिरसा हीनं बाहू चिच्छेदतुस्तदा ५२ ततः स दिव्यरूपोऽभून्नत्वा रामं वचोऽब्रवीत् ॥ पुरा गंधर्वराजोऽहं ब्रह्मणो वरदानतः ५३ केनाप्यवध्यस्त्वहमष्टावक्रं मुनीश्वरम् ॥ रक्षो भवेति शप्तोहं मुनिना प्राह मां पुनः ५४ त्रेतायुगे यदा रामलक्ष्मणौ योजनाय तौ ॥ छेत्स्यतस्ते महाबाहू तदा शापात्प्रमोक्ष्यसे ५५ ततो राक्षसदेहोऽहमिंद्रमभ्यद्रवं रुषा ॥ सोऽपि वज्रेण मां राम शिरोदेशे प्रताडयत् ५६ तदा कुक्षौ शिरःपादयुगुलं च गतं क्षणात् ॥ ब्रह्मदत्तवरान्मृत्युर्नाभून्मे वज्रताडनात् ५७ मुखाभावे कथं जीवेदयमित्यमराधिपः ॥ तदा मां प्राह कृपया जठरे ते मुखं भवेत् ५८ बाहू ते योजनायामावचशीघ्रं भविष्यतः ॥ तदारभ्याऽत्र बाहुभ्यां लब्धं तद्भक्षयाम्यहम् ५९ तिष्ठन्त्यग्रे मतंगादिमुनीनां परिचारिकाः ॥ शबरीदर्शनार्थं त्वं तत्र याहि रघूत्तम १६० कथयिष्यति सा सीताशुद्धिं ते रघुनंदन ॥ इत्युक्त्वा राघवं नत्वा स्तुत्वा स्वर्गं ययौ मुदा ६१ ततो रामो लक्ष्मणेन शबरीसंनिधिं ययौ ॥ सापि संपूज्य श्रीरामं विशेषैर्वनसंभवैः ६२ चितामारोढुमुद्युक्ता राघवं प्राह हर्षिता ॥ ऋष्यमूकगिरावग्रे सुग्रीवो मंत्रिभिः सह ६३ वर्तते तस्य सख्येन सीताशुद्धिं लभिष्यसि ॥ गच्छ राम इतस्त्वग्रे पंपानाम सरोवरम् ६४ तत्तटाके तु वृक्षाणां फलानि विविधानि च ॥ भक्षस्व त्वं जलं पीत्वा याहि सुग्रीवसंनिधिम् ६५ इत्युक्त्वा शबरी रामं नत्वा वन्हिं विवेश सा ॥ रामसंदर्शनान्मुक्तिं प्राप्ता वैकुंठमाययौ ६६ ततो रामः शनैर्भ्रात्रा ययौ पंपासरोवरम् ॥ फलानि भक्षयामास पीत्वा तज्जलमुत्तमम् ६७ ततः शनैर्ययौ मार्गे ऋष्यमूकाचलं प्रति ॥ पश्यन्वनानि सर्वत्र चिंतयामास जानकीम् ६८ एवं गिरींद्रजे प्रोक्तमारण्यं चरितं तव ॥ श्रीरामस्य ससीतस्य लक्ष्मणेन युतस्य च १६९ इति शतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे सारकांडे अरण्यचरित्रे खरादिवधो नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ अथ रामो लक्ष्मणेन ऋष्यमूकाचलं प्रति ॥ ययौ धृतधनुर्बाणो नेत्रे सर्वत्र चालयन् १ ऋष्यमूकगिरेः पार्श्वे गच्छंतौ रामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवेणाथ तौ दृष्टौ ऋष्यमूकस्थितेन हि २ सुग्रीवस्तौ तदा दृष्ट्वा चतुर्भिर्मंत्रिभिर्युतः ॥ समंत्र्य मारुतिं प्राह वालिना प्रेषिताववुभौ ३ मां हंतुं धृतकोदंडौ सतूणीरौ नराकृती ॥ इतोऽस्माभिः प्रगंतव्यं मंत्रं शृणु मयोच्यते ४ गच्छ जानीहि भद्रं ते बटुर्भूत्वा द्विजाकृतिः ॥ ताभ्यां संभाषणं कृत्वा जानीहि हृदयं तयोः ५ यदि तौ दुष्टहृदयौ संज्ञां कुरु कराग्रतः ॥ साधुत्वे स्मितवक्त्रोऽभूरेवं जानीहि निश्चयम् ६ तथेति वटुरूपेण गत्वा नत्वा रघूत्तमम् ॥ कौ युवां पुरुषव्याघ्रावितिि पप्रच्छ मारुतिः ७ ततस्तं लक्ष्मणः प्राह पूर्ववृत्तं सविस्तरम् ॥ शबरीवचनाद्रामः सख्यं कर्तुं समागतः ८ सुग्रीवेणाऽथ तच्छ्रुत्वा स्वरूपं मारुतिस्तदा ॥ चकार नैजं प्रगटं स्वीयं वृत्तं न्यवेदयत् ९ मत्स्कंधमधिरुह्याद्य पर्वतं गंतुमर्हथः ॥ तथेति मारुतेः स्कंधे संस्थितौ तौ बभूवतुः १० उत्पपात गिरेर्मूर्ध्नि क्षणादेव महाकपिः ॥ वृक्षच्छायां समाश्रित्य तौ स्थितौ रामलक्ष्मणौ ११ सुग्रीवं मारुतिर्गत्वा रामवृत्तं न्यवेदयत् ॥ ततः प्रज्वाल्य वन्हिं स सुग्रीवो राघवेण हि १२ चकार सख्यं वेगेन समालिंग्य परस्परम् ॥ वृक्षशाखां स्वयं छित्वा विष्टरार्थं ददौ कपिः १३ हर्षेण महताविष्टाः सर्वे एवात्रतस्थिरे ॥ लक्ष्मणस्त्वब्रवीत्सर्वं सुग्रीवं वृत्तमात्मनः १४ तच्छ्रुत्वा सकलं वृत्तं सुग्रीवः स्वं न्यवेद-

१ मुष्टवक्रमिति वा पाठः ।

यत् ॥ सखे शृणुष्व मे वृत्तं वालिना यत्कृतं पुरा १५ मयपुत्रो दुर्मदश्च किष्किंधामेकदा गतः ॥ कृत्वा स दीर्घशब्दं तु वालिनं समुपाह्वयत् १६ तं श्रुत्वा निर्ययौ वाली जघान दृढमुष्टिना ॥ दुद्राव तेन संविग्नो जगाम स्वगुहां प्रति १७ अनुदुद्राव तं वाली वालिपृष्ठे त्वहं गतः ॥ वाली मामाह तिष्ठ त्वं वहिर्गच्छाम्यहं गुहाम् १८ इत्युक्त्वाऽऽविश्य स गुहां मासमेकं न निर्ययौ ॥ गुहाद्वारान्मया रक्तं निर्गतं सन्निरीक्ष्य च १९ निश्चितं मनसा वाली दुर्मदेन हतस्त्विति ॥ एतस्मिन्नंतरे श्रुत्वा किष्किंधां रिपुवेष्टिताम् २० गुहाद्वारि शिलामेकां निधाय दुर्मदस्य च ॥ यत्नतो मार्गरोधार्थं किंष्किधामागतः स्वयम् २१ मां दृष्ट्वा रिपवः सर्वे वेगाच्चक्रुः पलायनम् ॥ अनिच्छंतं मंत्रिणो मां तत्पदे संन्यवेशयन् २२ ततो हत्वा रिपुं वाली दृष्ट्वा मां स्वपदस्थितम् ॥ संताड्य नगरान्मां स वहिर्निष्कासयत्तदा २३ ततः स सर्वदेशेषु वादयामास दुंदुभिम् ॥ भूम्यां सुग्रीव पाता यः स मे वध्यो भवेदिति २४ ततो लोकान्परिक्रम्य ऋष्यमूको मयाश्रितः ॥ एकदा दुंदुभिर्नाम दैत्यो महिषरूपधृक् २५ युद्धाय वालिनं रात्रौ समाह्वयत भीषणः ॥ ततो वाली समागत्य धृत्वा शृंगं करेण सः २६ हस्ताभ्यां तच्छिरश्छित्वा तोलयित्वा क्षिपद्भुवि ॥ पपात तच्छिरो राम मतंगाश्रमसन्निधौ २७ रक्तवृष्टिः पपातोच्चैर्मतंगस्तं शपत्क्रुधा ॥ यद्यागतोऽसि मे वालिन् गिरिं शीघ्रं मरिष्यसि २८ एवं शप्तस्तदारभ्य ऋष्यमूकं न यात्यसौ ॥ प्रतिज्ञां ते करोम्यद्य सीता शीघ्रं समानये २९ यदा नीता रावणेन तदा दृष्टा मयाऽत्र खे ॥ वस्त्रोत्तरीये क्षिप्तानि पश्य त्वं भूषणानि हि ३० इत्युक्त्वा दर्शयामास सुग्रीवो भूषणानि हि ॥ तानि दृष्ट्वाऽब्रवीद्बंधुं रामस्त्वं निश्चयं वद ३१ त्वया दृष्टानि सीतायां तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणोऽब्रवीत् ॥ न वेद्म्यहं समस्तानि वेद्म्यंगुलिभवानि हि ३२ वंदने यानि दृष्टानि मया नित्यं रघूद्वह ॥ ततो रामोऽतिसंतुष्टो लब्धां सीताममन्यत ३३ सुग्रीववचनाद्रामः प्रत्ययार्थं तदा क्षणात् ॥ पादांगुष्ठेनाक्षिपत्तद्दुंदुभेः शिर उत्तमम् ३४ दशयोजनपर्यंतं तथा बाणेन वै पुनः ॥ चक्राकारान् सप्त तालान् दृष्ट्वा देहे ह्यहेः प्रभुः ३५ स्वीयांगुष्ठेन सौमित्रेः पदं किंचिद्विमर्द्य च ॥ ऋजुं कृत्वा पन्नगं तं शेषांशेन स्थितं भुवि ३६ सुग्रीवप्रत्ययार्थं हि सप्त तालान् विभेद सः ॥ गुहायामेकदा तालफलानि स्थापितानि हि ३७ वालिना सप्तनीतानि केन सर्पं ददर्श सः ॥ तं शपत्त्वयि वृक्षाश्च भविष्यंतीति वानरः ३८ सर्पोऽप्याहाऽथ तान् छेत्ता यस्तेहं तानसंशयः ॥ [1]तद्दृष्ट्वा रामसामर्थ्यं तस्मिन्प्रत्ययमाप सः ३९ सुग्रीवस्तं पुनः प्राह राघवं तुष्टमानसः ॥ वालिने सुरनाथेन पुरा दत्ताऽस्ति मालिका ४० यां दृष्ट्वा रिपवो युद्धे गतवीर्या भवंति हि ॥ या पुरा कश्यपेनैव तपसा दुष्करेण च ४१ शिवाल्लब्धाऽर्पिता पुत्रमिन्द्रं तेनाऽपि वालिने ॥ प्रीत्यार्पिता मालिका सा वाली कंठे दधात्यसौ ४२ तस्यास्त्वं दर्शनाद्राम गतसत्त्वो भविष्यसि ॥ तत्रोपायं चिंतयस्व येन तेऽद्य जयो भवेत् ४३ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा रामः सर्पं तमब्रवीत् ॥ यः शापान्मोचितः पूर्वं सप्त तालान्विभिद्य च ४४ गच्छ त्वं मम वाक्येन किष्किंधायां च वालिनम् ॥ निशि विनिद्रितं दृष्ट्वा हर तन्मालिकां शुभाम् ४५ तथेति रामवाक्येन किष्किंधामेत्य पन्नगः ॥ मंचकस्थां जहाराथ तां मालां वासवं ददौ ४६ ततो रामाज्ञया गत्वा समाहूयाऽथ वालिनम् ॥ युद्धं चकार सुग्रीवः श्रीरामोऽपि ददर्श तम् ४७ समानरूपौ तौ दृष्ट्वा मित्रघातविशंकया ॥ न मुमोच तदा बाणं रामः सोऽपि न्यवर्तत ४८ सुग्रीवो राघवं

१ इदमर्धमेकस्मिन्पुस्तके नास्ति ।

प्राह मां घातयसि वालिना ॥ यदि मद्धनने वांछा त्वमेव जहि मां विभो ४९. तत्तस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य रघूत्तमः ॥ बंधयामास सुग्रीवकंठे मालां तु बंधुना ५० पुनस्तं प्रेषयामास सोऽपि वालिनमाह्वयत् ॥ ततः श्रुत्वा ययौ वाली तं तारा प्रार्थयत्तदा ५१ श्रुतमंगदवाक्येन मया रामः समागतः ॥ चकार मैत्रं किं तेन मा कुरुष्वाऽद्य संगरम् ५२ गच्छ नत्वा रमानाथं बंधुं मानय सादरम् ॥ यौवराज्यपदं देहि तस्मै मे वचनं शृणु ५३ तत्तारावचनं श्रुत्वा वाली तां वाक्यमब्रवीत् ॥ जानाम्यहं राघवं तं नररूपधरं हरिम् ५४ तस्य हस्तान्मृतिर्मेऽस्ति गच्छामि परमं पदम् ॥ सुखं त्वं तिष्ठ तारेऽत्र सुग्रीवं भज सर्वदा ५५ यदा त्वया स सुग्रीवः करिष्यति रतिं प्रिये ॥ तदा तत्पत्निभोगस्याऽनृण्यं गच्छामि भामिनि ५६ अत एव मालिका मे गुप्ताऽभूत्पश्य मत्प्रिये ॥ अद्याऽहं रामबाणेन पतिष्यामि रणांगणे ५७ अद्य धन्योऽस्म्यहं तारे धन्यौ तौ पितरौ मम ॥ योऽयं श्रीरामहस्तेन मरिष्यामि रणांगणे ५८ एवमाश्वास्य तां तारां ययौ वाली त्वरान्वितः ॥ दृष्ट्वा वाली महोत्पातान् संतोषं परमं ययौ ५९ चकार बंधुना युद्धं तदा बाणेन राघवः ॥ वृक्षखंडे तिरोभूत्वा पातयामास तं भुवि ६० ततस्तारा समागत्य शुशोच वालिनं प्रति ॥ वाली दृष्ट्वा रमानाथं तदा प्राह स गद्गदः ६१ वृक्षखंडे तिरोभूत्वा त्वयाऽहं ताडितो हृदि ॥ तवाऽद्य दुर्यशो जातं मम जातो महोदयः ६२ किं मयाऽपकृतं ते हि त्वया यस्मान्निपातितः ॥ रामः प्राह वालिनं त्वं रुमायां लंपटः सदाः ६३ बंधुभार्यां गृहे स्थाप्य बंधुं हंतुं त्वमिच्छसि ॥ दुर्वृत्तं त्वां समालोक्य मया तस्मान्निपातितः ६४ यथा त्वया रुमा भुक्ता तथा तारां तव प्रियाम् ॥ भोक्ष्यत्ययं हि सुग्रीवो वचनान्मे कपीश्वर ६५ यद्यपि त्वं दुराचारो निहतोसि रणे मया ॥ तथापि भिल्लरूपेण द्वापरांतेंऽघ्रिणं मम ६६ भित्वा प्रभासे बाणेन पूर्ववैरेण वानर ॥ ततो मद्धस्तमरणस्यास्य कारणगौरवात् ६७ मुक्तिं गच्छसि त्वं वालिन् शुभां जन्मांतरेण हि ॥ ततः प्राह पुनर्वाली मे भविष्यदुदीरितम् ६८ सीतावृत्तं त्वया पूर्वं रावणेन क्षणेन हि ॥ दत्ता भविष्यदानीय सीता तत्र मया तदा ६९ अधुना प्रार्थयामि त्वामंगदं परिपालय ॥ इत्युक्त्वा स तदा वाली जहौ प्राणान् रणांगणे ७० अंगदेन तदा रामः कारयामास तत्क्रियाम् ॥ अथ रामं स सुग्रीवो राज्यार्थं प्रार्थयत्तदा ७१ रामस्तमेव राजानं चकार लक्ष्मणेन सः ॥ अथ वार्षिकमासान्स वस्तुं रामो विचारयत् ७२ प्रवर्षणगिरेः प्रोच्चशिखरे स्फटिकोद्भवाम् ॥ रम्यां दृष्ट्वा गुहां रामः पत्रपुष्पसमन्विताम् ७३ निनाय वार्षिकान् मासान् चतुरः श्रीरघूद्वहः ॥ एकदा लक्ष्मणः स्नात्वा यावद्रामं समागतः ७४ सात्विक्या सीतया युक्तस्तावद्रामो निरीक्षितः ॥ सौमित्रिणा वंदिता सा पत्युर्वामे लयं ययौ ७५ एवं नासीत्तदा सीता वियोगे राघवाय हि ॥ सुग्रीवोऽथ पुरीमध्ये चकार राज्यमुत्तमम् ७६ एकदा हनुमद्वाक्याद्वानरान्स समाह्वयत् ॥ प्रवर्षणगिरावास्तां तीर्थे द्वे रामलक्ष्मणे ७७ एतस्मिन्नंतरे रामो दृष्ट्वा प्राप्तं शरदृतुम् ॥ क्रोधेन प्रेषयामास सुग्रीवं लक्ष्मणाय सः ७८ सोऽपि गत्वाऽथ किष्किंधां भीषयामास वानरान् ॥ आगतं लक्ष्मणं श्रुत्वा सुग्रीवो भयविह्वलः ७९ मारुतिं प्रेषयामास सांत्वनार्थं हि लक्ष्मणम् ॥ स गत्वा तं सांत्वयित्वा किष्किंधामानयत्तदा ८० एतस्मिन्नंतरे तारां प्रेषयामास वानरः ॥ साऽपि गत्वा मध्यकक्षां संस्थिता तं ददर्श ह ८१ लक्ष्मणं सान्त्वयामास वचोभिर्मधुरैर्निजैः ॥ समाहूतानि सैन्यानि रामार्थं प्लवगेन

१ सुग्रीवं पुष्पवल्लीं तु बंधुना इति पाठः । २ एवमासीदिति पाठः ।

हि ८२ सुग्रीवेण त्वया कोपो मा कार्योऽद्य हि देवर ॥ ततो लक्ष्मणहस्तं सा धृत्वा राजगृहं ययौ ८३ दृष्ट्वा सुग्रीवराजस्तमासनात्संचचाल सः ॥ सुग्रीवं लक्ष्मणः प्राह विस्मृतोऽसि रघूत्तमम् ८४ वाली येन हतो वीरः स बाणस्त्वां प्रतीक्षते ॥ त्वमद्य वालिनो मार्गं गमिष्यसि मया हतः ८५ एवमत्यंतपरुषं वदंतं लक्ष्मणं तदा ॥ उवाच हनुमान् वीरः कथमेवं प्रभाषसे ८६ रामकार्यार्थमनिशं जागर्ति न तु विस्मृतः ॥ इत्युक्त्वा तं पूजयित्वा सुग्रीवेण स मारुतिः ८७ चकार लक्ष्मणं शांतं सुग्रीवोऽप्यथ वानरैः ॥ गत्वा तं राघवं नत्वा दर्शयामास वानरान् ८८ राघवं स तदा प्राह सुग्रीवः प्लवगाधिपः ॥ देव पश्य समायांतीं वानराणां महाचमूम् ८९ अत्र यूथाधिपतयः पद्मान्यष्टादश स्मृताः ॥ ततो रामाज्ञया सीताशुद्ध्यर्थं तान् दिदेश सः ९० दिक्षु सर्वासु विविधान् वानरान् प्रेष्य सत्वरम् ॥ याम्यां दिशं जांबवंतमंगदं वायुनंदनम् ९१ नलं सुषेणं शरभं मैंदं संप्रेषयत्तदा ॥ मासादर्वाङ्निवर्तध्वं नोचेद्वध्या भविष्यथ ९२ ततो रामो मुद्रिकां स्वां ददौ मारुतिसत्करे ॥ मन्नामाक्षरयुक्तेयं सीतायै दीयतां रहः ९३ ततो रामो निजं मंत्रं ददौ तस्मै हनूमते ॥ तन्मंत्रस्य लक्षमिते कृत्वा तु जपलेखने ९४ लब्ध्वा सामर्थ्यमतुलं लंकां गंतुं स मारुतिः ॥ नत्वा रामं परिक्रम्य जगाम कपिभिः सह ९५ तद्वृत्तं राघवः प्राह चित्रकूटे पुरा कृतम् ॥ मनःशिलायास्तिलकं सीताभाले विनिर्मितम् ९६ गंडयोः पत्रवल्यादि सीतायै कथ्यतां रहः ॥ ततस्ते प्रस्थिताः सर्वे पश्चिमादिषु दिक्षु च ९७ प्रेषितास्ते समायाता न दृष्टा सेति तं ब्रुवन् ॥ तदांगदाद्याः प्लवगाः सीतार्थे बभ्रमुर्वने ९८ मत्वाऽयं रावणश्चेति राक्षसाञ्छतशोऽर्दयन् ॥ सार्द्रास्यान् खेचरान् दृष्ट्वा गुहाद्वाराद्विनिर्गतान् ९९ जलार्थं संप्रविष्टास्ते गुहायां वानरोत्तमाः ॥ तस्यां तान् गच्छतस्तूर्णीं दिनान्यष्टादशैव हि १०० अतिक्रांतानि तिमिरे बभ्रमुस्त इतस्ततः ॥ तत्र रत्नमये दिव्ये गेहे दृष्ट्वा स्त्रियं शुभाम् १ संश्राव्यतां निजं वृत्तं तद्वृत्तं श्रोतुमुद्यताः ॥ तान्पूज्य कथयामास नैजं वृत्तं तु योगिनी २ हेमानाम्नी सुता विश्वकर्मणः सा महेश्वरम् ॥ नृत्येन तोषयामास ददौ तस्यै पुरं महत् ३ अत्र स्थित्वा चिरं कालं यदा गंतुं समुद्यता ॥ सा मां प्राहात्र रामस्य प्रतीक्षां कुरु सद्मनि ४ समागच्छस्व रामस्य कृत्वा पूजनमुत्तमम् ॥ इत्युक्त्वा सा दिवं याता राघवं गम्यते मया ५ स्वयंप्रभेति नाम्नाहं हेमायाः परिचारिका ॥ अधुना ब्रूत युष्माकं साहाय्यं किं करोम्यहम् ६ ततस्तस्या वचनं श्रुत्वा मत्वा स्वीयदिनव्ययम् ॥ तामूचुर्वानराः सर्वे नस्त्वं कुरु गृहाद्बहिः ७ इत्युक्त्वा सा क्षणेनैव तैः सहैव ययौ बहिः ॥ तद्गिराच्छादितस्वीयनयनैर्वानरैस्तदा ८ न ज्ञातं च तया केन मार्गेण च बहिः कृतम् ॥ साऽपि गत्वा पूज्यरामं देहं त्यक्त्वा दिवं ययौ ९ ततस्ते वानरा ज्ञात्वा गुहायां स्वदिनव्ययम् ॥ विषण्णाः सागरं दृष्ट्वा तस्थुः प्रायोपवेशने ११० जटायोः कीर्तनं चक्रू रामकार्ये मृतं पुरा ॥ तच्छ्रुत्वाऽथ स संपातिं तान्हंतुं यः समुद्यतः ११ तेभ्यः श्रुत्वा मृतिं बंधोर्दत्वा तस्मै जलांजलिम् ॥ तेषां श्रुत्वा सर्ववृत्तं सीतावृत्तं न्यवेदयत् १२ शतयोजनमध्येऽब्धेर्लंकायां वर्ततेऽधुना ॥ अशोकवनिकायां तु तीर्त्वाऽब्धिं तां प्रपश्यथ १३ अहं पक्षविहीनोऽस्मि मया गन्तुं न शक्यते ॥ गृध्रत्वाद्दूरदृक्चाऽहं सीता मां दृश्यते गिरेः १४ भ्रात्रा जटायुषा पूर्वमुड्डीयाहं बलाद्रविम् ॥ स्प्रष्टुकामस्तदा तप्तस्त्रातो बंधुर्मया सखे १५ पक्षाभ्यां भस्मसाज्ज्ञातौ मे पक्षौ पतितावुभौ ॥ जटायुः स सपक्षश्च गतो देशांतरं पुनः १६ अहं तदा पक्षहीनश्चंद्र-

---

१ उदंतमितिपाठः ।

शर्माणमुत्तमम् ॥ मुनिं नत्वा मया तस्मै निजवृत्तं निवेदितम् १७ तदा मां स मुनिः प्राह यदा त्वं वानरोत्तमान् ॥ सीताशुद्धिं कथयसि तदा पक्षौ भविष्यतः १८ पश्यतां निर्गतौ पक्षौ कोमलौ मां क्षणादिह ॥ यदा नीता रावणेन पुरा सीता विहायसा १९ मत्पुत्रेण तदा दृष्टा कथितं चापि मां तदा ॥ धिक्कृतः स मया क्रोधात्सा त्वया न विमोचिता १२० तदारभ्य गतः क्रोधादद्यापि न समागतः ॥ इत्युक्त्वा तान् कपीन् पृष्ट्वा स संपातिर्गतस्तदा २१ अथ ते वानराः सर्वे प्रोचुः स्वं स्वं बलं तदा ॥ न कोपि गमने शक्तः शतयोजनसागरे २२ तदा स जांबवान् वृद्धः स्तुत्वा तं मारुतिं मुहुः ॥ जन्मकर्मादि संश्राव्य लंकां गंतुं दिदेश तम् २३ सोऽपि श्रुत्वा समुद्योगं चकारारुह्य पर्वतम् ॥ निजभाराद्भूमिगतं कृत्वा सस्मार राघवम् २४ एवं गिरींद्रजे प्रोक्तं किष्किंधाविषये कृतम् ॥ चरितं राघवेणेदं पुरा पापप्रणाशनम् २५ इति श्रीशतकोटिरामचरितान्तर्गतआनंदरामायणे सारकांडे किष्किंधाचरित्रेऽष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ अथ उड्डीय हनुमान् ययावाकाशवर्त्मना ॥ तद्दृष्ट्वा तद्बलं ज्ञातुं सुरसां नागमातरम् १ प्रेषयामासुरमराः सा शीघ्रं तत्पुरो ययौ ॥ तदा सा मारुतिं प्राह विश त्वं वदनं मम २ स प्राह रघुवीरस्य कार्यं कृत्वा विशाम्यहम् ॥ दृष्ट्वा तस्यास्तु निर्बंधं ववर्धत तदा कपिः ३ विवर्धितं तयाप्यास्यं तदा सूक्ष्मो बभूव ह ॥ अंगुष्ठमात्रस्तस्याः स वक्त्रे गत्वा विनिर्गतः ४ ज्ञात्वा साऽपि बलं तस्य स्तुत्वा तं प्रययौ दिवम् ॥ अथाऽब्धिवचनान्मार्गे मैनाकः पर्वतो महान् ५ जलमध्यात्प्रादुरभूद्विश्रांत्यर्थं हनूमतः ॥ नानामणिमयैः शृङ्गैस्तस्योपरि नराकृतिः ६ भूत्वा यांतं हनूमंतं प्राह मैनाकपर्वतः ॥ आगच्छाऽमृतकल्पानि जग्ध्वा पक्वफलानि मे ७ विश्राम्यात्र क्षणं पश्चाद्गमिष्यसि यथासुखम् ॥ पुरा गिरीणामिंद्रेण युद्धमासीत्सुदारुणम् ८ तदा दशरथेनाहं मोचितोस्म्यत्र संस्थितः ॥ अतस्तदुपकारं हि निस्तर्तुं निर्गतोस्म्यहम् ९ गच्छतो रामकार्यार्थं तव विश्रांतिहेतवे ॥ तदा तं हनुमानाह रामकार्येण मे श्रमः १० विश्रामः स्वामिकार्येऽत्र न करोम्यद्य भक्षणम् ॥ मैनाकस्तं पुनः प्राह स्वस्पर्शात्पावयस्व माम् ११ तथेति स्पृष्टशिखरः कराग्रेण ययौ कपिः ॥ किंचिद्दूरं गतस्याऽस्य छायां छायाग्रहोऽग्रहीत् १२ सिंहिकानाम सा घोरा जलमध्ये स्थिता सदा ॥ आकाशगामिनां छायामाक्रम्याकृष्य भक्षयन् १३ तया गृहीतो हनुमांश्चिंतयामास वीर्यवान् ॥ केनेदं मे कृतं वेगरोधनं विघ्नकारिणा १४ एवं विचिंत्य हनुमानधोदृष्टिं प्रसारयन् ॥ तत्र दृष्ट्वा सिंहिकां तां तदास्ये न्यपतत्कपिः १५ तस्यांत्रजालं निष्कास्य तां हत्वाऽग्रे ययौ पुनः ॥ ततोऽब्धेर्दक्षिणे कूले लंकां कृत्वा तु पार्श्वतः १६ पपात परलंकायां तत्र तां रावणस्वसाम् ॥ क्रौंचां हत्वा सिंहिकावल्लंकां रात्रौ विवेश सः १७ तदा लंकापुरीनाम्नी राक्षसी तं न्यतर्जयत् ॥ हनूमानपि तां वाममुष्टिनाऽवज्ञयाऽहनत् १८ तदा स्मृत्वा ब्रह्मवाक्यं सा प्राहाश्रुमुखी पुरी ॥ ब्रह्मणोक्ता पुरा चाहं यदा त्वां धर्षयेत्कपिः १९ तदा रामो रावणस्य वधार्थमत्र यास्यति ॥ ज्ञातं मया रावणस्य वधं रामः करिष्यति २० जितं त्वया गच्छ लंकामशोके पश्य जानकीम् ॥ ततो विवेश हनुमाँल्लंकां पश्यन्ययौ तदा २१ ददर्श लंकां तां रम्यां गोपुराट्टालमंडिताम् ॥ हट्टवीथीचतुष्काढ्यां त्रिकूटशिखरस्थिताम् २२ पश्यन्समंततः सीतां प्रतिगेहं स मारुतिः ॥ गुहायां निद्रितं कुंभकर्णं दृष्ट्वा भयानकम् २३ दृष्ट्वा विभीषणं रामकीर्तने त्वदृष्टमानसम् ॥

१ यदा धर्षयिता कपिः इतिपाठः । २ त्वां वै इतिपाठः ।

दृष्ट्वा सुलोचनायुक्तं निद्रितं मेघनिःस्वनम् २४ ययौ राजगृहं रात्रौ रावणं सदसि स्थितम् ॥ दृष्ट्वा स्वयं वायुरूपो दीपराजीर्व्यलोपयत् २५ अकरोद्वस्त्रहीनांस्तान् रावणादीन्स मारुतिः ॥ उल्मुकेनाक्रोदहत्स्म कूर्चं स रावणस्य च २६ राक्षसीः कोटिशो नग्नाः कृत्वा तोयघटान्कपिः ॥ बभंज लीलया तूर्णीं दूतान्पुच्छेन तर्जयत् २७ तदातिविव्हलाः सर्वे प्रोचुस्तेऽथ परस्परम् ॥ क्रुद्धाऽद्य जानकी सत्यं नः प्राणांतमुपागतम् २८ तच्छ्रुत्वा तुष्टचित्तः स ययौ रावणसद्गृहम् ॥ अदृष्ट्वा जानकीं तत्र ययौ पुष्पकमुत्तमम् २९ रावणं निद्रितं दृष्ट्वा वेष्टितं स्त्रीकदंबकैः ॥ दृष्ट्वा मंदोदरीं तत्र सीतेयमिति शंकितः ३० लक्ष्मणोक्तानि चिन्हानि पर्यंस्तस्यां ददर्श न ॥ तथापि सीतासदृशीं दृष्ट्वा व्यग्रमनास्त्वभूत् ३१ ॥ पार्वत्युवाच ॥ कथं मंदोदरी सीतासदृशी राक्षसीरिता ॥ सीतांशांशांशजाः सर्वाः स्त्रियश्चेति श्रुतं मया ३२ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ शृणुष्व कारणं देवि सीतेयं विष्णुना चिता ॥ तेनैव विष्णुना पूर्वमियं मंदोदरी चिता ३३ एकदा कैकसी माता रावणं प्राह दुःखिता ॥ शेषोच्छ्वासेन मे लिंगं गतं चाद्य रसातलम् ३४ शिवादानीय मां देहि आत्मलिंगमनुत्तमम् ॥ तन्मातृवचनं श्रुत्वा गायनाद्वरदोन्मुखम् ३५ मामाह रावणो वाक्यं द्वौ वरौ देहि मां प्रभो ॥ आत्मलिंगं च मन्मात्रे पत्न्यर्थं पार्वतीं मम ३६ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा त्वं दत्ताऽसि गिरींद्रजे ॥ दत्वाऽऽत्मलिंगं संप्रोक्तो मया त्वं यदि रावण ३७ मार्गे लिंगं भूमिसंस्थं करोषि तर्ह्यहं पुनः ॥ नाग्रे गच्छामि तत्स्थानात्तत्रैव च वसाम्यहम् ३८ तथेति रावणश्चोक्त्वा देव्या लिंगेन सो ययौ ॥ तदा त्वया स्मृतो विष्णुस्तेनांग चंदनादिना ३९ कृत्वा मंदोदरीं नारीं मयहस्तेऽर्पिता शुभा ॥ तां निनाय मयः शीघ्रं पाताले स्वीयसद्गृहम् ४० ततो द्विजस्वरूपेण विष्णुः प्राह दशाननम् ॥ प्रतारितः शिवेन त्वं दत्वा दुर्गां तु कृत्रिमाम् ४१ पाताले मयगेहे सा गोपिताऽस्ति शिवेन हि ॥ विचिन्वसि त्वं स्वर्लोकं भूलोकं चेति शंकया ४२ स्वीयं मत्वा तु पातालं तत्र त्वं न गवेष्यसि ॥ त्यजेमां कृत्रिमां दुर्गां पश्य त्वं मयसद्मनि ४३ गिरींद्रजां महारम्यां पत्नीं कृत्वा सुखं भज ॥ तद्विप्रवचनं सत्यं मत्वा मामेत्य वै पुनः ४४ विहस्य रावणः प्राह ज्ञातं तेऽन्तर्गतं मया ॥ अर्पिता कृत्रिमा देवी मां तां गोप्य रसातले ४५ तत्रवास्त्यधुना चेयं त्वहं नेष्यामि गोपिताम् ॥ इत्युक्त्वा तां विसृज्याऽथ पातालं गंतुमुद्यतः ४६ तावन्मार्गे ह्यल्पशंकाग्रस्तः[1] प्राह द्विजं तदा ॥ आत्मलिंगं क्षणं हस्ते गृण्हीष्व वचनान्मम ४७ यावन्निर्वर्त्य शंकां त्वामहमेष्यामि वेगतः ॥ द्विजवेषधरो विष्णुस्तदा प्राह दशाननम् ४८ अतिक्रांते मुहूर्तेऽथ लिंगं स्थाप्य व्रजाम्यहम् ॥ तथेति रावणश्चोक्त्वा तत्करे लिंगमर्पयन् ४९ ततो मूत्रस्य साधाराऽखंडिताभूच्चिरं प्रिये ॥ अतिक्रांते मुहूर्तेऽथ लिंगं सागररोधसि ५० पश्चिमे स्थाप्य भूम्यां स ययौ स्वीयस्थलं हरिः ॥ ततः स रावणश्चापि मूत्रं कृत्वा यथाविधि ५१ लिंगं दृष्ट्वा भूमिसंस्थं तच्छिरश्चालयत्तदा ॥ तदा भूम्यां गतं लिंगं शिरः किंचिच्चचाल न ५२ अभूद्गर्ता कर्णरंध्रसदृशी तच्छिरःस्थले ॥ गर्तायां तच्छिरश्चापि कर्णशंकूपमं कृतम् ५३ बुधः कर्णोपमं लिंगं गोकर्णं तद्वदंति हि ॥ ततः खिन्नमनास्तूर्णीं पातालं रावणो ययौ ५४ मयगेहे निरीक्ष्याऽथ देवीं मंदोदरीं वराम् ॥ मयं संप्रार्थयामास ददौ तां रावणाय सः ५५ ततो विवाहं निर्वर्त्य पारिबर्हं ददौ मयः ॥ रावणाय ददौ शक्तिममोघां शत्रुघातिनीम् ५६ दृष्ट्वा मन्दोदरं तस्याः प्राह मन्दोदरीमिति ॥ तां नाम्ना रावणस्तुष्टस्तया स्वीयस्थलं ययौ ५७

---

१ लघुशंकाग्रस्त इति पाठः ।

ततो मात्राऽधिकृतः स पुनस्तप्तुं त्वरान्वितः ॥ गोकर्णे रावणो गत्वा तप्त्वा लब्ध्वा विधेर्व-
रान् ५८ त्रैलोक्यं स्ववशं कृत्वा लंकायां राज्यमाप सः ॥ तस्मात्सीतासमानेयं दृष्ट्वा मंदोदरीं
प्रिये ५९ लंकायां वायुपुत्रेण रावणाग्रे विनिद्रिता ॥ मयोऽप्यासीत्स लंकायां गृहं कृत्वा यथा-
सुखम् ६० मयबंधुर्गयो नाम महान्वीरः प्रतापवान् ॥ रात्रौ विनिद्रितो गेहे ब्रह्मदत्तवरात्सुधीः
६१ दशास्यहस्तात्तन्मृत्युर्विधिनोक्तं विचिंत्य च ॥ तस्य वस्त्रं मारुतिना हृतं सदसि वै पुरा ६२
तत्क्षिपद्धेमपर्यंके रावणस्य कपिस्तदा ॥ विभीषणस्य पर्यंके वसनं रावणस्य च ६३ क्षिप्त्वाऽप-
श्यज्जानकीं स लंकायां च मुहुः कपिः ॥ ययावशोकवनिकां वृक्षप्रासादमंडिताम् ६४ ददर्श तत्र
प्रांशुं च शिंशिपानामपादपम् ॥ तन्मूले राक्षसीमध्ये ददर्शाऽवनि कन्यकाम् ६५ एकवेणीं कृशां
दीनां मलिनांबरधारिणीम् ॥ भूमौ शयानां शोचंतीं रामरामेति भाषिणीम् ६६ कृतार्थोऽहमिति
प्राह दृष्ट्वा सीतां स मारुतिः ॥ शिंशिपानगशाखाग्रपल्लवाभ्यंतरस्थितः ६७ पुरा दृष्टानलंकारान्
तस्या देहे ददर्श न ॥ ततः किलकिलाशब्दैर्ययौ तत्र दशाननः ६८ ददर्श रावणः स्वप्ने कपिः
कश्चित्समागतः ॥ अशोकवनिकायां सा दृष्टा तेन विदेहजा ६९ रामहस्तान्मृतिः शीघ्रं लब्धुं तां
धर्षयाम्यहम् ॥ कपिर्दृष्ट्वा राघवाय निवेदयतु मत्कृतम् ७० आगमिष्यति तच्छ्रुत्वा रामो मां निह-
निष्यति ॥ इति निश्चित्य स ययौ स्त्रीभिः संवेष्टितो मुदा ७१ नूपुराणां ध्वनिं श्रुत्वा विव्हलासी-
द्विदेहजा ॥ रावणो जानकीमाह मां दृष्ट्वा किं विलज्जसे ७२ रामं वनचरं राज्यभ्रष्टं त्यक्तसुहृज्ज-
नम् ॥ पित्राहीनं भोग हीनं सदा त्वय्यतिनिष्ठुरम् ७३ एकांतवासिनं पिंगजटावल्कलधारिणम् ॥
तत्यक्त्वा मां भजस्वाद्य त्रैलोक्येशं महाबलम् ७४ अप्सरोभिः सेवितं मां भाग्ययुक्तं पदस्थितम् ॥
स्त्रियो मंदोदरीमुख्यस्त्वां भजिष्यंत्यहर्निशम् ७५ मया राज्यं त्वदधीनं कृतमस्ति भजस्व माम् ॥
मया स्वजीवितं चापि त्वदधीनं कृतं महत् ७६ इति नानाविधैर्वाक्यैः प्रार्थयामास रावणः ॥
उवाचाऽधोमुखी सीता निधाय तृणमंतरे ७७ राघवाद्बिभ्यता नूनं भिक्षुरूपं धृतं त्वया ॥ रहिते
राघवाभ्यां त्वं शुनीव हविरध्वरे ७८ हृतवानसि मां नीच तत्फलं प्राप्स्यसेऽचिरात् ॥ यदा राम-
शराघातविदारितवपुर्भवान् ७९ भविष्यसि रणे रामं जानीषे मानुषं तदा ॥ श्रुत्वा रक्षोधिपः
क्रुद्धो जानक्याः परुषाक्षरम् ॥ वाक्यं क्रोधसमाविष्टः पुनर्वचनमब्रवीत् ८० भवित्री लंकायां
त्रिदशवदनग्लानिरचिरात्सरामोऽपि स्थाता न युधि पुरतोलक्ष्मणसखः ॥ तथा यास्यत्युच्चैर्विपदमनु-
जेनाऽत्र जटिलो जयः श्रीरामे स्यान्न मम बहुतोषोऽत्र तु भवेत् ८१ तद्रावणवचः श्रुत्वा जानकी
प्राह तं पुनः ॥ षष्ठाक्षरपराण्येव चतुर्षु चरणेष्वपि ८२ त्वमक्षराणि चत्वारि लोप्यश्लोकममुं पठ ॥
एवं तया जितो वाक्यमार्गणैः स दशाननः ८३ दुद्राव भीषयन्सीतां खड्गमुद्यम्य सत्वरः ॥ धृत्वा
करेण तत्पाणिं मंदोदर्या निषेधितः ८४ मादृश्यः संति बव्ह्यश्च त्यजैनां कृपणां कृशां ॥ ततोऽब्रवी-
द्दशग्रीवो राक्षसीर्विकृताननाः ८५ यथा मे वशगा सीता भविष्यति सकामना ॥ तथा यतध्वं
त्वरितं तर्जनादरणादिभिः ८६ यदि मासद्वयादूर्ध्वं मच्छय्यां नाभिनंदति ॥ तदा मे प्रातराशाय
हत्वा कुरुत मानुषीम् ८७ तदा सीता पुनः प्राह वचनं तं दशाननम् ॥ बाल्यत्वेऽहं समानीता
पेटिकास्था त्वया पुरा ८८ तदा मया वचः प्रोक्तं तत्त्वं किं विस्मृतोऽसि हि ॥ अधुनाऽहं गमि-
ष्यामि यास्यामि त्वरितं पुनः ८९ त्वां बंधुपुत्रसैन्याद्यैर्हंतुं चेति मयेरितम् ॥ तत्स्वीयं वचनं सत्यं
कर्तुमत्रागताऽस्म्यहम् ९० त्वां बंधुपुत्रसैन्याद्यैर्निहत्य रामहस्ततः ॥ ततोऽयोध्यापुरीं गत्वा पुनर्या-

स्यामि त्वत्पुरीम् ९१ निकुंभजं पौंड्रकं तं मातामहगृहे स्थितम् ॥ शतशीर्षं रावणं च द्वीपांतर-
निवासिनम् ९२ साहाय्यार्थं पौंड्रकेण लंकां पाचारितं पुनः ॥ अहं तृतीयवेलायां संवधिष्यामि
तावुभौ ९३ ततः स्वीयस्थलं गत्वा पुनर्यास्याम्यहं जवात् ॥ कुंभकर्णोद्भवं वीरं मूलकासुरनामकम्
९४ अत्रैव तूर्यवेलायामागत्य पुष्पकेण हि ॥ अहमेव हनिष्यामि शितबाणैरणांगणे ९५ अन्य-
च्चाऽपि स्मराऽद्य त्वं पुरा यद्विधिनोदितम् ॥ यद्वाक्याच्च त्वया गत्वा कौसल्यानृपती हृतौ ९६
पेटिकास्थौ पुनस्त्यक्तौ साकेते दैवयोगतः ॥ अतस्त्वं मर्तुकामोऽसि यतोऽहमाहृता त्वया ९७
गच्छ गेहे सुखं भुंक्ष्व रामः शीघ्रं हनिष्यति ॥ इति सीतावाक्यबाणैर्भिन्नमर्मस्थलोऽपि सः ९८ ययौ
तूष्णीं निजं गेहं लज्जितश्च दशाननः ॥ एवं दशानने याते राक्षस्यौ रावणाज्ञया ९९ जानकीं तां
स्वशब्दैश्च तथा क्रूरोक्तिभिर्मुहुः ॥ आस्यैर्विदीर्णैः खड्गाद्यैर्भीषयन्त्यः करादिभिः १०० निवार्य
त्रिजटानाम्नी विभीषणप्रियाऽनुगा ॥ ताः सर्वा राक्षसी वेगाद्वाक्यमाहाय सादरम् १ न भीषयध्वं
रुदतीं नमस्कुरुत जानकीम् ॥ सुचिन्हे राघवः स्वप्ने मया दृष्टोऽद्य जानकीम् २ मोचयामास
दग्ध्वेमां लंकां हत्वा तु रावणम् ॥ रावणो गोमयहृदे तैलाभ्यक्तो दिगंबरः ३ मयाऽद्य दृष्टः स्वप्ने
हि तस्मादेनां न साहसम् ॥ कार्यं सेव्या सदा चेयं रामाद्भयदायिनी ४ युष्माभिर्दुःखिता चेद्यो
भर्त्रेयं घातयिष्यति ॥ इति तत्त्रिजटावाक्यं श्रुत्वा तस्थुर्भयाकुलाः ५ तूष्णीमेव तदा सीता दुःखा-
त्किंचिदुवाच सा ॥ इदानीमेव मरणं केनोपायेन मे भवेत् ६ दीर्घा वेणी ममात्यर्थमुद्बंधाय भवि-
ष्यति ॥ यन्मया स्वीयवाग्बाणैर्लक्ष्मणस्ताडितः पुरा ७ तस्मादिमाः पीडयंति भोक्ष्यते स्वकृतं मया ॥
मया निरागः सौमित्रिस्त्रासितो गौतमीतटे ८ प्रायश्चित्तं करोम्यत्र तस्य त्यक्त्वा स्वजीवितम् ॥
एवं निश्चितबुद्धिं तां मरणायाऽथ जानकीम् ९ दृष्ट्वा शनैर्वायुपुत्रो रामवृत्तं न्यवेदयत् ॥ आसाकेत-
निर्गमाच्च स्वसीतादर्शनावधि ११० सविस्तारं क्रमेणैव सीतातोपार्थमादरात् ॥ सीता क्रमेण
तत्सर्वं श्रुत्वाहाश्चर्यमानसा ११ किं मयेदं श्रुतं व्योम्नि स्वप्नो दृष्टोऽथवा निशि ॥ येन मे कर्णपी-
यूषवचनं समुदीरितम् १२ स दृश्यतां महाभागः प्रियवादी ममाग्रतः ॥ तच्छ्रुत्वा तत्पुरो गत्वा
नत्वा तामब्रवीत्पुनः १३ रामदत्तां ददौ तस्यै राघवस्यांगुलीयकम् ॥ तां राममुद्रिकां दृष्ट्वा नत्वा
तमब्रवीत्कपिम् १४ सर्वं कथय मद्वृत्तं यथादृष्टं त्वयात्र हि ॥ तदा तां सांत्वयामास रामो मत्स्कंध-
संस्थितः १५ वानरेंद्रैः समागत्य हत्वा रावणमाहवे ॥ त्वां नेष्यति भयं सीते त्यज त्वं मम
वाक्यतः १६ ततः सीताप्रत्ययार्थं रूपं स्वं दर्शयत् कपिः ॥ ततः पुनः प्रत्ययार्थं सीतायै राघवो-
दितम् १७ मनः शिलायास्तिलकं चित्रकूटगिरौ कृतम् ॥ कपिस्तत्कथयामास पूर्ववृत्तं सविस्तरम्
१८ ततस्तुष्टां जानकीं तां मारुतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ अनुज्ञां देहि मे मातस्त्वाभिज्ञानं ददस्व माम् १९
सा तं चूडामणिं पित्रा दत्तं केशांतरस्थितम् ॥ निष्कास्य तत्करे दत्वा पूर्वं काकेन यत्कृतम् १२०
चित्रकूटगिरौ वृत्तं कथयामास तत्कपिम् ॥ ततो नत्वा रामपत्नीं चिंतयामास चेतसि २१ स्वामि-
कार्यं कृतं चैतदन्यत्किंचित्करोम्यहम् ॥ इति निश्चित्य मनसा जानकीं पुनरब्रवीत् २२ मातर्ममतीव
क्षुद्बाधस्त्वद्य विक्रमदो महान् ॥ अस्मिन्वनेऽतिमधुरः फलसंघोऽतिदुर्लभः २३ तवाज्ञयाऽद्य सीतेऽहं
करिष्ये भक्षणं ध्रुवम् ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा जानकी स्वीयकंकणम् २४ निष्कास्य हस्तात्तं प्राह
गृहीत्वेदं प्लवंगम ॥ अनेन फलसंभारान् लंका दृहात्मगृह्य च २५ भुक्त्वा पीत्वा सुखं गच्छ

---

१ लंकायां चागतमितिपाठः । २ तामितिपाठः । ३ कपिस्तामितिपाठः ।

वनेऽस्मिन्त्रोटयस्व मा ॥ तदा कपिः पुनः प्राह परहस्तफलानि हि २६ नाहं भुंजामि सीते मे व्रतमस्ति व्रजाम्यहम् ॥ व्रजंतं मारुतिं दृष्ट्वा सीता वचनमब्रवीत् २७ भो बालक कपिश्रेष्ठ रावणोऽस्ति वनाधिपः ॥ न शक्तिर्न च शक्यंते कथं त्वं भक्षयिष्यसि २८ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा मारुतिः प्राह जानकीम् ॥ श्रीरामेति परं मंत्रशस्त्रं मे त्दृदयांतरे २९ तेन सर्वाणि रक्षांसि तृणरूपाणि सांप्रतम् ॥ तदा तं जानकीं प्राह प्रतीतान्यत्र वै भुवि १३० भुंक्ष्वैतानि फलानि त्वं तूष्णीं मा त्रोटयाऽत्र वै ॥ तथेति मारुतिश्चोक्त्वा वृक्षान्पुच्छेन चालयन् ३१ वृक्षांदोलनमात्रेण निपेतुश्च फलानि हि ॥ भक्षयामास तान्येव सफलानि क्षणेन सः ३२ ततो वृक्षान्त्समुत्पाट्य लांगूलेन स मारुतिः ॥ क्षिप्त्वा तानन्यवृक्षेषु समस्तानि फलानि वै ३३ पातयामास भूम्यां तु भक्षयामास तानि सः ॥ भक्षितानि समस्तानि फलानि वनजानि हि ३४ दृष्ट्वा तं दुद्रुवुर्धर्तुं मारुतिं वनरक्षकाः ॥ राक्षसानागतान् दृष्ट्वा वृक्षैस्तांस्ताडयत्कपिः ३५ उत्पाट्याऽशोकवनिकां निर्वृक्षामकरोत् क्षणात् ॥ सीताश्रयनगं त्यक्त्वा वनं शून्यं चकार सः ३६ बभंज चैत्यप्रासादं हत्वा तद्रक्षकान् क्षणात् ॥ ततस्ता राक्षसीः सर्वा वनभंगं निरीक्ष्य च ३७ पप्रच्छुर्जानकीं सर्वाः कोऽयं कस्य कुतस्त्विह ॥ ताः सर्वा जानकी प्राह राक्षसाः कामरूपिणः ३८ विचरंति मुदा भूम्यां वेद्म्यहं भिक्षुरूपिणा ॥ यदा हृता पंचवट्यां रावणेन हि तद्वनात् ३९ तस्माज्ज्ञेयस्तु युष्माभिः कोयं मां पृच्छतेऽद्य किम् ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा राक्षस्यो भयविव्हलाः १४० दशाननं हि तद्वृत्तं ययुः शीघ्रं निवेदितुम् ॥ एतस्मिन्नंतरे प्रातर्मंचके कपिबंधनम् ४१ निरीक्ष्य रावणश्चाथ गयस्य चकितस्तदा ॥ भुक्तां मंदोदरीं ज्ञात्वा तां हंतुं खड्गमाददे ४२ तदा निवारितः स्त्रीभिः स्त्रीहत्यां मा करोत्विति ॥ तदा क्रुद्धो दशग्रीवस्तूष्णीं गत्वा गयगृहम् ४३ अवधीन्निद्रितं वीरं खड्गेन स्वगृहं ययौ ॥ तदा विभीषणः प्रातर्बधोर्वस्त्रं स्वमंचके ४४ दृष्ट्वा तां स रमां हंतुं दुद्रुवे वर्जितस्तदा ॥ स्त्रीभिर्धृत्वा तस्य हस्तं स्त्रीहत्या गर्हितात्विति ४५ विभीषणस्तदारभ्य बंधोस्त्रासममन्यत ॥ एवमासीच्च लंकायां कौतुकं कपिना कृतम् ४६ अथ वेगेन राक्षस्यः सभासंस्थं दशाननम् ॥ वृत्तं निवेदयामासुः स्खलद्वाण्या वनोद्भवम् ४७ तच्छ्रुत्वा रावणः क्रोधात्कपिनोत्पाटितं वनम् ॥ वनपालं समाहूय जंबुमालिनमब्रवीत् ४८ राक्षसैर्नियुतैर्गच्छ कीशं धृत्वा समानय ॥ तथेति स ययौ वेगादशोकवनिकां प्रति ४९ दृष्ट्वा सैन्यं दीर्घनादं चकार कपिकुंजरः ॥ ततस्ते राक्षसाः शस्त्रैर्निजघ्नुर्वानरोत्तमम् १५० तत उत्प्लुत्य हनुमान् तोरणेन समंततः ॥ निष्पिपेष क्षणादेव मशकानिव यूथपः ५१ हत्वा तान् राक्षसान् सर्वांस्ततो वेगेन मारुतिः ॥ तालवृक्षं समुत्पाट्य जघान जंबुमालिनम् ५२ तान् सर्वान्निहताञ्छ्रुत्वा पंचसेनापतीन्पुनः ॥ रावणः प्रेषयामास हतास्ते तोरणेन च ५३ वायुपुत्रेण वेगेन लक्षराक्षससंयुताः ॥ स तानपि मृताञ्छ्रुत्वाऽक्षं पुत्रं प्रेषयत्तदा ५४ कपिना मारितः सोऽपि ससैन्यो मुद्गरेण च ॥ ततः स प्रेषयामास पुत्रमिंद्रजितं पुनः ५५ ततः स रथमारूढः कोटिराक्षसवेष्टितः ॥ युद्धं चकार कपिना शस्त्रैरस्त्रैः सुदुर्धरैः ५६ तदा पुच्छेन सैन्याय कृत्वा प्राकारमुत्तमम् ॥ निष्पिपेष तोरणेन राक्षसान्मारुतिः क्षणात् ५७ ततो वृक्षं समुत्पाट्य मेघनादमताडयत् ॥ वृक्षेण भिन्नसर्वांगो मेघनादोऽविशद्गृहाम् ५८ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा प्रार्थयामास मारुतिम् ॥ ब्रह्मास्त्रं मानयन्मेऽद्य त्वं लंकां याहि रावणम् ५९ तथेत्यंगीचकाराऽसौ मेघनादं ययौ विधिः ॥ विधिः प्राह मेघनादं क्व गतोऽद्य पराक्रमः

१६० गच्छ मेंऽस्त्रेण तं बध्वा पितुरग्रे समानय ॥ तद्ब्रह्मवचनं श्रुत्वा मेघनादः पुनर्ययौ ६१
ब्रह्मास्त्रेणाऽस्य बध्वा तमानयामास रावणम् ॥ ततो रावणवाक्येन प्रहस्तः प्राह मारुतिम् ६२
कस्त्वं कुतः समायातः प्रेषितः केन वा वद ॥ ततः स रामवृत्तं हि कथयामास विस्तरात् ॥
ततस्तं बोधयामास रावणं वायुनंदनः ६३ विसृज्य मौर्ख्यांद्धृदि शत्रुभावनां भजस्व रामं शर-
णागतप्रियम् ॥ सीतां पुरस्कृत्य सपुत्रबांधवो रामं नमस्कृत्य विमुच्यसे भयात् ६४ यावन्नगाभाः
कपयो महाबला हरींद्रतुल्या नखदंष्ट्रयोधिनः ॥ लंकां समाक्रम्य विनाशयंति ते तावद्द्रुतं देहि
रघूत्तमायताम् ६५ जीवन्न रामेण विमोक्ष्यसे त्वं गुप्तः सुरेंद्रैरपि शंकरेण ॥ न देवराजांकगतो
न मृत्योः पातालक्लोकानपि संप्रविष्टः ६६ शुभं हितं पवित्रं च वायुपुत्रवचः खलः ॥ प्रतिजग्राह
नैवासौ म्रियमाण इवौषधम् ६७ इति तद्वचनं श्रुत्वा मारुतिं प्राह रावणः ॥ येन विनिर्जिता
देवास्तस्य मे पौरुषं त्वया ६८ न दृष्टं वल्गसे व्यर्थं शृणु किंचिद्वदामि ते ॥ पंचांगपाठकश्चायं
पश्य ब्रह्मा कृतो मया ६९ प्रतीहारस्त्वयं सूर्यः शशी छत्रधरः कृतः ॥ वरुणोऽयं जलग्राही
मार्जकः पवनस्त्विह १७० अग्निः कृतोऽयं रजको मालाकारः शचीपतिः ॥ दंडपाणिर्यमश्चात्र
दास्यश्चात्र सुरस्त्रियः ७१ मार्तंडो नापितश्चाऽयं गणपः खररक्षकः ॥ मंगलाद्या ग्रहाः सप्तमे
सोपानायितासने ७२ शिशुसेवातत्परेयं षष्ठी देवी मया कृता ॥ आंदोलितश्च कैलासः कुबेरोऽपि
विनिर्जितः ७३ कथं ममाग्रे विलपस्य भीतवत्प्लवंगमानामधमोऽसि दुष्टधीः ॥ क एष रामः कतमो
वनेचरो निहन्मि सुग्रीवयुतं नराधमम् ७४ इत्युक्त्वा हंतुमुद्युक्तस्तं दशास्यः सभास्थितः ॥
तदा निवारयामास रावणं स विभीषणः ७५ परदूतो न हंतव्य इत्यादिवचनैस्तदा ॥
ततः क्रोधसमाविष्टो रावणो लोकरावणः ७६ दूतानाज्ञापयामास छेदनीयं तु लांगुलम् ॥
तद्रावणवचः श्रुत्वा राक्षसास्ते सहस्रशः ७७ स्वायुधैश्छेदयामासुः कुठारक्रकचादिभिः ॥
आयुधान्येव शतशस्तत्पुच्छाघातमात्रतः ७८ बभूवुः शतचूर्णानि तस्य रोम्णोपि न
व्यथा ॥ तन्निरीक्ष्य दशास्यः स मारुतिं वाक्यमब्रवीत् ७९ न वीरा गोपयंत्यत्र स्वीयं
मृत्युमपि क्वचित् ॥ अतस्त्वं वद पुच्छस्य येन घातोऽद्य ते भवेत् १८० तदाऽमरत्वं स्वं
प्राह कपिस्तच्च मृषेति सः ॥ मत्वा दशास्यस्तं प्राह पुनः सत्यं वदेति च ८१ तदा स मारुति-
स्तूष्णीं क्षणं चित्ते व्यचिंतयत् ॥ मत्पितुश्च सखा वह्निस्तस्मान्नास्ति भयं मम ८२ तस्मात्पुच्छं
दीपयित्वा लंकां दग्धां करोम्यहम् ॥ ततस्तं रावणं प्राह मारुतिः सदसि स्थितः ८३ पुच्छं मे
वन्हिना दग्धं भविष्यति न संशयः ॥ तचस्य वचनं श्रुत्वा रावणो निजकिंकरान् ८४ आज्ञा-
पयामास पुच्छं दीपयित्वा प्रयत्नतः ॥ लंकायां दर्शनीयोऽयं ह्येनं मद्भयं भवेत् ८५ सर्वेषां मद्गि-
पूर्णां च तया चक्रुस्त्वरान्विताः ॥ तैलाक्तैः शणपट्टैश्च राक्षसा वसनैरपि ८६ पुच्छं संवेष्टयामासु-
स्तदा पुच्छं व्यवर्धत ॥ ततो वसनहट्टात्तु वस्त्रकोशान्विलुंठ्य च ८७ तत्पुच्छं वेष्टयामासुर्गृहवस्त्रै-
रनेकशः ॥ ततः पुरुषनारीणां लंकास्थानां नृपाज्ञया ८८ बलादाच्छिद्य वस्त्राणि चक्रुः सर्वान्
दिगंबरान् ॥ ततः शय्यामंडपांश्च कंचुकीः कंचुकानपि ८९ पौराणां राजगेहाच्च ते वस्त्राणि समा-
नयन् ॥ ह्नाऽपूर्तिं तु पुच्छस्य सभास्थानां नृपस्य च १९० वस्त्रमात्रैः समस्तैश्च लांगूलं वेष्टयं-
स्तदा ॥ ध्वजोष्णीषपताकाभिर्विमानानां वसनैरपि ९१ मंदोदर्यादिवस्त्रैश्च भिक्षूनां वसनादिभिः ॥

---

१ तक्षत्रा इतिपाठः ।

वेष्टयन्कपिलांगूलं ततः सीतां ययुश्चराः ९२ तज्ज्ञात्वा मारुतिश्चापि पुच्छपूर्तिं प्रदर्शयत् ॥ तदा कोलाहलश्चासीद्वस्त्रार्थं प्रतिसद्मनि ९३ तैलार्थं च घृतार्थं च स्नेहमात्रं समानयन् ॥ नासीन्निशायां दीपार्थं शिशूनामपि नो घृतम् ९४ आसन्स्त्रीपुरुषा नग्ना लज्जा नासीत्परस्परम् ॥ ततस्तद्दीपयामासुर्वन्हिना भस्त्रकंपनैः ९५ प्रदीप्तं नाभवत्पुच्छं ततो मारुतिरब्रवीत् ॥ यदा स्वीयमुखेनाऽयं यजमानोऽद्य रावणः ९६ वन्हिं प्रज्वालयेदत्र तदा ज्वाला भविष्यति ॥ तन्मारुतिवचः श्रुत्वा ययावग्रे दशाननः ९७ यावत्फूत्कारयामास तत्पुच्छानलमाननैः ॥ तावत्तच्छिरजैः श्मश्रू कूर्चा दग्धा दशाऽभवन् ९८ तदा विंशद्भुजैः स्वीयमुखोपरि दशाननः ॥ ताडयद्वन्हिशांत्यर्थं जहसू राक्षसास्तदा ९९ हास्यं चकार हनुमांस्तदा क्रुद्धः स रावणः ॥ नीयतां मर्कटश्चायमिति दूतान्वचोऽब्रवीत् २०० ततो दूताः कपिं निन्युर्लंकायां ते समंततः ॥ शृंखलाभिर्दृढं बध्वा भ्रामयामासुरादरात् १ वाद्यघोषैर्दीर्घशब्दैर्वेष्टितं शस्त्रधारिभिः ॥ एवं दिवा सर्वलंकां दृष्ट्वोड्डीय स मारुतिः २ धृत्वाऽतिसूक्ष्मरूपं तु दृढबंधविनिर्गतः ॥ यथास्थानं ब्रह्मणोऽस्त्रं तद्ययौ पूर्वमेव हि ३ ततः पश्चिमदिक्संस्थं लंकाद्वारं समानयत् ॥ निष्कास्य तोरणं द्वाराज्जघान द्वाररक्षकान् ४ हत्वा स्वरक्षकांश्चापि प्रासादेषु समंततः ॥ ददावग्निं स्वपुच्छेन लंकां दग्धां चकार सः ५ तदा कोलाहलश्चासील्लंकायां प्रतिसद्मनि ॥ निद्रितान्यपि बालानि त्यक्त्वा नार्यो गृहाद्बहिः ६ दुद्रुवुः प्राणरक्षार्थं दग्धवस्त्राऽलकास्तदा ॥ क्रमेण रावणादीनां प्रासादान् ज्वालयन् कपिः ७ तां रावणसभां दग्ध्वा जनान् पुच्छेन ताडयत् ॥ अभवन् राक्षसा दग्धा मुखवाद्यानि चक्रिरे ८ तदा स रावणः क्रुद्धो राक्षसैर्दशकोटिभिः ॥ ययौ योद्धुं मारुतिना तान् सर्वान् तोरणेन सः ९ घातयामास पुच्छेन बध्वा चैकत्र कोटिशः ॥ तथैव लीलया पुच्छं रावणस्य च मस्तके २१० संताड्य तत्त्वचं दग्धामकरोन्मारुतिः क्षणात् ॥ तत्पुच्छवन्हिना दग्धा मूर्च्छितोऽभूद्दशाननः ११ कपिः श्रीरामकीर्त्यर्थं रावणं न जघान सः ॥ पतितं पितरं दृष्ट्वा दृष्ट्वा दग्धान्स्वराक्षसान् १२ आत्मनः प्राणरक्षार्थमिंद्रजिद्विवरं ययौ ॥ कपिर्लक्ष्मणप्रीत्यर्थं मेघनादं जघान न १३ एवं सर्वान्विनिर्जित्य गोपुराट्टालमंडिताम् ॥ दग्ध्वा लंकां सविस्तारां ययौ सागरमुत्तमम् १४ तटे पुच्छं स्थापयित्वा जलजान् रक्षयन् कपिः ॥ तत्तरंगैः शीतलं स्वं कृत्वा लांगूलमुत्तमम् १५ निजकंठाच्च धूम्रेण श्लेष्माणं सागरेऽक्षिपत् ॥ ततः कपिः क्षणं तूष्णीं स्थित्वा सीतां विचिंत्य च १६ ताडयामास त्दृदये मत्वा दग्धां विदेहजाम् ॥ आत्मानं गर्हयामास स्थित्वा सागररोधसि १७ धिक् धिक् मां वानरं मूढं स्वामिपत्न्याश्च दाहकम् ॥ निश्चयेन मया दग्धा जानकी रामतोषदा १८ न विचारः कृतः पूर्वं लंकादाहेऽविवेकिना ॥ आत्मघातं करोम्यद्य पुच्छबंधेन चात्र वै १९ किं रामायेदृशं स्वास्यं दर्शयेऽद्य विगर्हितम् ॥ रामः श्रुत्वा स सीताया वृत्तं शीघ्रं मरिष्यति २२० तद्दुःखेन स सौमित्रिर्मरिष्यति न संशयः ॥ तयोर्दुःखेन सुग्रीवस्तदर्थं सा च वै रुमा २१ तं श्रुत्वा सोंगदश्चापि मरिष्यत्यऽतिलालितः ॥ ताराऽपि पुत्रशोकेन नृपे नष्टेऽथ वानराः २२ प्राप्ते पंचदशे वर्षे भरतोऽपि मरिष्यति ॥ रामदुःखेन कौसल्या सुमित्रा पुत्रदुःखतः २३ तथा सा कैकयी दुष्टा सर्वानर्थकरी तु या ॥ शत्रुघ्नो बंधुदुःखेन रामार्थं मुनयश्च ते २४ राघवो रामभक्ताश्च मंत्रिणः सुत्दृदस्तथा ॥ सीता पितुः कुलं सर्वं कौसल्यायाः पितुः कुलम् २५ सुमित्रायाश्च कैकेय्यास्तेषां संबंधिनस्तथा ॥ नष्टे राजकुले जा स्वेच्छानुव-

र्तिनी २६ मारिष्यति न संदेहस्ततः स्थावरजंगमम् ॥ भूमिस्थाः प्राणिनः सर्वे यदा नष्टास्तदा दिवि २७ हव्यकव्यविहीनास्ते देवा नाशं गता इव ॥ अकाले प्रलयं दृष्ट्वा नष्टां सृष्टिं स्वनिर्मिताम् २८ पश्चात्तापेन धाताऽपि मरिष्यति न संशयः ॥ एवं क्रमेण ब्रह्मांडं नश्यत्येव न संशयः २९ एतद्घातनिमित्तोऽहं विधिना निर्मितः पुरा ॥ इत्युक्त्वा तं खेदेन देहत्यागार्थमुद्यतम् २३० दृष्ट्वा साकाशजा वाणी बभूव बहुहर्षदा ॥ मा कुरुष्व कपे खेदं न दग्धा जानकी शुभा ३१ आत्मानं दर्शयित्वा तां शीघ्रं गच्छ रघूद्वहम् ॥ तां वाणीं हनुमाञ्छ्रुत्वा बभूव हर्षपूरितः ३२ द्रुतं तां जानकीं द्रष्टुमशोकवनिकां ययौ ॥ तावद्ददर्श लंकायां सुवर्णवेष्टितां भुवम् ३३ तत्कारणं वदाम्यद्य तच्छृणुष्व गिरींद्रजे ॥ आसीद्गिरिवरो देवि त्रिकूट इतिविश्रुतः ३४ क्षीरोदेनावृतः श्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः ॥ तावता विस्तृतः पर्यक् त्रिभिः शृंगैः पयोनिधिम् ३५ दिशः खं रोचयन्नास्ते रौप्यायसहिरण्मयैः ॥ तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः ३६ उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषिताम् ॥ तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्कांचनपंकजम् ३७ कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोर्जितम् ॥ नैतत् कृतघ्नाः पश्यंति न नृशंसा न नास्तिकाः ३८ तस्मिन्सरसि दुष्टात्मा विरूपोंतर्जलाशयः ॥ आसीद्ग्राहो गजेंद्राणां दुराधर्षो महाबलः ३९ अथ दंतोज्ज्वलमुखः कदाचिद्गजयूथपः ॥ आजगाम तृषाक्रांतः करेणुपरिवारितः २४० तृषितः पानकामोऽग्रमवतीर्णश्च तं सरः ॥ पिबतस्तस्य तत्तोयं ग्राहस्तमुपपद्यत ४१ सुलीनः पंकजवने यूथमध्यगतः करी ॥ गृहीतस्तेन रौद्रेण ग्राहेणाऽतिबलीयसा ४२ गजो ह्याकर्षते तीरं ग्राह आकर्षते जलम् ॥ पश्यंतीनां करेणूनां क्रोशंतीनां सुदारुणम् ॥ नीयते पंकजवने ग्राहेणाव्यक्तमूर्तिना ४३ तथातुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा ॥ विचुक्रुशुर्दीनधियोऽपरे गजाः पार्ष्णिग्रहस्तारयितुं न चाशकन् ४४ तयोर्युद्धमभूद्घोरं दिव्यवर्षसहस्रकम् ॥ वारुणैः संयतः पाशैर्निष्प्रयत्नगतिः कृतः ४५ वेष्ट्यमानः सुघोरैस्तु पाशैर्नागैर्दृढैस्तथा ॥ विस्फूर्जितमहाशक्तिर्विक्रोशंश्च महारवान् ४६ व्यथितः स निरुत्साहो गृहीतो घोरकर्मणा ॥ परामापदमापन्नो मनसाऽचिंतयद्धरिम् ४७ एकाग्रो निगृहीतात्मा विशुद्धेनांतरात्मना ॥ प्रगृह्य पुष्कराग्रेण कांचनं कमलोत्तमम् ४८ नैवेद्यं मनसा ध्यात्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ आपद्विमोक्षमन्विच्छन्गजः स्तोत्रमुदीरयत् ४९ तत्कृतेन स्तवेनैव सुप्रीतः परमेश्वरः ॥ आरुह्य गरुडं विष्णुराजगाम सुरोत्तमः २५० ग्राहग्रस्तं गजेन्द्रं च तं ग्राहं च जलाशयात् ॥ तज्जहाराप्रमेयात्मा तरसा मधुसूदनः ५१ जलस्थं दारयामास ग्राहं चक्रेण माधवः ॥ मोचयामास नागेंद्रं पाशेभ्यःशरणागतम् ५२ आसीद्गजः पुरा पांड्यइंद्रद्युम्न इतिश्रुतः ॥ एकदा स तपोनिष्ठो बभूव ध्यानतत्परः ५३ यदृच्छया ययौ तत्र कुंभजन्मा नृपांतिकम् ॥ ध्यानस्थः स नृपो नैव मुनिं वेदसमागमम् ५४ ददौ शापं मुनिर्भूपं दृष्ट्वात्मानं तु नोत्थितम् ॥ तपोमदेन संभ्रांतस्त्वं यस्मान्नोत्थितोऽसि माम् ५५ अतो भवगजो भ्रांतो मदेन विपिनेऽचिरात् ॥ तं श्रुत्वा नृपतिः शापं तं प्रणम्य पुनः पुनः ५६ विशापं प्रार्थयामास मुनिः प्राह हरेः करात् ॥ भविष्यति विमुक्तिस्ते यदा ग्राहो धरिष्यति ५७ पुरा तदैव गंधर्वस्त्वप्सरोगणसेवितः ॥ सरस्यस्मिञ्जलक्रीडां कर्तुं हूहूः समागतः ५८ सरस्यघमर्षणार्थं दृष्ट्वा स देवलं चिरम् ॥ संस्थितं तं बहिःकर्तुं गंधर्वः स व्यचिंतयत् ५९ स्वयं भूत्वा जले लीनस्तत्पादौ स्वकरेण हि ॥ दृढं धृत्वा कर्षयंतं ज्ञात्वा तमशपन्मुनिः २६०

१ अगस्त्यः ।

ग्राहवन्मे धृतौ पादौ तस्माद्ग्राहो भवाऽत्र वै ॥ तेन संप्रार्थितः प्राह हरिस्त्वामुद्धरिष्यति ६१ एवं तौ पूर्वशापेन पतितावतिसंकटे ॥ हरिरुद्धृत्य तौ ताभ्यां ययौ स्वीयस्थलं पुनः ६२ क्षुधितेनाथ तार्क्ष्येण प्रार्थितः प्राह तं हरिः ॥ गच्छ भक्षस्व पतिते गजनक्रकलेवरे ६३ ययौ तार्क्ष्यः सरः पुण्यं तातभ्रूभंगगृध्रराट् ॥ कलेवरांतिकं प्राप्तस्तं निहत्य खगेश्वरः ६४ पदेनैकेन भ्रूभंगमपरेण कलेवरे ॥ धृत्वा तार्क्ष्यः शुद्धदेशं भक्षणार्थमपश्यत ६५ तावत्क्षीरार्णवे जांबूनदवृक्षं समीक्ष्य सः ॥ आयामविस्तरोच्चैस्तु सहस्रयोजनं शुभम् ६६ तच्छाखायां विशालायां यावत्तस्थौ स पक्षिराट् ॥ तावद्बभंज तच्छाखा वालखिल्यैरधोमुखैः ६७ तपद्भिः षष्टिसाहस्रैश्चिरकालं समाश्रिता ॥ तांस्तादृशान्विलोक्याऽथ तच्छापभयशंकितः ६८ धृत्वा स्वचंचुना शाखां बभ्राम गगने पुनः ॥ ततो दृष्ट्वा कश्यपं स्वतातं नत्वा व्यजिज्ञपत् ६९ वद शुद्धां भुवं मेऽत्र कुर्वेऽहं यत्र भोजनम् ॥ तदा तं कश्यपः प्राह शतयोजनसागरे २७० लंकानाम्नी शुद्धभूमिस्तत्र त्वं कुरु भोजनम् ॥ तत्पितुर्वचनाल्लंकां ययौ तार्क्ष्यः क्षणेन सः ७१ प्रोच्चयोः पक्षयोः शाखां स्थाप्यतान्भक्षयन्मुदा ॥ तत्त्यक्तैरस्थिभिस्तत्र शृंगाणि त्रीणि चाभवन् ७२ त्रिकूट इति नाम्ना स लंकायां गिरिराडभूत् ॥ तेषु श्रृंगेषु तां शाखां तार्क्ष्यः संस्थाप्य संययौ ७३ वालखिल्यास्तपोंते ते ययुर्विष्णोः परं पदम् ॥ आसीच्छाखाऽन्तराले सा लंकायां शृंगमूर्द्धसु ७४ ग्रावभूतां शैवलेन न विदुस्तां तु राक्षसाः ॥ लंकाऽग्निना द्रवीभूता मर्दयंती क्षपाचरान् ७५ पपात तद्रसेनासील्लंकाभूमिर्हिरण्मयी ॥ तां दृष्ट्वा चकितो वेगाद्वने सीतां ययौ कपिः ७६ दृष्ट्वाऽशोके पुनः सीतां तामाह कपिकुञ्जरः ॥ मत्स्कन्धसंस्थिता राममद्य पश्यसि जानकि ७७ सा प्राह मोचितामन्यैर्मां रामो न सहिष्यति ॥ नीत्वा पुनर्मुद्रिकां त्वं राघवाय समर्पय ७८ इत्युक्त्वा तत्करे सीता ददौ श्रीराममुद्रिकाम् ॥ ततस्तां मारुतिः स्पृष्ट्वा नत्वा शीघ्रं ययौ पुनः ७९ आरुरोह सुवेलाद्रिं चूर्णं तमकरोद्गिरिम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा ददौ पत्रं सविस्तरम् २८० यद्यत्कृतं मारुतिना लंकायां तस्य सूचकम् ॥ तद्गृह्य मारुतिर्वेगान्नत्वा स्पृष्ट्वा विधिं पुनः ८१ तत उड्डीय वेगेन ययावाकाशवर्त्मना ॥ कुर्वन् शब्दं महाघोरं कपीनामूर्ध्वतस्तदा ८२ उदग्दिश्यंतरा किंचित्पपात भुवि मारुतिः ॥ ततो दृष्ट्वा कपीस्तत्र दृष्ट्वैकं मुनिसत्तमम् ८३ किंचिद्गर्वसमाविष्टस्तं मुनिं प्राह मारुतिः ॥ मया श्रीरामकार्यं तु कृतमस्ति मुनीश्वर ८४ पानीयं पातुमिच्छामि दर्शयस्व जलाशयम् ॥ तर्जन्या दर्शयामास मुनिस्तस्मै जलाशयम् ८५ ततः स मारुतिर्मुद्रां मणिं पत्रं मुनेः पुरः ॥ संस्थाप्य नीरं पातुं वै ययौ कासारमुत्तमम् ८६ ततस्तत्र कपिः कश्चिन्मुद्रिकां मुनिसंनिधौ ॥ कमंडलौ प्राक्षिपत्स ययौ तावच्च मारुतिः ८७ गृहीत्वा तं मणिं पत्रं मुनिं पप्रच्छ मुद्रिकाम् ॥ मुनिर्भ्रूसंज्ञया तस्मै कमंडलुमदर्शयत् ८८ ततः कमंडलौ तूर्णीं मुद्रिकामवलोकयत् ॥ तावद्ददर्शांजनेयस्तस्मिन् श्रीराममुद्रिकाः ८९ दृष्ट्वा सहस्रशस्तत्र चकितः प्राह तं मुनिम् ॥ कुतस्त्विमा मुद्रिकाश्च वद का मम मुद्रिका २९० एतासु त्वं मुनिश्रेष्ठ तदा तं मुनिरब्रवीत् ॥ यदा यदा वायुपुत्रैः सीता तां राघवाज्ञया ९१ लंकां गत्वा समानीता शुद्धिमुद्रास्तदा तदा ॥ मदग्रे स्थापितास्ताश्च कपिभिश्च कमंडलौ ९२ निक्षिप्तास्तास्त्विमाः सर्वाः पश्यैतासु स्वमुद्रिकाम् ॥ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा गतगर्वस्तमब्रवीत् ९३ कियंतो राघवाश्चात्र समायाता मुनीश्वर ॥ मुनिस्तं प्राह निष्कास्य गणयस्वाऽद्य मुद्रिकाम् ९४ कमंडलोरंजलिभिस्तदाऽथ मुद्रिका मुहुः ॥ बहिः क्षिपन्मारुतिः स नांतं तासां ददर्श

सः ९५ पुनः कमंडलौ कृत्वा मुनिं नत्वा कपिः क्षणम् ॥ चिंतयामास मनसि मादृशैः शतशः पुरा ९६ समानीतास्ति सीतायाः शुद्धिः का गणनाऽद्य मे ॥ इति निश्चित्य मनसि गतगर्वस्तदा कपिः ९७ पुनर्दक्षिणमार्गेण ययौ यत्रांगदादयः ॥ प्रायोपवेशनस्थास्ते तं दृष्ट्वा तुष्टमानसाः ९८ बभूवुर्वानराः सर्वे समालिंग्याऽथ तं मुहुः ॥ ज्ञात्वा तन्मुखतः सीता दृष्टाऽशोकवने स्थिति ९९ ययुस्ते राघवं शीघ्रं मार्गे सुग्रीवपालितम् ॥ दृष्ट्वा मधुवनं सर्वे पृष्ट्वा तं वालिनंदनम् ३०० फलानि भक्षयामासुर्दधिवक्रो न्यषेधयत् ॥ ततस्ते ताडयामासुर्दधिवक्रं कपीश्वरम् १ ज्ञात्वा तं मातुलमपि सुग्रीवस्यांगदादयः ॥ स गत्वा सकलं वृत्तं सुग्रीवाय न्यवेदयत् २ सोऽपि श्रुत्वा जनकजा दृष्टा तैरित्यमन्यत ॥ नोचेन्मधुवनं रम्यं कथमश्नंति वानराः ३ ततो विसर्जयामास दधिवक्रं कपीश्वरः ॥ मा निषेधस्त्वया कार्यस्त्वं शीघ्रं प्रेषयस्व तान् ४ ममांतिकं ततो गत्वा दधिवक्रस्तथाऽकरोत् ॥ ततः सुग्रीववचनं श्रुत्वा तेन समीरितम् ५ ययुस्ते वानराः सर्वे रामं नत्वा पुरःस्थिताः ॥ ततो हर्षान्मारुतिः स ब्रह्मपत्रं न्यवेदयत् ६ दत्त्वा चूडामणिं रामे काकवृत्तं न्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वा सकलं वृत्तं ज्ञात्वा मारुतिना कृतम् ७ लंकायां ब्रह्मपत्रेण रामस्तुष्टो बभूव सः ॥ समालिंग्य हनूमंतं राघवो वाक्यमब्रवीत् ८ तवोपकारिणश्चाहं न पश्याम्यद्य मारुते ॥ कर्तुं प्रत्युपकारं ते धन्योऽसि जगतीतले ९ परिरंभो हि मे लोके दुर्लभः परमात्मनः ॥ अतस्त्वं मम भक्तोऽसि प्रियोऽसि हरिपुङ्गव १० यत्पादपद्मयुगुलं तुलसीदलाद्यैः संपूज्य विष्णुपदवीमतुलां प्रयांति ॥ तेनैव किं पुनरसौ परिरब्धमूर्ती रामेण वायुतनयः कृतपुण्यपुंजः ११ रामं स मारुतिः प्राह भीतभीतोऽतिकंपितः ॥ मयाऽपराधितमिति मुद्रावृत्तं मुनेर्वचः १२ तच्छ्रुत्वा रामचंद्रोऽपि विहस्योवाच मारुतिम् ॥ मयैव दर्शितं मार्गे कौतुकं मुनिरूपिणा १३ त्वद्गर्वपरिहारार्थं मुद्रिकां मत्करे त्विमाम् ॥ कनिष्ठिकायां त्वं पश्य समानीता त्वयाद्य वै १४ तां राममुद्रिकां दृष्ट्वा श्रीरामस्य करांगुलौ ॥ ननाम गतगर्वः स रामं विष्णुममन्यत १५ मय्यप्यस्यैव कृपया पौरुषं चेत्यमन्यत ॥ एवं गिरींद्रजे प्रोक्तं चरित्रं सुंदराभिधम् १६ रामार्थं वायुपुत्रेण कृतं सर्वार्थदायकम् १७ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे सुंदरचरित्रे सीताशुद्धिर्नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ अथाह मारुतिं रामो मां वदस्व सविस्तरम् ॥ लंकास्वरूपं ज्ञात्वा च प्रतीकारं करोम्यहम् १ तद्रामवचनं श्रुत्वा कथयामास मारुतिः ॥ लंका दिव्यपुरी देव त्रिकूटशिखरे स्थिता २ स्वर्णप्राकारसहिता स्वर्णाट्टालकसंयुता ॥ परिखाभिः परिवृता पूर्णाभिर्निर्मलोदकैः ३ नानोपवनशोभाढ्या दिव्यवापीभिरावृता ॥ गृहैर्विचित्रशोभाढ्यैर्मणिस्तंभमयैः शुभैः ४ पश्चिमद्वारमासाद्य गजवाहाः सहस्रशः ॥ उत्तरद्वारि तिष्ठंति वाजिवाहाः सपत्तयः ५ तिष्ठंत्यर्बुदसंख्याता गजाश्वरथपत्तयः ॥ रक्षयंति सदा लंकां नानास्त्रकुशलाः प्रभो ७ संक्रमैर्विविधैर्लंका शतघ्नीभिश्च संयुता ॥ एवं स्थितायां देवेश शृणु त्वद्दासचेष्टितम् ८ दशाननबलौघस्य चतुर्थांशो मया हतः ॥ दग्ध्वा लंकापुरी स्वर्णप्राकारो धर्षितो मया ९ शतघ्न्यः संक्रमाश्चैव नाशिता मे रघूद्वह ॥ देव त्वद्दर्शनादेव लंका भस्मीभवेत्पुनः १० सुवेलाद्रिश्चोत्तरेऽस्ति परलंकाऽस्ति पश्चिमे ॥ निकुंभिला दक्षिणेऽस्ति तत्रास्ते योगिनीवटः ११ पूर्वे च लघुलंकाऽस्ति सा मध्ये कांतिमंडिता ॥ त्रिकूटशिखरे रम्या मत्पुच्छानलर्पिता १२ प्रस्थानं कुरु देवेश गच्छामो लवणार्णवम् ॥ तन्मा-

रुतेवेचः श्रुत्वा सुग्रीवं प्राह राघवः १३ सुग्रीवसैनिकान् सर्वान्प्रस्थानायाभिचोदय ॥ इदानीमेव विजयो मुहूर्तस्त्वद्य वर्तते १४ आश्विनीशुक्लदशमी श्रवणर्क्षसमन्विता ॥ शुभाऽद्य वानरश्रेष्ठ गच्छामो लवणार्णवम् १५ रक्षंतु यूथपाः सेनामग्रे पृष्ठे च पार्श्वयोः ॥ न लोभवत्वग्रसरः पृष्ठे नीलोऽद्य रक्षतु १६ सुषेणः सव्यपार्श्वे मे जांबवानितरे मम ॥ गजो गवाक्षो गवयो मैंदश्चैतेऽद्य वानराः १७ वन्हिनैर्ऋतवाय्वीश चतुर्दिक्षु समंततः ॥ रक्षन्तु वानरीं सेनां द्विविदाद्यास्तथा परे १८ सर्वे गच्छन्तु सर्वत्र सेनायाः शत्रुघातिनः ॥ आरुह्य मारुतिं चाहं गच्छाम्यग्रेंगदं ततः १९ आरुह्य लक्ष्मणो यातु सुग्रीव त्वं मया सह ॥ आगच्छस्वेति चाज्ञाप्य हरीन् रामः सलक्ष्मणः २० प्रतस्थे दक्षिणाशायां सेनामध्यगतो विभुः ॥ तदा ते कपयश्चक्रुर्बुभुःकारान् भयानकान् २१ वादयामासुर्वाद्यानि पणवानकगोमुखैः ॥ वारणेंद्रनिभाः सर्वे वानराः कामरूपिणः २२ गतास्तदा दिवारात्रं कचित्तस्थुर्न ते क्षणम् ॥ अभवञ्छकुना लंकां गच्छतो राघवस्य हि २३ ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च तथा गिरिम् ॥ आययुश्चानुपूर्व्येण ते सर्वे दक्षिणार्णवम् २४ कृतः सेनानिवासश्च राघवेणाऽब्धिसैकते ॥ चक्रुर्मंत्रं सागरस्य तरणार्थं प्लवंगमाः २५ लंकायां वायुपुत्रेण कृतं दृष्ट्वा स रावणः ॥ प्रहस्तादींस्तदा प्राह कथमग्रे भविष्यति २६ एकेन कपिनाऽस्माकं पुरतो ज्वालिता पुरी ॥ दृष्टा सीता वनं भग्नं राक्षसा निहता रणे २७ ममातिलालितः पुत्रः कनीयान्निहतो रणे ॥ तदा ते मंत्रिणः सर्वे ददुर्धैर्यं दशाननम् २८ राजन्नुपेक्षितोऽस्माभिर्मर्कटोऽयमिति स्फुटम् ॥ वयं तवाज्ञया कुर्मो जगत् कृत्स्नमवानरम् २९ कुंभकर्णस्तदा प्राह रावणं राक्षसेश्वरम् ॥ त्वया योग्यं कृतं नैतद्यद्धृत्वा जानकी हृता ३० यद्यप्यनुचितं कर्म त्वया कृतमजानता ॥ सर्वं समं करिष्यामि स्वस्थचित्तो भव प्रभो ३१ देहि देव ममानुज्ञां हत्वा रामं सलक्ष्मणम् ॥ सुग्रीवं वानरांश्चैवागमिष्यामि पुनः क्षणात् ३२ कुंभकर्णवचः श्रुत्वा तदा प्राह विभीषणः ॥ महाभागवतः श्रीमान्रामं भक्त्यैकतत्परः ३३ विलोक्य कुंभश्रवणादिदैत्यान्मत्तप्रमत्तानतिविस्मयेन ॥ विलोक्य कामातुरमप्रमत्तो दशाननं प्राह विशुद्धबुद्धिः ३४ न कुंभकर्णेंद्राजितौ च राजंस्तथा महापार्श्वमहोदरौ तौ ॥ निकुंभकुंभौ च तथातिऽकायः स्थातुं न शक्ता युधि राघवाग्रे ३५ सीतां च सत्कृत्य महाधनेन दत्वाऽभिरामाय सुखीभव त्वम् ॥ नोचेन्न रामेण विमोक्ष्यसे त्वं गुप्तः सुरेंद्रैरपि शंकरेण ३६ एवं शुभं रावणः स विभीषणवचो हितम् ॥ आत्मनः प्रतिकग्राह नैवासौ सौख्यकारणम् ३७ कालेन नोदितो दैत्यो विभीषणमथाब्रवीत् ॥ बंधुरूपेण शत्रुस्त्वं जातो नास्त्यत्र संशयः ३८ योन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद्वाक्यं हन्मि तदैव तम् ॥ उत्तिष्ठ गच्छ दुर्बुद्धे धिक् त्वां रक्षःकुलाधम ३९ रावणेनैवमुक्तः स परुषेण विभीषणः ॥ चतुर्भिर्मंत्रिभिर्युक्तो ययौ श्रीराघवांतिकम् ४० राघवश्चापि तं ज्ञात्वा तेन सख्यं चकार सः ॥ हनूमतोदधेस्तीरे लंकां च सिकतोद्भवाम् ४१ कारयित्वा रघुश्रेष्ठस्तत्र मित्रं विभीषणम् ॥ लंकायाश्चैव राज्यार्थं वानरैरभ्यषेचयत् ४२ तदा विभीषणं प्राह रामचंद्रो विहस्य च ॥ न्यासभूता त्वियं लंका तावत्कालं तवाऽस्ति मे ४३ यावत्तां रावणं हत्वा तव दास्याम्यहं शुभाम् ॥ हनूमतस्त्वियं नाम्ना लंका ख्यातिं गमिष्यति ४४ हनुमल्लंकाऽब्धेस्तीरे वर्ततेऽद्यापि पार्वति ॥ विभीषणाद्रावणांते रामस्तां मोचयिष्यति ४५ एतस्मिन्नंतरे तत्र गगनस्थः शुकोऽब्रवीत् ॥ प्रेषितो रावणेनैव सुग्रीवं प्राह वेगतः ४६ त्वामाह रावणो राजा तव नास्त्यर्थविप्लवः ॥ अहं यद्यहरं भार्यां राजपुत्रस्य:किं तत्र ४७ किष्किंधां याहि हरिभिस्त्वं वैरं कुरु मायया ॥ तं

धृत्वा वानराः शीघ्रं ववंधुर्लोहवंधनैः ४८ शार्दूलश्चापि सेनां तां दृष्ट्वाधिपमभाषत ॥ तच्छ्रुत्वा रावण-
श्चापि दीर्घचिंतापरोऽभवत् ४९ रामः संमंत्रयामास तदैकांते स्थितः क्षणम् ॥ विभीषणेन सुग्रीवमा-
रुतिभ्यां समन्वितः ५० तीर्त्वार्धं जलधेर्गुल्मं संस्थितो बन्धुना युतः॥ सर्वेषां वचनं श्रोतुं राघवेणाऽथ
सागरः ५१ मेघवद्गर्जनां कुर्वन् वामहस्तेन धिक्कृतः ॥ अद्यापि सागरस्तत्र तूष्णीमेव स विद्यते ५२
ततः संमंत्र्य रामस्तु तदा सागररोधसि ॥ प्रायोपवेशनं चक्रे दर्भानास्तीर्य वेगतः ५३ दिनद्वयमति-
क्रम्य तृतीयदिवसे तदा ॥ उत्थाय दर्भशयनात्पुनर्लक्ष्मणमब्रवीत् ५४ पश्य लक्ष्मण दुष्टोऽसौ
वारिधिर्मामुपागतम् ॥ नाभिनंदति दुष्टात्मा दर्शनार्थं ममानघ ५५ जानाति मानुषोऽयं मां किं
करिष्यति वानरैः ॥ अद्य पश्य महावाहो शोषयिष्यामि वारिधिम् ५६ पद्भ्यामेवाऽद्य गच्छंतु
वानरा विगतज्वराः ॥ इत्युक्त्वा चापमाकृष्य संदधे वाणमुत्तमम् ५७ तदा चचाल वसुधा
दिशश्च तमसा वृताः ॥ चुक्षुभे सागरो वेलां भयाद्योजनमत्यगात् ५८ तिमिनक्रझषामीनाः प्रतप्ताः
परितत्रसुः ॥ एतस्मिन्नंतरे साक्षात्सागरो दिव्यरूपधृक् ५९ रत्नैरुपायनं रामं समर्प्य प्रणनाम
सः ॥ अथ तुष्टाव दीनात्मा प्रार्थयामास राघवम् ६० अभयं देहि मे राम लंकामार्गं ददामि ते ॥
इति तद्वचनं श्रुत्वा राघवः प्राह सागरम् ६१ अमोघोऽयं महावाणः स्मिन्देशे निपात्यताम् ॥
लक्ष्यं दर्शय मे शीघ्रं वाणस्याऽस्य पयोनिधे ६२ ॥ सागर उवाच ॥ रामोत्तरप्रदेशेऽस्ति द्रुम-
कल्प इति श्रुतः ॥ प्रदेशस्तत्र बहवः पापात्मानो दिवानिशम् ६३ वाधंते मां रघुश्रेष्ठ तत्र ते
पात्यतां शरः ॥ रामेण मुक्तो वाणोऽसौ क्षणादाभीरमंडलम् ६४ हत्वा पुनः समागत्य तूणीरे
पूर्ववत्स्थितः ॥ ततोऽब्रवीद्रघुश्रेष्ठं सागरो विनयान्वितः ६५ मयि सेतुं कारयस्व नलेनोपलनि-
र्मितम् ॥ विश्वकर्मसुतश्चायं वरो लब्धोऽस्त्यनेन हि ६६ द्विजस्य जान्हवीतोये शालिग्रामस्त्वनेन
हि ॥ त्यक्तस्तदा तेन शप्तः पाषाणादि तरिष्यति ६७ त्वद्धस्तादितिशापोऽयं वर एवाऽत्र स
स्मृतः ॥ इत्युक्त्वा राघवं नत्वा ययौ सिंधुरदृश्यताम् ६८ नलमाज्ञापयामास सेत्वर्थं रघुनंदनः ॥
सेतुमारभमाणस्तु विघ्नेशं स्थाप्य राघवः ६९ नवग्रहाणां पूजार्थं पाषाणान्नव सादरम् ॥ नल-
हस्तेन संस्थाप्य पूर्वं तत्र महोदधौ ७० ततः सागरसंयोगे स्वनाम्ना लिंगमुत्तमम् ॥ स्थापयामीति
निश्चित्य मारुतिं वाक्यमब्रवीत् ७१ काशीं गत्वा शिवाल्लिंगमाननीयमनुत्तमम् ॥ मुहूर्तमध्ये
नोचेन्म मुहूर्तोऽतिक्रमो भवेत् ७२ तद्रामवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स मारुतिः ॥ ययावाकाश-
मार्गेण क्षणाद्वाराणसी मम ७३ तत्रागत्याऽथ मां नत्वा रामकार्यं न्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वाऽथ मया
देवि राघवाय हनूमते ७४ द्वे लिंगे ह्यर्पिते श्रेष्ठे ततोऽहं कपिमब्रुवम् ॥ मयाऽपि दक्षिणे गंतुं पूर्वमेव
विनिश्चितम् ७५ अगस्तिना विशेषेण यास्यामि राघवाज्ञया ॥ एवं मद्वचनं श्रुत्वा मारुतिः प्राह
मां पुनः ७६ कदा विनिश्चितं पूर्वं त्वयाऽत्र कुंभजन्मना ॥ तत्सर्वं मां वदस्वाऽद्य कृपां कृत्वा
ममोपरि ७७ तन्मारुतिवचः श्रुत्वा ततोहमब्रुवं कपिम् ॥ मारुते त्वं शृणुष्वाऽद्य पूर्ववृत्तं वदामि
ते ७८ कदाचिन्नारदः श्रीमान्स्नात्वा श्रीनर्मदांभसि ॥ श्रीमदोंकारमभ्यर्च्य सर्वदं सर्वदेहिनाम् ७९
व्रजन्विलोकयांचक्रे पुरो विंध्यं धराधरम् ॥ संसारतापसंहारि रेवावारिपरिष्कृतम् ८० रूपद्वयेन
कुर्वंतं स्थावरेण चरेण च ॥ साभिख्येन यथार्थाख्यामुच्चैर्वसुमतीमिमाम् ८१ अथ तं नारदं दृष्ट्वा
विंध्यः प्रत्युज्जगाम सः ॥ गृहमानीय विधिवत्पूजयामास सादरम् ८२ गतश्रममथालोक्य बभाषेऽत्र-

१ रत्नपमिति पाठः । २ कुर्वंतीमिति पाठः ।

नतो गिरिः ॥ अघसंघः परिहृतस्त्वदंघ्रिरजसा मम ८३ त्वदंगसंगिमहसा सह्साप्यंतरं तमः ॥ सकलर्धिकरं चाद्य सुदिनं चाद्य मे मुने ८४ प्राकृतैः सुकृतैरद्य फलितं मे चिरार्जितैः ॥ धराधरत्वं कुलिषु मान्यं मेऽद्य भविष्यति ८५ इति श्रुत्वा तदा किंचिदुच्छ्वस्य स्थितवान्मुनिः ॥ पुनरूचे कुलिवरः संभ्रमापन्नमानसः ८६ उच्छ्वासकारणं ब्रह्मन् ब्रूहि सर्वार्थकोविद ॥ तवाऽहं मार्जेयाम्यद्य हृत्खेदं क्षणमात्रतः ८७ धराधरणसामर्थ्यं मेर्वादौ पूर्वपूरुषैः ॥ वर्ण्यते समुदायात्तदहमेकोदधे धराम् ८८ गौरीगुरुत्वाद्धिमवानाधिपत्याच्च भूभृताम् ॥ संबंधित्वात्पशुपतेः स एको मानभृत्सताम् ८९ न मेरुः स्वर्णपूर्णत्वाद्रत्नसानुतयाऽथवा ॥ सुरसद्मतया वाऽपि क्वापि मान्यो मतो मम ९० परं शतं न किं शैला इलाकलनकेलयः ॥ इह संति सतां मान्या मान्यास्ते तु स्वभूमिषु ९१ मंदेहदेहसंदोहा उदयैकदया श्रिताः ॥ निषधश्चौषधिधरोप्यस्तोप्यस्तमितप्रभः ९२ नीलश्च नीलनिचयो मंदरो मंदलोचनः ॥ सर्पालयस्स मलयो रायं नावाप रैवतः ९३ हेमकूटत्रिकूटाद्याः कूटोत्तरपदास्तु ते ॥ किष्किंधक्रौंचसह्याद्या भारसह्या न ते भुवः ९४ इति विंध्यवचः श्रुत्वा नारदो ह्यचिंतयत् ॥ अखर्वगर्वसंसर्गो महत्त्वाय न कल्पते ९५ श्रीशैलमुख्याः किं शैला नेह संत्यमलश्रियः ॥ येषां शिखरमात्रादिदर्शनं मुक्तये सताम् ९६ अद्यास्य बलमालोच्यमिति ध्यात्वाऽब्रवीन्मुनिः ॥ सत्यमुक्तं हि भवता गिरिसारं विवृण्वता ९७ परं शैलेषु शैलेंद्रमेरुस्त्वामवमन्यते ॥ मया निःश्वसितं चैतत्त्वयि चापि निवेदितम् ९८ अथवा मद्विधानां हि केयं चिंता महात्मनाम् ॥ स्वस्त्यस्तु तुभ्यमित्युक्त्वा ययौ स व्योमवर्त्मना ९९ गते मुनौ निनिंद स्वमतीवोद्विग्नमानसः ॥ चित्ते विचारयामास मेरोः श्रैष्ठ्यं कथं त्विति १०० मेरुं प्रदक्षिणं कुर्यान्नित्यमेष दिवाकरः ॥ सग्रहर्क्षगणो नूनं मन्यमानो बलाधिकम् १ इति निश्चित्य विंध्याद्रिर्ववृधे समृधेक्षणः ॥ निरुध्य ब्राध्नमध्वानं स्वस्थोऽभूद्गगनांगणे २ ततः प्रभाते सूर्योऽसौ दिशं याम्यां समुद्यतः ॥ गंतुं रुद्धं स्वपंथानं दृष्ट्वा स्वस्थोऽभवच्चिरम् ३ योजनानां सहस्रे द्वे द्वे शते द्वे च योजने ॥ यः स्वस्थश्च निमेषार्द्धाद्याति नोऽपि चिरं स्थितः ४ गते बहुतिथे काले प्राच्योदीच्या भृशार्दिताः ॥ चंडरश्मेः करव्रातपातसंतापतापिताः ५ पाश्चात्या दाक्षिणात्याश्च निद्रामुद्रितलोचनाः ॥ श्रमितो एव दृश्यंते सतारग्रहमंबरम् ६ स्वाहास्वधावषट्कारवर्जिते जगतीतले ॥ पंचयज्ञक्रियालोपाच्चकंपे भुवनत्रयम् ७ ततः सुराविधेर्वाक्यादगस्तिं तद्गिरेर्गुरुम् ॥ प्रार्थयामासुश्चात्रैत्य स मुनिर्विह्वलोऽभवत् ८ तदाऽगस्तिर्मयोक्तस्स गच्छ त्वं दक्षिणां दिशम् ॥ वाक्पाशेन गिरिं बद्ध्वा मा खिद त्वं भजस्व माम् ९ अहमप्यचिरेणैव तव खेदापनुत्तये ॥ सेतौ श्रीरामपूजार्थं यास्यामि दक्षिणां दिशम् ११० इति मद्वचनं श्रुत्वाऽगस्तिस्तुष्टमनास्तदा ॥ मुक्त्वा काशीं ययौ विंध्यं लोपामुद्रासमन्वितः ११ तमगस्त्यं सपत्नीकं दृष्ट्वा विंध्योऽतिकंपितः ॥ अतिखर्वतरो भूत्वा विवक्षुरवनीमिव १२ आज्ञाप्रसादः क्रियतां किंकरोस्मीति चाब्रवीत् ॥ तद्विन्ध्यवचनं श्रुत्वाऽगस्तिः प्राह च सादरम् १३ विन्ध्यासाधुरसि प्राज्ञः मां च जानासि तत्त्वतः ॥ पुनरागमनं चेन्मे तावत्खर्वतरो भव १४ इत्युक्त्वा दक्षिणामाशामगस्तिः स ययौ तदा ॥ वेपमानो गिरिः प्राह पुनर्जन्माऽद्य मेऽभवत् १५ उच्छिरा द्वादशाब्दैः स मुनिं पश्यति दक्षिणे ॥ नागतं तं मुनिं दृष्ट्वा पुनः खर्वोऽवतिष्ठते १६ अद्य श्वो वा परश्वो वा ह्यागमिष्यति वै मुनिः ॥ इति चिन्ता महाभारैर्गिरिराक्रांतवत्स्थितः १७

१ निषधोनौषधिधरइतिपाठः । २ शमिताइतिपाठः । ३ मत्खेदमितिपाठः । ४ मा इतिपाठः ।

नाऽद्यापि मुनिरायाति नाद्यापि गिरिरेधते ॥ अरुणोऽपि च तत्काले कालज्ञोऽश्वा न कालयत् १८
जगत्स्वास्थ्यमवापोच्चैः पूर्ववद्धानुसंचरैः ॥ स मुनिर्दंडकं गत्वा मद्वाक्यं संस्मरन्हृदि १९ करोति
मत्प्रतीक्षां च तस्माद्यास्याम्यहं कपे ॥ इत्युक्तो मारुतिः काश्यां मया देवि विसर्जितः १२०
जगामाकाशमार्गेण शीघ्रं राम स मारुतिः ॥ किंचिद्गर्वसमाविष्टो लिंगद्वयसमन्वितः २१ तद्गर्वं
राघवो ज्ञात्वा सुग्रीवादीन् वचोऽब्रवीत् ॥ मुहूर्तातिक्रमो मेऽद्य भविष्यति ततस्त्वहम् २२ कृत्वा
लिंगं सैकतं च सेत्वादौ स्थापयामि वै ॥ इत्युक्त्वा वानरान् सर्वान्मुनिभिः परिवेष्टितः २३ सैकतं
स्थापयामास लिंगं रामो विधानतः ॥ तदा सस्मार मनसि कौस्तुभं रघुनंदनः २४ तावद्ययौ
मणिः शीघ्रं खात्कोटितपनोपमः ॥ तं बबंध मणिं कंठे कौस्तुभं रघुनंदनः २५ मण्युद्भवैर्धनैर्वं-
स्त्रैरश्वाभरणधेनुभिः ॥ दिव्यान्नैः पायसाद्यैश्च पूजयामास तान् मुनीन् २६ ततस्ते मुनयस्तुष्टा
राघवेणाऽतिपूजिताः ॥ ययुः स्वीयाश्रमान् मार्गे तान्ददर्श स मारुतिः २७ पप्रच्छ मारुतिर्विप्रान्
यूयं केन प्रपूजिताः ॥ तेप्यूचुर्लिंगमाराध्य राघवेणैव पूजिताः २८ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा क्रोधाविष्टो
व्यचिंतयत् ॥ वृथाऽहं भ्रमितस्तेन रामेणाद्य प्रतारितः २९ इत्थं वदन्ययौ रामं क्रोधात्स्वीयं पद-
द्वयम् ॥ भुवि संताड्य पतितस्तदा भूम्यां पदद्वयम् १३० गतं कपिस्तदा राममब्रवीत्किं न मे
स्मृतिः ॥ सीताशुद्धिर्मया लंकां गत्वाऽऽनीतेति साऽद्य हि ३१ तस्य मेद्योपहासोऽत्र काशीं प्रेष्य
त्वया कृतः ॥ किमर्थं भ्रमितश्चाहं यदीत्थं ते हृदि स्थितम् ३२ अभविष्यन्मया ज्ञातं चेत्पूर्वं हृद्गतं
तत्र ॥ काशीमहं तर्हि गत्वा किमर्थं लिंगमानये ३३ एकं त्वदर्थमानीतमपरं लिंगमुत्तमम् ॥
मयाऽऽत्मार्थं समानीतं तवाग्रे किं करोम्यहम् ३४ एवं क्रोधयुतं वाक्यं किंचिद्गर्वसमन्वितम् ॥ रामः
श्रुत्वा कपिं प्राह कपे त्वं सत्यवागसि ३५ मयैतत्स्थापितं लिंगं समुत्पाट्य त्वं बलात् ॥ स्थापयामि
त्वयानीतं काश्यां विश्वेश्वराभिधम् ३६ तथेत्युक्त्वा मारुतिः स सैकतस्येश्वरस्य च ॥ संवेष्ट्य
मस्तके पुच्छं बलेनांदोलयन्मुहुः ३७ त्रुटितं तत्कपेः पुच्छं पपात भुवि मूर्च्छितः ॥ जहसुर्वानराः
सर्वे न चचालेश्वरस्तदा ३८ स्वस्थो भूत्वा मारुतिः स गतगर्वस्तदाऽभवत् ॥ ननाम राघवं
भक्त्या प्रार्थयामास तं मुहुः ३९ मयाऽपराधितं राम तत्क्षमस्व कृपानिधे ॥ तदाह मारुतिं
रामस्त्वं मल्लिंगोत्तरे त्विदम् १४० विश्वनाथाभिधं लिंगं स्वीयं संस्थापयाऽधुना ॥ तथेति मारुति-
र्लिंगं स्थापयामास सादरम् ४१ मारुतेश्चैव लिंगाय ददौ रामो वरं तदा ॥ असंपूज्य विश्वनाथं
मारुते त्वत्प्रतिष्ठितम् ४२ ममादौ पूजयंत्यत्र ये नरा लिंगमुत्तमम् ॥ रामेश्वराभिधं सेतौ तेषां
पूजा वृथा भवेत् ४३ इत्युक्त्वा तं पुनः प्राह रामो राजीवलोचनः ॥ मदर्थं यत्समानीतं त्वया
लिंगं महत्तमम् ४४ विश्वनाथस्य तत्तूष्णीमस्तु देवालये चिरम् ॥ अनर्चितमवन्यां तदप्रतिष्ठितमुत्त-
मम् ४५ अग्रे कालांतरेणाऽहं तत्रापि स्थापयामि वै ॥ तत्तत्र वर्ततेऽद्यापि लिंगं विश्वेश्वरांतिके ४६
अप्रतिष्ठापितं भूम्यां न केनाऽपि प्रपूजितम् ॥ पुनः प्राह कपिं रामस्त्वमत्र च्छिन्नलांगुलः ४७
वस भूम्यां गुप्तपादः स्मरन्स्वगर्वितं त्विदम् ॥ ततः कपिः स्वीयमूर्तिं स्थापयामास स्वांशतः ४८
छिन्नपुच्छा गुप्तपादा सा तत्राऽद्यापि वर्तते ॥ पतितो मूर्च्छितो यत्र मारुतिस्तत्र तद्दरम् ४९ बभूव
मारुतेर्नाम्ना तीर्थं पापप्रणाशनम् ॥ रामस्तत्राकरोत्पुण्यं स्वनाम्ना तीर्थमुत्तमम् १५० स्वांशेन
स्थापयामास मूर्तिं तत्र रघूद्वहः ॥ सेतुमाधवनाम्नी सा वर्ततेऽद्यापि पार्वति ५१ स्वनाम्ना लक्ष्म-
णश्चापि चकार तीर्थमुत्तमम् ॥ ततो रामः स्वहस्तेन स्पृष्ट्वा मारुतिलांगुलम् ५२ चकार पूर्ववद्रम्यं

दृढसंधिं प्रसादितः ॥ तत्पुच्छवेष्टनाज्जातः कृशो रामेशमस्तकः ५३ स तथैव कृशोऽद्यापि तत्रास्ति शिवमस्तकः ॥ तदारभ्य त्यक्तगर्वश्चाभूद्रामे स मारुतिः ५४ ततोऽहं सैकताल्लिंगादाविर्भूय रघूद्वहम् ॥ अब्रुवं देवि तत्सर्वं शृणुष्व ते वदाम्यहम् ५५ राघवेंद्र रघुश्रेष्ठ शृणु वृत्तं पुरातनम् ॥ एकदाऽहं पुरा भूम्यां मलिनांबरसंयुतः ५६ भिक्षार्थं कौतुकाद्विप्र रूपेण विचरन् सुखम् ॥ ऋषीणामाश्रमाद्येषु ह्यतटं मां विलोक्य च ५७ मद्रूपमोहिताः सर्वा ऋषिपन्त्यः सहस्रशः ॥ मत्पृष्ठे ताः समाजग्मुर्भर्तृभिर्वारिता अपि ५८ तदा ते चुक्षुभुः सर्वे मामज्ञात्वा मुनीश्वराः ॥ ददुः शापं महाघोरं क्रोधसंविग्नमानसाः ५९ रत्यर्थं मोहिता नार्यस्त्वया तस्माद्द्विजाधमः ॥ पतत्वद्य रतेरंगं ते लिंगं भुवि नो गिरा १६० एवं द्विजैर्यदा शप्तः पतल्लिंगं तदा भुवि ॥ द्विजच्छन्नस्य मे राम गतोऽहं गुप्ततां तदा ६१ द्विजनार्योऽप्यदृष्ट्वा मां जग्मुः स्वं स्वं गृहं प्रति ॥ तल्लिंगं ववृधे भूम्यां गगनं व्याप्य संस्थितम् ६२ तद्दृष्ट्वा चकितो वेधास्तस्यां तं द्रष्टुमुद्यतः ॥ पश्यतस्तस्य कोटयब्दैर्नांतमासीच्च वेधसः ६३ तदा मामेत्य स विधिर्भयाद्वृत्तं न्यवेदयत् ॥ अकाले प्रलयस्त्वद्य शंभोऽनेन भविष्यति ६४ तदा मया पूर्ववृत्तं विधिं संश्राव्य सादरम् ॥ त्रिशूलो वेधसे दत्तस्तं च्छेत्तुं सोऽब्रवीच्च माम् ६५ कथं तेऽगं दारयेहं त्वमेव च्छेत्तुमर्हसि ॥ ततो मयार्कखंडानि कृतानि तस्य राघव ६६ त्रिशूलेनापि क्षिप्तानि भूम्यां निपतितानि हि ॥ तज्जातान्यत्र लिंगानि ज्योतिः संज्ञानि द्वादश ६७ ॐकारः सोमनाथश्च त्र्यंबको मल्लिकार्जुनः ॥ नागेशो वैजनाथश्च काशिविश्वेश्वरस्त्वहम् ६८ केदारेशो महाकालो भीमेशो घुसृणेश्वरः ॥ एवमेकादश ज्ञेया ज्योतिर्लिंगमयाः शुभाः ६९ गंधमादननाम्नेशो मेरोरीशानदिक्स्थितः ॥ आसीच्चिरं न कस्याऽपि मानवस्याक्षिगोचरः १७० तदा ते मुनयः सर्वे शिवं बुद्ध्वा तु लिंगतः ॥ ददुर्वरं पुनर्लिंगं तवास्तु गिरिजाप्रिय ७१ ततः प्रलयवातेन गंधमादननामकम् ॥ तन्मेरोरुत्तरशृंगमेकदात्रापतद्भुवि ७२ तदिदं ह्यब्धिसंयोगे दक्षिणे सागरांभसि ॥ गंधमादननाम्नेदं शृंगं पश्याऽत्र राघव ७३ गंधमादननाम्नेशं लिंगं द्वादशमं त्विदम् ॥ त्वत्प्रतिष्ठितलिंगस्य ह्रीशान्यामंतिके स्थितम् ७४ एतावत्कालपर्यंतं नेदं कैश्चिद्विलोकितम् ॥ अद्य त्वया वानराद्यैर्दृष्टं स्पष्टं विमोक्षदम् ७५ त्वत्प्रतिष्ठितलिंगस्य प्रसादादवनीतले ॥ ख्यातिं गतं त्विदं लिंगं यस्मात्तस्माद्रघूत्तमम् ७६ अस्य लिंगस्य यज्ज्योतिर्मदीयं त्वत्प्रतिष्ठिते ॥ यास्यत्यद्य सैकतेऽत्र लिंगे सेतौ गिरा मम ७७ ज्योतिर्लिंगं द्वादशमं तव रामेश्वराभिधम् ॥ वदंत्यत्र जनाः सर्वे ह्यद्यारभ्य रघूत्तम ७८ पूजोत्सवादिकं कर्म यद्यत्किंचिद्गिरा मम ॥ तवैव लिंगे तत्सर्वमस्तु रामेश्वरे सदा ७९ अहं चापि मुनेर्वाक्यादगस्तेस्त्वद्गिरापि च ॥ त्यक्त्वा काशीमागतोऽस्मि त्वल्लिंगेऽस्मिन्वसाम्यहम् १८० प्रणमेत्सेतुबंधे यः पुमान्रामेश्वरं शिवम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते मदनुग्रहात् ८१ त्वं वदाऽद्य रघुश्रेष्ठ वरं येन जनाः सदा ॥ स्नानार्थमानयिष्यंति मणिकर्णिजलं मम ८२ तन्मद्वाक्यं समाकर्ण्य राघवः प्राह हर्षितः ॥ सेतुबंधे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा रामेश्वरं शिवम् ८३ संकल्प्य नियतो भूत्वा गृहीत्वा सेतुवालुकाम् ॥ करंडिकाभिर्यत्नेन गत्वा वाराणसीं शुभाम् ८४ क्षिप्त्वा वेण्यां वालुकां तां त्यक्त्वा वालुकरंडिकाम् ॥ आनीय गंगासलिलं रामेशमभिषिच्य च ८५ समुद्रे त्यक्ततद्भारो ब्रह्म प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ संकल्पेन विना गंगारामेशं नागमिष्यति ८६ आगता चेत्तदा ज्ञेयः संकल्पः

१ द्विजवेषिणो मे इति पाठः । २ द्वादशखंडानीत्यर्थः । ३ वैद्यनाथश्चेतिपाठः ।

पूर्वजन्मनि ॥ कुतोऽस्तीत्यत्र मद्वाक्यान्नात्र कार्या विचारणा ८७ एवं नानावरान्रामो यावल्लिंगाय सोऽब्रवीत् ॥ तावत्तत्र समायातः कुंभजन्मा मुनीश्वरः ८८ ननाम शंकरं रामं रामोऽपि प्रणनाम तम् ॥ तदा मुनिः प्राह रामं प्रसादात्तव राघव ८९ दर्शनं विश्वनाथस्य जातं मेऽद्याऽत्र वै चिरात् ॥ अद्याऽत्र तुष्टिर्जाता मे लिंगमत्र करोम्यहम् १९० इत्युक्त्वा स्थापयामास स्वनाम्ना लिंगमुत्तमम् ॥ रामेश्वराग्निदिग्भागे कुंभजन्मा मुदान्वितः ९१ पूजयामास तल्लिंगमगस्तीश्वरनामकम् ॥ नत्वा स्तुत्वा विश्वनाथं रामं रामेश्वरं तथा ९२ दृष्ट्वा पुरातनं लिंगं गंधमादननामकम् ॥ ययौ स्वीयाश्रमं तुष्टः कुंभजन्मा मुनीश्वरः ९३ सेतौ रामेश्वरस्यैव देवि देवालये शुभे ॥ दिश्याग्नेय्यामगस्तीशमीशान्यां गंधमादनम् ९४ वर्ततेऽद्यापि द्वे लिंगे कश्चिज्जानाति वा न वा ॥ प्रसिद्धोऽभूच्च रामेशः स्वर्गमृत्युरसातले ९५ ततो रामाज्ञया सेतुं नलः कर्तुं मनो दधे ॥ किंचिद्गर्वसमाविष्टस्तज्ज्ञातं राघवेण हि ९६ यावदेकां शिलां त्यक्त्वा नलोऽन्यां प्राक्षिपच्छिलाम् ॥ तावत्तरंगकल्लोलैः सागरस्य इतस्ततः ९७ गच्छंति स्म शिलाः सर्वास्ता दृष्ट्वा खिन्नमानसः ॥ गतगर्वस्तदा रामं नलो वृत्तं न्यवेदयत् ९८ रामः श्रुत्वा नलं प्राह रामेति द्वेऽक्षरे मम ॥ दृषदोः संधिसिद्ध्यर्थं पृथग्विलिखतां द्वयोः ९९ सर्वत्रैवं लिखित्वा हि दृढः संधिर्भविष्यति ॥ तथेति रामवचनात्तथा चक्रे नलस्तदा २०० कृतः पंचदिनैः सेतुः शतयोजनमुत्तमः ॥ कृतानि प्रथमेनाऽह्ना योजनानि चतुर्दश १ द्वितीयेन तथा चान्हा योजनानां च विंशतिः ॥ तृतीयेन तथा चान्हा योजनान्येकविंशतिः २ चतुर्थेन तथा चान्हा द्वाविंशतिरिति श्रुतम् ॥ पंचमेन त्रयोविंशद्योजनानां शतं त्विति ३ विस्तृतो द्वादश प्रोक्तो योजनानि दृषन्मयः ॥ एवं बबंध सेतुं स नलो वानरसत्तमः ४ ये मज्जंति निमज्जयंति च परान् ते प्रस्तरा दुस्तरे वार्धौ येन तरंति वानरभटान् संतारयंतेऽपि च ॥ नैते ग्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणां गुणाः श्रीमद्दाशरथेः प्रतापमहिमा सोऽयं समुज्जृंभते ५ तेनैव जग्मुः कपयो योजनानां शतं द्रुतम् ॥ आरुह्य मारुतिं रामो लक्ष्मणोऽप्यंगदं तथा ६ जगाम वायुवल्लंकासंनिधिं सेनया वृतः असंख्याताः सुवेलाद्रिं रुरुहुः प्लवगोत्तमाः ७ ततः सैन्ययुतो रामः सुवेलाद्रिं ययौ मुदा ॥ दिदृक्षू राघवो लंकामारुरोहाचलं शुभम् ८ सुवेलाद्रिं महारम्यं तरुवल्लिविराजितम् ॥ ददर्श लंकां विस्तीर्णां रामश्चित्रध्वजाकुलाम् ९ चित्रप्रासादसंबाधां स्वर्णप्राकारतोरणाम् ॥ परिखाभिः शतघ्नीभिः संक्रमैश्च विराजिताम् १० प्रासादोपरि विस्तीर्णप्रदेशे दशकन्धरम् पश्यंतं कपिसैन्यं तं सन्ददर्श रघूद्वहः ११ ततो रामेण मुक्तः स शुको गत्वा दशाननम् ॥ कपिसैन्यं दर्शयंस्तं बोधयामास रावणम् १२ सीतां प्रयच्छ रामाय लंकाराज्ये विभीषणम् ॥ कृत्वा तं शरणं याहि नो चेद्रामान्न मोक्ष्यसे १३ तच्छ्रुत्वा रावणः क्रोधाच्छुकं धिक्कृत्य वै मुहुः ॥ दूतैर्गेहाद्बहिः कृत्वा रामसेनां व्यलोकयत् १४ शुकोऽपि ब्राह्मणः पूर्वं वरिष्ठो ब्रह्मवित्तमः ॥ अयजन् क्रतुभिर्देवान् विरोधो राक्षसैरभूत् १५ वज्रदंष्ट्र इतिख्यातस्तत्रैको राक्षसो महान् ॥ मांसान्नं याचितं दृष्ट्वा मुनिना कुंभजन्मना १६ शुकभार्यावपुर्धृत्वा नरमांसं समर्पयन् ॥ तदा शप्तः शुकस्तेन त्वं रक्षो भव मा चिरम् १७ रक्षः कृतं पुनर्ध्यानाज्ज्ञात्वा तत्प्रार्थितोऽब्रवीत् ॥ रामस्य दर्शनं कृत्वा बोधयित्वा दशाननम् १८ त्वं प्राप्स्यसि निजं रूपं तस्माज्जातः शुको द्विजः ॥ सुवेलशिखरे संस्थः संमन्त्र्य कपिभिस्ततः १९ सूचनार्थं रिपुं रामोऽगदं लंकामचोदयत् ॥ सोऽपि रामाज्ञया गत्वा नानानीत्युत्तरैस्तदा २२० रावणं बोधयामास सभायां लांगुलासने ॥ संस्थि-

तोऽभीतवद्वाली तनयः स्वस्थमानसः २१ शृणु रावण मद्वाक्यं हितं ते प्रवदाम्यहम् ॥ सीतां सत्कृत्य सधनां प्रयच्छ राघवं जवात् २२ रामं नारायणं विद्धि विद्वेषं त्यज राघवे ॥ यत्पादपोतमाश्रित्य ज्ञानिनो भवसागरम् २३ तरंति भक्तिपूतास्ते ह्यतो रामो न मानुषः ॥ मद्वाक्यं कुरु राजेंद्र कुलकौशलहेतवे २४ एवं नानाविधैर्वाक्यैरंगदेनाऽतिबोधितः ॥ सोऽथ नीत्युत्तराण्यस्य नाशृणोद्वानरस्य च २५ उवाच क्रोधसंयुक्तो वानरं स दशाननः ॥ भीषयसेऽद्य किं मां त्वं रावणं लोकरावणम् २६ येन सर्वे जिता देवाः कैलासः कंपितो मया ॥ तस्य मेऽग्रे मर्कटत्वं कत्थसे किं मुधाऽद्य हि २७ क्षणेन राघवौ हत्वा हत्वा सुग्रीवमारुती ॥ हत्वा विभीषण त्वां च वानरान् भक्षयाम्यहम् २८ रावणस्य वचश्चेत्थं श्रुत्वा प्राहांगदश्च तम् ॥ जानाम्यहं पौरुषं ते बलिपाशविचूर्णित २९ शिवपादांगुष्ठभारनम्रकैलासपीडित ॥ सहस्रार्जुनवीरात्मसंभव क्रीडनमृग २३० श्वेतद्वीपस्थप्रमदाकरताडितसन्मुख ॥ विष्णुपुत्रोथ वै ब्रह्मा मरीचिस्तत्सुतः स्मृतः ३१ तत्सुतः कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूदिंद्रनामकः ॥ तेनैव युद्धकाले तु बध्वा काराग्रहस्थित ३२ पर्यंकोपरि संबद्धमन्मूत्रक्षालितानन ॥ इति तद्वाक्शराघाततर्जितः स दशाननः ३३ दूतानाज्ञापयामास ताडनीयो मुखे त्वयम् ॥ तथेत्युक्त्वा राक्षसास्ते शस्त्रहस्ताः सहस्रशः ३४ अंगदं दुद्रुवः शीघ्रं तान् दृष्ट्वा वानरोत्तमः ॥ मर्दयामास पुच्छेन तान्सर्वान् क्षणमात्रतः ३५ रावणास्येषु संताड्य स्वकराभ्यां मुहुर्मुहुः ॥ तद्धस्तपादौ पुच्छेन पूर्वं बध्वा सविस्तरम् ३६ ततश्चोड्डीय वेगेन ययौ प्रासादमस्तकः ॥ सुवेलाद्रौ राघवेंद्रं तारेयः स विहायसा ३७ अंगदं राघवो दृष्ट्वा प्रासादान्वितमस्तकम् ॥ उवाच किं कृतं वाल प्रासादोऽयं त्वया कथम् ३८ समानीतोऽत्र लंकायामित्रायेयं पुरी मया ॥ अर्पिताऽस्ति ततो मित्र वस्त्विदं न स्पृशाम्यहम् ३९ तद्राघववचः श्रुत्वा चकितः स तदांगदः ॥ प्रासादं मस्तके दृष्ट्वोर्ध्वाक्षिभ्यामाह राघवम् २४० न ज्ञातोऽयं मया रामप्रसादो मस्तकेन मे ॥ उत्पाटितश्च लंकायाः समानीतस्तवांतिकम् ४१ पुनर्नीत्वाऽद्य लंकायामेनं संस्थापयाम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा परिवृत्याऽथ राघवस्याज्ञयांगदः ४२ प्रासादं पूर्ववत्स्थाप्य लंकायां स ययौ पुनः ॥ सुवेलाद्रौ राघवेंद्रं नत्वा वृत्तं न्यवेदयत् ४३ यद्यत्कृतं तु लंकायां संवादं रावणस्य च ॥ रामोऽपि श्रुत्वा तत्सर्वं स्मित्वा तं परिषस्वजे ४४ अथ श्रीरामचंद्रोऽपि सुवेलाद्रौ स्थितस्तदा ॥ लीलया चापमादाय मुमोच शरमुत्तमम् ४५ तेन च्छत्रसहस्राणि किरीटदशकं तथा ॥ लंकायां राक्षसेंद्रस्य प्रासादे संस्थितस्य च ४६ चिच्छेद निमिषार्धेन कपीनां पश्यतां प्रभुः ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र रामाग्रे संस्थितो महान् ४७ न दत्तां जानकीं श्रुत्वा रावणेनांगदास्यतः ॥ क्रोधेन महताविष्टः सुग्रीवः प्लवगाग्रणीः ४८ ययावुड्डीय लंकायां दशास्यं राक्षसैर्युतम् ॥ प्रासादसंस्थितं छत्रहीनं प्रव्यग्रमानसम् ४९ सुग्रीवो रावणं गत्वा जघान दृढमुष्टिना ॥ पातयामास भूम्यां तं वरसिंहासनात्तदा २५० चक्रतुस्तौ बाहुयुद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ उर्वंघ्रिकरहृद्घातैः कपीशराक्षसेश्वरौ ५१ तदासीज्जर्जरांगः स रावणः कपिघाततः ॥ दुद्रुवे बाहुयुद्धं तत्त्यक्त्वा गेहं विलज्जितः ५२ तदाच्छिद्य तन्मुकुटं ययौ रामं कपीश्वरः ॥ ननाम राघवं भक्त्या वृत्तं सर्वं न्यवेदयत् ५३ तं समालिंग्य रामोऽपि सुग्रीवं प्राह सादरम् ॥ मामपृष्ट्वा कथं बंधो गतस्तूर्ष्णीं दशाननम् ५४ त्वज्जीवितं विपन्नं चेत्तर्हि किं सीतया मम ॥ भविष्यति च सौख्यं हि मेदृशं साहसं कुरु ५५ ततो भेरीमृदंगाद्यैर्वाद्यैस्ते वानरोत्तमाः ॥ लंकां

१ इंद्रावतारो वालिरिति प्रसिद्धमेव ।

संवेष्टयामासुश्चतुर्द्वारेषु संस्थिताः ५६ तदा तं मुकुटं रामोंगदाय रावणस्य च ॥ ददौ तुष्टो दलेशाय लंकां रोद्धुं प्रचोदयत् ५७ अंगदं दक्षिणद्वारं वायुपुत्रं तु पश्चिमम् ॥ नलं सैन्येन प्राग्द्वारं सुषेणं द्वारमौत्तरम् ५८ ययुस्ते राघवं नत्वा लंकां स्वस्वबलैर्युताः ॥ तां लंकां रुरुधुः सर्वे चतुर्द्वारेषु वानराः ५९ दशास्योऽपि गृहं गत्वा सुग्रीवजर्जरीकृतः ॥ तस्थौ तूष्णीं स रहसि स्मरन्सुग्रीवपौरुषम् २६० माली सुमाली च तथा माल्यवान्बांधवास्त्रयः ॥ मातामहा रावणस्य ते संमन्त्र्य परस्परम् ६१ दशाननं बोधयितुं तेभ्यस्त्वेको ययौ जवात् ॥ माल्यवानिति नाम्ना यो बुद्धिमान्स्नेहसंयुतः ६२ प्राह तं राक्षसं वीरं प्रशांतेनांतरात्मना ॥ शृणु राजन् वचो मेऽद्य श्रुत्वा कुरु यथेप्सितम् ६३ यदा प्रविष्टा नगरीं जानकी रामवल्लभा ॥ तदादिपुर्यां दृश्यंते निमित्तानि दशानन ६४ घोराणि नाशहेतूनि तानि मे वदतः शृणु ६ खराः स्तनितनिर्घोषा मेघाः प्रतिभयंकराः ६५ शोणितान्यभिवर्षंति लंकामुष्णेन सर्वदा ॥ सीदंति देवलिंगानि स्विद्यंति प्रचलंति च ६६ कालिका पांडुरैर्दंतैः प्रहसंतेऽग्रतः स्थिता ॥ खरा गोषु प्रजायंते मूषका नकुलैः सह ६७ मार्जारेण तु युध्यंते पन्नगा गरुडेन च ॥ करालो विकटो मुंडः पुरुषः कृष्णपिंगलः ६८ कालो गृहाणि सर्वेषां काले काले त्ववेक्षते ॥ एतान्यन्यानि दृष्टानि निमित्तान्युद्भवंति च ६९ अतः कुलस्य रक्षार्थं शांतिं कुरु दशानन ॥ सीतां सत्कृत्य सधनां रामायाशु प्रयच्छ भोः २७० मातामहवचश्चेत्थं श्रुत्वा तं रावणोऽब्रवीत् ॥ रामेण प्रेषितो नूनं भाषसे त्वमनर्गलम् ७१ गच्छ वृद्धोऽसि बंधुस्त्वं सोढं सर्वं त्वयोदितम् ॥ इतो वा कर्णपदवीं दहत्येतद्वचस्तव ७२ इत्युक्तः स रावणेन माल्यवान्स गृहं ययौ ॥ रावणोऽपि सभां गत्वा चोदयामास राक्षसान् ७३ पूर्वद्वारं तु धूम्राक्षं वज्रदंष्ट्रं तु पश्चिमम् ॥ नरांतकं दक्षिणं तमुत्तरं च महोदरम् ७४ प्रेषयामास सैन्येन वस्त्राद्यैस्तोषितान् जवात् ॥ चत्वारस्तेऽपि नत्वा तं रावणं सगरं ययुः ७५ एवं रामरावणयोः सैन्यानि च परस्परम् ॥ ययुस्तानि संमुखानि संगरार्थं महास्वनैः २७६ ॥ ॥ इति श्रीमच्छतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे युद्धचरिते रामरावणसेनासंयोगो नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ अथ ते राक्षसाः सर्वे द्वारेभ्यः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ निर्गत्य भिंदिपालैश्च खड्गैः शूलैः परश्वधैः १ वाणैः कुंतैः शतघ्नीभिः संक्रमैःशक्तिभिर्दृढम् ॥ निजघ्नुर्वानरानीकं महाकाया महाबलाः २ राक्षसांश्च तथा जघ्नुर्वानरा जितकाशिनः ॥ वृक्षैर्ग्रावैः पर्वतैश्च मुष्टिभिः करताडनैः ३ ते हयैश्च गजैश्चैव रथैः कांचनसन्निभैः ॥ रक्षोव्याघ्रा युयुधिरे नादयंतो दिशो दश ४ एवं परस्परं चक्रुर्युद्धं वानरराक्षसाः ॥ नलो जघान धूम्राक्षं वज्रदंष्ट्रं स मारुतिः ५ नरांतकं स तारेयः सुषेणस्तं महोदरम् ॥ चतुर्थांशावशेषेण निहतं राक्षसं बलम् ६ तदांगदाद्याश्चत्वारो महावाद्यमहोत्सवैः ॥ प्रणेमू राममागत्य जयघोषप्रपूरिताः ७ स्वसैन्यं निहतं दृष्ट्वा मेघनादो ययौ तदा । सर्पास्त्राव्याकुलं रामं चकार बंधुवानरैः ८ रामः सस्मार तार्क्ष्यं स तार्क्ष्यः सार्पं न्यवारयत् । ततः पुनर्ब्रह्मवरादंतर्धानं गतोऽसुरः ९ सर्वास्त्रकुशली व्योम्नि ब्रह्मास्त्रेण समंततः ॥ ववर्ष शरजालानि ब्रह्मास्त्रं मानयंस्तदा १० क्षणं तूष्णीमुवासाथ रामः स बंधुवानरैः ॥ ततः स्वस्थो रघुश्रेष्ठो ददर्श पतितं बलम् ११ मूर्च्छागतं ब्रह्मपाशैस्तदा लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ चापमानय सौमित्रे ब्रह्मास्त्रेणासुरान् क्षणात् १२ भस्मीकरोमि तच्छ्रुत्वा लंकामिंद्रजितो ययौ ॥ विलपंतौ स्वसान्निध्ये

१ जयतोषप्रपूरिताः इतिपाठः । २ सद्बंधु इति वा पाठः ।

तत्र वायुजराक्षसौ १३ वरदानाद्ब्रह्मणस्तौ दृष्ट्वा रामः स जीवितौ ॥ तावुवाच रघुश्रेष्ठो युवाभ्यां
जांबवान् रणे १४ गत्वाऽस्ति जीवितश्चेद्धि वाच्यस्तर्हि गिरा मम ॥ उपायं चिंतयस्वाऽद्य वान-
राणां सुजीवने १५ तद्रामवचनं श्रुत्वा तौ विभीषणमारुती ॥ निशीथे तौ विचिन्वंतौ जांबवंतं
प्रजग्मतुः १६ उल्मूकहस्तौ तं दृष्ट्वा प्रोचतू राघवेरितम् ॥ जांबवानपि तां रामगिरं श्रुत्वाऽति-
हर्षितः १७ निमीलिताक्षः प्रोवाच कौ युवां वायुजो रणे ॥ चेदस्ति जीवितस्तर्हि जीवयिष्यति
वानरान् १८ तदा विभीषणः प्राह त्वया त्यक्त्वांगदादिकान् ॥ पृच्छ्यतेऽद्य कथं वायुपुत्रस्स पर-
मादरात् १९ तदा विभीषणं प्राह जांबवानृक्षसत्तमः ॥ रुद्रावतारः संजज्ञे वायुपुत्रः प्रतापवान् २०
न ज्ञेयः कपिवच्चात्र तस्मात्त्वं त्वं विलोकय ॥ तदाऽब्रवीज्जांबवंतं नत्वा स वायुनंदनः २१ यं
त्वं पृच्छसि सोऽद्याहं जीवितोऽस्म्यद्य मारुतिः ॥ विभीषणो द्वितीयोऽयं यस्त्वया परिभाषते २२
तदा स जांबवांस्तुष्टो मारुतिं वाक्यमब्रवीत् ॥ गत्वा क्षीरनिधिं वेगाद्द्रोणाद्रिं त्वं समानय २३
तथेत्युक्त्वा त्वरन् गत्वा गंधर्वैर्गोपितं नगम् ॥ कामधेन्वा स्वीयधर्मनेत्रलेपात्प्रदर्शितम् २४ उत्पाट्य
पुष्पवद्धृत्वाऽऽनयामास कपिर्जवात् ॥ पर्वतोद्भववल्लीनामवघ्रायाऽमृतोपमम् २५ सुगंधं जीवयि-
यिष्यंति राक्षसाश्चेति शंकया ॥ निहतान् राक्षसान्सर्वांस्तदा तार्क्ष्यविभीषणौ २६ चिक्षिपतुः सागरे
तान् राघवस्याज्ञया क्षणात् ॥ तदानीं तं गिरिं दृष्ट्वा सुषेणः स भिषग्वरः २७ पर्वतोद्भववल्लीभि-
र्जीवयामास तान् कपीन् ॥ ततः शाखामृगाः सर्वे समुत्तस्थुर्विजृंभिताः २८ द्रोणाचलं यथास्थाने
स्थापयामास मारुतिः ॥ कुबेरार्पितदिव्यांभः प्रमृज्य नयनेषु च २९ अंतर्हितानां रामाद्या दर्शनं
प्रापुराहवे ॥ ततः संप्रेषयामास रावणः स्वीयमंत्रिणः ३० अतिनादः प्रहस्तश्च महानाददरीमुखौ ॥
देवशत्रुर्निकुंभश्च देवांतकनरांतकौ ३१ सारणाद्या बलैरन्ये युयुधुर्वानरैः सह ॥ तान्सर्वानंगदा-
द्यास्ते हत्वा तस्थुर्विगर्जिताः ३२ तदा कुंभनिकुंभौ द्वौ कुंभकर्णसुतोत्तमौ ॥ रावणः प्रेषयामास
युद्धार्थं तौ प्रजग्मतुः ३३ तदा कुंभो जांबवता निहतश्च रणाजिरे ॥ अंगदेन निकुंभश्च हतः श्रुत्वा
दशाननः ३४ अतिकायं स्वीयपुत्रं प्रेषयामास संगरम् ॥ अतिकायेन सौमित्रिः कृत्वा संगर-
मुल्वणम् ३५ शरेण पातयामास लंकायां तच्छिरो महत् ॥ तदा ययौ रावणः स स्वयं युद्धाय
वेगतः ३६ सुहृन्मित्रजनैर्युक्तो वेष्टितः पुरवासिभिः ॥ रणे विभीषणं दृष्ट्वा कोपाच्छक्तिं मुमोच
सः ३७ पृष्ठे विभीषणं कृत्वा ययावग्रे स लक्ष्मणः ॥ हृदि संताडितः शक्त्या पपात भुवि
लक्ष्मणः ३८ लक्ष्मणं नगरीं नेतुं तं ययौ स दशाननः ॥ न चचाल भुजस्तस्य सौमित्रेः शेष-
रूपिणः ३९ तं नेतुकामं हनूमान् हृदि मुष्ट्या व्यताडयत् ॥ तेन मुष्टिप्रहारेण पपात रुधिरं
वमन् ४० आनयामास सौमित्रिं मारुतिः कपिवाहिनीम् ॥ रथारूढो रावणोऽपि विव्याध मारुतिं
शरैः ४१ ततः क्रुद्धेन रामेण बाणेन हृदि ताडितः ॥ साश्वध्वजं रथं सूतं राघवो धनुरोजसा ४२
छत्रं पताकां तरसा चिच्छेद शितसायकैः ॥ अर्धचंद्रेण चिच्छेद तत्किरीटं रविप्रभम् ४३
ततस्तं व्याकुलं दृष्ट्वा रामो रावणब्रवीत् ॥ गच्छाऽद्य लंकामाश्वास्य श्वस्त्वं पश्य बलं मम ४४
ततो लज्जानतशिरा ययौ लंकां दशाननः ॥ रामोऽपि लक्ष्मणं दृष्ट्वा मूर्च्छितं प्राह मारुतिम् ४५
द्रोणाचलं समानीय जीवयैनं तथा कपीन् ॥ तथेति स ययौ वेगात्तज्ज्ञात्वा स दशाननः ४६
प्रार्थयित्वा कालनेमिं तद्विघ्नार्थमचोदयत् ॥ स गत्वा हिमवत्पार्श्वे तपोवनमकल्पयत् ४७ तत्र शिष्यैः

---

१ सुजीविते इति पाठः । २ तस्मात्त्वमिति पाठः

परिवृतो मुनिवेषधरः स्थितः ॥ मारुतिश्चाश्रमं दृष्ट्वा जलं पातुं विवेश तम् ४८ मुनिना मानितश्चापि जलकुंभः प्रदर्शितः ॥ मारुतिः प्राह तृप्तिर्मे नैवानेन भविष्यति ४९ तं पुनः प्राह स मुनिस्तटाकं निकटस्थितम् ॥ गच्छाक्षिणी पिधाय त्वं जलं पिब यथासुखम् ५० आगच्छाशु पुनश्चात्र सुखं तिष्ठ ममान्तिकम् ॥ जानामि ज्ञानदृष्ट्याहं लक्ष्मणश्चोत्थितस्त्विति ५१ गृहाण मंत्रान् मत्तस्त्वं येश्च पश्यसि तं गिरिम् ॥ गोपितं त्वद्य गंधर्वैर्यं तं त्वं नेतुमिच्छसि ५२ प्लवंगानां जीवनार्थं लंकायां वेगतः कपे ॥ मत्तस्त्वं लब्धविद्यः सन् ददस्व गुरुदक्षिणाम् ५३ तथेति मारुतिर्गत्वा कासारमपिवज्जलम् ॥ पिधाय नेत्रे तावत्तमग्रसन्मकरी तदा ५४ सोऽपि तां दारयामास धृत्वास्ये सा ममार ह ॥ ततोंतरिक्षे सा प्राह दिव्यरूपा तु मारुतिम् ५५ पुराऽहं मुनिना स्पृश्या प्रार्थिता न रतिर्मया ॥ दत्ता शप्ताऽस्मि त्वत्तो मे निष्कृतिस्तेन कीर्तिता ५६ धान्यमालीति विख्याताऽप्सराः पूर्वभवांतरे ॥ आश्रमे यं त्वया दृष्टः कालनेमिर्महासुरः ५७ रावणप्रेषितो मार्गे स्थितस्तं जहि वेगतः ॥ तथेति मारुतिर्गत्वा मुनिं प्राह त्वरान्वितः ५८ मुष्टिं वध्वा दृढां घोरां गृहाण गुरुदक्षिणाम् ॥ इत्युक्त्वा ताडयामास हृदि तं मुष्टिना तदा ५९ पपात भुवि रक्तं स वमन् प्राणान् जहौ क्षणात् ॥ ततः क्षीरनिधिं गत्वा जित्वा गंधर्वसत्तमान् ६० द्रोणाचलं गृहीत्वा स यावद्गच्छति मारुतिः ॥ विहायसाऽतिवेगेन लंकां तावच्च वै पथि ६१ भरतेन शरं मुक्त्वा पर्वतो भुवि पातितः ॥ भरतं मारुतिर्दृष्ट्वा रामोऽयमिति विह्वलः ६२ उवाच मधुरं वाक्यं कथमत्र समागतः ॥ जितः किं रावणेन त्वं रणं त्यक्त्वा पलायितः ६३ एवमुक्तोऽपि भरतः पुनस्तं मारुतिं शरम् ॥ मत्वाऽयं राक्षसश्चेति संदधे निशितं वरम् ६४ वाणहस्तं तमालोक्य भुभुक्कारं विधाय सः ॥ नैवाऽयं राघवश्चेति मत्वा ध्यात्वा क्षणं हृदि ६५ भरतं मारुतिः प्राह रामदूतोऽद्य मे वलम् ॥ पश्यासि त्वं तद्गिरं तां श्रुत्वा तं भरतोऽब्रवीत् ६६ वंधुना मम रामेण कुतो वद समागमः ॥ तव जातः सविस्तारं दंडकारण्यवासिना ६७ ततस्तं मारुतिर्वृत्तं संश्राव्य राघवस्य तु ॥ भरतेनैपुणा दत्तं गिरिं धृत्वा ययौ पुनः ६८ लंकां गत्वा स वल्लीभिर्जीवयामास लक्ष्मणम् ॥ वानरांश्च भरतस्य रामं वृत्तं न्यवेदयत् ६९ पुनर्नीत्वा यथास्थानं तं संस्थाप्य महाचलम् ॥ लक्ष्मणो जीवितश्चेति संश्राव्य भरतं पुनः ७० ययावाकाशमार्गेण लंकां स मारुतिर्जवात् ॥ नृपानाकारयामास साकेतं भरतोऽपि सः ७१ साहाय्यार्थं राघवस्य लंकां गन्तुं मनो दधे ॥ ततः सभायामासीनो रावणः प्राह राक्षसान् ७२ गच्छध्वं त्वरितं दूताः पाताले तौ महावलौ ॥ ऐरावणो महानुग्रस्तथा मैरावणो महान् ७३ तयोर्मे कथनीयं हि युद्धवृत्तं वयस्ययोः ॥ तथेति ते गता दूतास्तौ तद्वृत्तं न्यवेदयन् ७४ तौ श्रुत्वा विह्वलात्मानौ लंकायां समुपस्थितौ ॥ रामं च लक्ष्मणं हर्तुं निशायां तौ समागतौ ७५ ददर्शतुस्तौ पुच्छस्य परिघं हि हनूमतः ॥ कपीनां तत्र सेनायास्तदाकाशान्महावलौ ७६ निपेततुः कपीनां तु सेनायां रामलक्ष्मणौ ॥ किंचिद्विनिद्रितौ दृष्ट्वा शिलायां संगरश्रमात् ७७ निन्यतुस्तौ शिलां शीघ्रं पातालं निजमंदिरम् ॥ एतस्मिन्नंतरेऽदृष्ट्वा सेनायां रामलक्ष्मणौ ७८ मारुतिः पादमार्गेण तयोः पातालमाययौ ॥ एतस्मिन्नंतरे मार्गे लंकादक्षिणदिग्तटे ७९ निकुंभिलायां स्वपतिं कपोती प्राह गुर्विणी ॥ नाथाऽद्य नरमांसं मे भोक्तुं स्पृहयते मनः ८० स प्राहाऽद्य समानीतौ वर्तते रामलक्ष्मणौ ॥ रसातलं हि दैत्याभ्यां देव्यग्रे तौ वधिष्यतः ८१ अथ

---

१ साहाय्यादिति पाठः । २ एवं तयोर्वधे इति पाठः ।

श्वस्तद्वधे जाते मांसमानीय तेऽर्पये ॥ तद्वाक्यं मारुतिः श्रुत्वा किंचित्तोषयुतो ययौ ८२ तावद्ददर्श तद्द्वारि संस्थितं मकरध्वजम् ॥ स धृत्वा तं हनूमंतं पप्रच्छ मकरध्वजः ८३ कस्त्वं कुतः समायातः स्ववृत्तं प्राह मारुतिः ॥ रामदूतस्तु लंकायाश्चानितौ रामलक्ष्मणौ ८४ निद्रितौ निशि दैत्याभ्यामत्र पातालमद्य हि ॥ तयोः शोधार्थमायातश्चेत्त्वं वेत्सि वदस्व तौ ८५ तन्मारुतिवचः श्रुत्वा तं प्राह मकरध्वजः ॥ पिता मे वर्तते तत्र क्षेमेणांजनिसंभवः ८६ तच्छ्रुत्वा चकितः प्राह हनुमान् मकरध्वजम् ॥ हनूमतः कुतः पत्नी सोऽब्रवीन्मारुतिं पुनः ८७ लंकादाहं पुरा कृत्वा सागरे शीतलं कृतम् ॥ यदा पुच्छं मारुतिना तदा तद्धूमपूरितात् ८८ कंठाच्छ्लेष्माबहिस्त्यक्तः सागरे सोऽपतत्तदा ॥ मकर्या भक्षितः सोपि तस्यां जातः सुतोऽस्म्यहम् ८९ तच्छ्रुत्वा मारुतिः प्राह सोऽहमेव न सशयः ॥ तदा ननाम पितरं तथा वृत्तं न्यवेदयत् ९० कामाक्ष्यास्तौ बलिं कर्तुं निश्चितौ पूर्वमेव हि ॥ तावानेतुं यदोद्युक्तौ लंकां गत्वा सुरोत्तमौ ९१ श्वः कामाक्ष्याः पुरः कर्तुं तयोर्दानं विनिश्चितम् ॥ गच्छ देवालये गत्वा तत्र स्थित्वा हरस्व तौ ९२ ततः स मारुतिर्गत्वा त्रसरेणुस्वरूपधृक् ॥ देवालये प्रविश्याऽथ कपाटानि बबंध सः ९३ तावद्दैत्यौ समायातौ पूजार्थं द्वारि संस्थितौ ॥ शनैर्देव्याः स्वरेणैव मारुतिस्तौ वचोऽब्रवीत् ९४ पूजा कार्या गवाक्षेण सजीवौ रामलक्ष्मणौ ॥ वनोद्भवैः फलैः पुष्पादिभिः सम्यक् प्रपूजितौ ९५ धृतकोदंडतूणीरौ वन्यपुष्पैश्च शोभितौ ॥ देवालयस्य किंचिद्धि द्वारमुद्घाटय वै शनैः ९६ मत्तुष्ट्यर्थं प्रेषणीयावत्र मामद्य मानवौ ॥ येन केन प्रकारेण यो मामद्य प्रपश्यति ९७ भविष्यति निश्चयेन सोंधो नास्त्यत्र संशयः ॥ तद्देव्या वचनं श्रुत्वा तुष्टां ज्ञात्वांऽबिकां मुदा ९८ ततस्तौ पूजनं दैत्यौ गवाक्षेणैव चक्रतुः ॥ पक्वान्नपायसादीनां राशींस्तौ प्रमुमोचतुः ९९ पंचामृतघटांश्चापि कोटिशस्तौ मुमोचतुः ॥ कोटिशः फलभारांश्च गवाक्षेण मुमोचतुः १०० तत्सर्वं भक्षयित्वा स मारुतिः प्राह तौ पुनः ॥ किं दत्तं ग्रासमात्रं मे भोजनं क्षुधितास्म्यहम् १ तद्देव्या वचनं श्रुत्वा तौ दैत्यावतिविस्मितौ ॥ दूतैर्विलुंठ्य हट्टांश्च तथा स्वीयपुरौकसाम् २ भक्षणीयपदार्थांस्तौ गिरीनिव मुमोचतुः ॥ राजगृहादिषु स्वेषु यद्यद्वस्त्वस्ति संचितम् ३ तच्चापि दूतैरानीय देव्यै शीघ्रं मुमोचतुः ॥ तदा कोलाहलश्चासीत्प्रतिगेहे पुरौकसाम् ४ नासीच्छेषं बालकानां भक्ष्यवस्त्वण्वपि क्वचित् ॥ ततस्तौ वन्यपुष्पाद्यैर्भूषितौ रामलक्ष्मणौ ५ धृतकोदंडतूणीरौ द्वारेणैवार्पितौ श्रियै ॥ तौ दृष्ट्वा मारुतिर्नत्वाऽऽलिंग्य श्रीरामलक्ष्मणौ ६ कपाटानि तदोद्घाट्य दैत्ययोः स व्यतर्जयत् ॥ ततो रामो लक्ष्मणेन बहिर्देवालयात्तदा ७ निर्गत्य शरजालैस्तौ जघान क्षणमात्रतः ॥ सैन्यानि सुहृदादींश्च तयोर्बाणैर्जघान सः ८ पुनस्तौ जीवितौ दैत्यौ पुनस्तेन निपातितौ ॥ शतवारं हतावेवं नासीन्मृत्युस्तयोस्तदा ९ ततोऽतिविस्मितो भूत्वा त्वरन्गत्वा स मारुतिः ॥ इतस्ततो भ्रमन्पुर्यां नारीं रहसि संस्थिताम् ११० ऐरावणभोगपत्नीं पप्रच्छ मरणं तयोः ॥ सा प्राह नागकन्याऽहं बलेनानेन धर्षिता ११ मैरावणोऽपि मां नित्यं दुष्टबुद्ध्याऽत्र पश्यति ॥ उभाभ्यामपि च क्रीडां दातुं नास्ति बलं मयि १२ मित्रं त्वेको रिपुस्त्वेकस्त्विवति दुःखं तयोर्मम ॥ अतस्तयोर्वधे तुष्टिर्मम चापि भविष्यति १३ मारुते यदि रामो मां स्वस्त्रियं हि करिष्यति ॥ तर्ह्यहं कथयाम्यद्य तयोर्मृत्युर्यतो भवेत् १४ तच्छ्रुत्वा मारुतिः प्राह यदि श्रीरामभारतः ॥ न भविष्यति भग्नस्ते मंचकस्तर्हि ते पतिः १५ भविष्यति रामचंद्रस्तथेत्युक्त्वा तमाह

---

१ तयोर्घातं इति पाठः ।

सा ।। भ्रामरानेकदा पूर्वं बालैः कंटकरोपि तान् १६ मोचयामासतुस्तौ हि तेन तुष्टाश्च षट्पदाः ।।
तावूचुस्ते युवाभ्यां हि मरणाद्रक्षिता वयम् १७ यथा तथा युवां चापि रक्षामो मरणाद्वयम् ।।
इत्युक्त्वा ते स्थिताश्चात्र ते नीत्वाऽमृतमुत्तमम् १८ तद्रक्तबिंदून् स्पृष्ट्वा ते प्रकुर्वंति सजीवितौ ।।
भ्रमरास्ते तयोर्निद्रास्थाने संत्यधुना कपे १९ कोटिशस्तान्मर्दयस्व सोऽपि तान्मर्दयत्क्षणात् ।। तत्रैकं
शरणं प्राप्तं भ्रमरं प्राह मारुतिः १२० कुरु मंचकगर्भे त्वं गजभुक्तकपित्थवत् ।। ऐरावणभोगपत्न्याः
षट्पदोऽपि तथाऽकरोत् २१ ततो निहत्य तौ दैत्यौ पुनर्वाणै रघूद्वहः ।। अभिषिच्य तयोः स्थाने
राज्ये तं मकरध्वजम् २२ यावद्गंतुं मनश्चक्रे तावन्मारुतिनार्थितः ।। नागकन्या गृहं गत्वा नाना
चित्रविचित्रितम् २३ दृष्ट्वा तां चारुवदनां वस्त्रालंकारमंडिताम् ।। धृत्वा करेण तद्धस्तं किंचित्कृत्वा
स्मिताननम् २४ चकार मंचकं भग्नं स्वभारेण रघूत्तमः ।। ततस्तया प्रार्थितः स रामस्तां पुनर-
ब्रवीत् २५ त्यक्त्वा देहं भुवं गत्वा भूत्वा ब्राह्मणकन्यका ।। ततस्तप्त्वा चिरं कालं तृतीये त्वं
तु जन्मनि २६ द्वापरे द्वारकायां हि मम पत्नी भविष्यसि ।। तद्रामवचनं श्रुत्वा रामाग्रेऽग्निं
प्रविश्य सा २७ कन्याकुमारी नाम्नाऽसीद्द्विजकन्याऽब्धिरोधसि ।। मारुतेः स्कंधसंस्थोऽभूत्तदा रामो
मुदान्वितः २८ राज्ये कृत्वा मंत्रिणं स्वं लक्ष्मणं मकरध्वजः ।। अकरोत्तं स्कंधसंस्थं शेषं ब्रह्मांड-
धारकम् २९ ततः[1] क्षणाज्जग्मतुस्तौ लंकां श्रीरामलक्ष्मणौ ।। श्रीरामलक्ष्मणौ दृष्ट्वा सुग्रीवाद्याश्च
वानराः १३० तावालिंग्य मुहुर्नत्वा बभूवुस्तोषपूरिताः ।। रामोऽपि सकलं वृत्तं सुग्रीवादीन्न्य-
वेदयत् ३१ दैत्यौ रामेण निहतौ श्रुत्वा सदसि रावणः ।। राक्षसांश्चकितः प्राह पूर्ववृत्तं भया-
न्वितः ३२ मानुषेणैव मृत्युर्मे ह्याह पूर्वं पितामहः ।। अतो नारायणः साक्षान्मानुषोऽभून्न संशयः ३३
रामो दाशरथिर्भूत्वा मां हंतुं समुपस्थितः ।। यदानरण्यः पूर्वं हि सहतोर्दीक्षितो मया ३४ तदा
शप्तश्च तेनाहं सूर्यवंशोद्भवेन हि ।। उत्पत्स्यते च मद्वंशे परमात्मा सनातनः ३५ स एव त्वां पुत्रपौ-
त्रैर्बांधवैर्विहनिष्यति ।। इत्युक्त्वा स ययौ नाकं सोऽधुना समयो मम ३६ समागतो राघवो मां
समरे स हनिष्यति ।। विबोध्य कुंभकर्णं तमानयध्वं त्वरान्विताः ३७ ततस्ते तां गुहां गत्वा
तच्छ्वासेन विकर्षिताः ।। यातायाते प्रचक्रुस्ते कुंभकर्णोदरे मुहुः ३८ तदैकत्र बाहुपाशैर्बलं कृत्वा-
ऽथ राक्षसाः ।। गत्वा तदंतिकं भीत्या निजघ्नुस्तं द्रुमैः पदैः ३९ शिलाभिस्ताडयामासुश्चाश्वै-
रुष्ट्रैर्व्यचूर्णयन् ।। काष्ठभारैर्महादाहं देहे चक्रुर्नृपाज्ञया १४० तदा प्रबुद्धश्चोत्थाय सूकरान् महिषान्
वरान् ।। कोटिशः स्वमुखे क्षिप्त्वा जलवापीर्विशोष्य सः ४१ गत्वा नत्वा राक्षसेंद्रं बोधयामास
रावणम् ।। एकदाऽहं वने गत्वा दृष्ट्वा तं नारदं मुनिम् ४२ पृष्टवांस्त्वं कुत्र यासि कुतश्चागमनं
कृतम् ।। स मां प्राह देवलोकादयोध्यां प्रतिगम्यते ४३ रावणादीन् रणे हंतुं विष्णुर्जातोऽत्र
मानुषः ।। देववाक्यात्त्वरयितुं रामं गच्छाम्यहं जवात् ४४ इत्युक्त्वा मां गतः सोथ प्रेषयामास
राघवम् ।। इति श्रुतं मया पूर्वं तवाग्रे तन्निवेदितम् ४५ अतोऽर्पयाद्य रामाय सीतां सख्यं कुरु
प्रभो ।। इति तद्वचनं श्रुत्वा रावणस्तं वचोऽब्रवीत् ४६ निद्राव्याप्तेऽक्षिणी तेऽद्य गच्छ निद्रां
सुखं कुरु ।। तद्बंधोः क्रूरवचनं श्रुत्वा नत्वाऽथ रावणम् ४७ जवाद्ययौ स युद्धायोल्लंघ्य प्रासाद-
मुन्नतम् ।। कुंभकर्णं ततो दृष्ट्वा कपयोभयविह्वलः ४८ चक्रुः पलायनं सर्वे रामपार्श्वमुपागताः ।।
कुंभकर्णं तत्र दृष्ट्वा प्रणनाम विभीषणः ४९ उवाच प्रणतो भूत्वा मया राजाऽतिबोधितः ।। सीतां

१ तत्क्षणात्तौ जगमतुश्चेति पाठः ।

रामाय देहीति तेन धिक्धिक्कृतस्त्वहम् १५० तच्छ्रुत्वाऽहं राघवस्य सेवा कर्तुमुपागतः ॥ तच्छ्रुत्वा बंधुवचनं कुंभकर्णस्तमब्रवीत् ५१ सम्यक्कृतं त्वया वत्स मदग्रे मा स्थिरो भव ॥ युद्धे स्वीयः परो वाऽत्र ज्ञायते न मयाऽद्य हि ५२ ततो बंधुं नमस्कृत्य रामपार्श्वमुपाययौ ॥ कुंभकर्णोऽपि हस्ताभ्यां पादाभ्यां प्रेषयन्हरीन् ५३ चचार वानरीं सेनां तत्र दृष्ट्वा कपीश्वरम् ॥ त्रिशूलेनाऽथ तं भित्वाऽऽनयामास पुरीं मुदा ५४ मार्गे स्वस्थः स सुग्रीवः कर्णौ घ्राणं रिपोर्नखैः ॥ छित्वा ययौ राघवेंद्रं सोऽपि पौरैर्विलज्जितः ५५ पुनर्ययौ रणभुवं तं दृष्ट्वा रघुनंदनः ॥ विव्याध निशितैर्बाणैः सोऽपि रामं द्रुमैर्नगैः ५६ ताडयामास तान् बाणैर्निवार्य रघुनंदनः ॥ वायव्यास्त्रेण चिच्छेद तद्धस्तौ सायुधौ क्षणात् ५७ छिन्नबाहुमथायांतं नदंतं वीक्ष्य राघवः ॥ द्वावर्द्धचंद्रौ निशितावादायाऽस्य पदद्वयम् ५८ चिच्छेद पतितौ पादौ लंकाद्वारि महास्वनौ ॥ निकृत्तपाणिपादोऽपि कुंभकर्णोऽतिभीषणः ५९ वडवामुखवद्वक्त्रं व्यादाय रघुनंदनम् ॥ अभिदुद्राव विनदन् राहुश्चंद्रमसं यथा १६० अपूरयच्छिताग्रैश्च सायकैस्तद्रघूत्तम ॥ शरपूरितवक्त्रोऽसौ चुक्रोशाऽतिभयंकरः ६१ अथ सूर्यप्रतीकाशमैंद्रं शरमनुत्तमम् ॥ मुमोच तेन चिच्छेद कुंभकर्णशिरो महत् ६२ तदा खे देववाद्यानि नेदुः कुसुमवृष्टिभिः ॥ ववर्षुरमरा रामं तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः ६३ पितृव्यं निहतं श्रुत्वा पितरं चाऽतिविव्हलम् ॥ रावणिः सांत्वयामास त्वं मे पश्याद्य वै बलम् ६४ इत्युक्त्वा त्वरितं गत्वा मेघनादो निकुंभिलाम् ॥ रक्तमाल्यांबरधरो हवनायोपचक्रमे ६५ रथार्थं दिव्यशस्त्रार्थं जयार्थमभिचारकैः ॥ योगिनीवटाधो भूम्यां गुहायां संस्थितो रहः ६६ तोयानिलाऽनलव्याघ्रसर्पराक्षसकंटकैः ॥ आत्मनः परितः कृत्वाः परिधीन् सप्त दुर्गमान् ६७ होमकुंडोर्ध्वतः सर्पं बद्ध्वा कृष्णमधोमुखम् ॥ रक्तपुष्पांबरधरो रक्तचंदनलेपितः ६८ रक्तपुष्पाक्षता गुंजा सर्षपैश्चंदनेक्षुभिः ॥ खदिराम्रपलाशोदुंबरभल्लातकास्थिभिः ६९ समिद्भिर्माषमांसादिभल्लातकफलैरपि ॥ अर्कनिंबबीजपूरकृष्णधत्तूररोचनैः १७० अपामार्गबदरिकानलदालकबंधुकैः ॥ [1]नरमुंडवसांत्रैश्च बिभीतकफलादिभिः ७१ [2]सर्पखंडैश्च मंडूकैस्त्वकूदंतस्नायुलोमभिः ॥ नाना वनचराणां च मांसैरपि समंत्रकम् ७२ इत्थं चकार होमं स निमील्य नयने रहः ॥ विभीषणोऽपि तं दृष्ट्वा होमधूम्रं भयावहम् ७३ प्राह रामाय सकलं होमारंभं दुरात्मनः ॥ समाप्यते चेद्धोमोऽयं मेघनादस्य दुर्मतेः ७४ तदाऽजय्यो भवेद्राम मेघनादः सुरासुरैः ॥ अतः शीघ्रं लक्ष्मणेन घातयिष्यामि रावणिम् ७५ यस्तु द्वादशवर्षाणि निद्राहारविवर्जितः ॥ तेनैव मृत्युर्निर्दिष्टो ब्रह्मणाऽस्य दुरात्मनः ७६ लक्ष्मणोऽयं यदाऽयोध्यापुर्यास्त्वामनुनिर्गतः ॥ तदादिनिद्राहारादीन्न जानाति रघूत्तम ७७ सेवार्थं तव राजेंद्र ज्ञातं सर्वमिदं मया ॥ ततो रामाज्ञया गत्वा लक्ष्मणेन विभीषणः ७८ हनुमत्प्रमुखैर्वीरैर्यूथपैः सर्वतो वृतः ॥ लक्ष्मणं दर्शयामास होमस्थानं निकुंभिलाम् ७९ अंगदस्कंधमारुह्य वन्हास्त्रेणाऽथ कंटकान् ॥ ज्वालयामास सौमित्रिर्जघान राक्षाञ्छरैः १८० गरुडास्त्रेण सर्पांश्च पर्वतास्त्रेण दंष्ट्रिणः ॥ अनलं शांतमकरोत्पर्जन्यास्त्रेण लक्ष्मणः ८१ प्राशयामास हनुमाननिलं क्षणमात्रतः ॥ जलं संशोषयामास वायव्यास्त्रेण लक्ष्मणः ८२ परिघेष्वपि नष्टेषु तत्राऽदृष्ट्वा रिपोः स्थलम् ॥ ययावुत्पाटितुं क्रोधाद्धनुमान्योगिनीवटम् ८३ तदा तां दर्शयामास वटस्था योगिनी गुहाम् ॥ गुहापिधानपाषाणं हनूमान्पादघट्टनैः ८४ चूर्णीकृत्य गुहासंस्थं मेघनादं व्यतर्जयत् ॥ तदा स मेघनादोऽपि

---

१ नरमुंडैर्मर्त्यमांसैरिति पाठः । २ सर्पखंडैः कनेरैश्च इति पाठः ।

त्यक्त्वा होमं त्वरान्वितः ८५ क्रोधाविष्टो रथे स्थित्वा ययौ लक्ष्मणसंमुखम् ॥ शस्त्रैरस्त्रैः पर्व-
ताद्यैर्मर्मभिद्भिर्निजोक्तिभिः ८६ चकार लक्ष्मणेनैव युद्धं तत्तारकामयम् ॥ सौमित्रीरपि वाणौघै-
रथमश्वान्धनुर्ध्वजम् ८७ तद्दृढं कवचं सूतं विभेद क्षणमात्रतः ॥ ततः सोऽन्येन धनुषा मुक्त्वा
वाणान्सहस्रशः ८८ पद्भ्यामेवास्थितो भूम्यां चिच्छेद कवचं रिपोः ॥ तदा क्रुद्धः स सौमित्रिर्वा-
णेनेंद्रजितस्य हि ८९ सशरं दक्षिणभुजं पातयामास तद्दृढे ॥ तदा स वामहस्तेन मेघनादोऽतिवि-
व्हलः १९० दुद्राव लक्ष्मणं हंतुं धृत्वा शूलमनुत्तमम् ॥ तं चापि मार्गणेनैव सशूलं वामसत्करम्
९१ मेघनादस्य सौमित्रिश्छित्वा रावणसन्निधौ ॥ पातयामास लंकायां तदद्भुतमिवाऽभवत् ९२
तदा व्यादाय स्वमुखं रावणिर्लक्ष्मणं ययौ ॥ लक्ष्मणोऽपि शरं दिव्यं रामनामांकितं शुभम् ९३
मुमोच रघुवीरस्य कृत्वा चिंतनमादरात् ॥ सशरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलितकुंडलम् ९४ प्रमथ्यें-
द्रजितः कायात्पातयामास तच्छिरः ॥ ततः प्रमुदिता देवाः सौमित्रिं परितुष्टुवुः ९५ पुष्पाणि
विकिरंतो वै चक्रुर्नीराजनं मुहुः ॥ गतश्रमः स सौमित्रिः शंखमापूरयद्रणे ९६ श्रुत्वा सीता
शंखनादं त्रिजटां प्रेष्य सादरम् शुश्राव सकलं वृत्तं तद्वाक्यात्प्रतुतोष सा ९७ ततस्तन्मेघनादस्य
शिरः संगृह्य मारुतिः ॥ राघवाय दर्शयितुं त्वरयामास लक्ष्मणम् ९८ तदा स वानरैर्युक्तोंऽगदस्थः
स विभीषणः ॥ नानावाद्यनिनादैश्च सौमित्री राघवं ययौ ९९ नत्वा तं दर्शयामास मेघनादस्य
तच्छिरः ॥ तद्दृष्ट्वाऽऽलिंग्य सौमित्रिं रामस्तुष्टोऽभवत्तदा २०० रावणोऽपि भुजं दृष्ट्वा श्रुत्वा
पुत्रवधं तथा ॥ पपात पुत्रदुःखेन सभार्यां मूर्छितो भुवि १ क्रोधात्स खड्गमुद्यम्य ययौ हंतुं
विदेहजाम् ॥ सुपार्श्वो नाम मेधावी मंत्री तं संन्यवारयत् २ सखड्गं तत्करं धृत्वा स्वहस्ते नत्व-
रान्वितः ॥ उवाच नीतिसंयुक्तं वचनं रावणं तदा ३ कथं नाम दशग्रीव कोपात्स्त्रीवधमिच्छसि ॥
अस्माभिः सहितो युद्धे हत्वा रामं सलक्ष्मणम् ४ प्राप्स्यसे जानकीं शीघ्रमित्युक्तः स न्यवर्तत ॥
सुलोचनाऽपि कांतस्य भुजं केयूरभूषितम् ५ दृष्ट्वा स मार्गणं स्वीयपुरतः पतितं भुवि ॥ तदा
विलापमकरोत्स्मृत्वा तत्पौरुषाणि सा ६ भुजोऽपि सांत्वयन् तां स लेख्यभूम्यां शरेणहि ॥
स्वलोहिताक्षरैः प्राह मा खेदं भज भामिनि ७ साक्षाच्छेषशराघातैर्हतोऽहं मुक्तिमागतः ॥ त्वं चाऽपि
गत्वा श्रीरामं नत्वा याचस्व मच्छिरः ८ तत्त्वां दास्यति रामोऽपि तेनाग्निं विश्य याहि माम् ॥
सुलोचना पठित्वा सा लिखितान्यक्षराणि हि ९ तुष्टा पृष्ट्वा रावणाय मंदोदर्यै विभूषिता ॥ ययौ
रामं शिविकया तां दृष्ट्वा वानरोत्तमाः २१० सीतेयं रावणेनाऽद्य भयाद्रामं विसर्जिता ॥ इति
मत्वा दुद्रुवुस्ते सीताया दर्शनेच्छया ११ शिविकां वेष्टयामासुर्ज्ञात्वा तां तु सुलोचनाम् ॥ शिवि-
कावाहकास्येनाऽऽययुः श्रीराघवं पुनः १२ सुलोचनाऽपि श्रीरामं ननाम शिरसा मुहुः ॥ भर्तुः
शिरः कांक्षमाणां तां रामो वाक्यमब्रवीत् १३ कृपया तव भर्तारं करोम्यद्य सजीवितम् ॥ मा
विशस्वाद्य वन्हिं त्वं रोचते चेद्वदस्व माम् १४ तदा सा प्राह श्रीरामं पुनः सौमित्रिहस्ततः ॥ कुतो
भवेत्तन्मरणं मोक्षदं जीवयस्व मा १५ इत्युक्त्वा राघवं नत्वा सस्मितं कपिवाक्यतः ॥ कृत्वा
शिरः पतेस्तत्र लब्ध्वा सा भर्तृसच्छिरः १६ लंकायास्तौ समानीय भुजौ गत्वा निकुंभिलाम् ॥
भर्तृदेहेन संयोज्य विवेशाऽग्निं यथाविधि १७ सुलोचना दिव्यदेहा वैकुंठं पतिना ययौ ॥ राव-
णोऽपि सुहृन्मित्रैः पुनर्योद्धुं ययौ रणम् १८ ततो रामेण निहताः सर्वे ते राक्षसा युधि ॥ लंकायां

---

१ भूतले इति पाठः । २ गलेर्पितमिति पाठः ।

रावणः क्षिप्तः शरेण राघवेण सः १९ ततः कृत्वा रामशिरः कृत्रिमं मयहस्ततः ॥ ययौ सीतां दर्शयितुं रावणोऽशोककाननम् २२० एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा बोधयामास जानकीम् ॥ कृतमस्ति रावणेन कृत्रिमं रामसच्छिरः २१ तद्दृष्ट्वा मा भजस्वाद्य खेदं त्वमधुनाऽबले ॥ इति संबोध्य तां सीतां ब्रह्माऽन्तर्धानमाययौ २२ रावणोऽपि समागत्य दर्शयामास तच्छिरः ॥ सीतां प्राह हतो रामस्त्वधुना त्वं भजस्व माम् २३ तदा साधोमुखी प्राह तवैवाहं शिरांसि हि ॥ रामबाणैश्च पश्यामि पतितानि रणांगणे २४ इति तद्वाक्शराघातताडितः स दशाननः ॥ ययौ तूष्णीं स्वयं गेहं लज्जायाऽवनतस्तदा २५ अथ रामाज्ञया सर्वे लंकां प्रासादमंडिताम् ॥ ईषिका चूडहस्तास्ते वानराः कोटिशः क्षणात् २६ ज्वालयामासुः सर्वत्र दत्वा वन्हिं मुहुर्मुहुः ॥ तदा कोलाहलश्चासील्लंकादाहे पुरा यथा २७ दग्धां स्वनगरीं दृष्ट्वा स्वगृहाण्यपि रावणः ॥ दृष्ट्वा दग्धानि कपिभिर्मेघास्त्रं ससृजे जवात् २८ तेनासीदनलः शांतस्तद्दृष्ट्वा कपयो ययुः ॥ ततः स रावणः शुक्रवचनाद्रहसि स्थिताम् २९ गुहां प्रविश्य चैकांते मौनी होमं प्रचक्रमे ॥ लंकाद्वारकपाटादि बध्वा सर्वत्र यत्नतः २३० होमद्रव्याणि संगृह्य यान्युक्तानि मया पुरा ॥ रक्तावगाहितो मुंडमाली प्रेतासनस्थितः ३१ परिस्तीर्याऽथ शस्त्राणि होमकुंडं समंततः ॥ आदशाहबालकानां शिरोभिर्मांसलोहितैः ३२ एवं स रिपुघातार्थं चकार हवनं रहः ॥ उत्थितं धूम्रमालोक्य रामं प्राह विभीषणः ३३ यदि होमसमाप्तिः स्यात्तदा जेयो भवेदयम् ॥ ततो रामो हरीन्सर्वान्प्रेषयामास सादरम् ३४ प्राकारं लंघयित्वा ते गत्वा रावणमंदिरम् ॥ हत्वा राक्षसवृंदं तद्गुहारक्षणतत्परम् ३५ न ददृशुर्गुहाद्वारं यत्र होमं चकार सः ॥ ततश्च सरमानाम प्रभाते करसंज्ञया ३६ विभीषणस्य भार्या तान् होमस्थानमसूचयत् ॥ गुहापिधानपाषाणमंगदः पादघट्टनैः ३७ चूर्णयित्वा रावणाय ताडयामास मुष्टिना ॥ वानरास्तेऽपि तं वृक्षैस्ताडयामासुरादरात् ३८ तदा ते वानरा दृष्ट्वा तूष्णीमेव स्थितं रिपुम् ॥ समानयन्केशपाशे धृत्वा मंदोदरीं शुभाम् ३९ विलपंतीं मुक्तनीवीं विव्हलां हृतकंचुकीम् ॥ दृष्ट्वा त्यक्त्वा तदा होममुदतिष्ठत्त्वरान्वितः २४० ततस्ते वानराः सर्वे ययुः श्रीराघवांतिकम् ॥ ततो मंदोदरी प्राह कुरु त्वं वचनं मम ४१ दत्वा सीतां राघवाय राज्ये कृत्वा विभीषणम् ॥ तपश्चर्यां मयाऽरण्ये कर्तुमर्हसि वै सुखम् ४२ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा तां स प्राह दशाननः ॥ रामो विष्णुश्च मां सीता जानामि प्राणवल्लभे ४३ रामहस्ताद्वधं लब्धुं हृता सीता पुरा मया ॥ रामहस्तात्त्यक्तदेहो गच्छामि परमं पदम् ४४ त्वया कार्या क्रिया मे हि प्रविशस्वानलं ततः ॥ ततः सुखं मया युक्ता गमिष्यसि परं पदम् ४५ इत्युक्त्वा प्रययौ योद्धुं रथे स्थित्वा त्वरान्वितः ॥ राजगृहाद्विनिर्गच्छन्नग्रे मुंडी विलोकितः ४६ मुकुटः पतितश्चित्रः संविग्नो रावणो हृदि ॥ ततो ययौ रणभुवं ववर्ष निशितैः शरैः ४७ विधाय कृत्रिमां सीतां मयेन स दशाननः ॥ पश्यतां वानराणां च स्वरथे तां जघान वै ४८ दिव्येन शितखड्गेन तद्दृष्ट्वा ते प्लवंगमाः ॥ हाहेत्युक्त्वा दुःखितास्ते ययू रामं निवेदितुम् ४९ तावद्वेधाः समागत्य रामादीन् प्राह सादरम् ॥ कृत्रिमेयं हता सीता मा खेदं भजताऽद्य हि २५० ततोऽन्तर्धानमगमाद्विधिस्तेऽपि प्लवंगमाः ॥ रामाद्या ब्रह्मवाक्येन तुष्टा युद्धाय निर्ययुः ५१ तदा स मातलिः शीघ्रं देवेंद्रवचनाद्रथम् ॥ शस्त्रास्त्रवाजिसहितमशनिध्वजशोभितम् ५२ वरच्छत्रसमायुक्तं राघवाग्रे न्यवेदयत् ॥ तमारुह्य तदा रामश्चकार कदनं महत् ५३ आग्नेयेन तदाग्नेयं दैवं दैवेन राघवः ॥ अस्त्रं राक्षसराजस्य

१ लक्ष्मीः ।

जघान परमास्त्रवित् ५४ ततस्तु ससृजे घोरं राक्षसः सार्पमस्त्रवित् ॥ रामः सर्पास्ततो दृष्ट्वा सौपर्णास्त्रं मुमोच सः ५५ अस्त्रैः प्रतिहते युद्धे रामेण दशकंधरः ॥ पार्जन्यं ससृजे घोरं वायव्यास्त्रेण राघवः ५६ तदस्त्रं विनिवार्याऽसौ वन्ह्यस्त्रं ससृजे पुनः ॥ पर्जन्यास्त्रेण पौलस्त्यश्चकार विफलं तदा ५७ नागानामयुतं तुरंगनियुतं सार्द्धं रथानां शतं पत्तीनां शतकोटिनाशसमये त्वेका कबंधनृतिः ॥ एवं कोटिकबंधनर्तनविधावेको ध्वनिः किंकिणेर्विंशत्ताः प्रहरार्धतो रघुपतेः कोदंडघंटारणे ५८ तदा खे कौतुकं द्रष्टुं समाजग्मुः सुरा मुदा ॥ गंधर्वाः किन्नरा यक्षा विमानशतसंस्थिताः ५९ तदाऽशनिध्वजं रम्यं बाणैश्चिच्छेद रावणः ॥ तं दृष्ट्वा रामचंद्रोऽपि ध्वजहीनं रथं निजम् २६० मारुतिं प्राह वेगेन क्षणं तिष्ठ ध्वजोपरि ॥ तथेत्युक्त्वा मारुतिः स तालमुत्पाट्य वेगतः ६१ कृत्वा रामरथे दिव्ये तस्मिंस्तस्थौ स्वयं मुदा ॥ तं मारुतिध्वजं दृष्ट्वा रावणः समरांगणे ६२ तालं च्छत्रं मातलिनं तुरगान्वायुनंदनम् ॥ ऐंद्रं धनुस्तच्चिच्छेद नवबाणैस्त्वरान्वितः ६३ वातात्मजमातलिनौ मूर्च्छितौ पतितौ भुवि ॥ क्षणमात्रेण स्वस्थोऽभूत्तदा स वायुनंदनः ६४ तदा रामो वायुपुत्रस्कंधे स्थित्वा रणाजिरे ॥ चकार तुमुलं युद्धं रावणेन भयावहम् ६५ रावणः परिघेणैव संताड्य मारुतिं हृदि ॥ चकार मूर्च्छितं वेगात्पपात स पुनर्भुवि ६६ तदा सस्मार रामोऽपि स्वरथं समरांगणे ॥ तावद्रथः क्षणादेवाययौ खादग्रतः स्थितः ६७ दारुकः सारथिर्यत्र यत्र शस्त्राण्यनेकशः ॥ गदा पद्मे तु यत्रास्ति सर्वदा गरुडो ध्वजे ६८ यस्मिंञ्छैब्यश्च सुग्रीवस्तथा चैव बलाहकः ॥ मेघपुष्पश्च चत्वारो वायुवेगा हयोत्तमाः ६९ यत्र छत्रं वरं दिव्यं हेमदण्डं विराजते ॥ चामरे द्वे शुभे यत्र शार्ङ्गं वै यत्र सद्धनुः २७० तं रथं राघवो दृष्ट्वा परिक्रम्य प्रणम्य च ॥ आरुरोह मुदा युक्तः शार्ङ्गं स्वं धनुराददे ७१ ततो रामः शरैस्तीक्ष्णैर्दशास्यस्य रथं क्षणात् ॥ चकार चूर्णं साश्वं तं रावणं चाप्यतर्जयत् ७२ तदाऽन्यरथमारूढो रावणो राघवं ययौ ॥ ततो रामः शरैस्तीक्ष्णैर्दशाननशिरांसि सः ७३ चिच्छेद तानि गगने गत्वा तोपयुतानि हि ॥ रामहस्तान्मृतिर्जाताऽस्माकं चेति विचिंत्य च ७४ वंदनं कर्तुकामानि गगनाच्च रणाजिरे ॥ सस्मितानि पतंति स्म राघवस्य पदोपरि ७५ रामः शिरांसि दृष्ट्वाऽथ विदीर्णास्यानि खात्पुनः ॥ मां हंतुं प्रद्रवंतीति मत्वा भीत्या न्यताडयत् ७६ शरौघैः शतशः शीघ्रं तदद्भुतमिवाऽभवत् ॥ शतमेकोत्तरं छिन्नं शिरसां चैकवर्चसाम् ७७ शतमूर्ध्नो रावणस्य चैकोत्तरसहस्रकम् ॥ छिन्नं तत्कल्पभेदेन वदंतीत्यपि केचन ७८ न दृष्ट्वा रावणस्यांतं विभीषणमतेन सः ॥ नाभिदेशेऽमृतं तस्य कुंडलाकारसंस्थितम् ७९ पावकास्त्रेण तच्छीघ्रं शोषयामास राघवः ॥ ततः शिरांसि बाहूंश्च चिच्छेद रावणस्य सः २८० एकेन मुख्यशिरसा बाहुभ्यां रावणो बभौ ॥ तयोर्युद्धमभूद्धोरं तुमुलं रोमहर्षणम् ८१ ततो दारुकवाक्येन मर्मदेशे न्यताडयत् ॥ ब्रह्मास्त्रेण रघुश्रेष्ठः समरे दशकंधरम् ८२ स शरो हृदयं भित्वा हत्वा तं तु दशाननम् ॥ रामतूणीरमाविश्य मेने स कृतकृत्यताम् ८३ रावणस्य च देहोत्थं ज्योतिरादित्यवत्स्फुरत् ॥ प्रविवेश रघुश्रेष्ठं देवानां पश्यतां सताम् ८४ तदा देवास्तुष्टुवुस्तं ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ नेदुः खे देववाद्यानि ननृतुश्चाप्सरोगणाः ८५ तदा मंदोदरी भर्त्रा सह देहं विसृज्य सा ॥ ययौ वैकुंठभुवनं रावणेन मुदान्विता ८६ ततो विभीषणेनैव रामो रावणसत्क्रियाम् ॥ कारयित्वा लक्ष्मणेन लंकायां तं विभीषणम् ८७ नीत्वाऽभिषेचयित्वाऽथ न्यासभूतां

---

१ शते इति पाठः ।

तदंतिके ॥ वायुपुत्रकृतां लंकां मोचयामास राक्षसात् ८८ विभीषणादिभिः शीघ्रमशोकं प्रेष्य मारुतिम् ॥ सीतायै सकलं वृत्तं श्रावयामास राघवः २८९ ॥ इति श्रीशतकोटिचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे युद्धचरित्रे रावणवधो नामैकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ अथ तां दिव्यवस्त्रैश्च भूषयित्वा विदेहजाम् ॥ सुस्नातां शिबिकासंस्थां वेष्टितां वेत्रपाणिभिः १ निन्युः श्रीरामसान्निध्यं सुग्रीवाद्यास्त्वरान्विताः ॥ नानावाद्यसमुत्साहैर्नर्तनैर्वारयोषिताम् २ ततोऽवरुह्य यानात्सा पद्भ्यां गत्वा शनैःपतिम् ॥ ननाम सीता श्रीरामं लज्जिताऽऽसीत्पतेः पुरः ३ रामोऽपि दृष्ट्वा तां सीतां शुद्धां ज्ञात्वाऽपि तां पुनः ॥ सर्वेषां प्रत्ययार्थं हि तदा वचनमब्रवीत् ४ यथेच्छं गच्छ वैदेहि रिपुगेहनिवासिनि ॥ न त्वामंगीकरोम्यद्य ब्रह्मणा प्रार्थितोऽप्यहम् ५ तद्रामवचनं श्रुत्वा कारयित्वा चितां शुभाम् ॥ लक्ष्मणेनाऽथ सुस्नाता सीता वचनमब्रवीत् ६ रामादन्यं चेतसाऽपि नाहं जानामि पावक ॥ यदिदं मेस्ति सत्यं हि तर्हि त्वं शीतलो भव ७ इति सा शपथं कृत्वा विवेशानलमुत्तमम् ॥ ततः स देववाक्यैश्च तथा दशरथस्य च ८ वचनाज्जानकीं शुद्धां ज्ञात्वा तामग्रहीत्प्रभुः ॥ सुभूषितां पावकेन स्वांके संस्थापितां शुभाम् ९ पंचवट्यां स्वयं तत्र पुरा न्यस्तां च पावके ॥ आलिंग्य जानकीं रामो निजांके संन्यवेशयत् १० तामसी राजसी चैव सात्विकी या त्रिधा पुरा ॥ जाता रावणघातार्थं सा जातैकत्र वै तदा ११ ततो देवैः स्तुतो रामश्चेंद्रेण समरे मृतान् ॥ वानरादीन् सुधावृष्ट्या जीवयामास सादरम् १२ तत्रैकं वानरं रामोऽदृष्ट्वा पप्रच्छ मारुतिम् ॥ राघवं मारुतिः प्राह कुंभकर्णेन भक्षितः १३ यदि किंचित्तस्य कपेर्नखकेशास्थिलोहितम् ॥ रणेऽभविष्यत्पतितं तर्ह्यद्यामृतवृष्टितः १४ अभविष्यज्जीवितः स सत्यं विद्धि रघूत्तम ॥ सुधावृष्ट्या राक्षसास्ते जीवयिष्यंति वै पुनः १५ इति भीत्या पुराऽस्माभिः सर्वे त्यक्ता महोदधौ ॥ तन्मारुतेर्वचः श्रुत्वा यमराजं व्यलोकयत् १६ यमोऽपि भीत्या रामाग्रेऽर्पयत्तं प्लवगोत्तमम् ॥ तं दृष्ट्वा राघवस्तुष्टस्तदाज्ञां नाकमुत्तमम् १७ गंतुं ददौ मातलिने सोऽपि नत्वा रघूत्तमम् ॥ रथेन वाजियुक्तेन ययौ मघवतः पुरीम् १८ रामस्तु मंगलस्नानं कर्तुं संप्रार्थितोऽपि हि ॥ विभीषणेन भरतं स्मृत्वा नांगीचकार सः १९ ततः सर्वैर्वानरैश्च पुष्पकं चारुरोह सः ॥ रथेन दारुकश्चाऽपि गरुडो मकरध्वजः २० विभीषणश्चारुरोह पुष्पकं राघवाज्ञया ॥ ततस्ते निर्जराः सर्वे राममामंत्र्य खं ययुः २१ पृष्ट्वा रामं दशरथो विमानेन ययौ दिवम् ॥ अथ तं राघवं प्राह पुष्पकस्थं विभीषणः २२ राम ते प्रष्टुमिच्छामि तत्त्वं मां वक्तुमर्हसि ॥ ऐरावणगृहे राम यदा पातालमुत्तमम् २३ पुरा गतस्तदा तूष्णीं किमर्थं त्वं स्थितः प्रभो ॥ कथं तौ न हतौ दुष्टौ तदैव क्षणमात्रतः २४ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा विहस्य राघवोऽब्रवीत् ॥ भ्रमराणां वधः पूर्वं विधिना मारुतेः करात् २५ प्रोक्तस्तस्मान्मया तूष्णीं प्रतीक्षा मारुतेः कृता ॥ अन्यच्चापि जगत्यां हि मारुतेः पौरुषं जनाः २६ वदंतु येन श्रीरामलक्ष्मणौ मोचितौ पुरा ॥ असुराभ्यां हि पाताले सोऽयं श्रीरामसेवकः २७ इति पौरुषवृद्ध्यर्थं मारुतेर्जगतीतले ॥ मम दासस्य वलिनस्तदा तूष्णीं स्थितं मया २८ नोचेद्धुंकारमात्रेण पथि हंतुं न किं क्षमः ॥ ईषिकास्त्रेण काकस्य येन नेत्रं विदारितम् २९ शतयोजनपर्यंतं मारीचोऽब्धौ पतत्रिणा ॥ पुरा येन मया त्यक्तः सोऽहं किं कुंठितस्तदा ३० तयोर्वधे तु पाताले न शस्त्रार्थं प्रतीक्षितम् ॥ मारुतेः पौरुषार्थं हि सत्यं वेद विभीषण ३१ इति

१ अभवज्जीवितः सत्यं सत्यं विद्धीति पाठः ।

रामवचः श्रुत्वा मारुतिः स विभीषणम् ॥ तदा प्राह विहस्याथ किं त्वं तद्विस्मृतोऽसि हि ३२
सेतुकाले राघवेण गर्वं दृष्ट्वा मयि स्थितम् ॥ लांगूलं खंडितं पूर्वं लिंगोत्पाटनहेतुना ३३ तस्य मे
राघवाग्रे हि किं बलं मन्यसेऽत्र हि ॥ किं विलंबो राघवाय तयोरसुरयोर्वधे ३४ वर्धिता निज-
दासस्य कीर्तिरत्र विभीषण ॥ इति तन्मारुतेर्वाक्यं श्रुत्वा रामं विभीषणः ३५ ननाम परया
भक्त्या ततः सम्यक् प्रपूजयत् ॥ अथ रामः पुष्पकस्थः सीतया प्रार्थितो मुहुः ३६ तद्वाक्य-
गौरवात्तुष्टस्त्रिजटायै वरान्ददौ ॥ वस्त्रालंकारभूषाभिः पूर्वं तुष्टां विधाय च ३७ त्रिजटे वचनं
मेऽद्य शृणु मंगलदायकम् ॥ कार्तिके माधवे माघे चैत्रे मासचतुष्टये ३८ स्नात्वाऽग्रे त्रिदिनं
स्नानं त्वत्प्रीत्यर्थं नरोत्तमाः ॥ करिष्यंति हि तेनैव कृतकृत्या भविष्यसि ३९ यैर्नरैस्त्रिदिनं
स्नानं न कृतं पौर्णिमोर्ध्वतः ॥ तेषां मासकृतं पुण्यं हर त्वं वचनान्मम ४० अन्यच्चापि शृणुष्व
त्वं दीयते यो वरो मया ॥ अशुचीनि गृहाण्येव तथा श्राद्धहवींषि च ४१ क्रोधाविष्टेन दत्तानि
विधिपुत्रकृतान्यपि ॥ त्रिजटे तानि तुभ्यं हि शृण्वन्यत्त्वं मयोच्यते ४२ पादशौचमनभ्यंगं तिलहीनं
च तर्पणम् ॥ सर्वं तत्त्रिजटे तुभ्यं तथा श्राद्धमदक्षिणम् ४३ इति दत्त्वा वरान् रामस्त्रिजटासर-
मान्वितः ॥ स विभीषणसुग्रीवमर्कटध्वजवानरैः ४४ ययौ विहायसा सीतां दर्शयन् कौतुकानि सः ॥
पश्य सीते पुरीं लंकां तथा रणभुवं शुभाम् ४५ पश्य सेतुं मया बद्धं शिलाभिर्लवणार्णवे ॥ एतच्च
दृश्यते तीर्थं सेतुबंधमिति स्मृतम् ४६ इत्युक्त्वा रघुवीरस्तु राक्षसेंद्रस्य वाक्यतः ॥ पुष्पकाद्भुवि
चोत्तीर्य धृत्वा कोदंडमुत्तमम् ४७ बभंज सेतुं तत्कोट्या धनुष्कोटिरितीर्यते ॥ अतएव
हि तत्तीर्थं स्नानात्कैवल्यदायकम् ४८ कोदंडपाणिर्नाम्नाऽऽसीद्राममूर्तिश्च तत्र हि ॥ एत-
स्मिन्नंतरे तत्र संपातिः स ययौ तदा ४९ तमालक्ष्य रामचंद्रस्तं प्राह स्मितपूर्वकम् ॥ बंधोर्ना-
म्नाऽत्र तीर्थं त्वं कुरु सेतौ महत्तमम् ५० तथेति रामवचनाद्भ्रातुः संतोषकाम्यया ॥ तीर्थं चकार
सम्पातिर्जटायुमिति विश्रुतम् ५१ ततो रामाज्ञया यानं संपातिश्चारुरोह सः ॥ ततो यानेन तां सीतां
दर्शयन् कौतुकानि हि ५२ ययौ रामेश्वरं पूज्य तथा श्रीरघुनंदनः ॥ सीतेऽत्र पश्य मंत्रार्थमेकांते
संस्थितं पुरा ५३ अत्र दर्भेषु शयनं कृतं पश्य विदेहजे ॥ नवग्रहार्थं प्रक्षिप्तान्पाषाणान्पश्य सागरे
५४ तूष्णीमेव स्थितं पश्य सागरं मम वाक्यतः ॥ एवं तां दर्शयन् रामः किष्किंधां प्रययौ क्षणात्
५५ वानराणां स्त्रियः सर्वा विमाने स्थाप्य राघवः ॥ ययौ तां दर्शयन् सीतां कौतुकानि समं-
ततः ५६ प्रवर्षणगिरिं पश्य ऋष्यमूकाचलं तथा ॥ पंपासरोवरं पश्य कृष्णां भीमरथीं शुभाम् ५७
पश्य पंचवटीं रम्यां गोदातीरविराजिताम् ॥ अगस्तेराश्रमं पश्य सुतीक्ष्णस्याऽश्रमं तथा ५८
पश्याऽत्रेराश्रमं सीते चित्रकूटं समीक्षय ॥ कालिंदीं जान्हवीं पश्य भरद्वाजाश्रमं तथा ५९ इत्युक्त्वा
जानकीं रामो भरद्वाजार्थितस्तदा ॥ तस्थौ तस्याश्रमे यानादवरुह्य यथासुखम् ६० माघशुक्लचतुर्थ्यां
हि पूर्णे वर्षे चतुर्दशे ॥ भरद्वाजोऽपि तपसा स्वर्गं निर्माय भूतले ६१ पूजयामास श्रीरामं सीता-
वानरसंयुतम् ॥ रामोऽपि हृदि संमन्त्र्य मारुतिं वाक्यमब्रवीत् ६२ अयोध्यां गच्छ भरतं मद्वृत्तं
कथयस्व तम् ॥ सखायं शृंगवेरे मे वृत्तं कथय गुहकम् ६३ तथेति गुहकं गत्वा कपिर्वृत्तं न्यवेद-
यत् ॥ गुहकोऽपि मुदा युक्तस्तदा रामांतिकं ययौ ६४ ततोऽयोध्यां ययौ वेगान्मारुतिः स
विहायसा ॥ नंदिग्रामेऽपि भरतो पूर्णे वर्षे चतुर्दशे ६५ नागते राघवे वन्हि सन्नद्धो भूत्प्रवेशि-
तुम् ॥ शत्रुघ्नं भरतः प्राह रावणेन रणांगणे ६६ श्रीरामलक्ष्मणौ वीरौ हतौ मन्येऽद्य नागतौ ॥

आकारिता मया सर्वे नृपा एते बलैर्युताः ६७ लंकां गत्वा राघवस्य साहाय्यं कर्तुमिच्छता ॥
सोहमग्निं विशाम्यद्य रवावस्ताचलं गते ६८ त्वं गच्छ पार्थिवैर्लंकां हत्वा युद्धे दशाननम् ॥ मोच-
यित्वा जनकजां ततो नः पारलौकिकम् ६९ रामादीनां त्रिबंधूनां कर्तुमर्हसि सादरम् ॥ इति
तद्वाक्यमाकर्ण्य पौरा जानपदा नृपाः ७० शत्रुघ्नो मातरः सर्वा ऊर्मिलाद्याः स्त्रियश्च ताः ॥ सुमं-
त्राद्या मंत्रिणश्च पौरनार्यश्च सेवकाः ७१ भरतं वेष्टयामासुः खेदाद्विव्हलमानसाः ॥ भरतः सांत्वयन्
सर्वान्ययौ तां शरयूं नदीम् ७२ चितां कृत्वा ततः स्नात्वा ददौ दानान्यनेकशः ॥ सप्त प्रदक्षिणाः
कृत्वा वन्हिं ध्यात्वा रघूत्तमम् ७३ सीतां तां लक्ष्मणं वीरं नत्वा मातृगुरुं मुनीन् ॥ आराध्य
देवतां ध्यात्वा ह्युत्तराभिमुखः स्थितः ७४ रवौ न्यस्तेक्षणः सायं प्रतीक्षन् संस्थितः क्षणम् ॥
महान्कोलाहश्चासीत्तदा स्त्रीपुरुषैः कृतः ७५ एतस्मिन्नंतरे खस्थस्तद्दृष्ट्वा वायुनंदनः ॥ प्रवेष्टुमुद्यतं
वेगाद्भरतं गद्गदस्वनः ७६ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं सुधया सेचयन्निव ॥ मा विशस्वानलं वीर राघ-
वोऽद्य समागतः ७७ सीतया लक्ष्मणेनाऽपि भरद्वाजाश्रमं प्रति ॥ वानरैः सहितं रामं श्वस्त्वं
पश्यसि निश्चयात् ७८ रामोऽप्युत्कंठितस्त्वां हि द्रष्टुमस्ति जटाधर ॥ इति तद्वाक्सुधावृष्टिसेचितो
भरतो मुदा ७९ वन्हिं नत्वा परावृत्य ननाम वायुनंदनम् ॥ भरतं मारुतिश्चापि नत्वालिंग्य सवि-
स्तरम् ८० श्रावयामास श्रीरामवृत्तं संतोषकारकम् ॥ तच्छ्रुत्वा भरतस्तुष्टः शोभयामास तां पुरीम्
८१ अयोध्यां तोरणाद्यैश्च पौरैः प्रत्युज्जगाम तम् ॥ मस्तके पादुके बद्ध्वा पुरस्कृत्याऽथ वारणम् ८२
माघस्य सितपंचम्यां प्राप्ते पंचदशेऽब्दके ॥ प्रभाते भरतो याम्ये ददर्श पुष्पकं खगम् ८३
ननाम राघवं दृष्ट्वा साष्टांगं भरतस्तदा ॥ रामोऽप्यालिंग्य भरतं कृत्वा रूपाण्यनेकशः ८४ एक-
काले जनान् सर्वान्पृथक् स परिषस्वजे ॥ आदौ पश्चान्न रामेण कृतमालिंगनं तदा ८५ रामान्
दृष्ट्वा ह्यसंख्यातान् जनाश्चासन्सुविस्मिताः ॥ समाश्वास्याऽथ भरतं राघवः साश्रुलोचनः ८६
ननाम शिरसा मातॄर्वसिष्ठं चाप्यरुन्धतीम् ॥ ततो वाद्यनर्तनाद्यैर्नंदिग्रामं ययौ शनैः ८७ श्मश्रु-
कर्मोद्वर्तनं च तैलाभ्यंगं तु बंधुभिः ॥ नंदिग्रामेऽकरोद्रामो नानामांगल्यवस्तुभिः ८८ नववाद्यसु-
घोषाश्च नेदुः सर्वत्र सुस्वराः ॥ नार्यो नीराजयामासू रत्नदीपै रघूत्तमम् ८९ ततः सीताऽपि श्वश्रूः
सा प्रणनाम[1] त्वरुंधतीम् ॥ वसिष्ठं ब्राह्मणान्वृद्धान्वंदनीयान्यथाक्रमम् ९० ततः सीतां समालिंग्य
कौसल्याद्याश्च मातरः ॥ स्नापयामासुर्मांगल्यद्रव्यैर्वाद्यपुरःसरम् ९१ वस्त्रालंकारभूषाभिः शुशुभे
जानकी तदा ॥ भरतः पादुके ते तु राघवस्य सुपूजिते ९२ योजयामास रामस्य पादयोर्भ-
क्तिसंयुतः ॥ ततोऽतिविनयात्प्राह भरतो रघुनंदनम् ९३ राज्यमेतन्न्यासभूतं मया निर्यापितं
तव ॥ कोष्ठागारं बलं कोशं कृतं दशगुणं मया ९४ त्वत्तेजसा जगन्नाथ पालयस्व पुरं स्वकम् ॥
तथेति राघवश्चोक्त्वा भरतं संन्यवेशयत् ९५ ततः स दिव्यवस्त्राणि परिधाय रघूत्तमः ॥ सीतया
रथमारुह्य वाद्यघोषैर्जयस्वनैः ९६ वारांगनानृत्यगीतैर्ययौ निजपुरीं प्रति ॥ पौरनार्यश्च सौधस्था
ववृषुः पुष्पवृष्टिभिः ९७ चक्रुर्नीराजनं मार्गे नानावलिपुरःसरम् ॥ रामो रथात्तदोत्तीर्य सीतां
संप्रेष्य वै गृहम् ९८ पुष्पकं प्राह गच्छ त्वं कुबेरं वह सर्वदा ॥ तथेति रामवचनाज्जगाम पुष्पकं
तु तत् ९९ अथ रामः सभामध्ये विवेश कपिभिः सह ॥ ददौ कपिभ्यो गेहानि वस्तुं रम्याणि
सादरम् १०० अथ रामाय राज्यार्थमभिषेकं गुरुस्तदा ॥ चकार सुमुहूर्ते वै महामंगलपूर्वकम् १

---

१ समे इति पाठः ।

हनुमत्प्रमुखाद्यैश्च चतुःसिंधुजलं शुभम् ॥ समानीय नृपैः सर्वैर्महावाद्यपुरःसरम् २ छत्रं च तस्य जग्राह पृष्ठसंस्थः स लक्ष्मणः ॥ दधार सव्यपार्श्वस्थश्चामरं भरतस्तदा ३ शत्रुघ्नो वामपार्श्वस्थो दधार व्यजनं शुभम् हनूमान्पादुके दिव्ये दधार पुरतः स्थितः ४ वायव्यादिचतुष्कोणसंस्थितास्ते महौजसः ॥ सुग्रीवाद्यास्तदा चासंश्चत्वारो राघवेक्षणाः ५ सुग्रीवो जलपात्रं च वरादर्शं विभीषणः॥ दधार हस्ते तांबूलपात्रं स वालिनंदनः ६ वस्त्रकोशं जांववांश्च दधार वेगवत्तरः ॥ तस्थौ सिंहासने रामः सपृष्ठांकोपवर्हणः ७ सौमित्रिवामपार्श्वेऽथ संपातिः संस्थितोऽभवत् ॥ वामपार्श्वे भरतस्य गुहकः संस्थितोऽभवत् ८ शत्रुघ्न वामपार्श्वेऽथ संस्थितो मकरध्वजः ॥ हनुमद्वामपार्श्वे च गरुडः संस्थितोऽभवत् ९ सुग्रीवादिचतुर्णां ते वामपार्श्वेषु संस्थिताः ॥ श्रीचित्ररथविजयसुमंत्रदारुकास्तथा ११० नानाराजोपकरणधृतहस्ता महौजसः ॥ ययुर्देवासुराः सर्वे यक्षगंधर्वकिन्नराः ११ औषध्यः पर्वता वृक्षाः सागराश्चाऽथ निम्नगाः ॥ मालां च कांचनीं वायुर्ददौ वासवचोदितः १२ सर्वरत्नसमायुक्तं मणिकांचनभूषितम् ॥ ददौ हारं नरेंद्राय स्वयं शक्रस्तु भक्तितः १३ प्रजगुर्देवगंधर्वा ननृतुर्वारयोषितः ॥ देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात खात् १४ ततोऽकरवं स्तुतिमहं भरतेनाऽतिपूजितः १५ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ सुग्रीवमित्रं परमं पवित्रं सीताकलत्रं नवमेघगात्रम् ॥ कारुण्यपात्रं शतपत्रनेत्रं श्रीरामचंद्रं सततं नमामि १६ संसारपारं निगमप्रचारं धर्मावतारं हृतभूमिभारम् ॥ सदाऽविकारं सुखसिंधुसारं श्रीरामचन्द्रं सततं नमामि १७ लक्ष्मीविलासं जगतां निवासं लंकाविनाशं भुवनप्रकाशम् ॥ भूदेववासं शरदिन्दुहासं श्रीरामचन्द्रं सततन्नमामि १८ मंदारमालं वचने रसालं गुणैर्विशालं हतसप्ततालम् ॥ क्रव्यादकालं सुरलोकपालं श्रीरामचन्द्रं सततं नमामि १९ वेदांतगानं सकलैः समानं हतारिमानं त्रिदशप्रधानम् ॥ गजेंद्रयानं विगतावसानं श्रीरामचन्द्रं सततन्नमामि १२० श्यामाभिरामं नयनाभिरामं गुणाभिरामं वचनाभिरामम् ॥ विश्वप्रणामं कृतभक्तकामं श्रीरामचन्द्रं सततन्नमामि २१ लीलाशरीरं रणरंगधीरं विश्वैकसारं रघुवंशहारम् ॥ गंभीरनादं जितसर्ववादं श्रीरामचंद्रं सततं नमामि २२ खले कृतांतं स्वजने विनीतं सामोपगीतं मनसाप्रतीतम् ॥ रागेण गीतं वचनाददीतं श्रीरामचंद्रं सततं नमामि २३ श्रीरामचंद्रस्य वराष्टकं त्वां मयेरितं देवि मनोहरं ये॥ पठंति शृण्वन्ति गृणंति भक्त्या ते स्वीयकामान्प्रलभंति नित्यम् २४ इति स्तुत्वा रामचंद्रं सभायां संस्थितस्त्वहम् ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र राजा दशरथो महान् २५ दृष्ट्वा रामं ससीतं च विमानस्थोऽर्कसन्निभः ॥ स्तुत्वा रामं परात्मानं राज्यस्थं बंधुवेष्टितम् २६ उवाच रामं संतुष्टः सुरानीकविराजितः ॥ दशरथ उवाच ॥ धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं धन्यौ तौ पितरौ मम २७ धन्यो देशः कुलं धन्यं यस्त्वां राज्याभिषेचितम् ॥ पश्याम्यद्य महाबाहो धन्या सा जननी तव २८ या कौसल्या समुत्साहं नेत्राभ्यां तेऽद्य पश्यति ॥ इत्युक्तवंतं राजानं ननाम स रघूत्तमः २९ कौसल्याद्या राजदाराः सर्वे ते पौरवासिनः ॥ लक्ष्मणो भरतश्चैव शत्रुघ्नस्तेऽथ मंत्रिणः १३० नमस्कारान्नृपं चक्रुर्विमानस्थं मुदान्विताः ॥ तान् राजापि पृथक् पृष्ट्वा सर्वैर्देवगणैर्युतः ३१ पूजितो रामचंद्रेण मया सह न्यवर्तत ॥ ययुः स्वं स्वं पदं सर्वे मया राज्ञा सुरास्तदा ३२ रामेऽभिषिक्ते राजेंद्रे सर्वलोकसुखावहे ॥ वसुधा सस्यसंपन्ना फलवंतो महीरुहाः ३३ गंधहीनानि पुष्पाणि गंधवंति चकाशिरे ॥

१ सारमिति पाठः । २ विभीतमिति पाठः ।

सहस्रशतमश्वानां धेनूनां रघुनंदनः ३४ ददौ शतं वृषाणां च द्विजेभ्यो वसुकोटिशः ॥ सूर्यकांतिसमप्रख्यां सर्वरत्नमयीं स्रजम् ३५ सुग्रीवाय ददौ प्रीत्या राघवो हर्षसंयुतः ॥ अवतंसं ददौ श्रेष्ठं राक्षसेंद्राय राघवः ३६ अंगदाय ददौ दिव्ये राघवो बाहुभूषणे ॥ चंद्रकोटिप्रतीकाशं मणिरत्नविभूषितम् ३७ सीतायै प्रददौ हारं प्रीत्या रघुकुलोत्तमः ॥ सा तं हारं ददौ वायुपुत्रं रामसमर्पितम् ३८ तेन हारेण शुशुभे मारुतिर्गौरवेण च ॥ तदा दृष्ट्वा हनूमंतं रामो वचनमब्रवीत् ३९ मारुते त्वां प्रसन्नोऽस्मि वरं वरय कांक्षितम् ॥ हनूमानपि तं प्राह नत्वा रामं प्रहृष्टधीः १४० त्वन्नामस्मरतो राम मनस्तृप्यति नो मम ॥ अतस्त्वन्नाम सततं स्मरन्स्थास्यामि भूतले ४१ यावत्स्थास्यति ते नाम लोके तावत्कलेवरम् ॥ मम तिष्ठतु राजेंद्र वरोऽयं मेऽभिकांक्षितः ४२ यत्र यत्र कथा लोके प्रचरिष्यति ते शुभा ॥ तत्र तत्र गतिर्मेऽस्तु श्रवणार्थं सदैव हि ४३ देवालयान्नदीतीरात्तीर्थाद्वापिजलाशयात् ॥ विनाऽन्यत्र स्थले तेऽस्तु कथा षट्घटिकोर्ध्वतः ४४ रामस्तथेति तं प्राह मुक्तस्तिष्ठ यथासुखम् ॥ कल्पांते मम सायुज्यं प्राप्स्यसे नाऽत्र संशयः ४५ तमाह जानकी प्रीता यत्र कुत्रापि मारुते ॥ स्थितं त्वामनुयास्यंति भोगाः सर्वे ममाज्ञया ४६ ग्रामारामपत्तनेषु व्रजखेटकसद्मसु ॥ वनदुर्गपर्वतेषु सर्वदेवालयेषु च ४७ नदीषु क्षेत्रतीर्थेषु जलाशयपुरेषु च ॥ वाटिकोपवनाश्वत्थवटवृंदावनादिषु ४८ त्वन्मूर्तिं पूजयिष्यंति मानवा विघ्नशांतये ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या नश्यंति स्मरणात्तव ४९ ये चान्ये वानराद्याश्च ह्ययोध्यां समुपागताः ॥ अमूल्याभरणैर्वस्त्रैः पूजिता राघवेण ते १५० सुग्रीवप्रमुखाः सर्वे वानराः सविभीषणाः ॥ मकरध्वजसंपातिगुहकाः पार्थिवादयः ॥ यथार्हं पूजितास्तेन रामेण वसनादिभिः ५१ ततः सर्वैर्भोजनार्थं राघवः संस्थितोऽभवत् ॥ रामेण प्राणाहुतयो गृहीताश्चेति मारुतिः ५२ निरीक्ष्योड्डीय वेगेन रामाग्रे भोजनस्य च ॥ त्रिपदायां स्थितं पात्रं हैमं पक्वान्नपूरितम् ५३ निनाय वामहस्तेन धृत्वा खे विहसन्मुदा ॥ स्वयं भुक्त्वा रामशेषं प्राक्षिपद्वानरानपि ५४ तदा विभीषणाद्याश्च स्वीयपात्राणि वेगतः ॥ विसृज्य मारुतिं स्तुत्वा त्वया सम्यक्कृतं त्विति ५५ तत्क्षिप्तं राघवोच्छिष्टं बुभुजुः संभ्रमान्विताः ॥ महान् कोलाहलश्चासीद्रामोच्छिष्टार्थमादरात् ५६ सीतारामौ तन्निरीक्ष्य मुदा प्रहसतुस्तदा ॥ एवं नानाकौतुकानि कुर्वंतो राघवांतिके ५७ सुग्रीवाद्याः सुखं तस्थुस्तोषयंतः कियद्दिनम् ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र पुष्पकं चागमत्पुनः ५८ प्राह देव कुबेरेण प्रेषितं त्वामहं पुनः ॥ मामाह यत् कुबेरस्तच्छृणुष्व रघुनंदन ५९ जितं त्वं रावणेनादौ पश्चाद्रामेण निर्जितम् ॥ अतस्त्वं राघवं नित्यं वह यावद्वसे भुवि १६० यदागच्छेद्रघुश्रेष्ठो वैकुंठं याहि मां तदा ॥ तच्छ्रुत्वा राघवः प्राह सुग्रीवादीन्यथास्थले ६१ स्थाप्य शीघ्रमयोध्यायां राजद्वाराद्बहिर्वस ॥ तथेति रामवचनाद्वानराद्यान्यथास्थले ६२ स्थाप्ययानमयोध्यायां राजद्वाराद्बहिः स्थितम् ॥ चकार राज्यं धर्मेण लंकायां स विभीषणः ६३ प्रशास राज्यं पाताले धर्मेण मकरध्वजः ॥ चकार तार्क्ष्यः संपातिं यौवराज्यपदे निजे ६४ शशास राज्यं कपिभिः किष्किंधायां कपीश्वरः ॥ शृंगवेरपुरे राज्यं गुहकश्चाऽकरोन्मुदा ६५ नत्वा रामं वायुपुत्रो ययौ तप्तुं हिमालयम् ॥ सर्वे विभीषणाद्याश्च पंचमे सप्तमेऽहनि ६६ दर्शनार्थं राघवस्य साकेतं प्रययुः सदा ॥ पंचसप्तदिनान्यत्र स्थित्वा श्रीराघवांतिकम् ६७ यातायातं सदा चक्रुः स्वस्वराज्याद्रघूत्तमम् ॥ रामोऽपि राज्यमखिलं शशासाऽखिलवत्सलः ६८ अनिच्छं तं हि सौमित्रिं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ लक्ष्मणः परया भक्त्या रामसेवापरोऽभवत् ६९

---

१ भक्तवत्सलः इति पाठः । २ पूजयामास राघवः इति पाठः ।

विश्वामित्राध्वरे पूर्वं रणयागस्य पूर्णता ॥ न कृता या राघवेण सा कृता स्वपदे तदा ॥ रणयागः सविस्ताराद्वर्ण्यते शृणु पार्वति ७० रणांगणं यज्ञकुंडं तत्र वै ह्यपलायनम् ॥ तच्च वेदविधानं च ब्रह्मसत्रं प्रकीर्तितम् ७१ कर्मणश्च खटाटोपो ज्ञेयः शस्त्रखणस्वनः ॥ संमार्जनं स्रुक्स्रुवयोर्ज्ञेयं पाषाणघर्षणम् ७२ शस्त्राणां मलशोधार्थं क्रियते यद्रणांगणे ॥ भूम्यां शराणां विस्तारः परिस्तरणमुत्तमम् ७३ परिसमूहनं धैर्यं वन्हिः कालानलो महान् ॥ स्रुवेण बाणरूपेण मांसाहुतिसमर्पणम् ७४ रक्तधारा वसोर्धारा हाहाकारो भयानकः ॥ स ॐकारवषट्कारघोषो ज्ञेयो रणाध्वरे ७५ अग्नेर्ज्वाला शस्त्रतेजोधूम्रः स्वेदस्रवो रणे ॥ ज्वालातिशयशांत्यर्थं पृषदाज्यस्य सेचनम् ७६ यत्तदत्र तु वीराणामस्त्रमोचनमुत्तमम् ॥ ज्ञानेन सह जीवस्य बलिर्दीपबलिः स्मृतः ७७ ये देहलोभिनो जीवा बलिदीपहराः स्मृताः ॥ रामहस्तान्मृतिं त्यक्त्वा ये कुर्वंति पलायनम् ७८ देहबंधान्न मुक्तास्ते बलिभक्षणदोषतः ॥ पूर्णाहुतिः शिरोभिर्हि ज्ञेया तत्र प्रदक्षिणाः ७९ उच्चाटनं हि सव्येन वीराणां जयहेतवे ॥ निजपदप्रदानं च ज्ञेया सा दक्षिणाऽध्वरे ८० सुरैर्यापुष्पवृष्टिस्तज्ज्ञेयं विप्राभिषेचनम् ॥ जयसंपादनं युद्धे श्रेयः संपादनं हि तत् ८१ चराचराणामानन्दो ज्ञेयः स निजगोत्रिणाम् ॥ भूतानां तर्पणं विप्रभोजनं संप्रकीर्तितम् ८२ एवं सुबाहुना युद्धे राघवस्य रणाध्वरः ॥ तथा गाधिजयज्ञोऽपि द्वौ तौ ज्ञेयौ सहैव हि ८३ कृताध्वरसमाप्तिस्तु विश्वामित्रेण वै पुरा ॥ विसर्जितो न रामेण दृष्ट्वाऽतृप्तं रणाध्वरे ८४ कालानलं पुनस्तस्य तृप्त्यर्थं चाकरोन्मतिम् ॥ कृत्वा भूमेर्महत्पात्रं विराधरुधिरेण हि ८५ पात्रस्य प्रोक्षणं कृत्वा चित्राहुत्यर्थमादरात् ॥ रामःशूर्पणखायाश्च घ्राणं कर्णौ विभेद यत् ८६ प्राणाहुतिभ्यो रामेण त्रिशिराः खरदूषणौ ॥ मारीचश्च कबंधश्च पंचैते निहताःक्षणात् ८७ शिखाबंधविमोक्षार्थं शबरीभवबंधनात् ॥ कृता मुक्ता तु रामेण जलस्पर्शनहेतवे ८८ नेत्रयोर्निहतो वाली दत्तं तद्रुधिरं तदा ॥ क्वाथिलंकापुरी दग्धा कुंभकर्णस्तथौदनः ८९ पक्वान्नमिंद्रजित् ज्ञेयः शाकार्थं राक्षसा हताः ॥ वरान्नं सारणो ज्ञेयः प्रहस्तो वटकः स्मृतः १९० निकुंभः पर्पटो ज्ञेयः कुंभस्तु लवणं स्मृतः ॥ पायसार्थं कालनेमिस्त्वतिकायः सशर्करा ९१ क्षीरमैरावणो ज्ञेयो घृतं मैरावणः स्मृतः ॥ दध्योदनः समाप्तौ तु आहवे च स रावणः ९२ हत्वा निवेदितः पात्रे तस्य कालानलस्य च ॥ उच्छिष्टबलिसंत्यागः केशत्वक्कीकसादिनाम् ९३ संत्यागोऽत्र रणे ज्ञेयस्तदा तृप्तो बभूव सः ॥ ततो रणाध्वरस्याऽत्र राघवेण विसर्जनम् ९४ अयोध्यायां प्रवेशो हि कृतस्तत्ते वदाम्यहम् ॥ अध्वरावभृथस्नानं ज्ञेयं राज्याभिषेचनम् ९५ मंगलानि समस्तानि यज्ञांगविहितानि हि ॥ ज्ञातव्यानीति रामेण रणयागो विसर्जितः ९६ एवं प्रोक्तो मया देवि रणयागस्य[1]विस्तरः ॥ रामोथ परमात्माऽपि कार्याध्यक्षोऽतिनिर्मलः ९७ कर्तृत्वादिविहीनोऽपि निर्विकारोपि सर्वदा ॥ स्वानन्देनाऽपि संतुष्टो लोकानामुपदेशकृत् ९८ चकार विविधान् धर्मान् गार्हस्थ्यमनुलंब्य च ॥ न पर्यदेवन् विधवा न च व्यालकृतं भयम् ९९ न व्याधिजं भयं चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ औरसानिव रामोऽपि जुगोप पितृवत् प्रजाः २०० सीतया बंधुभिः सार्द्धं साकेते सुखमाप सः ॥ इदं युद्धचरित्रं ते प्रोक्तं देवि मया तव २०१ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे युद्धचरित्रे रामराज्याभिषेकवर्णनं नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

---

१ लवणेनेति पाठः ।

॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ एकदा राघवं द्रष्टुं मुनिभिः कुंभसंभवः ॥ ययौ रामेण संमानमानितः स उपाविशत् १ उपविष्टाः प्रहृष्टाश्च मुनयो रामपूजिताः ॥ संपृष्टकुशलाः सर्वे रामं कुशलमब्रुवन् २ कुशलं ते महाबाहो सर्वत्र रघुनंदन ॥ दिष्टयेदानीं प्रपश्यामो हतशत्रुमरिंदम ३ दिष्ट्या त्वया हताः सर्वे मेघनादादयोऽसुराः ॥ हत्वा रक्षोगणान्सर्वान् कृतकृत्योऽद्य जीवसि ४ इति तेषां वचः श्रुत्वा रामस्तान्प्राह सुस्मितः ॥ किमर्थमादौ युष्माभिर्मेघनादोऽद्य कीर्तितः ५ इति रामवचः श्रुत्वाऽगस्तिस्तैरवलोकितः ॥ कुंभयोनिस्तदा रामं प्रीत्या वचनमब्रवीत् ६ शृणु राम यथा वृत्तं मेघनादस्य चेष्टितम् ॥ जन्मकर्मवरप्राप्तिं संक्षेपाद्वदतो मम ७ पुरा कृतयुगे राम पुलस्त्यो ब्राह्मणः सुतः ॥ तृणबिंदुसुतायां स पुत्रं त्रैलोक्यविश्रुतम् ८ निर्ममे विश्रवा नामधेयं वेदनिधिं शुभम् ॥ भरद्वाजसुतायां च विश्रवा निर्ममे सुतम् ९ श्रेष्ठं वैश्रवणं तस्मै प्रसन्नोऽभूद्विधिश्चिरात् ॥ विधिर्वैश्रवणायाऽथ तुष्टस्तत्तपसा ददौ १० मनोभिलषितं यानं धनेश त्वमखंडितम् ॥ पुष्पकं चाप्येकदाऽसौ द्रष्टुं विश्रवसं ययौ ११ पुष्पकेण धनाध्यक्षो ब्रह्मदत्तेन भास्वता नत्वा तातं तदा प्राह न स्थानं ब्रह्मणा मम १२ दत्तं स्थेयं मया कुत्र तद्विचार्य वदस्व माम् ॥ विश्रवा ह्यपि तं प्राह विश्वकर्मविनिर्मिता १३ लंकानाम्नी पुरी श्रेष्ठा सागरेऽस्ति सुमंडिता ॥ त्यक्त्वा विष्णुभयाद्दैत्या विविशुस्तां रसातलम् १४ सुखं त्वं वस तस्यां हि तथेत्युक्त्वा धनेश्वरः ॥ गत्वा तस्यां चिरकालमुवास पितृसंमतः १५ कस्मिंश्चित्त्वथ काले हि सुमालीनाम राक्षसः ॥ दुहित्रा व्यचरद्भूम्यां पुष्पकेतं ददर्श सः १६ हिताय चिंतयामास राक्षसानां महामनाः ॥ कैकसीं तनयामाह गच्छ विश्रवसं मुनिम् १७ वरयस्व मुनेस्तेजः प्रतापात्ते सुताः शुभाः ॥ भविष्यन्ति धनाध्यक्षतुल्या नो हितकारिणः १८ सा संध्यायां ययौ शीघ्रं मुनेरग्रे व्यवस्थिता ॥ लिखन्ती भुवि पादांगुष्ठेन चाधोमुखी स्थिता १९ तामपृच्छन्मुनिः का त्वं साऽहं त्वं वेत्तुमर्हसि ॥ ततो ध्यात्वा मुनिः सर्वं ज्ञात्वा तां प्रत्यभाषत २० ज्ञातं तवाभिलषितं मत्तः पुत्रानभीप्ससि ॥ दारुणायां तु वेलायामागताऽसि सुमध्यमे २१ अतस्ते दारुणौ पुत्रौ राक्षसौ संभविष्यतः ॥ साऽब्रवीन्मुनिशार्दूलं त्वत्तोप्येवंविधौ सुतौ २२ तामाहाऽतिमजो यस्ते भविष्यति महामतिः ॥ ततः सा सुषुवे पुत्रान् यथाकाले सुमध्यमा २३ रावणं कुंभकर्णं च क्रौंचीं शूर्पणखां शुभाम् ॥ कुंभीनसीं कनीयांसं तृतीयं तं विभीषणम् २४ रावणः कुंभकर्णश्च त्रयो दुहितरस्तथा ॥ दुर्वृत्ताः प्राणिभक्षाश्च बभूवुर्मुनिहिंसकाः २५ एकदा रावणो मात्रा लिंगार्थं प्रेषितः शिवम् ॥ कर्तुं प्रसन्नमकरोत् कैलासे कर्म दुष्करम् २६ किंचित्स्वीयं शिरश्छित्वा वीणां कर्तुं समुद्यतः ॥ कृत्वा पीठं हि देहस्य तन्मूलं शिरसस्तथा २७ तदग्रं पादयोः कृत्वा शंकूनंगुलिभिस्तथा ॥ तंत्रीः कृत्वाऽन्त्रमालाभिः शतशोऽथ सहस्रशः २८ एवं कृत्वा स्वदेहस्य वीणां षडजस्वरैर्मुहुः ॥ चकार स्वमुखेनैव गांधर्वं गायनं शुभम् २९ तदा नंदीश्वरं प्राह शंकरो लोकशंकरः ॥ शिरः संधाय हस्तेन त्वया वाच्योऽद्य रावण ३० आत्मलिंगं राक्षसं त्वां शंकरो न प्रदास्यति ॥ हृद्गतं हि मया ज्ञातं शंभोस्त्वं याहि स्वस्थलम् ३१ इत्युक्त्वा प्रेषणीयः स रावणः स्वस्थलं त्वया ॥ इति शंभोर्वचः श्रुत्वा ययौ नंदी स रावणम् ३२ शिरः संयोज्य हस्तेन शिवोक्तं तं न्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वा रावणश्चाऽपि समतिक्रम्य तां निशाम् ३३ चकार पूर्ववद्गानं द्वितीयदिवसे पुनः ॥ नंदिना

१ तस्मै इति पाठः ।

शंकरश्चाऽपि पूर्ववत्तं न्यवेदयत् २४ इत्थं दश दिनान्येव गतानि रावणस्य च ॥ अथ तत्कर्मणा तुष्टः शंकरो गायनेन च २५ भूत्वा प्रसन्नस्तं प्राह वरं वरय चेति वै ॥ दृष्ट्वा शंभुं रावणोऽपि शिरसा तेन संधितः ३६ वारयामास मन्मात्रे ह्यात्मलिंगं तथा मम ॥ पत्न्यर्थं पार्वतीं देहि तथेत्युक्त्वा ददौ शिवः ३७ गृहीत्वा गंतुकामं तं पुनः प्राह हरस्तदा ॥ मत्तोषार्थं त्वया वीर दशवारं निजं शिरः ३८ खड्गेन च्छेदितं यस्मात्तस्मात्तेऽद्य शिरांसि हि ॥ दशविंशद्भुजाश्चापि भविष्यंति गिरा मम ३९ तदा स रावणस्तुष्टो गिरिजालिंगसंयुतः ॥ विंशद्भुजो दशग्रीवः स्वस्थलं गंतुमुद्यतः ४० कल्पभेदाच्छतशिराः शतवारं प्रखंडितैः ॥ स प्रोक्तः स्वशिरोभिर्हि शतद्वयभुजः क्वचित् ४१ तस्माद्धि त्वंतत्रान् विष्णुस्त्वं तां मार्गे प्रतार्य तम् ॥ तथैवाब्धेस्तटे लिंगं गोकर्णे रावणात्त्वया ४२ गृहीत्वा स्थापितं पूर्वं रावणोऽपि गृहं ययौ ॥ मंदोदरीं हरेर्वाक्याल्लब्ध्वा मयसुतां शुभाम् ४३ मातुः कार्यमसंपाद्य तूष्णीमेवाऽतिलज्जितः ॥ मंदोदर्याऽकरोत्स्वीयं विवाहं तोषपूरितः ४४ दृष्ट्वैकदा धनाध्यक्षं पुष्पकस्थं तु कैकसी ॥ पुत्रान् धिक्कारयामास यूयं षंढा मृतोपमाः ४५ सापत्नबंधुं ये दृष्ट्वा जायंते नात्र लज्जिताः ॥ ते मातृवचनं श्रुत्वा ययुर्गोकर्णमुत्तमम् ४६ दशवर्षसहस्राणि कुंभकर्णोऽकरोत्तपः ॥ विभीषणोऽपि धर्मात्मा सत्यधर्मपरायणः ४७ पंचवर्षसहस्राणि पादांगुष्ठेन तस्थिवान् ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु धूमाहारो दशाननः ४८ पूर्णे वर्षसहस्रे स्वं शीर्षमग्नौ जुहाव सः ॥ एवं वर्षसहस्राणि नव तस्याऽतिचक्रमुः ४९ अथ वर्षसहस्रे तु दशमे दशमं शिरः ॥ छेत्तुकामस्य धर्मात्मा प्रसन्नोऽभूत्प्रजापतिः ५० उवाच वचनं ब्रह्मा वरं वरय कांक्षितम् ॥ तदोवाच दशास्यस्तमवध्यत्वं वृणोम्यहम् ५१ सुपर्णनागयक्षेभ्यो देवेभ्यश्चासुरैरपि ॥ त्वत्तः शंभोर्महाविष्णोर्मानुषा मे तृणोपमाः ५२ तथेत्युक्त्वा विधिस्तस्मै दशशिर्षाणि संददौ ॥ विभीषणाय सद्बुद्धिममरत्वं ददौ मुदा ५३ विमोहितं सरस्वत्या देवेंद्रपदकांक्षिणम् ॥ कुंभकर्णं विधिः प्राह वरं वरय वांछितम् ५४ सोऽपि तं वरयामास निद्रां षाण्मासिकीं शुभाम् ॥ षाण्मासीये चैकदिनेऽशनं ब्रह्माऽपि दत्तवान् ५५ ततोंतर्द्धानमगमद्विधिस्तेऽपि गृहं ययुः ॥ सुमाली वरलब्धांस्तान् ज्ञात्वा दौहित्रसत्तमान् ५६ पातालान्निर्भयः प्रायात्प्रहस्ताद्यैर्भुवं सुखम् ॥ मंत्रिवाक्याद्दशास्योऽपि निष्कास्य धनदं बलात् ५७ लंकापुर्यां राक्षसैस्तु लंकाराज्यं चकार सः ॥ धनदः पितरं पृष्ट्वा त्यक्त्वा लंकां महायशाः ५८ गत्वा कैलासशिखरं तपसा तोषयच्छिवम् ॥ तेन सख्यमनुप्राप्य तेनैव परिनंदितः ५९ अलकां नगरीं तत्र निर्ममे विश्वकर्मणा ॥ दिक्पालत्वमनुप्राप्य शिवस्य वरदानतः ६० रावणो विद्युज्जिव्हाय ददौ शूर्पणखां तदा ॥ पारिबर्हं ददौ तस्यै दंडकारण्यमुत्तमम् ६१ मातृस्वसुः सुतान् बंधून् त्रिशिरःखरदूषणान् ॥ साहाय्यार्थं ददौ तस्यै तत्कांते तु मृतेऽचिरात् ६२ कुंभीनसीं ददौ हर्षान्मधुदैत्याय रावणः ॥ ददौ मधुवनं तस्यै पारिबर्हमनुत्तमम् ६३ खड्गजिव्हाय तां क्रौंचीं ददौ प्रेम्णा दशाननः परलंका पारिबर्हं ददौ तस्यै मनोरमम् ६४ वैरोचनस्य दौहित्रीं वृत्रज्वालेति विश्रुताम् ॥ स्वयं दत्तामुदोवाह कुंभकर्णाय रावणः ६५ गंधर्वराजस्य सुतां शैलूषस्य महात्मनः ॥ विभीषणस्य भार्यार्थे सरमां स मुदावहत् ६६ ततो मंदोदरी पुत्रं मेघनादमजीजनत् ॥ जातमात्रस्तु यो नादं मेघवत्प्रचकार ह ६७ ततः सर्वेऽब्रुवन्मेघनादोऽयमिति वै जनाः ॥ गुहायां कुंभकर्णोऽपि निद्राव्याप्तो विनिद्रितः ६८ ततः स रावणश्चापि देवगंधर्वकिन्नरान् ॥ हत्वा ऋषीश्वरान्ना-

१ न्यषेधयदिति पाठः ।

गान् स्त्रियस्तेषामपाहरत् ६९ धनदोऽपि च तच्छ्रुत्वा रावणस्याक्रमं तदा ॥ अधर्मं मा कुरुष्वेति दूतवाक्यैर्न्यवारयत् ७० ततः क्रुद्धो दशग्रीवो जगाम धनदालयम् ॥ विनिर्जित्य धनाध्यक्षं जहार तस्य पुष्पकम् ७१ अलकायां यदासीत्स सेनया रावणस्तदा ॥ निशायामेकदा भ्रातुः कुबेरस्य सुतेन हि ७२ प्रार्थिता सा पुरारंभा चकार नियतं दिनम् ॥ अज्ञातवृत्ता वेगेन ययौ स्वान्नूपुरस्वना ७३ रावणोऽपि च तां दृष्ट्वा बलादेव प्रभुक्तवान् ॥ चिरान्मुक्ताऽथ वृत्तं सा कौबेरीं संन्यवेदयत् ७४ क्रुद्धः सोऽपि ददौ शापं रावणाय महात्मने ॥ अद्यारभ्य दशास्यश्चेद्विरक्तां स्त्रियमुत्तमाम् ७५ हठाद्भोक्ष्यति चेत्तर्हि क्षणमात्रान्मरिष्यति ॥ इति शापं रावणोऽपि शुश्राव चारवाक्यतः ७६ तदारभ्य स्त्रियं काममनिच्छंतीं न धर्षयत् ॥ ततो यमं च वरुणं निर्जित्य समरे सुरः ७७ स्वर्गलोकमगात्तूर्णं देवराजजिघांसया ॥ ततो रावणमभ्येत्य बबंध त्रिदशेश्वरः ७८ तच्छ्रुत्वा सहसागत्य मेघनादः प्रतापवान् ॥ कृत्वा युद्धं महाघोरं जित्वा त्रिदशपुंगवम् ७९ इंद्रं धृत्वा दृढं बध्वा मेघनादो महाबलः ॥ मोचयित्वा स्वपितरं गृहीत्वेंद्रं ययौ पुरीम् ८० ब्रह्मा तं मोचयामास देवेंद्रं मेघनादतः ॥ दत्वा वरान्राक्षसाय ब्रह्मा स्वभवनं ययौ ८१ इंद्रजिन्नाम तस्याभूत्तदारभ्य रघूत्तम ॥ रावणादपि यश्चासीद्बलिष्ठः समरप्रियः ८२ मेघनादादयश्चेति तस्मात्प्रोक्तं तवाग्रतः ॥ एतैर्मुनीश्वरैः पूर्वं तन्निमित्तं मयेरितम् ८३ रावणो विजयी लोकान् सर्वान् जित्वा क्रमेण तु ॥ जित्वा वह्निं निर्ऋतिं च वायुमीशं ययौ मुदा ८४ कैलासं तोलयामास बाहुभिः परिघोपमैः ॥ तदा भीता शिवं देवी दोर्भ्यां सा परिषस्वजे ८५ शिवोऽपि वामपादांगुष्ठेन कैलासमूर्द्धनि ॥ भारं दत्त्वा गिरिं खर्वं चकाराथ शनैःशनैः ८६ तदा तद्गिरिसंभूतवल्लिसंधिषु दोर्लताः ॥ विंशच्चापि रावणस्य ता आसन्मर्द्दिताः क्षणात् ८७ स तेनाक्रंदयामास स्तंभसंबद्धचोरवत् ॥ तदा नंदीश्वरेणाऽपि शप्तोऽयं रावणेश्वरः ८८ चंचलं कर्म यस्मात्ते कपितुल्यमतोऽसुर ॥ वानरैर्मानुषैश्चैव नाशं गच्छसि कोपिना ८९ ततः कालांतरेणायं शंभुनैव विमोचितः ॥ शप्तोऽप्यगणयन्वाक्यं ययौ हैहयपत्तनम् ९० बहिर्गतं नृपं श्रुत्वा सहस्रार्जुननामकम् ॥ मध्यान्हे रावणश्चक्रे रेवायां शिवपूजनम् ९१ अधस्तस्मान्नर्मदाया भुजपाशैश्च सेतुवत् ॥ स्तंभयामास नीरौघं जलक्रीडां गतोऽर्जुनः ९२ वेष्टितोऽयुतनारीभिस्तत्तोऽयं रावणं तदा ॥ प्लावयामास ध्यानस्थं ज्ञातस्तत्कर्मणार्जुनः ९३ मुक्त्वा ध्यानादिकं सर्वं युद्धं चक्रेऽर्जुनेन सः ॥ तेन बद्धो दशग्रीवः कंठे रंतुं सुताय तम् ९४ ददौ दशाननं प्रीत्या काष्ठनिर्मितहास्तिवत् ॥ कियत्कालांतरेणैव पुलस्त्येन स मोचितः ९५ ततोऽतिबलमासाद्य जिघांसुर्हरिपुंगवम् ॥ सागरे ध्यानमासीनं पश्चाद्भागे शनैर्ययौ ९६ धृतस्तेनैव कक्षेण वालिना दशकंधरः ॥ भ्रामयित्वा तु चतुरः समुद्रान् रावणं हरिः ९७ किष्किंधां स्वां ययौ वेगादग्रे दृष्ट्वांगदं शिशुम् ॥ प्रीत्या तं चुंबनं दातुं दोर्भ्यां कट्यां न्यवेशयत् ९८ तदा बाहोश्चंचलत्वात्कक्षात्स पतितो भुवि ॥ तं दृष्ट्वा स्वजनान् स्त्रीश्च दर्शयामास वै मुदा[3] ९९ प्रेंखस्योपरि पुत्रस्य बबंधाधोमुखं चिरम् ॥ आसीत्सोंगदमूत्रस्य धाराधौताननोऽसुरः १०० स्वयमेव ततो वाली बहुकाले गते सति ॥ ददावाज्ञां दशास्याय तेन सख्यं चकार सः[1] रावणः स पुनः स्थित्वा पुष्पके व्यचरत्सुखम् ॥ पश्यन्नानाविधान्वीरान् ययौ प तत्र दृष्ट्वा पुरं रम्यं बलेः कोटिरविप्रभम् ॥ तत्तेजोहततेजस्तत्पुष्पकं न चचाल

---

१ स्वयमिति पाठः । २ विषज्जा रावणस्यापीति पाठः । ३ मुहुः इति पाठः ।

तूष्णीमेक एव दशाननः ॥ पुरं प्रविश्य तद्द्वारि त्वां ददर्श च वामनम् ४ कोटिसूर्यप्रतीकाशं
पीतकौशेयवाससम् ॥ चतुर्भुजं सपत्नीकं द्वाररक्षणतत्परम् ५ त्वां प्राह स दशग्रीवः कोऽत्र
राजाऽस्ति मां वद ॥ तूष्णीं स्थितो वामनस्त्वमर्पितम् नोत्तरं रिपोः ६ तदा त्वां बधिरं मत्वा
स विवेश बलेर्गृहम् ॥ तत्र दृष्ट्वा बलिं पत्न्या सारिक्रीडनतत्परम् ७ तस्थौ तत्र क्षणं तूष्णीं बले-
र्लक्ष्मीं व्यलोकयत् ॥ तावद्दूरं बलेर्हस्तात्क्रीडापाशोऽपतद्भुवि ८ तमानेतुं रावणाय बलिराज्ञाप-
यत्तदा ॥ रावणोऽपि तमानेतुं ययौ पाशांतिकं जवात् ९ प्रोच्चचाल भुवः पाशं करेण न चचाल
सः ॥ विंशद्दोर्भिः क्रमेणाऽसौ यावत्पाशं प्रचालयत् ११० तावदंगुल्यः सर्वाः पाशभारेण
पीडिताः ॥ न निष्क्रमुः पाशतलाच्चूर्णिता रुधिरप्लुताः ११ तदा चुक्रोश दीर्घं स चिरकालं दशा-
ननः ॥ ततो विहस्य दास्या तं पाशमानीय वै बलिः १२ धिक् धिक् कृत्वा रावणं तं गृहान्नि-
ष्कास यद्बहिः ॥ ततो धृतो राजदूतैस्तदुच्छिष्टैस्तु पोषितः १३ अश्वानां शकृतं नीत्वा प्राक्षिपन्न-
स्यहं बहिः ॥ एकदा द्वापरं गत्वा प्रार्थयामास त्वां मुहुः १४ त्वया स्वपादलग्नः स्वपादांगुष्ठेन
खेऽर्पितः ॥ तदाऽतिमुदितो लंकां चिरकालेन रावणः १५ ययौ मेने निजं जन्म द्वितीयं जात-
मद्य वै ॥ रावणः परमप्रीत एवं लोकान्महाबलः १६ कर्तुं तान्स्ववशान्नित्यं बभ्राम पुष्पकस्थितः ॥
दृष्ट्वैकदाऽत्र साकेते पूर्वजं तव दीक्षितम् १७ अनरण्यं संगरेण चकार पतितं रणे ॥ तदा शप्तोऽन-
रण्येन मद्वंशे रघुनंदनः १८ भूत्वा त्वां संगरेणैव सकुटुंबं वधिष्यति ॥ इत्युक्त्वा स गतो नाकं
रावणोऽपि पुरीं ययौ १९ सनत्कुमारमेकांते सन्निरीक्ष्यैकदाऽसुरः ॥ नत्वा पप्रच्छ देवेषु को वर-
श्चेति सादरम् १२० मुनिः प्राह महाविष्णुं तच्छ्रुत्वा प्राह तं पुनः ॥ विष्णुना ये हता युद्धे राक्ष-
साद्या लभंति काम् २१ गतिं चेति मुनिः प्राह ते मुक्तिं यांति दुर्लभाम् ॥ पुनः पप्रच्छ तं नत्वा
केनोपायेन वै हरेः २२ भविष्यत्यत्र मे मृत्युस्तदा तं मुनिरब्रवीत् ॥ त्रेतायां नररूपेण रामो
विष्णुर्भविष्यति २३ अयोध्यायां तदा तेन कृत्वा वैरं सुदारुणम् ॥ तस्माद्वधं कुरुष्व त्वमात्मनः
परमात्मनः २४ तेन गच्छसि मुक्तिं त्वं तच्छ्रुत्वा स दशाननः ॥ विरोधार्थं जनकजामाहरद्धीत-
मीतदात् २५ अशोके रक्षिता तेन मातृवत्स्ववधेच्छया ॥ एकदा नारदं दृष्ट्वा नत्वा पप्रच्छ
रावणः २६ भगवन् ब्रूहि मे योद्धुं कुत्र संति महाबलाः ॥ योद्धुमिच्छामि बलिभिस्त्वं जानासि
जगत्त्रयम् २७ मुनिर्ध्यात्वा चिरात्प्राह श्वेतद्वीपनिवासिनः ॥ महाबला महाकायास्तत्र यामि महा-
मते २८ विष्णुपूजारता ये वै विष्णुना निहताश्च ये ॥ त एव तत्र संजाता ह्यजेयाश्च सुरासुरैः २९
तच्छ्रुत्वा रावणो वेगान्मंत्रिभिः पुष्पकेण तैः ॥ योद्धुकामो ययौ गर्वाच्छ्वेतद्वीपांतिकं मुदा १३०
तत्प्रभाहततेजस्कं पुष्पकं नाचलत्पुरः ॥ त्यक्त्वा विमानं प्रययौ स्वयमेव दशाननः ३१ प्रविशन्नेव
तद्द्वीपं धृतो हस्तेन योषिता ॥ गच्छंत्या कस्यचिद्दास्या पुष्पाण्यानयितुं वनम् ३२ तया पृष्टः
कुतः कोऽसि प्रेषितः केन वा वद ॥ इत्युक्त्वा लीलया स्त्रीभिर्हसंतीभिर्मुहुर्मुहुः ३३ मुखेषु
ताडितो हस्तैर्भ्रामितोऽधोमुखं चिरम् ॥ धृत्वैकं तत्पदं ताभिः क्षिप्तः कंदुकवन्मुहुः ३४ परस्परं हि
क्रीडद्भिः कया त्यक्तस्तु लीलया ॥ पपात परलंकायां कौंचायाः शौचकूपके ३५ कृच्छ्राद्धस्ताद्वि-
निर्मुक्तस्तासां स्त्रीणां दशाननः ॥ आश्चर्यमतुलं लब्ध्वा चिंतयामास दुर्मतिः ३६ विष्णुना ये हता
युद्धं तेषामेतादृशं बलम् ॥ तत्रैव निहतस्तेन श्वेतद्वीपं व्रजाम्यहम् ३७ मयि विष्णुर्यथा कुप्येत्तथा

१ स्त्रीभिः इति पाठः ।

कार्यं करोम्यहम् ॥ इति निश्चित्य वैदेहीं जहार रावणो वनात् ३८ जानन्नेवं महालक्ष्मीं स जहाराऽवनीसुताम् ॥ मातृवत्पालयामास त्वत्तः कांक्षन्वधं निजम् ३९ ॥ श्रीरामचंद्र उवाच ॥ वालिसुग्रीवयोर्जन्म श्रोतुमिच्छामि त्वन्मुखात् ॥ रवींद्रौ वानराकारौ जज्ञात इति तच्छ्रुतम् १४० ॥ अगस्त्य उवाच ॥ मेरौ स्वर्णमये पूर्वं सभायां ब्रह्मणः कदा ॥ नेत्राभ्यां पतितं दिव्यमानंदाश्रुजलं तदा ४१ तद्गृहीत्वा करे ब्रह्मा ध्यात्वा किंचित्तदत्यजत् ॥ भूमौ पतितमात्रेण तस्माज्जातो महाकपिः ४२ तमाह द्रुहिणो वत्स त्वमत्र वस सर्वदा ॥ एवं बहुतिथे काले गतेऽर्क्षविरजाः सुधीः ४३ कदाचित्पर्यटन्मेरौ फलमूलार्थमुद्यतः ॥ अपश्यद्दिव्यसलिलां वापीं मणिशिलाचिताम् ४४ पानीयं पातुमगमत्तत्र च्छायामयं कपिम् ॥ दृष्ट्वा प्रतिकपिं मत्वा निपपात जलांतरे ४५ तत्राऽदृष्ट्वा हरिं शीघ्रं बहिरुत्प्लुत्य संययौ ॥ अपश्यत्सुंदरीं नारीमात्मानं विस्मयं गतः ४६ ततो ददर्श मघवा सोऽत्यजद्वीर्यमुत्तमम् ॥ ताम्प्राप्यैव तद्वीर्यं वालदेशेऽपतद्भुवि ४७ वाली समभवत्तत्र शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ भानुरप्यागमत्तत्र तदानीमेव भामिनीम् ४८ दृष्ट्वा कामवशो भूत्वा ग्रीवादेशेऽसृजन्महत् ॥ बीजं तस्यास्ततः सद्यो सुग्रीवो बलवानभूत् ४९ पुत्रद्वयं समादाय गत्वा सा निद्रिता क्वचित् ॥ प्रभाते पश्यदात्मानं पूर्ववद्वानराकृतिम् १५० तद्वृत्तं तु विधिः श्रुत्वा किष्किंधाराज्यमुत्तमम् ॥ ददौ स वानरेंद्राय पुत्राभ्यां तत्र संस्थितः ५१ मृतेऽर्क्षे विरजस्याभूद्वालीपुर्यां कपीश्वरः ॥ एवं ते कथितं राम यथा पृष्टं त्वया मम ५२ ॥ श्रीरामचंद्र उवाच ॥ यदाऽसौ वालिना बंधुः किष्किंधाया बहिष्कृतः ॥ तदा तस्यैव सचिवः श्रीमान्पवननंदनः ५३ न वेद किं बलं नैजं वालितुल्यपराक्रमः इति रामवचः श्रुत्वा पुनस्तं मुनिरब्रवीत् ५४ केसरीनाम विख्यातः कपिरंजनपर्वते ॥ तस्यास्तां च शुभे पत्न्यौ वानर्यावेकदा गिरौ ५५ प्लवंगस्यांजनीनाम्नी स्थिता तावच्च खात्तदा ॥ पपात पायसमयः पिंडो गृध्रीमुखाद्भुवि ५६ यदा नीतस्तु कैकेय्या कराद्गृध्र्या शुभः पुरा ॥ तं पिंडं भक्षयामास वानरी ह्यमृतोपमम् ५७ एतस्मिन्नंतरे तत्र मार्जारास्या समागता ॥ पतिना रहिते ते द्वे क्रीडंतौ वसनं तयोः ५८ अहरत्पवनो वेगाद्दृष्ट्वा वायुस्तद्दूरवः[1] ॥ अंजनीं प्रार्थयामास तया भोगं चकार सः ५९ तथैव प्रार्थयामास मार्जारास्यां स निर्ऋतिः ॥ तयाऽकरोद्रतिं तत्र सोऽपि पर्वतमूर्द्धनि १६० तयोस्ताभ्यां समुत्पन्नौ वानर्यां मारुतात्मजः ॥ मार्जार्याः समभूद्घोरः पिशाचो घर्घरस्वनः ६१ चैत्रे मासि सिते पक्षे हरिदिन्यां[2] मघाभिधे ॥ नक्षत्रे स समुत्पन्नो हनुमान् रिपुसूदनः ६२ महाचैत्री पूर्णिमायां समुत्पन्नोंऽजनीसुतः ॥ वदंति कल्पभेदेन बुधा इत्यपि केचन ६३ वालभावेऽपि यः पूर्वं दृष्ट्वोद्यंतं विभावसुम् ॥ मत्वा पक्वफलं चेति जिघृक्षुर्लीलयोत्प्लुतः ६४ योजनानां पंचशतं वायुवेगेन मारुतिः ॥ राहुस्तस्मिन्दिने दर्शे ययौ सूर्यं रघूत्तम ६५ तावद्दृष्ट्वा धर्तुकामं रवेरग्रे कपिं स्थितम् ॥ तदा राहुर्भयादेव रविं मुक्त्वेंद्रमाययौ ६६ राहुः प्राह शचीनाथं तव पीडां करोम्यहम् ॥ दत्तः पूर्वं तया सूर्यः पीडां कर्तुं सुरेश्वर ६७ तत्र विघ्नं समुत्पन्नं तत्त्वं शीघ्रं निवारय ॥ तद्राहुवचनादिंद्रः समारुह्य गजोपरि ६८ देवैर्युतो ययौ वेगाद्ददर्श प्लवगं पुरः ॥ तदा मुमोच तं वज्रं मघवा मारुतिं प्रति ६९ वज्रघातान्मारुतिः खात् पपात गिरिकंदरे ॥ तदा भग्ना हनूस्त्वस्य हनुमानिति वै यतः १७० ख्यातिं गतोऽयं सर्वत्र तदा वायुश्चुकोप ह ॥ सांत्वयित्वा हनूमंतं स्वयं स्तब्धोऽभवत्तदा ७१ वायुस्तंभाज्जनाः सर्वे निपेतुर्धरणीतले ॥ त्रैलोक्यं

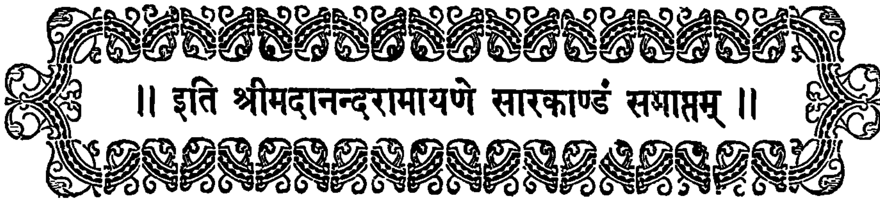
---

१ वायुस्तु दूरतः इति पाठः । २ एकादशामित्यर्थः ।

शस्त्रवज्जातं हाहाकारोऽभवद्दिवि ७२ तदा धिक्कृत्य देवेंद्रं वेधा वायुं ययौ जवात् ॥ प्रार्थयामास तं
नत्वा पुनर्वायुं वचोऽब्रवीत् ७३ देवेंद्रस्यापराधं त्वं क्षंतुमर्हसि कंपन ॥ तव पुत्राय दास्यामि
वरानद्य हनूमते ७४ तदा तुष्टोऽभवद्वायुश्चचाल पूर्ववत्पुनः ॥ अभूत्संजीवितं सर्वं त्रैलोक्यं क्षण-
मात्रतः ७५ तदा ददौ वरान् ब्रह्मा मारुतिं पुरतः स्थितम् ॥ भविष्यसि त्वममरो वज्रदेहो
वरान्मम ७६ ते कुंठिता गतिर्माऽस्तु कुत्राप्यंजनिसंभव ॥ भविष्यति हरौ भक्तिस्तव नित्यमनुत्तमा
७७ त्वं विष्णोरपि साहाय्यं करिष्यसि वरान्मम ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे वेधा राहुः सूर्यं ययौ पुनः ७८
॥ श्रीराम उवाच देवेंद्रेण कथं दत्तो रविस्तस्मै स राहवे ॥ तत्सर्वं विस्तरेणैव कथयस्व ममाग्रतः
७९ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ सुधापानादयं राहुर्दैत्योऽभूदमरः स्वयम् ॥ ग्रहोष्टमोऽभव-
त्सोऽपि यदा वांछदयं[1] सुरान् १८० पीडां कर्तुं तदा देवान् सूर्यं सोमं ददुस्तु वै ॥ ज्ञात्वा धर्मै-
र्जनाः सर्वे निजकर्मादिहेतवे ८१ मोचयिष्यंति राहोश्च शशिनं भास्करं प्रति ॥ यदा यदा भवत्य-
त्रोपरागो जगतीतले ८२ तदा तदा जना धर्मैर्निजगत्यर्थमादरात् ॥ तोषयित्वा सदा राहुं तौ
तस्मान्मोचयंति हि ८३ एतत्सर्वं मया प्रोक्तमुपरागस्य कारणम् ॥ जन्मकर्मवरादानं मारुतेश्चापि
विस्तरात् ८४ अतस्तद्बलमाहात्म्यं को वा शक्नोति वर्णितुम् ॥ स एकदा मुनीनां हि चाश्रमेषु
कुशादिकान् ८५ चकारेतस्ततः सर्वान्धर्षयन्मुनिबालकान् ॥ तस्य तत्कर्म मुनिभिर्दृष्ट्वा शप्तोंजनी-
सुतः ८६ अद्यारभ्य कपिश्रेष्ठ न ज्ञास्यसि स्वपौरुषम् ॥ यदाऽन्यस्य मुखात्स्वीयं बलं श्रोष्यसि
विस्तरात् ८७ भविष्यति तदा पूर्वस्मृतिस्ते पौरुषं पुनः ॥ अतः सुग्रीवसान्निध्ये विस्मृतः स्वपरा-
क्रमः ८८ यदा स्तुतो जांबवता पुरा प्रायोपवेशने ॥ तदा स्मृतिस्तस्य जाता स्वबलस्य हनूमतः
८९ एतत्ते सर्वमाख्यातं त्वया पृष्टं मया तव ॥ यथा तथा सविस्तारं कपिरावणचेष्टितम् १९०
राम त्वं परमेश्वरोऽसि सकलं जानासि विज्ञानदृक् भूतं भव्यमिदं त्रिकालकलनासाक्षी विकल्पो-
ज्झितः ॥ भक्तानामनुवर्त्तनाय सकलां कुर्वन् क्रियासंहतिं चाशृण्वन् मनुजाकृतिर्मम वचो भासीश
लोकार्चितः ९१ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ स्तुत्वैवं राघवं तेन पूजितः कुंभसंभवः ॥ स्वाश्रमं मुनिभिः
सार्द्धं प्रययौ गुप्तविग्रहः ९२ विंध्याचलं निजं रूपं स मुनिर्नैव दर्शयत् ॥ पुनरुत्थास्यति गिरि-
श्चेति मत्वा तु तद्भयात् ९३ रामस्तु सीतया सार्द्धं भ्रातृभिः सह मंत्रिभिः ॥ संसारीव रमानाथो
रममाणोऽवसद्गृहे ९४ अनासक्तोऽपि विषयान् बुभुजे प्रियया सह ॥ हनुमत्प्रमुखैः सद्भिर्वानरैः
हरिसेवितः ९५ राघवे शासति भुवं लोकनाथे रमापतौ ॥ वसुधा सस्यसंपन्ना फलवंतश्च भूरुहाः
९६ जनाः स्वधर्मनिरताः पतिभक्तिपराः स्त्रियः ॥ नापश्यत्पुत्रमरणं कश्चिद्राजनि राघवे ९७
समारुह्य विमानाग्र्यं राघवः सीतया सह ॥ वानरैर्भ्रातृभिः सार्द्धं संचचाराऽवनिं प्रभुः ९८
अमानुषाणि कर्माणि चकार बहुशो भुवि ॥ लोकानामुपदेशार्थं परमात्मा रघूत्तमः ९९ कोटिशः
शिवलिंगानि स्थापयामास सर्वशः ॥ अश्वमेधादिविविधान् यज्ञान् विपुलदक्षिणान् २०० चकार
परमानंदो मानुषं वपुरास्थितः ॥ सीतां तां रमयामास सर्वभोगैरमानुषैः १ शशास रामो धर्मेण
राज्यं परमधर्मवित् ॥ कथाः संस्थापयामास सर्वलोकमलापहाः २ एकादशसहस्राणि सैकादश-
समानि च ॥ त्रेतायुगभवान्येवं वर्षाणि रघुनंदनः ३ चकार राज्यं धर्मेण लोकवंद्यपदांबुजः ॥
कलेर्मानेन ज्ञेयानि लक्षाण्येकादशैव हि ४ सैकादशशतान्यत्र रामो राज्यं चकार सः ॥ एकपत्नी-

१ वांछत्ययं सुरानिति पाठः ।

व्रतो रामो राजर्षिः सर्वदा शुचिः ५ यस्यैकमेव तच्चासीत् पत्नीवाक्यं शरस्तथा ॥ अहमेधीयमखिलमाचरत् शिक्षितुं क्षरान् ६ सीता प्रेम्णाऽनुवृत्त्या च प्रश्रयेण दमेन च ॥ भर्तुर्मनोहरा साध्वी भावज्ञा सा ह्रिया भिया ७ युक्ता तं रंजयामास राजानं राघवं मुदा ॥ एवं गिरींद्रजे प्रोक्तं रामराज्योत्तरोद्भवम् ८ चरितं रघुनाथस्य यथा पृष्टं त्वया मम ॥ श्रवणात्सर्वपापघ्नं महामंगलकारकम् ९ सारकांडमिदं देवि ये शृण्वंति नरोत्तमाः ॥ तेषां मनोरथाः सर्वे परिपूर्णा भवंति हि २१० ॥ ॥ इति श्रीमच्छतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये सारकांडे अगस्तिरामाशिवपार्वतीसंवादे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ प्रथमाध्यायश्लोकाः ॥ १०९ ॥ द्वितीये ॥ ३१ ॥ तृतीये ॥ ३९४ ॥ चतुर्थे ॥ १७० ॥ पंचमे ॥ १४० ॥ षष्ठे ॥ १३० ॥ सप्तमे ॥ १६९ ॥ अष्टमे ॥ १२५ ॥ नवमे ॥ ३१७ ॥ दशमे ॥ २७३ ॥ एकादशे ॥ २८८ ॥ द्वादशे ॥ २०२ ॥ त्रयोदशे ॥ २१० ॥ ॥ एवं श्लोकसंख्या ॥ २५५८ ॥ ॥ छ ॥ छ ॥

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे यात्राकांडं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॥ सारकांडं त्वया शंभो कीर्तितं बहुपुण्यदम् ॥ मया श्रुतं तु पृच्छामि यत्तद्वक्तुं त्वमर्हसि १ कथं कृता वाजिमेधा राघवेण बलीयसा ॥ रामादीनां चतुर्णां हि बंधूनां संततिं वद २ स्वपुत्रबंधुपुत्राश्च कथं स्त्रीभिः सुयोजिताः ॥ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ३ तथैकादशवर्षाणि त्रेतायुगभवानि हि ॥ राज्यं कृतं त्वया प्रोक्तं विस्तरात्तद्वदस्व माम् ४ यानि यानि चरित्राणि राघवेण कृतानि हि ॥ तानि तानि हि कृत्स्नानि विस्तराद्वक्तुमर्हसि ५ इति देविवचः श्रुत्वा शंभुस्तां पुनरब्रवीत् ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया देवि राघवस्य कथानकम् ६ ममापि हर्षः संजातस्तद्वदामि तवांतिकम् ॥ चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ७ एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनम् ॥ वाल्मीकिना कृतं पूर्वमेकदा तद्वदामि ते ८ वाल्मीकिस्त्वेकदा स्नातुं जगाम तमसां नदीम् ॥ शिष्येण सहितो गत्वा भूमौ स्थाप्य कमंडलुम् ९ आवश्यकं तु संपाद्य कृत्वा शौचविधिं ततः ॥ यावद्गच्छति स्नानार्थं दर्भपाणिः स वै मुनिः १० तावद्ददर्श तमसातीरे कौतुकमुत्तमम् ॥ क्रौंचयुग्मे हतः क्रौंचो निषादेन पतत्रिणा ११ क्रौंची शोकसमाविष्टा विललापाऽतिदुःखिता ॥ वियुक्ता पतिना तेन द्विजेन सह चारिणा १२ ताम्रशीर्षेण मत्तेन पत्रिणा सा हतेन च ॥ तथाविधं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् १३ ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥ ततः करुणयाऽऽविष्टस्त्वधर्मोऽयमिति द्विजः १४ निशाम्य रुदतीं क्रौंचीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः १५ यत्क्रौंचमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ तस्येत्थं ब्रुवतश्चिंता बभूव हृदि वीक्षतः १६ शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥ चिंतयन्स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान् मतिम् १७ शिष्यं चैवाऽब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुंगवः ॥ पादबद्धोऽक्षरसमस्तंत्रीलयसमन्वितः १८ शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥ शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमम् १९ प्रतिजग्राह संतुष्टस्तस्य तुष्टोऽभवन्मुनिः ॥ सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन् यथाविधि २० तमेव चिंतयन्नर्थमुपावर्तत वै मुनिः ॥ भरद्वाजस्तस्य शिष्यो विनीतः श्रुतवान् गुरोः २१ कलशं पूर्णमादाय प्रहृष्टश्च जगाम ह ॥ स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित् २२ उपविष्टः कथाश्चान्याश्चकार ध्यानमास्थितः ॥ तत्राजगाम लोकानां कर्ता ब्रह्मा स्वयं प्रभुः २३ चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुंगवम् ॥ वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः २४ प्रांजलिः प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः ॥ पूजयामास तं देवं पाद्यार्घ्यासनवंदनैः २५ प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वा चैव निरामयम् ॥ अथोपविश्य भगवानासने परमार्चिते २६ महर्षये वाल्मीकये संदिदेशासनं ततः ॥ ब्रह्मणा समनुज्ञातः सोऽप्युपाविशदासने २७ उपविष्टे तदा तस्मिन्साक्षाल्लोकपितामहे ॥ तद्गतेनैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः २८ पापात्मना कृतं कष्टं वैरग्रहणबुद्धिना ॥ यस्तादृशं चारुरवं क्रौंचं हन्यादकारणम् २९ शोचन्नेवं पुनः क्रौंचीमुपश्लोकमिमं जगौ ॥ पुनरंतर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः ३० तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन्मुनिपुंगवम् ॥ श्लोक एव त्वया बद्धो नात्र कार्या विचारणा ३१ मच्छंदादेव ते ब्रह्मन् प्रवृत्तेयं सरस्वती ॥ रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वमृषिसत्तम ३२ धर्मात्मनो गुणवतो लोके रामस्य

धीमतः ३३ वृत्तं कथय धीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रुतम् ॥ रहस्यं च प्रकाशं च यद्वृत्तं तस्य धीमतः ३४ रामस्य सह सौमित्रे कीशानां रक्षसां तथा ॥ वैदेह्याश्चैव यद्वृत्तं प्रकाशं यदि वा रहः ३५ तच्चाप्यविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति ॥ न ते वागनृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति ३६ कुरु रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ॥ यावत्स्थास्यंति गिरयः सरितश्च महीतले ३७ तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ यावद्रामायणकथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति ३८ तावदूर्ध्वमधश्च त्वं मल्लोकेषु निवत्स्यसि ॥ इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मा स्वयं रामस्य धीमतः ३९ चरित्रं श्रावयामास वेदवाक्यैः सुपुण्यदैः ॥ ततस्तेनार्चितो ब्रह्मा तत्रैवांतरधीयत ४० ततः सशिष्यो भगवान् मुनिर्विस्मयमाययौ ॥ तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः ४१ मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ॥ समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा ४२ सोऽनुव्याहरणाद्भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥ तस्य बुद्धिरियं जाता महर्षेर्भावितात्मनः ॥ कृत्स्नं रामायणं काव्यमीदृशैः करवाण्यहम् ४३ उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान् ॥ समाक्षरैः श्लोकवरैर्यशस्विनो मुनिः स काव्यं शतकोटिसंमितम् ४४ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये यात्राकांडे श्लोकोत्पत्तिरामायणकथनं नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

॥ श्रीशिव उवाच ॥ वाल्मीकिना कृतं देवि शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ रामायणं महाकाव्यं जगृहुर्मुनयश्च ते १ आश्रमे तत्पठंति स्म कथयंति स्म ते मुदा ॥ तच्छ्रोतुममराः सर्वे विमानैश्च दिवि स्थिताः २ श्रुत्वा सर्वं सविस्तारं वाल्मीकिं पुष्पवृष्टिभिः ॥ ववर्षुर्जयशब्दैस्ते प्रशशंसुर्मुनीश्वरम् ३ ततो देवाः सगंधर्वा यक्षनागाः स किन्नराः ॥ मुनीश्वरा गुह्यकाश्च पार्थिवाः पद्मभूस्त्वहम् ४ परस्परं ते कलहं चक्रुः काव्यार्थमादरात् ॥ ब्रह्माद्या निर्जराः प्रोचुः पन्नगान्दितिजान्नरान् ५ वयं काव्यं विनेष्यामो दिवं वाल्मीकिना कृतम् ॥ दितिजाः पन्नगाः प्रोचुः विनेष्यामो रसातलम् ६ वयं काव्यं राघवस्य चरित्रं पावनं शुभम् ॥ ऋषीश्वराः सभूपाला प्रोचुः काव्यं हि भूतलात् ७ नेतुं रसातलं स्वर्गं न दास्यामो वयं त्विदम् ॥ काव्यार्थमिति ते चक्रुः कलहं रोमहर्षणम् ८ ततो देवि मया सर्वान्निवार्य वचनैर्निजैः ॥ गत्वाऽहं तैस्तु क्षीराब्धौ शेषपर्यंकशायिनम् ९ विष्णुं स्तुत्वा तु वेदोक्तैर्मंत्रैर्नानाविधैरपि ॥ नानापूजोपहारैश्च पूजयित्वा सविस्तरम् १० कृतवान् गीतवाद्यादि तेन विष्णुः प्रबुध्यत ॥ पप्रच्छ मां तदा विष्णुः किमर्थं बोधितोऽस्म्यहम् ११ वृत्तं सर्वं मया देवि कथितं तत्सविस्तरम् ॥ काव्यार्थं कलहं श्रुत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः १२ त्रिधा विभज्य काव्यं तत् क्षणेन भक्तवत्सलः ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटिलक्षसहस्राणि पृथक् पृथक् १३ शतानि त्रीणि श्लोकांश्च त्रयस्त्रिंशच्छुभावहान् ॥ दशाक्षरमितान्मंत्रान्विभज्यत रमापतिः १४ द्वेऽक्षरे याचमानाय मह्यं शेषे ददौ हरिः ॥ उपदिशाम्यहं काश्यां तेऽन्तकाले नृणां श्रुतौ १५ रामेति तारकं मंत्रं तमेव विद्धि पार्वति ॥ लक्ष्मीगरुडशेषेभ्यो याचमानेभ्य आदरात् १६ मंत्रत्रयं पृथक् विष्णुर्ददौ तेभ्योऽतिहर्षितः ॥ शेपो निनाय पातालं लक्ष्मीर्वैकुंठमादरात् १७ पृथिव्यामेव गरुडस्तं दधार महामनुम् ॥ प्रापुः शेषात्पन्नगाद्याः सर्वे पातालवासिनः १८ स्वर्गे प्रापुर्महालक्ष्म्यास्तं मनुं निर्जरादयः ॥ तार्क्ष्यात्प्रापुर्महामंत्रं सर्वे भूतलवासिनः १९ मंत्रशास्त्रात्तत्स्वरूपं ज्ञेयं गुह्यं गिरींद्रजे ॥ ततः पूर्वविभागान्स ददौ विष्णुः पृथक् पृथक् २० एवं विभागं देवेभ्यो (३३३३३३३३३) द्वितीयं परमेश्वरः ॥

१ राक्षसानां च सर्वशः इतिपाठः । २ रम्यामिति पाठः । ३ विभागांस इतिपाठः ।

मुनीश्वरेभ्यो (३३३३३३३३३) नागेभ्यस्ततीयं भागमुत्तमम् (३३३३३३३३३) २१
ततो देवा निजं भागं स्वर्गे निन्युर्मुदान्विताः ॥ पाताले पन्नगाद्याश्च निन्युर्भागं मुदा निजम् २२
आसीद्भागो मुनीनां हि पृथिव्यां गिरिजात्मजे ॥ तस्यापि विस्तरं वक्ष्ये विभक्तो विष्णुना यथा २३
सप्तद्वीपेषु सर्वत्र विभक्तः सप्तधा पुनः ॥ कोटयश्चत्वारि लक्षाणि षट्सप्ततिमितानि हि २४ सहस्राणि
तथैकोनविंशच्चैव तथा पुनः ॥ सप्तचत्वारिंशन्मिताः श्लोकाश्चेति पृथक् पृथक् २५ विभक्तं सप्तधा
देवि सप्तद्वीपेषु विष्णुना ॥ (४७६१९०४७) चतुःश्लोकाः शेषभूता याचमानाय वेधसे २६
ददौ विष्णुस्तुष्टमना निजभक्ताय भक्तितः ॥ पुष्करद्वीपभागश्च वर्षयोर्द्विविधा कृतः २७ कोटयौ द्वे
ह्यष्टत्रिंशच्च लक्षाणि हि तथा पुनः ॥ सहस्राणि न वै वाथ तथा पंचशतानि हि २८ त्रयोविंशाश्च
श्लोकाश्च षोडशाक्षरजो मनुः (२३८०९५२३) एवं द्विधा कृतौ भागौ विष्णुना वर्षयोस्त्विह २९
शाकद्वीपादिद्वीपानां पंचानां च पृथक् पृथक् ॥ सप्तस्वपि च वर्षेषु सप्तैव हरिणा यथा ॥ तत्तद्भागा
विभक्ताश्च तान्छृणुष्व ब्रवीम्यहम् ३० अष्टषष्टि हि लक्षाणि सहस्रे द्वे शतानि हि ॥ सप्तैव च
तथा श्लोका एकविंशच्छुभप्रदाः ॥ (६८०२७५१) ३१ विभज्य षट्सु द्वीपेषु हरिणैव यथा-
क्रमम् ॥ जंबुद्वीपगतो भागो नववर्षेषु सादरम् ३२ विभक्तो विष्णुना देवि यथा त्वां च ब्रवी-
म्यहम् ॥ द्विपंचाशत्तु लक्षाणि तथा गिरिवरात्मजे ३३ सहस्राण्येकनवतिश्लोकाः पंच तथा पुनः ॥
सप्ताक्षरमिता मंत्रास्त्वेवं हि नवधा कृताः (५२९१००५) ३४ शेषमेकमक्षरं श्रीरिति सर्वत्र
विष्णुना ॥ नवखंडेषु तत्त्यक्तं तत्सर्वत्र नियोजयत् ३५ नाना नामसु मंत्रेषु न तस्य नियमः
कृतः ॥ विभज्येतिमहाविष्णुरदृश्यमगमत्तदा ३६ अग्रे कालांतरे देवि दशास्यो बुद्धिमत्तरः ॥ निज-
बुद्धिबलादेव वेदानां च पृथक् पृथक् ३७ शतशश्चैव खंडानि करिष्यति ऋजूनि च ॥ ज्ञात्वा मंद-
धियो विप्रा भविष्यंतीति वै कलौ ३८ क्षीणायुषो व्यग्रचित्तास्तेषां योग्यानि रावणः ॥ श्रीकृ-
ष्णोऽपि पुनर्देवि व्यासरूपधरो भुवि ३९ मानवानां हितार्थाय काव्याद्रामायणात्पुनः ॥ भागाद्भा-
रतवर्षांतर्गताच्च विविधानि हि ४० पृथक् पृथक् सप्तदश पुराणानि करिष्यति ॥ भारतं त्वितिहासं
च महच्छ्रेष्ठं करिष्यति ४१ भागाद्भारतवर्षान्तर्गतात्सारं विगृह्य च ॥ स व्यासो भारताद्यैश्च यदा
शांतिं न गच्छति ४२ सरस्वत्यास्तटे व्यासो व्यग्रचित्तो भविष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा नारदाय
महात्मने ४३ चतुश्लोकैर्विष्णुदत्तैरुपदेशं करिष्यति ॥ लब्ध्वा तान् नारदश्चापि सुवीणां रणयन्मुहुः
४४ कीर्तयन् सुस्वरं गत्वा मुनिं सत्यवतीसुतम् ॥ तान्छ्लोकान् व्यासमुनये स तदा ह्युपदेक्ष्यति
४५ लब्ध्वा व्यासमुनिः श्लोकांस्तान्रामायणसंस्थितान् ॥ शांतिं लब्ध्वा ततस्तेषां विस्तारं च
करिष्यति ४६ तेषामेवार्थमादाय पुराणं परमोदयम् ॥ अष्टादशसहस्रं हि श्रीमद्भागवताभिदम् ४७
करिष्यत्यष्टादशमं रम्यं जनमनोहरम् ॥ भागवतस्यात एव वाणी भिन्ना भविष्यति ४८ पुराणानां
च सर्वेषां वाल्मीकीयैव गीःप्रिये ॥ पृथक्कर्ता स्मृतो व्यासः श्रीमद्रामायणं शतम् ४९ करिष्यति
तथान्यानि स व्यासो विविधानि च ॥ रम्याण्युपपुराणानि सारं सारं विगृह्य च ५० भागाद्भा-
रतखंडांतर्गताद्रामायणाद्भुवि ॥ करिष्यंति तथान्येपि षट्शास्त्राणि मुनीश्वराः ५१ तस्माद्रामायणादेव
सारमुद्धृत्य सादरात् ॥ यत्किंचिद्गिरिजे भूम्यां कीर्त्यते वै कथानकम् ५२ रामायणांशजं विद्धि
श्लोकमात्रमपीह यत् ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ शंभो ते प्रष्टुमिच्छामि व्यासाय नारदो मुनिः ५३

१ सर्वेषु वर्षेष्विति पाठः। २ भागाज्जंबुद्वीपांतरिति पाठः। ३ करिष्यति तथा व्यासः षट्शास्त्राणि मुनीश्वरः इति पाठः।

स्वयं ज्ञात्वा विधिमुखाद्रम्यान्पातकनाशनान् ॥ यान् रामचरितश्लोकांश्चतुरश्चोपदेक्ष्यति ५४ यैः करिष्यति स व्यासो मुनिर्भागवतं वरम् ॥ तान्श्लोकांश्चतुरस्त्वं मां कृपया वक्तुमर्हसि ५५ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया देवि सावधानमनाः शृणु ॥ नारदोक्तांश्चतुःश्लोकांस्तवाग्रे प्रवदाम्यहम् ५६ नारदायाऽपि कथिता विधिना ये पुरा शुभाः ॥ ब्रह्मणे विष्णुना पूर्वं श्रीरामचरितं यदा ५७ विभक्तं हि तदा दत्ताः शेषभूताः सुपुण्यदाः ॥ तान् शृणुष्व चतुःश्लोकान् विष्णुप्रोक्तान् स्वयंभुवे ५८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहमेवासमेवाग्रे नान्यद्यत्सदसत्परम् ॥ पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम् ५९ ऋतेऽर्थं यत्प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि ॥ तद्विद्यादात्मनो मायां यथा भासो यथा तमः ६० यथा महांति भूतानि भूतेषूच्चावचेष्वनु ॥ प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहम् ६१ एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनात्मनः ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यत्स्यात्सर्वत्र सर्वदा ६२ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ एवं श्लोका भगवता चत्वारश्च प्रकीर्तिताः ॥ वेधसे ये तवाग्रे ते कीर्तिता देवि वै मया ६३ एते पवित्राः पापघ्ना मर्त्यानां ज्ञानदायकाः ॥ अज्ञाननाशनाः सद्यः कीर्तनीया नरोत्तमैः ६४ एवं देवि त्वया पृष्टं यथा तत्ते निवेदितम् ॥ कथामारंभितां पूर्वमधुना शृणु वच्म्यहम् ६५ ततो रामायणं व्यासो विश्वस्तं मुनिभिः पुनः ॥ कृत्वैकत्र शेषभूतं सप्तकांडमितं शुभम् ६६ चतुर्विंशतिसाहस्रं रक्षिष्यति मुनिस्तदा ॥ आदावंते ततस्तस्य श्लोकास्तत्र कियंति हि ६७ चतुर्विंशतिसाहस्रे व्यासस्य रचिता अपि ॥ भविष्यंति गिरिजेऽग्रे मंगलाचरणादिषु ६८ रामायणान्यनेकानि पृथगग्रे मुनीश्वराः ॥ भागाद्भारतखंडांतर्गतात्कुंभोद्भवादयः ६९ करिष्यंत्यत्र शतशस्तानि सर्वाणि पार्वति ॥ वाल्मीकीयाद्विना देवि न ज्ञेयानि मनीषिभिः ७० सारकांडं पुरा देवि यदुक्तं च मया तव ॥ वाल्मीकीयाच्च तच्चापि सारमुद्धृत्य वै मया ७१ निवेदितं च ह्यधुना पृष्टं रामकथानकम् ॥ सविस्तारं वदस्वेति त्वया तस्मान्मयोदितम् ७२ मानं रामचरित्रस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ पंचाननोऽप्यहं देवि दिव्यैर्वर्षार्बुदैरपि ७३ रामायणं सविस्तारं व्याख्यातुं न क्षमास्त्विह ॥ यन्निर्मितं च मुनिना स्वतपोभिरनुत्तमम् ७४ अतः संक्षेपमात्रं हि सारं सारं विगृह्य च ॥ कथयिष्यामि त्वर्थीत्यै यात्राकांडं शुभावहम् ७५ रामदासो यथाग्रे हि विष्णुदासं वदिष्यति ॥ शतकोटिमितान् ज्ञानंदृष्ट्या चाहं तथा तव ७६ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे यात्राकांडे रामायणविस्तारकथनं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

॥ पार्वत्युवाच ॥ को रामदासः कुत्रस्थो विष्णुदासश्च कः स्मृतः ॥ कथं वदिष्यति गुरुस्तन्मां वदस्व विस्तरात् १ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ भारते दंडकारण्ये गोदानाभौ विराजिते ॥ क्षेत्रेव्जके नृसिंहाख्यो मुनिरग्रे भविष्यति २ रामनामा तु तत्पुत्रस्तच्छिष्यो विष्णुरित्यपि ॥ गुरुशिष्यौ रामसेवासक्तौ नित्यं भविष्यतः ३ दास्यत्वाज्जानकीजानेस्तावुभौ भूसुरोत्तमौ ॥ रामदासविष्णुदासाविति लोके परां प्रथाम् ४ गमिष्यतोऽग्रे भो देवि गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ रामदासः पितुः श्राद्धं गयायां संविधाय च ५ पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि गत्वा यथाक्रमम् ॥ अध्यापयिष्यति च्छात्रान् गोदानाभौ गृहाश्रमी ६ एकदा विष्णुदासः स श्रुत्वा नानाविधाः कथाः ॥ रामदासमुखात्सारकांडं रामायणोद्भवम् ७ श्रुत्वा किंचित्प्रहृष्टमना रामदासं वदिष्यति ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो ते प्रष्टुमिच्छामि तत्त्वं वक्तुमिहार्हसि ८ सारकांडं मया त्वत्तः

१ तत्त एव इति पाठः । २ ज्ञानादृष्ट्या इति पाठः ।

श्रुतं रामायणस्थितम् ॥ न किंचित्सौख्यलेशोऽपि जानक्या राघवस्य च ९ श्रुतोऽत्र क्वापि राज्यस्य विस्तारोऽपि न च श्रुतः ॥ कथं यागाः कृतास्तेन संततिस्तस्य न श्रुता १० सुतानां बंधुपुत्राणां विवाहादिकमश्रुतम् ॥ तत्सर्वं विस्तरात्त्वत्तः श्रोतुमिच्छास्ति मे गुरो ११ तत्त्वं वद महाभाग रघुवीरस्य चेष्टितम् ॥ रम्यं पवित्रमानंददायकं पातकापहम् १२ ॥ रामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स रामचंद्रकथानकम् ॥ मंगलं रघुनाथस्य प्रोच्यते यत्सविस्तरम् १३ सावधानमनास्त्वं तच्छृणु पातकनाशनम् ॥ यथा श्रुतं मया पूर्वं तुष्ट्यर्थं ते वदाम्यहम् १४ हत्वा दशाननं रामो राज्यं निहतकंटकम् ॥ अयोध्यायां मुक्तिपुर्यां शशास नीतिमत्तमः १५ न दुर्भिक्षं न चौर्यं च नापमृत्युर्न चेतयः ॥ न दारिद्र्यं भयं चिंता व्याधयश्च कदाचन १६ न भिक्षार्थी न दुर्वृत्तो न पापात्मा न निष्ठुरः ॥ न क्रोधी न कृतघ्नोऽपि रामे राज्यं प्रशासति १७ एकदा जानकीकांतमेकांते प्राह लज्जिता ॥ स्मितवक्त्रा चारुनासा दिव्यालंकारमंडिता १८ चामरव्यग्रहस्ता सा विनयावनतानना ॥ रामराजीवपत्राक्ष रावणारे मम प्रभो १९ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामि यद्यनुज्ञां करोषि हि ॥ विज्ञापयामि तर्हि त्वां धर्ममूलं महोदयम् २० तत्सीतावचनं श्रुत्वा जानकीं प्राह राघवः ॥ हे सीते कंजनयने मम प्राणसुखास्पदे २१ शीघ्रं वदस्व यत्तेऽस्ति चित्ते तत्करवाण्यहम् ॥ इति राघवसन्मानवचनैर्जनकात्मजा २२ नितरां तोषपूरौघपरिपूर्णाऽब्रवीत्पतिम् ॥ ॥ श्रीसीतोवाच ॥ यदा त्वं राघवश्रेष्ठ दंडकं वचनात्पितुः २३ मया सौमित्रिणा साकं पूर्वं स्वनगराद्गतः ॥ शृङ्गवेरपुरं गत्वा जान्हव्यास्तरणे यदा २४ नौकायां स्थितमस्माभिर्भागीरथ्यां तदा पुरा ॥ संकल्पितं मया किंचित्तत्त्वां वक्ष्याम्यहं प्रभो २५ देवि गंगे नमस्तेऽस्तु निवृत्तावनवासतः ॥ रामेण सहिताऽहं त्वां लक्ष्मणेन च पूजये २६ सुरामांसोपहारैश्च नानाबलिभिरादृता ॥ इत्युक्तं वचनं पूर्वं तज्ज्ञातं भवताऽपि च २७ ततश्चतुर्दशे वर्षे विमानेन यदागतम् ॥ तदा भरतशत्रुघ्नकौशल्याविरहातुरा २८ अहं तद्विस्मृता राम स्मृतिर्जाताऽद्य मे प्रभो ॥ तन्मत्संकल्पपूर्त्यर्थं गंतुमर्हसि जान्हवीम् २९ मया मातृबंधुभिस्त्वमिति ते प्रार्थयाम्यहम् ॥ रोचते यदि ते चित्ते न त्वामाज्ञापयाम्यहम् ३० इति सीतावचः श्रुत्वा प्रहस्य रघुनंदनः ॥ सीतामालिंग्य बाहुभ्यां हर्षयन् तामुवाच सः ३१ एतद्वचनचातुर्यं कुतो जानासि मैथिलि ॥ न तत्ते वचनं देवि गंगां प्रति ममैव तत् ३२ वचनात्तव वैदेहि श्वो गंता जान्हवीं प्रति ॥ क्व ते वांच्छाऽस्ति दयिते गंगां गंतुं वदस्व मे ३३ तच्छ्रुत्वा तत्र वै स्थातुं सेनायोग्यसमं मृदु ॥ ऋजुं कर्तुं हि पंथानं दूतानाज्ञापयाम्यहम् ३४ ततः सीताऽब्रवीद्वाक्यं पुनः श्रीरामचोदिता ॥ यत्र गंगा च शरयूसंगतास्ति रघूद्वह ३५ तत्र गंगोत्तरे देशे गंतुमिच्छति मे मनः ॥ इति सीतावचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा रघूद्वहः ३६ द्वारपालं समाहूय पटैराच्छाद्य जानकीम् ॥ आज्ञापयच्च तं रामः शीघ्रं गच्छ ममाज्ञया ३७ लक्ष्मणं वचनं मे त्वं कथयस्व सविस्तरम् ॥ ज्ञातव्यः श्वो ममोद्योगः सीतायाश्चैव कौतुकात् ३८ शरयूसंगमे गंगापूजनार्थं त्वया सह ॥ मातृभिर्भ्रातृभिः सैन्यैः सुहृद्भिर्भरतेन च ३९ शत्रुघ्नेन पुरिस्थैश्च जनैर्विप्रैर्यथासुखम् ॥ सेनानिवेशस्थानानि योजनार्द्धांतराणि च ४० पूरितान्यन्नतोयाद्यैः कल्पनीयानि वै पृथक् ॥ इति रामवचः श्रुत्वा स तथेति त्वरान्वितः ४१ आज्ञाप्रमाणमित्युक्त्वा नत्वा रामं पुनःपुनः ॥ कथयामास सौमित्रिं रामवाक्यं सविस्तरम् ४२ तद्रामवचनं

१ गंगामाहात्म्यमेव इति पाठः ।

श्रुत्वा यौवराज्यपदं स्थितः ॥ सभायां मंत्रिभिर्युक्तो लक्ष्मणो दूतमब्रवीत् ४३ अंगीकृतं रामवाक्यमिति रामं वदस्व तत् ॥ तच्छ्रुत्वा त्वरितं दूतः कथयामास राघवम् ४४ सभायां लक्ष्मणश्चापि दूतानाज्ञापयत्तदा ॥ रुक्मदंडकरान् चित्रोष्णीषयुक्तान् विभूषितान् ४५ गच्छध्वं त्वरिता यूयं कथयध्वं जनान्पुरि ॥ अयोध्यायां राघवस्य श्वो यात्रार्थं समुद्यमः ४६ तथेत्युक्त्वा जवाद्दूता राजमार्गेषु सर्वतः ॥ दीर्घस्वरेण ते प्रोचुश्चोर्ध्वं कृत्वाऽऽत्मसत्करान् ४७ हे जनाः शृणुत स्वस्थाः श्वः सीतारामयोर्मुदा ॥ समुद्योगोऽस्ति पूजार्थं शरय्वाः संगमं प्रति ४८ भागीरथ्यां सुहृद्भिश्च सावरोधैर्बलैः सह ॥ इति संश्राव्य सकलान् जनान् साकेतवासिनः ४९ ते दूता राजभवने लक्ष्मणं तं पुनर्ययुः ॥ संश्राविता जनांश्चारारामोद्योगं न्यवेदयन् ५० सभायां लक्ष्मणश्चापि समाहूयानुगैर्जवात् ॥ तक्षकानिष्टिकाकारान्दक्षकर्मसु नैष्ठिकान् ५१ लोहकारांश्चर्मकांश्च भित्तिकर्मादिनैष्ठिकान् ॥ क्रयविक्रयकर्तॄंश्च काष्ठनिर्जीवकारिणः ५२ वासो गृहविदग्धांश्च महिषैर्जलवाहिनः ॥ नानाकर्मसु निष्णाता रज्जुकुद्दालधारिणः ५३ एतानाज्ञापयामास तोषणान् वसनादिभिः ॥ संमानितान्स सौमित्रिः कथयामास सादरम् ५४ समुद्योगं राघवस्य सीतायाः श्वो बलैः सह ॥ ऋजुर्मार्गो विधातव्यः समः कर्करवर्जितः ५५ निम्ना भूमिः समाकार्या उच्चा भूमिः समाऽपि च ॥ छिद्यंतां पर्वता वृक्षा मार्गस्था दुःखदायकाः ५६ वाप्यः कूपास्तडाकाश्च शोधनीयाः सहस्रशः ॥ नवीनाश्चापि कर्तव्याः सतोया निर्जले वने ५७ सेनानिवेशस्थनानि योजनार्द्धे सविस्तरैः ॥ कल्पनीयानि युष्माभिः पूरितान्यन्नवारिभिः ५८ चुल्ल्यो रम्या विधातव्या पाकशालाः सभित्तयः ॥ वस्त्रैर्गेहानि कार्याणि तृणैश्चापि सहस्रशः ५९ आरक्तखर्परैराच्छादितानि चित्रितानि हि ॥ नानागृहाणि कार्याणि पूरितान्यन्नवारिभिः ६० पुष्पाणां वाटिकाः कार्याः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ मार्गे मार्गे कौतुकार्थं भित्तौ चित्राण्यनेकशः ६१ नरस्कंधगताश्चित्रवाटिकाश्च सहस्रशः ॥ पुष्पाणां वाटिकाश्चारुमृत्पात्रनिर्मिताः शुभाः ६२ मार्गे मार्गे गायकानां स्थलान्यपि सहस्रशः ॥ सेनानिवासस्थानेषु हस्त्यश्वरथवाजिनाम् ६३ सहस्रशो विधातव्याः शालाः पूर्णास्तृणादिभिः ॥ सुगंधचंदनैर्मार्गाः सेचनीयाः समंततः ६४ [1]नेमिरेखापि मा मार्गे विचित्रवसनैर्गृहाः ॥ पुष्पैराच्छादनीयास्ते हट्टास्संतु समंततः ६५ शृंगारैरतिचित्रैश्च हस्त्युष्ट्ररथवाजिनः ॥ वस्त्रालंकारघंटाभिः शोभनीयाः सहस्रशः ६६ शकटेषु तथोष्ट्रेषु वारणेषु रथादिषु ॥ शतघ्न्यः परिघा बाणाः शक्तयः कार्मुकान्यपि ६७ स्थापनीयानि शतशो विधातव्या ध्वजा अपि ॥ चतुर्ष्वपि विधातव्या ध्वजा रामरथेषु हि ६८ हनुमत्कोविदारांडजेशवाणांकिताः शुभाः ॥ चतुर्ष्वपि बंधनीयाः पताकाः स्यंदनेषु हि ६९ हरिच्छ्वेतपीतनीलवर्णाः परमशोभनाः ॥ गजपृष्ठे राघवार्थं हरिद्वर्णांकितासनम् ७० रुक्ममाणिक्यरचितं सितच्छत्रोपशोभिनम् ॥ स्थापनीयं महादिव्यं मुक्ताहारविराजितम् ७१ सीतार्थं करिणीपृष्ठे नीलवर्णं महासनम् ॥ रुक्मविद्रुमवैडूर्यरत्नमुक्ताविराजितम् ७२ मुक्ताफलहेमतंतुगणैराच्छादितं वरम् ॥ सिद्धं कार्यं महादिव्यं स्वर्णकुंभं विराजितम् ७३ पुष्पमालास्तोरणानि बंधनीयानि वै पथि ॥ नृत्यंतु वारवेश्याश्च स्तुतिं कुर्वंतु बंदिनः ७४ द्रव्यैर्वस्त्रैराभरणैः पूजाद्रव्यैश्च गोरसैः ॥ पात्रैर्नानाविधैर्दिव्यैः पूरणीया रथोत्तमाः ७५ अन्यच्चाऽपि मया नोक्तं यद्योग्यं हि तत्पथि ॥ सिद्धं कार्यं हि योगेन येन तुष्यति राघवः ७६ इति संदिश्य मेधावी लक्ष्मणः सह

---

१ नेमिरेखोपमा इति पाठः ।

मंत्रिभिः ॥ सायं संध्यादिकं कर्तुं जगाम निजमंदिरम् ७७ सौमित्रेराज्ञया तेऽपि तथा चक्रुर्यथोदिताः ॥ संतुष्टास्ते यथायोग्यं रामसंतोषहेतवे ७८ रामोऽपि सीतया सार्द्धं मंदिरे रत्ननिर्मिते ॥ मंचके पुष्पशय्याय सीतामालिंग्य वै दृढम् ७९ रुक्मनेपथ्ययुक्ताभिर्दासीभिश्च मुहुर्मुहुः ॥ वीजितो वालव्यजनैर्निशि सुप्तः सुखं तदा ८० ॥ ॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे यात्राकाण्डे दूताज्ञाकरणं नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

॥ रामदास उवाच ॥ ततः प्रातः समुत्थाय श्रुत्वा वाद्यध्वनिं तथा ॥ गायनं बंदिभिर्गीतं सीतया सह राघवः १ कृत्वा नित्यविधिं सर्वं दत्वा दानानि विस्तरात् ॥ ज्योतिर्विदं समाहूय गोपालाभिधमुत्तमम् २ नमस्कृत्वाऽथ संपूज्य गणकं राघवोऽब्रवीत् ॥ भो गोपाल महाबुद्धे त्वां पृच्छेऽहं द्विजोत्तम ३ यात्रार्थं जान्हवीतीरं गंतुमिच्छामि सांप्रतम् ॥ अतो मुहूर्तो दातव्यः सम्यग्बुद्ध्या विविच्य च ४ तद्रामवचनं श्रुत्वा गोपालः प्राह राघवम् ॥ पंचांगपट्टं विस्तार्य तत्र दृष्ट्वा बलाबलम् ५ राम राजीवपत्राक्ष मुहूर्तस्त्वद्य वर्तते ॥ पूर्वयामे महाञ्छ्रेष्ठः पुष्यनक्षत्रमंडितः ६ तस्य वक्ष्ये फलं राजन् सावधानमनाः शृणु ॥ शृण्वंतु मुनयः सर्वे शृणोतु ते गुरुर्महान् ७ न योगयोगं न च लग्नलग्नं न तारकाचंद्रबलं गुरोश्च ॥ योगिन्यराहुर्न तदैव काले सर्वाणि कार्याणि करोति पुष्यः ८ अस्मिन्राम सुनक्षत्रे प्रस्थानं कुरु सीतया ॥ दत्तो मया मुहूर्तोऽयं यात्रार्थं रघुनायक ९ इति तस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत् ॥ भेरीमृदंगपणवकाहलानकगोमुखैः १० तालघर्घरदुंदुभिश्चैभिश्च नवभिर्महान् ॥ सेनायाः सूचनार्थं हि कर्तव्यः प्रथमो ध्वनिः ११ तथेति रामवचनाद्दूतानाज्ञापयत्तदा ॥ नववाद्यध्वनिं तेऽपि चक्रुर्मंजुलसुस्वरम् १२ ततो रामो द्विजैर्युक्तो वसिष्ठेन पुरोधसा ॥ घृतेन प्रचुरश्राद्धं गणेशादीन् प्रपूज्य च १३ चकार प्रोक्तविधिना वसिष्ठं प्राह वै ततः ॥ अग्निहोत्राणि मेऽग्रे त्वं स्थापितानि तु पुष्पके १४ नेतुमर्हसि मे मातॄर्बंधुभिः पुरवासिनः ॥ विमाने करिणीबद्धपुष्पमालातिशोभिता[१] १५ सीतांगस्पर्शनी मार्गे मां स्पर्शतु गजस्थितम् ॥ ततः पप्रच्छ वैदेहीं केन यानेन मैथिलि १६ गमिष्यसि वद त्वं मां तदेवाज्ञापयाम्यहम् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा सीता ध्यात्वा क्षणं हृदि १७ सा प्राह मुदिता रामं करिण्या गमनं मम ॥ रोचते यदि ते[२] चित्ते तद्वस्तु रघुनायक १८ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा यानमाज्ञाप्य लक्ष्मणम् ॥ सीतायै दिव्यवस्त्राणि ददौ मातॄस्तथैव च १९ तथा दत्वा बंधुपत्नीर्दत्वा चापि गुरोः स्त्रियम् ॥ ततो दत्वा वसिष्ठं च विप्रान्दत्वा ततः परम् २० दत्वा वस्त्राणि बंधुभ्यो स्वयं जग्राह राघवः ॥ बध्वा शस्त्राण्यनेकानि त्वरयित्वा विदेहजाम् २१ नत्वा मातॄर्गुरूंश्चापि मंत्रिभिः परिवारितः ॥ आरुह्य शिबिकां रामः सभां प्रति समाययौ २२ ततः सिंहासने स्थित्वा लक्ष्मणं प्राह राघवः ॥ द्वितीयः सूचनार्थं हि नववाद्यध्वनिः पुनः २३ आज्ञापनीयः सौमित्रे तच्छ्रुत्वा राघवेरितम् ॥ आज्ञाप्रमाणमित्युक्त्वा ज्ञापयद्ध्वनिमुत्तमम् २४ कर्तुं दूतास्तेऽपि चक्रुर्ध्वनिं मेघोपमं ततः ॥ ततः प्राह रघुश्रेष्ठः पुनः सौमित्रिमादरात् २५ सुमंत्रः स्थाप्यतां पुर्यां रक्षणार्थं ममाज्ञया ॥ गच्छत्वग्रे तु भरतो पश्चादायातु शत्रुहा २६ मत्पृष्ठे त्वं समागच्छ ततः सीताऽनुगच्छतु ॥ तस्याः पृष्ठे च त्वत्पत्नी ह्युर्मिला साऽनुगच्छतु २७ तत्पृष्ठे मांडवी रम्या दयिता भरतस्य सा ॥ अनुगच्छतु तत्पृष्ठे श्रुतकीर्त्यऽनुगच्छतु २८ शत्रुघ्नस्य प्रिया भार्या विमानैः पुरयोषितः ॥ मातृभिस्ताः समाय[illegible] तुकं

१ विमानस्तोऽरणीबद्ध इति पाठः। २ नाथ इति पाठः।

मुदा २९ सीताद्याः करिणीष्वद्य स्थापयित्वा ममांतिकम् ॥ आगंतव्यं त्वया शीघ्रं ततोऽहं गजमा-
श्रये ३० तथेति रामवचनात्तथा ताः करिणीषु सः ॥ आरोहयित्वा श्रीरामं समागच्छत्त्वरान्वितः
३१ समागतं लक्ष्मणं तं दृष्ट्वा रामो महामनाः ॥ सुमन्त्राय ददौ वस्त्रं तदधीनां पुरीं व्यधात् ३२
ततो मुहूर्तसमये धृत्वा लक्ष्मणसत्करम् ॥ सिंहासनात्समुत्तीर्य महानागांतिकं ययौ ३३ गजं प्रदक्षिणं
कृत्वा सोपानेन स राघवः ॥ गजदन्तोद्भवेनारुरोह नागं सुखं शनैः ३४ तदा दुंदुभिनिर्घोषान्
नववाद्यस्वरान् वरान् ॥ वादयामासुर्गंभीरान् राजदूताः सहस्रशः ३५ बभूवुर्यत्रशब्दाश्च ननृतुर्वा-
रयोषितः ॥ वादयंति स्म वाद्यानि गजवाजिरथोपरि ३६ जयशब्दान् वेदघोषान् द्विजाश्चक्रुर्महा-
स्वनैः ॥ केकिपिच्छोद्भवं चित्रं रत्नदंडविराजितम् ३७ चामरं वीजयामास विजयः पार्श्वसंस्थितः ॥
अन्यस्तु वालव्यजनं वीजयामास पृष्ठतः ३८ कलशैः शतसाहस्रैर्मुक्ताहारैस्तु शोभितम् ॥ रत्नदण्डं
सुविस्तीर्णं छत्रमन्यो दधार तत् ३९ तत्पृष्ठे गजमारुह्य लक्ष्मणः शीघ्रमाययौ ॥ सीताद्यास्ताः
समाजग्मुः सौमित्रिगजपृष्ठतः ४० पश्यंत्यः कौतुकान्येव जालरंध्रैः समंततः ॥ पुष्पकं चापि
गगनमार्गेणैव शनैः शनैः ४१ जगाम संस्थितास्तत्र पुरनार्यो रघूत्तमम् ॥ पश्यंत्योऽथ कौतुकानि
ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ४२ ततस्ते तुरगारूढा गजारूढा रथे स्थिताः ॥ नेमिरेखोपमाः सर्वे स्थितास्ते
रामपार्श्वयोः ४३ चक्रुः प्रणामान् श्रीरामं संस्थिताद्वारबंधवत् ॥ रामोऽपि कंजहस्ताभ्यां प्रणामानभ्य-
नंदयत् ४४ एवं गच्छति राजेंद्रे रामचंद्रे शनैः पथि ॥ गजोपरि सवीणास्ते नटा गानं प्रचक्रिरे ४५
एवं पश्यन् श्रीरामोऽपि पुष्पारामादिकौतुकम् ॥ दृष्टान् चित्राणि वेश्यानां नृत्यानि विविधानि
च ४६ सुस्वराण्यथ वाद्यानि शृण्वन् मार्गे शनैः शनैः ॥ वेष्टितश्चतुरंगिण्या सेनया स समंततः ४७
प्राप सेनानिवासाय कल्पितां भुवमुत्तमाम् ॥ अयोध्यामिव तां दृष्ट्वाऽवतरद्राघवो गजात् ४८ अभि-
नंद्य प्रणामांश्च पुनर्वीरकृतान् मुहुः ॥ लक्ष्मणस्य करं धृत्वा स्वकरेण रमापतिः ४९ वस्त्रगेहं संप्र-
विश्य तस्थौ सिंहासने पुनः ॥ सीताद्यास्ताः स्त्रियः सर्वा विविशुर्वस्त्रसद्मनि ५० ततः श्रीराम-
चंद्रोऽपि लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ सीमाया कोशमात्रेऽद्य शतदूतान् पृथक् पृथक् ५१ एकैकस्यां
दिशि त्वं मे वचनात् स्थापयस्व भोः ॥ योजनोपरि सौमित्रे त्वष्ट दिक्षु समंततः ५२ नियोजयस्व
शतशो वाजिवाहान् ममाज्ञया ॥ तथेत्युक्त्वा लक्ष्मणोऽपि तथा सर्वं चकार सः ५३ ततो विप्रैः
सुहृद्भिश्च विविधान्नैर्मनोरमैः ॥ धृतेन श्राद्धशेषेण भोजनं राघवो व्यधात् ५४ तांबूलैर्दक्षिणां
दत्वा नानाविप्रेभ्य आदरात् ॥ मुखशुद्धिं स्वयं कृत्वा तस्थौ सिंहासने पुनः ५५ श्रुत्वा शास्त्र-
पुराणानि वेदान्तांश्चापि सादरम् ॥ सायंसंध्यादिकं कृत्वा हुत्वा होमं यथाविधि ५६ सिंहासने
समासीनो वेश्यानां नृत्यमुत्तमम् ॥ पश्यन् शृण्वन् गायनं च नीत्वा यामद्वयां निशाम् ५७ ततः
सुष्वाप पर्यंके सीतया सह राघवः ॥ द्वितीये दिवसे तत्र स्थित्वा रामस्तु कौतुकैः ५८ नीत्वा समग्रं
सुदिनं तृतीये दिवसे पुनः ॥ पूर्ववद्वाद्यघोषाद्यैः शनैः स्थानांतरं ययौ ५९ क्वचिद्दिनमतिक्रम्य क्वचिद्द्वे
त्रीणि राघवः ॥ स्थित्वा पश्यन् कौतुकानि रञ्जयन् जनकात्मजाम् ६० शनैः शनैर्ययौ मार्गे मासे-
नैकेन राघवः ॥ प्राप जीर्णं मुद्गलेन त्यक्तमाश्रममुत्तमम् ६१ राममागतमाज्ञाय मुद्गलो नूतनाश्रमात् ॥
भागीरथ्या दक्षिणतः प्राप रामांतिकं तदा ६२ तं दृष्ट्वा राघवश्चापि नत्वा सम्पूज्य सादरम् ॥
वासो गेहे समासीनं पप्रच्छ विनयान्मुनिम् ६३ त्वयाऽयमाश्रमस्त्यक्तः किमर्थं मुनिसत्तम ॥ तत्त्वं

१ पश्यन्त्यश्च मुदा तत्रेति पाठः । २ वेदार्थानिति पाठः । ३ शतैरिति पाठः ।

वद महाभाग यथावच्च सविस्तरम् ६४ तद्रामवचनं श्रुत्वा मुद्गलो वाक्यमब्रवीत् ॥ अद्य धन्योऽ-
स्म्यहं राम निवृत्तं वनवासतः ६५ यत्त्वां पश्यामि नेत्राभ्यां चिरकालेन राघव ॥ भरतप्राणरक्षार्थं
यदा नीता ममाश्रमात् ६६ दिव्यौषध्यस्तदा जातं पूर्वं ते दर्शनं मम ॥ मयाऽयमाश्रमस्त्यक्तः
किमर्थं तद्ब्रवीमि ते ६७ सान्निध्यं नाऽत्र गंगायाः सरय्वा अपि नात्र वै ॥ इति मत्वा मया त्यक्त-
श्चाश्रमोऽयं महत्तमः ६८ अत्र सिद्धिं गताः पूर्वं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ मुनीश्वरा मयाऽप्यत्र
तपस्तप्तं कियद्दिनम् ६९ इति रामसमाख्यातमाश्रमस्य च मोचने ॥ कारणं च त्वया पृष्टं किमग्रे
श्रोतुमिच्छसि ७० तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा पुनस्तं प्राह राघवः ॥ किं कृत्वा तेऽत्र वसतिर्भवि यति मुने
वद ७१ तद्रामवचनं श्रुत्वा राघवं प्राह मुद्गलः ॥ यद्यत्र शरयूनद्याः संगमो हि भविष्यति ७२
जान्हव्या तर्ह्यहं चाऽत्र वत्स्ये राम यथासुखम् ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा राघवः प्राह तं पुनः ७३
किमर्थं शरयूः श्रेष्ठा कुतः प्राप्ता धरातलम् ॥ तत्त्वं वद महाभाग सविस्तारं ममाग्रतः ७४ तद्राम-
वचनं श्रुत्वा मुद्गलो वाक्यमब्रवीत् ॥ तवैव चरितं राम मन्मुखाच्छ्रोतुमिच्छसि ७५ तर्हि ते संप्रव-
क्ष्यामि तच्छृणुष्व रघूत्तम ॥ शंखासुरो महान्दैत्यो वेदान् पूर्वं जहार ह ७६ क्षिप्त्वा तांश्च समुद्रे
हि स्वयमासीन्महोदधौ ॥ तदर्थं च त्वया मात्स्यं वपुर्धृत्वा महत्तरम् ७७ हतः शंखासुरो वेदास्त्वया
दत्तास्तु वेधसे ॥ ततो हर्षेण महता पूर्वरूपं त्वया धृतम् ७८ तदा हर्षेण नेत्रान्ते पतिताश्चाश्रु-
बिंदवः ॥ हिमालये ततो जाता नदी पुण्या शुभोदका ७९ साक्षान्नारायणस्यैव आनन्दाश्रुसमु-
द्भवा ॥ शनैर्बिंदुसरः प्राप तस्माच्च मानसं ययौ ८० एतस्मिन्नन्तरे राम पूर्वजस्ते महत्तमः ॥ वैवस्वतो
मनुर्यष्टुमुद्युक्तो गुरुमब्रवीत् ८१ अनादिसिद्धाऽयोध्येयं विशेषेणापि वै मया ॥ रचितानिजवा-
सार्थमत्र यज्ञं करोम्यहम् ८२ यदि ते रोचते चित्ते तच्छ्रुत्वा गुरुरब्रवीत् ॥ अत्र तीर्थं वरं नास्ति
नास्ति श्रेष्ठा महानदी ८३ यद्यत्रैवास्ति ते चित्तं यष्टुं नृपतिसत्तम ॥ आनयस्व नदीं रम्यां मान-
सात्पातकापहाम् ८४ तद्गुरोर्वचनाद्राजा मनुर्वैवस्वतो महान् ॥ टणत्कृत्य महच्चापं सन्दधे शरमुत्त-
मम् ८५ स शरो मानसं भित्वा तस्मान्निष्कास्य तां नदीम् ॥ अयोध्यामानयामास पंथानं दर्शय-
न्निव ८६ शरमार्गानुसारेणायोध्यायां प्राप वै नदी ॥ महोदयो पूर्वदेशे मिलिता रघुनंदन ८७
आनीता सा शरेणैव शरयूश्चेति कथ्यते ॥ सरोवरात्समुद्भूता सरयूश्चेति केचन ८८ ततो भगीरथे-
नेयं कपिलक्रोधवन्हिना ॥ विनिर्दग्धान् पूर्वजान् वै सागरान् प्रेषितुं दिवम् ८९ भागीरथी समा-
नीता त्वत्पादाब्जसमुद्भवा ॥ तपसा शंकरं तोष्य शरय्वा मिलिताऽथ सा ९० वरदानात्कलौ
शंभोर्गंगा ख्यातिं गमिष्यति ॥ अग्रे सागरपर्यंतमेनां गंगां वदंति हि ९१ तव पादसमुद्भूता या
विश्वं पाति जान्हवी ॥ इयं तु नेत्रसंभूता किमद्याऽग्रे वदाम्यहम् ९२ कोटिवर्षसहस्रैश्च कोटि-
वर्षशतैरपि ॥ महिमा शरयूनद्याः कोऽपि वक्तुं न वै क्षमः ९३ इति राम समाख्यातं यथा
पृष्टं त्वया मम ॥ मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणं प्राह राघवः ९४ शरयूमानयस्वाऽत्र शरं मुक्त्वा
ममाज्ञया ॥ तथेति रामवचनाद्धृत्वा चापं स लक्ष्मणः ९५ शरं मुक्त्वा नटं भित्वा शरयूमानयत्क्ष-
णात् ॥ शरयूः सा द्विधा भूत्वा मुद्गलाश्रममाययौ ९६ जान्हव्या मिलिताऽसापि तां दृष्ट्वा राघवोऽ-
ब्रवीत् ॥ अत्र स्थित्वा लक्ष्मणेन ज्ञारितेयं महानदी ९७ अतो दर्श्रीनि नाम्नाऽत्र [illegible]
ष्यति ॥ दर्श्रीयं जगती मध्ये वद्यो[illegible] यवाधिका ९८ भविष्यति न [illegible]
ततः सीतां समाहूय राघवो वाक्यमब्रवीत् ९९ मुद्गलस्याश्रमेऽत्रैव मा [illegible]

सौमित्रिणा मुक्त्वा शरं मन्त्राभिचिन्हितम् १०० नारीभिर्मातृभिः सीते पुष्पकेणाऽतिभास्वता ॥ वृद्धा सा शरयूर्यत्र संगताऽस्ति महानदी १ जान्हव्या संगमं त्वं हि गच्छस्व गुरुणा द्विजैः ॥ पूजयित्वा सविस्तारं यथोक्तं वचनं पुरा २ आगच्छस्व ततः शीघ्रमत्र त्वं मम सन्निधौ ॥ विशेषान्मुद्गल-स्याऽपि सन्निधावद्य वै पुनः ३ नवीनशरयूनद्या भागीरथ्यास्तु संगमे ॥ पूजनं त्वं मया सार्कं कर्तुमर्हसि मैथिली ४ तथेति रामवचनमंगीकृत्य विदेहजा ॥ पूजासंभारमादातुं विवेश वसनगृहम् ५ ॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे यात्राकाण्डे शरयूद्विधाकरणं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ततो गृहीत्वा संभारान् पूजार्थं जानकी जवात् ॥ कौसल्यादि-वधूभिस्तु पुष्पकं चारुरोह सा १ क्षणेन वृद्धा शरयूर्यत्र सा गंगया शुभा ॥ संगताऽस्ति महाश्रेष्ठा तत्र प्राप विदेहजा २ पतिं विनाऽग्निना नारी सीमामुल्लंघ्य न व्रजेत् ॥ स दोषोऽत्र न विज्ञेयः सीतोद्योगं विहायसा ३ उत्तीर्य सा विमानाग्र्यान्नमस्कृत्वाऽथ संगमम् ॥ पुरोधसा चोदिता सा नारिकेलं सवायनम् ४ भागीरथ्यै समर्प्याऽथ स्नात्वा चैव यथाविधि ॥ संगमं पूजयामास चोप-स्कारैर्यथाविधि ५ सुरामांसोपहारैश्च पक्वान्नैर्बलिभिस्तथा ॥ पट्टकूलादिभिर्वस्त्रैर्मुक्ताहारैः सचंदनैः ६ दिव्यैराभरणैश्चित्रैर्वायनाद्यैः सविस्तरम् ॥ ततः सुवासिनीः पूज्य पूजयित्वा त्वरुंधतीम् ७ वसिष्ठं ब्राह्मणांश्चापि भोजयामास विस्तरैः ॥ पट्टकूलादिभिर्वस्त्रैर्दिव्यैराभरणादिभिः ८ सुवासिनीर्ब्राह्म-णांश्च तोषयामास मैथिली ॥ स्वयं कृत्वोपहारं च राघवार्थमुपोषिता ९ ययौ यानेन शीघ्रं सा राघ-वस्यान्तिकं मुदा ॥ ततः श्रीरामचन्द्रोऽपि सीतया गुरुणा द्विजैः १० गंगयोः संगमे चक्रे पूजनं स यथा-विधि ॥ यथाकृतं च वैदेह्या तस्माच्चापि शताधिकम् ११ ततः सहस्रशो विप्रान् भोजयामास सादरम् ॥ दत्वा दानान्यनेकानि गोहस्तिरथवाजिनाम् १२ ततो भुक्त्वा स्वयं रामः सीतया बन्धुभिर्जनैः ॥ सिंहा-सने समासीनो सौमित्रिमिदमब्रवीत् १३ ज्ञातव्यो मम वासोत्र राऽत्रीर्नवरघूत्तम ॥ सीमाचारान् कुरुष्व त्वं शासनं यन्मयोच्यते १४ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थाश्रमी यतिः ॥ यः कश्चिद्वा समायाति पथिकः स ममाज्ञया १५ मया संपूजितो नैव गन्तुं देयः समंततः ॥ मयाऽदृष्टो गतः कश्चित्तदा वः शासनं मम १६ तद्रामवचनं श्रुत्वा तथा चक्रे स लक्ष्मणः ॥ च्यवनो मुनिवर्यस्तु ज्ञात्वा रामं समागतम् १७ दर्शनार्थं ययौ शीघ्रं रामेणापि सुपूजितः ॥ स्थित्वासने वस्त्रगेहे राघवं वाक्यमब्रवीत् १८ राम-राजीवपत्राक्ष गंगाया दक्षिणे तटे ॥ आश्रमः कीकटे देशे ममाऽस्ति परमः शुभः १९ कंदमूल-फलार्थं हि विघ्नं कुर्वंति मागधाः ॥ ममाश्रमे राजदूतस्तेभ्यो रक्षा विधीयताम् २० च्यवनस्य वचः श्रुत्वा टणत्कृत्य महद्धनुः ॥ बाणमुक्त्वाश्रमात्तस्य परितः परिखोपमाम् २१ चकार रेखां बाणेन दुर्गैर्गंतुं च दुःक्षमाम् ॥ रामबाणकृता रेखा यत्र तत्र पुरी शुभा २२ रामरेखेति नाम्नासीत्तथा चैव मेना नदी ॥ च्यवनश्च ततो हृष्टो राघवं वाक्यमब्रवीत् २३ निंद्यः स कीकटो देशो वर्तते रघुनंदन ॥ तव वाक्याद्भविष्यंति तत्र पुण्यस्थलानि हि २४ तर्हि त्वयाऽद्य वक्तव्यं वचनं मे सुखास्पदम् ॥ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा वाक्यं रामस्तमब्रवीत् २५ कीकटेषु गया पुण्या नदी पुण्या पुनःपुनः ॥ आश्र-मस्ते महापुण्यः पुण्यं राजवनं वरम् २६ भविष्यति न सन्देहो मम वाक्यान्मुनीश्वर ॥ च्यवनस्तेन संतुष्टो रामं पृष्ट्वाश्रमं ययौ २७ एकस्मिन्नन्तरे तस्य सत्रे रामेण निर्मिते ॥ प्रत्यहं कोटिशो विप्रा भुञ्जन्ति यतिभिः सह २८ कुंभोदरो मुनिः समागात्सीमाचरांतिकं तदा ॥ गंगायात्राप्रसंगेन गयां

---

१ वद्धामित्यपीतिपाठः । २ महानद्यीतिपाठः ।

गन्तुं समुद्यतः २९ समागतः प्रयोगाच्च दूतान्दृष्ट्वाऽब्रवीद्वचः ॥ हे दूता उत्तरं देयं यूयं कस्याज्ञया
स्थिताः ३० आकाशचुंबिनश्चित्रा इमेऽग्रे कस्य वै ध्वजाः ॥ हनुमत्कोविदाराङजेशबाणांकिताः
शुभाः ३१ श्वेतनीलहरित्पीतवर्णाः परमशोभनाः ॥ दृश्यंतेऽग्रे पताकाश्च श्रूयते जयनिःस्वनः ३२
तत्तस्य वचनं श्रुत्वा दूताः प्रोचुस्त्वरान्विताः ॥ रामो राजीवपत्राक्षोऽयोध्यायाः पालकः प्रभुः ३३
सोऽग्रे यात्रार्थमायातो वयं तस्याज्ञया स्थिताः ॥ सत्रमन्नस्य रामेण निर्मितं चात्र वर्तते ३४ क्षुधा-
र्तस्त्वं सुखं गच्छ भुक्त्वा पीत्वा सुखं व्रज ॥ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा परिवृत्य मुनिः पुनः ३५
आगतो येन मार्गेण तेन मार्गेण संययौ ॥ गच्छन्तं तं मुनिं दृष्ट्वा रामदूतास्त्वरान्विताः ३६ रुध्वा
मार्गं मुनेस्तस्य वचनं प्रोचुरादरात् ॥ किमर्थं त्वं परावृत्य मुने गच्छसि वै पुनः ३७ आगतोऽसि
यथा येन तेनैव त्वं वदस्व नः ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा निर्बंधान्मुनिरप्यसौ ३८ तूष्णीं स्थित्वा
क्षणं ध्यात्वा निश्चयं कृतवान् हृदि ॥ इदानीं राघवोऽयोध्यां यात्रां कृत्वा गमिष्यति ३९ नाना-
देशेषु सर्वत्र नृणां तद्दर्शनं कथम् ॥ भविष्यति तथाऽन्यत्र रामतीर्थानि भूतले ४० भविष्यंति कथं
नृणां महत्पापहराणि च ॥ कथं रामेश्वरा भूम्यां भविष्यंति गतिप्रदाः ४१ अतः किञ्चित्करोम्यद्य
येन रामस्तु भूतले ॥ यात्रोद्देशेन सर्वत्र सीताया सह यास्यति ४२ अनेन लोकशिक्षाऽपि
भविष्यति न संशयः ॥ इति निश्चित्य स मुनिः प्राह दूतान्स्मयन्निव ४३ दूताः शृणुत मे वाक्यं
हतो येन दशाननः ॥ ब्रह्मपुत्रो बन्धुपुत्रैर्न कृतं तीर्थसेवनम् ४४ तथा यज्ञाः कृता नैव तस्यान्नं
नाहमश्नियाम् ॥ दीयतां मम मार्गो हि भवद्भिर्वचनं मम ४५ कथनीयं राघवाय यात्रां यज्ञान्
करिष्यति ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा विस्मयाविष्टमानसाः ४६ दत्वा मार्गं शापभीत्या दूता रामां-
तिकं ययुः ॥ रामं नत्वा शनैस्तस्य कर्णे वृत्तं न्यवेदयन् ४७ राघवोऽपि मुनेस्तस्य ज्ञात्वाऽभिप्रा-
यमुत्तमम् ॥ सर्वं वृत्तं सभामध्ये चकार सस्मितः स्फुटम् ४८ मंत्रिभिर्बंधुभिश्चैव वसिष्ठेन पुरो-
धसा ॥ मन्त्रयित्वा मुनेर्वाक्यं सत्यं मेने रमापतिः ४९ ततो निश्चितवान् रामः सभामध्ये
पुरोधसा ॥ आदौ कार्या तीर्थयात्रा यज्ञाः कार्यास्ततः परम् ५० ततो रामाज्ञया दूता गत्वा-
योध्यां पुरीं प्रति ॥ तद्वृत्तं च सविस्तारं सुमंत्राय न्यवेदयन् ५१ सुमंत्रोऽपि च तद्वृत्तं श्रुत्वा
वस्त्रधनानि च ॥ उष्ट्राश्वरथनागाद्यैः प्रेषयामास सादरम् ५२ पुष्पकं च तदा प्राह रामः शक्ति-
स्तवाऽस्ति हि ॥ यद्यप्यद्य गिरा मे त्वं शीघ्रमेव यथा बलम् ५३ उष्ट्राश्वरथनागाद्यैर्निवासं च
तवोदरे ॥ करिष्यंति सविस्तारं तथा विस्तीर्णतां भज ५४ सर्वेषां भारवाहार्थं शक्तिरस्तु यथा-
सुखम् ॥ कस्मिन्काले सूक्ष्मरूपं महद्रूपं कदापि च ५५ यथा कामा मया शक्तिस्तव दत्ता न
संशयः ॥ तच्छ्रुत्वा रामवचनं पुष्पकं दशयोजनम् ५६ समंततस्तथोच्चं हि व्यवर्धत द्वियोजनम् ॥
शताट्टालैश्च सोपानैर्हेमरत्नोद्भवैश्चितम् ५७ कोटिसूर्यप्रतीकाशं नानाधातुविचित्रितम् ॥ कलशैः
शतसाहस्रैर्हेमरत्नविघट्टितैः ५८ जालरंध्रैर्गवाक्षैश्च मुक्ताहारैर्विभूषितम् ॥ कपाटैर्दर्पणोद्भूतैर्जलयंत्रश-
तैर्वृतम् ५९ पुष्पाणां वाटिकाभिश्च नानापक्षिनिनादितम् ॥ सर्पमस्तकजा यत्र शतशोऽथ सहस्रशः
६० निशायां मणयश्चित्राः प्रभा विस्तारयंति हि ॥ गोपुराणि च भासन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ६१
तत्र प्राथमिकायां तु पंक्तौ श्रीराघवाज्ञया ॥ उष्ट्राश्वरथनागादीन् दूताश्चारोहयंस्तदा ६२ द्विती-
यायां काष्ठचयान् तृणोलूखलमूसलान् ॥ तृतीयायां धान्यराशीन् पाकामत्राणि वै ततः ६३
पंचम्यां तु शतघ्नीश्च ततः शस्त्राण्यनेकशः ॥ तत ऊर्ध्वं राजवाहानश्वोष्ट्ररथवारणान् ६४ अष्टमायां

राजकोशान् वस्त्रधान्यविनिर्मितान् ॥ हट्टशालास्ततः श्रेष्ठा दासीदासांस्ततः परम् ६५ नटादीनां ततः शाला वारस्त्रीणां ततः परम् ॥ ततो वीरानंविगांश्च तेभ्यः श्रेष्ठांस्ततः परम् ६६ गच्छंति तुरगैर्यं तान् पंचद्रव्यर्पिता ततिः ॥ रथयोग्यांस्ततोप्यूर्ध्वं गजांश्चैव ततः परम् ६७ आरोहयंस्ततो दूतान् राज्यभोग्याधिकारिणः ॥ सुहृत्पुत्रजनस्त्रीभिर्नृपान्मांडलिकांस्ततः ६८ ततोप्यूर्ध्वं राघवस्य सुहृदश्च पुरौकसः ॥ ततो भोजनशालाश्च विंशच्चैव मनोरमाः ६९ पाकशालास्ततः पञ्च स्त्रीणां भोक्तुं ततो दश ॥ ततः ऊर्ध्वं हि बन्धूनां मातृणां च गृहाणि च ७० तत ऊर्ध्वं राघवस्य सभा सिंहासनान्विता ॥ ततोप्यूर्ध्वं च सीताया गेहं नानासखीवृतम् ७१ ततोप्यूर्ध्वं राघवस्य क्रीडास्थानं तु सीतया ॥ ततोऽप्यूर्ध्वं ततो पश्चिमायां सुहृदां स्त्रियः ७२ ततः स्त्रीणां सभार्थं हि सप्तशालाः शुभावहाः ॥ चित्रशाला द्वादशाऽथ वयसां पंच वै ततः ७३ पुष्पारामादिकानां हि पञ्चशालास्ततः शुभाः ॥ ततोप्यूर्ध्वं तु शालायां घटीयंत्रादिकौतुकम् ७४ व्याघ्रादीनां ततः शाला त्वेका रम्याऽतिविस्तृता ॥ ततोप्यूर्ध्वमग्निहोत्रशाला श्रीराघवस्य च ७५ ततः शिवार्चनस्यैका शाला ज्ञेया शुभावहा ॥ विप्राणां च ततः शाला शाला विद्यार्थिनां ततः ७६ यतीनां च ततः शाला वाद्यशाला ततः परम् ॥ जलशाला ततः श्रेष्ठा जलयंत्रान्विता ततः ७७ ततोप्यूर्ध्वमार्द्रवस्त्रशोषणार्थमनुत्तमाः ॥ शतशालास्त्विमाः पूर्णाश्चक्रुस्ते रामसेवकाः ७८ रामोपि दृष्ट्वा ताः सर्वा आरुरोह स्वयं तदा ॥ ततो नदत्सु वाद्येषु स्तुवत्सु मागधादिषु ७९ नर्तत्सु वारनारीषु पताकासु चलत्सु च ॥ प्रकाशयन् दश दिशो विमानं राघवाज्ञया ८० अगमत्पूर्वदिग्भागात् प्रतीचीं तपनोपमम् ॥ विहायसा वायुवेगं किंकिणीजालमालितम् ८१ ययौ प्रयागाभिमुखं श्रीरामध्वजचिन्हितम् ॥ विष्णुदास उवाच ॥ कथं रामस्य चत्वारो ध्वजाः प्रोक्ताः पुरा त्वया ८२ तत्सर्वं विस्तरेणाऽद्य श्रोतुमिच्छामि त्वन्मुखात् ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ शैशवे रघुनाथस्तु स्वपितृस्यंदनस्थितः ८३ अतः सोप्यस्य रामस्य कोविदारध्वजः स्मृतः ॥ बाणध्वजांकितरथमारुह्य ताटिकां वने ८४ जघानैकेन बाणेन तस्माद्बाणध्वजः स्मृतः ॥ छिन्नं वज्रध्वजं दृष्ट्वा रावणेन स राघवः ८५ ध्वजेऽकरोद्वायुपुत्रं तस्मात्प्रोक्तः कपिध्वजः ॥ रणे विमूर्छितं दृष्ट्वा रामो मातलिनं तदा ८६ स्थितः स्वीयरथे दिव्ये तस्माच्च गरुडध्वजः ॥ शुक्लायां हि पताकायां कोविदारोऽस्ति वै शुभः ८७ बाणः शुभोऽस्ति नीलायां हरितायां तु मारुतिः ॥ पीतायां गरुडो ज्ञेयः श्रीरामस्यंदनोपरि ८८ चतुर्षु स्यंदनेष्वेवं चत्वारः कीर्तिता ध्वजाः ॥ कोविदारध्वजो रामः श्रीरामो मार्गणध्वजः ८९ कपिध्वजो राघवेंद्रो भूपेशो गरुडध्वजः ॥ एवं नामान्यनंतानि प्रोच्यंते राघवस्य हि ९० तस्माद्रामध्वजः प्रोक्ताश्चत्वारश्च मया तव ॥ वज्रध्वजांकितरथे स्थित्वा रामेण संगरः ९१ कृतस्तस्माद्राघवेंद्रं तं वदंत्यशनिध्वजम् ॥ अतो रामध्वजस्यैकमेव चिन्हं न विद्यते ९२ तस्माच्छिष्य मया प्रोक्ताश्चत्वारो राघवप्रियाः ॥ कोविदारांकितरथे सुमंत्रः सारथिः स्मृतः ९३ बाणध्वजांकितरथे सूतश्चित्ररथः स्मृतः ॥ वायुपुत्रांकितरथे सारथिर्विजयः स्मृतः ९४ रामस्य दारुकः सूतः स्यंदने गरुडांकिते ॥ एवं शिष्य त्वया पृष्टं श्रीरामध्वजकारणम् ९५ त्वया पूर्वं मया तच्च तवाग्रेऽद्य निवेदितम् ९६ ॥ ॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे यात्राकाण्डे कुम्भोदरोपाख्यानं नाम पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

---

१ राज्यभाग्याधिकारिण इति पाठः । २ भूतेशो गरुडध्वज इति पाठः ।

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ ततो रामो विमानेन गत्वा किंचित्तु पश्चिमाम् ॥ दिशं ययौ प्रयागं च त्रिवेणी यत्र वर्त्तते १ क्रोशमात्रे विमानं तन्मुक्त्वा रामः ससीतया ॥ पद्भ्यां शनैः शनैरेव त्रिवेणीसंगमं ययौ २ नारिकेरं वायनेन समर्प्य रघुनंदनः ॥ चतुरंगुलमानं हि केशबन्धं सभूषणम् ३ ददौ सच्छिद्य सीतायाः स्वयं क्षौरमथाऽकरोत् ॥ लक्ष्मणाद्यैर्बन्धुभिश्च वपनं रघुनंदनः ४ मातृभिः कारयामास कृत्वा चैकमुपोषणम् ॥ द्वितीये दिवसे प्राप्ते कृत्वा श्राद्धं सतर्पणम् ५ मासमात्रं माघमासे वासं कृत्वा सविस्तरम् ॥ अष्टतीर्थी ततो गत्वा दत्वा दानान्यनेकशः ६ दृष्ट्वाऽक्षयवटं रम्यं निद्रास्थानं निजं लये ॥ किंचिद्विहस्य श्रीरामः सीतया भ्रातृभिः सह ७ पूजां कृत्वा त्रिवेण्याश्च वस्त्रैर्दिव्यैः सुभूषणैः ॥ गंगाजलैः काचकुम्भान् शतशोऽथ सहस्रशः ८ पूरयित्वा विमानाग्र्ये स्थाप्य तीर्थपुरोहितान् ॥ पूजयित्वा सविस्तारं नत्वा चैव पुनःपुनः ९ तान् पृष्ट्वा पुष्पके स्थित्वा ययावाकाशवर्त्मना ॥ विन्ध्याचलं समाश्रित्य यत्र दुर्गा तु वर्तते १० तत्र स्नात्वा तीर्थविधिं पूर्ववच्च विधाय सः ॥ तां विंध्यवासिनीं पूज्यवस्त्रैराभरणादिभिः ११ कृत्वा दानान्यनेकानि तोष्य तीर्थपुरोहितान् ॥ ययौ काशीं पुष्पकस्थः श्रीरामः सीतया सुखम् १२ एतस्मिन्नन्तरे काश्यां काशिस्थाः पुष्पकं तु तत् ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशं दृष्ट्वा पश्चिमतो दिशम् १३ यत् प्राचीं काश्याभिमुखमागच्छन्तं महोज्ज्वलम् ॥ चक्रुस्तर्कान्वितर्कांश्च शतशोऽट्टालसंस्थिताः १४ केचिदूचुश्च दावाग्निस्त्वयं पर्वतमस्तके ॥ सूर्येण विस्मृतः पंथा भ्रमणाक्लांतिमाप सः १५ इति केचिज्जनाः प्रोचुः केचिदूचुस्त्वयं मुनिः ॥ नारदस्तु समायाति केचित्तत्र बभाषिरे १६ पतत्यसौ रविः स्वर्गात् केचिद्द्रोणाचलान्वितः ॥ वायुपुत्रोयमिति ते प्रोचुः काशीनिवासिनः १७ केचिदूचुः शशी स्वर्गान्मृगेण विनिपातितः ॥ केचिदूचुश्च विश्वेशं केचिदूचुः सुदर्शनम् १८ केचिदूचुः सुवर्णाद्रिं केचित्प्रोचुररुन्धतीम् ॥ केचित्पतत्रिराजानं केचिच्च प्रलयानलम् १९ केचित्प्रोचुर्महाघोरं वन्ह्यस्त्रं केन मोचितम् ॥ केचित्प्रोचुः सहस्रास्यस्त्वयं मणिविराजितः २० एवं वदंतस्ते यानं ददृशुः पुष्पकं महत् ॥ महाकोलाहलं चक्रुः प्रोचुस्त्वत्र समागतः २१ रामोऽयोध्यापतिः श्रीमान् यात्रां कर्तुं स नागरः ॥ विश्वनाथोऽपि तच्छ्रुत्वा पार्वत्या वृषभस्थितः २२ प्रत्युज्जगाम श्रीरामं काशीस्थैः परिवेष्टितः ॥ उपायनं राघवस्य गृहीत्वा बहुविस्तरम् २३ एतस्मिन्नंतरे रामस्तं देहलिविनायकम् ॥ पूज्यविश्वेश्वरं दृष्ट्वा ननाम शिरसा तदा २४ आलिंगितः शिवेनाऽथ गृहीत्वोपायनं शिवात् ॥ स्वयं वस्त्राभरणैः पूजयामास शंकरम् २५ विवेश[1] काशिनाथस्य धृत्वा हस्तेन सत्करम् ॥ तावुभौ वाहने मुक्त्वा जग्मतुर्मणिकर्णिकाम् २६ ततः सीतायुतो रामश्चक्रपुष्करणीजले ॥ समर्प्य श्रीफलं स्नात्वा सचैलं क्षौरपूर्वकम् २७ नित्ययात्रां विधायाऽथ कृत्वा चैकमुपोषणम् ॥ तीर्थश्राद्धादि संपाद्य पंचतीर्थीं विधाय च २८ अंतर्गृहीं महायात्रां मानसद्वयमेव च ॥ द्विचत्वारिंशल्लिंगानि ह्यष्टलिंगानि वै ततः २९ षट्पंचाशच्च गणपांस्तथाष्ट भैरवान् पुनः ॥ योगिनीश्च चतुःषष्टीस्तथा दुर्गाश्च वै नव ३० तथाऽष्टदिक्पतींश्चापि तथा चैव वनग्रहान् ॥ क्षेत्रप्रदक्षिणां पंचक्रोशीयात्रां रघूत्तमः ३१ चतुर्दशेमा यात्रास्तु कृत्वा चैव सविस्तरम् ॥ रामेश्वरं महालिंगं वरुणायास्तटे शुभे ३२ काश्यावायव्यदिग्भागे सीमायां स्थाप्य सूत्तमम् ॥ रामतीर्थं स्वीयनाम्ना भागीरथ्यां चकार सः ३३ एतस्मिन्नन्तरे तत्र वायुपुत्रः समागतः ॥ वृत्तं श्रुत्वा राघवस्य यात्राः कर्तुं गतास्त्विति ३४ सीता-

---

१ शेषः । २ विवेश काशीं शम्भोश्चेति पाठः ।

रामौ नमस्कृत्य स्नात्वा भागीरथीजले ॥ स्वनाम्ना शंकरं तीर्थमकरोज्जान्हवीतटे ३५ घट्टं ववंध गंगायास्तटे रम्यं दृषणमयम् काश्यामद्यापि तन्नाम्ना घट्टोऽस्ति परमः शुभः ३६ तथा चकार रामोऽपि घट्टवंधनमुत्तमम् ॥ दृश्यते प्रत्यहं यत्र काश्यां रामः ससीतया ३७ चकार पंचगंगायां कार्तिकस्नानमुत्तमम् ॥ काशीवासं वर्षमेकं चकार धर्मतत्परः ३८ तिर्थवासार्थिनः सर्वान् सन्तर्प्य च पृथक् पृथक् ॥ रत्नैर्हिरण्यैर्वासोभिरश्वाभरणधेनुभिः ३९ विचित्रैश्च तथाऽमत्रैः स्वर्णरौप्यादि-निर्मितैः ॥ अमृतस्वादुपकान्नैः पायसैश्च सशर्करैः ४० सगोरसैरन्नदानैर्धान्यदानैरनेकधा ॥ गन्ध-चन्दनकर्पूरैस्ताम्बूलैश्चारुचामरैः ४१ सतूलैर्मृदुपर्यंकैर्दीपिकादर्पणासनैः ॥ शिविकादासदासीभिर्वा-हनैः पशुभिर्गृहैः ४२ चित्रध्वजपताकाभिरुल्लोचैश्चंद्रचारुभिः ॥ नानाव्रतैर्महच्छ्रेष्ठैः सध्वजारोपणा-दिभिः ४३ वृषाशनप्रदानैश्च गृहोपस्कारसंयुतैः ॥ उपानत्पादुकाभिश्च यतेश्चापि तपस्विनः ४४ योग्यैः पट्टदुकूलैश्च मृदुलैश्चित्रकम्वलैः ॥ दण्डैकमण्डलुयुतैरजिनैर्मृगसम्भवैः ४५ कौपीनैरुच्चमंचैश्च परिचारककाञ्चनैः ॥ मठैर्विद्यार्थिनामन्नैरतिथ्यर्थं महाधनैः ४६ वहुधौषधदानैश्च भिषजां जीवना-दिभिः ॥ महापुस्तकसंभारैर्लेखकानां च जीवनैः ४७ रसायनैरमूल्यैश्च सत्रदानैरनेकशः ॥ ग्रीष्मे प्रपार्थद्रविणैर्हेमन्तेऽग्निष्टकेन्धनैः ४८ छत्राच्छादनकाद्यर्थैर्वर्षाकालोचितैर्वहु ॥ रात्रौ पाठप्रदीपैश्च पादा-भ्यंजनकादिभिः ४९ पुराणपाठकांश्चापि प्रतिदेवालयं धनैः ॥ देवालये नृत्यगीतकरणार्थैरनेकशः ५० देवालये सुधाकार्यैर्जीर्णोद्धारैरनेकशः ॥ चित्रलेखनमूल्यैश्च रंगमालादिमण्डनैः ५१ आरार्तिकैर्गु-ग्गुलैश्च दशांगादिसुधूपकैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैश्च देवार्चार्थैरनेकशः ५२ पंचामृतानां स्नपनैः सुगन्ध-स्नपनैरपि ॥ देवार्थं मुखवासैश्च देवोद्यानैरनेकशः ५३ महापूजार्थं माल्यादिगुम्फनार्थैस्त्रिकालतः ॥ शंखभेरीमृदंगादिवाद्यनादैः शिवालये ५४ घण्टागंडुककुम्भादिस्नानोपस्करभाजनैः ॥ श्वेतैर्माजन-वस्त्रैश्च सुगन्धैर्यक्षकर्दमैः ५५ जपहोमैः स्तोत्रपाठैः शिवनामोच्चभाषणैः ॥ रासक्रीडादिसंयुक्तैश्चलनैः सप्रदक्षिणैः ५६ एवमादिभिरुद्दण्डैः क्रियाकाण्डैरनेकशः ॥ वर्षमेकमुषित्वा तु कृत्वा तीर्थान्यने-कशः ५७ दीनानाथांश्च सन्तर्प्य नत्वा विश्वेश्वरं विभुम् ॥ ब्रह्मचर्यादिनियमैर्ऋतुकालागमेन च ५८ सत्यसम्भाषणेनापि तीर्थमेवं प्रसाध्य च ॥ पुनःपुनर्विश्वनाथं कालराजं गणाधिपम् ५९ अन्नपूर्णां दण्डपाणिं दृष्ट्वा स्तुत्वा प्रणम्य च ॥ अनुज्ञातः शिवेनाऽथ विमानेन रघूत्तमः ६० ययावाकाशमा-र्गेण गंगाया दक्षिणे तटे ॥ कर्मनाशां नदीं दृष्ट्वा च्यवनस्याश्रमं ययौ ६१ रामचंद्रः पुष्पकस्थः स्नात्वा नत्वा मुनीश्वरम् ॥ रामतीर्थं च रामेशं चकार तत्र राघवः ६२ निजवाणकृतां रेखां दर्शयामास तान् जनान् ॥ काश्या अप्यधिकान्यत्र कृत्वा दानान्यनेकशः ६३ ययौ यानेन दिव्येन स्वर्ण-भद्रस्य संगमम् ॥ यानि यानि हि तीर्थानि राघवश्च गमिष्यति ६४ उत्तरोत्तरतस्तेषु दानाधिक्यं करिष्यति ॥ यत्र यत्र रघुश्रेष्ठो गमिष्यति ससीतया ६५ तत्र तीर्थान्यनेकानि भविष्यन्ति महान्ति च ॥ शेषोऽपि तेषां संख्यां हि वक्तुं नात्र क्षमो भवेत् ६६ तेषु तीर्थानि श्रेष्ठानि षट् ज्ञेयानि मनीषिभिः ॥ वन्धूनां चैव चत्वारि सीताया पंचमं स्मृतम् ६७ षष्ठमंजनिपुत्रस्य सर्वत्रैवं विनिश्चयः ॥ रामः स्नात्वा स्वर्णभद्रगंगयोः संगमे मुदा ६८ त्रिरात्रं समतिक्रम्य गण्डकीसंगमं ययौ ॥ कस्मिंस्तीर्थे त्रिरात्रं च पंचरात्रमथ क्वचित् ६९ सप्तरात्रं क्वचिच्चाऽपि पक्षमेकमथ क्वचित् ॥ अष्टादशैकविंशद्वा त्रिमासं च क्वचित्प्रभुः ७० चकार वासं तीर्थेषु धर्मान् कुर्वन् यथासुखम् ॥ गंडकीसंगमे स्नात्वा

---

१ ददर्श प्रत्यहं यात्राः इति पाठः । २ भाजनैः । ३ शोणभद्रस्येति पाठः ।

नेपाले जगदीश्वरम् ७१ दृष्ट्वा हरिहरक्षेत्रं ययौ रघुकुलोद्वहः ॥ एवं कुर्वन् स्तीर्थानि सर्वाणि रघुनंदनः ७२ पुनः पुनः संगमं च ययौ जान्हविदक्षिणे ॥ वैकुंठनगरं गत्वा जरासंधपुरं ययौ ७३ वैकुंठाया जले स्नात्वा ततो रामो ययौ गयाम् ॥ फल्गुनद्यास्तटे पूर्वं मुक्त्वा तद्यानमुत्तमम् ७४ नत्वा विष्णुपदं दिव्यं पुनर्यानांतिकं ययौ ॥ तां निशां समतिक्रम्य प्रभाते रघुनंदनः ७५ स्नातुं फल्गुनदीतोये ययौ तीर्थं द्विजैः सह ॥ एतस्मिन्नन्तरे सीता सखीभिः परिवेष्टिता ७६ ययौ स्नातुं फल्गुनद्यां स्नात्वा पूज्यसुवासिनीः ॥ सैकते सा क्षणं तस्थौ पूजनार्थं महेश्वरीम् ७७ वालुकापंचपिंडैश्च दुर्गां कर्तुं समुद्यता ॥ गृहीत्वा वामहस्तेन सार्द्रां सा सिकतां तदा ७८ सव्येन कृत्वा पिंडं तु यावत्सा पाणिना भुवि ॥ स्थापयामास तावत्तु ददर्श जगतीतलात् ७९ विनिर्गतं दशरथश्वशुरस्य करं शुभम् ॥ दक्षिणं निजहस्ताच्च गृहीत्वा पिण्डमुत्तमम् ८० गच्छन्तं भूतलं रम्यं तद्दृष्ट्वा कौतुकं पुनः ॥ द्वितीयं स्थापयामास भुवि पिंडं तु सैकतम् ८१ सोऽपि नीतः पूर्ववच्च ह्येवमष्टोत्तरं शतम् ददौ ॥ पिंडान् कौतुकेन ततः श्रान्ता विदेहजा ८२ मनसा पूज्यदुर्गां सा ययौ यानं त्वरान्विता ॥ तद्वृत्तं न सखीभिस्तु ज्ञातं रामेण वाऽपि न ८३ तयाऽपि कथितं नैव किं रामो मां वदिष्यति ॥ इति भीत्या ततो रामः पंचतीर्थं विगाह्य च ८४ प्रेतपर्वतमासाद्य पिण्डदानमथाकरोत् ॥ कनिष्ठिकाया निष्कास्य निजनामांकितां शुभाम् ८५ कांचनीं मुद्रिकां रम्यां दक्षिणाभिमुखस्तदा ॥ अपहतेति मंत्रेण चकार भुवि राघवः ८६ रेखात्रयं तदद्यापि दृश्यते तत्र वै स्फुटम् ॥ आस्तीर्य स कुशांस्तत्र पिण्डान् सक्तुमयान् शुभान् ८७ तिलाज्यमधुसंयुक्तान् दातुं रामः समुद्यतः ॥ सव्येन पाणिना पिण्डं गृहीत्वा रघुनन्दनः ८८ यावत्पश्यति भूम्यां तु न ददर्श पितुः करम् ॥ तदाश्चर्येण विप्रास्ते राममूचुस्त्वरान्विताः ८९ निष्क्रामंत्यत्र सर्वेषां पितॄणां दक्षिणाः कराः ॥ न दृश्यते तव पितुः कारणं नाऽत्र विग्रहे ९० रामोऽपि विस्मयाविष्टश्चकितः प्राह लक्ष्मणम् ॥ जानीषे कारणं किंचिदत्र त्वं बुद्धिमानसि ९१ स प्राह राघवाऽस्माभिर्यदा गोदावरीं गतम् ॥ इंगुदीफलपिण्याकपिंडदाने तदाकरः ९२ अस्माभिः स्वपितुर्दृष्टः सोऽत्र नैव प्रदृश्यते ॥ ममापि जातमाश्चर्यं सीतां त्वं प्रष्टुमर्हसि ९३ तच्छ्रुत्वा जानकी शीघ्रं प्राह किंचिद्भयातुरा ॥ मयाऽपराधितं किंचित्तत्क्षमस्व रघूत्तम ९४ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा राघवः प्राह तां पुनः ॥ वद तथ्यं न भेतव्यं कारणं किं ममांतिकम् ९५ यथावृत्तं तया सर्वं राघवाय निवेदितम् ॥ तच्छ्रुत्वा राघवः प्राह कः साक्षी तत्र कर्मणि ९६ सा प्राह चूतवृक्षोऽस्ति पृष्टः स नेत्युवाच ह ॥ तदा शप्तः सीतया स फलहीनः स कीटकः ९७ भव मे वचनाच्चूत यतो मिथ्या त्वयेरितम् ॥ पुनः सा राघवं प्राह फल्गुः साक्ष्यं प्रदास्यति ९८ सापि रामेण पृष्टाऽथ नेत्युवाच भयातुरा ॥ साऽपि शप्ता रामपत्न्याऽधोमुखा मम वाक्यतः ९९ वह यस्मान्मृषा चोक्तं त्वया सत्येऽपि कर्मणि ॥ ततः सीता पुनः प्राह साक्ष्यं मेऽत्र निवासिनः १०० दास्यंती मे द्विजाः सर्वे तदा मन्निकटस्थिताः ॥ तेऽपि पृष्टा राघवेण नेत्यूचुर्भयविह्वलाः १ दत्तः साक्ष्यं तर्हि रामः शापं नस्तु प्रदास्यति ॥ निवारिता कथं नेयं तदा सीतेति चिन्त्यते २ तांस्तदा जानकी शापं ददौ तीर्थनिवासिनः ॥ युष्माकं नाऽत्र संतृप्तिः कदा द्रव्यैर्भविष्यति ३ द्रव्यार्थं सकलान् देशान् भ्रमध्वं दीनरूपिणः ॥ ततः सा जानकी प्राह ओतुः साक्ष्यं प्रदास्यति ४ सोऽपि पृष्टो नेत्युवाच रामं सीता शशाप ताम् ॥ पुच्छाग्रं स्वपुरः कृत्वा तदा मन्निकटोऽपि सन् ५

---

१ नेपालेशजमीश्वरमिति पाठः । शान्तेतिपाठः ।

मृषेरितं यतस्तस्मात्पुच्छे ह्यस्पृश्यतां भज ॥ ततः सा जानकी प्राह गौर्मे साक्ष्यं प्रदास्यति ६
साऽपि पृष्टा नेत्युवाच रामं सीता शशाप ताम् ॥ अपवित्रा भवास्ये त्वं मम वाक्येन धेनुके ७
ततः सीताऽश्वत्थवृक्षं साक्ष्यर्थं प्राह राघवम् ॥ स पृष्टो नेत्युवाचाऽथ तं सीताऽथाशपत्क्रुधा ८
भवाचलद्दलस्त्वं हि मद्गिराऽश्वत्थपादप ॥ पुनः सीता पतिं प्राह मम साक्षी प्रभाकरः ९ स पृष्टः
प्राह तथ्यं हि तुष्टिर्जाता पितुस्तव ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र विमानेनार्कवर्चसा ११० राजा दशरथो
राममागत्यालिंग्य वै दृढम् ॥ प्राह त्वया तारितोऽहं नरकादतिदुस्तरात् ॥ मैथिल्या पिण्डदानेन
जाता मे तृप्तिरुत्तमा ११ तथाऽपि लोकशिक्षार्थं गयाश्राद्धं त्वमाचर ॥ पितरं प्राह रामोऽपि
किमर्थं हि त्वयाऽत्र वै १२ त्वरया सिकता पिण्डः संगृहीतो वदस्व माम् ॥ स प्राहाऽत्र गयायां
तु बहुविघ्नानि राघव १३ भवंति श्राद्धसमये कृता तस्मात्त्वरा मया ॥ इति रामं समाभाष्य
गृहीत्वा राघवादपि १४ किंचित्कव्यं विमानेन ययौ दशरथस्तदा ॥ ततो रामः प्रेतगिरौ पिण्ड-
दानं विधाय च १५ गत्वा प्रेतशिलायां च दत्त्वा काकबलिं ततः ॥ धर्मारण्यं ततो गत्वा कृत्वै-
कोनपदेषु हि १६ सक्तुना च तिलाज्यैश्च पायसैश्च सशर्करैः ॥ पृथग्वै पिण्डदानानि वटश्राद्धं
विधाय च १७ अष्टतीर्थीं ततः कृत्वा ततः संध्याः स्थलत्रये ॥ कृत्वा यथाविधानेन दत्वा
दानान्यनेकशः १८ गदाधरं ततः पूज्य महाविभवपूर्वकम् ॥ षेचयामास तोयैश्च चूतवृक्षं सकीटकम् १९
एको मुनिः कुंभकुशाग्रहस्तश्चूतस्य मूले सलिलं दधार ॥ आम्रश्च सिक्तः पितरश्च तृप्ता एका
क्रिया द्व्यर्थकरी प्रसिद्धा १२० कृत्वा विष्णुपदे पूजां विमानारोपणादिभिः ॥ मासत्रयमतिक्रम्य
गयायां रघुनंदनः २१ विमानेन ययौ प्राचीं दिशं संतोषयन् जनान् ॥ फल्गुनद्यास्तटे पूर्वे
विमानं यत्र संस्थितम् २२ तत्र रामगयानाम्नी भूमिर्विप्रैरुदीर्यते ॥ रामेश्वरो रामतीर्थं वर्तते तत्र
पावनम् २३ रामोऽपि फल्गुनद्याश्च गंगायाः संगमं ययौ ॥ गया बहिः फल्गुरेव ज्ञेया सा तु
महानदी २४ ततो ययौ मुद्गलस्य नूतनाश्रममुत्तमम् ॥ यस्मिन्नुदग्वहा गंगा जान्हवी पाप-
नाशिनी २५ ततोऽग्रे जानकी ज्ञात्वा भूम्यां दिव्यं प्रदास्यति ॥ तस्या दिव्यस्थले रामस्तीर्थमादौ
चकार सः २६ बंधूनां च पृथक् तत्र संति तीर्थानि सर्वतः ॥ सीतया न कृतं तत्र स्वनाम्ना तीर्थ-
मुत्तमम् २७ ज्ञात्वा भविष्यत्यग्रे मत्तीर्थं चेति सविस्तरम् ॥ यदा भूम्यां प्रदास्यामि दिव्यं तीर्थं
तदाऽस्तु मे २८ रामस्ततो विमानेन गतश्चोत्तरवाहिनीम् ॥ नाम्ना पुरी तथा गंगा यत्रास्ति पर-
मार्थदा २९ पर्वतो यत्र गंगायामस्ति बिल्वेश्वरोऽपि च ॥ ततः श्रीवैजनाथेशं नत्वा रावणनिर्मि-
तम् ३० ततः शनैर्विमानेन पश्यन्नानास्थलानि सः ॥ ययौ भागीरथीमध्याद्यत्र भिन्ना सिता पुनः
३१ प्रयागाद्योजनशतमाने देशे रघूद्वहः ॥ ततो गंगाऽब्धिसंयोगसहस्रे पुष्पकेण सः ३२ गत्वा स्नात्वा
ततो यत्र कालिंदीसंगताऽर्णवे ॥ तत्र गत्वा रघुश्रेष्ठस्ततः पश्यन् स्थलानि सः ३३ नानापुण्यानि
तीर्थानि दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ पूर्वसागरतीरस्थं दत्वा दानान्यनेकशः ३४ ततः शनैः पुष्पकेण
दृष्ट्वा नानाविधान् सुरान् ॥ दृष्ट्वा नाना नदीः सर्वा नानादेशान्विलंघ्य च ३५ गोदातीरे स्वनाम्ना
तु कृत्वा गिरिमनुत्तमम् ॥ सप्तगोदावरीभेदसंगमेषु महोदधौ ३६ स्नात्वा दक्षिणमार्गेण ततो रामो
ययौ पुनः ॥ पूर्वदेशे नृपभिर्मानितः पूजितोपि च ३७ गृहीत्वा स्वकरं तेभ्यस्तैः सहैव शनैः
शनैः ॥ विमानेन सुखेनैव तीर्थान्यन्यानि सेवितुम् ३८ श्रीरामो याम्यदिग्जानि दक्षिणाभिमुखो
ययौ ॥ एवं प्रोक्ता पूर्वदेशयात्रा रामेण या कृता १३९ ॥ इति श्रीमदानंदरामायणे यात्राकांडे
पूर्वदेशयात्रावर्णनं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ ततो रामः समुल्लंघ्य मत्स्यतीर्थं मनोरमम् ॥ तीर्त्वा महानदीं कृष्णां पश्यन् पुण्यस्थलानि सः १ ततो ययौ नारसिंहं रामः पानकनामकम् ॥ कृष्णाऽब्धिसंगमे स्नात्वा दत्वा दानानि विस्तरैः २ पश्यन्नानास्थलान्येव ययौ श्रीशैलपर्वतम् ॥ स्नात्वा स नीलगंगायां दृष्ट्वा श्रीमल्लिकार्जुनम् ३ तत्रैव कृष्णा सा ज्ञेया नीलगंगेति नामतः ॥ श्रीशैलशिखरं दृष्ट्वा पुनर्जन्मनिवारकम् ४ शिखरेश्वरस्य शिखराद्ब्रह्मकुंडे विगाह्य च ॥ भीमकुंडे ततः स्नात्वा तथा निवृत्तिसंगमे ५ तुंगभद्रासंगमेऽपि महानदीसरोवरे ॥ विगाह्य भवनाशिन्यां ततो दृष्ट्वा ह्यहोबलम् ६ नारसिंहं ततो नत्वा कृत्वा स्तंभप्रदक्षिणाः ॥ गत्वा पुष्पगिरौ तत्र पिनाकीमवगाह्य च ७ पश्यन् पुण्यस्थलानीशान् दृष्ट्वा पंपासरोवरम् ॥ किष्किंधायां ततो गत्वा सुग्रीवाद्यैः सुपूजितः ८ सुग्रीवाद्यैर्वानरैश्च विमानेन विहायसा ॥ प्रवर्षणगिरौ स्वीयगुहां रम्यां प्रदर्शयन् ९ वैदेहीं कौतुकाद्रामः किंचित्कृत्वा स्मिताननम् ॥ द्वितीये भीमकुंडेऽथ स्नात्वा गत्वा षडाननम् १० स्नात्वाऽगस्तिकुंडमध्ये पश्यंस्तीर्थान्यनेकशः ॥ कनकगिरिस्थं शंभुं नत्वा संपूज्य राघवः ११ वीरभद्रं ततो दृष्ट्वा नत्वाद्रिवेंकटं भुवि ॥ गोविंदराजं तं नत्वा तृप्तिपत्तनसंस्थितम् १२ स्नात्वा कपिलधारायां तीर्थश्राद्धं विधाय च ॥ ततो शेषाचलं गत्वा स्नात्वा पुष्करिणीजले १३ व्यंकटेशं पूजयित्वा पंचतीर्थीं विगाह्य सः ॥ सुवर्णमुखरीतीरसंस्थं श्रीकालहस्तिनम् १४ पूजयित्वा ययौ कांचीं रामः शिवहरिप्रियाम् ॥ एकांबरेश्वरं पूज्य सर्वतीर्थे विगाह्य च १५ कामाक्षीमंबिकां नत्वा स्नात्वा वेगावतीजले ॥ नत्वा वरदराजं च पक्षितीर्थं ततो ययौ १६ पूषाविधातृनामानौ पक्षिणौ पूज्यसीतया पुष्पकेण ततः शीघ्रं क्षीरनद्यां विगाह्य च १७ नत्वा त्रिविक्रमं तत्र ततोगादरुणाचलम् ॥ मुक्तिर्यत्स्मरणादेव नत्वा तमरुणाचलम् १८ मणिमुक्तानदीतीरे वृद्धाचलमगात्ततः ॥ वृद्धाचलेशं संपूज्य वटपालं ततो ययौ १९ वटपालेश्वरं पूज्य ततः श्रीमुष्टिमभ्यगात् ॥ तत्र यज्ञवराहं च संपूज्य जगदीश्वरम् २० चिदंबरथमागच्छद्दर्शनादेव मुक्तिदम् ॥ लिखिता यत्र शेषेण शिलायां तांडवाकृतिः २१ कावेरीं च ततस्तीर्त्वा सिंहक्षेत्रं ततो ययौ ॥ नत्वा ब्रह्मपुरेशं च वैजनाथं प्रणम्य सः २२ श्वेतारण्यं ततो गत्वा शंखमुख्यां विगाह्य च ॥ छायावनं ततो दृष्ट्वा ययौ गौरीमयूरकम् २३ वेदारण्यं ततो गत्वा नत्वा मध्यार्जुनं शिवम् ॥ स्नात्वाऽथ वृद्धकावेरीं कुंभकोणं विलोक्य च २४ श्रीनिवासं ततो दृष्ट्वा दृष्ट्वा वृन्दावनं शुभम् ॥ सारनाथं ततो दृष्ट्वा श्रीवत्सं च ददर्श सः २५ प्रयागमाधवं नत्वा गत्याऽभ्रशिरसः स्थलम् ॥ भीता वाकाशनीलाभं गत्वाऽथ कमलालयम् २६ त्यागेश्वरं समभ्यर्च्य गयातीर्थे विगाह्य च ॥ दक्षिणद्वारकायां च श्रीगोविंदं प्रणम्य सः २७ जेपालाख्यं पुरं गत्वा गत्वा चाभयदेश्वरम् ॥ विघ्नेश्वरं नमस्कृत्य पुरा संस्थापितं स्वयम् २८ स्नात्वा वै नवपाषाणे ययौ देव्याश्च पत्तनम् ॥ स्नात्वा वेतालतीर्थे वै तीर्त्वौघं सागरस्य च २९ स स्नात्वा भैरवे तीर्थे प्रापैकांतास्थितं निजम् ॥ अवरुह्य विमानाग्र्यात्पभ्यां सर्वैर्जनैः सह ३० गत्वा लक्ष्मणकुंडेऽथ स्वकुंडेपि विगाह्य च ॥ अग्नितीर्थे ततः स्नात्वा धनुष्कोट्यां विगाह्य च ३१ स्नात्वा जटायुतीर्थे हि गत्वा तं गंधमादनम् ॥ आदौ नत्वा विश्वनाथं पुरा नीतं हनूमता ३२ रामेश्वरं ततो नत्वा कृत्वा गंगाभिषेचनम् ॥ काचकुंभादिकं त्यक्त्वा धनुष्कोट्यां रघूत्तमः ३३ कोटितीर्थं धनुष्कोट्यां चकार कूपमुत्तमम् ॥ क्षेत्रपापप्रशांत्यर्थं दृष्ट्वा श्रीसेतुमाधवम् ३४ नानादानादिकं

---

१ नत्वाद्रिं व्यंकटमिति पाठः । २ श्रीवांछमिति पाठः ।

कृत्वा मासमेकं विलंघ्य च ॥ वाहनारूढदेवानां महोत्साहान्विधाय च ३५ क्षेत्रपापप्रशांत्यर्थं कोटितीर्थं विगाह्य च ॥ नत्वा द्वारस्थगणपं तीर्त्वोघं जलधेः पुनः ३६ विहायसा विमानेन स दर्भशयनं ययौ ॥ स्नात्वा निक्षेपिकातोयैस्ताम्रपर्ण्यब्धिसंगमे ३७ गत्वा स्नात्वा रामचंद्रो ददौ दानान्यनेकशः ॥ ततोऽब्धेस्तीपसंस्थं तं स्कन्दं संपूज्य राघवः ३८ ताम्रपर्णीतटेनैव पश्यन्पुण्यस्थलानि सः ॥ नवव्यंकटनाथांस्तान्नत्वा तोताद्रिमाययौ ३९ कन्याकुमारिकां दृष्ट्वा सिन्धुतीरनिवासिनीम् ॥ प्रतीक्षंती स्वीयमार्गं बिभ्रतो मालिकांकरे ४० तामाह रघुवीरश्च वरं वरय सुव्रते ॥ सा प्राह राघवं नत्वा चिरमस्मि व्रतस्थिता ४१ अहं मुनिसुता पित्रा सुसेंद्राय विनिश्चिता ॥ विवाहार्थं समानीतः सुसेंद्रो योजने स्थितः ४२ तव यात्रोद्यमं श्रुत्वा मया चित्ते विनिश्चितम् ॥ आगमिष्यति रामोऽत्र वरयिष्याम्यहं तदा ४३ पित्रा मन्निश्चयं ज्ञात्वा सुसेंद्रो विनिवर्तितः ॥ सोऽपि मत्खेदचित्तस्तु योजनेऽद्यापि वर्तते ४४ विवाहोपकरणादि मन्मात्रा यत्कृतं पुरा ॥ पित्रा तत्सागरे क्षिप्तं क्रोधाविष्टेन राघव ४५ अद्याऽपि दृश्यते पश्य तरंगैर्निर्गतं बहिः ॥ अद्य त्वया तारिताऽहं मां दासीं कर्तुमर्हसि ४६ ज्ञात्वा तस्या ह्यभिप्रायं तामाह रघुनंदनः ॥ एकपत्नीव्रतं मेऽस्मिन् जन्मन्यस्ति कुमारिके ४७ अग्रे कृष्णावतारे त्वं भज मां नाऽत्र संशयः ॥ तद्रामवचनादेव यमैश्च नियमैरपि ४८ यावद्रामः स्थितो भूम्यां तावद्धृत्वा कलेवरम् ॥ तपोबलेन देहांते जांबवंतो जनिष्यति ४९ जांबवतीतिनाम्ना सा कृष्णपत्नी भविष्यति ॥ रामो ययौ सुसेंद्रं च पयोष्णीं संविगाह्य सः ५० आद्यानंतं ततो गत्वा ताम्रपर्णीतटे स्थितम् ॥ विनिद्रितं शेषपृष्ठे लक्ष्मीगरुडसेवितम् ५१ ज्ञातव्या ताम्रपर्णी सा त्वन्या पश्चिमवाहिनी ॥ अनन्तशयनं गत्वा पद्मतीर्थे विगाह्य च ५२ शंखतीर्थे मत्स्यनद्यां विगाह्य सीतया प्रभुः ॥ ततो गत्वा विमानेन धर्माधर्मसरोवरे ५३ स्नात्वा जनार्दनं गत्वा पश्चिमे ह्यब्धिरोधसि ॥ दर्शेऽथ पौर्णिमायां च गंगाधाराब्धिसंगमे ५४ स्नात्वा जनार्दनं पूज्य नारीराज्यं विलोक्य च ॥ अग्रे श्रीरामचंद्रः स न ययौ लोकशिक्षया ५५ परिवृत्य ततो रामो घृतमालां विगाह्य च ॥ कृतमालां ततः स्नात्वा सिन्धुनद्यां विगाह्य च ५६ गत्वा गजेंद्रमोक्षं च ताम्रपर्णीतटास्थितम् ॥ ताम्रपर्ण्युद्गमे स्नात्वा गत्वा भैराळतीर्थकम् ५७ गत्वा चंद्रकुमाराख्यं गिरिं श्रीरघुनंदनः ॥ ततो ययौ विमानेन दृष्ट्वा दक्षिणकाशिकाम् ५८ नत्वा काशिविश्वनाथं चंपकारण्यमाययौ ॥ चित्रगंगाजले स्नात्वा नत्वा हरिहरौ शुभौ ५९ ततो रामो विमानेन मधुपुर्यां विवेश सः ॥ वेगावत्या जले स्नात्वा नत्वा तं सौन्दरेश्वरम् ६० मीनाक्षीमंबिकां नत्वा व्यंकटं द्राविडे गिरौ ॥ कावेरीमध्यनिलयं श्रीरंगशयनं ययौ ६१ मातृभूतेश्वरं नत्वा नत्वा तं जंबुकेश्वरम् ॥ रंगनाथं नमस्कृत्य ह्यविनाशीं ततो ययौ ६२ श्रीरंगपत्तनं गत्वा स्नात्वा हैमवतीजले ॥ शालिग्रामं नमस्कृत्य रामनाथपुरं ययौ ६३ स्नात्वा कुमारधारायां सुब्रह्मण्यं प्रपूज्य च ॥ उडुप्याख्यं ततः कृष्णं नत्वा शृंगाश्रमं ययौ ६४ तुंगानदीतटे शृंगगिरौ नत्वा तु शारदाम् ॥ कुम्भकाशीं ततो गत्वा गत्वा कोटीश्वरं शिवम् ६५ नत्वा मूकांबिकां देवीं नत्वा मुर्डेश्वरं हरम् ॥ गुणवंतेश्वरं नत्वा नत्वा धारेश्वरं ततः ६६ गौरेश्वरं नमस्कृत्य नत्वा सजेंश्वरं शिवम् ॥ गोकर्णं च ततो गत्वा तं प्रणम्य महाबलम् ६७ हरिहरेश्वरं गत्वा पश्यंस्तीर्थान्यनेकशः ॥ जामदग्न्यं महेंद्राद्रौ नत्वा भीमेश्वरं ययौ ६८ धौमं महाबलं नत्वा ययौ कोलापुरं ततः ॥ करवीरपुरं गत्वा

१ आयाननामिति पाठः । २ नत्वालं गिरिवेंकटम् इति पाठः । ३ मुण्डेश्वरमिति पाठः ।

कृष्णावेण्योस्तु संगमे ६९ स्नात्वा रामो विमानेन गदालक्ष्मीश्वरं ययौ ॥ स्नात्वा घटप्रभायां तु पश्यन् पुण्यस्थलानि हि ७० महादेवं नमस्कृत्य नत्वा मल्लारिमीश्वरम् ॥ करानदीतटस्थं तं वक्रतुंडं विलोक्य च ७१ नीरानदी जले स्नात्वा नारसिंहं प्रपूज्य च ॥ पांडुरंगं नमस्कृत्य चंद्रभागां विगाह्य च ७२ ययौ भीमासंगमं तु चंदल्लां च ततो ययौ ॥ ततो प्रेमपुरं गत्वा नत्वा मार्तंडमीश्वरम् ७३ नलदुर्गां विलोक्याऽथ नानापश्यंस्थलानि हि ॥ तुलजापुरसंस्थां तां देवीं नत्वा ययौ ततः ७४ माणिक्यामंबिकां दृष्ट्वा पश्यंस्तीर्थानि राघवः ॥ योगीश्वरीं वरामंबां दृष्ट्वा ह्यंबापुरस्थिताम् ७५ वैजनाथं नमस्कृत्य वंजरासंगमं ययौ ॥ नागेशं च विलोक्याऽथ विमानेन स राघवः ७६ स्नात्वा पूर्णासंगमे तु गोदाया उत्तरे तटे ॥ स्वनाम्नाऽथ पुरीं कृत्वा मुद्गलाश्रममाययौ ७७ बाणतीर्थे ततः स्नात्वा सिंधुफेनासुसंगमे ॥ गोदानाभावब्जकेऽथ स्नात्वा नत्वा त्रिविक्रमम् ७८ कृत्वा परां स्वनाम्ना तु पुरीं गोदावरीतटे ॥ अंबिकां तु नमस्कृत्य चंडिकां परिपूज्य च ७९ आत्मतीर्थे ततः स्नात्वा नत्वा विज्ञानमीश्वरम् ॥ महालक्ष्मीं विलोक्याऽथ वडवासंगमं ययौ ८० प्रतिष्ठानं विलोक्याऽथ स्नात्वा वृद्धैलसंगमे ॥ शिवनंदासंगमेऽथ नृसिंहं परिपूज्य सः ८१ स्वीयनाम्ना ख्याततीर्थं प्रवरासंगमं ययौ ॥ सिद्धेश्वरं नमस्कृत्य निवासाख्यं पुरं ययौ ८२ नूपुराख्यं पुरं गत्वा पश्यन्नानास्थलानि सः ॥ ययौ गोदातटेनैव पुण्यस्तंभं रघूद्वहः ८३ गत्वा कद्रूसंगमे तु विनतासंगमं ययौ ॥ जनस्थानं ततो गत्वा ययौ त्र्यंबकमीश्वरम् ८४ दक्षिणात्यैर्नृपतिभिर्मानितः पूजितोऽपि च ॥ गृहीत्वा करभारं स्वं तेभ्यस्तैः सहितो ययौ ८५ एवं दक्षिणयात्रेयं या कृता राघवेण वै ॥ सा मया विस्तरेणैव कथिता त्र्यंबकावधि ८६ ॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे यात्राकाण्डे दक्षिणतीर्थयात्रावर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो जातोऽस्ति संदेहो मम चित्ते वदाम्यहम् ॥ स त्वया छिंद्यतां स्वामिन् साधवो हि कृपालवः १ यानारूढा न कर्तव्या यात्रा चेति श्रुतं मया ॥ कथं यानेन रामेण कृता यात्रा त्वयेरिता २ इति जातोऽस्ति संदेहो मम तं त्वं निवारय ॥ इति शिष्यवचः श्रुत्वा गुरुः प्राहाऽथ तं पुनः ३ ॥ रामदास उवाच ॥ पदा यात्रा न कर्तव्या छत्रचामरधारिणा ॥ राज्ञा द्वीपाधिपत्येन कार्या मांडलिकेन तु ४ पृथिवीशस्य देवस्य लग्नोद्युक्तवरस्य च ॥ तथा मठाधिपस्यापि गमनं न पदा स्मृतम् ५ तस्मान्नात्र त्वया कार्यः संदेहो राघवं प्रति ॥ आज्ञया रामचंद्रस्य कृपयाऽपि च तैर्जनैः ६ अधिष्ठितं पुष्पकं तु को वेदेश्वरचेष्टितम् ॥ इदानीं रामचंद्रस्य शृणु तां प्राक्तनीं कथाम् ७ त्र्यंबकाद्रामचंद्रस्तु पुरा यत्र तु निद्रितम् ॥ सीतया पर्वते तत्र गत्वा स्थित्वा दिनत्रयम् ८ सप्तशृंगगिरौ गत्वा गत्वाऽगस्तेस्तु चाश्रमम् ॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमं गत्वा ययौ चैलपुरं ततः ९ घृष्णेश्वरं नमस्कृत्य शिवतीर्थे विगाह्य च ॥ दृष्ट्वा रम्यं देवगिरिं विरजाक्षेत्रमाययौ १० मातापुरस्थां देवीं तां नत्वा पश्यन् स्थलानि सः ॥ देववाटे नारसिंहं नत्वा रामश्च सीतया ११ चकार विधिवत्स्नानं पयोष्ण्यां बंधुभिर्जनैः ॥ स्नात्वा ताप्युद्गमं रामः स्वनाम्ना पर्वतोत्तमम् १२ गत्वा स्नात्वाऽथ रेवायामोंकारं परिपूज्य च ॥ पश्चिमाभिमुखः पश्यन्नानापुण्यस्थलानि हि १३ ताप्त्याश्च संगमे स्नात्वा नर्मदायाश्च संगमे ॥ महीनदीजले स्नात्वा प्रभासं च ततो ययौ १४ पंचसरस्वतीनां च संगमेषु विगाह्य च ॥ सौराष्ट्रस्थसोमनाथं दृष्ट्वा सा भ्रमतीं नदीम् १५ पश्यन्नानास्थलान्येव शंखोद्धारं ययौ ततः ॥ गोमत्यां विधिवत्स्नात्वा द्वारावत्यां विवेश सः १६ अनादिसिद्धां सप्तसु पुरीषु प्रथितां शुभाम् ॥ दृष्ट्वा कृत्वा तीर्थविधिं दत्वा दानान्यनेकशः १७ पश्यं-

१ त्वं लज्जापुरसंस्थामिति पाठः । २ ह्रदं दृष्ट्वेतिपाठः । ३ यातुं विनिर्गतः इतिपाठः । ४ घृसणेशमितिपाठः ।

स्तीर्थानि सर्वाणि पुण्यानि रघुनंदनः ॥ पाश्चिमात्यैर्नृपतिभिर्मानितः पूजितोऽपि च १८ गृहीत्वा करभारं स्वं तेभ्यस्तैः सहितो ययौ ॥ सरस्वत्यास्तटेनैव पश्यन्पुण्यस्थलानि सः १९ पुष्पकस्थः शनैः सीतां दर्शयन् कौतुकानि हि ॥ ययौ पुष्करतीर्थं वै नृपैः सर्वत्र संवृतः २० विमाने प्रत्यहं रामः कोटिशो ब्राह्मणान् सदा ॥ भोजयामास दिव्यान्नैः पायसैः शर्करादिभिः २१ विमाने ये स्थिताः पूर्वमयोध्यापुरवासिनः ॥ तथा ये पूर्वदेशीया दक्षिणात्या नृपाश्च ये २२ पाश्चिमात्या नृपा एव ते बलैर्वाहनैः सह ॥ रामेणातिथिवत्सर्वे वस्त्रान्नाभरणादिभिः २३ पूजिता मानिता आसन् सादरं ते यथासुखम् ॥ न कश्चिद्भिन्नपाकं हि चकार पुष्पके नरः २४ चिंताकाष्ठतृणादीनां जलस्याऽपि न कस्यचित् ॥ एका चिंता तु तत्राऽस्ति क्षुद्बोधो मे कथं भवेत् २५ वांछन्ति सर्वे तत्रैकं भिषक्चूर्णं प्रदास्यति ॥ निद्रायास्तत्र दारिद्र्यं वाद्यघोषैर्निरंतरम् २६ त्रासस्तत्र महानासीद्विमाने वारयोषिताम् ॥ गीतैर्नेत्रकटाक्षैश्च क्रीडाभिर्वचनादिभिः २७ मणिदीपैर्दिनं रात्रिं न जानाति स्म तत्र वै ॥ गच्छद्दिने कदा यानं याति रात्रावपि क्वचित् २८ एतस्मिन्नन्तरे शिष्यपुष्करस्थैर्जवैस्तदा ॥ महानादः श्रुतो रम्यो मंजुलः श्रुतितोषकृत् २९ वारस्त्रीनूपुरोद्भूतः क्वणत्कंकणजोऽपि च ॥ करताडनगीतादिमृदंगपणवोद्भवः ३० नववाद्यसमुद्भूतो घटीयंत्रसमुद्भवः ॥ यानघंटाकिंकिणीनां पताकारवसंभवः ३१ वारांगनाकटितटकिंकिणीसंभवोऽपि च ॥ वारणाश्वायुधोष्ट्रादिमयूरकपिसंभवः ३२ वीरेभ्यो वेदघोषेभ्यः शिष्येभ्यश्च समुत्थितः ॥ नटनाटकवंदिभ्यो मागधेभ्यः समुत्थितः ३३ गोदोहसंभवश्चापि ह्यजामहिषिदोहजः ॥ दधिमंथनसंभूतः शिशूनां रोदनोद्भवः ३४ शिशुमंचकसंबद्धशृंखलाभ्यः समुत्थितः ॥ नानातूर्योद्भवश्चाऽपि पिष्टचक्रसमुद्भवः ३५ घृतपाचितपक्वान्नप्रकारकरणोद्भवः ॥ नारदादिमुनिश्रेष्ठधृतवीणादिसंभवः ३६ पुराणकथनोद्भूतो हरिकीर्तनसंभवः ॥ रामनामसहस्रादिस्तोत्रपाठसमुद्भवः ३७ नारीपूरणपेषणकार्ये कंकणसंभवः ॥ पादप्रक्षालनाद्यादि नानाकार्यसमुद्भवः ३८ एवं नानाविधं श्रुत्वा पुष्करस्था जना ध्वनिम् ॥ निशांते पश्चिमामाशां किमेतदिति विह्वलाः ३९ केचिदूचुर्नदिघंटास्वरोऽयं श्रूयते महान् ॥ केचिदूचुर्विमानेन गच्छतींद्रो दिवं प्रति ४० केचिदूचुः समायांति रंभाद्यप्सरसश्च खे ॥ केचिन्मेघध्वनिं प्रोचुः केचिदैरावतं त्विति ४१ केचित्प्रोचुः समायाति सागरः किं लयं विना ॥ केचित्प्रोचुस्त्विदं ज्ञेयं वायुपुत्रस्य शब्दितम् ४२ केचित्पतत्त्रिराजस्य शब्दितं प्रोचुरुत्तमम् ॥ केचित्प्रोचुश्च गंधर्वा विमानस्था अटंति खे ४३ केचित्प्रोचुर्नागकन्याः कुर्वंतीदं सुगायनम् ॥ कुर्वंतश्चेति तर्कांश्च ददृशुः पुष्पकं महत् ४४ राममागतमाज्ञाय तोषपूर्णा बभूविरे ॥ उपायनानि संगृह्य प्रेमनिर्भरमानसाः ४५ प्रत्युज्जग्मुस्तदा रामं दृष्ट्वा नत्वा रघूत्तमम् ॥ मेनिरे जन्मसाफल्यं राघवेणातिमानिताः ४६ राघवोऽपि विमानाग्र्यादवरुह्य द्विजोत्तमान् ॥ प्रणिपत्य समाभाष्य प्रतिपूज्य सविस्तरम् ४७ तैस्तीर्थवासिभिर्युक्तो ययौ पुष्करमुत्तमम् ॥ स्नात्वा सचैलं विधिना तीर्थश्राद्धं विधाय च ४८ दत्वा दानान्यनेकानि काश्याः कोट्यधिकानि तु ॥ द्रव्यालंकारवस्त्रान्नैस्तोपयामास भूसुरान् ४९ ततस्तैरभ्यनुज्ञातो विमानेन ययौ पुनः ॥ एवं पश्चिमयात्रा ते वर्णिता राघवस्य हि ५० ॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे यात्रा० पश्चिमयात्रावर्णनं नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ उत्तराभिमुखो रामस्ततो पश्यन् स्थलानि सः ॥ ययौ पर्वततीर्थं च ततो ज्वालामुखीं ययौ १ पश्यन् स्थलानि संप्राप तत्रां श्रीमनकर्णिकाम् ॥ करतोयानदीतोये स्नात्वाऽग्रे न ययौ विभुः २ तरणे दोषमाकर्ण्य पर्यवर्तत राघवः ॥ कर्मनाशानदीस्पर्शात्करतो-

याविलंघनात् ३ गंडकीवाहुतरणाद्धर्मः[1] स्खलति कीर्त्तनात् ॥ गत्वा देवप्रयागं चालकनंदातटेन वै ४ नरनारायणौ गत्वा दर्शनान्मुक्तिदौ नृणाम् ॥ बदरिकाश्रमे रामः केदारेशं विलोक्य सः ५ हिमाद्रौ देवगंधर्वसेविते धातुमंडले ॥ महापथं ततो गत्वा ययौ तन्मानसं सरः ६ यस्माद्विनिर्गता गंगा शरयूः पापनाशिनी ॥ कंजानि यत्र हैमानि यत्र हंसाः सहस्रशः ७ रक्तनेत्रांघ्रिवदना मुक्ता भक्षणतत्पराः ॥ यत्प्रदेशे चित्रभूम्यां देवगंधर्वकिन्नराः ८ अप्सरोभिस्तथा स्त्रीभिः क्रीडां कुर्वंत्यहर्निशम् ॥ तत्र स्नात्वा मानसेऽथ गत्वा बिन्दुसरोवरम् ९ स्नात्वा दानादिकं कृत्वा हिमालयगिरिस्थिताम् ॥ दृष्ट्वा ब्रह्मसभां दिव्यां मेरुस्थसदृशीं पराम् १० राघवः सीतया सर्वैरवरुह्य सपुष्पकात् ॥ प्रणमंतं सुरेंद्राद्यैरालिंग्य चतुराननम् ११ ब्रह्मणा सहितान्देवान्पूजयामास विस्तरैः ॥ विधिस्तं पूजयामास कामधेनुं न्यवेदयत् १२ विमानाग्रे कामधेनुं संस्थाप्य रघुनंदनः ॥ सुरैर्ब्रह्मादिभिः सार्कं कैलासमग त्तदा १३ राममागतमाज्ञाय कैलासे गिरिजापतिः ॥ प्रत्युज्जगाम पार्वत्या रामचंद्रं वृषस्थितः १४ शंभुमागतमाज्ञाय राघवः पुष्पकाज्जवात् ॥ अवरुह्य नमस्कृत्य शिवेनालिंगितः स्थितः १५ उमाऽपि सीतामालिंग्य दिव्यालंकारचंदनैः ॥ पूजयामास वस्त्राद्यैः सूर्यकोटिसमप्रभैः ॥ ताटंके नूपुरे दिव्ये केयूरे चूडकद्वयम् १६ किंकिणीरवसंयुक्तरशनां चंद्रभास्करौ ॥ सीमंतभूषणौ हारान्मणिमुक्ताविचित्रितान् १७ ददौ जनकनंदिन्यै पार्वतीतोषपूरिता ॥ ततो शंभुस्तदा प्राह राघवं पूज्यवैभवैः १८ राम त्वन्नाभिकमले ब्रह्मायं चतुराननः ॥ ततो जातो विधेश्चाहं रोदनाद्रुद्रसंज्ञकः १९ पौत्रस्तव रघुश्रेष्ठ तवाज्ञापरिपालकः ॥ संहारः[2] क्रियते राम आज्ञया तव सादरात् २० यदा मया तु प्रलये तदा पापं क्व ते गतम् ॥ यद्दशास्यवधाद्भीतस्तीर्थयात्रां करोषि हि २१ क्रीडेयं तव राजेंद्र सुखं क्रीडस्व सीतया ॥ क्रियते लोकशिक्षार्थं जानामि तव चेष्टितम् २२ एवं नानाविधैस्तस्य चारित्र्यैरीडयराघवम् ॥ ददौ सिंहासनं छत्रं चामरे मंचकोत्तमम् २३ पानपात्रं भोजनस्य पात्रं हैमं मनोरमम् ॥ कंकणे कुण्डले बाहुभूषणे मुकुटोत्तमम् २४ रामं प्रस्थापयामास बध्वा चिन्तामणिं हृदि ॥ हृदि चिन्तामणिं दृष्ट्वा राघवस्य विदेहजा २५ प्राहातिलज्जिता रामं गौर्मे चिंतामणिस्तव ॥ तथेति राघवोप्युक्त्वा विमानेन जनैः सह २६ ययौ नत्वा शंकरं हि कृत्वा यज्ञार्थसूचनाम् ॥ आकारयित्वाऽथ विधिं मासैकेनाध्वराय हि २७ भागीरथ्यास्तटेनैव हरिद्वारं ययौ जवात् ॥ कुरुक्षेत्रं विगाह्याऽथ हींद्रप्रस्थं ततो ययौ २८ दृष्ट्वा मधुवनं रम्यं ययौ वृंदावनं ततः ॥ गोकुलं वीक्ष्य रामस्तु गोवर्धनमगाच्छनैः २९ गत्वाऽथावंतिकां पुण्यां क्षिप्रातीरविराजिताम् ॥ महाकालं नमस्कृत्य पश्यंस्तीर्थान्यनेकशः ३० दृष्ट्वा गजाव्हयं क्षेत्रं सागरं कूपमीक्ष्य च ॥ ययौ स नैमिषारण्ये गोमत्यां स विगाह्य च ३१ सूतं पौराणिकं दृष्ट्वा शौनकादीन् प्रपूज्य च ॥ स्नात्वा तद्ब्रह्मवैवर्तसरस्यऽथ रघूत्तमः ३२ तमसां तां विगाह्याऽथ ददर्श नगरीं निजाम् ॥ राममागतमाज्ञाय सुमंत्रो वेगवत्तरः ३३ अयोध्यां भूषयामास प्रोच्चैर्नानाविधैर्ध्वजैः ॥ तोरणैश्च पताकाभिः पुष्पहारैर्मनोरमैः ३४ शोधयित्वा राजमार्गान् सेचयित्वा तु चंदनैः ॥ विकीर्णकुसुमैर्दिव्यैर्वलिदीपैर्विराजितान् ३५ वारणेंद्रं पुरस्कृत्य सेनया परिवेष्टितः ॥ प्रत्युज्जगाम राजेंद्रं पुष्पकस्थं त्वरान्वितः ३६ दंडवत्प्रणिपत्याऽथ दत्त्वा चोपायनानि तम् ॥ आलिंगितो राघवेण मेने च कृतकृत्यताम् ३७ ततो वाद्यनिनादैश्च नर्तनैर्वारयोषिताम् ॥ देवघोषैर्द्विजानां च रामतीर्थं ययौ शनैः ३८ स्नात्वा तत्सरयूतोये यत्र तीर्थं सुपुण्यदम् ॥ स्वयमेव कृतं पूर्वं नित्यकर्मा[3] ३९ वसिष्ठोक्तविधानेन कृत्वा

१ धर्मः स्वमुखकीर्तनादितिपाठः । २ संसार इतिपाठः । ३ वैवर्ते

चैकमुपोषणम् ।। दधिश्राद्धं विधायाऽथ दत्त्वा दानान्यनेकशः ४० तृतीये दिवसे रामो विमानेन विहायसा ।। पुर्य्या विलंघ्य प्राकारान् हेमरत्नविनिर्मितान् ४१ अयोध्यां शोभितां रम्यां गोपुराट्टालमंडिताम् ।। वीथीहट्टसमायुक्तां चतुष्पथविराजिताम् ४२ पश्यन् स्वीयं राजसभाद्वारं प्राप रघूत्तमः ।। यानं भूमंडलं प्राप्य सुखमासीत्स्थिरं तदा ४३ ततः सुमंत्रपत्नीभिर्दध्योदनविनिर्मिताः ।। वलयः कांस्यपात्रस्था जलतैलघटास्तथा ४४ सीताराघवयोर्देहादुत्तीर्य शतशस्तदा ।। नीत्वा त्यक्त्वा विदूरे तु स्नात्वा रामगृहं ययुः ४५ ततो रामो विमानाग्र्यादवरुह्य स बंधुभिः ।। नागरैस्तैर्नृपतिभिः सभायां संविवेश ह ४६ तस्थौ सिंहासने रामश्चितामणिविराजिताः ।। तस्थुर्नृपाः सभायां श्रीराघवेणातिमानिताः ४७ सीताऽपि निजगेहं सा विचित्ररत्ननिर्मितम् ।। कामधेनुं पुरस्कृत्य प्रविवेशाऽतिहर्षिता ४८ ततो रामः कामधेनुसंभूतैर्घृतपाचितैः ।। परमान्नैः षड्रसैश्च भोजयामास भूसुरान् ४९ आचांडालांस्तर्पयित्वा स्वयं कृत्वाऽशनं तदा ।। निद्रार्थं नृपतीन् याने स्थलमाज्ञापयत्तदा ५० पंचरात्रं नृपान् प्रीत्या स्थापयित्वा स्वसन्निधौ ।। वस्त्रालंकारतुरगैस्तोषयित्वा सविस्तरम् ५१ तान् प्रोवाच रमानाथः[1] प्रबद्धकरसंपुटान् ।। मम यज्ञांगतुरगं दृष्ट्वा तत्पृष्ठगैः पुनः ५२ आगंतव्यं जानपदैः स्वसैन्यैर्नागरैः सह ।। इत्याज्ञां रघुवीरस्य ह्यंगीकृत्य नृपोत्तमाः ५३ ययुः स्वं स्वं पुरं देशं स्वबलैः परिवेष्टिताः ।। सुग्रीवाद्यान्वानरांश्च परिवारसमन्वितान् ।। आज्ञापयित्वा सद्मानि स्थापयामास स्वांतिके ५४ वाजिमेधानंतरं हि प्रेषयिष्याम्यहं त्विति ।। ततो दुंदुभिनिर्घोषं स्वपुर्य्यां घोषयत्तदा ५५ अद्यारभ्य जनैस्सर्वैरयोध्यानगरीं स्थितैः ।। यैः कश्चिदत्र पथिकैर्भिन्नपाकैर्न भुज्यताम् ५६ यावत्करोम्यहं भूम्यां राज्यं सीतासमन्वितः ।। निजगार्हस्थ्यमालंब्य ये वर्तंति नरोत्तमाः ५७ ते कुर्वंतु सुखं पाकं स्वस्वगेहेषु भक्तितः ।। निर्बंधो मम न ज्ञेयो वर्तितव्यं यथासुखम् ५८ इत्याज्ञाप्य जनान्रामः सुखं तस्थौ ससीतया ।। अयोध्यायां तु सर्वत्र वेदघोषो गृहे गृहे ५० मंगलानि समुत्साहानर्तनं वारयोषिताम् ।। बभूवुश्च पुराणानि कीर्तनानि हरेः कथाः ६० एवमासीत्सुसंतुष्टा साकेतनगरी शुभा ।। एवं प्रोक्तं मया शिष्य यात्राकाण्डमनुत्तमम् ६१ ये शृण्वंति नरा भक्त्या तेषां यात्राफलं भवेत् ।। यात्राधनार्जनोद्योगे यात्राकांडमिदं वरम् ६२ पठित्वा ये तु गच्छंति सुखेनाप्नोति ते गृहम् ।। ब्रह्महत्यादिपापानि कृतानि मानवैः सकृत् ६३ यात्राकांडमिदं जप्त्वा शुद्धिस्तेभ्यो भविष्यति ।। सर्वतीर्थावगाहैश्च यत्फलं परिकीर्तितम् ६४ यात्राकाण्डमिदं श्रुत्वा तत्फलं प्रतिपद्यते ।। धनार्थी धनमाप्नोति कामी कामानवाप्नुयात् ६५ पापी पूतो भवेत्सद्यो यात्राकाण्डश्रवादिना ।। यः कश्चित्प्रातरुत्थाय कृतशौचविधिर्नरः ६६ तीर्थानां च वरं काण्डमिदं पुण्यं पठिष्यति ।। तस्य रामश्च संतुष्टः पूरयिष्यति वांछितम् ६७ सर्वतीर्थावगाहस्य फलं तस्य भवेद्ध्रुवम् ।। यानि कानि च पापानि जन्मांतरकृतानि च ६८ तानि सर्वाणि नश्यंति यात्राकाण्डश्रवादिना ६९ ।। इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये यात्राकाण्डे रामोत्तरयात्रा च नगरप्रवेशो नाम नवमः सर्गः ।। ९ ।। ।। यात्राकाण्डे च सर्गा वै नव प्रोक्ता मनीषिभिः ।। पंचत्रिंशोत्तराः सप्तशतश्लोका भवापहाः ।। रामः प्रसन्नोऽस्तु ।। ।। ।। ।।

।। इति श्रीमदानंदरामायणे यात्राकांडं समाप्तम् ।।

---

१ जगन्नाथ इतिपाठः ।

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे यागकांडं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामः सभामध्ये एकदा गुरुमब्रवीत् ॥ कुंभोदरमुनेर्वाक्यात्तीर्थयात्रा मया कृता १ इदानीं तस्य वाक्येन वाजिमेधं करोम्यहम् ॥ यज्ञोपकरणानि त्वं लक्ष्मणाय वदस्व हि २ सुमुहूर्ते शुभे लग्ने श्यामकर्णोंघ्रिपुच्छकः ॥ तुरंगो दिव्यवस्त्राद्यैर्भूषयित्वा विमुच्यताम् ३ पृथ्वीप्रदक्षिणार्थं हि तत्पृष्ठेऽयुतसंख्यया ॥ सेनया सह शत्रुघ्नः सुमंत्रेण सहाऽचिरात् ४ तद्रामवचनं श्रुत्वा वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ ज्योतिर्वित्सहितो दृष्ट्वा सुमुहूर्तं शुभोदयम् ५ आज्ञापयत्स सौमित्रिं सभायां रामसन्निधौ ॥ सौमित्रेऽद्यदिनाज्ज्ञेयो मुहूर्त्तः सप्तमेऽहनि ६ दीक्षार्थं रामचंद्रस्य वाजिमेधाख्यकर्मणि ॥ रामतीर्थे यज्ञभूमिः शोधनीया हलादिभिः ७ सुवर्णनिर्मितैर्दिव्यैर्ब्राह्मणैः सह सत्वरम् ॥ दशक्रोशमिताऽयोध्या बहिः सर्वत्र लक्ष्मण ८ समा कर्करहीना तु लिप्ता चंदनजातिभिः ॥ मंडपश्च विधातव्यः सर्वत्राखंडितः शुभः ९ जंब्वाम्रादिनगानां च शाखाभिः कुसुमैरपि ॥ पल्लवैश्च विचित्रैश्च कदलीस्तंभमंडितः १० समन्ततस्तोरणानि बंधनीयानि मंडपे ॥ बंधनीयाः पुष्पहाराः फलाढ्या विविधाः शुभाः ११ वेद्यः सहस्रशः कार्याः सुधया चेष्टिकादिभिः ॥ करणीयं महत्कुंडं मत्सान्निध्येन मृण्मयम् १२ कुंडो परिमहत् कार्यं गोमुखं च मनोरमम् ॥ खदिरस्य विचित्रं हि वसोर्धारार्थमुत्तमम् १३ सितरक्तासितैश्चैव नीलपीतादिभिः शुभैः ॥ नानादृषदचूर्णैश्च ह्युपधातुविनिर्मितैः १४ नाना वर्णैर्विलेख्यानि स्वस्तिकानि समन्ततः ॥ कमलानि विचित्राणि तथा ह्यष्टदलानि च १५ शंखचक्रगदापद्मवल्लयश्च सहस्रशः ॥ कुसुमानि विकीर्याणि यज्ञभूम्यां समन्ततः १६ चतुर्विंशच्छुभाः कार्या यज्ञस्तम्भा महोच्छ्रिताः ॥ विनिर्मिताः सुवर्णेन मुक्ताहारविगुंफिताः १७ चित्रितं सर्वतोभद्रं कुंडमध्येऽश्वदैवतम् ॥ लेखनीयं तथा कुंडं नाना वर्णैर्विचित्रितम् १८ कार्यं कार्याणि पात्राणि यज्ञार्थं मम पश्यतः ॥ हैमाः किलोपकरणा वरुणस्य यथाऽध्वरे १९ आसनानि ऋषीणां च निद्रार्थं च सहस्रशः ॥ वासो गेहानि कार्याणि तृणैः पर्णैश्च खर्परैः २० पाकशाला विधातव्याः कार्या शालाऽशनस्य च ॥ ऋषिशाला विधातव्याः स्त्रीशालाश्च शुभावहाः २१ यज्ञोपकरणानां च शाला परमसुंदरा ॥ सभाः कार्या नृपाणां च वरवस्त्रैर्विचित्रिताः २२ आसनार्थं महार्हाणि वस्त्राणि च समंततः ॥ आस्तीर्याणि तथा राजपृष्ठभागाश्रयाणि च २३ पक्षिपिच्छैः सुकार्पासभेदैः सम्पूरितानि हि ॥ कशिपूपबर्हणानि विचित्राणि महान्ति च २४ स्थापनीयानि सदसि महार्हाणि तु लक्ष्मण ॥ स्थापनीयानि पानार्थं पात्राणि विविधानि च २४ नानारसैः पूरितानि तथा पक्वफलादिभिः ॥ नानासुगंधद्रव्यैश्च रागैर्नानाविधैरपि २६ मद्यैर्विचित्रैर्मधुरैस्तथा मादकवस्तुभिः ॥ नानासुगंधतैलैश्च काचकुंभाः सहस्रशः २७ स्थापनीयाश्चन्दनैश्च सुगंधैरक्षतादिभिः ॥ नानोपस्करयुक्तानां तांबूलानां सहस्रशः २८ स्थापनीयानि पात्राणि चामराणि सहस्रशः ॥ व्यंजनानि विचित्राणि तथाऽदर्शा विचित्रिताः २९ स्थापनीयाश्च क्रीडार्थं क्रीडोपकरणानि च ॥ स्थापनीयानि सदसि नृपाणां चित्रितानि च ३० मृत्पात्रसम्भवाः कार्या शतशः पुष्पवाटिकाः ॥ जल-

---

१ कुंभोद्भवेति पाठः । २ यातु इति पाठः । ३ ... । ४

यंत्राणि कार्याणि सर्वत्र विविधानि च ३१ नानाचित्रविचित्राणां वयसां पंजराः शुभाः ॥ हेम-
रत्नमौक्तिकैश्च प्रवालैर्वसनैर्वरैः ३२ कमनीयाश्च भूषाभिस्तोयान्नाद्यैः प्रपूरिताः ॥ वंधनीया मंड-
पेषु नर्तितव्योऽप्सरोगणः ३३ धूपयंतु सुधूपाश्च सुगायंतु हि गायकाः ॥ वादनीयानि वाद्यानि
बहूनि विविधानि च ३४ पूजोपकरणाद्यैश्च पात्राणि पूरितानि हि ॥ पृथक् पृथक् सभास्वेव स्थापनी-
यानि लक्ष्मण ३५ तथा ऋषिसभायां तु दर्भाश्च समिधस्तथा ॥ दण्डाः कमण्डलुयुताः स्थाप-
नीयाः सहस्रशः ३६ बहिर्वासांश्च कौपीनान् वल्कलान्यजिनानि च ॥ पूजाद्रव्याणि हव्यानि
जलकुम्भाः सहस्रशः ३७ शौचार्थं मृत्तिकाः शुद्धा दंतकाष्ठानि पादुकाः ॥ गैरिका मुखशुद्ध्यर्थं
नानावस्तूनि कल्पय ३८ तथा नारीसभायां तु पूजापात्राण्यनेकशः ॥ सौभाग्यद्रव्यपूर्णानि
सुगंधैः पूरितान्यपि ३९ वायनानि विचित्राणि स्थापनीयानि लक्ष्मण ॥ कवर्यः कज्जलानां च
पात्राणि कुंकुमानि च ४० करंडस्थानि रम्याणि भूषणान्युज्ज्वलानि च ॥ हरिद्रादीनि वस्तूनि
कंचुक्यो वसनानि च ४१ स्थापनीयानि व्यजनचामरादीनि सादरम् ॥ सुहृदां लेखनीयानि
पत्राणि च समंततः ४२ राममुद्रांकितान्यत्र तथा दूता महाजवाः ॥ जनकाय प्रेषणीयाः कैकेय-
नृपसन्निधौ ४३ कौसल्यायाः सुमित्रायाः पितरौ प्रति लक्ष्मणः ॥ श्यामांघ्रिः श्यामकर्णश्च श्याम-
पुच्छः सितः शुभः ४४ महार्हाभरणैर्वस्त्रैर्दिव्यवीरासनेन च ॥ शोभनीयश्चामराद्यैर्मुक्ताहारैर्म-
नोरमैः ४५ हैमीभिः शृंखलाभिश्च वेणीवंधविभूषणैः ॥ तस्य भाले हेमपात्रे लेखनीयं स्फुटाक्षरैः ४६
कोसलेन्द्रस्य रामस्य यज्ञांगतुरगो ह्ययम् ॥ ज्ञेयः सर्वैर्नृपैर्मुक्तः कर्तुं भूम्याः प्रदक्षिणाम् ४७
यस्याऽस्ति सारं तेनाऽश्वो वंधनीयोऽयमुत्तमः ॥ नो चेत् कोशांश्च नैजान् हि पुरस्कृत्य बलैः सह ४८
स्वकुटुंबैर्नागरैश्च तथा जानपदैः सह ॥ आगंतव्यं नृपतिभिर्यज्ञांगाश्वानुवर्तिभिः ४९ यज्ञभूमिरयो-
ध्यायां युद्धैर्जित्वा महोद्धतान् ॥ एवं पत्रं वंधयित्वा मुक्तामणिविचित्रितैः ५० अवतंसैः शोभ-
यित्वा सिद्धः कार्यश्च मंडपे ॥ सिद्धः कार्यः स शत्रुघ्नः सैन्येन परिवेष्टितः ५१ रथारूढोऽश्वरक्षार्थं
सुमंत्रेण समन्वितः ॥ नानापुण्यनदीनां च जलकुंभान् सहस्रशः ५२ नानादेशान्मृदश्चापि शत्रुघ्नेना-
नयस्व हि ॥ शोभनीया पुरी रम्या पताकाध्वजतोरणैः ५३ देवालये सुधा देया तथा प्रासाद-
मस्तके ॥ देवालयाभ्यंतरेऽत्र चित्रशाला मनोरमाः ५४ लेखनीया विधातव्या रत्नदीपाः सदैव
हि ॥ पूजोपकरणादीनि प्रतिदेवालयेष्वपि ५५ स्थापयस्व समस्तानि वाद्यान्याज्ञापयस्व भोः ॥
राजमार्गाः शोधनीयाः सेचनीयाश्च चंदनैः ५६ सौधराजिषु सर्वत्र चित्राणि विविधानि च ॥
लेखनीयानि रम्याणि मुक्ताहाराः समंततः ५७ प्रवालमणिवैडूर्यकाश्मीरस्फटिकादिभिः ॥
नानाविधाश्च कुसुमैर्हाराः पक्वफलादिभिः ५८ वंधनीयाश्च सर्वत्र जालरंध्रैर्विशेषतः ॥ एवं यद्य-
न्मया प्रोक्तं तत्र कुरुष्वाविचारतः ५९ तद्गुरोर्वचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स लक्ष्मणः ॥ कारयामास
तत्सर्वं गुरोर्वाक्याच्छताधिकम् ६० ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामायणांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे
वाल्मीकीये यागकांडे यागोपकरणनिवेदनं नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ अथ रामः ससीतस्तु मुहूर्ते सप्तमेऽहनि ॥ नवनीतोद्वर्तनाद्यैः
स्नात्वा कृत्वांजनादिकम् १ तूर्यनादैर्द्विजानां च वेदघोषैर्विशेषतः ॥ पौरस्त्रीणां गायनैश्च पौराणां
च जयस्वनैः २ आगत्य मंडपे रम्ये तस्थौ चित्रासनोपरि ॥ ददौ कौशेयवस्त्राणि गुरुं राम-

१ गैरिकान्यास शुद्ध्यर्थमितिपाठः ।

स्त्वरुन्धतीम् ३ पौरांश्च पौरपत्नीश्च मातॄश्चाऽथ सुवासिनीः ॥ श्वश्रूश्चापि द्विजान् सर्वान् जनकं सुहृदस्तथा ४ बंधूंश्च बंधुपत्नीश्च वयस्यांश्च ततः परम् ॥ मंत्रिणश्चाऽथ वीरांश्च दासदासीजनांस्तथा ५ नटनाटकवंध्यादीन् वारस्त्रीश्च ततः परम् ॥ आचांडालादिकान् दत्वा ततः सीतां ददौ वरम् ६ हेमतन्तुसमुद्भूतं मुक्तामाणिक्यगुंफितम् ॥ रत्नकाश्मीरनीलाद्यैर्मध्ये मध्ये विचित्रितम् ४ मुक्ताप्रवालघोषाद्यैर्मणिभिः सर्वतो वृतम् ॥ आदर्शबिम्बसदृशं विद्युत्तेजोपमं महत् ८ ततः स्वयं रामचंद्रः पीतकौशेयमुत्तमम् ॥ हेमतंत्वंकितं नानावल्लीपुष्पविचित्रितम् ९ दधारान्यत्तूत्तरीयं वासोलंकारमंडितः ॥ व्यंजिताशेषगात्रश्रीर्मणिद्वयविराजितः १० केयूरकुण्डलैर्मुक्ताहारैश्च कटकैर्युतः ॥ ततो वसिष्ठवर्यस्तं मुक्तानां स्वस्तिकोपरि ११ विवेश्य राघवं सीतामाहूय वटुकैर्निजैः ॥ निवेश्य रामवामांगे मुनिभिः परिवेष्टितः १२ रामेण कारयामास विघ्नेशादिप्रपूजनम् ॥ पुण्याहादित्रयं चाऽपि ददौ दीक्षां ततस्तयोः १३ ध्वजारोपविधानेन स्थापयित्वा ध्वजोत्तमान् ॥ रामेण वरयामास गुरुः षोडशऋत्विजः १४ वसिष्ठस्तत्र संजातोऽध्वर्युः सकलकर्मवित् ॥ ब्रह्माऽभूच्च स्वयं ब्रह्मा होता गाधिसुतो ह्यभूत् १५ उद्गाताऽभूच्छतानंदो गुरुर्यो जनकस्य च ॥ यमो बभूव शमिता कश्यपाद्या मुनीश्वराः १६ वृणीता वाजिमेधे हि राघवेण महात्मना ॥ ऋत्विजः षोडश शुभास्तथाऽन्ये सर्वकर्मसु १७ पृथक् पृथक् संवृणीताः शतशस्ते मुनीश्वराः ॥ कुंडेऽग्निस्थापनं कृत्वा पात्राण्यासाद्य विस्तरात् १८ श्यामकर्णं पूजयित्वा मोचयामास भूतले ॥ सव्यां प्रदक्षिणां कर्तुं तस्य संरक्षणाय हि १९ रथारूढं सुमंत्रेण सैन्येनायुतसंख्यया ॥ शत्रुघ्नं प्रेषयित्वाथ तूष्णीं तस्थौ द्विजैर्गुरुः २० यज्ञवाटे मुनिगणाऽऽपूरिते सरयूतटे ॥ रामोपि सीतया तूष्णीं तस्थौ शृण्वन् कथाः शुभाः २१ कृष्णाजिनधरो दांतो कुशपाणिः कृतोचितः ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशस्तस्थौ स गुरुसन्निधौ २२ तद्दीक्षायां प्रवृत्तायां भ्रातरः पुष्करस्रजः ॥ स्नाताः सुवाससः सर्वे रेजिरे सुष्ठ्वलंकृताः २३ तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककंठ्यः सुवाससः ॥ दीक्षाशालीमुपाजग्मुश्चालिप्ता वस्तुपाणयः २४ तदा निनेदुर्वाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र समायाता मुनीश्वराः २५ दिने दिनेऽश्वमेधस्य वार्तां श्रुत्वा सहस्रशः ॥ कश्यपोत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः २६ मार्कंडेयो मृकण्डश्च च्यवनो मुद्गलोऽसितः ॥ जामदग्न्यो देवलश्च व्यासोनारायणः क्रतुः २७ विभांडको नारदश्च तुम्बुरुर्गालवो मुनिः ॥ शिवदासो भानुदासो हरिदासो महातपाः २८ शिववर्मा रुद्रवर्मा शिवशर्मा मुनीश्वरः ॥ एकशृंगश्चतुःशृंगः सप्तशृङ्गस्त्रिशृङ्गकः २९ तिलभांडो भृगुश्चैव भार्गवो वाक्पतिस्तथा ॥ धौम्यः कण्वश्चैकपादस्त्रिपादश्चोर्ध्वबाहुकः ३० ऊर्ध्वपादश्चोर्ध्वनेत्रश्चोर्ध्वास्यस्त्रिशिरास्तथा ॥ वृद्धगौतमनामाऽथ पर्णादश्चंद्रसंज्ञकः ३१ ऋष्यशृंगो मतंगोऽथ जावालिः कुंभसंभवः ॥ दधीचिः शौनकः सूतः सुतीक्ष्णो लोमशस्तथा ३२ वाल्मीकिश्चाऽपि दुर्वासा मुनिर्वेदनिधिर्महान् ॥ एते चान्ये च मुनयः स्त्रीशिष्यतनयादिभिः ३३ केचित्पर्णाशनाः केचिद्वायुभक्षास्तथाऽपरे ॥ कुशाग्रजलपानाश्च केचित्त्यक्ताशनास्तथा ३४ भिक्षाशनास्तथा केचित् परदत्ताशनाः परे ॥ अयाश्चाव्रतिनः केचित्त्यक्तसंभाषणाः परे ३५ केचिद्वल्कलसंवीताः केचित्काषायवस्त्रिणः ॥ मृगचर्मधराः केचित् केचिदाकाशवस्त्रिणः ३६ वृक्षपल्लववस्त्राश्च केचित्पंचाग्निसाधकाः ॥ धूम्रपानव्रताः केचित् केचित्त्यक्तेषणाः परे ३७ एवं नानावनारामगिरिदुर्गाश्रमादिषु ॥ वासिनस्ते समायाताः

१ प्रश्रिताशेषगात्रश्रीरितिपाठः। २ व्रताराम इति पाठः।

सदाराश्च सबालकाः ३८ सशिष्या रामचंद्रस्य द्रष्टुं यज्ञोत्सवं वरम् ॥ दशदिग्भ्यो मुनिश्रेष्ठाः कोटिशश्च दिने दिने ३९ तान्सर्वान् रामचंद्रोपि प्रत्युत्थानासनादिभिः मधुपर्कादिपूजाभिस्तोषयामास सादरम् ४० यज्ञवाटे महारम्ये कामधेनुं रघूत्तमः ॥ पूजयामास विधिवद्वस्त्रैराभरणैरपि ४१ सुवर्णशृंगभूषाभिः किंकिणीनूपुरादिभिः ॥ एवं तां शोभयित्वाऽथ प्रार्थयामास राघवः ४२ धेनो सागरसंभूते त्वमन्नानि द्विजादिकान् ॥ दातुमर्हस्यध्वरे मे प्रसीद जगदंबिके ४३ एवं संप्रार्थ्य तां कामधेनुं रामः प्रणम्य च ॥ ववन्ध पाकशालायां पट्टकूलासनोपरि ४४ अथ सा सुरभिस्तुष्टा षड्रसान्नानि सादरात् ॥ ददौ जनकनन्दिन्यै स दैवाऽध्वरकर्मणि ४५ नाग्निकार्यं च तत्रासीत् पाकशालासु वैकदा ॥ इच्छाशनैः सदा तुष्टा बभूवुर्मुनिसत्तमाः ४६ यान्यान् कामान् रामचंद्रश्चिंतयामास चेतसि ॥ तांस्तानुभौ मणी शीघ्रं कल्पयामासतुर्मुखे ४७ तथा सीताऽपि यान् कामांश्चिंतयामास चेतसि ॥ कामधेनुर्ददौ तांस्ताञ्छीघ्रं त्रैलोक्यदुर्लभान् ४८ सर्वत्र यज्ञवाटे हि द्विजाद्यैश्च समंततः ॥ पंक्तिषु भूमिजादीनां परिवेषणकर्मणि ४९ स्त्रीणां कंकणनादश्च शुश्रुवे नूपुरध्वनिः ॥ अथ रामश्च सौमित्रिं समाहूयेदमब्रवीत् ५० सीमाचारान्समाहूय मम वाक्याच्च सादरम् ॥ आज्ञापयस्व शीघ्रं त्वं शासनं यन्मयोच्यते ५१ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थाश्रमी यतिः ॥ यः कश्चिद्वा समायाति पथिकः सममाज्ञया ५२ निवारणीयो युष्माभिर्न कदाप्यऽध्वरे मम ॥ ममाज्ञां न प्रतीक्षध्वं कोपः कार्यो न कस्यचित् ५३ इति रामवचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स लक्ष्मणः ॥ सीमाचारान् समाहूय राघवोक्तं न्यवेदयत् ५४ ततो रामः पुनः प्राह समाहूयाऽथ लक्ष्मणम् ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थाश्रमी यतिः ५५ मुनीनां दयिता बालाः शिष्याः सम्बन्धिनस्तथा ॥ पौरा जानपदस्थास्तु तेषां सम्बन्धिनः स्त्रियः ५६ दासीदासजनाः सर्वे यद्यद्वांछंति लक्ष्मण ॥ मामपृष्ट्वा तु तत्तेषां दातव्यं ह्यविचारितम् ५७ अन्त्यजावधिसर्वान्हि तोषयध्वं निरंतरम् ॥ न कैषामभिलाषाश्च विफला हि विधीयताम् ५८ अयोध्यां कामधेनुं च जानकीं कौस्तुभं मणिम् ॥ चिंतामणिं पुष्पकं च राज्यं कोशादिकं च मे ५९ एतेष्वपि च यो यद्वै याचयिष्यति तत्त्वया ॥ न दत्तं चेति वै श्रुत्वा ममाऽतोषो भवेत्त्वयि ६० अतो ज्ञात्वा भयं मत्तो ददस्व ह्यविचारतः ॥ याञ्चाभंगः कृतश्चेद्धि मच्छिरोहा भविष्यसि ६१ सदा स्मरगिरं मे त्वमिमां लक्ष्मण सादरम् ॥ इति रामकृतां शिक्षामंगीकृत्य स लक्ष्मणः ६२ तथा चकार तत्सर्वं यथा रामेण शिक्षितम् ६३ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितान्तर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये यागकाण्डे लक्ष्मणाज्ञाकरणं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ मुक्तस्तदा वाजी राघवेण महात्मना ॥ यज्ञांगः शामकर्णः स पूर्वदेशं ययौ जवात् १ शत्रुघ्नेन च सैन्येन प्राप्तो भागीरथीतटम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे रामः स्वप्रतापं दर्शयन् २ चकार कौतुकं तत्र शत्रुघ्नस्य पुरो महत् ॥ ब्रह्मावर्तं महादेशं त्यक्त्वा गंगातटं प्रति ३ यावत्प्राप्तः श्यामकर्णस्तावदासीद्धनैर्विना ॥ गंगायां च महापूरो यत्र नौकाऽपि कुंठिता ४ शत्रुघ्नेनाऽपि तं दृष्ट्वा कुंठितां गतिमीक्ष्य च ॥ कालातिक्रमभीत्या स निजचित्ते व्यचिंतयत् ५ आदावेवाऽपि मे विघ्नमुत्पन्नं गमने महत् ॥ ग्रासे प्राथमिके यद्वन्मक्षिकापतनं तथा ६ तर्हीऽदानीं रामचंद्रप्रतापेनास्तु मे गतिः ॥ निश्चित्येत्थं स शत्रुघ्नो रथस्थो जान्हवीतटे ७ स्थित्वा प्रोवाच

१ चिंतामणिकौस्तुभौ । २ तदाद्भुतमिति पाठः ॥

गंगां तां प्रतिपूज्य सविस्तराम् ॥ शृण्वत्सु सर्वलोकेषु मुनिदेवगणेषु च ८ देवि गंगे महापुण्ये यदि सत्यं रघूत्तमे ॥ दीयतां तर्हि पंथा मे शीघ्रं सैन्ययुतस्य च ९ इति शत्रुघ्नवचनं श्रुत्वा सा जान्हवी तथा ॥ स्ववेगं खंडयामास स्वोदरं तं प्रदर्शयत् १० पद्भिर्वाजी तदा शीघ्रं परं तीरं ययौ क्षणात् ॥ तथा सैन्येन शत्रुघ्नः स सुमंत्रः समाययौ ११ मागधाख्यं महादेशं स एव कीटकः स्मृतः ॥ पूर्वं वच्च महापूरो जान्हव्यां संबभूव ह १२ प्रतापं रामचंद्रस्य सर्वैर्बुद्ध्वा महाद्भुतम् ॥ चक्रुस्ते जयशब्दांश्च सीतारामाख्यया मुहुः १३ श्यामकर्णस्ततः शीघ्रं ययौ पूर्वदिशं प्रति ॥ मागधेशो नृपश्चाथ श्रुत्वा तुरगमागतम् १४ प्रत्युज्जगाम सैन्येन पुरस्कृत्वाऽथ वारणम् ॥ निनायाश्वं पठित्वा तद्भालपत्रं पुरं निजम् १५ पूज्यादरात्ससैन्यं तं शत्रुघ्नं विभवैर्निजैः ॥ समस्तं निजकोशादि समर्प्य मगधाधिपः १६ पौरान् जानपदान्स्वस्त्रीः सुहृत्तनयमंत्रिणः ॥ पौरपत्नीर्जानपदपत्नीर्विप्रान् पुरोधसम् १७ प्रेषयामास साकेते वाहनैरध्वरं प्रति ॥ स्वयं सैन्येन तुरगचरणाननुलक्ष्य च १८ शत्रुघ्नवागनुवर्ती बद्धहस्तपुटो ययौ ॥ एवं सर्वेऽपि राजानो ज्ञातव्याः सर्वदिक्स्थिताः १९ न केनाऽपि श्यामकर्णो बद्धो नृपतिना भुवि ॥ इंद्राद्यैर्निर्जरैर्नापि नासुराद्यैः कदाचन २० ततो वाजी पूर्वदेशानंगवंगकलिंगकान् ॥ तथा नानाविधान्देशान् विलंघ्य जलधेस्तटम् २१ दृष्ट्वा नृपकुलैर्युक्तो दक्षिणाभिमुखो ययौ ॥ गोदावरीं नदीं तीर्त्वा देशमांध्रं च द्राविडम् २२ अतिक्रम्याखाराख्यं देशं समतिक्रम्य च ॥ कांचीप्रदेशान् सकलान्पश्यन्नानाविधाञ्शुभान् २३ कावेरीं समतिक्रम्य चोलदेशं विलंघ्य च ॥ सेतुबंधं ततो दृष्ट्वा पश्चिमाभिमुखो ययौ २४ ताम्रपर्णीं विलंघ्याथ समतिक्रम्य केरलान् ॥ द्विषट् प्रकारान् देशांश्च गोकर्णं च ततो ययौ २५ कृष्णातीरप्रदेशांश्च समतिक्रम्य घोटकः ॥ कर्णाटकं महादेशं समतिक्रम्य सत्वरम् २६ कोंकणं समतिक्रम्य तत्तद्देशनृपैः सह ॥ भीमाप्रदेशान् सकलान् श्यामकर्णः शुभावहः २७ पश्यन् ययौ महाराष्ट्रान्गौतमीं तां विलंघ्य च ॥ विदर्भं समतिक्रम्य ययावाभीरमंडलम् २८ मालवं समतिक्रम्य तीर्त्वा पुण्यां महानदीम् ॥ तीर्त्वा सा भ्रमतीं पुण्यां समतिक्रम्य गुर्जरम् २९ प्रभासं च ततो गत्वा ययावानर्तमुत्तमम् ॥ सौवीरान् समतिक्रम्य ययौ वाजी स माथुरान् ॥ सौराष्ट्रान्समतिक्रम्य मरुदेशं ययौ हयः ३० धन्वदेशमतिक्रम्य ययौ सारस्वतानथ ॥ मत्स्यान् देशानतिक्रम्य ययौ वाजी स माठरान् ३१ शूरसेनानतिक्रम्य पांचालांस्तुरगो ययौ ॥ कुरुक्षेत्रं ततो गत्वाऽतिक्रम्य कुरुजांगलान् ३२ देशं कैकेयमुल्लंघ्य ययौ काश्मीरमुत्तमम् ॥ भिल्लदेशं गौडदेशं शकदेशं ययौ हयः ३३ यवनांस्ताम्रदेशांश्च समतिक्रम्य वेगतः ॥ पश्यन्नानाविधान् देशान् करतोयातटेन वै ३४ ययौ वाजीवायुगत्या शीघ्रं ज्वालामुखीं प्रति ॥ दोषभीत्या करतोयां तीर्त्वा नैवाऽग्रतो गतः ३५ कर्मनाशानदीस्पर्शात् करतोयाविलंघनात् ॥ गंडकी बाहुतरणाद्धर्मः स्खलति कीर्तनात् ३६ हरिद्वारं ययौ वाजी ततो गंगातटेन हि ॥ हिमाद्रेः सन्निधान् देशान् समतिक्रम्य वेगतः ३७ बद्रिकाश्रममालोक्य कलापग्रामवासिभिः ॥ संमानितस्तदा वाजी गत्वा तन्मानसं सरः ३८ दृष्ट्वा हरिहरक्षेत्रं मिथिलां प्राप सेनया ॥ नाना देशानतिक्रम्य ह्यार्यावर्तं ययौ हयः ३९ दृष्ट्वा काशीं त्रिवेणीं च ह्यंतर्वेदीं ययौ जवात् ॥ शृंगवेरपुरं गत्वा तमसां तां विलंघ्य च ४० गत्वा स नैमिषारण्यं समुल्लंघ्याऽथ गोमतीम् ॥ ब्रह्मावर्तं सरो गत्वा पश्यन् देशान् मनोरमान् ४१ कोशलाख्यं महादेशं दृष्ट्वा

१ शत्रुघ्नाय ददौ नृपः इतिपाठः । २ वायुगः इतिपाठः ।

वाजी मनोरमम् ॥ ततः साकेतविषये षण्मासैः प्राप चाध्वरम् ४२ नानादेशनृपैः सार्धं शत्रुघ्नेनाऽभिरक्षितः ॥ आगतं श्यामकर्णं तं ज्ञात्वा सीतापतिस्तदा ४३ आज्ञापयच्च सौमित्रिं सोऽपि प्रत्युज्जगाम तम् ॥ वारणेंद्रं पुरस्कृत्य भेरीदुंदुभिनिःस्वनैः ४४ वारस्त्रीणां नृत्यगीतैर्वेदघोषैर्द्विजेरितैः ॥ संपूज्याथ श्यामकर्णं नृपतींश्च सविस्तरम् ४५ आनयामास सौमित्रिः शनैरध्वरमंडपम् ॥ महोत्सवो महानासीत्तदा तुरगदर्शने ४६ दशयोजनपर्यंतं सर्वत्र जगतीतलम् ॥ व्याप्तं सर्वं ततोऽयोध्यावहिर्नृपगणैस्तदा ४७ तत्र सर्वत्र राजानः पूर्वसंप्रेपिताञ्जनान् ॥ पौरान् जानपदान्वीक्ष्य पश्यंतो भ्रमरोपमाः ४८ सैन्येन बभ्रमुः सर्वे स्वीयदर्शनलालसाः ॥ न प्रापुर्दर्शनं तेषां जनौघेऽध्वरमंडपे ४९ केचित्ते दर्शनं स्वानां प्रापुस्तत्र परेऽहनि ॥ केचित्तृतीयदिवसे पंचमे सप्तमेऽथ वा ५० केचिद्दुंदुभिघोषेण प्रापुः स्वानां प्रदर्शनम् ॥ केचित् पक्षानंतरं हि मासेनानंतरं जनाः ५१ केषां वियोग एवासीच्चिरकालं तदाऽध्वरे ॥ तज्ज्ञात्वा रामचंद्रोऽपि लक्ष्मणं प्राह सादरम् ५२ परस्परं वियोगोऽत्र संमर्देन तु लक्ष्मणः ॥ जायते तत्र युक्तिं त्वं मत्तः श्रुत्वा कुरुष्व ताम् ५३ तमसायास्तटे शालांकृत्वाऽद्य महतीं शुभाम् ॥ घोषणीयश्च सर्वत्र महादुंदुभिनिःस्वनः ५४ येषां वियोगस्तैर्गत्वा तमसातटशोभिताम् ॥ शालां प्रवेशयध्वं हि स्वानां योगोऽस्तु तत्र हि ५५ चतुष्पदादिवस्तूनि ज्ञात्वाऽन्यस्य लघून्यपि ॥ तत्रैव स्थापनीयानि स्वं स्वं गृण्हंतु ते जनाः ५६ इति रामवचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स लक्ष्मणः ॥ तथा चकार तत्सर्वं येन योगः परस्परम् ५७ सर्वे तत्र जनाः प्रापुः स्वानां स्त्रीबालमंत्रिणाम् ॥ चतुष्पदादिवस्तूनां तत्र लाभो बभूव ह ५८ यत्किंचिद्विस्मृतं येन तद्दृष्ट्वाऽन्येन वै तदा ॥ शालायां स्थापितं दृष्ट्वा स्वीयं जग्राह तत्र सः ५९ एवं श्रीरामयज्ञे हि संमर्दः संबभूव ह ॥ न तत्र शुश्रुवे शब्दः कर्णेऽप्युक्तो जनैस्तदा ६० ततस्ते पार्थिवाः सर्वे तस्थुर्वसनसद्मसु ६१ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये यागकांडे अश्वागमनं नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ अथ ते ऋत्विजः सर्वे मंगलैर्विविधैः शुभैः ॥ सम्यक् प्रवर्तयामा सुवाजिमेधं यथाविधि १ तत्रर्त्विजो वाजिमेधे रत्नकौशेयवाससः ॥ ससदस्या विरेजुस्ते यथा वृत्रहणोऽध्वरे २ एतस्मिन्नंतरे तत्र सुरेशसहितैः सुरैः ॥ स्वामिना विघ्नराजेन पार्वत्या वृषभस्थितः ३ महेश्वरो यज्ञवाटं रामाहूतो ययौ गणैः ॥ शिवमागतमाज्ञाय प्रत्युद्गम्याऽथ लक्ष्मणः ४ वारणेंद्रं पुरस्कृत्य पताकाध्वजतोरणैः ॥ नाना वाद्यसुघोषैश्च वारस्त्रीणां प्रनर्तनैः ५ संपूज्य शंकरं भक्त्या चानयामास मंडपम् ॥ पंचसप्त पदान्यग्रे गत्वा रामोऽपि शंकरम् ६ नमस्कृत्य समालिंग्य विश्वेशं गिरिजायुतम् ॥ हैमासने सन्निवेश्य हेमपात्रे स्वहस्ततः ७ पादप्रक्षालनं शंभोश्चकार सीतया प्रभुः ॥ हेमनिर्मितझर्झर्या मणिरत्नादिचित्रया ८ जलधारां यथायोग्यां मोचयामास जानकी ॥ ततस्तं राघवं सीतां दृष्ट्वा देवगणास्तदा ९ अनिमेषाः कंजनेत्रकटाक्षाः सन्निरीक्ष्य हि ॥ तयोश्चित्रोपमा आसन् न विदुः के वयं त्विति १० तुष्टुवुस्तत्र केचित्ते सुराः श्रीराघवं मुदा ॥ जानकीं तुष्टुवुः केचित् प्रबद्धकरसम्पुटाः ११ एवं निर्जरसंघानां संतोषस्तत्र वै ह्यभूत् ॥ अनुपम्यं तयोर्दृष्ट्वा रूपं कोटिरविप्रभम् १२ अथ रामः सीतया हि शंकरं गिरिजामपि ॥ स्वयं संपूज्य सकलान् देवान् सौमित्रिणा ऋषीन् १३ पूजयित्वाऽब्रवीद्वाक्यं शंकरं लोकशंकरम् ॥ अथ-

---

१ कनादिति पाठः ।

धन्योऽस्म्यहं देवदर्शनात्तत्र सीतया १४ अद्य मे सूर्यवंशेऽस्मिन् जन्मसाफल्यतां गतम् ॥ इति रामस्य वचनं श्रुत्वा स शशिभूषणः १५ विहस्य राघवं प्राह वेद्मि मायां हरे तव ॥ त्वन्नाभिकमले ब्रह्मा जातस्तस्मान्मुनीश्वराः १६ मरीच्याद्याः सम्बभूवुः पौत्राः सप्तहतौजसः ॥ मरीचेः कश्यपः पुत्रः सृष्ट्युत्पत्तिविधायकः १७ कश्यपात्सविता जज्ञे पौत्रपौत्रस्तव प्रभो ॥ रवेर्जातः सूर्यवंशस्तद्वंशे तव जन्म वै १८ त्वद्वंशसंभवः सूर्यः किं मां मोहयसि प्रभो ॥ देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमवतीर्णोऽसि मायया १९ कुरु क्रीडां यथेच्छं त्वं यात्रायज्ञादिकौतुकैः ॥ शिक्षां करोषि लोकानां वेद्म्यहं चेष्टितं तव २० इति श्रुत्वा शंभुवाक्यं सीतारामौ विहस्य च ॥ यज्ञकुंडसमीपे तु तस्थतुर्गुरुसन्निधौ २१ एतस्मिन्नंतरे तत्र समाजग्मुः सहस्रशः ॥ गंधर्वाः किन्नराः सिद्धास्तथा चाप्सरसां गणाः २२ लोकपालाश्च दिक्पाला रसातलनिवासिनः ॥ नवग्रहाः षड्तवः षष्टिसंवत्सरास्तथा २३ ऋक्षाणि तिथयो योगाः करणानि च राशयः ॥ पर्वतास्तरवः सर्वे सागराश्च नदा अपि २४ सरोवराणि नद्यश्च वाप्यः कूपास्तथापरे ॥ धृत्वा जंगमरूपाणि ययुस्ते यज्ञमंडपम् २५ समागतश्च संपातिर्गुहको मकरध्वजः ॥ समाययौ स लंकाया राक्षसैश्च विभीषणः २६ मानिता राघवेणाऽपि सर्वे तस्थुः प्रपूजिताः ॥ स्वान्तिके स्थापिताः पूर्वं तत्रैवासन् प्लवंगमाः २७ एतस्मिन्नंतरे तत्र समायातो मुनीश्वरः ॥ कुंभोदरो महातेजाः सीमाचारैर्विलोकितः २८ तं दृष्ट्वा भयभीतास्ते सर्वे प्रोचुः परस्परम् ॥ हा कष्टं पुनरायातः सोयं कुंभोदरो मुनिः २९ यात्राश्रमो राघवाय यन्निमित्तो बभूव ह ॥ यद्वाक्यादश्वमेधोऽपि सर्वेषां संबभूव ह ३० महान् श्रमोऽश्वपृष्ठे तु भ्रमतां जगतीतले ॥ अधुनाऽपि समायातः किमग्रे वै पुनस्त्वयम् ३१ करिष्यति न तद्विद्मो राघवस्याऽपि निंदकः ॥ एवं नानाविधा वाचः सीमाचारगणेरिताः ३२ शृण्वन् कुंभोदरस्तूर्ष्णीं ययौ यज्ञभुवं प्रति ॥ तदागमनपूर्वं स सीमाचारैर्निवेदितः ३३ धावद्भिर्वेपमानैश्च स्खलद्वाग्भिस्त्वरान्वितैः ॥ राम राम महाबाहो हे लक्ष्मण शृणु प्रभो ३४ यात्रा यज्ञश्च यद्वाक्यात् समायातः स वै पुनः ॥ कुंभोदरो मुनिश्रेष्ठो राम त्वय्यऽपि निष्ठुरः ३५ तदूतवचनं श्रुत्वा सर्वे तद्दर्शनोत्सुकाः ॥ त्यक्त्वा स्वीयानि कर्माणि चोत्तस्थुस्तद्दिदृक्षया ३६ ऋत्विजो राघवः सीता न भयं मेनिरे मुनेः ॥ कुंभोदरो यज्ञवाटं ययौ सर्वैर्विलोकितः ३७ अतिखर्वः स्थूलशिराः श्यामकर्णः सपादुकः ॥ स्थूलोदरो पिंगनेत्रः सकौपीनो जटाधरः ३८ चीरवासाः खर्वपादः खर्वहस्तो महामुनिः ॥ युवा किंचित् श्मश्रुयुक्तो धृतदंडकमंडलुः ३९ तं दृष्ट्वा सकला लोका भयं प्रापुः स्वचेतसि ॥ पूर्वकर्म च संस्मृत्य संश्रुत्य च परस्परम् ४० एतस्मिन्नन्तरे रामः शीघ्रं प्रत्युज्जगाम तम् ॥ साष्टांगं प्रणिपत्याऽथ करे धृत्वा तु मंडपम् ४१ आनयामास श्रीरामो ददौ हैमासनं वरम् ॥ कुंभोदरो मुनिः शीघ्रं भूमौ दंडकमंडलू ४२ स्थापयामास चीराणि ननाम रघुनायकम् ॥ रामः शीघ्रं कराभ्यां तं प्रत्युत्थाप्य मुनीश्वरम् ४३ गाढमालिंग्य बाहुभ्यां ततो मुनिमभाषत ॥ नाऽहं योग्यो वंदनार्थं त्वया रावणघातकः ४४ इति रामवचोरूपैर्बाणैः संताडितो हृदि ॥ कुंभोदरस्तदोवाच यज्ञवाटे रघूत्तमम् ४५ राम राम महाबाहो न कोपः क्रियतां मयि ॥ अपराध्यस्म्यहं ते हि क्षमस्व रघुनायक ४६ न मया स्वार्थसिद्ध्यर्थं दोषारोपः कृतस्त्वयि ॥ कृतः परोपकारार्थं तथा कीर्त्यै तवापि च ४७ शिक्षार्थं सकलान् लोकान् तज्ज्ञातं च त्वयापि हि ॥ यथैते मुनयः सर्वे तव सत्रेन्ननिर्मिते ४८ शतशो भोजनं चक्रुस्तथा

१ नो भवः इति पाठः ।

भुक्तं मयाऽपि च ॥ तदा कुतो महत्कीर्तिस्तव मे रघुनंदन ४९ इति निश्चित्य हृदये मया पूर्वं हिताय हि ॥ लोकानां च कृतो यत्नस्त्वयि दोषानुकीर्तनैः ५० नोचेद्यात्रासमुद्योगः कथं राम भवेत्तव ॥ यत्र यत्र च देशेषु तीर्थेषूपवनेषु च ५१ आश्रमारामग्रामेषु नदीवनगिरीषु च ॥ ये ये जनाश्च सर्वत्र नानाकर्मसु तत्पराः ५२ तव दर्शनलाभस्तु तेषां जातः सुखप्रदः ॥ तत्राऽहं कारणं मन्ये चात्मानं रघुनंदन ५३ ममाऽयमुपकारस्तु जनैः सर्वत्र कीर्त्यते ॥ कुंभोदरप्रसादेन नः सीतारामदर्शनम् ५४ जातं त्रिपथलुब्धानामिति मे कृतकृत्यता ॥ जाता समंततः कीर्तिस्त्वयि दोषानुकीर्तनात् ५५ तवापि कीर्तिः सर्वत्र जाताऽत्र रघुनंदन ॥ रामेश्वराश्च सर्वत्र रामतीर्थान्यनेकशः ५६ यावद्भूम्यां प्रगीयेत तावत्कीर्तिस्तवाऽपि च ॥ अन्यच्च लोकशिक्षापि जाता मद्वाक्यकारणात् ५७ कुंभोदरेण मुनिना राघवस्य महात्मनः ॥ दोषारोपः कृतः पूर्वं कथं नो न भविष्यति ५८ स्वदोषपरिहारार्थं राघवेण महात्मना ॥ तीर्थयात्रा कृता पूर्वमस्माकं का कथा पुनः ५९ इति स्मृत्वा भयं चित्ते सर्वत्र जगतीतले ॥ करिष्यंति जना यात्रां स्वदोषक्षालनाय हि ६० त्वयि ब्रह्मणि पूर्णे च दोषारोपः कथं भवेत् ॥ पद्मपत्रे जलस्पर्शो न घटेत यथा तथा ६१ यस्य भ्रूभंगमात्रेण ब्रह्मांडप्रलयो भवेत् ॥ ब्रह्मांडांतर्गतान् जीवान् हरसि त्वं यदा मुहुः ६२ तदा दोषानुरोपस्ते किंघटेत जनार्दन ॥ सर्वेषां च क्षयो मृत्युर्विंद्याति तवाज्ञया ६३ तत्र संख्याऽत्र का कार्या त्वया दोषः कृतस्त्विति ॥ यथा चित्राणि कुड्ये हि लिखितानि सहस्रशः ६४ संमार्जितानि तेनैव तत्र दोषो भवेत्कथम् ॥ तथा त्वमपि श्रीराम त्रिधा भूत्वा त्रिभिर्गुणैः ६५ सृष्टिं करोषि रजसा सत्त्वरूपेण पालनम् ॥ तमोरूपेण संहारं विधिविष्णुशिवात्मकः ६६ अस्माभिस्तव तोषार्थं तीर्थयात्रा विधीयते ॥ तव तीर्थैस्तु किं रामतीर्थभूतगुणस्य च ६७ सर्वतीर्थेषु मुख्या या कीर्त्यते स्वर्धुनी भुवि ॥ तव दक्षिणपादस्यांगुष्ठाग्रात् जनिता तु सा ६८ तवांघ्रिरजसः स्पर्शात्पवित्रा कीर्तिता भुवि ॥ तव पादरजो मिश्रा दृश्यतेऽद्यापि सा सिता ६९ रजांस्यद्यापि दृश्यंते तव भागीरथीजले ॥ इति नानाविधैर्वाक्यैस्तोषयामास राघवम् ७० अष्टोत्तरशतं श्रीमद्रामरामस्तवेन च ॥ स्तुत्वा रामं राघवेण पूजितः स्थितवान्मुनिः ७१ रामोऽपि गुरुसान्निध्ये तस्थौ सीतासमन्वितः ॥ निजासनेषु सर्वत्र तस्थुस्ते सकला जनाः ७२ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये यागकांडे कुंभोदरदर्शनं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

॥ श्रीविष्णुदास उवाच ॥ गुरो ते प्रष्टुमिच्छामि तत्त्वं वद सविस्तरम् ॥ कुंभोदरेण मुनिना यत्स्तोत्रं समुदीरितम् १ अष्टोत्तरशतं नाम्नां राघवस्य शुभप्रदम् ॥ श्रवणे तस्य मे प्रीतिर्जाताऽस्ति कथयस्व तत् २ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य महाबुद्धे सम्यक् पृष्टं त्वया मम ॥ अष्टोत्तरशतं नाम्नां राघवस्य वदाम्यहम् ३ सर्वेश्वरः सर्वमयः सर्वभूतोपकारकः ॥ सर्वेषामुपकारार्थं यः साकारो निराकृतिः ४ संभवत्येव लोकेऽस्मिन् संसारभयनाशनः ॥ यदा यदा हि लोकानां भयमुत्पद्यते तदा ५ अवतीर्याकरोच्छ्रीमान् दुष्टदैत्यविमर्दनम् ॥ मत्स्यकूर्मवराहादिरूपेण परमार्थदृक् ६ तत्कालेषु च सर्वेषु सर्वेषामुपकारकृत् ॥ साधूनां समचित्तानां भक्तानां भक्तवत्सलः ७ उपकर्तुं निराकारः सदाकारेण जायते ॥ अजोऽयं जायतेऽनंतो विश्रुतो भूतभावनः ८ तदा तदावतरति भक्तानामनुकंपया ॥ श्रीराघवो देवदेवेशो लक्ष्मीनारायणो विभुः ९

१ गुणैः स्वयमिति पाठः ।

अशेषैः शंखचक्राभ्यां देवैर्ब्रह्मादिभिः सह ॥ शेषोऽभूल्लक्ष्मणो लक्ष्मीर्जानकी शंखचक्रके १०
जातौ भरतशत्रुघ्नौ देवाः सर्वेऽपि वानराः ॥ आसन् पुरैव सर्वेऽपि देवानां भयशांतये ११ तत्र
नारायणो देवः श्रीराम इति विश्रुतः ॥ सर्वलोकोपकाराय भूमौ स्वयमवातरत् १२ ध्यानमात्रेण
देवेशो महापातकनाशकृत् ॥ कीर्तनश्रवणाभ्यां च हत्याकोटिनिवारणः १३ कलौ सकीर्तनेनैव
सर्वपापं व्यपोहति ॥ रामरामेति रामेति ये वदंत्यतिपापिनः १४ पापकोटिसहस्रेभ्यस्तानुद्धरति
नान्यथा ॥ अष्टोत्तरशतं नाम्नां तस्य स्तोत्रं वदाम्यहम् १५ अस्य श्रीरामचंद्रनामाष्टोत्तरशत-
मंत्रस्य ब्रह्माऋषिः ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ जानकीवल्लभः श्रीरामचंद्रो देवता ॥ ॐबीजम् ॥ नमः
शक्तिः ॥ श्रीरामचंद्र इति कीलकम् ॥ श्रीरामचंद्रप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ ॐनमो भगवते
राजाधिराजाय परमात्मने हृदयाय नमः ॥ ॐनमो भगवते विद्याधिराजाय हयग्रीवाय शिरसे
स्वाहा ॥ ॐनमो भगवते जानकीवल्लभाय नमः शिखायै वषट् ॥ ॐनमो भगवते रघुनंदनायामित-
तेजसे कवचायहुम् ॥ ॐनमो भगवते क्षीराब्धिमध्यस्थाय नारायणाय नेत्रत्रयाय वौषट् ॥
ॐनमो भगवते सत्प्रकाशाय रामाय अस्त्रायफट् ॥ इति षडंगन्यासः ॥ एवं अंगुलिन्यासः कार्यः ॥
अथ ध्यानम् ॥ मंदाराकृति पुण्यधाम विलसद्वक्षःस्थलं कोमलं शांतं कांतमहेंद्रनीलरुचिराभासं
सहस्राननम् ॥ वंदेऽहं रघुनंदनं सुरपतिं कोदंडदीक्षागुरुं रामं सर्वजगत्सु सेवितपदं सीतामनो-
वल्लभम् १६ सहस्रशीर्ष्णेवै तुभ्यं सहस्राक्षाय ते नमः ॥ नमः सहस्रहस्ताय सहस्रचरणाय च १७
नमो जीमूतवर्णाय नमस्ते विश्वतोमुख ॥ अच्युताय नमस्तुभ्यं नमस्ते शेषशायिने १८ नमो
हिरण्यगर्भाय पंचभूतात्मने नमः ॥ नमो मूलप्रकृतये देवानां हितकारिणे १९ नमस्ते सर्वलोकेश
सर्वदुःखनिषूदन ॥ शंखचक्रगदापद्मजटामुकुटधारिणे २० नमो गर्भाय तत्वाय ज्योतिषां
ज्योतिषे नमः ॥ ॐनमो वासुदेवाय नमो दशरथात्मज २१ नमो नमस्ते राजेंद्र सर्वसंपत्प्रदाय च ॥
नमः कारुण्यरूपाय कैकेयीप्रियकारिणे २२ नमो दांताय शांताय विश्वामित्रप्रियाय ते ॥ यज्ञे-
शाय नमस्तुभ्यं नमस्ते क्रतुपालक २३ नमोनमः केशवाय नमो नाथाय शार्ङ्गिणे ॥ नमस्ते राम-
चंद्राय नमो नारायणाय च २४ नमस्ते रामचंद्राय माधवाय नमोनमः ॥ गोविंदाय नमस्तुभ्यं
नमस्ते परमात्मने २५ नमो विष्णुस्वरूपाय रघुनाथाय ते नमः ॥ नमस्तेऽनाथनाथाय नमस्ते मधु-
सूदन २६ त्रिविक्रम नमस्तेऽस्तु सीतायाःपतये नमः ॥ वामनाय नमस्तुभ्यं नमस्ते राघवाय
च २७ नमोनमः श्रीधराय जानकीवल्लभाय च ॥ नमस्तेऽस्तु हृषीकेश कंदर्पाय नमोनमः २८
नमस्ते पद्मनाभाय कौसल्याहर्षकारिणे ॥ नमो राजीवनयन नमस्ते लक्ष्मणाग्रज २९ नमो
नमस्ते काकुत्स्थ नमो दामोदराय च ॥ विभीषण परित्रातर्नमः संकर्षणाय च ३० वासुदेव नम-
स्तेस्तु नमस्ते शंकरप्रिय ॥ प्रद्युम्नाय नमस्तुभ्यमनिरुद्धाय ते नमः ३१ सदसद्भक्तिरूपाय नमस्ते
पुरुषोत्तम ॥ अधोक्षज नमस्तेऽस्तु सप्ततालहराय च ३२ खरदूषणसंहर्त्रे श्रीनृसिंहाय ते नमः ॥
अच्युताय नमस्तुभ्यं नमस्ते सेतुबंधकः ३३ जनार्दन नमस्तेस्तु नमो हनुमदाश्रय ॥ उपेंद्रचंद्रवंद्याय
मारीचमथनाय च ३४ नमो वालिप्रहरण नमः सुग्रीवराज्यद ॥ जामदग्न्य महादर्पहराय हरये
नमः ३५ नमो नमस्ते कृष्णाय नमस्ते भरताग्रज ॥ नमस्ते पितृभक्ताय नमः शत्रुघ्नपूर्वज ३६ अयो-
ध्याधिपते तुभ्यं नमः शत्रुघ्नसेवित ॥ नमो नित्याय सत्याय बुध्यादिज्ञानरूपिणे ३७ अद्वैतब्रह्मरूपाय
ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ नमः पूर्णाय रम्याय माधवाय चिदात्मने ३८ अयोध्येशाय श्रेष्ठाय चिन्मात्राय

परात्मने ॥ नमोऽहल्योद्धारणाय नमस्ते चापभंगिने ३९ सीतारामाय सेव्याय स्तुत्याय परमेष्ठिने ॥
नमस्ते बाणहस्ताय नमः कोदण्डधारिणे ४० नमः कबंधहंत्रे च वालिहन्त्रे नमोस्तुते ॥ नमस्तेऽस्तु
दशग्रीव प्राणसंहारकारिणे ४१ ॥ १०८ अष्टोत्तरशतं नाम्नां रामचंद्रस्य पावनम् ॥ एतत्प्रोक्तं
मया श्रेष्ठं सर्वपातकनाशनम् ४२ प्रचरिष्यति तल्लोके प्राग्यदृष्टवशाद्द्विज ॥ तस्य कीर्तनमात्रेण जना-
यास्यंति सद्गतिम् ४३ तावद्विजृंभते पापं ब्रह्महत्यापुरःसरम् ॥ यावन्नामाष्टकशतं पुरुषो न हि
कीर्तयेत् ४४ तावत्कलेर्महोत्साहो निःशंकं संप्रवर्तते ॥ यावच्छ्रीरामचंद्रस्य शतनाम्नां न कीर्त-
नम् ४५ तावद्यमभटाः क्रूराः संचरिष्यंति निर्भयाः ॥ यावच्छ्रीरामचंद्रस्य शतनाम्नां न कीर्त-
नम् ४६ तावत्स्वरूपं रामस्य दुर्बोधं प्राणिनां स्फुटम् ॥ यावन्न निष्ठया रामनाममाहात्म्यमुत्तमम् ४७
कीर्तितं पठितं चित्ते धृतं संस्मारितं मुदा ॥ अन्यतः शृणुयान्मर्त्यः सोऽपि मुच्येत पातकात् ४८
ब्रह्महत्यादिपापानां निष्कृतिं यदि वांछति ॥ रामस्तोत्रं मासमेकं पठित्वा मुच्यते नरः ४९ दुष्प्रति-
ग्रहदुर्भोज्यदुरालापादिसंभवम् ॥ पापं सकृत्कीर्तनेन रामस्तोत्रं विनाशयेत् ५० श्रुतिस्मृतिपुरा-
णेतिहासागमशतानि च ॥ अर्हंति नाऽल्पां श्रीरामनामकीर्तिकलामपि ५१ अष्टोत्तरशतं नाम्नां
सीतारामस्य पावनम् ॥ अस्य संकीर्तनादेव सर्वान् कामाँल्लभेन्नरः ५२ पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी
धनमाप्नुयात् ॥ स्त्रियं लभाति पत्न्यर्थी स्तोत्रपाठश्रवादिना ५३ कुंभोदरेण मुनिना येन स्तोत्रेण
राघवः ॥ स्तुतः पूर्वं यज्ञवाटे तदेतत्त्वां मयोदितम् ५४ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत
श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये यागकाण्डे श्रीरामनामाष्टोत्तरशतस्तोत्रं नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ अथ कुंभोदरे दिव्ये आसनोपरि संस्थिते ॥ यज्ञस्तंभे श्याम-
कर्णं बबंधुस्ते हि ऋत्विजः १ तस्यांगानि समस्तानि पृथक् मंत्रैर्यथाविधि ॥ संमंत्र्याऽपि शमित्रा
तं निहन्युर्द्विजपुंगव २ तन्मांसखंडैराज्याक्तैर्होमं चक्रुः सविस्तरम् ॥ तथा नानाविधैर्द्रव्यैः
सक्तुपायसगोघृतैः ३ मध्वाक्ततिलदूर्वाद्यैः समिधाभिश्च सादरम् ॥ गोघृतेन वसोर्धारां वन्हौ स्थू-
लामखंडिताम् ४ गोमुखेनोर्ध्वबुद्धेन ददुर्मंत्रैः सविस्तरम् ॥ चिरकालं होमकुंडे यावद्यज्ञसमापनम्
५ तदा धूमचयैर्व्याप्तमाकाशं च समंततः ॥ नाऽद्यापि दृश्यते शुभ्रं नीलवर्णं प्रदृश्यते ६ चैत्रमासे
महापुण्ये वसंततौ सुखावहे ॥ एवं प्रवर्तयामासुर्वाजिमेधं मुनीश्वराः ७ ईजतुर्यज्ञविधिना ह्यग्नि-
होत्रादिलक्षणैः ॥ प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् ८ प्रत्यहं प्रातरुत्थाय रामचंद्रः ससीतया ॥
नत्वा शंभुं विधिं देवान् मुनींश्चाऽपि पृथक् पृथक् ९ कौसल्यादिंश्च मातॄश्च कामधेनुं हृदि स्थितम् ॥
चिंतामणिं कौस्तुभं च कंठे बद्धं रविप्रभम् १० पुष्पकं यज्ञवाटस्य देवतां यज्ञपूरुषम् ॥ ततो गत्वा
रामतीर्थे स्नात्वा रामो यथाविधि ११ कृत्वा नित्यविधिं सर्वं पूजयामास शंकरम् ॥ उपहारान्
समर्प्याऽथ कामधेनुसमुद्भवान् १२ समानीतान् रत्नपात्रैः सीतया रघुनंदनः ॥ ततः संपूज्य तां
धेनुं विधिं पूज्य सविस्तरम् १३ ऋत्विग्जनं तु संपूज्य तस्थौ स गुरुसन्निधौ ॥ प्रभाते ऋत्विजः
सर्वे तथा देवा मुनीश्वराः १४ स्नात्वा नित्यविधिं कृत्वा तस्थुर्यज्ञस्य मंडपे ॥ रामाज्ञयाऽथ
सौमित्रिस्तेषां पूजां चकार सः १५ दिव्यैर्नानोपहाराद्यैः कामधेनुसमुद्भवैः ॥ ततश्चकार सौमित्रिर्नृ-
पादीनां प्रपूजनम् १६ वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैः पक्वान्नैर्विविधैरपि ॥ तथा सीताज्ञया स्त्रीणामूर्मिला
लक्ष्मणप्रिया १७ मांडवी श्रुतकीर्तिश्च सर्वा श्चक्रुः प्रपूजनम् ॥ अथ ते ऋत्विजश्चक्रुः स्वाहाकारै-
र्यथाविधि १८ होमं नानाविधैर्द्रव्यैः सुगंधैर्यज्ञमंडपे ॥ पुरोडाशान् वरान् दिव्यानश्नन्

रामोपि सीतया १९ वाजिमेधे राघवस्य साक्षाद्देवाः स्वयं मुदा ॥ हवींषि भक्षयामासुस्त्यक्तमात्राणि पावके २० अस्तु श्रौषडिति प्रोचुर्वाद्यघोषः स मेघवत् ॥ श्रूयते यज्ञशालासु सर्वत्रर्त्विजकीर्तितः २१ मध्ये कुंडं महारम्यं व्याप्तमृत्विग्जनैः शुभम् ॥ ततो मुनीश्वराः सर्वे ततो देवाः समंततः २२ ततः सर्वाः स्त्रियः श्रेष्ठास्ततो विद्याधराः स्थिताः ॥ ततो यक्षाश्च गंधर्वाः किन्नराः प्लवगोत्तमाः २३ ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे ततस्तेषां तु सेवकाः ॥ ततः स्थिताः वारनार्यस्ततो मागधबंदिनः २४ ददृशुः संस्थिता यज्ञमंडपे यज्ञकौतुकम् ॥ मध्यान्हावधि हुत्वा ते ऋत्विजश्च सविस्तरम् २५ ततो माध्यान्हिकं कर्तुं ययुस्तां सरयूनदीम् ॥ कृत्वा माध्यान्हिकं कर्म गत्वा तु यज्ञमंडपे २६ हैमासने तु सर्वत्र नेमिरेखोपमे स्थिताः ॥ देवाश्चाऽपीश्वराद्यास्ते तस्थुर्दिव्यासनोपरि २७ लक्ष्मणस्तान् प्रपूज्याऽथ भरतेन स शत्रुहा ॥ संस्थाप्य हेमपात्राणि सर्वेषां पुरतस्तदा २८ जानकीं त्वरयामास परिवेषणकर्मणि ॥ अथ सीतोर्मिला रम्या तथा सा मांडवी शुभा २९ श्रुतकीर्तिर्मंत्रिपत्न्यः सुहृत्पत्न्यः सहस्रशः ॥ परिवेषणकर्माणि चक्रुस्ता यज्ञमंडपे ३० नानाविधैर्वरान्नैश्च कामधेनुसमुद्भवैः ॥ मुनीश्वरादिकाः सर्वे तोषमापुस्तदाऽध्वरे ३१ सीतादीनां हि नारीणां तदा यज्ञस्य मंडपे ॥ नूपुराणां किंकिणीनां शुश्रुवे सर्वतोध्वनिः ३२ यथेच्छं भुंजतां सर्वे याच्यतां यद्धृदि स्थितम् ॥ मा शंका भोजने कार्या त्यक्तव्यंयन्न रोचते ३३ आयाचितानि देयानि पक्वान्नानि यथारुचि ॥ अखंडिताज्यधाराऽत्र कार्या राघवशासनात् ३४ गृह्णतां किंचिदूचुस्ते नेति नेति द्विजाः पुनः ॥ इति भोजनकाले वै शुश्रुवे सर्वतो ध्वनिः ३५ किंचिदपेक्षितं स्वामिन्निति रामेण प्रार्थिताः ॥ चक्रुस्ते भोजनं सर्वे वीजिता व्यजनादिभिः ३६ जलैरुष्णोदकैश्चक्रुः करशुद्धिं मुनीश्वरः ॥ ततो गृहीततांबूला मुनयस्ते तु निर्जराः ३७ गृहीत्वा हेममुद्रां हि राघवेण पृथक् पृथक् ॥ समर्पितां दक्षिणार्थं जग्मुर्वासस्थलानि हि ३८ ततः पूर्वोपचाराद्यैः कथितैरेव पार्थिवाः ॥ चक्रुस्ते भोजनं सर्वे चक्रुर्वैश्यास्ततः परम् ३९ स्त्रीणां भोजनशालासु पूर्वं भुक्त्वाऽमरस्त्रियः ॥ सहिता मुनिपत्नीभिस्ततस्ताः क्षत्रियस्त्रियः ४० चक्रुर्वै भोजनं सर्वाः सीतया प्रार्थिता मुहुः ॥ ततो वैश्यस्त्रियश्चक्रुःपौरनार्यस्ततः परम् ४१ ततः शूद्रस्त्रियश्चाऽपि मुदा चक्रुश्च भोजनम् ॥ शालासु पुरुषाणां च ततो वानरराक्षसाः ४२ ऋक्षाः पौरा जानपदाश्चक्रुर्भोजनमुत्तमम् ॥ ततः शूद्रादयः सर्वे ततः पार्थिवसेवकाः ४३ न कश्चित् क्षुधितस्तत्र नासीत्कस्य निषेधनम् ॥ ततो रामः सुहृन्मित्रैर्बंधुभिः सचिवादिभिः ४४ चकार भोजनं स्वस्थः सीतया प्रार्थितो मुहुः ॥ यावंतो भूमिकणिका यावंतस्तोयबिंदवः ४५ यावंत्युडूनि गगने तावंतो राघवाध्वरे ॥ प्रत्यहं भोजनं चक्रुर्विप्राद्यास्तत्स्त्रियोऽपि च ४६ श्वश्रूभिर्मंत्रिपत्नीभिस्तथा देवरपत्निभिः ॥ चकार भोजनं सीता दिव्यान्नैः स्वस्थमानसा ४७ ततश्चतुर्थप्रहरे सभा कृत्वा तु मंडपे ॥ कथाभिः कीर्तनैर्गीतैः शास्त्रवादैः सुपुण्यदैः ४८ वारस्त्रीणां नृत्यगीतैर्निन्ये रामो दिनक्षयम् ॥ ततः संध्यादिकं कृत्वा पुनर्हुत्वा यथाविधि ४९ पूर्वोक्तैस्तु कथाद्यैश्च निशायाः प्रहरद्वयम् ॥ समतिक्रम्य निद्रार्थं सर्वानाज्ञापयत्तदा ५० गत्वा स्वस्वस्थलं सर्वे निद्रांचक्रुर्यथासुखम् ॥ पट्टकूलासने भूम्यां सीतया स जितेंद्रियः ५१ चकार निद्रां श्रीरामो हृदि चिंत्येष्टदेवताः ॥ आज्ञाभंगो नरेंद्राणां विप्राणां मानखंडनम् ५२ पृथक् शय्या च नारीणामशस्त्रवध उच्यते ॥ अतः स सीतया युक्तश्चकार शयनं प्रभुः ५३ एवमासीत्प्रत्यहं वै दिनचर्याऽध्वरे प्रभोः ५४ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये यागकांडे यज्ञारंभ रामदिनचर्यावर्णनं ... ॥ ६ ॥

१ सर्वा इतिपाठः ।

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सौत्येऽह्न्यवनीपालो याजकान्सदसस्पतीन् ॥ अपूजयन्महाभागान् यथावत्सुसमाहितः १ अथ चैत्रे सिते पक्षे राजानः प्रतिपत्तिथौ ॥ ध्वजानारोपयामासुर्विधिनोऽध्वरमंडपे २ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ आरोपिता ध्वजाः प्रोक्ताः पार्थिवैर्यज्ञमंडपे ॥ गुरो तेषां विधानं मा सम्यग्वक्तुंत्वमर्हसि ३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् प्रश्नः कृतः शिष्य त्वया लोकोपकारकः ॥ सावधानमना भूत्वा शृणुष्व त्वं मयोच्यते ४ सांवत्सरं व्रतं चेदं नृपैर्द्दष्ट्वा समागतम् ॥ आरोपिता ध्वजाः सर्वैर्यज्ञवाटे तदा मुदा ५ नोचेद्विष्णुगृहेष्वेवारोपणीया ध्वजा नृभिः ॥ प्रत्यब्दं मधुशुक्लायां पुण्यायां प्रतिपत्तियौ ६ अथवा रोपणीयास्ते श्रीरामनवमीदिने ॥ मधुशुक्लदशम्यां वा दशम्यामाश्विने सिते ७ अथवोर्जप्रतिपदि शुक्लपक्षेपि भो द्विज ॥ एते काला मया प्रोक्ता व्रतस्यास्य तवाग्रतः ८ अधुना संप्रवक्ष्यामि ध्वजारोपणसंज्ञितम् ॥ व्रतं पापहरं पुण्यं रामसंतोषकारकम् ९ यः कुर्याद्विष्णुभवने ध्वजारोपणमुत्तमम् ॥ संपूज्यते विरिंचाद्यैः किमन्यैर्बहुभाषितैः १० हेमभारसहस्रं तु यो दद्यान्नि कुटुंबिने ॥ तत्फलं समवाप्नोति ध्वजारोपणकर्मणः ११ ध्वजारोपणतुल्यं स्यान्न गंगास्नानमुत्तमम् ॥ अथवा तुलसीसेवा शिवलिंगप्रपूजनम् १२ अहो पूर्वमहोपूर्वमहोपूर्वं महत्तरम् ॥ सर्वपापहरं कर्म ध्वजारोपणसंज्ञितम् १३ यानि सर्वाणि वक्ष्यामि शृणु त्वं गदतो मम १४ अथ चैत्रे सिते पक्षे व्रतं हि प्रतिपत्तिथौ ॥ मधुशुक्लदशम्यां वा नवम्यां राघवस्य वा १५ कार्यं वाऽश्विनमासस्य दशम्यां शुक्लपक्षके ॥ ऊर्जे शुक्लप्रतिपदि दशम्यां वा विधीयताम् १६ अवश्यं चैत्रमासे हि कार्यं चैतद्व्रतोत्तमम् ॥ अतिक्रांते चैत्रमासे कार्यं चेतरपर्वसु १७ चैत्रशुक्लप्रतिपदि प्रभाते प्रयतो नरः ॥ स्नानं कुर्यात्प्रयत्नेन दंतधावनपूर्वकम् १८ ततः कृत्वा नित्यकर्म पश्चाद्विष्णुं समर्चयेत् ॥ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धं कृत्वा च स्वस्तिवाचनम् १९ नांदीश्राद्धं प्रकुर्वीत ध्वजारोपणकर्मणि ॥ ध्वजस्तंभौ च गायत्र्या प्रोक्षयेद्वस्त्रसंयुतौ २० पताकयोर्लेखनीयौ वैनतेयांजनीसुतौ ॥ सूर्यं चंद्रं मारुतिं च वैनतेयं प्रपूजयेत् २१ धातारं च विधातारं पूजयेत्कुंभकद्वये ॥ हरिद्राऽक्षतदूर्वाद्यैः शुक्लपुष्पैर्विशेषतः २२ ततो गोचर्ममात्रं तु स्थंडिलं चोपलिप्य तु ॥ आधायाग्निं स्वगृह्योक्त्याघृतभागादिकं क्रमात् २३ जुहुयात्पायसेनैव घृतेनाष्टोत्तरं शतम् ॥ प्रथमं पौरुषं सूक्तं विष्णोर्नुकेन मंत्रतः २४ ततश्च वैनतेयाय स्वाहेत्यष्टाहुतीस्तथा ॥ तथैव मारुतेरष्टाहुतीः स्वाहेति होमयेत् २५ सोमोधेनुं समुच्चार्य जुहुयात्प्रयतस्तदा ॥ सौरान् मंत्रान् जपेत्तत्र शांतिसूक्तानि भक्तितः २६ रात्रौ जागरणं कुर्यादुपकंठे हरेः शुचिः ॥ एवं नवदिनं कार्यं पूजनं परमोत्सवैः २७ नवरात्रं जागरणं कुर्यान्नित्यं सुकीर्तनैः ॥ ततो दशम्यामुषसि समुत्थाय व्रती शुचिः २८ प्रातः स्नात्वा नित्यकर्म समाप्याऽथ ततः परम् ॥ गंधपुष्पादिभिर्देवानर्चयेत्पूर्ववत्क्रमात् २९ ततो मंगलवाद्यैश्च शुक्लपीठैश्च शोभनैः ॥ नृत्यैश्च स्तोत्रपठनैर्नयेद्विष्ण्वालयं ध्वजम् ३० देवस्य द्वारदेशे वा शिखरे वा मुदान्वितः ॥ सुस्थिरं स्थापयेच्छिष्य ध्वजस्तंभं सुशोभितम् ३१ गंधपुष्पाक्षतैर्दीपैर्दिव्यधूपैर्मनोरमैः ॥ भक्ष्यभोज्यादिसंयुक्तैर्नैवेद्यैश्च हरिं यजेत् ३२ अःप्रतिपदमारभ्य दशम्यवधि सद्मनि ॥ ध्वजयोः पूजनं कृत्वैकादश्यां हरिसद्मनि ३३ आरोपणीयौ शिखरे पुरतो वा यथासुखम् ॥ अथवा रोपणीयौ हि दशम्यां तौ ध्वजोत्तमौ ३४ नवम्यां वा द्वितीयायां चतुर्थ्यामष्टमीदिने ॥ षष्ठ्यां वा रोपणीयौ तौ पूर्वं पूज्य

---

१ वितानान्यज्ञमंडपे इतिपाठः । २ त्वष्टमानं स्यादितिपाठः । ३ विष्णोर्नुकमिरावति इतिपाठः । ४ नयेद्देवालयमिति पाठः ।

यथाविधि ३५ व्रतस्य प्रतिपद्येव प्रारंभो नेतरे दिने ॥ पूर्वोक्तेषु हरेः कार्यो न मासेष्वितरेषु च ३६ माघासितचतुर्दश्यामेवं शंभोर्गृहे ध्वजौ ॥ नंदीभृंग्यंकितौ कृत्वा रोपणीयौ यथाविधि ३७ आश्विनस्य सिताष्टम्यां मधोर्वा गिरिजागृहे ॥ नभस्यस्य चतुर्थ्यां हि प्रोक्तौ गणपसद्गृहे ३८ मार्गशीर्षे शुक्लषष्ठ्यामेवं मार्तंडसद्गृहे ॥ एवं हि सर्वदेवानामुत्साहदिवसेष्वपि ३९ मधूर्जाश्विनमासेषु विना विष्णोर्न चेतरे ॥ एवं देवालये स्थाप्य शोभनौ तौ ध्वजोत्तमौ ४० संपूज्य विष्णुं विधिवत् वित्तशाठ्यं विना ततः ॥ प्रदक्षिणमनुव्रज्य स्तोत्रमेतदुदीरयेत् ४१ नमस्ते पुंडरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ॥ नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ४२ येनेदमखिलं जातं यस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ लयमेष्यति यत्रैतत्तं प्रपन्नोस्मि माधवम् ४३ न जानंति परं देवं सर्वे ब्रह्मादयः सुराः ॥ योगिनो यं प्रशंसंति तं वंदे ज्ञानरूपिणम् ४४ अंतरिक्षं तु पन्नाभिर्द्यौर्मूर्धा यस्य चैव हि ॥ पादाद्भूश्च वै पृथ्वी तं वंदे विश्वरूपिणम् ४५ यस्य श्रोत्रे दिशः सर्वा यच्चक्षुर्दिनकृच्छशी ॥ ऋक्सामयजुषो येन तं वंदे ब्रह्मरूपिणम् ४६ यन्मुखाद्ब्राह्मणा जाता यद्बाह्वोरभवन्नृपाः ॥ वैश्या यस्योरुतो जाताः पद्भ्यां शूद्रस्त्वजायत ४७ मनसश्चंद्रमा जातो दिनेशश्चक्षुषस्तथा ॥ प्राणेभ्यः पवनो जातो मुखादग्निरजायत ४८ पापसंदाहमात्रेण वदंति पुरुषं तु यम् ॥ स्वभावविमलं शुद्धं निर्विकारं निरंजनम् ४९ क्षीराब्धिशायिनं देवमनंतमपराजितम् ॥ सद्भक्तवत्सलं विष्णुं भक्तिगम्यं नमाम्यहम् ५० पृथिव्यादीनि भूतानि तन्मात्राणींद्रियाणि च ॥ सुसूक्ष्माणि च येनासंस्तं वंदे सर्वतो मुखम् ५१ यद्ब्रह्म परमं धाम सर्वलोकोत्तमोत्तमम् ॥ निर्गुणं परमं सूक्ष्मं प्रणतोऽस्मि पुनः पुनः ५२ निर्विकारमजं शुद्धं सर्वतो वन्हिमीश्वरम् ॥ यमामनंति योगींद्राः सर्वकारणकारणम् ५३ एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रींल्लोकान् व्याप्य भूतात्मा भुंक्ते विश्वभुगव्ययः ५४ निर्गुणः परमानंदः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ हृदयस्थोऽपि दूरस्थो मायया मोहितात्मनाम् ५५ ज्ञानिनां सर्वधर्मस्तु स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंचभिरेव च ५६ हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ज्ञानिनां कर्मणां चैव तथा भक्तिमतां नृणाम् ५७ गतिदाता विश्वभुग्यः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ जगद्धितार्थं यो देहमदधल्लीलया हरिः ५८ यमर्चयंति विबुधाः स मे विष्णु प्रसीदतु ॥ यमामनंति वै संतः सर्वदाऽऽनंदविग्रहम् ५९ निर्गुणं च गुणाधारं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ परेशः परमानंदः परात्परतरः प्रभुः ६० चिद्रूपश्च परिज्ञेयः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ य इदं कीर्तयेन्नित्यं स्तोत्राणामुत्तमोत्तमम् ६१ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ यँ इदं कीर्तयेद्विष्णुं ब्राह्मणांश्च प्रपूजयेत् ६२ आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्दक्षिणाच्छादनादिभिः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्भक्तितः सत्यभाषणः ६३ पुत्रमित्रकलत्राद्यैर्बंधुभिः सह वाग्यतः ॥ कुर्वीत पारणां शिष्य नारायणपरायणः ६४ यस्त्वेतत्कर्म कुर्वीत ध्वजारोपणमुत्तमम् ॥ तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुष्व सुसमाहितः ६५ वस्त्रं ध्वजस्य संवद्धं यावच्चलति वायुना ॥ तावत्स्वपापजालानि नश्यंत्यत्र न संशयः ६६ महापातकयुक्तो वा युक्तश्चेत्सर्वपातकैः ॥ ध्वजं विष्णुगृहे कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ६७ यावद्दिनानि वसति ध्वजो हरिगृहोपरि ॥ तावद्युगसहस्राणि हरेः सामीप्यमाप्नुयात् ६८ आरोपितं ध्वजं दृष्ट्वा येऽभिवंदंति धार्मिकाः ॥ तेऽपि सद्यो विमुच्यंते ह्युपपातककोटिभिः ६९ आरोपितं ध्वजं विष्णुगृहे धुन्वन्स्वकं पटम् ॥ कर्तुः सर्वाणि पापानि धुनोति

१ प्रारंभश्चरमे दिने इतिपाठः । २ ध्यायंति योगिनो यं वै इतिपाठः । ३ आभीष्टत्वान्नमेद्विष्णुमितिपाठः ।

निमिपार्थतः ७० एवं शिष्य मया प्रोक्तं यथा पृष्टं त्वया मम ॥ ध्वजारोपणमाहात्म्यं सविधानं मनोरमम् ७१ समागतां प्रतिपदं ज्ञात्वा चैत्रसितां नृपैः ॥ आरोपिता ध्वजाः सर्वैर्द्वितीयायां पृथक् पृथक् ७२ ज्ञात्वा रामं महाविष्णुं तस्यैवाध्वरमंडपे ॥ कृत्वा चैकदिनं स्वस्ववासगेहेषु पूजनम् ७३ ध्वजस्य पूजनं गेहे नवरात्रं समाचरेत् ॥ [1]यथाशक्त्यनुसारं वा चैकरात्रमथापि वा ७४ यज्ञोत्सवदर्शनार्थं कृतमेकदिनं नृपैः ॥ चकार राघवश्चापि पूर्वमेव ध्वजोत्सवम् ७५ माघमासे कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां शिवाग्रतः ॥ तदा ध्वजैर्महोच्चैस्तैः शुशुभे गगनांगणम् ७६ इदं चरित्रं परमं मनोहरं [2]श्रीमद्ध्वजारोपविधानसंज्ञितम् ॥ पठंति शृण्वंति नराः सुपुण्यदं भवेच्च तेषां नियतं विचिंतितम् ७७ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये यागकांडे ध्वजारोरणव्रतं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ चैत्रे सिते पक्षे नवम्यां रामजन्मनि ॥ तदाऽवभृथस्नानार्थं वाजिमेधफलाप्तये १ चकार सूचनां राज्ञे राघवाय गुरुः स्वयम् ॥ त्वरयामास तं रामं रवितापभयान्मुनिः २ वसिष्ठवचनं श्रुत्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ अद्यावभृथस्नानार्थमुत्सवैर्गमनं मम ३ रामतीर्थं त्वया ज्ञात्वा करणीयं मयोच्यते ॥ आज्ञापनीया राजानो निजसैन्यैर्गजादिभिः ४ सज्जीभूताः सावरोधास्तिष्ठध्वमिति मंडपे ॥ सिद्धं कार्यं निजं सैन्यं शिबिकारथवारणम् ५ अश्वपत्तिसमायुक्तं तुरगोष्ट्रगजैर्युतम् ॥ नववाद्यध्वनिः कार्यस्तूर्यादीनां स्वनोऽपि च ६ पताकाश्च ध्वजाश्चाऽपि तोरणादिसमंततः ॥ मुक्ताप्रवालपुष्पादिहाराश्चाऽध्वरमंडपात् ७ वंधनीया रामतीर्थपर्यंतं सैकतेपि च ॥ कदलीनां महास्तंभाश्चेक्षुदंडाः समंततः ८ पुष्पाणां वाटिकाश्चापि मृत्पात्रादिषु निर्मिताः ॥ स्थापनीयाश्च सर्वत्र नृत्यंतु वारयोषितः ९ सेचनीयो रामतीर्थमार्गश्चंदनवारिभिः ॥ पुष्पैराच्छादनीयो हि पट्टकूलादिभिस्तथा १० अन्यच्चापि यथायोग्यं यन्नोक्तं च मया तव ॥ तत्कुरुष्वाऽविलंबेन मामपृष्ट्वा विचारितम् ११ तथेत्युक्त्वा लक्ष्मणोऽपि तथा सर्वं चकार सः ॥ अथ ते ऋत्विजश्चक्रुर्गमनेष्टिं सविस्तराम् १२ वाजिवाहे रथे वन्हिं पात्राणि स्थाप्य राघवम् ॥ सीतां चारोह्य स गुरुश्चारुरोहर्त्विजैः सह १३ मुनयो वेदघोषांश्च सर्वे चक्रुः समंततः ॥ स सम्राड्रथमारूढः सदश्वं रुक्ममालिनम् १४ ययौ शनैः शनैर्मार्गे मुदा वंदिजनैः स्तुतः ॥ अग्रे गजाः पताकाभिर्जग्मुरश्वास्ततः परम् १५ ततस्ते तूर्यघोषाणां कर्त्तारस्तुरगस्थिताः ॥ ततस्ते राजदूताश्च चित्रोष्णीषाः सुदंडिनः १६ ततो वंदिनटाद्याश्च वारस्त्रीणां ततो गणाः ॥ ततो देवाः सगंधर्वास्ततो रामः ससीतया १७ ऋत्विक्जनैर्ययौ वन्हिसंयुतः स्यंदनस्थितः ॥ ततो मुनीश्वराः सर्वे ऋषिपत्न्यस्ततो ययुः १८ ततः क्षत्रियपत्न्याद्याः स्त्रियः सर्वाः शनैर्ययुः ॥ ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे नानावाहनसंस्थिताः १९ ततस्तेषां हि सैन्यानि ततोऽन्ये राजसेवकाः ॥ नववाद्यध्वनीनां च वारणाद्यास्ततः परम् २० ततश्चोष्ट्रास्तु वाणानां शकटाः शस्त्रपूरिताः ॥ लोहकारास्तक्षकाश्च चर्मकाद्यास्ततः परम् २१ भूमिमानप्रकर्तारो रज्जुकुद्दालहस्तकाः ॥ ययुर्यथाक्रमं सर्वे तदैवं परमोत्सवैः २२ तदा निनेदुर्वाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः ॥ मुनिपार्थिवपत्न्यस्तं ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः २३ मार्गे वंदिजनाद्याश्च तुष्टुवू रघुनंदनम् ॥ षड्जादिस्वरान् गंधर्वाः प्रजगुः पथि ते मुदा २४ चक्रुस्ते वेदघोषांश्च मुनयः स्वरपूर्वकान् ॥ एवं रामः शनैर्मार्गे कौतुकानि समंततः २५ पश्यन् जनकनंदिन्या

---

१ यथाशास्त्रानुसारं वेतिपाठः । २ श्रीमद्ध्वजारोपणसंज्ञकं शुभमितिपाठः ।

ययौ चामरवीजितः ॥ तत्र रामस्य मार्गे हि सीताया मुखपंकजम् २६ द्रष्टुं कोलाहलं चक्रुः संमर्दात्सकला जनाः ॥ तदा तांस्ताडयामासुः शतशो वेत्रपाणयः २७ विशेषेण तदासीत्स महान् कोलाहलो द्विज ॥ तत्सर्वं राघवो दृष्ट्वा श्रुत्वा च प्राह लक्ष्मणम् २८ एते सर्वे पुष्पकस्था जनाः सीतां च मां सुखम् ॥ पश्यंतु कलहो माऽस्तु तथास्त्विति स लक्ष्मणः २९ सर्वानारोहयामास पुष्पकेतान् जनान् मुदा ॥ ततस्ते पुष्पकारूढा जना रामं मनोरमम् ३० जानकीसहितं यांतं ददृशुः पथि वै शनैः ॥ केचिदूचुर्वयं धन्याः परिपूर्णमनोरथाः ३१ अद्य रामं ससीतं च पश्यामोऽत्र महोत्सवे ॥ केचिदूचुश्च तौ धन्यौ पितरौ नः सुजन्मदौ ३२ ययोः पुण्यचयैरद्य नः सीतारामदर्शनम् ॥ एवं गच्छति श्रीरामे स्त्रियः सर्वाः परस्परम् ३३ संमंत्र्य पुष्पके स्थातुं प्रार्थयंति स्म जानकीम् ॥ तदा सा जानकी प्राह लक्ष्मणं पुरतः स्थितम् ३४ स्त्रियः सर्वास्त्वया शीघ्रं नारीशाला सुपुष्पके ॥ आरोहणीया मे वाक्यात् प्रार्थयंत्यत्र मां मुहुः ३५ लक्ष्मणोऽपि तथेत्युक्त्वा ताः स्त्रीः सर्वाश्च पुष्पके ॥ त्वरया रोहयामास स्त्रीशालासु यथासुखम् ३६ ततस्ताः पुष्पकारूढास्तृणजालपटांतरैः ॥ ददृशुः सीतया रामं ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ३७ मृदंगशंखपणवधुंधुर्यानकगोमुखाः ॥ वादित्राणि विचित्राणि नेदुश्चाऽवभृथोत्सवे ३८ नर्तक्यो ननृतुर्हृष्टा गायका यूथशो जगुः ॥ वीणावेणुतलोन्नादस्तेषां सदिवमस्पृशत् ३९ चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेंद्रस्यंदनार्वभिः ॥ स्वलंकृतैर्भटैर्भूपा निर्ययू रुक्ममालिनः ४० यदुसृंजयकांबोजकुरुकैकयकौशलाः ॥ कंपयंतो भुवं सैन्यैर्यजमानपुरःसराः ४१ सदस्यर्त्विग्द्विजश्रेष्ठा ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ देवर्षिपितृगंधर्वास्तुष्टुवुः पुष्पवृष्टिभिः ४२ स्वलंकृता नरा नार्यो गंधस्रग्भूषणांबरैः ॥ विलिंपंत्योऽभिषिंचंत्यो विजहुर्विविधैरसैः ४३ तैलगोरसगंधोदहरिद्रासांद्रकुंकुमैः ॥ पुंभिर्लिप्ताः प्रलिंपंत्यो विजन्हुर्वारयोषितः ४४ एवं नानासमुत्साहैः श्रीरामश्च ससीतया ॥ पश्यन्नानाकौतुकानि स्यंदनेन शनैः शनैः ४५ अगमच्छरयूतीरे रामतीर्थं शुभावहम् ॥ अवरुह्य रथाद्रामः सीतया सरयूजले ४६ स चकार जलेष्टिं तैर्ऋत्विग्भिः परिवारितः ॥ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते तमृत्विजः ४७ सर्वे रामहृदे विप्रा यजमानपुरःसराः ॥ आचांतं स्नापयांचक्रुः सरय्वां सह सीतया ४८ शत्रुघ्नेन पुराऽऽनीतैर्नानातीर्थजलैस्तदा ॥ रामाभिषेकं ते चक्रुर्मुदा मंत्रैर्मुनीश्वराः ४९ देवदुंदुभयो नेदुर्नरदुंदुभिभिः समम् ॥ मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमानवाः ५० सस्नुस्तत्र ततः सर्वे वर्णाश्रमयुता नराः ॥ महापातकिनश्चापि स्नात्वा मुक्ता स्वपातकात् ५१ अथ रामोऽहते क्षौमे परिधाय स्वलंकृतः ॥ शुशुभे नितरां दिव्यकंकणाभ्यां सुमंडितः ५२ केयूराभ्यां कुंडलाभ्यां मुक्ताहारैर्विचित्रितैः ॥ नानाप्रसूनहारैश्च रत्नानां नूपुरादिभिः ५३ हृदि चिंतामणियुतः कंठे कौस्तुभमंडितः ॥ चिंतामणिकौस्तुभयोः प्रभया दीपितोदरः ५४ कोटिसूर्यप्रतीकाशः सिकतायां वरासने ॥ तस्थौ जनकनंदिन्या ऋत्विग्भिः परिवेष्टितः ५५ अथर्त्विग्भ्योऽददात्काले यथाम्नायं सदक्षिणाः ॥ स्वलंकृतेभ्योऽलंकृत्य गोभूतुरगवारणान् ५६ कामधेनुमलंकृत्य गुरुं दातुं समुद्यतः ॥ तज्ज्ञात्वा चिंतयामास वसिष्ठः स स्वचेतसि ५७ अस्ति मां नंदिनी नाम्नी कामधेनुसुतासुता ॥ नास्याः प्रयोजनं मेऽद्य ह्यत्रापूर्वं करोम्यहम् ५८ अस्यैवाऽस्तु कामधेनुरस्यै योग्यो रघूत्तमः ४ तां वर्जयित्वा रामस्य कीर्त्यर्थे जगतीतले ५९ याचाम्यहं शुभां सीतां सालंकारां सदक्षिणाम् ॥ औदार्यं राघवस्याऽद्य दर्शयिष्याम्यहं ६० इति निश्चित्य सगुरुस्तदा प्राह रघूत्तमम् ॥ करोषि किं धेनुदानं तेन तृप्तिर्न मे

मे सीताऽलंकारमंडिता ॥ तया तृप्तिर्भवेन्मेऽद्य नान्यैर्नारीशतैरपि ६२ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठस्य जनास्तदा ॥ हाहाकारं महच्चक्रुर्विषण्णा भयविव्हलाः ६३ केचिदूचुर्वसिष्ठोऽयं किं भ्रांतो जरठोऽद्य हि ॥ केचिदूचुर्विनोदोयं कृतोस्ति मुनिनाऽत्र हि ६४ केचिदूचू राघवस्य धैर्यं पश्यत्ययं मुनिः ॥ केचिदूचू राघवोऽद्य किं करिष्यति पश्यताम् ६५ एतस्मिन्नंतरे रामः श्रुत्वा तच्च गुरोर्वचः ॥ प्रहस्य संज्ञया सीतामाहूय गुरुसन्निधौ ६६ सीतायाः स्वकरेणैव धृत्वा वामकरं मुदा ॥ सभार्यो राघवः प्राह वसिष्ठं तोषयन्मुदा ६७ स्त्रीदानमंत्रो वक्तव्यः सीतादानं करोमि ते ॥ तथेति मुनिर्वृंदेषु वसिष्ठश्च यथाविधि ६८ अंगीचकार स्त्रीदानं राघवेण समर्पितम् ॥ चकितं च तदाभूद्धै सर्वं स्थावरजंगमम् ६९ देहभानं न कस्यासीत्तदासीदतिचित्रवत् ॥ तदा सीतां मुनिः प्राह मत्पृष्ठे तिष्ठ वालिके ७० ममार्पिताऽसि रामेण त्वां मन्येऽहं सुतोपमाम् ॥ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा सीता सा खिन्नमानसा ७१ वामन्यस्तेक्षणा साध्वी मुनेः पृष्ठे ह्युपाविशत् ॥ बभूवाश्रुपूर्णनेत्रा सा रोमांचितविग्रहा ७२ ततो रामः पुनः प्राह वसिष्ठं विनयान्वितः ॥ गृहाण सुरभिं चापि सीतायै ह्यर्पितां पुरा ७३ मया तोषेण कैलासे मन्मणेस्तोपदायिनी ॥ मयाऽपि दातुमानीता तच्छ्रुत्वा गुरुरब्रवीत् ७४ राम राम महाबाहो तवौदार्यं च दर्शितुम् ॥ याचिता तव पत्नीयं मया तेऽस्तु पुनः शुभा ७५ अस्याः कुरु तुलामद्य सुवर्णेन रघूत्तम ॥ अष्टवारं प्रतुलितं सीतया रुक्ममुत्तमम् ७६ मां दत्त्वेयं त्वया ग्राह्या पुनः सदसि मद्गिरा ॥ अन्यत्किंचिच्छृणुष्व त्वं वचनं यन्मयोच्यते ७७ धेनुं चिंतामणिं सीतां कौस्तुभं पुष्पकं पुरीम् ॥ स्वीयं राज्यमयोध्यायां त्वं चेत्कस्य प्रदास्यसि ७८ अग्रे कदा तदाऽऽज्ञा मे त्वया लुप्ता भविष्यति ॥ ममाज्ञाभंगदोषेण वहुक्लेशी भविष्यसि ७९ मदुक्तैः सप्तभी राजन् विना यद्यत्त्वमिच्छसि ॥ तत्तद्ददस्व विप्रेभ्यो त्वं सुखं ह्यविचारतः ८० तद्गुरोर्वचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा रघूत्तमः ॥ सीतां तुलायामारोप्य सुवर्णेनाष्टसंख्यया ८१ तुलितां प्रतिजग्राह गुरोः साध्वीं स्मिताननाम् ॥ दिव्यालंकारहीनां तां कंचुकीवस्त्रसंयुताम् ८२ तदा निनेदुर्वाद्यानि ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ सुरस्त्रियो विमानस्थाः सीतारामौ मुदान्विताः ८३ पूर्वाधिकानलंकारान्स्वदेहे जानकी दधौ ॥ जनाः सर्वे सुसंतुष्टास्तदाऽऽसन्मुदिताननाः ८४ अथ सीतापतिं नत्वा तत्पार्श्वे संस्थिताऽभवत् ॥ स्मिताननाऽनंदमग्ना लज्जिता रामलोचना ८५ ततो रामोप्यनेकानि कृत्वा दानानि विस्तरात् ॥ ऋत्विक्सदस्यमुख्यादीनानर्घ्याभरणांबरैः ८६ स्वीयज्ञातीन्नृपान्मित्रसुहृदोऽन्यांश्च सर्वशः ॥ अभीक्ष्णं पूजयामास वस्त्रालंकारभूषणैः ८७ सर्वे जना सुललितोन्मणिकुंडलस्रगुष्णीपकंचुकदुकूलमहार्घहाराः ॥ नार्यश्च कुंडलयुगालकवृंदजुष्टवक्त्रश्रियः कनकमेखलया विरेजुः ८८ ॥ इति श्रीमदानंदरामायणे यागकांडे अवभृथोत्सववर्णनं नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ श्रीरामेवभृथस्नाते शंभुर्ब्रह्मादिभिः सुरैः ॥ रामं वेदस्तवैः स्तुत्वा प्रत्युवाच पुरःस्थितः १ अद्य धन्या वयं सर्वे यत्त्वां स्नातं सुमंगलम् ॥ पश्यामो वाज्यवभृथे सीतया बंधुभिः सह २ अस्माकं हर्षकालोऽयं देवदेव कृपानिधे ॥ तस्मादयं सदा पुण्यः श्रेष्ठकालो भविष्यति ३ त्वं चाप्यंगीकुरुष्वाऽद्य देह्यस्मै सुबहून्वरान् ॥ अन्यन्नश्चात्र प्रत्यब्दं येन ते दर्शनं भवेत् ४ तथा कुरु रघुश्रेष्ठ तीर्थायाऽस्मै वरान्वद ॥ अन्यानि च त्वया पूर्वं यानि भूम्यां कृतानि हि ५ यात्राकाले सुतीर्थानि लिंगान्यपि निजाख्यया ॥ तेषामपि वरानद्य वद त्वं मम

१ सुरुच्चो इति पाठः ।

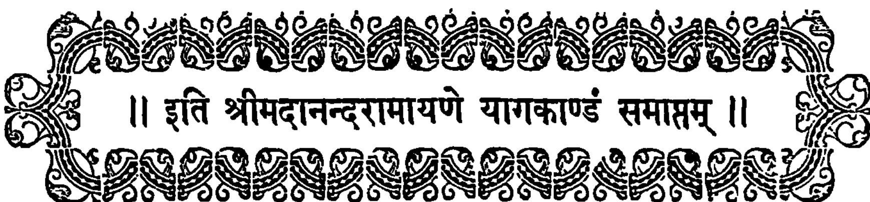
वाक्यतः ६ पुरीषु श्रेष्ठाऽयोध्येयं त्वया वाच्यात्र राघव ॥ नदीषु सरयूः श्रेष्ठा वरैः कार्यात्र मद्गिरा ७ तच्छंभुवचनं श्रुत्वा महस्य रघुनंदनः ॥ हर्षकालेऽब्रवीद्वाक्यं यत्त्रैलोक्योपकारकम् ८ यत्प्रार्थितं त्वया शंभो तदेव हृदि मे स्थितम् ॥ शृणुष्व वचनं मेऽद्य यद्धर्षात्प्रोच्यते शुभम् ९ सर्वेषामेव मासानां श्रेष्ठश्चायं मधुर्भवेत् ॥ वैशाखात् कार्तिकः श्रेष्ठः कार्तिकान्माघ एव च १० माघमासाद्वरश्चायं चैत्रमासो भविष्यति ॥ चैत्रमासेऽभवज्जन्म मम यस्मात्तथा पुनः ११ वाजिमेधावभृथेषु स्नानेनापि विशेषतः ॥ सर्वेषामधिकश्चाऽस्तु मधुस्ते वाक्यगौरवात् १२ चैत्रमासे कृतं दत्तं हुतं स्नातं विचिंतितम् ॥ सर्वं कोटिगुणं प्रोक्तमयोध्यायां विशेषतः १३ सर्वासु प्रथमा चेयं पुरीषु नगरी मम ॥ अयोध्या मुक्तिदात्री तु भविष्यति गिरा मम १४ अन्यत्र यत्कृतं पुण्यं षष्टिसंवत्सरैः शुभम् ॥ तदत्र दिवसैकेन भविष्यति नृणां सदा १५ पुरीणां मधुरी ज्ञेया राजधानी शुभप्रदा ॥ त्वयास्यै याचितो यस्माद्वरार्थमहमादरात् १६ तव वाक्याद्गौरवेण तव काश्याः शताधिका ॥ भविष्यति पुरी चेयमयोध्या मम वल्लभा १७ नदीषु सरयूश्चेयं श्रेष्ठाऽस्तु वचनान्मम ॥ सरयूसदृशी नान्या नदी भूता भविष्यति १८ अस्यामपि मया चेदं रामतीर्थं विनिर्मितम् ॥ निजतेजःप्रतापेन तीर्थेषु मुकुटोपमम् १९ भविष्यति न संदेहः सर्वपातकनाशनम् ॥ तथा यानि पृथिव्यां हि मया तीर्थानि वै पुरा २० लिंगान्यपि स्वीयनाम्ना कृतानि तानि शंकर ॥ स्नानेन दर्शनार्चाद्यैर्मुक्तिदान्यत्र संतु वै २१ रामतीर्थे चैत्रमासे प्रत्यब्दं भुवि मानवैः ॥ स्नातव्यं विधिना सम्यङ्नियमैर्मम वाक्यतः २२ यच्छ्रेयश्चाश्वमेधेन यद्गोमेधेन वै फलम् ॥ यत्फलं सोमयागेन तच्चैत्रेऽत्रावगाहनात् २३ सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे यच्छ्रेयः स्नानदानतः ॥ तच्छ्रेयःस्यान्मधौ स्नानादयोध्यायां सुरेश्वर २४ अयोध्यायां रामतीर्थे सरयूजलसंस्थिते ॥ चैत्रस्नानं प्रकुर्वाणास्ते नरा मोक्षभागिनः २५ यथा माघे प्रयागे हि स्नातव्यं सुखमिच्छता ॥ कार्तिकोऽपि यथा काश्यां पंचगंगाजले स्मृतः २६ द्वारकायां यथा प्रोक्तो वैशाखे चक्रतीर्थके ॥ अयोध्यायां रामतीर्थे तथा चैत्रेऽवगाहनम् २७ करणीयं नरैर्भक्त्या वचनान्मम सर्वदा ॥ सर्वेष्वपि च मासेषु प्रथमः सकलैर्जनैः २८ एतावत्कालपर्यंतं मार्गशीर्षः प्रगीयते ॥ अद्यारभ्य मधुश्चाऽयं प्रथमः ख्यातिमेष्यति २९ यथा देवेषु प्रथमस्त्वं महेशस्तथा मधु ॥ मासेषु प्रथमश्चाऽस्तु तथाऽयोध्यापुरीष्वपि ३० चैत्रे मासे तु संप्राप्ते सर्वे देवाः सवासवाः ॥ बहिर्जलं समाश्रित्य तिष्ठध्वं हि ममाज्ञया ३१ प्रत्यब्दं चैत्रमासेऽत्र यथेदानीं समागताः ॥ आगंतव्यं तथा सर्वैस्त्रैलोक्यांतरवासिभिः ३२ जरठैरातुरैः स्त्रीभिर्येषां यत्संनिधौ मम ॥ रामतीर्थं प्रगंतव्यं सर्वत्र भुवि शंकर ३३ चैत्रमासेऽवगाहार्थं वचनान्मम सर्वदा ॥ इति रामवचः श्रुत्वा गिरिजा प्राह जानकीम् ३४ सीते वरास्त्वया देया इदानीं वचनान्मम ॥ नारीणां च हितार्थं हि सर्वलोकोपकारकाः ३५ तदद्रिजावचः श्रुत्वा जानकी प्राह सादरम् ॥ पृथिव्यां मम तीर्थानि यानि संति सहस्रशः ३६ अत्रापि च महच्छ्रेष्ठं यत्र स्नातं मयाऽधुना ॥ तेषु चैत्रवृतीयाया यावद्वैशाखसंभवा ३७ सितातृतीयाऽक्षय्याख्या तावत्स्त्रीभिस्तु सादरम् ॥ स्नातव्यं सीतलागौरीसंज्ञकं स्नानमुत्तमम् ३८ सौभाग्यदं मासमेकं पुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ॥ सर्वत्र रामतीर्थस्य वामे तीर्थं ममाऽस्ति हि ३९ इति दत्त्वा वरान्सीताऽऽसीत्तूष्णीं रामसन्निधौ ॥ ततो रामं गुरुः प्राह गंतव्यं यज्ञमंडपम् ४० तद्गुरोर्वचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा रघूद्वहः ॥ आरुरोह रथं शीघ्रं सीतयार्त्विग्जनैःसह ४१ ततो नेदुर्दुंदुभयो भेरीणां निःस्वनास्ततः ॥ मृदंगपणवादीनां महाघोषाः समं-

ततः ४२ वेदघोषाश्च सर्वत्र जयशब्दा द्विजेरिताः ॥ बभूवुर्मंत्रशब्दाश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ४३
नानोत्सवैः पूर्ववच्च कौतुकानि समंततः ॥ पश्यन्ययौ रामचंद्रः शनैरध्वरमंडपम् ४४ अवरुह्य
रथाच्छीघ्रं नीत्वाऽश्वं प्रक्षिपत्पुनः ॥ यज्ञकुंडे रामचंद्रः सीतयार्त्विग्जनैः सह ४५ पूर्णाहुतिं ततो
दत्त्वा वस्त्रैराभरणैः फलैः ॥ कृत्वाऽग्नेः पूजनं चाऽपि यज्ञपात्राणि राघवः ४६ ततो विसर्जयामास
यज्ञांते दक्षिणां बहु ॥ दातुं तानृत्विजः सर्वान् सौमित्रिं राघवोऽब्रवीत् ४७ कोशागारं लक्ष्म-
णाऽद्य सर्वे मे ऋत्विजस्त्वया ॥ नीत्वा दूतान्निराकृत्य तूर्णीं स्थेयं ततः परम् ४८ यथेच्छयाऽ-
मितं येन गृहीतमुत्तमं वसु ॥ तस्याश्रमे प्रापणीयं वाहनाद्यैश्च तत्त्वया ४९ ततो मुनिजनान् सर्वान्
देयं विपुलहस्ततः ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा लक्ष्मणोऽपि तथाऽकरोत् ५० ततो विसर्जयामास भोज-
यित्वा रघूत्तमः ॥ ऋत्विग्जनान् संवृणीतान्वाजिमेधाख्यकर्मणि ५१ ततो रामोऽमरान्सर्वान् शिवा-
द्यान्विभवैर्निजैः ॥ पूजयामास विधिवद्वस्त्रालंकारवाहनैः ५२ ददौ कोशान्सतुरगान् केषां स शिबिका
ददौ ॥ केषां रथान्गजान्केषां ददौ शस्त्राण्यपीश्वरः ५३ एवं पृथ्वीपतींश्चापि सावरोधान् ससेव-
कान् ॥ वस्त्रैराभरणैर्यानैः पूजयामास भोजनैः ५४ ततो रामः स्वशरीरे दिव्यवस्त्राणि संदधौ ॥
तदा तं पूजयामासुर्बलिभिर्विबुधा नृपाः ५५ सरित्समुद्रा गिरयो नागा गावः खगा मृगाः ॥ द्यौः
क्षितिः सर्वभूतानि समाजह्रुरुपायनम् ५६ सीतया स महाराजः सुवासाः साध्वलंकृतः ॥ बंधुभिः
सेव्यमानः स विरेजेऽग्निरिवापरः ५७ तस्मै जहार धनदो हैमं वीरवरासनम् ॥ वरुणः सलिल-
स्रावी छातपत्रं शशिप्रभम् ५८ वायुश्च वालव्यजने धर्मः कीर्तिमयीं स्रजम् ॥ इंद्रः किरीटमुत्कृष्टं
दंडं संयमनं यमः ५९ ब्रह्मा ब्रह्ममयं वर्म भारतीहारमुत्तमम् ॥ दशचंद्रमसिं रुद्रः शतचंद्रमथां-
बिका ६० सोमोऽमृतमयानश्वांस्त्वष्टारूपाश्रयं रथम् ॥ अग्निराजगवं चापं सूर्यो रश्मिमयानिषून् ६१
भूः पादुके योगमय्यौ द्यौः पुष्पावलिमन्वहम् ॥ नाट्यं सुगीतं वादित्रमंतर्धानं च खेचराः ६२
ऋषयश्चाशिषः सत्याः समुद्रः शंखमात्मजम् ॥ सिंधवः पर्वता नद्यो रथवीथीर्महात्मनः ६३ ततो
नृपा ददुः सर्वे स्यंदनांस्तुरगान् गजान् ॥ शिबिकागोवृषान् खड्गान् दासीर्दासोष्ट्रखेचरान् ६४
सीतायै नृपपत्न्यश्च देवपत्न्यः सहस्रशः ॥ वस्त्रालंकारयानानि मांगल्यान्यथ कंचुकीः ६५ क्रीडोप-
करणादीनि ददुस्ताः पक्षिपंजरान् ॥ ततस्तैः पूजितः सर्वैः सीतया रघुनायकः ६६ आरुरोह रथं
दिव्यं वन्हिना वंदिभिः स्तुतः ॥ स्वस्त्रीभिर्नृपपत्नीभिर्विमानेन मुनीश्वराः ६७ विहायसा ययुः सर्वे-
ऽयोध्यायां नृपतेर्गृहम् ॥ ततो रामो रथेनैव पूर्वोक्तैरुत्सवैः शनैः ६८ विवेश नगरीं रामः स्तुतः सूतैश्च
मागधैः ॥ छत्रं दधार सौमित्रिर्मुक्ताजालविराजितम् ६९ भरतस्तालव्यजनं शत्रुघ्नश्चामरद्वयम् ॥
तांबूलपात्रं सुग्रीवस्तोयपात्रं तु वायुजः ७० नलः ष्ठीवनपात्रं च वालिजो मुकुरं वरम् ॥ वासः कोशं
राक्षसेंद्रो धूपपात्रं हि जांबवान् ७१ नानाफलानां पात्राणि पूजापात्राण्यनेकशः ॥ सुगंधद्रव्य-
पात्राणि दधुस्ते मंत्रिसत्तमाः ७२ एवं सुगंधवस्तूनि प्रक्षिपन् वारयोषिताम् ॥ द्वंद्वेषु सीतया रामो
विरेजे स्यंदने स्थितः ७३ सुगंधरागपूर्णैश्च जलयंत्रैः करे धृतैः ॥ वारांगनानां वस्त्राणि नृपादीनां
च राघवः ७४ चित्रितान्यकरोद्रागैः किंशुकानिव माधवे ॥ स्नेहैः सुगंधैः रागाद्यैरार्द्रवस्त्रेषु राघवः
७५ क्षिप्त्वा परिमलादीनि चित्रितान्यकरोत्पुनः ॥ नर्तत्सु वारयोषित्सु वाद्येषु विनदत्सु च ७६
स्तुवत्सु वंदिवृंदेषु पुष्पवृष्टिविराजितः ॥ ययौ राजगृहद्वारं रामो राजपथा शनैः ७७ मार्गे कूर्म-

---

१ केषां स इतिपाठः ।

प्रदीपैश्च दध्योदनविनिर्मितैः ।। बलिदीपैः पूर्णकुंभै राजमार्गे पुरस्त्रियः ७८ चक्रुर्नीराजनं रामं स्वस्त्यर्थं सीतया युतम् ।। अवरुह्य रथाद्रामो सीतयाग्निं निजे गृहे ७९ स्थाप्य स्वीयसभां गत्वाऽऽरुरोह स्वीयमासनम् ।। ततस्ते पार्थिवाः सर्वे प्रणेमू रघुनंदनम् ८० राज्ञां मुकुटरत्नौघप्रभाभिः पदपंकजे ।। विरेजतू राघवस्य तदा सिंहासनोपरि ८१ मुकुटस्थावतंसानां परागैः पूजिते नृपैः ।। प्रापतुर्नितरां शोभां रक्तोत्पलनिभे परे ८२ सीमंतस्थचंद्रसूर्यरत्नमाणिक्यदीप्तिभिः ।। सुरपार्थिवपत्नीनां सीतायाः पादपंकजे ८३ विरेजतुः परागैश्च केशबंधप्रसूनजैः ।। सुरपार्थिवपत्नीभिः पूजिते कनकोज्ज्वले ८४ ततः सभायां श्रीरामं स्तुत्वा देवैर्महेश्वरः ।। श्रीरामस्तवराजेन श्रीरामेणाऽपि पूजितः ८५ प्राप्याज्ञां रामचंद्रस्य सावरोधैः सुरादिभिः ।। प्रस्थानं स्वस्थलं गंतुं चकार वृषभस्थितः ८६ नृपस्त्रियोऽपि सीतायाः प्राप्याज्ञां पूजितास्तया ।। यानान्यारुरुहुः सर्वास्त्वयोध्याया विनिर्ययुः ८७ अथ ते पार्थिवाद्याश्च प्राप्याज्ञां राघवस्य च ।। सावरोधाःससैन्याश्च स्वीयराज्यानि वै ययुः ८८ ययौ शिवोऽपि कैलासं सत्यलोकं विधिर्ययौ ।। इंद्राद्या निर्जराः सर्वे स्वर्गलोकं ययुर्मुदा ८९ अथऽर्त्विजो महाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः ।। सर्वे मुनीश्वराद्याश्च स्वधामानि ययुस्तदा ९० ततो रामः पूर्ववच्च शशास जगतीतलम् ।। रेमे जनकनंदिन्या चिरकालं यथासुखम् ९१ वर्षांतरेण कालेन वाजिमेधाः पृथक् पृथक् ।। उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठा विंशद्रूपैः कृता दश ९२ इत्थं श्रीरामचंद्रेण दशमे तुरगाध्वरे ।। प्रतिपाल्य गुरोर्वाक्यं सर्वस्वमपि भूसुरान् ९३ दत्तं किल महाराज्ञा तथा च दिक्चतुष्टयम् ।। ऋत्विग्भ्यो दक्षिणार्थं हि दत्तं चेति मया श्रुतम् ९४ ऋत्विग्भिस्तत्पुनर्दत्तं राघवायैव सादरम् ।। कृपालुभिः पालनार्थमिति शिष्याऽनुश्रूयते ९५ एवं शिष्य त्वया पृष्टं रामचंद्रस्य मंगलम् ।। चरितं तन्मया किंचित्तवोक्तं यज्ञसंभवम् ९६ इदं यः प्रातरुत्थाय यागकाण्डं मनोरमम् ।। पठिष्यति नरः पुण्यं सर्वान् कामानवाप्नुवात् ९७ पुत्रार्थी प्राप्नुयात्पुत्रं धनार्थी धनमाप्नुयात् ।। यागकाण्डमिदं श्रुत्वा वाजिमेधफलं लभेत् ९८ होमकाले श्राद्धकाले चातुर्मास्यादिकेष्वपि ।। जपध्यानार्चनारंभे पूर्वं नित्यं पठेदिदम् ९९ रम्यं पवित्रं रघुनायकस्य श्रीमच्चरित्रं तुरगाध्वरोद्भवम् ।। पठंति शृण्वंति जनाः सुपुण्यदं लभंति नैजं खलु वांछितं हृदि १०० ।। ।। इति श्रीमच्छतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये यागकाण्डे यज्ञसमाप्तिर्नाम नवमः सर्गः ।। ९ ।। ।। यागकाण्डोद्भवाः सर्गा नवैव परिकीर्तिताः ।। सपादषट्शतश्लोका रामदासेन वर्णिताः ।। १ ।। इति यागकाण्डः समाप्तः ।। श्रीरामो जयति ।।

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे विलासकांडं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचन्द्राभ्यां नमः ॥ गुरो ते प्रष्टुमिच्छामि तद्वदस्व सविस्तरम् ॥ स्तुतो रामः शिवेनाऽत्र येन रामस्तवेन हि १ तं रामस्तवराजं मे विस्तरेण प्रकाशय ॥ श्रीशिव उवाच ॥ इति शिष्यवचः श्रुत्वा रामदासोऽब्रवीद्वचः २ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणुः ॥ प्रोच्यते रामचंद्रस्य स्तवराजो मयाऽधुना ३ यत्परं यद्गुणाधारं यज्ज्योतिरमलं शिवम् ॥ तदेव परमं तत्त्वं कैवल्यपददायकम् ४ श्रीरामेति परं जाप्यं तारकं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नमिति वेदविदो विदुः ५ श्रीराम राम रामेति ये वदंत्यपि सर्वदा ॥ तेषां भुक्तिश्च मुक्तिश्च भविष्यति न संशयः ६ स्तवराजः पुरा प्रोक्तः शिवेन परमात्मना ॥ तमहं संप्रवक्ष्यामि हरिध्यानपुरःसरम् ७ तापत्रयाग्निशमनं सर्वाघौघनिकृन्तनम् ॥ दारिद्र्यदुःखशमनं सर्वसंपत्प्रदायकम् ८ विज्ञानफलदं पुण्यं मोक्षैकफलदायकम् ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि रामं कृष्णमनामयम् ९ अयोध्यानगरे रम्ये रत्नमंडपमध्यगे ॥ ध्यायेत्कल्पतरोर्मूले रत्नसिंहासने शुभे १० तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं नानारत्नोपशोभितम् ॥ स्मरेन्मध्ये दाशरथिं सहस्रादित्यतेजसम् ११ पितुरासनमासीनमिंद्रनीलसमप्रभम् ॥ कोमलांगं विशालाक्षं विद्युद्वर्णाम्बरावृतम् १२ भानुकोटिप्रतीकाशं किरीटेन विराजितम् ॥ रत्नग्रैवेयकेयूरवरकुंडलमंडितम् १३ रत्नकंकणमंजीरकटिसूत्रैरलंकृतम् ॥ श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं मुक्ताहारोपशोभितम् १४ चिंतामणिसमायुक्तं रत्नमालाविराजितम् ॥ दिव्यरत्नसमायुक्तं मुद्रिकाभिरलंकृतम् १५ कर्पूरागरुकस्तूरीदिव्यगंधानुलेपनम् ॥ तुलसीकुंदमंदारपुष्पमाल्यैरलंकृतम् १६ राघवं द्विभुजं वीरं राममीषत्स्मिताननम् ॥ योगशास्त्रेष्वभिरतं योगेशं योगदायकम् १७ सदा सौमित्रिभरतशत्रुघ्नैरुपसेवितम् ॥ विद्याधरसुराधीशासिद्धगंधर्वकिन्नरैः १८ योगींद्रैर्नारदाद्यैश्च स्तूयमानमहर्निशम् ॥ विश्वामित्रवसिष्ठाद्यैर्ऋषिभिः परिसेवितम् १९ सनकादिमुनिश्रेष्ठैर्योगिवृंदैः समावृतम् ॥ रामं रघुवरं वीरं धनुर्वेदविशारदम् २० मंगलायतनं देवं रामं राजीवलोचनम् ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञमानंदमतिसुंदरम् २१ कौसल्यातनयं रामं धनुर्बाणधरं हरिम् ॥ एवं संचिंतयेद्विष्णुं यज्ज्योतिर्ज्योतिषां परम् २२ प्रहृष्टमानसो भूत्वा सभायां वृषभध्वजः ॥ सर्वलोकहितार्थाय तुष्टाव रघुनंदनम् २३ कृतांजलिपुटो भूत्वा चिन्तयन्नद्भुतं हरिम् ॥ श्रीशिव उवाच ॥ यदेकं यत्परं नित्यं यदनंतं चिदात्मकम् २४ यदेकं व्यापकं लोके तद्रूपं चिन्तयाम्यहम् ॥ सर्वत्रैलोक्यसौख्यार्थं रामभक्त्यतिवृद्धये २५ विज्ञानहेतुं विमलायताक्षं प्रज्ञानसंदिव्यसुखैकरूपम् ॥ श्रीरामचन्द्रं हरिमादिदेवं विश्वेश्वरं राममहं भजामि २६ कविं पुराणं पुरुषं परेशं सनातनं योगिनमीशितारम् ॥ अणोरणीयांसमनंतवीर्यं प्राणेश्वरं राममहं भजामि २७ नारायणं जगन्नाथमभिरामं जगत्पतिम् ॥ कविं पुराणं वागीशं रामं दशरथात्मजम् २८ [1]राजराजं रघुवरं कौसल्यानंदवर्धनम् ॥ भर्गं वरेण्यं विश्वेशं रघुनाथं जगद्गुरुम् २९ सत्यं सत्यप्रियं श्रेष्ठं जानकीवल्लभं प्रभुम् ॥ सौमित्रिपूर्वजं शांतं कामदं कमलेक्षणम् ३० आदित्यं रविमीशानं घृणिं सूर्यमनामयम् ॥ आनंदरूपिणं सौम्यं राघवं करुणाकरम् ३१ जामदग्न्यं तपोमूर्तिं रामं परशुधारिणम् ॥ वाक्पतिं वरदं

१ राजराजमितिपाठः ।

वाच्यं श्रीपतिं पक्षिवाहनम् ३२ श्रीशार्ङ्गधारिणं रामं चिन्मयानंदविग्रहम् ॥ हलधारिणमीशानं वलरामं कृपानिधिम् ३३ श्रीवल्लभं कलानाथं जगन्मोहनमच्युतम् ॥ मत्स्यकूर्मवराहादिरूपधारिणमव्ययम् ३४ वासुदेवं जगद्योनिमनादिनिधनं हरिम् ॥ गोविंदं गोपतिं विष्णुं गोपीजनमनोहरम् ३५ गोपालं गोपरीवारं गोपकन्यासमावृतम् ॥ विद्युत्पुंजप्रतीकाशं रामं कृष्णं जगन्मयम् ३६ गोगोपिकासमाकीर्णं वेणुवादनतत्परम् ॥ कामरूपं कलावंतं कामिनां कामदं प्रभुम् ३७ मन्मथं मथुरानाथं माधवं मकरध्वजम् ॥ श्रीधरं श्रीकरं श्रीशं श्रीनिवासं परात्परम् ३८ भूतेशं भूपतिं भद्रं भूतिदं भूरिभूषणम् ॥ सर्वदुःखहरं वीरं दुष्टदानवमर्दनम् ३९ श्रीनृसिंहं महाविष्णुं महांतं दीप्ततेजसम् ॥ चिदानंदमयं नित्यं प्रणवं ज्योतिरूपकम् ४० आदित्यमंडलगतं निश्चितार्थस्वरूपिणम् ॥ भक्तिप्रियं पद्मनेत्रं भक्तानामीप्सितप्रदम् ४१ कौसल्येयं कलामूर्तिं काकुत्स्थं कमलाप्रियम् ॥ सिंहासने समासीनं नित्यव्रतमकल्मषम् ४२ विश्वामित्रप्रियं दांतं स्वदारनियतव्रतम् ॥ यज्ञेशं यज्ञपुरुषं यज्ञपालनतत्परम् ४३ सत्यसंधं जितक्रोधं शरणागतवत्सलम् ॥ सर्वक्लेशापहरणं विभीषणवरप्रदम् ४४ दशग्रीवहरं रुद्रं केशवं केशिमर्दनम् ॥ [1]वालिप्रमथनं वीरं सुग्रीवेप्सितराज्यदम् ४५ नरवानरदेवैश्च सेवितं हनुमत्प्रियम् ॥ शुद्धं सूक्ष्मं परं शांतं तारकब्रह्मरूपिणम् ४६ सर्वभूतात्मभूतस्थं सर्वाधारं सनातनम् ॥ सर्वकारणकर्तारं निदानं प्रकृतेः परम् ४७ निरामयं निराभासं निरवद्यं निरंजनम् ॥ नित्यानंदं निराकारमद्वैतं तमसः परम् ४८ परात्परतरं नित्यं सत्यानंदचिदात्मकम् ॥ मनसा शिरसा नित्यं प्रणमामि रघूत्तमम् ४९ भवोद्भवं वेदविदां वरिष्ठमादित्यचंद्रानिलसुप्रभावम् ॥ सर्वात्मकं सर्वगतस्वरूपं नमामि रामं तमसः परस्तात् ५० निरञ्जनं निष्प्रतिमं निरीहं निराश्रयं कारणमादिदेवम् ॥ नित्यं ध्रुवं निर्विषयस्वरूपं निरंतरं राममहं भजामि ५१ भवाब्धिपोतं भरताग्रजं तं भक्तिप्रियं भानुकुलप्रदीपम् ॥ भूताधिनाथं भुवनाधिपत्यं भजामि रामं भवरोगवैद्यम् ५२ सर्वाधिपत्यं रणरंगधीरं सत्यं चिदानंदसुखस्वरूपम् ॥ सत्यं शिवं सज्जनहृन्निवासं ध्येयं परनंदमहं भजामि ५३ कार्यक्रियाकारणमप्रमेयं कविं पुराणं कमलायताक्षम् ॥ कुमारवेषं करुणामयं तं कल्पद्रुमं राममहं भजामि ५४ त्रैलोक्यनाथं सरसीरुहाक्षं दयानिधिं द्वंद्वविनाशहेतुम् ॥ महावलं वेदनिधिं सुरेशं सनातनं राममहं भजामि ५५ वेदांतवेद्यं कविमीशितारमनादिमध्यांतमचिंत्यमाद्यम् ॥ अगोचरं निर्मलमेकरूपं परात्परं राममहं भजामि ५६ अशेषवेदात्मकमादिदेवमजं हरिं राममनंतमूर्तिम् ॥ अपारसंवित्सुखमेकरूपं नमामि रामं तमसः परस्तात् ५७ तत्त्वस्वरूपं पुरुषं पुराणं स्वतेजसा पूरितविश्वमेकम् ॥ राजाधिराजं रविमंडलस्थं विश्वेश्वरं राममहं भजामि ५८ योगींद्रसंघैरपि सेव्यमानं नारायणं निर्मलमादिदेवम् ॥ नतोऽस्मि नित्यं जगदेकनाथं हरिं चिदानंदमयं मुकुंदम् ५९ अशेषविद्याधिपतिं नमामि रामं पुराणं तमसः परस्तात् ॥ विभूतिदं विश्वसृजं विराजं राजेंद्रमीशं रघुवंशनाथम् ६० अचिंत्यमव्यक्तमनंतरूपं ज्योतिर्मयं राममहं भजामि ॥ अशेषसंसारविकारहीनमानंदसंपूर्णसुखाभिरामम् ६१ नारायणं विष्णुमहं भजामि समस्तसाक्षिं तमसः परस्तात् ॥ मुनींद्रगुह्यं परिपूर्णमेकं कलानिधिं कल्मषनाशहेतुम् ॥ परात्परं यत्परमं पवित्रं नमामि रामं महतो महांतम् ६२ ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च देवेंद्रो देवतास्तथा ॥ आदित्यादिग्रहाश्चैव त्वमेव रघुनंदन ६३ तापसा ऋषयः सिद्धाः साध्याश्च [2]मुनयस्तथा ॥

१ वाजिप्रमथनमितिपाठः । २ मेरुमेवेतिपाठः ।

विप्रा वेदाश्च यज्ञाश्च पुराणं धर्मसंहिताः ६४ वर्णाश्रमास्तथा धर्मा वर्णधर्मास्तथैव च ॥ नागा यक्षाश्च गंधर्वा दिक्पाला दिग्गजा दिशः ६५ वसवोऽष्टौ त्रयः काला रुद्रा एकादश स्मृताः ॥ तारका द्वादशादित्यास्त्वमेव रघुनायक ६६ सप्तद्वीपाः समुद्राश्च नदा नद्यस्तथा द्रुमाः ॥ स्थावरा जंगमाश्चैव त्वमेव रघुनंदन ६७ देवतिर्यङ्मनुष्याणां दानवानां दिवौकसाम् ॥ माता पिता तथा भ्राता त्वमेव रघुनंदन ६८ सर्वेशस्त्वं रं ब्रह्म त्वद्रूपं विश्वमेव च ॥ त्वमक्षरं परं ज्योतिस्त्वमेव रघुपुंगव ६९ शांतं सर्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ राजीवलोचनं रामं प्रणमामि जगत्पतिम् ७० ततः प्रसन्नः श्रीरामः प्रोवाच वृषभध्वजम् ॥ श्रीराम उवाच ॥ तुष्टोऽहं गिरिजाकांत वृणीष्व वरमुत्तमम् ७१ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश श्रीराम करुणानिधे ॥ तवाद्य दर्शनेनैव कृतार्थोऽहं न संशयः ७२ धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं पुण्योहं पुरुषोत्तम ॥ अद्य मे सफलं कर्म ह्यद्य मे सफलं तपः ७३ अद्य मे सफलं ज्ञानमद्य मे सफलं श्रुतम् ॥ अद्य मे सफलं सर्वं त्वत्पदांभोजदर्शनात् ७४ अद्वैतं विमलं ज्ञानं त्वन्नामस्मरणं तथा ॥ त्वत्पदांभोरुहद्वंद्वे सद्भक्तिं देहि राघव ७५ ततः परं सुसंप्रीतो रामः प्राह सदाशिवम् ॥ गिरिजेश महाभाग पुनरिष्टं ददाम्यहम् ७६ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ वरं न याचे रघुनाथ युष्मत्पदाब्जभक्तिः सततं ममाऽस्तु ॥ इदं प्रियं नाश वरं प्रयच्छ पुनः पुनस्त्वामिदमेव याचे ७७ ॥ रामदास उवाच ॥ इत्येवमीडितो रामः प्रादात्तस्मै वरांतरम् ॥ तेनोक्तः स्तवराजाय ददौ नानावरान् बहून् ७८ एवं शिवेन यः प्रोक्तः स्तवराजः शुभावहः ॥ स एवाऽद्य त्वया पृष्टस्तवाग्रे कथितो मया ७९ अयं श्रीरघुनाथस्य स्तवराजो ह्यनुत्तमः ॥ सर्वसौभाग्यसंपत्तिदायको मुक्तिदः स्मृतः ८० कथितो गिरिजेशेन तेदानीं सारसंग्रहः ॥ गुह्याद्गुह्यतरो नित्यस्तव स्नेहात्प्रकीर्तितः ८१ यः पठेच्छृणुयाद्वापि त्रिसंध्यं श्रद्धयान्वितः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि तत्समानि बहूनि च ८२ हेमस्तेयसुरापानगुरुतल्पायुतानि च ॥ गोवधाद्युपपापानि चिंतनात्संभवानि च ८३ सर्वैः प्रमुच्यते पापैः कल्पायुतशतोद्भवैः ॥ मानसं वाचिकं पापं कर्मणा समुपार्जितम् ८४ श्रीरामस्मरणेनैव व्यपोहति न संशयः ॥ इदं सत्यमिदं सत्यं सत्यं नैवान्यदुच्यते ८५ रामः सत्यं परं ब्रह्म रामात्किंचिन्न विद्यते ॥ तस्माद्रामस्वरूपं हि रामः सर्वमिदं जगत् ८६ श्रीरामचंद्र रघुपुंगव राजवर्य राजेंद्र राम रघुनायक राघवेश ॥ राजाधिराज रघुनायक रामचंद्र दासोऽहमद्य भवतः शरणागतोऽस्मि ८७ उत्फुल्लामलकोमलोत्पलदलश्यामाय रामाय चाकामाय प्रशमाय निर्मलगुणग्रामाय रामात्मने ॥ ध्यानारूढमुनींद्र मानससरोहंसाय संसारविध्वंसाय स्फुरदोजसे रघुकुलोत्तंसाय पुंसे नमः ८८ एवं शिष्य मया प्रोक्तो यथा पृष्टस्त्वया मम ॥ स्तवराजो राघवस्य श्रवणात्पापनाशनः ॥ ८९ ॥

॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे विलासकाण्डे वाल्मीकीये शंकरकृत रघुवीरस्तवराजो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो ते प्रष्टुमिच्छामि तत्त्वं मां वक्तुमर्हसि ॥ अयोध्यायां राघवेण सीतयाऽतिसुरूपया १ कथं भुक्ता वरा भोगाः किं किमाचरितं शुभम् ॥ चरित्रं तस्य सकलं वद मंगलदायकम् २ ॥ रामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणु ॥ रणदीक्षां वाजिमेधदीक्षां च रघुनंदनः ३ निर्वाप्य सीतया रेमेऽयोध्यायां वंधुभिः सुखम् ॥ जानकीं रंजयामास नानाभोगैर्मनोहरैः ४ तत्किंचिच्छृणु मांगल्यं विलासचरितं शुभम् ॥ सीतया कोसलें-

१ सीतायाः इतिपाठः ।

द्रस्य श्रवणान्मंगलप्रदम् ५ कः कृत्स्नं चरितं वक्तुं तयोः क्रीडान्वितं क्षमः ॥ अतः संक्षेपतः किंचि-
द्वक्ष्यामि तव सन्निधौ ६ अथ सीतायुतो रामः पार्वत्या शंकरो यथा ॥ क्रीडां चकार कैलासेऽयो-
ध्यायां स तथाऽकरोत् ७ हेमरत्नमये दिव्यगेहे वैकुंठसन्निभे ॥ निद्रास्थानं राघवस्य मनोज्ञं शशि-
सन्निभम् ८ भित्तौ रत्नोपला यत्र हेम्नः पंकोऽस्ति यत्र हि ॥ यत्र स्तंभाः स्फाटिकाश्च यत्र मार-
कतोद्भवाः ९ प्रतोल्यः शतशो रम्याः शेषं नीलादिभिश्चितम् ॥ मुकुरैरुज्ज्वला यत्र भित्तयश्चित्र-
चित्रिताः १० यत्र हेममयी भूमिर्यत्र मुक्तामयं शुभम् ॥ वितानं पुष्पहारैश्च मुक्तगुच्छैर्विराजितम् ११
हेमतंतुमयान्यत्र भित्तिवस्त्राण्यनेकशः ॥ यत्रायुतमनुष्यैश्च संमर्दो नैव जायते १२ एवं तद्विस्तृतं
रम्यं रत्नदीपैर्विराजितम् ॥ हेमकुंभा विराजंते प्रासादाग्रेषु चित्रिताः १३ यत्र चित्राण्यनेकानि
मोहयंति मृगीदृशाम् ॥ यत्र हेममया रम्याः पर्यंकाश्चित्रचित्रिताः १४ हेमकौशेयसंभूततंतुपट्टैर्वि-
गुंफिताः ॥ महार्हवसनैः पुष्पजालैराच्छादिताः शुभाः १५ चतुष्कोणे लंबमानमुक्ताघोषैर्विरा-
जिताः ॥ येषु दिव्याः कशिपवस्तथोपबर्हणानि च १६ केकिपक्षमयान्येषु चामराणि महांति च ॥
गोपुच्छतालखर्जूरीसंभवादीनि संति हि १७ चतुष्कोणेषु सर्वेषां मंचकानां महोज्ज्वलाः ॥ रत्न-
दीपाः प्रकाशंते सदैवाग्निशिखोपमाः १८ उशीरव्यजनादीनि चामरादीनि संति हि ॥ यत्र तांबूल-
पात्राणि हेमरत्नोद्भवानि च १९ तथा निष्ठीवनार्थं हि पात्राणि राजतानि च ॥ यत्र रंभोपमा दास्यः
शतशो रत्नभूषिताः २० चामरैर्वीजयंत्यश्च सीतारामावहर्निशम् ॥ यत्र हेममयाश्चित्रा बद्धास्ते पंजराः
शुभाः २१ ये यागे नृपपत्नीभिः श्रीसीतायाः समर्पिताः ॥ येषु वै केकिनो हंसाः सारसाः
सारिकाः शुकाः २२ लावकाः कोकिलाद्याश्च नाना येऽन्ये पतत्रिणः ॥ नानाशब्दान्प्रकुर्वंतः शतशस्तेषु
संस्थिताः २३ तेषां शब्दस्य शिष्य त्वां किं प्राकट्यं वदाम्यहम् ॥ ये रामस्मरणेनैव जीवन्मुक्ता
न संशयः २४ ॥ पक्षिण ऊचुः ॥ जयतु राघवो जानकीयुतो जयत्वखिलराजराजेश्वरः ॥ दश-
रथात्मजो लक्ष्मणाग्रजो जयतु मापतिस्ताटिकांतकः २५ जयतु कौशिकस्याध्वरं गतो जयतु रक्षसां
मारको महान् ॥ जयतु गौतमाहल्यया स्तुतो जयतु जानकीतातमानितः २६ जयतु नः पतिश्चा-
पखंडनो जनकजाकरान्मुक्तमालया ॥ नृपसभांगणे कौशिकानुगः परमशोभितश्चाऽतिहर्षितः २७
जयतु भूमिजांघ्र्योस्तदा मुदा निजकरोत्पले स्थाप्य राघवः ॥ कमलहस्तकेनाकरोन्नतिं स रघु-
नंदनः पातु नः सुखम् २८ जयतु भूमिजालिंगितो महान् जनमनोहरश्चाऽतिशोभनः ॥ परशु
रामदं धृत्य वैधनुर्निजार्पितुस्तदा दर्शयन्बलम् २९ जयतु सीतया भोगकृच्चिरं जयतु कैकयी-
प्रेरितो वनम् ॥ जयतु पर्वते वासकृच्चिरं जयतु योऽत्रिणा पूजितो वने ३० जयतु यो विराधस्य
घातकृज्जयतु दूषणादिप्रमर्दनः ॥ जयतु यो मृगं मोचयन्भवाज्जयतु यः कबंधं क्षणाज्जहौ ३१
जयतु वालिहा सेतुकारको जयतु रावणादिप्रमर्दकः ॥ जयतु स्वं पदं प्राप सीतया जयतु मंगल-
स्नानकृन्मुदा ३२ जयतु वाक्यतो भूसुरस्य यस्सकभूतलं पर्यटन् चिरम् ॥ जयतु यागकृल्लोक-
शिक्षया जयतु जानकीं रंजयन् स्थितः ३३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ रघुवरस्य यत्पक्षिभिः कृतं
नवकमुत्तमं यः पठिष्यति ॥ तपननिर्गमे भक्तितत्परो निजमनोऽर्थितं संगमिष्यति ३४ एतादृशे
रम्यगेहे मया शिष्यप्रवर्णिते ॥ सीतया स सुखं रेमे चैकपत्नीव्रतस्थितः ३५ अथ सा जानकी
देवी रंजयामास राघवम् ॥ स्थितं मंचकवर्ये तं निजक्रीडादिकौतुकैः ३६ मंचकस्थश्च श्रीरामस्त्वे-

१ श्रेंद्रनीलादिभिः श्रिता इतिपाठः । २ राघवश्चेतिपाठः । ३ कमलमस्तकेनेतिपाठः । ४ भृगुभवार्पितमितिपाठः ।

कदा सुखनिर्भरः ॥ सीतासौंदर्यमालोक्य वर्णयामास तां मुदा ३७ हे सीते कंजनयने ब्रह्मणा त्वं कथं चिता ॥ जानाम्यहं वितर्केण तेन त्वं निर्मितासि न ३८ त्वद्रूपसदृशीं नान्यां पश्यामि जगतीतले ॥ प्रतिपच्चंद्रकलया स्पर्धयंति नखानि ते ३९ नखमध्या रक्तवर्णाः शुभा दाडिमबीजवत् ॥ अंगुष्ठौ वर्तुलौ रम्यौ शिम्बिंगुष्ठोपमौ तव ४० मृदुले ते पादतले कंजपत्रांतरोपमे ॥ समे रेखाध्वजयुते स्वस्तिकादिसुचिन्हिते ४१ सीते तेंघ्र्यूर्ध्वभागौ तौ निर्लोमौ मांसलौ शुभौ ॥ अशिरौ मृदुलौ पीतौ नृपस्त्रीवंदनोचितौ ४२ पादमूले दधिजेन स्पर्द्धेते रक्तवर्तुले ॥ पादपृष्ठे समे पीते कोमले लोमवर्जिते ४३ तव गुल्फौ रक्तवर्णौ वर्तुलौ मांसलौ शुभौ ॥ जंघे गोपुच्छसदृशे वर्तुले मांसले शुभे ४४ निर्लोमे मृदुले पीते ह्यशिरे सरले वरे ॥ वर्तुलौ ते महाजानू मांसलौ बीजपूरवत् ४५ रंभास्तंभोपमे चोरू मांसलौ त्वतिकोमलौ ॥ पीतौ घनौ वर्तुलौ तौ विलोमौ मे सुखोचितौ ४६ जघनं मांसलं रम्यं वर्तुलं गजकुंभवत् ॥ पीतं विलोमं सुस्निग्धं मम चित्तैकमोहनम् ४७ नाहं ते वर्णने शक्तो रतिस्थानस्य भामिनि ॥ गंभीरा वर्तुला नाभिस्तव रम्या प्रदृश्यते ४८ वलित्रयं तु जठरे दृश्यते तत्रिवेणिवत् ॥ मृगराजस्य कटिना तुल्यस्ते कटिरुत्तमः ४९ रम्यं तवोदरं सूक्ष्मं मृदुलं मांसलं शुभम् ॥ विलोमं पीतवर्णं च पुत्रोत्पत्तिविसूचकम् ५० वंशस्य शकलेनैव स्पर्द्धते तव मांसलः ॥ पृष्ठस्तंभः कोमलश्च निम्नो लोमविवर्जितः ५१ पार्श्वेऽतिमृदुले पीते मांसले लोमवर्जिते ॥ कुक्षी पीते लोमहीने मांसले किंचिदुन्नते ५२ हृदयं कोमलं रम्यं मांसलं पीतमुन्नतम् ॥ विस्तीर्णं लोमहीनं च सुस्निग्धं सौख्यदं मम ५३ हेमकुंभसमानौ द्वौ कुचौ पीनौ घनौ शुभौ ॥ गजशुंडादंडतुल्यौ पीनौ ते कोमलौ भुजौ ५४ कृशा रम्याः कोमलाश्च तेंगुल्यो जनकात्मजे ॥ रक्ते पाणितले शंखध्वजमत्स्यादिचिन्हिते ५५ मांसले कोमले प्रोच्चैः सुरेखामंडिते वरे ॥ करपृष्ठे लोमहीने मांसले कोमले शुभे ५६ पीनौ स्कंधौ वर्तुलौ ते जत्रुस्ते मांसपूरितः ॥ कंबुकठोऽतिपीनश्च स वलित्रयउत्तमः ५७ मध्ये निम्नं सुपीनं ते चुबुकं वर्तुलं मृदु ॥ प्रवालबिंबसदृशश्चारक्तः कोमलो घनः ५८ सीते तेऽधोऽधरो भाति मधुरोऽमृतसन्निभः ॥ कुंदपुष्पकलिकया स्पर्द्धते दशनास्तव ५९ सांद्राः कृत्रिमवर्णैश्च कृष्णवर्णा मनोहराः ॥ हेमपुष्पैर्हेमतंतुवंधैश्चित्रविचित्रिताः ६० ऊर्ध्वाधरः कोमलस्ते रक्तवर्णो विभात्ययम् ॥ ऋजुघ्राणमुन्नसं ते दिव्यं भाति मनोहरम् ६१ तव नेत्रे कंजपत्रतुल्ये दीर्घे मनोहरे ॥ हरिणीनेत्रसदृशे कामवाणाविव प्रिये ६२ तव कर्णौ घनौ पीनौ बहुभारसहौ वरौ ॥ तव सीतेऽतिसुस्निग्धे प्रोच्चे गंडस्थले शुभे ६३ कृशे भ्रुवौ चापतुल्ये कृष्णवर्णे सुकोमले ॥ ललाटं तव विस्तीर्णं मांसलं हि समं मृदु ६४ गंगाकूलोपमः सीते सीमंतस्तव सुंदरः ॥ हेमतंतुसमानास्ते केशाः स्निग्धाः सुकोमलाः ६५ मस्तकस्तव सूक्ष्मश्च वर्तुलो मांसलः शुभः ॥ वेणीबंधो वरः सीते जघने पतितस्तव ६६ चंपपुष्पोपमो वर्णः सौकुमार्यमपि प्रिये ॥ सीते तवाननस्पर्द्धी शशांकः क्षयमाप सः ६७ त्वन्नेत्रविजिताः सीते मृगी धावति कानने ॥ सीते त्वद्भ्रुकुटिस्पर्द्धि चापं भग्नं मया पुरा ६८ तव नेत्रकटाक्षेण मुनीनां मदनोद्भवः ॥ नेत्रयोस्तव चांचल्यं मकरान् लज्जयत्यहो ६९ तव घ्राणं शुको दृष्ट्वाऽऽत्मानं धिक् धिक्करोति हि ॥ दृष्ट्वौष्ठयोः शोणिमां ते सौकुमार्यमपि प्रिये ७० सहकारतरोश्चापि रक्तः कोमलपल्लवः ॥ लज्जया हरितो भाति त्यक्त्वा स्वीयां सुरक्ततास् ७१ सौकुमार्यं तथा त्यक्त्वा लज्जया

---

१ अतिकोमलावित्यर्थः । २ सर्पातमितिपाठः । ३ 'दातवण' इतिमहाराष्ट्रभाषायाम् ।

ते घनोऽपि सः ।। एवं किं किं मया कांते सौंदर्यं तव जानकि ७२ वर्णनीयं महद्दिव्यं यत्र ब्रह्माऽपि कुंठितः ।। इत्युक्त्वा राघवः सीतां प्रीत्या तां परिषस्वजे ७३ तच्छ्रुत्वा वर्णनं स्वीयं लज्जयाऽधःकृतानना ।। किंचित्स्मितानन्नं कृत्वा तस्थावंके पतेश्च सा ७४ ।। इति श्रीशतकोटिरामायणांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे विलासकांडे वाल्मीकीये सीतावर्णनं नाम द्वितीयः सर्गः ।।२।।

।। श्रीरामदास उवाच ।। अथ सा जानकी रामं विनयाल्लज्जिताब्रवीत् ।। राम राजीवपत्राक्ष किंचित्प्रष्टुं मम प्रभो १ वांछाऽस्तिचेत्करोष्याज्ञां तर्हि पृच्छाम्यहं तव ।। तत्सीतावचनं श्रुत्वा राघवः प्राह जानकीम् २ पृच्छस्व सीते यत्तेस्ति प्रष्टव्यं मां सुखेन तत् ।। मा शंकां भज रंभोरु गुह्यंऽचापि वदामि ते ३ तद्रामवचनं श्रुत्वा नत्वा तं प्राह जानकी ।। राम राम महाबाहो किंचिदुपदिशस्व माम् ४ येन मां तव संज्ञानं भविष्यति महोज्ज्वलम् ।। तत्सीतावचनं श्रुत्वा रामचंद्रोऽब्रवीद्वचः ५ सम्यक् पृष्टं त्वया सीते शृणुष्वेकाग्रमानसा ।। मम ज्ञानाय ते वच्मि परं कौतूहलं शुभम् ६ ।। श्रीरामचन्द्र उवाच ।। सच्चिदानंदरूपाख्यसागरस्य तदिच्छया ।। तरंगरूपयाऽऽत्मांशबिंदुः शुद्धो विनिर्गतः ७ आत्मनामा मातृभूतबुद्धेर्जठरसंभवः ।। शुद्धसत्त्वं तःकरणं पिता चात्मन ईरितः ८ तस्यात्मनश्च चत्वारो भेदास्ते बंधवः स्मृताः ।। तूर्यावस्थस्तत्र वरस्ततो जाग्रदवस्थकः ९ स्वप्नावस्थस्तृतीयश्चावरः सुषुप्त्यवस्थकः ।। हृदयाकाशस्तत्स्थानं मनोवेगो वहिर्गमः १० मनोदुर्वृत्तिघातश्च मनोवेगस्य खंडनम् ।। मायायोगस्ततस्तस्य पूर्वसंस्कारनिग्रहः ११ ततः कुबुद्धिहेतोर्हि भवारण्येऽटनं चिरम् ।। दंभस्य निग्रहस्तत्र पंचभूतात्मका स्थिरा १२ आत्मनः पर्णकुटिका विश्रांतिस्थानमीरिता कामक्रोधलोभजयस्तत्राशाकृन्तनं स्मृतम् १३ मोहस्य निग्रहस्तत्र शुद्धमायाश्रयस्ततः ।। रजोरूपा तु या माया जठराग्नौ तदा स्मृता १४ तामस्याश्चैव मायाया वियोगश्च तदा स्मृतः ।। सुखालाभो महान्क्लेशः शोकभंगस्ततः परम् १५ विवेकस्याश्रयस्तत्र भक्त्युद्रेकसमागमः ।। अविवेकवधश्चापि ह्युत्साहेन समागमः १६ अज्ञानतरणोपायस्त्रिगुणाश्रयसद्मानि ।। लिंगाख्यनिग्रहस्तत्र मदस्य संप्रकीर्तितः १७ निग्रहो मत्सरस्यापि ततोऽहंकारनिग्रहः ।। वियोगो लिंगदेहस्य माया नामैक्यता ततः १८ हृदयाकाशगमनमानंदैकसुखं ततः ।। मायात्यागस्ततश्चैव सात्विक्या ग्रहणं स्मृतम् १९ सात्विक्या मायया सार्धं हृदयाकाशमुत्तमम् ।। महाकाशे प्रणयनं सच्चिदानन्दसंज्ञके २० प्रवेशनं सागरे हि मुक्तिर्ज्ञेयात्मनः शुभा ।। सायुज्या सा परिज्ञेया मुक्तिर्मुक्तिचतुष्टये २१ एवं मयेयं ते प्रीत्या सीते संज्ञानपेटिका ।। गूढार्थैर्वेदसारार्थैरज्ञानमतिनाशकैः २२ मज्ज्ञानदैः पंचदशश्लोकरत्नैः प्रपूरिता ।। समर्पिता गृहाण त्वमस्यां बुद्ध्याऽवलोकय २३ भविष्यति मम ज्ञानमस्याः सम्यग्विचारतः ।। तद्रामवचनं श्रुत्वा सीतासंज्ञानपेटिकाम् २४ निजहृन्मंदिरे स्थाप्य बुद्धिदृष्ट्या मुहुर्मुहुः ।। सम्यगुद्घाट्य तूर्णीं सा मुहूर्तमवलोकयत् २५ तदा ज्ञात्वाऽथ सकलां निजक्रीडां विदेहजा ।। विहस्य रघुवीरस्य साननामांघ्रिपंकजे २६ आनंदनिर्भरा जाता सानंदाऽश्रुसमन्विता आनंदोत्फुल्लरोमांचा तूर्णीमासीत्तदा क्षणम् २७ आनंदनिर्भरां सीतां दृष्ट्वा तां राघवोऽब्रवीत् ।। पेटिकायां त्वया सीते किं दृष्टं तोपकारकम् २८ कॅचिद्गतं तवाऽज्ञानं कच्चिल्लब्धं मम त्वया १ संज्ञानं वद मां सीते यथा ज्ञातं त्वया हृदि २९ ज्ञातं त्वया वा न ज्ञातं वेत्तुमिच्छामि त्वन्मुखात् ।। यदि किंचित्त्वया नास्यां ज्ञातं तद्बोधयाम्यहम् ३० इति रामवचः श्रुत्वा निमग्ना-

१ मातृतश्चेतिपाठः । २ किंचिदितिपाठः ।

ऽनंदसागरे ॥ मंचकस्था रामचन्द्रं जानकी वाक्यमब्रवीत् ३१ ॥ श्रीसीतोवाच ॥ ॥ राम रावणदर्पघ्न त्वद्दत्ता ज्ञानपेटिका ॥ मयाऽवलोकिता बुद्ध्या लब्धं ज्ञानं तव प्रभो ३२ निर्गुणो निर्विकारस्त्वं क्रीडेयं सकला त्वया ॥ मत्संगाद्दर्शिता भूम्यां कृत्वा लोकहिताय हि ३३ पेटिकायां यथा ज्ञातं मया तत्प्रवदामि ते ॥ त्वया पंचदशश्लोकैर्यदुक्तं गुह्यमुत्तमम् ३४ प्रकटं तत्करोम्यद्य तवाग्रे रघुनंदन ॥ सर्वेषां मंदबुद्धीनां हिताय ज्ञानसिद्धये ३५ जनानां संबोधयितुं चरित्रं भवताऽत्र यत् ॥ कृतं तस्य विचारेण ह्यात्मज्ञानं लभेन्नरः ३६ सच्चिदानंदरूपो यो विष्णुर्ज्ञेयः स सागरः ॥ भूभारहरणादीच्छा विष्णोर्या जायते शुभा ३७ स वै ज्ञेयस्तरंगोऽत्र तयात्मांशलवः शुभः ॥ बहिः कृतः सागरात्स आत्माख्यः कथ्यते भुवि ३८ तस्य बुद्धिस्तु जननी कौसल्या साऽत्र कथ्यते ॥ शुद्धसत्त्वांतःकरणं पिता तस्यात्मनः स्मृतः ३९ राजा दशरथो ज्ञेयः श्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥ तस्यात्मनश्च चत्वारो भेदास्ते बंधवः स्मृताः ४० रामसौमित्रिभरतशत्रुघ्ना एव चाऽत्र हि ॥ तुर्यावस्थस्तेषु वरः स त्वं दशरथात्मजः ४१ ततो जाग्रदवस्थश्च लक्ष्मणः सोऽत्र कथ्यते ॥ स्वप्नावस्थस्तृतीयश्च भरतोऽपि निगद्यते ४२ अवरः सुषुप्त्यवस्थस्तु ज्ञेयः शत्रुघ्न एव सः ॥ हृदयाकाशं तत्स्थानमयोध्याऽत्र स्मृता तु सा ४३ मनोवेगो बहिर्यात्रा विश्वामित्राध्वरेगमः ॥ मनोदुर्वृत्तिघातश्च ताटिकाया वधोऽत्र सः ४४ मनोवेगस्य यो भंगः स धनुर्भंग उच्यते ॥ मायायोगस्ततस्तस्य मत्पाणिग्रहणं स्मृतम् ४५ पूर्वसंस्कारनिग्रहो जामदग्नेर्विनिग्रहः ॥ ततो कुबुद्धिहेतोर्हि कैकेय्या वरदानतः ४६ भवारण्येऽटनं प्रोक्तमटनं दंडकेऽत्र ते ॥ दंभस्य निग्रहस्तत्र विराधस्याऽत्र निग्रहः ४७ आत्मनः पर्णकुटिका पंचभूतात्मकश्चलः ॥ देहोऽयं पंचवटिका विश्रांत्यर्थं तवात्र सा ४८ कामस्य विग्रहः प्रोक्तः खरस्याऽत्र विनिग्रहः ॥ क्रोधस्य निग्रहश्चापि दूषणस्यात्र निग्रहः ४९ लोभस्य मर्दनं तत्र त्रिशिरानिग्रहोऽत्र हि ॥ तत्राशाकृंतनं प्रोक्तं बाणेनाऽत्र विरूपणम् ५० तस्याः शूर्पणखायाश्च मोहस्य निग्रहः स्मृतः ॥ मृगमारीचघातोऽत्र शुद्धमायाश्रयस्ततः ५१ ममाश्रयस्ते वामांगे सात्विक्या दंडके वने ॥ रजोरूपा तु या माया जठराग्नौ स्मृता शुभा ५२ मम रजःस्वरूपायाः प्रवेशश्चानलेऽत्र सः ॥ तामस्याश्चैव मायाया वियोगश्च तदा स्मृतः ५३ मम तमः स्वरूपाया हरणं रावणेन हि ॥ सुखालाभो महान्क्लेशस्त्वत्तो मद्विरहस्तव ५४ शोकभंगस्ततः प्रोक्तः कवंधस्य वधोऽत्र सः ॥ विवेकस्याश्रयस्तत्र सुग्रीवस्याश्रयोऽत्र सः ५५ भक्त्युद्रेकप्रलाभश्च तव लाभो हनूमतः ॥ अविवेकवधः प्रोक्तश्चात्र वालिवधस्त्वया ५६ उत्साहेन ततः संगः सा विभीषणमैत्रिकी ॥ अज्ञानतरणोपायः सेतुबंधो महोदधौ ५७ त्रिगुणाश्रयगेहे वै लिंगदेहाह्वये शुभे ॥ त्रिकूटाचलसंस्थायां लंकायां रघुनंदन ५८ मदस्य निग्रहस्तत्र कुंभकर्णवधस्त्वया ॥ निग्रहो मत्सरस्याऽपि मेघनादवधोऽत्र सः ५९ तत्राहंकारघातश्च रावणस्य वधस्त्वया ॥ मायानामैक्यता चाऽपि त्रिविधाया ममैक्यता ६० वियोगो लिंगदेहस्य लंकात्यागस्त्वयाऽत्र सः ॥ हृदयाकाशगमनमयोध्यागमनं पुनः ६१ आनंदैकसुखं तत्र राज्यभोगस्त्वयाऽत्र हि ॥ मायात्यागस्ततश्चैव वाल्मीकेराश्रमे मम ६२ त्यागोऽग्रे भावि श्रीराम त्वयासोऽत्र प्रकाशितः ॥ सात्विक्या ग्रहणं यच्च पुनर्मे ग्रहणं स्मृतम् ६३ सात्विक्या मायया सार्द्धं तवोद्योगो मया सह ॥ ततश्च हृदयाकाशं महाकाशे विलापयेत् ६४ अयोध्यानगरीमग्रे वैकुंठं प्रतिनेष्यसि ॥ प्रवेशनं सागरे हि सच्चिदानंदसंज्ञके ६५ नररूपं परित्यज्य विष्णुरूपप्रदर्शनम् ॥ नृणां त्वया सैव मुक्तिः सायुज्यात्मन ईरिता ६६ एवं

यद्यत्त्वया राम कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ तत्सर्वं जनबोधाय सर्वेषां च हिताय हि ६७ कर्तव्यमप्यकर्तव्यं कर्मातीतस्य किं तव ॥ निर्गुणस्यात्मरूपस्य सच्चिदानंदरूपिणः ६८ इत्थं त्वयोपदिष्टा मे शुभा संज्ञानपेटिका ॥ अहं तस्याविचारेण जीवन्मुक्ता न संशयः ६९ देहे रामायणं सर्वं यत्त्वया मम दर्शितम् ॥ पंचदशश्लोकरत्नैः कंठे तद्धारवत्कृतम् ७० श्लोकरत्नमयं यो वै कंठे हारं बिभर्ति हि ॥ जीवन्मुक्तः क्षणादेव भविष्यति नरोत्तमः ७१ देहरामायणं नाम राम यत्कथितं त्वया ॥ नेदृशं कथितं केन न कोप्यग्रे वदिष्यति ७२ मम प्रीत्योपदिष्टं हि त्वयैतद्रघुनंदन ॥ इत्थं कोऽपि न जानाति ब्रह्मादीनामगोचरम् ७३ गुह्यं रम्यं सुदुर्बोधं स्वल्पं ज्ञानप्रकाशितम् ॥ देहरामायणं चैतच्छ्रवणात्पातकापहम् ७४ इति सीतावचः श्रुत्वा प्रहस्य राघवोऽब्रवीत् ॥ विदेहतनये साध्वि धन्याऽसि गजगामिनि ७५ सम्यग्विचारिता बुद्धया त्वया संज्ञानपेटिका ॥ किंचिन्न्यूनं त्वया नैव दृष्टमस्यां यथास्थितम् ७६ बुद्धया ज्ञानं मम ज्ञानं मोहजालनिकृंतनम् ॥ देहरामायणं नाम कथनीयं न कस्यचित् ७७ एतद्गुह्यतमं प्रोक्तं तव प्रीत्या विदेहजे ॥ दांभिकाय न दातव्यं नास्तिकाय शठाय च ७८ अभक्ताय द्विजद्वेष्ट्रे परदाररताय च ॥ मलिनायाऽतिक्रूराय निंदकाय जडाय च ७९ कलौ चैतत्तु वै गुह्यं भविष्यति न संशयः ॥ सहस्रेषु नरः कश्चिज्ज्ञास्यत्येतन्न संशयः ८० सर्ववेदांतसारं हि मया ते समुदीरितम् ॥ देहरामायणं चैतद्भुक्तिमुक्तिप्रदं वरम् ८१ इत्युक्त्वा राघवः सीतां पर्यंके रत्नमंडिते ॥ सुष्वाप सीतया रात्रौ दासीभिर्वीजितः सुखम् ८२ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विलासकांडे देहरामायणं नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ चतुर्नाड्यवशिष्टायां निशायां रघुनायकम् ॥ उद्बोधनार्थं संप्राप्ता रतिशालाबहिस्थिताः १ वंदिनो मागधाः सूता नर्तकयश्च नटादयः ॥ वादयामासुर्वाद्यानि ननृतुश्चाप्सरोगणाः २ जगुर्मंगलगीतानि स्तोत्राणि विविधानि च ॥ प्राभातिकीं स्तुतिं प्रोचुः कलकंठैर्मनोरमैः ३ विघ्नेश्वरः सकलविघ्नविनाशदक्षो दक्षात्मजा भगवती सरस्वती च ॥ दक्षाष्टभैरवगणा नवदिव्यदुर्गा देव्यः सुरास्तु नृपते तव सुप्रभातम् ४ भानुः शशीकुजबुधौ गुरुशुक्रमंदा राहुः सकेतुरदितिर्दितिरादितेयाः ॥ शक्रादयः कमलभूः पुरुषोत्तमेंद्रो रुद्रः करोतु सततं तव सुप्रभातम् ५ पृथ्वी जलं ज्वलनमारुतपुष्कराणि सप्ताद्रयोऽपि भुवनानि चतुर्दशैव ॥ शैला वनानि सरितः परितः पवित्रा गंगादयो विदधतां तव सुप्रभातम् ६ दिक्चक्रमेतदखिलं दिगिभा दिगीशा नागाः सुपर्णभुजगा नगवीरुधश्च ॥ पुण्यानि देवसदनानि विलानि दिव्यान्यव्याहतं विदधतां तव सुप्रभातम् ७ वेदाः षडंगसहिताः स्मृतयः पुराणं काव्यं सदागमपथो मुनयोऽपि दिव्याः ॥ व्यासादयः परमकारुणिका ऋषीणां गोत्राणि वै विदधतां तव सुप्रभातम् ८ इति वंदिजनैः सूतैः स्तोत्रैर्गीतादिभिः स्तुतः ॥ नानापक्षिसमूहैश्च पूर्वोक्तैः पंजरस्थितैः ९ स्तुतो वादित्रनिनदैर्नववाद्यस्वनैरपि ॥ सुप्रबुद्धो बभूवाऽथ रामचंद्रः ससीतया १० आदौ प्रबुद्धा सा सीता पश्चाद्बुद्धो रघूत्तमः ॥ रामः सुरान्मुनींस्तातं मातरं सरयूं गुरुम् ११ चिंतामणिं कामधेनुं चिंतयामास चेतसि ॥ ततः सीताऽपि सा दुर्गां गंगां वाणीं रघूत्तमम् १२ चिंतयामास कौसल्यां गुरुपत्नीं स्वमातरम् ॥ ततो नत्वा रामचंद्रं विनयावनता स्थिता १३ आवश्यकं तु संपाद्य कृत्वा शौचविधिं क्रमात् ॥ दंतशुद्धिं

---

१ दैत्यासुरास्त्विति पाठः । २ सुपर्णानिचयां इतिपाठः ।

चकाराऽथ रामचंद्रः सविस्तराम् १४ ततः स्नात्वा रम्यतीर्थे कृत्वा नित्यविधिं शुभम् ।। हुत्वाऽग्नि-
होत्रविधिना कृत्वा देवार्चनं गृहे १५ ददौ दानान्यनेकानि ब्राह्मणेभ्यो यथाक्रमम् ।। एतस्मिन्नं-
तरे सीता स्नात्वा देवीं प्रपूज्य च १६ देवानग्नीन्द्विजान्नत्वा श्वश्रूर्नत्वा यथाक्रमम् ।। ततो नत्वा
रामचंद्रं तत्पार्श्वे यत्नतः स्थिता १७ अथ रामो वसिष्ठस्य मुखात्पौराणिकीं कथाम् ।। सीतया
मातृभिर्युक्तो बंधुभिश्च सुहृज्जनैः १८ सम्यक् श्रुत्वैकचित्तेन पूजयामास तं गुरुम् ।। ततो नत्वा
गुरुं रामो गुरुपत्नीं च मातरम् १९ सर्वा मातॄश्च विप्रांश्च पंडितान् वैदिकान् मुनीन् ।। योगनिष्ठां-
स्तपोनिष्ठान् विप्रान् ज्योतिर्विदस्तथा २० मीमांसकांस्तार्किकांश्च मंत्रशास्त्रविशारदान् ।। धर्मशास्त्र-
विदश्चैव वंद्यानन्यान्वयोधिकान् २१ पूजयामास श्रीरामः सीतया प्रणनाम तान् ।। अथ सीता
हेमपात्रे पूजोपकरणानि सा २२ गृहीत्वा स्वसखीभिश्च नत्वा सुरभिमर्चयत् ।। नानोपचारैः सम्पूज्य
पक्वान्नैर्वन्हिनिर्मितैः २३ विचित्रैः पायसाद्यैश्च सा तां धेनुमतोषयत् ।। ततः प्रदक्षिणां कृत्वा
प्रार्थयामास जानकी २४ कामधेनो नमस्तुभ्यं पक्वान्नादीनि वेगतः ।। दिव्यान्नानि भूसुरेभ्यो
रामादिभ्यस्त्वमर्पय २५ इति सा प्रार्थनां कृत्वा कामधेनोस्तु जानकी ।। तदधो रुक्मपात्राणि
स्थापयामास कोटिशः २६ दिव्यान्नैः परिपूर्णानि चकार सुरभिस्त्वपि ।। ततः शीघ्रं हेमपात्रैर्गृहीत्वा-
न्नानि पृथग्जवात् ।। परिवेषणार्थं सन्तुष्टा ययौ नूपुरगर्जिता २७ एतस्मिन्नन्तरे रामश्चोपहारार्थ-
मादरात् ।। विप्रानिष्टान्मन्त्रिणश्च समाहूय सहस्रशः २८ उपाविशद्भोजनस्य शालायां तैः सम-
न्वितः ।। रुक्मपीठेषु सर्वे ते नेमिरेखोपमाः स्थिताः २९ पीताकौशेयवस्त्राद्यैर्भूषिता रुक्ममण्डनैः ।।
पूजिता राघवेणाऽपि गन्धमाल्यादिभिर्मुदा ३० स्त्रीभी रुक्मत्रिपदासु रुक्मपात्राणि च पृथक् ।।
रंगावलीविचित्रायां भूम्यां न्यस्तानि तत्पुरः ३१ हेमोद्भवानि पानीयपात्राण्यपि पृथक् पृथक् ।।
सोपपात्राणि चित्राणि रत्नदीपयुतानि च ३२ स्थापयामासुः श्रीरामबन्धुपत्न्यस्त्वरान्विताः ।। एत-
स्मिन्नन्तरे सर्वैः श्रुतो मंजुलनिःस्वनः ३३ नूपुराणां किंकिणीनां कंकणानां मनोरमः ।। रत्नमौ-
क्तिकमालानां घर्षणादुत्थितो महान् ३४ तं मंजुलस्वनं श्रुत्वा कस्याऽयं श्रूयते स्वनः ।। इति
संदिग्धचित्तास्ते व्यग्रनेत्रैरितस्ततः ३५ अपश्यन् ब्राह्मणाद्याश्च तावत्सीतां व्यलोकयन् ।। तडित्पुं-
जोपमां दिव्यां शतकोटिरविप्रभाम् ३६ यस्यांगुलिषु सर्वत्र पादयोर्विविधानि च ।। मच्छकच्छप-
नक्रादिचिन्हितान्युज्ज्वलानि च ३७ ददृशू रत्नचित्राणि हैमान्याभरणानि ते ।। तत ऊर्ध्वं किंकि-
णीनां पादयोर्नूपुराणि च ३८ शृंखला विविधा रम्यास्तथा गुर्जरदेशजाः ।। नानानूपुरभेदाश्च
कंकणान्युज्ज्वलानि च ३९ रत्नकंकणगर्भाणि दिव्यरुक्मोद्भवानि च ।। ददृशुस्ते हि सीतायां
माणिक्यचित्रितानि च ४० तस्याः कट्यां ददृशुस्ते पीतकौशेयमुज्ज्वलम् ।। मुक्ताजालरुक्मतंतु-
पुष्पराजिविराजितम् ४१ नवीनं गतिचांचल्यात्कृतमंजुलनिःस्वनम् ।। आदर्शबिंबसंयुक्तं सुगन्धा-
मोदमोदितम् ४२ वस्त्रोपरिददृशुस्ते रशनां रुक्मतन्तुजाम् ।। रत्नकङ्कणगर्भाभिः किंकिणीभिर्वि-
राजिताम् ४३ केकिसिंहवृषव्याघ्रमृगचित्रविचित्रिताम् ।। पीतरक्तहरिन्नीलकृष्णमाणिक्यमण्डिताम्
४४ तत ऊर्ध्वं ददृशुस्ते पदकान्युज्ज्वलानि हि ।। रंभाफलोपमान्येव हैमान्याभरणानि च ४५
स्वकांचनशृंखलानि काचद्रवयुतानि च ।। नानारत्नविचित्राणि मुकुरैर्मंडितान्यपि ४६ नानामा-
णिक्ययुक्तानि दीप्तिमन्त्युज्ज्वलानि हि ।। ततो ददृशुस्ते दिव्यान् रुक्महारान् विचित्रितान् ४७
नवरत्नयुतान्हारान्मुक्ताहारांश्च शृंखलाः ।। मूर्तिमाला रुक्मजाश्च यवमाला विचित्रिताः ४८ पुष्प-

माला: कांचनजाः सारिका रत्नमण्डिताः ।। रुक्मगुंजान्विता माला हेमधात्रिफलान्विताः ४९ प्रवालमणिमुक्तासम्मिश्रिताश्चित्रचित्रिताः ।। चंपसूक्ष्मकलिकया सदृशा हेममालिकाः ५० कण्ठे मंगलसूत्रं च पेटिका रत्नभूषिताः ।। कांचनानां सुसूक्ष्माणां मणीनां विविधानि च ५१ गुच्छैः कण्ठ-भूषणानि मुक्तागुच्छयुतान्यपि ।। ददृशुस्ते हि सीतायाः कण्ठे हैमान्यनेकशः ५२ रशनासदृशान्येव ग्रीवायां भूषणान्यपि ।। प्रवालमणिमाणिक्यरचितान्युज्ज्वलानि च ५३ मुक्तागुच्छान् काचगुच्छान् रत्नगुच्छान् विचित्रितान् प्रवालमणिगुच्छांश्च रत्नपुष्पविगुंफितान् ५४ ततो ददृशुस्ते सर्वे मैथिलीकुचकंचुकीम् ।। हेमतन्तुभवां चित्रां मुक्तामाणिक्यगुंफिताम् ५५ आदर्शबिंबसंयुक्तां पुष्पराजिविराजिताम् ।। मयूरशुकवृक्षैश्च लवंगैस्तन्तुनिर्मितैः ५६ चित्रितां श्रमघर्मेणार्द्रां संलग्नां दृढं तनौ ।। ततो ददृशुर्भुजयोः केयूरे रत्नमण्डिते ५७ वक्रकंकणसादृश्ये हेममाणिक्यनिर्मिते ।। रत्नचित्रविचित्राश्च भुजयोः पेटिकाः शुभाः ५८ हेमतन्तुभवैर्लंबमानगुच्छैः सुमण्डिताः ।। प्रवालमणिमुक्तानां नानागुच्छैर्युता अपि ५९ तदधः करयोः सर्वे ददृशुर्भूषणानि ते ।। रत्नमाणिक्यमुक्ताभिश्चित्रितौ हेमसम्भवौ ६० करचूडौ दीप्तिमंतौ हेमपुष्पादिचित्रितौ ।। काचकंकणमध्यस्थौ चंद्रसूर्योपमौ त्विषा ६१ तदूर्ध्वाधः कंकणानि हेमजानि घनानि च ।। रत्नमाणिक्यमुक्ताभिश्चित्रितान्युज्ज्वलानि च ६२ प्रवालमणिमुक्तानां करहारादिचित्रितान् ।। करयोः सारिके दिव्ये ह्यूर्ध्वाधो रत्नमण्डिते ६३ तदूर्ध्वं कंकणान्येव पुष्पवलयंकितानि हि ।। दंतराज्युपमादीनि रत्नहेमोद्भवानि च ६४ अंगुलीषु ददृशुस्ते मुद्रिका रुक्मनिर्मिताः ।। रत्नमाणिक्यमुक्ताभिर्नीलमारकतैरपि ६५ प्रवालचंद्रकांतैश्च सूर्यकांतैर्विचित्रिताः ।। नानापुष्पोपमा दिव्या प्रतिपर्वसमाश्रिताः ६६ ततो ददृशुः सीताया रम्यं घ्राणेऽतिसोज्ज्वलम् ।। दिव्यं मयूरं चित्रं च वररुक्मविनिर्मितम् ६७ मणिमाणिक्यमुक्ताभिर्वररत्नैः सुमण्डितम् ।। लंबितैर्मौक्तिकादीनां वरगुच्छैः सुवेष्टितम् ६८ ततो ददृशुः सीतायाः कर्णयोर्भूषणानि ते ।। मकरध्वजसादृश्ये ताटंके रत्नचित्रिते ६९ मणिमाणिक्यमुक्ताभिर्गुंफिते सोज्ज्वले वरे ।। रत्नपुष्पादिभिश्चित्रै श्चित्रिते रविभास्वरे ७० ततो भ्रमरिके दिव्ये रुक्मरत्नविचित्रिते ।। मुक्ताभिर्गुंफिते रम्ये हेमपुष्पाणि वै तथा ७१ कर्णयोः शृंखलाश्चित्रा ददृशू रुक्मनिर्मिताः मुक्तागुच्छैर्गुंफिताश्च रत्नमाणिक्यमण्डिताः ७२ आकर्णाभ्यां च सीमंतपर्यंतं भालपार्श्वयोः ।। हारवद्रुक्मजालानि माणिक्यसहितानि हि ७३ मुक्तागुच्छैर्गुंफितानि वैडूर्यचित्रितान्यपि ।। ततस्तदूर्ध्वं सीताया ददृशुः शिरसि द्विजाः ७४ सीमंतस्योत्तरे याम्ये केशेषु शशिभास्करौ ।। रुक्मजौ रत्नवैडूर्यमणिमुक्ताविचित्रितौ ७५ नीलकाश्मीरकांतैश्च विद्रुमैरतिशोभितौ ।। चंद्रसूर्याविव स्वीयभासा दीपयतो दिशः ७६ निटिले तिलकं रत्नमणिमुक्ताविराजितम् ।। हैमं दिव्यमुज्ज्वलं च कोटिसूर्यसमप्रभम् ७७ ततो ददृशुः सीमंतं मुक्ताहारे महोज्ज्वलम् ।। नानारत्नविचित्रं च ह्यावेणितिलकावधि ७८ चूडामणिं ददृशुस्ते जनकेन समर्पितम् ।। नानारत्नविचित्रं च मुक्तागुच्छविराजितम् ७९ ततो ददृशुः शिरसि मुक्ताजालानि भूसुराः ।। हेमतन्तुगुंफितानि रत्नपुष्पयुतान्यपि ८० मणिवैडूर्यकाश्मीरविद्रुमैश्चित्रितानि हि ।। तदूर्ध्वं पुष्पजालानि सुगंधीनि व्यलोकयन् ८१ ततो वेण्यां भूषणानि ददृशुस्ते वराणि हि ।। नानापक्ष्युपमान्येव माणिक्यचित्रितानि हि ८२ पल्लवांतरवर्तीण्यतिदीप्त्युज्ज्वलानि च ।। हेमतन्तुमयान् गुच्छान् मुक्ताहारविमिश्रितान् ८३ लम्बमानान् ददृशुस्ते मणिमाणिक्यसंयुतान् ।। वेण्यग्रे संस्थितान् रम्यान् पुष्पापीडसमन्वितान् ८४ एवं सीतां ददृशुस्ते श्रमन्यस्तविभूषणाम् ।। सर्वालङ्कार-

सहितां तां द्रष्टुं कोऽपि न क्षमः ८५ दिव्यालंकाररत्नानां प्रभया हतलोचनाः ॥ कामहस्तेन पात्रं च दर्वी दक्षिणसत्करे ८६ दधानां पद्मचरणां रत्नोत्पलकरां वराम् ॥ पद्मास्यां पद्मपत्राक्षीं पद्मगर्भ-स्वरूपिणीम् ८७ दिव्यकर्पूरगंधैश्च चन्दनैरपि चर्चिताम् ॥ स्फुरन्मंजीरचरणां दिव्यकंकणमण्डि-ताम् ८८ स्वपदालक्तवर्णेन गतिं दर्शयतीं निजाम् ॥ रत्नांगदधरां सीतां ददृशुस्ते द्विजादयः ८९ गजेंद्रगमनां रम्यां दिव्यपुष्पैः सुशोभिताम् ॥ दिव्यमंदारकुसुममालाभिश्च सुशोभिताम् ९० कस्तूरी-कृततिलकां कुंकुमेन सुशोभिताम् ॥ हरिद्रया कज्जलाद्यैर्मंडितां च स्मिताननाम् ९१ इति दृष्ट्वा जानकीं तेऽभूवन् चित्रोपमास्तदा ॥ आत्मानं न विदुः सर्वे सीतासौंदर्यविस्मिताः ९२ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विलासकांडे सीताऽलंकारवर्णनं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ सीता क्षणेनैव चकार परिवेषणम् ॥ हेमपात्रेषु सर्वेषां पक्वान्नैर्विविधैर्मुदा १ कामधेनूद्भवैश्चैव मण्डकान् पूर्णपूरितान् ॥ वटकान् फेनिकाश्चाऽपि पायसा-न्युज्ज्वलानिं च २ पर्पटकान् लड्डुकांश्च कूष्मांडवटकांस्तथा ॥ सुभृष्टतंडुलकृतान् दधिक्षीरं घृतं मधु ३ पृथक्कांचनद्रोणेषु जानकी पर्यवेषयत् ॥ शर्कराः श्वेतवर्णाश्च तथैव खंडशर्कराः ४ मरिचाद्यु-पचारैश्च संस्कृतं तक्रमुत्तमम् ॥ घृतपाचितशाकाश्च ह्युपशाका रुचिप्रदाः ५ तिलसम्मिश्रवटका नार्द्रकं बीजपूरकम् ॥ आम्रादीनां रसांश्चाऽपि रंभादीनि फलान्यपि ६ एवमादीन्यनेकानि चोष्णानि विविधानि च ॥ तथा लेह्यानि पेयानि जानकी पर्यवेषयत् ७ ततो रामः सुहृन्मित्रैः कथां कुर्वन् सुखेन सः ॥ अकरोदुपहारं च करशुद्धिं विधाय सः ८ सर्वेषां निजहस्तेन ददौ तांबूलमुत्तमम् ॥ स्वयं भुक्त्वाऽथ तांबूलं वासांसि परिधाय सः ९ बध्वा शस्त्राणि सर्वाणि दृष्ट्वादर्शे निजं मुखम् ॥ आरुह्य शिबिकां दिव्यां मुक्तागुच्छविराजिताम् १० हैमीं रत्नादिभिश्चित्रां ययौ निजगृहाद्बहिः ॥ बन्धुभिः सचिवैरिष्टैर्दूतैः सर्वत्र वेष्टितः ११ स्तुतो बन्दिजनैः सर्वैर्ययौ स जननीगृहम् ॥ तत्र नत्वाऽथ कौसल्यां तथा मातॄर्यथाक्रमम् १२ आशीर्भिरीडितस्ताभिर्ययौ रामः सभां वराम् ॥ तत्र सिंहासने स्थित्वा मंत्रिभिर्लक्ष्मणादिभिः १३ राजकार्याणि सर्वाणि चकार नीतिमत्तरः ॥ शशास राज्यं धर्मेण बुद्धिमांश्चारलोचनः १४ अथ सीतोपहारं स्वसखीभिश्चोर्मिलादिभिः ॥ देवराणां कामिनीभिः स्वसृभिश्चाऽकरोत्सुखम् १५ करशुद्धिं विधायाऽथ भुक्त्वा तांबूलमुत्तमम् ॥ परिधाय हरिद्वस्त्रं तथा रक्तां तु कञ्चुकीम् १६ हेमतन्तुसुपुष्पाढ्यां मुक्ताजालविगुंफिताम् ॥ गेहांतर्वर्त्यु-पवनशालायां संस्थिताऽभवत् १७ सखीभिर्वेष्टिता रम्या धृताऽधोंकोपबर्हणा ॥ ततो दिव्यान-लंकारान्निजदेहे दधार सा १८ ये मया कथिता नैव पूर्वं न्यस्तान् श्रमेण तान् ॥ कस्तेषां वर्णने शक्तो भवेदत्र नरोत्तमः १९ चतुरास्यः कुंठितोऽभूत्पञ्चास्यश्च षडाननः ॥ उच्चैःश्रवाश्च सप्तास्यः सहस्रास्योऽपि वर्णने २० श्रुत्वा सीतामुपवने गतां ते जलपूरकाः ॥ जलयंत्राणि सर्वाणि चक्रुर्मुक्तानि वेगतः २१ रत्नमञ्चकसंस्था सा सीताचामरवीजिता ॥ जलयन्त्रकौतुकानि ददर्श नगवीरुधः २२ एतस्मिन्नन्तरे रामो राजकार्याणि कृत्स्नशः ॥ कृत्वा ययौ सभायाः स निजगेहं तु बन्धुभिः २३ तदा दुन्दुभिनिर्घोषा नववाद्यस्वनाअपि ॥ शंखानां गोमुखानां च भेरीणां तुमुलस्वनाः २४ बभूवुर्यंत्र-शब्दाश्च तूर्यादीनां स्वनाः शुभाः ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च तुष्टुवुर्मागधादयः २५ तं स्वनं जानकी चाऽपि श्रुत्वा चोपवने स्थिता ॥ सम्भ्रमेण समुत्तीर्य मञ्चकाऽधो वरानना २६ झर्झरीं

ता ह्युपपात्रं तु दक्षिणे ॥ धृत्वा करे सा वैदेही रामं प्रत्युज्जगाम वै २७ एतस्मिन्नन्तरे रामस्त्यक्त्वा तां शिविकां वहिः ॥ विसर्ज्य सकलाँल्लोकान् विवेश वन्धुभिर्गृहे २८ एतस्मिन्नन्तरे दास्यः शतशो रुक्मभूषिताः ॥ राघवाऽग्रे दुद्रुवुस्ताः स्वस्वकर्मसु तत्पराः २९ काचित्तं व्यजनेनैव वीजयामास वेगतः ॥ दधार चामरे काचित्काचिदासनमुत्तमम् ३० काचित्तांवूलपात्रं सा काचिन्निष्ठीवनस्य च ॥ पात्रं दधार काचित्तु जलकुम्भं मनोरमम् ३१ काचिद्दधार वस्त्राणां कोशं काचित्तु कार्मुकम् ॥ काचिद्दधार तूणीरं काचित्खड्गं दधार सा ३२ एवमादीन्यनेकानि तदोपकरणानि ताः ॥ जगृहू रामचन्द्रं तं वेष्टयामासुरादरात् ३३ ततो रामः शनैः पद्भ्यां ययौ जनकनन्दिनीम् ॥ स्वीयं मार्गं प्रतीक्षंतीं लज्जयाऽवनताननाम् ३४ गृहांगणाराममध्ये संस्थितां सस्मिताननाम् ॥ दृष्ट्वात्मानं विलज्जन्तीं सुनासां चारुलोचनाम् ३५ कटाक्षैश्चारु पश्यन्तीं सखीभिः परिवेष्टिताम् ॥ तां दृष्ट्वा राघवश्चापि किंचित् कृत्वा स्मिताननम् ३६ चकाराचमनं सम्यक् सीतार्पितजलेन सः ॥ ततः स्थित्वाऽऽसने पीत्वा जलमग्रे ययौ पुनः ३७ जलयन्त्रसमीपस्थां शालां सीतासमन्वितः ॥ तस्यां सिंहासने स्थित्वा लक्ष्मणं प्राह राघवः ३८ गच्छ भोजनशालां त्वं सर्वानाहूय वेगतः ॥ ब्राह्मणादीनूर्मिलादिनारीणां त्वरयस्व हि ३९ सर्वं कृत्वा यथायोग्यं ततो मां कुरु सूचनाम् ॥ तथेति रामवचनाद्भरतेन स शत्रुहा ४० लक्ष्मणस्त्वरितो गत्वा सर्वानाहूय वेगतः ॥ वसिष्ठादिमुनीन्मित्रमन्त्रिणः सुहृदस्तथा ४१ त्वरयामासोर्मिलां च मांडवीं भरतप्रियाम् ॥ श्रुतिकीर्तिं च सौमित्रिः श्रीरामवचनात्तदा ४२ एतस्मिन्नन्तरे रामः केशरादिविनिर्मितैः ॥ चित्ररागैः पूरितानि जलयन्त्राण्यनेकशः ४३ कारयित्वा तेषु सीतां वाहुपाशैर्दृढं मुदा ॥ धृत्वा क्षिपत्पृथग्दास्यादिषु पश्यत्सु वै सुखम् ४४ ततः स्वयं पपातोच्चैर्जलयंत्रेषु वै पृथक् ॥ जलक्रीडां स मैथिल्या चकार रघुनंदनः ४५ भुजाभ्यां स समालिंग्य तां मुहुः प्रक्षिपन्मुदा ॥ रंजयामास वैदेहीं सुरागांजलिसेचनैः ४६ ततः सुगंधतैलानि तथा परिमलानि हि ॥ नानासुगंधद्रव्याणि मांगल्यानि वहूनि च ४७ दासीभिः शीघ्रमानीय तावुभौ हि परस्परम् ॥ ववर्षतुः सुमाद्यैश्च क्रीडाद्रव्यैर्मनोरमैः ४८ कराभ्यां जलयंत्राणि मिथस्तौ संमुमुचतुः ॥ रामाक्षिसंज्ञया दास्यः सीतासख्योऽपि सूचिताः ४९ वस्त्रभित्तिवहिर्दूरं गत्वा तस्थुर्विलज्जिताः ॥ काश्चिद्द्वारेषु तस्थुस्तास्तूष्णीं प्रमुदिताननाः ५० अदृष्ट्वाऽन्यं ततः सीतारामौ रहसि सादरम् ॥ जलयन्त्रेषु तौ क्रीडां चक्रतुः सुचिरं मुदा ५१ मुष्टिभ्यां जानकी रामं ताडयामास कौतुकात् ॥ सोऽपि तां ताडयामास मुष्ट्या पुष्पसमानया ५२ चुचुम्ब तस्या विंवोष्ठं चूर्णयामास तत्कुचौ ॥ मुक्त्वा तत्कञ्चुकीवंधमालिंग्य हृदयेन ताम् ५३ मुमोच कच्छं श्रीरामः सीतायाः स्वकरेण सः ॥ उड्डीय वस्त्रं हस्तेन तद्रम्भोरू ददर्श सः ५४ ततः करेण तन्नीवीं रामश्चाकर्पयन्मुदा ॥ सीताप्याकर्पयद्वेगाद्रामनीवीं स्मितानना ५५ एवं परस्परं क्रीडां चक्रतुर्दंपती मुदा ॥ कः समर्थस्तयोः क्रीडां सविस्तारां निवेदितुम् ५६ एतस्मिन्नन्तरे रामं भोजनार्थं तु सूचनाम् ॥ कर्तुं ययौ स सौमित्रिः समाहूय सुहृज्जनान् ५७ निषेधितः स दासीभिर्वनद्वाराद्वहिः स्थितः ॥ ता ऊचुः समयो नाऽयं रामं गन्तुं न च क्षणम् ५८ स्थिरो भवाऽत्र सौमित्रे रामो रहसि सीतया ॥ करोति जलयंत्रेषु जलक्रीडां यथासुखम् ५९ पुनस्ताः प्राह सौमित्रिर्युष्माभिर्वचनं मम ॥ निवेदनीयं रामाय सूचनार्थं हि लक्ष्मणः ६० समागतस्त्वामस्तीति

१ सकलान्पौरानितिपाठः । २ शनैःशनैः समायान्तीमितिपाठः ।

ततो यास्याम्यहं गृहम् ॥ ततस्तासु तदा त्वेका दासी गत्वा रघूत्तमम् ६१ वस्त्रभित्तेर्बहिः स्थित्वा भयभीताऽतिलज्जिता ॥ कथयामास सौमित्रेर्द्वारि ह्यागमनं शनैः ६२ तद्दासीवचनं श्रुत्वा जलयंत्रात्तु जानकीम् ॥ वहिःकृत्वा निर्गतश्च रामस्तुष्टमनाः स्वयम् ६३ जलैरुष्णैः प्रभुः स्नात्वा देहमुद्वर्तनादिभिः ॥ सुगंधद्रव्यरागादीन् कृत्वा दूरं प्रियान्वितः ६४ पीतकौशेयवासांसि परिधायाऽथ दम्पती ॥ ददतुश्चार्द्रवस्त्राणि हेमतन्त्वंकितानि च ६५ दासीभ्यश्चाऽथ दासेभ्यो रागाद्यैश्चित्रितानि हि ॥ तौ जग्मतुः पुष्पचितमार्गेणाप्यशनगृहम् ६६ तत्र पूर्वोक्तोपचाराधिकैर्नानोपचारकैः ॥ ऊर्मिलादिभिरन्नं यत्कामधेनुसमुद्भवम् ६७ दर्वीभिः स्वर्णजाभिश्च पात्रेषु परिवेषितम् ॥ मुनीश्वरैश्च गुरुणा सुहृन्मित्रसमन्वितः ६८ मन्त्रिभिर्बंधुभिश्चाऽपि रामोऽश्नंस्तोषमाप सः ॥ तत्पात्रं वीजयामास जानकी चामरेण सा ६९ सविनोदैश्चाटुवाक्यैरञ्जयामास राघवम् ॥ एवं कृत्वा भोजनं तु कृत्वा तांबूलचर्वणम् ७० सीतासमर्पितं रामस्तस्थौ शृण्वन् कथाः सुखम् ॥ मन्त्रिभिर्बंधुभिर्मित्रैर्गेहांतःसदसि प्रभुः ७१ सीताऽपि भोजनं कृत्वा दिव्यालंकारमण्डिता ॥ निद्राशालां समासीना सखीभिः परिवेष्टिता ७२ चकार सारिभिः क्रीडां दासीभिर्वीजिता मुदा ॥ कुर्वन्ती रघुनाथस्य प्रतीक्षां द्वारलोचना ७३ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये विलासकांडे जलक्रीडावर्णनं नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामो बंधुभिश्च निद्राशालां ययौ मुदा ॥ स्तुतो बंदिजनाद्यैश्च विवेशैकांतमन्दिरम् १ विसर्ज्य लक्ष्मणादींश्च दासीभिः परिवारितः ॥ ददर्श जानकीं निद्राशालायां रघुनंदनः २ साऽपि ज्ञात्वाऽऽगतं रामं सारिक्रीडां विहाय च ॥ प्रत्युज्जगाम रामाय सखीभिर्नूपुरस्वना ३ नत्वा रामं करे धृत्वा मंचके संनिवेशयत् ॥ दत्त्वा पातुं जलं तस्मै ददौ तांबूलमुत्तमम् ४ ततश्चकार श्रीरामो निद्रां सीतासमन्वितः ॥ दासीभिर्वीजितश्चाऽपि पर्यंके रत्नभूषिते ५ मुहूर्तमात्रादुत्थाय धृतार्धांकोपबर्हणा ॥ तस्थौ सीता मंचकाधस्ततो रामोऽप्यबुध्यत ६ दृष्ट्वा समुत्थितं रामं दत्त्वा पातुं जलं पुनः ॥ ददौ सीताऽथ तांबूलं राघवायाऽतिहर्षिता ७ रामदास्यस्तथा रामं वीजयामासुरादरात् ॥ केकिपक्षसमुद्भूतैश्चामरै रुक्मभूषितैः ८ सीतादास्यस्तथा सीतां वीजयामासुरादरात् ॥ धेनुपुच्छोद्भवैर्दिव्यैश्चामरैर्हेममंडितैः ९ ततः सीताकरं धृत्वा द्राक्षावल्याः सुमण्डपम् ॥ ययौ रामोऽङ्गणोद्भूतं तस्थौ तदध आसने १० उपबर्हणसंपृष्ठः सीतावामस्थितो मुदा ॥ हस्त्यश्वोष्ट्रमंत्रिराजदूतैः कृत्रिमनिर्मितैः ११ हेमरत्नहस्तिदन्तसंभूतैरतिचित्रितैः ॥ क्रीडां बुद्धेर्बलेनैव चकार सीतया सुखम् १२ ततः पक्षिकुलैः सर्वैः पंजरस्थैः ससीतया ॥ क्रीडां चकार श्रीरामो दासीभिर्वीजितो मुहुः १३ एतस्मिन्नन्तरे तत्र सीतयाऽऽकारिताः पुरा ॥ समाययुर्वारनार्यो ननृतुः शतशस्तदा १४ चक्रुर्गीतं सुस्वरं ताः षड्जस्वरसमन्वितम् ॥ ततस्ताभ्यो ह्यलंकारान् दत्त्वा वस्त्राणि जानकी १५ विसर्जयामास सर्वास्ततो राघवमब्रवीत् ॥ स्थित्वा प्रासादवर्येऽद्य कौतुकं हट्टजं त्वया १६ द्रष्टुमिच्छाम्यहं राम शीघ्रमुत्तिष्ठ राघव ॥ तत्सीतावचनाद्रामः प्रासादमतिसीतया १७ गत्वा दिव्यासने स्थित्वा गवाक्षे रुक्मभूषितैः ॥ रत्नोद्भवकपाटैश्च मुक्ताजालविराजितैः १८ राजवीथ्यां हट्टजातं ददर्श जनकौतुकम् ॥ सीतायै दर्शयामास कौतुकानि स राघवः १९ स्वीयदक्षिणहस्तस्य तर्जन्या मुदिताननः ॥ एतस्मिन्नन्तरे हट्टे द्विजपत्नी तु सीतया २० दृष्टाऽलंकारवस्त्राद्यैर्हीना कटिधृतार्भका ॥ गच्छंती राजमार्गेण कृशा [illegible] दास्या-

हूय विदेहजा ॥ पप्रच्छ भूषणाद्यैस्त्वं किमर्थं रहिता ह्यसि २२ सा प्राह तीर्थयात्रार्थं त्यक्त्वा मां तातलालितां ॥ तातगेहे गतो भर्ता तातोऽपि जरठो मृतः २३ गुरुगेहेऽवंतिकायां वर्त्तेते भ्रातरौ मम ॥ न पोषकं कोऽपि गेहेऽधुना सीतेस्तिवं मम २४ तस्मान्न सत्यं लंकारवासांसि जनकात्मजे ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा रामास्यं सन्निरीक्ष्य सा २५ निजालंकारवासांसि ददौ तस्यै विदेहजा ॥ ब्राह्मणीं सा पुनः प्राह गच्छ त्वं लक्ष्मणं प्रति २६ हेममुद्रालक्षमितास्त्वं गृहाण ममाज्ञया ॥ तथेति जानकीं पृष्ट्वा सा ययौ लक्ष्मणं तदा २७ पूर्वाधिकानलंकारान् स्वदेहे जानकी पुनः ॥ दधार दिव्यवासांसि हेमतंतूद्भवानि सा २८ लक्ष्मणं ब्राह्मणी गत्वा सीतावाक्यं न्यवेदयत् ॥ ददौ तस्यै लक्ष्मणोऽपि हेममुद्रास्तथैव सः २९ सीतावाक्याल्लक्षमिता मृषा मेने न तद्वचः ॥ कः समर्थो रामराज्ये मृषा वक्तुं भवेदिति ३० अथ सीताऽपि सौमित्रिं स्वां दासीं प्रेष्य वै तदा ॥ अयोध्यायां तथा राष्ट्रे घोषयामास दुन्दुभिम् ३१ सप्तद्वीपेषु सर्वत्र पृथग्वर्षेषु सादरम् ॥ काचिन्नारी पुमान् वापि विना सद्वस्त्रभूषणैः ३२ दृष्टश्चारैर्मया ज्ञातो यद्देशे यत्पुरे कदा ॥ तदाज्ञश्चाऽस्तु मे दंडो रामस्याऽपि विशेषतः ३३ इति मच्छिक्षितं ज्ञात्वा स्वकोशैः स्वीयराष्ट्रके ॥ वस्त्रालंकारभूषाभिर्भूषणीया द्विजादयः ३४ सप्तद्वीपनृपतयश्चेत्थं सीतासुशिक्षितम् ॥ गजदुन्दुभिघोषेण श्रुत्वा चक्रुस्तथैव च ३५ तदारभ्य जगत्यां न कश्चिद्विगतभूषणः ॥ नारी वा पुरुषो वासीत् कुत्राप्यवर्निजाभयात् ३६ एवं नानाकौतुकानि भूम्यां सीताऽकरोन्मुदा ॥ अथ रामः सभां गत्वा पुनर्यामे चतुर्थके ३७ चकार राजकार्याणि धर्मेणैव स्वबंधुभिः ॥ नटनाटकवेश्यानां कौतुकानि महांति च ३८ ददर्श स सभामध्ये स्तुतो मागधवंदिभिः ॥ ततः सर्वान्विसृज्याथ ययौ सीतागृहं प्रभुः ३९ सायंसंध्यादिकं कृत्वा हुत्वा होमं यथाविधि ॥ गंधादिभिः शिवं पूज्य ब्राह्मणांश्चाऽपि राघवः ४० नानोपहारनैवेद्यं दत्त्वा तेभ्यः स्वयं प्रभुः ॥ कृत्वोपहारं श्रीरामः श्रुत्वा पौराणिकीं कथाम् ४१ कीर्तनैर्हरिदासानां वेश्यानां नर्तनैरपि ॥ पौरोदिताभिर्वार्त्ताभिर्गायकानां च गायनैः ४२ सार्धयामां निशां नीत्वा ययौ निद्रास्थलं शनैः ॥ ततो रत्नप्रकाशैः स जगाम जानकीं प्रति ४३ साऽपि प्रत्युज्जगामाऽथ रत्नदीपैः सखीयुता ॥ ततः ससीतया रामः पर्यंके रत्नचित्रिते ४४ चकार सीतया क्रीडां रंजयामास जानकीं ॥ ततस्तौ दंपती निद्रां चक्रतुर्वीजितौ मुहुः ४५ दासीभिर्व्यजनैश्चित्रैश्चामरैर्हेमभूषितैः ॥ एवं रामेण सा सीता सुखमाप पतिव्रता ४६ सीतया राघवश्चाऽपि सुखमाप विशेषतः ॥ एवं नानाकौतुकानि प्रत्यहं रघुनंदनः ४७ चकार सीतया सार्धं परिपूर्णमनोरथः ॥ कदा चंद्रस्य ज्योत्स्नायामंगणे सद्मनः प्रभुः ४८ चकार सीतया निद्रां कदा प्रासादमस्तके ॥ प्रासादाभ्यन्तरे वाऽपि गवाक्षपवनैः शुभैः ४९ सुखमाप कदा रामः कदा रहसि मंदिरे ॥ कनकशृंखलानद्धसवितानसुमंचके ५० कदा द्राक्षामंडपाऽधो जलयंत्रसमीपतः ॥ काचभूम्यां रुक्मभूम्यां मणिभूम्यां कदाऽपि वा ५१ स्फटिकादिसुभूम्यां हि कदा सुष्वाप राघवः ॥ कदा स पुष्पके वाऽपि रंगशालांतरे कदा ५२ कदा स चित्रशालायां कदोशीरमये गृहे ॥ कदा पुष्पमये गेहे कदा रंभावने वरे ५३ कदा पुष्पवाटिकायां कदा वृक्षोर्ध्वसद्मनि ॥ शृंखलावृक्षसंबद्धदोलके रत्नचित्रिते ५४ कदा काष्ठमये दिव्ये मंचके रत्नभूषिते ॥ कदा चकार तुलसीवाटिकायां रघूत्तमः ५५ निद्रां जनकनंदिन्या सभायामथवा कदा ॥ कदा द्वारोर्ध्वप्रासादे कदैकस्तंभसद्मनि ५६ कदा

१ सत्यलंकारा मम देहे विदेहजे इतिपाठः ।

स्वगृहदेहल्यां कदा वृंदावनेऽपि च ॥ एवं स सीतया रेमेऽयोध्यायां रघुनंदनः ५७ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये विलासकांडे सीतारामयोर्दिनचर्यावर्णनं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा राघवं द्रष्टुं तथा स्नातुं मधावपि ॥ शिष्यैः समाययौ व्यासो मुनिभिः परिवेष्टितः १ समागतं मुनिं श्रुत्वा तं प्रत्युद्गम्य राघवः ॥ ननाम शिरसा भक्त्या निनाय निजमंदिरम् २ दत्वा वरासनं तस्मै द्विजेभ्यश्चापि वै पृथक् ॥ दत्वासनानि दिव्यानि चकार पूजनं पृथक् ३ कामधेनूद्भवै रत्नैर्मणिभ्यां संभवैरपि ॥ व्यासं तं भोजयामास मुनिभिर्जानकीपतिः ४ तांबूलं दक्षिणां दत्वा प्रबद्धकरसंपुटः ॥ पप्रच्छ कुशलं तस्मै व्यासाय रघुनन्दनः ५ सीता तं वीजयामास व्यासं सत्यवतीसुतम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे व्यासो रामाय कुशलं निजम् ६ निवेद्य पृष्ट्वा तत्क्षेमं तमाह कौतुकात्पुनः ॥ राम राम महाबाहो यथा राज्यं त्वया भुवि ७ भुज्यते न तथाऽन्येन केनाऽपि पृथिवीभृता ॥ पुरा भुक्तं न कोप्यग्रे भोक्ष्यति पृथिवीपतिः ८ अन्यत्तेऽत्र महद्धैर्यमेकपत्नीव्रतं प्रति ॥ दृष्ट्वातिविस्मयश्चित्ते जायते मे रघूत्तम ९ कः सहेताऽत्र तारुण्यकामदावानलं नृपः ॥ पदस्थे यौवने चाऽपि त्वमेवास्मिन्व्रते क्षमः १० इति व्यासवचः श्रुत्वा रामो व्यासं वचोऽब्रवीत् ॥ मया त्रयः कृताः संति नियमा मुनिसत्तम ११ मुखाद्विनिर्गतं वाक्यमेकमेव विनिश्चितम् ॥ न क्रियते मृषा तच्च नोच्यते ह्यपरं पुनः १२ अन्यत्सीतां विनाऽन्या स्त्री कौसल्यासदृशी मम ॥ न क्रियते परा पत्नी मनसाऽपि न चिंतये १३ तथायं घातुमिच्छामि बाणेनैकेन कोपतः ॥ निहन्यते तदैकेन नान्यं बाणं सृजाम्यहम् १४ इत्थं त्रयः कृताः पूर्वं नियमास्त्वत्र भो मुने ॥ सत्या एव भवंत्वग्रेऽखंडितास्तव वाक्यतः १५ तथैवास्त्विवति सोऽप्याह व्यासः श्रीराघवं तदा ॥ पुनराह मुनिः श्रीमान् व्यासः श्रीराघवं प्रति १६ एकपत्नीव्रतस्याऽस्य फलेनाऽपरजन्मनि ॥ त्वं कृष्णरूपेण बव्हीर्नारीर्भोक्ष्यसि राघव १७ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा विहस्य राघवोऽब्रवीत् ॥ बव्हीश्च कामिनीर्भोक्तुं कृष्णरूपधरोप्यहम् १८ द्वारकायां यदाऽग्रे हि द्वापरे मुनिसत्तम ॥ येन व्रतेन दानेन नियमेनाऽथवा मुने १९ बहुनारीर्निश्चयेन प्राप्स्यामीति वदस्व माम् ॥ इति रामवचः श्रुत्वा व्यासो राघवमब्रवीत् २० सम्यक्पृष्टं त्वया राम दानं ते प्रवदाम्यहम् ॥ एकपत्नीव्रतादेव यद्यपि त्वं च स्त्रीर्बहूः २१ लभिष्यसि तथाप्यद्य दानं तव वदाम्यहम् ॥ सीताभारसुवर्णेन मूर्तिमेकां रघूत्तम २२ एवं षोडशमूर्तीश्च कारय त्वं पृथक् पृथक् ॥ देहि त्वं सरयूनद्यास्तीरे विप्रेभ्यं आदरात् २३ वस्त्रालंकारभूषाद्यैर्दक्षिणाभिश्च ताः शुभाः ॥ अनेन बहुनारीस्त्वं लभिष्यस्यन्यजन्मनि २४ तथेति राघवश्चाऽपि मूर्तीः कृत्वा मनोरमाः ॥ ददौ ताः सरयूनद्यां ब्राह्मणेभ्यस्तु षोडश २५ ततस्ते ब्राह्मणास्तुष्टा रामायाशीर्ददुर्मुदा ॥ दत्तमेकगुणं राजन् सहस्रगुणितं पुरा २६ अस्माकं वचनाद्दानं फलं तव भविष्यति ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणि त्वं लभिष्यसि निश्चयात् २७ तथास्त्वित्याह रामोऽपि ततो विप्रान् व्यसर्जयत् ॥ प्रणम्य पूजितं व्यासं ददावाज्ञां रघूद्वहः २८ अथैकदा रामचंद्रः सीतया सरयूतटे मधुमासे वस्त्रगेहे स्थितः क्रीडां चकार सः २९ एतस्मिन्नंतरेऽयोध्यां नानादेशनिवासिनः ॥ रामतीर्थे मधौ स्नातुं समाजग्मुः सहस्रशः ३० सुरा यक्षाः किन्नराश्च गंधर्वाः पन्नागा नगाः ॥ वल्ल्यश्च सरितः सर्वास्तीर्थानि मुनयो नृपाः ३१

---

१ पृथगितिपाठः । २ मयाऽत्रये इतिपाठः । ३ न क्रियेहं वरां पत्नीमितिपाठः ।

अप्सरसः पन्नगाश्च खगाः क्षेत्राणि वानराः ॥ अथैकदा देवपत्न्यो ज्ञात्वाऽस्पृश्यां विदेहजाम् ३२ परस्परं ताः संमंत्र्य निशीथे राघवं प्रति ॥ समाजग्मुर्दिव्यवस्त्ररत्नाभरणभूषिताः ३३ रामसौंदर्यसंभ्रांताः कामबाणप्रपीडिताः ॥ दृष्ट्वा रामदूतास्ते पप्रच्छू रक्षणस्थिताः ३४ यूयं किमर्थं संप्राप्ता निशीथेऽत्र भयावहे ॥ कथयध्वं हि नः सर्वं मा शंकां कुरुताऽत्र हि ३५ ता ऊचू राघवं द्रष्टुं समायाता वयं स्त्रियः ॥ अधुना चेद्राघवस्य दर्शनं न भविष्यति ३६ जातो वधस्तदाऽस्माकं जीवितस्य नदीजले ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा दूतास्ते राघवं जवात् ३७ दास्या निवेदयामासुः स्त्रीवृत्तं तत्सविस्तरम् ॥ श्रुत्वा दासीमुखाद्रामः सैकते मंचके स्थितः ३८ समाहूय स्त्रियः सर्वा ददर्श रघुनायकः ॥ ताश्चाऽपि दृष्ट्वा श्रीरामं मेनिरे कृतकृत्यताम् ३९ ततस्ता राघवं नत्वा लज्जयाऽधोमुखाः स्त्रियः ॥ पीडिताः कामबाणैश्च तस्थुः श्रीरामसन्निधौ ४० ताः पप्रच्छ राघवोऽप्यागमनस्याऽथ कारणम् ॥ ता राघवं तदा प्रोचुः सर्वं वेत्सि त्वमीश्वर ४१ ज्ञात्वा तासां रामचंद्रो हृद्गतं प्राह ताः पुनः ॥ एकपत्नीव्रतं मेऽस्ति चैतज्जन्मनि भोः स्त्रियः ४२ न ज्ञेयं मे मृषा वाक्यं गम्यतां स्वस्थलं जवात् ॥ मा भूदधर्मो मद्राज्ये राज्ञां वै निरयप्रदः ४३ इति राघववाग्बाणैर्भिन्नमर्मस्थलाः स्त्रियः ॥ ययुर्मूर्छां क्षणादेव सिकतायां सहस्रशः ४४ ता मूर्छाविह्वला दृष्ट्वा रामो विह्वलमानसः ॥ नारीः संतोषयन् प्राह हे नार्यः श्रूयतां मम ४५ वाक्यं खेदापहं वोऽद्य द्वापरे कृष्णरूपधृक् ॥ अहं व्रजे भविष्यामि नन्दगोपेशपालिते ४६ तदा देवास्तु गोपाला भावि मद्वरदानतः ॥ भविष्यन्ति सुरेशश्च नन्दस्तत्र भविष्यति ४७ भविष्यथ तदा यूयं गोपिकाः सकला व्रजे ॥ युष्माकं पूरयिष्यामि यथेच्छं वाञ्छितं तदा ४८ रासक्रीडां हि युष्माभिः करिष्यामि न संशयः ॥ वृंदावने तु कालिंद्यां सैकते निशि वै चिरम् ४९ भवध्वं स्वस्थचित्ताश्च गच्छध्वं स्वस्थलं मुदा ॥ इति रामवचोरूपसुधया जीविताः स्त्रियः ५० किंचित्तुष्टहृदो रामं नत्वा जग्मुर्निजं स्थलम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र मधुस्नानार्थमादरात् ५१ मायापुर्याः समायाता रम्या गुणवती शुभा ॥ विष्णुदास उवाच ॥ का सा प्रोक्ता गुणवती किं शीला कस्य कन्यका ५२ तद्वदस्व सविस्तारं कस्याऽऽसीत्प्रमदा पुरा ॥ इति शिष्यवचः श्रुत्वा रामदासोऽब्रवीत्पुनः ५३ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विलासकांडे देवपत्नीवरदानं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ आसीत्कृतयुगस्यांते मायापुर्यां द्विजोत्तमः ॥ आत्रेयो देवशर्मेति वेदवेदांगपारगः १ आतिथेयोऽग्निशुश्रूषी सौरव्रतपरायणः ॥ सूर्यमाराधयन्नित्यं साक्षात्सूर्य इवाऽपरः २ तस्यातिवयसश्चासीन्नाम्ना गुणवती शुभा ॥ अपुत्रः स स्वशिष्याय चन्द्रनाम्ने ददौ सुताम् ३ तमेव पुत्रवन्मेने स च तं पितृवद्वशी ॥ तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशेध्महरणाय वै ४ हिमाद्रिपादे वेगेन चेरतुस्तावितस्ततः ॥ तावत्तौ राक्षसं घोरमपश्येतां पुरःस्थितम् ५ भयविह्वलसर्वांगावसमर्थौ पलायितुम् ॥ निहतौ रक्षसा तेन कृतांतसमरूपिणा ६ तौ तत्क्षेत्रप्रभावेण धर्मशीलतया पुनः ॥ वैकुंठभुवनं यातौ नीतौ विष्णुगणैस्तदा ७ यावज्जीवं तु यत्ताभ्यां सूर्यपूजादिकं कृतम् ॥ कर्मणा तेन सन्तुष्टो विष्णुस्ताभ्यां बभूव ह ८ शैवाः सौराश्च गाणेशा वैष्णवाः शक्तिपूजकाः ॥ तमेव प्राप्नुवन्तीह वर्षापः सागरं तथा ९ एकः स पंचधा जातः क्रियया नामभिः किल ॥ देवदत्तो यथा कश्चित्पुत्राद्याह्वाननामभिः १० ततश्च तौ तद्भवनाधिवासिनौ विमानयांतौ रविवर्चसावुभौ ॥

---

१ जातावधिरितिपाठः ।

तत्तुल्यरूपौ हरिसन्निधानगौ दिव्यांगनाचन्दनभोगभोगिनौ ११ ततो गुणवती श्रुत्वा रक्षसा निहतावुभौ ॥ पितृभर्तृजदुःखार्ता विललाप भृशातुरा १२ साग्रहोपस्करान्सर्वान्विक्रीय शुभकर्मकृत् ॥ तयोश्चक्रे यथाशक्ति परलोकक्रियां तदा १३ तस्मिन्नेव पुरे वासं चक्रे प्रसृतजीविनी ॥ विष्णुभक्तिपरा शांता सत्यशौचा जितेंद्रिया १४ व्रताष्टकं तया सम्यगाजन्ममरणात्कृतम् ॥ एकादशीव्रतं सम्यक् सेवनं कार्तिकस्य च १५ माघे चैत्रे माधवेऽपि स्नानानि प्रतिवत्सरम् ॥ संमार्जनं विष्णुगेहे स्वस्तिकादिनिवेशनम् १६ नित्यं विष्णोः पूजनं च भक्त्या तत्परमानसा ॥ इत्थं व्रताष्टकं सम्यक् सा चकारातिभक्तितः १७ एकदा सा गुणवती पौराणिकमुखेन हि ॥ श्रुत्वा महत्फलं शिष्य साकेते सरयूजले १८ चैत्रस्नानस्य कैवल्यदायकं जनसंयुता ॥ ययौ श्रीरामनगरीं रामतीर्थेऽवसच्छुभा १९ सैकदा राघवं द्रष्टुं सरयूसैकतस्थितम् ॥ वासो गेहे रहः पत्न्या ययौ बंधुसमन्वितम् २० पूजापात्राणि हस्ताभ्यां बिभ्रती द्वारसंस्थिता ॥ प्रतीहारेण रामाय वेदिता सा विवेश ह २१ वासो गेहे ददर्शाऽथ सीतया रघुनायकम् ॥ रत्नमंचकसंलग्नं धृताधोंकोपबर्हणम् २२ क्रीडन्तं सारिभिः पाशैः सीतया लक्ष्मणेन च ॥ कैकेयीतनयाभ्यां च सखीभिः परिवारितम् २३ मयूरपिच्छसंभूतचामरैः परिवीजितम् ॥ रत्नचित्ररुक्मभवे नूपुरे पदयोर्वरे २४ बिभ्रन्तं रशनां कट्यां रत्नरुक्मविभूषिताम् ॥ रत्नरुक्मभवे दिव्यकंकणे करयोर्वरे २५ बिभ्रन्तं भुजयोर्दिव्यकेयूरे रत्नभूषिते ॥ कंठदेशे कौस्तुभं च हृदि चिंतामणिं शुभम् २६ बिभ्रन्तं विविधान्हारान् रत्नमाणिक्यनिर्मितान् ॥ तथा जालरुक्मजांश्च मुक्ताहारान् विचित्रितान् २७ तुलसीकाष्ठहारांश्च पुष्पहारानेनकशः ॥ प्रवालमणिहारांश्च शृंखलाः कांचनोद्भवाः २८ पदकानि विचित्राणि रत्नमाणिक्यवंत्यपि ॥ रंभाफलाब्जसदृशानलंकारान्विचित्रितान् २९ रत्नमाणिक्यसंयुक्तान्मुकुरैरतिमंडितान् ॥ नीलमारकतैश्चित्रान्रामनामांकितानपि ३० अंगुलीष्वपि बिभ्रन्तं हस्तयोर्मुद्रिकाः शुभाः ॥ रत्नमाणिक्यमुक्ताभिश्चित्रिता रुक्मनिर्मिताः ३१ रामनामांकिताश्चापि पवित्राण्युज्ज्वलानि हि ॥ रत्नमुक्ताहेममये कर्णयोः कुंडले वरे ३२ बिभ्रन्तं महिसादृश्यानलंकारानेनकशः बिभ्रन्तं रविसादृश्यं मुकुटं रत्नचित्रितम् ३३ नानामणिसमायुक्तं कलशैरतिशोभितम् ॥ मुक्ताप्रवालवैडूर्ययुक्तं हेममयं वरम् ३४ एवं गुणवती रामं कोटिसूर्यसमप्रभम् ॥ हेमवर्णं महारम्यं कंजपत्रायतेक्षणम् ३५ सोमाननं कंजहस्तं दृष्ट्वा तं प्रणनाम सा ॥ तां समुत्थापयद्रामस्तया सम्यक् प्रपूजितः ३६ तद्दत्तैरुपहाराद्यैः सुप्रीतस्तां तदाऽब्रवीत् ॥ वरं वरय मामद्य यत्ते मनसि वर्तते ३७ इति रामवचः श्रुत्वा सा तुष्टा राममब्रवीत् ॥ राम राजीवपत्राक्ष यथेमास्ते सहस्रशः ३८ दास्यः संति तथा मां त्वमंगीकर्तुमिहार्हसि ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा राघवः प्राह सस्मितः ३९ कथं त्वं ब्राह्मणी चेत्थं वदस्यऽद्य शुभव्रते ॥ मत्सेवां कर्तुमिच्छास्ति तव तर्हि वदाम्यहम् ४० शृणुष्व त्वं गुणवति कृष्णरूपधरो ह्यहम् ॥ द्वापरे द्वारिकायां हि भविष्याम्यन्यजन्मनि ४१ भजिष्यसि तदा मां त्वं स्त्रीरूपेण न संशयः ॥ सत्राजिद्देवशर्मा ते भाविष्यति पिता पुनः ४२ यश्चन्द्रनामा सोऽक्रूरो भविष्यति सखा मम ॥ सत्यभामेति नाम्ना त्वं भविष्यसि प्रिया मम ४३ तदा कुरुष्व दास्यं मे यत्ते मनसि वर्तते ॥ इति रामवचः श्रुत्वा तुष्टा गुणवती मुहुः ४४ नत्वा श्रीराघवं सीतां ययौ स्वीयस्थलं प्रति ॥ चैत्रस्नानानन्तरं सा हरिद्वारं ययौ जनैः ४५ आयुःशेषं समाप्याऽथ गंगायां कुणपं निजम् ॥ सज्वरं स्नानसमये त्यक्त्वा नाकं चिरं गता ४६ ततः काल्लां-

तरेणासीत्सत्राजित्तनया भुवि ॥ बभूव पत्नी कृष्णस्य द्वापरे द्वारिकापुरि ४७ एकदा पिंगला-
नाम्नी वेश्या रात्रौ विनिद्रितम् ॥ सीतया दिव्यपर्यंके ययौ सा राघवं रहः ४८ विहाय नूपुरादीनि
स्वनवंति पदोः शनैः ॥ इतस्ततो निरीक्षन्ती दिव्यवस्त्रादिभूषिता ४९ सीता भयात्प्रकंपन्ती
कामबाणप्रपीडिता ॥ मण्डिता पुष्पमालाद्यैर्भूषणैरतिशोभिता ५० अज्ञाता द्वारपालैस्सा निद्रितैर्मंचकं
ययौ ॥ स्वकरेण पदस्पर्शं कृत्वा रामं प्रबोधयत् ५१ तदा प्रबुद्धः श्रीरामस्तां ददर्श पुरःस्थिताम्
सा धृत्वा तत्पदे गाढं प्रार्थयामास राघवम् ५२ राम राजीवपत्राक्ष मया तेऽद्यापराधितम् ॥ त्वं
क्षमस्व कृपां कृत्वा मयि चानुग्रहं कुरु ५३ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा कामप्रपीडिताम् ॥ तां
समाश्वासितुं प्राह राघवः कञ्जलोचनाम् ५४ एकपत्नीव्रतं मेऽस्मिन्भवे त्वं वेत्सि पिंगले ॥ अत-
स्त्वत्कामपूर्त्यर्थं वदामि तच्छृणुष्व हि ५५ यदाऽहं मथुरामग्रे व्रजाच्छ्रीकृष्णरूपधृक् ॥ यास्यामि
मातुलं कंसं हत्वा स्थास्यामि तत्पुरीम् ५६ तदा भजिष्यसि त्वं मां कुब्जारूपेण ॥ पिंगले गच्छ
दासीस्वरूपेण तिष्ठ त्वं कंसवेश्मनि ५७ आयुःक्षये त्विमं देहं विसृज्य बहुभुक्तकम् ॥ इत्युक्त्वा
पिंगलां रामो ददावाज्ञां भयात्स्त्रियः ५८ शिक्षयामास द्वारस्थान् दासान् दासीर्विनिद्रिताः ॥ ततः
सीतां प्रबोध्याथ वेश्यावृत्तं न्यवेदयत् ५९ तच्छ्रुत्वा जानकी रुष्टा त्यक्त्वा पर्यंकमुत्तमम् ॥ राघवं
प्राह सक्रोधा कथं नाहं प्रबोधिता ६० तदैवाऽद्य मया ज्ञातमेकपत्नीव्रतं मृषा ॥ भुक्त्वाऽऽदौ
पिंगलां तूष्णीं त्वयाहं बोधिता ततः ६१ तां विसृज्य चिरादद्य ज्ञातं ते चरितं मया ॥ मृषा त्वया
प्रतिज्ञातं पुरा व्यासमुनेः पुरः ६२ एकपत्नीव्रतं मेऽस्ति कौसल्यासदृशी मम ॥ अन्या स्त्रीति
मृषा वाक्यं कत्थसे त्वं पुनःपुनः ६३ क्व गतं तद्वचस्तेऽद्य क्व गतं तद्व्रतं तव ॥ अद्यैव जीवितं
स्वीयं त्यजामि सरयूजले ६४ वेश्यायाः पृष्ठसंलग्नां शय्यां नाहं स्पृशाम्यहम् ॥ वेश्यासक्तं
स्वामिनं त्वां दृष्ट्वा द्वेषो भवेत्त्वयि ६५ मृतायां मयि यद्राज्यं वेश्यासक्तस्य ते भवेत् ॥ वेश्या-
सक्तपार्थिवस्य चिरं राज्यं न तिष्ठति ६६ इत्युक्त्वा राघवं नत्वा देहत्यागार्थमुद्यता ॥ ययौ
वेगेन सरयूं वस्त्रगेहात्तडित्प्रभा ६७ गच्छंतीं राघवो दृष्ट्वा मुक्तकच्छः प्रदुद्रुवे ॥ संभ्रमाज्जानकीं
धृत्वा भुजाभ्यां सैकतेऽमले ६८ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं मा रुष्ट त्वं विदेहजे ॥ शृणुष्व वचनं मे
त्वं दिव्यं ते प्रवदाम्यहम् ६९ मयि ते शपथैरद्य प्रत्ययो न भविष्यति ॥ दुर्घटं यद्ब्रवीषि त्वं
तद्दिव्यं प्रवदाम्यहम् ७० वद शीघ्रं जनकजे मा क्रोधं भज भामिनि ॥ इति रामवचः श्रुत्वा
जानकी प्राह राघवम् ७१ ॥ जानक्युवाच ॥ राम ब्रूयामहं किं ते येन दिव्यं ददासि मे ॥ अनल-
स्त्वन्मुखोद्भूतो नयने शशिभास्करौ ७२ वासस्ते जलधौ राम पृथ्वीयं विधृता त्वया ॥ शेषस्तल्प
स्तवैवाऽयं लक्ष्मणस्तिष्ठते बहिः ७३ शस्त्राणि त्वन्नखजानि[1] सर्वाण्यत्र न संशयः ॥ यद्यत्पश्यामि
तत्सर्वं तव रूपं न संशयः ७४ न दुर्घटं ते दिव्यार्थं किंचित्पश्यामि राघव ॥ किं ब्रूया-
मधुना तेऽत्र येन मे प्रत्ययो भवेत् ७५ एकमेवाऽस्ति जानेहं तत्कुरुष्व रघूत्तम ॥ इदानीमेव
स्वगुरुं समाहूय रघूद्वह ७६ पदयोस्तस्य शपथं कृत्वा ते प्रत्ययो मम ॥ भविष्यति न
संदेहस्तं कुरुष्व रघूत्तम ७७ इति सीतावचः श्रुत्वा प्रहस्य रघुनंदनः ॥ दास्या सौमि-
त्रिमाहूय वसिष्ठं प्रेषयत्तदा ७८ लक्ष्मणः शिबिकारूढः पुरद्वारांतिकं ययौ ॥ रामवाक्या-
द्द्वारपोऽपि द्वारमुद्घाटयत्तदा ७९ गत्वा पुर्यां लक्ष्मणः स गुरोर्द्वारि स्थिरोऽभवत् ॥ वसिष्ठ-

१ त्वन्मुखोद्भूतान्यासन्सर्वाण्यनेकश इतिपाठः ।

द्वारपो दास्या वसिष्ठाय न्यवेदयत् ८० निशीथे लक्ष्मणं द्वारमागतं त्वितिसंभ्रमात् ॥ अरुंधत्या वसिष्ठोऽपि तच्छ्रुत्वा विव्हलोऽभवत् ८१ निशीथे लक्ष्मणश्चात्र किमर्थं मां समागतः ॥ इतिविव्हलचित्तः स समाहूयाऽथ लक्ष्मणम् ८२ पप्रच्छ गमनस्याऽथ कारणं मुनिसत्तमः ॥ तं नत्वा लक्ष्मणः प्राह रामेण स्मारितोऽसि हि ८३ कारणं नात्र जानामि समुत्तिष्ठाधुनैव हि ॥ शिबिका तिष्ठते द्वाराद्बहिस्ते मुनिसत्तम ८४ इति श्रुत्वा रामवाक्यादरुंधत्याऽतिप्रार्थितः ॥ शिबिकायामरुंधत्या स्थित्वा शीघ्रं ययौ गुरुः ८५ तत्पृष्ठे शिबिकासंस्थः सौमित्रिस्त्वरितो ययौ ॥ रत्नदीपप्रकाशैश्च वेष्टितो वेत्रपाणिभिः ८६ समागतं गुरुं ज्ञात्वा प्रत्युद्गम्य रघूत्तमः ॥ दत्वासनं वसिष्ठाय सीतया प्रणनाम सः ८७ कृत्वा पूजां सविस्तारं वस्त्रैराभरणादिभिः ॥ कथयामास सकलं पिंगलावृत्तमादरात् ८८ कथयामास सीतायाः क्रोधवाक्यान्यपि प्रभुः ॥ दिव्यं दातुं न किंचिच्च दृष्टान्यत् सीतया मम ८९ विनिश्चितं ते पदयोर्दिव्यं तत्ते वदाम्यहम् ॥ मनसाऽपि न भुक्ता सा मया वेश्याथवा परा ९० इदं चेद्वचनं सत्यं स्पृशामि तर्हि त्वत्पदे ॥ इत्युक्त्वा राघवः शीघ्रं वसिष्ठपदयोः करौ ९१ स्वीयौ संस्थाप्य शिरसा प्रणनाम गुरुं पुनः ॥ तद्दृष्ट्वा लज्जिता सीता ज्ञात्वा शुद्धं रघूत्तमम् ९२ प्रणम्य मेऽपराधं तं क्षमस्वेति प्रसादयत् ॥ ततः सीता गुरोः पत्न्यै ददौ चित्राणि भक्तितः ९३ भूषणानि वराण्येव दिव्यवस्त्राणि सादरम् ॥ रामेण पूजितश्चापि वसिष्ठः पूर्ववत्प्रिया ९४ सहितः शिबिकासंस्थस्तुष्टः स्वीयगृहं ययौ ॥ ततः सीतां समालिंग्य रामो निद्रां चकार सः ९५ प्रभाते पिंगलां दास्या समाहूयाऽथ जानकी ॥ धिक्धिक्कृत्वा सखीभिस्तां ताडयामास बंधिताम् ९६ सीतोवाच तदा वेश्यां यस्मान्मेद्यापराधितम् ॥ भविष्यसि त्रिवक्रा त्वं मथुरायां हि कुत्सिता ९७ वेश्यया प्रार्थिता प्राह कृष्णस्त्वामुद्धरिष्यति ॥ श्रुत्वा तां बंधितां वेश्यां मोचयामास राघवः ९८ एवं नानाकौतुकानि चकार रघुनंदनः ॥ सीतां संरंजयामास स्वचरित्रैर्मनोरमैः ९९ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये विलासकाण्डे सीताक्रोधवर्णनं नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा सीतया रामः कुरुक्षेत्रं स्वबंधुभिः ॥ ययौ सूर्योपरागे वै स्नातुं पुष्पकसंस्थितः १ तत्र देवाः सगन्धर्वाः किन्नराः पन्नगा ययुः ॥ नानाऽश्रमेभ्यो मुनयः पार्थिवाश्च सहस्रशः २ तत्र स्नात्वा रवौ ग्रस्ते राघवः सीतया सह ॥ चकार नानादानानि हस्त्युष्ट्ररथवाजिनाम् ३ ततस्ते पार्थिवाः सर्वे नानोपायनपाणयः ॥ ययुस्ते राघवं द्रष्टुं राजपत्न्यश्च जानकीम् ४ अथ सीता राजपत्नीः समालिंग्य वरासने ॥ सखीभिर्मुनिदारैश्च सुखं चोपाविशत्तदा ५ एतस्मिन्नन्तरे तत्र सीतया पूजिता स्थिता ॥ लोपामुद्राऽब्रवीद्वाक्यं जानकीं रंजयन्मुदा ६ हे सीते कंजनयने धन्यासि गजगामिनि ॥ किंचिद्वर्णय रामस्य पौरुषं श्रुतितोषदम् ७ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा वर्णयामास जानकी ॥ स्वपाणिग्रहणात्पत्युः कुरुक्षेत्रावधिं कथाम् ८ लोपामुद्रापि तच्छ्रुत्वा विहस्य प्राह जानकीम् ॥ सर्वं योग्यं कृतं सीते राघवेण महात्मना ९ एक एव वृथा क्लेशः कृतस्तेनेति वेद्म्यहम् ॥ महान् श्रमः सेतुबंधे किमर्थं हि कृतः पुरा १० कथं न कथितं कुम्भजन्मने राघवेण हि ॥ क्षणार्त्तं चुलुके कृत्वा पीत्वेमं लवणार्णवम् ११ शुष्कं कृत्वा कपीन्मार्गो भविष्यदत एव हि ॥ वृथा ते श्रमिताः सर्वे वानराः सेतुबंधने १२ इति तस्या वचः श्रुत्वा सगर्वं जानकी तदा ७ लोपामुद्रां विहस्याह लोपामुद्रे पतिव्रते १३ सम्यक्कृतं राघवेण तत्सेतोर्बंधनं

वरम् ॥ तत्कारणं वदाम्यत्र शृणु त्वं स्वस्थमानसा १४ शृण्वंतिमाः समायाता मद्वाक्यं पार्थिवस्त्रियः ॥ वाणेन शोषणीयश्चेत्सागरो राघवेण हि १५ भविष्यन्ति तदा हत्या बह्वश्चेति शंकितम् ॥ उल्लंघनीयो जलधिश्चेद्भ्रमेण विहायसा १६ तदा रामं मनुष्यं च कथं ज्ञास्यति रावणः ॥ हनुमत्पृष्ठमारुह्य गन्तव्यं चेत्परे तटे १७ लंकां प्रति तदा राम पौरुषं किं वदन्ति हि ॥ यदि तीर्त्वा प्रगन्तव्यं बाहुभ्यां राघवेण हि १८ नोल्लंघनीयं विप्रस्य मूत्रं चेति विशंकितम् ॥ चेन्मुनिः कुंभजन्मा वै प्रार्थनीयः पतिस्तव १९ रामेण चुलुकं कर्तुं तदा तल्लवणांबुधेः ॥ मंत्रितं राघवेऽणापि तदा हृदि सविस्तरम् २० पीतोऽयं जलधिः पूर्वं श्रुतं क्रोधादगस्तिना मूत्रद्वाराद्बहिस्त्यक्तो यस्मात्क्षारत्वमागतः २१ सर्वदा मूत्रवत्क्षारः स कथं पातुमर्हति ॥ स ऋषिर्मम वाक्येन चुलुकं तु करिष्यति २२ भविष्यति ममाकीर्तिः सर्वत्र जगतीतले ॥ मूत्रपानं ब्राह्मणेन स्वकार्यार्थे निजोक्तिभिः २३ कारितं येन रामेण सोऽयं चेतीव शंकितः ॥ न मुनिं प्रार्थयामास राघवो धर्मतत्परः २४ एवं संमंत्र्य रामेण स्वकीर्त्यै सेतुबंधनम् ॥ कृतं केनापि न कृतं न कोप्यग्रे करिष्यति २५ येन रामेण जलधौ शिलाः संतारिताः पुरा ॥ सोऽयं दाशरथीरामश्चेति ख्यातिं गतो भुवि २६ इति सीतावचोभिः सा लोपामुद्रा जिता तदा ॥ तूष्णीमास क्षणं नारी सभायां लज्जिताऽभवत् २७ ततो विहस्य वैदेही लोपामुद्रां प्रपूजयत् ॥ मुनिपत्नीश्च संपूज्य प्रार्थयामास तां मुहुः २८ मयाऽपराधितं तेऽद्य तत्क्षमस्व पतिव्रते ॥ स्नेहात्प्रसंगतश्चोक्तं त्वदग्रे रामपौरुषम् २९ त्वद्भर्तुराशिषा रामे पौरुषं चेति वेद्म्यहम् ॥ इति संप्रार्थ्य ताः सर्वा मुनिपत्नीर्विसर्जयत् ३० पूजिता नृपपत्नीभिर्ययौ सीता रघूत्तमम् ॥ ततो रामोऽपि पृथ्वीशैः पूजितो गजवाजिभिः ३१ ययौ स नगरीं तुष्टः सीतया गरुडे स्थितः ॥ ये ये समागतास्तत्र कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ३२ ते सर्वे स्वस्थलं जग्मू रामदर्शनहर्षिताः ॥ रामोऽपि नगरीमध्ये पुरस्त्रीभिर्मुहुः पथि ३३ नीराजितः कुंभदीपैर्ययौ निजगृहं मुदा ॥ रेमे जनकनंदिन्या चिरकालं यथासुखम् ३४ एवं रामेण साकेतपुर्यामवनिकन्यया ॥ नानाक्रीडाकौतुकानि कृतान्यतिमहांत्यपि ३५ यथा कृता राघवेण सुखं क्रीडा तु सीतया ॥ तथैवोर्मिलया रेमे लक्ष्मणोऽपि यथासुखम् ३६ मांडव्या भरतश्चाऽपि रेमे रामो यथा स्त्रिया ॥ तथैव श्रुतकीर्त्याऽपि शत्रुघ्नः क्रीडनं व्यधात् ३७ एवं ते स्वीयपत्नीभिः पौराः क्रीडाः प्रचक्रिरे ॥ नानादेशवासिनश्च नाना द्वीपनिवासिनः ३८ रेमिरे तेऽपि पत्नीभिः स्वीयाभिर्मुदिताः सुखम् ॥ सीतया राघवो रेमे यथा गौर्या स शंकरः ३९ रामे शासति राज्येऽत्र न कोऽपि जगतीतले ॥ परदाररतो वेश्यागामी मादकवस्तुभुक् ४० न दरिद्री नैव रोगी चिंताग्रस्तो न विह्वलः ॥ न पापात्मा जडो नाऽसीन्न चोरो नाऽपि हिंसकः ४१ एवं शिष्य मया प्रोक्तं विलासचरितं वरम् ॥ सीतया रामचन्द्रस्य साकेते सौख्यदं नृणाम् ४२ विलासकांडमेतद्वै यः पठिष्यति मानवः ॥ प्रातःकाले च मध्यान्हे निशायां रामसन्निधौ ४३ स ज्ञेयो राघवः साक्षाद्भुवि मानवरूपधृक् ॥ विलासकांडपठनाद्धनार्थी धनमाप्नुयात् ४४ भोगानाप्नोति भोगार्थी पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ॥ विलासकांडमेतद्वै रामभक्त्यैकमानसः ॥ यः शृणोति नरःकश्चित्स सुखं प्राप्नुयाद्भुवि ४५ विलासकांडश्रवणान्नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ विलासकांडं परमं रम्यं जनमनोहरम् ४६ आनंददायकं चित्रं श्रुतिसौख्यप्रदं महत् ॥ ये पठंत्यथ शृण्वंति सर्वान्कामान् लभंति ते ४७ धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्मान्धनार्थी प्राप्नुयाच्छ्रियम् ॥ कामानाप्नोति कामार्थी मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् ४८ निशायां मंचके स्थित्वा निजपत्न्या पठेत्तु यः ॥

विलासकांडं षण्मासं तस्य पुत्रो भविष्यति ४९ अथवा मंचके व्यासं सन्निवेश्याऽथ तत्पुरः ॥ द्वितीये मंचके स्थित्वा स्वयं दयितया सह ५० यः शृणोति निशायां हि विलासाख्यं मनोरमम् ॥ एतत्कांडं पवित्रं च नवमासान् पुनः पुनः ५१ तस्यापुत्रस्य पुत्रः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ पुत्रार्थमेव श्रोतव्यं मञ्चके ह्युपविश्य च ५२ श्रोतव्यं नान्यकामेषु मंचकस्थैर्नरैः कदा ॥ विलासकांडमेतद्वै स्त्रीकामाद्यः पठेन्नरः ५३ सभार्यां प्राप्नुयाद्रम्यां नव मासैर्न संशयः ॥ कुमारी शृणुयादेतत्पत्यर्थं कांडमुत्तमम् ५४ पुनः पुनस्तु षण्मासं लभिष्यति वरं पतिम् ॥ विलासकांडमेतद्वै याः शृण्वन्ति वराः स्त्रियः ५५ सौभाग्यलक्ष्म्या न कदा ता विहीना भवन्ति हि ॥ भर्तुरायुष्यवृद्ध्यर्थं स्त्रीभिश्च स्नानपूर्वकम् ॥ श्रवणीयं विलासाख्यमेतत्कांडं मनोरमम् ५६ रम्यं विचित्रं मधुरं पवित्रं विलासकांडं हि यथेक्षुदंडम् ॥ पाठादिना पापचयप्रदण्डं धर्मैककुण्डं भवरोगदण्डम् ५७ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये विलासकांडे कुरुक्षेत्रयात्रावर्णनं नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ विलासकांडे सर्गा आनंदरामायणे नवैव चोद्दिष्टाः ॥ अष्टसप्तत्युत्तराः षट्शतश्लोकाः पापानुदः प्रोक्ताः ॥ १ ॥

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे जन्मकांडं प्रारंभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥
अथ रामः सीतया स साकेते बंधुभिश्चिरम् ॥ क्रीडां चकार विविधां दुर्लभां त्रिदशैरपि १ एकदा
रघुवीरस्तु सोंतर्वत्नीं विदेहजाम् ॥ ज्ञात्वा धात्रीमुखात्तुष्टो ददौ दानान्यनेकशः २ ब्राह्मणान्
भोजयामास कोटिशः प्रत्यहं मुदा ॥ चकार नानालंकारान्नवीनान्रत्ननिर्मितान् ३ सीतायै दिव्य-
वासांसि हेमतन्तूद्भवानि च ॥ हरितान्यथ पीतानि रक्तानि चित्रितान्यपि ४ कारयित्वाऽथ
कुशलैर्जनैः सूक्ष्माणि राघवः ॥ विस्तृतान्यतिदीर्घाणि पुष्पवत्सु लघून्यपि ५ महार्घाण्यतिरम्याणि
ददौ पत्न्यै मुदान्वितः ॥ अथ मासे द्वितीयेऽन्हि रामो द्विजवरैः सह ६ वसिष्ठेन पुंसवनसंस्कारं
विधिपूर्वकम् ॥ स चकारोत्सवैर्दिव्यैः सीतायाः परमादरात् ७ सुमेधां जनकं चापि समाहूय
सविस्तरम् ॥ जनकः परमस्तुष्टः सोंतर्वत्नीं निजां सुताम् ८ दृष्ट्वा पुंसवनोत्साहे सीतारामौ मपू-
जयत् ॥ नानालंकारवासांसि हेमतन्तूद्भवानि च ९ हरितान्यथ पीतानि सूक्ष्माण्यऽथ लघूनि च ॥
विस्तीर्णान्यऽथ दीर्घाणि सीतायै स ददौ मुदा १० हस्त्युष्ट्ररथतुरगान् दासीर्दासान्मनोरमान् ॥
शिबिकाश्चाऽपि वासांसि ददौ रामाय सादरम् ११ एवं संपूज्य श्रीरामं सीतां च जनकः स्त्रिया ॥
सम्मानितो राघवेण ययौ स्वां मिथिलां पुरीम् १२ अथ रामः सीतया स रेमे सन्तुष्टमानसः ॥
गर्भातिभाराक्रांता सा सीता संन्यस्तभूषणा १३ पांडुवर्णानना दीना कृशाऽपि नितरां बभौ ॥
एकदा राघवं धात्र्याः सूचयामास जानकी १४ ममेच्छाऽऽराममध्येऽद्य रंतुमस्ति त्वया
सह ॥ तथोपवनमध्येऽपि साकेतनगराद्बहिः १५ तद्धात्र्या स्वात्प्रियावाक्यं श्रुत्वा चाहूय
लक्ष्मणम् ॥ रामोब्रऽवीच्छुभां वाचं मधुरां स्मितपूर्विकाम् १६ हे सौमित्रेऽद्य सीताया
जाताऽऽरामस्पृहास्ति हि ॥ मया रंतुं ततस्त्वं हि सूचितोऽसि मयाऽधुना १७ तथेति रामवाक्यं
सोऽप्युररीकृत्य लक्ष्मणः ॥ गत्वा सभायामाहूय त्वरयामास सेवकान् १८ चित्रोष्णीषान्
वेत्रपाणीन् प्राह वाक्यं स्मिताननः ॥ कथनीयं हट्टमध्ये ह्यारामं याति जानकी १९ राघ-
वेण ततो यूयं वणिजस्त्वरयंत्विति ॥ ततः सौमित्रिवचनाच्छ्रुत्वा ते वेत्रपाणयः २० चित्रो-
ष्णीषा रुक्मदण्डा राजमार्गे चतुष्पथे ॥ हट्टे वीथ्यामूर्ध्वहस्तास्तदा प्रोचुर्महास्वरैः २१ पौराश्च
वणिजः सर्वे तथाऽन्ये व्यवसायिनः ॥ शृण्वंतु हृष्टहृदयाः सीतोद्यानं प्रगच्छति २२ राघवेणा-
ऽभ्यनुज्ञातैर्भवद्भिर्गम्यतां पुरः ॥ एवं सर्वान्निवेद्याऽथ जग्मुस्ते लक्ष्मणं चराः २३ दूतानाज्ञाप-
यामास पुनः सौमित्रिरादरात् ॥ वासोगेहानि चित्राणि ह्यारामेषु समंततः २४ कल्पनीयानि वेगेन
शोधनीया भुवः शुभाः ॥ जलयंत्राणि सर्वाणि शोधनीयानि सादरम् २५ नानामांगल्यवस्तूनि
सुगंधीनि महांति च ॥ स्थापनीयानि वै तत्र वस्त्राण्यतिलघूनि च २६ एवमादीन्यनेकानि कल्प-
नीयानि सादरम् ॥ शृंगारणीयाः प्रासादाः सर्वे ह्यारामसंभवाः २७ दिव्यवस्त्रैस्तोरणाद्यैर्मुक्तागुच्छै-
र्विराजिताः ॥ तथेति दूतास्ते सर्वे तथा चक्रुस्त्वरान्विताः २८ लक्ष्मणो राघवं गत्वा नत्वा तं
प्राह सादरम् ॥ उद्योगसमयोऽद्यैव वर्तते रघुनन्दन २९ कुर्यां सिद्धं हि किं यानं सीतायास्तव
वा विभो ॥ तत्सौमित्रेर्वचः श्रुत्वा जानकीं राघवोऽब्रवीत् ३० सीते यानं वदाऽद्य त्वं यत्ते मनसि

रोचते ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा शिबिकां प्राह जानकी ३१ रामोऽपि रोचयामास शिबिकामेव वै तदा ॥
तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणश्चाऽपि शिबिके रत्नभूषिते ३२ हेमतन्तुकृतैर्वस्त्रैः सर्वत्र वेष्टिते शुभे ॥ आनया-
मास दूतैः सन्मुक्ताजालविराजिते ३३ आरुरोहाथ श्रीरामः शिबिकां परया मुदा ॥ ततः सीता
पांडुरांगी परिमेयविभूषणा ३४ कृशांगयष्टिर्दासीभिर्दत्तहस्ता ययौ शनैः ॥ शिबिकामारुरोहाथ पृष्ठ-
लग्नोपबर्हणा ३५ दासीभिर्वीजिता चाऽपि धृताशोकोपबर्हणा ॥ दधार शिबिकागुच्छं हेमतन्तुविनि-
र्मितम् ३६ विगुंफितं च मुक्ताभिः सीता स्वीयकरेण तम् ॥ मुक्ताजालगवाक्षैश्च पश्यन्ती सा
मुहुर्मुहुः ३७ राजमार्गगतान्येव कौतुकानि समन्ततः ॥ ददर्श नृत्यं वेश्यानां सखीभिः परितो
वृता ३८ ततस्ते वंधवः सर्वे वन्धुपत्न्यश्च मातरः ॥ शिबिकामुपसंविष्टा दिव्यासु च पृथक्
पृथक् ३९ अग्रे ते भ्रातरस्सर्वे ततस्सर्वाश्च मातरः ॥ सीताद्या वन्धुपत्न्यश्च सर्वेषां पुरतो गुरुः ४०
एवं ते प्रययुस्सर्वे पश्यन्तो राघवं मुहुः ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च नेदुर्वाद्यान्यनेकशः ४१ तुष्टुवुर्वंदिनस्सर्वे
सीतां च रघुनायकम् ॥ एवं नानासमुत्साहैरारामं स ययौ मुदा ४२ राघवः सीतया युक्तः सैन्यैः
सर्वत्र वेष्टितः ॥ विवेश वासो गेहं स ससीतो रघुनन्दनः ४३ वासोगेहेषु सर्वे ते तस्थुः पौराः सम-
न्ततः ॥ हट्टाः समन्ततश्चासन्ननृतुर्वारयोषितः ४४ वासोगेहस्य सीमाया भित्तयो वस्त्रनिर्मिताः ॥ पंच-
क्रोशमितायामाश्चासन् विस्तारतोऽपि च ४५ पंचक्रोशमिताऽऽरामे यत्र रेमे विदेहजा ॥ ददर्श जानकी
सम्यगारामं नृपसौख्यदम् ४६ रसालयं रसालैस्तैरशोकैः शोकवारणम् ॥ तालैस्तमालैर्हिन्तालैः
शालैः सर्वत्र शालितम् ४७ खर्जूरैः खर्जूराकारं श्रीफलैः श्रीफलं किल ॥ गुरुश्रियं त्वगुरुभिः
कपिपिंगं कपित्थकैः ४८ वनश्रियः कुचाकारैर्लकुचैश्च मनोरमम् ॥ सुधाफलसमारंभि रंभाभिः परि-
भाषितम् ४९ सुरंगैश्चापि नारिंगैरंगमंडपवच्छ्रियः ॥ वानीरैश्चाऽपि जंबीरैर्बीजपूरैः प्रपूरितम् ५० मंदां-
दोलितकर्पूरकदलीदलसंज्ञया ॥ विश्रामाय श्रमापन्नानाह्वयंतमिवाध्वगान् ५१ पुन्नाग इव पुन्नागपल्लवैः
केशपल्लवैः ॥ कलयंतमिवालोलैर्मौक्तिकास्तवकस्तनम् ५२ विदीर्णदाडिमैः स्वांतं दर्शयंतं नु रागवत् ॥
माधवीमधुरूपेण श्लिष्यंतमिव कानने ५३ उदुंबरैरंबरगैरनंतफलशालिभिः ॥ ब्रह्मांडकोटिविभ्रांत-
मनंतमिव सर्वतः ५४ पनसैर्वननासाग्रैः शुकनासैः पलाशकैः ॥ फलाशनादिरहिणां पत्रत्यक्तैरि-
वावृतम् ५५ कदंबवादिनो नीपान्दृष्ट्वा कंटकितैरिव ॥ समंततो भ्राजमानं कदंबककदंबकैः ५६
नमेरुभिश्च मेरौ च शिखरैरिव राजितम् ॥ राजादनैश्च मदनैः सदनैरिव कामिनाम् ५७ समंततः
पटुवटैरुच्चैः पटकुटीकृतम् ॥ कुटजैस्तबकैर्भांतमधिष्ठितबकैरिव ५८ करमर्दैः करीरैश्च करंजैश्च करं-
बकैः ॥ सहस्रकरवद्भातमर्थिसत्पुरुषैः करैः ५९ नीराजितमिवाद्वीपे राजचंपककोरकैः ॥ सपुष्प-
शाल्मलीभिश्च जितपद्माकरश्रियम् ६० क्वचिच्चलदलैरुच्चैः क्वचित्कांचनकेतकैः ॥ कृतमालैर्नक्तमालैः
शोभमानं क्वचित् क्वचित् ६१ कंकुवंधुर्जीवैश्च पुत्रजीवैर्विराजितम् ॥ सतिंदुकेंगुदीभिश्च करुणैः
करुणालयम् ६२ गलन्मधूककुसुमैर्वराल्पधरं हरम् ॥ स्वहस्तमुक्तमुक्ताभिरर्चयंतमिवानिशम् ६३
सर्जार्जुनांजनैर्वाजिव्यंजनैर्वाज्यमानवत् ॥ नालिकेरैः सखर्जूरैर्वृन्तच्छत्रमिवांबरे ६४ अमंदैः पिचु-
मंदैश्च मंदारैः कोविदारकैः ॥ पाटलानिनिर्णायांटाशाखोटैः करहाटकैः ६५ उदुंबैश्चाऽपि सेहुंडैर्गुडै-
पुष्पैर्विराजितम् ॥ वकुलैस्तिलकैश्चैव तिलकांकितमस्तकम् ६६ अक्षैः प्लक्षैः सल्लकीभिर्देव-
दारुहरिद्रुमैः ॥ सदाफलसदापुष्पवृक्षवल्लिविराजितम् ६७ एलालवंगमरिचकुलंजनवनावृतम् ॥

१ विश्रामयंतमध्वगानितिपाठः । २ अपि कोविदैः इतिपाठः । ३ सेहुंडैरर्कैर्गुडपुष्पकैरितिपाठः ।

जंब्वाम्रातकभल्लातशेलुश्रीपर्णिवर्णितम् ६८ शाकशंखवनै रम्यं चंदनै रक्तचंदनैः ॥ हरीतकीकर्णिकारधात्रीवनविभूषितम् ६९ द्राक्षावल्लीनागवल्लीकर्णावल्लीशतावृतम् ॥ मल्लिकायूथिकाकुंदमदयंतिसुगंधितम् ७० तुलसीवृक्षखंडैश्च शिग्वगस्तिद्रुमैर्युतम् ॥ भ्रमद्भ्रमरमालाभिर्मालतीभिरलंकृतम् ७१ अलिच्छलागतं कृष्णं गोपी रंतुमनेकशः ॥ सुगंधवातं सुखदं कामसञ्जनकं परम् ७२ नानामृगगणाकीर्णं नानापक्षिनिनादितम् ॥ नानासरित्सरःस्रोतैः पल्वलैः परितो वृतम् ७३ उत्सृजंतमिवार्थं वै पतत्पुष्पैरितस्ततः ॥ केकिकेकारवैर्दूरात्कुर्वंतं स्वागतं किल ७४ एतादृशं ह्युपवनं जानकी तद्ददर्श सा ॥ तुष्टाऽभूद्दर्शनेनैव विचचार त्वितस्ततः ७५ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये जन्मकांडे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ अथ सीता राघवेण रम्योपवनभूमिषु ॥ क्रीडाश्चकार विविधास्त्रिदशैरपि संस्तुताः १ कदा वनांतःप्रासादे कदा वस्त्रगृहेष्वपि ॥ कदाम्रवृक्षच्छायायां कदा पुष्पवनेषु सा २ कदा सा जलयंत्राणां समीपस्य वरासने ॥ कदा सरोवरतटे कदा नद्यास्तटेऽपि च ३ नौकास्था शरयूतोये सा रामेणाऽकरोत्कदा ॥ कदा रात्रौ जलक्रीडां सा दिवाऽपि कदा मुदा ४ कदा तटाके नौकास्था कदा रंभावनेषु सा ॥ कदा वृक्षोर्ध्वगेहेषु कदोशीरगृहेष्वपि ५ कदा सा शरयूनद्यां निर्मितेषु गृहेषु सा ॥ कदा कृत्रिमगेहेषु पुष्पगेहेषु सा कदा ६ कदा सा चित्रशालायां पुष्पके वा कदा मुदा ॥ कदा सा केतकीखंडे कदैकस्तंभसद्मनि ७ कदा नौकोर्ध्वगेहस्था सरय्वाः सैकते कदा ॥ एकस्तंभोर्ध्वगेहेऽपि सखीभिः परिवेष्टिता ८ कदा रामेण रहसि कदांदोलकसंस्थिता ॥ पर्यंकचक्रमध्यस्था कदा सा दाडिमीवने ९ वृक्षसंबद्धपर्यंकसंस्थिता राघवेण हि ॥ चकार सा कदा क्रीडां पांडुरांगी पृथूदरी १० हरिद्वस्त्रयुतारक्तकंचुक्या जानकी बभौ ॥ गोपयित्वा निजं देहं सीता वृक्षदलैर्घनैः ११ चकार व्याकुलं रामं विनोदेन स्मितानना ॥ ज्ञात्वात्मानं राघवेण दृष्टां सम्यग्विविच्य च १२ दुद्राव संभ्रमाद्रामं तत्कंठे दोर्लतेऽकरोत् ॥ एवं सीताराघवयोः क्रीडनं परमाद्भुतम् १३ विस्तारेणेह को वक्तुं समर्थः पृथिवीतले ॥ एक एव समर्थोऽभूद्वाल्मीकिमुनिसत्तमः १४ शतकोटिमितं येन चरितं वर्णितं तयोः ॥ सारं सारं मया यस्माद्विविच्य त्वां प्रवर्ण्यते १५ वारस्त्रीणां कदा नृत्यं सीताऽऽरामे ददर्श सा ॥ कदा शुश्राव वाद्यानि मञ्जुलानि महांति च १६ कदा चित्रकथा रम्याश्चेंद्रजालानि वा कदा ॥ कदा वंशारोहणादिकौतुकानि ददर्श सा १७ कदा स्तंभोद्भवं दिव्यं ददर्श कौतुकं महत् ॥ कदा कलानां कौशल्यं सूत्रबंधैर्विनिर्मितम् १८ कदा कृत्रिमहस्त्यादिनानारूपाणि वै पतेः ॥ सीता ददर्श कुशलैर्धृतान्यात्मयुतान्यपि १९ एवं सीताऽऽराममध्ये मासमेकं निनाय सा ॥ ययौ रामेण नगरीं नृत्यगीतादिभिः शनैः २० सौधस्थाभिः पुरस्त्रीभिर्वर्षिता कुसुमादिभिः ॥ नीराजिता कुंभदीपैर्दीपैर्दध्योदनोद्भवैः २१ माषतैलसर्पपाद्यैर्नानाबलिभिरादरात् ॥ ययौ निजगृहं सीता राघवेण समन्विता २२ एवं नानाकौतुकैश्च नानादोहदपूरणैः ॥ रामस्तां रंजयामास सापि रामं स्वलीलया २३ षष्ठे मासे त्वथ प्राप्ते सीताया राघवो मुदा ॥ सीमन्तोन्नयनं विप्रैर्वसिष्ठेन चकार सः २४ सुमेधां जनकं चाऽपि समाहूयादरेण हि ॥ ददौ दानान्यनेकानि ब्राह्मणेभ्यो रघूत्तमः २५ जनकः पूजयामास रामं स्त्रीबन्धुसंयुतम् ॥ कौशल्यादींश्च साकेतवासिनो वसनादिभिः २६ पौराश्च सुहृदः सर्वे [illegible] ॥ [illegible]

१ कृत्रिममत्स्यादीति पाठः ।

पृथाङ्क्ङ्न्युः श्रीरामादिभिरुत्सवैः २७ नानावाद्यनिनादैश्च वारस्त्रीनृत्यगायनैः ।। स्त्रीमुक्तपुष्पवर्षाभि-र्नानाकौतुकदर्शनैः २८ नानादेशनिवासिन्यः कोटिशस्ता नृपस्त्रियः ।। समाजग्मुरयोध्यायां सा तां द्रष्टुं मुदान्विताः २९ तासां सैन्यैश्च सर्वत्र वेष्टिता नगरी वभौ ।। ताः सर्वा नृपपत्न्यश्च सीतायाः परमान् वरान् ३० दोहदान् पूरयामासुर्दिव्यान्नादिभिरादरात् ।। ददुर्वस्त्राण्यलंकारान् दिव्यांश्चि-त्रविचित्रितान् ३१ स्वस्वदेशोद्भवैर्दिव्यैर्नानावस्तुभिरादरात् ।। जानकीं पूजयामासुस्ताः सर्वाः पार्थिवस्त्रियः ३२ स्थित्वा ता मासमेकं तु जग्मुर्देशं निजं निजम् ।। अथैकदा तु श्रीरामः सुमेधां जनकं तथा ३३ सीतायाः पुरतः प्राह गुह्यं रहसि हृत्स्थितम् ।। सीतामदृष्ट्वा सान्निध्ये क्षणाच्च विरहेण ताम् ३४ मयागत्य तन्मुखेन्दुसुधया स्वास्थ्यमाप्यते ।। आत्मानं विव्हलं दृष्ट्वा सीतासान्नि-ध्यमाश्रये ३५ अधुना जानकीं दृष्ट्वा कामो मेऽतीव वाधते ।। पंचमासोर्ध्वतः संगं गर्हयन्ति मुनी-श्वराः ३६ प्रसूत्यग्रे पंचमासैस्त्रीस्वास्थ्यं प्राप्यते पुनः।। पंचमासैर्विना संगाद्दंपत्योः क्षीणतेरिता ३७ अत्र किं करणीयं हि वद त्वं श्वशुराऽद्य माम् ।। चेत्प्रेषणीया सीतेयं मिथिलां प्रति वै मया ३८ तर्हि तत्राऽपि मे गन्तुं भविष्यति समुद्यमः ।। किंचित्कालं तु सीताया वियोगो येन मे भवेत् ३९ उपायः स विधातव्यश्चिंतितोऽस्ति मयाऽपि च ।। लोकापवादभीत्याहं रजकोक्तच्छलादपि ४० गंगाया दक्षिणे तीरे वाल्मीकेराश्रमे शुभे ।। त्यजामि जानकीं शुद्धां किंचित्कालांतरात्पुनः ४१ एनां समानयिष्यामि प्रत्ययं मां प्रदास्यति ।। ततोऽनया चिरं कालं नानाभोगान् भजाम्यहम् ४२ जनकाऽद्य त्वया तत्र निजपत्न्या सुमेधया ।। वाल्मीकेराश्रमे गत्वा स्थेयं वर्षाणि पंच वै ४३ तथेत्यंगीचकाराऽथ जनकोपि सुमेधया ।। सीताप्यंगीचकाराऽथ विहस्य तद्वचः पतेः ४४ अथ रामो ददावाज्ञां सस्त्रियं जनकं मुदा ।। स गत्वा मिथिलां राज्ये स्वीयं संस्थाप्य मंत्रिणम् ४५ ययौ सुमेधया शीघ्रं वाल्मीकेराश्रमं मुदा ।। किंचिद्दासीदाससैन्यवाजिवारणवेष्टितः ४६ नानोपचा-रान्सीतार्थं संगृह्य शकटादिभिः ।। चकार गेहं विपुलं वाल्मीकस्य सुखावहम् ४७ सर्वसंपत्तिसंयुक्तं वहुगोमहिषीयुतम् ।। पूरितं धान्यसंघैश्च वस्त्रैराभरणादिभिः ४८ कासारोपवनारामपुष्पवाटिंशता-वृतम् ।। गवाक्षैश्चंद्रकांतानां कपाटैश्च समन्वितम् ४९ कृष्णागुरुसकर्पूरोशीरमाल्यादिमोदितम् ।। कांचनशृंखलावद्धरत्नपर्यंकमंडितम् ५० हंसपारावतपिककेकीशुकनिनादितम् ।। मुक्तागुच्छविता-नाद्यैः शोभितं चित्रचित्रितम् ५१ एवं मनोहरं गेहं सीतार्थं जनकोऽकरोत् ।। श्रीः साक्षाद्यंतुमुद्युक्ता यस्मिन्निवसितुं चिरम् ५२ किं दुर्लभं हि तत्राऽस्ति वर्णनीयं मयाऽद्य किम् ।। यस्या नेत्रकटाक्षेण शक्रा-दीनां विभूतयः ५३ वाल्मीकये सर्ववृत्तं जनकोऽपि न्यवेदयत् ।। मुनिश्चाप्यतिसंतुष्टो मेने स्वतपसः फलम् ५४ ।। ।। इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये जन्मकांडे द्वितीयः सर्गः ।। २ ।।

।। श्रीरामदास उवाच ।। अथ रामं तु कौसल्याऽब्रवीद्रहसि संस्थितं ।। सीतां सीमोल्लं-घनार्थं शीघ्रं प्रेषय राघव १ तन्मातुर्वचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा सविस्तरात् ।। स लक्ष्मणो निजामंवां प्राहयन्मन्त्रितं पुरा २ वाल्मीकेराश्रमे सीतात्यागादि च सकारणम् ।। अथ मासेऽष्टमे प्राप्ते रामो राजीवलोचनः ३ एकांते जानकीं प्राह वीजितो लक्ष्मणेन हि ।। कल्पयित्वामिषं देवि रजकोक्तिं त्वदाश्रयम् ४ त्यजामि त्वां वने लोकवादाद्भीत इवाऽपरः ।। त्रिमासात्पंचमासाद्वा सप्तमासात्सु-वुद्धिभिः ५ अंतर्वत्नी न गम्येति शास्त्राज्ञां रजकच्छलात् ।। त्वां त्यक्त्वा पालयि-

ष्यामि निकटे वस्तुमक्षमः ६ त्वां दृष्ट्वा चंद्रवदनां कामो मेऽतीव बाधते ॥ त्वद्वियोगस्तु निर्बंधा-
द्दिनामेऽत्र कथं भवेत् ७ तस्मात्कृतोऽयं निर्बंधः सत्यं विद्धि मनोरमे ॥ पंचवर्षानंतरेण पुनरागत्य
मेंतिकम् ८ लोकानां प्रत्ययार्थं त्वं शपथं हि करिष्यसि ॥ भूमेर्विवरमार्गेण स्थित्वा सिंहासनोपरि
९ यदा गच्छसि पातालं जगत्या पूजिता तदा ॥ भुवं स्तुत्वा भीषयित्वा त्वामंके स्थापयाम्यहम्
१० पुत्राभ्यां च मया सीते ततो भोगानवाप्स्यसि ॥ मत्तस्त्वेकः कुशो ज्येष्ठस्तव पुत्रो भविष्यति ११
मुनेस्तपःप्रभावेण भविष्यत्यपरो लवः ॥ वाल्मीकेराश्रमे चैवं कुमारौ द्वौ भविष्यतः १२ अग्रे
गत्वा च त्वत्पित्रा त्वद्योग्यं च गृहादिकम् ॥ स सुमेधेन सकलं कृतमस्ति ममाज्ञया १३ कुरुष्वा-
ऽद्य मया यत्त्वामुच्यते जनकात्मजे ॥ सात्विकी त्वं यथापूर्वं दंडके गौतमीतटे १४ मद्वामांगे स्थिता
तद्वन्मे वामांगे वसाऽधुना ॥ वाल्मीकेराश्रमे गंतुं गुणद्वयविमिश्रिता १५ भूत्वा त्वमाश्रमे स्थित्वा
मद्वियोगं प्रदर्शय ॥ तत्राऽपि त्वां कुशोत्पत्तौ दास्यामि दर्शनं रहः १६ तथेति रामवचनाज्जानकी
सा स्मितानना ॥ रजस्तमोमयीं स्वीयां छायां निर्माय सादरम् १७ श्रीराघवस्य वामांगे सत्त्वरू-
पालयं ययौ ॥ ततो रामः सभां गत्वा रात्रौ ज्ञानैकविग्रहः १८ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्बलमुख्यैर्वयोधिकैः॥
समंततो वेष्टितः संस्तस्थौ सिंहासनोपरि १९ तत्रोपविष्टं राजानं सुहृदः पर्युपासिरे ॥ हास्यप्रायकथा-
भिश्च हासतंयः स्थिताः प्रभुम् २० कथाप्रसंगात्पप्रच्छ रामो विजयनामकम् ॥ पौरा
जानंपदा वा मे किं वदंति शुभाशुभम् २१ सीतां तां मातरं वा मे भ्रातॄन्वा कैकयीमथ ॥ न भेतव्यं
त्वया ब्रूहि शापितोऽसि ममोपरि २२ इत्युक्तः प्राह विजयो देव सर्वे वदंति ते ॥ कृतं सुदुष्करं
कर्म रामेणाविदितात्मना २३ तथाप्येवं वदन्ति त्वां जनास्तत्ते वदाम्यहम् ॥ किं तु हत्वा दशग्रीवं
सीतामाहृत्य राघवः २४ अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा स्ववेश्म प्रत्यपादयत् ॥ कीदृशं हृदयं तस्य सीतासंभो-
गजं सुखम् २५ या हृता विजने पूर्वं रावणेन वने तदा ॥ अकस्मादपि दुष्कर्म योषित्स्वमर्षदं
भवेत् २६ यादृग्भवति वै राजा तादृश्यो नियताः प्रजाः ॥ इति नानाविधा वाचः प्रवदंति
पुरौकसः २७ अन्यत्किंचित्प्रवक्ष्यामि सांप्रतं रजकोदितम् ॥ दुर्मार्गगां स्वरजकीं भार्यां क्रोधवशेन
सः २८ रजकः प्राह भो रंडे सोऽहं रामो न मैथिलीम् ॥ रावणस्य गृहे स्पष्टं स्थितामंगीचकार
यः २९ यथेच्छं गच्छ रंडे त्वं नाऽहं रामवदाचरे ॥ गच्छता च मया मार्गे रजकेन समीरितम्
३० इति राम श्रुतं पूर्वं त्वया पृष्टं निवेदितम् ॥ यत्पश्यसि हितं चाऽत्र तत्कुरुष्व रघूत्तम ३१
श्रुत्वा तद्वचनं रामः स्वजनान्पर्यपृच्छत ॥ तेऽपि नत्वाऽब्रुवन् राममेवमेतन्न संशयः ३२ ततो
विसृज्य सचिवान्विजयं सुहृदस्तथा ॥ आहूय लक्ष्मणं रामो वचनं चेदमब्रवीत् ३३ लोकापवा-
दस्तु महान्सीतामाश्रित्य मे भवेत् ॥ सीतां प्रातस्समानीय वाल्मीकेराश्रमांतिके ३४ त्यक्त्वा शीघ्रं
रथेन त्वं पुनरायाहि लक्ष्मण ॥ वक्ष्यसे यदि वा किंचिदत्र मां हतवानसि ३५ छित्वा सीताभुजं
लोकप्रत्ययार्थं समानय ॥ इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामो कैकेयीं द्रष्टुमाययौ ३६ एतस्मिन्नन्तरे सीतां
कैकेयी रहसि स्थिता ॥ पप्रच्छ कौतुकात्सीते भित्तौ लेख्य दशाननम् ३७ मामत्र दर्शयस्वाऽद्य
तां प्राह जानकी तदा ॥ मयावलोकिते नैव कदाऽपि स दशाननः ३८ यदा हर्तुं पंचवट्यां मां
प्राप्तो गौतमीतटे ॥ तदा दृष्टस्तदंगुष्ठो मया दक्षिणपादजः ३९ तत्सीतावचनं श्रुत्वा कैकेयी प्राह
तां पुनः ॥ यथा दृष्टस्त्वयांगुष्ठस्तथा भित्तौ लिखस्व हि ४० तथेति जानकी लेख्य तदंगुष्टं भया-
नकम् ॥ कैकेय्यै दर्शयामास तामामंत्र्य गृहं ययौ ४१ अंगुष्ठोपरि कैकेय्या यः

लिखितः स्वेन हस्तेन रामं द्रष्टुं कुबुद्धितः ४२ तावद्रामं समायातं दृष्ट्वा सा संभ्रमान्विता ॥ भित्यंतिके राघवाय ददावासनमुत्तमम् ४३ रामोऽपि नत्वा कैकेयीमासने संस्थितोऽभवत् ॥ ददर्श भित्तौ लिखितं चित्रितं तं दशाननम् ४४ रामः पप्रच्छ केनाऽत्र लिखितोऽयं दशाननः ॥ कैकेयी कथयामास सीतया लिखितस्त्विति ४५ यत्र यत्र मनोलग्नं स्मर्यते हृदि तत्सदा ॥ स्त्रियाश्चरित्रं को वेत्ति शिवाद्यामोहिताः स्त्रिया ४६ कैकेयीवचनं चेत्थं श्रुत्वा रामो महामनाः ॥ सीताश्रयं सभावृत्तं कैकेयीमाह विस्तरात् ४७ लक्ष्मणेन त्यजाम्येव श्वः सीतां जान्हवीतटे ॥ सीताभुजं वने छित्त्वा समानीयात्र मद्गिरा ४८ सौमित्रिस्त्वां तथा पौरान्दर्शयिष्यति निश्चयात् ॥ सीतया लिखितो यस्मात्स्वभुजेन दशाननः ४९ स्त्रीहत्याभयमालक्ष्य तद्वधे लक्ष्मणो मया ॥ न चोदितश्च तां हिंस्रा भक्षयिष्यंति वै क्षणात् ५० इति रामवचः श्रुत्वा कैकेयी मुदिताऽभवत् ॥ सीताया विरहाद्रामो नेदं राज्यं प्रशास्यति ५१ सेवार्थं रामचंद्रस्य लक्ष्मणोऽपि न शास्यति ॥ तदा श्रीरामवाक्येन भरतो मे प्रशास्यति ५२ इति संचिंत्य हृदये कैकेयी मुदिताऽभवत् ॥ रामोऽपि नत्वा कैकेयीं सुमित्रां स्वां च मातरम् ५३ सभावृत्तं च कैकेयी गेहे यज्जातमादरात् ॥ श्रावयामास सकलं वृत्तं सीताश्रयं प्रभुः ५४ नत्वा सुमित्रां कौसल्यां रामः सीतागृहं ययौ ॥ सीतया दत्तपाद्यार्घ्यासनमंगीचकार सः ५५ सभावृत्तं च कैकेयी गेहे यद्दृष्टमादरात् ॥ श्रावयामास तत्कृत्स्नं वृत्तं तां जानकीं मुदा ५६ तच्छ्रुत्वा जानकी प्राह कैकेय्या वचनान्मया ॥ अंगुष्ठ एव लिखितस्तयोर्ध्वं लिखितो धिया ५७ अंगुष्ठस्याऽनुरूपेण दशास्यो दुष्टबुद्धितः ॥ तत्सीतावचनं श्रुत्वा जानकीमाह राघवः ५८ कौटिल्यबुद्धिं कैकेय्याः समग्रां वेद्म्यहं प्रिये ॥ इत्युक्त्वा राघवः सीतामालिंग्याऽऽस्यं चुचुंब सः ५९ सीतया हेमपर्यंके भुक्त्वा भोगान्सुपुष्कलान् ॥ विनोदार्थं रघुपतिः प्राह रात्रौ विदेहजाम् ६० स्त्रीणां सीते सगर्भाणां वांछितं वांछते मनः ॥ का ते वांछा वदस्व त्वं तत्ते दास्याम निश्चितम् ६१ इति रामवचः श्रुत्वा भावि कार्येण यंत्रिता ॥ सा प्राह राघवं रामं गंगातीरस्थितांस्तरून् ६२ मुनीनामाश्रमांश्चाऽपि ऋषिपत्नीश्च बद्वनम् ॥ वांछते मे मनो द्रष्टुं शीघ्रं प्रेषय तत्र माम् ६३ इति सीतावचः श्रुत्वा तथास्त्विति रघूत्तमः ॥ प्राह सीते लक्ष्मणः श्वो नेष्यति त्वां ममाज्ञया ६४ पुनः प्राह रघुश्रेष्ठः सीते ते क्रीडनादिभिः ॥ जपध्यानादिकं सर्वं विस्मृतं यन्मया पुरा ६५ तत्करोम्यधुना सीते गतायां त्वयि काननम् ॥ इत्युक्त्वा जानकीं रामः सुखं सुष्वाप मंचके ६६ सीताऽपि चिंतयामास यत्र माता पिता मम ॥ किं मां न्यूनं हि तत्राऽस्ति किंचिद्वस्त्रादिकं सह ६७ नाऽहं नेष्यामि श्वस्तूर्णीं सख्या दास्या समन्विता॥ लक्ष्मणेन रथे स्थित्वा गच्छामि मुदिता सुखम् ६८ इति निश्चित्य सा रात्रौ सुखं सुष्वाप मंचके ॥ अथ प्रभाते सोत्थाय स्नाता स्नातं रघूत्तमम् ६९ पक्वान्नादीनि सत्पात्रे परिवेषयदुत्तमम् ॥ उपहारे कृते भर्त्रा स्वयं कृत्वोपहारकम् ७० पृष्ट्वोर्मिलादिकाः स्त्रीश्च ततः श्वश्रूः प्रणम्य च ॥ गंगातीरस्थितान् वृक्षान्मुनीन्द्रष्टुं समुद्यता ७१ ताः पप्रच्छ सखीयुक्ता दास्या सस्मार लक्ष्मणम् ॥ ततोऽसौ लक्ष्मणो भ्रात्रा चोदितस्तां ययौ जवात् ७२ दास्या सख्या तुलस्याऽथ सीतां कृत्वा रथस्थिताम्॥ ययौ दक्षिणमार्गेण वायुवेगात्स जान्हवीम् ७३ इंद्राद्या निर्जराश्चक्रुः सीता सन्मार्गसत्क्रियाम्॥ उल्लंघ्य तमसां पुण्यां गोमतीं जान्हवीमपि७४यमुनां तां महापुण्यां तथा मंदाकिनीं नदीम्॥द्वितीयां तमसां पुण्यां सं-

---

१ गौतमीमितिपाठः ।

मुल्लंघ्याऽथ लक्ष्मणः ७५ चित्रकूटोपत्यकायां वाल्मीकेराश्रमांतिके ।। पिप्पलाधो मैथिलीं तां सख्या दास्या वरासने ७६ निवेश्य नत्वा स प्राह साश्रुनेत्रः सगद्गदः ।। लोकापवादभीत्या त्वां त्यक्तवान् राघवो वने ७७ दोषो न कश्चिन्मे मातर्गच्छाश्रमपदं मुनेः ।। इत्युक्त्वा तां परिक्रम्य सख्या दास्याऽपि वीजिताम् ७८ ययौ रथेन सौमित्रिः पूर्वमार्गेण जान्हवीम् ।। शिष्यैः श्रुत्वाऽथ वाल्मीकिर्जनकेन सुमेधसा ७९ ययौ स्त्रीभिर्द्विजैर्युक्तः पूजयामास जानकीम् ।। शिबिकायां सन्निवेश्य वीजितां चामरादिभिः ८० नानावाद्यनिनादैश्च वेश्यानां नर्तनैर्वरैः ।। स्तवनैर्मागधादीनां नटादीनां सुगायनैः ८१ निनाय जनकः सीता वाल्मीकेराश्रमे मुदा ।। मुनिपत्न्योवन्यपुष्पैर्ववर्षुर्जानकीं मुदा ८२ जानकीशिबिकाऽग्रे ते दुद्रुवुर्वेत्रपाणयः ।। एवं विवेश सा सीता वाल्मीकेराश्रमं शनैः ८३ चक्रुर्नीराजनं दीपैर्मुनिपत्न्यश्च जानकीम् ।। जानकी हेमपर्यंके घृताधोंकोपबर्हणा ८४ सुखमापाश्रमे तस्य वाल्मीकेश्च तपस्विनः ।। जानकीं पूजयामासुर्मुनिपत्न्यः पृथक् पृथक् ८५ दिव्यान्नैर्वनसंभूतैर्वन्यपुष्पैर्निरन्तरम् ।। ज्ञात्वा परात्मनो लक्ष्मीं मुनिवाक्येन भक्तितः ८६ दोहदान् पूरयामासुः सीतायास्ता मुनिस्त्रियः ।। शिबिकासंस्थिता सीता ददर्श वनकौतुकम् ८७ यथापूर्वं तु साकेते सुखमाप विदेहजा ।। तथा मुनेराश्रमेऽपि सुखमाप पतिव्रता ८८ ।। इति श्रीशतकोटिरामचरितान्तर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये जन्मकांडे तृतीयः सर्गः ।। ३ ।।

।। श्रीरामदास उवाच ।। अथ गंगातटं गत्वा लक्ष्मणश्चिंतयद्धृदि ।। स्वेच्छया कौतुकात्सीतां मया शुद्धां स त्यक्तवान् १ स्वीयकाममशांत्यर्थं शास्त्राज्ञां प्रतिपालयन् ।। एवं सति पुनस्तेन किं ममाज्ञापितं रहः २ वनात्सीताभुजं छित्वा नयस्वेत्यतिदुर्घटम् ।। मयाऽपि शपथं श्रुत्वा न पृष्टः स विचिंत्य च ३ अधुना किं करोम्यत्र कथं रामं प्रगम्यते ।। सीता भुजं विना दृष्ट्वा रामो मां किं वदिष्यति ४ छेत्तुं सीताभुजं शक्तो भविष्यामि कथं त्वहम् ।। ययाऽहं पुत्रवन्नित्यं पालितो लालितस्त्विति ५ अधुनाऽग्निं विशाम्यत्र रामायास्यं न दर्शये ।। एवं निश्चित्य सौमित्रिश्चितां कर्तुं मनो दधे ६ एतस्मिन्नन्तरे तत्र विश्वकर्मा विधेर्गिरा ।। कुठारहस्तो विपिने बभ्राम तक्षरूपधृक् ७ तं दृष्ट्वा लक्ष्मणः प्राह त्वं मे साहाय्यमाचर ।। कुठारेण तरूंश्छित्वा चितार्थे देहि मां जवात् ८ यथेच्छं वसु दास्यामि त्वामहं निश्चयेन हि ।। सोऽप्याह लक्ष्मणं वीर चिताहेतुं वदस्व माम् ९ सौमित्रिः कथयामास पूर्ववृत्तं सविस्तरम् ।। तच्छ्रुत्वा सकलं तक्षाः सौमित्रिं प्राह सस्मितः १० अल्पार्थे स्वीयकुणपं मा जुहाव स्वबाहुज ।। अहं सीताभुजं कृत्वाऽधुना दास्यामि ते क्षणात् ११ इत्युक्त्वा लक्ष्मणं कृत्वा जानकीभुजमुत्तमम् ।। त्वङ्मांसास्थिस्नायुरक्तपूरितं कंचुकीयुतम् १२ सीतालंकारसहितं तस्याश्चिन्हविचिन्हितम् ।। ददौ लक्ष्मणहस्ते तं स्वयमंतर्दधे क्षणात् १३ सीताभुजं समादाय लक्ष्मणोऽपि पुरीं ययौ ।। गतश्रियं निरुत्साहां वात्यातिधूलिधूसराम् १४ ददर्श नगरीं स्वीयां नारी हीनगृहोपमाम् ।। विवेशाऽधोमुखः पुर्यां नत्वा सदसि राघवम् १५ दर्शयामास सीताया भुजं कंकणमण्डितम् ।। तं निरीक्ष्य भुजं रामोऽधोमुखः प्राह लक्ष्मणम् १६ कैकेयीं सुहृदः पौरान् सर्वान् जानपदान्नृपान् ।। सीताभुजो दर्शनीयस्त्वयाऽद्य मम शासनात् १७ तथेत्युक्त्वा लक्ष्मणोऽपि स चकार यथोदितः ।। भुजं संरक्षयामास पेटिकायां निधाय सः १८ कैकेयी तं भुजं दृष्ट्वा तुतोष नितरां हृदि ।। रामोऽपि सीतारहितः परात्मा विज्ञानदृक्केवलआदिदेवः ।। संत्यज्य भोगानखिलान्विरक्तो मुनिव्रतोऽभून्मुनिसेवितांघ्रिः १९ अथ सीताऽपि वाल्मीकेर्मुनिपत्नीभिराश्रमे ।।

प्रत्यहं पूजिता वन्यैः सुखं तस्थौ मुदान्विता २० एवं मासद्वयं तत्र नीत्वा सीताऽऽश्रमे मुनेः ॥
सुदिने सुषुवे रात्रौ पुत्ररत्नं रविप्रभम् २१ एतस्मिन्नन्तरे रात्रौ ज्ञात्वा तं समयं प्रभुः ॥ राघवः किंकि-
णीमालाघंटां मुक्त्वाऽथवन्धुना २२ पुष्पकस्य ततस्तस्मिंस्थित्वाकाशपथा ययौ ॥ वाल्मीकेराश्रमे
वेगात्सवन्धुस्तं ननाम सः २३ ततो वाल्मीकिना विप्रैर्मितैरेव रघूत्तमः ॥ जातकर्मादिसंस्कारांश्चकार
विधिपूर्वकम् २४ सीतायाः पुरतः पुत्राननमालोकन्मुदा ॥ ददौ दानान्यनेकानि सवस्त्राभरणा-
न्यपि २५ चकार विधिवच्छ्राद्धं पुत्रजन्ममहोत्सवे ॥ देवदुन्दुभयो नेदुर्ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः २६
सुराः सीतां शिशुं रामं ननृतुः खे सुरस्त्रियः ॥ नेदुर्जनकवाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः २७ तुष्टुवुर्माग-
धाद्याश्च सीतां रामं शिशुं मुहुः ॥ ऋषिपत्न्यः शिशुं सीतां रामं दीपैः सुभूषिताः २८ पृथङ्नीराजनं
कृत्वा जगुर्गीतं हि सुस्वरम् ॥ वस्त्राद्यैः पूजयामास ताः सर्वा रघुनंदनः २९ सीतारामौ विदेहोऽपि
पूजयामास विस्तरात् ॥ वाल्मीकिस्तु कुशैः शांतिं चकार विधिना शिशोः ३० शांत्यर्थं प्रोक्षितो यस्मात्कु-
शैस्तस्मात्कुशाह्वयः ॥ वाल्मीकिना राघवाग्रे निश्चितं वालकस्य हि ३१ एवं नानासमुत्साहैर्नीत्वा तत्र
निशां सुखम् ॥ तत्रस्थान् सकलानाह ममात्रागमनस्य हि ३२ यस्माद्वार्ता वहिर्गच्छेदाश्रमादस्य वै मुनेः ॥
स मे दंड्यो भवेदेव शत्रुरूपो न संशयः ३३ इत्युक्त्वा सकलान्पृष्ट्वा मुनीन्नत्वा पुनः पुनः ॥ सीता-
मामंत्र्य श्रीरामो यानं भ्रात्राऽऽरुरोह सः ३४ विहायसा क्षणात्प्राप साकेतं रघुनंदनः ॥ अवरुह्य
विमानात्स पूर्ववन्निद्रितो गृहे ३५ अथ रामो वाजिमेधशतं कर्तुं मनो दधे ॥ कृत्वा स्वर्णमयीं सीतां
वस्त्रालंकारभूषिताम् ३६ पापिनीं मलिनीं दुष्टां भर्तृनिंदापरायणाम् ॥ भर्तृविद्वेषिणीं क्रूरां चौरकर्मणि
तत्पराम् ३७ भर्तारं घातुमिच्छन्तीं सदा कलहकारिणीम् ॥ परभुक्तां पापरतां भर्तृवाक्यविलोपि-
नीम् ३८ स्वीयेच्छावर्तिनीं नष्टां मृतां नीतां गतां स्त्रियम् ॥ त्यक्त्वा कुशमयी विप्रैः कार्या पत्नी
स्वकर्मसु ३९ हैमी कार्या वाहुजैश्च वैश्यैः कार्या तु राजती ॥ शूद्रैः कार्या ताम्रमयी स्वस्वकर्म-
प्रसिद्धये ४० अथवा सर्ववर्णैश्च कार्या पत्नी तु कांचनी ॥ रामोऽपि कृत्वा सौवर्णीमग्निहोत्रं
चकार सः ४१ रावणेन यदा नीता सीता सा दंडके तदा ॥ हेम्नोऽभावात्कुशमयी कृता
रामेण जानकी ४२ अन्ये कुशमयीं पत्नीं विधाय गृहमेधिनः ॥ अग्निहोत्रमुपासन्ते नित्यत्यागो-
ऽतिगर्हितः ४३ व्यभिचारवती पापा भर्तविद्वेषिणी तथा ॥ आधाने सा परित्याज्या न वा
त्याज्या मतांतरात् ४४ पक्षे पक्षे नवम्यां हि स्नानं ह्यवभृथाभिधम् ॥ कर्तुं निश्चितवान् रामस्तदा
विप्रैः पुरोधसा ४५ भागीरथ्युत्तरे तीरे यज्ञभूमिं चकार सः ॥ आप्रयागान्मुद्गल-
स्याश्रमो यावच्च दक्षिणे ४६ जान्हव्युत्तरतस्तावच्चकार स्वर्णलांगलैः ॥ यस्याश्रमस्य सान्निध्ये
भागीरथ्यस्त्युदग्वहा ४७ रुक्ममय्याऽथ जानक्या यज्ञारंभं चकार सः ॥ अज्ञानदृग्भ्यो द्रष्टुं वै
चकार स्वर्णनिर्मिताम् ४८ वामांगस्थां गुप्तरूपां ज्ञानदृग्भ्यश्च सात्विकीम् ॥ विभ्रत्सदैव श्रीरामो
जानकीं लोकमातरम् ४९ यज्ञान्ते स्वर्णजां सीतां ददौ स्वगुरवे प्रभुः ॥ एवं यज्ञशतेष्वत्र गुरवे
शतमूर्तयः ५० याः समर्पिता रामेण तासां दानफलेन हि ॥ षोडशस्त्रीसहस्रेभ्यश्चोर्ध्वं स्त्रीणां
शतं पुनः ५१ द्वारकायां कृष्णरूपो विवाहेनोद्वाहिष्यति ॥ प्रतियज्ञे श्यामकर्णमश्वं रामो मुमोच
ह ५२ चतुर्दिनैश्चतुर्दिक्षु परिक्रम्य ययौ हयः ॥ एवं सर्वेषु यागेषु ययौ वाजी पृथग्जवात् ५३
पुष्पकस्थः स शत्रुघ्नो हयरक्षां चकार वै ॥ एवं सदा यज्ञवाटे विरेजे दीक्षया विभुः ५४
एवं च नवतिर्यज्ञा रामेण नव वै कृताः ॥ चरमस्यापि प्रारंभं रामो यज्ञस्य सोऽकरोत् ५५

गंगाया दक्षिण तीरे मुद्गलस्याश्रमोऽस्ति हि ॥ तत्र तस्यांऽतिके गंगोदकूतीरे च उदग्वहे ५६ दिनानि दश वाल्मीकिर्निशायां संध्ययोरपि ॥ श्रीरामरक्षया चक्रे बालकायाभिमंत्रणम् ५७ कुशं नाम तदा चक्रे मुनिरेकादशे दिने ॥ चकार सर्वसंस्कारान् मुनिः श्रीराघवाज्ञया ५८ एवं स बालकस्तत्र ववृधे मातृलालितः ॥ जनकश्च सुमेधा च नानावस्त्रैः सुशोभनैः ५९ शोभायमास दौहित्रं नानाव्याघ्रनखादिभिः ॥ बालोऽपि रंजयामास स्वक्रीडाभिर्विदेहजाम् ६० एकदा निद्रितं प्रेंखे दृष्ट्वा बालं मुनेः पुरः ॥ अन्यकर्मणि व्यग्रां च सखीं स्त्रीयां स्वमातरम् ६१ जनकं चापि सा सीता दृष्ट्वा सर्वान्बहिर्गतान् ॥ आश्विने रविवारे च नद्यां स्नातुं समुद्यता ६२ मुनिं तं बालरक्षायां कृत्वाऽथ तमसां ययौ ॥ दास्या मार्गेण गच्छंती ददर्श पथि वानरीम् ६३ कटिस्कंधमस्तकेषु बिभ्रतीं पंचबालकान् ॥ तां दृष्ट्वा स्वशिशुं स्मृत्वा चिंतयज्जानकी हृदि ६४ तिर्यग्योनौ जन्मवत्या वानर्या बालकान्यहो ॥ स्नेहात्सहैव नीयंते धिङ्मां मानवदेहजाम् ६५ एकं चापि निजं बालं त्यक्त्वा गेहेऽद्य गम्यते ॥ मया विमूढया स्नातुं भुव्यत्र क्षणिकं सुखम् ६६ इति धिक्कृत्य चात्मानं परिवृत्याश्रमं ययौ ॥ एतस्मिन्नन्तरे गेहे वाल्मीकिर्मुनिपुंगवः ६७ गतः स लघुशंकार्थं कार्यार्थं बटवो गताः ॥ गृहीत्वा सा कुशं प्रेंखाद्ययौ सीता बहिः पुनः ६८ दास्या सह नदीं गत्वोषसि स्नानं चकार वै ॥ अदृष्ट्वाऽथ मुनिर्बालं दीर्घं निःश्वस्य वै मुहुः ६९ सीता शापभयाच्चक्रे लवैर्बालं स पूर्ववत् ॥ तपोबलेन तं प्रोक्ष्य जीवयामास वेगतः ७० ज्ञानदृष्ट्या तीव्रतया मुनिना नावलोकितम् ॥ ततः सीताऽपि सुस्नाता दास्यागेहं शनैर्ययौ ७१ कटौ गृहीत्वा तं बालं रुक्मनूपुरनिःस्वना ॥ प्रेंखेऽन्यं बालकं दृष्ट्वा मुनिं पप्रच्छ जानकी ७२ प्रेंखे कस्याः शिशुश्चायं सोऽपि दृष्ट्वा तदा कुशम् ॥ कटिप्रदेशे जानक्या विस्मयं परमं गतः ७३ नमस्कृत्य ततः सीतां सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् ॥ अंके निधाय तं बालं सीताया ह्यब्रवीन्मुनिः ७४ प्रसादान्मम वैदेहि द्वितीयोऽयं सुतस्तव ॥ भवत्वद्य लवो नाम्ना लवैर्यस्माद्विनिर्मितः ७५ वाल्मीकेर्वचनात्सापि शिशुं जग्राह जानकी ॥ मुनिस्तयोर्नाम चक्रे कुशो ज्येष्ठोऽनुजो लवः ७६ जातकर्मादिसंस्कारान् लवस्यापि चकार सः ॥ तदा निनेदुर्वाद्यानि भूम्यां खेऽपि दिवौकसाम् ७७ ववर्षुर्जानकीं बालौ वाल्मीकिं कुसुमैः सुराः ॥ चकार जनकश्चाऽपि सुमेधा परमोत्सवान् ७८ क्रमेण विद्यासंपन्नौ सीतापुत्रौ विरेजतुः ॥ धनुर्विद्यामस्त्रविद्यां शिक्षयामास तौ मुनिः ७९ कृत्स्नं रामायणं स्वीयं कृतं तौ शिक्षयन्मुदा ॥ यस्मिन्नानन्दरम्यं च चरित्रं राघवस्य हि ८० कुमारौ स्वरसंपन्नौ सुन्दरावश्विनाविव ॥ तन्त्रीलयसमायुक्तौ गायंतौ चेरतुर्वने ८१ तत्र तत्र मुनीनां तु समाजेषु सुरूपिणौ ॥ गायन्तावपि तौ दृष्ट्वा विस्मिता मुनयोऽब्रुवन् ८२ गन्धर्वेष्विह किन्नरेषु भुवि वा देवेषु देवालये पातालेष्वथ वा चतुर्मुखगृहे लोकेषु सर्वेषु च ॥ अस्माभिश्चिरजीविभिश्चिरतरं दृष्ट्वा दिशः सर्वतो नाज्ञायीदृशगीतवाद्यगरिमा नादर्शिनाश्रावि च ८३ एवं स्तुवद्भिरखिलैर्मुनिभिः प्रतिवासरम् ॥ आसाते सुखमेकांते वाल्मीकेराश्रमे चिरम् ८४ रुक्मकंकणमञ्जीरनूपुरैस्तौ विभूषितौ ॥ केयूररशनाहारकुंडलैरतिशोभितौ ८५ निजक्रीडाकौतुकैश्च बालवाक्यैर्मनोहरैः ॥ सीतां सुमेधां जनकं रंजयामासतुर्मुनिम् ८६ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये जन्मकांडे कुशलवजन्मकथनं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

---

१ तेन सुशिक्षितौ इति पाठः ।

॥ विष्णुदास उवाच ॥ श्रीरामरक्षया प्रोक्तं कुशाय ह्यभिमंत्रणम् ॥ कृतं तेनैव मुनिना गुरो तां मे प्रकाशय १ रामरक्षां वरां पुण्यां बालानां शांतिकारिणीम् ॥ श्रीशिव उवाच ॥ इति शिष्यवचः श्रुत्वा रामदासोऽब्रवीद्वचः २ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य रामरक्षाऽधुनोच्यते ॥ या प्रोक्ता शंभुना पूर्वं स्कंदार्थं गिरिजां प्रति ॥ ३ श्रीशिव उवाच ॥ देव्यद्य स्कंदपुत्राय रामरक्षाभिमंत्रणम् ॥ कुरु तारकघाताय समर्थोऽयं भविष्यति ४ इत्युक्त्वा कथयामास रामरक्षां शिवः स्त्रियै ॥ नमस्कृत्य रामचंद्रं शुचिर्भूत्वा जितेंद्रियः ५ ॥ अथ ध्यानं ॥ वामे कोदंडदंडं निजकरकमले दक्षिणे बाणमेकं पश्चाद्भागे च नित्यं दधतमभिमतं सासितूणीरभारम् ॥ वामेऽवामेव सद्भ्यां सह मिलिततनुं जानकीलक्ष्मणाभ्यां श्यामं रामं भजेऽहं प्रणतजनमनःखेदविच्छेददक्षम् ६ अस्य श्रीरामरक्षास्तोत्रमंत्रस्य बुधकौशिकऋषिः श्रीरामचंद्रो देवता राम इति बीजं अनुष्टुपछंदः श्रीरामप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनम् ७ ध्यात्वा नीलोत्पलश्यामं रामं राजीवलोचनम् ॥ जानकीलक्ष्मणोपेतं जटामुकुटमंडितम् ८ सासितूणधनुर्बाणपाणिं नक्तं चरांतकम् ॥ स्वलीलया जगत्रातुमाविर्भूतमजं विभुम् ९ रामरक्षां पठेत्प्राज्ञः पापघ्नीं सर्वकामदाम् ॥ शिरो मे राघवः पातु भालं दशरथात्मजः १० कौसल्येयो दृशौ पातु विश्वामित्रप्रियः श्रुती ॥ घ्राणं पातु मखत्राता मुखं सौमित्रिवत्सलः ११ जिव्हां विद्यानिधिः पातु कंठं भरतवंदितः ॥ स्कंधौ दिव्यायुधः पातु भुजौ भग्नेशकार्मुकः १२ करौ सीतापतिः पातु हृदयं जामदग्न्यजित् ॥ पार्श्वे रघुवरः पातु कुक्षी इक्ष्वाकुनंदनः १३ मध्यं पातु खरध्वंसी नाभिं जाबवदाश्रयः ॥ सुग्रीवेशः कटिं पातु सक्थिनी हनुमत्प्रभुः १४ ऊरू रघूत्तमः पातु गुह्यं रक्षःकुलांतकृत् ॥ जानुनी सेतुकृत्पातु जंघे दशमुखांतकः १५ पादौ विभीषणश्रीदः पातु रामोऽखिलं वपुः ॥ एतां रामबलोपेतां रक्षां यः सुकृती पठेत् ॥ स चिरायुः सुखी पुत्री विजयी विनयी भवेत् १६ पातालभूतलव्योमचारिणश्छद्मचारिणः ॥ न द्रष्टुमपि शक्तास्ते रक्षितं रामनामभिः १७ रामेति रामभद्रेति रामचंद्रेति वा स्मरन् ॥ नरो न लिप्यते पापैर्भुक्तिं मुक्तिं च विंदति १८ जगज्जैत्रैकमंत्रेण रामनाम्नाऽभिरक्षितम् ॥ यः कंठे धारयेत्तस्य करस्थाः सर्वसिद्धयः १९ वज्रपंजरनामेदं यो रामकवचं पठेत् ॥ अव्याहताज्ञः सर्वत्र लभते जयमंगलम् २० आदिष्टवान् यथा स्वप्ने रामरक्षामिमां हरः ॥ तथा लिखितवान् प्रातः प्रबुद्धो बुधकौशिकः २१ रामो दाशरथिः शूरो लक्ष्मणानुचरो बली ॥ काकुत्स्थः पुरुषः पूर्णः कौसल्यानंदवर्धनः २२ वेदांतवेद्यो यज्ञेशः पुराणपुरुषोत्तमः ॥ जानकीवल्लभः श्रीमानप्रमेयपराक्रमः २३ इत्येतानि जपेन्नित्यं मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः ॥ अश्वमेधायुतं पुण्यं संप्राप्नोति न संशयः २४ सन्नद्धः कवची खड्गी चापबाणधरो युवा ॥ गच्छन् मनोऽरथोऽस्माकं रामः पातु सलक्ष्मणः २५ तरुणौ रूपसंपन्नौ सुकुमारौ महाबलौ ॥ पुंडरीकविशालाक्षौ चीरकृष्णाजिनांबरौ २६ फलमूलाशनौ दांतौ तापसौ ब्रह्मचारिणौ ॥ पुत्रौ दशरथस्यैतौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ २७ धन्विनौ बद्धनिस्त्रिंशौ काकपक्षधरौ श्रुतौ ॥ वीरौ मां पथि रक्षेतां तावुभौ रामलक्ष्मणौ २८ शरण्यौ सर्वसत्त्वानां श्रेष्ठौ सर्वधनुष्मताम् ॥ रक्षःकुलनिहंतारौ त्रायेतां नो रघूत्तमौ २९ आत्तसज्जधनुषाविषुस्पृशावक्षयाशुगनिषंगसंगिनौ ॥ रक्षणाय मम रामलक्ष्मणावग्रतः पथि सदैव गच्छताम् ३० आरामः कल्पवृक्षाणां विरामः सकलापदाम् ॥ अभिरामस्त्रिलोकानां रामः श्रीमान् स नः प्रभुः ३१ रामाय रामभद्राय रामचंद्राय वेधसे ॥ रघुनाथाय नाथाय सीता-

याः पतये नमः ३२ श्रीराम राम रघुनंदन राम राम श्रीराम राम भरताग्रज राम राम ॥ श्रीराम राम रणकर्कश राम राम श्रीराम राम शरणं भव राम राम ३३ लोकाभिरामं रणरंगधीरं राजीवनेत्रं रघुवंशनाथम् ॥ कारुण्यरूपं करुणाकरं तं श्रीरामचंद्रं शरणं प्रपद्ये ३४ दक्षिणे लक्ष्मणो यस्य वामे च जनकात्मजा ॥ पुरतो मारुतिर्यस्य तं वंदे रघुनंदनम् ३५ गोष्पदीकृतवारीशं मशकीकृतराक्षसम् ॥ रामायणमहामालारत्नं वंदेऽनिलात्मजम् ३६ अघौघ तिष्ठ दूरे त्वं रोगास्तिष्ठंतु दूरतः ॥ वरीवर्त्ति सदाऽस्माकं हृदि रामो धनुर्धरः ३७ मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेंद्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ॥ वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शरणं प्रपद्ये ३८ राम राम तव पादपंकजं चिंतयामि भवबन्धमुक्तये ॥ वंदितं सुरनरेंद्रमौलिभिर्ध्यायितं मनसि योगिभिः सदा ३९ रामं लक्ष्मणपूर्वजं रघुवरं सीतापतिं सुन्दरं काकुत्स्थं करुणार्णवं गुणनिधिं विप्रप्रियं धार्मिकम् ॥ राजेंद्रं सत्यसन्धं दशरथतनयं शामलं शांतमूर्तिं वन्दे लोकाभिरामं रघुकुलतिलकं राघवं रावणारिम् ४० एतानि रामनामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ४१ माता रामो मत्पिता रामचन्द्रः स्वामी रामो मत्सखा रामचंद्रः ॥ सर्वस्वं मे रामचन्द्रो दयालुर्नान्यं जाने नैव जाने न जाने ४२ श्रीरामनामामृतमंत्रबीजसंजीवनीचेन्मनसि प्रविष्टा ॥ हालाहलं वा प्रलयानलं वा मृत्योर्मुखं वा विशतां कुतो भीः ४३ श्रीशब्दपूर्वं जयशब्दमध्यं जयद्वयेनापि पुनः प्रयुक्तम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वो रघुनाथनाम जपान्निहन्याद्द्विजकोटिहत्याः ४४ एवं गिरींद्रजे प्रोक्ता रामरक्षा मया तव ॥ मयोपदिष्टा यां स्वास्यैर्विश्वामित्राय वै पुरा ४५ ॥ रामदास उवाच ॥ इति शिवेनोपदिष्टां श्रुत्वा देवी गिरींद्रजा ॥ रामरक्षां पठित्वा सा स्कन्दं समभिमंत्रयत् ४६ तस्यास्तेजो बलेनैव जघान तारकासुरम् ॥ षडाननः क्षणादेव कृतकृत्योऽभवत्पुरा ४७ सैवेयं रामरक्षा ते मया ख्याताऽतिपुण्यदा ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण कस्यापि न भयं भवेत् ४८ वाल्मीकिनाऽनया पूर्वं कुशाय ह्यभिषेचनम् ॥ कृतं बालग्रहाणां च शांत्यर्थं सा मयोदिता ४९ बालानां ग्रहशांत्यर्थं जपनीया निरन्तरम् ॥ रामरक्षा महाश्रेष्ठा महाघौघनिवारिणी ५० नास्याः परतरं स्तोत्रं नास्याः परतरो जपः ॥ नास्याः परतरं किंचित्सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ५१ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये जन्मकांडे रामरक्षाकथनं नाम पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा जानकी प्राह वाल्मीकिं मुनिपुंगवम् ॥ कथयस्व व्रतं यन्न रामयोगो भवेन्मम १ तत्सीतावचनं श्रुत्वा वाल्मीकिस्तां वचोऽब्रवीत् ॥ प्रतिपद्दिनमारभ्य यावत्सा नवमी सिता २ तावन्नवदिनं सीते व्रतं कुरु मयोच्यते ॥ प्रतिपदि रामचन्द्रपादुके धातुनिर्मिते ३ कृत्वार्च्यनवकमलैर्देहि मंत्रांजलिं शुभाम् ॥ ततः पुत्राननाभ्यां त्वं जन्मकांडं शुभं शृणु ४ अष्टादशकमलैश्च द्वितीयायां शुभांजलिम् ॥ मंत्रैर्देहि पूजनांते पतिपादुकयोर्मुदा ५ पतिं विना स्त्रिया नान्यत्पूजनीयं हि दैवतम् ॥ जन्मकांडं द्विवारं तु शृणु भक्त्या शुचिव्रते ६ एवं वृद्धिर्नवाब्जैश्च कार्या सीते दिने दिने ॥ नवम्यामेकाशीत्यब्जैः पूज्यस्वभर्तृपादुके ७ नववारं जन्मकांडं पुत्रास्याभ्यां सुखं शृणु ॥ ततो दशम्यां सुस्नातैकाशीतिद्विजदंपतीन् ८ संपूज्य वस्त्राभरणभोज-

---

१ श्रीरामजयरामजयजयराम इतिरामदासानां मुख्यो मंत्रः ॥ २ या स्वप्ने इति पाठः ।

यस्त्वाऽत्र मैथिलि ॥ दत्त्वा तेभ्यो दक्षिणास्त्वं विसर्जय प्रणम्य तान् ९ अनेन व्रतराजेन जन्मकांड-
श्रवादपि ॥ अचिरात्पतिना योगं प्राप्स्यसि त्वं विदेहजे १० संयोगकरणं नाम व्रतं चेदं सुपु-
ण्यदम् ॥ ये कुर्वंत्यत्र मनुजाः स्त्रीयैर्योगं लभंति ते ११ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा जानकी प्राह तं
पुनः ॥ बहून्यब्जानि साकेते पुष्पारामजलाशये १२ संति कस्तत्र वै गन्तुं समर्थस्त्विह वर्तते ॥
रामाज्ञया रामदूतैः क्रियते रक्षणं सदा १३ तत्सीतावचनं श्रुत्वा तत्पुरः संस्थितो लवः ॥ अब्रवी-
न्मातरं वाक्यं पंचवर्षवयःस्थितः १४ अंबारंभं व्रतस्याऽद्य त्वं कुरुष्वाचिरादिह ॥ अब्जान्यहं प्रदा-
स्यामि समानीय निरंतरम् ॥ १५ तल्लवस्य वचः श्रुत्वा विहस्यालिंग्य बालकम् ॥ चुचुंब तन्मुखं
सीता लवं वचनमब्रवीत् १६ पंकजानि कथं वत्स त्वं समानीय दास्यसि ॥ असंख्यातै रामदूतैः
क्रियते रक्षणं सदा १७ तन्मातृवचनं श्रुत्वा लवः प्राहाथ मातरम् ॥ अंब त्वत्स्तन्यपानेन वाल्मीकेः
शस्त्रविद्यया १८ तथाशीर्भिर्मुनेश्चापि रामस्यापि भयं न मे ॥ पश्यांब पौरुषं मेऽद्य मामनुज्ञातुमर्हसि
१९ इत्युक्त्वा मातरं नत्वा वाल्मीकिं प्रणिपत्य च ॥ आशीर्भिर्नंदितस्ताभ्यां धृततूणीरकार्मुकः
२० वस्त्रालंकारसंयुक्तस्त्वेकाकी रथमास्थितः ॥ ययौ लवस्त्वयोध्यायां श्रीविहीनां जवेन सः २१
क्रोशोपरि रथं स्थाप्य पद्भ्यामाराममाययौ ॥ तावन्मध्याह्नसमये गता आरामरक्षकाः २२ भोजनार्थं
स्वगेहानि लवोऽब्जानि तदाऽहरत् ॥ पुनः स्वस्यंदने स्थित्वा गत्वाश्रमपदं मुनेः २३ नत्वा मुनिं
मातरं स्वां पंकजान्यर्पयन्मुदा ॥ मुदिता जानकी चापि व्रतारंभमथाऽकरोत् २४ एवं सप्तदिनान्य-
ब्जान्यानयामास बालकः ॥ न विदू रामदूतास्ते नीयंतेऽब्जानि चेति हि २५ अथाष्टमीदिनेऽयोध्यां
पूर्ववत्स लवो ययौ ॥ आरामस्य बहिःस्थाप्य रथं पद्भ्यां ययौ लवः २६ गत्वाऽऽरामस्यकासारं
गृहीत्वाऽब्जानि निर्भयः ॥ शनैर्यावदयं प्राप तावदारामपा ययुः २७ ते तं दृष्ट्वा लवं साब्जं पप्रच्छुर्विस्म-
यान्विताः ॥ न त्वं दृष्टः कदाऽस्माभिः श्रीरामानुचरेषु हि २८ कदारभ्य रामसेवा त्वया चांगीकृता वद ॥
यतस्त्वं निर्भयोऽब्जानि गृहीत्वा गच्छसि प्रभुम् २९ रामदूतवचः श्रुत्वा विहस्याह लवोऽपि सः ॥
वाल्मीक्यनुचरश्चाहं न रामदर्शनं मम ३० वाल्मीकेराज्ञयाऽब्जानि नीयंते प्रत्यहं त्वितः ॥ मया
युष्माभिरत्रैव दृष्टोऽहं न पुरा कदा ३१ इति तद्वचनं श्रुत्वा वाल्मीकीयं लवं तदा ॥ ज्ञात्वा दूताः
पारकीयं क्रोधाद्वचनमब्रुवन् ३२ रामस्त्वया न दृष्टोऽत्र न नः पृष्टं त्वया पुनः ॥ नाज्ञापितोऽसि
रामेण नीयंतेऽब्जानि प्रत्यहम् ३३ न ज्ञातमेतदस्माभिस्त्विदानीं तिष्ठ मा व्रज ॥ अपराध्यसि
रामस्य त्वां नेष्यामो वयं प्रभुम् ३४ इत्युक्त्वा तस्य पंथानं रुरुधू रामसेवकाः ॥ चतुर्दशशस्त्रहस्ता-
स्सशतारामपास्तदा ३५ तान्दृष्ट्वा स्यन्दनस्थः स लवोऽप्याह विहस्य च ॥ यूयं गच्छथ श्रीरामं मदुक्तं
ब्रूत सादरात् ३६ यद्यस्ति पौरुषं रामे तर्हि यास्यति मां प्रति ॥ ततस्तस्य वचनं श्रुत्वा क्रोधाद्दूता
वचोऽब्रुवन् ३७ कथं वत्स मृत्युकामस्त्वमित्थं वल्गसे मुधा ॥ त्वां बद्ध्वा वयमेवाऽद्य विनेष्यामो
रघूत्तमम् ३८ इत्युक्त्वा ते लवं धर्तुं ययुस्तस्य रथांतिकम् ॥ तान्दृष्ट्वा निकटं प्राप्तान् रामदूतान्ल-
वोऽपि सः ३९ टणत्कृत्य महच्चापं शरान्संधाय वेगतः ॥ अब्रवीत्तान्पुनर्वाक्यं मा गंतव्यं ममांति-
कम् ४० मार्गणैरधुना युष्मान् त्यजामि राघवांतिके ॥ इत्युक्त्वा तान्पुनर्दृष्ट्वाऽऽत्मानं धर्तुं समुद्यतान्
४१ रामाग्रे प्राक्षिपद्बाणैर्लीलयाऽम्बरमंडपे ॥ चतुर्दशरामदूता लवमार्गणताडिताः ४२ निपेतुर्मू-
र्छिताः सर्वे रामाग्रे जाह्नवीतटे ॥ शतशो रामदूतास्ते दृष्ट्वा चक्रुः पलायनम् ४३ लवोऽपि विजयी
शीघ्रं पूर्ववत्स्वाश्रमं ययौ ॥ समर्प्याऽब्जानि सीतायै सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् ४४ चतुर्दशरामदूताः

स्वस्थचित्ताश्चिरेण ते ॥ सर्वं वृत्तं राघवाय कथयामासुरादरात् ४५ तच्छ्रुत्वा रामचंद्रोऽपि विस्मयाविष्टमानसः॥ सहस्रदूतानारामरक्षणार्थं प्रचोदयत् ४६ लवोऽप्यथ नवम्यां स साकेतं पूर्ववद्ययौ ॥ सहस्रं रामदूतास्ते लवं योद्धुं समुद्यताः ४७ लवस्तानाह युष्माकं स्वामिना राघवेण हि॥ यदा सीता वने त्यक्ता जयश्रीश्च गता तदा ४८ युष्माकं राघवस्याऽपि गच्छध्वं राघवं पुनः ॥ युष्माभिर्मो मया युद्धं कर्तव्यं मरणोन्मुखैः ४९ सीतात्यागे तु युष्माकं स्वामिनः पौरुषं न माम् ॥ इति ते लववाग्बाणैर्भिन्नमर्मस्थलास्तदा ५० दूताः शस्त्राणि मुमुचुर्लवोपरि महास्वनैः ॥ लवोपि चापमाकृष्य रामदूतान्स्वमार्गणैः ५१ प्राक्षिपत्पूर्ववद्रामं तच्छस्त्रौघं निवार्य च ॥ आरामतो यदा दूताश्चक्रुः सर्वे पलायनम् ५२ ययौ लवस्स विजयी पूर्ववत्कमलान्वितः ॥ आश्रमं मातरं नत्वा सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् ५३ पुत्रस्य पौरुषं श्रुत्वा तुतोष जानकी तदा ॥ वृत्तं निवेदयामासू रामदूता रघूत्तमम् ५४ मूर्च्छा लवशरैः प्राप्ता भिन्नदेहा मखांगणे ॥ राम राम महाबाहो शृणुष्वापूर्वमादरात् ५५ पंचवर्षीयबालेन वयमद्य पराजिताः ॥ वाल्मीकेर्लब्धविद्यः स न जेयो लक्ष्मणादिभिः ५६ तद्वधे मंत्रयस्वाद्य त्वमुपायं रघूत्तम ॥ सीतात्यागादिवचनैर्नस्तवाऽपि च बालकः ५७ चकार निंदां श्रीरामगतभीस्त्वेक एव यः ॥ तत्तेषां वचनैर्वृत्तं कृत्स्नमाकर्ण्य राघवः ५८ संमंत्र्य सचिवैर्दूतं वाल्मीकिं प्रेषयज्जवात्॥ नत्वा मुनिं रामदूतो रामवाक्यं न्यवेदयत् ५९ यस्ते शिष्यो महावीरः सोपराध्यस्ति वै मम ॥ तं प्रेषयाऽथ वातेन त्वमागच्छस्व मन्मखम् ६० विस्मृत्यापूर्वमेव त्वं नाहूतोसि क्षमस्व तत् ॥ तद्दूतवचनं श्रुत्वा रामीयं मुनिरब्रवीत् ६१ शिष्याभ्यामध्वरं चाहमेव यास्यामि त्वं व्रज ॥ तथेति रामदूतोपि मुनिं नत्वा ययौ मखम् ६२ जानन्नेवं भाविवृत्तमादौ रामो मुनिं मखम् ॥ नाह्वयामास शिष्याभ्यां लौकिकीं रीतिमाश्रितः ६३ स्वीयव्रतसमाप्तिं साऽकरोत्सीतापि सादरम् ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ अशक्तैश्च कथं कार्यं व्रतमेतद्वदस्व माम् ६४ ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ कांचनस्याथ वा रौप्यस्याथ वा ताम्रनिर्मिते ॥ कार्ये द्वे पादुके रम्ये राघवस्य यथासुखं ६५ अभावे कमलानां च पुष्पैरंजलिरीरिता ॥ एकाशीतिर्दंपतीनां न शक्तिः पूजने तदा ६६ पूजनीयानि युग्मानि नवशक्त्याथवा सुखम् ॥ स्वशक्त्या पूजनं कार्यं वित्तशाठ्यं परित्यजेत् ६७ अनेन दूरगस्याऽपि संयोगश्च भवेज्जवात् ॥ भाविकार्याणि वेगेण भविष्यंति न संशयः ६८ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये जन्मकाण्डे संयोगकरणव्रतकथनं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ अथ रामोऽपि धर्मात्मा चरमे तुरगाध्वरे ॥ हयं मुमोच शत्रुघ्नस्तस्य पृष्ठे ययौ जवात् १ दक्षिणां पश्चिमामाशामुत्तरां तुरगोत्तमः ॥ अतिक्रम्य तथा प्राचीं यज्ञस्थानं न्यवर्तत २ नृपतिभ्यः समस्तेभ्यः शत्रुघ्नो वसुकोटिशः ॥ गृहीत्वा तैर्नृपैर्युक्तस्तुरगस्यानुगो ययौ ३ सेनया चतुरंगिण्या दशसाहस्रसंख्यया ॥ तस्मिन्वितताने ऋषयः सर्वे राजर्षयस्तथा ४ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः समाजग्मुःसहस्रशः ॥ चरमाध्वरभवं द्रष्टुं रामस्योत्सवमागताः ५ वाल्मीकिरपि संगृह्य गायंतौ भूमिजात्मजौ ॥ जगाम ऋषिवाटस्य समीपं सीतया सुखम् ६ मार्गे नृपसमूहेषु शिविकास्थां हि जानकीम् ॥ न विदुः पार्थिवास्सर्वे जनास्तेपि तथेतरे ७ सुमेधया जनकोऽपि ययौ रामाध्वरं प्रति ॥ क्रोशद्वयांतरे पूर्वे यज्ञवाटान्मुनीश्वरः ८ कृत्वा पर्ण-

१ गतमूर्च्छालवशरैरितिपाठः । २ प्रेषयामास वै जवादितिपाठः ।

कुटीं रम्यां ताभ्यां तस्थौ स सीतया ॥ वाल्मीकिर्गोपयामास पर्णकुट्यां विदेहजाम् ९ नृपसेनानिवासेषु जनकश्च सुमेधया ॥ स्वसैन्येन ययौ तूर्णीं रामेणासौ निरीक्षितः १० वाल्मीकिरपि तौ प्राह न्यस्तालंकारमण्डितौ ॥ जटाचीराजिनधरौ सीतापुत्रौ महाधियौ ११ यत्र तत्र च गायंतौ पुरे वीथिषु सर्वतः ॥ रामस्याग्रे प्रगायेतां शुश्रूषुर्यदि राघवः १२ आजन्मकांडात्कांडानि न गेयान्यत्र बालकौ ॥ यदा करोम्यहं चाज्ञां गायेतां सकलं तदा १३ न ग्राह्यं तद्युवाभ्यां स यदि किंचित्प्रदास्यति ॥ इति तौ चोदितौ तत्र गायमानौ विचेरतुः १४ यथोक्तं ऋषिणा पूर्वं तत्र तत्राभ्यगायताम् ॥ तां तु सुश्राव काकुत्स्थः पूर्वचर्याकृतिं ततः १५ अपूर्वपद्यवृत्तादिगेयैश्च समभिप्लुताम् ॥ बालाभ्यां राघवः श्रुत्वा कौतूहलमुपेयिवान् १६ अथ कर्मान्तरे रामः समाहूय मुनीश्वरान् ॥ राज्ञश्चैव नरव्याघ्रः पण्डितांश्चैव नैगमान् १७ पौराणिकाञ्छब्दविदो गणकांश्च चिकित्सकान् ॥ नानाकौशल्यनिपुणांस्तथा वृद्धान् द्विजादिकान् १८ यज्ञवाटे तु तान्पूज्य गायकौ संप्रवेशयत् ॥ ते सर्वे हृष्टमनसो राजानो ब्राह्मणादयः १९ रामं तौ दारकौ दृष्ट्वा विस्मिता निर्निमेषकाः ॥ अवोचन्सर्व एवैते परस्परमथागताः २० इमौ रामस्य सदृशौ बिंबाद्बिंबमिवोदितौ ॥ जटिलौ यदि न स्यातां न च वल्कलधारिणौ २१ विशेषं नाधिगच्छामो राघवस्यानयोस्तदा ॥ एवं संवदतां तेषां विस्मितानां परस्परम् २२ तदाह रामदूतोऽपि लवबाणरुजं स्मरन् ॥ रामचंद्रं यज्ञवाटस्थितं वै संभ्रमेण हि २३ लवमंगुलिना वीरं दर्शयंश्च मुहुर्मुहुः ॥ राम राम महाबाहो तमेनं पश्य वै लवम् २४ येनाऽस्माकं शरौघैश्च प्रक्षिप्य तव सन्निधौ ॥ नीतानि कनकाब्जानि सुगंधीनि निरंतरम् २५ सीतात्यागनिमित्तेन येन तेनापि वै मुहुः ॥ कृता निंदा गर्वितेन त्वद्दण्डैकार्थिना प्रभो २६ तव दण्डभयादेव पूर्ववेषो विलोपितः ॥ रथवस्त्राभरणानि शस्त्राण्यपि विहाय च २७ धृतानि वल्कलादीनि दीनरूपोत्र दृश्यते ॥ त्वयाऽद्य दण्डनीयोऽयं बंधुसारातिगर्वितः २८ इति स्वदूतवाक्यानि शृण्वन्नपि रघूत्तमः ॥ प्रेम्णाऽवलोकयामास सुधाक्षिभ्यां शिशू मुहुः २९ बालावपि सभासंस्थान्नमस्कृत्य यथाक्रमम् ॥ राघव स्वपितृव्यांश्च वसिष्ठं प्रणिपत्य च ३० उपाचक्रमतुर्गातुं वीणे रणयतः शुभे ॥ ततः प्रवृत्तं मधुरं गांधर्वं गीतमुत्तमम् ३१ श्रुत्वा तन्मधुरं गीतं रामस्तोषमवाप ह ॥ ताभ्यां श्रुतं स्वचरितं विलासावध्यनुक्रमात् ३२ यद्यदाचरितं पूर्वं सीतया सह सौख्यदम् ॥ ततोऽपराण्हे श्रीरामः प्रसन्नवदनांबुजः ३३ उवाच तौ समग्रं वै श्वो गेयं मम सन्निधौ ॥ तथेति रामवचनं तावंगीचक्रतुस्तदा ३४ ततो रामो लवं प्राह मे यद्यप्यपराधितम् ॥ त्वया पूर्वं तथापि त्वां तुष्टोहं नात्र शिक्षये ३५ त्वद्गीतमच्चरित्रादिश्रवणादद्य मे मनः ॥ परां विश्रांतिमापन्नं त्वत्कृतं क्षमितं मया ३६ अधुना मद्भयं त्यक्त्वा त्वं सुखं विचरात्र हि ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा लवो राघवमब्रवीत् ३७ मयाऽपराधितं राजंस्तव दर्शनकाम्यया ॥ मदपराधितं स्मृत्वाऽत्राहूतोऽहं यतस्त्वया ३८ अद्य ते दर्शनेनैव पौरुषं वृद्धिमागतम् ॥ कीर्तिर्मे महती जाता तवाग्रे गायनादपि ३९ इत्युक्त्वासील्लवस्तूर्णीं बंधुना गंतुमुद्यतः ॥ सभायास्तौ गन्तुकामौ स्थलं स्वीयं निरीक्ष्य च ४० रामोऽयुतं वसुतयोर्भरतेन प्रदापयत् ॥ दीयमानं सुवर्णं तौ न तज्जगृहतुस्तदा ४१ राजन् हेम्ना किमेतेन ह्यावां वै वन्यभोजिनौ ॥ कृपावलोकनेनैव पाहि त्वमावयोः सदा ४२ इति संत्यज्य संदत्तं जग्मतुर्मुनिसन्निधिम् ॥ आसीच्छ्रुत्वा स्वचरितं रामो ह्यतिविस्मितः ४३ कुशोऽपि सकलं वृत्तं वाल्मीकिं मातरं तथा ॥ निवेद्य जान्हवीं स्नातुं

कौतुकेन ययौ सुखम् ४४ लवो मुनीनां शिशुभिः शिशुक्रीडनमाचरत् ॥ एतस्मिन्नंतरे यत्र लवःक्रीडां चकार सः ४५ बालकैस्तत्र संप्राप्तस्तुरगोध्वरकारिणः ॥ त्यक्त्वा क्रीडां लवो शीघ्रमश्वं धृत्वोटजांतिके ४६ वृक्षे बबंध शिशुभिः पूर्ववत् क्रीडनं व्यधात् ॥ ततः खे पुष्पकं प्राप्तं दृष्ट्वा बद्धं तुरंगमम् ४७ ज्ञात्वा बालकृतं सर्वे शत्रुघ्नाद्या विहस्य ते ॥ दूतानाज्ञापयामासुर्मुच्यतां तुरगः सुखम् ४८ लवस्तानागतान् दृष्ट्वा वायव्यास्त्रेण वै तृणम् ॥ संमन्त्र्य तान् मुमोचाऽथ लीलया शिशुसंयुतः ४९ झंझावातैस्तदा यानं हस्त्यश्वरथपूरितम् ॥ शत्रुघ्नेनापि तैर्दूतैः खेभूत्तद्भ्रमरोपमम् ५० तच्छ्रुत्वा रामचंद्रोऽपि प्रेषयामास सादरम् ॥ सुग्रीवमंगदं नीलं मैंदं जांबवतं नलम् ५१ सुमंत्रं भरतं वायुपुत्रं ताक्ष्यं विभीषणम् ॥ सुषेणं पार्थिवान्सर्वान्स्वस्वामितबलैर्युतान् ॥ ५२ द्विविदं दधिवक्त्रं च वानरान्मकरध्वजम् ॥ ते लवं दुद्रुवुर्गर्वाद्युद्धं चक्रुस्त्वरान्विताः ५३ तानागतान् लवो दृष्ट्वा कस्यचित्पतितं भुवि ॥ दूतस्याश्वमोचनार्थमागतस्य शरासनम् ५४ तूणीरं च स्वयं धृत्वा ययौ योद्धुं त्वरान्वितः ॥ टणत्कृत्य महच्चापं चिंतयामास चेतसि ५५ पितृव्याद्याः स्थिता योद्धुं मयाद्य पुरस्त्विह ॥ कथमेभिश्च योद्धव्यं मया च समरांगणे ५६ कथं तीक्ष्णानद्य शरानेतेषु प्रक्षिपाम्यहम्॥ स्वीयानां वधकर्तारं मां सीता मुनिराघवाः ५७ सहिष्यंति कथं दृष्ट्वा कर्त्तव्यं किं मयाऽधुना ॥ युद्धात्पराङ्मुखोऽहं चेद्भूत्वा गच्छामि तं मुनिम् ५८ वाल्मीकिशिक्षिता विद्या तर्हि सा विफला भवेत् ॥ अतः केषामपि वधं विना युद्धं करोम्यहम् ५९ इति निश्चित्य मनसि मेघशब्दवदाहतान्॥ आगम्यते किमर्थं मां युष्माभिर्ब्रूत वेगतः ६० न सीतावत्सुलभोहं पीडनार्थमिहाद्य हि ॥ सीताक्लेशानलहरं मां मेघं वेत्थ भो खलाः ६१ सीतोष्णोच्छ्वसितोग्राग्निज्वालाभिर्वोद्य पौरुषम्॥ विदग्धं न स्फुटं लोकान्दर्शनीयं ममापि च ६२ इति स्ववाक्शरैर्भिन्नहृदयान्स लवः पुनः ॥ मोहयामास सकलान् मोहनास्त्रं विसृज्य च ६३ ततो लवः स विजयी सुमंत्रं भरतं तथा ॥ कृत्वा स्वकक्षयोः शीघ्रं कराभ्यां वायुनंदनम् ६४ सुग्रीवं च मुदा धृत्वा सीतायै तान् प्रदर्शयत् ॥ दृष्ट्वा सीतापि तान् वीरान् मोहनास्त्रेण मोहितान् ६५ पुत्रात्तान् मोचयामास रक्षयामास तान् रहः ॥ तान्नीतान्राघवः श्रुत्वा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ६६ ईदृशं पौरुषं बंधो रावणेनाऽपि नो कृतम् ॥ यथा कृतं बालकेन करणीयं किमत्र वै ६७ तद्रामवचनं श्रुत्वा लक्ष्मणः प्राह राघवम् ॥ मा चिंतेयं त्वया कार्या धृत्वाहं तं शिशुं क्षणात् ६८ त्वत्सन्निधावानयामि सिंहो मृगशिशुं यथा ॥ इत्युक्त्वा राघवं नत्वा रथारूढो ययौ जवात् ६९ सेनया सचिवैर्युक्तो वाल्मीकेर्वसतिस्थलम् ॥ तमागतं विबुध्याथ लवोपि तत्पुरो ययौ ७० तं दृष्ट्वा बालकं रम्यं कृपाया लक्ष्मणोऽब्रवीत् ॥ मा शिशो त्वं कुरुष्वाऽद्य साहसं मत्पुरस्त्विह ७१ न समर्थोऽसि वै स्थातुं गच्छ नोचेन्मरिष्यसि ॥ शेषं रामायणं श्रोतुं त्वत्तोऽहं त्वां निहन्मि न ७२ त्वयाऽपराधितं बाल राघवस्य मुहुर्मुहः ॥ तत्सर्वमप्यहं वेद्मि तथाऽपि त्वां निहन्मि न ७३ नीतान् वीरान् समर्प्याथ वाजिना रघुनंदनम् ॥ एहि त्वं शरणं बाल यद्यस्ति जीवितस्पृहा ७४ तत्सौमित्रेर्वचः श्रुत्वा लवोऽभीतस्तमब्रवीत् ॥ वेद्मि त्वां राघवं चापि सीतात्यागात्पौरुषम् ७५ सीतायामेव युवयोः पौरुषं न लवे मयि ॥ सीतादुःखापनोदार्थं मुनिना निर्मितस्त्वहम् ७६ युवां जित्वाऽद्य समरे सीतादुःखं प्रमार्जये ॥ मुधा युवाभ्यां सा सीता

---

१ यूयं सीतावत्सलं मां पीडनार्थमिहागताः इति पाठः । २ सीतात्यागादपौरुषमिति पाठः ।

छलितापि पतिव्रता ७७ तस्या विनिष्कृतिं चाहं कर्तुमत्र समागतः ॥ सीतादुःखाग्निना युष्मत्पौरुषं दग्धमस्ति तत् ७८ न स्थातव्यं ममाग्रेत्र गच्छध्वं विधवोपमैः ॥ इति ते लववाग्वाणैर्भिन्नमर्मस्थलाश्च वै ७९ लक्ष्मणाद्या ववर्षुस्तं शस्त्रैरस्त्रैर्लवं क्रुधा ॥ ततो लवश्च स्वैर्बाणैः शस्त्रवृष्टिं निवार्य च ८० श्रीरामसचिवादींश्च प्राक्षिपद्यज्ञमण्डपे ॥ ते सर्वे सचिवाद्याश्च लवमार्गणताडिताः ८१ भिन्नदेहा लोहिताक्ताः प्रोचू रामं स्खलद्गिरा ॥ राम त्वं नो पश्यसि किं तूष्णीमध्वरमण्डपे ८२ उपायं चिंतयस्वान्यं वधे तस्य लवस्य च ॥ शस्त्रैरस्त्रैर्मृतिं युद्धे न गच्छति लवः प्रभो ८३ सहाय्यं कुरु सौमित्रेर्यदि वन्धुं सजीवितम् ॥ त्वमिच्छसि लवशरप्रहाराद्भ्रातृवत्सल ८४ इत्युक्त्वा लववाक्यानि राघवं ते न्यवेदयन् ॥ तानि श्रुत्वा राघवोऽपि तूष्णीमासीत्तदा क्षणम् ८५ लवोऽपि लक्ष्मणं बाणैर्विव्याध दशभिर्दृढम् ॥ आपुंखमग्नास्ते वाणाः शरीरे लक्ष्मणस्य च ८६ ततः क्रोधपरीतात्मा लक्ष्मणो वेगवत्तरः ॥ लवदेहे स्वशस्त्राणि भवन्ति विफलानि हि ८७ दृष्ट्वेति व्यग्रचित्तः स क्षणं सञ्चिन्त्य वै हृदि ॥ ब्रह्मास्त्रेण लवं बध्वा साऽश्वं राज्ञे न्यवेदयत् ८८ ब्रह्मास्त्रं मानयंस्तूष्णीं ययौ रामं लवोऽपि सः ॥ राघवस्तं समानीतं दृष्ट्वा लक्ष्मणब्रवीत् ८९ जानन्नपि सुतं स्वीयं कौतुकं दर्शयञ्जनान् ॥ महत्कार्यं कृतं वन्धो त्वमेनं विद्धि वाहुजम् ९० द्विजहत्याभयं त्यक्त्वा घातयस्वैनमद्य हि ॥ रामं प्रोवाच सौमित्रिर्नायं शस्त्रैर्मरिष्यति ९१ भरताद्यैर्मया चाऽपि नायं किं ताडितोऽसिभिः ॥ अस्य देहे क्षतं चैकमपि किं दृश्यते त्वया ९२ तच्छ्रुत्वा राघवः प्राह प्रष्टव्यो बालकस्त्वया ॥ केनोपायेन ते मृत्युर्भवेदिति ममाग्रतः ९३ गोपायंति निजं मृत्युं न शूरा वधशंकया ॥ न वदंत्यनृतं क्वापि स्ववलेनैव जीविताः ९४ ततः पृष्टो लक्ष्मणेन लवः प्राहाथ लक्ष्मणम् ॥ जलस्य सेवनाद्वृद्धिं स्वीयां ज्ञात्वा मुनेर्गिरा ९५ कापट्यबुद्ध्या लोकान्हि दर्शयन् स्वपराक्रमम् ॥ जलस्य सेचनेनात्र मृत्युर्मे निश्चितो भवेत् ९६ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा शिलायां तं निवेश्य च ॥ सेचनं तोयकलशैःकारयामास लक्ष्मणः ॥ अयोध्यावासिभिर्नारीपुरुषैः परमादरात् ९७ चतुर्मुखैश्चर्मघटैर्न्नपानीतैश्च कोटिशः ॥ तथा कार्पटिकैश्चापि रथोष्ट्रवारणादिभिः ९८ आनयित्वा जलं शीघ्रं सिषेच लवबालकम् ॥ यथा यथा जलैस्तं हि सेचनं चक्रिरे जनाः ९९ तथा तथा लवस्तत्र व्यवर्द्धत घनो यथा ॥ सप्ततालप्रमाणोऽभूद्रुष्या भीमपराक्रमः १०० ततस्तं लक्ष्मणः प्राह त्वया लवमृषेरितम् ॥ नायं तव वधोपायः स्ववृद्ध्यर्थं कृतः खलु १०१ लवोप्याहाऽथ सौमित्रिं कौटिल्येन प्रतारयन् ॥ यथा तैलक्षये दीपो वृद्धिमंते प्रगच्छति १०२ तथायुषः क्षये मेऽपि वृद्धिं पश्य क्षणं त्विमाम् ॥ तद्वाक्यं मानयन्सत्यं सेचयत्तं स लक्ष्मणः १०३ जलैर्गांगैस्समानीतैः पूर्ववच्च पुनःपुनः ॥ काष्ठसोपानमार्गेण सेचनं चक्रिरे जनाः ४ ब्रह्मास्त्रेण विनिर्मुक्तः प्रचचाल लवस्तदा॥ भुजावास्फालयामास तथोरू वाललीलया ५ तं दृष्ट्वा दुद्रुवुः सर्वे त्यक्त्वा तोयघटानपि॥शकृन्मूत्रं प्रमुंचंतो मुक्तकच्छा लवेक्षणाः ६ एतस्मिन्नन्तरे क्रीडन् गंगायां तान् जनान्कुशः॥पप्रच्छाऽद्य मुहुर्नीरं किमर्थं नीयते जवात् ७ जनाः प्रोचुर्लवं हंतुमस्माभिर्नीयते जलम् ॥ विश्वस्तैर्लववाक्येन तच्छ्रुत्वा स ययौ कुशः ८ संगृह्य स्वाश्रमाच्चापं तूणीरे वेगवत्तरः॥ लवं मोचयितुं चापं टणत्कृत्वाऽध्वरस्थले ९ कुशचापध्वनिं श्रुत्वा तस्थौ तूष्णीं लवः क्षणम्॥ ततो दृष्ट्वा कुशं प्राप्तं ययौ योद्धुं स लक्ष्मणः ११० तं दृष्ट्वा स कुशः प्राह छलितौ जानकीलवौ॥ त्वया रामेण लोकैश्च तयोः कर्तुं विनिष्कृतिम् ११ अहं प्राप्तोऽस्मि मां बालं लववत्त्वं न मानय॥ युवयोः पौरुषं नार्यां शिशावस्तीति वेद्म्यहम् १२ सीताक्लेशानलज्वालसंदग्धं

युवयोर्वलम् ॥ न ममाग्रे स्फुटं कार्यं युवाभ्यामुपहासकृत् १३ वाल्मीकिशिक्षितां विद्यां रामं त्वामद्य दर्शये ॥ इत्युक्त्वा तुमुलं युद्धं पितृव्येण चकार सः १४ आसन् वृथा जानकीये लक्ष्मणोत्सृष्टमार्गणाः ॥ रामायणात्कुशो ज्ञात्वा शेष एवाऽत्र लक्ष्मणः १५ जातोऽस्तीति वधे तस्य गारुडास्त्रं मुमोच सः ॥ क्षात्रधर्मं पुरस्कृत्य न तद्धिंसाभयं दधे १६ जानन् युद्धे पितुर्हत्या जाता चेन्न भयं त्विति ॥तद्दृष्ट्वा खगराजास्त्रं सौमित्रेः कुंठिता गतिः १७ भयभीतः पृथिव्यां हि पपात लक्ष्मणो रथात् ॥ तं दृष्ट्वा रामचंद्रश्च दीक्षायुक्तोऽपि वेगतः १८ धृत्वा चापं च तूणीरं यज्ञकुण्डाग्रतः स्थितः ॥ चापे संधाय ब्रह्मास्त्रं सौमित्रेर्जीविताशया १९ मुमोच बाणमाकाशे गारुडोपरि सादरम् ॥ तेन तच्छांतिमगमत् ब्रह्मास्त्रेण तु गारुडम् १२० ततः कुशः संदधे स सर्पास्त्रं राघवोपरि ॥ उवाच नाहं सीतावत्सुलभश्छलितुं त्वया २१ जनान् दर्शयितुं स्वीयं पौरुषं जानकीवने ॥ त्यक्ता त्वया वृथा पूर्वं जानेहं तव चेष्टितम् २२ वाल्मीकिशिक्षितां विद्यां ममाद्य त्वं विलोकय ॥ नोचेत्त्वं याहि शरणं वाल्मीकिं जानकीमपि २३ तद्वाक्शरैर्भिन्नमर्मा रामः सार्पं विलोक्य तत् ॥ ओत्वस्त्रं ससृजे घोरं तेन तच्छांतिमाप वै २४ संदधे सारमेयास्त्रं कुशस्तं राघवं पुनः ॥ रामोऽपि मौशलास्त्रेण सारमेयं न्यवारयत् २५ वन्हयस्त्रं ससृजे घोरं कुशोऽपि राघवं जवात् ॥ न्यवारयच्च तद्रामो मेघास्त्रेण स लीलया २६ वायव्यं ससृजे रामं जानकीजठरोद्भवः ॥ निवारयच्च तद्रामो पर्वतास्त्रेण लीलया २७ वज्रास्त्रं ससृजे रामं सीतेयः सोतिसम्भ्रमात् ॥ याम्यास्त्रेणाऽथ रामोऽपि वज्रास्त्रं तन्न्यवारयत् २८ ब्रह्मास्त्रं ससृजे रामं सीतेयः परमादरात् ॥ हाहाकारस्तदा चासीद्राघवस्याऽध्वरांगणे २९ न्यवारयत्तद्ब्रह्मास्त्रं वैष्णवेन रघूत्तमः ॥ ततो रामं कुशस्तीक्ष्णान्नाराचांश्छतशः पुनः १३० मुमोच राघवश्चाऽपि मार्गणांश्छतशः कुशम् ॥ एवं तत्तुमुलं युद्धं बभूव प्रहरं तयोः ३१ तदासीत्कौतुकं रामकुशयोर्युध्यतोर्महत् ॥ रामचापविनिर्मुक्ता गता ये ये पतत्रिणः ३२ ते ते कुशस्योत्तमांगोपरिष्टाद्धरणीतले ॥ पतंति स्म तथा ये ये कुशचापविनिर्गताः ३३ शरास्ते रामचंद्रस्य पतंति स्म पदांतिके ॥ तद्दृष्ट्वाकौतुकं रामो विस्मयाविष्टमानसः ३४ आज्ञापयत्स्वसचिवं गच्छ वाल्मीकिसन्निधिम् ॥ पृच्छस्व तं नमस्कृत्य कौ ते शिष्याविमौ बली ३५ ततो ज्ञात्वाऽनयोर्घाते करिष्यामि मतिं क्षणात् ॥ तथेति रामवचनात्स मन्त्री रथमास्थितः ३६ क्रोशद्वयांतरेणैव सव्यं कृत्वा कुशं लवम् ॥ दृष्ट्वा नत्वाऽथ वाल्मीकिं रामवाक्यं न्यवेदयत् ३७ मुनिः प्राह मन्त्रिणं त्वं वद रामाय मे वचः ॥ सभामध्ये गायनस्य काले श्वो विदितं तव ३८ भविष्यति समस्तं हि वृत्तं बालकयोः शुभम् ॥ ततो मन्त्रिर्मुनेर्वाक्यं राघवाय न्यवेदयत् ३९ कुशं लवं समाहूय वाल्मीकिरपि तौ मुदा ॥ समालिंग्य कथाभिस्तां निनाय रजनी सुखम् १४० ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये जन्मकाण्डे कुशलवयोः पराक्रमवर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ प्रभाते रामेण समाहूतावुभौ शिशू ॥ नत्वा मुनिं मातरञ्च सभायां जग्मतुर्मुदा १ वाल्मीकेराज्ञया बालौ जटाकृष्णाजिनांबरौ ॥ जन्मकांडं त्वेकमेव जगतुस्तौ पितुः पुरः २ जनैः श्रुत्वा स्वचरितं रामोभूदतिविस्मितः ३ आसन् जनाश्चापि सर्वे विस्मयाविष्टमानसाः ॥ ज्ञात्वा सीताकुमारौ तौ सन्तोषं परमं ययुः ४ एतस्मिन्नन्तरे सर्वे लवत्राय्वस्त्रपीडिताः ॥ शत्रुघ्नाद्या ययुस्तत्र यानस्थाश्चास्त्रजीविताः ५ अंगदाद्याः पार्थिवाश्च मोहनास्त्रैकजीविताः ॥ ययुःस-

वानराःसर्वे लक्ष्मणोऽपि यथावरुक् ६ सर्वे नत्वा रामचंद्रं तस्थुस्तस्यांतिके मुदा ॥ अथ संमंत्र्य रामोऽपि तौ विसृज्यादरेण हि ७ राक्षसेंद्रं लक्ष्मणं च शत्रुघ्नं मकरध्वजम् ॥ खगराजं सुषेणं च जांववंतं वचोऽब्रवीत् ८ आनयध्वं मुनिवरं ससीतं देवसंमितम् ॥ अद्यास्तु पर्षदां मध्ये प्रत्ययो वै सभांगणे ९ गंगाया दक्षिणे तीरे सभा कार्याऽऽयता शुभा ॥ करोतु शपथं सीता ममाग्रे जान्हवीतटे १० मुनीश्वराद्याः सर्वे तां जानन्तु गतकल्मपाम् ॥ तथा ममापि वाल्मीकेः शुद्धिं जानंतु वेगतः ११ इति तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणाद्या मुनिं गताः ॥ ऊचुर्यथोक्तं रामेण वाल्मीकिं लक्ष्मणादिकाः १२ रामस्य हृद्गतं सर्वं ज्ञात्वा वाल्मीकिरब्रवीत् ॥ समर्चितान् सुमंत्राद्यान् लक्ष्मणाय समर्प्य च १३ युष्माभिः कथनीयं मद्वाक्यं श्रीराघवं प्रति ॥ श्वः करिष्यति वै सीता शपथं जनसंसदि १४ योपितां परमो देवः पतिरेको न चापरः ॥ पतिं विना गतिः काऽन्या नार्या चास्ति जगत्त्रये १५ लक्ष्मणाद्यास्ततः सर्वे राममागत्य ते पुनः ॥ सुमंत्रादींश्चतुर्वीरान्राघवाय समर्प्य च १६ वाल्मीकेर्वचनं हर्षादूचुस्तं रघुनायकम् ॥ वाल्मीकिवचनं श्रुत्वा तुतोप राघवोऽपि च १७ सुमंत्रं भरतं वायुपुत्रं वानरनायकम् ॥ समालिंग्य चतुर्भ्यः स पुनर्जाता न मन्यत १८ सीतया पालितास्सर्वे वयं लवजितास्त्विति ॥ कथयामासुः श्रीरामं सुमंत्राद्यास्सविस्तरम् १९ द्वितीये दिवसे कृत्वा सभां श्रेष्ठां मनोरमाम् ॥ सर्वांस्तस्यां समाहूय रामो वाक्यमथाऽब्रवीत् २० मुनयः पार्थिवाः सर्वे शृणुत स्वस्थमानसाः ॥ सीतायाः शपथं लोका विजानंत्वशुभं शुभम् २१ इत्युक्त्वा राघवेणाऽथ लोकाः सीतादिदृक्षवः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव सहस्रशः २२ सवानराः समाजग्मुस्तद्दिव्यं द्रष्टुमुद्यताः ॥ ततो मुनिवरस्तूर्णं ससीतः समुपागतः २३ अग्रतस्तं मुनिं कृत्वा यांती किंचिदवाङ्मुखी ॥ कृतांजलिर्मुदा सीता शनैर्यज्ञे विवेश तम् २४ दृष्ट्वा लक्ष्मीमिवायांतीं श्रीविष्णुमनुयायिनीम् ॥ वाल्मीकेः पृष्ठतः सीतां साधुवादो महानभूत् २५ तदा मध्ये जनौघस्य प्रविश्य मुनिपुंगवः ॥ सीतासहायो वाल्मीकिस्तदा राघवमब्रवीत् २६ इयं दाशरथे सीता सुवृत्ता धर्मचारिणी ॥ त्वया पापात्पुरा त्यक्ता ममाश्रमसमीपतः २७ लोकापवादभीतेन यमुनादक्षिणे तटे ॥ प्रत्ययं दास्यते साऽद्य तदनुज्ञातुमर्हसि २८ इमौ तु सीतातनयौ कुशस्त्वत्तो लवो मया ॥ लवैर्विनिर्मितः सीता भयात्प्रव्यग्रचेतसा २९ सुताविमौ ते दुर्धर्षौ तथ्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ प्रचेतसोऽहं दशमः पुत्रो रघुकुलोद्वह ३० अनृतं न स्मराम्युक्तं यथेमौ तव पुत्रकौ ॥ बह्वन्वर्षगणान्सम्यक् तपश्चर्या मया कृता ३१ नोपाश्नीयां फलं तस्या दुष्टेयं यदि मैथिली ॥ इत्युक्त्वा राघवस्यांके दक्षिणे स्थाप्य तं कुशम् ३२ लवं विन्यस्य वामांके तस्थौ रामाग्रतो मुनिः ॥ रामोपि तौ समालिंग्य मूर्ध्न्यवघ्राय सादरम् ३३ लवस्य मस्तके हस्तं संस्थाप्य जगदीश्वरः ॥ अतिह्रस्वतरं वालं पूर्ववत्सोकरोच्च तम् ३४ ततो रामोऽपि तां सीतां दृष्ट्वा वाहुद्वयान्विताम् ॥ अज्ञात इव संप्राह लक्ष्मणं पुरतः स्थितम् ३५ त्वया भुजः समानीतः सीताया मां प्रदर्शितुम् ॥ पुरा तमानयस्वाद्य चेदस्ति रक्षितस्त्वया ३६ तथेत्युक्त्वा लक्ष्मणोऽपि पेटिकानिहितं भुजम् ॥ सीतायाः पुरतो रामं दर्शयामास सादरम् ३७ सीताभुजोपमं दृष्ट्वा भुजं मांसादिभिर्युतम् ॥ पंचवर्षान्तरे काले ह्यासन्सर्वेऽतिविस्मिताः ३८ एतस्मिन्नंतरे तत्र पश्यत्सु सकलेष्वपि ॥ भुजः स गुप्ततां प्राप्तो विश्वकर्मोद्भवः क्षणात् ३९ तद्दृष्ट्वा कौतुकं लोका ह्यभूवन्नातिविस्मिताः ॥ रामोपि विस्मितः प्राह वाल्मीकिं

---

१ अंगदं चेतिपाठः ॥

प्रणिपत्य च ४० एवमेव महाप्राज्ञ यदुक्तं मां त्वयाऽधुना ॥ प्रत्ययो जनितो मह्यं तव वाक्यैरकिल्बिषैः ४१ लंकायामपि दृष्टो मे वैदेह्याः प्रत्ययो महान् ॥ देवानां पुरतस्तेन मन्दिरं संप्रवेशिता ४२ सेयं लोकभयाद्ब्रह्मन्नपापापि सती पुरा ॥ सीता मया परित्यक्ता तद्भवान् क्षन्तुमर्हसि ४३ मत्तो जातोस्ति जानामि कुशोऽयं च लवस्त्वया ॥ लवैर्भ्रान्त्या कृतो वेद्मि सीताशापभयान्मुने ४४ तथापि लोकान्सकलान्द्रष्टुं सीताऽत्र प्रत्ययम् ॥ करोतु शपथं चापि सभायां तव सन्निधौ ४५ शुद्धायां जगतीमध्ये सीतामंगीकरोम्यहम् ॥ तदा तच्छपथं द्रष्टुमासँल्लोकाः समुत्सुकाः ४६ सभायां जानकी चाथ तदा कौशेयवासिनी ॥ उदङ्मुखी ह्यधोदृष्टिः प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ४७ रामादन्यमहं चेद्धि मनसाऽपि न चिंतये ॥ तर्हि मे धरणी देवी विवरं दातुमर्हति ४८ एवं शपंत्याः सीतायाः प्रादुरासीन्महाद्भुतम् ॥ भूतलाद्दिव्यमत्यर्थं सिंहासनमनुत्तमम् ४९ भुवो विवरमार्गेण समानीतं मनोरमम् ॥ नागेंद्रैर्ध्रियमाणं तद्दिव्यदेहैः रविप्रभम् ५० भूदेवी जानकीं दोर्भ्यां धृत्वा दुहितरं निजाम् ॥ स्वागतासीति तामुक्त्वाऽऽसने सा संन्यवेशयत् ५१ वस्त्रालंकारस्रग्गंधसुगंधैः पूज्यमैथिलीम् ॥ समालिंग्याथ भूदेवी वीजयामास सादरम् ५२ तदा शनैः शनैर्भूम्यां गुप्तं सिंहासनं त्वभूत् ॥ सिंहासनस्थां वैदेहीं प्रविशंतीं रसातलम् ५३ दृष्ट्वाऽऽकाशस्थिता देवस्त्रियः सर्वास्तु सम्भ्रमात् ॥ निरंतराभिर्वैदेही ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ५४ साधुवादश्च सुमहान्बभूव सुरकीर्तितः ॥ अन्तरिक्षे च भूमौ च सर्वं स्थावरजंगमम् ५५ तदा बभूव चकितं सीताशपथदर्शनात् ॥ ऊचुस्ते बहुधा वाचो वानराश्च नरादिकाः ५६ केचिच्चिंतापराः केचिदासन्ध्यानपरायणाः ॥ केचिद्रामं निरीक्षंतः केचित्सीतामचेतसः ५७ मुहूर्तमात्रं तत्सर्वं तूष्णीं भूतमचेतनम् ॥ प्रविशन्तीं भुवं सीतां दृष्ट्वा संमोहितं जगत् ५८ एतस्मिन्नन्तरे रामः प्रविशन्तीं हि भूतले ॥ विदेहजां तदा स्पृष्ट्वा वामहस्तेन सम्भ्रमात् ५९ तां दधार करेणादौ धृत्वा हस्तेन वै भुवम् ॥ ततस्तां प्रार्थयामास भुवं स रघुनन्दनः ६० ॥ ॥ श्रीरामचन्द्र उवाच ॥ ॥ देवि त्वं सर्वलोकानां निवासस्थानमुत्तमम् ॥ असि लोकैकमाता त्वं महानीरोर्ध्वतः[1] सदा ६१ वर्तसे पुण्यरूपा त्वं वसुदा सकलान् जनान् ॥ स्वजाठरादौषधीस्त्वं करोषि विश्वतृप्तिदाः ६२ त्वं दुर्गा त्वं स्वरा लक्ष्मीर्मम विष्णोः प्रिया शुभा ॥ त्वमेवाऽद्याऽत्र मे शक्तिर्निर्मिताऽसि मयैव हि ६३ निजोदराद्ददासि त्वं धातून्प्रीत्या जनान्सदा ॥ क्षमायुक्ता त्वमेवाऽसि सूक्तासूक्तादिकर्मसु ६४ जानकी तव कन्येयं श्वश्रूस्त्वं मेऽधुना त्विह ॥ कन्यादानं कुरु मुदा त्वया पूर्वं कृतं नहि ६५ प्रसीद देवि नोचेन्मे त्वयि क्रोधो भविष्यति ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ ॥ इति संप्रार्थिता चाऽपि राघवेण महात्मना ६६ नारी काठिन्यभावात्सा नाशृणोद्राघवेरितम् ॥ शनैः शनैरधः सीतासहिता सा जगाम ह ६७ तां गच्छन्तीं पुनर्दृष्ट्वा भुवं रामो धृतामपि ॥ बभूव क्रोधताम्राक्षस्तदा लक्ष्मणमब्रवीत् ६८ चापमानय सौमित्रे शिक्षयेऽहं भुवं त्विमाम् ॥ मत्क्षुरोपमबाणेन वसुधेयं विदेहजाम् ६९ मामद्य दास्यति क्षिप्रमस्या घातं न रोचये ॥ ततोऽसौ लक्ष्मणानीतं करे कोदण्डमुत्तमम् ७० धृत्वा ज्यारोपणं कृत्वा शरसंधानमातनोत् ॥ तदा ववौ महान्वायुश्चुक्षुभे लवणार्णवः ७१ तारा निपेतुर्धरणीं बभूवुः सरजो दिशः ॥ चकंपे धरणी सापि त्राहीति वदती मुहुः ७२ कराभ्यां जानकीं धृत्वा रामस्यांके न्यवेशयत् ॥ स्वयं श्रीरामपदयोः शिरसा नमनं व्यधात् ७३ तदा खेदे व वाद्यानि नेदुः कुसुमवृष्टिभिः ॥ ववर्षुर्जा-

१ ऊर्ध्वतः महानीरा समुद्रादिमहाजलसमूहवती इत्यर्थः ।

नकीं रामं देवसंघा मुदान्विताः ७४ ततो रामोऽपि तां दृष्ट्वा पद्मयोनेर्मतीं भुवम् ॥ स्वक्रोधं शांतमकरोत्कराभ्यां चापमार्गणौ ७५ विसृज्योत्थापयामास स्वकरेणाऽवनिं प्रभुः ॥ ततस्सा राघवं नत्वा प्रसाद्य च पुनः पुनः ७६ दत्त्वा विदेहकन्यायै तत्सिंहासनमुत्तमम् ॥ सीतां स्तुत्वाथ तां पृष्ट्वा तया संपूजिताऽपि च ७७ आमंत्र्य राघवं पृथ्वी क्षणादंतर्हिताऽभवत् ॥ तदा सीतां जनाः सर्वे पुनर्जातां तु मेनिरे ७८ जयशब्दैः प्रणेमुस्तां चक्रुः पूजां पृथक् पृथक् ॥ ददौ दानान्यनेकानि तदा रामो मुदान्वितः ७९ नववाद्यनिनादाश्च संबभूवुः समन्ततः ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च तुष्टुवुर्वंदिमागधाः ८० सीतायाः शपथो यत्र जाह्नव्या दक्षिणे तटे ॥ सीताकुण्डमिति ख्यातं तत्र तीर्थं बभूव तत् ८१ पातालस्थं जलं पुण्यं सन्तप्तमनलोपमम् ॥ आसीदद्यापि तत्तीर्थे सीतोष्णश्वासकारणात् ८२ तदत्र जानकीकुण्डं स्मरणाद्धयनाशनम् ॥ पत्युरायुष्यवृध्यर्थं स्त्रीभिः सेव्यं सदा भुवि ८३ ततः सीतायुतो रामः पुत्राभ्यां सहितो मुदा ॥ वस्त्रालंकारयुक्ताभ्यां स्नानं ह्यवभृथाह्वयम् ८४ चकार कथितोत्साहैः पूर्ववच्च सविस्तरम् ॥ अथ यज्ञशतं पूर्णमेवं कृत्वा राघूत्तमः ८५ जातकर्मादिसंस्कारान् लवस्य विधिनाऽकरोत् ॥ चकार नानादानानि देवान् संपूज्य भक्तितः ८६ ततो मुनीश्वरान्पूज्य पूजयामास पार्थिवान् ॥ जनकं च सुमेधां च पूजयामास राघवः ८७ विससर्ज ऋषीन्त्सर्वान् ऋत्विजो ये समागताः॥ द्विजाद्यास्तान् धनाद्यैश्च तोषयामास सादरम् ८८ ततो विसृज्य विप्रांश्च पार्थिवैः सह राघवः ॥ कुमाराभ्यां सीतया च बन्धुभिश्चागमत्पुरीम् ८९ नीराजितः पुरस्त्रीभिर्वारणस्थो रघूत्तमः ॥ सीतया तनयाभ्यां च ययौ निजगृहं प्रति ९० तदा महोत्सवश्चासीदयोध्यायां समन्ततः ॥ चिरकालेन वैदेह्या दर्शनं च जनैः कृतम् ९१ ततो नृपादिकान् पूज्य विससर्ज रघूद्वहः ॥ जनकं च सुमेधां च ददावाज्ञां निजां पुरीम् ९२ ततः सीतायुतो रामः पुत्राभ्यां बन्धुभिः सह ॥ पूर्ववत्स सुखं रेमे चिरकालं रघूद्वहः ९३ रामेण सीतया सार्धं सहस्राणि त्रयोदश ॥ वर्षाण्यत्र कृतं राज्यं कस्मिन्कल्पे द्विजोत्तम ९४ एकादशसहस्राणि वत्सराणि महांति च ॥ तथैकादशवर्षाणि मासा एकादशैव तु ९५ दिनान्येकादशैवाऽत्र रामेण सीतया सह ॥ अयोध्यायां कृतं राज्यं कस्मिन्कल्पे द्विजोत्तम ९६ एकादशसहस्राणि चैकादशदिनानि च ॥ सप्तद्वीपवतीपालो रामोऽभूत् कल्पभेदतः ९७ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ रामेण सीतया राज्यं कस्मिन्कल्पे कृतं द्विज ९८ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितान्तर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये जन्मकांडे जानकीग्रहणं नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथोर्मिला मांडवी च श्रुतकीर्तिः सहैव ताः ॥ बभूवुरंतरार्त्किचिदंतर्वत्न्यो महोदराः १ तासां चकार सीता सा कौतुकानि च सादरम् ॥ तासां पुंसवनादीनि विविधानि रघूत्तमः २ आहूय पत्न्या जनकं कारयामास बन्धुभिः ॥ दोहदान् पूरयामासुस्तासां पौरसुहृत्स्त्रियः ३ तासां सर्वान् समुत्साहानेवं कृत्वा रघूत्तमः ॥ वस्त्रालंकारभूषाभिस्तोषयामास ताः सुखम् ४ अथोर्मिला सा तनयं सुषुवे परमोदयम् ॥ ततः सा मांडवी पुत्रं सुषुवे परमे दिने ५ ततः सा श्रुतकीर्तिश्च सुषुवे यमलौ सुतौ ॥ कालांतरेणोर्मिलाया द्वितीयस्तनयोऽभवत् ६ तथाऽपरस्तु मांडव्याः पुत्रः कालांतरादभूत् ॥ जातकर्मादिसंस्कारांस्तेषां रामः पृथक् पृथक् ७ चकार गुरुणा विप्रैर्महोत्साहैर्यथाविधि ॥ लक्ष्मणस्यांगदो ज्येष्ठश्चित्रकेतुः परः स्मृतः ८ मांडव्याः पुष्करो ज्येष्ठः कनिष्ठस्तक्षनामकः ॥ श्रुतकीर्त्याः सुबाहुश्च यूपकेतुः

१ पपाताश्रुजलमितिपाठः ।

परः स्मृतः ९ एवं कृतानि नामानि गुरुणा विधिपूर्वकम् ॥ एतेंऽतरेण संजाताः काले काले क्रमेण च १० तेंऽत्रैकत्र मया प्रोक्ताः संक्षेपेणांग त्वत्पुरः ॥ सर्वेषां जन्मकालेषु सुराः सर्वे मुदान्विताः ११ वादयामासुर्वाद्यानि ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ मातृभिः पितृभिर्युक्तान् बालकान् सूर्यसन्निभान् १२ राजद्वारि महानासीदुत्सवश्च नृपाज्ञया ॥ निनेदुर्नववाद्यानि ननृतुश्चाप्सरोगणाः १२ वादयन्ति स्म तूर्याणि तुष्टुवुर्वंदिमागधाः ॥ नगरीं शोभयामासुः पताकाध्वजतोरणैः १४ सुहृदः पार्थिवास्सर्वे रामादीनां च पूजनम् ॥ वस्त्रैराभरणाद्यैश्च चक्रिरे ते पृथक्पृथक् १५ ददुर्दानानि विप्रेभ्यो रामाद्या बंधवश्च ते ॥ ब्राह्मणान् भोजयामासुः श्राद्धानि चक्रुरादरात् १६ एवमष्टकुमारास्ते रामादीनां मनोरमाः ॥ ववृधुश्चंद्रवदना मातृभिर्लालिताः सुखम् १७ शृंखलाबद्धरुक्मादिनिर्मितेषु वरेषु च ॥ प्रेंखेषु हि कुमारास्ते विरेजू रुक्मभूषिताः १८ भाले स्वर्णमयाश्वत्थपर्णान्यतिमहांति च ॥ मुक्ताफलाग्रलंबीनि शोभयंति स्म बालकान् १९ कंठे रत्नमणिव्रातमध्यद्वीपिनखांचिताः ॥ कर्णयोः स्वर्णसंपन्नरत्नार्जुनसुताल्रकाः २९ सिंजानमणिमंजीरकटिसूत्रांगदैर्युताः ॥ स्मितवक्राल्पदशना इंद्रनीलमणिप्रभाः २१ अंगणे रिंगमाणाश्च संस्कारैः संस्कृताः शुभाः ॥ ते पितॄन्रंजयामासुर्मातॄश्चाऽपि विशेषतः २२ नानाशिशुक्रीडनकैश्चेष्टितैर्मुखचुंबनैः ॥ बालकात्रिमयुद्धैश्च गमनैर्मधुरेरितैः २३ ततस्ते बालकाः सर्वे वस्त्रालंकारभूषिताः ॥ सभार्या राघवं नत्वा तस्थुः सिंहासनोपरि २४ एकदा राघवः प्राह वसिष्ठं सदसि स्थितम् ॥ अवलोकय बालानां त्वं चिन्हानि यथाक्रमम् २५ तच्छ्रुत्वा रामवचनं वसिष्ठो भूसुरैः सह ॥ आदौ कुशं समाहूय दृष्ट्वा रामं वचोऽब्रवीत् २६ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ पंचसूक्ष्मः पंचदीर्घः सप्तरक्तः षडुन्नतः ॥ त्रिपृथुर्लघुगंभीरो द्वात्रिंशल्लक्षणस्त्वयम् २७ पंच दीर्घाणि शस्तानि यथा दीर्घायुषोऽस्य च ॥ भुजौ नेत्रे हनुर्जानू नासा च तनयस्य ते २८ ग्रीवाजंघामेहनैश्च त्रिभिर्ह्रस्वोऽयमीडितः ॥ स्वरेण सत्वनाभिभ्यां त्रिगंभीरः शिशुः शुभः २९ त्वक्केशांगुलिदशनाः पर्वाण्यंगुलिजान्यपि ॥ तथास्यपंचसूक्ष्माणि सूचयंति वरां श्रियम् ३० पाण्यंघ्रितलनेत्रांते तालुजिव्हाधरोष्ठकम् ॥ सप्तारुणं च सनखमस्मिन् राज्यसुखप्रदम् ३१ वक्षः कुक्ष्यालिकस्कंधकरवक्रषडुन्नतम् ॥ तथात्र दृश्यते बाले महदैश्वर्यभोगभाक् ३२ ललाटकटिवक्षोभिस्त्रिविस्तीर्णो यथा ह्यसौ ॥ सर्वं तेजो महैश्वर्यं तथा प्राप्स्यति नान्यथा ३३ अछिन्ना तर्जनीं प्राप्य तथा रेखास्य दृश्यते ॥ कनिष्ठा मूलनिर्याता दीर्घायुष्यं यथा भवेत् ३४ कमठीपृष्ठकठिनावकर्मकरणौ करौ ॥ राज्यहेतू शिशोरस्य पादौ चाध्वनि कोमलौ ३५ पादौ समांसलौ रक्तौ समौ सूक्ष्मौ सुशोभनौ ॥ समगुल्फौ स्वदेहेन स्निग्धावैश्वर्यसूचकौ ३६ स्वल्पाभिः कररेखाभिश्चारक्ताभिः सदा सुखी ॥ लिंगेन कृशऱ्हस्वेन राजराजो भविष्यति ३७ उत्कटासनगुल्फस्फिङ्नाभिरस्यापि वर्तुला॥ दक्षिणावर्तमरुणं महदैश्वर्यसूचकम् ३८ धारैका मूत्रके यस्य दक्षिणावर्तनी यदि ॥ गंधश्च मीनमधुनोर्यदि वीर्यं तदा नृपः ३९ विस्तीर्णौ मांसलौ स्निग्धौ भुजावस्य सुखोचितौ ॥ वामावर्तौ सुप्रलंबौ दोषौ भूरक्षणोचितौ ४० श्रीवत्सवज्रचक्राब्जमत्स्यकोदंडदंडभृत् ॥ तथास्य करगा रेखा यथा स्यात्रिदिवस्पतिः ४१ द्वात्रिंशद्दशनश्चायं वरकंबुशिरोधरः ॥ क्रौंचदुंदुभिहंसाभ्रस्वरः सर्वेश्वराधिकः ४२ मधुपिंगलनेत्रोऽसौ नैनं श्रीस्त्यजति कचित् ॥ पंचरेखाललाटस्तु तथा सिंहोदरः शुभः ४३ ऊर्ध्वरेखांकितपदो निःश्वसन्पद्मगन्धवान् ॥ अछिद्रपाणिः सुनसो महालक्षणवानयम् ४४ एवं कुशं निरीक्ष्याऽथ सर्वान् दृष्ट्वा क्रमेण सः ॥ लवादीनां सुचिन्हानि पूर्ववत्प्राह राघवम् ३५ ततः

१ लिंगरकन्ध इतिपाठः ।

प्रीतिमना रामः पूजयामास तं गुरुम् ॥ वस्त्रैराभरणैश्चैव ययौ हर्षात्ततो गृहम् ४६ एतस्मिन्नंतरे सीता भूमिदत्तवरासने ॥ संस्थिता चामरैर्दिव्यैर्दासीभिः परिवीजिता ४७ सखीभिः सेविता रम्या धृतार्थोकोपवर्हणा ॥ मुकुरे स्वं निरीक्षंती मुखं चन्द्रनिभं वरम् ४८ रामस्यागमनं श्रुत्वा संचचाला सनाज्जवात् ॥ ततो ददर्श श्रीरामं बालकैः परिवेष्टितम् ४९ स्वकट्यां यूपकेतुं च दधानमवरं शिशुम् ॥ तथैव दक्षिणे हस्ते दधानं चांगदं शुभम् ५० कुशं लवं पुरस्कृत्य सभायां तं शनैः शनैः ॥ तत्पृष्ठे सा ददर्शाऽथ लक्ष्मणं बालकान्वितम् ५१ तक्षं कट्यां पुष्करं च दधानं दक्षिणे करे ॥ तत्पृष्ठे भरतं सीता ददर्श मुदितानना ५२ चित्रकेतुं शिशुं कट्यां दधानं रुक्ममंडितम् ॥ तथैव दक्षिणे हस्ते सुबाहुं पंकजेक्षणम् ५३ तत्पृष्ठे सा ददर्शाऽथ शत्रुघ्नं जनकात्मजा ॥ रामश्शस्त्राणि विभ्रंतं समायांतं शनैः शनैः ५४ एवं सा राघवं दृष्ट्वा सीता प्रत्युज्जगाम तम् ॥ सिंजन्मञ्जीररशना पीतकौशेयधारिणी ५५ कराभ्यां पुरतो यांतं लवं धृत्वा चुचुंब सा ॥ निधाय तं लवं कट्यां धृत्वा हस्तेन तं कुशम् ५६ ययौ शनैः सा रामेण वदती स्वस्थलं पुनः ॥ सखीभिर्वेष्टिता सीता रंजयामास राघवम् ५७ अथ रामोऽपि सीतायाः स्थित्वा सिंहासनोपरि ॥ अंकयोः पुरतश्चाऽपि बालकान्संस्थितांश्च सः ५८ सीतायै दर्शयन् प्रीत्या लालयामास सादरम् ॥ सीतायै राघवः प्राह सभायां गुरुणा पुरा ५९ यान्युक्तानि सुचिन्हानि शिशूनां तानि विस्तरात् ॥ श्रुत्वा राममुखात्तानि सीता तोषं परं ययौ ६० राघवः प्राह वैदेहीमूर्मिलापरिवीजिताम् ॥ सीतेंऽगदं चित्रकेतुं लक्ष्मणांके न्यवेशय ६१ तद्रामवचनं श्रुत्वा सीता शीघ्रं शिशू ययौ ॥ तावदुत्थाय सौमित्रिर्लज्जया गंतुमुद्यतः ६२ तं गन्तुकामं रामोऽपि दृष्ट्वा तां मांडवीं तथा ॥ श्रुतकीर्तिं कंजनेत्रसंज्ञयाऽचोदयत्तदा ६३ ताभ्यां धृतोऽथ सौमित्रिः स्मितास्याभ्यामुपाविशत् ॥ तावच्चदंकयोस्सीता तत्पुत्रौ सन्न्यवेशयत् ६४ तद्वच्च भरतस्यांके न्यवेश्य तक्षपुष्करौ ॥ शत्रुघ्नांके सुबाहुं च यूपकेतुं न्यवेशयत् ६५ ततस्सीतां पुनः प्राह स्मितास्यः स रघूद्वहः ॥ वीजयंतूर्मिलाद्याश्च स्वं स्वं स्वामिनमादरात् ६६ ततस्ता दुद्रुवुः सर्वाः सखीभिर्लज्जिता धृताः ॥ व्यजनैर्वीजयामासुः स्वं स्वं कांतं सुलज्जिताः ६७ एवं नानाकौतुकानि भोजनासनकर्मसु ॥ कारयामास वैदेह्या बंध्वादीनां रघूत्तमः ६८ अथ रामो वसिष्ठं स एकदा वाक्यमब्रवीत् ॥ कुशस्याऽथ लवस्याऽपि व्रतबन्धो विधीयताम् ६९ तथेति गुरुणा प्रोक्तस्ततो रामः शुभे दिने ॥ गणकान् स समाहूय मंत्रयामास सादरम् ७० कुशाय पंचमं वर्षं किंचिन्न्यूनं लवाय च ॥ ज्ञात्वा ते गणकाः सर्वे गुरुशुक्रादिकं बलम् ७१ दृष्ट्वा पंचांगपट्टेषु राघवं वाक्यमब्रुवन् ॥ ब्राह्मणस्याष्टमे प्रोक्तो द्वादशे क्षत्रियस्य च ७२ वैश्यस्य षोडशे वर्षे व्रतबंधो मुनीश्वरैः ॥ जन्मात् षष्ठे तथा गर्भात्सप्तमेऽब्दे नृपस्य च ७३ व्रतबंधो विधातव्यो यत्नतश्च बलार्थिनः ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ७४ राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्यार्थार्थिनोऽष्टमे ॥ विद्भिश्चोपनयनमेवं शास्त्रेषु निर्णयः ७५ अतो गर्भाच्च षष्ठेऽब्दे पुत्रयोस्त्वं रघूत्तम ॥ सुखं कुरूपनयनं मुहूर्तं शृणु सादरं ७६ अद्यारभ्य पंचदशादिने दत्तं कुशाय हि ॥ पक्षांतरेण तं श्रुत्वा मुहूर्तं रघुनंदनः ७८ गणकान् धनवस्त्राद्यैः पूज्यलक्ष्मणमब्रवीन् ॥ आकारणीया राजानः सुहृदश्च मुनीश्वराः ७८ सांतःपुराः सपौराश्च स्वस्वजानपदैः सह ॥ शृंगारणीयाऽयोध्येयं परिखाः सप्त सादरम् ७९ शोधनीयास्तथा सौधसमूहेषु सुधाः शुभाः ॥ दत्वा चित्राणि लेख्यानि प्रासादेषु

१ मुञ्जयोर्ज्ञेंता इतिपाठः ॥

समंततः ८० देवालयेषु सर्वेषु सुधा देया मनोरमा ।। लेखनीयानि चित्राणि स्थाप्यंतां वलयः पृथक् ८१ बंधनीयाः पताकाश्च रोपणीया ध्वजा अपि ।। समंततस्तोरणानि बंधनीयानि लक्ष्मण ८२ वेद्यः कार्या रुक्ममय्यो बन्धनीयाश्च मंडपाः ।। शृङ्गारणीया हस्त्यश्वशिबिकाश्च सहस्रशः ८३ अन्यच्चापि यथायोग्यं यद्यज्जानासि लक्ष्मण ।। तत्तत्कुरुष्व यन्नोक्तं मया तव रघूत्तम ८४ तद्रामवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स लक्ष्मणः।। तथा चकार तत्सर्वं यथा रामेण शिक्षितः ८५ ततो मुहूर्ते श्रीरामः स्नानमभ्यंगपूर्वकम् ।। कृत्वा कुमारैर्वैदेह्या बंधुस्त्रीभिश्च बंधुभिः ८६ नानालंकारवस्त्राणि परिधायाऽथ तैः सह ।। पुण्याहवाचनं चक्रे गुरुं पूज्यऋषीश्वरान् ८७ नांदीश्राद्धादिकं कृत्वा प्रतिष्ठां देवकस्य च ।। चकार मंगलैस्तूर्यनादैः सीतासमन्वितः ८८ ततो ययुः कोटिशस्ते पार्थिवाश्च मुनीश्वराः ।। सप्तद्वीपांतरस्थाश्च सावरोधाः सवाहनाः ८९ तैः सायोध्या तदा व्याप्ता विरेजे नितरां तदा ।। ततो मुहूर्तदिवसे वसिष्ठो ब्राह्मणैर्युतः ९० रामस्याऽथ कुशस्याऽथ मध्ये धृत्वा वरं पटम् ।। उवाच मंगलान्येव सुस्वरैर्मधुराक्षरैः ९१ ध्यात्वा श्रीगणनायकं विधिसुतां शंभुं विधिं माधवं लक्ष्मीं शैलसुतां विधेस्तु दयितामिंद्रं सुरांस्तान् ग्रहान् ।। पुण्यान्स्थावरनिम्नगाश्च सुमुनीन् स्वीयां कुलस्यांबिकां तातं मातरमादरेण बटवे भूयात्सदा मंगलम् ९२ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चद्रबलं तदेव ।। विद्याबलं दैवबलं तदेव सीतापतेर्यत्स्मरणं विधेयम् ९३ इति नानामंगलाद्यैस्तूर्यघोषैर्मनोहरैः ।। ॐकारघोषैः सगुरुर्मुमोचांतःपटं तदा ९४ ततस्तं राघवस्यांके निवेश्य हवनादिकम् ।। विधिं कृत्वाऽथ कौपीनं दण्डं चाथ कमण्डलुम् ९५ बध्वादौ रुक्मजां मौंजीं बबंधैणाजिनं तदा ।। ततः कुशाय स गुरुर्गायत्रीमुपदिष्टवान् ९६ ब्रह्मचर्यव्रतादीनि स कुशायोपदिष्टवान् ।। कृत्वोक्तविधिना शौचं कुर्यादाचमनं तथा ९७ दन्तान् जिव्हां विशोध्याऽथ कृत्वा मलविशोधनम् ।। स्नात्वांऽबुदैवतैर्मंत्रैः प्राणानायम्य यत्नतः ९८ उपस्थानं रवेः कृत्वा संध्ययोरुभयोरपि ।। अग्निकार्यं ततः कृत्वा ब्राह्मणानभिवादयेत् ९९ ब्रुवन्नमुकगोत्रोऽहमभिवादय इत्यपि ।। धारयन्मेखलां दण्डोपवीताजिनमेव च १०० अनिंद्येषु चरेद्भैक्ष्यं ब्राह्मणेष्वात्मवृत्तये ।। वाग्यतो गुर्वनुज्ञातो भुंजीतान्नमकुत्सयन् १०१ एकान्नं च समश्नीयाच्छ्राद्धेऽश्नीयात्तथाऽऽपदि ।। द्विवारं नैव भुंजीत दिवा क्वाऽपि द्विजोत्तमः ।। १०२ सायंप्रातर्द्विजोऽश्नीयादग्निहोत्रविधानवित् ।। मधुमांसं प्राणिहिंसां भास्करालोकनं जले १०३ स्त्रियं पर्युषितोच्छिष्टे परिवादं विवर्जयेत् ।। यथेष्टचेष्टो न भवेद्गुरोर्नयनगोचरे १०४ ननाम परिगृह्णीयात्परोक्षेप्यविशेषणम् ।। गुरुनिंदा भवेद्यत्र परिवादस्तु यत्र च १०५ श्रुती पिधाय स्थातव्यं यातव्यं वा ततोऽन्यतः ।। न मात्रा न पितुः स्वस्रा न स्वस्रैकांतशीलता ६ बलवंतींद्रियाण्यत्र मोहयंत्यतिकोविदान् ।। एवमादीन्यनेकानि ब्रह्मचारिव्रतानि हि ७ तस्मै गुरुश्चोपदिश्य ददौ दानान्यनेकशः ।। भोजयामास तं मात्रा सह नानोत्सवैस्तदा ८ कारयित्वाऽथ पालाशपूजनं विधिपूर्वकम् ।। तेनापि कुशबालेन देवकस्य विसर्जनम् ९ चकार राघवेणैव सीतया स गुरुस्तदा ।। ततो रामो नृपतिभिर्जनकेनाऽपि पूजितः १० चकार धनवस्त्राद्यैस्तुष्टान् विप्रान्नृपादिकान् ।। आचांडालांस्तदा रामस्तोषयामास सादरम् ११ एवं नानासमुत्साहैर्मासमेकं निनाय सः ।। रामो विसर्जयामास ततस्तान्पार्थिवादिकान् १२ एवं कालांतराद्रामो[1] व्रतबंधं लवस्य च ।। चकार पूर्ववद्धर्षात्समाहूय नृपादिकान् १३ ततस्तौ बालकौ रम्यौ वेदाध्ययनमुत्तमम् ।। चक्रतुर्गुरुसान्निध्ये विधिवद्बुद्धिसत्तमौ १४ एवं तेषां तु बालानां सर्वेषां रघुनंदनः ।। व्रतबंधविधानानि यथाकाले महोत्सवैः १५ चकार गुरुणा विप्रैस्समाहूय नृपादिकान् ।। विशेषैर्निजपुत्राभ्यां चकार स महोत्सवैः

१ वर्षांतराद्राम इति पाठः ।

१६ अंकरोदधिकं किंचिन्न न्यूनमकरोद्विभुः ॥ ततस्ते बालकाः सर्वे ब्रह्मचर्यव्रते स्थिताः १७
चक्रुस्ते गुरुसान्निध्ये वेदाध्ययनमुत्तमम् ॥ अथ रामोऽपि वैदेह्या बालकैः परिवारितः १८ विरेजे
स्कंदगणपादिभिर्देव्या यथा शिवः ॥ अथ ते बालकास्सर्वे कृत्वाऽध्ययनमुत्तमम् १९ वेदादीनां
गुरुमुखाल्लब्ध्वा ज्ञानं गुरोस्ततः ॥ जग्मुस्तीर्थानि वै कर्तुं सेनया गुरुमंत्रिभिः १२० पृथिव्यां
भारते खंडे यानि तीर्थानि तानि ते ॥ कृत्वा समाययुः पंच मासैः स्वां नगरीं शनैः २१ बाला-
न्समागतान् श्रुत्वा शोभयित्वा निजां पुरीम् ॥ प्रत्युज्जगाम सौमित्रिः पुरस्कृत्याथ वारणम् २२ ते
दृष्ट्वा लक्ष्मणं नेमुस्ते तेनालिंगिता अपि ॥ नानोत्सवैर्ययुर्बाला अयोध्यायां गृहं प्रति २३ मार्गे
मार्गे पुरस्त्रीभिः सौधस्थाभिस्तु वर्षिताः ॥ वृष्टिभिः कुसुमादीनां दीपैर्नीराजिता अपि २४
ततस्ते बालकाः सर्वे सभार्यां रघुनंदनम् ॥ नेमुस्तेनालिंगिताश्च ययुः सीतागृहं ततः २५
एतस्मिन्नंतरे सीतोर्मिला सा मांडवी तथा ॥ श्रुतकीर्तिश्च वेगेन चक्रुर्नीराजनं पृथक् २६ दध्योदन-
भवैर्दीपैः पक्वान्नैस्तैलपाचितैः ॥सर्षपैर्लवणैर्माषैस्तोयकुंभैश्च सादरम् २७ ततस्ते बालकास्सर्वे नेमुस्सीतां
पृथक्पृथक् ॥ ततो नेमुः स्वमातॄश्च पूर्वं नत्वा पितामहीः २८ ततस्ते बालकाः सर्वे ददुर्दानान्यनेकशः ॥
ब्राह्मणान् भोजयामासुः कोटिशस्ते पृथक् पृथक् २९ एवं नानोत्सवास्तत्र बभूवू रामसद्मनि ॥
अथ ते बालकाः सर्वे स्यंदनादिषु संस्थिताः १३० दिव्यवस्त्राणि चित्राणि परिधाय समंततः ॥
अयोध्याराजमार्गेषु हट्टेषु च चतुष्पथे १३१ आरामोपवनारण्यवाटिकासु नदीतटे।।गमनागमने चक्रुः
सेनया मन्त्रिबालकैः ३२ एवं साकेतनगरे बालकैः सीतया सुखम् ॥ रेमे स बंधुभिर्युक्तश्चिरं राजा
रघूद्वहः ३३ एव शिष्य मया प्रोक्तं जन्मकाडमिदं तव॥कुशादीनां च जन्मानि वर्णितान्यत्र विस्तरात्
३४ रम्यं पवित्रमानंददायकं च मनोहरम् ॥ पुत्रपौत्रपदं जन्मकांडमेतत्सुखावहम् ३५ जन्मकांडमिदं
पुण्यं ये शृण्वंति नरोत्तमाः ॥ तेषां पुत्रैश्च पौत्रैश्च वियोगो न भविष्यति ३६ जन्मकांडमिदं ये
वै भक्त्या शृण्वंति मानवाः ॥ तेषां स्त्रीणां वियोगो हि न कदाप्यत्र जायते ३७ जन्मकांडमिदं
पुण्यं याः शृण्वंत्यत्र वै स्त्रियः ॥ स्वभर्तृभिर्वियोगं ता न गच्छंति यथा रमा ३८ ग्रामं देशान्तरं
तीर्थं ये गताश्च चिरं नराः ॥ तेषामागमनार्थं हि जन्मकांडं पठेदिदम् ३९ येषां भावीनि कार्याणि
लब्धुं त्वरयते मनः ॥ तैर्नरैः पठनीयं वै जन्मकांडं दिने दिने १४० पूर्वे दिने चैकवारं द्विवारं
चापरे दिने ॥ एवं नवदिनं वृद्धिस्तथैकेन क्षयोऽपि हि ४१ कार्यो नरैः स्वस्थचित्तैस्तेषां कार्यं
भविष्यति ॥ वर्षमेकं पठेदेवमपुत्रोऽपि लभेत्सुतम् ॥४२ पुत्रार्थी प्राप्नुयात्पुत्रं धनार्थी धनमा-
प्नुयात् ॥ इष्टान् कामांश्च कामार्थी जन्मकाण्डश्रवाल्लभेत् ४३ आनन्दरामायणमध्यसंस्थं श्रीजन्मकांडं
तनयप्रदं च। पारायणं संश्रवणं तथा वा करोति यो ना स लभेत्सुपुत्रम् १४४ ॥ इति श्रीशतकोटिराम-
चरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये जन्मकांडे कुशलवादीनां जन्मकथनव्रतबंधविस्तारो
नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ जन्मकांडे सर्गा आनन्दरामायणे नवैव ज्ञातव्याः ॥ चतुरुत्तराष्टशत-
श्लोका विष्णुदासरामदासाभ्यामुद्दिष्टाः ॥ इति जन्मकांडः पंचमः संपूर्णः ॥ शुभं भवतु ॥ ॥
उपवनदर्शनम् ॥ १ ॥ ॥ उपवनक्रीडा ॥ २ ॥ ॥ सीतात्यागः ॥ ३ ॥ ॥ कुशलवो-
त्पत्तिः ॥ ४ ॥ ॥ रामरक्षा ॥ ५ ॥ कमलहरणम् ॥ ६ ॥ ॥ पुत्राभ्यां संग्रामः ॥ ७ ॥
सीताग्रहणम् ॥ ८ ॥ बालानामुपनयनम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीरामार्पणमस्तु ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे जन्मकाण्डं समाप्तम् ॥

---

१ लब्ध्वाज्ञां स्वगुरोरितिपाठः ।

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे विवाहकांडं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामः सभामध्ये मंत्रिभिः परिवे-
ष्टितः ॥ तस्थौ सिंहासने रम्ये वरछत्रोपशोभितः १ एतस्मिन्नन्तरे तत्र कश्चिद्दूतः समाययौ ॥
नत्वा सभायां श्रीरामं स्वामिवृत्तं न्यवेदयत् २ पूर्वदेशाधिपतिना राज्ञा श्रीभूरिकीर्तिना ॥ प्रेषि-
तोऽस्मि महाराज द्रष्टुं त्वत्पादपंकजे ३ पत्रं पठित्वा श्रीराम कार्या मत्स्वामिने कृपा ॥ इत्युक्त्वा
रामदूतस्य करे पत्रं समर्पयत् ४ रामदूतोऽपि सौमित्रेः पुरस्तात्पत्रमादरात् ॥ स्थापयामास वेगेन
नत्वा तस्थौ निजस्थले ५ ततः स लक्ष्मणः पत्रं वरबन्धनवेष्टितम् ॥ समुद्घाट्य राघवाग्रे पपाठ
मंजुलस्वनः ६ हेमकृत्रिमपुष्पाद्यैरंकितं कुंकुमान्वितम् ॥ दर्शनादेव मांगल्यसूचकं तोषकारकम् ७
उवाच पत्रलिखितैरक्षरैर्लक्ष्मणः शनैः ॥ स्थितः श्रीरामपुरतो वरसिंहासनांतिके ८ श्रीमान् श्रीरा-
घवेंद्रो जयतु दशशिरश्छेदनार्थं जगत्यां कौसल्यायां नृपेशो दशरथतनयश्चेति नाम्नाऽवतीर्णः ॥
तस्याहं भूरिकीर्तिः पदजलरुहयोर्गंधमाघ्रातुकामः कृत्वा स्वीयं शिरस्तु भ्रमरवदनिशं प्रार्थनां
प्रार्थयामि ९ मम पौत्र्यावुभे राम चंपिका सुमतीतिच ॥ तयोः स्वयंवरार्थं ह्यायाताश्च बहवो नृपाः
१० बंधुपुत्रैर्बंधुभिस्त्वं स्वसुताभ्यां च मंत्रिभिः ॥ सुहृज्जनैस्तथा पौरैः सावरोधः स्वसेनया ११
आगच्छस्व मम पुरं मयि कृत्वा महत्कृपाम् ॥ विफलां प्रार्थनां मे त्वं मा कुरुष्व त्विमां प्रभो १२ इतिपत्रार्थमा-
कर्ण्य स्वस्थचित्तो रघूत्तमः ॥ स्वयंवरं ततो गन्तुं गुरुणा निश्चयं व्यधात् १३ ततोऽब्रवीत्स सौमित्रिमद्य
सेनां प्रचोदय ॥ श्वोऽहं गच्छामि पुत्राभ्यां त्वया मंत्रिजनैःसह १५ भरतेनापि युष्माकं पुत्रैः शत्रुघ्नसंयुतः
स्वयंवरं सावरोधः पौरैर्जानपदैः सह १५ विजयो नगरीं राज्यं पालितुं स्थापितो मया ॥
अद्यैव वस्त्रगेहानि बहिर्नेयानि लक्ष्मण १६ पंथानं शोधयंत्वद्य नानादूतास्त्वरान्विताः ॥ गच्छंतु
सकला नार्यः पुष्पकेण विहायसा १७ तथेति लक्ष्मणश्चोक्त्वा चकार स यथोदितम् ॥ राघवेण
सभामध्ये प्रबद्धकरसंपुटः १८ ततो द्वितीयदिवसे प्रभाते रघुनन्दनः ॥ स्नात्वा नित्यविधिं
कृत्वा निनायाग्नीन् सपुष्पके १९ स्थापयामास कुण्डेषु भुक्त्वा सह सुहृज्जनैः ॥ ततः सीतां समा-
हूय त्वरयामास राघवः २० ततः स्त्रियस्तदा सर्वाः सीताद्या रुक्मभूषिताः ॥ यानमारुरुहुःशीघ्रं
दिव्यवस्त्रादिमण्डिताः २१ ततो रामो गजारूढो वरछत्रोपशोभितः ॥ ययावग्रे चामराद्यैर्वीजितश्च
मुहुर्मुहुः २२ रामाग्रे वारणारूढो ययौ शीघ्रं गुरुस्तदा ॥ राघवस्य पृष्ठभागे करिस्थो लक्ष्मणो
ययौ २३ ततः कुशाद्यास्ते ह्यष्टौ बाला जग्मुर्गजस्थिताः ॥ ततो भरतशत्रुघ्नौ जग्मतुर्गजसं-
स्थितौ २४ ततः सर्वे मंत्रिणश्च पौरा जानपदादयः ॥ नानावाहनसंस्थास्ते ययुः सर्वे त्वरा-
न्विताः २५ चतुर्दंते शुक्लवर्णे वारणैरावतोद्भवे ॥ संस्थितो राघवो रेजे मुक्ताजालविराजिते २६
एवं रामः शनैर्मार्गे बंदिमागधसंस्तुतः ॥ शृण्वन् वाद्यानि नादांश्च ययौ पूर्वदिशं शनैः २७
ववर्षुः सकला नार्यः पुष्पकस्था रघुत्तमम् ॥ पुष्पवृष्टिभिरानन्दपूरिता राघवेक्षणाः २८ निने-
दुर्नववाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः ॥ जगुर्गीतानि रम्याणि पुरतस्ते नटादयः २९ एवं रामः शनैर्गत्वा
साकेताद्योजनोपरि ॥ सेनानिवेशसंस्थानं निर्मितं तद्ददर्श सः ३० अवरुह्य गजेंद्रात्स विवेश वसन-
गृहम् ॥ एवं रामः शनैर्मार्गे पश्यन् देशान्मनोरमान् ३१ तीर्त्वा भागीरथीं गंगां विलंघ्य कटकान्

१ समायाति इतिपाठः । २ वारणे राघवोचिते इतिपाठः ।

प्रभुः ॥ ययौ त्रिंशद्दिनैर्भूरिकीर्तेर्देशमनुत्तमम् ३२ भूरिकीर्तेस्ततो दूतो गत्वा निजविभुं जवात् ॥
कथयामास रामस्य मुदा गमनमादरात् ३३ भूरिकीर्तिर्नृपः श्रुत्वाऽऽगमनं राघवस्य सः ॥ तुतोष
नितरां श्रीमान् रामं प्रत्युद्ययौ जवात् ३४ स्वपुरीं शोभयामास पताकाध्वजतोरणैः १ वारणेंद्रं
पुरस्कृत्य समायातैर्नृपैः सह ३५ ये ये समागतास्तत्र पार्थिवाश्च स्वयंवरे ॥ विषण्णास्या बभूवुस्ते
व्यग्रचित्तास्तथैव च ३६ स्वचित्ते मंत्रयामासुः कथमत्र स्वयंवरे ॥ त्यक्त्वा श्रीरामबालांश्च कन्ये-
ऽस्माकं वरिष्यतः ३७ इति चिंताविग्नचित्ताः प्रत्युज्जग्मू रघूत्तमम् रामं दूराद्ददृशुस्ते तत्सेनां च
त्वरान्विताम् ३८ ततस्ते राघवं नत्वोपायनानि न्यवेदयन् ॥ रामेणालिंगिताः सर्वे तत्पार्श्वे संस्थि-
तास्तदा ३९ ततस्स भूरिकीर्तिस्तु स्वपुत्राभ्यां समन्वितः ॥ नत्वा रामादिकान् पूज्य वस्त्राभरण-
वाहनैः ४० निनाय नगरीं स्वीयां गोपुराट्टालमण्डिताम् ॥ नर्तत्सु वारनारीषु वाद्येषु निनदत्सु च
४१ स्तुवत्सु वंदिवृन्देषु विवेश नगरीं प्रभुः ॥ तदा तत्पुरनार्यस्ताः श्रुत्वा रामं समागतम् ४२
विहाय निजकार्याणि दुद्रुवुर्गोपुरादिषु ॥ शीघ्रमारुरुहुः सर्वा ददृशुस्तारघूत्तमम् ४३ काचित्स्व-
बालकं त्यक्त्वा रुदन्तं निजमंचके ॥ दुद्राव राघवं द्रष्टुं वरप्रासादमस्तके ४४ तांबूलवीटिकां काचि-
त्कृत्वा यावत्पतिं ददौ ॥ तावच्छ्रुत्वा समायांतं रामं दुद्राव सा जवात् ४५ काचित्त्यक्त्वा भोजनं
तु काचित्पाकस्य सत्क्रियाम् ॥ काचित्सा कबरीहस्ता मुक्तकेशा ययौ जवात् ४६ पतिनालिंगिता
काचिन्निष्कास्य स्वपतेः करम् १ ययौ वेगेन ललना वरप्रासादमस्तकम् ४७ क्षालयंती पतेः
पादावेकं प्रक्षाल्य कामिनी ॥ यावज्जग्राह साऽन्यं तु तावच्छ्रुत्वा समागतम् ४८ सीतया राम-
चंद्रं हि शीघ्रं दुद्राव का तदा ॥ काचिद्भर्त्रा चुंबमाना दूरं कृत्वा पतेर्मुखम् ४९ दुद्राव राघवं
द्रष्टुं प्रासादे स्रस्तपल्लवा ॥ काचिद्विनिद्रिता भर्त्रा त्यक्त्वा निद्रां त्वरान्विता ५० विस्तीर्णकज्जला
मन्दनेत्रा निद्राभरान्विता ॥ नेत्राभ्यां कुंचितान् केशान् वारयन्ती जवाद्ययौ ५१ त्यक्त्वाऽभ्यंगं
हि काचित्सा कुर्वंती करसन्नीवीम् ॥ ययौ वेगेन प्रासादं श्रुत्वा राघवमागतम् ५२ काचिद्भुजे
कंचुकी सा कृत्वैके त्वपरे भुजे ॥ कर्तुकामा ययौ शीघ्रं तथैव प्रमदोत्तमा ५३ काचिदेके पदे
कृत्वा नूपुरादीनि भामिनी ॥ अपरे कर्तुकामा सा तथैवाट्टालमाययौ ५४ कथयंती शुभां वार्तां
स्वपत्युः पुरतः स्थिता ॥ श्रुत्वा रामं समायांतं दुद्राव गजगामिनी ५५ काचिन्निजपतिं पात्रे
कुर्वंती परिवेषणम् ॥ भूमौ त्यक्त्वान्नपात्रं सा ययौ रामं निरीक्षितुम् ५६ काचित्स्नात्वा दिव्य-
वस्त्रा कुर्वंती सा प्रदक्षिणाः ॥ तुलसीं च महादेवं श्रुत्वा रामं ययौ जवात् ५७ काचिद्रज्जुघटं
कूपे कृत्वा तोयार्थमुद्यता ॥ त्यक्त्वा रज्जुघटं कूपे दुद्रावेंदुनिभानना ५८ काचित्स्वबालकं
स्तन्यं रहः पाययती वधूः ॥ कुचयोर्बालकं धृत्वा तथैव सा ययौ जवात् ५९ काचित्सा परि-
धायाथ वस्त्रं कच्छं करेण सा ॥ कर्तुकामा ययौ वेगात्तथैवाट्टालमस्तकम् ६० एवं कर्माण्यने-
कानि कुर्वंत्यस्ताः पुरस्त्रियः ॥ विहाय तानि सर्वाणि ययौ रामं निरीक्षितुम् ६१ दृष्ट्वा रामं
गजस्थं ता ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ ऊचुः परस्परं नार्यः शतशोऽट्टालसंस्थिताः ६२ धन्या सा
राम जननी कौसल्या या रघूत्तमम् ॥ सुषुवे राजराजानं परिपूर्णमनोरथा ६३ काश्चिदूचुश्च सा
धन्या सीता जनकनंदिनी ॥ यस्या विंबाधररसमुररीकुरुतेत्र सः ६४ काश्चिदूचुस्तया तप्तं जान-
क्या दुष्करं तपः ॥ पूर्वजन्मनि यत्पुण्याद्राजराजप्रियाऽभवत् ६५ काश्चिदूचुर्वयं मन्दभाग्यास्तु

१ कुर्वंती करसन्निधिमितिपाठः । २ मंगीकरोति राघवः इतिपाठः ।

जगतीतले ।। सीता दास्यो न जाताः स्म रामसेवनतत्पराः ६६ इति नानाविधा वाचस्तासां शृण्वन्रघूत्तमः ।। ययौ स राजमार्गेण नृपकल्पितमन्दिरम् ६७ तत्रावरुह्य नागेंद्राद्विवेश वरमंदिरम् ।। तस्थौ सुखेन जानक्या बंधुभिर्बालकैः प्रभुः ६८।। इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्द-रामायणे वाल्मीकीये विवाहकांडे स्वयंवरार्थं भूरिकीर्तेः पुरं प्रति श्रीरामगमनं नाम प्रथमः सर्गः ।। १ ।।

श्रीरामदास उवाच ।। अथापरदिने रामं भूरिकीर्तिस्समाययौ ।। नत्वा प्राह रघुश्रेष्ठं सभा-मागन्तुमर्हसि १ तथेति राघवश्चोक्त्वा बालकै रुक्मभूषितैः ।। रुक्मतन्तूद्भवश्रेष्ठकंचुकोष्णीषमण्डितैः २ ऊरू पिधाय त्रिमुखैः कटिबंधोत्तरीयकैः ।। भूषितैरष्टभिः शीघ्रं शिबिकास्थैः समाययौ ३ सभायां ये नृपाः पूर्वमासनेषु च संस्थिताः ।। श्रुत्वा रामं समायांतं संभ्रमात्तत्पुरो ययौ ४ चक्रुस्सर्वे राघवाय प्रणामान्पार्थिवोत्तमाः ।। तेषां नामानि रामाय दीर्घशब्दैः पृथक् पृथक् ५ चित्रोष्णीषा राम-दूताः प्रोचुर्वै वेत्रपाणयः ।। वस्त्रालंकारभूषाभिर्भूषिता मुदिता नताः ६ राजराजनृपश्चायं कर्णाट-विषये स्थितः ।। विजयस्ते प्रणामांश्च करोति त्वं विलोकय ७ राघवेंद्र नृपश्चायं श्रीमान् द्रविड-देशजः ।। कंबुकण्ठो प्रणामांस्ते करोति त्वं विलोकय ८ दीननाथनृपश्चायं विदर्भविषये स्थितः ।। अंगनाथः प्रणामांस्ते करोति त्वं विलोकय ९ महाराज नृपश्चायं मागधे विषये स्थितः ।। परंतपः प्रणामांस्ते करोति त्वं विलोकय १० सीताकांत नृपश्चायमवंतिस्थः प्रतापवान् ।। उग्रबाहूः प्रणा-मांस्ते करोति त्वं विलोकय ११ रघुवीर नृपश्चायं स्थितो हैहयपत्तने ।। प्रतीपस्ते प्रणामांश्च करोति त्वं विलोकय १२ हे राम नृपतिश्चायं शूरसेने स्थितो महान् ।। सुषेणस्ते प्रणामांश्च करोति त्वं विलोकय १३ कोसलेंद्र नृपाश्चायं हरिद्वारस्थितो महान् ।। नीपान्वये यज्ञकीर्तिः करोति नमनं तव १४ अयोध्येश नृपश्चायं कलिंगविषये स्थितः ।। हेमांगदस्तटेऽब्धेश्च करोति नमनं तव १५ रावणारे नृपश्चायं नागपत्तनसंस्थितः ।। पांड्योऽयं मतिमान् शूरः करोति नमनं तव १६ एवं तेषां प्रणामांश्च मानयन् स्वेक्षणादिभिः ।। विवेश बंधुभिर्बालैः सभायां मन्त्रिभिः प्रभुः १७ तत्र सिंहा-सने दिव्ये पश्चिमायां ततो हरिः ।। उपाविशत्स पूर्वास्यश्छत्रचामरमण्डितः १८ रामस्य सव्ये सौमित्रिकैकेयतनयाः स्थिताः ।। तस्थुस्तदा रामवामे कुशाद्या मंत्रिबालकाः १९ शत्रुघ्नसव्ये संतस्थुः सुमन्त्राद्याः सुमन्त्रिणः ।। सभायामुत्तरे याम्ये पंक्तौ सर्वे नृपादिकाः २० नेमिरेखोपमास्तस्थुः स्वसुहृत्पुत्रमन्त्रिभिः ।। पश्चिमाभिमुखाः सर्वा ननृतुर्वारयोषितः २१ अट्टालसंस्था विप्राद्या ददृशुः कौतुकं महत् ।। ततो नदत्सु वाद्येषु धूपेषु प्रज्वलत्सु च २२ नर्तत्सु वारनारीषु गायत्सु मागधा-दिषु ।। स्तुवत्सु बंदिवृंदेषु सभायां नृपपौत्रिके २३ शिबिकास्थे दिव्यवस्त्रदिव्यालंकारमण्डिते ।। नवरत्नमहामालाधृतरम्यकरोत्पले २४ ते समाजग्मतू रम्ये सभाग्रस्थे विरेजतुः ।। तयोर्नेत्रकटाक्षैश्च भिन्नमर्मस्थला नृपाः २५ बभूवुर्विकलाः सर्वे कामबाणैर्विशेषतः ।। न तदा लेभिरे शर्म शुष्ककं-ठोष्ठतालुकाः २६ सभां तां चंपिकानाम्नी वन्हिकोणाद्विवेश ह ।। ईशकोणाच्च सुमतिः सभां तां संविवेश ह २७ अथोपमाता वृद्धा सा धृतहस्ताग्रयष्टिका ।। सभायां चंपिकानाम्न्यै दक्षिणस्थान्पृ-थक् पृथक् २८ क्रमेण वर्णयामास तदा नृपतिसत्तमान् ।। तथान्या च सभाग्राच्च धृतहस्ताग्रयष्टिका २९ सुनन्दाख्याऽतिजरठा सुमत्यै नृपतीन् क्रमात् ।।वर्णयामासोत्तरस्थानुपमाता पृथक् पृथक् ३० अथ सा चंपिका प्राह नीत्वा तां नृपतेः पुरः ।। शिविकास्थां चोपमाता नन्दा चामरवीजिताम् ३१

---

१ खड्गैः पिधानविमुखैः इति पाठः ।

राजकन्ये चंपिकेऽत्र शृणुष्व वचनं मम ॥ एवं नृपं वर्णयामि पश्य त्वं मदनोपमम् ३२ पांड्योऽयं
मतिमान्नाम्ना नागपत्तनसंस्थितः ॥ शूरो रथी नृपश्रेष्ठः प्रजापालनतत्परः ३३ यदि ते रोचते चित्ते
वरयैनमनुत्तमम् ॥ अस्य त्वं महिषी भूत्वा नागपत्तनसंस्थिता ३४ क्रीडस्व मुदिताऽनेन वरप्रासा-
दगारिषु ॥ नन्दोक्तं चंपिका श्रुत्वा ह्येवं वाक्यमनुत्तमम् ३५ न ववन्ध मनस्तस्मिन्नृपतौ मतिमत्तरी॥
चोदयामास नन्दां तामग्रे गन्तुं नृपांतरम् ३६ तदाऽन्यं नृपतिं नन्दा नीत्वा तां शिविकास्थिताम् ॥
चंपिकां प्राह वेगेन पश्यैनं बालिके नृपम् ३७ कलिंगविषयस्थोऽयं नाम्ना हेमांगदोऽमहान् ॥
कोटिशो वारणेंद्राणां यस्य गण्डस्थलादिषु ३८ मुक्ताजालातिगुच्छाश्च राजंते कमलानने ॥ अस्य
त्वं महिषी भूत्वा गवाक्षैः सागरस्य च ३९ पश्यन्ती कौतुकं बाले करोषि क्रीडनादिकम् ॥ अस्य
नीहृंदमध्ये त्वं भव मुख्याऽत्र कन्यके ४० इत्युक्त्वाऽपि तया तन्वी नन्दया चंपिका नृपे ॥
तस्मिन् मनो न ववन्धाऽन्यं गन्तुं तामचोदयत् ४१ सपत्नीभयमालक्ष्य सपत्नीकस्त्यजिष्यति ॥
अमतानिति वाक्येन नन्दया सूचिताऽपि सा ४२ ततोऽन्यं नृपतिं गत्वा नन्दा प्रोवाच चंपिकाम् ॥
पश्यैनं नृपतिं मुग्धे हरिद्वारनिवासिनम् ४३ नीपान्वयसमुद्भूतं लब्धाविव निशाकरम् ॥ यज्ञानां
वृषतेरस्य कीर्त्या जगति मण्डले ४४ यज्ञकीर्तिरिति ख्यातः पृथ्वीशः प्रमदाप्रियः ॥ वरयैनं नृपं
पुत्रि सरत्नभूषणभूषितम् ४५ अस्याऽत्र महिषी भूत्वा गंगावीचिपरंपराः ॥ नौकास्था पश्यसि त्वं
हि वरयैनं नृपोत्तमम् ४६ अस्य पत्नी वरिष्ठा त्वं भव माऽग्रे व्रजाऽवले ॥ इत्युक्ताऽपि तया
तस्मिन्न ववंध निजं मनः ४७ त्वं वरिष्ठा मा भवेति नन्दयाग्रे व्रजेरिता ॥ चोदयामास सा नन्दा-
मग्रे गन्तुं नृपांतरम् ४८ नन्दाऽप्यन्यं नृपं नीत्वा चंपिकां प्राह वेगतः ॥ पश्यैनं नृपतिं मुग्धे
सुरसेनाख्यं वरे ४९ देशे करोति वै राज्यं सुषेणोऽयमनुत्तमः ॥ तुरगा वायुवेगाश्च यस्य
सन्ति मृगीदृशः ५० यस्यांगणे वारनारीनृत्यघोषस्त्वहर्निशम् ॥ वरयैनं चंपिकेऽत्र तवाननवदाननम्
५१ अस्य त्वं महिषी भूत्वा जन्मसाफल्यतां कुरु ॥ वारस्त्रीलंपटं श्रुत्वा तथा वाक्यमनुत्तमम् ५२ न ववंध
मनस्तस्मिन्नृपतौ तां प्रचोदयत् ॥ अथ सा चोदिता नन्दा तयाऽन्यं नृपतिं क्षणात् ५३ निनाय शिविकास्थां
तां चंपिकां प्राह सादरम् ॥ पश्यैनं नृपतिं बाले स्थितं हैहयपत्तने ५४ सहस्रार्जुनवंशस्य भूषणं कमलेक्षणम् ॥
भद्रसेन इति नाम्नाऽयं ख्यातः शूरो महारथी ५५ वरयैनं नृपं मान्यं गच्छ हेमस्वरूपिणी ॥ अस्य
त्वं महिषी भूत्वा रेवायां पतिना सह ५६ करिष्यसि जलक्रीडां चंपिके शृणु मद्वचः ॥ इत्युक्ताऽपि
तया तन्वी न ववंध मनो नृपे ५७ वरयैनं नृपं येन नंदा स्यात् महारथी ॥ नृपोऽयं चेति वाक्यं
हि श्रुत्वा कार्तवीर्यवधा ५८ एवं नाना नृपाणां सा वर्णनानि पृथक् पृथक् ॥ स्तुतिरूपनिषेधीनि
कुर्वाणा राजकन्यका ५९ जगाम शिविकासंस्था सनन्दा भरतानुजम् ॥ सुमन्त्रादीनतिक्रम्य श्रुत्वा
शीलादिकं तदा ६० ततः प्रोवाच सा नन्दा पश्यैनं भरतानुजम् ॥ कोसलेंद्रस्य रामस्य बन्धुं मनो-
हरं तव ॥ ६१ अयोध्यावासिनं रामराजवाक्यानुवर्तिनम् ॥ वरयैनं चंपिकेऽत्र श्रुतकीर्त्याः स्वसा
सह ६२ इत्युक्ताऽपि तया तन्वी शत्रुघ्नं निजमानसम् ॥ न ववंध भ्रुवा संज्ञामग्रे गन्तुं चकार
सा ६३ ततस्ता भरतं नीत्वा नन्दा ताम्प्राह मंजुलम् ॥ शत्रुघ्नस्याग्रजं चैनं कैकेय्या जठरो-
द्भवम् ६४ रामसेवारतं शांतं गुणानं दयितानिवम् ॥ वरयैनं बालिकेऽत्र मांडव्या
सहपुत्रि ६५ करिष्यसि जलक्रीडां नौकास्था भरतेन हि ॥ ततस्तत्संज्ञया नन्दा लक्ष्मणं

१ [illegible]

चंपिकां जवात् ६६ नीत्वा सौमित्रकीर्तिं तां वर्णयामास सादरम् ॥ पश्यैनं लक्ष्मणं वाले सुमित्राजठरोद्भवम् ६७ अयोध्यावासिनं रामसेवारक्तं मनोहरम् ॥ वरयैनं चंपिकेऽद्य मेघनादप्रमर्दनम् ॥ शेषांशसंभवं वीरं चोर्मिलायाः स्वसा भव ६८ सर्वान् श्रुत्वा रामसेवारक्तान् पत्नीयुतानपि ॥ छत्रचामरहीनांश्च रोचयामास तान्न सा ६९ ततस्तत्संज्ञया नन्दा श्रीरामाग्रे स्वयंवराम् ॥ नीत्वा तामाह मधुरं स्तोतुं तं रघुनन्दनम् ७० महत्ते चंपिके दैवं येन पश्यसि राघवम् ॥ धन्याऽहमपि या रामं दृष्ट्वा स्तोतुं पुरःस्थिता ७१ क्काहं मन्दमतिर्नारी क्व रामो गुणसागरः ॥ नाहं तत्स्तवने शक्ता वाल्मीकिर्यत्र कुण्ठितः ७२ शतकोटिमितैः श्लोकैश्चरित्रं राघवस्य च ॥ मुनिना वर्णितं तच्च शतकोटयंशवर्णितम् ७३ तस्याहं वर्णनं किंचित्करोमि यच्छृणुष्व तत् ॥ सूर्यवंशभूषणं श्रीदशरथनृपात्मजम् ७४ कौसल्यातनयं रामं साक्षान्नारायणं विभुम् ॥ ताटिकांतकरं वीरं गाधिजाध्वरपालकम् ७५ अहल्योद्धारिणं श्रेष्ठं शिवचापैकखण्डनम् ॥ जानकीवल्लभं रम्यं जामदग्न्यदवानलम् ॥ नृपत्रैदैकजेतारं भरतप्राणदायिनम् ७६ ताताज्ञापालकं भ्रात्रा सीतयाऽरण्यवासिनम् ॥ विराधमर्दनं श्यामं खरदूषणमर्दनम् ७७ त्रिशिरामृगमारीचकबन्धवालिमर्दनम् ॥ समुद्रबन्धनं लंकाराक्षसांतकरं प्रभुम् ७८ रावणांतप्रकर्तारं सीतया राज्यकारिणम् ॥ तीर्थयज्ञप्रकर्तारं सीताक्रीडनतत्परम् ७९ जानकीत्यागकर्तारं सीताग्रहणतत्परम् ॥ कुशलवात्मजाभ्यां च वाज्यर्थं युद्धकारिणम् ८० एकपत्नीव्रतं शांतं सत्यभाषणतत्परम् ॥ एकबाणमसंख्यातनामानं मारुतिध्वजम् ८१ कोविदारध्वजं बाणध्वजं वज्रध्वजं शुभम् ॥ तार्क्ष्यध्वजं पुष्पकस्थं तीक्ष्यवायुजवाहनम् ८२ नानाराजावंतसस्थमुक्तादीप्त्यंघ्रिशोभितम् ॥ वरसिंहासनासीनं छत्रचामरमण्डितम् ८३ ॥ वरयैनं चंपिकेऽद्य सीतया भज राघवम् ॥ न वर्षेश्वरश्चायं सप्तद्वीपाधिपोऽपि च ८४ बाणः पत्नीवचो यस्य नान्यं मा खेद मा चर ॥ नवरत्नमालिकाऽस्य ग्रीवायां कुरु मा व्रज ८५ इत्युक्ता नंदया वाला स्वल्पपुण्या विधेर्वशात् ॥ न बबन्ध मनो रामे सीतां संस्मृत्य चंपिका ८६ एकपत्नीव्रतं रामं सीतया ह्यभजेति च ॥ खेदं मा चर तत्कण्ठे मालां मा कुरु चोदिता ८७ ततस्तत्संज्ञया नन्दा तां निनाय कुशं प्रति ॥ प्रोवाच मधुरं वाक्यं कुशवर्णनहर्षिता ८८ एनं पश्यालपवयसं श्रीरामतनयं कुशम् ॥ जानकीजठरोद्भूतं ज्येष्ठं भार्यार्थिनं शुभम् ८९ लवाग्रजं धनुर्वेदनिपुणं विनयान्वितम् ॥ पित्रा संग्रामकर्तारं वाल्मीकिमुनिशिक्षितम् ९० एनं वृणीष्व वाले त्वं सुरमानवसंस्तुतम् ॥ नवरत्नमयीं मालामस्य कण्ठे सुखं कुरु ९१ इति नन्दावचः श्रुत्वा चंपिका सा स्मितानना ॥ मुमोच मालिकां कण्ठे स्वकराभ्यां कुशस्य हि ९२ तदा निनेदुर्वाद्यानि तुष्टुवुर्वंदिमागधाः ॥ लज्जयाऽधोमुखो रेजे सभायां कुशबालकः ९३ तदा तुष्टो भूरिकीर्तिः कुशांके चंपिकां शुभाम् ॥ स्थापयामास वेगेन पश्यत्सु नृपतीषु च ९४ ददर्श जालरंध्रैस्तं प्रासादस्था विदेहजा ॥ मुमोद नितरां स्त्रीभिर्मुमोद राघवोऽपि सः ९५ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विवाहकांडे चंपिकास्वयंवरो नामा द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथाऽन्या सा सभाग्राच्च सुमतिमुत्तरस्थितान् ॥ नृपानीशानदिग्भागात्सुनन्दाधृतयष्टिका १ क्रमेण वर्णयामास शिविकास्थां सुलोचनाम् ॥ वाले शृणुष्व मे वाक्यं पश्यैनं त्वं नृपोत्तमम् २ अवंतिस्थं चोग्रवाहुनामानं च ह्यनुत्तमम् ॥ नानेन सदृशः कश्चित्पृथिव्यां वर्तते नृपः ३ वरयैनं नृपं माऽग्रे गच्छ त्वं गजगामिनी ॥ अस्य त्वं महिषी भूत्वा

क्षिया नद्याश्च सैकते ४ वस्त्रगेहस्थिताऽनेन सुखं क्रीडस्व भामिनि ॥ अनुत्तमं चेति वाक्यं ह्यर्थं
सा सुमतिः पुरा ५ श्रुत्वा मैनं वरयेति सुनन्दाया वचः पुनः ॥ श्रुत्वा तां चोदयामास सा तां
नीत्वा नृपांतरम् ६ सुनन्दा सुमतिं प्राह पश्यैनं त्वं नृपं परम् ॥ अंगनाथाह्वयं श्रेष्ठं विदर्भ-
विषयस्थितम् ७ पूर्ववत्त्यज मा वाले वृणीष्वैनं नृपोत्तमम् ॥ स्त्रीकामं स्वल्पवयसं भुजके-
यूरराजितम् ८ अस्य त्वं महिषी भूत्वा पयोष्णीजलवीचिषु ॥ सुखं कुरु जलक्रीडां नृपेणा-
नेन भामिनी ९ एनं वृणीष्व मा चेति ह्युपमात्रासु चोदिता ॥ अग्रे गन्तुं सुनन्दां सा चोदयामास
संज्ञया १० ततोऽन्यं नृपतिं नीत्वा सुनन्दा तां वचोऽब्रवीत् ॥ पश्यैनं नृपतिं वाले देशे मागधसं-
ज्ञके ११ राज्यं करोत्ययं श्रीमान्नाम्नाख्यातः परं तपः ॥ वरयैनं नृपं माग्रे गच्छाऽन्यं पार्थिवोत्त-
मम् १२ ॥ अस्य त्वं महिषी भूत्वा तप्तनीरप्रपूरिते ॥ ब्रह्मतीर्थे सदा क्रीडां हेमंते भज भामिनि १३
मैनं नृपं वरयेति शिक्षिता सा सुनन्दया ॥ चोदयामास तां वृद्धां सा तां निन्ये नृपांतरम् १४
सुनन्दा वालिकामाह शृणुष्व मृगलोचने ॥ पश्यैनं नृपतिं रम्यं द्राविडे विषये स्थितम् १५ कंबुक-
ण्ठाह्वयं श्रेष्ठं कांतिपुर्यां निवासिनम् ॥ एवं नृपं वृणीष्वाद्य मा त्यजान्यं नृपोत्तमम् १६
कांचिपुर्यामनेन त्वं सर्वतीर्थे मनोरमे ॥ क्रीडां भजस्व विस्तीर्णे हेमकंजविराजिते १७ विष्णुं
वरदराजाख्यं शिवमेकांवराह्वयम् ॥ पूजयस्व सदाऽनेन कंबुग्रीवनृपेण च १८ वृणीष्वैनं नृपं
माऽद्य सामान्यनृपवत्त्यज ॥ इति वृद्धावचः श्रुत्वाऽग्रे तां गन्तुं प्रचोदयत् १९ सुनन्दाऽयं नृपं
नीत्वा सुमतिं वाक्यमब्रवीत् ॥ पश्यैनं नृपतिं मुग्धे मत्तमातंगगामिनि २० कर्णाटविषयस्थं त्वं
विजयं पार्थिवोत्तमम् ॥ कमलास्यं कंजहस्तं कमलांघ्रिणमुज्ज्वलम् २१ स्मितास्यं
कंजनयनं विजयाख्यपुरस्थितम् ॥ शृणुष्व वचनं मेऽद्य वृणीष्वैनं नृपोत्तमम् २२ अस्य
त्वं महिषीभूत्वा वने कृष्णानदीजले ॥ सुखं नृपेण क्रीडस्व मद्वाक्यं शृणु मा व्रज २३ मद्वाक्यं
शृणुमेत्युक्ता श्रुत्वा वाक्यमनुत्तमम् ॥ व्रजेति सूचिता बाला चोदयामास तां पुनः २४
एवं नानानृपाणां च वर्णनानि पृथक् पृथक् ॥ स्तुतिरूपानिषेधीनि श्रुत्वा ह्यर्थानि वालिका २५
न ववंध मनः कस्मिन्नृपतौ तेषु सा तदा ॥ ततस्तां शिविकासंस्थां सुनन्दा सा शनैः क्रमात् २६
अतिक्रम्य राममन्त्रिवालकानपि पूर्ववत् ॥ यूपकेतुं शिशुं नीत्वा वालिकां वाक्यमब्रवीत् २७
शत्रुघ्नतनयं वालं यूपकेतुं मनोहरम् ॥ पितृव्यरामतनयद्वयवाक्यानुवर्तिनम् २८ एनं पश्य वालिके
त्वं सावधानमना भव ॥ वरयैनं यूपकेतुं माऽग्रे गच्छ नृपात्मजे २९ मैनं वरय गच्छाऽग्रे वृद्धया
सेति चोदिता ॥ सुनन्दां चोदयामासाऽग्रे गन्तुं सुमतिः पुनः ३० सुवाहुं पुष्करं तक्षमेवं सा सुमतिः
शनैः ॥ चित्रकेतुमंगदं च त्यक्त्वा सा तं लवं ययौ ३१ लवार्पितेक्षणां वालां सुनन्दा वाक्यमब्रवीत् ॥
पश्यैनं वालिके वालं लवं श्रीराघवात्मजम् ३२ स्त्रीकामं स्वल्पवयसं सीतालालितमुत्तमम् ॥ वाल्मीकिकृ-
पया लब्धविद्यं रम्यं कुशानुजम् ३३ वृणीष्वैनं सुखेनैव कण्ठेऽस्य मालिकां कुरु ॥ कुशांके चंपिकेयं ते
स्वसा यद्वत्स्थिताऽद्य हि ३४ तथा त्वमपि भो मुग्धे लवांके संस्थिता भव ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा सुन-
न्दायाः स्मितानना ३५ लवस्य कण्ठे हर्षेण लज्जयाऽवनतानना ॥ सुमतीनिजवाहुभ्यामर्पयामास मालि-
काम् ३६ तदा निनेदुर्वाद्यानि जगुस्ते गायकास्तदा ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च तुष्टुवुर्वंदिमागधाः ३७
भूरिकीर्तिर्नृपस्तुष्टो लवांके सुमतिं तदा ॥ चीघ्रं न्यवेशयामास परिपूर्णमनोरथः ३८ तोषमाप

१ विजयाख्यं पुरःस्थितमिति पाठः ।

रघुश्रेष्ठः सीताप्रासादसंस्थिता ।। जालरंध्रैः सपत्नीकं लवं दृष्ट्वा तुतोष सा ३९ ततः सर्वान्नृपान् पूज्य भूरिकीर्तिर्नृपोत्तमः ।। प्रार्थयामास विनयवचनैस्तत्पुरः स्थितः ४० विवाहकौतुकं दृष्ट्वा भवद्भिर्गम्यतामिति ।। तथेति ते नृपाः प्रोचुर्ययुर्वासस्थलानि हि ४१ रामाग्रे संगरं कर्तुमसमर्था गतश्रियः ।। म्लानानना गतोत्साहाः कामबाणप्रपीडिताः ४२ रामोपि बन्धुभिर्बालैर्ययौ वासस्थलं मुदा ।। अथाऽपरे दिने रामं भूरिकीर्तिः समाययौ ४३ पुरोधसोपविष्टस्सन्नत्वा रामं वचोऽब्रवीत् ।। द्रष्टव्यो लग्नदिवसः सुमुहूर्तः सुखावहः ४४ मामंगीकुरु रामाऽद्य त्वत्पादाश्रयकामुकम् ।। उभयोस्त्वं मण्डपयोः कार्याण्याज्ञापय प्रभो ४५ तथेति राघवश्चोक्त्वा वसिष्ठं चोदयत्तदा ।। सोऽपि रामाज्ञया ज्योतिःशास्त्रज्ञैः परिवेष्टितः ४६ मुहूर्तं कथयामास पंचमेऽहनि राघवम् ।। ततस्तुष्टो भूरिकीर्तिर्गणेशं लग्नपत्रिकाम् ४७ सम्पूज्य गणकान्सर्वान्पण्डितान्वैदिकादिकान् ।। बंधुपुत्रादिभिः सर्वैः श्रीरामं पूजयत्तदा ४८ नत्वा रामं गृहं गत्वा चकार मण्डपादिकम् ।। रामाज्ञया लक्ष्मणोऽपि चकार मण्डपादिकम् ४९ तदा वटपुरी रम्या पताकाध्वजतोरणैः ।। पुरुषोत्तमराजधानी रेजे सागररोधसि ५० ततो मुहूर्तसमये वधूच्छिष्टां[1] निशां कुशम् ।। लवं च लिप्यतैलाक्तौ सीताद्या मातरस्तदा ५१ करकुंभांश्चतुर्दिक्षु जलपूर्णान्सदीपकान् ।। संस्थाप्य स्नापयामासुर्महावाद्यपुरस्सरम् ५२ तैलाभ्यंगं निशायुक्तं सीताद्याः स्वीयबालकैः ।। सहैव चक्रुरानन्दपूरिता रुक्मभूषिताः ५३ अभ्यंगपूर्वकं सस्नुस्ते रामाद्यास्तदा मुदा ।। समाहूय ततस्सीतां मुक्तानां स्वस्तिकोपरि ५४ वसिष्ठोमुनिभिर्युक्तः शिशुभ्यां राघवेण हि ।। गणपार्चां कारयित्वा पुण्याहादित्रयं क्रमात् ५५ देशाचारान्कुलाचारानिष्टदेवीं प्रपूज्य च ।। कारयामास विधिवत्प्रतिष्ठां देवकस्य च ५६ तदा जनकनंदिन्या रजनीकुंकुमान्विते ।। विरेजतुः स्त्रीकदम्बास्थितायाः पदपंकजे ५७ सीताद्यास्ताः स्त्रियः सर्वा हरित्पीतारुणैर्वरैः ।। हेमतंत्वंकितैर्वस्त्रैर्विरेजुर्मंडपांगणे ५८ ततस्समाययुस्सर्वे मुदा तत्र मुनीश्वराः ।। स्वयंवरोत्सवे पूर्वं नागता ये सहस्रशः ५९ श्रुत्वोत्साहं विवाहस्य कुशस्य च लवस्य ते ।। तान्सर्वान् रामचन्द्रोपि वस्त्राभरणधेनुभिः ६० पूजयामास विधिवत् सीतया लक्ष्मणादिभिः ।। भूरिकीर्तिर्नृपैर्युक्तो महावाद्यपुरस्सरम् ६१ स्वयं कुशलवौ गेहं नेतुकामः समाययौ ।। मण्डपे पूजयामास वीरो राज्ञः सुतस्तदा ६२ कुशं तथा लवं चापि कनीयान् भूरिकीर्तिजः ।। हेमतंतूद्भवैर्दिव्यवस्त्रैराभरणादिभिः ६३ तदा विरेजतुर्बालौ तथा तेऽप्यंगदादयः ।। ततस्तौ वारणेंद्रस्थौ दिव्यचामरवीजितौ ६४ पश्यंतौ नर्तनान्यग्रे वारस्त्रीणां स्मिताननौ ।। शृण्वंतौ वाद्यघोषांश्च वर्णितौ मागधादिभिः ६५ सीतादिभिर्वारणीषु संस्थिताभिस्तथा पथि ।। प्रासादोपरि संस्थाभिर्नारीभिः पुष्पवृष्टिभिः ६६ हरिद्रापीतधान्यैश्च मांगल्यैर्मौक्तिकैरपि ।। लाजाभिर्हेमपुष्पैश्च वर्षितावीक्षितौ मुहुः ६७ जग्मतुर्बालकावेवं पश्यन्तौ कौतुकानि हि ।। ददर्शतुर्वाटिकाश्च पुष्पैर्वृष्टिविनिर्मिताः[2] ६८ तथा कृत्रिमवृक्षांश्च पताकाश्च ध्वजांस्तथा ।। तथौषधिभवान्वृक्षान् वन्हिस्पर्शविदीपितान् ६९ शकटस्थानोषधीभिः पूरितान्कृत्रिमान् जनान् ।। तथा व्याघ्रादिकान्हिंस्रानौषधीभिः प्रपूरितान् ७० तडित्समानान् गगने प्राकारानौषधीभवान् ।। केकिचक्रोपमादींश्च चंद्रज्योत्स्नास्तु कृत्रिमाः ७१ एवं ददर्शतुर्नानाकौतुकानि नृपात्मजौ ।। ततस्तौ भूरिकीर्तेश्च गत्वा मण्डपमुत्तमम् ७२ नानामहोत्सवैर्बालौ चामरच्छत्रमण्डितौ ।। अवरुह्य गजेंद्राभ्यां तस्थतुर्मंडपांगणे ७३ मधुपर्कविधानानि विष्टरादीनि वै क्रमात् ।। तयोर्गुरू चक्रतुस्तौ ब्राह्मणैः

१ ‘ उष्टीहळद ’ इति महाराष्ट्रभाषायाम् । २ वृक्षविनिर्मिताः इति पाठः ।

परिवेष्टितौ ७४ ततो वध्वोः पूजनं च सीतया रघुनन्दनः ॥ चकार गुरुणा युक्तस्तदा स मण्डपांगणे ७५ ततो लग्नमुहूर्ते तं कुशं चंपिकया गुरुः ॥ तथा लवं सुमत्यापि पृथग्वेदिकयोस्तदा ७६ कृत्वा सुसंस्थितौ चोभौ दंपत्योरंतरे पटौ ॥ धृत्वोभयोः पृथक्चित्रौ नूतनौ हेमतंतुजौ ७७ नानामंगलघोषांश्च मुनिभिश्चक्रुर्मुदा ॥ आसन्सर्वजनास्तूष्णीं शृण्वंतो मंगलस्वनान् ७८ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विवाहकांडे चंपिकासुमतिस्वयंवरवर्णनं नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ श्रीसीतारघुनायकश्च गिरिजाशंभुर्गणेशस्तथा नंदीषण्मुखलक्ष्मणौ च भरतः कंजोद्भवः शत्रुहा ॥ सर्वे ते मुनयः सुराश्च दितिजास्तीर्थानि नद्यो नदा दिक्पालाः शशिभास्करौ च हनुमान् कुर्वंतु वो मंगलम् १ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव तारावलं चन्द्रवलं तदेव ॥ विद्यावलं दैववलं तदेव सीतापतेर्यत्स्मरणं विधेयम् २ एवं मंगलघोषैश्च नानावाद्यपुरस्सरम् ॥ ततस्त्वंतःपटौ मुक्ताऽप्पुण्याहमिति स्मरन् ३ तयोस्ते पाणिग्रहणविधानं विधिपूर्वकम् ॥ लाजाहोमादिकं सर्वं चक्रुर्मंगलपूर्वकम् ४ तदा महावाद्यघोषा निनेदुर्मंडपांगणे ॥ ननृतुर्वारनार्यश्च तदा मागधवंदिनः ५ जगुर्मंगलगीतानि तुष्टुवुस्ते महास्वनैः ॥ तदा दानान्यनेकानि चक्रतुस्तौ नृपोत्तमौ ६ भूरिकीर्तिरामचंद्रौ महातोषप्रपूरितौ ॥ अथ तौ वालकौ वध्वौ निजकव्योर्निवेश्य वै ७ सीतोर्मिलादिभिः स्त्रीभिर्जग्मतुर्भोजनगृहम् ॥ तत्र गौरीहरौ पूज्य चक्रतुश्चाग्रसिंचनम् ८ ततः कुशश्चंपिकया सुमत्या स लवोऽपि च ॥ चक्रतुर्भोजनं चोभौ स्त्रीभिः सर्वत्र वेष्टितौ ९ मात्रा सहोपनयने विवाहे भार्यया सह ॥ अन्येन नैव भोक्तव्यं भुक्तं चेत्पतितः स्मृतः १० रामोऽपि वन्धुभिः पौरैः सुहृद्भिः पार्थिवोत्तमैः ॥ चकार भोजनं भूरिकीर्तेः सद्मनि वै मुदा ११ एवं सीताऽपि नारीभिश्चकार भोजनं तदा ॥ भूरिकीर्तेः स्नुषाभिः सा प्रार्थिता वंदिता मुहुः १२ ततो नानासमुत्साहान् भूरिकीर्तिश्चकार सः ॥ अथ तौ वालकौ रम्यौ स्त्रीवाक्यैर्मातृसन्निधौ १३ स्वश्वश्रू सन्निधौ चापि स्त्रीभिः सर्वत्र वेष्टितौ ॥ स्वस्वपत्न्याः पदयोः स्वशिरोभ्यां नमनं मुहुः १४ चक्रतुस्तोषसंपूर्णौ ते तावपि स्मिताननेे ॥ वधूवराश्च ते सर्वे निशापीता विरेजिरे १५ कुंकुमांकितपादौ ते ददतुर्वल्लभाकयोः ॥ एवं नानासमुत्साहैरतिक्रांतं दिनत्रयम् १६ चतुर्थे दिवसे रात्रौ वंशपात्रविराजितैः ॥ दीपैर्नीराजितौ चोभौ वालकौ तौ विरेजतुः १७ ततस्तौ वालकौ पत्न्यौ स्वस्वपृष्ठे निवेश्य च ॥ चक्रतुस्तांडवं नृत्यकुशलौ मण्डपांगणे १८ मातृश्वश्रूरादिकासु पश्यत्सु च ससादरम् ॥ पारिवर्हं भूरिकीर्तिः कुशाय च लवाय च १९ ददौ तुष्टमनाः शीघ्रं रामसम्बंधहर्षितः ॥ नियुतान्वारणेंद्रांश्च शिविकाश्चापि तन्मिताः २० तरंगान्पञ्चनियुतं नियुतान्स्यन्दनान्ददौ ॥ द्वाभ्यां पृथक् पृथक् पौत्रीधवाभ्यां द्रव्यपूरितान् २१ नानालंकारवासांसि गा दासीः सेवकांस्तथा ॥ ददौ ताभ्यां भूरिकीर्तिर्येषां संख्या न विद्यते २२ एवं सम्मानितस्तेन श्रीरामो भूरिकीर्तिना ॥ सपत्नीकाभ्यां पुत्राभ्यां गजस्थाभ्यां समन्वितः २३ सीतया वंधुभिः पौरैः सुहृद्भिर्मातृभिर्नृपैः ॥ पूर्ववदुत्सवाद्यैश्च स ययौ स्वीयमण्डपम् २४ वटपुर्यां ततो रामो मासमेकं निनाय सः ॥ चकार सीतया क्रीडां नौकासंस्थो महोदधौ २५ ततः स्नुषाभ्यां श्रीरामो ययौ निजपुरीं सुखम् ॥ अयोध्यायां विजयोऽपि श्रुत्वा रामं समागतम् २६ यः पुर्या रक्षणार्थं हि रामेणाज्ञापितः पुरा ॥ स पुरीं शोभयामास पताका-

१ निशोपांते इति पाठः । २ मातृश्वश्र्वाद्येषु वादकेषु पश्यत्सु सादरमिति पाठः ॥

ध्वजतोरणैः २७ वारणेंद्रं पुरस्कृत्य तूर्यनृत्यपुरस्सरम् ॥ विजयो रामसचिवो रामं प्रत्युद्ययौ जवात् २८ अथो नदत्सु वाद्येषु रामो बालैः सुहृज्जनैः ॥ स्नुषाभ्यां सीतया बन्धुपत्नीभिर्भ्रातृभिः पुरीम् २९ विवेश सेनया पौरैः पश्यन्नृत्यादिकं पथि ॥ तदा वेश्या ननृतुस्तास्तुष्टुवुर्वंदिमागधाः ३० स्वस्वपत्नीयुतौ बालौ वरवारणयोः स्थितौ ॥ तदा विरेजतुर्मार्गे स्त्रीभिः पुष्पैः सुवर्षितौ ३१ एवं रामो गृहं गत्वा बालाभ्यां स्वीयसद्मनि ॥ कारयित्वा रमार्चां स ददौ दानान्यनेकशः ३२ तदालंकारवस्त्राद्यैः संपूज्य रघुनंदनः ॥ सुहृदः सकलान्पौरानिष्टान् जानपदान्नृपान् ३३ आचांडालादिकान्सर्वान् संतुष्टानकरोन्मुदा ॥ ततः स भूरिकीर्तेस्तान् मंत्रिणः सैन्यसंयुतान् ३४ सम्पूज्य प्रेषयामास स्वदेशं रघुनंदनः ॥ ततः सर्वान् जानपदान् सुहृदश्च प्लवंगमान् ३५ विभीषणादिकांश्चाज्ञां गंतुं स्वस्वस्थलं ददौ ॥ ततस्सर्वे राघवं ते वस्त्राभरणवाहनैः ३६ स्वस्वकोशैश्च संपूज्य नत्वा रामं ययुर्मुदा ॥ स्वं स्वं देशं निजैस्सैन्यैः श्रीरामेणाऽतिमानिताः ३७ अथ रामः स्नुषाभ्यां च पुत्राभ्यां बन्धुभिः स्त्रिया ॥ सुखं चकार राज्यं स धर्मेणाप्रतिमं चिरम् ३८ ततः श्रावणमासस्य दर्शमारभ्य षोडश ॥ प्राप्तान्यब्देयानि यानि समुत्साहदिनानि हि ३९ तेषु सर्वेषु तं रामं सावरोधं सबालकम् ॥ स्वपुरीं भूरिकीर्तिः स निनाय परमादरात् ४० पूजयामास विधिवद्वस्त्रालंकारवाहनैः ॥ कियद्दिनानि संस्थाप्य ददावाज्ञां पुनःपुनः ४१ संवत्सरसमुत्साहदिनानि षोडशाऽधुना ॥ विष्णुदास मया तेऽग्रे कथ्यंते तानि वै शृणु ४२ श्रावणस्याऽथ मासस्य कुहूः श्रेष्ठा प्रकीर्तिता ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थी तु विजयादशमी तथा ४३ दीपावल्याश्च चत्वारि दिनान्यतिमहांति च ॥ मार्गशीर्षे पंचमी च सिता षष्ठी तथा पुनः ४४ संक्रांतिर्मकराख्या तु तथा च रथसप्तमी ॥ हुताशनी चैत्रशुक्लप्रतिपच्चापि पुण्यदा ४५ अक्षय्याख्या तृतीया च तथा वै ज्येष्ठपौर्णिमा ॥ पंचमी श्रावणे शुक्ला षोडशैवं स्मृतानि हि ४६ संवत्सरसमुत्साहदिनान्यतिमहांति च ॥ एतेषु भूरिकीर्तिः स रामं नीत्वा प्रपूजयत् ४७ एवं कुशस्य च तथा लवस्याऽपि सविस्तरात् ॥ विवाहौ वर्णितौ शिष्य यथापूर्वं श्रुतौ मया ४८ यदा श्रीरामचन्द्रस्य वैकुंठारोहणं शुभम् ॥ भविष्यति तदाऽयोध्यापुर्यां वै सरयूजले ४९ कुशः स्त्रिया चंपिकया जलक्रीडां करिष्यति ॥ तस्य दक्षिणहस्तस्य कंकणं रुक्मनिर्मितम् ५० सरयूजलमध्ये तु पतिष्यति महोज्ज्वलम् ॥ तत्र तोये कुमुदस्य पन्नगस्य कुमुद्वती ५१ स्वसा दृष्ट्वा कंकणं तद्गृहीत्वा सद्म यास्यति ॥ कुशोऽपि कंकणार्थं हि बाणं सन्धारयिष्यति ५२ सरयूशोषणार्थं हि संनद्धश्च भविष्यति ॥ ततः सा कुमुदं गत्वा सरयूः प्रार्थयिष्यति[1] ५३ सोऽपि दृष्ट्वा कुशं क्रुद्धं स्वसामादाय सादरम् ॥ कुशमागत्य तं नत्वा स्वसां तस्मै प्रदास्यति ५४ रत्नानि कंकणं दत्त्वा तेन सख्यं करिष्यति ॥ एवं कुमुद्वतीभार्याऽग्रे तस्याऽन्या भविष्यति ५५ तस्यां कुशात्सुतनयोऽतिथिर्नाम्ना भविष्यति ॥ चंपिकाया दुहितरः संभविष्यन्ति नो सुताः ५६ अतिथेः सूर्यवंशोऽग्रे चिरं विस्तारमेष्यति ॥ एवं कुशस्य द्वे पत्न्यौ वर्णिते शिष्य वै मया ५७ अथ स्वीयगृहे पत्न्याऽकरोत्क्रीडां कुशः सुखम् ॥ तथा स्वीयगृहे पत्न्याऽकरोत्क्रीडां लवोऽपि च ५८ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विवाहकांडे कुशलवयोर्विवाहवर्णनं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा रघुवीरः स सीतया बालबंधुभिः ॥ पौरैर्मंत्रिजनैरिष्टैः पुष्पकस्थो ययौ वनम् १ पश्यन्नानाकौतुकानि रंजयन् जानकीं मुदा ॥ ययौ स दंडकारण्यमगस्तेरा-

---

१ प्रार्थिता सरयूजलमिति पाठः ।

श्रमांतिकम् २ राममागतमाकर्ण्य कुंभजन्मा मुनीश्वरः ॥ प्रत्युद्गम्य रघुश्रेष्ठं निनाय स्वाश्रमं प्रति ३
ततः स मुनिवर्यस्तु स्नात्वा रहसि संस्थितः ॥ अन्नपूर्णां महालक्ष्मीं चिंतयामास चेतसि ४ तदा
तत्तपसा तुष्टाऽऽविर्बभूव सुरेश्वरी ॥ ददौ तस्मै पायसेन पूरितं पात्रमुत्तमम् ५ अन्नपूर्णा
मुनिं प्राह स्थाल्यास्तु विविधानि हि ॥ पक्वान्नानि यथेष्टानि निष्कास्य तत्र भामिनी ६
सर्वेषामग्रतः शीघ्रं करोतु परिवेषणम् ॥ इत्युक्त्वा साऽन्नपूर्णा तं मुनिमन्तर्दधे तदा ७
लोपामुद्रा मुनेः पत्नी स्थाल्या निष्कास्य वेगतः ॥ दिव्यान्नानि विचित्राणि सर्वेषां पुरतस्तदा ८
समंचितानां विप्राणां चकार परिवेषणम् ॥ अथ तुष्टं रघुश्रेष्ठं कंकणे रत्ननिर्मिते ९
ददौ मुदा कुंभजन्मा सीतायै दिव्यकुंडले ॥ एवं संपूजितस्तेन मुनिना रघुनंदनः १० सहितो-
ऽगस्तिना स्थित्वा पुष्पके पूर्ववत्पुनः ॥ पश्यन्स दण्डकारण्ये कौतुकानि समंततः ११
विचचार रघुश्रेष्ठो दर्शयामास मैथिलीम् ॥ नानावृक्षान्पर्वतांश्च नदीः पक्षिकुलान्मृगान् १२
पंचाप्सरसरो नाम ददर्शाऽसौ भ्रमन् सरः ॥ तत्तटे राघवो रात्रौ निवासमकरोन्मुदा १३ एतस्मिन्नं-
तरे रात्रौ नृत्यमप्सरसां शुभम् ॥ शुश्राव मधुरं गीतं सीतया मंचके प्रभुः १४ तेऽपि सर्वे शुश्रुवु-
स्तन्नृत्यं गीतं च सुस्वरम् ॥ अदृष्ट्वाप्सरसस्तत्र तदा स रघुनंदनः १५ पप्रच्छ कुंभजन्मानं गीतं
नृत्यं कुतस्त्विदम् ॥ श्रूयते मुनिशार्दूल वदस्व त्वं सविस्तरम् १६ इति रामवचः श्रुत्वा तमगस्ति·
र्वचोऽब्रवीत् ॥ राम राजीवपत्राक्ष किं त्वं वेत्सि न वै त्विदम् १७ सर्वानेतान्मन्मुखेन वृत्तं श्रावयितुं
मुदा ॥ चेन्मां पृच्छसि तर्ह्यद्य तवाग्रे प्रवदाम्यहम् १८ पुरा गन्धर्वराजस्य पुत्र्यः पंच मनोरमाः ॥
अरजस्का मुदा क्रीडां चक्रुरत्र सरोवरे १९ एतस्मिन्नंतरे राम नागकन्याः सरोवरात् ॥ क्रीडार्थं
निर्ययुः सप्त बहिरप्राप्तयौवनाः २० तासां परस्परं मैत्री बभूव रघुनंदन ॥ तत्र ता नागकन्याश्च
तथा गन्धर्वकन्यकाः २१ यातायातं सदा चक्रुः क्रीडार्थं सरसस्तटे ॥ तपता मुनिना तत्र मुहुर्वा-
क्यैर्निवारिताः २२ मा गच्छध्वं मन्निकटे चेति ता बालभावतः ॥ अमानयंत्यस्तद्वाक्यं समाजग्मु-
र्निरंतरम् २३ इंद्रेण बोधिताश्चाऽपि तत्तपोध्वंसनं प्रति ॥ मुनिश्चापि तपोनाशं दृष्ट्वा शापादिना
तदा २४ विना शापेन तासां स दण्डं सम्मंत्रयद्धृदि ॥ आत्मवाक्यगौरवेण जलदेवीः प्रचोदयत् २५
तद्वाक्याज्जलदेव्यस्ता मध्यान्हे स्वीयमंदिरम् ॥ निन्युर्धृत्वा बलादेव यत्र केषां गतिर्न हि २६ गंधर्वाः
पन्नगा यत्र गंतुं शक्ता न चाभवन् ॥ तपोंते स मुनिः स्वर्गं गतस्ता ह्यत्र संस्थिताः २७ तास्सर्वा
जलदेवीनां गेहे संत्यधुना प्रभो ॥ इदं वृत्तमाधुनिकं विद्धि राम स्मयप्रदम् २८ ता ह्यत्र जलदेवीनां
जलांतर्गतसद्मनि ॥ कुर्वंति नृत्यगीतानि तासां संश्रूयते ध्वनिः २९ एवं राम यथा पृष्टं त्वया सर्वं
मया तथा ॥ वृत्तं तवाग्रे कथितं कुरु येन हितं भवेत् ३० सर्वासां नागकन्यानां गांधर्वीणां तथा
विभो ॥ मुनिना चोदितश्चेत्थं तदा सीतापतिर्मुदा ३१ लक्ष्मणं प्राह मे चापमानयाऽद्य क्षणादिह ॥ मुक्त्वा
बाणं मोचयामि दग्ध्वा देवीर्जलस्थिताः ३२ कन्यकाः पन्नगानां च तथा गंधर्वकन्यकाः ॥ इति तद्राम-
वाक्यं स श्रुत्वा सौमित्रीरादरात् ३३ शीघ्रं चापं स तूणीरं ददौ श्रीराघवं प्रति ॥ ततः कोदण्डमुद्यम्य
टणत्कृत्य रघूद्वहः ३४ शरं जग्राह तूणीरान्निजनामांकितं शितम् ॥ तदा चचाल धरणी चुक्षुभुः
सप्तसागराः ३५ ववौ घोरतरो वायू रजोव्याप्ता दिशोऽभवन् ॥ तारा निपेतुर्धरणीं दुद्रुवुर्वनचारिणः ३६
पर्वताः कंपिता आसन् ववर्षुर्लोहितं घनाः ॥ तज्ज्ञात्वा जलदेव्यस्ताः श्रुत्वा चापध्वनिं महत् ३७

---

२ रामान्वितानां मुनीनामिति पाठः । २ मंत्रो इति पाठः ॥

भयभीताः समाजग्मुस्ताभिस्सर्वाभिदरात् ॥ प्रणेमुस्तास्तदा रामं बालिकास्तास्तु द्वादश ३८ राघवायार्पयामासुर्दिव्यभूषणभूषिताः ॥ राघवं जलदेव्यस्ताः प्रार्थयामासुरादरात् ३९ राम राम महाबाहोऽस्माभिर्यदपराधितम् ॥ तत्क्षमस्व रघुश्रेष्ठ मा मुंच स्वपतत्रिणम् ४० न कश्चित्सूर्यवंशेऽभूत्स्त्रीषु शस्त्रप्रहारकः ॥ त्वयाऽपि रक्षिता पूर्वं स्त्रीत्वाद्दुर्जान्हवीतटे ४१ यदाऽनया तु शपथः कृतो मैथिलकन्यया ॥ ताटिकादिराक्षसीषु यत्कृतं बाणमोचनम् ४२ ब्रह्मघ्नीषु त्वया पूर्वं तत्सर्वेषां हिताय च ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा विहस्य रघुनन्दनः ४३ स्थापयामास तूणीरे पूर्ववत्तं स्वमार्गणम् ॥ ततस्ताभिः पूजितः स तदा हृष्टो रघूत्तमः ४४ जलदेवीर्ददावाज्ञां स्वस्थलं गम्यतामिति ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र गंधर्वाश्चाथ पन्नगाः ४५ विदित्वा सकलं राम कृतं रामांतिकं ययुः ॥ नत्वा रामं ससीतं च तथा तं कुंभसंभवम् ४६ उपायनान्यनेकानि समर्प्य रघुनन्दनम् ॥ ऊचुस्ते मंजुलं वाक्यं प्रबद्धकरसंपुटाः ४७ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विवाहकाण्डे जलदेवीजीवदानं बालिकामोचनं नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

॥ गंधर्वपन्नगा ऊचुः ॥ रामकंजानन स्वामिन्मोचिता बालिकास्त्वया ॥ विवाहानरजस्कानां पुत्रैस्त्वं कर्तुमर्हसि १ अद्य धन्या वयं सर्वे नः कुलं पावनं कृतम् ॥ त्वया राम महाबाहो तारिताः स्मो वयं प्रभो २ सप्तजन्मसु यत्पुण्यं कृतमस्ति रघूद्वह ॥ अस्माभिस्तेन संबन्धस्त्वयाऽद्य भवतु प्रभो ॥ ३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा सीतया स रघूद्वहः ॥ अंगीकृत्य वचस्तेषामगस्तिमवलोकयत् ४ तदा प्राह कुंभजन्मा राघवं वचनं मुनिः ॥ रामाऽन्याऽग्रे कुमुदस्य स्वसा नाम्ना कुमुद्वती ५ त्वयि प्राप्ते हि वैकुंठं कुशपत्नी भविष्यति ॥ चंपिकायै न तनयो भविष्यति रघूद्वह ६ कुशात्पुत्रः कुमुद्वत्यामातिथिस्तु भविष्यति ॥ राज्यकर्ता वंशकर्ता स एवाग्रे भविष्यति ७ अतस्त्वमधुना राम नागकन्याः कुंश विना ॥ सप्तस्वसप्तपुत्रेभ्यः प्रयच्छ विधिना द्विजैः ८ ॥ पंचगंधर्वकन्याश्च यूपकेतुं कुशं लवम् ॥ विना स्वपंचपुत्रेभ्यः प्रयच्छ रघुनन्दन ९ राक्षसेन विवाहेन यूपकेतुः शिशुस्तव ॥ अग्रे पत्नीं महानेष करिष्यत्यपरां शुभाम् १० एवं रामसुताः सर्वे स्वस्वस्त्रीभ्यां यथासुखम् ॥ क्रीडयिष्यंति पौत्रास्तान् भविष्यंति प्रपौत्रकाः ११ प्रपौत्रस्य प्रपौत्रं त्वं दृष्ट्वा सीतासमन्वितः ॥ सुखं गच्छसि वैकुण्ठं बन्धुभिर्नगरीस्थितैः १२ एवं श्रुत्वा मुनेर्वाक्यमंगीकृत्य रघूद्वहः ॥ तासां नामानि पप्रच्छ गंधर्वान्पन्नगानपि १३ तदाऽब्रवीत्स गंधर्वः स्वपुत्रीणां सविस्तरात् ॥ तासां नामानि रामाग्रे पंचानां सरसस्तटे १४ चन्द्रिकाचंद्रवदना चंचला चपला चला॥ एवं नामानि पंचानां क्रमेण रघुनन्दनः १५ श्रुत्वाऽवलोकयामास पन्नगांस्तेऽपि चाब्रुवन् ॥ कंजानना कंजनेत्रा कंजांघ्री च कलावती १६ कलिका कमला चैव मालती सप्त कीर्तिताः ॥ एवं नामानि सर्वासां क्रमेण रघुनन्दनः १७ श्रुत्वा ताः पुष्पके स्थाप्य तैर्निद्रामकरोन्निशि ॥ अथ प्रभाते श्रीरामः स्नात्वा हुत्वा यथाविधि १८ गंधर्वपन्नगांश्चापि तदा वचनमब्रवीत् ॥ एभिर्जनैर्मया नाकं विवाहार्थं रसातलम् १९ नैव योग्यं समागन्तुं मर्त्यलोकनिवासिना ॥ तस्माच्छृणुध्वं मद्वाक्यं सुहृदः सकलाः शुभम् २० यूयं गत्वा निजस्थानं स्वस्त्रीभिश्च सुहृज्जनैः॥ आगंतव्यं विवाहार्थमयोध्यां मे यथा सुखम् २१ अधुनाऽहं तु गच्छामि पुरीमग्रे क्षणेन हि ॥ विहायसा विमानेन पताकाध्वजमालिना २२ तथेति रामवचनात्ते गताः स्वस्थलानि हि ॥ रामोपि मुनिना ताभिर्बालिकाभिः सुतैः स्त्रिया २३ विहायसा पुष्पकस्थो ययौ पश्यन्वनानि सः ॥ अयो-

स्यां मत्स्येणैव मुदा प्राप रघूद्वहः २४ नीराजिताः पुरस्त्रीभिर्विविशुः निजमंदिरम् ॥ वसिष्ठाद्या गताः
सर्वाः प्रेषयामास राघवः २५ अथ रामः समाहूय सौमित्रिप्रमुखानपि ॥ आकारयामास ततः
सुहृदश्च मुनीश्वराः २६ सांतःपुराः सर्वे सर्वेषां नानावर्णैः मह ॥ शृंगारपर्णिकाद्यैस्तैः परि-
खाः सप्त तादृशाः २७ शोभनीयास्तथा गोपुराणि गृहा शुभा ॥ देशांतराणि रम्याणि प्रासा-
देषु समंततः २८ द्वाराग्रेषु सर्वेषु गृहा देया मनोरमाः ॥ रम्याणि नानाविधानि स्थलानि पृथक्
पृथक् २९ वंदनीयाः पताकाश्च वंदनमाला ध्वजा अपि ॥ सर्वाण्येतानि सर्वत्र लक्ष्मण ३०
वेषः कार्यो ... गंधर्वाणां च सम्पाः ॥ शृंगारपर्णिका ... ३१ गंधर्वेभ्यः
पन्नगेभ्यो वस्तुं गेहानि वै पृथक् ॥ कृत्वा नूतनान्यत्र ... पूर्णानि च ३२ अन्यानि
यथायोग्यं सर्वस्थानानि लक्ष्मण ॥ ... यथा तत्र रघूद्वह ३३ तद्रामवचनं श्रुत्वा
तथेत्युक्त्वा स लक्ष्मणः ॥ तथा चकार तत्सर्वं यथा रामेण शिक्षितः ३४ अथ गंधर्वकन्या
तथा वै सप्तपन्नगाः ॥ ... ययुः ... ३५ सर्वा मानव-
रूपेण ... ॥ गंधर्वाश्चापि ... ययुः ३६ तत-
स्तानागतान् श्रुत्वा सन्मुखस्य रघूद्वहः ॥ नानावाद्यनिनादैश्च कृत्वा प्रवेशनं पुरीम् ३७ तान्
संस्थापयामास[1] विस्तीर्णेषु गृहेषु सः ॥ अथ तस्मिन्कदा रामः सभायां संस्थितः सुखम् ३८ ज्योति-
र्विदः समाहूय वसिष्ठं तत्पुरोधसम् ॥ पृथग्विवाहान्कर्तुं स मुहूर्तानित्यपृच्छत ३९ सर्वविवाहान्वा-
मास वर्षमध्ये सविस्तरम् ॥ ज्योतिर्विदस्तदा प्रोचुर्मुहूर्ताननिर्णयस्तदा ४० पक्षांतरेण वैशाखे
द्वौ मुहूर्तौ शुभावहौ ॥ तथा दश मुहूर्तौ द्वौ ज्येष्ठे पक्षांतरेण च ४१ द्वौ च मार्गशीर्षेऽपि द्वौ च माघे
फाल्गुनेऽपि च ॥ एवं द्वादशनारीणां चक्रुस्तेऽत्र विनिश्चयम् ४२ लवस्याऽङ्गदस्यापि विवाहौ
तैर्विनिश्चितौ ॥ ज्योतिर्विद्भिर्वसिष्ठेन वैशाखे राघवाग्रतः ४३ चित्रकेतोः पुष्करस्य विवाहौ तैर्विनि-
श्चितौ ॥ ज्येष्ठे मासि क्रमेणैव पक्षे पक्षे पृथक् पृथक् ४४ तक्षस्याऽथ सुबाहोश्च विवाहौ मार्गशीर्षे
पक्षांतरेण रामाग्रे ज्योतिर्विद्भिर्विनिश्चितौ ४५ यूपकेतोरंगदस्य चित्रकेतोर्विनिश्चिताः ॥ माघमासे
विवाहाश्च ज्योतिःशास्त्रविशारदैः ४६ पुष्करस्याऽथ तक्षस्य सुबाहोः फाल्गुने शुभे ॥
विवाहा निश्चिताः शिष्य रामाग्रे गणकैस्तदा ४७ एवं विनिश्चिताः सर्वे विवाहा द्वादश क्रमात् ॥
ज्योतिर्विद्भिर्निश्चितांश्च श्रुत्वा नानर्चयद्विभुः ४८ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गते श्रीमदा-
नन्दरामायणे वाल्मीकीये विवाहकांडे द्वादशविवाहविनिश्चयो नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ ते गणकाः सर्वे वसिष्ठस्तत्पुरोधसः ॥ कुमारीणां विभागांश्च
चक्रुः श्रीराघवाग्रतः १ कंजाननां लवायाथ कंजाक्षीमंगदाय च ॥ गणका निश्चयं चक्रुः कंजांगीं
चित्रकेतवे २ कलावतीं पुष्कराय तथा तक्षाय कान्तिकाम् ॥ सुबाहवे च कमलां मालतीं यूपकेतवे ३ गणकैः
सप्त ता एवं नागकन्या विनिश्चिताः ॥ चंद्रिकामंगदायाऽथ चन्द्रास्यां चित्रकेतवे ४ चञ्चलाख्यां
पुष्कराय तक्षाय चपलां तथा ॥ सुबाहवे तु अचलां प्रोचुस्ते गणकादयः ५ एवं गंधर्वकन्यास्ता
पंचविप्रैर्विनिश्चिताः ॥ एवं हि निश्चयं कृत्वा गणकादीन् रघूत्तमः ६ निमंत्र्य मैथिलीं गत्वा सर्वं
वृत्तं न्यवेदयत् ॥ ततो ययुः कोटिशस्ते पार्थिवाश्च मुनीश्वराः ७ सप्तद्वीपांतरस्थाश्च सावरोधाः
सबालकाः ॥ नानावाहनसंस्थाश्च पौरैर्जानपदैर्निजैः ८ तैः साऽयोध्यापुरी व्याप्ता विरेजे नितरां

---

१ संस्थापयत्तेषु नवीनेषु इतिपाठः ।

तदा ॥ ययौ विभीषणश्चाऽथ सुग्रीवोऽपि प्लवंगमैः ९ ययौ स भूरिकीर्तिश्च पुत्राभ्यां शीघ्रमादरात्॥ ययौ स जनकश्चापि युधाजित्स ययौ तदा १० कौसल्यायाः सुमित्राया बांधवाद्याः समाययुः॥ अथ रामस्तु वैशाखशुक्ले द्विजवरैः सह ११ पुरोधसा सुहृद्भिश्च स्नानमभ्यंगपूर्वकम् ॥ कृत्वा लवाय मांगल्यस्नानार्थं स्त्रीः प्रचोदयत् १२ ततो मुहूर्तसमये वधूच्छिष्टां निशां लवम् ॥ सम्यक् लिप्य सुतैलाद्री सीताद्या मातरस्तदा १३ स्वयं सस्नुर्मुदा सर्वास्तूर्यनादैः सबालकाः ॥ अथ रामो देवकस्य प्रतिष्ठां ब्राह्मणैः सह १४ आदौ कृत्वा गणपतेः पूजां सम्यग्यथाविधि ॥ पुण्याहादित्रयं चापि कृत्वा पूर्वं सविस्तरम् १५ चकार विधिवत्तुष्टः पूजयामास वै मुनीन् ॥ ततो मुहूर्तसमये गत्वा पन्नगमंदिरम् १६ लवस्य कंजनयना विवाहं विनिवर्तयत् ॥ चतुर्थे दिवसे वंशपात्रस्थैः रत्नदीपकैः १७ नीराजितस्तदा रामो विरेजे मंडपे स्त्रिया ॥ ततो निजगृहं गत्वा पूर्वोक्तैरुत्सवादिभिः १८ लवेन कारयामास लक्ष्मीपूजनमुत्तमम् ॥ ततो दानान्यनेकानि ददौ स रघुनंदनः १९ ततस्ते पार्थिवाः सर्वे तथा ते पन्नगा अपि ॥ सुहृदश्चाथ गंधर्वाः पौरा जनपदादयः २० पूजयामासुः श्रीरामं वस्त्रैराभरणादिभिः ॥ तथा तान् लक्ष्मणादींश्च कुशाद्यांश्चापि बालकान् २१ ततस्ता नृपपत्न्यश्च सुहृत्पत्न्यः पृथक् पृथक् ॥ नागपत्न्यश्च गंधर्वपत्न्यश्चान्यास्तथा स्त्रियः २२ सीताद्याः पूजयामासुर्वस्त्रैराभरणादिभिः ॥ सीतापि ताः सुहृत्पत्नीस्तथा पार्थिवकामिनीः २३ पूजयामास विधिवद्वस्त्रैराभरणादिभिः ॥ रामोऽपि सुहृदः पौरान् गन्धर्वान्पन्नगान्नृपान् २४ वस्त्रैराभरणैर्यानैः पूजयामास सादरम् ॥ एवं वैशाखमासे तु सिते पक्षे लवस्य च २५ कृत्वा विवाहं रामः स कृष्णपक्षे तु माधवे ॥ चकार पूर्ववद्धर्षाद्विवाहं ह्यंगदस्य च २६ चित्रकेतोः पुष्करस्य विवाहौ रघुनन्दनः ॥ ज्येष्ठमासे शुक्लकृष्णपक्षयोरकरोन्मुदा २७ ततः सर्वान्नृपादींश्च ददावाज्ञां सुपूजितान् ॥ ततः पुनस्तानाहूय पूर्ववन्मार्गशीर्षके २८ तक्षस्याथ सुबाहोश्च विवाहावकरोत्प्रभुः ॥ ततः सर्वान्नृपान् रामो ददावाज्ञां सुहृज्जनान् २९ ततः पुनस्तानाहूय माघमासे सुहृन्नृपान् ॥ यूपकेतोरंगदस्य चित्रकेतोर्महोत्सवैः ३० विवाहानकरोद्रामः पार्थिवान्न विसर्जयत् ॥ पुष्करस्याऽथ तक्षस्य सुबाहोश्च महोत्सवैः ३१ चकार फाल्गुने मासि विवाहान् जानकीधवः ॥ एवं कृत्वा विवाहांश्च रामो द्वादश सादरम् ३२ नृपैः संपूजितः सर्वान्पूज्याज्ञां नृपतीन् ददौ ॥ पूजयित्वा मुनींश्चाऽपि विससर्ज रघूद्वहः ३३ गंधर्वपन्नगाः सप्त ते साकेतेऽत्र संस्थिताः ॥ रामं मुक्त्वा न ते नैजं स्थलं जग्मुर्मुदान्विताः ३४ मंत्रिणः प्रेषयामासुः स्वस्वराज्येषु ते पृथक् ॥ यदा रामः स वैकुंठमग्रे गच्छति कालतः ३५ तदा सांतानिकाँल्लोकांस्ते गच्छंति न संशयः ॥ अथ रामः पन्नगानां गन्धर्वाणां च सद्मसु ३६ वार्षिकेषूत्सवेष्वत्र सावरोधः सुहृज्जनैः ॥ पौरैः स्वीयैर्भोजनादि गत्वा ह्यंगीकरोत्सदा ३७ सदा महोत्सवाश्चासन्नयोध्यायां गृहे गृहे ॥ आनंदः सकलानासीन्नासीत्कुत्राप्यमंगलम् ३८ अथ तेषां राघवेण पुत्राणां च पृथक् पृथक् ॥ अष्ट कृत्वा तु गेहानि पृथक्कृत्वा च शांतयः ३९ तेषु ते स्थापिताः सर्वे स्वस्वस्त्रीभ्यां पृथक् सुखम् ॥ तथा ते लक्ष्मणाद्याश्च पृथग्गेहेषु बांधवाः ४० पूर्वमेव स्थापिताश्च स्वस्वपत्न्या मुदान्विताः ॥ सुमित्रायाः स सौमित्रिः स्वीयगेहेऽव सत्सुखम् ४१ कैकेयीभरतस्याथ गेहे मासमुवास सा ॥ तस्थौ शत्रुघ्नगेहेऽपि मासमेकं यथासुखम् ४२ एवं सा पुत्रयोर्गेहेऽकरोद्वासं मुदान्विता ॥ कौसल्या सा रामगेहे तस्थौ सीतातिसेविता ४३ ते सर्वे बांधवाः पुत्रा निजयानैश्च सेवकैः ॥ स्वदासीगोधनाद्यैश्च

तुषमापुः पृथक् पृथक् ४४ अथ ते लक्ष्मणाद्याश्च कुमारा बालका अपि ॥ स्वस्वगेहेषु वै प्रातः स्नात्वा ह्युपान् पितामहम् ४५ नीराजनादि संगाद्य ततस्ते राघवं ययुः ॥ नत्वा रामं जानकीं ते तत्पूर्वस्थासनोपरि ४६ तेषां सर्वाः स्त्रियश्चापि स्नात्वा पूर्वां प्रसूश्च ताः ॥ नत्वा सीतां प्रसं-गुन्नास्तस्थुः सीतासमाऽऽसनं ४७ ततस्ते लक्ष्मणाद्याश्च कुमाराः स्वगृहेषु तान् ॥ दृष्ट्वा पौरा-णिकीं श्रुत्वा जग्मुः स्वं स्वं गृहं प्रति ४८ ततः सर्वे रामगेहे समाहूता मुदान्विताः ॥ उपभोगान् पृथक् तत्र मध्याह्ने भोजनान्यपि ४९ एवं तेषां स्त्रियश्चापि समाहूताश्च सीतया ॥ उपभोगान् भोजनानि चक्रुः सीतागृहे सदा ५० कदा मुदा श्रीरामगेहे रामेणाथ सीतया ॥ उपभोगान् भोजनानि चक्रुर्वै ब्राह्मणादिभिः ५१ एवं तीर्थभूमिषादिः प्राप्नुवन्तिकं सुखम् ॥ सीतासमा स्त्रिया नार्यान्यतः क्वापि कस्य हि ५२ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितान्तर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विवा-हकाण्डे द्वादशविवाहवर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ एकदा दक्षिणे हि दिक्कान्त्यां महापुरि ॥ कंबुकंठो नृपः श्रीमान्निज-कन्यां स्वयंवरम् १ कौतुकार्थं नृपान्सर्वानाह्वयामास सादरम् ॥ तदा ते पार्थिवाः सर्वे पत्राणि हि पृथक् पृथक् २ पूर्ववैरमनुस्मृत्य कुमार्याऽपि स्ववरं न ॥ स्वयंवरे सीताचापभंगेनोद्भूतकल्मषम् ३ अपमानमनुस्मृत्य न ययुश्च स्वयंवरम् ॥ तेषां पत्राणि सर्वाणि कंबुकंठो ददर्श सः ४ सर्वेषु लिखितस्त्वेक एवार्थस्तं वदाम्यहम् ॥ यदि नायाति रामस्य बालकोऽत्र स्वयंवरे ५ वयं सर्वे नहि यामो जंबुद्वीपान्तरस्थिताः ॥ इति तेषामभिप्रायं ज्ञात्वा स नृपतिस्तदा ६ न समाहूय श्रीरामप्रार्थ-यामास पार्थिवान् ॥ स्वयं नापि स्मरत्येवं तद्वैरं रामपुत्रयोः ७ चंचिका नुमति पाणिग्रहाणां पुरातनम् ॥ ततस्ते पार्थिवाः सर्वे श्रुत्वा रामं हि नागतम् ८ सप्तद्वीपान्तरस्थाश्च ययुः कान्तिपुरीं प्रति ॥ अथ तां कंबुकंठस्य कन्यां मदनसुंदरीम् ९ प्रासादसंस्थितां दृष्ट्वा नारदः सोऽसमाययौ ॥ सखीभिः सा मुनिं पूज्य विनयात्पुरतः स्थिता १० पप्रच्छ नारदं भक्त्या विनयाननताननः ॥ कुतः समागतं स्वामिन् गम्यते क्वाधुना वद ११ भवतां दर्शनेनात्र पावित्र्यं परमं गता ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा किंचित् स्मित्वा मुनिस्तदा १२ तामाह बाले स्वर्लोकादागतोऽस्म्यधुना त्वहम् ॥ अयोध्यायां राघवस्य पुत्राणां तु पृथक् पृथक् १३ गेहे संभोक्तुकामोऽत्र निर्गतोऽस्मि विहायसा ॥ एतस्मिन्नंतरे कांतिपुर्याः सैन्यानि वै बहिः १४ दृष्ट्वा केषां हि सैन्यानि संतीति हृदि चिंतितम् ॥ ततः पांथमुखाच्छ्रुत्वा तव चात्र स्वयंवरम् १५ तदा विनिश्चितं चित्ते मया रामः स्वयंवरे ॥ अत्रै-वाऽस्ति आगतश्चेत्तं पश्यामि सबालकम् १६ नैवास्ति आगतश्चेद्धि नहि यास्याम्यतः परम् ॥ स्वयं-वरो विना रामं न भविष्यति सात्मजम् १७ पश्याम्यत्रैव तं रामं वृथाऽग्रे गमनं मम ॥ निश्चित्येत्थं समायातस्ततोऽदृष्ट्वा रघूत्तमम् १८ कथं रामो नागतोऽत्र चेति पृष्टा नृपा मया ॥ नृपाभिप्रायमा-कर्ण्य तदा खिन्नं मनो मम १९ सप्तद्वीपपतिं रामं बंधुबालकसंयुतम् ॥ स्वयंवरमनाहूय त्वत्पि-त्रा निश्चितं नृपैः २० अधुनाहं प्रगच्छामि साकेतस्थं रघूत्तमम् ॥ मन्दभाग्याऽसि बाले त्वं स्नुषा राघवसत्पतेः २१ यतो जाताऽसि नैवाऽत्र विचित्रा कर्मणो गतिः ॥ इत्युक्त्वा बालिका पृष्ट्वा नारदो गन्तुमुद्यतः २२ ततः संप्रार्थयामास नारदं बालिका मुहुः ॥ खिन्नचित्ताऽश्रुपूर्णाक्षी म्लानास्या स्फुरिताधरा २३ रोमांचिततनुर्मुग्धा गतश्रीर्गद्गदस्वरा ॥ येनाहं मुनिवर्याऽत्र स्नुषा

१ महारिपुः इतिपाठः । २ स्वाश्रमायायाविति पाठः ।

श्रीराघवस्य च २४ भविष्यामि तथा कार्यं त्वया त्वां शरणं गता ॥ इत्युक्त्वा मुनिवर्यस्य पादयोः स्थाप्य सा शिरः २५ चकार करुणां बाला तदा तां मुनिरब्रवीत् ॥ मा चिंतां कुरु रंभोरु समुत्तिष्ठस्व बालिके २६ भविष्यासि त्वं रामस्य स्नुषा यत्नं करोम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा तां समाश्वास्य खमार्गेण मुनिर्ययौ २७ एतस्मिन्नंतरेऽयोध्यापुर्याः स्यन्दनसंस्थितः ॥ यूपकेतुर्वनं पश्यं-स्तमसातीरमाययौ २८ किंचित्सैन्ययुतो बालस्तमसायां विगाह्य सः ॥ यावत्संध्यादिकं कर्तुमुप-विष्टस्तदा मुनिम् २९ ददर्श नारदं नत्वा पूजयामास सादरम् ॥ ततः पप्रच्छ मुनये यूपकेतुः पुरः-स्थितः ३० कुतः समागतं चेति तच्छ्रुत्वा नारदो मुनिः ॥ सर्वं वृत्तं सविस्तारं कथयामास बाल-कम् ३१ तच्छ्रुत्वा सकलं वृत्तं नत्वा तं नारदं मुनिम् ॥ अब्रवीद्बालको वाक्यं सक्रोधः संभ्रमा-न्वितः ३२ मुने नृपाणां सर्वेषां द्वेषबुद्धिश्च राघवे ॥ या जाता साऽद्य सर्वेषां ज्ञेयाऽनर्थकरी जवात् ३३ कबुकण्ठादिभूपानां सारं पश्याम्यहं रणे ॥ मुने त्वत्कृपया सर्वान् जित्वा तामानयाम्यहम् ३४ इत्युक्त्वा स ययौ कांतिं पंचमेऽहनि सेनया ॥ नारदोऽपि ययौ रामं द्रष्टुं प्रीतमनास्तदा ३५ रामेण पूजितः प्रेम्णा भोजनार्थं निमंत्रितः ॥ अथ भोजनवेलायां यूपकेतुं रघूत्तमः ३६ अदृष्ट्वा लक्ष्मणं प्राह यूपकेतुर्न दृश्यते ॥ बालेषु तं भोजनार्थं लक्ष्मणाऽत्र समाव्हय ३७ तदा स मालतीं गत्वा पप्रच्छ लक्ष्मणो जवात् ॥ सा प्राह वनमध्येऽद्य किंचित्सै-न्ययुतो गतः ३८ तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणो वृत्तं कथयामास राघवम्॥अथ रामो भोजनादि संपाद्य मुनिना मुदा ३९ ययौ सभायामासीनस्तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् ॥ पंचसप्तदिनान्यत्र स्थेयं मद्वचनात्त्वया ४० तथेति नारदः प्राह सभायां संस्थितः सुखम् ॥ अथ रात्रौ यूपकेतुमदृष्ट्वा रघुनन्दनः ४१ उपहारं कर्तुकामः पुनर्लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ आकारय यूपकेतुं नाऽयं दृष्टो मया शिशुः ४२ तथेति रामवचना-नात्पुनर्गत्वा तु मालतीम् ॥ पप्रच्छ यूपकेतुं स सा प्राह नागतास्त्विवति ॥ ४३ ततः स विव्हलो भूत्वा रामं वृत्तं न्यवेदयत् ॥ रामोऽपि नागतं श्रुत्वा बंधुभ्यां विह्वलो भवत् ४४ ततः सा जानकी श्रुत्वा विव्हला खिन्नमानसा ॥ दुद्राव राघवाऽग्रे सा सर्वे तूष्णीं कथं स्थिताः ४५ इति तान् प्राह वैदेही तदा सर्वेऽतिविव्हलाः ॥ त्यक्त्वोपहारान् वेगेन तच्छोधार्थं समुद्यताः ४६ तदा तान्विव्ह-लान्दृष्ट्वा नारदः प्राह राघवम् ॥ कांतिवृत्तं यूपकेतोः प्रयाणादिकमादरात् ४७ तत्सर्वं राघवः श्रुत्वा किंचित्तुष्टमनास्तदा ॥ लक्ष्मणं प्राह वेगेन शत्रुघ्नोऽद्यैव गच्छतु ४८ सेनया चतुरंगिण्या जवात्कांतिं कुशादिभिः॥ तथेति लक्ष्मणश्चोक्त्वा चोपहारान्विधाय सः ४९ सेनया बालकैर्वेगाच्छत्रुघ्नं प्रेषयन्निशि ॥ रामं नत्वाऽथ शत्रुघ्नः शीघ्रं स्यन्दनसंस्थितः ५० ययौ कांतिसमीपं स षष्ठेऽहनि मुदान्वितः॥ एतस्मिन्नंतरे कांतिपुर्यां तत्र स्वयंवरे ५१ सभायां राजशार्दूलाः संस्थितास्ते मुदान्विताः ॥ अथ सा शिबिकारूढा ययौ मदनसुन्दरी ५२ किंचिन्म्लानमुखी दुःखात्स्मरंती नारदेरितम् ॥ वृद्धोपमाता तां सर्वान् दर्शयामास पार्थिवान् ५३ यूपकेतुस्तदा वेगाद्गत्वा तूष्णीं सभांगणम् ॥ मोहनास्त्रं विसृज्याथ मोहयामास तां सभाम् ५४ मोहितैर्मोहनास्त्रेण न्यस्तां तद्वाहकैर्भुवि ॥ रथेन शिबिकां गत्वा धृत्वा मदनसुन्दरीम् ५५ निजाभिधानं संश्राव्य तां तुष्टामकरोत्तदा ॥ अथ सा वरयामास वीरं मदनसुन्दरी ५६ मुमोच मालां तत्कण्ठे नवरत्नमयीं शुभाम् ॥ ततस्स यूपकेतुर्हि रथे मदन-सुन्दरीम् ५७ निवेश्य कांतिपुर्याः स बहिर्गत्वा स्थिरोऽभवत् ॥ तामाह दयितां वीरस्त्विदानीं त्वं

---

१ विह्वलः खिन्नमानसः इतिपाठः । २ प्रणयादिकमितिपाठः ।

भयं त्यज ५८ जित्वा शत्रून्नृपानद्य त्वया गच्छाम्यहं पुरीम् ॥ तदास्य वचनं श्रुत्वा सा प्राह वचनं तदा ५९ चेद्वः सन्ति राजानस्त्वमेकः स्वल्पसेनया ॥ असंख्यातानि सैन्यानि तेषां पश्य समन्ततः ६० कथं युद्धं करिष्यसि मा कुरुष्वाद्य संगरम् ॥ नीत्वा मां नय साकेतं ततो बहुल सेनया ६१ युद्धं कुरु नृपश्रेष्ठ शृणु मद्वचनं प्रभो ॥ मा त्यजस्व कृपानाथ प्रार्थये त्वां मुहुर्मुहुः ६२ इति तस्या वचः श्रुत्वा तामाश्वास्य पुनः पुनः ॥ रणसंग्राममारेभे धीरनादं नदन्नृपः ६३ तदा ते पार्थिवाः सर्वं श्रुत्वा नीतां वधूं बलात् ॥ ... स्यन्दने स्थिताः ६४ निर्ययुः कोटिशो योद्धुं ... जवात् ॥ चंपिकायाः सुपत्न्याश्च पूर्ववैरेण दर्पिताः ६५ दुद्रुवुर्नेमिमार्गेण ... रथस्थितम् ॥ युक्तं मदनसुन्दर्या विस्मितं ... हृदि ६६ ततस्ते मुमुचुः सर्वे नानाशस्त्राणि सैनिकाः ॥ यूपकेतुस्तदा वेगाद्रणे कृत्वा ... ६७ ... नानावा-दुद्रुव दश दिक्षु सः ॥ ... ६८ तदा स कंचुकण्ठोऽपि पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ चंपिकायाः सुपत्न्याश्च स्वर्गे ... ६९ ...कन्याया वरतो हरणं बलात् ॥ महाक्रोधाभिसंयुक्तो स्वसैन्येन परिवेष्टितः ७० कृत्वा दुंदुभिघोषांश्च युद्धार्थं यूपकेतुना ॥ यूपकेतुरपि श्रुत्वा दुंदुभीनां महास्वनम् ७१ ...पूर्व-त्वद्द्वारपुरतः संस्थितो रथी ॥ ... संयुतम् ॥ ७२ ये ये वीराः पुरद्वा-रान्निर्गताश्च बहिः शरैः ॥ तान् जघान क्षणादेव ... क्रोधवान् सः ७३ तं दृष्ट्वा यूपकेतोश्च कंचुकंठः पराक्रमम् ॥ ययौ स्वयं स्यंदनेन सैन्यं विद्राव्य च ७४ ... संयुक्तो यूपकेतुं क्रुधा जवात् ॥ तदाह यूपकेतुं स मया त्वं संगरं कुरु ७५ ... हत्वा पौरुषं मन्यसे नृप ॥ इत्युक्त्वा सप्तभिर्बाणैर्यूपकेतुं जघान सः ॥ ७६ तान्बाणानागतान् दृष्ट्वा यूपकेतुर्निजैः शरैः ॥ तां छित्त्वा नवबाणैस्तच्चापं सारथिं ध्वजम् ७७ कवचं मुकुटं छित्त्वा जघान तुरगानपि ॥ पश्चात् तदा कंचुकंठो गदामादाय दुद्रुवे ७८ तावत्सहस्रधा बाणैर्यूपकेतुश्चकार ताम् ॥ ततो बध्वा दृढां मुष्टिं कंचुकंठस्त्वरान्वितः ७९ हृदये यूपकेतोस्तं जघानाचलसन्निभाम् ॥ तदा स यूपकेतुस्तं श्वशुरं स्यंदनोपरि ८० ध्वजे बबंध वेगेन खड्गं जग्राह सम्भ्रमात् ॥ कंचुकण्ठशिरश्छेत्तुं कर्तुं तं समुपस्थितम् ८१ दृष्ट्वा धृत्वा करं तस्य सखड्गं सम्भ्रमान्विता ॥ तमाह नत्वा साऽश्ववशी तदा मदनसुंदरी ८२ विह्वला विगतोत्साहा वेपती साश्रुलोचना ॥ मम तातं कंचुकण्ठमेनं हंसि कथं प्रभो ८३ मक्षिकापतनं पूर्वं ग्रासे यद्वत्तथा त्वया ॥ सुखारम्भे पूर्वमेव दुःखकर्मावलम्बितम् ८४ मद्वाक्यान्नैव हंतव्यस्तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥ एवं मदनसुंदर्या वचः श्रुत्वा विहस्य सः ८५ करा-द्विसृज्य तं खड्गं स्वमूतं चोदयन्मुदा ॥ सेनया स ययौ यावत्पथाऽयोध्यां पुरीं प्रति ८६ तावद्दुंदुभि-निर्घोषानग्रे शुश्राव सेनया ॥ पुनश्चापं दृढीकृत्य यूपकेतुस्तदा पथि ८७ कस्याग्रे वाहिनी चेति चिंतयामास चेतसि । ततः शरं मुमोचैकं निजनामांकितं बलात् ८८ योजनांतरसेनायां शरः शत्रुघ्नसन्निधौ ॥ पपात तत्पदाग्रे तं दृष्ट्वा स चकितस्तदा ८९ शरपुच्छे यूपकेतोर्नाम दृष्ट्वाऽथ शत्रुहा ॥ निश्चितवान्यूपकेतुर्मार्गेऽग्रे वर्तते ध्रुवम् ९० ततश्चापे स शत्रुघ्नः स्वनामांकितमुत्तमम् ॥ शरं संधाय विमुखं यूपकेतुं मुमोच ह ९१ स शरो यूपकेतोश्च मस्तकादूर्ध्वतस्तदा ॥ अपतत्पृष्ठभागे स तं ददर्श पितुः शरम् ९२ तदा हृष्टो यूपकेतुः कुर्वन्दुंदुभिनिःस्वनान् ॥ गत्वा वेगेन शत्रुघ्नं दृष्ट्वोत्प्लुत्य रथादधः ९३ ननाम पितरं पत्न्या कंचुकंठं प्रदर्शयत ॥ तदा तं सुहृदं ज्ञात्वा मोचयामास शत्रुहा ९४ कंचुकंठमुखाच्छ्रुत्वा सर्वं वृत्तं

सविस्तरम् ॥ शत्रुघ्नः प्रार्थितस्तेन सुहृदा तत्पुरीं ययौ ९५ कांतिपुर्या वहिः स्थित्वा कंबुकंठमतेन सः ॥ आकारणार्थं लग्नाय रामं दूतान्प्रचोदयत् ९६ तदा ते कंबुकंठस्य शत्रुघ्नस्याऽपि वेगतः ॥ आकारणार्थं श्रीरामं ययुर्दूता मुदान्विताः ॥ ९७ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्द-रामायणे वाल्मीकीये विवाहकाण्डे मदनसुन्दरीहरणं नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

श्रीरामदास उवाच ॥ गत्वाऽयोध्यापुरीं दूता रामं वृत्तं न्यवेदयन् ॥ रामोऽपि श्रुत्वा तद्वृत्तं सीतायै संन्यवेदयत् १ ततो मुहूर्ते श्रीरामः सावरोधानुजैः सह ॥ पौरैर्जानपदैः सर्वैः सुहृद्भिः सेनया सह २ नारदेन ययौ कांतिमाद्यां मुक्तिपुरीं प्रति ॥ ततः श्रुत्वा कंबुकंठः शीघ्रं राघवमागतम् ३ संप्रत्युद्गम्य विनयान्नत्वा संपूजयन्मुदा ॥ यूपकेतुं ततः पूज्य वारणस्थं पुरीं शनैः ४ वारस्त्रीनृत्यगीतैश्च तूर्यघोषैर्निनाय सः ॥ ततः कांतिपुरीस्थास्ताः स्त्रियः प्रासादसंस्थिताः ५ दृष्ट्वा रामं यूपकेतुं ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ ततो रामः शनैर्वस्तुं कल्पितं गृहमुत्तमम् ६ गत्वा दृष्ट्वा मुहूर्ते तु पूर्वोक्तकौतुकैः सुखम् ॥ यूपकेतोर्विवाहं स चकार परमोत्सवैः ७ ततो विवाहं निवृत्य कंबु-कंठेन पूजितः ॥ हस्त्यश्वरथपादातदासदासीजनादिभिः ८ ययौ मदनसुंदर्या रामोऽयोध्यापुरीं निजाम् ॥ ततो विवेश नगरीं नेदुर्वाद्यानि वै तदा ९ ननृतुर्वारनार्यश्च तुष्टुवुर्मागधादयः ॥ प्रासादस्थाः स्त्रियो रामं ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः १० मार्गे नीराजितः स्त्रीभिर्विवेश निजमन्दिरम् ॥ कारयित्वा रमा पूजां ददौ दानान्यनेकशः ११ सुहृदः पूजयामास राघवो वसनादिभिः ॥ ततो विसर्जयामास सर्वान्स्वस्वस्थलं प्रति १२ अथ सप्त कुमाराश्च लवाद्याः स्वस्ववेश्मनि ॥ चक्रुः क्रीडां पृथक् स्त्रीभ्यां कुशश्चंपिकयाऽकरोत् १३ चंपिकायै दुहितरः कुशाज्जाताः शुभा नव ॥ कुशायाऽग्रे कुमुद्वत्यां भवि-ष्यंत्यष्ट सूनवः १४ भविष्यति तथा कन्यात्वेका चंपकमालिनी ॥ ज्येष्ठः पुत्रोतिंथिरिति नाम्ना राज्यं करिष्यति १५ चतुर्दश सुमत्याद्याः स्त्रियः सर्वाः क्रमेण हि ॥ सुषुवुस्तनयानष्ट कन्यैकाऽपि पृथक् पृथक् १६ स द्वादशशतं पौत्रान्पौत्रीश्चैव मनोरमाः ॥ त्रयोविंशद्रामचंद्रो लालयामास सीतया १७ कुमुद्वतीभाविपुत्रसहिताः शिशवः शुभाः ॥ स विंशच्छतमासंस्ते तथा पौत्र्यस्तडित्प्रभाः १८ चतुर्विंशान्मिताश्चासन् सर्वाश्चोद्वाहिता नृपैः ॥ तथा श्रीरामपौत्रैश्च नृपकन्या ह्यनेकशः १९ काश्चि-त्स्वयंवरेणैव काश्चिद्राक्षसयोगतः ॥ काश्चिद्गांधर्वयोगेन काश्चिद्वैवाहकर्मणा २० परिणीताः पौरुषेण तासां संख्या न विद्यते ॥ तासां हि संततिं वक्तुं कः समर्थो भवेदिह २१ एवं स यूपकेतोश्च विवाहश्चरमः शुभः ॥ संपाद्य नारदः श्रीमान्सभायां रघुनन्दनम् २२ रामनामसहस्रेण सूतोक्तेनाऽ-तिभक्तितः ॥ स्तुत्वा श्रीराघवं पृष्ट्वा ययावाकाशवर्त्मना २३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एवं रामेण साकेतपुर्यां भोगाश्चिरं सुखम् ॥ भुक्तास्तेषां वर्णनेऽत्र कः समर्थो भवेन्नरः २४ एक एव समर्थोऽ-भूद्वाल्मीकिस्तपसां निधिः ॥ शतकोटिमितं येन नानाक्रीडादिसंयुतम् २५ वर्णितं रामचरितं महा-मंगलकारकम् ॥ यत्स्मृत्वापि मया किंचित्त्वदग्रे परिवर्णितम् २६ एवं रामस्त्वयोध्यायां पुत्रैः पौत्रैः समन्वितः ॥ प्रपौत्रैः पौत्रपौत्रैश्च रंजयामास जानकीम् २७ एवं विवाहकांडं च शिष्य त्वां परिवर्णितम् ॥ नवसर्गैः पवित्रं च श्रवणान्मंगलप्रदम् २८ विवाहकांडं परमं ये शृण्वंत्यपि मानवाः ॥ ते स्त्रीभिः पुत्रपौत्रैश्च वियोगं नाप्नुवंति हि २९ धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्मं धनार्थी धनमाप्नुयात् ॥ कामानाप्नोति का-मार्थी मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् ३० स्त्रीकामुकैर्नरैरेतत्पठनीयं निरंतरम् ॥ विवाहकांडं परमं प्राप्नुवं-त्यत्र ते वधूः ३१ पतिकामा कुमारी चेत्स्नात्वा श्रोष्यति भक्तितः ॥ विवाहकांडमेतद्वै मनोज्ञं पति-

माप्नुयात् ३२ सभार्यश्चेत्पठेदेतच्छृणुयाद्वात्र भक्तितः ॥ इह स्त्रिया सुखं भुक्त्वाऽप्सरोभिर्दिवि मोदते ३३ सधवा शृणुयादेतद्या नारी कांडमुत्तमम् ॥ विवाहाख्यं कदा भर्त्रा वियोगं नाप्नुयात्तु सा ३४ सप्तदशदिनैरस्य कार्यं स्त्रीकामुकैर्मुहुः ॥ अनुष्ठानं वर्षमेकं मूर्खोऽपि स्त्रियमाप्नुयात् ३५ प्रथमे दिवसे सर्गं पठेद्द्वौ तौ परेऽहनि ॥ नवमे दिवसे सर्गान्क्रमेण संपठेन्नव ३६ दशमे दिवसेऽष्टैव क्षयस्त्वेकेन वै क्रमात् ॥ एवं सप्तदशदिनैरनुष्ठानं स्मृतं बुधैः ३७ अथवा सकलं कांडं प्रथमे दिवसे पठेत् ॥ परेऽहनि द्विवारं हि नवमे दिवसे क्रमात् ३८ नववारं पठेच्चेदं दशमे दिवसे ततः ॥ अष्टवारं पठेत्कांडं क्षयस्त्वेवं क्रमात्स्मृतः ३९ एवं नरो वर्षमेकमनुष्ठानात्स्त्रियं लभेत् ॥ स्मितवक्त्रां चारुनासां दिव्यरूपां मनोहराम् ४० विवाहकांडं परमं पवित्रमानन्दनं मंगलकारकं च ॥ स्त्रीदं मनोज्ञं श्रुतिसौख्यदं वै नरैः सदा संश्रवणीयमेतत् ४१ आनन्दरामायणमध्यसंस्थं विवाहकांडं परमं हि षष्ठम् ॥ शृण्वंति भक्त्या भुवि मानवा ये लभंति कामानखिलान्मनोज्ञान् ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये विवाहकांडे रामवंशविस्तारकथनं नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ इति विवाहकांडं संपूर्णम् ॥ विवाहकांडे सर्गा आनन्दरामायणे नवैव ज्ञातव्याः ॥ पंचशताश्च श्लोका पंचाशीत्युपरिष्ठाः ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१ यस्मात्सारामितिपाठः ।

॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे विवाहकाण्डं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे राज्यकांडे पूर्वार्द्धं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसीतारामाभ्यां नमः ॥ श्रीविष्णुदास उवाच ॥ रामदासगुरो प्रोक्तं त्वया पूर्वं ममांतिके ॥ विवाहकांडचरमसर्गेऽत्र पातकापहे १ रामनामसहस्रेण नारदेन महात्मना ॥ सूतोक्तेन सभार्यो स रामचन्द्रः स्तुतस्त्विति २ तत्कीदृशं रामनामसहस्रं मां प्रकाशय ॥ कथं सूतेन कथितं मुनीनामग्रतः पुरा ३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य सावधानमनाः शृणु ॥ रामनामसहस्रं च सूतोक्तं प्रवदामि ते ४ यथा त्वया कृतः प्रश्नः शौनकेन तथा कृतः ॥ तच्छ्रुत्वा तं सूतः प्राह शौनकं नैमिषे वने ५ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ एकदा सुखमासीनौ पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ अन्योन्याश्लिष्टहृद्बाहू लोकरक्षणतत्परौ ६ इन्द्रादिलोकपालैश्च सेवितौ च परोत्परौ ॥ पार्वती परिपप्रच्छ तदा धर्माननुक्रमात् ७ ॥ पार्वत्युवाच ॥ मन्नाथ जगतां नाथ सर्वज्ञ परमेश्वर ॥ त्वत्प्रसादान्मया ज्ञातं धर्मशास्त्रमनुत्तमम् ८ प्रायश्चित्तं तु पापानां श्रुतं सर्वमशेषतः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां निष्कृतिं वक्तुमर्हसि ९ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि गुह्याद्गुह्यतरं महत् ॥ सनत्कुमारविघ्नेशसंवादं पापनाशनम् १० उपविष्टं गणाध्यक्षमेकांते प्रणिपत्य च ॥ सनत्कुमारः पप्रच्छ सर्वधर्मविदां वरम् ११ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वविघ्नविनाशन ॥ द्विजहत्याहरं धर्मं वक्तुमर्हसि मे प्रभो १२ विना भवन्तं धर्मस्य वक्ता नास्ति जगत्त्रये ॥ विनायक उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया ब्रह्मन्सर्वलोकोपकारकम् १३ मया चिरं कृतं कर्म स्मारितं भवताऽनघ ॥ पुराऽहं गजरूपेण जातः पर्वतसन्निभः १४ ततो वृक्षान्समुत्पाट्य मुनिहिंसां समारभम् ॥ तदा मया मुनिगणा निहता बहवो बलात् १५ हाहाकारो महानासीद्ब्राह्मणानां समन्ततः ॥ तदा हत्यासहस्रेण वेष्टितः पतितोस्म्यहम् १६ निःसंज्ञं मृततुल्यं मां पतितं वीक्ष्य मे पिता ॥ आराध्य जगतामीशं रामं सर्वहृदि स्थितम् १७ प्रत्यक्षमकरोद्देवं मद्धेतो रघुनन्दनम् ॥ तदा प्रोवाच भगवान् श्रीरामः पितरं मम १८ ॥ श्रीराम उवाच ॥ प्रसन्नोऽस्मि महादेव किं मां प्रार्थयसे प्रभो ॥ दास्यामि यदभीष्टं ते त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् १९ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ द्विजहत्यासमाविष्टम् मम पुत्रमिमं प्रभो ॥ निष्पापं कुरु देवेश यद्यस्ति मयि ते दया २० ॥ श्रीविनायक उवाच ॥ तथेत्युक्त्वा तदा तेन कृपयाऽहं निरीक्षितः ॥ तत्क्षणाल्लब्धचैतन्यो निर्मलज्ञानबृंहितः २१ बहुभिर्गद्यपद्यैश्च स्तुत्वा तं प्रणतोऽभवम् ॥ श्रीरामचन्द्र उवाच ॥ द्विजहत्यासहस्रस्य प्रायश्चित्तं वदामि ते २२ जपं नाममसहस्रं मे हत्याकोटिविनाशनम् ॥ इति गुह्यं ददौ रामस्तत्त्वं नामसहस्रकम् २३ तस्य तद्ग्रहणादेव निष्पापोऽहं तदाऽभवम् ॥ तदारभ्यास्मि देवानां पूज्योऽहं मुनिसत्तम २४ त्वमप्येतदधीयानो राघवस्य महात्मनः ॥ नाम्नां सहस्रं लोकेषु प्रख्यापय महामते २५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि गणाधिप ॥ त्वत्प्रसादान्मयाऽधीतं रामनामसहस्रकम् २६ श्रीमहादेव उवाच ॥ इति विज्ञाप्य देवेशं परिक्रम्य प्रणम्य च ॥ तदादिसततं जप्त्वा स्तोत्रमेतद्द्विरानने २७ अवाप परमां सिद्धिं पुण्यपापविवर्जितः ॥ पार्वत्युवाच ॥ श्रोतुमिच्छामि देवेश तदहं

१ परात्परावितिति पाठः । २ मत्तो वृक्षानिति पाठः । ३ समाविष्टमुमापुत्रमिति पाठः । ४ विधेर्मानसपुत्रकः इति पाठः ।

सर्वकामदम् २८ नाम्नां सहस्रं मां ब्रूहि यद्यस्ति मयि ते दया ॥ महादेव उवाच ॥ अथ वक्ष्यामि भो देवि रामनामसहस्रकम् ॥ शृणुष्वैकमनाः स्तोत्रं गुह्याद्गुह्यतरं महत् २९ ऋषिर्विनायकश्चास्य ह्यनुष्टुप्छंद उच्यते ॥ परब्रह्मात्मको रामो देवताशुभदर्शने ३० अस्य श्रीरामसहस्रनाममालामंत्रस्य विनायकऋषिः अनुष्टुप्छन्दः श्रीरामो देवता महाविष्णुरिति बीजं गुणभृन्निर्गुणो महानिति शक्तिः सच्चिदानन्दविग्रह इति कीलकं श्रीरामप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ श्रीरामचन्द्राय अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ सीतापतये तर्जनीभ्यां नमः ॥ रघुनाथाय मध्यमाभ्यां नमः ॥ भरताग्रजाय अनामिकाभ्यां नमः ॥ दशरथात्मजाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ हनुमत्प्रभवे करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ श्रीरामचन्द्राय हृदयाय नमः ॥ सीतापतये शिरसे स्वाहा ॥ रघुनाथाय शिखायै वषट् ॥ भरताग्रजाय कवचाय हुम् ॥ दशरथात्मजाय नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ हनुमत्प्रभवे अस्त्राय फट् ॥ अथ ध्यानम् ॥ ध्यायेदाजानुबाहुं धृतशरधनुषं बद्धपद्मासनस्थं पीतं वासो वसानं नवकमलदलस्पर्धि नेत्रं प्रसन्नम् ॥ वामांकारूढसीता मुखकमलमिलल्लोचनं नीरदाभं नानालंकारदीप्तं दधतमुरुजटामण्डनं रामचन्द्रम् ३१ वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे मध्ये पुष्पमहासने मणिमये वीरासने संस्थितम् ॥ अग्रे वाचयति प्रभंजनसुते तत्त्वं मुनीभ्यः परं व्याख्यातं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजेच्छ्यामलम् ३२ सौवर्णमंडपे दिव्ये पुष्पके सुविराजिते ॥ मूले कल्पतरोः स्वर्णपीठे सिंहाष्टसंयुक्ते ३३ मृदुश्लक्ष्णांतरे तत्र जानक्या सह संस्थितम् ॥ रामं नीलोत्पलश्यामं द्विभुजं पीतवाससम् ३४ स्मितवक्त्रं सुखासीनं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ॥ किरीटहारकेयूरकुण्डलैः कटकादिभिः ३५ भ्राजमानं ज्ञानमुद्राधरं वीरासनस्थितम् ॥ स्पृशन्तं स्तनयोरग्रे जानक्याः सव्यपाणिना ३६ वसिष्ठवामदेवाद्यैः सेवितं लक्ष्मणादिभिः ॥ अयोध्यानगरे रम्ये ह्यभिषिक्तं रघूद्वहम् ३७ एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं रामनामसहस्रकम् ॥ हत्याकोटियुतो वाऽपि मुच्यते नाऽत्र संशयः ३८ ॐ ॥ रामः श्रीमान्महाविष्णुर्जिष्णुर्देवहितावहः ॥ तत्त्वात्मा तारकं ब्रह्म शाश्वतः सर्वसिद्धिदः ३९ राजीवलोचनः श्रीमाँच्छ्रीरामो रघुपुङ्गवः ॥ रामभद्रः सदाचारो राजेंद्रो जानकीपतिः ४० अग्रगण्यो वरेण्यश्च वरदः परमेश्वरः ॥ जनार्दनो जितामित्रः परार्थैकप्रयोजनः ४१ विश्वामित्रप्रियो दांता शत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ सर्वज्ञः सर्ववेदादिः शरण्यो वालिमर्दनः ४२ ज्ञानभव्योऽपरिच्छेद्यो वाग्मी सत्यव्रतः शुचिः ॥ ज्ञानगम्यो दृढप्रज्ञः खरध्वंसी प्रतापवान् ४३ द्युतिमानात्मवान् वीरो जितक्रोधोऽरिमर्दनः ॥ विश्वरूपो विशालाक्षः प्रभुः परिवृढो दृढः ४४ ईशः खड्गधरः श्रीमान् कौसल्येयोऽनुसूयकः ॥ विपुलांसो महोरस्कः परमेष्ठी परायणः ४५ सत्यव्रतः सत्यसंधो गुरुः परमधार्मिकः ॥ लोकज्ञो लोकवंद्यश्च लोकात्मा लोककृद्विभुः ४६ अनादिर्भगवान् सेव्यो जितमायो रघूद्वहः ॥ रामो दयाकरो दक्षः सर्वज्ञः सर्वपावनः ४७ ब्रह्मण्यो नीतिमान् गोप्ता सर्वदेवमयो हरिः ॥ सुन्दरः पीतवासाश्च सूत्रकारः पुरातनः ४८ सौम्यो महर्षिः कोदण्डी सर्वज्ञः सर्वकोविदः ॥ कविः सुग्रीववरदः सर्वपुण्याधिकप्रदः ४९ भव्यो जितारिषड्वर्गो महोदारोऽघनाशनः ॥ सुकीर्तिरादिपुरुषः कांतः पुण्यकृतागमः ५० अकल्मषश्चतुर्बाहुः सर्वावासो दुरासदः [१] स्मितभाषी निवृत्तात्मा स्मृतिमान् वीर्यवान् प्रभुः ५१ धीरो दांतो घनश्यामः सर्वायुधविशारदः ॥ अध्यात्मयोगनिलयः सुमना लक्ष्मणाग्रजः ५२ सर्वतीर्थमयः शूरः सर्वयज्ञफलप्रदः ॥ यज्ञस्वरूपी यज्ञेशो जरामरणवर्जितः ५३

---

१ दांतः इति पाठः । २ सर्वावासो दुरासद इति पाठः ।

वर्णाश्रमगुरुर्वर्णी शत्रुजित्पुरुषोत्तमः ॥ शिवलिंगप्रतिष्ठाता परमात्मा परात्परः ५४ प्रमाणभूतो दुर्ज्ञेयः पूर्णः परपुरंजयः ॥ अनन्तदृष्टिरानन्दो धनुर्वेदो धनुर्धरः ५५ गुणाकरो गुणश्रेष्ठस्सच्चिदानंदविग्रहः ॥ अभिवाद्यो महाकायो विश्वकर्मा विशारदः ५६ विनीतात्मा वीतरागस्तपस्वीशो जनेश्वरः ॥ कल्याणः प्रह्वतिः कल्पः सर्वेशः सर्वकामदः ५७ अक्षयः पुरुषः साक्षी केशवः पुरुषोत्तमः ॥ लोकाध्यक्षो महाकार्यो विभीषणवरप्रदः ५८ आनंदविग्रहो ज्योतिर्हनुमत्प्रभुरव्ययः ॥ भ्राजिष्णुः सहनो भोक्ता सत्यवादी बहुश्रुतः ५९ सुखदः कारणं कर्ता भवबन्धविमोचनः ॥ देवचूडामणिर्नेता ब्रह्मण्यो ब्रह्मवर्धनः ६० संसारतारको रामः सर्वदुःखविमोक्षकृत् ॥ विद्वत्तमो विश्वकर्ता विश्वकृद्विश्वकर्म च ६१ नित्यो नियतकल्याणः सीताशोकविनाशकृत् ॥ काकुत्स्थः पुण्डरीकाक्षो विश्वामित्रभयापहः ६२ मारीचमथनो रामो विराधवधपण्डितः ॥ दुःस्वप्ननाशनो रम्यः किरीटी त्रिदशाधिपः ६३ महाधनुर्महाकायो भीमो भीमपराक्रमः ॥ तत्त्वस्वरूपी तत्त्वज्ञस्तत्ववादी सुविक्रमः ६४ भूतात्मा भूतकृत्स्वामी कालज्ञानी महावपुः ॥ अनिर्विण्णो गुणग्रामो निष्कलंकः कलंकहा ६५ स्वभावभद्रः शत्रुघ्नः केशवः स्थाणुरीश्वरः ॥ भूतादिः शंभुरादित्यः स्थविष्ठः शाश्वतो ध्रुवः ६६ कवची कुण्डली चक्री खड्गी भक्तजनप्रियः ॥ अमृत्युर्जन्मरहितः सर्वजित्सर्वगोचरः ६७ अनुत्तमोऽप्रमेयात्मा सर्वात्मा गुणसागरः २०० समः समात्मा समगो जटामुकुटमण्डितः ६८ अजेयः सर्वभूतात्मा विष्वक्सेनो महातपाः ॥ लोकाध्यक्षो महाबाहुरमृतो वेदवित्तमः ६९ सहिष्णुः सद्गतिः शास्ता विश्वयोनिर्महद्द्युतिः ॥ अतींद्र ऊर्जितः प्रांशुरुपेंद्रो वामनो बलिः ७० धनुर्वेदो विधाता च ब्रह्मा विष्णुश्च शंकरः ॥ हंसो मरीचिर्गोविंदो रत्नगर्भो महद्युतिः ७१ व्यासो वाचस्पतिः सर्वदर्पितासुरमर्दनः ॥ जानकीवल्लभः श्रीमान् प्रगटः प्रीतिवर्धनः ७२ संभवोऽतींद्रियो वेद्यो निर्देशो जाम्बवत्प्रभुः ॥ मदनो मन्मथो व्यापी विश्वरूपो निरंजनः ७३ नारायणोऽग्रणीः साधुः जटायुप्रीतिवर्धनः ॥ नैकरूपो जगन्नाथः सुरकार्यहितः प्रभुः ७४ जितक्रोधो जितारातिः प्लवगाधिपराज्यदः ॥ वसुदः सुभुजो नैकमायो भव्यः प्रमोदनः ७५ चण्डांशुः सिद्धिदः कल्पः शरणागतवत्सलः ॥ अगदो रोगहर्ता च मन्त्रज्ञो मन्त्रभावनः ७६ सौमित्रिवत्सलो धुर्यो व्यक्ताव्यक्तस्वरूपधृक् ॥ वसिष्ठो ग्रामणीः श्रीमाननुकूलः प्रियंवदः ७७ अतुलः सात्विको धीरः शरासनविशारदः ॥ ज्येष्ठः सर्वगुणोपेतः शक्तिमांस्ताटिकांतकः ७८ वैकुंठः प्राणिनां प्राणः कमठः कमलाधिपः ॥ गोवर्धनधरो मत्स्यरूपः कारुण्यसागरः ७९ कुम्भकर्णप्रभेत्ता च गोपि गोपालसंवृतः ३०० मायावी व्यापको व्यापी रेणुकेयबलापहः ८० पिनाकमथनो वंद्यः समर्थो गरुडध्वजः ॥ लोकत्रयाश्रयो लोकभरितो भरताग्रजः ८१ श्रीधरः संगतिर्लोकसाक्षी नारायणो विभुः ॥ मनोरूपी मनोवेगी पूर्णः पुरुषपुंगवः ८२ यदुश्रेष्ठो यदुपतिर्भूतावासः सुविक्रमः ॥ तेजोधरो धराधारश्चतुर्मूर्तिर्महानिधिः ८३ चाणूरमथनो वंद्यः शांतो भरतवंदितः ॥ शब्दातिगो गभीरात्मा कोमलांगः प्रजागरः ८४ लोकोर्ध्वगः शेषशायी क्षीराब्धिनिलयोमलः ॥ आत्मज्योतिरदीनात्मा सहस्रार्चिः सहस्रपात् ८५ अमृतांशुर्महीगर्तो निवृत्तविषयस्पृहः ॥ त्रिकालज्ञो मुनिः साक्षी विहायसगतिः कृती ८६ पर्जन्यः कुमुदो भूतावासः कमललोचनः ॥ श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासो वीरहा लक्ष्मणाग्रजः ८७ लोकाभिरामो लोकारिमर्दनः सेवकप्रियः ॥ सनातनतमो मेघश्यामलो राक्षसांतकः ८८

१ प्रकृतिरिति पाठः । २ लोभभरित इति पाठः ।

दिव्यायुधधरः श्रीमानप्रमेयो जितेंद्रियः ॥ भूदेववंद्यो जनकप्रियकृत्प्रपितामहः ८९ उत्तमः सात्विकः सत्यः सत्यसन्धस्त्रिविक्रमः ॥ सुवृत्तः सुगमः सूक्ष्मः सुघोषः सुखदः सुहृत् ९० दामोदरोऽच्युतः शार्ङ्गी वामनो मथुराधिपः ॥ देवकीनन्दनः शौरिः शूरः कटैभमर्दनः ९१ सप्ततालप्रभेत्ता च मित्रवंशप्रवर्धनः ॥ कालस्वरूपी कालात्मा कालः कल्याणदः कलिः ४०० ९२ संवत्सरो ऋतुः पक्षो ह्ययनं दिवसो युगः ॥ स्तव्यो विविक्तो निर्लेपः सर्वव्यापी निराकुलः ९३ अनादिनिधनः सर्वलोकपूज्यो निरामयः ॥ रसो रसज्ञः सारज्ञो लोकसारो रसात्मकः ९४ सर्वदुःखातिगो विद्याराशिः परमगोचरः ॥ शेषो विशेषो विगतकल्मषो रघुपुंगवः ९५ वर्णश्रेष्ठो वर्णभाव्यो वर्णो वर्णगुणोज्ज्वलः ॥ कर्मसाक्षी गुणश्रेष्ठो देवः सुरवरप्रदः ९६ देवाधिदेवो देवर्षिदेवासुरनमस्कृतः ॥ सर्वदेवमयश्चक्री शार्ङ्गपाणी रघूत्तमः ९७ मनोबुद्धिरहंकारः प्रकृतिः पुरुषोऽव्ययः ॥ न्यायो न्यायी नयी श्रीमान् नयो नगधरो ध्रुवः ९८ लक्ष्मीविश्वंभरो भर्ता देवेंद्रो बलिमर्दनः ॥ वाणारिमर्दनो यज्वानुत्तमो मुनिसेवितः ९९ देवाग्रणीः शिवध्यानतत्परः परमः परः ॥ समागेयः प्रियः शूरः पूर्णकीर्तिः सुलोचनः १०० अव्यक्तलक्षणो व्यक्तो दशास्यद्विपकेसरी ॥ कलानिधिः कलानाथः कमलानन्दवर्धनः १ पुण्यः पुण्याधिकः पूर्णः पूर्वः पूरयिता रविः ॥ जटिलः कल्मषध्वांतप्रभंजनविभावसुः २ जयी जितारिः सर्वादिः शमनो भवभंजनः ॥ अलंकरिष्णुरचलो रोचिष्णुर्विक्रमोत्तमः ३ आशुः शब्दपतिः शब्दागोचरो रंजनो लघुः ॥ निःशब्दपुरुषो मायी स्थूलः सूक्ष्मो विलक्षणः ४ आत्मयोनिरयोनिश्च सप्तजिव्हः सहस्रपात् ॥ सनातनतमः स्रग्वी पेशलो विजितांवरः ५ शक्तिमान् शंखभृन्नाथो गदाधररथांगभृत् ॥ निरीहो निर्विकल्पश्च चिद्रूपो वीतसाध्वसः ६ शताननः सहस्राक्षः शतमूर्तिर्घनप्रभः ॥ हृत्पुंडरीकशयनः कठिनो द्रव एव च ७ सूर्यो ग्रहपतिः श्रीमान् समर्थोऽनर्थनाशनः ॥ अधर्मशत्रू रक्षोघ्नः पुरुहूतः पुरुष्टुतः ८ ब्रह्मगर्भो बृहद्गर्भो धर्मधेनुर्धनागमः ॥ हिरण्यगर्भो ज्योतिष्मान् सुललाटः सुविक्रमः ९ शिवपूजारतः श्रीमान् भवानीप्रियकृद्वशी ॥ नरो नारायणः श्यामः कपर्दी नीललोहितः ११० रुद्रः पशुपतिः स्थाणुर्विश्वामित्रो द्विजेश्वरः ॥ मातामहो मातरिश्वा विरिंचिर्विष्टरश्रवाः ११ अक्षोभ्यः सर्वभूतानां चण्डः सत्यपराक्रमः ॥ वालखिल्यो महाकल्पः कल्पवृक्षः कलाधरः १२ निदाघस्तपनो मेघः शुक्रः परबलापहृत् ॥ वसुश्रवाः कव्यवाहः प्रतप्तो विश्वभोजनः १३ रामो नीलोत्पलश्यामो ज्ञानस्कन्दो महाद्युतिः ॥ कवंधमथनो दिव्यः कंबुग्रीवः शिवप्रियः १४ सुखो नीलः सुनिष्पन्नः सुलभः शिशिरात्मकः ॥ असंसृष्टो तिथिः शूरः प्रमाथी पापनाशकृत् १५ पवित्रपादः पापारिर्मणिपूरो नभोगतिः ॥ उत्तारणो दुष्कृतिहा दुर्धर्षो दुस्सहो बलः ६०० १६ अमृतेशोऽमृतवपुर्धर्मी धर्मः कृपाकरः ॥ भगो विवस्वानादित्यो योगाचार्यो दिवस्पतिः १७ उदारकीर्तिरुद्योगी वाङ्मयः सदसन्मयः ॥ नक्षत्रमानी नाकेशः स्वाधिष्ठानः षडाश्रेयः[1] १८ चतुर्वर्गफलं वर्णशक्तित्रयफलं निधिः ॥ निधानगर्भो निर्व्याजो निरीशो व्यालमर्दनः १९ श्रीवल्लभः शिवारम्भः शांतो भद्रः समंजसः ॥ भूशायी भूतकृद्भूतिर्भूषणो भूतवाहनः २० अकायो भक्तकायस्थः कालज्ञानी महापटुः ॥ परार्धवृत्तिरचलो विविक्तः श्रुतिसागरः २१ स्वभावभद्रो मध्यस्थः संसारभयनाशनः ॥ वेद्यो वैद्यो वियद्गोप्ता सर्वामरमुनीश्वरः २२ सुरेंद्रः कारणं कर्मकरः कर्मी ह्यधोक्षजः ॥ धैर्योग्रधुर्यो धात्रीशः संकल्पः शर्वरीपतिः २३ परमार्थगुरुर्दृष्टिः सुचिराश्रितव-

---

१ षडाननः इति पाठः ।

त्सलः ॥ विष्णुर्जिष्णुर्विभुर्यज्ञो यज्ञेशो[1] यज्ञपालकः २४ प्रभुर्विष्णुर्ग्रसिष्णुश्च लोकात्मा लोकपावकः ॥ केशवः केशिहा काव्यः कविः कारणकारणम् २५ कालकर्ता कालशेषो वासुदेवः पुरुष्टुतः ॥ आदिकर्ता वराहश्च वामनो मधुसूदनः २६ नारायणो नरो हंसो विष्वक्सेनो जनार्दनः ॥ विश्वकर्ता महायज्ञो ज्योतिष्मान्पुरुषोत्तमः ७०० २७ वैकुंठः पुंडरीकाक्षः कृष्णः सूर्यः सुरार्चितः ॥ नारसिंहो महाभीमो वज्रदंष्ट्रो नखायुधः २८ आदिदेवो जगत्कर्ता योगीशो गरुडध्वजः ॥ गोविंदो गोपतिर्गोप्ता भूपतिर्भुवनेश्वरः २९ पद्मनाभो हृषीकेशो धाता दामोदरः प्रभुः ॥ त्रिविक्रमस्त्रिलोकेशो ब्रह्मेशः प्रीतिवर्धनः ३० संन्यासी शास्त्रतत्त्वज्ञो मन्दरोगि[2]रिशोनतः ॥ वामनो दुष्टदमनो गोविंदो गोपवल्लभः ३१ भक्तिप्रियोऽच्युतः सत्यः सत्यकीर्तिर्धृतिः स्मृतिः ॥ कारुण्यः करुणो व्यासो पापहा शांतिवर्द्धनः ३२ बदरीनिलयः शांतिस्तपस्वी वैद्युतः प्रभुः ॥ भूतावासो महावासः श्रीनिवासः श्रियःपतिः ३३ तपोवासो मुदावासः सत्यवासःसनातनः ॥ पुरुषः पुं[3]ष्करः पुण्यः पुष्कराक्षो महेश्वरः ३४ पूर्णमूर्तिः पुराणज्ञः पुण्यदः प्रीतिवर्धनः ॥ पूर्णरूपः कालचक्रप्रवर्तनः समाहितः ३५ नारायणः परंज्योतिः परमात्मा सदाशिवः ॥ शंखी चक्री गदी शार्ङ्गी लांगली मुसली हली ३६ किरीटी कुंडली हारी मेखली कवची ध्वजी ॥ योध्रा जेता महावीर्यः शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ३७ शास्ता शास्त्रकरः शास्त्रं शंकरः शंकरस्तुतः ॥ सारथी सात्विकः स्वामी सामवेदप्रियः[4] समः ८०० ३८ पवनः संहतः शक्तिः सम्पूर्णांगः समृद्धिमान् ॥ स्वर्गदः कामदः श्रीदः कीर्तिदः कीर्तिदायकः ३९ मोक्षदः पुंडरीकाक्षः क्षीराब्धिकृतकेतनः ॥ सर्वात्मा सर्वलोकेशः प्रेरकः पापनाशनः १४० वैकुंठः पुंडरीकाक्षः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ सर्वव्यापी जगन्नाथः सर्वलोकमहेश्वरः ४१ सर्गस्थित्यंतकृद्देवः सर्वलोकसुखावहः ॥ अक्षयः शाश्वतोऽनंतः क्षयवृद्धिविवर्जितः ४२ निर्लेपो निगुणः सूक्ष्मो निर्विकारो निरंजनः ॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तः सत्तामात्रव्यवस्थितः ४३ अविकारी विभुर्नित्यः परमात्मा सनातनः ॥ अचलो निश्चलो व्यापी नित्यतृप्तो निराश्रयः ४४ श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्त्या शोभितभाषणः ॥ आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ४५ सत्ववान् गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ कालात्मा भगवान् कालःकालचक्रप्रवर्तकः ४६ नारायणः परंज्योतिः परमात्मा सनातनः ॥ विश्वकृद्विश्वभोक्ता च विश्वगोप्ता च शाश्वतः ४७ विश्वेश्वरो विश्वमूर्तिर्विश्वात्मा विश्वभावनः ॥ सर्वभूतसुहृच्छांतः सर्वभूतानुकंपनः ४८ सर्वेश्वरः सर्वशर्वः सर्वदाश्रितवत्सलः ॥ सर्वगः सर्वभूतेशः सर्वभूताशयस्थितः ४९ अभ्यंतरस्थस्तमसश्छेत्ता नारायणःपरः ॥ अनादिनिधनः स्रष्टा प्रजापतिपतिर्हरिः ५० नरसिंहो हृषीकेशः सर्वात्मा सर्वदृग्वशी ॥ जगतस्तस्थुषश्चैव प्रभुर्नेता सनातनः ९०० ५१ कर्ता धाता विधाता च सर्वेषां पतिरीश्वरः ॥ सहस्रमूर्धा विश्वात्मा विष्णुर्विश्वदृगव्ययः ५२ पुराणपुरुषः श्रेष्ठः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ तत्त्वं नारायणो विष्णुर्वासुदेवः सनातनः ५३ परमात्मा परं ब्रह्म सच्चिदानंदविग्रहः ॥ परं ज्योतिः परं धाम पराकाशः परात्परः ५४ अच्युतः पुरुषः कृष्णः शाश्वतः शिव ईश्वरः ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुः रुद्रः साक्षी प्रजापतिः ५५ हिरण्यगर्भः सविता लोककृल्लोकभुग्विभुः[5] ॥ ओँकारवाच्यो भगवान् श्रीभूलीलापतिः प्रभुः ५६ सर्वलोकेश्वरः श्रीमान् सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥ स्वामी सुशीलः सुलभः सर्वगः सर्वशक्तिमान् ५७ नित्यः संपूर्णकामश्च नैसर्गिकसुहृत्सुखी ॥ कृपापीयूषजलधिः शरण्यः सर्वदेहिनाम् ५८ श्रीमान्नारायणः स्वामी जगतां प्रभुरीश्वरः ॥ मत्स्यः कूर्मो

१ यज्ञपावक इति पाठः । २ गिरिकेतन इति पाठः । ३ पुण्यवानिति पाठः । ४ प्रियस्तथेति पाठः । ५ विश्वभुगिति पाठः ।

वराहश्च नारसिंहोऽथ वामनः ५९ रामो[1] रामश्च कृष्णश्च बौद्धः कल्की परात्परः ॥ अयोध्येशो नृपश्रेष्ठः कुशबालः परंतपः ६० लवबालः कंजनेत्रः कंजांघ्रिः पंकजाननः ॥ सीताकांतः सौम्यरूपः शिशुजीवनतत्परः ६१ सेतुकृच्चित्रकूटस्थः शबरीसंस्तुतः प्रभुः ॥ योगिध्येयः शिवध्येयः शास्ता रावणदर्पहा ६२ श्रीशः शरण्यो भूतानां संश्रिताभीष्टदायकः ॥ अनंतः श्रीपती रामो गुणभृन्निर्गुणो महान् १००६३ एवमादीनि नामानि ह्यसंख्यान्यपराणि च ॥ एकैकं नाम रामस्य सर्वपापप्रणाशनम् ६४ सहस्रनामफलदं सर्वैश्वर्यप्रदायकम् ॥ सर्वसिद्धिकरं पुण्यं भुक्तिमुक्तीफलप्रदम् ६५ मन्त्रात्मकमिदं सर्वं व्याख्यातं सर्वमंगलम् ॥ उक्तानि तव पुत्रेण विघ्नराजेन श्रीमता ६६ सनत्कुमाराय पुरा तान्युक्तानि मया तव ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि स तु ब्रह्मपदं लभेत् ६७ तावदेव बलं तेषां महापातकदंतिनाम् ॥ यावन्न श्रूयते राम नामपंचाननध्वनिः ६८ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ शरणागतघाती च मित्रविश्वासघातकः ६९ मातृहा पितृहा चैव भ्रूणहा वीरहा तथा ॥ कोटिकोटिसहस्राणि ह्युपपापानि यान्यपि १७० संवत्सरं क्रमाज्जप्त्वा प्रत्यहं रामसन्निधौ ॥ निष्कण्टकं सुखं भुक्त्वा ततो मोक्षमवाप्नुयात् ७१ ॥ सूत उवाच ॥ एवं शौनकपार्वत्यै रामनामसहस्रकम् ॥ यथा शिवेन कथितं मया तेऽद्य निवेदितम् ७२ ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ यथा शिष्य त्वया पृष्टं रामनामसहस्रकम् ॥ तत्सूतोक्तं सविस्तारं मया तेऽद्य निवेदितम् ७३ अनेन रामं सदसि नारदः स्तुतवान्मुनिः ॥ रामनामसहस्रेण भुक्तिमुक्तिप्रदेन च ७४ श्रीरामनाम्नां परमं सहस्रकं पापापहं सौख्यविवृद्धिकारकम् ॥ भवापहं भक्तजनैकपालकंस्त्रीपुत्रपौत्रप्रदमृद्धिदायकम् १७५ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्धे रामनामसहस्रकथनं नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

॥ श्रीविष्णुदास उवाच ॥ गुरो त्वया रामनामसहस्रं राघवस्य च ॥ ध्यानं कल्पतरोर्मूले कथितं स्वर्णपीठके १ संदेहस्तेन मे जातः कल्पवृक्षः कथं भुवि ॥ अयोध्यायां रामगेहे स्वर्गलोकात्समागतः २ अमुं मे संशयं छिंधि कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं विष्णुदास सावधानमनाः शृणु ३ एकदा राघवं द्रष्टुं दुर्वासा मुनिरभ्यगात् ॥ शिष्यैः षष्टिसहस्रैश्च वेष्टितोऽचिंतयत्पथि ४ विष्णुर्मनुजरूपेण रामो जातोऽत्र वेद्म्यहम् ॥ तथापि लोकान् रामस्य दर्शयिष्यामि पौरुषम् ५ एवं निश्चित्य साकेते मुनिः शिष्यैर्विवेश ह ॥ विलंघ्य सोष्टकक्षास्तैः सीतागेहं ययौ मुनिः ६ सीतागेहे महद्द्वारसंस्थितं मुनिसत्तमम् ॥ दुर्वाससं शिष्ययुक्तं दृष्ट्वा वै वेत्रपाणयः७ शीघ्रं निवेदयामासुर्दास्या रामं रहःस्थितम् ॥ रामोऽपि श्रुत्वा संप्राप्तं मुनिं प्रत्युज्जगाम सः ८ नत्वा[2] तानानयामास सद्म ह्यासनमर्पयत् ॥ एतस्मिन्नंतरे रामं तिष्ठन्स मुनिसत्तमः ९ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं शिष्यैः सर्वत्र वेष्टितः ॥ अद्य वर्षसहस्राणामुपवाससमापनम् १० अतो भोजनमिच्छामि मणिधेन्वनलैर्विना ॥ सिद्धमन्नं मुहूर्तेन सशिष्याय समर्पय ११ मह्यं मनोभिलषितं नानापक्वान्नसंयुतम् ॥ तथा मां पूजनार्थं हि शंभोः पुष्पाणि मानवैः १२ अदृष्टान्यानयस्वाद्य गार्हस्थ्यं चेत्प्ररक्षसि ॥ नोचेन्नाहं समर्थोऽस्मीत्युक्त्वा मां त्वं विसर्जय १३ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा विहस्य रघुनन्दनः ॥ सर्वमंगीकृतं चेति विनयेनाब्रवीन्मुनिम् १४ तद्रामवचनं श्रुत्वा तुष्टस्तं मुनिरब्रवीत् ॥ स्नात्वा सर-

---

१ रामो रामोथ रामश्चेति पाठः । २ नत्वा निनाय सीतायाः सद्मासनमथार्पयदिति पाठः ।

य्वां शीघ्रं त्वामागच्छामि त्वरां कुरु १५ मदुक्तं सकलं कर्तुं सिद्धं बंधूंश्च जानकीम् ॥ तथेत्युक्त्वा मुनिं रामः स्नानार्थं च विसर्जयत् १६ तदा ते लक्ष्मणाद्याश्च बंधवो जानकी तथा ॥ कुशाग्रा वालकाः सर्वे तेऽभूवन् भयविन्हलाः १७ ऊचुः परस्परं सर्वे रामन्यस्तेक्षणाः शनैः ॥ किं याचितं हि मुनिना किं रामोऽग्रे करिष्यति १८ विना गोवन्हिमणिभिः कथमन्नं प्रदास्यति ॥ ततो गते मुनौ रामः पत्रं सौमित्रिणा तदा १९ विलेख्य बध्वा बाणे तन्मुमोच शरमुत्तमम् ॥ स शरो वायुवेगेन शीघ्रं गत्वाऽमरावतीम् २० सुधर्मायां सुरैर्युक्तस्येंद्रस्याग्रे पपात ह ॥ तं शरं मघवा दृष्ट्वा चकितो भयविन्हलः २१ कस्यायमिति चोक्त्वा तद्रामनाम व्यलोकयत् ॥ सुवर्णरचितं बाण-पुच्छस्थं पापदाहकम् २२ ततो ज्ञात्वा राघवस्य शरोयमिति देवराट् ॥ तस्मिन्बन्धं विमुच्याऽसौ पत्रं नत्वा पपाठ च २३ एतस्मिन्नंतरे बाणः पुनः श्रीराघवं ययौ ॥ विवेश रामतूणीरे पूर्ववत्सं-स्थितोऽभवत् २४ मघवाऽपि सुधर्मायां श्रावयामास निर्जरान् ॥ राममुद्रांकितं पत्रं भय-विस्मयसंयुतः २५ मघवंस्त्वं सुखं तिष्ठ स्वर्गेऽहं त्वां सदा स्मरे ॥ मन्नियोगं शृणु-ष्वाद्य याचितोऽस्म्यधुना त्वहम् २६ विना गोवन्हिमणिभिश्चान्नः शिष्यैर्युतेन च ॥ वरैः षष्टिसहस्रैश्च तथाऽन्यैर्मुनिसत्तमैः २७ सहस्राब्दक्षुधितेन क्रोधिनाऽतितपस्विना ॥ दुर्वाससा मुहूर्तात्तु मयाप्यंगीकृतं हि तत् २८ याचितान्यपि पुष्पाणि तेनादृष्टानि मानवैः ॥ मयांगीकृत्य सकलं स्नानार्थं ते विसर्जिताः २९ अतः शीघ्रं कल्पवृक्षपारिजातौ समुद्रजौ ॥ प्रेषयस्व क्षणान्मां त्वमविलंबेन सादरात् ३० मा रावणशिरश्छेतुः प्रतीक्षां त्वमिषोः कुरु ॥ एवं संश्राव्य तत्पत्रं सुरानिंद्रः सुरैः सह ३१ संमंत्र्याऽथ कल्पवृक्षपारिजातौ विगृह्य सः ॥ विमानेन सुरैर्युक्तः श्रीराम-नगरीं ययौ ३२ इंद्रमागतमाज्ञाय तं प्रत्युद्गम्य लक्ष्मणः ॥ अयोध्यायां निनायेंद्रं सभास्थं रघुन-न्दनम् ३३ कल्पवृक्षपारिजातौ मघवा रघुनन्दनम् ॥ समर्प्य नत्वा श्रीरामं स उपाविशदासने ३४ एतस्मिन्नंतरे शिष्यं दुर्वासा मुनिरब्रवीत् ॥ गत्वा त्वं पश्य रामं तु किं करोत्यधुना गृहे ३५ अस्माकं कल्पितं किंचिदन्नमस्त्यथवा न वा ॥ चिंतायुक्तोऽस्ति वा तूष्णीं संस्थितोऽस्त्यत्र किं कृतम् ३६ वहिः संपादितं सर्वं मया यद्यच्च याचितम् ॥ रहःस्थितः शनैर्दृष्ट्वा शीघ्रं त्वं याहि मां पुनः ३७ तथेत्युक्त्वा मुनिं शिष्यः स ययौ रामसद्गृहम् ॥ तत्र दृष्ट्वा कल्पवृक्षपारिजातौ सनिर्जरौ ३८ सनिर्जरेशं रामं च मुदितं सीतयाऽन्वितम् ॥ ततस्तूर्णं ययौ शिष्यः परावृत्य मुनिं प्रति ॥ ३९ कथयामास सकलं यथावृत्तं निरीक्षितम् ॥ तच्छ्रुत्वा शिष्यवचनं दुर्वासा विस्मयान्वितः ४० ययौ शिष्यैः परिवृतः स विवेश नृपगृहम् ॥ तं मुनिं राघवो दृष्ट्वा प्रत्युद्गम्य पुनः सुरैः ४१ नमस्कृत्य मुहुर्वे-गाद्ददावासनमुत्तमम् ॥ ततो मुनेः पूजनं स सशिष्यस्य रघूत्तमः ४२ चकार सीतया सार्द्धं लक्ष्मणादिभिरन्वितः ॥ पारिजातप्रसूनानि नेक्षितान्यत्र मानवैः ४३ ददौ शंभोः पूजनार्थं रामो दुर्वाससे तदा ॥ तानि दृष्ट्वा मुनिस्तूर्णीं तैश्चकारेश्वराचनम् ४४ ततः सर्वान्सुरान्पूज्य परिवेषण-कर्मणि ॥ चोदयामास श्रीरामो जानकीं लक्ष्मणेन सः ४५ ततः सा जानकीवेगाद्दिव्यालंकार-मण्डिता ॥ कल्पवृक्षपारिजातौ सम्पूज्य नूपुरस्वना ४६ पात्राणि कल्पवृक्षाधः स्थापयामास कोटिशः ॥ सीता तं प्रार्थयामास कल्पवृक्षं नगोत्तमम् ४७ क्षीरसागरसंभूतदेवानां चिंतितप्रद ॥ दुर्वाससे कल्पवृक्ष सशिष्यायाऽद्य तोषय ४८ तत्सीतावचनं श्रुत्वा हेमपात्राणि कोटिशः ॥ चित्रान्नैः पूर-यामास क्षणात्कल्पतरुस्तदा ४९ तैरन्नैर्हेमपात्रेषु जानकीपरिवेषणम् ॥ [illegible] संतुष्टा

ह्यूर्मिला चंपिकादिभिः ५० ततस्तुष्टो मुनिर्देवैः शिष्यैरशनमादरात् ॥ चकार रघुवीरेण प्रार्थितः स मुहुर्मुहुः ५१ ततः कृत्वा भोजनं हि करशुद्धिं विधाय सः ॥ तांबूलं दक्षिणां चापि जग्राह रघुनायकात् ५२ ततः सुराणां पुरतो वेदवाक्यैः सविस्तरम् ॥ दुर्वासा राघवं स्तुत्वा तमाहानंदनिर्भरः ५३ राम राजीवपत्राक्ष त्वं साक्षाज्जगदीश्वरः ॥ अत्र रावणघाताथमवतीर्णोऽसि वेद्म्यहम् ५४ जनांस्त्वत्पौरुषं ज्ञातुं मयैतद्याचितं तव ॥ विना गोवन्हिमणिभिर्दिव्यान्नं रघुनंदन ५५ प्रसूनान्यप्यदृष्टानि मानवैर्जगतीतले ॥ किं राम दुर्घटं तत्र यस्य भ्रूभंगमात्रतः ५६ लयो ब्रह्मादिकानां च जायते संभवोऽपि च ॥ मन्दरं मज्जमानं तु दृष्ट्वा त्वं क्षीरसागरे ५७ कूर्मरूपेण जातोऽसि धृतु त मन्दराचलम् ॥ निष्कासितानि रत्नानि तदा देवैश्चतुर्दश ५८ तव साहाय्यमात्रेण सर्वं जानाम्यहं प्रभो ॥ लक्ष्मीः सोमः कामधेनुः कौस्तुभश्च सुधाविषम् ५९ ऐरावतश्चाप्सरसः कल्पवृक्षो भिषग्वरः ॥ उच्चैःश्रवा पारिजातो सुरा ज्येष्ठेति राघव ६० चतुर्दशसु रत्नानि विभक्तानि पुरा त्वया ॥ देवेभ्यो यानि तान्येते भोक्ष्यंति कृपया तव ६१ त्वदाज्ञापालिनः सर्वे शंकराद्याश्च निर्जराः ॥ सर्वेषां जीवनोपायास्त्वया सर्वे पृथक् पृथक् ६२ कल्पिता येन रामेण तत्र किं दुर्घटं तव ॥ ममाभिलषितं भोज्यं दातुं त्वत्कौतुकं मया ६३ अद्यावलोकितं राम जनानपि प्रदर्शितम् ॥ त्वं पाता सर्वलोकानां जनकश्चापि घातकृत् ६४ अस्माकं गतिदाता त्वं मे क्षमस्वाऽपराधितम् ॥ एवं नानाविधं स्तुत्वा तं प्रणम्य पुनःपुनः ६५ राममामंत्र्य दुर्वासा ययौ शिष्यैः स्वमाश्रमम् ॥ अथ तान्निर्जरान्प्राह रामः कमललोचनः ६६ कल्पवृक्षपारिजातौ गृहीत्वा गम्यतां दिवम् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा वाक्पतिः प्राह राघवम् ६७ यावत्कालं तिष्ठसि त्वं भूम्यां तावन्नगोत्तमौ ॥ अयोध्यायां तिष्ठतस्तौ कल्पवृक्षसुरद्रुमौ ६८ त्वयि वैकुंठमायाते दिवं तौ यास्यतो भुवः ॥ तथेति तत्सुरगुरोः प्रतिनंद्य वचः प्रभुः ६९ पुष्पके स्थापयामास कल्पवृक्षसुरद्रुमौ ॥ ततस्ते राघवं नत्वा ययुरिंद्रादिकाः सुराः ७० स्वर्गलोकं सुसंतुष्टा राघवेणातिपूजिताः ॥ एवं प्राप्तौ कल्पवृक्षपारिजातौ भुवं दिवः ७१ तयोरेतत्कारणं ते प्रोक्तं पृष्टं यथा त्वया ॥ तदारभ्य सुरतरू पुष्पकस्थौ विरेजतुः ७२ साकेते सीतया रामस्ताभ्यां सुखमवापसः ॥ कल्पवृक्षतले दिव्यपर्यंके सीतया सह ७३ नानाभोगान्राघवेंद्रः स बुभोजाऽचिरं सुखम् ॥ अतः पूर्वं मया रामध्यानं कल्पतरोः स्थले ७४ सहस्रनामसंकेते प्रोक्तं शिष्य तवाग्रतः ॥ तदारभ्य पारिजातवृक्षांशाः शतशो भुवि ७५ पारिजातनगा जाता वर्तन्तेऽद्यापि तेत्र हि ॥ नानेन सदृशं पुष्पं वर्तते रामतोपदम् ७६ कल्पवृक्षांशरूपाश्च ज्ञातव्यास्तत्र मानवैः ॥ अश्वत्थाः सेवनाद्येश्च सर्ववांछितदायकाः ७७ पुण्याधिक्येन सेवंते नोपेक्षंति युगत्रये ॥ पापाधिक्येनाऽपि सेवां नरा वांछंति नो कलौ ७८ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्धे कल्पवृक्षपारिजातयोरुर्व्यां गमनकारणं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

विष्णुदास उवाच ॥ ॥ रामदासगुरो भूम्यां रामकृष्णौ वरौ श्रुतौ ॥ मया दशावतारेषु ह्यवतारावुभौ पुरा १ तयोरपि च कः श्रेष्ठस्तत्त्वं वद ममाग्रतः ॥ यं श्रुत्वा सर्वदा तस्य श्रोष्येऽहं चरितं शुभम् २ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं विष्णुदास सावधानमनाः शृणु ॥ रामावतारः श्रेष्ठोऽत्र विज्ञेयः सर्वदा नरैः ३ अस्मिन्नर्थे पूर्ववृत्तां कथां शृणु मनोहराम् ॥ द्विजाभ्यां वादरूपेण

१ न केनापि प्रदर्शितमिति पाठः । २ सहस्रनामकेऽध्याये इति पाठः ।

कीर्तितां पुण्यदायकाम् ४ अयोध्याविषये कश्चिद्द्विजो रामाह्वयस्त्वभूत् ॥ द्वारकायां तथा विप्रः कृष्णाख्योऽभूत्परः सुधीः ५ चक्रतुः सेवनं चोभौ सर्वदा रामकृष्णयोः ॥ तावेकदा माघमासे प्रयागे मिलितौ द्विजौ ६ उभौ स्नात्वा त्रिवेण्यां हि माधवं परिपूज्य च ॥ कथां पौराणिकमुखाच्छ्रोतुं तत्पुरतः स्थितौ ७ शुश्रुवतुः कथास्तत्र प्रसंगाद्राघवस्य च ॥ रामाख्यो रामभक्तः स श्रुत्वा राघवसत्कथाम् ८ तुष्टस्तं पूजयामास मुदा पौराणिकं तदा ॥ कृष्णाख्यः क्रोधसंयुक्तस्तदा वचनमब्रवीत् ९ किं क्लेशिनोऽद्य रामस्य कथां श्रुत्वाऽतिहर्षितः ॥ पूजितोऽपि वृथा व्यासस्त्वं मूढोऽसीति वेद्म्यहम् १० नान्यच्चरित्रं कस्यापि पावनं श्रुतितोषदम् ॥ यथा कृष्णस्य मे रम्यं नानाक्रीडापुरःसरम् ११ तत्कृष्णवचनं श्रुत्वा रामाख्यः प्राह सस्मितः ॥ रामोपासक उवाच ॥ रामः क्लेशी कथं प्रोक्तस्त्वया कृष्णः कथं सुखी १२ कथं कृष्णस्य ते रम्यं चरितं दुरितापहम् ॥ कथं रामस्य मे रम्यं चरितं नेरितं त्वया १३ वदाऽद्य विस्तरेणैव शृण्वंत्वेते सभासदः ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया राम सावधानमनाः शृणु १४ वदामि राघवस्याऽथ कृष्णस्य चरितं त्वहम् ॥ क्लेशदं तोषदं नृणां शृण्वंत्वेते सभासदः १५ तव रामस्य जन्मादौ जातः शापः पितुः पुरा ॥ शापस्यादावपि पुरा तद्धेतो रावणेन हि १६ लंकां तत्पितरौ नीतौ प्रारंभे दुःखमीदृशम् ॥ मम कृष्णस्य जन्मादौ तत्पित्रोः सौख्यदायकैः १७ विवाहमंगलैः कंसः पूजयामास सादरम् ॥ ॥ रामोपासक उवाच ॥ ॥ रे रे शृणु त्वं दुर्बुद्धे न स शापो वरोर्पितः १८ यत्प्रसादादपुत्रस्य नृपस्य तनयस्त्वभूत् ॥ तथा मद्रामभीत्या तौ नीतावपि विसर्जितौ १९ दशास्येन तत्पितरौ जन्मादौ पौरुषं त्विदम् ॥ तव कृष्णस्य जन्मादौ पित्रोः कारागृहस्थितिः २० राजभोगनिषेधार्थं शापो यदुकुलाय च ॥ जन्मापि बंदिशालायां वियोगश्च तयोरपि २१ सहोदरवधश्चापि तद्धेतोर्मातुलेन हि ॥ न[1] बाहुजश्च वैश्यश्च यस्य तातावुभौ स्मृतौ २२ गोरक्षकस्य तनयः प्रवासः शैशवेऽपि च ॥ परेण पोषितश्चापि कनीयो बलभद्रतः ॥ एवं नानाविधं दुःखं तव कृष्णस्य नो सुखम् २३ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ आत्मार्थं तव रामेण ताटिका स्त्री विदारिता ॥ नार्यां विमोचितो बाणः पित्रोः खेदो वियोगतः २४ ॥ रामोपासक उवाच ॥ द्विजघ्नी निहता दुष्टा मम रामेण ताटिका ॥ मुनियज्ञरक्षणार्थं मुदा राज्ञार्पितौ शिशू २५ तव कृष्णेन रक्षार्थमात्मनः पूतना हता ॥ तथात्मार्थं प्राणिहिंसा बहु तेन कृता व्रजे २६ गोपैश्च संगतिस्तस्य तथैव गोपरक्षणम् ॥ गोवधः सर्पघातश्च खगवाजिवधस्तथा २७ रासभवृषघातश्च चौर्यं द्यूतं[2] वनेऽटनम् ॥ कंबलाचरणं शीतपर्जन्योष्णप्रपीडनम् २८ क्षुत्तृड्भ्यां पीडनं नित्यं गोपालोच्छिष्टसेवनम् ॥ आत्मार्थं याचितं चान्नं द्विजस्त्रीभ्यो वने मुहुः २९ इंद्रध्वजपूजनादिवृद्धाचारप्रलोपनम्[3] ॥ परस्त्रीगमनं ज्येष्ठनारीभिः क्रीडनं चिरम् ३० नग्नस्त्रीदर्शनं वन्हिप्राशनं दामबंधनम् ॥ उन्मूलनं च नगयोर्मृत्पर्युषितसेवनम् ३१ रोदनं नवनीतार्थं मुहुर्मात्रा प्रताडनम् ॥ गोगोपिकासु[4] चास्नेहः पूर्वस्थलविसर्जनम् ३२ कृता रजकहत्या च युद्धं क्षत्रियवत् कृतम् ॥ गजहत्या मल्लहत्या युद्धं मातुलमर्दनम् ३३ नैष्ठुर्यमासवर्गेषु राज्याप्राप्तिस्तथैव च ॥ नृपाज्ञावर्तनं चाऽपि क्रीडा दास्या कुरूपया ३४ युद्धात्पराजयश्चाऽपि रिपवे पृष्ठिदर्शनम् ॥ गिरौ दग्धः परैर्ज्ञातः स्वीयस्थलविमोचनम् ३५ अब्धितीरनिवासश्च बलात्स्त्रीहरणं कृतम् ॥ भौमासुरपरद्रव्यहरणं परसूनुतः ३६ स्वीयगोत्रवधार्थं हि पांडुजायोपदेशितम् ॥

---

१ न च राजानेति पाठः । २ कृतमिति पाठः । ३ इंद्रयज्ञेति पाठः । ४ गोपिकादिषु च स्नेह इतिपाठः ।

जनैस्तेयात्ररोपश्च वृक्षार्थं संगरः सुरैः ३७ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ किं त्वं जल्पसि शृण्वद्य तव रामस्य कामिनः ॥ कस्य सा दुहिता ब्रूहि कुतः स वर्णसंकरः ३८ शिवचापस्य भंगेन शिवस्याप्यपराधितम् ॥ जामदग्निमानभंगकरणं मुद्गलस्य च ३९ आज्ञां विना लक्ष्मणेन तद्वल्यस्त्रोटिताः शुभाः ॥ सदारण्यचरः स्वार्थं पशुहिंसापरायणः ४० वनाश्रमी वन्यजीवी मांसाहारी धनुर्धरः ॥ व्याधकर्मरतः शीतपर्जन्योष्णप्रपीडितः ४१ पादगामी चर्मवासा जटावल्कलवान्नखी ॥ श्मश्रुधारी तरुच्छायाश्रयी पात्रविवर्जितः ४२ राक्षसेन हृता पत्नी तव रामस्य कानने ॥ पत्न्यर्थं हि कृतः शोकस्तथा दस्या मपूजितः ४३ ॥ रामोपासक उवाच ॥ रामेण मोचिता पत्नी कृता छायामयी पुरा ॥ न सा दासी तु शवरी मुनिसेवनतत्परा ४४ जीवन्मुक्ता तत्कृपया मोक्षमाप शुचिव्रता ॥ तव कृष्णस्य ताः पत्नीर्भोक्ष्यंत्यद्यापि शत्रवः ४५ जित्वाऽर्जुनं बलादेव हृताः पूर्वं सहस्रशः ॥ स्त्रीजितश्च स्त्रिया दत्तः क्रयक्रीतश्च नारदात् ४६ सर्वासां कामपूर्त्यर्थं निशि निद्राविवर्जितः ॥ बंधुभ्यां गोपिका भुक्ता मातृतुल्या वयोधिकाः ४७ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ बंधुना तव रामश्च पशुभीत्या न निद्रितः ॥ बंधुपत्न्यर्पिता तारा सुग्रीवाय यथासुखम् ४८ वानरैश्च कृता मैत्री स्पर्शितं दुन्दुभेः शवम् ॥ निरर्थकं हतो वाली साहाय्यं वानरैः कृतम् ४९ वानरो यस्य वै यानं वृथा ताला विदारिताः ॥ सागरो रोधितो येन लंका सा ज्वालिता वरा ५० ॥ रामोपासक उवाच ॥ दरिद्रेण सुदाम्ना ते कृष्णेन मैत्रिकी कृता ॥ न ज्ञेया वानरास्तेपि सर्वे देवांशरूपिणः ५१ कापट्येन हतो येन जरासंधो निरर्थकः ॥ साहाय्यं सर्वदा यस्य कृतं गोपैर्व्रजे वने ५२ गोपालस्य कृतं यानं क्रीडनं सर्वदा वने ॥ ज्वलिता येन सा काशी सुहृद्रुक्मी विरूपितः ५३ शिवभक्तेन समरः कृतो बाणेन सादरम् ॥ शिवेनापि कृतं युद्धं चैद्येन निंदितो मुहुः ५४ परैः पौत्रो जितो यस्य येन स्त्रीणां परस्परम् ॥ कृता विषमता चात्र पारिजातार्पणादिभिः ५५ ॥ कृष्णोपासक उवाच तवापि रामपुत्रेण सुहृद्बद्धो रणे जितः ॥ शिवभक्तदशास्येन रामेण संगरः कृतः ५६ द्विजहत्या कृता येन मुनिना निंदितोऽपि यः ॥ तथा मित्रं जितो यस्य बंधुजेन विभीषणः ५७ परगेहस्थिता पत्नी पुनर्येनाश्रिता सुखम् ॥ नैष्ठुर्यं च कृतं पत्न्यां स्त्रीणां कामा न पूरिताः ५८ यानारूढा कृता यात्रा वेश्यास्पृष्टस्तथा रहः ॥ पतिव्रतायां सीतायां दोषारोपः कृतोऽपि च ५९ पुत्रं हंतुं कृता चाज्ञा शूद्रसिंहवधौ कृतौ ॥ पत्नीसक्ताऽश्रिता येन यस्याज्ञा पालिता नृपैः ६० ॥ श्रीरामोपासक उवाच ॥ अंते कृष्णस्य ते शापाद्वंशच्छेदो ह्यभूद्द्विज ॥ अब्धिना लोपिता यस्य नगरी द्वारिका शुभा ६१ स्वगोत्रस्य वधस्त्वंते मद्यपानादि यत्कुले ॥ दर्शनं ह्यर्जुनायांऽते येन मित्राय नार्पितम् ६२ स्वस्थानं गमनं येन कृतमेकाकिना तथा ॥ सक्षतोऽपि कृतस्त्वंते व्याधेनाल्पेन पत्रिणा ६३ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ तव रामेण समरः पुत्रेणाऽपि कृतो महान् ॥ तथा सीता मया त्यक्ता चेति लोकं मतार्य च ६४ वाल्मीकेराश्रमं गत्वा दृष्टौ सीतासुतौ रहः ॥ पिण्याकेन तथेंगुद्याः पिंडदानादिकं कृतम् ६५ दंडके तव रामेण स्वपित्रे भ्रमतार्पितम् ॥ तथैरावणभुक्तायाः स्पृष्टः स मंचकः स्थले ६६ तथाश्वत्थच्छेदनार्थं महान्यज्ञः कृतो मुहुः ॥ स्वमंत्रिणश्च शेषायुः पूर्त्यर्थं संगरोऽपि च ६७ कारितो यमराजेन पूर्वजेन लवादिभिः ॥ पुष्पास्वादनमात्रादिपत्न्याः शिक्षा तथा कृता ६८ मम कृष्णेन बालत्वे लीलया पूतना हता ॥

१ सुहृद्बंधुर्व्रजेति इजितपाठः । २ यत्कृतमिति पाठः ।

हतास्तृणासुराद्याश्च धृतोंऽगुल्या गिरिस्तथा ६९ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण बालत्वे लीलया ताटिका हता ॥ मारीचाद्या हताश्चापि पर्वतास्तारिता जले ७० ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णस्वरूपेण गोपिका मोहिता व्रजे ॥ मोहिता राधिका श्रेष्ठा मदनस्याऽपि मोहिनी ७१ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण देवानां मोहिताः स्वीयरूपतः ॥ देवपत्न्यो रहो रात्रौ मातृतुल्या विचिंतिताः ७२ कृताः कृतार्थाः स्ववराग्रतो जातास्तु गोपिकाः ॥ तांबूलोच्छिष्टस्वरसं दासी रामस्य भक्तितः ७३ पीत्वा तस्यैव वरतो व्रजे सा राधिका ह्यभूत् ॥ अतो मे राघवो धन्यो यस्यैका दयिताऽत्र हि ७४ ॥ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ ॥ मम कृष्णेन पत्न्यश्च सहस्राणि हि षोडश ॥ साष्टोत्तरशतान्यत्रोद्वाहिताश्च विधानतः ७५ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामस्वरूपेण सर्वास्ता मोहिताःस्त्रियः ॥ मातृवन्मोहितास्तेन वीरेण पुरुषार्थिना ७६ कृष्णेन रतिकामेन मोहिता गोपिका स्त्रियः ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ गजेंद्रो मम कृष्णेन लीलया निहतो द्विज ७७ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण नागेंद्र रिपुरष्टापदो हतः ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णप्रतापेन यमुना खंडिता त्वभूत् ७८ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामप्रतापेन खंडिता जान्हवी त्वभूत् ॥ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णेन वै स्वर्गादानीतसुरपादपः ७९ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण वै स्वर्गादानीतौ सुरपादपौ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णेन स्वगुरोर्मातुश्चापि सुता मृताः ८० सुजीविताः समानीताः सप्त ताभ्यां निवेदिताः ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण साकेते सप्त मर्त्याः सुजीविताः ८१ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णेन पौरुष्याद्विप्रस्य जीविताः सुताः ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण सचिवः सुमंत्रो जीवितः पुनः ८२ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णेन द्रौपद्या संधितं हि फलं तरौ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण वैदेह्या संधितं तुलसीदलम् ८३ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णप्रतापश्च जनान्संदर्शितः पुरा ॥ दुर्वाससाऽन्नयाश्चा सा गोपिकानां कृता व्रजे ८४ ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामप्रतापश्च जनान् सन्दर्शितः पुरा ॥ दुर्वाससाऽन्नयाश्चा सा कृता रामस्य तत्पुरि ८५ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णेन रूपाणि बहून्यत्र कृतानि हि ॥ रामोपासक उवाच ॥ बहूनि राघवेणापि स्वरूपाणि कृतानि हि ८६ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ मम कृष्णेन मित्राय दत्तं स्वर्णमयं पुरम् ॥ रामोपासक उवाच ॥ मम रामेण मित्राय दत्ता स्वर्णमयी पुरी ८७ ॥ कृष्णोपासक उवाच ॥ सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे स्नानं कृष्णेन मे कृतम् ॥ रामोपासक उवाच ॥ सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे रामेणाप्यवगाहितम् ८८ मे रामस्य वचश्चैकं सत्यमेव च नान्यथा ॥ ते कृष्णस्य ह्यनेकानि वचनान्यंनृतानि हि ८९ रामस्य मे शरस्त्वेकः शत्रुनिर्दालनक्षमः ॥ विफलास्तव कृष्णस्य वहवोऽरिषुमार्गणाः ९० एका स्त्री मम रामस्य ते कृष्णस्य बहुस्त्रियः ॥ पत्न्याः शय्यां विना नान्या शय्या रामस्य वै मम ९१ स्त्रीणां शय्यां विना बह्वीः शय्याः कृष्णस्य ते द्विज ॥ रामस्थितिर्मध्यदेशे साकेते सरयूतटे ९२ अब्धेस्तटे पश्चिमे ते स्थितिः कृष्णस्य वै तव ॥ बंधुत्रयं मे रामस्य कृष्णस्यैकोऽग्रजस्तव ९३ गौर्मणी-पुष्पकं वृक्षौ कटके मुनिनार्पिते ॥ ऐरावतकुलोद्भूतश्चतुर्दन्तो गजोपि च ९४ एतानि मम रामस्य नवरत्नानि संति हि ॥ मणिद्वयं पारिजातस्त्विति रत्नत्रयं तव ९५ कृष्णस्य संति भो विप्र त्वं तं स्तौषि कथं वृथा ॥ सप्तद्वीपेश्वरो रामो मम पृथ्वीशवंदितः ९६ ईशत्वं जगदीशत्वं सममेव द्वयं

१ तद्वच्च देवत्नत्कृष्णपत्न्यो जातास्तवात्र हि इतिपाठः ।

स्मृतम् ॥ अतो न मम रामेण तुल्यं कृष्णं विचिंतय ९७ यस्य चापं हि कोदण्डं यस्याऽक्षय्याः
पतत्रिणः ॥ विप्रेष्टपूरणं यस्य व्रतं नित्यं द्विजोत्तम ९८ यस्य सिंहासनं छत्रं व्यजनं चामरद्वयम् ॥
यस्य यानं पुष्पकं तत्सुतौ तौ पितुः समौ ९९ अद्यापि पाल्यते यस्य दत्तं दानं द्विजोत्तमान् ॥
रामनाथपुरस्यैव राज्यं रामस्य मे नृपैः १०० तत्र कृष्णेन किं दत्तं वद यद्वर्तते ऽधुना ॥ करोत्यह-
र्निशं शंभुश्चापि मे रामचिंतनम् १ तारकं मे रामनाम काश्यां शंभुर्जनान्सदा ॥ मृत्यून्मुखांस्तार-
णार्थं द्विजोपदिशति स्वयम् २ अतएव जनाश्चापि सर्वत्र मरणोन्मुखान् ॥ स्वीयान्मुहुः शिक्षयंति
ध्येयो रामोऽधुना त्विति ॥ ३ तथा प्राणिविमोक्षार्थं सदा तच्छववाहकैः ॥ रामरामेति रामेति
नामभूम्यामुदीर्यते ४ यन्नाममहिमा चेदृक्किं तं स्तौम्यधुना मुहुः ॥ वाल्मीकिनाप्यतएव पूर्वं तच्चरितं
कृतम् ५ शतकोटिमितं श्रेष्ठं यस्मिन् रामायणे द्विज ॥ कृष्णादीनां चरित्राणि संति ह्यंतर्गतानि हि ६ ॥
॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एवं तयोर्विवदतोर्द्विजयोश्च परस्परम् ॥ बभूवाकाशजा वाणी तां तौ सर्वे च
सुश्रुवुः ७ रामस्याऽग्रे स्तुतिः केषामपि कर्तुं घटेत न ॥ इति तां खेचरीं वाणीं श्रुत्वा सर्वे सभासदः ८
चक्रुर्जयस्वनान्हस्तैर्वादयंति स्म तालिकाः ॥ तं रामोपासकं सर्वे ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ९ निर्जरा अपि ते
सर्वे विमानस्था मुदान्विताः ॥ तं रामोपासकं प्रीत्या ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ तदा कृष्णोपासकस्स लज्ज-
यानतमस्तकः ॥तं रामोपासकं नत्वा प्रार्थयामास वै मुहुः १० तदा रामोपासकोऽपि तं नत्वालिंग्य
वै दृढम् ॥ उवाच मधुरं वाक्यं शृणु कृष्ण द्विजोत्तम ११ न नन्दसूनोः पृथगस्ति रामो न
रामतोऽन्यो वसुदेवसूनुः ॥ तथाप्ययोध्यापुरपालबाले स लक्ष्मणे धावति मे मनीषा १२ अतः स्तुतो
मया रामः कृष्णस्य निंदनं कृतम् ॥ तवेर्ष्यया द्विजश्रेष्ठ वेद्मि तौ द्वौ समाविति १३ राम एवात्र
कृष्णस्स कृष्ण एवात्र राघवः ॥ उभयोर्नांतरं विप्र कौतुकाच्च मयेरितम् १४ मानयत्यंतरं यो ना
तयोः श्रीरामकृष्णयोः ॥ परस्परं स निरये पतिष्यति न संशयः ॥ त्वद्गर्वपरिहारार्थं खेचर्या राघवः
स्तुतः १५ इत्युक्त्वा सांत्वयित्वा तं रामः कृष्णाह्वयं द्विजम् ॥ तूष्णीं तस्थौ सभामध्ये सभा-
सद्भिः सुपूजितः १६ ततस्तौ माघमासांते स्वं स्वं देशं प्रजग्मतुः ॥ तस्माच्छिष्यावतारेषु न राम-
सदृशः परः १७ अतस्त्वं भज भावेन तस्यैव चरितं शृणु ॥ यदन्यद्वर्णयाम्यग्रे महामंगलकारकम्
११८ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्द्धे
श्रीरामकृष्णोपासकयोर्विवादो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

॥ रामदास उवाच ॥ एकदा राघवः शिष्यसभासंस्थो जनैर्वृतः ॥ ददर्श द्राक्षावल्लीनां
मंडपे काकमुत्तमम् १ उभयोर्नेत्रयोरेकनेत्रमूर्तिसमन्वितम् ॥ अतिदीनं कृशं व्यग्रदृष्टिं दीर्घस्वरं चलम्
२ मुहुर्मुहुश्च पश्यंतमात्मानं शब्दपूर्वकं ॥ तं दृष्ट्वा तत्कृपाविष्टः । स्मृत्वा क्रोधं पुरा कृतम् ३ उवाच
काकं श्रीरामः सुखमागच्छ मेंऽतिकम् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा द्राक्षावल्याश्च मंडपात् ४ शीघ्रमुड्डीय
काकस्तु रामाग्रे सदसि स्थितः ॥ रामं पश्यन्दीर्घरवं स चकार मुहुर्मुहुः ५ तदा तं राघवः प्राह तत्कृ-
पाविष्टमानसः॥नेत्रं विना वरानन्यान् काक याचस्व मां प्रति ६ तद्रामवचनं श्रुत्वा काकः प्राहावनीपतिम्॥
कृपावलोकनं रामयप्यस्तु तव सर्वदा ७ किं वरैरितरैर्व्यर्थैरिहैव सुखदायकैः ॥ तत्काकवचनं
श्रुत्वा रामस्तं वाक्यमब्रवीत् ८ द्वीपांतरेषु यद्वृत्तं भविष्यं भूतमेव च ॥ वर्तमानं च सकलं त्वन्नेत्र-
विषयेऽस्तु तन् ९ भाविकार्याणि सर्वाणि काक त्वं वेत्सि मद्वरात् ॥ जनाः पश्यंतु ते गत्या शकु-

१ आकाशवाण्या ।

नांश्च निरंतरम् १० स्थिरत्वे स्थिरकार्याणि गते त्वय्यतिसत्वरम् ॥ भविष्यति हि कार्याणि नराणां शकुनं त्विति ११ पश्यंतु सकला भूम्यां जनाः कार्यप्रसिद्धये ॥ ग्रामे गृहप्रवेशे ते वामभागे न चेद्गतिः १२ गमने दक्षिणे भागे यदि ते गमनं तदा ॥ लोकानामस्तु शकुनं महामंगलकारकम् १३ प्रेतदशाहपिंडाय यदि स्पर्शो भवेन्न ते ॥ माऽस्तु तर्हि गतिस्तेषां प्रेतानां मम वाक्यतः १४ अंतकाले मानवस्य वांछितं नैव पूरितम् ॥ प्रेतदशाहपिंडस्यास्पर्शाज्जानंतु तन्नराः १५ प्रेतस्य वंशजः कश्चिद्यत्प्रेतस्य वांछितम् ॥ तच्चे स्पर्शाद्विदित्वा तु स यदा पूरयिष्यति १६ तदा पिंडं स्पृशस्व त्वं नोचेन्मा स्पृश सर्वथा ॥ अन्यमेकं वरं दद्मि लिपिमात्रे तु पुस्तके १७ यत्र किंचिल्लेखकैश्च विस्मृतं तत्र मद्वरात् ॥ कुर्वंतु पदचिन्हं ते सर्वत्रजगतीतले १८ त्वत्पदं पुस्तके दृष्ट्वा जना जानंतु विस्मृतम् ॥ लिखितं पार्श्वभागेषु लेखकैः पुस्तकस्य यत् १९ इति दत्वा वरान् रामस्तूष्णीमासीत्स्मिताननः ॥ काकोऽपि तुष्टः श्रीरामं नत्वोड्डीय गतस्तदा २० एवं नानाचरित्राणि चकार रघुनन्दनः ॥ एकदा राघवो रात्रौ पारिजाततरोरधः २१ निद्रितो हेमपर्यंके जानक्याऽस्पृश्यया विना ॥ एतस्मिन्नंतरे तस्यां रात्रौ ते रामरक्षकाः २२ द्वारपाश्चाऽपि दास्यश्च दासाद्याः सकलास्तदा ॥ ययुर्वै कीर्त्तनं श्रोतुं क्वाऽपि रामस्य भक्तितः २३ दृष्ट्वा तं समयं वेगात्कामबाणप्रपीडिताः॥ पौराणां शतनार्यस्ता वस्त्रालंकारभूषिताः २४ तारुण्यमदसंभ्रांता हेमकुम्भपयोधराः ॥ चंद्राननाः शुकघ्राणाः कमलाक्ष्यो मृगीदृशः २५ पीतकौशेयवसना रुक्मनूपुरनिःस्वनाः॥ परस्परं ताः संमंत्र्य प्रथमे वयसि स्थिताः ॥ ययुः सर्वाः पुष्पके श्रीराघवं रहसि स्थितम् २६ काचित्तं वीजयामास श्रीरामं व्यजनेन हि ॥ काचिद्दधार रामार्थं स्वकरे पुष्पमालिकाम् २७ काचित्तांबूलपात्रं च काचित्कुंभं जलस्य सा ॥ पात्रं निष्ठीवनस्याऽन्या सा दधार विलासिनी २८ दधार चंदनं काचित्काचिद्दिव्यान्नमुत्तमम् ॥ काचित्पक्वान्ननैवेद्यं काचिद्रंभाफलादिकम् २९ एतस्मिन्नंतरे काचित्पादसंवाहनं शनैः ॥ रामस्य कर्तुमुद्युक्ता तत्पदं पाणिनाऽस्पृशत ३० तेन रामः प्रबुद्धोऽभूत्स्मृत्वाऽस्पृश्यां विदेहजाम् ॥ केन मे स्पर्शितः पादश्चकितश्चेत्युपाविशत् ३१ तावद्ददर्श श्रीरामः शतस्त्रीश्च पुरस्थिताः॥ पौराणां प्रमदाः सर्वा रुक्मालंकारमंडिताः ३२ रामं समुत्थितं दृष्ट्वा प्रणेमुस्तास्तदा भुवि॥ स्वशिरांसि निधायाऽथ तुष्टुवुर्विविधोक्तिभिः ३३ ताः सर्वा राघवः प्राह किमर्थमिह पुष्पके ॥ रात्रौ समागताः सर्वास्तथ्यं मां कथ्यतां स्त्रियः ३४ तद्रामवचनं श्रुत्वा विलज्जंत्यः पुरस्त्रियः॥ अवाङ्मुखाः संस्थितास्तास्तूष्णीमेव समंततः ३५ तासु काचित्तदा रामं गतलज्जाऽब्रवीद्वचः ॥ सर्वं जानंति प्रभवो यदर्थमागता वयम् ३६ उपेक्षणीया नो राम वयं सर्वाः स्त्रियस्त्वया ॥ इति तासामभिप्रायं ज्ञात्वा स रघुनन्दनः ३७ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं शृणुध्वं प्रमदोत्तमाः ॥ एकपत्नीव्रतं मेऽस्ति मातृतुल्याः स्त्रियो मम ३८ इतराः सकलाः सीताराहिताश्चेह जन्मानि ॥ गच्छध्वं निजगेहानि माऽधर्मस्तु मयि नृपे ३९ राज्यं शासति भो नार्यः क्षमितं वोऽपराधितम् ॥ इति ता रामवाग्बाणैः कामबाणप्रपीडिताः ४० ताडिताश्च विशेषेण निपेतुर्मूर्च्छिता भुवि ॥ पतितास्ता निरीक्ष्याथ सर्वा रामोऽतिविव्हलः ४१ ता उवाच पुनः शीघ्रं सुष्टुवाक्यैः कृपान्वितः ॥ शृणुध्वं मे वचो नार्यः सकृद्रत्या मया सह ४२ युष्माकं न भवेत्तुष्टिर्व्रतभंगोऽपि मे भवेत् ॥ अतः शृणुत मे वाक्यं यागे पूर्वं मयार्पिताः ४३ गुरवे रुक्मजाश्चैव सीतायाः शतमूर्तयः ॥ तासां फलेन युष्माभिर्द्वापरे क्रीडनं

---

१ दर्पणमिति पाठः ।

त्रिरम् ४४ करिष्यामि न संदेहः कृष्णरूपेण वै सुखम् ॥ नाना नृपाणां युष्माभिर्भवितव्यं बालिका-
स्तदा ४५ भौमासुरश्च युष्माकं संहरिष्यति वै यदा ॥ तदा सर्वा मोचयामि हत्वा तं जगतीसुतम् ४६
करिष्यामि विवाहांश्च युष्माभिर्द्वारिकापुरि ॥ स्त्रीषोडशसहस्राणामूर्ध्वतोऽन्याः शतं त्वहम् ४७ इति
रामवचः श्रुत्वा तुष्टास्ताः पुरयोषितः ॥ नत्वा रामं ययुः सर्वास्तूर्णं स्वं स्वं गृहं प्रति ४८ तत-
स्त्रीस्ता विसृज्यासौ रामो दासीः समाह्वयत् ॥ दृष्ट्वा कामपि नो दासीं रामो दासांस्तदाह्वयत् ४९
तेष्वप्येकं न दृष्ट्वा स द्वारपालान्समाह्वयत् ॥ तानप्यदृष्ट्वा रामस्तु रक्षकांश्च समाह्वयत् ५० तेष्व-
प्येकं न दृष्ट्वा स राघवश्चातिविस्मितः ॥ विमानाद्द्रुतमारुह्य सौमित्रिं वै समाह्वयत् ५१ ऊर्मिला
रामवाक्यं तच्छ्रुत्वा तं चालयत्पतिम् ॥ ऊर्मिला चालनाच्छीघ्रं प्रबुद्धोऽभूत्स लक्ष्मणः ५२ राम-
वाक्यं सोऽपि श्रुत्वा रतिशालाबहिर्ययौ ॥ दत्त्वा प्रत्युत्तरं रामं ययौ वेगेन लक्ष्मणः ५३ एत-
स्मिन्नंतरे रामो रोदनं नगराद्बहिः ॥ शुश्राव स्त्रीकृतं घोरं किमिदं चेति विस्मितः ५४ ततो दृष्ट्वा
स सौमित्रिं सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् ॥ लक्ष्मणो रामवाक्यं तच्छ्रुत्वा दूतान्निजांस्तदा ५५ प्रेष्य दूता-
न्कीर्तनस्थानाह्वयामास वेगतः ॥ रामदूतास्तदोचुस्तान् कथं श्रीरामकीर्तनम् ५६ असमाप्तं विहायाऽद्य
गंतव्यं स्वामिनं प्रति ॥ तेष्वेव केचिदूचुस्ते पालनीया तु सेवकैः ५७ प्रभो राज्ञाऽद्य चास्माभिर्नोचेन्नः
पातकं स्पृशेत् ॥ केचिदूचुरिदं तस्य कीर्तनं मंगलप्रदम् ५८ स्वाम्याज्ञाभंगदोषघ्नं कथं त्यक्त्वा प्रगम्य-
ताम् ॥ केचिदूचुः कीर्तनस्थान् श्रुत्वाऽस्मान्स सुखी भवेत् ५९ इति संदिग्धविचारास्ते न तदा राघवं
ययुः ॥ ततो लक्ष्मणदूतास्ते रामं वृत्तं न्यवेदयन् ६० ततः किंचित् क्रोधयुक्तः सौमित्रिं प्राह राघवः ॥
मत्कीर्तनसमासक्तान्नाहं दण्डयितुं क्षमः ६१ तथाप्येतन्न योग्यं हि किंचिच्छिक्षां करोम्यहम् ॥
इत्युक्त्वा तां तु रुदतीं पुनः श्रुत्वा बहिः प्रभुः ६२ विमानं प्राह गच्छाद्य बहिः पुर्याः स्त्रियं
प्रति ॥ तथेति रामवाक्येन ययौ तन्नगराद्बहिः ६३ यत्र साऽतिविलापं स्त्री करोति शरयूतटे ॥
तामंजननिभां नारीं रुदतीं राघवोऽब्रवीत् ॥ ६४ ॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ किं ते दुःखं वदस्वाऽद्य
का त्वं रोदिषि वै कथम् ॥ इति रामवचः श्रुत्वा सा रामं वाक्यमब्रवीत् ६५ चिरकालं करोम्यत्र
रोदनं रघुनन्दन ॥ अद्य श्रुतं त्वया राम किंचित्पुण्यचयान्मुने: ६६ निर्मिता विधिना पूर्वं निद्रा-
नाम्नी त्वहं प्रभो ॥ दत्तं तेन मम स्थानं कुंभकर्णे चिरं सुखम् ६७ यावत्कालं स्थिता राम स
त्वया निहतो रणे ॥ ततो नष्टनिवासाऽहं गता शीघ्रं विधिं प्रति ६८ तेन त्वां प्रेषिता राम ततः
प्राप्ता त्विमां पुरीम् ॥ सदाचारभयादस्यां नगर्यां न गतिर्मम ६९ अत्रैव संस्थिता राम शोचंती
शरयूतटे ॥ मे स्थानं वद रामाऽद्य यत्र स्थास्याम्यहं सुखम् ७० तत्तस्या वचनं श्रुत्वा राघवो
वाक्यमब्रवीत् ॥ स्मृत्वा दूतकृतं पूर्वं तदा क्रोधेन चोदितः ७१ निद्रे शृणु वचो मेऽद्य ते स्थानं
कीर्तयाम्यहम् ॥ पापात्मानो नरा भूम्यां ये कुर्वंति हि कीर्तनम् ७२ पुराणश्रवणं
वेदपठनं पूजनं जपम् ॥ तपोध्यानं च होमादि यद्यत् कुर्वंति पापिनः ७३ तेषु
त्वं तिष्ठ मद्वाक्याद्दीनदेवनरेष्वपि ॥ जडे बालेऽथ गुर्विण्यामुपवासोत्तराशिते ७४ तथा विद्या-
र्थिनि श्रांते वांते जागरकामुके ॥ एतेषु ते स्थलं दत्तमेतान्मोहय मद्वरात् ७५ तद्रामवचनं श्रुत्वा
सा तुष्टा प्रणनाम तम् ॥ ययौ रामः स्वनगरीं सुखं निद्रां चकार वै ७६ तदारभ्य पुरोक्तेषु वासं
निद्राऽकरोत्सुखम् ॥ पापात्मनामतो निद्रा बाधते पुण्यकर्मसु ७७ तदारभ्य सेवकेषु नरेष्वप्यत्र-

१ चन्द्रेति इति पाठः । २ कोऽन्यस्वर्दर्शनात् इति पाठः ।

नीतले ॥ निद्राग्रस्तेषु पुण्यात्मा सहस्रेष्वपि कश्चन ७८ शुश्राव तत्कीर्तनादि चकार पूजनादिकम् ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ ॥ अथान्यां संप्रवक्ष्यामि कथां सीतायशस्करीम् ७९ कुंभकर्णस्य पुत्रस्य निकुंभस्य च गुर्विणी ॥ प्रसूत्यर्थं पितुर्गेहं गता द्वीपांतरं प्रिया ८० रावणादिवधे जाते तस्यां जातस्तु पौंड्रकः ॥ मायापुर्यां शतशिराः शतद्वयकरः पुरा ८१ श्रोणानदीतटे चासीद्रावणः क्षीरसागरे ॥ सहायात्पौण्ड्रकस्तस्योद्वेजयित्वा विभीषणम् ८२ शताननेन वै सार्धं लंकाराज्यं चकार सः ॥ ततो विभीषणो रामं गत्वा सर्वं न्यवेदयत् ८३ सीताविभीषणाभ्यां वै रामो लंकां ययौ द्रुतम् ॥ निहत्य रावणं सीता युद्धे रामे जितेऽथ तम् ८४ विभीषणाय तां लंकां हत्वा तं पौंड्रकं ददौ ॥ अथैकदा सभासंस्थं राघवं स विभीषणः ८५ ययौ विषण्णः सचिवैश्चतुर्भिः ससुतः स्त्रिया ॥ नत्वा रामं साश्रुनेत्रश्चोच्छ्वसन् कंपिताधरः ८६ उवाच सकलं वृत्तं लंकायाः प्रस्खलद्गिरा ॥ राम राजीवपत्राक्ष त्राहि मां शरणागतम् ८७ मूलर्क्षे कुंभकर्णेन जातः पुत्रः पुरा वने ॥ दूतैस्त्यक्तो वृक्षमूले बालकस्तत्र वर्धितः ८८ मक्षिकाभिः स्ववमनजलस्य बिंदुभिर्मुहुः ॥ सोऽधुना तरुणः श्रुत्वा त्वत्कृतं स्वकुलक्षयम् ८९ तपसा तोष्य ब्रह्माणं तद्वरेणातिगर्वितः ॥ पातालस्थै राक्षसैश्च लंकायां समुपागतः ९० मया तेन तु षण्मासं कृतं युद्धं महत्तमम् ॥ मां जित्वा स पुरीं यातस्तदाहं सचिवैः स्त्रिया ९१ स पुत्रो गुप्तमार्गेण भूमिजेन पलायितः ॥ शनैर्विवरमार्गेण लंकाया योजनोपरि ९२ रात्रौ बहिर्विनिर्गत्य विवरात्त्वां समागतः ॥ मूलर्क्षे यस्समुत्पन्नस्तरुमूले विवर्धितः ९३ मूलकासुरनाम्नातः परां ख्यातिं गतोऽधुना ॥ संगरे तेन मामुक्तमादौ त्वां तु विभीषणम् ९४ हत्वा लंकापुरीं प्राप्य ततो गच्छामि राघवम् ॥ मत्पिता निहतो येन निहतं सकलं कुलम् ९५ तं रामं संगरे हत्वाऽनृण्यं गच्छाम्यहं पितुः ॥ आगमिष्यति सोऽत्रापि त्वां योद्धुं रघुनंदन ९६ इदानीं यद्धितं चाग्रे तत्कुरुष्व रघूत्तम ॥ तत्तस्य सकलं वृत्तं श्रुत्वा रामोऽतिविस्मितः ९७ लक्ष्मणं प्राह वेगेन पार्थिवान् जगतीतले ॥ स्वस्वराज्यस्थितान्सर्वान्दूतैराकारयाऽधुना ९८ तथेति रामवचनाद्दूतानाज्ञापयत्तदा ॥ लक्ष्मणस्तेऽपि वेगेन गत्वा दूताः समागताः ९९ प्रोचुः सभायां श्रीरामं नृपाणां वचनानि ते ॥ केचिन्नृपाः पालयंति तवाज्ञां रघुनन्दन १०० केचिन्न पालयंत्याज्ञां तव तत्कारणं शृणु ॥ चंपिकायाः सुमत्याश्च स्वयंवरसमुद्भवम् १०१ दुःखं हृदयसंस्थं यत्तदद्यापि गतं नहि ॥ यूपकेतुशराघातभिन्नमर्मस्थलाः पुनः १०२ स्मृत्वा मदनसुंदर्या दुःखं कांत्युद्भवं नृपाः । आज्ञां न पालयंत्यद्य तव राघव सत्प्रभो १०३ पालितायैस्तवाज्ञाते सुग्रीवाद्या नृपोत्तमाः ॥ स्वस्वकोटिबलैर्युक्ताः समायाताः सहस्रशः १०४ तद्दूतवचनं श्रुत्वा रामो राजीवलोचनः ॥ प्राह मद्बाणघातांस्ते स्पृहयंति नृपाधमाः १०५ आदौ हत्वा कौंभकर्णिं तान्गच्छामि ततस्त्वहम् ॥ इत्युक्त्वा सुदिने रामः सेनया बंधुभिर्जवात् ६ मूलकासुरघातार्थमादौ पुर्या बहिर्ययौ ॥ किंचित्सैन्ययुतं पुर्यां यूपकेतुं न्यवेशयत् १०७ कुशाद्याः सप्त बालास्ते रामेण सह निर्ययुः ॥ विमाने सकलां सेनां स्थापयामास राघवः ८ तावत्ते पार्थिवाः सर्वे नानावाहनसंस्थिताः ॥ वेष्टिताः स्वस्वसैन्यैश्च नत्वा रामं पुरःस्थिताः ९ तान् रामः स्थापयामास विमाने सैन्यसंयुतान् ॥ अष्टादशपद्मामितैः कपिभिः कपिराड्[1] ययौ १० आरुरोह विमानाढ्यं कपिभी राघवाज्ञया ॥ ततस्सीतां विना रामः स्वयं स्थित्वा तु पुष्पके ११ पश्यन्नानाविधान् देशान्ययौ लंकां विहायसा ॥ यात्रा-

---

१ सुग्रीवः ।

काले यथा यानरचनासीत्तथा पुनः १२ ततो रामं समायातं श्रुत्वा स मूलकासुरः ॥ ययौ लंका-
वहिर्योद्धुं राघवेण वलीयसा १३ दशकोटिमितां सेनां विभ्रन् कवरंदर्पितः ॥ ततस्ते राक्षसाः
पद्भिर्निहन्युः प्लवगान् मुहुः १४ वानरा राक्षसांश्चाऽपि ते निहन्युर्द्रुपन्नगैः ॥ एवं वभूव तद्युद्धं तुमुलं
दिनसप्तकम् १५ तत्र ये ये मृता युद्धे वानरास्तान्स मारुतिः ॥ द्रोणाचलं समानीय जीवयामास
पूर्ववत् १६ ततः सा राक्षसी सेना चतुर्थांशावशेषिता ॥ तान्नष्टान् राक्षसेंद्रः स दृष्ट्वा क्रोधयुत-
स्तदा १७ मंत्रिणश्चोदयामास तथा सेनापतीन् वलैः ॥ तानागतान् रणभुवं रामवीराः सहस्रशः
१८ शतघ्नीभिर्हस्तयंत्रैर्भिंदिपालभुशुंडिभिः ॥ परिघैः पट्टिशैः शूलैः कुंतैः खड्गैर्विमर्दयन् १९ तेऽपि
तालैस्तमालैश्च हिंतालैश्च द्रुपन्नगैः ॥ शालैः शिलाभिः श्रीरामवीरान् संमर्दयन् रणे २० पुनर्युद्धं महच्चा-
सीत्तुमुलं रोमहर्षणं ॥ ततस्तान् मंत्रिणः सर्वांस्तथा सेनापतीनपि २१ रामवीराः क्षणेनैव चक्रुः
संयमिनीगतान् ॥ तान् सर्वान्निहतान् श्रुत्वा क्रोधेन मूलकासुरः २२ स्वयं दिव्यरथे स्थित्वा किंचित्सैन्य-
युतो ययौ ॥ तमागतं नृपा दृष्ट्वा ययुर्योद्धुं सहस्रशः २३ ववर्षुः शरजालैश्च चक्रुर्दुन्दुभिनिःस्वनान् ॥
तान्सर्वान् राक्षसेन्द्रः स चकार भुवि मूर्छितान् २४ तान् मूर्छितान्नृपान् दृष्ट्वा योद्धुं तेन पुनर्ययुः ॥
सुमंत्राद्या मंत्रिणश्च राघवस्याज्ञया वलैः २५ तान्सर्वान्मूर्छितान् वाणैश्चकार मूलकासुरः ॥ मूर्छि-
तान्मंत्रिणो दृष्ट्वा कुशाद्या वालका ययुः २६ ततो वभूव तुमुलं युद्धं तल्लोमहर्षणम् ॥ ततः कुशः
स्ववाणौघैर्लंकायां मूलकासुरम् २७ प्रक्षिपद्भट्टमध्ये स पपात पुनरुत्थितः ॥ ततोऽभिचारिकं
होमं रथशस्त्रार्थमुत्तमम् २८ कर्तुं विवेश स गुहां वध्वा द्वाराण्यनेकशः ॥ ततो विभीषणः प्राह
होमधूमं निरीक्ष्य च २९ राघवं कल्पवृक्षाऽधः संस्थितं वंधुवेष्टितम् ॥ होमं करोत्ययं दुष्टः प्रेषयस्व
कपीन्पुनः १३० होमे समाप्तेऽजेयः स भविष्यति महासुरः ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा ययौ रामं सुरै-
र्युतः ३१ नत्वा तं राघवश्चाऽपि पूजयामास सादरम् ॥ तदाह राघवं ब्रह्मा वरस्त्वस्मै मयाऽर्पितः
३२ यदा वीरान्न मे मृत्युर्भवत्विति पुरा मम ॥ अनेन याचितं राम तैर्पोतेंऽगीकृतं मया ३३
अतोऽस्य पुरुषान्मृत्युर्न भविष्यति राघव ॥ स्त्रीहस्तान्मरणं चास्य विद्धि त्वं रघुनन्दन ३४ अन्यत्
किंचित् प्रवक्ष्यामि कारणं मरणेऽस्य हि ॥ एकदा शोकयुक्तेन पुरानेन द्विजाग्रतः ३५ सीताचंडी-
निमित्तेन जातो मेऽद्य कुलक्षयः ॥ इति यन्निष्ठुरं वाक्यमुक्तं तन्मुनिभिः श्रुतम् ३६ तेष्वेकस्तं मुनिः
क्रोधाद्ददौ शापं हि राक्षसम् ॥ या चंडीति त्वयोक्ता साऽद्यैव त्वां मारयिष्यति ३७ तन्मुनेर्वचनं
श्रुत्वा तं जघान स राक्षसः ॥ तद्भीत्या मुनयः सर्वे तूष्णीं भूताः स्थिताः पुरा ३८ तस्मात्तन्मु-
निवाक्येन ममापि वरदानतः ॥ सीताहस्तान्मृतिश्चाऽस्य भविष्यति न संशयः ३९ अतः सीतां समानीय
तयैनं जहि राक्षसम् ॥ इत्युक्त्वा राममामंत्र्य ययौ वेधा निजं पदम् १४० रामोऽपि ब्रह्मवचनं
श्रुत्वा प्राह विभीषणम् ॥ मूलकासुरहोमाय न कार्यं विघ्नमत्र हि ४१ सीतायामत्र यातायां विघ्नं
कार्यं प्लवंगमैः ॥ इत्युक्त्वा गरुडं प्राह रामः पुष्पकसंस्थितः ४२ अयोध्यां गच्छ शीघ्रं त्वं वायुपु-
त्रेण मद्गिरा ॥ तामत्रानय वैदेहीं स्वपृष्ठे तां निवेश्य च ४३ समंततस्तां दुष्टेभ्यः पथि रक्षतु मारुतिः॥
तथेति रामवचनमुररीकृत्य सादरम् ॥ तावुभौ राघवं नत्वाऽयोध्यां शीघ्रं प्रजग्मतुः ४४ ॥ इति
श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्द्धे शतनारीवरप्रदानं
मूलकासुराख्यानं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

---

१ ब्रह्मदेववरदर्पितः । २ यमलोकगतान् । ३ तवांते इतिपाठः ।

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ भूमिसुताऽयोध्यापुर्यां सा हृदि राघवम् ॥ स्मरंत्यासीत्तद्विरहाद्व्याकुलाऽनाप शं क्षणम् १ प्रासादे सा कदा तस्थौ कदा प्रासादमूर्धनि ॥ कदा द्राक्षामंडपाधः कदा संन्यस्तभूषणा २ वारस्त्रीणां कदा नृत्यं ददर्श जनकात्मजा ॥ कदा जयार्थं रामस्य कार्तवीर्यं प्रपूजयत् ३ कदाऽकरोच्च तुलसीशिवाश्वत्थान् प्रदक्षिणाः ॥ मन्युसूक्तानि विप्रैश्च पाठयामास जानकी ४ गोमयेनांजनेयं सा कुड्यां कृत्वार्च्य जानकी ॥ अकरोत्प्रत्यहं पुच्छवृद्धिं स्वांगुलिमात्रतः ५ शतरुद्रीयसूक्तस्य जयार्थं राघवस्य सा ॥ पाठानकारयद्विप्रैस्तथा दुर्गां प्रपूजयत् ६ गणेशं मारुतिं शंभुं सदैतान् जलवर्तिनः ॥ चकार बध्वा द्वाराणि गवाक्षैः सेचयज्जलम् ७ कार्तवीर्यस्य यंत्राणि स्थापयामास जानकी ॥ मंचके राघवेंद्रस्य पूजयामास सर्वदा ८ कदा सखीमध्यगा सा त्यक्तालंकारमण्डना ॥ जलयंत्रांतिके निद्रां नापतद्विरहाग्निना ९ कदा निरीक्ष्य प्रासादे काकमाह विदेहजा ॥ यदि शीघ्रं राघवस्य दर्शनं मे भविष्यति १० तर्हि त्वं गच्छ वेगेन नो चेदत्र स्थिरो भव ॥ तत्सीतावचनं श्रुत्वा काकस्तूड्डीय वेगतः ११ तेन किंचित्समाश्वस्ता पवनं प्राह जानकी ॥ स्पृष्ट्वा त्वं राघवांगानि मां स्पर्शं कर्तुमर्हसि १२ कदा चंद्रं निशि प्राह त्वं स्पृष्ट्वा शीतलैः करैः ॥ श्रीरामं मां स्पृशस्वाऽद्य स्वकरैः सुखकारकैः १३ शुक्लपक्षे द्वितीयायां सीताऽलंकारमण्डिता ॥ स्नात्वा प्रासादशिखरात्सखीभिः परिवेष्टिता १४ अपश्यच्छशिनं हर्षादेनं रामोऽद्य पश्यति ॥ अंतरेणाऽद्य रामस्य संयोगो मां भवेदिति १५ रामे गते कदा सीता हरिद्राकज्जलादिकैः ॥ नात्मानं भूषयामास ह्यत्रिपत्न्यर्पितं विना १६ चंदनपुष्पमालाश्च पुष्पशय्यां विदेहजा ॥ नांगीचकार श्रीरामविरहानलपीडिता १७ शकुनान् सा ददर्शाथ श्रीरामदर्शनेच्छया ॥ तुष्टाऽभूच्छकुनैः श्रुत्वा शीघ्रं रामसमागमः १८ भवेदिति सखीयुक्ता ददौ सर्वान्सुशर्कराः ॥ कदा परगृहं सीता न ययौ राघवं विना १९ नैका तस्थौ क्वाऽपि सीता स्वाभ्यंगोद्वर्त्तनं जहौ ॥ न मिष्टान्नं न तांबूलं न गीतं केशबंधनम् २० अंगीचकार श्रीरामविरहानलदीपिता ॥ संभाषणं सा नाऽन्येन पुरुषेणाऽकरोत्कदा २१ नाऽकरोत्सस्मितं वक्रं नोर्ध्वास्यान्यं ददर्श सा ॥ अन्याक्षिगोचरा नाभून्न संतुष्टाभवत्कदा २२ पर्यंके शयनं सीता नाकरोद्राघवं विना ॥ मुकुरे न ददर्शेत्थं मुखं विरहपाण्डुरम् २३ न दधौ वसनं चित्रं न चित्रां कंचुकीं दधौ ॥ न तस्थौ द्वारदेशे सा देहल्यंगणभूमिषु २४ न ययौ शरयूं स्नातुं ययौ नोपवनं वनम् ॥ आरामं न ययौ सीता न तथा पुष्पवाटिकाम् २५ न चकार स्वतो दूरं मांगल्यानि विदेहजा ॥ वस्तूनि द्विजपत्नीस्तैस्तोषयामास जानकी २६ नियमानकरोन्नाना देवीनां च पृथक् पृथक् ॥ नियमैश्च व्रतैस्तस्थौ स्वयं नित्यं विदेहजा २७ वटकानां महामालामर्पयामि हनूमते ॥ मोदकान् गणराजाय दास्यामि पूरणान्वितान् २८ सिद्धान्नेनाऽपि नैवेद्यं ते दास्यामि गणाधिप ॥ दुर्गे त्वां बलिदानं च करिष्यामि प्रसीद मे २९ चण्डिके त्वां प्रदास्यामि रक्तं जिह्वोद्भवं त्वहम् ॥ सुष्ठ्वन्नं माषसंयुक्तं बलिदीपसमन्वितम् ३० शीघ्रं रामो जयं प्राप्य शिशुभिर्यातु वै पुरीम् ॥ मंदवारे करिष्यामि पंच चोपोपणान्यहम् ३१ नोपभोक्ष्यामि मधुरं नोपभोक्ष्याम्यहं घृतम् ॥ मासमेकं करिष्यामि व्रतान्येवं सविस्तरात् ३२ कृष्णपक्षे तृतीयायां चतुर्थ्यां वा महेश्वरि ॥ किंचित् किंचिन्मासि मासि तिलवृद्धिं विधाय च ३३ गुडेनाहं तिलान्भोक्ष्ये यावच्छ्रीरामदर्शनम् ॥ भविष्यति कुशाद्यैश्च लक्ष्मणाद्यैश्च

---

१ व्याकुलाश्रुकलाक्षिणी इति पाठः ।

बंधुभिः ३४ ।। सत्वरं नवरात्रं च सखीभिश्च करोम्यहम् ।। एकस्मिन्नेव दिवसे नवभिः प्रभुदर्शने ३५ रविवारे करिष्यामि रवेऽहं पूजनं तत्र ।। इत्थं दिने दिने सीता नियमानकरोत्तदा ३६ ब्राह्मणैरर्घ्यदानं च कारयामास जानकी ।। न सा सुष्वाप रात्रौ तु दिवा वा वरवर्णिनी ३७ एवं दिने दिने सीता श्रीरामविरहातुरा ।। न शमाप क्वापि देशे श्रीरामार्पितमानसा ३८ एवं ता ऊर्मिलाद्याश्च चंपिकाश्चाऽपि वै स्त्रियः ।। स्वस्वस्वामिवियोगाग्निज्वलिता व्याकुलाः क्षणम् ३९ न सुखं क्वापि वै प्रापुः स्वकांतार्पितमानसाः ।। सर्वास्ता लुलुठुर्नार्यो मणिभूमौ मृगीदृशः ४० काचिन्नर्तयति क्रीडामयूरं न मुदा तदा ।। शुकं न पाठयत्यन्या पंजरस्थं कुतूहलात् ४१ लालयेन्नकुलं नान्या नालापयति सारिकम् ।। अपराऽतीव संतप्ता नैव खेलति सारसैः ४२ भेजिरे न विलासं ता रेमिरे नैव मंदिरे ।। सखीभिरूचिरे नाऽलं वीणावाद्यं न शुश्रुवुः ४३ कल्पद्रुमप्रसूतं यद्रसवत्तत्सुधोपमम् ।। मंदारकुसुमामोदं न पपुर्मधुरं मधु ४४ योगिन्य इव ताः मुग्धा नासाग्रन्यस्तलोचनाः ।। अलक्ष्यध्यानसंधानाः स्वनाथार्पितमानसाः ४५ चंद्रकांतमणिच्छन्ने स्रवद्वारिकणद्रवे ।। क्षणं वातायने स्थित्वा जलयंत्रेक्षणं क्वचित् ४६ रचयंति क्षणं शय्यां दीर्घिकां भोजिनीदलैः ।। वीज्यमानाः सखीभिस्ताः शीतलैः कदलीदलैः ४७ इत्थं युगसमां रात्रिं दिनं ता मेनिरे सदा ।। कथंचिद्धारणां कृत्वा विह्वलाः सज्वराः स्थिताः ४८ एतस्मिन्नंतरे सीता नियमैश्च व्रतादिभिः ।। समानीता वांजनेयगरुडावीयतुः पुरीम् ४९ प्रस्फुरच्च भुजो वामः सीताया नयनं तथा ।। सुचिन्हं मन्यमाना सा किंचित्तुष्टाऽभवत्तदा ५० अथ तौ कंपनोद्भूतगरुडौ सदसि स्थितम् ।। अयोध्यायां यूपकेतुं वृत्तं कथयतो जवात् ५१ तच्छ्रुत्वा यूपकेतुः स वृत्तं सीतां न्यवेदयत् ।। सा तु तुष्टमनाः सीता तस्मिन्नेव दिने शुभे ५२ रामवाक्यादारुरोह गरुडं वेगवत्तरम् ।। अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य ऋत्विग्भिश्च पुरोधसा ५३ पतिं विनाऽग्निना नारी सीमामुल्लंघ्य न व्रजेत् ।। स दोषोऽत्र न विज्ञेयः सीतोद्योगे विहायसा ५४ भये प्राप्ते प्रवासोऽपि स्त्रीणामुक्तोऽग्निभिः सह ।। पतिना रहितानां च न दोषः कथ्यतेऽत्र हि ५५ भूमिगैर्ब्राह्मणाद्यैश्च न देवचरितं चरेत् ।। ततः स रक्षयामास मारुतिस्तां समंततः ५६ पश्यंती विविधान् देशान् सीता लंकां ययौ मुदा ।। ददर्श कल्पवृक्षाधः पुष्पकस्थं रघूत्तमम् ५७ ननाम शिरसा भक्त्या साऽवरुह्य खगाधिपात् ।। तां दृष्ट्वा राघवः प्राह सीते तेऽद्य मुखं कथम् ५८ विवर्णमंगयष्टिस्ते कृशाऽद्य परिलक्ष्यते ।। तद्रामवचनं श्रुत्वा जानकी सस्मितानना ५९ विलज्जंती विनोदेन राघवं प्राह सादरम् ।। स्वामिंस्त्वद्विरहादेतत्सर्वं त्वं विद्धि राघव ६० न निद्रामि न जागर्मि नाश्नामि न पिवाम्यहम् ।। ध्यायाम्यहं केवलं त्वां योगिनीव वियोगिनी ६१ निद्रादरिद्रनयना स्वप्नेऽपि न तवाननम् ।। आनंदि सर्वथा यन्मे मंदभाग्या विलोकये ६२ त्वदाननप्रतिनिधिर्विधुर्विधुरया मया ।। उदितोऽपि न चालोकितापं वै त्यक्तुकामया ६३ त्वदालापसमालापं कलयन् किल काकलीं ।। कोकिलोऽपि मया कर्णिनालकाकीर्णकर्णया ६४ त्वदंगसंगमधुरो धवधूपितया मया ।। नानिलोऽपि मयालिंगि क्वचिद्विश्रांतया भृशम् ६५ नाना यमाश्च नियमा जयार्थं तव राघव ।। कर्तव्या मम नैवाऽभूत्सुखं त्वद्विरहाग्निना ६६ ततो विहस्य श्रीरामस्तामालिंग्य पुनःपुनः ।। कराभ्यां तत्स्तनौ स्पृष्ट्वा पपौ विंबाधरामृतम् ६७ अथापरदिने रामः स्नात्वा

१ प्रस्फुरद्भ्रूर्भुजो वाम इति पाठः । २ न स्नायीति पाठः ।

स्नातां विदेहजाम् ।। अस्त्रविद्यां शस्त्रविद्यामस्त्राह्वानविसर्जने ६८ शिक्षयामास सकलां धनुर्विद्यां सविस्तराम् ।। रामाज्ञया लक्ष्मणोऽपि रथं सिद्धं चकार सः ६९ दारुकः सारथिर्यस्मिन् शस्त्राण्यस्त्राण्यनेकशः।। गदापद्मं तु यत्राऽस्ति यत्राऽस्ति गरुडो ध्वजे ७० यस्मिन् शैब्यश्च सुग्रीवस्तथा चैव-बलाहकः ।। मेघपुष्पश्च चत्वारो वायुगास्तुरगोत्तमाः ७१ यत्र च्छत्रं वरं दिव्यं हेमदण्डं विराजते ।। यस्मिन् शुक्ले चामरे द्वे यस्मिन्कीलादिरुक्मजम् ७२ तं रथं राघवो दृष्ट्वा जानकीं वाक्यमब्रवीत् ।। सीते स्थित्वा स्यंदनेऽस्मिन् जहि त्वं मूलकासुरम् ७३ तथेति रामवाक्यात्स्वच्छायां सीता प्रचोदयत् ।। तामसी साऽपि तं नत्वा परिक्रम्य पुनः पुनः ७४ आरुरोह रथं वेगात् घोरा घर्घरनिःस्वना ।। एतस्मिन्नंतरे राम प्रेरिता वानरोत्तमाः ७५ लंकां गत्वा पूर्ववच्च हवनात्तं प्रचालयन् ।। ततस्ते वानरास्सर्वे ययुः श्रीराघवं पुनः ७६ ययौ स्थित्वा रथे योद्धुं क्रोधेन मूलकासुरः ।। मार्गे भुवि पपाताऽस्य मुकुटः स्खलितो भुवि ७७ अनिर्वर्त्यासुरो गर्वाद्ययौ रणभुवं जवात् ।। सीताच्छायाऽपि सैन्येन ययौ सा लक्ष्मणादिभिः ७८ ।। ।। इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्धे सीताविरहो नाम पंचमः सर्गः ।। ५ ।।

।। श्रीरामदास उवाच ।। अथ छाया टणत्कृत्य शार्ङ्गं तच्च महद्धनुः ।। ययौ रणभुवं वेगात्तां ददर्शाऽसुरोऽपि सः १ करालदंष्ट्रानयनां विद्युत्पिंगशिरोरुहाम् ।। तालजंघां शूर्पपादां दरिवक्त्रां घनप्रभाम् २ लोमशां प्रललज्जिव्हां विदीर्णास्यां महच्छिराम् ।। तां दृष्ट्वा कौंभकर्णिः स भीतः प्राह स्खलद्गिरा ३ का त्वं समागतास्यत्र किमर्थं योद्धुमिच्छसि ।। मम सर्वं वदस्व त्वं मदग्रे मा स्थिरा भव ४ यदि जीवितुमिच्छास्ति न मे स्त्रीष्वस्ति पौरुषम् ।। अथ सा रामसीताभ्यां विमानान्मुहुरीक्षिता ५ तमुवाच तदा छाया गिरा नर्दयती गिरीन् ।। मूलकासुरतां सीतां चंडां मां विद्धि चंडिकाम् ६ यन्निमित्तात्कुलं नष्टं तव लंका प्रधर्षिता।। मत्पक्षपातिनं विप्रं पूर्वं त्वं हतवानसि ७ तस्यानृण्यं गमिष्यामि त्वां हत्वाद्य रणाजिरे ।। इत्युक्त्वा चापमानम्य पंचबाणैर्जघान तम् ८ ततः सोऽपि धनुर्धृत्वा छायां बाणान्मुमोच ह ।। तद्युद्धं पार्थिवाद्यास्ते जीविता ये हनूमता ९ ददृशुर्वानराः सर्वे पुष्पकाट्टालसंस्थिताः ।। सीतया रघुवीरस्तु कल्पवृक्षतले स्थितः १० रुक्ममाणिक्यपर्यंके दासीभिः परिवीजितः ।। उपबर्हणपृष्ठः स धृताधोंकोपबर्हणः ११ युद्धं ददर्श तच्छाया मूलकासुरयोर्महत् ।। मूलकासुरसंत्यक्तान् बाणांश्छायासमागतान् १२ छित्त्वा स्वबाणजालैस्तान् पुनर्बाणान् मुमोच सा ।। चतुर्भिस्तुरगान् हत्वा मुकुटं कवचं धनुः १३ सा विभेद त्रिभिर्बाणैस्तदा पद्भ्यां महासुरः ।। गत्वाऽन्यं रथमारुह्य छायां योद्धुं पुनर्ययौ १४ ततश्छायां मुमोचाऽसौ वन्ह्यस्त्रं मूलकासुरः ।। छाया मुमोच मेघास्त्रं तद्वन्ह्यस्त्रं न्यवर्तयत् १५ पर्वतास्त्रं कौंभकर्णिस्ततच्छायां मुमोच सः ।। न्यवारयत्तच्छाया सा पवनास्त्रेण पार्वतम् १६ पुनर्मुमोच वेगेन सर्पास्त्रं मूलकासुरः ।। गारुडास्त्रेण तच्छाया चकार विफलं क्षणात् १७ एवं तत्तुमुलं युद्धं बभूव दिनसप्तकम् ।। तदा छाया महारौद्रा चंडिकास्त्रेण तं रिपुम् १८ हंतुकामा महास्त्रं तन्मुमोच मूलकासुरम् ।। तदा चचाल जगती मर्यादामब्धयस्तदा १९ लंघयामासु रजसा व्याप्ताश्चासंस्तदा दिशः ।। चंडिकास्त्रं तु चिच्छेद मूलकासुरसच्छिरः २० पपात कायो लंकायां राजद्वारि महच्छिरः ।। हाहाकारो महानासील्लंकायां रक्षसां तदा २१ निनेदुर्देववाद्यानि देवाश्चाकाशसंस्थिताः ।। ववर्षुः कुसुमैश्छायां रामं सीतां मुहुर्मुहुः २२ ततो निर्वर्त्य सा छाया ययौ सीतांतिकं पुनः ।। नत्वा रामं च सीतां च सीतादेहे

लयं ययौ २३ तदा निनेदुर्वाद्यानि ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ तुष्टुवुर्मागधाद्याश्च जगुर्गीतं नटादयः२४
ततः सुरगणैः सर्वैर्वेधाः श्रीराघवं ययौ ॥ नत्वा रामं च सीतां च तुष्टाव जानकीं मुदा २५ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ जनकजात्मजे राघवप्रिये कनकभासुरे भक्तपालके ॥ दशरथात्मजप्राणवल्लभे तव
पदांबुजालिः शिरोऽस्तु मे २६ मूलकासुरप्राणघातके रामरक्षिते रामसेविते ॥ राममोहिनि स्यंदन-
स्थिते त्वत्पदांबुजालिः शिरोऽस्तु मे २७ राममंचकाधिष्ठिते रमे रामवीजिते रामलालिते ॥ रामसं-
स्तुते रामरंजिते त्वत्पदांबुजालिः शिरोऽस्तु मे २८ लोकपावनि श्रीरजे वरे भूमिकन्यके लोक-
पालिके ॥ पद्मलोचने क्ष्मात्मजे परे त्वत्पदांबुजालिः शिरोऽस्तु मे २९ कंजलोचने नागगामिनि
स्वीयसत्सुखे रम्यरूपिणि ॥ रुक्मभूषिते मौक्तिकांकिते त्वत्पदांबुजालिः शिरोऽस्तु मे ३० जलरु-
हानने चित्रवासिनि त्ववसि सर्वदा स्वीयसेवकान् ॥ मुनिरिपून् सदा दुःखदायके त्वत्पदांबुजालिः
शिरोऽस्तु मे ३१ त्वन्मुखेक्षणाद्रक्षसां पतिः प्राप संक्षयं रामसत्प्रिये ॥ त्वदृगीक्षणाल्लज्जिता मृगी
त्वत्पदांबुजालिः शिरोऽस्तु मे ३२ कुशलवांबिके जलरुहानने जलरुहेक्षणे पापदाहके ॥ मधुरसुस्वने
नूपुरस्वने त्वत्पदांबुजालिः शिरोऽस्तु मे ३३ घ्राणमुत्तमं ते स्मितानने तेऽधरः शुभो बिंबसन्निभः॥
अद्य वै त्वया मूलकासुरो मारितो रणे तारिता वयम् ३४ ॥ ॥श्रीरामदास उवाच ॥ ब्रह्मणेरितं[1] न-
वकमुत्तमं भास्करोदये पठति यः पुमान् ॥ सर्ववांछितं लभति सोऽत्र नाप्नुयात्सुखं रामसन्निधिम् ३५
इति स्तुत्वामरैर्ब्रह्मा वस्त्रालंकारमण्डनैः॥ सीतारामं च संपूज्य राघवेणाऽपि पूजितः३६प्रययौ राममामंत्र्य
सत्यलोकं मनोरमम् ॥ ततो विभीषणः प्राह लंकायां न त्वया पुरा ३७ समागतमिदानीं त्वं मां कृतार्थं
कुरु प्रभो ॥ तथेति प्रतिनंद्याऽस्य तद्वाक्यं रघुनन्दनः ३८ विमानेन ययो लंकां मध्ये मित्रगृहं
प्रति ॥ ततो विभीषणं राज्ये लंकायां त्वभिषेचयन् ॥ ३९ तदा महोत्सवश्चासील्लंकायां परमा-
द्भुतः ॥ ततो विभीषणो रामं सीतां ताँल्लक्ष्मणादिकान् ४० वस्त्रैराभरणै रत्नैः पूजयामास साद-
रम् ॥ अर्पयामास सर्वस्वं स्वीयं रामाय राक्षसः ४१ तदा कपिलवाराहमूर्तिं रावणपूजिताम् ॥
रामस्तां रोचयामास सोऽपि रामाय तां ददौ ४२ मनसा कपिलेनैव पुरा मूर्तिर्विनिर्मिता ॥ चिर-
काले तमाराध्य लब्धा मघवता तु या ४३ तं जित्वा रावणेनैव समानीता निजां पुरीम् ॥ यां
सदा पूजयामास लंकायां रावणश्चिरम् ४४ विभीषणेन सा दत्ता राघवाय दृषण्मयी ॥ तां मूर्तिं
स्थापयामास विमाने रघुनन्दनः ४५ ततः सीताऽथ रामेण देवैर्वीलकैर्मुदा ॥ अशोकवनिकां
गत्वा शिंशिपावृक्षमुत्तमम् ४६ दर्शयामास रामाय यत्र पूर्वं स्थिता स्वयम् ॥ ततो वामकरेणैव
रामस्य हि कनिष्ठिकाम् ४७ धृत्वा दक्षिणहस्तस्य सीता बभ्राम तद्वनम् ॥ स्नानासनादिकं पूर्वं
यत्र यत्र कृतं वने ४८ रामं नीत्वा तत्र तत्र दर्शयामास जानकी ॥ ततस्तां त्रिजटा
सीता वस्त्रैराभरणादिभिः ४९ कृत्वाऽतितुष्टां रामाग्रे सरमां वाक्यमब्रवीत् ॥ अनया रक्षिता
पूर्वं राक्षसीग्रहभीतितः ५० मत्तुल्या माननीयेयं सर्वदा सरमे त्वया ॥ इत्युक्त्वा
सरमाहस्ते त्रिजटाकरमर्पयत् ५१ ततो वासस्थलं सीता ययौ रामेण सा शनैः ॥ एवं निकुंभि-
लादीनि दृष्ट्वा नानास्थलानि हि ५२ पुष्पकस्थो ययौ रामो विभीषणसमन्वितः ॥ विभीषणस्य
सचिवं लंकायां संन्यवेशयत् ५३ ततो रामो विमानेन ययौ शीघ्रं विहायसा ॥ विभीषणस्य रक्षार्थं
तस्यैवानुमतेन च ५४ रामः करे धनुर्धृत्वा लंकायाः परितस्तदा ॥ प्रदक्षिणोपमं वेगाद्भ्रामयामास

१ लवनमुत्तमिति पाठः ।

सादरं ५५ ततो विभीषणं प्राह वचनं रघुनंदनः ॥ राक्षसेंद्र मया चापं रक्षार्थं भ्रामितं तव ५६ मच्चापरेखाप्यन्येषां दुःखोत्तीर्या भविष्यति ॥ अमुं बाणं मया दत्तं त्वं गृहाण विभीषण ५७ मम नाम्नांकितं तीक्ष्णं तव प्राणस्य रक्षकम् ॥ चापरेखाबाणहस्तं नेयं त्वां धर्षयिष्यति ५८ मद्बाण-हस्तं त्वां कश्चिन्न रिपुर्धर्षयिष्यति ॥ इत्युक्त्वा तं ददौ बाणं विभीषणकरे प्रभुः ५९ प्रणनाम मुदा रामं बाणहस्तो विभीषणः ॥ ततो रामो विमानेन पश्यन् देशान् मनोरमान् ६० पूजितो दानमा-नैश्च नृपैः स्वनगरीं ययौ ॥ तदा निनेदुर्वाद्यानि ननृतुश्चाप्सरोगणाः ६१ प्रत्युज्जगाम श्रीरामं यूपकेतुः स नागरः ॥ प्रासादशिखरारूढाः पौरनार्यः सहस्रशः ६२ सीतां रामं निरीक्ष्याऽथ ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ ततो विवेश श्रीरामः सभार्यां पार्थिवैः सह ६३ विवेश स्वीयगेहं सा जानकी तुष्टमानसा ॥ गेहे कपिलवाराहमूर्तिं रामो न्यवेशयत् ६४ एकदा राघवस्तुष्टः शत्रुघ्नाय हितां ददौ ॥ सीताऽपि सा पुरा यान्यान्यमांश्च नियमादिकान् ६५ संकल्पयामास सर्वांस्तांश्चकार यथाविधि ॥ उद्याप-नान्यनेकानि सर्वेषां साऽकरोन्मुदा ६६ एकदा मुनयः सर्वे यमुनातीरवासिनः ॥ आजग्मू राघवं द्रष्टुं भयाल्लवणरक्षसः ६७ कृत्वाग्रे तु मुनिश्रेष्ठं भार्गवं च्यवनं द्विजाः ॥ असंख्याताः सशिष्यास्ते रामादभयकांक्षिणः ६८ तान् पूजयित्वा परया भक्त्या रघुकुलोद्वहः ॥ उवाच मधुरं वाक्यं हर्ष-यन् मुनिमंडलम् ६९ करवाणि मुनिश्रेष्ठाः किमागमनकारणम् ॥ धन्योऽस्मि यदि यूयं मां प्रीत्या द्रष्टुमिहागताः ७० सुदुष्करं वा यत्कार्यं भवतां तत्करोम्यहम् ॥ आज्ञापयंतु मां भृत्यं ब्राह्मणा दैवतं हि मे ७१ तच्छ्रुत्वा सहसा हृष्टश्च्यवनो वाक्यमब्रवीत् ॥ मधुनामा महादैत्यः पुरा राम कृते युगे ७२ आसीदतीव धर्मात्मा देवब्राह्मणपूजकः ॥ तस्य तुष्टो महादेवो ददौ शूलमनुत्तमम् ७३ तं प्राहानेन यं हंसि स तु भस्मी भविष्यति ॥ रावणस्यानुजातस्य भार्या कुंभीनसी स्मृता ७४ तस्यां तु लवणो नाम राक्षसो भीमविक्रमः ॥ आसीद्दुरात्मा दुर्धर्षो देवब्राह्मणहिंसकः ७५ मधुः स तव हस्तेन मृतः पूर्वं यतस्तदा ॥ मधुसूदननामाऽभून्मधुघाताद्रघूत्तम ७६ पीडिता लवणेनाऽद्य वयं त्वां शरणं गताः ॥ तच्छ्रुत्वा राघवोप्याह मा भीर्वो मुनिपुंगवाः ७७ लवणं नाशयिष्यामि गच्छंतु विगतज्वराः ॥ इत्युक्त्वा प्राह रामोऽपि शत्रुघ्नं सदसि स्थितम् ७८ अद्य त्वामभिषेक्ष्यामि मथुराराज्यकारणात् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा शत्रुघ्नो वाक्यमब्रवीत् ७९ नांगीकरोम्यहं राज्यं त्वं मां निजपदात्प्रभो ॥ न दूरं कुरुराजेंद्र प्रार्थयामीति ते मुहुः ८० तत्तस्य वचनं श्रुत्वा शत्रुघ्नस्य रघूत्तमः ॥ तथैव भरतं प्राह न सोप्यंगीचकार तत् ८१ ततो रामः सुबाहुं च यूपकेतुं द्विजैर्नृपैः ॥ अभिषिच्याऽब्रवीद्वाक्यं शत्रुघ्नं पुरतः स्थितम् ८२ दत्वा तस्मै शरं दिव्यं निजनामांकितम् शुभम् ॥ अनेनैव हि बाणेन लवणं लोककंटकम् ८३ हनिष्यसि क्षणादेव वृत्रं देवपतिर्यथा ॥ स तु संपूज्य तं शूलं गेहे गच्छति काननम् ८४ भक्षणार्थं हि जंतूनां घातं कर्तुं समुद्यतः ॥ स तु नायाति सदनं यावद्वनचरो भवेत् ८५ तावदेव पुरद्वारि तिष्ठ त्वं धृतकार्मुकः ॥ योत्स्यते स त्वया क्रुद्धस्तदा बाणेन ताडय ८६ अनेनैकेन बाणेन क्षणादेव मरिष्यति ॥ तं हत्वा लवणं क्रूरं तद्वने मधुसंज्ञिते ८७ निर्माय मथुरानाम्नीं नगरीं यमुनातटे ॥ तस्यां स्थाप्य सुबाहुं वै पत्नीभ्यां बालकैः सह ८८ यूपकेतुं च विदिशानगरे शत्रुसूदन ॥ संस्थाप्य दयिताभ्यां च सैन्येन बालकैः सह ८९ ततो मर्मांतिकं याहि शीघ्रं शत्रुनिषूदन ॥ अश्वानां पंचसाहस्रं रथानां च तदर्धकम् ९० गजानां पट्श-

---

१ वरेणेति पाठः । २ प्रणनाम राममुद्रां रामबाणामिति पाठः । ३ दाक्षिण्यात्यैश्चेति पाठः । ४ निवेश्येति पाठः ।

तान्येव पत्तीनामयुतत्रयम् ॥ आगमिष्यंति त्वत्पश्चादग्रे साधय राक्षसम् ९१ आगते त्वयि पश्चाद्धि नृपान् जेतुं पुनस्त्वहम् ॥ गंतुमिच्छामि तस्मात्त्वं शीघ्रमागच्छ मां प्रति ९२ इत्युक्त्वा मूर्ध्न्यवघ्राय शत्रुघ्नं रघूनन्दनः ॥ प्रेषयामास तैर्विप्रैराशीर्भिरभिनंदितः ९३ शत्रुघ्नोऽपि नमस्कृत्य रामं मधुवनं ययौ ॥ निनाय पूजनार्थं तां मूर्तिं सोप्यात्मनः प्रियाम् ९४ अग्रे संप्रेष्य शत्रुघ्नं ततः श्रीरघुनन्दनः सुबाहुयूपकेतू तौ स्वस्वस्त्रीभ्यां च बालकैः ९५ प्रेषयामास सैन्यैश्च दासीदासैश्च गोधनैः ॥ शत्रुघ्नोऽपि तथा चक्रे यथा रामेण शिक्षितः ९६ हत्वा तं लवणं वेगान्मथुरामकरोत्पुरीम् ॥ स्फीतान् जनपदांश्चक्रे माथुरान्दानमानतः ९७ मथुरायां सुबाहुं तं स्थाप्य स्त्रीभ्यां सुतादिभिः ॥ स्त्रीभ्यां पुत्रैर्यूपकेतुं विदिशानगरे तथा ९८ संस्थाप्य सैन्यैः शत्रुघ्नो मथुरायां कियद्दिनम् ॥ स्थित्वा सुबाहवे मूर्तिं कदा तुष्टो ददौ सुखम् ९९ अद्यापि मथुरायां सा मूर्तिस्तत्रैव वर्तते ॥ शत्रुघ्नोऽपि ततः सैन्यैः शीघ्रं रामांतिकं ययौ १०० सर्वं वृत्तं राघवाय कथयामास सादरम् ॥ अथैकदा स भरतः कैकेयीनन्दनो महान् १ युधाजिता मातुलेन ह्याहूतोऽगात्स सैनिकः ॥ रामाज्ञया गतस्तत्र हत्वा गंधर्वनायकान् २ तिस्रः कोटीः पुरे द्वे तु निवेश्य रघुनन्दनः ॥ पुष्करं पुष्करावत्यां पूर्वमेवाभिषेचितम् ३ अयोध्यायां राघवेण स्थापयामास सेनया ॥ स्त्रीभ्यां पुत्रैर्दासदासीजनाद्यैः परिवेष्टितम् ४ ततो मुहूर्ते भरतस्तक्षं तक्षशिलाव्हये ॥ नगरे स्थापयामास राघवेणाभिषेचितम् ५ अयोध्यायां पूर्वमेव महामंगलपूर्वकम् ॥ स्त्रीभ्यां पुत्रादिभिस्तक्षस्तस्थौ तक्षशिलाव्हये ६ पुनरागत्य भरतो रामसेवापरोऽभवत् ॥ ततः प्रीतो रघुश्रेष्ठो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ७ उभौ कुमारौ सौमित्रे गृहीत्वा पश्चिमां दिशम् ॥ गत्वा मल्लान्विनिर्जित्य दुष्टान् सर्वापकारिणः ८ द्वावंगदचित्रकेतू महासत्वपराक्रमौ ॥ मयाभिषेचितौ वीरौ स्त्रीभ्यां पुत्रबलैर्युतौ ९ द्वयोर्द्वे नगरे कृत्वा गजाश्वधनरत्नके ॥ स्थापयित्वा तयोः पुत्रौ शीघ्रमागच्छ मां पुनः ११० रामाज्ञां स पुरस्कृत्य गजाश्वबलवाहनः ॥ गत्वा हत्वा रिपून् सर्वान् गजाश्वेऽगदनामकम् ११ धनरत्ने चित्रकेतुं स्थापयामास देहजौ ॥ स्वस्वस्त्रीभ्यां बालकैश्च दासीदासैर्बलान्वितौ १२ सौमित्रिः पुनरागत्य रामसेवापरोऽभवत् ॥ अथ रामः समाहूय गणकान् परिपूज्य च १३ अवनीं जेतुमुद्युक्तो मुहूर्तं तानपृच्छत ॥ ततस्तैर्गणकैर्दत्तो मुहूर्तः परमः शुभः १४ तं श्रुत्वा तान् पुनः पूज्य सर्वान् रामो विसर्जयत् ॥ ततो रामोऽब्रवीद्वाक्यं लक्ष्मणं पुरतः स्थितम् १५ अवनिस्थान्नृपान् जेतुं सोऽहं गच्छामि पार्थिवैः ॥ विमानेनैव गच्छामि सेनां चोदय सत्वरम् १६ नानाशस्त्राणि यंत्राणि वाहनानि समंततः ॥ स्थापयस्व विमानेऽद्य शतघ्न्यः शतशो वराः १७ धनधान्यतृणादीनां संग्रहं कुरु पुष्पके ॥ पुरीं गोप्तुं सुमंत्रोऽस्तु सैन्येन परिवेष्टितः १८ एवमाज्ञाप्य सौमित्रिं श्रीरामो जानकीगृहम् ॥ ययौ चकार सौमित्रिर्यथा रामेण शिक्षितः १९ इति शतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्द्धे राज्यविभागो नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामो रहः सीतां स्वोद्योगं कथयच्छनैः ॥ अवनिस्थान्नृपान् जेतुं पुत्राभ्यां बन्धुभिर्नृपैः १ तद्रामवचनं श्रुत्वा जानकी प्राह लज्जिता ॥ नाहं त्वद्विरहं सोढुं समर्था रघुनन्दन २ त्वयाऽहमवनीं द्रष्टुं यास्यामि जगतां प्रभो ॥ तथेत्युक्त्वा रघुश्रेष्ठो लालयामास जानकीम् ३ एतस्मिन्नन्तरे सर्वा ऊर्मिलाद्याः स्त्रियश्च ताः ॥ कुशस्य च लवस्याऽपि पत्न्यः श्रुत्वाऽवनेर्जयम् ४ कर्तुं राम समुद्योगं पुत्राभ्यां बन्धुभिर्नृपैः ॥ जानकीं प्रार्थयामासुर्यास्यामोऽद्य त्वया सह ५ स्वस्वकांतवियोगं च सोढुं नैव क्षमा वयम् ॥ तासां सीता वचः श्रुत्वा

राघवं श्राव्य तद्वचः ६ रामाज्ञया तदा सर्वास्तोषयन्ती वचोऽब्रवीत् ॥ आगंतव्यं मया साकं युष्मा-
भिर्निश्चयेन हि ७ गच्छध्वं स्वीयगेहानि सर्वास्तुष्टा गतज्वराः ॥ एवं सीतावचः श्रुत्वा तदा ताः
कंजलोचनाः ८ सीतां नत्वा ययुः सर्वाः सन्तुष्टा मुदिताननाः ॥ स्वस्वगेहानि वेगेन रुक्मनूपुरनिः-
स्वनाः ९ अथ रामस्तु तां रात्रिं निनाय सीतया सुखम् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते श्रुत्वा स बन्दिगीतं
मनोरमम् १० रामः प्रबुद्धस्तु जवात्कृतशौचादिसत्क्रियः ॥ स्नात्वा नित्यविधिं कृत्वा कृत्वा शंभोः
प्रपूजनम् ११ कथां पौराणिकीं श्रुत्वा दत्वा दानान्यनेकशः ॥ कृत्वोद्योगविधानं च संपूज्य
गणनायकम् १२ कृत्वाभ्युदयिकं श्राद्धं घृतश्राद्धं सविस्तरम् ॥ कामधेनुं कल्पवृक्षं पुष्पकं च सुरद्रुमम्
१३ मणिद्वयं पृथक् पूज्य सर्वैः कृत्वा तु भोजनम् ॥ धृत्वा वस्त्राणि शस्त्राणि बध्वा मातॄः प्रण-
म्य च १४ ययौ स शिबिकारूढः पुष्पकं बन्धुभिर्नृपैः ॥ पुत्राभ्यां सचिवैः सैन्यैः सेवकैर्वाहना-
दिभिः १५ यानमारुरुहुः सर्वाः सीताद्यास्ताः स्त्रियः शुभाः १६ कौसल्याद्या मातरश्च तस्थुर्याने
यथासुखम् ॥ यात्राकाण्डे यथा शिष्य विमानरचना पुरा १७ ते वर्णिता मया तद्वदधुनाऽऽसी-
च्छुभा पुनः ॥ तदा निनेदुर्वाद्यानि तुष्टुवुर्मागधादयः १८ ननृतुर्वारनार्यश्च नटा गानं प्रचक्रिरे ॥
अथ रामोऽब्रवीद्यानं गच्छ पूर्वदिशं प्रति १९ तथेत्युक्त्वा पुष्पकं तद्ययावाकाशवर्त्मना ॥ नत्वा
रामं सुमंत्रोऽपि तस्थौ पुर्यां यथासुखम् २० पूर्वदेशे नृपाः सर्वे श्रुत्वा रामं समागतम् ॥ प्रत्युज्जग्मू राघ-
वेंद्र प्रबद्धकरसंपुटाः २१ प्रणेमुस्ते रमानाथं नानोपायनपाणयः ॥ पूजयामासुः श्रीरामं नीत्वा राज्यं
निजं निजम् २२ रामाज्ञया ससैन्याश्च तस्थुर्याने नृपोत्तमाः ॥ स्वकोशादीनि रामाय समर्प्य
स्थिरमानसाः २३ मागधान् समतिक्रम्य विमानेन रघूत्तमः ॥ पश्यन्नानाविधान् देशान् भूरिकीर्तेः
पुरं ययौ २४ तेनातिपूजितो रामः शनैर्यानेन दक्षिणाम् ॥ ययावब्धितटेनैव द्राविडं देशमुत्तमम् २५
कृष्णातीरप्रदेशांस्तान् पश्यन् रामः शनैःशनैः ॥ कांतिं ययौ विमानेन कंबुकंठोऽपि राघवम् २६
पूजयामास विधिवत्कोशाद्यैः सुहृदं निजम् ॥ आरवारं महादेशं तथा तच्चोलमण्डनम् २७ समति-
क्रम्य श्रीरामस्तत्रस्थैः पूजितो नृपैः ॥ ययौ स केरलान् देशानंध्रं कर्णाटकं ययौ २८ पूजितो
विजयेनापि विजयापुरवासिना ॥ कोंकणस्थान्नृपान् जित्वा महाराष्ट्रं ययौ प्रभुः २९ दुर्गं देवगिरिं
नाम चकार स्ववशं क्षणात् ॥ तथान्यान्यपि दुर्गाणि स्वाधीनान्यकरोद्विभुः ३० गत्वा विराटदेशं
च देशान् विंध्याचलाश्रितान् ॥ पश्यन् ययौ स रेवायास्तीरेणोंकारमीश्वरम् ३१ मालवस्थान्नृपान्
जित्वा ययौ रामः स उज्जनीम् ॥ उग्रबाहुं रणे जित्वा गत्वा हैहयपत्तनम् ३२ जित्वा प्रतीपं
श्रीरामः स ययौ हस्तिनापुरम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे सोमवंशजास्ते त्रयो नृपाः ३३ पुरूरवास्तथा
गच्छच्चाल्पसैन्येन वै पुरात् ॥ रामेण संगरं कर्तुं नानावाहनसंस्थिताः ३४ ययुर्ववर्षुः शस्त्राणि
पुष्पकस्थं रघूत्तमम् ॥ युद्धं बभूव तैः साकं त्रिदिनं रोमहर्षणम् ३५ तदासीद्रक्तपूर्णा सा जान्हवी
पापनाशिनी ॥ चतुर्थे दिवसे रामस्तान् जित्वा तत्पुरं ययौ ३६ सुषेणं वानराणां च वैद्यं वानर-
सेनया ॥ गजाव्हये पुरे स्थाप्य तां स्त्रीन् सोमान्वयोद्भवान् ३७ कारागृहस्थितान् कृत्वा सुग्रीवाद्यैं
रघूत्तमः ॥ ययौ स मथुरां द्रष्टुं सुबाहुपरिपालिताम् ३८ दृष्ट्वा सुबाहुं राज्यस्थं विदिशानगरं ययौ
यूपकेतुं तत्र दृष्ट्वा राज्यस्थं तेन वन्दितः ३९ कुरुक्षेत्रं पुष्करं च दृष्ट्वा रामो विहायसा ॥ मरुदेश-
मतिक्रम्य ययौ गुर्जरमुत्तमम् ४० प्रभासं च ततो गत्वा मल्लदेशं ययौ ततः ॥ गजाश्वनगरे दृष्ट्वा-

---

१ निजं स्वयमिति पाठः ।

गदं राज्यपदस्थितम् ४१ धनरत्ने चित्रकेतुं दृष्ट्वा राज्यपदस्थितम् ।। आनर्तं स ययौ रामस्तत्रस्थैः परिपूजितः ४२ प्रययौ पुष्करं द्रष्टुं राज्यस्थं पुष्करावतीम् ।। ततो रामो विमानेन ययौ तक्षशिलाह्वये ४३ तक्षं दृष्ट्वा पदस्थं तं ययौ भरतमातुलम् ।। युधाजिता पूजितः स रामो राजीवलोचनः ४४ ययौ विहायसा शीघ्रं शकदेशं मनोरमम् ।। जित्वा यवनदेशस्थान्नृपान् सर्वान् रघूत्तमः ४५ पश्यन्नानाविधान् देशांस्ताम्रदेशं ययौ ततः ।। ततो मायापुरीं गत्वा कलापग्राममाययौ ४६ नरनारायणौ दृष्ट्वा चोपास्यौ रघुनन्दनः ।। उपासकं नारदं च वर्षे भारतसंज्ञके ४७ तान्नत्वाचर्य रघुश्रेष्ठस्तत्रस्थैः परिपूजितः ।। भारतेशं रणे हत्वा तत्पदे स्थाप्य स्वानुगम् ४८ भारतं पृष्ठतः कृत्वा पुण्यदेशं मनोरमम् ।। योजनानां सहस्रैश्च नवभिः परिविस्तृतम् ४९ अग्रे ददर्श श्रीरामो हिमालयमहाचलम् ।। योजनानां सहस्राभ्यां रम्यं विपुलमुत्तमम् ५० त्रिसप्ततिसहस्रैश्च दीर्घः प्रोक्तस्तु योजनैः ।। तत्र नानाकौतुकानि ददर्श रघुनन्दनः ५१ दर्शयामास वैदेह्यै विमानस्थो मुदान्वितः ।। इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकाण्डे पूर्वार्धे भारतवर्षजयो नाम सप्तमः सर्गः ।। ७ ।।

।। श्रीरामदास उवाच ।। ।। अथ ह स किंपुरुषं नाम वर्षं नवसहस्रयोजनविस्तीर्णं स्वीयानादिसिद्धराममूर्तिदैवतोपास्यविराजमानपवनसुतोपासकसमाधिष्ठितमुपजगाम १ तत्र ह वावदर्शितनानाकौतुकस्तद्वर्षनृपसमूहपरिवेष्टितः पुष्पकसमधिष्ठितो नववाद्यस्वनपुरःसरः पुरतोऽनुससार २ अथ हेमकूटं नाम पर्वतमतिकमनीयं द्विसहस्रयोजनविपुलमेकाशीतिसहस्रयोजनदीर्घं नानाधातुविराजितं समुन्नतशिखरविराजमानं पुष्पकसमधिष्ठितो रघुनाथ उपजगाम ३ अथ तृतीयं वर्षं नाम नवसहस्रयोजनपरिमितं नृसिंहोपास्यप्रल्हादोपासकविराजमानमतिकमनीयं दशरथतनयः समनुययौ ४ तद्वर्षवासिनृपवरवृन्दतुमुलसंग्रामसंपादितजयश्रीरिपुकोशादिपूजितनृपदयितार्तिकनीराजितजनकजादर्शितनानाकौतुकध्वजपताकातोरणघंटाकिंकिणीविराजमानपुष्पकसमधिष्ठितः श्रीरघुनन्दन उपजगाम ५ अथ निषधं नाम पर्वतं द्विसहस्रयोजनविपुलं नवतिसहस्रयोजनदीर्घमतिकमनीयं स रघुनंदनो नयनगोचरं चकार ६ अथ सुवर्णाद्रिसमंततश्चतुर्दिक्षु समानमानमिलावृतं नाम चतुर्थं वर्षं चतुस्त्रिंशत्सहस्रयोजनपरिमितं स रघुनायक उपजगाम ७ तत्र ह वाव मेरोराश्रयभूते मेरोर्दक्षिणदिक्स्थिते मेरुमंदरपर्वतेऽतिविराजमाने समुन्नतजंबूवृक्षमतिविशालं जंबुद्वीपाख्यसूचकं सफलमपूर्वमतिकमनीयं स रामचंद्रोऽवनिदुहित्रे दर्शयामास ८ ततो मेरुपश्चिमतो मेरोराश्रयभूते सुपार्श्वपर्वते विराजमानकदंबवृक्षमतिसमुन्नतमतिविपुलमतिकमनीयपुष्परंजितं स रघुनायको नेत्रविषयीचकार ९ अथ मेरोरुत्तरतस्तस्याश्रयभूते कुमुदनामपर्वते विराजमानमतिसमुन्नतं वटवृक्षमतिविशालमतिस्थूलं स कौसल्यानंदनो नृपसमूहविराजितो जनकजायै दर्शयामास १० अथ मेरुपूर्वतस्तस्याश्रमभूते मंदरपर्वते विराजमानमतिविशालमतिसमुन्नतमतिस्थूलं सहकारवृक्षमतिकमनीयं सुपक्वमधुरघटतुल्यफलभारविनम्रं पश्यन्स रघुवंशभूषणो जनकजा जानिः ११ तत्रेलावृते विराजमानसंकर्षणोपास्यरुद्रोपासके स रघुनायको दयितासहायः शिरसा प्रणनाम १२ तद्वर्षवासि नृपप्रबद्धकरकमलशिरोवंदितपदजलरुहद्वंद्वस्स रघुनायकः पूर्वदिशमनुजगाम १३ अथ स गंधमादनपर्वतं द्विसहस्रयोजनविपुलं चतुस्त्रिंशत्सहस्रयोजनदीर्घं नयनगोचरं चकार १४ अथ भद्राश्वं नाम पंचमं वर्षमेकत्रिंशत्सहस्रयोजनदीर्घं हयग्रीवोपास्यभद्राश्वोपासकसम धिष्ठितं स रघुनायक उपजगाम १५ तत्र कश्चित्संग्रामस्तद्वर्षविराज-

माननृपसमूहेभ्यः क्वचिच्छरणागतप्रबद्धकरयुगलावनिपातिभ्यः स्वकरभारान्लभमानः स जनकजाजानिरुपययौ परिवर्त्य पश्चिमाभिमुखः १६ अथ मेरोः पश्चिमदिक्स्थितं माल्यवंतं पर्वतं द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णं चतुस्त्रिंशत्सहस्रयोजनदीर्घमतिक्रमनीयं स जनकजारंजनो नयनगोचरं चकार १७ तत्पश्चिमतः केतुमालं नाम षष्ठं वर्षं एकत्रिंशत्सहस्रयोजनविस्तीर्णं चतुस्त्रिंशत्सहस्रयोजनदीर्घं कामदेवोपास्यलक्ष्म्युपासिकासमधिष्ठितमतिमनोहरं स रामचंद्रोऽनुजगाम १८ तद्वर्षनृपसमूहमुकुटावतंसपरागपूजितचरणारविंदयुगलः स रघुकुलदीपक सीतया पुष्पकस्थोऽतिमुदमवाप १९ अथ मेरोरुत्तरतः स नीलपर्वतं द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णं नवतिसहस्रयोजनदीर्घं रघुकुलतिलको नयनविषयं चकार २० अथ रम्यकं नाम सप्तमं वर्षं नवसहस्रयोजनपरिमितं मत्स्योपास्यमनूपासकं विमानमधिष्ठितः स रघुनंदन उपजगाम २१ तत्रस्थैरवनिपालैः स्वकोशादिपूजितः स रघुनायकः सीतां रंजयन् पुरतोऽनुससार २२ तस्योत्तरतः श्वेतपर्वतं द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णमेकाशीतिसहस्रयोजनदीर्घमतिक्रमनीयं स स्वलोचनविषयं चकार २३ अथ हिरण्मयं नामाऽष्टमं वर्षं नवसहस्रयोजनपरिमितं कूर्मोपास्यार्यमोपासकसमधिष्ठितमतिक्रमनीयं स समनुययौ २४ तद्वर्षवासिनृपदयिताशिरोभूषणमणितेजदीपितजानकीचरणारविंदयुगलमीक्षमाणः स रघुनंदनो मुदमवाप २५ तस्योत्तरतः शृंगवंतं पर्वतं द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णं त्रिसप्ततियोजनदीर्घं स रघुनंदनो ददर्श २६ अथोत्तरकुरुवर्षं नवमं नवसहस्रयोजनपरिमितं वराहोपास्यभूम्युपासिकासमधिष्ठितमतिमनोहरं स रामचंद्रस्तमनुययौ २७ तद्वर्षचारिरणकंपितावयवनृपसहावतंसमणिमुक्ताविराजितपदजलरुहद्वंद्वः स रघुनायको मुदमवाप २८ अथ रामो जंबूद्वीपपतिं दीर्घबाहुनामानमुत्तरकुरुवर्षस्थं रणे हत्वाऽयोध्यां गत्वा लवं जंबुद्वीपपतिं करिष्यामीति निश्चित्य कियद्दिनं तदधिकारे विजयं नाम स्वमंत्रिणं स्थापयामास २९ एतेषां जंबुद्वीपांतर्गतवर्षाणां तथा सर्वद्वीपांतर्गतवर्षाणां यानि यानि नामानि तानि प्रियव्रतनृपपौत्रनामसूचितानि संति तेषु ये ये नृपा जायंते ते तद्वर्षनामसूचिता एव भवंत्यतः सर्वेषां पृथक् नामानि मयाऽत्र नोच्यंते ३० एवं जंबुद्वीपमायामविस्ताराभ्यां लक्षयोजनपरिमितमतिक्रमनीयं समवर्तुलं पुष्करपत्रोपमं नववर्षमंडितं स रघुनायकः स्ववशं चकार ३१ मेरुपर्वताग्रेऽष्टपुर्योऽष्टदिक्पालानां संति तत्पालकाः सुराधीशवन्हियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशास्ते सर्वे ममाज्ञां परिपालयंत्विति निश्चित्य स रघुनायकस्तान् प्रतिजगाम ३२ त अष्टपुर्यः पृथक् पृथक् सार्धद्विसहस्रयोजनपरिमाणेनायामविस्तारतो ज्ञातव्याः ३३ मेरुर्लक्षयोजनसमुन्नतो मूर्ध्नि द्वात्रिंशत्सहस्रयोजनविततो मूले षोडशसहस्रयोजनविततश्चाधः षोडशसहस्रयोजनमितो भूम्यां प्रविष्टश्चतुरशीतिसहस्रयोजनमितो भूम्या बहिर्धत्तूरपुष्पवद्दृश्यते ३४ तत्र मेरुपर्वताग्रेऽष्टदिक्पालपुरीणां मध्ये ब्रह्मपुरी दशसहस्रयोजनायामविस्तारतो ज्ञातव्या ३५ सर्वे वर्षमर्यादीभूताष्टपर्वता दशसहस्रयोजनसमुन्नता ज्ञातव्याः ३६ वर्षदीर्घता पर्वतसमाना ज्ञातव्या ३७ जंबुद्वीपस्योपद्वीपानष्टौ हैक उपदिशंति ३८ सागरात्मजैरश्वान्वेषण इमां महीं परितो निखनद्भिरुपकल्पितान् ३९ तद्यथा स्वर्णप्रस्थः चंद्रशुक्रः आवर्तनः रमणकः मंदरहरिणः पांचजन्यः सिंहलः लंकाः इति ४० तेषु लंकां विना सप्तसु यदा यद्यत्समीपं तदा तत्र तत्र गत्वा तत्रस्थानुपद्वीपपालकान् श्रीरामचंद्रः स्ववशांश्चकार ४१ भारतेलाव्रतवर्षाभ्यां विना सप्तसु वर्षेष्वसंख्याता नद्यो गिरयश्च संति तेषां विस्तारं को वक्तुं क्षमः ४२ अथेलाव्रतसंस्थिता मुख्यनद्य एवोच्यंते ४३ अरुणोदाजंबुनदीपयोदधिघृतमधुगुडान्नावरशय्यासनाभ-

रणसंज्ञा नदास्तथा पंचमधुधारानद्यस्तथासीताऽलकनंदाचक्षुर्भद्रेति मेरोरथश्चतुर्दिक्षु पतिता जान्हवी- भेदाश्चत्वार एवमिलावृतनद्यः ४४ तासु सीतापूर्वसमुद्रं चक्षुः पश्चिमसमुद्रं भद्रोत्तरसमुद्रमलकनंदादाक्षिणस्यां दिशि भारते वर्षे जलनिधिं प्रविशति ४५ भारतेऽप्यस्मिन् वर्षे सरिच्छैलाः संति वहवः ४६ तद्यथा मलयो मंगलप्रस्थो मैनाकस्त्रिकूटः ऋषभः कुटकः सह्यो देवगिरिर्ऋष्यमूकः श्रीशैलो वेंकटो[1] महेंद्रो वारिधारो विंध्यः शक्तिमानृक्षगिरिः पारियात्रो द्रोणश्चित्रकूटो गोवर्द्धनो रैवतकः कुकुभो नीलो गोकामुख इंद्रकीलः कामगिरिश्चेत्यन्ये च शतसहस्रशः शैलास्तेषां नितंवप्रभवा नदा नद्यश्च संत्यसंख्याताः ४७ चंद्रवशा ताम्रपर्णी अवटोदा कृतमाला वैहायसी कावेरी वेणी पयस्विनी शर्करावर्ता तुंगभद्रा कृष्णा वेणी भीमरथी गोदावरी निर्विंध्या पयोष्णी तापी मही सुरसा नर्मदा चर्मण्वती सिंधुरंध्रः शोणश्च नदौ महानदी वेदस्मृती ऋषिकुल्या त्रिसामा कौशिकी मंदाकिनी यमुना सरस्वती दृषद्वती गोमती शरयू रोधस्वती सप्तवती सुषोमा शतद्रुश्चंद्रभागा मरुधन्वा वितस्ता असिक्नी विश्वेति महानद्यः ४८ एवं शिष्य रघुनायको नायकः सोपद्वीपं जंवुद्वीपं स्ववशं कृत्वा लक्षयोजनविस्तीर्णं लवणार्णवं जंवुद्वीपपरिखोपमं समुल्लंघ्य पुष्पकस्थः प्लक्षं नाम द्वितीयं द्वीपं ददर्श ४९ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्द्धे जंवुद्वीपजयो नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामो ययौ श्रीमान् प्लक्षद्वीपं मनोरमम् ॥ द्विलक्षयोजनमितं सप्तवर्षसमन्वितम् १ उपास्यो यत्र वै सूर्यो ब्राह्मणाश्च ह्युपासकाः ॥ द्वीपाख्याकृच्च यत्रास्ति प्लक्षवृक्षो हिरण्मयः २ यथाऽऽरामाद्बहिर्ज्ञेया परिखाश्च समंततः ॥ जंवुद्वीपाच्च क्षारोदाद्बहिर्द्वीपस्तथा त्वयम् ३ मेरोः पूर्वदिशायां वै तत्र वर्षशिवाव्हयम् ॥ आदौ ययौ रामचंद्रः क्षणादेव विहायसा ४ नदी यत्रारुणा नाम्नी सर्वपापप्रणाशिनी ॥ तस्यां स्नात्वा रघुश्रेष्ठः शीघ्रं तद्वर्षपं ययौ ५ तेन वर्षाधिपेनैव युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ तं जित्वा पंचमासैश्च तेन पार्थिवसत्तमैः ६ पूजितो रघुनाथस्तु वज्रकूटाचलं ययौ ॥ वज्रकूटं महाश्रेष्ठं द्वयोः सागरयोः स्थितम् ७ परस्परं वर्षयोश्च सीमाभूतं ददर्श सः ॥ तं गिरिं पृष्ठतः कृत्वा वर्षं यवयसं ययौ ८ नृम्णानदीजले स्नात्वा ययौ यवयसेश्वरम् ॥ तेन संपूजितो रामस्ततस्तद्वर्षपार्थिवैः ९ सहितः पुष्पकेनैवमुपेंद्रसेनपर्वतम् ॥ दृष्ट्वा कृत्वा पृष्ठतस्तं सुभद्रं वर्षमाययौ १० आंगीरसीनदीतोये स्नात्वा स रघुनायकः ॥ वर्षाधिपेण कोशैः संपूजितः पार्थिवैः सह ११ ज्योतिष्मंतं गिरिं गत्वा तं कृत्वा पृष्ठतः क्षणात् ॥ शांतिवर्षेऽथ सावित्रीनदीतोये विगाह्य च १२ तद्वर्षेशं नृपं जित्वा तथा तद्वर्षसंस्थितान् ॥ नृपान् जित्वा क्षणादेव सुवर्णं पर्वतं ययौ १३ ततो गत्वा क्षेमवर्षे सुप्रभाता नदीजले ॥ स्नात्वा रामः क्षेमपेण स्वकोशैः परिपूजितः १४ हिरण्यष्ठीवनामानं गिरिं रम्यं विलंघ्य च ॥ वर्षेऽमृते तन्नृपेण पार्थिवैः परिपूजितः १५ ऋतंभरानदीतोये चकार स्नानमादरात् ॥ मेघमालं गिरिं त्यक्त्वा पृष्ठतः पुष्पकेण हि १६ वर्षेऽभयेतन्नृपतिं क्षणाज्जित्वा रणे प्रभुः ॥ सत्यंभरानदीतोये स्नात्वा स रघुसत्तमः १७ सुचंद्राख्यं नृपं प्लक्षद्वीपेशं तीक्ष्णसंगरैः ॥ कृत्वा वै स्वपदाक्रांतं तेन तद्वीपपार्थिवैः १८ मणिकूटं गिरिवरं समतिक्रम्य वै क्षणात् ॥ इक्षुरसोदनामानं द्विलक्षयोजनं वरम् १९ तीर्त्वा तं सागरं भीमं प्लक्षस्य परिखोपमम् ॥ स्वपथा शाल्मलीद्वीपं चतुर्लक्षमितं ययौ २० द्वीपाख्याकृच्च यत्रास्ति शाल्मलीद्वीपपादपः ॥ यत्रोपास्यश्च सोमोऽस्ति तत्रस्थास्तदुपासकाः २१ विस्तार-

[1] वैकुंठ इति पाठः ।

द्वीपमानानि दीर्घतायाः स्मृतानि च ॥ तत्र क्रमेण वर्षाणि कथ्यंते पूर्ववन्मया २२ मेरोः पूर्वदिगारभ्य सर्वत्र क्रम उच्यते ॥ सुरोचनं सौमनस्यं तथा रमणकं शुभम् २३ देववर्षं पारिभद्रमाप्यायनमनुत्तमम् ॥ अविज्ञातं सप्तमं च सप्तवर्षाणि वै क्रमात् २४ अनूमती सिनीवाली तथैव च सरस्वती ॥ कुहूश्च रजनीनंदाराकानद्यः प्रकीर्तिताः २५ शतशृंगोवामदेवोकुंदश्च कुमुदस्तथा ॥ पुष्पवर्षः पंचमश्च सहस्रश्रुतिरुत्तमः २६ स्वरसः पर्वताः सप्त ज्ञेयाः सीमासु वै क्रमात् ॥ एतेषु सप्तवर्षेषु वर्षपालान् विजित्य सः २७ जित्वा द्वीपेश्वरं रामः सुबाहुं मुदमाययौ ॥ सुरोदं च चतुर्लक्षमितं तीर्त्वा प्रयोनिधिम् २८ कुशद्वीपमष्टलक्षमितं रामो ययौ क्षणात् ॥ तत्रोपास्यो जातवेदाः सर्वेषां द्वीपवासिनाम् २९ द्वीपाख्याकृच्च यत्रास्ति कुशस्तंबः सुरैः कृतः ॥ तत्र क्रमेण वर्षाणि कीर्त्यंते सप्त वै मया ३० वसुं च वसुदानं च तथा दृढरुचिं शुभम् ॥ नाभिगुप्तं तथा सत्यव्रतं विविक्तमुत्तमम् ३१ वामदेवं सप्तमं च वर्षं ज्ञेयं क्रमेण हि ॥ रसकुल्या मधुकुल्या मित्रविंदानदी शुभा ३२ श्रुतविंदादेवगर्भा तथा चैव घृतच्युता ॥ मंत्रमाला क्रमेणैव नद्यः सप्तसु वै क्रमात् ३३ चतुःशृंगश्च कपिलश्चित्रकूटो मनोरमः ॥ देवानीक ऊर्ध्वरोमा द्रविणश्चक्र ईरितः ३४ एते सीमासु वर्षाणां गिरयः सप्त वै क्रमात् ॥ एतेषु सप्तवर्षेषु संस्थितान्पार्थिवोत्तमान् ३५ राघवः संगरे जित्वा लब्ध्वा चानुत्तमं यशः ॥ कुशद्वीपपतिं जित्वा महासेनं तुतोष सः ३६ अष्टलक्षमितं तीर्त्वा घृतोदं सागरोत्तमम् ॥ क्रौंचद्वीपं ययौ रामः पुष्पकेणाऽतिभास्वता ३७ कुशद्वीपाच्च स ज्ञेयो द्विगुणो द्वीप उत्तमः ॥ द्वीपाख्याकृच्च यत्राऽस्ति क्रौंचनामा गिरिर्महान् ३८ यत्रोपास्योम्मयो देवो हरिस्तद्द्वीपवासिनाम् ॥ तत्रापि सप्तवर्षाणि कथ्यंतेऽत्र क्रमेण हि ३९ आमं मधुरुहं मेघपृष्ठं चैव मनोहरम् ॥ सुधामानं च भ्राजिष्ठं लोहितार्णं वनस्पतिम् ४० एतानि सप्तवर्षाणि ज्ञातव्यान्युत्तमानि हि ॥ वर्द्धमानो भोजनश्च तथोपबर्हणो महान् ४१ नन्दश्च नन्दनश्रेष्ठः सर्वतोभद्र एव च ॥ शुक्राः सप्ताऽचलाः प्रोक्ताः सीमासु परमाः शुभाः ४२ अभया चामृतौघा च तथा चैवार्यका शुभा ॥ तथा तीर्थवती रम्या वृत्तिरूपवती तथा ४३ पवित्रवती पुण्या वै शुक्लेति सप्तकीर्तिताः ॥ सप्तवर्षेषु नद्यश्च स्नानात्पातकनाशनाः ४४ एतेषु सप्तवर्षेषु पार्थिवेभ्यो निजं प्रभुः ॥ करभारं पृथग्लब्ध्वा तैः सर्वैः परिपूजितः ४५ क्रौंचद्वीपपतिं युद्धे जित्वा तं कंजलोचनम् ॥ हस्त्युष्ट्ररथतुरगैः कोशाद्यैस्तेन पूजितः ४६ स्तुतो मागधवर्यैश्च नितरां मुदमाप सः ॥ ततस्तीर्त्वा तु क्षीरोदं क्रौंचद्वीपसमं मुदा ४७ शाकद्वीपं ययौ रामो द्वात्रिंशल्लक्षसंमितम् ॥ द्वीपाख्याकृच्च यत्रास्ति शाकवृक्षोतिरंजनः ४८ यत्रोपास्यो वायुरूपी हरिस्तद्द्वीपवासिनाम् ॥ तत्राऽपि सप्त वर्षाणि कथ्यंते पूर्ववन्मया ४९ पुरोजवं नामवर्षं तथा तच्च मनोजवम् ॥ पवमानं महच्छ्रेष्ठं धूम्रानीकं मनोरमम् ५० चित्ररूपं वहुरूपं विश्वाधारं तथा स्मृतम् ॥ एवं सप्तसु वर्षाणि नद्यश्चापि ब्रवीम्यहम् ५१ अनघा च तथाऽऽयुर्दा चोभयस्पृष्टिरेव च ॥ तथाऽपराजिता पुण्या शुभा पंचपदी स्मृता ५२ सहस्रश्रुतिरन्यासा प्रोक्ता निजधृतिस्तथा ॥ एवं सप्तसु वर्षेषु सप्तनद्यः शुभावहाः ५३ उरुशृंगो वलभद्रस्तथान्यः शतकेसरः ॥ सहस्रस्रोतोऽन्यः प्रोक्तो देवपालो महानसः ५४ ईशानः पर्वताः सप्त सीमास्वेते प्रकीर्तिताः ॥ एवं सप्तसु वर्षेषु तत्र तत्र नृपोत्तमैः ५५ पूजितो रघुनाथः स शाकद्वीपपतिं रणे ॥ सुंदराख्यं नृपं युद्धे सप्ताहोभिर्महावलम् ५६ जित्वा संपूजितस्तेन

१ यांत्रास्त्यपोमयो देव इति पाठः । २ कोशाद्यैरिति पाठः । ३ पंचनदीति पाठः । ४ महासन इति पाठः ।

वादयामास दुंदुभीन् ॥ तीर्त्वा तं दधिमंडोदं द्वात्रिंशल्लक्षसंमितम् ५७ चतुःषष्टिलक्षमितं पुष्करद्वीपमाग्रयौ ॥ मेखलावत्तस्य मध्ये पर्वतं कंकणोपमम् ५८ मानसोत्तराचलाख्यं तं ददर्श रघूद्वहः ॥ द्वे वर्षे तत्र वै प्रोक्ते पूर्वं रमणकं शुभम् ५९ अपरं तद्धातकीत्याख्यातं ते कंकणोपमम् ॥ तद्वर्षपौ नृपौ जित्वा जित्वा द्वीपेश्वरं नृपम् ६० उदरांगाह्वयं रामः परां मुदमवाप सः ॥ ददर्श पुष्करं तत्र द्वीपाख्याकारकं वरम् ६१ कमलासनस्य यज्ज्ञेयं ब्रह्मणः परमासनम् ॥ तत्र कर्ममयं लिंगं ब्रह्मलिंगं जनोऽर्चयत् ६२ वर्षयोर्बहुला नद्यः पापनिकृंतनक्षमाः ॥ दशसहस्रमानेन प्रांशुर्ज्ञेयः स पर्वतः ६३ तस्मिन् गिरौ पूर्वभागे पुरी मघवतः शुभा ॥ देवधानीति नाम्ना सा मनोज्ञा ज्वलनप्रभा ६४ गिरौ तस्मिन् दक्षिणस्यां दिशि संयमिनी पुरी ॥ यमराजस्य सा ज्ञेया मनोज्ञा ज्वलनप्रभा ६५ पश्चिमे वरुणस्याऽथ पुरी निम्लोचनी स्मृताः ॥ उत्तरस्यां तु कौवेरी पुरी ख्याता विभावरी ६६ भिन्नाः पुर्यस्त्विमा ज्ञेया मेरुस्थाभ्यः शुभावहाः ॥ यथा नृपस्य स्थानानि ह्यनेकानि तथा त्विमाः ६७ सर्वे सीमापर्वतास्ते विस्तीर्णाश्च पृथक् स्मृताः ॥ द्विसहस्रयोजनैश्च प्रोच्यतां ते वदाम्यहम् ६८ सर्वेषां दशसाहस्रैर्योजनैः प्रोच्यतेरिता ॥ ततस्तीर्त्वा तु शुद्धोदं पुष्करद्वीपसंमितम् ६९ सीतायाः कौतुकार्थं हि स जगाम रघूत्तमः ॥ उद्धारार्थं स्वावलोकात्तत्रस्थानां नृणामपि ७० ततोऽग्रे भूमिं सार्धसप्तलक्षोत्तरसार्द्धकोटिपरिमितां क्वचित् क्वचित् प्राणिसहितां रघुनन्दनो ददर्श७१ १५७५०००० ॥ तैः सर्वैर्भूमिनिवासिभिः संपूजितो रघुनन्दनो मैथिलीरंजनार्थमग्रे जगाम ७२ सैकचत्वारिंशत्सहस्रसप्तलक्षोत्तरं सार्द्धकोटियोजनपरिमितं मेरुमानसोत्तराचलयोरंतराले मानं ज्ञातव्यम् ७३ १५७४१००० ॥ ततोऽग्रेआदर्शतलोपमां कांचनीं भूमिं देवैरधिष्ठितां चैकोनचत्वारिंशल्लक्षोत्तरकोट्यष्टपरिमितां दृष्ट्वा देवैः संपूजितः श्रीरामचंद्रो मुदमवाप ७४ ८३९००००० ॥ ततोऽग्रे लोकालोकपर्वतंसार्द्धद्वादशकोटिपरिमितं विस्तीर्णोच्चतया भूमिप्राकारोपमं केनाप्यविलंघ्यं स रघूनन्दनो ददर्श ७५ १२५०००००० ॥ यस्मिन्नष्टदिक्षु द्विरदपतयः ऋषभः पुंडरीकः पुष्पकरचूडः कुमुदो वामनः पुष्पदंतोऽपराजितः सुप्रतीक इत्यष्टदिग्गजाः सकललोकस्थितिहेतवः ७६ तस्मिन्नेव गिरिवरे भगवान् परममहापुरुषो महाविभूतिपतिः सकललोकहिताय आस्ते ॥ ७७ ततः परस्ताद्योगेश्वरगतिं विशुद्धामुदाहरन्ति ७८ एवं पंचाशत्कोटिगुणितो भूगोलको ज्ञेयः७९ एवं पंचविंशतिकोटिमितां भूमिं लोकालोकमध्यवर्तिनींस रघुनन्दनः स्ववशां कृत्वाऽऽकाशपथा परिवर्त्य सर्वान् द्वीपान् पूर्ववत्पश्यन् जंबुद्वीपे भारतवर्षमध्यगतां स्वां राजधानीमयोध्यां सप्तद्वीपनृपपरिवेष्टितोऽनुययौ ८० ततो रामोऽयोध्यानिकटं गत्वा दूतैः स्वागमनं सुमंत्रं सूचयामास ८१ समायातं रामचन्द्रं श्रुत्वा स मंत्रिसत्तमः ॥ अयोध्यां भूषयामास पताकाध्वजतोरणैः ८२ वारणेंद्रं पुरस्कृत्य पौरैर्जानपदैः सह ॥ प्रत्युद्गम्य रामचन्द्रं नत्वाऽयोध्यां निनाय सः ८३ तदा निनेदुर्वाद्यानि ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ तुष्टुवुर्मागधाद्याश्च नटा गानं प्रचक्रिरे ८४ रामागमनमाकर्ण्य पौरनार्यः सुभूषिताः ॥ प्रासादशिखरारूढा ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ८५ राजद्वारं विमानेन शनैः स रघुनन्दनः॥ गृण्हन् पौरोपायनानि स्त्रीभिर्नीराजितः पथि ८६ ययौ यानादवरुह्य सभायां निज आसने ॥ तस्थौ समन्ततः सर्वैर्नृपैश्च परिवेष्टितः ८७ ततः स्थलानि सर्वेषां वस्तुमाज्ञाप्य लक्ष्मणम् ॥ दधिश्राद्धादि संपाद्य कृतकार्यममन्यत ८८ आत्मानं सकलान्पृथ्वीस्थितान् जित्वा समुद्धतान् ॥ ततस्तैस्सप्तद्वीपस्थैः पार्थिवैः परिपूजितः ८९ रामः स्वभ्रातरं विप्रैर्भरतं भरताधिपम् ॥ चकार पार्थिवैर्युक्तो

लक्ष्मणानुमतेन सः ९० आदावेव वसिष्ठेन ह्युक्तं भरतनाम तत् ॥ विचिंत्येदं भावि वृत्तं जातकर्मणि निश्चितम् ९१ पूर्वमाज्ञापितं स्वीयसेवकं भारतस्य च ॥ रक्षणे तं रामचन्द्रः कार्यांतरमकल्पयत् ९२ जंबुद्वीपपतिं रामश्चकार स्वसुतं लवम् ॥ लवोऽपि विजयं स्वीयसचिवं चाऽकरोन्मुदा ९३ नवस्वपि च वर्षेषु याताऽयातं पुनःपुनः ॥ चकार विजयेनैव पुनः कार्यार्थमादरात् ९४ शत्रुघ्नो यौवराज्ये स्वे भरतेनाभिषेचितः ॥ यौवराज्यपदे स्वीये कृत्वा रामः कुशं सुतम् ९५ चकार लक्ष्मणं मुख्यं सचिवेषु सुमन्त्रिणम् ॥ सप्तद्वीपपतिः श्रीमान्स्वयमासीद्रघूत्तमः ९६ स्वस्वकार्येषु सर्वे ते ह्यासन् तत्परमानसाः ॥ ततः सर्वान्नृपान्पूज्य ददावाज्ञां रघूद्वहः ९७ ततस्ते राघवं मत्वा ययुः स्वं स्वं स्थलं मुदा ॥ ततो भारतवर्षस्य परामर्शं सदा मुदा ९८ चकार भरतः श्रीमान् भारताधिपतिः प्रभुः ॥ जंबुद्वीपपरामर्शं स चकार लवस्तथा ९९ सप्तद्वीपपरामर्शं रामचन्द्रः कुशेन च ॥ लक्ष्मणेन सहैवापि स्वयमेवाकरोत्प्रभुः १०० ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्धे कुशादिषट्द्वीपजयवर्णनं नाम नवमः सर्गः ॥९॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा राघवः सारमेयदीर्घरवं मुहुः ॥ राजद्वाराद्बहिः श्रुत्वा सभास्थो दूतमब्रवीत् १ कथं दीर्घस्वरेणैव श्वाऽद्य क्रोशति पश्यताम् ॥ तथेति रामदूतोऽपि गत्वा राजसभा बहिः २ न्यवारयत्सारमेयं राजद्वारात्स्वधर्षणैः ॥ रामं गत्वाब्रवीद्वाक्यं तूर्ष्णीं श्वा क्रोशति प्रभो ३ मया निवारितो दूरं गतः स रावणांतक ॥ ततो द्वितीयदिवसे तच्छब्दान् राघवोऽशृणोत् ४ दूतेन पूर्ववच्चाऽपि सारमेयो निवारितः ॥ ततस्तृतीये दिवसे तद्रावानशृणोत्प्रभुः ५ तदातिचकितः प्राह लक्ष्मणं पुरतः स्थितम् ॥ श्वाऽयं दिनत्रयं बन्धो कथं क्रोशति संततम् ६ किं दुःखं सारमेयाय प्रष्टव्यं मत्पुरस्त्वया ॥ तथेति लक्ष्मणो दूतानब्रवीत्संभ्रमान्वितः ७ सभामाकारणीयः श्वा युष्माभिस्त्वद्य सादरम् ॥ तथेति रामदूतास्ते सारमेयं वचोऽब्रुवन् ८ आकारितोऽसि रामेण त्वमेहि राघवांतिकम् ॥ त्वद्दैवं फलितं चाद्य पूर्वपुण्योदयेन हि ९ रामदूतवचः श्रुत्वा तुष्टः श्वा तान्वचोऽब्रवीत् ॥ देवगृहे यज्ञवाटहोमशालासु वै तथा १० वृन्दावने सभायां च मठे पार्थिवसद्गृहे ॥ गोष्ठे पुण्यस्थले पुण्ये तीर्थे देवालयेऽपि च ११ पाकस्थाने रतिस्थाने स्नानसंध्यास्थलादिषु ॥ गन्तुं नार्हा वयं पापयोनिस्था वाच्यतां प्रभुः १२ ततस्ते विस्मयाविष्टास्तद्वाक्यं राममब्रवन् ॥ स वः श्रुत्वा राघवोऽपि विहस्य सम्भ्रमेण च १३ आनीयतां पादुके मे त्वितिदूतान् वचोऽब्रवीत् । ततस्तैरर्पिते दिव्ये पादुके कृत्यपादयोः १४ रत्नदण्डं करे धृत्वा शनैः सर्वैः समन्वितः ॥ मुद्रिकारत्नहारेण मणिद्वयविराजितः १५ मुकुटेनावतंसेन केयूराभ्यां समन्वितः ॥ नूपुराभ्यां कंकणाभ्यां कुंडलाभ्यां सुशोभितः १६ पदकैः शृंखलाभिश्च वरवस्त्रैर्विराजितः ॥ राजद्वाराद्बहिर्देशे सारमेयांतिकं ययौ १७ कृत्वा दंडं स्वकक्षेथ किंचिद्वक्रः स्थितः प्रभुः ॥ कृत्वा वामजान्वधः स्वां जंघां रामः सदक्षिणाम् १८ अब्रवीत्सारमेयं तं किंचित्कृत्वा स्मिताननम् ॥ मदग्रे वद किं दुःखं सारमेय तवाऽस्ति यत् १९ मद्राज्ये सहसा माऽस्तु दुःखं केषां कदापि च ॥ इति रामगिरं श्रुत्वा सारमेयः पुनः पुनः २० नमस्कृत्वा राघवेंद्रं छिन्नपादोऽब्रवीन्मुदा ॥ मदर्थं भ्रमितोऽस्यत्र चिरं जीव दयानिधे २१ निरपराधो यतिना ग्राव्णाऽत्राहं प्रताडितः ॥ भिन्नपादोस्मि राजेंद्र त्वामद्य शरणं गतः २१ तद्वाक्यं राघवः श्रुत्वाऽऽकारयामास दण्डिनम् ॥ रामाज्ञया यतिश्चापि विव्हलो राघवं ययौ २३ नत्वा यतिं तं श्रीरामस्तदा वचनमब्रवीत् ॥ स्वामिन् किमर्थं युष्माभिश्छिन्नः पादोऽस्य वै शुनः

२४ तद्रामवचनं श्रुत्वा यतिः प्राह रघूत्तमम् ॥ भिक्षार्थं भ्रमतो मार्गे भिक्षान्नं स्पर्शितं मम २५
शुनाऽनेन राघवेंद्र मध्यान्हे क्षुधितस्य च ॥ मयाऽतः क्रोधचित्तेन शुनेऽस्मै ह्यपराधिने २६
धर्पितुं चोपलः क्षिप्तस्तेन भिन्नं पदं शुनः ॥ तद्यतेर्वचनं श्रुत्वा पुनस्तं प्राह राघवः २७ ज्ञानहीनः
पशुश्चायं भक्ष्यं स्वीयं निरीक्ष्य च ॥ स्पर्शितस्त्वां तस्य दोषो नैवायं वेद्म्यहं यते २८ त्वमेवास्य-
स्यापराधी तद्दंडं सोढुमर्हसि ॥ इत्युक्त्वा सारमेयं तं राघवो वाक्यमब्रवीत् २९ यतिश्चायं तेऽप-
राधी तत्र हस्तेऽर्पितो मया ॥ यं त्वमिच्छसि वै कर्तुं तस्मै दंडं सुखं कुरु ३० तद्रामवचनं श्रुत्वा
सारमेयोऽब्रवीत् प्रभुम् ॥ शिवालयाधिपत्ये च स्थापनीयो यतिः प्रभो ३१ तथेति रामचंद्रोऽपि
शिविकायां न्यवेश्य तम् ॥ स्रग्वस्त्रचंदनाद्यैश्च संपूज्याऽथ यतिं मुदा ३२ वाद्यघोषैर्नर्तनाद्यैरुत्सवैश्च
शिवालयम् ॥ नीत्वा शिवालयस्याऽधिपत्ये संस्थापयत्प्रभुः ३३ तदाऽज्ञानाद्यतिर्दैवं फलितं चेत्य-
मन्यत ॥ ततो रामो जनैर्युक्तः स्वां सभां संविवेश ह ३४ तत्सर्वं कौतुकं दृष्ट्वा पौराः प्रोचू रघूत्त-
मम् ॥ कथं शुनाऽद्य यतये शिक्षेद्दृक्साधिता प्रभो ३५ अन्नार्थं भ्रमतस्तस्य यतेर्दत्तं पदं महत् ॥
तेनातिसौख्यं संजातं यतये शिक्षितं न तत् ३६ तत्पौरवचनं श्रुत्वा राघवस्तान् वचोऽब्रवीत् ॥
प्रष्टव्यः श्वा तु युष्माभिर्वः संदेहं हरिष्यति ३७ तथेति सारमेयं तं पप्रच्छुर्नागराश्च तत् ॥ तान्प्रो-
वाच सारमेयः शृणुध्वं यन्मयोच्यते ३८ कृषिसंजातधान्यौघखलसन्मानकारिणः ॥ शिवालयमठा-
रामदानग्रामाधिकारिणः ३९ अनाथस्त्रीबालवित्तहारिणः क्रूरनिःस्वनाः ॥ गोविप्रशिववित्तस्य हारि-
णोऽन्यायकारिणः ४० नृपगेहे प्रविष्टानां याचकानां निवारिणः ॥ परद्रव्यापहर्त्तारः प्रायश्चित्ताधि-
कारिणः ४१ विप्रभोजनद्रव्यस्य होमद्रव्यस्य हारिणः ॥ बहुद्रव्यापहर्तारश्चैते सर्वेऽन्यजन्मनि ४२
गच्छंति वै शुनो योनिं सत्यमेतद्वचो मम ॥ मया मठाधिपत्याच्च लब्धा योनिः शुनः स्वयम् ४३
अतो मयाऽद्य यतये शिक्षितुं पदमर्पितम् ॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य नागराश्छिन्नसंशयाः ४४ ते ययुः
स्वीयगेहानि ययौ श्वाऽपि निजस्थलम् ॥ देहांते स यतिर्जातः शुनो योनौ स्वकिल्बिषात् ४५
आप स श्वा शुभां मुक्तिं भुक्त्वाऽऽदौ स्वीयकिल्बिषम् ॥ न ज्ञेयोऽयं यतिः शिष्यसाकेतेत्र मृतास्त्विति
४६ स्थलांतरे मृतश्चायं गतः कार्यार्थमात्मनः ॥ अयोध्यायां मृतानां च पुनर्जन्म न विद्यते ४७
क्व यतिः सारमेयत्वं क्व स श्वा क्व गतिश्च सा ॥ गहना कर्मणश्चात्र गतिर्ज्ञेया महात्मभिः ४८ क्व
यतिः सारमेयः क्व न्यायश्चेत्थं रमापतेः ॥ आसीत्सत्यः सदैवात्र नान्या यस्तन्मुखेक्षणात् ४९ अथै-
कदा तु साकेतवासिनो भूसुरस्य च ॥ पंचत्वं पंचवर्षीयः पुत्रः प्राप्तः शिशुः प्रियः ५० तदा विप्रः
सपत्नीकस्तत्प्रेतमरुणोदये ॥ राजद्वारं समानीय रुरोदोच्चैः स्वरैर्मुहुः ५१ अब्रवीत् पुत्रशोकेन
व्यथितः क्रोधसंयुतः ॥ सीतामालिंग्य राजेंद्र कथं त्वं निद्रितोऽसि हि ५२ त्वद्राज्येऽधर्मतः कस्य
मृतो मे बालकः प्रियः ॥ त्वत्तोऽधर्मोऽथवान्याच्च जातोऽधर्मो न वेद्म्यहम् ५३ नृपे पापिनि
म्रियंते नराह्यल्पायुषः श्रुतं ॥ यस्य राज्ये जनैः सर्वैर्योऽधर्मः क्रियते भुवि ५४ सोऽपि ज्ञेयो
नृपस्यैव यतस्तेषां न शिक्षितम् ॥ अतस्तेऽधर्मिणो राज्ञो राज्ये मेऽयं शिशुर्मृतः ५५ उपायं
चिंतयस्वास्य जीवनेऽद्य जवान्नृप ॥ नोचेदावां चितिं चारुरोहावस्तनयेन हि ५६ स्मर वृत्तं
श्रावणस्य हेतोर्यज्जनकाय ते ॥ जातं शापादिकं पूर्वं तद्वदत्रापि ते भवेत् ॥ ५७ ततो विप्रप्रिया
प्राह सीतां प्रोच्चस्वरेण हि ॥ कथं त्वं पतिमालिंग्य निद्रिताऽसि सुखं शुभे ५८ त्वमप्यासि पुत्र-
वती मे दुःखं माऽऽत्मनः कुरु ॥ उपायं कारयस्वाद्य भर्त्रास्य जीवने शिशोः ५९ इति तद्दंपती-

वाक्यं श्रुत्वा सर्वे पुरौकसः ॥ आसन्नव्यग्रचित्तास्ते प्रेतमावार्य संस्थिताः ६० सीतारामावपि तयोर्वाक्यं श्रुत्वातिविव्हलौ ॥ विनिर्गतौ रतिशालावहिस्तद्दुःखदुःखितौ ६१ निवार्य बंदिगीतानि राजद्वारं तयोः पुरः ॥ वेगेन जग्मतुः पद्भिः सीतारामौ गतश्रियौ ६२ दृष्ट्वा सीतां च रामं च तौ शोकं च क्रतुर्मुहुः ॥ तावाश्वास्य रामचंद्रस्तदाह गद्गदाक्षरः ६३ मा शोकं कुरुतश्चोभौ मद्गिरं शृणुतस्त्विति ॥ कृत्वोपायं हि युवयोः पुत्रं संजीवयाम्यहम् ६४ न जीवितश्चेद्युवयोः पुत्रस्तद्व्यर्पये कुशम् ॥ गिरं सत्यामिमां चोभौ पश्यतस्त्विह मेऽद्य हि ६५ ततस्सीताविप्रपत्नीमाश्वास्याह गिरं शुभाम् ॥ रामेण ते प्रतिज्ञातं कुशदानेन भामिनि ६६ अहमप्यद्य ते वच्मि तव दुःखस्य शांतये ॥ न जीवितश्चेद्रामेण मयाऽयं त्वच्छिशुः प्रियः ६७ तर्हि त्वद्दुःखशांत्यर्थमर्पयेऽहं लवं प्रियम् ॥ ताभ्यां कुशलवाभ्यां त्वं पुत्रदुःखं त्यजिष्यसि ६८ भजिष्यसि त्वं मत्सौख्यमतः शोकं कुरुष्व मा ॥ ततः प्राह द्विजं रामस्त्वं पत्न्याऽत्र स्थिरो भव ६९ मा कुरुष्व मुहुः खेदं त्वत्पुत्रं जीवयाम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा लक्ष्मणेनैव तैलद्रोण्यां शवं शिशोः ७० निधाय कृमिदुर्गंधदुस्फुरणप्रशांतये ॥ स्वयं स्नात्वा नित्यविधिं चाकरोत्खिन्नमानसः ७१ ततः सभासंस्थितः सन वसिष्ठं प्राह राघवः ॥ राज्यं शासति धर्मेण तत्राऽयं वै शिशुः कथम् ७२ बाल्यत्वे पंचतां प्राप्तस्तत्रोपायं विचिंत्यताम् ॥ इति यावद्गुरुं रामः प्रोवाच तावदंबरात् ७३ नारदः प्रययौ वीणां रणयन् तत्सभां जवात् ॥ प्रत्युद्गम्याऽथ तं रामः परिपूज्य यथाविधि ७४ संश्राव्य सकलं वृत्तं पुनः पप्रच्छ तं मुनिम् ॥ त्वयोपायोऽत्र वक्तव्यः शिशोश्चास्य प्रजीवने ७५ पुत्राभ्यां हि प्रतिज्ञातं द्विजाय सीतया मया ॥ किमर्थं मम राज्येऽर्भो मृतस्त्वीदृङ्न वेद्म्यहम् ७६ तद्रामवचनं श्रुत्वा राघवं प्राह नारदः ॥ राम त्वद्विषयेऽधर्मं न कोप्याचरते जनः ७७ भूम्यां सर्वत्र द्रष्टव्यं त्वया गत्वाऽद्य मद्गिरा ॥ यद्यप्यहं विजानामि भूम्यां वृत्तं च जानतः ७८ तथापि जनशिक्षार्थं त्वामेव प्रेषयाम्यहम् ॥ त्वं दृष्ट्वाऽधर्मनिरतं जनं शिक्षय सादरम् ७९ अधर्मोच्छेदनेनायं जीवयिष्यति वै शिशुः ॥ तथेति राघवश्चोक्त्वा विसर्ज्य नारदं मुनिम् ८० सीतया नागरैः सर्वैर्भ्रातृभिर्गुरुणा सह ॥ पुत्राभ्यां मंत्रिभिर्युक्तः पुष्पकं चारुरोह सः ८१ एतस्मिन्नंतरेऽग्रेभून्महान्कोलाहलस्तदा ॥ तं श्रुत्वा चकितो रामः स ददर्श समंततः ८२ तावद्ददर्श पुरतः पौरैः संवेष्टितां स्त्रियम् ॥ शवमप्यपरं शृंगवेरतश्च समागतम् ८३ रामं दृष्ट्वा पुष्पकस्थं रुदती ब्राह्मणी पुरः ॥ दीर्घस्वरेण प्रोवाच हस्ताभ्यां हृदि ताड्य सा ८४ राम राम महाबाहो ते राज्ये गतभर्तृका ॥ अहं जाताऽस्मि त्वद्दोषान्मां दृष्ट्वा त्वं न लज्जसे ८५ मद्भर्तारं जीवयैनं नोचेच्छापं ददामि ते ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा राघवः खिन्नमानसः ८६ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं ब्राह्मणीं तोषयन्मुहुः ॥ क्रोधं शमय रंभोरु ते भर्तारं प्रजीवये ८७ अस्यैव हेतोर्गच्छामि त्वं मद्गेहे सुखं वस ॥ इत्युक्त्वाऽऽश्वास्य तां रामस्तच्छवं चापि पूर्ववत् ८८ तैलद्रोण्यां स्थापयित्वा सुमंत्रं वाक्यमब्रवीत् ॥ आगमिष्याम्यहं यावत्तावत्कस्यापि नो शवम् ८९ त्वया वह्नौ ज्वालनीयं रक्षणीयं प्रयत्नतः ॥ सर्वानपि त्वया भूम्यां श्राव्यं दुंदुभिनिःस्वनैः ९० न कस्यापि शवं दग्धं क्वाऽपि कार्यं जनैस्त्विति ॥ तथेति राघवं चोक्त्वा दूतैः संश्राव्य तद्वचः ९१ सुमंत्रः सकलान् भूस्थान् साकेते न्यवसत्सुखम् ॥ रामोऽपि पुष्पकेनैव पश्चिमां चोत्तरां दिशम् ९२ पूर्वामपि शनैः पश्यन् दक्षिणाभिमुखो ययौ ॥ एतस्मिन्नंतरेऽयोध्यापुर्यां पंचशवानि हि ९३ समानी-

१ मद्वीर्यमिति पाठः । २ वदतां वर इति पाठः ।

तानि तैलस्य द्रोण्यां तान्यपि पूर्ववत् ॥ सुमंत्रः स्थापयामास श्रीरामस्याज्ञयादरात् ९४ तेषु पंचशवेष्वेव चैकं मधुपुरि स्थितम् ॥ क्षत्रियस्य च तज्ज्ञेयं समानीतं सुहृज्जनैः ९५ प्रयागस्थं द्वितीयं च शवं वैश्यस्य तत्स्मृतम् ॥ पूर्वे वयसि पंचत्वात्समानीतं हि तज्जनैः ९६ हस्तिनापुरसंस्थं तत्तृतीयं शवमीरितम् ॥ तैलकारस्य तज्ज्ञेयं समानीतं हि तज्जनैः ९७ शवं चतुर्थं तज्ज्ञेयं हरिद्वारस्थितं द्विज ॥ लोहकारस्नुपायाश्च समानीतं हि तज्जनैः ९८ उज्जनीस्थं पंचमं च शवं ज्ञेयं महामते॥ चर्मकारदुहितायाः समानीतं हि तज्जनैः ९९ एवं पंचशवान्यासन् पूर्वे द्वे ब्राह्मणस्य च ॥ सप्तायोध्यापुरीमध्ये शवान्येव स्थितानि हि १०० रामोपि दंडकं पश्यन् स बभ्राम समंततः ॥ ययौ विंध्याचलं धीमान् रेवावारिपरिप्लुतम् १ तत्र वृक्षे लंबमानं धूम्रं पातुमधोमुखम् ॥ शूद्रं निरीक्ष्य स्वर्गेच्छं तं हंतुं समुपस्थितः २ तदा तं राघवःप्राह भो शूद्र शृणु मद्वचः ॥ ब्राह्मणादित्रिभिर्वर्णैस्तपः कार्यं न चेतरैः ३ शूद्रैश्च द्विजशुश्रूषा सदा कार्याऽतिभक्तितः ॥ द्विजकृत्यं त्वया चाऽत्र कृतं पापात्मना जड ४ इदानीं त्वां हनिष्यामि जीवयिष्यामि यान्मृतान् ॥ तुष्टोऽहं त्वां त्वत्तपसा वरं वरय वांछितम् ५ इति रामवचः श्रुत्वाऽधोमुखो रामपादजः ॥ उवाच भयभीतः सन्नत्वा रामं मुहुर्मुहुः ६ रामरावणदर्पघ्न यदि तुष्टोऽसि मां प्रभो ॥ तर्हि ते वरयाम्यद्य येन शूद्रगतिर्भवेत् ७ ममापि येन कीर्तिः स्यात्तं वरं दातुमर्हसि ॥ इति शूद्रवचः श्रुत्वा रामस्तुष्टोऽब्रवीद्वचः ८ मम रामेति यन्नाम तच्छूद्रैः सर्वदैव हि ॥ जपनीयं कीर्तनीयं चिंतनीयं मुहुर्मुहुः ९ भविष्यति गतिस्तेषामनेन मत्परो भव ॥ तवानेनोपकारेण कीर्तिः शूद्रेषु वै भवेत् ११० इति रामवरं श्रुत्वा पुनः शूद्रोऽब्रवीद्वचः ॥ शूद्राः कलौ मंदधियो भविष्यंति रघूत्तम ११ व्यग्रचित्ता भविष्यंति कृषिकर्मादिभिः प्रभो ॥ तदा तेषां कुतो बुद्धिर्जपादिषु भविष्यति १२ अतस्तदनुरूपोऽद्य वरो देयो विचार्य च ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा रामस्तुष्टोऽब्रवीत् पुनः १३ परवंदनकालेषु रामरामेति सर्वदा ॥ शूद्रा वदंतु सर्वत्र तेन तेषां गतिर्भवेत् १४ तवापीयं महाकीर्तिः स्मरिष्यंति मदंत्रिजाः ॥ त्वं मया निहतस्त्वद्य वैकुंठं प्रतियास्यसि १५ पुनर्ययाच श्रीरामं वरमन्यं स्वकारणात् ॥ अस्मिन् शैले सदा तिष्ठ सीतालक्ष्मणसंयुतः १६ अंशतस्ते पूर्वमेव दर्शनं मम ये नराः ॥ करिष्यंति ततः पश्चाद्ये नरास्तत्र दर्शनम् १७ कुर्वंति सततं भक्त्या मोक्षमेव व्रजंति ते ॥ मद्दर्शनं विना मर्त्यास्त्वां पश्यंत्यविचारतः १८ तेषामुद्धरणं राम कुरु मद्वचनं प्रभो ॥ तथोवाच तदा रामः भक्तिं तस्य ददौ हरिः १९ इति कृत्वा सुसंतुष्टं हत्वा शूद्रं रघूत्तमः ॥ जीवयामास विप्रादीन्सप्तसाकेतसंस्थितान्२० तदारभ्याऽत्र शूद्रैस्तु विष्णुदासाऽवनीतले ॥ परवंदनकालेषु रामरामेति कीर्त्यते २१ तं हत्वा रघुवीरः स परिवर्त्य मुदान्वितः ॥ सीतां नानाकौतुकानि दर्शयन्स्वपुरीं ययौ २२ एतस्मिन्नंतरे मार्गे गृध्रोलूकौ निरीक्षितौ ॥ विवदमानौ रामेण चात्मानं द्रष्टुमागतौ २३ तावुवाच रघुश्रेष्ठः किमर्थं हि युवामुभौ ॥ विवदमानौ संप्राप्तौ मांब्रूतस्त्वद्य विस्तरात् २४ तद्रामवचनं श्रुत्वा तदोलूकोऽब्रवीत् प्रभुम् ॥ मया पूर्वं कृतं राम नगोपरि गृहं वने २५ तत्कालेन मया त्यक्तं तत्र गृध्रोऽस्ति संस्थितः॥ नानेन दीयते मह्यं मम गेहं रघूत्तम २६ तदुलूकवचः श्रुत्वा गृध्रमाह रघूद्वहः ॥ किमर्थं दीयते नास्य त्वया गृध्रगृहं वद २७ तदा गृध्रोऽब्रवीद्वाक्यं राघवं दीर्घनिःस्वनः ॥ मया पूर्वं कृतं राम नगोपरि गृहं वने २८ तत्कालेन मया त्यक्तं तत्रोलूकः कियद्दिनम् ॥ स्थितस्तेनापि तत्त्यक्तं

१ मत्पदो भंत्रिरिति पाठः ।

तत्राहं संस्थितः पुनः २९ वृथायं स्पर्धते राम मत्वा गेहं ममेति च ॥ माऽधर्मं कुरु राजेंद्र त्वद्दंशेऽभून्न पातकी १३० तावुवाच रघुश्रेष्ठो युवाभ्यां हि यदा गृहम् ॥ कृतं तस्यात्र कः साक्षी तदा तौ नेति चोचतुः ३१ विमानस्थांस्तदा सर्वान्राघवः प्राह सस्मितः ॥ इदमप्यद्य सम्प्राप्तं दुर्घटं मां पुरस्त्विह १३२ कथं न्यायोऽत्र वै कार्यः कस्मै गेहं प्रदीयताम् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वाऽऽसन् सर्वे तेऽतिविस्मिताः ३३ तदोलूकं विभुः प्राह कृतं गेहं त्वया कदा ॥ उलूकः प्राह भूश्चेयं यदा जाता तदा कृतम् ३४ तदुलूकवचः श्रुत्वा गृध्रं रामोवलोकयत् ॥ गृध्रः प्राह यदा नेयं महानीरेऽवनिस्तदा ३५ चूतवृक्षे कृतं विद्धि पुरा गेहं मया विभो ॥ तद्गृध्रवचनं श्रुत्वा तदा तं प्राह राघवः ३६ कथं विनाऽऽश्रयेणासीन्महानीरे नगस्तदा ॥ नोक्तोऽक्षयवटः सोऽपि चूतवृक्षस्त्वया स्मृतः ३७ तस्माद्वृथा त्वया गृध्रं स्पर्ध्यतेऽनेन निश्चितम् ॥ मयाऽद्य तव वाक्येन धिक् त्वां दुष्टपतत्रिणम् ३८ इत्युक्त्वा राघवो दूतैस्तं गृध्रं पर्वतोपरि ॥ त्रिशुलाग्रेषु चारोप्य प्रेषयामास स्वं पदम् ३९ धन्यः स गृध्रो विज्ञेयो रामाग्रे यस्य वै मृतिः ॥ अभूत्तद्दर्शनमपि यस्य देहविसर्जने ४० दत्त्वा गेहमुलूकाय ययौ रामो निजां पुरीम् ॥ विवेश नगरीं नृत्यवाद्यगीतपुरःसरम् ४१ शिशुं विप्रं क्षत्रियं च वैश्यं चापि चतुर्थकम् ॥ तैलकारं पंचमं च लोहकारस्नुषां तथा ४२ चर्मकारदुहितरं सप्तैतान्हि सुजीवितान् ॥ दृष्ट्वा रामः समायाता नात्मानं द्रष्टुमादरात् ४३ तुतोष नितरां पत्न्या तैः सर्वैः संस्तुतो मुहुः ॥ ततः संपूज्य तान् सर्वान् विससर्ज रघूद्वहः ४४ तदा महोत्सवश्चासीदयोध्यायां समन्ततः ॥ एवं नानाचरित्राणि चकार रघुनन्दनः ४५ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्धे यतिशूद्रगृध्रशिक्षोपकरणं नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथैकदा रामचन्द्रो मृगयार्थं वनं ययौ ॥ सीतया बन्धुभिः सैन्यैर्हस्त्यश्वरथपत्तिभिः १ पश्यन् वनानि सर्वाणि मृगया रसिको भृशम् ॥ कौतुहलसमाविष्ट आखेटव्यूहसंवृतः २ उपानद्गढपादश्च नीलोष्णीषी हरिच्छदिः ॥ नीलगोधांगुलीत्राणो धनुष्पाणिः शरी नृपः ३ अश्वारूढः खड्गचर्मधारी भूपैः पदातिभिः ॥ वेष्टितः कवची रामो विवेश गहनं वनम् ४ सीतया जालरंध्रैश्च वारंवारं निरीक्षितः ॥ स रामो बन्धुवर्गैश्च पुत्राभ्यां नृपसत्तमैः ५ क्रीडां मुदाकरोत्तत्र कुंजेषु मृगयन्मृगान् ॥ हन्यतां हन्यतामेषो मृगो वेगात्पलायते ६ इति जल्पन् स्वभृतेषु स्वयमुत्पत्य हंति च ॥ गांधारेषु च रम्येषु वनेषु विपुलेषु च ७ उल्लंघितमहास्रोता युवा पञ्चास्यविक्रमः ॥ इतस्ततः पुनर्याति क्वचित्पश्यन् वनस्थलीम् ८ विटपोड्डीनसंत्रस्तलीनकोकिकुलाकुलाम् ॥ हरिणीगणसंत्रस्तां धावच्छापदिङ्मुखाम् ९ क्वचित्फेरवफूत्कारझिल्लीरावविभीषिताम् ॥ खड्गयूथैः क्वचिल्लक्ष्मीं दधानामिव दंतिनाम् १० क्वचित्कोटरसंविष्टशुका नादविनादिनीम् ॥ मृगारिपदमुद्राभिर्मुद्रितां च क्वचित् क्वचित् ११ शार्दूलनखनिर्भिन्नरोहिद्रक्तारुणां क्वचित् ॥ पीवरस्तनभारार्त्तसुस्निग्धमहिषीगणैः १२ अवरोधाजिरक्षोणिं सूचयन्तीमिव क्वचित् ॥ क्वचिद्वृक्षघनच्छायां वनपुष्पसुगंधिनीम् १३ क्वचिल्लतागृहद्वारि भृंगमंडलतोरणाम् ॥ अर्धनिःसृतनिर्मोकनागभीममहद्बिलाम् १४ वृत्तास्याजगरैर्व्याप्तां क्वचिन्निर्मुक्तसर्पिणीम् ॥ क्वचिद्दावानलज्वालाशिखाव्याप्तमहीरुहाम् १५ ज्वलन्निकुंजनिर्गच्छन्तृकव्याघ्रत्रसद्भटाम् ॥ व्यमुचंस्तु शुनां यूथं शशकेषु क्वचित् क्वचित् १६ पल्वलेषु च विश्रांतः पुनर्याति वनांतरम् ॥ ततो मध्यान्हसमये निवासं सरसस्तटे १७ कारयामास सेनायाः

१ रथकोटिभिरिति पाठः । २ मृगयासंबंधिजनसंवृत इत्यर्थः । ३ ताराराविति पाठः ।

सीतायाश्च रघूत्तमः ।। स्वयं मुदाकरोत्क्रीडामाखेटव्यूहसंवृतः १८ दुद्राव मृगपृष्ठेषु मुक्त्वा बाणं जघान तान् ।। एवं खेलति राजेंद्रे व्याघ्रवर्गे च वै द्विज १९ तत्र कोलाहलत्रस्तः पंचास्यो निर्गतो वनात् ।। स केसरी महावेगस्तीक्ष्णदंष्ट्रो भयावहः २० स्फुरद्वेगसमाक्रांतदुर्गमार्गमहीतलः ।। कदाचिद्गगनारूढः कदाचिद्भूमिगश्चलः २१ नैरयाल्लक्ष्यतां याति धन्विनां पृष्ठगामिनाम् ।। क्वचिद्दृष्टिपथं याति दर्शनागोचरः क्वचित् २२ वक्रस्रोतोऽतिगंभीरं कंटकीद्रुमसंकुलम् ।। वृकव्याघ्रसमाकीर्णं पर्वतैश्च भयंकरम् २३ प्रविष्टो विषमारण्यं रामस्तस्य पदानुगः ।। दूराद्दूरं ततो गत्वा देशाद्देशं च निर्जनम् २४ एकाकी हयमारूढो विवेश गिरिगव्हरम् ।। सर्वव्याधाश्च दूताश्च लक्ष्मणाद्याश्च बंधवः २५ रामादर्शनसंभ्रांता बभ्रमुस्त इतस्ततः ।। अथ रामः केसरिणं जघान सितपत्रिणा २६ ततः स दिव्यरूपेण नत्वा प्राह रघूत्तमम् ।। पुरा विद्याधरश्चाहं मया भुक्ता पतिव्रता २७ मुनिपत्नी हठेनैव तया शप्तस्त्वहं क्रुधा ।। सिंहवन्निग्रहो यस्मात्त्वया मयि कृतोऽद्य हि २८ अतस्त्वं मद्गिरा सिंहो भवाद्यैव महावने ।। तदा मया प्रार्थिता सा पुनर्मामाह राघव २९ चिराद्रामशरस्पर्शाच्छापान्मुक्तिर्भवेत्तव ।। अतोऽद्य त्वच्छरस्पर्शाच्छापान्मुक्तश्चिरादहम् ३० इत्युक्त्वा राममामंत्र्य स स्वर्गं मययौ मुदा ।। ततः स रामचंद्रोऽपि तुरगस्थो मुदान्वितः ३१ तत्र तस्थौ क्षणं यावत्तावत्तद्गिरिगव्हरे ।। गुहाद्वारि शिलामेकां ददर्श योजनायताम् ३२ महतीं तां शिलां दृष्ट्वा रामो विस्मितमानसः ।। धनुष्कोट्याक्षिपद्दूरं गुहायां संविवेश ह ३३ कियद्दूरं ततो गत्वाऽग्रे प्रकाशं ददर्श सः ।। तत्र द्रोण्यां पर्वतस्य तपस्यंत्यः स्त्रियः प्रभुः ३४ ददर्श रामश्चत्वारः किंचिदंतरसंस्थिताः ।। अस्थिचर्मावशिष्टैश्च देहैर्दृग्गोचरीकृताः ३५ श्वासैः सजीविताश्चे ज्ञातवांस्ता रघूत्तमः ३६ निजरूपाणि चत्वारि कृत्वादौ तत्पुरःस्थितः ।। अब्रवीन्मधुरं वाक्यं भिन्नरूपेण ताः पृथक् ३७ वरयध्वं वरान्नार्यः प्रसन्नोऽहं रघूत्तमः ।। ततस्ता रामसंस्पर्शान्मांसरक्तादिधातुभिः ३८ पूरितानि शरीराणि ददृशुर्नयनैर्निजैः ।। श्रुत्वा तद्रामवाक्यं ता यदा स्वपुरतोऽक्षिभिः ३९ नार्यो विलोकयामासुः सर्वाः श्रीरघुनायकान् ।। कोटिसूर्यप्रतीकाशांश्चापबाणासिधारिणः ४० हयारूढान्नृवेषेण सर्वासां पुरतः स्थितान् ।। चतुर्मूर्तींश्चैकरूपास्ता दृष्ट्वा कंजलोचनाः ४१ अतिविस्मयमापन्नास्तदोचुस्तान् पृथक् पृथक् ।। के यूयं वाजिसंस्था हि कुतः सर्वे समागताः ४२ यूयं देवा दानवा वा गम्यते क्वाधुना पुरः ।। अस्माकं कथ्यतां सर्वं किमर्थं भाषिता वयम् ४३ अस्माकं दुःशरीराणि कमनीयानि वै कथम् ।। जातान्यद्य महादैत्यो दुंदुभिः सोऽस्ति वा मृतः ४४ इति तासां वचः श्रुत्वा राघवस्ता वचोऽब्रवीत् ।। अहं चतुर्भिर्देहैश्च रामस्त्वेको न संशयः ४५ सप्तद्वीपपतिः श्रीमान् सूर्यवंशसमुद्भवः ।। मृगयार्थं समायात केसरीनिहतो वने ४६ धनुष्कोट्या शिलां त्यक्त्वा युष्मदंतिकमागतः ।। स्वकरस्पर्शमात्रेण शरीराणि शुभानि हि ४७ मया कृतानि युष्माकं वालिना दुंदुभिर्हतः ।। समयानि हतो वाली रावणस्यांतकारिणा ४८ संभाषिता वरान् दातुं यूयं सर्वा मयाऽद्य हि ।। नाग्रेऽस्ति मम कार्यं हि परिवर्त्य पुरीं व्रजे ४९ यत्पृष्टं तन्मया चोक्तं का यूयं कथ्यतां मम ।। किमर्थं दुंदुभिः पृष्टः का वांछा व्रियतां वरान् ५० तद्रामवचनं श्रुत्वा दुंदुभिर्निहतस्त्विति ।। शिलां निष्कासितां चापि सर्वास्तुष्टिं परां ययुः ५१ ऊचुः सर्वास्तदा राममानंदोत्फुल्ललोचनाः ।। वयं ब्राह्मणपुत्र्यश्च चत्वारस्त्वथ षोडश ५२ सहस्राणि

१ व्याघ्रवर्गं पलायति इति पाठः । २ नराणां लक्ष्यतामिति पाठः ।

नृपाणां च वैश्यानां कन्यकाः पुरा ॥ समानीता बलादेव तेन दुंदुभिना प्रभो ५३ लक्षस्त्रीभि-
र्विवाहांश्च सर्वानेकदिने त्वहम् ॥ करोमीति मन्यमानः स्त्रीरत्नानि जहार सः ५४ यानि यानि
जहार स्त्रीरत्नानि रघुनन्दन ॥ अस्यां द्रोण्यां स्थाप्य तानि दत्त्वा द्वारि शिलां वराम् ५५ अचलां
त्वद्दिनान्यैश्च स्त्रीः समानेतुमादरात् ॥ पुनश्चिरं गतो दैत्यो वयमत्रैव संस्थिताः ५६ वर्ततेऽग्रे नृपाणां
च वैश्यानां बालिकाः प्रभो ॥ वायुपर्णाशनाः सर्वाः श्रीविष्ण्वर्पितमानसाः ५७ तत्तासां वचनं
श्रुत्वा भिन्नरूपैः पुनः प्रभुः ॥ ता उवाच स्त्रियः सोहं विष्णुरेव न संशयः ५८ तद्रामवचनं श्रुत्वा
पुनस्ता राममब्रुवन् ॥ दर्शयस्व निजं विष्णुरूपं चेत्सत्यवागसि ५९ ततस्ता दर्शयामास विष्णुरूपं
निजं प्रभुः ॥ तानि चत्वारि रूपाणि समासाद्य रघूत्तमः ६० ततस्ताः पुरतो विष्णुं दृष्ट्वा नेमुः
स्वमस्तकैः ॥ ततो विष्णुः स ताः प्राह वः संदेहो गतो न वा ६१ ता ऊचुर्दर्शनात्तेऽद्य भवक्लेशा
गता हि नः ॥ कियांस्तु तत्र संदेहस्त्वज्ञानजनितः प्रभो ६२ ततः पुनः क्षणाद्रामो रूपं ता दर्शय-
न्मुदा ॥ एकमेव हि सर्वासां मध्ये जनकजापतिः ६३ ततो रामोऽब्रवीत्ताः स वरं वरयतामिति ॥
ता ऊचुः कामबाणेन पीडिता राघवं मुदा ६४ भव भर्ता त्वमेवाऽद्य गांधर्वविधिना वने ॥
अस्माभिस्त्वं कुरुष्वाऽत्र सुखं क्रीडां चिरं प्रभो ६५ ततो नय पुरीं स्वीयां नस्त्वं माऽन्यद्विचिं-
तय ॥ तत्तासां वचनं श्रुत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् ६६ एकपत्नीव्रतं मेऽस्ति न वाक्यं मम वै
मृषा ॥ ततस्ता विव्हला भूत्वा निपेतुर्जगतीतले ६७ पुनस्ताः प्राह रामः स शृणुध्वं वचनं मम ॥
द्वापरे कृष्णरूपेण यूयं क्रीडां भविष्यथ ६८ मित्रविंदानाग्नजितीमद्राऽन्या लक्ष्मणाव्हया ॥ एवं
नामानि युष्माकं भविष्यंति तदा मया ६९ भविष्यंति विवाहाश्च सर्वासां नात्र संशयः ॥ तदा
नानाविधान् भोगान् भजध्वं वै मया सह ७० तद्रामवचनं श्रुत्वा किंचित्तुष्टमनः स्त्रियः ॥ रामं
प्रोचुः पुनर्वाक्यं त्वमग्रे गंतुमर्हसि ७१ ताभिः शनैस्ततो रामो ययौ तुरगसंस्थितः ॥ योजनोपरि-
ताः सर्वाः सहस्रं षोडश शुभाः ७२ ददर्श गण्डकीतीरे वृक्षखण्डे रघूद्वहः ॥ निमीलितदृशः
शुष्कास्तपसा दग्धयौवनाः ७३ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे
वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्धे द्विजकन्याचतुष्टयवरदानं नामैकादशः सर्गः ॥ ११ ॥ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामः शनैः सर्वाः स्पृष्ट्वा निजकरेण ताः ॥ कृत्वा तारुण्यपूरौ-
घपूरिताः प्राह सादरम् १ पूर्ववत्सकलं वृत्तं सर्वाः संश्राव्य विस्तरात् ॥ वरं वरयतां शीघ्रमित्यु-
क्त्वा च रघूत्तमः २ हतं तं दुन्दुभिं श्रुत्वा हर्षोत्फुल्लाननाः स्त्रियः ॥ पूर्ववद्विष्णुरूपाणि सहस्राणि
हि षोडश ३ सन्दर्शितानि रामेण तावंति च स्थितानि च ॥ रामरूपाणि ता दृष्ट्वा ज्ञात्वा विष्णुं परा-
त्परम् ४ तं वरान्वरयामासुस्त्वन्नो भर्ता भव प्रभो ॥ ततो राममुखाच्छ्रुत्वा चैकपत्नीव्रतस्थितम् ५
परस्परं ताः संमंत्र्य प्रोचुः सर्वा मृगीदृशः ॥ मया वृतस्त्वया चायं त्वया वृतस्तथा मया ६
एवं तासु च सर्वासु वदन्तीषु रघूत्तमः ॥ श्रुत्वा तद्वचनं शिष्य तदा चित्तेऽविचारयत् ७ इमा वदन्ति
किं सर्वा मां श्रुत्वाऽपि व्रतस्थितम् ॥ बलात्कारेण मां भोक्तुं मन्त्रयन्ति परस्परम् ८ ब्रह्मरुद्रमघ-
वादयः सुरा ये च सिद्धमुनयः पुरातनाः ॥ तेऽपि योगबलिनो विमोहिता लीलया तदबलाभिरद्भुतम् ९
योषितां नयनतीक्ष्णसायकैर्भ्रूलतासु दृढचापनिर्गतैः ॥ धन्विना मकरकेतुना हतः कस्य नो पतति
को मनोमृगः १० तावदेव दृढचित्तता नृणां तावदेव गणना कुलस्य च ॥ तावदेव तपसः प्रग-
ल्भता तावदेव नियमव्रतादयः ११ यावदेव वनितोत्सवा स वैमोह्यति द्रुतमदेन पूरुषः ॥ मोहयं-

तु मद्यंतु रागिणं योषितः स्वचरितैर्मनोहरैः १२ मोहयन्ति मदयन्ति मामिमा धर्मरक्षणपरं हि केर्गुणैः ॥ मांसरक्तमलमूत्रपूरिते योषितां वपुषि निर्गुणेऽशुचौ १३ कामिनस्तु परिकल्प्य चारुता मा रमंति सुविमूढचेतसः ॥ दारुणो हि परिकीर्तितोंगना सन्निधिर्विमलवुद्धिवर्तिभिः १४ यावदेव न समीपमागतास्तावदेव हि व्रजाम्यदृश्यताम् ॥ तर्हि मे व्रतमिदं सुनिर्मलं नान्यथा कथमहं करोम्यहम् १५ अथ वा किं करिष्यंति मामेकदयितामियम् ॥ इति निश्चित्य श्रीरामस्तत्र तूष्णीं स्थितोऽभवत् १६ एतस्मिन्नन्तरे सर्वास्तास्तं प्रोचुर्नृपोत्तमम् ॥ वृतस्त्वं नूनमस्माभिर्नात्र कार्या विचारणा १७ एकपत्नीव्रतं किं ते पार्थिवस्य रघूत्तम ॥ अस्ति चेत्पूर्णतां प्राप्तं तत्फलं भोक्तुमर्हसि १८ इत्युक्त्वा तास्तदा सर्वा गत्वा तत्संनिधिं जवात् ॥ सव्यापसव्यवन्धेन भुजपाशान् प्रचक्रिरे १९ तद्दृष्ट्वा राघवः प्राह शृणुध्वं वचनं मम ॥ युष्माभिरुच्यते भद्रमनुकूलं प्रियं वचः २० व्रतिनस्तन्न योग्यं मे मा खेदं गन्तुमर्हथ ॥ आकर्ण्य रामवाक्यानि तमूचुस्ताः समन्ततः २१ सकामध्वनिनोत्कंठाः कोकिला इव माधवे ॥ षोडशसहस्रस्त्रिय ऊचुः ॥ धर्मादर्थोऽर्थतः कामः कामाद्धर्मफलोदयः २२ इत्येवं निश्चयं शास्त्रे वर्णयन्ति विपश्चितः ॥ सकामो व्रतवाहुल्यात्पुरस्ते समुपस्थितः २३ सेव्यतां विविधैर्भोगैः स्वर्गभूमिरियं ततः ॥ श्रुत्वा तद्वचनं तासां रामस्ताः प्राह सस्मितः २४ ॥ श्रीराम उवाच ॥ वरान् दास्यामि युष्माकं नान्यं श्रोष्यामि किंचन ७ इत्युक्ताः पुनरूचुस्ताः किं त्वं वदसि राघव २५ ॥ ता ऊचुः ॥ दिव्यौषधं ब्रह्मधियो रसायनं सिद्धीर्निधीः साधुकलावरांगना ॥ मन्त्रस्तथा ह्यन्नजले च धर्मतो नेमे निषेव्याः सुधिया समागताः २६ कार्यं तु दैवाद्यदि सिद्धिमागतं तस्मिन्नुपेक्षां न च यांति नीतिगाः ॥ यस्मादुपेक्षा न पुनः फलप्रदा तस्मान्न दीर्घीकरणं प्रशस्यते २७ सांद्रानुरागाः कुलजन्मनिर्मलाः स्नेहार्द्रचित्ताः सुगिरः स्वयंवराः ॥ कन्याः सुरूपाः परिपूर्णयौवना धन्या लभन्तेऽत्र नरास्तु नेतरे २८ क्व वयं सुरसौंदर्यः क्वैकपत्नीव्रतं तव ॥ तस्मादस्मानिदानीं त्वमानिराकर्तुमर्हसि २९ गांधर्वेण विवाहेन नान्यथा नोऽस्तु जीवितम् ॥ श्रुत्वा वाक्यं तु तत्तासां राघवः प्राह ताः पुनः ३० ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ भो मृगाक्ष्यः कथं त्याज्यो धर्मो धर्मविचक्षणैः ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैतच्चतुष्टयम् ३१ यथोक्तं सफलं ज्ञेयं विपरीतं तु निष्फलम् ॥ तस्मान्मयोक्तं यत् पूर्वमेकपत्नीव्रतं निजम् ३२ अस्मिन् जन्मनि तन्नाहं त्यक्तुमिच्छामि भो स्त्रियः ॥ एवं श्रुत्वाऽऽशयं तस्य ताः समीक्ष्य परस्परम् ३३ करात्करान् प्रमुच्यास्य जग्राहांघ्रिं तदावला ॥ अन्यान्यमंघ्रिं रामस्य भुजौ तु जगृहुश्च ताः ३४ एवं ताभिर्विगृह्यमानमात्मानं वीक्ष्य राघवः ॥ अंतर्धानमगात्तत्र तासां मध्ये क्षणात् प्रभुः ३५ किं कुर्वंति त्विमाः सर्वा ह्यंतर्धानं गते मयि ॥ एवं तासां कौतुकं हि गुप्तरूपो ददर्श सः ३६ अदृष्ट्वा राघवं सर्वास्ताः क्षणात्प्रमदोत्तमाः ॥ दृष्ट्वा तदद्भुतं कर्म विस्मयाविष्टमानसाः ३७ वित्रस्तहृदयाः सर्वाः कुरंग्य इव कातराः ॥ संभ्रांतनयना दीना इत्यूचुस्ताः परस्परम् ३८ व्याप्तं च हृदयं तासां तदैव विरहाग्निना ॥ ज्वलज्ज्वालानलेनैव सुस्निग्धं सांद्रकाननम् ३९ ॥ स्त्रिय ऊचुः ॥ त्यजेंद्रजालिकां मायां कांत दर्शय सत्वरम् ॥ स्वात्मानं नर्मणा युक्तं प्राग्ग्रासे मक्षिकोपमम् ४० हा कष्टं दर्शितः कस्माद्धात्रा किं रचितं त्विदम् ॥ ज्ञातं महत्तमं तापं कर्तुं नस्त्वं समागतः ४१ कच्चित्ते निर्दयं चेतः कच्चिदस्मान् परीक्षसि ॥ कच्चित्कष्टोसि हे कांत कच्चिन्मुष्णासि

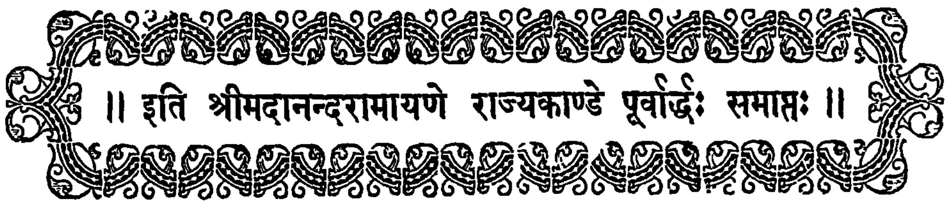
१ विविधैर्नागेरिति पाठः । २ क्वेदं सुंदरसौंदर्यमिति पाठः । ३ प्रमुच्याशु सर्वास्तु जगृहुस्तदेति पाठः ।

नो मनः ४२ कच्चिन्नो प्रत्ययोऽस्मासु कच्चिदस्मासु नो रतिः ॥ कच्चिद्विनोदयसि न कच्चिन्माया-
विशारदः ४३ कच्चिच्चित्ते प्रवेष्टुं त्वं वेत्सि विज्ञानलाघवम् ॥ कच्चिद्विनापराधं हि त्वमस्मासु प्रकु-
प्यसि ४४ कच्चिद्दुःखं न जानासि परेषां विप्रलंभजम् ॥ त्वद्दर्शनं विना नूनं हृदयेश्वर सांप्रतम्
४५ न जीवामोऽथ जीवामः पुनस्त्वद्दर्शनाशया ॥ अस्मांस्तत्र नय त्वं हि यत्र नाथ गतो ह्यसि ४६
सर्वथा दर्शनं देहि कारुण्यं भज सर्वथा ॥ पर्यंतं न हि पश्यंति कस्यचित्सज्जना जनाः ४७ इत्थं
विलप्य ताः सर्वाः प्रतीक्ष्य च बहुक्षणम् ॥ रामं द्रष्टुं वने सर्वा बभ्रमुस्ता इतस्ततः ४८ वृक्षान्
वनेचरान् रामो दृष्टोऽस्माकं पतिर्न वा ॥ एवं सर्वास्तु पप्रच्छ रामविश्लेषसज्वराः ४९ रे रे पिप्पल-
वृक्षाणामधिपस्त्वं ब्रवीहि नः ॥ रामो दृष्टोऽथ वा नैव वयं त्वां शरणं गताः ५० भो भो तुलसि
नो नाथस्त्वया रामो निरीक्षितः ॥ वद शाखामृगत्वं नो वने रामो निरीक्षितः ५१ त्वं कोकिल
सदा शब्दान् करोषि परमान् शुभान् ॥ वदाऽद्य जानकीकांतस्त्वयाऽरण्ये निरीक्षितः ५२ भो
कदंब वदस्व त्वं तव पृच्छामहे वयम् ॥ दीनानाथो रमानाथः सीतानाथस्त्वयेक्षितः ५३ पिक
त्वमुत्तरं देहि सदा शब्दान् करोषि हि ॥ पतिर्नः श्रीपतिः सीतापतिर्दृष्टोऽथवा न वा ५४ भो
वारणमदोन्मत्तनृवारणसमः प्रभुः ॥ सप्तद्वीपपतिः श्रीमान् रामोऽरण्ये निरीक्षितः ५५ शुक नः
कथयाऽद्य त्वं प्रभुर्दृष्टोऽथ वा न वा ॥ वद पुण्ये सरिच्छ्रेष्ठे किं तूष्णीं संस्थिताऽधुना ५६ नः
प्रभुः सप्तद्वीपानां प्रभुरत्र निरीक्षितः ॥ भो वायो कथयाऽद्य त्वं सीतारामो निरीक्षितः ५७
॥ रामदास उवाच ॥ एवं ता रामविश्लेषसंभ्रांताः शुशुचुर्वने ॥ ततस्ता गंडकीतीरं गत्वा गीतं
प्रचक्रिरे ५८ ॥ ॥ स्त्रिय ऊचुः ॥ किं प्रभो त्वया जानकी यदा तेन रक्षसाऽरण्यमध्यतः ॥
स्वस्थलं हृता गौतमीतटात्तत्कृते त्वया नैव शोचितम् ५९ १ त्वद्वियोगतस्तप्तमानसाः सर्वतो वने
शोकमागताः ॥ एकदा प्रभो देहि दर्शनं देहि नो वरान् माऽस्तु वै रतिः ६० २ नो वांछामो
राघव त्वत्तो रतिमद्य यद्वद्दत्तं भूसुरजाभ्यो वरदानम् ॥ तद्वत्त्वं पूरयकामान्वरदानैर्वांछामस्ते
सेवनमग्र्ये जननेऽपि ६१ ३ अस्माभिर्यच्चंचलभावादपराद्धं तत्सर्वं त्वं मा स्मर पूर्वकरुणातः ॥
नः प्राणास्ते दर्शनहेतोस्तनुमध्ये तिष्ठंति त्वां पल्लवयाञ्चा क्रियतेऽद्य ६२ ४ भो भो राघव मा रुष्ट
त्वं क्रोधं मा भज दासीष्वद्य ॥ पर्यंतं न हि पश्यंतीत्थं वांछामो न हि त्वतः कामम् ६३ ५ देहि
त्वं निजदर्शनलाभं जन्माग्र्येऽर्पय नो वरदानम् ॥ पाहि त्वं शरणं ह्युपयाताः सर्वास्तारय नः
प्रणमामः ६४ ६ राम त्वं किं निर्दयहृदयस्त्वासि नः किं नायात्यद्य स्त्रीजनकरुणाहृदये ते ॥
इत्थं क्रोधं त्वत्पदयुगले पतितासु कर्तुं विष्णो नार्हसि वरदो भव नोऽद्य ६५ ७ वाले दीने
स्त्रीजनविमले तनये स्वे नो कुर्वंतीत्थं बहुविमलामतिमंतः ॥ क्रूरं कोपं त्वं त्यज वरदो भवनोऽद्य
वारं वारं करकमलैस्त्वां प्रणमामः ६६ ८ हे नाथ राघव रमेश्वर रावणारे सीतापते रिपुनिषूदन
कंजनेत्र ॥ त्वं देहि राम निजदर्शनमद्य विष्णो दुःखार्णवात्परतटं नय कामिनीर्नः ६७ ९ त्वत्पादपद्मवर-
सेवनमर्थयामो जन्मांतरे कुरु दयां करुणासमुद्र ॥ नोचेत्तवाऽद्य विरहान्निजजीवितानि त्यक्ष्याम एव
नियतं सहासाद्य नद्याम् ६८ १० ॥ रामदास उवाच ॥ नारीगीतं राघवश्चाऽपि श्रुत्वा प्रत्यक्षोऽभू-
त्कामिनीनामथाऽग्रे ॥ दृष्ट्वा रामं ताः स्त्रियश्चाऽतितुष्टाः प्रोत्फुल्लास्यास्तं प्रणेमुः शिरोभिः ६९ ११
नारीगीतं मानवश्चाऽपि श्रुत्वा सर्वान् कामान्प्राप्नुयान्निश्चयेन ॥ तस्मादेतत्सर्वदा कीर्तनीयं श्लोका-

१ ह्यनिंद्या इति पाठः ।

कीर्यं प्रापठं छंदाचित्रम् ७० १२ अथ रामो ददौ ताभ्यो वरांस्तास्तोषयन् प्रभुः ॥ यूयं शृणुध्वं भो नार्यः पुरा व्यासाग्रतो मया ७१ बहुस्त्रीहेतूना रुक्ममूर्तयः षोडशार्पिताः ॥ तासां दानेन संतुष्टास्ते विप्रा मां तदाऽब्रुवन् ७२ फलं सहस्रगुणितं तवास्तु रघुनन्दन ॥ अतस्तत्फलतश्चाहं द्वापरे कृष्णरूपधृक् ७३ करोमि पाणिग्रहणं युष्माकं द्वारिकापुरी ॥ यूयं नानानृपाणां च भवध्वं बालिकास्तदा ७४ भौमासुरस्तदा यं वै दुंदुभिस्तु भविष्यति ॥ भौमासुरश्च युष्माकं पूर्ववत्संहरिष्यति ७५ तदा सर्वा मोचयामि हत्वा तं जगतीसुतम् ॥ ततो मया सुखेनैव क्रीडध्वं हि यथारुचि ७६ एवं ता रामवाक्यं तच्छ्रुत्वा प्रमुदिताननाः ॥ आनन्दोत्फुल्लनयनाः सुखमापुर्वरांगनाः ७७ एतस्मिन्नंतरे रामं पश्यन्तो लक्ष्मणादयः ॥ शनैस्तत्राययुश्चाश्वपदांकितपथा प्रभुम् ७८ षोडशस्त्रीसहस्राणां मध्ये दृष्ट्वा रघूत्तमम् ॥ परं विस्मयमापुस्ते प्रणेमुर्जगदीश्वरम् ७९ श्रुत्वा राममुखात्सर्वं यथावृत्तं सविस्तरम् ॥ सर्वे सन्तुष्टमनसस्तस्थुः श्रीराघवाग्रतः ८० ततो रामाज्ञया दूताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ वाहनान्यानयामासुः सेनावासस्थलान्मुदा ८१ तेषु ताः स्त्रीः सुसंस्थाप्य वाहनेषु रघूत्तमः ॥ शनैः सेनानिवासे स ययौ सीतांतिकं प्रभुः ८२ ततस्ताः जानकीं नेमुः सीतां वृत्तं रघूत्तमः ॥ यथा वृत्तं यथा सर्वं कथयामास कौतुकात् ८३ ततस्ता पूजयामास वस्त्रैराभरणैरमा ॥ ततो रामः स कासारं सेनावासस्थलांतिके ८४ ददर्श सुमहच्छ्रेष्ठं स्पर्द्धयंतमपांपतिम् ॥ घनपादपमध्यस्तं सुतीर्थसलिलं शुभम् ८५ विशालं विकचांभोजमधुमत्तमधुव्रतम् ॥ पद्मिनीपत्रसंयुक्तं छन्नं मरकतैरिव ८६ स्वच्छंदमुच्छलन्मत्स्यं स्वच्छं साधु मनो यथा ॥ चलज्जलचरोद्भिन्नवीचिराजिविराजितम् ८७ अंतर्ग्राहगणक्रूरं खलानामिव मानसम् ॥ क्वचिच्छैवालदुर्गम्यं कृपणस्येव मंदिरम् ८८ नानाविहंगसर्वार्तिं शमयंतं दिवानिशम् ॥ उदारमिव सर्वस्वैरापन्नार्तिहरं महत् ८९ तर्पयंतं हिमांभोभिः श्वापदान्स्वपितॄनिव ॥ हरंतं सर्वसंतापं हिमांशुमिव चान्हिकम् ९० तं दृष्ट्वाऽभूत्सुसंतुष्टः सीतया रघुनन्दनः ॥ तत्र स्नात्वा सुखं रामः कृतमाध्यान्हिकक्रियः ९१ भुक्त्वा बंधुजनैः सर्वैराखेटगणसंवृतः ॥ उवास सरसस्तीरे रम्याः संकथयन्कथाः ९२ ततः शरासने बाणं कृत्वा रात्रौ स्थितस्तरौ ॥ व्याधाः संधानमास्थाय रुरुधुः ककुभां पथः ९३ एवं स्थितेषु वीरेषु वने विस्तार्य वागुराः ॥ निशार्धे निर्गतं यूथं शूकराणां सरस्तटे ९४ चरित्वा सरसीकंदान् पपात व्याधसंकुले ॥ राज्ञा विद्धास्तदा क्रोडा व्याधैश्च बहवो हताः ९५ क्षणेनैव वराहास्ते विद्धाः पेतुर्महीतले ॥ तान्हत्वा तुमुलं नादं चक्रुर्व्याधाः सुदर्पिताः ९६ धावंतोऽपि मुदा युक्ता मिलिता यत्र भूपतिः ॥ तानादाय भटैर्भूपः सेनावासं ययौ पुनः ९७ एवं सप्तदिनान्येव स्थित्वा रामो वने सुखम् ॥ भुक्त्वा नानाविधान् भोगान् सीतया स्वपुरीं ययौ ९८ ततो विप्रान्नृपान् वैश्यान् समाहूय रघूत्तमः ॥ या यस्य दुहिता नारी या यस्य पुत्रपुत्रिका ९९ तस्मै तस्मै ददौ तां तामेवं सर्वा विसर्जयत् ॥ वस्त्रालंकारभूषाद्यैः शोभयित्वा पृथक् पृथक् १०० ते विप्राद्याः पुनर्जाता मेनिरे निजबालिकाः ॥ ततः स्वं स्वं पुरं नीत्वा नृपा वैश्याः प्रभोर्गिरा १०१ नृपपुत्रैर्वैश्यपुत्रैस्तासां चक्रुः सुमंगलम् ॥ रामप्रसादात्ताः प्रापुः पतिसंगसुखं स्त्रियः १०२ ताश्चाऽपि द्विजपुत्र्यस्तु पितॄणामेव सद्मसु ॥ निन्युः स्वीयायुषं तत्र व्रतचर्यादिभिः सुखम् १०३ विवाहकालातिक्रमणान्न ता उद्वाहिता द्विजैः ॥ जन्मांतरेण ताः सर्वाः कृष्णः पत्नीः करिष्यति १०४ अथ रामः सुवाहोश्च पुत्रस्य मधुरां पुरीम् ॥ विवाहार्थं सीतया स पौरैर्जानपदैर्ययौ १०५ तत्र

वैवाहिकं कर्म संपाद्य रघुनन्दनः ॥ तस्थौ तत्र कियत् कालं मथुरायां यथासुखम् १०६ एकदा जानकीवाक्यात्कालिंद्याः सैकते शुभे ॥ निशायां हेमपर्यंके सुखं सुष्वाप राघवः १०७ एतस्मिन्नंतरे दासीदासान् दृष्ट्वा विनिद्रितान् ॥ स्त्रीरूपेणाऽथ कालिंदी रामांघ्रिं संस्पृशच्छनैः १०८ ततो रामः प्रबुद्धोऽभूद्ददर्श पुरतः स्थिताम् ॥ सूर्यस्य तनयां पुण्यां कालिंदीं कंजलोचनाम् १०९ दिव्यालंकारवस्त्राढ्यां दिव्यनूपुरगर्जिताम् ॥ नीलोत्पलदलश्यामां हेमकुंभपयोधराम् ११० स्मिताननां सुरंभोरुं किंकिणीजालमालिकाम् ॥ केयूरकुंडलाढ्यां तां प्रोत्तुंगजघनां वराम् ११ तां तादृशीं प्रभुर्दृष्ट्वा क्षण तूष्णीं व्यचिंतयत् ॥ धन्यो विधाता येनेयं कालिंदी रचिता पुरा १२ इत्याश्चर्यमना भूत्वा तत्सौंदर्यं व्यलोकयत् ॥ अथ रामः स तां प्राह वदागमनकारणम् १३ सा प्राह तं विलज्जंती सर्वं त्वं वेत्सि राघव ॥ ततो रामोऽब्रवीद्वाक्यं चैकपत्नीव्रतं मम १४ इह जन्मनि कालिंदि त्वं याहि स्वस्थलं जवात् ॥ यावत्सीता प्रबुद्धा न जातेयं तावदेव हि १५ सा रामवाक्शरेणैव भिन्नमर्मस्थला भुवि ॥ मूर्च्छामवाप तत्रैव तां दृष्ट्वा सोऽब्रवीत् पुनः १६ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कालिंदि शृणु त्वं वचनं मम ॥ द्वापरे कृष्णरूपेण त्वां करिष्याम्यहं स्त्रियम् १७ विवाहेनैव गच्छाऽद्य तदा भोक्ष्यसि मत्सुखम् ॥ इति श्रुत्वा रामवाक्यं किंचित्तुष्टमना नदी १८ नत्वा रामं ययौ तूष्णीं रामध्यानपराऽभवत् ॥ ततो रामोऽपि सैन्येन सीतया स्वपुरीं ययौ १९ एवं साकेतनगरे रामः स्त्रीबंधुदेहजैः ॥ चरितान्यकरोन्नानापापघ्नानि श्रवादिना २० ॥ ॥ इति शतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे पूर्वार्द्धे षोडशसहस्राधिककालिंद्यादिपंचस्त्रीवरदानं नाम द्वादशः सर्गः ॥ इति राज्यकांडे पूर्वार्द्धः समाप्तः ॥

॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे राज्यकाण्डे पूर्वार्द्धः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे राज्यकांडे उत्तरार्द्धं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ अथैकदा रमाजानिः सुहृद्भिः सदसि स्थितः ॥ वीजितश्चामरेणैव लक्ष्मणेनातिशोभितः १ एतस्मिन्नंतरे तत्र पौरः कश्चित्सभास्थितः ॥ वारांगनानां नृत्यादिं दृष्ट्वा हास्यं चकार सः २ तद्धास्यं राघवः श्रुत्वा सस्मार पूर्वचेष्टितम् ॥ लंकायां युद्धसमये रावणस्य शिरांसि खात् ३ रामबाणान्मतिर्लब्ध्वाऽस्माभिश्चेति विहस्य च ॥ श्रीरामं वंदनं कर्तुं पतंति स्म प्रभुं पुनः ४ तेषां विक्रालतां दृष्ट्वा दंतादीनां रघूत्तमः ॥ मामत्तुं हि पुनर्यांति शिरांस्येतानि खादिति ५ रामो भीत्या पुनस्तानि खे शिरांस्यक्षिपच्छरैः ॥ एकोत्तरशतान्येव वारं वारं त्वरान्वितः ६ तद्वृत्तं राघवः स्मृत्वा किं दशास्यस्य वै शिरः ॥ समागतं सभामध्येऽत्रेतिपार्श्वे व्यलोकयत् ७ मायाविनो राक्षसाश्च संत्यत्रेति विचिंत्य च ॥ एवं यदा यदा हास्यं स शुश्राव रघूत्तमः ८ तदा तदा पूर्ववृत्तं स्मृत्वा पार्श्वे व्यलोकयत् ॥ ततो रामः क्षणं चित्ते चिंतयामास सादरम् ९ यदा यदा श्रूयतेऽत्र हास्यं केनापि यत्कृतम् ॥ तदा तदा दशास्यस्य शिरोहास्यं स्मराम्यहम् १० मायाविनो राक्षसास्ते मां विस्मार्य पुनश्चिरात् ॥ मामत्तुमत्र यास्यंति त्विति मत्वा स्वचेतसि ११ अन्यच्च निंदितं हास्यं नीतिशास्त्रेषु सर्वदा ॥ अतो हास्यं वर्जयामि सर्वेषां भूनिवासिनाम् १२ इति निश्चित्य हृदये लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ दुंदुभिं घोषयस्वाद्य पुर्यां राष्ट्रेऽवनीतले १३ स्मिताननो नरः कश्चिन्नारी वाऽथ सुहृच्च वा ॥ सीता वा तनयो बंधुः स मे दंड्यो भवेदिति १४ तथेति रामवाक्यात्स घोषयामास दुंदुभिम् ॥ पौरा जानपदाः सर्वे श्रुत्वा शिक्षाध्वनिं प्रभोः १५ रामदंडभयात् सर्वे न चक्रुस्ते स्मिताननम् ॥ वारांगनानृत्यगीते नटगीतप्रवर्तने १६ स्त्रीभिः सुहृद्भिर्मित्रैश्च विनोदानुत्सवान् वरान् ॥ मांगल्यानि च कर्माणि हास्यकारीणि नाचरन् १७ वंशस्तंभकलाभिश्च कौतुकानि हि यानि च ॥ तूर्यघोषादिमांगल्यकर्माणि विविधाः कथाः १८ सांवत्सरोत्सवान् सर्वान् यात्रायज्ञोत्सवान् शुभान् ॥ कौतुकानुत्सवांश्चैव विवाहादिषु कर्मसु १९ वार्ताश्चित्रकथाश्चापि न चक्रुश्च कदा जनाः ॥ ययौ नावश्यकात्कार्याद्विना सदसि कः प्रभुम् २० पुराणानीतिहासांश्च न पठंति स्म केचन ॥ गर्भाधाने पुत्रजन्मनामकर्मादिषूत्सवान् २१ पौरा जानपदाः सर्वे सप्तद्वीपनिवासिनः ॥ एतानि हास्यकारीणि नानाकर्माणि भूतले २२ रहस्यपि न चक्रुस्ते रामदण्डभयात् कदा ॥ एवमासीद्वर्षमेकं तदा भूम्यां कदापि हि २३ स्मिताननं कस्य नासीन्न चक्रुर्मंडनादिकम् ॥ तदोत्साहदेवताश्च नानाकर्मांगदेवताः २४ इंद्राय कथयामासुस्तद्वृत्तं जगतीभवम् ॥ इंद्रादीनां सुराणां च कर्मांगपूजनादि हि २५ नासीद्यदा जगत्यां हि तदेंद्रः कथयद्विधिम् ॥ तदा सुरान्विधिः प्राह न रामाग्रे बलं हि नः २६ नैवोपदेष्टुं योग्यः स ममापि जनकस्तु यः ॥ युक्त्या कार्यं साधयामि येन वोऽद्य हितं भवेत् २७ इत्याश्वास्य सुरान् सर्वान्विधिर्भूमण्डलं ययौ ॥ अयोध्यायाश्च सीमायां दृष्ट्वा वेधाः सुपिप्पलम् २८ स्वयं विवेश तन्मध्ये दृष्ट्वा पांथान् जहास सः ॥ एतस्मिन्नंतरे कश्चित्काष्ठभारवहः पुमान् २९ श्रुत्वा पिप्पलहास्यं तत्तेन दीर्घं जहास सः ॥ ततः स भारवाहश्च ययौ हट्टे प्रभोः

पुरीम् ३० काष्ठभारविक्रयार्थं तत्र स्मृत्वा स्मितं हृदि ॥ चलपत्रस्य सोऽत्युच्चैर्जहास हृदि शंकितः ३१
भारवाहस्य हास्यं तद्राजदूतोऽथ शुश्रुवे ॥ राजदूतो जहासोच्चैर्न समर्थो निरोधितुम् ३२ राजदूतः
सभां गत्वा भारवाहस्य यत् स्मितम् ॥ हृदि स्मृत्वा जहासोच्चैस्तच्छ्रुत्वा ते सभासदः ३३ सभायां
जहसुः सर्वे तच्छ्रुत्वा राघवोऽपि सः ॥ उच्चैर्जहास सदसि वरसिंहासने स्थितः ३४ रामो विचार-
यामास किमर्थं हसितं मया ॥ यन्निमित्तं सदा दण्डं पौरान् जानपदान्निजान् ३५ अहं करोमि
सोऽद्याऽहं सभायां हसितः कथम् ॥ दण्डयिष्यति मां कोऽद्य किं मां पौरा वदंति हि ३६ अस्मा-
कमेव शिक्षाऽस्ति सर्वदा राघवस्य सा ॥ स कथं हसितश्चाऽद्य सर्वेषां पुरतः स्फुटम् ३७ शिक्षां
करिष्यति विभो कोस्य त्विति वदंति ते ॥ मानयिष्यंति नातस्ते ममाऽग्रे शिक्षितं भुवि ३८ ममैतन्न
व्रतं योग्यमिति रामस्त्वमन्यत ॥ पुनर्जहास श्रीरामस्तन्निरोद्धुं न स क्षमः ३९ ततो रामोऽब्रवीत्
पौरान् सभास्थान्स स्मिताननः ॥ किमर्थं हसिता यूयं येभ्यो हास्यं ममापि हि ४० समागतं
सभामध्ये पौराः प्रोचुर्नृपोत्तमम् ॥ दृष्ट्वा त्वद्दूतहास्यं हि तेनाऽस्माकं समागतम् ४१ तत् पौरवचनं
श्रुत्वा दूतमाह रघूत्तमः ॥ त्वया किमर्थं हसितं सोऽब्रवीद्रघुनन्दनम् ४२ भारवाहस्य हास्यं तत्
स्मृत्वा प्रहसितं मया ॥ तद्दूतवचनं श्रुत्वा भारवाहं तदा प्रभुः ४३ दूतैरानीय सदसि तमाह
रघुनन्दनः ॥ मा भीतिं भज मत्तस्त्वं सत्यं ब्रूहि ममाग्रतः ४४ हट्टे किमर्थं हसितं त्वयाद्य कथयस्व
माम् ॥ स भारवाहश्चकितः शुष्ककंठोष्ठतालुकः ४५ वेपमानस्खलद्वाचा राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥
अयोध्यायाश्च सीमायामश्वत्थस्य मयाऽद्य हि ४६ दृष्ट्वा प्रहसितं राजन् हट्टे हास्यं तथा कृतम् ॥
तदपूर्वां तद्गिरं स प्रभुः श्रुत्वा सुविस्मितः ४७ दूतानुवाच श्रीरामस्त्वनेनेन सह वेगतः ॥ यूयं
गत्वाऽद्य द्रष्टव्यं किं सत्यं कथ्यते न वा ४८ अनेन भारवाहेन ते तथेति त्वरान्विताः ॥ गत्वाऽ-
श्वत्थसमीपं हि ददृशुस्ते स्मितं मुहुः ४९ तदाश्चर्येण ते दूताः प्रहसंतोऽतिवेगतः अश्वत्थहसितं रामं
गत्वा सर्वे न्यवेदयन् ५० तद्दूतवचनं श्रुत्वा राघवश्चातिविस्मितः ॥ राज्ये ममैतद्दुश्चिन्हं मे शिक्षां
लोतुमुद्यतम् ५१ इति निश्चित्य मनसि दूतानाज्ञापयत्तदा ॥ छिद्यतां चलपत्रः स ममाज्ञाभंगकारकः ५२
तद्रामवचनादेव शतशोऽथ सहस्रशः ॥ कुठारपाणयः शीघ्रमश्वत्थं दुद्रुवुस्तदा ५३ हास्यमानं नगं
दृष्ट्वा ते सर्वेऽतीव विस्मिताः ॥ कुठारैस्तं तदा छेत्तुमुद्यता राघवाज्ञया ५४ तांश्छेत्तुकामान् सक-
लान् प्राप्तान् स्वनिकटं विधिः ॥ दूतान्सन्ताडयामासोपलैरश्वत्थनिर्गतैः ५५ उपलैश्छिन्नभिन्नां-
गास्ते दूता लोहितांकिताः ॥ कोलाहलं प्रकुर्वंतो रामं वृत्तं न्यवेदयन् ५६ ततोऽतिविस्मितो
रामः पुनर्दूतान् सहस्रशः ॥ प्रेषयामास तं छेत्तुं धनुर्बाणासिधारिणः ५७ तेऽपि गत्वा नगं तेन
ताडिता उपलैर्दृढम् ॥ छिन्नांगा राघवं वेगात्सर्वं वृत्तं न्यवेदयन् ५८ ततो रामोऽतिसंक्रुद्धः सुमंत्रं
सेनया युतम् ॥ प्रेषयामास तं वृक्षं छेत्तुं बुद्धिपुरःसरम् ५९ सुमंत्रो राघवं नत्वा सेनया तं नगं
ययौ ॥ तावदश्वत्थपाषाणैरग्रे गन्तुं न स क्षमः ६० ततो राघवभीत्या स शनैः सैन्येन तत्पुरः ॥
ययौ तावन्नगोद्भूतैः पाषाणैस्ताडितोऽपतत् ६१ सुमंत्रं पतितं दृष्ट्वा हाहाकारो महानभूत् ॥ अयो-
ध्यायां च सर्वत्र तदद्भुतमिवाऽभवत् ६२ सुमंत्रं पतितं श्रुत्वा पुत्राभ्यां रघुनन्दनः ॥ सैन्येन प्रेष-
यामास शत्रुघ्नं तं नगं पुनः ६३ ततस्तत् कौतुकं श्रुत्वा पौरनार्यः सहस्रशः ॥ प्रासादशिखरारूढा
ऊर्ध्वास्यास्तं व्यलोकयन् ६४ तर्जन्या दर्शयामासुः साऽश्वत्थश्चेति ता मिथः ॥ वामहस्तं भ्रुवोः स्थाप्य
रविदीप्तीन्यवारयन् ६५ कुंचितानलकान्नेत्रपतितान् करपल्लवैः ॥ स्त्रियो निवार्य प्रासादगोपुराट्टालसं-

स्थिताः ६६ निद्रासंभ्रांतनयनाश्चान्योन्यं दर्शयन्नगम् ॥ एवं तन्नगरं सर्वं चकितं चाभवत्तदा ६७ शत्रुघ्नोऽथ पुराद्यावत्सैन्येन निर्गतो बहिः ॥ तावत्तद्रथवाहाश्च संस्थिता एव ते पथि ६८ ताडिता अपि सूतेन नोत्तस्थुस्तुरगोत्तमाः ॥ कुशस्याथ लवस्यापि रथवाहास्तथैव च ६९ ताडिता रुक्मदंडैश्च नोत्तस्थुः पथि संस्थिताः ॥ आश्चर्येणाथ तद्वृत्तं राघवाय न्यवेदयन् ७० रामोपि श्रुत्वा चकितस्तदा चित्ते विचारयत् ॥ विचारः करणीयोऽत्र ह्यवचारोऽद्य नोचितः ७१ अस्त्यत्र कारणं किंचित्प्रष्टव्योऽद्य पुरोहितः ॥ जानन्नपि रमानाथः स्वयं सर्वं तथापि सः ७२ मानुषं भावमाश्रित्य पुरोहितमथाव्हयत् ॥ सोपि रामाज्ञया शीघ्रं तां सभां प्रययौ गुरुः ७३ प्रत्युद्गम्य गुरुं रामो ददावासनमुत्तमम् ॥ ततः सम्पूज्य विधिवत् सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् ७४ तच्छ्रुत्वा राघवं प्राह वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ वाल्मीकिस्त्वद्य प्रष्टव्यो येन ते चरितं कृतम् ७५ तद्गुरोर्वचनं श्रुत्वा वाल्मीकिं स समाव्हयत् ॥ सोपि रामाज्ञया शीघ्रं ययौ श्रीराघवं प्रति ७६ प्रत्युद्गम्य मुनिं रामो ददावासनमुत्तमम् ॥ नत्वा संपूज्य विधिवत् सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् ७७ ततो विहस्य वाल्मीकिः प्रोवाच रघुनन्दनम् ॥ सर्वं वेत्सि भवान् राम किमर्थं मां तु पृच्छसि ७८ त्वं चेत्पृच्छसि रामाऽत्र मानुषं भावमाश्रितः ॥ तर्हि ते कथयाम्यद्य शृणुष्व रघुनन्दन ७९ त्वयाऽत्र वर्जितं हास्यं त्वद्भीत्या सकलैर्जनैः ॥ हास्यकारीणि कर्माणि संत्यक्तान्यवनीतले ८० विवाहादिसमुत्साहाः कथावार्तादिकौतुकम् ॥ मंगलोत्साहगीतानि नृत्यं यज्ञादिसत्क्रियाः ८१ यात्राः संवत्सरोत्साहास्त्यक्ता एवावनीतले ॥ यद्यत् कर्म तोषकारि हास्यकारि च तन्नरैः ८२ एकसंवत्सरं नात्र क्रियते रघुनन्दन ॥ उत्साहदेवताः सर्वास्तथा कर्मांगदेवताः ८३ इंद्रादिलोकपालाश्च दृष्ट्वा स्वीयं प्रपूजनम् ॥ लुप्तं भूम्यां ततो राम तद्वृत्तं कथयन्विधिम् ८४ ततो विधिश्च तच्छ्रुत्वाऽसमर्थस्त्वां निवेदितुम् ॥ त्वयि कुंठितसामर्थ्यः सोऽश्वत्थे संप्रवेशितः ८५ हितार्थं निर्जराणां च सोऽद्य तिष्ठति पिप्पले ॥ प्रक्षिपत्युपलान् राम छेत्तुकामान् समागतान् ८६ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा राघवः क्रोधमाययौ ॥ अहमेवाऽद्य गच्छामि सारं पश्यामि ब्रह्मणः ८७ कथं नाम रघुश्रेष्ठः स्वशिक्षां परिवर्तयेत् ॥ इत्युक्त्वाऽऽज्ञापयामास स्वीयां सेनां तदा प्रभुः ८८ ततस्तं बोधयामास वाल्मीकिर्मुनिसत्तमः ॥ क्रोधं त्यज रघुश्रेष्ठ शृणुष्व वचनं मम ॥ सच्चिदानंदरूपस्त्वमानन्दचरितं तव ८९ मयाऽस्ति वर्णितं राम तत् किंचित् पुत्रयोर्मुखात् ॥ त्वयापि यज्ञसमये श्रुतं गंगातटे पुरा ९० यस्य संश्रवणादेवाऽऽनन्दरूपो भवेन्नरः ॥ हास्यं वर्जयसि त्वं चेत्तर्हि ते चरितं त्विदम् ९१ न जनाः कीर्तयिष्यंति सुखरूपं स्मितं विना ॥ अन्यत् किंचित् प्रवक्ष्यामि प्रभो वृत्तं तवाग्रतः ९२ शतकोटिमितं तेऽत्र चरितं यन्मया कृतम् ॥ पुरा त्वया विभक्तं यत् सर्वत्र रघुनंदन ९३ भागाद्भारतवर्षांतर्गताद्रामायणात् प्रभो ॥ सारं सारं प्रगृह्याऽथ यद्यद्रम्यं मनोरमम् ९४ कथानकं तेन तेन व्यासेन मुनिनाऽत्र हि ॥ अष्टादशपुराणानि तथोपपुराणानि च ९५ कृतान्यन्येऽपि मुनयः षट्शास्त्रादीन्यनेकशः ॥ अग्रे सर्वे करिष्यंति सारं रम्यं विगृह्य च ९६ ततोऽग्रे शोकरूपं च यत्त्वया दंडके वने ॥ चतुर्दशवत्सरैश्च कैकेयीदुष्टभावतः ९७ कृतं चरित्रं सीताया विरहादि च राघव ॥ तत् किंचिच्छेपभूतं हि चतुर्विंशत् सहस्रकम् ९८ तावन्मात्रं वदिष्यंति मद्वाल्मीकेः कृतं त्विति ॥ तत्सर्वं सकलं ज्ञात्वा भावि वृत्तं रघूत्तम ९९ शोकस्तदुपयोग्यश्च पूर्वमेव मयेरितः ॥ युद्धं प्रभाते श्रोतव्यं शोकश्चैवापराण्हके १०० रतिर्निशायां श्रोतव्याऽऽनन्दरामायणं सदा ॥ युद्धं ज्ञेयं भारतं हि रतिर्भागवतं स्मृतम् १

१ रथो मे नीयतामितीति पाठः ।

शेषभूतं चतुर्विंशत् सहस्रं श्लोक उच्यते ॥ तत्र भाविवरेणैतदानन्दचरितं तव २ शतकोटिमिते पूर्वं
ग्रन्थमय्येव विनिर्मितम् ॥ नवकांडमितं रम्यं यद्द्वादशसहस्रकम् ३ नवोत्तरशतं सर्वं क्वचित् स्थास्यति
भूतले ॥ तत्र भावि वराद्राम न कोप्येतां मनोरमाम् ४ अष्टोत्तरशतैः सर्गैर्निर्मितां मेरुणान्विताम् ॥
तव कीर्तनमालां नो खंडयिष्यति भूतले ५ नवकांडयुतं रम्यं दृष्ट्वा त्वत्तुष्टिहेतवे ॥ एतद्धि रक्षयि-
ष्यंति यावच्चंद्रदिवाकरौ ६ यदा तत्र खंडितं पूर्वं व्यासेन मुनिना तव ॥ शतकोटिमितं रामचरितं
ग्रन्मया कृतम् ७ तदा किंचिद्धितं दृष्ट्वाऽहं तूष्णीमेव संस्थितः ॥ भविष्यंति कलौ मंदमतयोल्पा-
युषो नराः ८ न समर्था मम ग्रंथं त्विमं श्रोतुं कदापि हि ॥ अतो व्यासेन मुनिना मत्काव्यं यत्
पृथक् कृतम् १०९ तत्सम्यगित्यहं मत्वा परां तुष्टिं गतः प्रभो ॥ अतस्त्वां प्रार्थयाम्यद्य नवकांड-
मितं त्विदम् ११० आनंदरामचरितं न विरूपय राघव ॥ वर्जयिष्यसि चेद्धास्यं तदा दुःखमयं
प्रभो ११ भविष्यति शेषत्वाद्धि चैतच्चापि मनोहरम् ॥ अतस्ते कथयाम्यद्य येन ते शिक्षितं भुवि १२
भविष्यति मृषा नैव येन तुष्टास्तु देवताः ॥ भविष्यंति जनाश्चापि सत्या मत्कविता भवेत् १३
जना हसंतु सर्वत्र दंतानां दर्शनं विना ॥ आस्यमाच्छाद्य वस्त्रेण कदा कौतुकदर्शनात् १४ हास्यं
लक्ष्मीसूचकं हि हसितं सौख्यदायकम् ॥ मांगल्यं हसितं चैतद्धास्याच्छ्रेष्ठं न किंचन १५ नारी
स्मितानना यस्मिन् गेहे तन्मन्दिरं स्मृतम् ॥ लक्ष्म्यापि स्थीयते तत्र निश्चलं रघुनन्दन १६ स एव
पुरुषो धन्यो यस्य स्याच्च स्मिताननम् ॥ स एव पुरुषो निंद्यो यस्यास्यं क्रोधसंयुतम् १७ प्रमदा
निंदिता सापि यस्या क्रोधयुतं मुखम् ॥ गर्हयंत्यतिहास्यं हि सर्वदा ते मुनीश्वराः १८ अतस्त्वां
प्रार्थयाम्येतन्मानयत्वं वचो मम ॥ न करोति विधिर्गर्वं त्वां तातं वेत्ति राघव १९ आनयिष्यामि
शरणं तवाऽहं चतुराननम् ॥ एवं वाल्मीकिवचनमंगीकृत्य रघूत्तमः २० एवमस्त्विति तं प्राह मुनिं
तद्वाक्यगौरवात् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा वाल्मीकिस्तुष्टमानसः २१ शिष्यं संप्रेष्य ब्रह्माणमानयामास
पिप्पलात्॥ अश्वाः सर्वे समुत्तस्थुर्ययुस्ते नगरीं प्रति २२ ययौ सैन्येन शत्रुघ्नो रामपार्श्वे स्थितोऽभवत्॥
रामपुत्रौ समायातौ पितुरग्रे निषेदतुः २३ रामाज्ञया भारवाहस्ततो दूतैर्विसर्जितः ॥ कृतेंद्रेण सुधा-
वृष्टिः सुमन्त्राद्याः सुजीविताः २४ सुमंत्राद्या रामदूतास्तत्क्षणो राघवं ययुः ॥ नत्वा रामं सुमंत्रः
स रामपार्श्वे स्थिरोऽभवत् २५ ततः सुरैर्ययाविद्धः श्रीरामं प्रणनाम सः ॥ रामं नत्वाऽब्रवीद्ब्रह्मा
मया यदपराधितम् २६ तत्क्षमस्व रघुश्रेष्ठ त्वत्पाल्याः सर्वदा वयम् ॥ पुराऽस्माकं हितार्थं हि
त्वया रामावनीतले २७ अवताराश्च बहवो धृता नो रिपवो हताः ॥ शंखासुरो वेदहर्ता मत्स्य-
रूपेण दारितः २८ तथास्माकं सुधां दातुं मज्जंतं मंदराचलम् ॥ दृष्ट्वा स कूर्मरूपेण त्वया पृष्ठे धृतो
गिरिः २९ मत्पृथ्वीति स्पर्द्धमानं हिरण्याक्षं निहत्य च ॥ त्वया वाराहरूपेण जलात्पृथ्वी समुद्धृता
१३० प्रह्लादवचनात्स्तंभादाविर्भूय त्वया पुरा ॥ नारसिंहस्वरूपेण हिरण्यकशिपुर्हतः ३१ तथा
राज्यं हृतं दृष्ट्वा पुरा मघवतस्त्वया ॥ बलिर्वामनरूपेण पाताले विनिवेशितः ३२ नृपैरधर्मनिरतै-
र्दृष्ट्वा व्याप्तां भुवं पुरा ॥ त्वयैकविंशद्वारं हि जामदग्न्यस्वरूपिणा ३३ पितुर्वैरं पुरस्कृत्य निःक्षत्री
पृथिवी कृता ॥ दशास्यकुंभकर्णौ तौ रामरूपेण राक्षसौ ३४ पत्नी वैरं पुरस्कृत्य त्वया दुष्टौ
हताविह ॥ उद्धारितौ तौ स्वगणौ द्विवारं देवशापतः ३५ एकवारं पुनस्त्वग्रे त्वं तावुद्धरिष्यसि ॥
तद्ब्रह्मवचनं श्रुत्वा वसिष्ठो मुनिसत्तमः ३६ सर्वं जानन्नपि जनान्ज्ञातुं पप्रच्छ तं विधिम् ३७
इति० श्री० रा० श्री० रा० वा० रा० उ० हा० नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

---

१ ययुः सर्वे प्रभुमिति वा पाठः ।

॥ वसिष्ठ उवाच ॥ कौ गणौ देवशप्तौ तौ कथमुद्धारितौ वद ॥ पुरा द्विवारं रामेणाग्रे कथं चोद्धरिष्यति १ तद्वसिष्ठवचः श्रुत्वा विधिः प्राह विहस्य तम् ॥ सर्वं वेत्सि भवान् लोकान् ज्ञापितुं मां हि पृच्छसि २ तर्हि वदाम्यहं सर्वं गणयोः शापकारणम् ॥ एकदाऽयं महाविष्णुर्वैकुंठे रमया रहः ३ संस्थितश्च तदा द्वारि विष्णुं द्रष्टुं सुरोत्तमौ ॥ तावश्विनीकुमारौ हि समाजग्मतुराद-रात् ४ समागतौ देववैद्यौ तौ दृष्ट्वा द्वाररक्षकौ ॥ जयविजयनामानौ तयोरग्रे प्रजग्मतुः ५ ताभ्यां वैद्यौ तदा प्रोक्तौ विष्णुस्तिष्ठति वै रहः ॥ नायं कालो दर्शनस्य तच्छ्रुत्वा प्रोचतुः सुरौ ६ अधुना द्रष्टुमिच्छावो विष्णुं कथयतां गणौ ॥ द्वार्यावयोरागमनं युवां शृणुत चेरितम् ७ तत्तयोर्वचनं श्रुत्वा तौ पुनः प्रोचतुर्गणौ ॥ न गच्छावो महाविष्णुमावां लक्ष्म्या रहःस्थितम् ८ एवं त्रिवारं ताभ्यां तौ प्रोक्तौ नित्यूचतुर्गणौ ॥ तदाऽश्विनीकुमारौ तौ प्रोचतुः क्रोधमूर्च्छितौ ९ आवयोर्वचनं नैव युवाभ्यां हि श्रुतं गणौ ॥ यतास्त्रिवारं तस्माद्धि युवां जन्मत्रयं भुवि १० लभथश्च न संदेहस्तच्छ्रुत्वा वचनं तयोः ॥ गणावपि तयोः शापं ददतुर्देववैद्ययोः ११ विनापराधितः शापो यस्माद्दत्तस्तु चावयोः ॥ एकवारं युवां चापि जन्मातश्चास्तु वै भुवि १२ एवं परस्परं शापं लब्ध्वा हाहेति चुक्रुशुः ॥ तदा कोलाहलश्चासीदाव्हयामास तान् हरिः १३ ततस्तत्सकलं वृत्तं प्रोचुस्ते जगदीश्वरम् ॥ चत्वारस्ते महाविष्णुं प्रार्थयामासुरादरात् १४ येन शीघ्रं विमुक्तिः स्यात्तन्नो वद महेश्वर ॥ ततः प्रोवाच तान् विष्णुर्मुक्तिः शीघ्रं शुभाऽत्र हि १५ मयि भक्त्या विरोधिन्या जायते नात्र संशयः॥ सप्तजन्मांतैरेव मद्भक्त्या जायते गतिः १६ युष्माकं रोचते या सा भक्तिः काऽर्यावनीतले ॥ तद्विष्णोर्वचनं श्रुत्वा ते प्रोचुर्जगदीश्वरम् १७ नोऽस्तु भक्त्या विरोधिन्या शीघ्रं ते दर्शनं पुनः॥ तथेत्युक्त्वा रमानाथस्तान् सर्वान् स विसर्जयत् १८ ते जन्मानि ततः प्रापुर्जगत्यां मुनिसत्तम ॥ जयो जातो हिरण्याक्षो हिरण्यकशिपुस्तथा १९ जातोऽत्र विजयः पूर्वं तौ हतौ विष्णुना पुरा ॥ वाराहरूपिणाऽनेन हिरण्याक्षो विदारितः २० नारसिंहस्वरूपेण हिरण्यकशिपुर्हतः॥ ततः पुनर्जन्म तौ हिर्द्वितीयं प्रापतुर्भुवि २१ जयो जातो रावणोऽत्र कुंभकर्णस्तथा परः ॥ जातो विजयनामा हि रामेणाऽनेन तौ हतौ २२ तावश्विनीकुमारौ हि एक ऐरावणः स्मृतः ॥ मैरावणश्च त्वपर एवं तौ जनितावधः २३ पाताले वरदानाच्च रामहस्तान् मृतिं गतौ ॥ अग्रे जयः शिशुपालो भविष्यति न संशयः २४ विजयो दंतवक्त्रश्च भविष्यत्यवनीतले ॥ द्वापरे कृष्णरूपेण शिशुपालं हरिः स्वयम् २५ वधिष्यति दंतवक्त्रं तथैव मुनिसत्तम ॥ एवं जन्मत्रयं शापाद्भुक्त्वा तौ भगवद्गणौ २६ जयविजयनामानौ पूर्ववत् स्थास्यतः शुभौ ॥ द्वारदेशेऽस्य वै विष्णोर्वैकुंठे दुःखवर्जिते २७ तावश्विनौ देववैद्यौ पूर्ववद्दिवि तौ स्थितौ ॥ एवं मुने त्वया पृष्टं तन्मया परिवर्णितम् २८ भगवद्गणयोः शापकारणं च पुरातनम् ॥ एवं राघव चाग्रे त्वं द्वापरे परमे शुभे २९ जरासंधादिवीरैश्च कंसाद्यैरपि भूतलम् ॥ खिन्नं दृष्ट्वाऽत्रावतीर्य कृष्णरूपेण लीलया ३० सर्वान्हत्वा तोषयुक्तं करिष्यसि महीतलम् ॥ तान् बौद्धान्बु-द्धरूपेण कलावग्रे विजेष्यसि ६१ वर्णसंकरमालक्ष्य कलेरंते रघूत्तम ॥ कल्किरूपेण सकलान्संह-र्ष्यसि लीलया ३२ एवं दशावताराश्च तथान्येऽपि सहस्रशः ॥ त्वया हितार्थमस्माकं धृताश्चाग्रे धरिष्यसि ३३ श्रीरामदास उवाच ॥ एवं स्तुवन्तं ब्रह्माणं समलिंग्य रघूत्तमः ॥ संनिवेश्यासने प्राह त्वदर्थं च मुनेर्गिरा ३४ हास्यमाज्ञापितं किंचिज्जनाः कुर्वंतु ते सुखम् ॥ यथा वाल्मीकिना प्रोक्तं तथा मा विस्तरोस्तु वै ३५ तद्रामवचनं श्रुत्वा तदा तुष्टाः सुरादयः ॥ अथ पप्रच्छ वाल्मीकिं

---

१ सद्भत्तयेति पाठः ।

सभायां रघुनन्दनः ३६ समावतारतः पूर्वं त्वया मच्चरितं कृतम् ॥ कथं ज्ञातं त्वया पूर्वं केन त्वामुपदेशितम् ३७ पूर्वजन्मनि कस्त्वं हि किं पुण्यं हि त्वया कृतम् ॥ तत्सर्वं विस्तरेणैव कथयस्वाऽद्य मां प्रति ३८ तद्रामवचनं श्रुत्वा वाल्मीकिर्मुनिपुंगवः ॥ सभायां राघवं सर्वं वक्तुं समुपचक्रमे ३९ वाल्मीकिरुवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया राम सावधानमनाः शृणु ॥ राम त्वन्नाममहिमा वर्ण्यते केन वा कथम् ४० यत्प्रभावादहं राम ब्रह्मर्षित्वमवाप्तवान् ॥ शृणु राघव मत्तस्त्वं कथां मे पूर्वजन्मनः ४१ पंपातीरे द्विजः कश्चिच्छंखो नाम महायशाः ॥ गुरोः सिद्धिं गतश्चागान्नदीं गोदावरीं प्रति ४२ तीर्त्वा भीमरथीं पुण्यां कांतारे कंटकाविले ॥ निर्जले निजने घोरे वैशाखे तापकर्षितः ४३ वनं चोपविवेशाऽसौ मध्यान्हसमये द्विजः ॥ तदा कश्चिद्दुराचारी व्यधश्चापधरःशठः ४४ निर्घृणः सर्वभूतेषु कालांतक इवापरः ॥ तं कुण्डलधरं विप्रं दीक्षितं भास्करो षमम् ४५ खड्गेन भीपयित्वा तु जग्राह कुंडलादिकम् ॥ उपानहौ तच्छत्रं च वस्त्राणि च कमण्डलुम् ॥ पश्चाद्धित्वाऽथ तं विप्रं गच्छेत्याह स मूढधीः ४६ तथा स गच्छन्पथिशर्कराविले सूर्यांशुतप्ते जनवर्जिते खरे ॥ संतप्तपादस्तृणगोपिते स्थले क्वचिच्च वस्त्रोपरि संस्थितोऽभवत् ४७ स वै द्रुतं तापतप्तोऽपि तिष्ठन्हाहेति वादी प्रजगाम विप्रः ॥ दृष्ट्वा मुनिं तं बहुखिन्नमानसं मध्यं गते पूष्णि यदाऽतितीव्रे ४८ व्याधस्य जातामतिरीदृशी वै तस्मै ददामीति च पादरक्षे ॥ स्वीयेन धर्मेण तु तस्करेण वने गृहीतं सकलं च तन्मे ४९ चौर्येण च स्वधर्मेण यद्गृहात वनान्तरे ॥ तदीयमेव तत्सर्वं व्याधानां धर्मनिर्णयः ५० तस्मादुपानहौ दास्ये मुहुर्दुःखापनुत्तये ॥ तेन श्रेयो भवेद्यच्च तद्भवेन्मम पापिनः ५१ जीर्णौ चोपानहावेतौ दिव्यौ स्तश्च पदोमर्म ॥ न चाभ्यामस्ति मे कार्यं तस्मात्तस्मै ददाम्यहम् ५२ इति निश्चित्य मनसि तूर्णं गत्वा ददौ च तौ ॥ शर्करातप्तपादाय द्विजवर्याय सीदते ५३ उपानहौ गृहीत्वाऽसौ निवृत्तिं च परां ययौ ॥ सुखी भवेति तं प्राह शंखस्तं पुनरब्रवीत् ५४ पूर्वपुण्येन ते जाता शुभा बुद्धिर्वनेचर ॥ यया बुद्ध्याऽद्य वैशाखे त्वया दत्तावुपानहौ ५५ इति तद्वचनं श्रुत्वा शंखं व्याधोऽब्रवीद्वचः ॥ किं मयाऽऽचरितं पूर्वं तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ५६ शंख उवाच ॥ आतपो बाधते घोरो नाऽत्र छाया न वै जलम् ॥ तस्मात्स्थलांतरं गत्वा यत्र छायांबु वर्तते ५७ तत्र गत्वा जलं पीत्वा सुच्छाया च समाश्रितः ॥ ततस्ते सुकृतं पूर्वं सविस्तारं वदाम्यहम् ५८ इत्युक्तो मुनिना तेन व्याधः प्राह कृतांजलिः ॥ इतोऽविदूरे सलिलं वर्तते च सरोवरे ५९ कपित्थास्तत्र वै संति फलभारेण पीडिताः ॥ गच्छावस्तत्र संतुष्टिर्भविता नाऽत्र संशयः ६० व्याधेनैवं समादिष्टस्तेन साकं ययौ मुनिः ॥ कियद्दूरं ततो गत्वा ददर्शाऽग्र्यं सरोवरम् ६१ स्नात्वा मध्यान्हवेलायां तस्मिन्सरसि निर्मले ॥ वाससीपरिधायाऽथ कृत्वा माध्यान्हिकीः क्रियाः ६२ देवपूजां तथा कृत्वा फलमूलमतंद्रितः ॥ व्याधोपनीतं सुस्वादु कपित्थं श्रमहारि च ६३ भुक्त्वा सुखं जलं पीत्वा सुच्छायां च समाश्रितः ॥ सुखोपविष्टस्तं प्राह पूर्वपुण्यं वदामि ते ६४ शाकले नगरे पूर्वं द्विजस्त्वं वेदपारगः ॥ स्तंभो नाम महापापी तया श्रीवत्सगोत्रजः ६५ तवेष्टा गणिका काचित्तदासीत्संगदोषतः ॥ त्यक्तनित्यक्रियो नित्यं शूद्रवन्मूर्खमार्गगः ६६ शून्याचारस्य मूढस्य परित्यक्तक्रियस्य च ॥ ब्राह्मणी ते तदाऽन्यासीद्भार्या कांतिमयी तथा ६७ सा त्वां पर्यचरत्सुभ्रूः सवेश्यं ब्राह्मणाधमम् ॥ उभयोः क्षालयंती च पादौ त्वत्प्रियकाम्यया ६८ उभयोरप्यधः शेते उभयोर्वचने रता ॥ वेश्यया वार्यमाणाऽपि हितकार्ये तयोः स्थिता ६९ एवं शुश्रूषयंत्या हि भर्तारं वेश्यया सह ॥ जगाम सुमहान्कालो दुःखिताया महीतले ७० अपरस्मिन्दिने भर्ता माहिष्यं मूलकान्वितम् ॥

अभक्षयत्क्षुद्रकर्मा निष्पावांस्तिलमिश्रितान् ७१ तमपथ्यमशित्वा तु वमंश्चैव विरेचयत् ॥ अपथ्याद्दारुणो रोगो व्यजायत भगंदरः ७२ स दह्यमानो रोगेण दिवा रात्रं तु भूरिशः ॥ यावदास्ते गृहे वित्तं तावद्वेश्या च संस्थिता ७३ गृहीत्वा सकलं वित्तं पश्चान्नोवास मन्दिरे ॥ अन्यस्य पार्श्वमासाद्य तस्थौ घोराऽतिनिर्घृणा ७४ ततः स दीनवदनो व्याधिबाधासुपीडितः ॥ उक्तवान्सुरुदन्भार्यां रुजा व्याकुलमानसः ७५ परिपालय मां देवि वेश्यासक्तं सुनिष्ठुरम् ॥ न मयोपकृतं किंचित्तव सुंदरि पावनि ७६ यो भार्यां प्रणतां पापो नानुमन्येत मूढधीः ॥ स षंढो भवतीत्यत्र दशजन्मानि सप्त च ७७ दिवारात्रं महाभागे निंदितः साधुभिर्जनैः ॥ पापयोनिमवाप्स्यामि त्वां साध्वीमवमन्य वै ७८ अहं क्रोधेन दग्धोस्मि सदा निष्ठुरभाषणः ॥ एवं ब्रुवाणं भर्तारं कृतांजलिपुटाऽब्रवीत् ७९ न दैन्यं भवता कार्यं न व्रीडाकांत मां प्रति ॥ न चापि त्वयि मे क्रोधो वर्तते सुमनागपि ८० पुरा कृतानि पापानि दुःखानि हि भवंति हि ॥ तानि या क्षमते साध्वि पुरुषो वा स उत्तमः ८१ यन्मया पापया पापं कृतं वै पूर्वजन्मनि ॥ तद्भुंजन्त्या न मे दुःखं न विषादः कथंचन ८२ इत्येवमुक्त्वा भर्तारं सा सुभ्रूरन्वपालयत् ॥ आनीय जनकाद्वित्तं बन्धुभ्यो वरवर्णिनी ८३ क्षीरोदवासिनं विष्णुं भर्तुर्देहे व्यचिंतयत् ॥ शोधयंती दिवारात्रौ पुरीषं मूत्रमेव च ८४ नखेन कर्षती भर्तुः कृमीन्देहा[1]च्छनैः शनैः ॥ न सा स्वपिति रात्रौ तु दिवा वा वरवर्णिनी ८५ भर्तुर्दुःखेन संतप्ता दुःखितेदमथाब्रवीत् ॥ देवाश्च पांतु भर्तारं पितरे ये च विश्रुताः ८६ कुर्वंतु रोगहीनं मे भर्तारं हृतकल्मषम् ॥ चंडिकायै प्रदास्यामि रक्तं मां संमुखोद्भवम् ८७ सुष्ठ्वन्नं महिषोपेतं भर्तुरारोग्यहेतवे ॥ मोदकानपि दास्यामि विघ्नेशाय महात्मने ८८ मन्दवारे करिष्यामि सदैवाहमुपोषणम् ॥ नोपभोक्ष्यामि मधुरं नोपभोक्ष्यामि वै घृतम् ८९ तैलाभ्यंगविहीनाऽहं सदा स्थास्यामि भूतले ॥ जीवत्वयं रोगहीनो भर्ता मे शरदां शतम् ९० एवं सा व्याहरद्देवी वासरे वासरे गते ॥ तदा चागान्मुनिः कश्चिन्महात्मा देवलाव्हयः ९१ वैशाखमासेधर्मार्तः स ययौ तस्य वै गृहे ॥ तदा ते भार्यया चोक्तं वैद्योऽयं गृहमागतः ९२ तेन ते रोगहानिः स्यात्तस्याऽऽतिथ्यं करोम्यहम् ॥ यदाज्ञापयसि त्वं मां नोचेन्नैव करोम्यहम् ९३ ज्ञात्वा त्वां धर्मविमुखं भिषग्व्याजेन वंचितम् ॥ तस्यातिथ्यं तु वै कर्तुं दत्ताज्ञा वै पुरा त्वया ९४ तस्यै पत्नी तदा तुष्टा पूजयामास सा मुनिम् ॥ पादावनेजनं कृत्वा तज्जलं मूर्ध्नि तेऽवहत् ९५ पातुं तुभ्यं ददौ तीर्थं त्वामुक्त्वा भेषजं त्विति ॥ पानकं च ददौ तस्मै घर्मार्ताय महात्मने ९६ दिव्यान्नैर्भोजयामास सुगंधव्यजने ददौ ॥ त्वयाऽनुमोदिता सायं घर्मतापं न्यवारयत् ९७ स प्रातरुदिते सूर्ये मुनिर्ग्रामांतरं ययौ ॥ अथ चाल्पेन कालेन सन्निपातोऽभवत्तव ९८ त्रिकटु[2]मुख आधात्सा भर्तांगुलिमखंडयत् ॥ कफेन दन्तपंक्तिभ्यां मीलिताभ्यां दृढं तदा ९९ ते वक्त्रेऽगुलिखण्डं तत्स्थितमेवातिकोमलम् ॥ खण्डयित्वांऽगुलिं तस्या पंचत्वं त्वं गतः पुरा १०० शय्यायां सुमनोज्ञायां स्मरंस्तां पुंश्चलीं हृदि ॥ मृतं विज्ञाय भर्तारं भार्या कांतिमयी तव १ विक्रीत्वा वलये स्वे त्वां गृहीत्वा चन्दनं बहु ॥ चक्रे चितिं तेन साध्वी मध्ये कृत्वा पतिं तदा २ समालिंग्य भुजाभ्यां तं पादौ चाश्लिष्य पादयोः ॥ मुखे मुखं निजं कृत्वा हृदये हृदयं तथा ३ गुह्ये कृत्वा तु गुह्यं स्वमेवं सा राममानसा ॥ दाहयामास कल्याणी भर्तुर्देहं रुजान्वितम् ४ आत्मना सह तन्वंगी

१ काष्ठाच्छनैरिति पाठः । २ शुंठिमरीचपिप्पली ।

ज्वलिते जातवेदसि ॥ विमुच्य देहं सहसा जगाम पतिं नमस्कृत्य मुरारिलोकम् ५ त्वमन्तकाले
गणिकेच्छया हि देहं त्यक्त्वा त्यक्तकर्मा दुरात्मा ॥ व्याधजन्मा प्राप्यते घोरधर्मे हिंसासक्तः
सर्वदोद्वेगकारी ६ दत्ता त्वया पानकमर्पितुं वै मासेऽनुज्ञामाधवे सद्द्विजाय ॥ भिषग्व्याजात्तेन जातासु
बुद्धिधर्मे कर्तुं पादरक्षेर्पितं मे ७ धृतं मूर्ध्ना पादशौचावशेषं जलं मुनेः सर्वपापापहारि ॥ तेनैव ते
संगतिर्मे वनेऽस्मिन् जाता श्रोतुं स्वीयपुण्यं मतिश्च ८ मुखे कृत्वांऽगुलिं यस्मान्मृतः पूर्वभवांतरे ॥
तस्मादत्र वने मांसाहारस्तेऽभूद्वनेचर ९ वेश्या सा भिल्लिनी जाता भार्याया तव वर्तते ॥ शय्यायां
मरणात्तेऽत्र शयनं भुवि सर्वदा ११० इति ते सर्वमाख्यातं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् ॥ तत्कर्म पुण्यं
पापं च दृष्टं दिव्येन चक्षुषा ११ अतः परं भावि वृत्तं शृणु तेऽहं वदामि वै ॥ कृणुर्नाम मुनिस्त्वग्रे
कस्मिंश्चिच्च सरोवरे १२ करिष्यति तपस्तीव्रं चान्यव्यापारवर्जितः ॥ पश्चात्तपोविरामांते तन्नेत्राभ्यां
वहिःस्रुतम् १३ वीर्यं दृष्ट्वोरगी काचित्स्वयं स्वलितमंजसा ॥ ग्रहीष्यति ऋतोः काले तस्यास्त्वं हि
जनिष्यसि १४ किराताः पालयिष्यंति किरातस्त्वं भविष्यसि ॥ उपानहावर्पितेऽत्र यस्मात्तत्पुण्य-
तस्तदा १५ भविष्यति संगतिस्ते वने सप्तमुनीश्वरैः ॥ तेषां प्रसादाद्वाल्मीकिर्मुनिस्त्वं हि भविष्यसि
१६ यस्त्वं रामकथां दिव्यां सुप्रबंधैः करिष्यसि ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ इति व्याधं समादिश्य
धर्मान्वैशाखजानपि १७ उपदिश्य सविस्तारं प्रतस्थे गौतमीं तदा ॥ स शंखः कुंडलाद्यैश्च तद्वृत्तैस्तु
हृष्टमानसः १८ व्याधोऽपि शंखवचनात्तस्मिन्नेव वने चिरम् ॥ वन्यैर्वैशाखमासीयान्धर्मान्प्रीत्याऽकरो-
च्छुभान् १९ व्याधजन्मात्यये जाते कृणोः पुत्रस्त्वहं ततः ॥ पन्नगीजठरोद्भूतस्त्वरण्ये रघुनन्दन १२०
अहं पुरा किरातेषु किरातैः सह वर्द्धितः ॥ जन्ममात्रद्विजत्वं मे शूद्राचाररतः सदा २१ शूद्रायां
वहवः पुत्राश्चोत्पन्ना मेऽजितात्मनः ॥ ततश्चौरैश्च संगम्य चोरोहमभवं पुनः २२ धनुर्बाणधरो
नित्यं जीवानामंतकोपमः ॥ एकदा मुनयः सप्त दृष्टा महति कानने २३ साक्षान्मया प्रकाशंतो
ज्वलनार्कसमप्रभाः ॥ तानन्वधावं लोभेन तेषां सर्वपरिच्छदान् २४ गृहीतुकामस्तत्राहं तिष्ठतां
तिष्ठतामिति ॥ अब्रवं मुनयोऽपृच्छन् किमायासि द्विजाधम २५ अहं तानब्रवं किंचिदादातुं मुनि-
सत्तमाः ॥ पुत्रदारादयः संति वहवो मे बुभुक्षिताः २६ तेषां संरक्षणार्थाय चरामि गिरिकानने ॥
ततो मामूचुरव्यग्राः पृच्छ गत्वा कुटुम्बकम् २७ यो यो मया प्रतिदिनं क्रियते पापसंचयः ॥ यूयं
तद्भागिनः किं वा नेति वेति पृथक् पृथक् २८ वयं स्थास्यामहे यावदागमिष्यसि निश्चयात् ॥
यत्पापं ब्रह्महत्यायां यत्पापं मद्यपानतः २९ तेन पापेन लिंपामो यदि गच्छामहे वयम् ॥ यत्पापं
हेमचौर्येण गुरुदारागमाच्च यत् १३० तेन पापेन लिंपामो त्वामपृष्ट्वा वनेचर ॥ चेद्व्रजामो वयं सर्वे
इतस्ते पृष्ठतो वहिः ३१ संसर्गजनितं पापं ब्रह्मस्वहरणाच्च यत् ॥ तेन पापेन लिंपामो यदि गच्छा-
महे वयम् ३२ एवं तच्छपथैर्नानाविधैः प्रत्ययमागतः ॥ तथेत्युक्त्वा गृहं गत्वा मुनिभिर्यदुदीरितम्
३३ अपृच्छं पुत्रदारादींस्तैरुक्तोऽहं रघूत्तम ॥ पापं तवैव तत्सर्वं वयं तु फलभागिनः ३४ तच्छ्रुत्वा
जातनिर्वेदो विचार्य पुनरागतः ॥ मुनयो यत्र तिष्ठंति करुणापूर्णमानसाः ३५ मुनीनां दर्शनादेव
शुद्धांतःकरणोऽभवम् ॥ धनुरादि परित्यज्य दंडवत्पतितोऽस्म्यहम् ३६ रक्षध्वं मां मुनिश्रेष्ठाः पतितं
नरकार्णवे ॥ इत्यग्रे पतितं दृष्ट्वा मामूचुर्मुनिसत्तमाः ३७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रन्ते सफलः सत्समा-
गमः ॥ उपदेक्ष्यामहे तुभ्यं किंचित्तेनैव मोक्ष्यसे ३८ परस्परं समालोच्य दुर्वृत्तोऽयं द्विजाधम ॥
उपेक्ष्य एव सद्वृत्तैस्तथाऽपि शरणं गतः ३९ रक्षणीयः प्रयत्नेन मोक्षमार्गोपदेशतः ॥ इत्युक्त्वा राम

ते नाम व्यत्यस्ताक्षरपूर्वकम् ४० मुनयो मामुपादिशुर्मत्कृपापूर्णमानसाः ॥ एकाग्रमनसाऽत्रैव मरेति-जप सर्वदा ४१ आगच्छामः पुनर्यावत्तावदुक्तं सदा जप ॥ इत्युक्त्वा प्रययुः सर्वे मुनयो दिव्यदर्शनाः ४२अहं यथोपादिष्टस्तैस्तथाऽकरवमंजसा ॥ जपन्नेकाग्रमनसा बाह्यं विस्मृतवाहनम् ४३ साक्ष्यर्थं तपसस्तत्र दंडोग्रे स्थापितो मया ॥ एवं बहुतिथे काले गते निश्चलरूपिणः ४४ सर्वसङ्गविहीनस्य वल्मीकोऽभून्ममोपरि ॥ दण्डोग्रे स नगो रम्यो बभूव मत्तपोबलात् ४५ ततो युगसहस्रांते ऋषयः पुनरागमन् ॥ मामूचुर्निर्गमस्वेति तच्छ्रुत्वा तूर्णमुत्थितः ४६ वल्मीकान्निर्गतश्चाहं नीहारादिव भास्करः ॥ मामप्याहुर्मुनिगणा वाल्मीकिस्त्वं मुनीश्वरः ४७ वल्मीकात्संभवो यस्माद्द्वितीयं जन्म तेऽभवत् ॥ इत्युक्त्वा ते ययुर्दिव्यां गतिं रघुकुलोत्तम ४८ अहं ते रामनाम्नश्च प्रभावादीदृशोऽभवम् ॥ एकदा शम्भुवचसाऽयं विधिः श्रुतवांस्तव ४९ चरितं वेदवाक्यैश्च कैलासे परमे शुभे ॥ अनेन विधिना तच्च कथितं नारदाय हि १५० नारदः कथयामास वेदवाक्यैर्ममाऽत्र तत् ॥ ततः क्रौंचं हतं दृष्ट्वा व्याधेन तमसा तटे ५१ शोचन्तीं सांत्वयन्क्रौंचीं ममास्यान्निर्गतस्तदा ॥ द्वात्रिंशदक्षरैः श्लोकः शोकः श्लोकत्वमागतः ५२ ततोपि विधिनाऽनेन चरितं ते प्रवर्णितम् ॥ मामागत्य तु संक्षेपादर्पिता मां वरा अपि ५३ ततोऽस्य ब्रह्मणो वाक्यात्कृतवांश्चरितं तव ॥ आनंददायकं रम्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ५४ एवं त्वया यथा पृष्टं तथा सर्वं निवेदितम् ॥ एवं वाल्मीकिवाक्यैश्च सर्वं जानन्नपि प्रभुः ५५ पृष्ट्वा श्रोतुं जनान्सर्वान् श्रावयामास राघवः ॥ एतस्मिन्नन्तरे रामं वाक्पतिः प्राह सादरम् ५६ राम किं चरितं गेयं तवानन्दस्वरूपिणः ॥ यस्य नामाद्यवर्णैश्च शब्दमात्रोऽत्र गीयते ५७ लौकिका वैदिका वापि अकाराद्यास्तु षोडश ॥ स्वरास्तथैव वर्णाश्च चतुस्त्रिंशच्छुभावहाः ५८ ककाराद्याः क्षकारांता मन्त्ररूपाः शुभावहाः ॥ एवं वर्णाश्च पंचाशद्ये कीर्त्यंते नरैर्भुवि ५९ ते त्वन्नामाद्यवर्णाश्च सर्वे ज्ञेया रघूत्तम ॥ तव नामाद्यवर्णैश्च व्याप्तं सर्वं चराचरम् १६० चराचराणां सर्वेषां यानि नामानि तानि ते ॥ तेषु वर्णपरत्वेन नामान्यत्र वदामि ते ६१ संक्षेपाच्चैव पंचाशत्तानि शृण्वन्तु सज्जनाः ॥ ओमनंता १ नंदमयो[1] २ चेष्टापूर्तफलप्रदः ३ ६२ ॥ ईश्वरश्च ४ तथोत्कृष्ट ५ ऊर्ध्वरेता ६ ऋतंभरः ७ ॥ ऋमृक्तश्च ८ लृशश्चैव ९ लॄपक १० ऐक एव च ११ ६३ ॥ ऐश्वर्यद १२ ओजदश्च १३ तथैवौदार्यचंचुरः १४ ॥ अंतरात्मा १५ चार्द्धगर्भ १६ स्तथैव करुणाकरः १७ ६४ ॥ खड्गीच १८ गतिदश्चैव १९ घनश्यामस्तथैव च २० ॥ ङणन २१ श्च मिताशेषदुष्कृतश्च तथैव हि २२ ६५ ॥ छत्री २३ जगन्मय २४ श्चैव झषरूपी २५ ञटेश्वरः २६ ॥ टणत्कारिधनु २७ ष्ठानवन्धो २८ डमरुसत्करः २९ ६६ ढेणुलुनितपापश्च[2] ३० णकर्णश्च तथैव हि ३१ तपोरूप ३२ स्थव ३३ श्चैवदक्षो ३४ धन्वी तथैव च ३५ ६७ नष्टोद्धरणधीरश्च ३६ तथैव परमेश्वरः ३७ तथा फलप्रदश्चैव[3] ३८ तथा बलिवरप्रदः ३९ ६८ भगवान् ४० मधुघातीच ४१ तथा यज्ञफलप्रदः ४२ ॥ रघुनाथश्च ४३ लक्ष्मीशो ४४ वरिष्ठश्च तथैव हि ४५ ६९ शरण्यः ४६ षड्गुणैश्वर्यसंपन्नश्च तथैव हि ४७ ॥ सर्वेश्वरो ४८ हयग्रीवः ४९ क्षमी ५० नामानि ते त्विति १७० पंचाशद्वर्णचिन्हानि चैभिर्वर्णैर्जगत्त्रयम् ॥ व्याप्तं श्रीराम सर्वत्र घवर्णेन घटः स्मृतः ७१ पवर्णेन पटो ज्ञेयस्त्वेवं वर्णात्मकं जगत् ॥ एकैकस्य च वर्णस्य भेदैर्नामानि ते पृथक् ७२ नाहं समर्थो व्याख्यातुं पंचास्योऽपि न च क्षमः ॥ यत्र शेषः सहस्रास्यो वर्णने कुंठितस्त्वभूत् ७३ एवं ते महिमा राम कोत्र वर्णयितुं क्षमः ॥ तथापि

१ अनंत आनन्दमयश्चेति पाठः । २ ढणह्राणितपापश्चेति पाठः । ३ फरशुरामश्चेति पाठः ।

धन्यो वाल्मीकिर्येन ते चरितं कृतम् ७४ शतकोटिमितं राम तवैव कृपया प्रभो ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ इत्युक्त्वा स गुरुर्देवै राघवेणाऽपि पूजितः ७५ पृष्ट्वा रामं ययौ स्वर्गं सत्यलोकं ययौ विधिः ॥ वाल्मीकिश्चाऽपि प्रययौ चित्रकूटं निजाश्रमम् ७६ तदारभ्य जनाः सर्वे चक्रुर्हास्यं मुदैव ते ॥ मांगल्यकर्माण्युत्साहकर्माणि जगतीतले ७७ चक्रुः सर्वे पूर्ववच्च नातिहास्यं प्रचक्रिरे ॥ स्त्रीभिर्नराः सुसन्तुष्टाः क्रीडाहास्यादि चक्रिरे ७८ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे उत्तरार्द्धे वाल्मीकिजन्मवर्णनं तत्तन्मंत्रवर्णनं नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ रामराज्ये सदानन्दः सर्वानासीज्जनान्भुवि ॥ नासीत्कुत्राऽपि कलहश्चौर्यं निंदाभयं तदा १ राज्यमासीदसापत्नं समृद्धबलवाहनम् ॥ कृपिभिर्दृष्टपुष्टैश्च रम्यं हाटकभूपणैः २ संजुष्टमिष्टापूर्तानां धर्माणां नित्यकर्तृभिः ॥ सदा संपन्नसस्यं च सुचिरं क्षेत्रसंकुलम् ३ सुदेशं सुप्रजं सुस्थं सुतृणं बहुगोधनम् ॥ देवतायतनानां च राजिभिः परिराजितम् ४ सुभूपा यत्र वै ग्रामाः सुवित्तार्द्धि विराजिताः ॥ सुपुष्पकृत्रिमोद्यानाः सुसदाफलपादपाः ५ सुपद्मानीककासारा राजंते यत्र भूमयः ॥ सदंभा निम्नगा राजिर्यत्र सन्ति न मानवाः ६ कुलान्येव कुलीनानि न चाऽन्याय धनानि च ॥ विभ्रमो यत्र नारीपु न विद्वत्सु च कर्हिचित् ७ नद्यः कुटिलगामिन्यो न यत्र विपये प्रजाः ॥ तमोयुक्ताः क्षपा यत्र बहुलेपु न मानवाः ८ रजोयुजः स्त्रियो यत्र न धर्मबहुला नराः ॥ धनैरनंधो यत्रास्ति जनो नैव च भोजनम् ९ अनयस्यास्पदं यत्र न च वै राजपूरुपः ॥ दण्डः परशुकुद्दालबालव्यजनराजिपु १० आतपत्रेपु नान्यत्र कचित् क्रोधापराधजः ॥ अन्यत्राक्षिकवृंदेभ्यः कचिन्न परिदेवनम् ११ आक्षिका एव दृश्यंते यत्र पाशैकपाणयः ॥ जाड्यवार्ताजलेष्वेव स्त्रीमध्या एव दुर्बलाः १२ कठोरहृदया यत्र सीमन्तिन्यो न मानवाः ॥ औषधेष्वेव यत्रास्ति कुष्ठयोगो न मानवे १३ वेधोभ्यंतःसु रत्नेपु शूलं मूर्तिकरेपु वै ॥ कंपः सात्त्विकभावोत्थो न भयात्कापि कस्यचित् १४ संज्वरः कामजो यत्र दारिद्र्यं कलुपस्य च ॥ दुर्लभत्वं पातकस्य सुकृतेन च वस्तुनः १५ इभा एव प्रमत्ता वै युद्धं वीच्योर्जलाशये ॥ दानहानिर्गजेष्वेव द्रुमेष्वेव हि कंटकाः १६ जनेष्वेव विहारा वै न कस्यचिदुरस्थली ॥ बाणेपु गुणविश्लेपो वन्धोक्तिः पुस्तके दृढा १७ दण्डत्यागः सदैवास्ति यत्र पाशुपते जने ॥ दण्डवार्ता सदा यत्र कृतसंन्यासकर्मणाम् १८ मार्गणाश्चापकेष्वेव भिक्षुका ब्रह्मचारिणः ॥ यत्र क्षपणका एव दृश्यंते मलधारिणः १९ प्रायो मधुव्रता एव यत्र चंचलवृत्तयः ॥ इत्यादिगुणवद्देशे रामो राज्यं शशास सः २० धर्मेण राजा धर्मज्ञः सीतारामः प्रतापवान् ॥ चकार राज्यं निर्द्वन्द्वमयोध्यायां सुनिश्चलम् २१ विधाय राजधानीं तां विस्तृतां परिखान्विताम् ॥ एधांचक्रे महाबुद्धिः प्रजा धर्मेण पालयन् २२ ततापं सूर्य इव स दुर्हृदां हृदि नेत्रयोः ॥ सोमवत्सुहृदामासीन्मानसेपु स्वकेष्वपि २३ अखण्डमाखण्डलवत् कोदण्डं कलयन्रणे ॥ पलायमानैरालोकि शत्रुसैन्यबलाहकैः २४ स धर्मराजवद्राजा धर्माधर्मविवेचकः ॥ अदण्ड्येऽदण्डयद्रामो दण्ड्यांश्च परिदण्डयन् २५ पाशीव पाशयांचक्रे वैरीचक्रं विदूरगः ॥ सोऽभूत्पुण्यजनाधीशो रिपुराक्षसवर्द्धनः २६ जगत्प्राणसमानश्च जगत्त्राणनतत्परः ॥ राजराजः स एवाभूत्सर्वेपां धनदः सताम् २७ स एव रुद्रमूर्तिश्च प्रैक्षिष्ट रिपुभीपणे ॥ विश्वेदेवास्तनम्नं तु स्तुवंति च भजंति च २८ असाध्यः स हि साध्यानां वसुभ्यो वसुनाऽधिकः ॥

ग्रहाणां विग्रहधरो दस्रतोऽजस्ररूपधृक् २९ मरुद्गणा न गणयंस्तुषितांस्तोषयन् गुणैः ॥ सर्व-
विद्याधरो यस्तु सर्वविद्याधरेष्वपि ३० अगर्वानेव गंधर्वान्यश्चक्रे निजगीतिभिः ॥ ररक्षुर्यक्षरक्षांसि
तद्दुर्गं स्वर्गसोदरम् ३१ नागानागांस्तिरश्चक्रुस्तस्य नागे बलीयसः ॥ दनुजामनुजाकारं कृत्वा तं
तु सिषेविरे ३२ जाता गुह्यचरा यस्य गुह्यकाः परितो नृषु ॥ संसेविष्यामहे राजन् सुरास्त्वां
स्वस्ववैभवैः ३३ वयं यतस्त्वद्विषये सुरावासोऽपि दुर्लभः ॥ इत्युक्त्वा रामचन्द्रं ते मघवाद्याः
सिषेविरे ३४ अशिक्षयत्क्षितिपतेरिह यस्य तुरंगमान् ॥ आशुगश्चाशुगामित्वं पावमाने पथि
स्थितः ३५ अगजान्यस्य तु गजान्नगवर्ष्मसु वर्ष्मणः ॥ अजस्रदानिनो दृष्ट्वाऽभवन्नन्येऽपि दानिनः
३६ सदोऽजिरे च बोद्धारो योद्धारश्च रणाजिरे ॥ न यस्य शास्त्रैर्विजिता न शस्त्रैः केनचित्क-
चित् ३७ न नेत्रविषये जाता विषये यस्य भूभृतः ॥ सदा नष्टपदा द्रेष्यास्तथा नष्टापदाः प्रजाः
३८ कलावानेक एवाऽस्ति त्रिदिवेऽपि दिवौकसाम् ॥ तस्य क्षोणीभृतः क्षोण्यां जनाः सर्वे
कलालयाः ३९ एक एव हि कामोऽस्ति स्वर्गे सोप्यंगवर्जितः ॥ सांगोपांगाश्च सर्वेषां सर्वे कामा
हि तद्भुवि ४० तस्योपवर्तनेऽप्येको न श्रुतो गोत्रभित्क्वचित् ॥ स्वर्गे स्वर्गसदामीशो गोत्रभित्प-
रिकीर्तितः ४१ क्षयी च तस्य विषये कोप्याकर्णि न केनचित् ॥ त्रिविष्टपे क्षपानाथः पक्षे पक्षे
क्षयिष्यते ४२ नाके नवग्रहाः संति देशास्तस्याऽनवग्रहाः ॥ हिरण्यगर्भः स्वर्लोकेष्वेक एव प्रका-
शते ४३ हिरण्यगर्भाः सर्वेषां तत्पौराणामिहालयाः ॥ सप्ताश्व एकः स्वर्लोके नितरां भासतेंऽशुमान् ४४
सदंशुकाः प्रतिगृहं बह्वश्वास्तत्पुरौकसः ॥ सदप्सरा यथा स्वर्भूस्तत्पुर्यपि सदप्सराः ४५ एकैव पद्मा वैकुंठे
गीयते विष्णुवल्लभा ॥ तत्पौराणां गृहेष्वासंश्छत्रपद्माः पृथक् पृथक् ४६ अनीतयश्चलद्धामा न राजपुरुषाः
क्वचित् ॥ गृहे गृहेऽत्र धनदा नाके एकोऽलकापतिः ४७ एवं रामो महान् श्रेष्ठः शौटीर्यगुणशोभनः
सौभाग्यशोभि रूपाढ्यः शौर्यौदार्यगुणान्वितः ४८ विजितानेकसमरः श्रीसमर्पितमार्गणः ॥ सीता-
रंजितवामांग उग्रः परपुरंजयः ४९ अनेकगुणसंपूर्णः पूर्णचंद्रनिभद्युतिः ॥ सततावभृथक्लिन्नमूर्धजः
क्षितिपर्षभः ५० प्रजापालनसंपन्नः कोशप्रीणीतभूसुरः ॥ पार्वतीकांतचरणयुगलध्यानतत्परः ५१
विश्वेश्वरकथालापपरिक्षिप्तदिनक्षपः ॥ सीतासंक्षालितपदस्तत्क्रीडापरितोषितः ५२ शशास राज्यं
धर्मेण बन्धुपुत्रसमन्वितः ॥ रामे शासति साकेतपूर्यां राज्यं सुखेन वै ५३ हृष्टपुष्टाः प्रजाः सर्वाः
फलवंतोऽभवन्नगाः ॥ आसन्सदा सुकुसुमैर्विनम्राः सौख्यदा नृणाम् ५४ एकपत्नीव्रताः सर्वे पुमां-
सस्तस्य मण्डले ॥ नारीषु काचिन्नैवासीदपतिव्रतधर्मिणी ५५ अनधीतो न विप्रोऽभून्न शूरो नैव
बाहुजः ॥ वैश्योऽनभिज्ञो नैवासीदर्थोपार्जनकर्मसु ५६ अनन्यवृत्तयः शूद्रा द्विजशुश्रूषणं प्रति ॥
तस्य राष्ट्रे समभवन्सीतारामस्य भूपतेः ५७ अविप्लुतब्रह्मचर्यास्तद्राष्ट्रे ब्रह्मचारिणः ॥ नित्यं गुरु-
कुलाधीना वेदग्रहणतत्पराः ५८ अन्येऽनुलोमजन्मानः प्रतिलोमभवा अपि ॥ स्वपारंपर्यतो द्रष्टुं
मनाग्वर्त्मनं तत्यजुः ५९ अनपत्यो न तद्राष्ट्रे धनहीनस्तु कोपि न ॥ विरुद्धसेवी नो कश्चिदकाल-
मृतिभाङ्न च ६० न शठा नैव वाचाटा वंचका नो न हिंसकाः ॥ न पाखंडा नैव भंडा न रंडा
नैव शौंडिका ६१ श्रुतिघोषो हि सर्वत्र शास्त्रवादः पदे पदे ॥ सर्वत्र सुभगालापा मुदा मंगलगीतयः
६२ वीणावेणुप्रवादाश्च मृदंगमधुरस्वनाः ॥ सोमपानं विनान्यत्र पानगोष्ठी न कर्णगा ६३ मांसा-
शिनः पुरोडाशं नैवान्यत्र कथंचन ॥ न दुरोदरिणो यत्राधर्मिणो न च तस्कराः ६४ पुत्रस्य पित्रोः

१ गृहे गृहेऽनधनदा इति पाठः । २ औपपत्यविधर्मिणीति पाठः ।

पद्योः पूजनं दैवपूजनम् ॥ उपवासो व्रतं तीर्थं देवताराधनं परम् ६५ नारीणां भर्तृपदयोः स्वर्चनं
तद्वचःश्रुतिः ॥ समर्चयंति सततं निजमग्रजमादरात् ६६ समर्चयंति मुदिता भृत्याः स्वामिपदांबुजम् ॥
हीनवर्णैरग्रवर्णो वर्ण्यते गुणगौरवैः ६७ वरिवस्यंति भूयोऽपि त्रिकालं भूमिदेवताः ॥ सर्वत्र सर्वे
विद्वांसः समर्चंते मनोरथैः ६८ विद्वद्भिश्च तपोनिष्ठास्तपोनिष्ठैर्जितेंद्रियाः ॥ जितेंद्रियैर्ज्ञाननिष्ठा
ज्ञानिभिः शिवलिंगिनः ६९ मंत्रपूतं महार्हं च विधियुक्तं सुसंस्कृतम् ॥ वाडवानां मुखाग्नौ च हूय-
तेऽहर्निशं हविः ७० वापीकूपतडागानामारामाणां पदे पदे ॥ शुचिभिर्द्रव्यसंभारैः कर्तारो यत्र
भूरिशः ७१ तद्राष्ट्रे त्वहृष्टपुष्टाश्च दृश्यंते सर्वजातयः ॥ अनिंद्यसेवासंपन्ना विना मृगयुसैनिकान् ७२
यस्य राज्ये पताकासु चंचला श्रीर्न राष्ट्रके ॥ ऐरावतोस्त्येक एव शुभ्रः स्वर्गे गजो महान् ७३
चतुर्दंतो रामराज्ये तद्वन्नागाः सहस्रशः ॥ इंदुसूर्यावुभावेव शोभेते गगनांगणे ७४ रामराज्येऽत्र
नारीणां सीमंतस्था अनेकशः ॥ वृषोस्त्येकः स कैलासे गीयते परमः सितः ७५ तद्वद्वृषा रामराज्ये
कृषिकर्मणि योजिताः ॥ एणोस्त्येकश्चंद्रलोके कृष्णवर्णो मनोरमः ७६ तद्वदत्र शिशूनां हि क्रीडार्थं
संत्यनेकशः ॥ अप्सरस्सु वरा स्वर्गे गीतये सा तिलोत्तमा ७७ गेहे गेहे संति नार्यः सर्वास्त्वत्र
तिलोत्तमाः ॥ रुक्मभूषणभूषाढ्या गतिनूपुरनिःस्वनाः ७८ सहस्राक्षोस्त्येक एव महान्स्वर्गे प्रगीयते ॥
रामराज्ये चामराणि सहस्राक्षीण्यनेकशः ७९ सुधापानं त्वेकमेव स्वर्गेऽस्ति परमं वरम् ॥
तद्वन्नानारसानां च पानमत्र गृहेगृहे ८० सुधापानेन संहृष्टा यथा स्वर्गसुरोत्तमाः ॥ दयिताधरपानेन
तथाऽत्र सुखिनो जनाः ८१ सागरेष्वेव सा दृष्टा मर्यादा सर्वदा नरैः ॥ रामराज्येऽत्र बालेषु
मर्यादा सर्वदेक्ष्यते ८२ विचरंति गजारूढाः श्रूयंते पार्थिवाः पुरा ॥ पौरा जानपदाः सर्वे विचरं-
त्यत्र ते गजैः ८३ पूर्वं श्रुतं शिशूनां हि चुंबनं दिवसे मुहुः ॥ रामराज्येऽनिशं नारीचुंबनानि
मुहुर्मुदा ८४ क्रीडापरिमलद्रव्यैः फाल्गुने सा श्रुता पुरा ॥ क्रीडां परिमलद्रव्यैः पौराश्चक्रुः सदात्र
ते ८५ एवं तद्रामराज्यं हि महामंगलसंयुतम् ॥ आसीदनुपमेयं च श्रवणान्मंगलप्रदम् ८६ ॥
इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मी० राज्यकांडे उत्तरार्धे रामराज्यवर्णनं
नाम पंचदशः सर्गः ॥ १५ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा राघवः श्रीमान्समाहूय कुशं लवम् ॥
लक्ष्मणं भरतं चापि शत्रुघ्नं रहसि स्थितः १ राजनीतिं विस्तरेण शिक्षयामास सादरम् ॥ शृणु
वत्स कुशाऽद्य त्वं यूयं सर्वे लवादिकाः २ शृणुताऽत्र स्वस्थचित्ता राजनीतिं वदाम्यहम् ॥ कुश
त्वं पृथिवीपालो भविष्यसि गते मयि ३ वैकुंठं शृणु तस्मात्त्वं सावधानमना भव ॥ अनृतेनैव
वक्तव्यं नृपेणाचिरजीविना ४ नातिकामी न वै क्रोधी राजा स सुखमर्हति ॥ परदाररतिस्त्या-
ज्या सर्वथा पार्थिवेन हि ५ सत्यं शौचं दया क्षांतिरार्जवं मधुरं वचः ॥ द्विजगोयतिसद्भक्तिः सप्तैते
शुभदा गुणाः ६ निद्रालस्यं मद्यपानं द्यूतं वारांगनारतिः ॥ अतिक्रीडाऽतिमृगया सप्त दोषा
नृपस्य च ७ पुत्रवत्पालनीयाश्च प्रजा नृपतिना भुवि ॥ षष्ठांशः कर-
भारश्च राज्ञा ग्राह्यः सदैव हि ८ ज्ञेयं चारैः सदा वृत्तं पृथिव्याः पार्थिवेन वै ॥
परराष्ट्रे सदा दूता नानावेषविरूपिताः ९ पंच पंचाऽथवा द्वौ द्वौ प्रेषणीया नृपेण हि ॥ न विश्वसे-
त्स्वारकीयजने दूते नृपोत्तमः १० दण्डो भेदस्तथा साम दानं कालोचितं चरेत् ॥ स्वकार्यं साधये-
द्युक्त्या काले प्राप्ते नृपोत्तमः ११ मनसा चिंतितं कार्यं कथनीयं न कस्यचित् ॥ कृत्वा कार्यं

१ शुश्रूयंति. । २ ब्राह्मणानामित्यर्थः. । ३ रामराज्ये दिने नारीति पाठः ।

दर्शनीयं जनान्मन्त्रिजनानपि १२ मासे मासे स्वकोशस्य परामर्शो नृपोत्तमैः ॥ गृहणीयः सर्वदैव विश्वसेत्सेवकेषु न १३ वर्षे वर्षे नगर्याश्च प्राकारस्य नृपोत्तमैः ॥ परिखानां परामर्शः कार्यो मन्त्रिजनैः सह १४ चतुर्मासेषु शस्त्राणां मार्गाणां[1] पार्थिवोत्तमैः ॥ परामर्शः सदा कोष्ठागारादीनां प्रकारयेत् १५ पक्षे पक्षे वारणानां तुरंगाणां तथाऽष्टभिः ॥ दिवसैर्मासमात्रेण वस्त्राणां पार्थिवोत्तमैः१६ परामर्शः सदा कार्यः पिकादीनां त्रिभिर्दिनैः[2] ॥ सीमाचारजनानां च षण्मासैश्च नृपोत्तमैः १७ परामर्शः सदा कार्यस्तथा जानपदस्य च ॥ मासे मासे स्वसैन्यस्य वापीनामयनेन हि १८ कार्यः पुष्पवाटिकानां मासे मासे नृपोत्तमैः ॥ परामर्शः स्वयं गत्वाऽथ वा मन्त्रिजनोत्तमैः १९ वर्षे वर्षे समुद्योगः षण्मासैरथवा त्रिभिः ॥ मासैर्नृपेण स्वे राष्ट्रे कार्यः सैन्येन यत्नतः २० देवानां ब्राह्मणानां च गुरूणां यतिनां तथा ॥ असंतोषो नैव कार्यः पार्थिवेन कदाऽपि हि २१ द्रव्यादायः सदा पश्येत्स्वव्ययन्तु निरीक्षयेत् ॥ आदायस्य चतुर्थांशैर्व्ययः कार्यो नृपोत्तमैः २२ तृतीयांशेन वा कार्यस्त्वर्धांशेन कदापि न ॥ इष्टाः कार्या मन्त्रिणश्च नातिकोपं समाचरेत् २३ नाऽतिमान्या मन्त्रिणश्च वर्धनीया कदापि न ॥ न विरोध्याः कदा राज्ञा दुर्गपालास्तथैव ते २४ आकराणां पट्टणानां दुर्गाणां गिरिवासिनाम् ॥ अरण्यवासिनां सिंधावुपद्वीपनिवासिनाम्[3] २५ सिंधुतीरस्थितानां च नानादेशनिवासिनाम् ॥ वर्षांतरस्थितानां च द्वीपांतरनिवासिनाम् २६ द्वीपे द्वीपे पृथग्वर्षवासिना पार्थिवोत्तमैः ॥ परामर्शः सदा कार्यश्चारैः पक्षांतरेण हि २७ परराष्ट्राद्गुप्तरूपैः काषायांबरधारिभिः ॥ अवधूतादिवेषैश्च तथा कार्पटिकोपमैः २८ वणिग्रूपधरैर्दूतैर्वृत्तं वेद्यं नृपोत्तमैः ॥ तत्र तत्राधिपाः सर्वेऽब्देऽब्दे कार्यास्तु नूतनाः २९ एक एव चिरं राज्ञा न स्थाप्यः पालकः क्वचित् ॥ परसैन्यानि वेद्यानि द्रष्टव्यं स्वबलं सदा ३० परराष्ट्रागतो दूतः स्वीयराष्ट्रे विलोकयेत् ॥ दृष्टश्चेन्नैव दण्डयः स परदूतं न शिक्षयेत् ३१ परदूतो मोचनीयः सन्मानेन नृपोत्तमैः ॥ स्वसीमारक्षिणो दूताश्शिक्षणीया मुहुर्मुहुः ३२ परदूतः कथं मुक्तः स्वीयराष्ट्रे पुरेऽथवा ॥ अद्यारभ्य सूक्ष्मदृष्टया द्रष्टव्यं चेति पार्थिवैः ३३ अग्रेसरं पार्श्वगौ च पश्चाद्भागस्य रक्षकम् ॥ सेनापतिं मन्त्रिणं च स्वीयं प्रतिनिधिं तथा ३४ सूतं चामरहस्तं च दूतं निकटवर्तिनम् ॥ दानमानैस्तोषयेच्च सदा राज्ञा सुबुद्धिना ३५ देशं कालं बलं कोशं निजोत्साहं नृपोत्तमैः ॥ आदौ बुध्या निरीक्ष्याऽथ रिपोश्चाऽपि परीक्षयेत् ३६ निजमित्रा नृपाः सर्वे तथा स्वसुहृदो नृपाः ॥ सुहृदां सुहृदश्चापि मित्रमित्रान्परीक्षयेत् ३७ निजमित्रबलं दृष्ट्वा मित्रमित्रबलं तथा ॥ बलं स्वसुहृदां चापि स्वसुहृत्सुहृदां बलम् ३८ आदौ नृपैः परीक्ष्याथ रिपोश्चैवं निरीक्षयेत् ॥ के स्वीयाः पार्थिवा राष्ट्रे पारकीया नृपाश्च के ३९ सुहृदः स्वनृपाणां च बलं तेषां निरीक्षयेत् ॥ द्रष्टव्या रिपवः स्वीया रिपूणां रिपवस्तथा ४० दृष्ट्वा रिपूणां रिपुभिः कार्या राज्ञा हि मैत्रिकी ॥ परस्य शत्रुः पाल्यो न पाल्यश्चेत्तं परीक्षयेत् ४१ पाल्यं शत्रुबलं दृष्ट्वा शत्रुमित्रबलं तथा ॥ पाल्यं शत्रुसुहृत्सैन्यं दृष्ट्वा पाल्यं सुरक्षयेत् ४२ परराष्ट्रे चारनेत्रैर्नद्यो दुर्गाणि पर्वताः ॥ अरण्यानि दुष्टमार्गाश्चोरमार्गा जलाशयाः ४३ ज्ञातव्याः स्वपुरे पूर्वमुद्योगश्च ततश्चरेत् ॥ परराष्ट्रेतिबुध्या हि गन्तव्यं पार्थिवैः सुखम् ४४ यत्राग्रे गमनं स्वीयं केषां वाच्यं न तत्कदा ॥ पूर्वे गन्तुं निजेच्छा चेन्निक्षिपेदुत्तरे ध्वजम् ४५ उत्तराभिमुखः कार्यः सेनावासो नृपेण हि ॥ अग्रेसरं चोत्तरं

---

१ सर्वाणामिति पाठः । २ त्रिभिरिति पाठः । ३ सिंहाद्युपेति पाठः ।

दि नृपेणाज्ञाप्य सादरम् ४६ क्रोशार्द्धांते गतं दृष्ट्वा गच्छेत्पूर्वं स्वयं नृपः ॥ एवं ध्वजः कदा याम्ये पश्चिमे वा परादिशि ४७ परराष्ट्रे रोपणीयश्चारैर्वृत्तं तु वेदयेत् ॥ स्वराष्ट्रे गमनं यस्यां दिशि तस्यां नृपोत्तमैः ४८ रोपणीयो ध्वजः मोच्चैः सेनावासस्तथा चरेत् ॥ यन्त्राणामायुधानां च वाहनानां बलस्य च ४९ राज्ञा वृद्धिः सदा कार्या कार्यो धान्यादिसंग्रहः ॥ राष्ट्रे दुर्गे पुरे स्वीये पत्तने निर्जले वने ५० जलाशयाः शुभाः कार्याः कृत्वा कोशव्ययं बहु ॥ प्राकारार्थेऽथ दुर्गार्थे जलार्थे यो व्ययः कृतः ५१ न ज्ञेयः स व्ययो राज्ञा ज्ञेयं रक्षणमात्मनः ॥ धर्मार्थं यो व्ययो जातः सोऽग्रे ज्ञेयस्तु संग्रहः ५२ आपदर्थं धनं रक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि ॥ आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ५३ पादमुद्रामितं द्रव्यं राज्ञा दायो निरीक्षयेत् ॥ नावलोक्यं यथाकालं व्यये तत्कोटिसंमितम् ५४ न सेनारहितं राज्ञा गंतव्यं स्वपुराद्बहिः ॥ नैकाकी विचरेद्ग्रामे नैकाकी क्वापि संविशेत् ५५ नैकाकी क्वापि वै स्थेयं न न पद्भ्यां विचरेद्बहिः ॥ न गच्छेत्परगेहेषु वारं वारं नृपोत्तमः ५६ न विश्वसे-द्द्वारपालं जलदं रजकं तथा ॥ धौतवस्त्राणि बुध्या हि नृपः सम्यक् परीक्षयेत् ५७ तांबूलविटिका-ग्राह्यांतरा दृष्ट्वा परार्पिता ॥ परदत्तं जलं ग्राह्यं राज्ञाऽक्षिभ्यां विलोक्य च ५८ फलानि परदत्तानि परीक्षेतार्थिवोत्तमः ॥ दूरस्थितैर्नृपैर्भाष्यं न तेषां निकटं चरेत् ५९ सभां राज्ञा प्रगंतव्यं द्विवारं त्वेकदाऽथवा ॥ अर्धयामं सभामध्ये स्थेयं राज्ञा न वै चिरम् ६० स्वदेष्ट्रा नगराद्ग्राम्याद्बहिः कार्यो नृपोत्तमैः ॥ पादौ प्रसार्य सदसि न स्थेयं पार्थिवेन हि ६१ न बाहुबन्धनं जान्वोः कृत्वा स्थेयं नृपोत्तमैः ॥ नातिस्मितं कदा कार्यं सभायां पार्थिवोत्तमैः ६२ सभायां समलैर्वस्त्रैर्न गन्तव्यं कदा नृपैः ॥ गणिका गणका वैद्या गायका वन्दिनो नटाः ६३ पण्डिता धर्मशास्त्रज्ञास्तार्किका वैदिका द्विजाः ॥ सदा पाल्या नृपैर्णैते दानमानैरहर्निशम् ६४ न विश्वसेन्नापिताय तोषयेच्च धनादिभिः ॥ प्रजानां गौरवं कार्यं दण्डयेन्न वृथा प्रजाः ६५ क्लेशयुक्ताः प्रजाः सर्वा नैव कार्याः कदाचन ॥ राज्यद्वार-स्थितैर्नृनैस्सर्वे ते पार्थिवोत्तमाः ६६ मुक्तकंचुकबन्धाश्च विमुक्तकटिबन्धनाः ॥ सम्यग्दृष्ट्वा न्यस्तशस्त्राः प्रेषणीया नृपोत्तमम् ६७ राजाज्ञया नृपं नत्वाऽऽसने चोपविशेत्क्रमात् ॥ नृपैर्मांडलिकैः सर्वैः स्थातव्यं पुरतोऽथवा ६८ संमील्य हस्तौ पादौ च राजन्यस्तविलोचनैः ॥ न हसेद्राजपुरतो न जृंभेन्न क्षुवेन्मुहुः ६९ तथा न ष्ठीवनं कार्यं सर्वैर्मांडलिकैर्नृपैः ॥ आगमे गमने सर्वैर्वंदनीयो नृपो मुहुः ७० नात्युच्चैस्संवदेद्राजसान्निध्ये पार्थिवेतरैः ॥ कंचुकेन विना राज्ञा सभायां नोपसंविशेत् ७१ मृगयायां वारणेंद्रो नैव हन्यो नृपोत्तमैः ॥ नांतर्वत्नी मृगी राज्ञा हन्तव्या विपिने कदा ७२ न निद्रितश्च हन्तव्यः पिबन्नीरं वनेचरः ॥ तथा स्वशरणं प्राप्तो विश्वस्तो वा कदाचन ७३ क्रीडासक्तो वने प्राणी नैव हन्यो नृपोत्तमैः ॥ सीमाचारानग्रदिक्षु संस्थाप्य मृगयां चरेत् ७४ रात्रौ मित्रेण सहितस्तूष्णीमेव नृपोत्तमः ॥ आत्मानं कंबलेनैव समाच्छाद्य बहिश्चरेत् ७५ पुरद्वारस्थितानां च ग्रामवासि निरीक्षयन् ॥ जनानां भाषितं सर्वं श्रोतव्यं हि शुभाशुभम् ७६ एवं स्वयं प्रगन्तव्यमथवा प्रेषयेद्धितम् ॥ रात्रौ रात्रौ पुरं बुध्या श्रोतव्यं सकलैरितम् ७७ न कार्यः कलहो गेहे गृहकृत्यं सभास्थितैः ॥ न वाच्यमणुमात्रं हि न तूष्णीं ष्ठीवनं चरेत् ७८ न कंडूयेच्छिरो राजा सभायां स्वकरेण वै ॥ श्रुत्वा रिपूणामुत्कर्षं न त्यजेद्धैर्यमात्मनः ७९ पला-यनं न संग्रामाद्राज्ञा कार्यं कदाचन ॥ न रिपूणां निजा पृष्ठिर्दर्शनीया कदाचन ८० नोडुपेन तरे-

---

१ गत्वेति प : ।

द्राजा नदीं मुख्यां कदापि हि ॥ सेतुं विना नदी राज्ञा नोत्तीर्या हि कदाचन ८१ नोत्तीर्या नौकया राज्ञा नदी काऽपि सुतादिभिः ॥ कार्या नैव जलक्रीडा नौकायां स्वसुतैः सह ८२ न स्थेयं हट्टमध्ये हि तथा चैव चतुष्पथे ॥ न ताडयेन्निजां पत्नीं तथा पुत्रं न ताडयेत् ८३ स्वमुद्रांकितपत्रेण विना केषां पुराद्बहिः ॥ न निर्गमः प्रकर्तव्यस्तथैवाऽऽगमनं नृणाम् ८४ कर्तुमाज्ञापनीयं न मुद्रापत्रांकितं विना ॥ नारण्ये लुंठनं चोरैः पथि कार्यं नृपोत्तमैः ८५ न कार्यं मुंडनं राज्ञा विना तीर्थं कदाचन ॥ पर्वकाले गृहेनैव स्नातव्यं पार्थिवोत्तमैः ८६ न पादेन स्पृशेच्चापं न पादेन शरं स्पृशेत् ॥ नातिक्रीडेत्सारिकाभिर्द्विजैर्वादं न वै चरेत् ८७ न तिष्ठेद्द्वारदेशे वै न स्थातव्यं नृपैर्भुवि ॥ राज्ञा मार्गे न वै स्थेयं न खेदं नृपतिर्भजेत् ८८ तोयानयनमार्गे हि स्त्रीणां स्थेयं नृपेण न ॥ धान्यं समर्घं कर्तुं वै दंडयेद्व्यवसायिनः ८९ दृष्ट्वा किंचिन्महर्घं तु स्वीयराष्ट्रे हि भूभृता ॥ न्यूनः कार्यः करभारः किंचिद्देशसुखाय च ९० नातिशाठ्यं कदा कार्यमौदार्यं दर्शयेज्जनान् ॥ द्रव्यं गृहीत्वा राज्ञा हि मोचनीया न तस्कराः ९१ मुखं दृष्ट्वा न वै कार्यो राज्ञा न्यायः कदापि हि ॥ न न्यायश्च परैः कार्यः स्वयमेव प्रकारयेत् ९२ आर्तानां सकलं वृत्तं श्रोतव्यं सादरं नृपैः ॥ आर्त्तआकारणीयो हि निकटं कृपया नृपैः ९३ आत्मानं मानयेन्नैव वैद्यं च गणकं नटम् ॥ पण्डितं वैदिकं वीरं गायकं कृतधर्मिणम् ९४ यज्ञो दानं जपो होमः सन्ध्या ध्यानं शिवार्चनम् ॥ स्नानं पुराणश्रवणं भक्त्या कार्यं नृपोत्तमैः ९५ न मादकं वस्तु सेव्यं न कृच्छ्रादिकमाचरेत् ॥ न यात्रा स्वपदा कार्या सप्तद्वीपाधिपेन हि ९६ फलाहारश्च कर्तव्यो राज्ञा ह्येकादशीदिने ॥ निर्जलश्चोपवासश्च न कार्यः पृथिवीभृता ९७ येन यद्याचितं राज्ञे भूसुरेणार्पयेच्च तत् ॥ तस्मै विप्राय राज्ञा हि नृपा भूसुरदैवताः ९८ उत्साहे बन्धनान्मोच्या ये ये क्रोधात्सुरक्षिताः ॥ निजाज्ञाभंगतां दृष्ट्वा ज्ञेयं स्वीयं हृतं शिरः ९९ स्वीयदूतापमानो यः स स्वीयाश्चिंतयेन्नृपैः ॥ स्वीयदूतस्य सम्मानो राज्ञा ज्ञेयः स आत्मनः १०० एवं कुश मया प्रोक्ता राजनीतिः सविस्तरा ॥ दिनचर्या मया यद्वत्क्रियते त्वं तथा कुरु १०१ ॥ इति श्रीश० श्रीमदा० राज्यकांडे उत्त० राजनीतिशिक्षणं नाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा कुशकन्याया हेमायाश्च स्वयंवरम् ॥ अयोध्यायां चकाराऽथ रामश्चातिमहोत्सवैः १ समाहूता नृपाः सर्वे नाना द्वीपांतरस्थिताः ॥ समाजग्मुः सुवेषाश्च सभायां तस्थुरासने २ ययुर्देवाः सगंधर्वा मुनयोऽपि समाययुः ॥ ययुर्विद्याधरा नागाः किन्नराद्याः समाययुः ३ तदा सभायामानीता हेमालंकारभूषिता ॥ आरुह्य शिविकायां तु रुक्ममय्यां वरानना ४ नवरत्नमयीं मालां बिभ्रती सा स्वयंवरा ॥ ददर्श नृपतीन्सर्वान्नृपपुत्रान्सविस्तरम् ५ तद्भ्रूचापविनिर्मुक्तैस्तत्कटाक्षपतत्रिभिः ॥ संभिन्नास्ते नृपाः सर्वे के वयं न विदुस्तदा ६ एतस्मिन्नन्तरे तत्राऽवंतिनाथसुतो महान् ॥ चित्रांगदः सभायाश्च तां जहार कुशात्मजाम् ७ दृष्ट्वा कार्यांतरव्यग्रान्रामादीन्वेगवत्तरः ॥ मोहनास्त्रेण सकलान्वीरान् कृत्वातिमोहितान् ८ रथे निवेश्य तां हेमां हेमाभां वेगवत्तरः ॥ चित्रांगदो वहिर्गत्वा क्रोशमात्रे स्थिरोऽभवत् ९ किं तूर्णीं चोरवन्नेया हेमेयं कुशबालिका ॥ इतिनिश्चित्य मेधावी तस्थौ चित्रांगदो महान् १० एतस्मिन्नंतरे पुर्यां हाहाकारो महानभूत् ॥ नीता हेमा चोग्रवाहोः पुत्रेणाऽतिवलीयसा ११ नृपाः सर्वे समुत्तस्थुः सभायां खिन्नमानसाः ॥ उपसंहरिते तेन मोहनास्त्रेऽतिसम्भ्रमात् १२ चित्रांगदेन योद्धुं ते स्वस्वसैन्यैर्निर्ययुर्नृपाः ॥ वहिः साकेतनगरात् क्रोधादारक्तलोचनाः १३ तूर्णीमेवोग्रवाहुः स ददर्श पुत्रकौतुकम् ॥

एतस्मिन्नंतरे सर्वे तद्रथं पार्थिवोत्तमाः १४ संवेष्ट्य कोटिशैः शस्त्रैर्ववर्षुश्चोग्रबाहुजम् ॥ तदा चित्रांगदो वीरो वायव्यास्त्रेण पार्थिवान् १५ गगने भ्रामयामास वाहनाद्यैः समन्वितान् ॥ ततो रामाज्ञया सप्त लवाद्या निर्ययुः पुरात् १६ उत्सवार्थं समायाताः स्वस्वराज्यात्तु बालकाः ॥ अंगदाद्या निजैः सैन्यः सलवाः संगरं ययुः १७ तदा बभूव तुमुलं युद्धं तल्लोमहर्षणम् ॥ चित्रांगदं ववर्षुस्ते नानाशस्त्राणि राघवाः १८ चित्रांगदः स्वबाणौघैर्भित्त्वा शस्त्राणि तानि हि ॥ निजबाणैर्यूपकेतुं चकार विरथं क्षणात् १९ तथा चकार विरथं सुबाहुं पुष्करं तथा ॥ तक्षकं चित्रकेतुं च ह्यंगदं बलवत्तरः २० तद्दृष्ट्वा कौतुकं तस्य ज्ञात्वा तत्तपसः फलम् ॥ लवश्चिच्छेद बाणौघैस्तद्धनुर्दिव्यमुत्तमम् २१ ततो लवः स्वबाणौघैरुग्रबाहुसुतं मुदा ॥ चकार व्याकुलं शीघ्रं तद्दृष्ट्वा लवचेष्टितम् २२ उग्रबाहुर्ययौ योद्धुं लवेन वेगवत्तरः ॥ लवस्तमपि बाणौघैश्चकार विरथं क्षणात् २३ उग्रबाहुस्तदा वीरोऽन्ये रथे चारुरोह सः ॥ ववर्ष निशितैर्बाणैर्मूर्छयामास तं लवम् २४ लवं विमूर्छितं दृष्ट्वा हाहाकारो महानभूत् ॥ तदा ययौ कुशो योद्धुमुग्रबाहुनृपेण वै २५ कुशमागतमाज्ञाय ह्यंगदाद्यास्तदा पुनः ॥ रथस्था युयुधुस्तेन उग्रबाहुनृपेण च २६ पुनस्तानंगदादींश्च चकार विरथान्नृपः ॥ तदा कुशः स्वबाणौघैरुग्रबाहुं नृपं क्षणात् २७ चकार विरथं वीरश्चिच्छेद तस्य कार्मुकम् ॥ उग्रबाहुस्तदा व्यग्रो बभूव चाकितस्तदा २८ तं धृत्वा स कुशस्तोषाद्वादयामास दुंदुभीन् ॥ अथोग्रबाहुं ससुतं निन्ये श्रीरामसन्निधिम् २९ रामस्तं मोचयामास मत्वा तं सुहृदं वरम् ॥ तदा रामो विजयिने कंकणं मुनिनार्पितम् ३० ददौ कुशाय प्रीत्या स पुरतः कुंभजन्मनः ॥ कुशस्तदाऽतिशुशुभे वरकंकणमंडितः ३१ तदा कुशो मुनिं प्राह नत्वा तं कुम्भसम्भवम् ॥ त्वया लब्धं कुतश्चेदं कंकणं वद मां मुने ३२ तत्तस्य वचनं श्रुत्वाऽगस्तिः प्राह कुशं मुदा ॥ पुरेंद्ररिपवो वत्स बहवः सागरेण हि ३३ कृताः स्वांतर्निवासाश्च तदाऽहं नाकपार्थितः[1] ॥ कृत्वा स्वचुलकेऽब्धिं तं पीतवांल्लीलयैव हि ३४ ततो लुप्तां द्वीपयोर्हि मर्यादां मध्यवर्तिनीम् ॥ दृष्ट्वा पुनर्नाकपेन प्रार्थितो हतशत्रुणा ३५ मूत्रवत्सागरं भीमं सजीवं मुक्तवानहम् ॥ तदाऽब्धिनाऽर्पितं मह्यं कुश तत्कंकणं वरम् ३६ नानारत्नविचित्रं च रवितेजविराजितम् ॥ तद्रामायार्पितं पूर्वं मया तेन तवार्पितम् ३७ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा कुशस्तं प्राह वै पुनः ॥ लवस्य जीवनोपायं वद मामत्र भो मुने ३८ मूर्छितः पतितश्चाऽस्ति रणे रिपुशरैर्हतः ॥ कुशस्य वचनं श्रुत्वाऽगस्तिस्तं प्राह सादरम् ३९ विमूर्छितो यदा पूर्वं भरतः पथि पार्थिवैः ॥ मुद्गलाश्रमतो वल्यस्तदाऽऽनीताः शुभावहाः ४० सौमित्रिणा तदाऽद्य त्वं मुद्गलाश्रमतः पुनः ॥ महौषधीः समानीय जीवयैनं लवं जवात् ४१ अथवा त्वं हनूमंतं प्रेषयस्वाश्रमं मुनेः ॥ एवं यावच्च स मुनिः कथयामास तं कुशम् ४२ तावत्तद्वचनं श्रुत्वा मुनेर्मारुतिना क्षणात् ॥ समानीयाश्रमाद्वल्लीर्मुद्गलस्य तपोनिधेः ४३ ताभिस्तं जीवयामास लवं सैन्यसमन्वितम् ॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो तस्यैव च मुनेर्मुद्गलस्याश्रमे कथम् ४४ मृतसंजीवनीवल्यादिकावल्योऽत्र निर्गताः ॥ कथं ता हि समीपस्था विस्मृत्य द्रोणपर्वतम् ४५ प्रेषितोऽञ्जनिपुत्रः स तेन जांबवता पुरा ॥ अमुं मत्संशयं छिंधि कृपां कृत्वा मुनीश्वर ४६ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ यदा मातुर्विमोक्षार्थममृतस्य खगाधिपः ॥ कलशं स्वमुखे धृत्वा नाकलोकात्समानयत् ४७ तदा तत्कलशाद्वेगाद्बिंदुस्तत्रापतत्पुरा ॥ तद्धेतोर्मुद्गलस्यापि मुनेस्तपः प्रभावतः ४८ आसन् वल्यश्च तस्यैव ह्याश्रमे हि द्विजोत्तम ॥ नैता वेद शुभावल्लीर्जांबवान्स

---

१ इंद्रेण प्रार्थितः ।

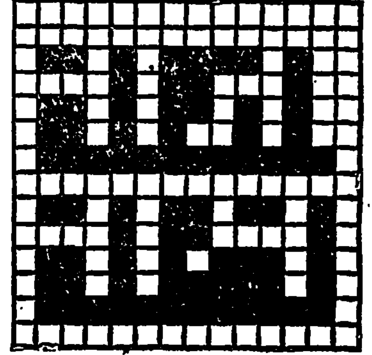
वनेचरः ४९ द्रोणाचलं त्वतस्तेन प्रेषितो वायुनंदनः ॥ इति त्वया यथा पृष्टं तथा ते विनिवेदितम् ५० इदानीं शृणु शिष्य त्वं शुभां तां प्राक्तनीं कथाम् ॥ ततो लवादिकाः सर्वे ययुस्ते स्वपुरीं मुदा ५१ नत्वा मुनिं च रामादींस्तस्थुः श्रीराघवाग्रतः ॥ तदा महोत्सवश्चासीत्पुर्यां तल्लवदर्शनात् ५२ ततो दृष्ट्वा लवं रामो जीवितं वायुजेन हि ॥ समालिंग्य दृढं प्रेम्णा परं तोषमवाप सः ५३ ततो रामो वायुजाय कंकणे रत्नमंडिते ॥ ददौ परमसंतुष्टस्ताभ्यां स शुशुभे कपिः ५४ ततो लवाय श्रीरामस्त्वपरं कंकणं वरम् ॥ ददावगस्तिना दत्तं पूर्वं यद्रत्नमंडितम् ५५ लवस्तेनातिशुशुभे वरकंकणमण्डितः ॥ लवस्तदा मुनिं प्राह नत्वा तं कुम्भसम्भवम् ५६ त्वया लब्धं कुतश्चेदं कंकणं वद मां मुने ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वाऽगस्तिः प्राह लवं मुदा ५७ एकदा दंडकारण्येऽहं स्नातुं हि गतः सरः ॥ तस्मिन्स्नात्वा नित्यविधिं कृत्वा तत्र स्थितः क्षणम् ५८ एतस्मिन्नंतरे तत्र खात्स्वर्गी समुपागतः ॥ दिव्यं विमानमारूढः शतस्त्रीपरिवेष्टितः ५९ दिव्यमाल्यांबरधरो दिव्यगंधादिचर्चितः ॥ स स्वर्गी खात्समायातो यावत्तावत्सरोवरात् ६० शवं विनिर्गतं श्रेष्ठं स्फुरितं[1] हि भयंकरम् ॥ दुर्गंधसहितं दुष्टं प्राप्तं तत्सरसस्तटम् ६१ अवरुह्य विमानाद्यात्स स्वर्गी तच्छवं ययौ ॥ छित्त्वा तच्छवमांसादि भक्षयामास सादरम् ६२ ततः पीत्वा जलं स्वर्गी विमानं चारुरोह सः ॥ निमग्नं तच्छवं चापि पुनस्तस्मिन्सरोवरे ६३ स्वर्गिणं गंतुकामं तं दृष्ट्वाऽहं चातिविस्मितः ॥ अब्रुवं मधुरं वाक्यं रे रे दिव्यस्वरूपधृक् ६४ क्षणं तिष्ठोत्तरं देहि कौतुकं ते मयेक्षितम् ॥ ईदृशस्ते शवाहारः कथं स्वर्गनिवासिनः ६५ इति मद्वचनं श्रुत्वा स स्वर्गी प्राह मां तदा ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया ब्रह्मन् शृणु सर्वं मयोच्यते ६६ सुदेवाख्यो हि वैदर्भो नृपतिश्चाभवत्पुरा ॥ तत्पुत्रौ श्वेतसुरथौ श्वेतोऽहं पार्थिवोऽभवम् ६७ नैव दानं मया तस्मिन् जन्मन्यत्र कृतं कदा ॥ स्वीयराज्यमदाक्रांतः पापकर्मरतः सदा ६८ ततोऽपुत्री त्वहं राज्ये कृत्वा तं सुरथानुजम् ॥ वार्धके तु वनं प्राप्तस्तपस्तीव्रं समाचरम् ६९ एकदा स्नातुमुद्युक्तो निमग्नोऽहं सरोवरे ॥ ततो मृतो दिवं प्राप्तस्त्वहं स्वीयतपोबलात् ७० तपसश्च फलैस्तत्र ममासन्सर्वसंपदः ॥ अदृष्ट्वा भक्षितुं किंचिन्मया पृष्टः सुराधिपः ७१ वर्तंते विविधास्त्वत्र मम भोगाः सुदुर्लभाः ॥ कथं नासीद्भक्षणार्थं कथं मेऽत्र सुखं भवेत् ७२ इति मद्वचनं श्रुत्वा मामिंद्रः प्राह सस्मितः ॥ नैव दानं त्वया भूमौ कृतं राज्यमदेन हि ७३ अदत्तं लभ्यते नैव नृप पुण्यैः कदेतरैः ॥ अतस्त्वं प्रत्यहं गत्वा विमानेन सरोवरम् ७४ भक्षयस्व शवं पुष्टं मिष्टान्नैः पोषितं च यत् ॥ चिरकालं भवेत्तत्ते क्षयं यास्यति नैव तत् ७५ इतींद्रवचनं श्रुत्वा स पृष्टश्च पुनर्मया ॥ दिव्यान्नानि[2] कथं चाहं प्राप्नुयां तद्वदस्व माम् ७६ इति मद्वचनं श्रुत्वा तदेंद्रः प्राह मां पुनः ॥ अधुना दण्डकारण्यं वर्तते हीनमानुषम् ७७ विंध्यवृद्धिनिषेधार्थमगस्तिः सुरयाचितः ॥ यदा यास्यति पत्न्या वै मुक्त्वा काशीं हि दण्डकम् ७८ सरस्यस्मिन्कदा स्नात्वा स्थितं पश्यसि तं मुनिम् ॥ तदा तस्मै कंकणं स्वं देहि तोयैः परिप्लुतम् ७९ तेन कंकणदानेन दिव्यांधः प्राप्स्यसे नृप ॥ इतींद्रवचनं श्रुत्वा तदारभ्य चिरं मुने ८० अत्रागत्य शवाहारः क्रियते हि सदा मया ॥ एतावत्कालपर्यंतं नात्र कश्चिन्मयेक्षितः ८१ मया दृष्टस्त्वमेवाऽत्र वेद्मि त्वां कुम्भसंभवम् ॥ अत्र त्वया तारितोऽहं दानं स्वीकुरु मे त्विदम् ८२ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ इत्थं स्वर्गी

---

१ स्फुटितमिति पाठः । २ दिव्यमन्नमित्यर्थः ।

स मामुक्त्वा ददौ कंकणमुज्ज्वलम् ॥ मह्यं सार्द्रं ततः स्वर्गं ययौ स्वर्गी मुदा युतः ८३ तदा-
रभ्य शवं तोयाद्बहिस्तत्र ययौ कदा ॥ दिव्यान्नानि तु संप्राप नाकलोके यथासुखम् ८४ इति
यत्कंकणं लब्धं मया लव पुरा वने ॥ अर्पितं राघवायेदं तेन तच्चाऽद्यतेऽर्पितम् ८५ ॥ रामदास
उवाच ॥ ॥ इत्यगस्त्यवचः श्रुत्वा लवः पप्रच्छ तं पुनः ॥ किमर्थं दण्डकारण्यं तद्बभूव विपिनं
वद ८६ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ इक्ष्वाकुवंशसंभूतोऽभून्नृपो विंध्यदक्षिणे ॥ नाम्ना दंडकेतिख्यातः
पापकर्मरतः सदा ८७ एकदा स वनं यातो मृगयार्थं स्वसेनया ॥ तत्र दृष्ट्वा मृगं राजा मृगपृष्ठे प्रदु-
द्रुवे ८८ एकाकी हयमारूढो देशाद्देशांतरं ययौ ॥ एवं हि गच्छतस्तस्य मृगोऽदृश्योऽभवत्तदा ८९
ततः सोऽतितृषाक्रांतः प्रययौ वै जलाशयम् ॥ तत्र पीत्वा जलं स्वच्छं स राजा सरसस्तटे ९०
अज्ञात्वा स्वगुरोश्चेति भृगोराश्रममाययौ ॥ तत्र तातविहीनां तामरजस्कां भृगोः सुताम् ९१
दृष्ट्वा चन्द्राननां राजा सोऽभूत्कामविमोहितः ॥ ततस्तां प्रार्थयामास रत्यर्थं साऽब्रवीन्नृपम् ९२
स्ववशा नृप नैवाहं ताताधीनाऽस्मि सांप्रतम् ॥ बहिर्भृगुस्तव गुरुर्गतस्त्वां वेद्म्यहं नृपम् ९३
यदि मामिच्छसि त्वं हि तर्हि त्वं स्वगुरुं भृगुम् ॥ प्रार्थयित्वा भज सुखं मां पत्नीं स्वां विधाय च
९४ इत्युक्तोऽपि तया राजा दंडस्तां कामपीडितः ॥ भुक्त्वा सुखं बलादेव जगाम नगरीं निजाम्
९५ ततोऽरजस्का सा बाला दृष्ट्वा तातं समागतम् ॥ शोचंती सकलं वृत्तं श्रावयामास विह्वला ९६
तद्वृत्तं स मुनिः श्रुत्वांऽजलौ कृत्वा जलं क्रुधा ॥ अब्रवीत्स्वसुतां बालां सांत्वयन्रक्तलोचनः
९७ दंडेन सह दंडस्य राज्यं वै शतयोजनम् ॥ भवत्वद्य क्षणाद्दग्धं मद्वाक्याच्च समंततः ९८
हीनोदकं तथा चास्तु तथा नष्टचराचरम् ॥ इति तच्छापमाकर्ण्य तातं संप्रार्थ्य बालिका ९९
प्रार्थयामास शापस्य साऽवधिं विनयान्विता ॥ ततो भृगुः सुतामाह यदा यास्यति कुंभजः १००
मुनिः काश्यास्त्वमुं देशं तदाऽयं सजलो भवेत् ॥ देशस्तथाऽत्र वासं हि करिष्यंति मुनीश्वराः १०१
अरण्यं दंडहेतोर्हि जातं तस्मात्सदा नराः ॥ अमुं देशं वदिष्यंति दंडकारण्यमेव हि २ यदा भवि-
ष्यत्यग्रेऽत्र रामागमनमुत्तमम् ॥ भविष्यंति तदाऽग्रेऽत्र नानाक्षेत्राणि दंडके ३ रामप्रसादात् क्षेत्राणि
भविष्यंति ततो जनाः ॥ रामक्षेत्रमिति सदा वदिष्यंति हि दण्डकम् ४ मुनिरामप्रसादाच्च देशोऽयं
पूर्ववत्पुनः ॥ भविष्यत्युत्तमः पुण्यः सौख्यदश्च मनोरमः ५ देशेभ्यः सकलेभ्यश्च सुपुण्यं दंडकं
भवेत् ॥ दंडकेन समो देशो न भूतो न भविष्यति ६ इति तां बालिकामुक्त्वा भृगुस्ततुं हिमाल-
यम् ॥ ययौ तां मुनये दत्त्वा विधिना मुनिसंवृतः ७ भृगोः शापाच्च दंडेन दग्धं तद्राज्यमुत्तमम् ॥
शतयोजनमानं तद्भवद्धि समंततः ८ मद्रामागमनाभ्यां च ततः स्वस्थं बभूव तत् ॥ पूर्ववद्दंड-
कारण्यं चराचरसमाकुलम् ९ इति त्वया यथा पृष्टे तथा लव मयोदिते ॥ कंकणस्य दण्डकस्य
विचित्रे त्वां कथानके १० ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ इत्यगस्तिमुखाच्छ्रुत्वा लवस्तुष्टोऽभवत्तदा ॥
नत्वा मुनिं च श्रीरामसेवायां तत्परोऽभवत् ११ अथ रामश्चोत्सवेन तस्मै चित्रांगदाय ताम् ॥
हेमां ददौ विवाहेन महामंगलपूर्वकम् १२ पारिबर्हं ददौ कोटिसंमितं वारणादिकम् ॥ महान्महोत्स-
वश्चासीदयोध्यायां प्रभोर्गृहे १३ ततो विसर्जयामास चोग्रबाहुं नृपं प्रभुः ॥ मुनयः पार्थिवाश्चापि
ययुः स्वं स्वं स्थलं प्रति ११४ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये
राज्यकांडे उत्तरार्धे हेमास्वयंवरो नाम सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामस्त्वयोध्यायां रंजयामास जानकीम् ॥ जुगोप मेदिनीं कृत्स्नां सप्तसागरमेखलाम् १ राममुद्रां विना कस्य साकेते शस्त्रधारिणः ॥ नैवासीत्सुप्रवेशश्च रामराज्ये कदाचन २ नैवासीन्निर्गमश्चापि विना मुद्रां कदा बहिः ॥ राममुद्रांकितं पत्रं गृहीत्वा ते नृपोत्तमाः ३ गमनागमने चक्रुर्भूम्यां कुत्राप्यकुण्ठिताः ॥ राममुद्रास्वरूपं च ते वदामि शृणुष्व तत् ४ तिर्यगूर्ध्वं पंचदश रक्ता रेखाः प्रकल्पयेत् ॥ पीता प्रथमिका पंक्तिश्चतुर्दिक्षु प्रकारयेत् ५ पंक्तिर्द्वितीया शुभ्रैव ज्ञातव्या च तथाऽष्टमी ॥ ततश्चेशदिगारभ्य तृतीयायां ततः क्रमात् ६ वक्ष्यमाणपदान्येव कृष्णानि हि समाचरेत् ॥ आरंभश्चोत्तरायां हि समाप्तिर्दक्षिणे स्मृता ७ पश्चिमाभिमुखा स्थाप्या मुद्रा कर्त्राऽऽत्मसम्मुखा ॥ पूर्वास्येन सदा स्थेयं तदा कर्त्रा विनिश्चयात् ८ प्रथमं हि द्वितीयं च चतुर्थं षष्ठसप्तमे ॥ अष्टमं नवमं चैव तथैकादशमुच्यते ९ ततश्चतुर्थ्यां पंक्तौ हि चतुर्थं षष्ठसप्तमे ॥ तथैकादशमं ज्ञेयं पंचमायाः क्रमोऽधुना १० प्रथमं हि द्वितीयं च चतुर्थं षष्ठसप्तमे ॥ नवमैकादशे चापि षष्ठायाश्च क्रमोऽधुना ११ प्रथमं हि द्वितीयं च चतुर्थं षष्ठमुत्तमम् ॥ नवमैकादशे चाऽपि सप्तमी सकलाऽसिता १२ नवम्याः प्रथमं कृष्णं द्वितीयं च चतुर्थकम् ॥ षष्ठं हि सप्तमं चाऽपि नवमं दशमं स्मृतम् १३ तथैव द्वादशं चापि दशम्याश्च क्रमोऽधुना ॥ चतुर्थं च तथा षष्ठं सप्तमार्के तथाऽसिते १४ एकादश्याश्च प्रथमं द्वितीयं हि चतुर्थकम् ॥ षष्ठाष्टनवमान्येव दशमार्के तथाऽसिते १५ द्वादश्याः प्रथमं कृष्णं द्वितीयं हि चतुर्थकम् ॥ षष्ठं च सप्तमं चापि

ह्यष्टमं नवमं तथा १६ दशमार्के तथा प्रोक्ते कृष्णा कृत्स्ना त्रयोदशी ॥ एवं बुध्या पूरयित्वा राजा रामेति वै स्फुटम् १७ सितवर्णं रामनाम मुद्रायां हि निरीक्षयेत् ॥ एवं राममुद्रिकायाः स्वरूपं ते मयोदितम् १८ एवं मुद्रांकितां रामः शिलां विप्रेभ्य आदरात् ॥ ददौ साद्यापि भूम्यां हि रामनाथपुरेऽस्ति हि १९ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ किमर्थं भूसुरेभ्यश्च राघवेण समर्पिता ॥ रामनाथपुरे पूर्वं स्वीयमुद्रांकिता शिला २० तत्सर्वं विस्तरेणैव कथयस्वाऽद्य मां गुरो ॥ आश्चर्यं च त्वया प्रोक्तं श्रोतुमिच्छामि त्वन्मुखात् २१ ॥ रामदास उवाच ॥ एकदा राघवं श्रुत्वा विप्रवांछितदायिनम् ॥ हर्षाद्ब्रह्मपुरस्थास्ते दाक्षिणात्या द्विजोत्तमाः २२ ययुस्ते राघवं द्रष्टुमयोध्यायां सहस्रशः ॥ एतस्मिन्नंतरे रामस्त्वयोध्यायां मुदान्वितः २३ गन्धवराजगेहे स भोजनं कर्तुमुद्यतः ॥ स्नात्वा तत्र सुहृद्गेहे सीतया बन्धुभिः सुखम् २४ पुत्राभ्यां भोजनं कर्तुमासने संस्थितोऽभवत् ॥ गन्धर्वराजः श्रीरामं पूजयामास सादरम् २५ परिवेषितानि पात्राणि सुहृत्स्त्रीभिस्तदा जवात् ॥ दिव्यान्नैर्मधुरैश्चित्रैः पक्वान्नैर्विविधैरपि २६ एतस्मिन्नंतरे विप्रा रामनाथपुरस्थिताः ॥ सुहृद्गेहे गतं रामं श्रुत्वा तत्र ययुर्मुदा २७ गन्धर्वराजद्वारस्थैर्दूतैः श्रीराघवाय हि ॥ भूसुराणामागमनं तदा शीघ्रं निवेदितम् २८ तद्दूतवचनं श्रुत्वा राघवश्चाऽतिसंभ्रमात् ॥ प्रत्युद्गम्य स्वयं विप्राननाम शिरसा प्रभुः २९ गंधर्वराजगेहे तान्नीत्वा दत्त्वासनानि हि ॥ स्नातुमाज्ञापयत्सर्वान् भोजनार्थं रघूत्तमः ३० तदा ते मंत्रयामासुर्विप्राः सर्वे परस्परम् ॥ भोजनात्पूर्वमेवैनं याचनीयं स्ववांछितम् ३१ केचिदूचुस्तदा विप्रा निर्बंधं च रघूत्तमे ॥ नोपेक्षाऽस्ति सदैवायं ददाति द्विजवांछितम् ३२ व्रतमेवास्य रामस्य द्विजवांछितपूरणम् ॥ एवं तान्मंत्रमाणांश्च रामो दृष्ट्वाऽब्रवीद्वचः ३३ ज्ञातं मयाऽभिलषितं युष्माकं मुनिपुंगवाः ॥ राज्येच्छया समा-

याताः किमर्थं श्रमिता द्विजाः ३४ कथं न प्रेषितः शिष्यस्तद्वाक्येनैव वै मया ॥ त्वांछाऽभविष्यद्यु-
ष्माकं पूरिता क्षणमात्रतः ३५ एवं तान्ब्राह्मणानुक्त्वा लक्ष्मणं प्राह राघवः ॥ मया ब्रह्मपुरस्याऽद्य
विप्रेभ्यो राज्यमर्पितम् ३६ शिलायां लिख मन्नाम दानं दत्तमिदं त्विति ॥ तथेति रामवाक्येन
लक्ष्मणश्चाऽतिसंभ्रमात् ३७ दृषत्कारान्समाहूय शिलामानीयतामिति ॥ शीघ्रमाज्ञापयामास ते जग्मु-
र्वेगवत्तराः ३८ एतस्मिन्नंतरे विप्राः प्रोचुस्ते राघवं मुदा ॥ कृत्वाऽशनं लेखनीया शिला पश्चाद्रघू-
त्तम ३९ किमर्थं क्रियते राम त्वरा लेखनकर्मणि ॥ परिवेषितानि पात्राणि वयं चाऽपि क्षुधार्दिताः
४० तत्तेषां वचनं श्रुत्वा फलभारान्विचित्रितान् ॥ पुरस्तात्स्थापयामास विप्राणां परमादरात् ४१
उवाच मधुरं वाक्यं राघवः स्मितपूर्वकम् ॥ फलानीमानि भो विप्रा भक्षयध्वं यथासुखम् ४२ लेख-
यित्वा शिलायां हि यदा मुद्रां करोम्यहम् ॥ तदाऽशनादिकं कर्म सर्वमन्यत्करोम्यहम् ४३ क्षणं
वित्तं क्षणं चित्तं क्षणिकं च स्वजीवितम् ॥ यमोऽतिनिर्घृणः सोऽस्ति धर्मं शीघ्रमतश्चरेत् ४४ शतं
विहाय भोक्तव्यं सहस्रं स्नानमाचरेत् ॥ लक्षं त्यक्त्वा तु दातव्यं कोटिं त्यक्त्वा शिवं भजेत् ४५
कोटिविघ्नानि गीतायां दशकोटीनि जान्हवीम् ॥ शतकोटीनि जायंते दाने विघ्नानि भूसुराः ४६
अतः कार्या त्वरा दाने सर्वदा तु नरोत्तमैः ॥ निद्रायाः पूर्वकाले तु निद्रायाः परतस्तथा ४७
भोजनात्पूर्वकाले तु भोजनात्परतस्तथा ॥ क्षणे क्षणे मतिर्भिन्ना जायतेऽत्र द्विजोत्तमाः ४८ तस्मा-
त्कार्या त्वरा दाने मतिर्या प्रथमे क्षणे ॥ कृता क्षणेनापरे सास्त्येतदेव मतं मम ४९ एतस्मिन्नंतरे
तत्र दृषत्कारैः शिला वरा ॥ समानीता गण्डकीजा नवहस्ता समंततः ५० तस्यांते लेखयामासुर्दृ-
षत्काराः स्फुटाक्षरैः ॥ सूर्यवंशोद्भवेनाऽथ सप्तद्वीपेश्वरेण हि ५१ त्रेतायां दाशरथिना रामराज्ञा
द्विजोत्तमान् ॥ मया ब्रह्मपुरस्यैव राज्यदानं कृतं मुदा ५२ यावत्तपति खे भानुर्यावदस्यत्र मे
कथा ॥ यावत्प्रवर्तते वायुस्तावद्दानं ममास्त्विदम् ५३ संमान्योऽयं धर्मसेतुर्द्विजानां[3] काले काले
पालनीयो भवद्भिः ॥ सर्वानेतान् भाविनः पार्थिवेंद्रान् भूयो भूयो याचते रामचन्द्रः ५४ एवं
विलेख्य श्रीरामः शिलायां निजमुद्रिकाम् ॥ रामनामांकितां वायुपुत्रेणाऽस्पर्शयत्तदा ५५ आंजने-
यस्य भारेण शिला जाता तदंकिता ॥ राजारामेति तस्यांते ददृशुश्च स्फुटाक्षरम् ५६ रामनाथेन
यद्दत्तं पुरदानं द्विजोत्तमान् ॥ रामनाथपुरं चेति तदारभ्य पृथां गतम् ५७ तस्य ब्रह्मपुरमिति
नाम प्राथमिकं स्मृतम् ॥ रामनाथपुरं चेति तस्यैवाख्याऽपरा स्मृता ५८ शिलाभारमितं द्रव्यं
दक्षिणार्थं निधाय सः ॥ तां शिलां पूज्य विप्रेभ्यः श्रीरामः सीतया ददौ ५९ ततोऽब्रवीद्वायुपुत्रं
भोजनानंतरं त्वया ॥ विमानेन शिला नेया रामनाथपुरं द्विजैः ६० कंबुकण्ठं ततः पत्रं
लेखयामास राघवः ॥ ब्राह्मणानां त्वया कार्यं साहाय्यं सर्वदेति वै ६१ ततस्तुष्टा द्विजाः
सर्वे ददुराशीः सहस्रशः ॥ चकार भोजनं रामस्ततस्तैः परिवेष्टितः ६२ ततः सर्वे विमानेन
ययुर्विप्राः पुरं प्रति ॥ तान्पृष्ठा मारुतिश्चाऽपि विमानेन ययौ पुनः ६३ एवं चकार
दानानि सप्तद्वीपांतरेषु हि ॥ सहस्रशो रामचन्द्रस्तेषां संख्या न विद्यते ६४
रामनाथपुरस्थास्ते विप्राः कालांतरेण वै ॥ दुष्टराज्यभयादग्रे तां शिलां भयविव्हलाः ६५ तटाके
प्रक्षिपिष्यंति ततः कष्टं भजंति ते ॥ मर्तुकामान् द्विजान्दृष्ट्वा तटाकान्मारुतिः पुनः ६६ बहिर्निष्कास्यति
शिलामग्रे कालांतरेण हि ॥ विष्णुदास उवाच ॥ किं कष्टं भूसुरानग्रे भविष्यति स्वजीवितम् ६७

---

१ मन्नाम्ना दानं दत्तं द्विजे त्वितीति पाठः । २ क्षणमिति पाठः । ३ काले भूपा इति पाठः ।

यतस्ते त्यक्तुकामाश्च भविष्यंति वदस्व तत् ।। श्रीरामदास उवाच ।। अग्रे कश्चिद्दुष्टराजा भविष्यत्य-
वनीतले ६८ स तान्निबध्य विप्रांश्च तद्राज्यहरणेच्छया ।। वदिष्यति कलौ राजा युष्माकं दानमर्पि-
तम् ६९ यदि रामेण तद्दानपत्रं मे दृष्टिगोचरम् ।। करणीयं न चेच्छीघ्रं यावत्कालं पुरोद्भवम् ७०
युष्माभिर्वसु यद्भुक्तं तत्सर्वं दीयतां मम ।। नोचेत्सर्वान्वधिष्यामि भूसुराणां यमस्त्वहम् ७१ ततस्ते
ब्राह्मणाः सर्वे श्रुत्वेदं नृपतेर्वचः ।। भयभीता मन्त्रयित्वा नृपं प्रोचुस्त्वरान्विताः ७२ मासेनैकेन
पत्रं ते दर्शयिष्यामहे वयम् ।। ततो मुमोच तान्राजा तेऽपि तूष्णीं पुरं ययुः ७३ तटाकस्य तटं
भित्वा प्रवाहाः शतशस्ततः ।। मोचयामासुः सर्वत्र नांतं तस्य जलस्य ते ७४ ददृशुः सकला
विप्रास्ततस्ते प्राणसंकटम् ।। ज्ञात्वा तत्र निराहारा निषेदुः सरसस्तटे ७५ राघवं परमात्मानं चिंतया-
मासुरादरात् ।। एवं मासे त्वतिक्रांते वधं ज्ञात्वाऽऽत्मनो नृपात् ७६ भयात्प्राणांस्त्यक्तुकामा ह्यासं-
स्तस्मिन् जलाशये।। तदा तेषां स्त्रियः पुत्राश्चक्रुः कोलाहलं भृशम् ७७ तान्सर्वान्सांत्वयामासुर्नाना-
नीत्युत्तरैर्द्विजाः ।। स्वयं स्नात्वा द्विजाः सर्वे ददुर्दानान्यनेकशः ७८ चक्रुः प्रदक्षिणाः सप्त तटाका-
ग्रेोत्तराननाः ।। ऊचुर्दीर्घस्वरेणैव प्रबद्धकरसंपुटाः ७९ हे राम जानकीकांत त्वद्दानादीदृशी गतिः ।।
जाताऽस्माकं मृतान्नस्त्वं सर्वान्पश्य रघूत्तम ८० पुरोद्भवं तु यद्द्रव्यं पूर्वजैर्भुक्तमेव तत् ।। एतावत्का-
लपर्यंतमस्माभिश्चाऽधुना कुतः ८१ तत्त्वदेयमसंख्यातमतस्त्यक्ष्याम जीवितम् ।। इत्युक्त्वा ब्राह्मणाः
सर्वे निमील्य नयनानि ते ८२ चिंतयामासुः स्वीयेष्टां देवतां मरणोत्सुकाः ।। एतस्मिन्नंतरे तत्र
देवागारे हनूमतः ८३ पाषाणमूर्तेः प्रकटः संबभूवांऽजनीसुतः ।। दीर्घस्वरेण तान् प्राह भूसुरान्सं-
भ्रमाद्धरिः ८४ मा यूयं जीवितान्यत्र त्यजध्वं ब्राह्मणोत्तमाः ।। आगतो राघवस्याऽहं दासोंऽजनी-
समुद्भवः ८५ इति तद्वचनं श्रुत्वा द्विजास्ते विस्मयान्विताः ।। उन्मील्य नयनान्यग्रे ददृशुर्वायुन-
न्दनम् ८६ दीर्घबाहुं महाघोरं पिंगकेशविराजितम् ।। जरठं पर्वताकारं रामनामप्रभाषिणम् ८७ तं
दृष्ट्वा ते द्विजाः सर्वे प्रणेमुर्हृष्टमानसाः ।। कथयामासुस्तं सर्वं स्वीयं वृत्तं सविस्तरम् ८८ ततः स
मारुतिर्वेगात्सरसस्तां शिलां बहिः ।। निष्कास्य विप्रवर्यैस्तैः शिलां धृत्वा स्वयं कपिः ८९ जगाम
दुष्टराजानं दर्शयामास तां शिलाम् ।। राममुद्रांकितां लिपिं दृष्ट्वा राजाऽतिविस्मितः ९० तं तदा
रोपयामास शूलाग्रे वायुजो नृपम् ।। तस्मिन्नेव तटाके हि यत्र विप्राः स्थिताः पुरा ९१ नृपं मोच-
यितुं ये ये राजदूताः समाययुः ।। तान्सर्वान्मर्दयामास पुच्छेनैव स मारुतिः ९२ द्विजहृत्तापशम-
नाद्धृत्तापशमनं सरः ।। बभूव नाम्ना तत्पुण्यं तत्र श्रीवायुसूनुना ९३ राज्यदानेन रामस्यौदार्यं
लोकान्प्रदर्शितुम् ।। उदारराघवेशाख्यः शंभुः संस्थापितः शुभः ९४ उदारराघवश्चेति नाम्ना मूर्तिः
प्रतिष्ठिता ।। स्नानादिना तत्सरसि नृणां तापत्रयं नहि ९५ ततः प्राह पुनर्विप्रान्हनूमांस्तुष्टमानसान् ।।
भूम्यां कृत्वा गुहां श्रेष्ठां तत्रेयं स्थाप्यतां शिला ९६ न भयं वोस्तु भो विप्रा युष्माकं सन्निधस्त्व-
हम् ।। सर्वदाऽस्मि न भेतव्यं स्मरध्वं रघुनन्दनम् ९७ इत्युक्त्वा गुप्तरूपोऽभूत्स्वीयमूर्त्यां द्विजाग्रतः ।।
तां शिलां स्थापयामासुर्भूम्यामेवाऽतियत्नतः ९८ ततस्तुष्टा द्विजाः सर्वे जग्मुः स्वं स्वं गृहं प्रति ।।
तदाऽऽरभ्य न केनाऽपि तेषां राज्यं हृतं कदा ९९ एवं शिष्य मया प्रोक्ता कथा भावि तवाग्रतः ।।
पूर्वमेव ज्ञानदृष्ट्या कौतुकार्थं सविस्तरा १०० अद्यापि तत्र तैर्विप्रैस्तद्राज्यं भुज्यते सदा ।। ये ये
जाता नृपा भूम्यां रामाज्ञां मानयंति ते १ एवं नानाकौतुकानि राघवेण कृतानि हि ।। पुत्राभ्यां

१ मारुतिः । २ राजा कपिं दृष्ट्वातिविस्मित इति पाठः ।

सीतयाऽयोध्यापुर्यां बंधुजनैः सह १०२ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकिये राज्यकांडे उत्तरार्धे रामनाथपुरराज्यप्रदानं नामाष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य वदाम्यद्य रामराज्ञा शुभावहा ॥ दिनचर्या राज्यकाले कृता लोकान् हि शिक्षितुम् १ प्रभाते गायकैर्गीतैर्बोधितो रघुनन्दनः ॥ नववाद्यनिनादांश्च सुखं शुश्राव सीतया २ ततो ध्यात्वा शिवं देवीं गुरुं दशरथं सुरान् ॥ पुण्यतीर्थानि मातॄश्च देवतायतनानि च ३ नानाक्षेत्राण्यरण्यानि पर्वतान्सागरांस्तथा ॥ नदांश्चैव नदीः पुण्यास्ततः सीतां ददर्श सः ४ प्रणमंतीं समुत्थाप्य धृत्वा सीताकरं प्रभुः ॥ मंचकादवतीर्याऽथ दासीभिः परिवेष्टितः ५ वहिः कक्षां शनैर्गत्वा संपाद्यावश्यकं प्रभुः ॥ ययौ पुनः स दासीभिः क्रीडाशालां रघूत्तमः ६ कृत्वा शौचविधिं रामो दंतशुद्धिं चकार सः ॥ ततः स्नानं कदा गेहे शरय्वां वाऽकरोत् प्रभुः ७ आरुह्य शिविकायां स भूसुरैर्यानसंस्थितैः ॥ वेष्टितः शरयूं गत्वा यानं मुक्त्वा तटे प्रभुः ८ पद्भ्यामेव शनैर्गत्वा शरयूं प्रणिपत्य च ॥ शरय्वाः पुरतः स्थाप्य नारिकेलं सदक्षिणम् ९ सतांबूलं पुनर्नत्वा स्तुत्वा सम्यक् प्रसाद्य च ॥ स्नात्वा यथाविधानेन ब्रह्मघोषपुरःसरम् १० प्रातःसंध्यां ततः कृत्वा ब्रह्मयज्ञं विधाय च ॥ दत्त्वा दानान्यनेकानि ययौ गेहं रथेन हि ११ रुक्मबंधैर्वेष्टितेन रौप्यरत्नमयेन च ॥ सुस्नातसूततुरगयुक्तेन ध्वनितेन च १२ हुत्वा होमं विधानेन शिवं संपूज्य सादरम् ॥ कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च समर्चयत् १३ कामधेनुं कल्पवृक्षं पारिजातं तु पुष्पकम् ॥ चिंतामणिं कौस्तुभं च पूज्य सीतायुतो हरिः १४ मुनिवृक्षं वटं बिल्वमश्वत्थं तुलसीं तथा ॥ शमीं पलाशं दूर्वां च राजवृक्षं प्रपूजयत् १५ भानुं संपूज्य तं नत्वा संपूज्य द्वारदेवताम् ॥ गोवृषाश्ववारणांश्च रथं शस्त्राणि भूसुरान् १६ कोष्ठागाराणि कोशांश्च पाकशालां प्रपूजयत् ॥ सिंहासनं तथा छत्रं चामरे व्यजने तथा १७ संपूज्य मुकुटं रामः पूजयामास मंचकम् ॥ दीपिकां दर्पणं पूज्य पुस्तकादीन् प्रपूजयत् १८ पुनः संपूज्य स्वगुरुं पूर्वं विप्रेषु पूजितम् ॥ उच्चासनस्थितं नत्वा कथां शुश्राव तन्मुखात् १९ पुत्राभ्यां बन्धुभिः पत्न्या पण्डितैः परिवेष्टितः ॥ ततः संप्रार्थितो रामः सीतया स मुहुर्मुहुः २० विप्रादिभिश्चोपहारं चकार स्वस्थमानसः ॥ कामधेनूद्भवैश्चान्नैः कल्पवृक्षसमुद्भवैः २१ मणिद्वयनिर्मितैश्च वन्हौ सीताकृतैरपि ॥ ततो भुक्त्वा हि तांबूलं बिभ्रद्वासांसि राघवः २२ बध्वा कटिं दिव्यवस्त्रैः शस्त्राण्यपि दधार सः ॥ एतस्मिन्नंतरे पूर्वं समाहूतो ययौ भिषक् २३ गणकोऽपि राघवेण प्रत्युद्गम्यातिमानितौ ॥ निषेदतू राघवाग्रे पूजयामास तौ प्रभुः २४ ततो भिषक् सुखं स्थित्वा राघवाग्रे तदाज्ञया ॥ ददर्श दक्षिणकरे नाडीं रामस्य सादरम् २५ रत्नमुद्राकंकणाद्यैः शोभितस्योज्ज्वलस्य च ॥ करस्यांगुष्ठमूले या धमनी जीवसाक्षिणी २६ तच्चेष्टया सुखं दुःखं ज्ञायते च भिषग्वरैः ॥ अतस्तां वैद्यवर्यः स सूक्ष्मबुध्या व्यलोकयत् २७ रामकर्णे विहस्याह रात्रावाचरितः श्रमः ॥ तद्वैद्यवचनं श्रुत्वाऽकरोद्रामः स्मिताननम् २८ ततो वैद्याय तांबूलं ददौ रामः सदक्षिणम् ॥ ततः स गणकः प्राह विस्तीर्य सुस्फुटाक्षरम् २९ पंचांगपत्रं चित्रं च राघवाऽग्रे स्थितः सुधीः ॥ विघ्नेश्वरो ब्रह्महरीश्वराः सुरा भानुः शशी भूमिसुतो बुधः शुभः ॥ गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः सर्वे ग्रहा मंगलदा भवंतु ते ३० लक्ष्मीः स्यादचला तिथिश्रवणतो वारात्तथाऽयुस्थिरं नक्षत्रं कृतपापसंचयहरं योगो वियोगापहः ॥ सर्वाभीष्टकरं तथैव करणं पंचांगमेतत्स्फुटं श्रोतव्यं प्रतिवासरं द्विजमुखाच्छ्रेयस्करं सग्रहम् ३१ स्वस्ति श्रीराघवाद्यास्ति तिथिश्च

दशमी सिता ॥ भानुवारः सुनक्षत्रं पुष्याख्यं त्वद्य वर्तते ३२ ऐंद्रयोगो महानद्य बवाख्यं करणं शुभम् ॥ कर्कस्थितोऽद्य चन्द्रोऽस्ति द्वितीयस्ते रघूत्तम ३३ मासोऽयं चैत्रमासोऽस्ति वसंताख्य-ऋतुस्त्वयम् ॥ सुखं कुरुष्व राज्यं त्वं चिरं तिष्ठावनीतले ३४ सर्वेपि सुखिनः सन्तु सन्तु सर्वे निरामयाः ॥ सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखमाप्नुयात् ३५ एवं ज्योतिर्विदा गीतं पंचागं रघुनन्दनः ॥ श्रुत्वा तं दक्षिणां दत्त्वा सतांबूलां ननाम सः ३६ ततो रामं ययौ वेगान्मालाकारो मनोहरान् ॥ रामाग्रे वंशपात्रस्थान्पुष्पहारान्न्यवेदयत् ३७ रामस्तान्सकलेभ्यश्च दत्त्वा बिभ्रत्स्वयं ततः ॥ पुत्राभ्यामवतंसांश्च दत्त्वा बिभ्रत्स्वयं करे ३८ एतस्मिन्नन्तरे रामं नापितः प्रययौ जवात् ॥ मुकुरं दर्शयामास रुक्मबन्धनरंजितम् ३९ तत्रादर्शे ददर्शाऽथ स्वमुखं रघुनन्दनः ॥ चन्द्रोपमं सुस्मितं च कंजलोचनशोभितम् ४० ऋजुनासं मांसलं च श्मश्रुयुक्तं सुवर्तुलम् ॥ वरकुण्डलमुक्तानां वरदीप्त्यातिभासुरम् ४१ प्रोच्चगण्डस्थलं सुभ्रुत्रिवलीभालमण्डितम् ॥ रुक्मरत्नसमुद्भूतमुकुटेनातिशोभितम् ४२ एवं मुखं निरीक्ष्याऽथ तुतोष नितरां प्रभुः ॥ ततो ययौ धूपपाणिर्धूपं स्थाप्य प्रभोः पुरः ४३ नत्वा रामं दूतमध्ये तस्थिवान्राघवाग्रतः ॥ ततो रामः शिबिकायां स्थित्वा गेहाद्बहिर्ययौ ४४ ददर्श मागधादींश्च बहिः कक्षास्थितान् प्रभुः ॥ ततस्ते मागधा रामं नत्वा दीर्घस्वरेण वै ४५ सूर्यवंशभवान्सर्वान्नृपान्संवर्णयंस्तदा ततस्ते बन्दिनः सर्वे तुष्टुवू रघुनन्दनम् ४३ नाना तत्कृतचारित्रै रावणादिवधादिकैः ॥ ततस्ते चारणा गानं प्रचक्रुर्मुदिताननाः ४७ नटा वेश्या ननृतुश्च नानावाद्यपुरस्सरम् ॥ अन्ये चक्रुर्विनोदांश्च यैः सन्तुष्येत्स राघवः ४८ ततो निनेदुर्वाद्यानि नववाद्यस्वना अपि ॥ ततस्तृतीयकक्षायां ददर्श नृपनन्दनः ४९ वारणेंद्रांश्च तुरगान् शिबिकाश्च रथांस्तथा ॥ नानालंकारयुक्तांश्च वरवस्त्रैः समन्वितान् ५० ततश्च रथकक्षायां नृपान्पौरान्सुहृज्जनान् ॥ समागतान्दर्शनार्थं ददर्श रघुनन्दनः ५१ ततः पञ्चमकक्षायां पुष्पकं पुष्पवाटिकाः ॥ दूतान्ददर्श श्रीरामः शस्त्रहस्तान्सहस्रशः ५२ ततः स षष्ठकक्षायामश्वारूढान्सहस्रशः ॥ वीरान्ददर्श श्रीरामः प्रबद्धकरसम्पुटान् ५३ ततः सप्तमकक्षायां ययौ रामः सभां प्रति ॥ शिबिकायाश्चावतीर्य शनैः सिंहासनं ययौ ५४ सव्यं कृत्वा नमस्कृत्य सोपानैः स शनैः प्रभुः ॥ सिंहासनमारुरोह वरछत्रसुशोभितम् ५५ दधार छत्रं सौमित्रिश्चामरं भरतस्तदा ॥ शत्रुघ्नो व्यजनं रम्यं पादुके वायुनन्दनः ५६ सुग्रीवो जलपात्रं च वरादर्शं विभीषणः ॥ दधार हस्ते तांबूलपात्रं स वालिनन्दनः ५७ वस्त्रकोशं जांबवांश्च दधार वेगवत्तरः ॥ तस्थौ सिंहासने रामः स पृष्ठचंकोपबर्हणः ५८ तस्थौ पृष्ठे लक्ष्मणश्च भरतः सव्यपार्श्वके ॥ शत्रुघ्नोऽसौ वामपार्श्वे पुरतो वायुनन्दनः ५९ वायव्यकोणे रामस्य सुग्रीवः संस्थितोऽभवत् ॥ ईशान्यां राक्षसेंद्रः स आग्नेय्यामंगदः स्थितः ६० नैर्ऋत्यां जांबवांश्चापि पौराः सर्वे समन्ततः ॥ राघवाग्रे नृपाः सर्वे स्थिताः सम्बद्धपाणयः ६१ पार्श्वयोस्ते राघवस्य प्रोच्चस्थाने मुनीश्वराः ॥ पुरतो ननृतुः सर्वा वारवेश्याः सहस्रशः ६२ ततो वीरास्ततो दूताः सभायां संस्थिताः क्रमात् ॥ निषेदुर्मुनयः सर्वे रामपुत्रौ निषेदतुः ६३ राममित्रा निषेदुस्ते तथा रामाज्ञया नृपाः ॥ ये ये मुख्या निषेदुस्ते तथा पौराः सुहृज्जनाः ६४ एभ्योऽन्ये ते स्थिता एव न निषेदुः प्रभोः पुरः ॥ तेषां मध्ये रामचंद्रः शुशुभेऽनुपमस्तदा ६५ सेवकाद्या न निषेदुः सुमन्त्र एव तस्थिवान् ॥

---

१ निरापदाः इति पाठः । २ गायका इति पाठः ।

एवं स्थित्वा सभायां स कृत्वा कार्याण्यनेकशः ६६ नाना कार्येषु बन्धूंश्च पुत्रावाज्ञाप्य राघवः ॥ दृष्ट्वा नाना कौतुकानि पूर्ववद्गृहमाययौ ६७ तदा निनेदुर्वाद्यानि गोमुखादीन्यनेकशः ॥ श्रुत्वा वाद्यनिनादांश्च जानकीसम्भ्रमात्पुरः ६८ प्रत्युद्गम्य तोयहस्ता तत्प्रतीक्षां चकार सा ॥ रामोऽपि पूर्ववल्लोकान्सप्तकक्षास्वनुक्रमात् ६९ प्रविशन्सकलानाज्ञां ददौ तांस्तान्स्वतोषयत् ॥ ततोऽग्रे बन्धुभिर्गेहं पुत्राभ्यां संविवेश सः ७० ददर्श जानकीं रामः पीतकौशेयवाससाम् ॥ साऽपि रामं ययौ सीता लज्जयाऽवनतानना ७१ वक्रनेत्रकटाक्षैश्च मोहयन्ती रघूत्तमम् ॥ नानालंकारसंयुक्ता वरनूपुरनिःस्वना ७२ ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा धृत्वा सीताकरं मुदा ॥ लक्ष्मणादीन्संविसर्ज्य सीतागेहं विवेश सः ७३ बहिर्दृष्टं श्रुतं वाऽपि यद्यत्कौतुकमुत्तमम् ॥ तत्सर्वं जानकीं प्राह तोषयामास तां मुहुः ७४ ततः सर्वान्समाहूय भोजनार्थं समुद्यतः ॥ स्नानं कृत्वा स माध्यान्हं कर्म चक्रे रघूत्तमः ७५ तर्पयित्वा पितॄंश्चापि नैवेद्यान् शंभवे ददौ ॥ वैश्वदेवं ततः कृत्वा बलिदानं विधाय सः ७६ दत्वा भूतबलिं चापि पितॄंश्चापि स्वधेति च ॥ बहिस्त्यक्त्वा काकबलिं त्वतिथीन्पूज्य सादरम् ७७ यतींश्च ब्राह्मणान्पूज्य हेमपात्रेषु राघवः ॥ परिवेष्टितेषु जानक्या त्रिपदासु धृतेषु च ७८ तैः सर्वैर्भोजनं चक्रे स्नुषाभिर्वीजितो मुदा ॥ करशुद्धिं ततः कृत्वा भुक्त्वा तांबूलमुत्तमम् ७९ ददौ तेभ्यो दक्षिणाश्च विप्रेभ्यो रघुनायकः ॥ गत्वा शतपदं रामो निद्राशालां ययौ शनैः ८० एतस्मिन्नंतरे सीता भुक्त्वा रामांतिकं ययौ ॥ वीजयामास श्रीरामं मंचकस्थं पुरःस्थिता ८१ चकार निद्रां श्रीरामो मंचके सीतया सह ॥ तौ दास्यो वीजयामासुर्दिव्यालंकारभूषिताः ८२ ततः प्रबुद्धा सा सीता प्रबुद्धोऽभूद्रमापतिः ॥ सारिभिः सीतया क्रीडां तथा बुद्धिबलेन हि ८३ नाना कृत्रिमसैन्यैश्चाऽकरोदन्यैरपि प्रभुः ॥ ततो द्राक्षामंडपाऽधो जलयंत्रादिकौतुकम् ८४ दृष्ट्वा पक्षिकुलान्[1]सर्वान्पंजरस्थान्ददर्श सः ॥ गत्वा सोपानमार्गेण प्रासादाऽग्रं पुरीं निजाम् ८५ वनारामान्वितां दृष्ट्वा हट्टवीथ्याऽतिरंजिताम् ॥ शनैर्ययौ प्रभुर्गोष्ठं नानाधेनूर्ददर्श सः ८६ तां सम्प्रेष्य गृहं सीतां स्वदासीपरिवेष्टिताम् ॥ द्वारांतिकं ययौ रामस्तत्र ते लक्ष्मणादयः ८७ चक्रुः प्रणामं श्रीरामं तैः सहैव शनैः शनैः ॥ वाजिशालां ययौ रामो दृष्ट्वा तत्र स वाजिनः ८८ गजशालामुष्ट्रशालां दृष्ट्वा रामः शनैः शनैः ॥ ददर्श शस्त्रशालां च व्याघ्रशालां प्रभुर्ययौ ८९ दृष्ट्वाऽथ शिबिकाशालां माहिषेयीं विलोक्य च ॥ महिषीवृषशालां च रथशालां ददर्श सः ९० आरुह्य स्यंदने रामः शनैः सर्वैर्वहिर्ययौ ॥ सप्तकक्षाः समुल्लंघ्य तत्रस्थैः पूर्ववज्जनैः ९१ सर्वैर्युक्तश्चाष्टमीं तां श्रेष्ठां कक्षां ददर्श सः ॥ तत्र यन्त्राणि श्रेष्ठानि शतघ्नी शकटस्थिताः ९२ तृणकाष्ठादिसद्मानि दूतस्थानान्यपश्यत ॥ ततो नवमकक्षायां ददर्श रघुनन्दनः ९३ शस्त्रपाणीन्वारणस्थान् तुरगस्थाननेकशः॥रक्षयन्ति हि ये सर्वे स्वीयं गेहं त्वहर्निशम्९४ एवं स नवकक्षाश्च समुल्लंघ्य रघूत्तमः ॥ वहिः स सद्मनो दृष्ट्वा परिखाः सजला नव ९५ शनैः पश्यन्नयोध्यां तां राजमार्गे मुदान्वितः ॥ शीघ्रं ययौ पुरद्वारं ददर्श द्वाररक्षकान् ९६ नवकक्षास्त्वयोध्यायाः समुल्लंघ्य शनैः प्रभुः ॥ परिखाश्च नवा पश्यत्तोयवन्ह्यादिपूरिताः ९७ ततो नाना वनारामकौतुकानि रघूत्तमः ॥ पश्यन्स बंधुपुत्रैश्च सरय्वास्तीरमाययौ ९८ तत्र स्थित्वा सुनौकायां क्रीडां कृत्वा कियत् क्षणम् ॥ नद्यास्तटे सभायां स तस्थौ सैन्ययुतः प्रभुः ९९ तत्रापि वारवे-

१ पक्षिगणानिति पाठः ।

श्यानां पश्यन्नृत्यानि राघवः ॥ कियत्कालमतिक्रम्य ययौ शीघ्रं ततः पुरीम् १०० ततः शनैः सभां गत्वा पूर्वोक्तैश्चोपकारकैः ॥ लक्ष्मणाद्यैः सेवितश्च तस्थौ सिंहासनोपरि १ ततः कृत्वा ह्यनेकानि नानाकार्याणि राघवः ॥ आज्ञाप्य बन्धुपुत्रांश्च पूर्ववत्स्वगृहं ययौ २ सायंकाले ततः सन्ध्यां कृत्वा हुत्वा यथाविधि ॥ गन्धाद्यैरुपचारैश्च शिवं सम्पूज्य भक्तितः ३ कृत्वोपहारं विप्रैश्च पुत्राभ्यां बन्धुभिः सह ॥ शिबिकायां पुनः स्थित्वा देवतायतनेषु च ४ साकेतस्थेषु श्रीरामो गत्वा नत्वा शिवादिकान् ॥ नानाविधान्देवसंघान् फलैः पुष्पैः प्रपूजयत् ५ देवालयेषु सर्वेषु सुराणां तेषु राघवः ॥ शृण्वन्नानाकीर्तनानि वारस्त्रीनर्त्तनान्यपि ६ पश्यन्नानाकौतुकानि परां मुदमवापसः ॥ वाहनारूढदेवानामपश्यत्कौतुकानि च ७ ततो ययौ वाहनेन हट्टमार्गेण राघवः ॥ रत्नदीपप्रकाशैश्च विवेश निजमंदिरम् ८ ततो नानाकथाभिश्च वार्ताभिः पुत्रबंधुभिः ॥ सार्धयामां निशां नीत्वा रतिगेहे विवेश सः ९ एतस्मिन्नंतरे तत्र सीताऽग्रे रतिमन्दिरे ॥ पुष्पशय्यादि सम्पाद्य तत्प्रतीक्षां चकार सा १० तावदायांतमालोक्य सहसोत्थाय जानकी ॥ धृत्वा हस्ते राघवेंद्रं रतिशालां निनाय सा ११ सर्वा विसर्ज्य दासीश्च मुक्ताजालान्यनेकशः ॥ समंततो विमुच्याऽथ तस्थौ रामः स मंचके १२ ततस्तां मैथिलीं धृत्वा मंचके संन्यवेशयत् ॥ रामः क्रीडां विधायाऽथ रंजयामास जानकीम् १३ ततस्तुष्टं रमानाथं जानकी लज्जिताऽब्रवीत् ॥ राम राजीवपत्राक्ष किंचित्पृच्छामि ते वद १४ कुशजन्मानन्तरं हि कथं गर्भो मया न वै ॥ धार्यते कारणं त्वस्य किमस्ति तद्वदस्व माम् १५ तत्सीतावचनं श्रुत्वा सस्मितं प्राह राघवः ॥ हे सीते कंजनयने सम्यक् पृष्टं त्वया मम १६ तत्सर्वं ते वदाम्यद्य तच्छृणुष्व सुमध्यमे ॥ किमर्थं च बहून्पुत्रांस्त्वत्र त्वं वांछसि प्रिये १७ सद्वंशे बहवः पुत्रा न योग्यास्त्वत्र वै भुवि ॥ कदैकस्य दुराचारात्कुलस्य लांछनं भवेत् १८ अतएव ममेच्छा न बहुपुत्रेषु मैथिलि ॥ मदिच्छया त्वया गर्भो धार्यते न कदाचन १९ पुत्रस्त्वेकः प्रतीक्ष्यो हि यः कुलं भूषयेद्गुणैः ॥ किं जाता बहवः पुत्रा दुष्टास्ते कृमयो यथा १२० द्वावेवास्तां कदाचिच्च यथा नेत्रे भुजौ यथा ॥ यथा तौ शशिसूर्यौ च यथाऽहं लक्ष्मणस्तथा २१ तवापि जातौ द्वौ पुत्रौ माऽग्रेऽस्तु संततिस्त्वतः ॥ ततः प्राह पुनः सीता न जाता दुहिता मम २२ एकाऽपि कारणं तत्र किमस्ति तद्वदस्व माम् ॥ तत्सीतावचनं श्रुत्वा जानकीं प्राह राघवः २३ त्वत्कन्या च मया कस्मै देयाऽत्र जगतीतले ॥ मत्समानो नृपः कोऽस्ति सप्तद्वीपपतिर्महान् २४ यस्य पत्न्यै त्वया कार्यं शिरसा नमनं तदा ॥ को वरोऽस्ति जगत्यां हि नृपस्य तनयो महान् २५ प्रक्षालनीयौ चरणौ विवाहे यस्य वै मया ॥ अतएव न मेच्छाऽभूत्कन्यायामपि जानकि २६ कुशादीनां तु याः कन्यास्तास्ते किं नैव बालिकाः ॥ किं यौवनमदात्सीते मोहं प्राप्तासि भूतले २७ आत्मानं विस्मृताऽस्यद्य त्रैलोक्यजननीमिति ॥ यदत्र विश्वे स्त्रीरूपं दृश्यते तत्तवांशजम् २८ पौरुषं दृश्यते यच्च तत्सर्वं च ममांशजम् ॥ अत्र स्त्रीपुरुषा ये च ते पुत्रदुहितास्तव २९ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ इति यद्वचनं सीते सामान्यं विद्धि नो वरम् १३० एकः स तनयो धन्यः कुलं यस्तारयेन्निजम् ॥ कृमितुल्याश्च ते पुत्राः शतशो दुष्टमार्गगाः ३१ इति यद्वचनं सीते वरिष्ठं तत्स्मृतं बुधैः ॥ अन्यत्ते कारणं वच्मि यस्मात्ते बहवः सुताः ३२ मया नैवार्पितास्त्वत्र तच्छृणुष्व शुचिस्मिते ॥ विनोदात्ते वदाम्यद्य माऽन्यथा कुरु मद्वचः ३३ बहुपुत्रैश्च नारीणां तारुण्यं स्थास्यते न हि ॥ मत्वेति तव तारुण्यच्छे-

१ मान्यं कथय मद्वच इति पाठः ॥

दिनी बहुसन्ततिः ३४ न मयाऽत्रार्पिता सीते गुह्यं विद्धीति मे प्रिये ॥ यदीच्छास्ति बहूनां ते तनयानां विदेहजे ३५ तर्हि ते द्वापरे कृष्णरूपेण द्वारकापुरि ॥ दशपुत्रान् प्रदास्यामि तदा तेषां सुखं भज ३६ कन्यामपि तदैकांतेऽहं दास्यामि न संशयः ॥ तदा ते बहुपुत्रैश्च तारुण्यं स्थास्यते न हि ३७ अतः स्त्रीणां सहस्राणि षोडशैकशतं पुनः ॥ तथा मुख्यास्त्वष्टनार्यस्त्वया सह करोम्यहम् ३८ तदा बहूनां पुत्राणां स्नुषाणां त्वं सुखं भज ॥ अहं चाऽपि बहुस्त्रीणां तदा सौख्यं भजामि वै ३९ इति रामवचः श्रुत्वा तदा सीता स्मितानना ॥ राघवं हर्षिता प्राह वाक्चातुर्यं कुतः प्रभो १४० एतल्लब्धं त्वया राम येन रंजयसीह माम् ॥ एवं परस्परं चोक्त्वा समालिंग्य परस्परम् ४१ अर्धरात्र्यां सुखं निद्रां चक्रतुर्जानकीप्रभू ॥ एवं प्रोक्ता मया शिष्य दिनचर्या रमापतेः १४२ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे राज्यकांडे उत्तरार्धे वाल्मीकीये दिनचर्यावर्णनं नामैकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथैकदा वसिष्ठं हि प्रभाते चाऽब्रवील्लवः ॥ किंचित्ते प्रष्टुमिच्छामि तत्त्वं वद मुनीश्वर १ सर्वं यद्यपि जानामि वाल्मीकेश्च प्रसादतः ॥ तथापि लोकान्सकलान् ज्ञातुं पृच्छामि तेऽद्य हि २ यदास्माभिर्निशायां हि सर्वैर्निद्रा विधीयते ॥ तदा संश्रूयते कर्णे भस्त्रवत्कस्य वै ध्वनिः ३ अमुं मत्संशयं छिंधि परं कौतूहलं गुरो ॥ लवस्येति वचः श्रुत्वा वसिष्ठस्तमथाब्रवीत् ४ वह्नयश्च ब्रह्महत्याश्च रावणेन कृताः पुरा ॥ येन देहेन सोऽद्यापि लंकायां ज्वलते लव ५ रावणो रामहस्तेन वधान्मुक्तिं गतः क्षणात् ॥ रामचिंतनपुण्येन वैरबुध्या कृतेन च ६ आत्मनः सकलं पापं तेन दग्धं पुरैव हि ॥ देहेन न कृतं तस्य देवानां नमनं पुरा ७ संमार्जनादिकं कर्म देवागारेऽपि नो कृतम् ॥ न कृता तीर्थयात्रा हि तस्य देहेन भक्तितः ८ न देहेन तु निष्कामं तपश्चर्याव्रतं कृतम् ॥ न देहः श्रमितस्तस्य शीतोष्णसहनादिभिः ९ एतादृशस्तस्य देहो बहुब्राह्मणहिंसकः ॥ लंकायां ज्वलतेऽद्यापि निशायां श्रूयतेऽत्र सः १० ज्वालानां भस्त्रवच्छब्दो यः पृष्टो मां त्वया लव ॥ जनशब्दाद्दिनेनैव श्रूयतेऽत्र जनैः सदा ११ चितायां तस्य चाद्यापि वायुपुत्रेण प्रत्यहम् ॥ काष्ठभारशतं नीत्वा लंकायां क्षिप्यते मुहुः १२ यदा तत्पापशांतिः स्यात्तदा भस्मीभविष्यति ॥ अन्यत्ते कारणं वच्मि तच्छृणुष्व शिशो लव १३ देहांते रावणेनाऽपि रामाय याचितो वरः ॥ वरेण येन लोकानां स्मरणं मे भविष्यति १४ स त्वया मे वरो देयस्तच्छ्रुत्वा राघवोऽब्रवीत् ॥ त्वद्देहज्वलिनी ज्वाला शब्दान्सर्वे जना भुवि १५ श्रोष्यंति सप्तद्वीपेषु तेन ते स्मरणं सदा ॥ भविष्यति हि सर्वेषां ब्रह्मांडांतनिवासिनाम् १६ एवं श्रुत्वा दशास्यः स वरं रामे लयं ययौ ॥ एवं यच्च त्वया पृष्टं तत्सर्वं कथितं मया १७ गुरोरिति वचः श्रुत्वा तं नत्वा स लवोऽपि च ॥ स्वगेहं गतसंदेहः प्रययौ शिबिकास्थितः १८ एकदा बन्धुभिर्गेहे पुत्राभ्यां सीतया सह ॥ मुनिभिर्गुरुणा रामः संस्थितः प्राह हर्षितः १९ ॥ श्रीरामचन्द्र उवाच ॥ शृण्वंतु मुनयः सर्वे सर्वे शृण्वंतु बन्धवः ॥ पुत्रौ सीतामन्त्रिणश्च सर्वाः शृण्वंतु मातरः २० यथा मयाऽवतारेऽस्मिन् सुखं भुक्तं हि सीतया ॥ न तथान्येषु सर्वेषु ह्यवतारेषु वै कदा २१ अवतारास्तु बहवः शतशोऽत्र मया धृताः ॥ नानाकार्याणि वै कर्तुं तेषां संख्या न विद्यते २२ सप्तावतारास्तेष्वेव श्रेष्ठास्तत्र मया धृताः ॥ ईदृशं न सुखं तेषु कदा भुक्तं मया भुवि २३ शंखासुरो महादैत्यः पूर्वं जातो महोदधौ ॥ येन वेदा हृताः सर्वे सत्यलोकात् कृते युगे २४ तदर्थं मत्स्यरूपेण ह्यवतारो

मया धृतः ॥ तं हत्वा क्षणमात्रेण विष्णुरूपं मया धृतम् २५ किं सुखं झषजात्यां हि तिर्यग्योन्यपि गर्हिता ॥ अतस्तस्मिन्नवतारे न स्थितं हि चिरं मया २६ ततः समुद्रमथने मज्जंतं मन्दराचलम् ॥ दृष्ट्वा धृत्वा कूर्मरूपं स्वपृष्ठे पर्वतो धृतः २७ तच्चापि गर्हितं रूपं मत्वा नैव चिरं धृतम् ॥ किं वारिचरजात्यां हि सुखं तत्र भवेज्जले २८ ततो दृष्ट्वा सागरे हि मज्जंतीं पृथिवीं मया ॥ क्रोडरूपं महद्धृत्वा दंष्ट्रायामवनिर्धृता २९ मम पृथ्वीतिसंस्पर्धी हिरण्याक्षो मया हतः ॥ किं सुखं पशुयोन्यां हि गर्हितायां भवेत्तले ३० अतस्तस्मिंश्चावतारे न लब्धं हि सुखं मया ॥ प्रल्हावचनात्स्तंभान्नारसिंहस्वरूपधृक् ३१ अवतीर्णस्त्वहं भूम्यां हिरण्यकशिपुः क्षणात् ॥ मया तदा हतः क्रोधात्तद्रूपमतिभासुरम् ३२ यद्भयान्निकटं कोपि प्रल्हादाच्च विना परः ॥ न मानवः स्थितो भूम्यां तत्र वार्ता सुखस्य का ३३ तदाऽतिक्रोधरूपेण सिंहयोन्यां तु किं सुखम् ॥ मयाऽनुभूतं विपुलं सुखेच्छातृप्तिमाप न ३४ ततो बलेर्मोहनार्थं खर्वरूपं तु वामनम् ॥ धृत्वा कृत्वा त्रिपाद्याञ्चां भूमेः पातालगः कृतः ३५ तत्र किं मुनिदेहेन वने सौख्यं भवेन्मम ॥ न यत्रास्ति यथायोग्यं देहमप्यतिसुन्दरम् ३६ तत्र का सुखवार्ताऽस्ति भूम्यां मे ब्रह्मचारिणः ॥ अतस्तदैव सहसा नाकलोकं गतं मया ३७ पुनर्विप्रोद्भवेनैव जामदग्न्यस्वरूपिणा ॥ एकविंशतिवारं हि निःक्षत्री पृथिवी कृता ३८ सहस्रार्जुननामा स महावीरो हतस्तदा ॥ तच्चापि क्रोधसंयुक्तं मुनिरूपं मया धृतम् ३९ सुखवार्ता मुनीनां हि का तत्र वनचारिणाम् ॥ ज्ञात्वेत्थं जन्मना तेन तपश्चर्या मया कृता ४० किं सुखं तपसस्तत्र वने मे जातमुत्तमम् ॥ एवं षड्वै धृताः पूर्वमवतारा मया भुवि ४१ न जाता सुखवार्ताऽपि तत्र क्वापि मुनीश्वराः ॥ द्वापारेऽग्रे कृष्णरूपं गोकुलेऽत्र करोम्यहम् ४२ नेदृशं तत्र भोक्ष्यामि सुखं शृणुत विस्तरात् ॥ कारागृहस्थितिः पित्रोर्जन्मादावेव मे भवेत् ४३ मातापितृविहीनश्च तदा स्थास्यामि शैशवे ॥ पारकीये नंदगेहे वृद्धिं गच्छामि गोकुले ४४ गोपवेषस्य किं सौख्यं गोपृष्ठे भ्रमतो मम ॥ स्त्रीगोनागाश्वपक्ष्यादि बहूंस्तत्र निहन्म्यहम् ४५ देवपत्नीवरात्कुर्यां परस्त्रीगमनादिकम् ॥ नानाचौर्यादिदुष्कर्म कृत्वाहं गोकुले ततः ४६ मथुरायां हनिष्यामि सगजं कंसमातुलम्॥ तत्र दास्या रतिं कुर्यां नैष्ठुर्यं गोपिकादिषु ४७ यद्भुक्ता गोपिकाः सर्वा रामो बन्धुर्भजिष्यति ॥ अन्यच्च कालयवनभयान्मे हि पराभवः ४८ न पराभवतो दुःखं किंचिदस्ति जगत्रये ॥ ततोऽहं स्वस्थलं त्यक्त्वा तटाके सागरस्य च ४९ स्थास्यामि स्वल्पकालं हि चिरकालं न मे स्थितिः ॥ न स्थलं मध्यदेशे हि न राज्यं मे भविष्यति ५० विना राज्येन किं सौख्यं पराज्ञावशवर्तिनः ॥ छत्रादिराज्यभोगाश्च तस्मिन् जन्मनि मे नहि ५१ बहुस्त्रीणामेकदेहस्तदाऽयं मे भविष्यति ॥ तदा कासां सुखं देयं दुःखं कासां तदा मया ५२ एवं सदा व्यग्रचित्तस्तासां रंजनकर्मणि ॥ तत्र का सुखवार्त्ताऽस्ति निशायां भ्रमतो मम ५३ घटिकायां च षट्त्रिंशत्पंचशतगृहाणि हि ॥ पर्यटन्नप्यष्टविंशत्स्त्रीगेहानि तदा मम ५४ शेषाणि गंतुं नैवाऽस्ति कालो भानुरुदेष्यति ॥ त्रिंशद्घटिमयी रात्रिस्त्वेवं मे सा गमिष्यति ५५ तदा मे भ्रमतो रात्रौ कुतो निद्रा कुतः सुखम् ॥ यदा भवेन्निशावृद्धिः किंचिन्निद्रां तदाप्नुयाम् ५६ यस्येच्छाऽस्त्यत्र दुःखं हि भोक्तुं तेन नरेण हि ॥ कर्तव्या बह्व्यः पत्न्यश्च दृष्टव्यं तत्फलं ततः ५७ एवं भवेन्न मे सौख्यं द्वापरे कृष्णजन्मनि ॥ भविष्यत्यवतारस्य समाप्तिर्विप्रशापतः ५८ ततो दैत्यान्यज्ञकर्मसक्तान्दृष्ट्वा पुनस्त्वहम् ॥ कलावग्रे बुद्धरूपं धरिष्याम्यति-

---

१ यद्भयात्कीटकश्चापि इति पाठः । २ क्रोधसंरक्तमिति पाठः ।

मोहनम् ५९ निजवाक्यैर्मतिस्तेषां दैत्यानां यज्ञकर्मतः ।। परिवर्त्य कियत्कालं स्थास्यामि जगतीतले ६० तदाहं मौनमाश्रित्य मलिनः केशलुंचकः ।। युगादि जीवधारी च सर्वेषामुपदेशकृत् ६१ अहिंसनव्रतं सर्वान् दर्शयिष्याम्यहं जनान् ।। तज्जन्मन्यतिदुःखं मे केशयूकामलादिना ६२ ततोऽग्रेऽहं धरिष्यामि कल्किरूपं महत्कलेः ।। अंते दृष्ट्वा जनानां च सर्वत्र वर्णसंकरम् ६३ भूत्वाऽत्र विप्रदेहेन खड्गधारी हयस्थितः ।। संहारं क्षणमात्रेण दुष्टानां हि करोम्यहम् ६४ सोऽवतारो नातिचिरं मम स्थास्यति भूतले ।। न तत्र सुखलेशोऽपि मे भविष्यति भूसुराः ६५ प्रवर्तयिष्यति पुनस्ततोऽग्रे तत् कृतं युगम् ।। पूर्ववच्च पुनस्तत्र ह्यवतारान्करोम्यहम् ६६ एवं नवाऽवतारेषु न भुक्तं हि सुखं मया ।। अतस्त्वस्मिन्नवतारे सुखं भुक्तं यथेच्छया ६७ नाऽनेन सदृशः कश्चिदवतारोऽवनीतले ।। पूर्वं भूतो ममाग्रेऽपि न भविष्यति वै कदा ६८ सप्तद्वीपपतिर्यत्र यत्र सीता शुभा प्रिया ।। यत्रेमौ बालकौ पुत्रौ महावीरौ धनुर्धरौ ६९ यत्र त्वेते बंधवश्च त्रैलोक्यजयिनः शुभाः ।। कामधेन्वादिरत्नानि सप्त[1] यत्र ममांतिके ७० साक्षादयं वेदरूपो वसिष्ठस्त्वस्ति मे गुरुः ।। आर्यावर्त्ते पुण्यदेशेऽयोध्यायां वसतिर्मम ७१ राज्यभोगादिभोगानां भोक्ताऽहं त्वत्र नो परः ।। यत्र सत्यव्रतं मेऽस्ति यत्रैकदयिताव्रतम् ७२ यत्रैकेनैव बाणेन मया वाल्यादिका हताः ।। यत्रैकैव हि सीताया मम शय्या न चाऽपरा ७३ यत्राऽप्रतिहताज्ञा मे त्रैलोक्ये हि मुनीश्वराः ।। यत्र यानं पुष्पकं तु यत्र दूतोंऽजनीसुतः ७४ सुग्रीवराक्षसेंद्रौ च यत्र मित्रौ ममांतिके ।। कोदंडसदृशं चापं यत्र मेऽरिनिषूदनम् ७५ सूर्यवंशे यत्र जन्म तातो दशरथो वरः ।। कौसल्या यत्र जननी यत्राहं स्ववशः सदा ७६ सुमेधा सदृशी यत्र मे श्वश्रूः स्नेहवर्धिनी ।। विदेहः श्वशुरो यत्र विद्यादो यत्र गाधिजः ७७ लक्ष्मणो यत्र मे मन्त्री सरयूर्यत्र मे नदी ।। पार्श्वगा ह्यंगदाद्याश्च चतुर्दंतो गजो महान् ७८ द्विजेच्छापूरणं यत्र व्रतं मेऽकुण्ठितं सदा ।। इदं वैकुंठसदृशं गृहं यत्राऽतिभासुरम् ७९ चिंतामणिरलंकारो हृदये यत्र वर्तते ।। एकादशसहस्राणि वर्षाण्यायुश्चिरं मम ८० अनभ्रं मे शिरश्चेदं केषामप्यवनीभृताम् ।। एवं मया सुखं भुक्तमिह जन्मनि भूसुराः ८१ नाल्पावाप्युर्वरिताऽस्ति सुखेच्छा मम भूतले ।। अतएवाऽवतारोऽयं पूर्णरूपान्मया धृतः ८२ भूतभाव्यवतारा ये तेंऽशा देव मया धृताः ।। यद्वृतं तु वने पूर्वं सीतया बन्धुना मया ८३ तच्च लोकोपदेशार्थं भूभारहरणाय च ।। जनोपदेशः कीदृक् स कृतस्तं प्रवदाम्यहम् ८४ पितुर्वचो माननीयं यद्यप्यतिश्रमप्रदम् ।। पुत्रैरित्युपदेशार्थं मया वाक्यं पितुः कृतम् ८५ न तदा किं मृषा कर्तुं पितुर्वाक्यं बलं मयि ।। तथाऽपि लोकशिक्षार्थं तद्वाक्यं पालितं मया[2] ८६ न हंतव्या मया क्रोधाद्दुष्टा किं कैकयी तदा ।। तथा सा मंथरा चाऽपि मे राज्ये विघ्नकारिणी ८७ किं तदा कुंठिता शक्तिः कैकेयी मंथरावधे ।। स्त्रीहत्या नैव कर्तव्या चेति सर्वान्सुशिक्षितम् ।। ८८ सापत्नमातृवाक्यं तु पालनीयं स्वमातृवत् ।। स्वसुखार्थं वधोऽन्यस्य न कर्तव्यो जनैरिति ८९ उपदेष्टुं मया नैव कैकेयीमंथरे हते ।। न बंधुहिंसा सा कार्या परराज्यं न कांक्षयेत् ९० अहमुपदिशन्नित्थं जनान्बंधुर्हतो न मे ।। मृते पितर्यपि हृतं न तद्राज्यं बलान्मया ९१ राज्यासक्ता नरा भूम्यां भोगासक्ता भवंतु न ।। उपदेष्टुं जनानित्थमहं पूर्वं वनं गतः ९२ मातृपितृसुहृत्[3]पुत्र-

१ कामधेनुः १ चिंतामणिः २ कौस्तुभमणिः ३ कल्पवृक्षः ४ पारिजातवृक्षः ५ पुष्पकविमानम् ६ ऐरावतकुलोद्भूतश्चतुर्दन्तः श्वेतगजश्च ७ इति सप्तरत्नानि । २ तद्वाक्यं पालितं मयेति पाठः । ३ सुहृत्स्नेहासक्तं चेतो न कारयेदिति पाठः ।

स्नेहासक्तिं न कारयेत् ॥ इत्थं मयोपदिशता त्यक्तः स्नेहस्तदा द्विजाः ९३ सुखं दुःखं समं ज्ञेयं सुखे हर्षो न मानयेत् ॥ शोकः कार्यो विपत्तौ न चेति लोकान् प्रदर्शितुम् ९४ राज्यसौख्यं मया त्यक्त्वा भुक्ताः क्लेशास्तदा वने ॥ कामादीनां रिपूणां च दुष्टानां हि वधो भुवि ९५ जनैः कार्यः सदा चेति ह्युपदेष्टुं मया वने ॥ बह्वो निहतास्तत्र राक्षसा मुनिहिंसकाः ९६ स्त्रीसंगः सर्वदा त्याज्यस्त्वेकाकी च तपश्चरेत् ॥ नासक्तं निजचित्तं हि स्त्रीषु कार्यं नरैः कदा ९७ इत्थं मयोपदिशता सीतायाश्च तदा वने ॥ वियोगो दर्शितो लोकान् मत्तो भिन्ना न जानकी ९८ कदापि जायते विप्राः सत्यं चेदं ब्रवीम्यहम् ॥ आर्तस्य रक्षणं कार्यं कार्यो दुष्टस्य निग्रहः ९९ मयोपदिशता चेत्थं जनान्सुग्रीवराक्षसौ ॥ रक्षितौ निहतौ वालिरावणावितरे हताः १०० कीर्तिः कार्या जनैष्वत्र मयोपदिशता त्विति ॥ पाषाणास्तारिता नीरे किमाकाशगतिर्न मे १ यद्यपि शुद्धं स्वे चित्ते विरुद्धं च जनेषु यत् ॥ त्यक्तव्यं तत्प्रियं चापि मयोपदिशता त्विति २ जनान्नपापां ज्ञात्वाऽपि लंकायां दिव्यदानतः ॥ लोकापवादभीत्या सा पुरा त्यक्ताऽत्र जानकी ३ स्वयमेवाऽत्र यत्त्यक्तं शुद्धं ज्ञात्वा हि तत्पुनः ॥ अंगीकार्यं जनैर्बुध्या मयोपदिशता त्विति ४ जनानंगीकृता सीता पुरा त्यक्ता मया शुभा ॥ एकपत्नीव्रतादीनि राज्यकर्माण्यनेकशः ५ अश्वमेधादियज्ञाश्च सदाचारो जपस्तपः ॥ स्नानसंध्यादिकं यद्यन्मयाऽत्र क्रियते सदा ६ तत्सर्वं जनशिक्षार्थं मुक्तसंगस्य किं मम ॥ कर्मातीतस्य भो विप्राः सदानन्दस्वरूपिणः ७ अहं सदाऽऽनंदमयः सुखात्मा सुखदो नृणाम् ॥ अवतारपरत्वेन सुखं दुःखं मयाऽकाथि ८ यदत्र भवतामग्रे कौतुकार्थं न संशयः ॥ उपासकानां तोषार्थमवतारः स्वयं मया ९ विशेषगुणवानुक्तः संति सर्वे समा मम ॥ सम्यग्बुध्या विचाराच्च वरिष्ठः सकलेष्वयम् ११० द्वावतारौ जलचरौ तथा वनचरौ च द्वौ ॥ द्वौ तौ च वल्कलधरौ एको वैश्यश्च गोपकः ११ एकस्तु मलिनश्चापि परश्च क्षणिकस्तथा ॥ एवं भूता भविष्याश्चाऽवतारास्तोषदा न मे १२ अयं सर्वविशिष्टोऽत्र ह्युपासकजनप्रियः ॥ अवतारस्त्वहं वेद्मि सेवनान्मंगलप्रदः १३ चरित्राण्यतिरम्याणि पातकघ्नानि वै मया ॥ कृतान्यस्मिन्नवतारे श्रवणान्मुक्तिदानि हि १४ सदा जना भजंत्वत्र ह्यवतारममुं मम ॥ भक्ता ये स्याऽवतारस्य ते मेऽतीव प्रियाः सदा १५ एवं सर्वमिदं विप्रा आनन्देन मयोदितम् ॥ दोषमारोपयंत्यस्मिन्नवतारेऽपि ये जनाः १६ ते मद्द्वेष्या नरकेषु पतंति सहपूर्वजैः ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एवमुक्त्वा रामचंद्रः सम्पूज्य हि मुनीश्वरान् १७ विसृज्य सकलान्सीतां रंजयामास राघवः ॥ एवं शिष्य मया प्रोक्तमवतारप्रवर्णनम् ११८ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे उत्तरार्धे अवतारवर्णनं नाम विंशः सर्गः ॥ २० ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ एकदा जानकीं द्रष्टुं सप्तद्वीपांतरास्त्रियः ॥ मुनीनां पार्थिवानां च सुहृदां व्यवसायिनाम् १ सामान्यक्षत्रियाणां च वैश्यानां च सहस्रशः ॥ चैत्रस्नानमिषेणैव ययुर्वाहनसंस्थिताः २ दृष्ट्वा समागतास्ताश्च जानकी गजगामिनी ॥ प्रत्युद्गम्यानयामास स्त्रीशालामतिसादरात् ३ पूजयामास ताः सर्वा नानालंकारभूषणैः ॥ ताः सर्वाः पूजयामासुः सीतां सिंहासनस्थिताम् ४ दिव्यालंकारवस्त्राद्यैर्नानादेशोद्भवैर्वरैः ॥ परिवार्य ततः सीतां तस्थुः सर्वाः स्त्रियश्च ताः ५ श्रुत्वा सीतामुखाद्रामचरित्राणि सहस्रशः ॥ तास्तुष्टाः श्रोतुमुद्युक्तास्तत्पाणिग्रहणं शुभम् ६

१ विशिष्ट इति पाठः ।

स्मितास्यास्ताः स्त्रियः सर्वास्तदा प्रोचुर्विदेहजाम् ॥ त्वत्पाणिग्रहणोत्साहं श्रोतुं वांछामहे वयम् ७
तत्सर्वं विस्तरेणाऽद्य वक्तुमर्हसि जानकि ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा लज्जया जानकी तदा ८ स्वां
सखीं चोदयामास तुलसीं रुक्मभूषिताम् ॥ तुलस्युवाच ॥ शृणुध्वं सकला नार्यः पाणिग्रहणमु-
त्तमम् ९ जानक्याः कथयाम्यत्र महामंगलदायकम् ॥ वस्तोपार्थं हि संक्षेपाच्छ्रवणात्पुण्यवर्द्धनम्
१० साकेताद्रघुनंदनेन स मुनिर्भ्रात्रा युतेनाश्रमं स्वं गत्वा विनिहत्य राक्षसबलं तेनैव यज्ञं निजम् ॥
संपाद्याशु रथस्थितश्च मिथिलामार्गे हरेरंघ्रिणः संस्पर्शाद्धतकल्मषां समकरोद्भार्यां मुनेर्गाधिजः ११ गत्वा
गाधिजसंयुतश्च मिथिलां भ्रात्रा सभासंस्थितश्चापाधः पतितं निरीक्ष्य च रिपुं स्वीयं मुनेराज्ञया ॥ तन्नत्वा
गिरिजेश्वरस्य च धनुः कृत्वा त्रिखंडं क्षणात्सीताहस्तविसर्जितां निजगले मालां दधौ राघवः १२ बन्धूनां
च निजं विधाय मिथिलापुर्यां विवाहान् शुभान् पितृभ्यां सह भार्यया रघुपती राज्ञातिसंपूजितः ॥ त्यक्त्वा
तां मिथिलां ययौ निजपुरीं मार्गे क्रुधा तिष्ठतो दुर्दर्पं जमदग्निजस्य धनुषा सोपाहरल्लीलया १३ एवं
नाथस्य सीताया विवाहः कथितो मया ॥ युष्माभिः कौतुकात्पृष्टो यः सर्वमंगलप्रदः १४ ॥ श्रीराम-
दास उवाच ॥ एवं स्त्रियश्च ताः श्रुत्वा परमां मुदमापुयुः ॥ ततस्ताः पूजयामासुः पुनः सीतां
मुदान्विताः १५ सीतया पूजिताः सर्वास्तां नत्वाऽऽमंत्र्य जानकीम् ॥ चैत्रस्नानं समाप्याऽथ जग्मुः
स्वं स्वं स्थलं प्रति १६ अथैकदा गुरोरास्याद्रामाग्रे संस्थितो लवः ॥ शृण्वन्पुराणं पप्रच्छ श्रोतुं
सर्वान् जनान् गुरुम् १७ गुरो ते प्रष्टुमिच्छामि तत्वं वद मुनीश्वर ॥ पुस्तकेषु च सर्वत्र पत्रे पत्रे
पृथक् पृथक् १८ एकत्र लिख्यते श्रीति रामेत्येकत्र लिख्यते ॥ किमर्थं मानवैस्तत्र तत्सर्वं कथ-
यस्व माम् १९ इति तद्वचनं श्रुत्वा गुरुस्तं वाक्यमब्रवीत् ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं
त्वया वत्स लोकसंदेहहृत्परम् २० श्रीरामचरितं पूर्वं व्यासेन मुनिना पृथक् ॥ अष्टादशपुराणानि
तथोपपुराणानि च २१ कृतान्यन्यैश्च मुनिभिः षट्शास्त्रादीन्यनेकशः ॥ श्रीरामचरितादेव श्लोक-
मात्रमपीह यत् २२ सर्वमस्तीति तद्बोद्धुमादावेकत्र श्रीति च ॥ विलिख्यैकत्र रामेति तन्मध्ये परि-
लिख्यते २३ अनया संज्ञया सर्वे ज्ञास्यंत्यग्रे जना भुवि ॥ श्रीराममध्ये लिखितं श्रीरामचरि-
तादिदम् २४ कृतमस्ति पृथक् भिन्नं पुरा व्यासादिभिस्त्विति ॥ एतस्मात्कारणाद्बाल सूचनार्थं
विलिख्यते २५ श्रीरामेति पृथक् पत्रे सर्वत्रजगतीतले ॥ अन्यच्चे कारणं वच्मि तच्छृणुष्व शिशो
लव २६ अशुद्धं लिखितं ग्रंथाज्ञानतो भ्रांतितोपि हि ॥ पत्रं तच्चातिशुद्धं हि भवत्विति मनीषया
२७ श्रीरामेति च सर्वत्र पत्रे पत्रे विलिख्यते ॥ यदंकितं श्रीरामेति नाम्ना पत्रं तु लेखकैः २८
ज्ञेयं तच्चापि शुद्धं हि गतदोषस्तु लेखकः ॥ भवत्यत्र जगत्यां हि सत्यं लव वदाम्यहम् २९
इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं वसिष्ठं प्रणिपत्य च ॥ लवः स गतसन्देहस्तूष्णीमासीन्मुदान्वितः ३० एकदा रघु-
नाथस्तु मंचकोपरि संस्थितः ॥ मुखात्तांबूलस्य रसं प्रथमं दोषकारकम् ३१ त्यक्तुकामो न
ददर्श पात्रं निष्ठीवनस्य सः ॥ तस्यांतिकस्थिता दासी नाम्ना वै सुगुणेति च ३२ तादृशं राम-
मालोक्य पात्रं दूरं विलोक्य च ॥ कृत्वा पात्रं स्वहस्ताभ्यामंजलावेव तद्रसम् ३३ रामेण मुक्त-
मास्याच्च जग्राह वेगवत्तरा ॥ ततः सा प्राशनं रामोच्छिष्टं दासी चकार तत् ३४ महाप्रसादं तं
मत्वा दैवाल्लभ्यं विचिन्त्य च ॥ तदाऽतितुष्टः श्रीरामस्तस्यैतत्कर्मणाऽब्रवीत् ३५ वरयस्व वरं दासि
यत्ते मनसि वर्तते ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा दासी प्राह रघूत्तमम् ३६ एकपत्नीव्रतं तेऽस्ति सांप्रतं

---

१ एतस्मिन्नंतरे बालेति पाठः ।

त्विह जन्मनि ॥ जन्मांतरे त्वया संगं वांछामि रघुनायक ३७ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा राघवो वाक्य-
मब्रवीत् ॥ यदाग्रे कृष्णरूपेण गोकुलेऽवतराम्यहम् ३८ तदा राधेति नाम्नी त्वं गोपपत्नी भवि-
ष्यसि ॥ तदा मया चिरं क्रीडां त्वं भोक्ष्यसि न संशयः ३९ तदा ममाऽतिप्रीता त्वं गोपिकासु
भविष्यसि ॥ इति दासी रामचन्द्राद्वरं लब्ध्वा तुतोष सा ४० अन्यच्छृणु विष्णुदास रामचन्द्र-
कथानकम् ॥ यत्प्रोच्यते मया तेऽग्रे महत्कौतुककारकम् ४१ एकदा राघवः श्रीमान्सभायामास-
नोपरि ॥ संस्थितो बन्धुभिः पुत्रमन्त्रिभिः पुरवासिभिः ४२ एतस्मिन्नंतरे कश्चिद्ब्रह्मचारी समाययौ ॥
युवा दण्डधरः श्रेष्ठः कमंडलुकरः शुचिः ४३ ऐणकृष्णाजिनधरः काषायवसनो व्रती ॥ तं दृष्ट्वा
राघवः श्रीमानवतीर्य वरासनात् ४४ प्रत्युद्गम्याऽथ तं नत्वाऽऽसने समुपवेश्य च ॥ पूजयामास
विधिना धेनुमग्रे निवेद्य च ४५ ततः सम्पूजितं विप्रं राघवो वाक्यमब्रवीत् ॥ अद्य धन्योस्म्यहं विप्र
यतस्ते दर्शनं मम ४६ जातमाज्ञाप्यतां किंचिद्यदर्थं भवताऽऽगतम् ॥ तद्राघववचः श्रुत्वा ब्रह्मचारी
वचोऽब्रवीत् ४७ वाल्मीकिना प्रेषितोऽहं यस्मात्तच्छृणु राघव ॥ यष्टुकामो महायज्ञं स वाल्मीकि-
र्महामुनिः ४८ त्वामाकारयितुं मां त्वन्निकटं वेगवत्तरम् ॥ प्रेषितवानतस्त्वं हि सीतया बन्धुभिः
सह ४९ प्रस्थानं कुरु राजेंद्र मुहूर्तस्त्वद्य वर्तते ॥ एवं वदति श्रीरामं भूसुरे सदसि स्थिते ५०
समाययौ ब्रह्मचारी द्वितीयो गाधिजाश्रमात् ॥ तं दृष्ट्वा पूर्ववद्रामः प्रत्युद्गम्य द्विजोत्तमम् ५१
आसनेऽन्ये चोपवेश्य पूजयामास सादरम् ॥ ततस्तत्पुरतः स्थित्वा तं पप्रच्छ रघूत्तमः ५२ यदर्थं
श्रमितोऽसि त्वं तन्मामाज्ञाप्यतां मुने ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा ब्रह्मचारी वचोऽब्रवीत् ५३ राम त्वां
गाधिजेनाऽहं प्रेषितोऽस्मि जवेन हि ॥ यष्टुकामो महायज्ञं विश्वामित्रोऽस्ति राघव ५४ त्वं तेनाका-
रितश्चासि प्रस्थानं कुरु सत्वरम् ॥ ब्रह्मचारिणोस्तद्वाक्यमुभयोः स रघूत्तमः ५५ श्रुत्वा विहस्य
प्रोवाच द्विजाभ्यां वै तथेति च ॥ तदाश्चर्यं जनाः प्रापुः प्रोचुस्ते तु परस्परम् ५६ कथमद्योभयोः
साकं रामो गच्छति तन्मखौ ॥ केचिदूचू राघवाय किमशक्यं तवाऽत्र हि ५७ यथा स्त्रीणां वने
पूर्वं तथाऽस्माकं हि दर्शनम् ॥ यदा गतोसि लंकायाः पुरा भरतदर्शने ५८ भिन्नरूपेण रामेण
सर्वेषामर्पितं पृथक् ॥ तद्वदत्रापि द्विविधा भूत्वा गन्ता च तन्मखौ ५९ किमाश्चर्यमिदं चाऽद्य किम-
शक्यं परात्मनि ॥ एवं वदत्सु पौरेषु लक्ष्मणं प्राह राघवः ६० अद्यैवाहं गमिष्यामि भोजना-
नन्तरं बहिः ॥ वासो गेहानि नेयानि बहिः सेनां प्रचोदय ६१ आज्ञापनीयं वाद्यानां ध्वनिं कर्तुं
हि सेवकान् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स लक्ष्मणः ६२ कारयामास वाद्यानां ध्वनिं दूतैश्च
संभ्रमात् ॥ सैन्यं प्रचोदयामास बहिर्वासो गृहाण्यपि ६३ नेतुमाज्ञापयामासुर्दूतास्ते निन्युरादरात् ॥
ततो रामोऽपि विप्राभ्यां गृहं गत्वा विदेहजाम् ६४ सर्वं वृत्तं निवेद्याऽथ कृत्वा विप्रैर्हि भोजनम् ॥
सीतां च करिणी पृष्ठे बन्धुनाऽऽरोहयत् प्रभुः ६५ पुष्पके पौरनारीश्च करिणीषूर्मिलादिकाः ॥
समारोहयच्छ्रीरामः स्वयं तस्थौ गजोपरि ६६ लक्ष्मणाद्या गजेष्वेव ते समारुरुहुस्तदा ॥ निनेदु-
श्चाऽथ वाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः ६७ तुष्टुवुर्मागधाद्याश्च प्रजगुः सुस्वरं नटाः ॥ एवं समाययौ
रामस्तदा वासो गृहाणि सः ६८ तां रात्रिं समतिक्रम्य प्रभाते रघुनन्दनः ॥ स्नात्वा नित्यविधिं
कृत्वा गजारूढोऽभवत्पुनः ६९ क्रोशद्वयं ततो गत्वाऽग्रे द्वौ मार्गौ निरीक्ष्य च ॥ ससैन्ये द्वे निजे
देहे चकार रघुनन्दनः ७० तदा द्वयोर्मार्गयोश्च ससैन्यौ सीतया युतौ ॥ पुत्राभ्यां बन्धुभिर्युक्तौ
द्वौ रामौ सकला जनाः ७१ ददृशुः पुष्पके द्वे च जातौ द्वौ ब्रह्मचारिणौ ॥ वाल्मीकी यो ब्रह्मचारी

त्वेकः स स्वं गुरुं ययौ ७२ विश्वामित्राऽध्वरं चान्यः श्रीरामेण मुदा युतः ॥ गाधिजेयो ब्रह्मचारी त्वेकः स स्वं गुरुं ययौ ७३ वाल्मीकेरध्वरं चान्यः श्रीरामेण ययौ मुदा ॥ एवं ते सारमेयांताः सर्वदेहद्वयानि हि ७४ निजानि ददृशुस्तत्र विस्मयाविष्टमानसाः ॥ एवं तौ रघुवीरौ हि तयोर्मुन्योस्तदाश्रमे ७५ ससैन्यौ सीतया युक्तौ वन्धुपुत्रसमन्वितौ ॥ जग्मतुर्वै मुनीभ्यां हि भत्युद्गम्यातिपूजितौ ७६ तयोर्यागौ विधायाऽथ परिपूर्णौ पुनः पुरीम् ॥ समाजग्मतुः श्रीरामौ ससैन्यौ पूर्ववन्मुदा ७७ यत्र द्वे निजदेहे वै कृते तत्र रघूत्तमौ ॥ समागत्य पुनश्चैकं निजदेहं चकार सः ७८ वाल्मीकीयो ब्रह्मचारी विश्वामित्रद्विजस्तथा ॥ भिन्नदेहे त्वेकरूपं भजतस्तौ तदा द्विजौ ७९ सैन्यं च पुष्पकं चादि वभूवैकं तु पूर्ववत् ॥ ततः श्रीरामचन्द्रस्स विवेश नगरीं निजाम् ८० तदा निनेदुर्वाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः ॥ पौरनार्यो विमानस्था ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ८१ तुष्टुवुर्मागधाद्याश्च प्रजगुस्ते नटादयः ॥ एवं नानाकौतुकानि पश्यन्मार्गे शनैः शनैः ८२ ययौ निजगृहं रामः सभार्यां संविवेश ह ॥ सीताऽपि निजगेहं सा संविवेशोर्मिलादिभिः ८३ एवं भूसुर रामेण कौतुकानि महांति च ॥ अमानुषाणि यान्यत्र कृतानि च सहस्रशः ८४ वाल्मीकिना विस्तरेण वर्णितानि हि कृत्स्नशः ॥ सारं सारं मया तेभ्यः संगृह्याऽथ कथानकम् ८५ तत्राग्रे कथ्यते शिष्य संक्षेपेणाज्ञया प्रभोः ॥ त्वं धन्योऽसि यदर्थं च रामेणाज्ञापितस्त्वहम् ८६ वक्तुं स्वचरितं पुण्यं रम्यमानंददायकम् ॥ वाल्मीकिश्चापि धन्यः स भावि संवादमावयोः ८७ यः पूर्वं विरचितवान् स्वीयकालेऽत्र भूतवत् ॥ तथा रामस्य चरितं पूर्वं रामावतारतः ८८ एवं संवर्णितं कृत्स्नं गोप्यं यच्च कृतं रहः ॥ न वाल्मीकोपमः कश्चित्कविर्भूतो भविष्यति ८९ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे उत्तरार्धे दासीवरदानं तथा रामादीनां देहद्वयकरणं नामैकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ इदानीं रामचन्द्रस्य लीलाकौतुकमुत्तमम् ॥ अन्यद्रम्यं वर्ण्यते हि मया तच्छृणु सादरम् १ एकदा राघवस्तस्थौ सभायामासनोपरि ॥ वन्धुभिर्मंत्रिवर्गैश्च पौरैर्जानपदैः सह २ पुत्राभ्यां च सुहृद्भिश्च मित्रैर्मंत्रिजनैः सह ॥ एतस्मिन्नंतरे भूरिकीर्तिना सुहृदाचरैः ३ द्राक्षाफलादिभिः पूर्णास्तथा पुष्पैः सुपूरिताः ॥ करंडिकाः प्रेषिताश्च राघवार्थं सहस्रशः ४ ताः सर्वा राघवो दृष्ट्वा प्रेषयामास जानकीम् ॥ युक्ता सखीभिः सीता सा क्रीडाशालास्थिता मुदा ५ दृष्ट्वा करण्डिकाः सर्वास्त्वेकामुद्घाटयत्तदा ॥ तस्यां तामरसान्येव दृष्ट्वा रम्याणि जानकी ६ करेणादाय पद्मं च राघवायार्पणं विना ॥ सा तत्सुगंधं जग्राह वारं वारं मुदान्विता ७ करण्डिकां पूर्ववच्च समाच्छाद्य विदेहजा ॥ स्थापयामास गेहेषु सर्वास्ताश्च करण्डिकाः ८ तद्वृत्तं रामचंद्रोऽपि सर्वं ज्ञात्वा सभास्थितः ॥ चित्ते विचारयामास वारं वारं मुदान्वितः ९ सीतयेदं कृतं कर्म योग्यं भुवि स्मृतं न हि ॥ यन्मया पतिनाऽभुक्तं पद्ममास्वादितं तया १० अग्रेप्येवं स्त्रियः सर्वाः करिष्यंत्यत्र वै भुवि ॥ सीतादर्शितमार्गेण तस्माच्छिक्षां करोम्यहम् ११ एवं मनसि निश्चित्य ततः स रघुनन्दनः ॥ तूष्णीमेव गृहं गत्वा पूर्ववज्जानकीं मुदा १२ रंजयामास विविधैर्नानाक्रीडादिकौतुकैः ॥ सीतापि पेटिकाः सर्वा राघवाग्रे सहस्रशः १३ आनीय दर्शयामास फलपुष्पादिपूरिताः ॥ रामोऽपि दृष्ट्वा ताः सर्वाः समुद्घाट्य पृथक् पृथक् १४ प्रेषयामास वंधूनां गेहेषु दशपंच च ॥ फलादीनां पेटिकाश्च नानाचित्रविचित्रिताः १५ मातॄणां सकलानां च गृहेष्वपि तथा पुनः ॥ पुत्रयोः सुहृदां चाऽपि

मंत्रिणां[1] च गुरोस्तथा १६ पौराणां चाऽपि गेहेषु सेवकानां गृहेष्वपि ॥ दासीभ्यश्च शुभा दत्त्वा पेटिकाः सप्त पंच च १७ सीतायै शतशो दत्वा मुदा ताभ्यो रघूत्तमः ॥ फलानि दश पंचाष्ट स्वयं भुक्त्वा ततः परम् १८ पद्मादीनि सुपुष्पाणि विभज्य पूर्ववत्पुनः ॥ सीतायै शतशो दत्त्वा स्वयमंगीचकार सः १९ अज्ञात इव तद्वृत्तं गोपयामास चेतसि ॥ अथैकदा जनकजा हरिदिन्यामुपोषणम् २० कृत्वा परे दिने स्नात्वा गत्वा वृंदावनांतिकम् ॥ तुलसीं पूजयित्वा तां सा चकार प्रदक्षिणाः २१ एतस्मिन्नंतरे सीता निराहारा श्रमान्विता ॥ त्यक्त्वा प्रदक्षिणामार्गं किंचिदेव चचाल सा २२ चलितायाश्च सीतायाः पल्लवेन हि वाससः ॥ पत्रमेकं तुलस्याश्च पपात भुवि वै तदा २३ तत्पत्रं जानकी दृष्ट्वा द्वादश्यां त्रुटितं शुभम् ॥ ज्ञात्वाऽधर्मः कृतश्चेति भयभीताऽभवत्तदा २४ ततः सा तत्करेणैव गृहीत्वा पत्रमुत्तमम् ॥ नत्वा वृंदावने सीता चिक्षेप परमादरात् २५ ततः प्रदक्षिणाः कृत्वा प्रार्थयित्वा मुहुर्मुहुः ॥ तुलसीं सा ययौ गेहं रञ्जयामास राघवम् २६ एतस्मिन्नंतरे तत्र नारदश्च समाययौ ॥ वीणावाद्यस्वनेनैव कुर्वन्कीर्तनमुत्तमम् २७ पालय मां दीनमिति राघवेति पुनःपुनः ॥ पालय मां दीनमिति मनुं पंचदशाक्षरम् २८ कीर्तयामास स मुनिर्वारंवारं मुदान्वितः ॥ कलकंठस्वरेणैव महापातकनाशनम् २९ पालय मां दीनं राघव पालय मां दीनम् ॥ इति मंत्रः ॥ तं मुनिं राघवो दृष्ट्वा प्रत्युद्गम्याऽथ भक्तितः ॥ नत्वाऽऽसने संनिवेश्य पूजयामास सादरम् ३० ततः प्रक्षाल्य तत् पादौ सीतया रघुनन्दनः ॥ धेनुं निवेद्य गंधाद्यैः पूज्य तं मुनिपुंगवम् ३१ हेमपात्रं भोजनार्थं मुनेरग्रे निवेश्य च ॥ परिवेषणार्थं श्रीरामस्त्वरयामास जानकीम् ३२ सीतापि कामधेनूत्थवरान्नानि विगृह्य सा ॥ हेमपात्रे ययौ वेगात्पात्रेषु परिवेषणम् ३३ कर्तुं कंकणमंजीरकिंकिणीनूपुरस्वना ॥ तां दृष्ट्वा नारदः सीतां प्राह श्रीराघवं तदा ३४ राम राजीवपत्राक्ष नाहं सीतासमर्पितैः ॥ दिव्यान्नैरशनं चाद्य करिष्यामि रघूत्तम ३५ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा सीताऽऽसीच्चकिता तदा ॥ अज्ञात इव रामोपि संभ्रमेण मुनिं तदा ३६ पप्रच्छ कारणं व्यग्रः सर्वकर्ता स्वयं प्रभुः ॥ किं कारणं वद मुने किमर्थमनयाऽर्पितैः ३७ अन्नैस्त्वं भोजनं नाऽद्य करोषि मुनिपुंगव ॥ इति रामवचः श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ३८ ॥ नारद उवाच ॥ सीतयाद्य कृतं पापं किं त्वं वेत्सि न वै प्रभो ॥ यदि त्वं नैव जानासि तर्हि शृणु वदामि ते ३९ द्वादश्यां तुलसीपत्रमनयाऽद्य निकृंतितम् ॥ यद्यसत्यं तर्हि पश्य गत्वा वृंदावने प्रभो ४० संक्रमेषु चतुर्दश्योर्द्वादश्योः पातपर्वसु ॥ तुलसीं न हरेत्संध्योर्भृग्वंगारापराण्हके ४१ नष्टे सूर्यैंदुग्रहणे प्रसूतिमरणे तथा ॥ तुलसीं ये निकृंतंति ते छिंदंति हरेः शिरः ४२ द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके ॥ यो लुनाति नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान् ४३ अकाले तुलसीपत्रं छेदयंत्यः स्त्रियः पुमान् ॥ पत्रमेकं ब्रह्महत्यासममाहुर्मनीषिणः ४४ एवं तु वचनं सर्वैर्मुनिभिर्हि प्रकीर्त्यते ॥ पुरुषाणामयं दोषस्तत्र स्त्रीणां कथात्र का ४५ एतन्निमित्तं श्रीराम सीतया परिवेषितैः ॥ वरान्नैर्भोजनं नाद्य करिष्यामि व्रतस्थितः ४६ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा राघवः प्राह तं पुनः ॥ मुने त्वमेव सीतां मे पूतां कर्तुमिहार्हसि ४७ वरदानं व्रतं वाऽपि येन पूता भवेत्क्षणात् ॥ त्वामहं प्रार्थयाम्यद्य स्वीयं पल्लवमुत्तमम् ४८ प्रसार्य शिरसा चापि नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ४९ ब्रह्महत्यादिपापानां निष्कृत्यर्थं मुनीश्वरैः ॥ प्रायश्चित्तानि चोक्तानि संति नानाविधानि च ५० द्वादश्यां

१ मित्राणामिति पाठः ।

तुलसीपत्रच्छेदनाघप्रशांतये ॥ प्रायश्चित्तं मया नैव दृष्टं राघवसत्तम ५१ उपायस्त्वेक एवाऽत्र वर्तते रघुनन्दन ॥ पातिव्रत्यबलात्सीता पत्रं तत्तुलसीं पुनः ५२ योजयिष्यति मेऽग्रेऽद्य तर्हि पूता भविष्यति ॥ क्षणादेव न संदेहस्सत्यमेव वचो मम ५३ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा रामः सीतां व्यलोकयत् ॥ तदा सीताऽब्रवीद्वाक्यं शृणु ब्रह्मसुतोत्तम ५४ अद्याऽहं योजयिष्यामि पत्रं तत्तुलसीं पुनः ॥ पातिव्रत्यबलेनैव तवाग्रे पश्य कौतुकम् ५५ इत्युक्त्वा जानकी देवी तत्पात्रमन्नपूरितम् ॥ पाकस्थाने पुनर्नीत्वा स्थापयामास वेगतः ५६ ततो वृंदावनं सीता ययौ नूपुरनिःस्वना ॥ नारदो रामचन्द्राद्या ययुर्वृंदावनं प्रति ५७ तदा ता उर्मिलाद्याश्च चंपिकाद्याः स्त्रियो ययुः ॥ लक्ष्मणाद्या बंधवश्च कुशश्चाथ लवस्तथा ५८ तेषां मध्यगता सीता तदा वृंदावनस्थिता ॥ नत्वा तां तुलसीं भक्त्या प्राह वाक्यं सखीयुता ५९ भो भो तुलसि मद्वाक्यं शृणुष्वाद्य सुशोभने ॥ पातिव्रत्यबलं पूर्णं मयि यद्यस्ति पावनम् ६० तर्ह्यस्य तव पत्रस्य त्वयि संधिर्भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा जानकी सा यावत्पश्यति वै पुरः ६१ तावत्पत्रं तुलस्यां तत्संधिं नैव गतं तदा ॥ तदा विषण्णा सा सीता बभूव चकितापि च ६२ तदा देवाः संगधर्वा यक्षा नागाः सकिन्नराः ॥ गुह्यका ऋषयः सर्वे तद्द्रष्टुं कौतुकं ययुः ६३ यतः सीतां विषण्णां तां दृष्ट्वा स नारदो मुनिः ॥ एकांते जानकीं नीत्वा बोधयामास सादरम् ६४ शृण्वत्र कारणं सीते सर्वं त्वां प्रवदाम्यहम् ॥ पतिव्रताभिर्नारीभिर्विना स्वपतिना मुदा ६५ पुष्पादीनां सुगंधोऽपि नावघ्राह्यः कदाचन ॥ सोऽत्राऽवघ्रातिः पूर्वं मुदा तामरसस्य च ६६ तद्बुध्वा रामचंद्रेण मायेयं रचिताद्य हि ॥ तदिच्छया तुलस्याश्च तत्पत्रं पतितं भुवि ६७ त्वद्वस्त्रपल्लवाग्रेण शिक्षां कर्तुं तवात्र हि ॥ रामस्यांतर्गतं ज्ञात्वा दोषारोपः कृतस्त्वयि ६८ मया सीते क्षमस्वाद्य मा क्रोधं भज मां प्रति ॥ नारीणामुपदेशार्थं तेन त्वामद्य शिक्षितम् ६९ नोचेत्त्वद्दर्शितपथा स्त्रियः सर्वाः पतिं विना ॥ एवमेवाचरिष्यंति नाना भोगान्मुदान्विताः ७० इदानीं शृणु मद्वाक्यं येन श्रीराघवाग्रतः ॥ पत्रस्य च तुलस्याश्च दृढा सन्धिर्भविष्यति ७१ वृंदावने पुनर्गत्वा त्वं ब्रूहि यन्मयोच्यते ॥ विना पद्मसुगन्धस्यावघ्राणाद्यदि रक्षितम् ७२ पातिव्रत्यं मयास्त्यत्र तर्ह्येतत्तुलसीदलम् ॥ तुलस्यां संधिमाप्नोतु नोचेन्नाप्नोतु वै त्विदम् ७३ अनेन वचनेनाद्य तत्पत्रं संधिमाप्नुयात् ॥ तुलस्याः क्षणमात्रेण पूर्ववच्च भविष्यति ७४ अतस्त्वं याहि तुलसीं विषादं भज मा रमे ॥ इत्युक्त्वा सीतया शीघ्रं तुलसीं नारदो ययौ ७५ सीताऽपि तुलसीं नत्वा शृण्वत्सु सकलेष्वपि ॥ समूहेषु मुनीनां च देवादीनां वचोऽब्रवीत् ७६ विना पद्मसुगंधस्यावघ्राणाद्यदि रक्षितम् ॥ पातिव्रत्यं मयास्त्यत्र तर्ह्येतत्तुलसीदलम् ७७ तुलस्याः संधिमाप्नोतु नोचेन्नाप्नोतु वै त्विदम् ॥ एवं वदति जानक्या वाक्ये पत्रं क्षणेन तत् ७८ प्राप्तं संधिं पूर्ववच्च पश्यत्सु सकलेष्वपि ॥ तदा निनेदुर्वाद्यानि देवानां राघवस्य च ७९ देवनार्यो विमानाग्रे संस्थिताः पुष्पवृष्टिभिः ॥ ववर्षुर्जानकीं रामं विप्रा ऊचुर्जयस्वनान् ८० तदा सीतां समालिंग्य राघवो मुदिताननाम् ॥ आह तुष्टमनाः श्रीमान् वसनाहारभूषितः ८१ हे सीते कंजनयने मुनीनामपि मोहिनि ॥ नेदं मया शिक्षितं ते सर्वस्त्रीणां सुशिक्षितम् ८२ धर्मसंस्थापनार्थाय साधूनां पालनाय च ॥ दुष्टानां च विनाशाय मयेदं रूपमाश्रितम् ८३ पातिव्रत्यं सदा स्त्रीभिः पालनीयं धियेति च ॥ मया ते शिक्षितं सीते मा विषादं भज प्रिये ८४ इत्याश्वास्य मुहुः सीतां कृत्वा तामतिहर्षिताम् ॥ विसर्जयित्वा श्रीरामः सुरादीन्समपूजयत् ८५ ततः सर्वान्नारदादीन्जानकीपरिवेषणम् ॥ वेगाच-

कार मुदिता स्वेदबिंद्वंकितानना ८६ ततः सर्वे नारदाद्याश्चक्रुर्भोजनमुत्तमम् ।। ततो भुंक्त्वाऽथ तांबूलं रामं तुष्टाव नारदः ८७ ।। श्रीनारद उवाच ।। श्रीरामं मुनिविश्रामं जनसद्धामं हृदयारामं सीतारंजनसत्यसनातनराजारामं घनश्यामम् ।। नारीसंस्तुतकालिंदीनतनिद्राप्रार्थितभूपालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ८८ नानाराक्षसहर्तारं शरधर्तारं जनताधारं वाली-मर्दनसागरबन्धननानाकौतुककर्तारम् ।। पौरानन्दद नारीतोषद कस्तूरीयुतसद्भालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ८९ अकीर्तिं जगतीकांतं स्तुतसद्भक्तं बहुसद्भक्तं सद्भक्तहृदये-प्सितपूरकपद्माक्षनृपजाकांतम् ।। पृथ्वीजापतिविश्वामित्रसुविद्यादर्शितसच्छीलं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ९० सीतारंजितविश्वेशं वरपृथ्वीशं सुरलोकेशं ग्रावोद्धारणरावण-मर्दनतद्भ्रातृकृतलंकेशम् ।। किष्किंधाकृतसुग्रीवं प्लवगवृंदाधिपसत्पालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ९१ श्रीनाथं जगतां नाथं जगतीनाथं नृपनाथं भूदेवासुरनिर्जरपन्नगगं-धर्वादिकसन्नाथम् ।। कोदंडधृततूणीरान्वितसंग्रामकृतभूपालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ९२ रामेशं जगतामीशं जंबुद्वीपेशं[3] नतलोकेशं वाल्मीकीकृतसंस्तवहर्षितसीताला-लितवागीशम् ।। पृथ्वीशं हृतभूभारं नतयोगींद्रं जगतीपालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदित-सत्तालम् ९३ चिद्रूपं जितसद्रूपं नतसद्दिक्पं नतसद्रूपं सप्तद्वीपजवर्षजकामिनिसंनीराजितपृथ्वीपम् नानापार्थिवनानोपायनसम्यकृतोषितसद्रूपं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ९४ संसेव्यं मुनिभिर्गेयं कविभिस्तव्यं त्वदि संधार्यं नानापंडिततर्कपुराणजवाक्यादिकृतसत्काव्यम् ।। साकेतस्थितकौसल्यासुतगन्धार्घ्यंकितसद्भालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ९५ भूपालं घनसन्नीलं नृपसद्भालं कलिसंकालं सीताजानिवरोत्पललोचनमन्त्रीमोचितसत्कालम् ।। श्रीसीताकृतपद्मास्वादनसम्यक् शिक्षितसत्कालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्ता-लम् ९६ हे राजन् नवभिः श्लोकैर्भुवि पापघ्नं नवकं रम्यं मे बुध्या कृतमुत्तमनूतनमेतद्राघवमर्त्या-नाम् ।। स्त्रीपौत्रान्नादिकक्षेमप्रदमसमत्सद्व्रतशालं रामं त्वां शिरसा सततं प्रणमामि च्छेदितसत्तालम् ९७ ।। श्रीरामदास उवाच ।। एवं स्तुत्वा रमानाथं राघवं भक्तवत्सलम् ।। प्रणम्याज्ञां प्रभोः प्राप्य प्रययौ नारदो मुदा ९८ अमरा मुनयः सर्वे जग्मुस्ते स्वस्थलानि वै ।। एवं श्रीरामचंद्रेण नररूपधरेण च ९९ कौतुकानि विचित्राणि कृतानि जगतीतले ।। कस्तान्यत्र क्षमो वक्तुं विस्तरेण द्विजोत्तम १०० तेषु यद्यद्राघवेण स्मारितं त्विह वै मम ।। तत्तत्प्रकथ्यते शिष्य तवाग्रे राघवाज्ञया १०१ ।। इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे उत्तरार्धे सीतया तुलसीपत्रसन्धिर्नाम द्वाविंशः सर्गः ।। २२ ।।

।। श्रीरामदास उवाच ।। अथ रामः स वैदेह्या वन्धुभिस्तनयादिभिः ।। चकार राज्यं धर्मेण लोकवंद्यपदांबुजः १ एतस्मिन्नंतरेऽयोध्यापुर्यां श्रीरघुनायकम् ।। नत्वैकदाऽब्रवीद्दूतो हे राम कंजलोचन २ करोमि तव सेवां न तपश्चर्यां करोम्यहम् ।। ददस्वाज्ञां मम त्वं हि गच्छामि निजमन्दिरम् ३ तथेति राघवेणोक्तः स ययौ निजमन्दिरम् ।। तत्र गत्वा शुचिर्भूत्वाऽऽनन्दरामायणं शुभम् ४ पठित्वा नवरात्रं तु ततस्तूर्णं बहिर्ययौ ।। एतस्मिन्नन्तरे कश्चिद्देशे पौरा मृतं नृपम् ५ दृष्ट्वा तस्य सुतं बालं ज्ञात्वा कर्तुं हि मन्त्रिणम् ।। चक्रुस्ते निश्चयं तत्र केचिदूचुरयं शुभः ६ केचि-

१ सद्धामाप्रियेति पाठः । २ जनभर्तारामिति पाठः । ३ जनबुद्धीशामिति पाठः ।

दूचुरयं नैव कार्यो मन्त्री खलस्त्वयम् ॥ एवं विवदमानास्ते चक्रुर्वै निश्चयं तदा ७ करिणीनिज-
शुंडाग्रमालया यं वरिष्यति ॥ सोऽस्तु मन्त्री निश्चयेन ततस्तां करिणीं वरैः ८ वस्त्रालंकारभूषाद्यैः
शोभयामासुरादरात् ॥ तच्छुण्डायां रत्नमालां दत्त्वा तां मुमुचुस्तदा ९ ततस्ते नववाद्यानि वाद-
यामासुरादरात् ॥ तदा सा करिणी ग्रामाद्बहिस्तूर्णं ययौ शनैः १० अयोध्यायाः पथाऽयोध्यां ययौ
देशाम् विलंघ्य सा ॥ तत्पृष्ठे सकलाः पौरा नानावाहनसंस्थिताः ११ ययुस्तूर्णं कौतुकेन कोटिशो
मुदिताननाः ॥ ततः सा करिणी गत्वाऽयोध्यां हट्टस्थितं तदा १२ तं दूतं वरयामास येन पारायणं
कृतम् ॥ आनन्दरामचरितस्याहो तत्कौतुकं महत् १३ बभूव सकलान् लोकान् ततस्तं मालयां-
कितम् ॥ करिण्यां मंत्रिणं चक्रुस्ते पौरा ये समागताः १४ तं निन्युः करिणीसंस्थं पत्नीपुत्रसम-
न्वितम् ॥ स्वदेशं मन्त्रिणं चक्रुस्तदद्भुतमिवाऽभवत् १५ ततः परस्परं श्रुत्वा राजदूताः सहस्रशः ॥
नाना देशेषु सर्वत्र साकेतेऽपि तदा मुदा १६ राजसेवां परित्यज्य जग्मुस्ते स्वगृहाणि हि ॥
ततः सर्वे स्वगृहेष्वानन्दरामायणस्य च १७ केचित्पारायणं चक्रुः केचित्तच्छ्रवणं मुदा ॥
केचित्तत्पठनं वाऽपि केचिच्चक्रुश्च कीर्तनम् १८ केचिच्चक्रुश्च व्याख्यानमेवं तन्निष्ठमानसाः ॥
बभूवुः सकला दूताः कोटिशो जगतीतले १९ तदा केन धनं लब्धं केन लब्धं महद्धनम् ॥
केन राज्यपदं लब्धं केन लब्धं गृहं वरम् २० केन ग्रामाधिकारश्च केन लब्धा कृषिर्वरा ॥ केन
वृत्तिः शुभा लब्धा केन स्वर्गो मनोरमः २१ केन लब्धं तु पातालं कैर्लोका विविधाः शुभाः ॥
लब्धं कैश्चित्सूर्यपदं लब्धं तच्च मनोहरम् २२ केचिदिंद्रपदं प्रापुः केचिदग्निपुरं गताः ॥ केचित्ते
धर्मराजस्य लोकं वा निर्ऋतेरपि २३ वरुणस्याऽथ वायोश्च कुबेरस्येश्वरस्य च ॥ लोकान् जग्मु-
स्तदा दूतास्तदद्भुतमिवाऽभवत् २४ केचिज्जग्मुश्चंद्रलोकं केचिद्ध्रुवपदं गताः ॥ केचित्ते ब्रह्मलोकं
च वैकुण्ठं चापि केचन २५ एवं यथा यस्य पुण्यं दूतस्याऽन्यरनस्य च ॥ आनन्दरामचरितपाठ-
श्रवणसंभवम् २६ तथा तस्य गतिर्जाता सद्य एवावनीतले ॥ तदा कोऽपि न कस्यासीद्दूतो
देशांतरेष्वपि २७ त्यक्त्वा सेवां समस्ताश्च राघवस्याऽपि ते गताः ॥ रामं पृष्ट्वा गताः केचिदपृ-
ष्ट्वैव गताः परे २८ एवं सर्वत्र देशेषु दूताभावोऽभवत्तदा ॥ एकदा राघवं द्रष्टुं गन्तुं सर्वे
नृपोत्तमाः २९ सैन्यान्याकारयामासुः स्वीयानि तु पृथक् पृथक् ॥ तदा कुत्राऽपि सैन्यानि ददृ-
शुर्न नृपोत्तमाः ३० आः किमेतदिति प्रोक्त्वा स्वसुहृद्भिः सुतादिभिः ॥ ययुस्ते राघवं द्रष्टुं विस्म-
याविष्टमानसाः ३१ तानागतान्नृपान् ज्ञात्वा तान्पुरो गन्तुमादरात् ॥ आकारयत्स्वसैन्यानि न तदा
प्राप लक्ष्मणः ३२ ततो निवेदयामास तद्वृत्तं राघवाय सः ॥ तच्छ्रुत्वा राघवोप्यासीद्विस्मयावि-
ष्टमानसः ३३ सुहृज्जनैर्युतं बंधुं लक्ष्मणं प्रेष्य पार्थिवान् ॥ स्वपुरीमानयामास ते नेमू
रघुनायकम् ३४ ततस्ते तस्थुः सदसि सेनावृत्तं न्यवेदयन् ॥ रामोऽपि कथयामास स्वसेना-
वृत्तमादरात् ३५ तदा विहस्य श्रीरामः समाहूय निजं गुरुम् ॥ पृष्टवान्मम सैन्यानि नृपाणां
चापि वै गुरो ३६ किं जातानि क्व वै सन्ति तद्वदस्व सविस्तरम् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा कृत्वा
ध्यानं क्षणं गुरुः ३७ तदा प्राह सभामध्ये विहस्य रघुनन्दनम् ॥ राम राम महाबाहो सर्वं
वेत्सि त्वमेव हि ३८ यदि पृच्छसि मां राम तर्हि सर्वं वदाम्यहम् ॥ शतकोटिमितं रामचरितं
तव पावनम् ३९ वाल्मीकिना कृतं पूर्वं तन्मध्ये रघुनन्दन ॥ आनन्दरामचरितं नवकांडसमन्वि-
तम् ४० तस्य श्रवणपाठाद्यैः सर्वसैन्येषु ये नराः ॥ ते गतास्त्वत्पदं केचित्केचिल्लोकांतरादिषु ४१

न संति भुवि सैन्यानि सत्यं रामवचो मम ॥ नवकांडमितं तच्च रम्यमानन्ददायकम् ४२ तस्यैतच्छ्रवणाद्विद्धि फलं रघुकुलोद्भव ॥ येन ते हीनजातिस्था दूताश्च मुक्तिगामिनः ४३ सारकांडश्रवादेव संसारान्मुच्यते नरः ॥ यात्राकांडेन यात्राणां लभ्यते मानवैः फलम् ४४ यागकांडेन यज्ञानां लभ्यते फलमुत्तमम् ॥ विलासकांडश्रवणादप्सरोभिर्विमोदते ४५ जन्मकांडेन चाप्नोति नरः पुत्रादिसंततिम् ॥ विवाहकांडश्रवणाद्भुवि रम्यां स्त्रियं लभेत् ४६ राज्यकांडेन राज्यं हि मानवैर्भुवि लभ्यते ॥ कांडं मनोहरं श्रुत्वा लभ्यते मनसेप्सितम् ४७ पूर्णकांडश्रवादेव ते पूर्णस्य पदं लभेत् ॥ सर्वं तन्मानवैः श्रुत्वाऽऽनन्दरामायणं भुवि ४८ सच्चिदानन्दरूपे ते लीनो भवति मानवः ॥ एवं राम त्वया पृष्टं तत्सर्वं कथितं मया ४९ यदग्रेऽत्र करोषि त्वं तत्कुरुष्व रघूत्तम ॥ इति रामं वसिष्ठस्तु यावत्प्राह नृपाग्रतः ५० तावद्भूम्यां हि किं जातं तच्छृणुष्व सविस्तरम् ॥ गतिं श्रुत्वातु दूतानां नानादेशेषु ये नराः ५१ तेऽपि सर्वे तदानन्दरामायणश्रवादिभिः ॥ नानाविमानसंस्थास्ते ययुः स्वर्लोकमुत्तमम् ५२ शून्यं दृष्ट्वा निजं लोकं यमो विधिसमन्वितः ॥ कैलासे शंकरं नत्वा सर्वं वृत्तं न्यवेदयत् ५३ शिवः श्रुत्वा विहस्याऽथ यमेन केन दुर्गया ॥ ययौ सवृषभारूढः साकेतं वेष्टितोऽमरैः ५४ शिवमागतमाज्ञाय प्रत्युद्गम्य रघूद्वहः ॥ सिंहासने शिवं देव्या निवेश्य पूजनं व्यधात् ५५ ससीतो ब्रह्मणश्चाऽपि सुराणां च यमस्य च ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा राघवं प्राह वै तदा ५६ राम राजीवपत्राक्ष यमं पश्य निरुद्यमम् ॥ शून्यां संयमिनी जाताऽऽनन्दरामायणश्रवात् ५७ शून्यो जातोऽस्ति भूलोकः खेऽवकाशो न दृश्यते ॥ सर्वेषां तत्र वै वस्तुमग्रे किंचिद्विचारय ५८ इति तस्य वचः श्रुत्वा समाहूय रघूत्तमः ॥ शत्रुघ्नं प्रेष्य वाल्मीकिं तस्मै वृत्तं न्यवेदयत् ५९ सोऽपि श्रुत्वा विहस्याऽथ राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥ येन मत्कवितानाशो न भविष्यति वै भुवि ६० तथा सुखं च सर्वेषां येन तत्कुरु राघव ॥ तथेति राघवश्चोक्त्वा तदा वचनमब्रवीत् ६१ सप्तजन्मार्जितं पुण्यं ममार्चनसमुद्भवम् ॥ यस्य स्यात्तस्य चानन्दरामायणकथारुचिः ६२ भविष्यति न सर्वेषां भवत्वत्र कदाचन ॥ इति रामवचः श्रुत्वा सर्वे सन्तुष्टमानसाः ६३ ययुः स्वं स्वं पदं देवाः स्वं स्वं देशं नृपा ययुः ॥ तदारभ्य विष्णुदासशतकोटिमिते शुभे ६४ रामायणे शिवेनाक्तमानंदाख्यामिदं शुभम् ॥ रामायणं क्वचित्कुत्रकश्चिद्वेत्स्यति मानवः ६५ न भूम्यां सकला लोका वेत्स्यंति द्वापरे कलौ ॥ सप्तजन्मार्जितं पुण्यं येषां वेत्स्यंति ते नराः ६६ तद्रामवचनाद्भूम्यां बभूव पूर्ववत्तदा ॥ नाभूत्कस्य कदा मेधाऽऽनंदरामायणं प्रति ६७ सहस्रेषु नरः कश्चित्सप्तजन्मसु पुण्यवान् ॥ आनन्दरामचरितं वेदस्तोत्रं न चापरः ६८ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे उत्तरार्धे आनन्दरामायणमहिमावर्णनं नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एकदा संस्थितं रामं सभायां सेवकोऽब्रवीत् ॥ राजराज महाराज रविवंशैकमण्डन १ सुमंत्रस्तेऽतिवृद्धः स मन्त्री नाकं गतः प्रभो ॥ तत्पत्न्यस्ते न गन्तुं त्वामाज्ञां पृच्छंति राघव २ तद्दूतवचनं श्रुत्वा चकितः खिन्नमानसः ॥ शीघ्रं सुमन्त्रगेहे स ययौ यानेन राघवः ३ सुमन्त्रजन्मपट्टे तस्यायुःसंख्यां ददर्श सः ॥ जन्मकालात्सहस्राणि नवनवशतानि च ४ नवनवतिवर्षाणि (९९९९) मासास्त्वेकादशैव (११) हि ॥ एकविंशद्दिना (२१) श्चातिक्रांताः शेषदिना नव ५ ज्ञात्वेत्थं रामचन्द्रः स तदा प्राह गुरुं प्रति ॥ कृते युगे तु लक्षायुःसहस्रं द्वापरे

स्मृतम् ६ शतवर्षं कलौ प्रोक्तं सहस्राणि दशैव च ॥ त्रेतायां कथितं चायुस्तन्मद्राज्ये मृषा कृतम् ७
यमेन मामवज्ञाय मद्दण्डं लब्धुमिच्छता ॥ दिनानि नवशेषाणि संति मे मंत्रिणः कथम् ८ यमेन
नीतस्त्वद्यैव यमं बध्वा नयाम्यहम् ॥ सुमन्त्रं जीवयाम्यद्य पश्य मे त्वं पराक्रमम् ९ इत्युक्त्वा
गरुडारूढः कोदण्डं कलयन् करे ॥ वेगेन रघुनाथः स ययौ संयमिनीं पुरीम् १० तावन्मार्गे सुमंत्रं तं
पाशबद्धं यमानुगैः ॥ गच्छंतं राघवो दृष्ट्वा तान्सर्वांस्ताडयन्मुहुः ११ सुमंत्रं मोचयामास लिंगरूपधरं
प्रभुः॥ तदा ते राघवं प्रोचुश्चाऽपराद्धं तवाऽद्य किम् १२ अस्माभिश्चेदृशो दण्डो यतोस्माकं कृतस्त्वया॥
तदा तान्राघवः प्राह दिनान्यायुर्नवाऽस्य हि १३ वर्तते शेषभूतं वै कथमद्यैव नीयते ॥ भविष्यंति
दिनान्यग्रे यदा नवयमानुगाः १४ तदा नेयः सुखेनाऽयं न निषेधं करोम्यहम् ॥ इति रामवचः
श्रुत्वा तमूचुस्ते यमानुगाः १५ अपूर्वमभवज्जन्म सुमंत्रस्याऽस्य राघव ॥ मातुर्योन्या बहिश्चास्य मुखं
हस्तौ विनिर्गतौ १६ पूर्वं ततोऽस्य दशमे दिवसे दैवयोगतः ॥ उदरादीन्यधोंगानि पदांतानि शनैः
शनैः १७ विनिर्गतानि श्रीरामसुमंत्रे रक्षितो बुधैः ॥ यस्माज्जन्मन्ययं तस्मात्सुमंत्राख्याऽस्य सार्पिता
१८ अतः पूर्वदिनारभ्य संख्ययायुः प्रपूरितम् ॥ अस्य त्वं तद्दिनारभ्य संख्यया दिवसा नव १९
शेषभूताश्च भवतां कीर्त्यंते ये रघूत्तम ॥ अतोऽस्माकं नापराधः संदिग्धं जन्म चाऽस्य हि ॥ २०
वृथाऽयं नीयते राम वृथा शिक्षाऽपि नः कृता ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा रामः प्राह यमानुगान् २१
अस्य सोत्यदिनो ज्ञेयो प्रथमो हि यमानुगाः ॥ यस्मिन् दिने सुप्रसूतिरभवच्चास्य मातृकात् २२
उत्साहदिवसो ज्ञेयः स एव जातकं तथा ॥ तस्मिन्नेव दिनेऽस्याऽत्र कृतं पित्रा द्विजोत्तमैः २३
ज्योतिर्विदा जन्मपत्रे स एव लिखितो दिनः॥ अतः शेषदिनाः सत्यं ज्ञेयास्तस्यायुषो नव २४ अतो
युष्माभिर्गतव्यं नेयोऽयं दशमे दिने ॥ पुनरागत्य सान्निध्यान्मे निषेधं करोमि न २५ इति रामवचः
श्रुत्वा तूष्णीमेव यमानुगाः ॥ साश्रुनेत्राश्च छिन्नांगा यमराजं शनैर्ययुः २६ रामोऽपि परिवर्त्याऽथ
ययौ स्वनगरीं प्रति ॥ स्त्रीभिर्नीराजितो मार्गे विवेश मन्त्रिणो गृहम् २७ तावत्सर्वान्प्रमुदितान्सुमंत्रेण
समन्वितान् ॥ ददर्श रामचंद्रः स तावद्दृष्ट्वा रघूत्तमम् २८ प्रणनाम सुमन्त्रः स पूजयामास राघवम् ॥
ततो रामो ययौ गेहं सर्वे प्रमुदिताननाः २९ दिनानि नवशेषायुर्ज्ञात्वा दानादिकं सुधीः ॥ चकार
प्रत्यहं भक्त्या सुमन्त्रो राघवाज्ञया ३० अथ ते यमदूताश्च साश्रुनेत्रा यमाग्रतः ॥ उष्णीपाणि करैः
क्रोधादास्फाल्य भुवि चाब्रुवन् ३१ कथं करोष्यधिकारं तवाज्ञाकारिणां त्विमाम् ॥ दृष्ट्वाऽवस्थां न
लज्जा ते जायते हृदये यम ३२ ताड्यास्माकं राघवेण सुमन्त्रो मोचितः पथि ॥ दिनानि नवशेषायुः
पूर्त्यर्थमधुना वयम् ३३ देहत्यागं जले कुर्मो न जीविष्याम भो यम ॥ तद्दूतवचनं श्रुत्वा प्रजज्वाल
यमस्तदा ३४ प्राह दूतानद्य रामं बध्वा दंडं करोम्यहम् ॥ चोदनीयानि सैन्यानि चेंद्रं प्राचार-
याम्यहम् ३५ इत्युक्त्वा त्वरितो गत्वा वृत्तमिंद्रं न्यवेदयत् ॥ पुनरिंद्रं यमः प्राह साहाय्यं क्रियतां
मम ३६ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा देवेंद्रो यममब्रवीत् ॥ किं भ्रांतोऽसि यमाऽद्य त्वं विष्णुना योद्धुमिच्छसि
३७ गच्छ तूर्णीं संयमिनीं रामस्य किं करिष्यसि ॥ तद्भिया हि पुरा दत्तौ मया तौ सुरपादपौ३८
एवं तद्वचनं श्रुत्वा वन्हिलोकं ययौ यमः ॥ अग्निना भाषितस्त्वेवं नैऋतिं वरुणं तथा ३९ वायुं
कुबेरमीशानं रविं चन्द्रं बुधं गुरुम् ॥ शुक्रं शनैश्चरं राहुं केतुं भूमिसुतं ध्रुवम् ४० प्रार्थयामास
युद्धाय साहाय्यं क्रियतामिति ॥ उत्तरार्णांद्रवत्सर्वे ददुर्भ्रांतं यमं हि ते ४१ ततो गत्वा विधिं

१ भूताश्चेति पाठः । २ विधिमिति पाठः ॥

चापि पातालांतरवासिनः ॥ सप्तद्वीपवासिनश्च यमः संप्रार्थयन्नृपान् ४२ तेप्यूचुर्न करिष्यामः साहाय्यं राघवाग्रतः ॥ ततः क्रोधसमाविष्टः स्वसैन्येन समन्वितः ४३ रामेण सङ्गरं कर्तुमयोध्यां स यमो ययौ ॥ स्वगणैः सहवेगेन महामहिषसंस्थितः ४४ अयोध्यां वेष्टयामास नवद्वारविराजिताम् ॥ नवप्राकारसहितां शतघ्नीयन्त्रसंयुताम् ४५ नवभिः परिखाभिश्च समन्तात्परिवेष्टिताम् ॥ दृढरत्नकपाटाढ्यां रत्नभित्तिविराजिताम् ४६ सरयूवेष्टितां रम्यां रविकोटिसमप्रभाम् ॥ नानाप्रासादवृन्दैश्च पताकाध्वजशोभिताम् ४७ यमेन वेष्टितां दृष्ट्वा पुरीं रामो महामनाः ॥ लवमाज्ञापयामास गच्छ योद्धुं यमेन हि ४८ लवस्तदा रथारूढो दुन्दुभीनां महास्वनैः ॥ अयोध्याया बहिर्गत्वा चकार सङ्गरं महत् ४९ तदा लवशराघातच्छिन्नदेहा यमानुगाः ॥ निपेतुः क्षणमात्रेण कोटिशो रणभूमिषु ५० तान्सर्वान्निहतान् दृष्ट्वा यमो महिषसंस्थितः ॥ चकार तुमुलं युद्धं लवेन क्रोधभासुरः ५१ स्वबाणौघैर्यमः शीघ्रं रथं सूतं बलं धनुः ॥ कवचं मुकुटं चाऽपि चिच्छेद स लवस्य च ५२ तदा लवश्चातिक्रुद्धः स्यंदनेन्ये स्थितः पुनः ॥ चकार सङ्गरं घोरं यमेनाऽतिभयंकरम् ५३ तदाऽमरा विमानस्था ददृशुर्युद्धकौतुकम् ॥ ततो लवः स्वबाणौघैर्महिषं मूर्छितं भुवि ५४ कृत्वा तं ताडयामास शतबाणैर्यमं जवात् ॥ ततो यमोप्यतिक्रुद्धो यमदण्डं मुमोच तम् ५५ तं दण्डं मोचितं दृष्ट्वा ब्रह्मास्त्रं सन्दधे लवः ॥ ब्रह्मास्त्रमागतं दृष्ट्वा यमदण्डो न्यवर्तत ५६ तदा यमोऽतिविकलः पलायनपरोऽभवत् ॥ ब्रह्मास्त्रं तस्य पृष्ठे तद्ययौ कालानलप्रभम् ५७ तदा दृष्ट्वा रविः शीघ्रं स्वीयां भिन्नां प्रकल्प्य च ॥ रथे मूर्तिं ययौ वेगात् प्रार्थयामास तं लवम् ५८ रे रे बाल यमं त्राहि चोपसंहारयाऽद्य हि ॥ त्वयोपसृष्टं ब्रह्मास्त्रं त्वमेवास्त्रविदां वरः ५९ त्वं[१] मे वंशसमुद्भूतस्त्वयं मे तनयो यमः ॥ कथं स्वपूर्वजं त्वद्य त्वं यमं हन्तुमिच्छसि ६० चेदेको मूर्खतां यातः सर्वे मूर्खा भवन्ति न ॥ शत्रुं रणात्परिभ्रष्टं वीरास्तं रक्षयन्ति हि ६१ इत्यादि नानावचनैः प्रार्थितो रविणा यदा ॥ तदा लवोऽपि संहारं चकारास्त्रस्य ब्रह्मणः ६२ ततो लवं पुरस्कृत्य यमेन तपनः पुरीम् ॥ विवेश रघुनाथस्य दर्शनार्थं मुदान्वितः ६३ तदा खे देववाद्यानि नेदुः कुसुमवृष्टिभिः ॥ लवंव वर्षुरमरा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ६४ पौरनार्यो लवं मार्गे ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ गोपुराट्टालसंस्थाश्च ददृशुस्तं मुहुर्मुहुः ६५ नेदुर्नानासुवाद्यानि ननृतुर्वारयोषितः ॥ तुष्टुवुर्मागधाद्याश्च जगुर्गंधर्वकिन्नराः ६६ एवं नाना समुत्साहैः स्त्रीभिर्नीराजितः पथि ॥ ययौ स विजयी बालः प्रणनाम रघूत्तमम् ६७ रविमागतमाज्ञाय प्रत्युद्गम्य रघूत्तमः ॥ नत्वा रविं करे धृत्वा सभायां संविवेश ह ६८ ततः सिंहासने भानुं न्यवेश्य स्वीयपूर्वजम् ॥ पूजयामास श्रीरामः षोडशैरुपचारकैः ६९ तदाब्रवीद्रविं रामः सभायां पुरतः स्थितः ॥ पूर्वजस्त्वं क्षमास्वाऽद्य यल्लवेनापराधितम् ७० तद्रामवचनं श्रुत्वा रामं प्राह रविस्तदा ॥ त्वन्नाभिकमलाद्ब्रह्मा समुद्भूतो रघूत्तम ७१ मरीचाद्या विधेः पुत्रा मरीचेः कश्यपः स्मृतः ॥ कश्यपाच्च ममोत्पत्तिः पौत्रपौत्रस्त्वहं तव ७२ क्षमस्व मम पुत्रेण यद्यमेनापराधितम् ॥ एवं संप्रार्थ्य श्रीरामं चासने संन्यवेशयत् ७३ यमेन कारयामास रघुनाथाय वन्दनम् ॥ तदा समाययुर्देवा नेमुः सर्वे रघूत्तमम् ७४ रामोपि सकलान्देवान्पूजयामास सादरम् ॥ ततो रामाज्ञया चेंद्रः सुधावृष्ट्या रणे मृतान् ७५ शीघ्रमुत्थापयामास सर्वान्वीरान्सवाहनैः ॥ ततो रामो यमं प्राह यावद्राज्यं करोम्यहम् ७६ तावत्त्वया तु पूर्णायुर्नरो नेयो न चेतरः ॥ तद्रामवचनं

१ सितैर्बाणैरिति पाठः ॥ त्वं मदंशसमुद्भूत इति पाठः ।

श्रुत्वा तथेत्याह यमस्तदा ७७ ततः प्राप्ते सुदशमे दिने स्त्रीभिर्विगाह्य सः ॥ सुमन्त्रो राघवं नत्वा तदग्रे जीवितं जहौ ७८ तस्य ता दयिताश्चाऽपि जीवितानि तदा जहुः ॥ ततः स दिव्यदेहाभिः स्वस्त्रीभिर्दिव्यदेहधृक् ७९ सुमन्त्रः पूजितः सर्वैर्विमाने संस्थितो बभौ ॥ रामाग्रे मरणादेव सुरैः सर्वत्र वेष्टितः ८० ततः पृष्ट्वा रवी रामं यमेन स्वस्थलं ययौ ॥ ययौ सुमन्त्रः स्वस्त्रीभिर्वैकुण्ठं निर्जरा दिवम् ८१ रामः सुमन्त्रपुत्रेण तत्क्रियादिसुमन्तुना ॥ कारयित्वा यथाशास्त्रं तत्पदे तं न्यवेशयत् ८२ ततो रामो लक्ष्मणेन पृथिव्यां घोषयन्मुहुः ॥ गजन्यस्तां दुन्दुभिं स्वां पताकाध्वजशोभिताम् ८३ तथेति लक्ष्मणश्चापि दूतानाज्ञापयत्तदा ॥ दूतास्तेऽथ गजारूढाः सप्तद्वीपांतरेषु हि ८४ रामाज्ञां श्रावयामासुर्जनान्दुंदुभिनिःस्वनैः ॥ अपूर्णायुर्मृतः कश्चिन्नेतव्यो राघवं प्रति ८५ पौराणिकाः स्थापनीया गेहे ग्रामे पृथक् पृथक् ॥ नित्यनैमित्तिकं कर्म न त्याज्यं वै कदाचन ८६ नावमान्या भूसुराश्च द्वेषः कार्यो न कस्यचित् ॥ हव्यं कव्यं सदा देयं दण्डनीयाश्च तस्कराः ८७ शासनीया दुराचारतत्परा ये जना भुवि ॥ वन्दनीया सदा माता वन्दनीयः सदा पिता ८८ पूजनीयाः सदा देवाः कार्यो धर्मो निरन्तरम् ॥ चैत्रस्नानं सदा कार्यमयोध्यायामथापि वा ८९ रामतीर्थेषु सर्वत्र कार्या धमा विशेषतः ॥ द्वारकां वै सदा गत्वा कार्यं वैशाखमज्जनम् ९० ऊर्जे काश्यां पञ्चनदे स्नातव्यं विधिपूर्वकम् ॥ गत्वा प्रयागं प्रत्यब्दं कर्तव्यं माघमज्जनम् ९१ चातुर्मास्यव्रतादीनि कर्तव्यानि व्रतानि हि ॥ प्रत्यंगणेषु तुलसीपूजनीया हि सर्वदा ९२ न निराकरणीयोऽत्र त्वतिथिश्च कदाचन ॥ न विप्रयाञ्चा कर्तव्या मृषा क्वापि कदाचन ९३ सर्वस्वमपि दातव्यं भूसुराय स्पृहान्विते ॥ गृहे ग्रामे च कलहो नैव कार्यः कदाचन ९४ सदा गुरुर्वंदनीयः कर्तव्यं श्रवणं सदा ॥ प्रातःस्नानं सदा कार्यं होतव्या विधिनाऽग्नयः ९५ कार्यो जपः शंकरस्य ध्येयो नित्यं महेश्वरः ॥ एकांते हि तपः कार्यं द्वाभ्यामध्ययनं तथा ९६ त्रिभिर्गीतानि कार्याणि चतुर्भिर्विचरेत्पथि ॥ परदाररतिस्त्याज्या नावलोक्याऽन्यकामिनी ९७ परलक्ष्म्याः स्पृहा कार्या न नरैश्च कदाचन ॥ तीर्थं विना पुण्यकाले न स्नातव्यं गृहेष्वपि ९८ न द्वेष्या गणका वैद्यास्ते पोष्याश्च परे पुरे ॥ न वेश्यागमनं कार्यं न दासीं स्पृहयेद्धृदि ९९ नित्यकर्म यथाकाले कर्त्तव्यं सर्वदा नरैः ॥ नावमान्या हि गुरवः परनिंदां न कारयेत् १०० जलाशया वने कार्या रोपणीया नगा[1]ः पथि ॥ धर्मशाला पृथक्कार्या न नग्नां वीक्षयेद्वधूम् १ अन्नसत्राणि कार्याणि पुरे ग्रामे वने तथा ॥ प्रकुर्वंतु वने रक्षां मार्गस्थानां वनेचराः २ भयं मास्तु वने क्वापि निशायां मार्गगामिनाम् ॥ वैश्येभ्यस्तु करो ग्राह्यो नेतरेषां कदाचन १०३ पादयोः पादुके धृत्वा तीर्थं देवं गुरुं प्रति ॥ गोष्ठं वृन्दावनं होमशालां गच्छेन्न सर्वदा १०४ पारायणानि ग्रंथानां वेदानां च सदा नरैः ॥ कर्तव्यानि तु निष्कामं मासकामानि कारयेत् ५ यतयो वन्दनीयाश्च भोजनीया गृहे गृहे ॥ यतये कमण्डलवः कौपीनं पादुकास्तथा ६ वंशदण्डाः सदा देयाः सदा तोष्याः सुभाषणैः ॥ न खेदयेद्वधूं स्वीयां दिने निद्रां न कारयेत् ७ हरिदिन्यां न भोक्तव्यमुपोष्या च चतुर्दशी ॥ कृष्णपक्षभवा तस्यां रात्रौ कार्यं शिवार्चनम् ८ नाना महोत्सवाद्यैश्च यथाविधि पुरःसरम् ॥ अष्टमी कृष्णपक्षस्य सदोपोष्या शुभा तिथिः ९ देवालयेषु कर्तव्या वलयो भक्तिपूर्वकाः ॥ नाना पक्वान्ननैवेद्यान्देवेभ्यश्च समर्पयेत् ११० धेनुदानं वाजिदानं गजदानं प्रकारयेत् ॥ भूसुरेभ्यः प्रदेयानि गृहदानानि सादरम् ११ गेहे गेहे सदा कार्यं धेनुविप्रप्रपूजनम् ॥ वसन्ते चंदनं देयं छत्राणि व्यजनानि च १२ पानकं जलकुंभांश्च कार्यं पादा-

---

१ वृक्षाः ।

वनेजनम् ।। दधि तक्रं हि जंबीरं देयं विप्रेभ्य आदरात् १३ कार्तिके दीपदानानि रात्रौ जागरणानि च ।। तुलसीसेवनं धात्रीछायामाश्रित्य भोजनम् १४ गीतनृत्यादिकरणं विष्णोरग्रे निरंतरम् ।। त्रिपुरारेः समीपे हि पौर्णिमायां हि कार्तिके १५ करणीयो महादाहो घृताक्तवर्तिकादिभिः ।। माघे देयानि काष्ठानि कंबलाश्चित्रितास्तथा १६ चैत्रे तांबूलदानं च तथा रम्भाफलानि च ।। उर्वारुकानि देयानि चन्दनं दधितक्रकम् १७ आदर्शदानं कस्तूरीदानं जातिफलस्य च ।। एलाकर्पूरदानानि मधुमासि प्रकारयेत् १८ पदाग्रजं न स्पृशेच्च न पादं घर्षयेत्पदा ।। द्वाभ्यां कराभ्यां कंडूतिं मस्तकस्य न कारयेत् १९ दातव्यः करभारो हि विना विप्रैर्नृपाय हि ।। नोपेक्षणीयो राज्ञश्च जनैर्दंडः कदाचन १२० माननीयाश्च श्वशुराः पोष्याः पाल्याः सदैव हि ।। सुहृदस्तोषणीयाश्च मित्रे कोपं न कारयेत् २१ न कर्तव्यो रिपूणां च विश्वासश्च कदाचन ।। कार्पण्यता नैव कार्या दानकर्मसु सर्वदा २२ न द्यूतेन सदा कार्या क्रीडा दारिद्र्यसूचिनी ।। न श्रोतव्या कदा वार्ता मद्यानां च नरोत्तमैः २३ तीर्थयात्रा सदा कार्या कृच्छ्रकादि समाचरेत् ।। कार्यं लिंगार्चनं नित्यं कोटिलिंगानि श्रावणे २४ कर्तव्यानि नरैर्भक्त्या सदैवापि च कारयेत् ।। लघुरुद्रान्महारुद्रानतिरुद्रान्समाचरेत् २५ दानानि पुस्तकानां च कर्तव्यानि निरंतरम् ।। कीर्तनानि च कार्याणि देवागारेषु वा गृहे २६ साधूना पूजनं कार्यं नमस्कार्यः सदा रविः ।। ग्रामे ग्रामे वायुपुत्रप्रतिमाः सर्वदा पृथक् २७ सिंदूराक्ताश्च तैलाक्ताः पूजनीया निरंतरम् ।। चतुर्थ्यां गणराजस्य पूजनानि प्रकारयेत् २८ अर्पयेद्गणराजाय मोदकान्पूर्णपूरितान् ।। पंचखाद्यानि सिंदूरदूर्वादीन्यर्पयेत्सदा २९ सदाऽऽत्मचर्चा कर्त्तव्या स्तोत्रपाठान्प्रकारयेत् ।। गीतायाः पठनं कार्यं वेदानध्यापयेत्सदा १३० सदैव शांतिसूक्तानि पुण्यसूक्तान्यनेकशः ।। पुण्यं पुरुषसूक्तं च श्रीसूक्तादीनि वै पठेत् १३१ सदा धर्मे मतिः कार्या कार्यो धर्मस्य संग्रहः ।। दुष्टबुद्धिः सदा त्याज्या पातकं परिमार्जयेत् ३२ ज्ञातव्यं चपलं चायुः क्रूरो ज्ञेयो यमो महान् ।। दारुणा नारकी पीडा स्मर्तव्या हृदि सर्वदा ३३ गतस्तातो मृता माता गतश्च प्रपितामहः ।। पितामहो गतश्चेति गमनं स्वं निरीक्षयेत् ३४ गतं यथाऽत्र बालत्वं तारुण्यं च गतं तथा ।। तथा गच्छति वार्धक्यं स्मरध्वं यमशासनम् ३५ गता दंता गते नेत्रे श्लथा जाता त्वगत्र हि ।। कृष्णकेशाः सिता जाता मृत्युर्ज्ञेयः पुरस्थितः ३६ दाने विलंबो नो कार्यः कार्यं चित्तं सुनिर्मलम् ।। तुषवच्च धनं देयं मा कार्पण्यात्प्ररक्षयेत् ३७ एवं श्रीरामदूतास्ते सप्तद्वीपांतरस्थितान् ।। श्रावयित्वा राघवाज्ञां महादुंदुभिनिःस्वनैः ३८ अयोध्यां स्वां ययुः सर्वे रामं वृत्तं न्यवेदयन् ।। संश्राविता तवास्माभिश्चाज्ञा सर्वान् जनान्मुहुः ३९ सप्तद्वीपेषु सर्वत्र दुंदुभीनां महास्वनैः ।। तत्तेषां वचनं श्रुत्वा रामस्तुष्टोऽभवत्तदा १४० एवं रामेण भूम्यां हि चरित्राणि महांति च ।। आचरितान्यनेकानि कस्तान्यत्र वदिष्यति ४१ एवं शिष्य मया प्रोक्तं राज्यकांडं मनोरमम् ।। चतुर्विंशत्सु सर्गैश्च महामंगलकारकम् ४२ राज्यकांडं नृपा यत्र पठंति भक्तितत्पराः ।। न ते राज्यात्परिभ्रष्टा भवन्ति हि कदाचन ४३ राज्यकांडं महापुण्यं महामांगल्यदायकम् ।। ये शृण्वंति नरा भूम्यां ते मांगल्यं भजन्ति हि ४४ एकैकवर्धितैः सर्गैरेकैकेन क्षयेन च ।। सप्तचत्वारिंशद्दिनैरनुष्ठानं सुसिद्धिदम् ४५ आधिपत्यं नराः कृत्वा राज्यकांडं पठंति ये ।। आधिपत्यात्परिभ्रष्टा न भवन्ति कदाचन ४६ राज्यकांडं पठित्वा तु रणे वादे जयो भवेत् ।। शरणं शत्रवः शीघ्रं यास्यंत्येतच्छ्रवादिना ४७ आनन्दरामायणमध्यसंस्थं ये राज्यकांडं मनुजाः पठंति ।। राज्याच्च्युता राज्यपदं

लभन्ते भवन्ति भ्रष्टा न तु ते पदस्थाः ४८ आनन्दरामायणमेतदुत्तमं तत्रापि कांडेषु विचित्रमुत्तमम् ॥ श्रीराज्यकांडं परमं सुसौख्यदं सदाऽतिभक्त्या श्रवणीयमादरात् ४९ राज्यस्थितैर्वा व्यवसायतत्परैः सदैवमेतच्छ्रवणीयमादरात् ॥ उत्साहकाले व्रतबंधमंगले विवाहकाले पठनीयमुत्तमम् १५० श्रीराज्यकांडं श्रुतिसौख्यदायकं पुण्येषु कालेषु पठंति ये नराः ॥ लभंति सौख्यान्यतिमंगलानि ते गच्छंति विष्णोर्वरयानगाः पदम् ५१ पुण्यं पवित्रं परमं विचित्रं श्रीरामचंद्रस्य कथानकं सदा ॥ भक्त्या मुनीनामपि मंगलप्रदं श्रोतव्यमेतत्पठनीयमादरात् ॥ १५२ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये राज्यकांडे उत्तरार्धे उमामहेश्वरसंवादे रामदासविष्णुदाससंवादे यमशिक्षाकरणं सुमन्त्रवैकुण्ठारोहणं प्रजोपदेशकरणं नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥२४॥

॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीरामचन्द्रार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥

॥ इति श्रीमदानन्दरामायणे राज्यकाण्डे उत्तरार्द्धं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे मनोहरकांडं प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ मनोहरकांडप्रारंभः ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो ते प्रष्टुमिच्छामि यत्तत्त्वं वक्तुमर्हसि ॥ वेदवाक्यैः पुरा प्रोक्तं नारदेन महात्मना १ रामायणं वाल्मीकये संक्षेपाच्चेति तेऽकथि ॥ तावदेवार्थमादाय श्लोकरूपं वदस्व माम् २ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणु ॥ यत्पृष्टं च त्वया सर्वं तद्वदामि तवाग्रतः ३ नारदाद्वेद-वाक्यैश्च यथावाल्मीकिना श्रुतम् ॥ तावदेवार्थमादाय तेन वाल्मीकिना पुरा ४ शतश्लोकमितं राम-चरितं पापनाशनम् ॥ शतकोटिमितायां स्वकवितायां मनोरमम् ५ आदावेवोक्तमेवास्ति तत्तवाग्रे वदाम्यहम् ॥ शतश्लोकमितं रम्यं लघुरामायणाह्वयम् ६ कूजंतं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् ॥ आरुह्य कविताशाखां वंदे वाल्मीकिकोकिलम् ७ वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ॥ शृण्व-न्रामकथानादं को न याति परां गतिम् ८ यः पिबन्सततं रामचरितामृतसागरम् ॥ अतृप्तस्तं मुनिं वंदे प्राचेतसमकल्मषम् ९ गोष्पदीकृतवारीशं मशकीकृतराक्षसम् ॥ रामायणमहामालारत्नं वंदेऽनि-लात्मजम् १० अंजनीनंदनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ॥ कपीशमक्षहंतारं वंदे लंकाभयंकरम् ११ उल्लंघ्य सिंधोः सलिलं सलीलं यः शोकवन्हिं जनकात्मजायाः ॥ आदाय तेनैव ददाह लंकां नमामि तं प्रांजलिरांजनेयम् १२ मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेंद्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ॥ वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं मनसा स्मरामि १३ रामाय रामभद्राय रामचंद्राय वेधसे ॥ रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः १४ जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ॥ अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना १५ ॥ इति मंगलाचरणं ॥ तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ॥ नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवम् १ कोऽन्वस्मिन्सांप्रतं लोके गुणवान्कश्च वीर्यवान् ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः २ चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ॥ विद्वान्कः कः समर्थश्च कश्चैक-प्रियदर्शनः३ आत्मवान्को जितक्रोधो द्युतिमान्कोऽनसूयकः॥ कस्य बिभ्यंति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे४ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतुहलं हि मे॥महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवं विधं नरम् ५ श्रुत्वा चैतत्रिकालज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः ॥ श्रूयतामित्युपामंत्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ६ बहवो दुर्लभाश्चैते ये त्वया कीर्तिता गुणाः॥ मुने वक्ष्याम्यहं बुध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः७ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः॥ नियता-त्मा महावीर्यो द्युतिमान्धृतिमान्वशी ८ बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मी श्रीमान् शत्रुनिवर्हणः ॥ विपुलांसो महाबाहुः कंबुग्रीवो महाहनुः९ महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिंदमः॥ आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः१० समः समविभक्तांगः स्निग्धवर्णः प्रतापवान्॥ पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवान् शुभलक्षणः ११ धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजानां च हिते रतः॥ यशस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् १२ प्रजापति-समः श्रीमान् धाता रिपुनिषूदनः ॥ रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता १३ रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः १४ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान् प्रतिभानवान् ॥ सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः १५ सर्वदाऽभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिंधुभिः ॥ आर्यः सर्वसमश्चैव सदैव प्रियदर्शनः १६ स च सर्वगुणोपेतः कौसल्यानंदवर्धनः ॥ समुद्र इव गांभीर्ये धैर्येण हिमवानिव १७ विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ कालाग्नि-सदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः १८ धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः ॥ तमेवं गुणसंपन्नं

रामं सत्यपराक्रमम् १९ ज्येष्ठं ज्येष्ठगुणैर्युक्तं प्रियं दशरथः सुतम् ॥ प्रकृतीनां हिते युक्तं प्रकृतिप्रियकाम्यया २० यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत्प्रीत्या महीपतिः ॥ तस्याभिषेकसंभारान्दृष्ट्वा भार्या च कैकयी २१ पूर्वं दत्तवरा देवी वरमेनमयाचत ॥ विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् २२ स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः ॥ विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् २३ स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ पितुर्वचननिर्देशात्कैकेय्याः प्रियकारणात् २४ तं व्रजंतं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ॥ स्नेहाद्विनयसंपन्नः सुमित्रानंदवर्धनः २५ भ्रातरं दयितो भ्रातुः सौभ्रात्रमनुदर्शयन् ॥ रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता २६ जनकस्य कुले जाता देवमायेव निर्मिता ॥ सर्वलक्षणसंपन्ना नारीणामुत्तमा वधूः २७ सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा ॥ पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च २८ शृंगवेरपुरे सूतं गंगाकूले व्यसर्जयत् ॥ गुहमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम् २९ गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया ॥ ते वनेन[1] वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ३० चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात् ॥ रम्यमावसथं कृत्वा रममाणा वने त्रयः ३१ देवगंधर्वसंकाशास्तत्र ते न्यवसन्सुखम् ॥ चित्रकूटगते रामे पुत्रशोकातुरस्तदा ३२ राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन्सुतम् ॥ गते तु तस्मिन् भरतो वसिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः ३३ नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः ॥ स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ३४ गत्वा तु सुमहात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ अयाचद्भ्रातरं राममार्यभावपुरस्कृतः ३५ त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत् ॥ रामोऽपि परमोदारः सुमुखः सुमहायशाः ३६ न चैच्छत्पितुरादेशाद्राज्ये रामो महाबलः ॥ पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्वा पुनः पुनः ३७ निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ॥ सकाममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन् ३८ नंदिग्रामेऽकरोद्राज्यं रामागमनकांक्षया ॥ गते तु भरते श्रीमान्सत्यसंधो जितेंद्रियः ३९ रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च ॥ तत्रागमनमेकाग्रो दंडकान्प्रविवेश ह ४० प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः ॥ विराधं राक्षसं हत्वा शरभंगं ददर्श सः ४१ सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च ह्यगस्त्यभ्रातरं तथा ॥ अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैंद्रं शरासनम् ४२ खड्गं च परमप्रीतस्तूणौ चाक्षयसायकौ ॥ वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह ४३ ऋषयोऽभ्यागमन्सर्वे वधायासुररक्षसाम् ॥ स तेषां प्रतिशुश्राव राक्षसानां वधाय च ४४ प्रतिज्ञातश्च रामेण वधः संयति रक्षसाम् ॥ ऋषीणामग्निकल्पानां दंडकारण्यवासिनाम् ४५ तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी ॥ विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ४६ ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान्सर्वराक्षसान् ॥ खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ४७ निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान् ॥ वने तस्मिन्निवसतां जनस्थाननिवासिनाम् ४८ रक्षसां निहतान्यासन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ४९ सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ॥ वार्यमाणः सुबहुशो मारीचेन स रावणः ५० न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते ॥ अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ५१ जगाम सह मारीचस्तस्याश्रमपदं तदा ॥ तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ५२ जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ॥ गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ५३ राघवः शोकसंतप्तो विललापाकुलेंद्रियः ॥ ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम् ५४ मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं स ददर्श ह ॥ कबंधं नामरूपेण विकृतं घोरदर्शनम् ५५ तं निहत्य

---

१ वनवासं चेति पाठः । २ ते वनं पादचारः ।

महाबाहुर्ददाह स्वर्गतश्च सः ॥ स चास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम् ५६ श्रमणां धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव ॥ सोऽभ्यगच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ५७ शबर्या पूजितः सम्यग्रामो दशरथात्मजः ॥ पंपातीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ५८ हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागमः॥ सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंसद्रामो महाबलः ५९ आदितस्तद्यथा वृत्तं सीतायाश्च विशेषतः ॥ सुग्रीवश्चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः ६० चकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसाक्षिकम् ॥ ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति ६१ रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन च ॥ प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति ६२ वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः ॥ सुग्रीवः शंकितश्चासिन्नित्यं वीर्येण राघवे ६३ राघवप्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायमुत्तमम् ॥ दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसन्निभम् ६४ उत्स्मयित्वामहाबाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महाबलः ॥ पादांगुष्ठेन चिक्षप संपूर्णं दशयोजनम् ६५ बिभेद च पुनस्तालान्सप्तैकेन महेषुणा ॥ गिरिं रसातले चैव जनयत्प्रत्ययं तदा ६६ ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तः स महीपतिम् ॥ किष्किंधां रामसहितो जगाम च गुहां प्रति ६७ ततोऽगर्जद्धरिवरः सुग्रीवो हेमपिंगलः ॥ तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ६८ अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ॥ निजघान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ६९ ततः सुग्रीववचनाद्धत्वा वालिनमाहवे ॥ सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ७० स च सर्वान्समानीय वानरान्वानरर्षभः ॥ दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजाम् ७१ ततो गृध्रस्य वचनात्संपातेर्हनुमान्बली ॥ शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवम् ७२ तत्र लंकां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम् ॥ ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ७३ निवेदयित्वाऽभिज्ञानं प्रवृत्तिं च निवेद्य च ॥ समाश्वास्य च वैदेहीं मर्दयामास तोरणम् ७४ पंचसेनाग्रगान्हत्वा सप्तमन्त्रीसुतानपि ॥ शूरमक्षं विनिष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ७५ अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानं ज्ञात्वा पैतामहाद्वरात् ॥ मर्दयन्राक्षसीन्वीरो यंत्रिणस्तान्यदृच्छया ७६ ततो दग्ध्वा पुरीं लंकां ऋते सीतां च मैथिलीम् ॥ रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महाकपिः ७७ सोभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् ॥ न्यवेदयदमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ७८ ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः ॥ समुद्रं क्षोभयामास शरैरादित्यसन्निभैः ७९ दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितां पतिः ॥ समुद्रवचनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ८० तेन गत्वा पुरीं लंकां हत्वा रावणमाहवे ॥ रामः सीतामनुप्राप्य परां व्रीडामुपागमत् ८१ तामुवाच ततो रामः परुषं जनसंसदि ॥ अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं प्रति ८२ ततोऽग्निवचनात्सीतां ज्ञात्वा विगतकल्मषाम् ॥ कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं सचराचरम् ८३ सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः ॥ बभौ रामः सुसंतुष्टः पूजितः सर्वदैवतैः ८४ अभिषिच्य तु लंकायां राक्षसेंद्रं विभीषणम् ॥ कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ८५ देवताभ्यो वरं प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान् ॥ अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्पकेण सुहृद्वृतः ८६ भरद्वाजाश्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः ॥ भरतस्यांतिके रामो हनुमन्तं व्यसर्जयत् ८७ पुनराख्यायिकां जल्पन्सुग्रीवसहितस्तदा ॥ पुष्पकं तत्समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ८८ नन्दिग्रामे जटां हित्वा भ्रातृभिः सहितोऽनघः ॥ रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ८९ प्रहृष्टमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः ॥ निरामयो ह्यरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ९० न पुत्रमरणं केचिद्द्रक्ष्यंति पुरुषाः क्वचित् ॥ नार्यश्चाविधवा नित्यं भविष्यंति पतिव्रताः ९१ न चाग्निजं भयं किंचिन्नाप्सु मज्जंति जंतवः ॥ न वातजं भयं किंचिन्नापि ज्वरकृतं

तथा ९२ न चापि क्षुद्भयं तत्र न तस्करभयं तथा ॥ नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ९३ नित्यप्रमुदिताः सर्वे यथा कृतयुगे तथा ॥ अश्वमेधशतैरिष्ट्वा तथा वहुसुवर्णकैः ९४ गवां कोट्ययुतं दत्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ असंख्येयं धनं दत्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ९५ राजवंश्यान् शतगुणान्स्थापयिष्यति राघवः ॥ चातुर्वर्ण्यं च लोकेऽस्मिन्स्वे स्वे लोके नियोक्ष्यति ९६ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ९७ इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च संमितम् ॥ यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ९८ एतदाख्यानमायुष्यं पठन्रामायणं नरः ॥ स पुत्रपौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ९९ पठन् द्विजो वागृषभत्वमीयात्स्यात्क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात् ॥ वणिक्जनः पण्यपतित्वमीयाज्जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीयात् १०० एवं शिष्य नारदेन मुनिना यच्च धीमता ॥ वाल्मीकये वेदवाक्यैर्यावन्मात्रं निवेदितम् १ तावदेवार्थमादाय श्लोकवद्धं मनोरमम् ॥ वाल्मीकिना कृतं पूर्वं लघुरामायणाभिधम् २ शतश्लोकमितं स्वीयकवितायां च तन्मया ॥ तवाग्रे कथितं सर्वं श्रवणात्पुण्यवर्द्धनम् ३ ब्रह्मदत्तवरेणैव सर्वं ज्ञात्वा स वै मुनिः ॥ शतकोटिमितां रामक्रीडां श्लोकैर्ववन्ध ह १०४ ॥ ॥ इति श्रीआनन्दरामायणे मनोहरकांडे लघुरामायणं नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथैकदा सभामध्ये पौरा जानपदादयः ॥ ज्ञात्वा रामं परात्मानं पप्रच्छुर्विनयान्विताः १ राम राम महाराज किंचिदुपदिशस्व नः ॥ विषयासक्तचित्तानां येन ज्ञानं भविष्यति २ इति तेषां वचः श्रुत्वा राघवः सस्मितोऽब्रवीत् ॥ निरन्तरं ह्युपदेशो युष्माभिः श्रूयते न किम् ३ प्रहरे प्रहरे रात्रौ मद्दूतैः क्रियते सदा ॥ अस्तु तच्च गतं पूर्वमिदानीं सकलैर्जनैः ४ अद्य मद्दूतवचनं निशायां वुद्धिपूर्वकम् ॥ श्रुत्वा विचार्य पश्चान्मां प्रष्टव्यं यत्तु रोचते ५ तथेति रामवचनात्सर्वे गत्वा निजं निजम् ॥ गेहं ते स्वस्थचित्ताश्च स्वस्त्रीभिर्मंचकादिषु ६ दूतवाक्ये दत्तकर्णा रात्रौ तस्थुरनिद्रिताः ॥ तावत्ते रामदूताश्च सार्द्धया मे सदीपकाः ७ धृतशस्त्रा दण्डहस्ता नानावाहनसंस्थिताः ॥ गजेषु दुन्दुभीन्धृत्वा तथा वाद्यान्यनेकशः ८ धृत्वा पृथक् पृथङ् नानायानेषु मंजुलानि हि ॥ राजमार्गेषु सर्वत्र दीर्घशब्दानुदीरयन् ९ हे जनाः श्रूयतां सर्वे किं मोहेन विनिद्रिताः ॥ नेयं निद्रा समीचीना कदाऽनर्थो भविष्यति १० स्वस्थचित्तास्त्वद्य सर्वे भूत्वा नः श्रूयतां वचः ॥ नवद्वाराण्ययोध्यायामेकं तु लघु वर्तते ११ रामराज्ये भयं नेति कारणाद्द्वाररक्षकैः ॥ दीयन्ते वा न दीयन्ते कैपाटादीनि वै तदा १२ नार्गला शृंखलादीनि सन्ति द्वारेषु भो जनाः ॥ कृष्णवर्णो महांश्चोरो याम्याशायां स्थितस्त्विति १३ श्रूयते न कदा दृष्टः केनापि भुवि सांप्रतम् ॥ एवं सत्यपि नोपेक्षा रोगशांत्यै प्रकार्यते १४ गुप्तरूपास्तस्य दूताः साकेते विचरंति हि ॥ न ज्ञायं कदाऽस्माभिर्नागरा इव संस्थिताः १५ आगतश्चेत्परो दूतस्त्वेको दुर्गे तदा क्षणात् ॥ भे कृत्वा तु सर्वत्र दुर्गपालो निहन्यते १६ इत्थं श्रुतं सदाऽस्माभिस्ततस्त्वस्यां सहस्रशः ॥ वर्तं परँदूताश्च नानावेषधरा जनाः १७ जीवत्वयं चिरं राजा एवं सत्यपि नो भयम् ॥ अयोध्याय जायते हि तद्बलं को वदिष्यति १८ एभिर्दूतैस्तस्य राज्ञ आत्मारामस्य चात्र हि ॥ करणी प्रभोः किं हि सच्चिदानन्दरूपिणः १९ तेषां भयं तु युष्माकं दुर्वलानां सदाऽस्ति हि ॥ अजापुत्रो दुर्वलोऽत्र वल्यर्थं दीयते जनैः २० दृत्तो वालिस्तु सिंहस्य कदा केन श्रुतोऽत्र न ॥ अतो यू

१ क्रीयन्ते दत्तवत्विती पाठः । २ यमदूताश्चेति पाठः ।

हीनबलाः किं निशायां विनिद्रिताः २१ कदा कृत्वाऽत्र ते भेदं चोरमत्रानयंति हि ।। सकालो ज्ञायते नैव तस्मान्निद्रा शुभा न हि २२ स्वस्थचित्तास्त्यक्तनिद्रास्त्वस्या पुर्यामहर्निशम् ।। यूयं भूत्वा सदा खड्गः शितो धार्यः स्वसन्निधौ २३ कवचानि शरीरेषु सदा धार्याणि भो जनाः ।। धैर्यं धृत्वा न भेतव्यं यो जागर्ति निरन्तरम् २४ अयोध्यायां न तस्यास्ति चोरादपि कदा भयम् ।। नैतद्विस्मरणीयं हि सदास्माकं वचः शुभम् २५ सावधानं सावधानं सावधानं सदा जनाः ।। भवध्वं चात्र साकेतपुरिं स्थाहि निरन्तरम् २६ इत्युक्त्वा ते राजदूता कृत्वा दुन्दुभिनिःस्वनान् ।। वादयामासुर्वाद्यानि मंजुलानि महांति च २७ एवं सर्वत्र पुर्यांते विचेरू रामसेवकाः ।। एवं निशायां तैर्दूतैस्त्रिवारं किंचिदंतरात् २८ पौराद्या बोधिताः प्रापुर्ज्ञानं तस्य विचारतः ।। ततः प्रभाते ते सर्वे पौरा जानपदादयः २९ सभायां राघवं नत्वा तुष्टाः प्रोचुः पुरस्थिताः ।। राम राजीवपत्राक्ष त्वद्दूतवचनानि हि ३० श्रूयंतेऽत्र सदाऽस्माभिर्न विचारस्तदा कृतः ।। अद्यास्माभिर्निशायां हि त्वद्दूतवचनं शुभम् ३१ श्रुत्वा कृतो विचारो हि हृदि बुद्ध्या तवाज्ञया ।। लब्धं ज्ञानं प्रभोऽस्माभिस्त्वज्ञानं तद्गतं हि नः ३२ नेदानीमुपदेशं हि त्वत्तो वांछाम राघव ।। इति तेषां वचः श्रुत्वा तान्रामः प्राह सस्मितः ३३ कथं लब्धं हि तज्ज्ञानं किं श्रुतं किं विचिंतितम् ।। तन्मेऽग्रे कथनीयं हि विस्तरेण यथाक्रमम् ३४ इति रामवचः श्रुत्वा जनाः प्रोचुर्मुदान्विताः ।। शृणु राम महाबाहो यल्लब्धं ज्ञानमुच्यते ३५ मोह एव निशा ज्ञेया निद्रा भ्रांतिस्तु कथ्यते ।। नेयं भ्रांतिः समीचीनाऽनर्थैर्मृत्युर्ग्रसिष्यति ३६ अयोध्येयं स्वीयदेहस्तत्र छिद्राणि वै नव ।। लघु तन्मस्तके ज्ञेयं दंताद्या द्वाररक्षकाः ३७ पक्ष्मौष्ठादीनि द्वारेषु कपाटानीरितानि च ।। प्राणाश्चते राजदूताः पुर्यां नित्यमटंति हि ३८ आत्मा ज्ञेयस्त्वत्र राजा जीवश्चेंद्रियदेवताः ।। ज्ञेयाश्च देहनगरे पौरास्तत्र रघूत्तम ३९ कालो ज्ञेयो महाचोरो त्रिदोषाद्या गदाश्च ये ।। कालस्य सेवका ज्ञेया नागरा इव संस्थिताः ४० दुर्वलास्तेऽत्र जीवाद्यास्तेषामेवाऽस्ति तद्भयम् ।। किं मोहे पतितां भ्रांताः कालमत्रानयन्ति ते ४१ न ज्ञायते मृत्युकालस्तस्माद्भ्रांतिः शुभाऽत्र न ।। ज्ञानमेव महाखड्गो वैराग्यं तीक्ष्णतात्वसेः ४२ सच्छीलं कवचं ज्ञेयं धैर्यं भक्तिदृढा त्वयि ।। आत्मज्ञानेन जागर्ति न तस्यास्ति भयं कदा ४३ सावधानं ज्ञाननिष्ठं भवितव्यं सदाऽत्र हि ।। वाद्यानि वचनान्येव साधूनां बोधदानि वै ४४ सदा धृतानि हृदये तानि बुद्ध्याऽऽलोकयेत् ।। मोहक्षयः प्रभातोऽयमिदानीं त्वत्पुरः स्थितः ४५ त्वमेवात्मा सभेयं ते निवासस्थानमीरितम् ।। तवाग्रे ये स्थिताः सर्वे वयं त्वां मुक्तिमागताः ४६ किमिदानीं ते प्रष्टव्यं चोपदेश्यं त्वयाऽद्य किम् ।। तव कीर्तनमात्रेण नरा मुक्तिं लभंति हि ४७ वयं त्वदंतिकाः सर्वे मुक्ता एव न संशयः ।। इति तेषां वचः श्रुत्वा सस्मितः प्राह तान्प्रभुः ४८ सम्यक् बुद्ध्या परिज्ञातं सुखे स्थेयं सदा जनाः ।। नान्यथा स्वमतिः कार्याऽऽत्मनो रामं पृथक् स्थितम् ४९ इत्युक्त्वा सकलान्रामो ययौ सीतागृहं मुदा ।। पौराद्यागतमोहास्ते चात्मानं मेनिरे परम् ५० एवं रामेण भो शिष्य दूतवाक्यैः सुबोधिताः ।। पौराः सर्वे यथा तच्च मया ते विनिवेदितम् ५१ एकदा कैकयी रामेमागत्य प्रणिपत्य सा ।। अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विनयांत्पुरतः स्थिता ५२ राम राजीवपत्राक्ष मया यदपराधितम् ।। पुराऽज्ञानात्त्वया तच्च क्षंतव्यं वै कृपालुना ५३ अहं ते शरणं प्राप्ता मामुद्धर जगत्पते ।। किंचिदुपदिशस्व त्वं ज्ञेयाज्ञानं विनश्यति ५४ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा रामो राजीवलोचनः ।। उवाच कैकयीं वाक्यं मधुरं प्रहसन्निव ५५ न त्वया मेऽपराद्धं हि मच्छन्दाच्च

१ त्वमन्यथेति पाठः । २ राममेकांते इति पाठः ।

सरस्वती ॥ स्थित्वा तवास्ये सा प्राह वरयाञ्चादि यत्पुरा ५६ त्वं च कैकयि शुद्धासि त्वयि क्रोधे न मेऽस्ति वै ॥ श्वस्त्वां नीत्वोपदेशं हि कारयिष्यति लक्ष्मणः ५७ इत्युक्त्वा तां विसर्ज्याऽय लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत् ॥ शिबिकास्या हि कैकयी श्वः प्रभाते गिरा मम ५८ त्वया नेया बहिः पुर्याः सरय्वाश्च तटं प्रति ॥ अविसमूहसंस्थानं वर्तते यत्र तत्र हि ५९ अविवृंदांतिकं नीत्वा कैकयीं शिबिकास्थिताम् ॥ अविवाक्यानि श्राव्याणि मुहूर्तं मम वाक्यतः ६० आनेतव्या ततश्चेयं कैकयीं मम सन्निधौ ॥ इति तद्रामवचनं श्रुत्वा स लक्ष्मणोऽपि च ६१ तथेत्युक्त्वा तदा रामं तूष्णीं तस्थौ तदग्रतः ॥ अथ प्रभाते सौमित्रिर्गत्वा भरतमंदिरे ६२ शिबिकायां स कैकेयीं समारुह्य मुदान्विताम् ॥ दासीभिः सेवकैश्चैव वेष्टितां वेत्रपाणिभिः ६३ तां निनाय बहिः पुर्याः शरय्वाश्च तटे वरे ॥ अवियूथांतिकं यानं स्थापयामास लक्ष्मणः ६४ सुस्नातां कैकयीं विप्रास्ते ज्ञात्वा दक्षिणेच्छया ॥ दुद्रुवुः शिबिकापृष्ठे लक्ष्मणस्तान्न्यवारयत् ६५ अतिमूर्खाश्च पंग्वाद्या ये ते ज्ञेया द्विजादयः॥ दानार्हा पंडिता नैते श्रोत्रिया न प्रतिष्ठिताः ६६ ततो दूतान्निराकृत्य मुक्ताजालानि लक्ष्मणः ॥ ऊर्ध्वं कृत्वा स्वहस्ताभ्यां कैकयीं वाक्यमब्रवीत् ६७ पश्य कैकेयी मातस्त्वमवियूथं पुरःस्थितम् ॥ रामेण प्रेषिताऽसि त्वमुपदेशार्थमादरात् ६८ तत्सौमित्रिवचः श्रुत्वाऽऽश्चर्ययुक्ताऽथ कैकयी ॥ प्रतारिताऽहं रामेण किमत्र प्रेष्य सादरम् ६९ इति तर्कान्कुर्वती सा तस्थौ तूष्णीं क्षणं तदा ॥ तावच्छुश्राव सा मे मे त्वविवाक्यानि वै मुहुः ७० तानि श्रुत्वाऽथ कैकेयी तदा चित्ते विचारयत् ॥ मे मे त्वितिमुहुश्चात्र किमर्थं वचनानि हि ७१ अव्यः सर्वा वदंत्यत्र गूढोऽर्थस्त्वत्र वर्तते ॥ ततो निमील्य कैकेयी नेत्रं ध्यात्वा क्षणं हृदि ७२ सर्वं ज्ञात्वा गताज्ञाना तुतोष नितरां तदा ॥ ततः स्मितानना प्राह लक्ष्मणं पुरतः स्थितम् ७३ लब्धं ज्ञानं मया बाल नय मां राघवं प्रति ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा मुक्ताजालानि मुच्य सः ७४ दूतान्दूरगतान्वेगादाहूय नगरीं प्रति ॥ कैकयीमानयामास सीतागेहं विवेश सा ७५ तत्र दृष्ट्वा समासीनं सीतया रघुनंदनम् ॥ बद्धमानं स्वशिरसि चित्रोष्णीषं करेण हि ७६ सीताकरधृतादर्शे पश्यंतं स्वमुखोत्पलम् ॥ तं नत्वा परया भक्त्या कैकयीवाक्यमब्रवीत् ७७ रामे ते कृपया लब्धमविवाक्यविचारतः॥ सज्ज्ञानं मे गतो मोहश्चेदानीं न प्रयोजनम् ७८ उपदेशस्य ते राम सदा मुक्ताऽस्मि राघव ॥ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा सस्मितः प्राह तां विभुः ७९ कथं ज्ञातं त्वया ज्ञानं विचारश्च कथं कृतः ॥ तत्सर्वं विस्तरेणैव ममाग्रे वद कैकयि ८० तद्रामवचनं श्रुत्वा कैकयी प्राह राघवम् ॥ शृणु राम यथा लब्धं ज्ञानं तत्ते वदाम्यहम् ८१ मयाऽविवचनान्येव तत्रावियूथसन्निधौ ॥ श्रुत्वा मे मे त्विति हृदये मंत्रितं क्षणम् ८२ मे मे त्विति ममैताश्च श्रावयंति मुहुर्मुहुः ॥ श्रुत्वा मे मे त्विति मया चेद्वाच्यं तर्हि वै मया ८३ मे मे प्रकथ्यते नित्यं पशुपुत्रगृहादिषु ॥ अतो वक्तुं नोपदेशोऽयं मामेताभिरुच्यते ८४ तर्ह्ययं चोपदेशोऽत्र निषेधेमां प्रकीर्त्यते ॥ अतोऽहं न कदा मे मे प्रवदामीत्वितःपरम् ८५ मे माता मे सुतश्चाऽयं मे बंधुर्मे गृहं वरम् ॥ मे राज्यं मे सपत्नीयं मे सापत्न्यसुतस्त्वत्वयम् ८६ मे शरीरमिदं कांतं मे दिव्याभरणं वरम् ॥ मे मंथरा प्रिया दासी पुत्रादीत्यशुभा मतिः ८७ यास्ति मे मे त्विति सा त्यक्तव्येति मामतः ॥ बोधयामासुर्वचनैः स्वीयैः स्पष्टं रघूत्तम ८८ अन्यत्रामनरान्सर्वांस्ताश्चाव्योबोधयंति हि ॥ मेमेत्युद्ध्यासदाऽस्माभिः पूर्वजन्मनिवर्जितम् ८९ देहस्त्वतोऽद्यैर्लब्धो युष्माभिर्मे मतिस्तु या ॥ सर्वतःसाऽत्रत्यक्तव्या नांगीकार्या

१ सौमित्रिस्त्वाच्च मातस्त्वमिति पाठः ।

कदाचन ९० मे मे मत्या गतिर्जाता याऽस्माकं सकला जनाः ॥ मे मे बुद्ध्या हि युष्माकं ग
सैव भविष्यति ९१ एवं ता बोधयंत्यत्र जनान्स्ववचनैः सदा ॥ न तद्वाक्यं जनैर्बुद्ध्या कदा
विचार्यते ९२ तासां वाक्योपदेशेन प्रसादात्तव राघव ॥ मे मे बुद्धिर्गता मत्तस्त्वतो मुक्तास
त्विह ९३ मे देहस्त्विति या बुद्धिर्यदासक्ता मयाऽत्र हि ॥ तदा किंशेषमस्त्यत्र संसारे दुःख
यके ९४ अस्त्वयं वा लयं यातु देहो वारितरंगवत् ॥ कः पुत्रः कस्य का माता सर्वं ब्रह्म न सं
९५ अहमेव परं ब्रह्म मत्तो ब्रह्मपरं न हि ॥ सर्वं यद्दृश्यते चेदं मायेयं तव राघव ९६ नश्वरं
दाकारं ज्ञातं चेदं मया प्रभो ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा श्रीरामः प्राह सस्मितः ९७ सम्यक् वि
रितं बुद्ध्या त्वयाविवाक्यमुत्तमम् ॥ गच्छेदानीं सुखं तिष्ठ जीवन्मुक्तासि कैकयि ९८ तद्रामव
श्रुत्वा कैकेयी तोषपूरिता ॥ देहाभिमानहीना सा नत्वा सीतां रघूत्तमम् ९९ ययौ भरतगे
नासक्ता कापि सा त्वभूत् ॥ एवं शिष्य मया प्रोक्तमावीवाक्योपदेशतः १०० यथा ज्ञानं हि कैके
जातं तत्कथितं तव ॥ इदानीं शृणु यच्चान्यत्ते वदामि कुतूहलम् १०१ सुमित्रा त्वेकदा रामं सी
रहसि स्थितम् ॥ निरीक्ष्य नत्वा तं प्राह राम राजीवलोचन १०२ किंचित्ते प्रार्थयाम
किंचिदुपदिशस्व माम् ॥ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा तामाह रघुनंदनः १०३ का त्वं चेति वदादौ
पश्चादुपदिशामि ते ॥ गच्छ गेहं स्वस्थबुद्ध्या हृदि सम्यग्विचार्य च १०४ श्वो मामेत्य
प्रश्नस्योत्तरं देहि वै ततः ॥ अहमुपदिश्याम्यंव येन तुष्टा भविष्यसि १०५ तद्रामवचनं श्रु
सुमित्रा विस्मितानना ॥ तूष्णीमेव ययौ गेहं रामवाक्यं व्यचिंतयत् १०६ काहं पृष्टा राघवेण
वा देयं मयोत्तरम् ॥ काहं देवी चासुरी वा दानवी राक्षसी तथा १०७ मानुषी चेत्यहं
यदि रामं वदामि वै ॥ तर्हि नानाशरीराणि ध्रियंते नटवन्मया १०८ तदा क्वेदं मानुषीत्वम
जात्यां घटेच्च मे ॥ तर्ह्यहं मानुषी नैव न चैवान्या कदाचन १०९ मानुषी राक्षसी चेतीम
नामानि तानि न ॥ देहस्यैवात्र कथ्यंते देहस्तु नश्वरः स्मृतः ११० देहाद्भिन्नास्मि काप्यन्या
रूपाण्यनेकशः ॥ धरामि सर्वदा भूम्यां साकाऽहं चेति वेद्मि न ११ इदानीं तु मया ज्ञातं
विष्णुस्तथा त्वहम् ॥ नानारूपाणि सोऽप्यत्र मत्स्यादीनि दधाति हि १२ तथा नाना स्वरूप
धार्यंतेऽत्रापि वै मया ॥ एवमेव हि वक्तव्यं तर्हि मे तस्य चांतरम् ११३ स्ववशोऽस्ति महावि
स्त्वहं विष्णुवशा सदा ॥ अतो विष्णोः कला चाहं सत्यमेव न संशयः १४ विष्णोर्मे नैव भेदे
यथा गंगास्थले घटे ॥ एकैवास्त्यत्र तद्वच्च विष्णुरेवाहमस्मि हि १५ अहमेव यदा विष्णुस्तदा
चावशेषितम् ॥ यत्प्रष्टव्यं तु रामाय जीवन्मुक्ताहमस्मि वै १६ एवं सुमित्रा संचिंत्य गता
मुदान्विता ॥ अतिक्रम्य निशां तां सा प्रभाते राघवं ययौ १७ नत्वा रामं तदा प्राह मया
विचिंतितम् ॥ का त्वं पृष्टा त्वया पूर्वं तर्ह्यहं ब्रह्म राघव १८ त्वत्तो नान्यच्च प्रष्टव्यं त्वद्भिन्
कदापि न ॥ इत्युक्त्वा सा यथा गेहे निशि स्वे हृदि मंत्रितम् १९ तत्सर्वं श्रावयित्वा तं जीव
क्ताऽभवत्तदा ॥ सुमित्रां राघवोप्याह सम्यग्बुद्ध्या विचिंतितम् २० जीवन्मुक्ताऽसि चांव
गच्छ गेहं सुखं वस ॥ ततः सुमित्रा संतुष्टा गतमोहा रघूत्तमम् २१ सीतां चापि पृथङ्
ययौ लक्ष्मणमंदिरम् ॥ एवं शिष्य मया प्रोक्तं काहं चेति विचारतः २२ जीवन्मुक्ता सुमित्रा
बभूव सुखनिर्भरा ॥ अन्यच्च ते वदाम्यद्य तच्छृणुष्व द्विजोत्तम २३ एकदा राघवं दृष्ट्वा कौस

जननी रहः ॥ आसने चित्रशालायां सीतया सह संस्थितम् २४ पप्रच्छ नत्वा श्रीराम ज्ञात्वा विष्णुं परात्परम् ॥ राम राम महाबाहो किंचिदुपदिशस्व माम् ॥ येन मे तव सुज्ञानं भविष्यति महच्छुभम् २५ तन्मातृवचनं श्रुत्वा तां विहस्याह राघवः ॥ श्वः प्रभाते समुत्थाय गत्वा गोष्ठं क्रियत्क्षणं २६ श्रुत्वा गोवत्सवाक्यानि सम्यक् तानि विचिंत्य च ॥ ममांतिकं ततो याहि त्वमेव वचनान्मम २७ उपदेशं करिष्यामि ततोऽहं त्वां न संशयः ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा कौसल्या विस्मिता तदा २८ नत्वा रामं ससीतं च तूष्णीमेव गृहं ययौ ॥ ततो निशामतिक्रम्य कौसल्या सारुणोदये २९ गोष्ठं गत्वा क्षणं स्थित्वा धेनुवत्सवचांसि सा ॥ अहं मा त्विति शुश्राव सुश्रांता वै मुहुर्मुहुः ३० तानि वाक्यानि वत्सानां श्रुत्वा चित्ते विचारयत् ॥ अहं मा त्विति वत्साश्च किं वदंति मुहुर्मुहुः ३१ इमानि किं बोधयंति मां वत्साश्च मुहुर्मुहुः ॥ इत्युक्त्वा सा क्षणं ध्यात्वा हृदि सम्यग्विचार्य च ३२ वत्सवाक्यैश्च कौसल्या गताज्ञानाभवत्क्षणात् ॥ ततस्तुष्टा ययौ रामं नत्वा तं प्राह हर्षिता ३३ राम विष्णो रमानाथ वत्सवाक्यैः सुबोधिता ॥ त्वयैवाहं रामचंद्र गताज्ञानाऽस्मि राघव ३४ तवोपदेशवांछा मे न किंचिदस्त्यतःपरम् ॥ लब्ध्वा ज्ञानं मया राम त्वत्तो भिन्ना कदाऽस्मि न ३५ तन्मातृवचनं श्रुत्वा कौसल्यां राघवोऽब्रवीत् ॥ वत्सवाक्यैः कथं लब्धं त्वया ज्ञानं वदस्व माम् ३६ तद्रामवचनं श्रुत्वा कौसल्या प्राह राघवम् ॥ अहं मा त्विति वाक्यानि तेषां श्रुत्वा रघूत्तम ३७ इमानि किं बोधयंति मां वत्सोक्तानि वै मुहुः ॥ एवं विचारितं ध्यात्वा क्षणं स्वहृदये मया ३८ वाक्यार्थश्च मया ज्ञातस्त्वहं मा कथ्यतां जनाः ॥ वत्सास्त्वेवं बोधयंति न ज्ञायेत जनैस्तु यत् ३९ अहं शब्दो देहपरो यदा त्यक्तो मयाऽत्रहि ॥ अहं देही त्वहं माता चेति बुद्धिर्गता मम ४० देहबुद्धिर्यदा नष्टा तदा किं शेषमस्ति हि ॥ सुखं दुःखं तु देहाय न मे किंचिद्रघूत्तम ४१ तिष्ठत्वयं वा पततु देहो भोगाश्रयः प्रभो ॥ अहं त्वदंश एवात्र पृथगुपाधिनः स्मृता ४२ यथा कुंभे रविर्भिन्नो दृश्यतेऽत्र ह्युपाधितः ॥ त्वत्तोऽहं न कदा भिन्ना ब्रह्मैवास्म्यहमेव वै ४३ इति तन्मातृवचनं श्रुत्वा रामः स्मिताननः ॥ कौसल्यामाह मातस्त्वं मुक्तास्यद्य न संशयः ४४ सम्यग्विचारितं चित्ते वत्सवाक्यं सविस्तरम् ॥ गच्छ तिष्ठ सुखं गेहे त्विमां बुद्धिं दृढां कुरु ४५ किमर्थं न मया पूर्वं युष्मान्स्ववचनेन हि ॥ उपदेशः कृतस्त्वंव तत्सर्वं त्वं निबोधय ४६ उपदेष्टा गुरुर्ज्ञेयो युष्माकं तनयस्त्वहम् ॥ कथं युष्मानत्र मातस्त्वहं चोपदिशामि वै ४७ स्त्रीणां पतिर्गुरुर्ज्ञेयः स्त्रीभिर्नान्यो गुरुः कदा ॥ कार्यस्तस्मान्मया नैव युष्मान् स्वास्योपदेशितम् ४८ पौराणां च गुरुस्तातस्तथा स्वीयपुरोहितः ॥ अतस्तेषामपि मया दूतवाक्योपदेशितम् ४९ परास्यैरेव युष्माकमुपदेशः कृतो मया ॥ गच्छ गेहे सुखं तिष्ठ सदा मां परिचिंतय ५० तद्रामवचनं श्रुत्वा कौसल्या तुष्टमानसा ॥ रामं नत्वा ययौ गेहं संतुष्टा संस्थिता सुखम् ५१ एवं ता रामचंद्रेण बोधिता मातरः शुभाः ॥ स्वस्वायुषः क्षये सर्वाः स्वदेहान्मुमुचुः सुखम् ५२ रामसान्निध्यमात्रेण विमानवरसंस्थिताः ॥ जग्मुः सर्वास्तद्वैकुंठं राघवेणैव सत्कृताः ५३ शिष्य तासां महद्भाग्यं यासां रामादिभिः त्रिभिः ॥ पारलोक्यादि सत्कर्म स्वहस्तैर्विनिवर्तितम् ५४ एवं शिष्य मया प्रोक्ता तासामूर्ध्वगतिस्तव ॥ उपदेशास्तथा तासां प्रोक्ताश्चाप्यत्र ते मया ५५ ॥ इति श्रीशतकोटि रामचरितांतर्गत श्रीमदानंदरामायणे मनोहरकाण्डे मातृवैकुंठारोहणं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

॥ श्रीविष्णुदास उवाच ॥ ॥ कथं श्रीराघवस्यात्र रामोपासकमानवैः ॥ कार्या वै मानसी पूजा बहिःपूजा तथा शुभा १ कथं चोपासना ग्राह्या गुरो श्रीराघवस्य च ॥ का श्रेष्ठोपासना

षात्र कः श्रेष्ठोऽत्र गुरुस्तथा २ के के मन्त्रा राघवस्य भक्तानां सिद्धिदायकाः ॥ का तिथिस्तोषदा तस्या किं किं तत्तोषवर्द्धनम् ३ कः श्रेष्ठोऽत्र वरो देवो यस्य ग्राह्या ह्युपासना ॥ तत्सर्वं विस्तरेणैव गुरो त्वं वक्तुमर्हसि ४ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य सावधानमनाः शृणु ॥ सर्वं तद्विस्तरेणाद्य त्वदग्रे कथ्यते मया ५ आदौ गुरुं परीक्ष्यात्र तच्चिन्हैश्च द्विजोत्तम ॥ उपदेशस्ततस्तस्माद्ग्राह्यस्तीर्थे विधानतः ६ गुरोश्चैवात्र चिन्हानि तवादौ प्रवदाम्यहम् ॥ क्रोधी कुष्ठी महारोगी मलिनो निर्घृणो जडः ७ अपंडितो निंदकश्च लोलुपो विषयातुरः ॥ दांभिको गर्वसंयुक्तः पापात्मा दुष्टवंशजः ८ घाती परद्रोहकर्त्ता परद्रव्यापहारकः ॥ अजितात्मा वेदबाह्यः परदाररतः सदा ९ परदोषारोपकश्च कृपणश्चाजितेंद्रियः ॥ वेददेवद्विजातीनां यतितीर्थगवामपि १० तुलसीवन्हिसूर्याणां द्वेष्टा योग्यो गुरुर्नहि ॥ वेत्ता सकलधर्माणां शास्त्रेषु परिनिष्ठकः ११ सत्यवाक् मितभुक ज्ञानी कलावान्द्विजवंशजः ॥ सत्कर्मनिष्ठो धर्माणामुपदेष्टा सुबुद्धिदः १२ योगाभ्यासकलाभिज्ञो योगवान्समदर्शनः ॥ कृतकर्मा तीर्थसेवी धर्माधर्मविवेचकः १३ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थाश्रमी यतिः ॥ स्वाश्रमाचारसन्निष्ठो बुद्धिमान्विजितेंद्रियः १४ क्षमी कृपालुर्मृदुवाक् सुमुखः सौम्यदर्शनः ॥ अनिद्रश्च समुद्योगी शांतात्मा परतोषकृत् १५ औदार्यवान् ज्ञाननिष्ठः शुचिस्त्यक्तपरिग्रहः ॥ इत्यादिगुणयुक्तो यः स गुरुः परमोत्तमः १६ तस्य सेवां चिरं कृत्वा सेवया तं प्रसाद्य च ॥ तस्मादुपासना ग्राह्या सुतीर्थे विधिपूर्वका १७ उपासनास्त्रयः संति सात्विकी राजसी तथा ॥ तामसी च तृतीया सा गर्हिताऽत्र निगद्यते १८ भूतवेतालकूष्मांडपिशाचानामुपासना ॥ सा ज्ञेया तामसी घोरा देवानां सात्विकी स्मृता १९ यक्षाणां राक्षसानां च या सा ज्ञेया तु राजसी ॥ शैवाः सौराश्च गाणेशाः शाक्ताश्च वैष्णवास्तथा २० अवतारास्त्वसंख्याताः पंचानां सन्ति भूतले ॥ तेषामुपासना ग्राह्या गुरोरास्याद्द्विजादिभिः २१ पंचानामवतारेषु विष्णोरेत्र वदाम्यहम् ॥ चतुश्चत्वारिंशन्मितानवतारान्महत्तमान् २२ पुरुषोत्तमो विधिश्चैव रुद्रो नारायणस्तथा ॥ हंसोऽथ दत्तात्रेयश्च कुमारो ऋषभस्तथा २३ हयग्रीवस्तथा मत्स्यः कूर्मो वाराह एव च ॥ नारसिंहो वामनश्च जामदग्न्यस्तथैव च २४ रामः कृष्णस्तथा बौद्धः कल्किर्यज्ञोहरिस्तथा ॥ वालखिल्योद्धारकश्च पृथुर्धन्वंतरिस्तथा २५ मोहिनी नारदो व्यासो कपिलः केशवस्तथा ॥ माधवश्चाथ गोविंदो मधुसूदन एव च २६ त्रिविक्रमः श्रीधरश्च पद्मनाभस्तथा स्मृतः ॥ दामोदरस्तथा संकर्षणः प्रद्युम्न एव च २७ अनिरुद्धोऽधोक्षजश्च ह्यच्युतश्च जनार्दनः ॥ उपेंद्रश्च हृषीकेशस्त्वेते ज्ञेया महत्तमाः २८ मत्स्याद्या अवताराश्च दशैतेष्वपि चोत्तमाः ॥ दशावतारमध्येपि रामकृष्णौ महत्तमौ २९ ताभ्यामपि वरः पूर्वः सत्यसंधो रघूत्तमः ॥ एकपत्नीव्रतो वीरस्त्वेकबाणो नृपोत्तमः ३० सप्तद्वीपपतिः श्रीमांश्छत्रचामरमंडितः ॥ एवं ज्ञात्वोपासनाऽत्र ग्राह्या श्रीराघवस्य च ३१ गुरूपदिष्टविधिना सुमुहूर्ते शुभस्थले ॥ अथवा तत्तद्देवानां ग्राह्या तज्जन्मसत्तिथौ ३२ चैत्रे मासे दिसे पक्षे नवम्यां रामजन्मनि ॥ उपासनानंतरं हि रामं भक्त्या प्रपूजयेत् ३३ एवं यस्यावतारस्य गृहीतोपासना नरैः ॥ तैस्तस्य जन्मदिवसे कार्या पूजा महोत्सवैः ३४ अथ दशावताराणां शिष्य जन्मदिनानि ते ॥ प्रोच्यंतेऽत्र शृणुष्व त्वं येषु तान्पूजयेन्नरः ३५ चैत्रे तु शुक्लपंचम्यां भगवान्मीनरूपधृक् ॥ ज्येष्ठे तु शुक्लद्वादश्यां कूर्मरूपधरो हरिः ३६ चैत्रकृष्णनवम्यां तु हरिर्वाराहरूपधृक् ॥ वैशाखेऽभूच्चतुर्दश्यां शुक्लपक्षे नृकेसरी ३७ मासि भाद्रपदे शुक्ले[1] द्वादश्यां वामनस्त्वभूत् ॥ वैशाखे जामदग्न्यस्तु तृतीयायां सिते

१ शुक्लैकादश्यामिति पाठः ।

त्वभूत् ३८ चैत्रशुक्लनवम्यां तु मध्यान्हे राघवस्त्वभूत् ॥ कृष्णाष्टम्यां श्रावणे हि कृष्णोभून्मथुरा-
पुरि ३९ पौषशुक्ला सप्तमी या बुद्धजन्मातिथिस्तु सा ॥ माघशुक्लतृतीया तु कल्किनः सा तिथिः
स्मृता ४० अन्होमध्ये वामनो रामरामौ मत्स्यः क्रोडश्चापराण्हे विभागे ॥ कूर्मः सिंहो बुद्धकल्की
च सायं कृष्णो रात्रौ कालसाम्ये च पूर्वे ४१ एवं तज्जन्मकालांश्च ज्ञात्वा तेषामुपासकैः ॥ उत्सवः
परमः कार्यस्तत्तदेव प्रपूजने ४२ नित्यपूजा प्रकर्तव्या भक्त्या तेषामुपासकैः ॥ विशेषा जन्मदिवसे
कार्यं तत्पूजनं मुदा ४३ गुरोर्गृहीतो यो मन्त्रस्तं नित्यं हृदये जपेत् ॥ राममंत्रास्त्वनेकाश्च शत-
वर्णात्मको मनुः ४४ पंचाशद्वर्णकश्चापि द्विचत्वारिंशदक्षरः ॥ द्वात्रिंशदक्षरश्चाथ सप्तविंशाक्षरस्तथा
४५ पंचविंशद्वर्णकश्च चतुर्विंशाक्षरस्तथा ॥ एकविंशद्वर्णकश्च विंशद्वर्णात्मकस्तथा ४६ अष्टादशवर्ण-
कश्च षोडशाक्षर एव च ॥ पंचदशवर्णकश्च चतुर्दशाक्षरस्तथा ४७ त्रयोदशाक्षरश्चापि द्वादशाक्षर
एव च ॥ एकादशाक्षरश्चापि तथा मन्त्रो दशाक्षरः ४८ नवाक्षरोऽष्टवर्णात्मा सप्ताक्षरमनुस्तथा ॥
षडक्षर राममन्त्रस्तथा पंचाक्षरो मनुः ४९ चतुर्वर्णात्मकश्चादि तथा वर्णत्रयात्मकः ॥ द्व्यक्षरो राम-
मन्त्रश्च मनुस्त्वेकाक्षरोपि च ५० एवं नानाविधा मन्त्राः ॥ शतशोथ सहस्रशः गुरोस्त्वेको गृहीत्वाऽत्र
जपेच्छ्रीरामसन्निधौ ५१ उपासना विधानं च रामोपासकमानवैः ॥ यथा मन्त्रस्य रूपं हि विज्ञेयं
मंत्रशास्त्रतः ५२ अधुना मानसी पूजा विधानं च मयोच्यते ॥ यद्दण्डके सुतीक्ष्णाय कथितं कुंभज-
न्मना ५३ सुतीक्ष्णस्त्वेकदाऽगस्त्यं दृष्ट्वा रहसि संस्थितम् ॥ प्रणम्य परया भक्त्या प्रोवाच विनयान्वितः
५४ ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ हृदये मानसी पूजा कीदृशी च वद प्रभो ॥ उपचारैः कतिविधैः पूज्यते
रघुनंदनः ५५ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ रामं पद्मविशालाक्षं कालांबुदसमप्रभम् ॥ स्मितवक्त्रं सुखा-
सीनं चिंतयेच्चित्तपुष्करे[1] ५६ रागादिकलुषं चित्तं वैराग्येण सुनिर्मलम् ॥ कृत्वा ध्यायेत्सदा रामं
भवबंधविमुक्तये ५७ प्रातः शुद्धवपुर्भूत्वा शौचादिभिरतंद्रितः ॥ विविक्तदेशमाश्रित्य ध्यानं पूजां
समारभेत् ५८ नाभिकुंदसमुद्भूतं कदलीकुसुमोपमम् ॥ अष्टपत्रं स्निग्धवर्णं ध्यायेद्धृदयपंकजम् ५९
तत्पद्मं रामनाम्नैव फुल्लं कृत्वाऽस्य मध्यमे ॥ भावयेत्सूर्यसोमाग्निमण्डलान्युत्तरोत्तरम् ६० तस्यो-
परि न्यसेद्दिव्यं पीठं रत्नमयोज्ज्वलम् ॥ तन्मध्ये राघवं ध्यायेत्सूर्यकोटिसमप्रभम् ६१ इंदीवरनिभं
शांतं विशालाक्षं सुवक्षसम् ॥ उद्यद्दीधितिमद्भास्वत्कुण्डलाभ्यां विराजितम् ६२ सुनासं सुकिरीटं
च सुकपोलं शुचिस्मितम् ॥ विज्ञानमुद्रं द्विभुजं कंबुग्रीवं सुकुंतलम् ६३ नानारत्नमयैर्दिव्यहारैर्भूषि-
तमव्ययम् ॥ विद्युत्पुंजप्रतीकाशं वस्त्रयुग्मधरं हरिम् ६४ वीरासनस्थं संतानतरुमूलनिवासिनम् ॥
महासुगंधलिप्तांगं वनमालाविराजितम् ६५ वामपार्श्वे स्थितां सीतां चामीकरसमप्रभाम् ॥ लीला-
पद्मधरां देवीं चारुहासां शुभाननाम् ६६ पश्यंतीं स्निग्धया दृष्ट्या दिव्यां कल्पविराजिताम् ॥
छत्रचामरहस्तेन लक्ष्मणेन सुसेवितम् ६७ हनुमत्प्रमुखैर्नित्यं वानरैः परिवारितम् ॥ स्तूयमानं ऋषि-
गणैः सेवितं भरतादिभिः ६८ सनंदनादिभिश्चान्यैर्योगिवृंदैः स्तुतं सदा ॥ सर्वशास्त्रार्थकुशलं योगज्ञं
योगसिद्धिदम् ६९ एवं ध्यात्वा रामचंद्रं मणिद्वयसुशोभितम् ॥ शुद्धेन मनसा रामं पूजयेत्सततं
हृदि ७० इति ध्यानम् ॥ आवाहयामि विश्वेशं जानकीवल्लभं विभुम् ॥ कौसल्यातनयं विष्णुं
श्रीरामं प्रकृतेः परम् ७१ राजाधिराजराजेंद्र रामचंद्र महीपते ॥ रत्नसिंहासनं तुभ्यं दास्यामि
स्वीकुरु प्रभो ७२ श्रीरामागच्छ भगवन् रघुवीर रघूत्तम ॥ जानक्या सह राजेंद्र सुस्थिरो भव

१ चिंतयेच्चिंतितांप्तये इति पाठः ।

सर्वदा ७३ रामचंद्र महेष्वास रावणांतक राघव ॥ यावत्पूजां समाप्येऽहं तावत्त्वं सन्निधो भव ७४ रघुनन्दन राजर्षे राम राजीवलोचन ॥ रघुवंशज मे देव श्रीरामाभिमुखो भव ७५ प्रसीद जानकीनाथ सुप्रसिद्ध सुरेश्वर ॥ प्रसन्नो भव मे राजन् सर्वेश मधुसूदन ७६ शरणं मे जगन्नाथ शरणं भक्तवत्सल ॥ वरदो भव मे राजन् शरणं मे रघूत्तम ७७ त्रैलोक्यपावनानंत नमस्ते रघुनायक ॥ पाद्यं गृहाण राजर्षे नमो राजीवलोचन ७८ परिपूर्ण परानंद नमो रामाय वेधसे ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं कृष्ण विष्णो जनार्दन ७९ ॐनमो वासुदेवाय तत्वज्ञानस्वरूपिणे ॥ मधुपर्कं गृहाणेमं राजराजाय ते नमः ८० नमः सत्याय शुद्धाय बुध्न्याय ज्ञानरूपिणे ॥ गृहाणाचमनं देव सर्वलोकैकनायक ८१ ब्रह्मांडोदरमध्यस्थैस्तीर्थैश्च रघुनन्दन ॥ स्नापयिष्याम्यहं भक्त्या त्वं गृहाण जनार्दन ८२ संतप्तकांचनप्रख्यं पीतांबरमिमं हरे ॥ संगृहाण जगन्नाथ रामचंद्र नमोऽस्तुते ८३ श्रीरामाच्युत यज्ञेश श्रीधरानन्द राघव ॥ ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण रघुनायक ८४ किरीटहारकेयूररत्नकुंडलमेखलाः ॥ ग्रैवेयकौस्तुभं हारं रत्नकंकणनूपुरान् ८५ एवमादीनि सर्वाणि भूषणानि रघूत्तम ॥ अहं दास्यामि ते भक्त्या संगृहाण जनार्दन ८६ कुंकुमागरुकस्तूरीकर्पूरोन्मिश्रचन्दनम् ॥ तुभ्यं दास्यामि विश्वेश श्रीराम स्वीकुरु प्रभो ८७ तुलसीकुन्दमन्दारजातिपुन्नागचंपकैः ॥ कदंबकरवीरैश्च कुसुमैः शतपत्रकैः ८८ नीलांबुजैर्बिल्वदलैः पुष्पमाल्यैश्च राघव ॥ पूजयिष्याम्यहं भक्त्या संगृहाण नमोऽस्तु ते ८९ वनस्पतिरसैर्दिव्यैर्गंधाढ्यैः सुमनोहरैः ॥ रामचन्द्र महीपाल धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ९० ज्योतिषां पतये तुभ्यं नमो रामाय वेधसे ॥ गृहाण दीपकं राजंस्त्रैलोक्यतिमिरापहम् ९१ इदं दिव्यान्नममृतं रसैः षड्भिर्विराजितम् ॥ श्रीराम राजराजेंद्र नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ९२ नागवल्लिदलैर्युक्तं पूगीफलसमन्वितम् ॥ तांबूलं गृह्यतां राम कर्पूरादिसमन्वितम् ९३ मंगलार्थं महीपाल नीराजनमिदं हरे ॥ संगृहाण जगन्नाथ रामचंद्र नमोस्तु ते ९४ अथाष्टनमस्काराः ॥ ॐनमो भगवते श्रीरामाय परमात्मने ॥ सर्वभूतांतरस्थाय ससीताय नमो नमः ९५ ॐनमो भगवते श्रीरामचन्द्राय वेधसे ॥ सर्ववेदांतवेद्याय ससीताय नमो नमः ९६ ॐनमो भगवते श्रीविष्णवे परमात्मने । परात्पराय रामाय ससीताय नमोनमः ९७ ॥ ॐनमो भगवते श्रीरघुनाथाय शार्ङ्गिणे ॥ चिन्मयानन्दरूपाय ससीताय नमो नमः ९८ ॥ ॐनमो भगवते श्रीरामकृष्णाय चक्रिणे ॥ विशुद्धज्ञानदेहाय ससीताय नमो नमः ९९ ॥ ॐनमो भगवते श्रीवासुदेवाय विष्णवे ॥ पूर्णानन्दैकरूपाय ससीताय नमो नमः १०० ॥ ॐनमो भगवते श्रीरामभद्राय वेधसे ॥ सर्वलोकशरण्याय ससीताय नमो नमः १ ॐनमो भगवते श्रीरामायामिततेजसे ॥ ब्रह्मानन्दैकरूपाय ससीताय नमो नमः २ ॥ इति नमस्काराष्टकमन्त्राः ॥ नृत्यगीतादिवाद्यादिपुराणपठनादिभिः ॥ राजोपचारैरखिलैः सन्तुष्टो भव राघव ३ विशुद्धज्ञानदेहाय रघुनाथाय विष्णवे ॥ अंतःकरणसंशुद्धिं देहि मे रघुनन्दन ४ नमो नारायणानंतश्रीरामकरुणानिधे ॥ मामुद्धर जगन्नाथ घोरात्संसारसागरात् ५ रामचन्द्रमहेष्वासशरणागततत्पर ॥ त्राहि मां सर्वलोकेश तापत्रयमहानलात् ६ श्रीकृष्ण श्रीकर श्रीश श्रीराम श्रीनिधे हरे ॥ श्रीनाथ श्रीमहाविष्णो श्रीनृसिंह कृपानिधे ७ गर्भजन्मजराव्याधिघोरसंसारसागरात् ॥ मामुद्धर जगन्नाथ कृष्णविष्णो जनार्दन ८ श्रीराम गोविंद मुकुंद कृष्ण श्रीनाथ विष्णो भगवन्नमस्ते ॥ प्रौढारिषड्वर्गमहाभयेभ्यो मां त्राहि नारायण विश्वमूर्ते ९ श्रीरामाच्युत यज्ञेश श्रीधरानन्दराघव ॥ श्रीगोविंद हरे विष्णो नमस्ते जानकीपते ॥ ११० ब्रह्मानन्दैकविज्ञानं त्वन्नामस्मरणं नृणाम् ॥ त्वत्पदांबुजसद्भक्ति

देहि मे रघुवल्लभ ११ नमोऽस्तु नारायण विश्वमूर्ते नमोस्तु ते शाश्वतविश्वयोने ॥ त्वमेव विश्वं सचराचरं च त्वामेव सर्वे प्रवदंति संतः १२ नमोऽस्तु ते कारणकारणाय नमोऽस्तु कैवल्यफलप्रदाय ॥ नमो नमस्तेऽस्तु जगन्मयाय वेदांतवेद्याय नमो नमस्ते १३ नमो नमस्ते भरताग्रजाय नमोऽस्तु यज्ञप्रतिपालनाय ॥ अनंत यज्ञेश हरे मुकुंद गोविंद विष्णो भगवन्मुरारे १४ श्रीवल्लभानंत जगन्निवास श्रीराम राजेंद्र नमो नमस्ते ॥ श्रीजानकीकांत विशालनेत्र राजाधिराज त्वयि मेऽस्तु भक्तिः १५ तप्तजांबूनदेनैव निर्मितं रत्नभूषितम् ॥ स्वर्णपुष्पं रघुश्रेष्ठ दास्यामि स्वीकुरु प्रभो १६ हृत्पद्मकर्णिकामध्ये सीतया सह राघव ॥ निवस त्वं रघुश्रेष्ठ सर्वैरावरणैः सह १७ मनोवाक्कायजनितं कर्म यद्वा शुभाशुभम् ॥ तत्सर्वं प्रीतये भूयान्नमो रामाय शार्ङ्गिणे १८ अपराधसहस्राणि क्रीयंतेऽहर्निशं मया ॥ दासोहमिति मां मत्वा क्षमस्व रघुपुंगव १९ नमस्ते जानकीनाथ रामचन्द्र महीपते ॥ पूर्णानन्दैकरूप त्वं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते १२० एवं यः कुरुते पूजां बहिर्वा हृदये-पि च ॥ सकृत्पूजनमात्रेण राम एव भवेन्नरः २१ किं पुनः सततं ब्रह्मण्येवं पूज्यस्थितो हि सः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति चेह लोके परत्र च २२ एवं सुतीक्ष्ण ते प्रोक्तं यथा पृष्टं त्वया मम ॥ हृदये मानसी पूजा विधानं राघवस्य च २३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ एवं शिष्य सुतीक्ष्णाय मुनयेऽगस्तिना पुरा ॥ यत्प्रोक्तं तन्मया सर्वं तव प्रोक्तं सविस्तरात् २४ शिष्याऽधुना बहिः पूजाविधानं च मयोच्यते ॥ नरः प्रातः समुत्थाय कृत्वा शौचादिकाः क्रियाः २५ स्नात्वा संध्यादिकं कृत्वा देवपूजां समारभेत् ॥ तीर्थे देवालये वाऽपि गोष्ठे पुण्यस्थलेषु च २६ नद्यास्तटे देवगेहे तुलसीसन्निधौ तथा ॥ लिप्त्वा भूमिं गोमयेन ततो पद्मानि लेखयेत् २७ सितारक्तहरित्पीतनीलकृष्णादिसंभवैः ॥ नानावर्णैश्चित्रितानि तत्र पूजां समारभेत् २८ अष्टोत्तरसहस्रश्रीरामलिंगात्मकासनम् ॥ वाष्टोत्तरशतं श्रीमद्रामलिंगात्मकासनम् २९ अष्टोत्तरसहस्रश्रीरामभद्रासनं हि वा ॥ वाष्टोत्तरशतं श्रीमद्रामभद्रासनं शुभम् ३० बहून्यन्यानि शतशः संति लब्ध्वासनानि हि ॥ तेषां मध्यादेकमेवासनं संस्थाप्य चित्रितम् ३१ पीठोपरि वस्त्रकृतं पत्रादिष्वपि वा कृतम् ॥ आसनोपरि जानक्या राघवादीन्न्यवेशयेत् ३२ आसने सवतोभद्रमध्ये पद्मोपरि न्यसेत् ॥ सीतया राघवं रम्यं वरसिंहासने स्थितम् ३३ रामस्य पृष्ठभागे च लक्ष्मणं स्थापयेत्ततः ॥ रामस्य दक्षिणे पार्श्वे भरतं विन्यसेच्छुभम् ३४ रामस्य वामपार्श्वे हि शत्रुघ्नं विन्यसेच्छुभम् ॥ पुरतो रामचंद्रस्य वायुपुत्रं तु विन्यसेत् ३५ रामस्य वायुदिग्भागे सुग्रीवं स्थापयेत्ततः ॥ ईशान्यां रामचन्द्रस्य विन्यस्य च विभीषणम् ३६ रामस्य वन्हिदिग्भागे विन्यसेदंगदं ततः ॥ नैर्ऋत्यां रामचंद्रस्य जांबवंतं तु विन्यसेत् ३७ पूज्यपूजकयोर्मध्ये प्राक् दिक् ज्ञेयाऽर्चने त्विह ॥ सर्वशास्त्रेष्वेवमेव निर्णयः कथ्यते बुधैः ३८ लक्ष्मणस्य करे देयं छत्रं[1] मुक्ताविराजितम् ॥ भरतस्य करे देयं चामरं रुक्ममण्डितम् ३९ शत्रुघ्नस्य करे देयं व्यजनं चित्रितं शुभम् ॥ हनूमतः करे देयं रामस्य पादुकाद्वयम् १४० सुग्रीवस्य करे देयं जलपात्रं मनोहरम् ॥ करे विभीषणस्यापि देयं मुकुरमुत्तमम् ४१ देयं तांबूलपात्रं च वालिनन्दनसत्करे ॥ जांबवतः करे देयो वस्त्रकोशो महत्तमः ४२ नवायतनमेवं हि स्थापयेद्राघवस्य च ॥ अथवा पंचायतनं स्थापयेदासनोपरि ४३ सीतया रामचंद्रं च मध्ये पृष्ठे तु लक्ष्मणम् ॥ भरतं सव्यपार्श्वे च शत्रुघ्नं वामपार्श्वके ४४ पुरतो वायुपुत्रं च पूर्वोक्तैरुपचारकैः ॥ एवं संस्थापये-

---

१ वरछत्रं सुशोभितमिति पाठः ।

र्भक्त्या रामं भद्रासनोपरि ४५ अथवा सीतया रामं मध्ये स्थाप्य ततः परम् ॥ रामस्य पृष्ठे सौमित्रिं रामाग्रे वायुनन्दनम् ४६ स्थाप्यैवं पूजयेद्भक्त्या रामं धृतशरासनम् ॥ अथ वा सीतया रामं लक्ष्मणं परिपूजयेत् ४७ सीतानुजौ विना पूजा रामस्यैकस्य नाचरेत् ॥ कृता चेद्विघ्नकर्त्री सा भवेदत्र न संशयः ४८ नवायतनपूजा सा श्रेष्ठा ज्ञेया शुभप्रदा ॥ या पंचायतनी पूजा ज्ञेया सा मध्यमाऽत्र हि ४९ त्रिदैवत्या तु या पूजा कनिष्ठा सा निगद्यते ॥ अतिकनिष्ठा पूजा सा द्विदैवत्या स्मृताऽत्र हि ५० कोदण्डं वामहस्ते च तूणीरं वामपार्श्वके ॥ निजनामांकितं बाणं दधानं दक्षिणे करे ५१ एवं श्रीराघवं स्थाप्य ततः पूजां समारभेत् ॥ आत्मनो वामभागे च जलकुंभं निधाय हि ५२ आत्मनो दक्षिणे भागे पूजापात्रं निवेशयेत् ॥ आत्मनः पुरतः पात्रं स्थापयेद्विस्तृतं वरम् ५३ प्राङ्मुखः सुखमासीनो धृतपद्मासनः शुचिः ॥ मौनी धृताक्षतुलसीमालो निश्चलमानसः ५४ बद्धग्रंथिशिखः शुद्धवस्त्रो धृतपवित्रकः ॥ शुद्धद्वारावती मृत्कृत्तिलको मुद्रिकांकितः ५५ नत्वादौ गणराजं च तिथिवारादि कीर्तयेत् ॥ भूमिशुद्धिं भूतशुद्धिं न्यासौ कृत्वा यथाक्रमम् ॥ प्रोक्षणीपात्रमेकं तु जलपर्णं प्रकारयेत् ५६ दूर्वागन्धाक्षतापुष्पैस्तत्पात्रं परिपूरयेत् ॥ प्रोक्षयेत्तेन नीरेण पूजाद्रव्यं सहात्मना ५७ पाद्यार्घ्याचमनार्थं तु त्रीणि पात्राणि विन्यसेत् ॥ गणराजं पूजयित्वा सम्पूज्य वरुणं ततः ५८ पांचजन्यं पूजयित्वा प्रोक्षयेत्तज्जलैरपि ॥ पूजाद्रव्यं पूर्ववच्च स्वात्मानं च भुवं तथा ५९ धेनुशंखचक्रपक्षिराजमुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ शैली दारुमयी लेही लेप्या लेख्या च सैकती ६० मनोमयी मणिमयी प्रतिमाऽष्टविधा स्मृता ॥ अथ ध्यायेद्रामचंद्रं ससीतं पुरतः स्थितम् ६१ द्विभुजं धृततूणीरं चापबाणधृतायुधम् ॥ दिव्यालंकारसंयुक्तं पतिकौशेयवाससम् ६२ सलक्ष्मणं सशत्रुघ्नं भरतेन समन्वितम् ॥ हनुमत्सेवितपदं सिंहासनविराजितम् ६३ सितछत्रसमायुक्तं दिव्यचामरवीजितम् ॥ विभीषणसमायुक्तं सुग्रीवपरिवंदितम् ६४ जांबवता समायुक्तमंगदेन परिष्टुतम् ॥ अयोध्यावासिनं राममेवं हृदि विचिंतयेत् ६५ सीताराम समागच्छ मदग्रे त्वं स्थिरो भव ॥ गृहाण पूजां मद्दत्तां कृतमावाहनं तव ६६ हिरण्मयं रत्नयुक्तं नानाा चित्रविचित्रितम् ॥ सिंहासनं सवस्त्रं ते ह्यासनार्थं ददामि ते ६७ चन्दनागुरुसंयुक्तैर्जलैस्तीर्थसमुद्भवैः ॥ पाद्यं गृहाण श्रीराम मया दत्तं प्रसीद मे ६८ पुष्करादिषु तीर्थेषु गंगादिषु सरित्सु च । यत्तोयं तन्मयाऽऽनीतं दत्तमर्घ्यं गृहाण भो ६९ सुगन्धवासितं तोयं वहुतीर्थसमुद्भवम् ॥ आचमनार्थमानीतं गृहाण त्वं सुरेश्वर १७० हरिद्राकुंकुमैर्युक्तं सुगन्धद्रव्यमिश्रितम् ॥ सुगन्धस्नेहसंमिश्रमुद्वर्त्तनमथास्तु ते ७१ कामधेनूद्भवं क्षीरं नन्दिन्या दधिसुंदरम् ॥ कपिलाया घृतं श्रेष्ठं मधुविंध्याद्रिसंभवम् ७२ सीतोत्पलसमानाभं सितायुक्तं मनोहरम् ॥ पंचामृतं मयाऽऽनीतं स्नानार्थं त्वं गृहाण भो ७३ गंगा च यमुना चैव गोदावरि सरस्वती ॥ नर्मदासिंधुकावेरी सरयूगंडकी तथा ७४ ताम्रपर्णी भीमरथी कृष्णा वेणी महानदी ॥ गोमती सागरासंस्रप्त पयोष्णी भवनाशिनी ७५ पूर्णा तापी तुंगभद्रा क्षिप्रा वेगवती तथा ॥ पिनाकी प्रवरा सिंधुफेणा सार्द्धत्रया नदाः ७६ घृतमाला कृत्तमाला मही निक्षेपिका तथा ॥ पयोष्णी प्रेमगंगा च चित्रगंगाकरानदी ७७ नीरा चर्मण्वती वृद्धा वंजरा च पुनः पुना ॥ सिंधुक्षीरा च वैकुंठाऽलकनंदा च वारणा ॥ ७८ इत्यादिसर्वतीर्थेषु यत्तोयं वर्तते शुभम् ॥ तन्मयाऽऽनीतमद्यात्र स्नानं कुरु रघूत्तम ७९ पुनराचमनं रम्यं सर्व-

---

१ विदेहजां विनोति पाठः ।

तीर्थसमुद्भवम् ॥ गृहाण रघुनाथ त्वं दीयते यन्मया तव १८० सुवर्णतंतुभिश्चित्रं पीतकौशेयसंभवम् ॥ वस्त्रयुग्मं प्रदास्यामि गृहाण रघुनायक ८१ शुद्धं हेममयं रम्यं नवतंतुसमुद्भवम् ॥ ब्रह्मग्रंथिसमायुक्तं ब्रह्मसूत्रं प्रगृह्यताम् ८२ मुकुटं कुंडले रम्ये मुद्रिकाः कंकणे तथा ॥ नूपुरे रशनामालाः केयूरे रत्नमंडिते ८३ इत्यादीन्परमान् दिव्यान्स्वर्णमाणिक्यनिर्मितान् ॥ त्वदर्थं च मया नीतानलंकारान् गृहाण भो ८४ छत्रं सव्यजनं रम्यं चामरद्वयसंयुतम् ॥ त्वदर्थं च मया नीतं गृहीष्व रिपुसूदन ८५ सुगंधंचंदनं दिव्यं कृष्णागरुविमिश्रितम् ॥ रक्तचंदनसंयुक्तं गृहीष्व त्वं मयार्पितम् ८६ अक्षतांश्च वरान् दिव्यान्मुक्ताफलविनिर्मितान् ॥ कस्तूर्या कुंकुमेनाक्तान् गृहाण परमेश्वर ८७ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मया हृतानि पूजार्थं गृहाण रघुनायक ८८ वनस्पतिरसोद्भूतं गंधाढ्यं गंधमुत्तमम् ॥ आघ्रेयं सर्वदेवानां धूपं गृहीष्व राघव ८९ साज्यं त्रिवर्तिसंयुक्तं वन्हिना योजितं मया ॥ दीपं गृहाण भो राम त्रैलोक्यतिमिरापह १९० भक्ष्यभक्तेन संयुक्तं सपायसघृतान्वितम् ॥ शर्करामधुसंयुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ९१ आम्रादीनि सुपक्वानि फलानि विविधानि च ॥ समर्पितानि ते राम गृहीष्व रघुनंदन ९२ पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतम् ॥ जातीचतुष्टययुतं तांबूलं स्वीकुरु प्रभो ९३ हिरण्यं ब्रह्मसंभूतं वन्हितेजःसमुद्भवम् ॥ दीयते दक्षिणार्थं ते गृहीष्व रघुनंदन ९४ एवं मया षोडशोपचाराः सविस्तरं ते कथिताः शिशोऽत्र ॥ आवाहनाद्याश्च हि दक्षिणांताः शेषां च पूजां सकलां हि वक्ष्ये ९५ पंचवर्तिसमायुक्तं कपिलाज्यविमिश्रितम् ॥ वन्हिना योजितं रम्यं गृण्हीष्व त्वं नीराजनम् ९६ जातीचंपकमंदारौ केतकी तुलसी तथा ॥ दमनो मुनिकुंदे च ह्यनंतं त्विति वै नव९७ एभिर्नवविधैः पुष्पैर्मंत्रपुष्पाणि राघव ॥ मयार्पितानि गृहीष्व प्रसीद परमेश्वर ९८ यानि कानि च पापानि जन्मांतरकृतानि च ॥ तानि सर्वाणि नश्यंतु प्रदक्षिण पदे पदे ९९ उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा ॥ पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां साष्टांगश्च नमोस्तु ते २०० आवाहनं न जानामि न जानामि विसर्जनम् ॥ पूजां चैव न जानामि क्षम्यतां परमेश्वर १ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं रघूत्तम यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे २ एवं श्रीरामचंद्रस्य भक्त्या कार्यं प्रपूजनम् ॥ निरंतरं तथा कार्यं नवम्यां च विशेषतः ३ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो नवविधैः पुष्पैस्त्वया पुष्पांजलिः कथम् ॥ निवेदितोऽत्र रामस्य पूजने तद्वदस्व मां ४ त्वत्तो नानाविधाः पूजाः सुराणां च मया श्रुताः ॥ पूर्वं तासु श्रुतो नैव नवपुष्पांजलिः कदा ५ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य सावधानमनाः शृणु ॥ आसीत्पुरा द्विजवरः कावेर्या उत्तरे तटे ६ रामनाथपुरे कश्चित्सुंदराख्योऽतिभक्तिमान् ॥ तस्यासन्नवपुत्राश्च रामचिंतनतत्पराः ७ चंद्रोऽतिचंद्रश्चंद्राभश्चंद्रास्यश्चंद्रशेखरः ॥ चंद्रांशुर्जितचंद्रश्च चंद्रचूडोऽष्टमः स्मृतः ८ रामचंद्रश्चेति नव गृहाभाश्च नवस्मृताः ॥ एकदा ते त्वयोध्यायां रामं भक्तकृपाकरम् ९ द्रष्टुं ययुश्चैत्रमासे तस्थुस्ते सरयूतटे ॥ तावत्तत्र समायाता नानादेशांतरस्थिताः ११० जनौघानां कोटयश्च नानावाहनसंस्थिताः ॥ सरय्वां रामतीर्थे हि चैत्रस्नानार्थमादरात् ११ तेषां समागतानां हि संमर्दस्तत्र वै ह्यभूत् ॥ संमर्दाद्रामचंद्रस्य तेषां नाभूच्च दर्शनम् १२ तदा ते मंत्रयामासुर्नव विप्राः परस्परम् ॥ कथं श्रीराघवस्यात्र संमर्दे दर्शनं भवेत् १३ चेज्जातं त्वतियत्नेन तर्हि तत्किं नु दर्शनम् ॥ यावत्स्वस्थेन मनसा राघवो न निरीक्षितः १४ तावत्तद्दर्शनं नैव तुष्टिं नो जनयिष्यति ॥ तदा चंद्रोऽब्रवीज्ज्येष्ठस्त्वत्रैव रामदर्शनम् १५ वयं तीव्रेण तपसा प्राप्स्यामस्तप्यतां तपः ॥ तच्चंद्रवचनं श्रुत्वा पुनः प्रोचुर्द्विजोत्तमाः १६ एककाले तु सर्वेषां तपतामंतरेण हि ॥ कस्यादौ रामचंद्रश्च दास्यत्यत्र प्रदर्श-

नम् १७ कस्य दास्यति पश्चाच्च विदितं तद्भविष्यति ॥ कस्यास्मा सुदृढा भक्तिर्विदिता सा भविष्यति १८ एवं परस्परं चोक्त्वा ते सर्वे द्विजसूनवः ॥ त्यक्ताहारा वायुभक्षाश्चैकांते तत्परेण हि १९ गत्वातिदूरं संमर्दात्तेपुः सर्वे तपो महत् ॥ तत्सर्वं राघवो ज्ञात्वा सर्वसाक्षी जगत्प्रभुः २२० तेषां स्वदर्शनं दातुं नवमे दिवसे मुदा ॥ मंत्रयामास श्रीरामः क्षणं चित्ते सभास्थितः २१ एककाले तु सर्वेषां यदि दास्यामि दर्शनम् ॥ तर्ह्येव तुष्टिः सर्वेषां भविष्यति न चेन्नहि २२ अतोद्याहं करिष्यामि नवरूपाणि निश्चयात् ॥ एवं संमंत्र्य श्रीरामो लक्ष्मणं प्राह सादरम् २३ शिबिकामानयस्वाद्य बहिर्गच्छाम्यहं मुदा ॥ तथेति रामवाक्येन शिबिकां लक्ष्मणस्तथा २४ आनयामास दूतैः स राघवाय न्यवेदयत् ॥ तदा सिंहासनाद्रामश्चोत्तीर्य शिबिकास्थितः २५ बन्धुभिर्मंत्रिवयश्च सुहृन्मित्रादिभिर्युतः ॥ बहिः शनैरयोध्याया ययौ रामो मुदान्वितः २६ ततस्तं जनसंमर्दं समतिक्रम्य राघवः ॥ चकार नवरूपाणि ह्यात्मनः परमेश्वरः २७ शिबिकाः सुहृदो भ्रातॄन्दूतान्मित्रान्सवाहनान् ॥ चकार नवधा रामस्तदा स क्षणमात्रतः २८ निरीक्षितुं समायाता नात्मानं तान् जनानपि ॥ चकार नवधा रामस्तदद्भुतमिवाभवत् २९ ततस्तैस्तैर्जनैर्मित्रैर्दूतैर्बंधुजनैः सह ॥ नवानां भूसुराणां हि ययावग्रे रघूत्तमः २३० ततस्ते भूसुराः सर्वे तदैकसमये प्रभुम् ॥ आत्मनः पुरतो रामं ददृशुस्तं पृथक् पृथक् ३१ तत्तुष्टमनसः सर्वे प्रणेमू रघुनन्दनम् ॥ शिबिकाभ्यस्ततो रामास्त्ववरुह्य पृथक् पृथक् ३२ नवरूपधराः सर्वान्विप्रानालिंग्य सादरम् ॥ ऊचुर्मधुरया वाचा प्रसन्नमुखपंकजाः ३३ ॥ रामा ऊचुः ॥ भो विप्राः श्रमिता यूयं युष्माकं कृतनिश्चयम् ॥ बुध्वा वयं पृथक् रूपैर्जाताः स्मो नवधाऽद्य हि ३४ एककालेऽत्र तपतां सर्वेषां दर्शनं निजम् ॥ कस्य देयं तु पूर्वं हि पश्चात्कस्य प्रदीयताम् ३५ इति संमंत्र्य हृदये त्वद्यैकसमये नहि ॥ युष्माकं दर्शनं दत्तं वरयध्वं वरानितः ३६ रामाणां वचनं श्रुत्वा ते प्रोचुर्भूसुरोत्तमाः ॥ येनाऽस्माकं भवेत्कीर्तिः स वरो दीयतां तु नः ३७ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा रामाः प्रोचुर्द्विजान्पुनः ॥ युष्माकं दर्शनार्थं हि नवरूपधरा वयम् ३८ अद्य जाता यतस्तस्माद्युष्माकं नामभिः सदा ॥ नव रामाः परां ख्यातिं गमिष्यामोऽवनीतले ३९ अस्माकं नव यत्किंचित्तत्प्रियं हि भविष्यति ॥ इति तेषां तु रामाणां वाक्यं श्रुत्वा द्विजोत्तमाः ४० संतुष्टास्ते तदा नेमुः स्वं स्वं रामं मुहुर्मुहुः ॥ तदा सर्वे जना रामान् लक्ष्मणान् भरतादिकान् ४१ आत्मानं नवधा जातान्दृष्ट्वा विस्मयमागताः ॥ ततो रामाः शिबिकासु स्थित्वा पृष्ट्वा द्विजोत्तमान् ४२ परावृत्य ययुः सर्वे मार्गे त्वेकोऽभवत्पुनः ॥ सर्वे जातास्त्वेकरूपास्तदा ते विस्मयं ययुः ४३ ततो रामो बन्धुभिश्च पूर्ववन्नगरीं ययौ ॥ गत्वा गेहे तु सीतायै सर्ववृत्तं न्यवेदयत् ४४ अतस्ते नव विप्राणां नामभिर्जगतीतले ॥ ख्यातिं रामा ययुस्तत्र नव यद्यच्च तत्प्रियम् ४५ यथार्का द्वादश प्रोक्ता एकविंशद्गणाधिपाः ॥ रुद्रा एकादश प्रोक्ता यथाष्टभैरवाः स्मृताः ४६ नव दुर्गा यथा त्वत्र तथा रामा नव स्मृताः ॥ प्रियं द्वादश सूर्याय एकादश शिवप्रियम् ४७ एकविंशत्प्रियं यद्वद्गणेशाय महात्मने ॥ प्रियमष्टभैरवाय दुर्गायै तु नवप्रियम् ४८ यथा तथाऽत्र रामाय नव शिष्यप्रियं सदा ॥ तस्मान्नवविधैः पुष्पैरंजलिस्तत्प्रियो मतः ४९ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे मनोहरकांडे रामपूजाद्वयविस्तारो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

॥ श्रीविष्णुदास उवाच ॥ स्वामिंस्त्वया रामनाम्नामष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ भद्रमुक्तं तथा चाष्टो-

---

१ चांतरेण हीतिपाठः ।

त्तरशतमनुत्तमम् १ रामनाम्नां भद्रमुक्तं रामचंद्रप्रपूजने ॥ तत्कीदृशे ते तु भद्रे लेखनीये मनोरमे २ ते मां विस्तरतो ब्रूहि यथाऽहं वेद्मि तत्त्वतः ॥ तयोर्ये ये विशेषाश्च भद्रयोस्तेऽपि मां वद ३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य प्रवक्ष्यामि भद्राणां रचनाः शुभाः॥ यथा पृष्टा त्वया मह्यं रामनाम्ना मनोरमाः ४ अष्टोत्तरशतं रामलिंगतोभद्रमुत्तमम् ॥ आदौ मया विस्तरेण कथ्यते तन्निशामय ५ अत्रोपास्या राममुद्रा रुद्रश्चोपासकः स्मृतः ॥ श्रीरामलिंगतोभद्रमत एवोच्यते बुधैः ६ तिर्यगूर्ध्वं तदा रेखा द्वे शते रेखयाऽधिके ॥ तत्रादौ कृष्णपरिधिस्ततो रक्तः सितस्ततः ७ ततः पीतश्च परिधिः कोणेंदुस्त्रिपदः स्मृतः ॥ चंद्राग्रे शृंखला कृष्णा स्मृता द्वादशपादिका ८ हरिता च ततो वल्ली त्रयोविंशत्पदात्मिका ॥ ततः पीता शृंखला च स्मृता द्वादशपादिका ९ विंशत्पादभवं भद्रं रक्तं वापी सिता ततः ॥ त्रयोदशपदा ज्ञेया लिंगं षड्विंशपादजम् १० कृष्णश्चतुष्पदो मूर्द्धा नाभिर्युग्मपदः स्मृतः ॥ मूलस्कंधौ षट्पदजौ पार्श्वे तुर्यपदात्मके ११ ततो रक्तश्च परिधिर्मर्यादाख्योऽर्कपादजः ॥ ततो मुद्रा तुर्यतुर्यभूमिपादमिता स्मृता १२ ततो मर्यादापरिधिर्लिंगमुद्राः पुनः पुनः ॥ एवं हरा नव ज्ञेया मुद्राश्चाष्टौ प्रकीर्तिताः १३ परिधयः षोडशैव ह्यंते लिंगोर्ध्वपार्श्वके ॥ तिर्यक् भद्रं नवपदैः पीतं वा हरितं क्वचित् १४ रक्तभद्रोर्ध्वतः शेषपदानि यानि संति हि ॥ यथेच्छं चित्रवर्णैश्च शृंखलार्थे नियोजयेत् १५ मध्यलिंगस्कंधयोश्च सिते नेत्रे स्मृते शुभे ॥ पीते लिंगस्कंधयोश्च शंखले त्रित्रिपादजे १६ अधोमुखं हरोर्ध्वे च रक्तं भक्तं द्विषट्पदम् ॥ तिर्यग्भद्रे तु हरिते स्मृतेऽष्टादशपादजे १७ ततः पंक्तेरूर्ध्वभागे हरितः परिधिः स्मृतः ॥ तत ऊर्ध्वं पीतवर्णः प्रोक्तश्च परिधिः शुभः १८ एवं प्रोक्ता प्रथमेयं पंक्तिः सर्वत्र कारयेत् ॥ द्वितीयाया विशेषं च वक्ष्यामि न पुरेरितम् १९ सप्तमुद्रा हरा ह्यष्टपरिधयश्चतुर्दश ॥ भद्रं रक्तं षट्पदं च शेषं सर्वं तु पूर्ववत् २० तृतीयायां ततः पंक्तौ मुद्राः पंच शिवा रसाः ॥ परिधयो दश ज्ञेया भद्रं त्रिंशत्पदात्मकम् २१ ततः पंक्तौ चतुर्थ्यां तु त्रीशा मुद्रा चतुष्टयम् ॥ परिधयोऽष्ट विज्ञेया भद्रं च नव वेदजम् २२ हरित्पीतयोर्मध्ये हि लोहितः परिधिः स्मृतः ॥ पंचमायां ततः पंक्तौ मुद्रैका शंकरद्वयम् २३ परिधयश्च चत्वारि भद्रं नवतिपादजम् ॥ हरिद्रक्तपीतवर्णाः परिधयश्च पूर्ववत् २४ षष्ठायां च ततः पंक्तौ मुद्रैका परिधिद्वयम् ॥ नव वेदभवं भद्रं तिस्रः परिधयोऽपि च २५ मध्येऽपि सर्वतोभद्रं वेदनेत्राग्निपादजम् ॥ त्रिपदेंदुःशृंखलाश्च कृष्णा पंचपदा मताः २६ एकादश पदा वल्ली भद्रं नव पदात्मकम् ॥ चतुर्विंशत्पदा वापी पीतश्च परिधिः स्मृतः २७ पदेषु षोडशेष्वेव मध्ये पद्मं यथारुचि ॥ कर्णिका पीतवर्णा च शेषं बुद्ध्या नियोजयेत् २८ एतदष्टोत्तरशतं रामलिंगात्मकं स्मृतम् ॥ तत्र मुद्रास्वरूपं च वेदवेदेंदुभिः स्मृतम् २९ राज्यकाण्डे उत्तरार्धस्य सर्गेऽष्टादशमे पुरा ॥ उक्तं मुद्रास्वरूपं च तथाप्यत्र तु कथ्यते ३० पंक्तयोर्कमितास्तत्र सर्वा द्वादशपादजाः ॥ तासु पूर्वदिगारभ्य क्रमेणैवं प्रपूरयेत् ३१ प्रथमा सप्तमी चोभे पंक्ती कृष्णे प्रपूरयेत् ॥ ऊर्ध्वाधःपंच पंचैव पंक्तयस्तत्क्रमं ब्रुवे ३२ पंच पंक्तिषु चोर्ध्वं हि प्रथमायाः प्रपूरयेत् ॥ प्रथमं चेशदिग्जं च कृष्णवर्णं न चापरम् ३३ तदधश्च द्वितीयायाः प्रथमं च द्वितीयकम् ॥ चतुर्थं सप्तमं षष्ठं ह्यष्टमं नवमं तथा ३४ तथैकादशमं चापि कृष्णवर्णानि पूरयेत् ॥ तदधश्च तृतीयायाश्चतुर्थं पष्ठसप्तमे ३५ तथैकादशमं चापि कृष्णवर्णानि पूरयेत् ॥ चतुर्थ्यास्तदधश्चापि प्रथमं च द्वितीयकम् ३६ चतुर्थं सप्तमं षष्ठं नवमं रुद्र-

१ मुद्रे द्वे शंकरस्तथा इति पाठः ।

संमितम् ॥ तदधः पंचमायाश्च प्रथमं च द्वितीयकम् ३७ चतुर्थं च तथा षष्ठं नवमैकादशे तथा ॥ राजेति द्वेऽक्षरे शुक्ले द्रष्टव्ये पंच पंक्तिषु ३८ पञ्चपंक्तिष्वधश्चाऽथ प्रथमायाश्च पूर्ववत् ॥ तदधश्च द्वितीयायाः प्रथमं च द्वितीयकम् ३९ चतुर्थं सप्तमं षष्ठं नवमं दशमं तथा ॥ तथा चैव द्वादशमं कृष्णवर्णानि पूरयेत् ४० तृतीयायाश्चतुर्थं च षष्ठमर्कं च सप्तमम् ॥ चतुर्थ्याः प्रथमं षष्ठं द्वितीयं च चतुर्थकम् ४१ अष्टमं नवमं चार्कं दशमं चापि पूरयेत् ॥ पंचमायाः प्रथमं च द्वितीयं च चतुर्थकं ४२ षष्ठमर्कोष्टमं चापि सप्तमं दशमं तथा ॥ नवमं कृष्णवर्णानि रामेति द्वेऽवलोकयेत् ४३ राजारामेति चत्वारि ह्यक्षराणि निरीक्षयेत् ॥ व्यत्ययाद्रामराजेति बुद्ध्या कार्येऽक्षरे नरैः ४४ अथवा राम रामेति तृतीयं नाम कारयेत् ॥ विशेषं तत्र वक्ष्यामि ह्यधः पंचसु पंक्तिषु ४५ पंक्तेश्चतुर्थ्याः प्रथमं पदं कृष्णेन कारयेत् ॥ नाकारस्तेन द्रष्टव्यो रामनामावलोकयेत् ४६ अथवा राम रामेति विशेषश्चोर्ध्वपंक्तिषु ॥ प्रथमा पूर्ववज्ज्ञेया द्वितीयायास्ततः परम् ४७ प्रथमं च द्वितीयं च तृतीयं पंचमं तथा ॥ अष्टमं नवमं षष्ठं तथैकादशमं त्वपि ४८ तृतीयायाश्च प्रथमं रुद्रं षष्ठं च पंचमम् ॥ चतुर्थ्याः प्रथमं चैव द्वितीयं च तृतीयकम् ४९ पंचमं सप्तमं चापि ह्यष्टमं नवमं तथा ॥ तथैकादशमं चापि कृष्णवर्णानि पूरयेत् ५० पञ्चमायाः प्रथमं च द्वितीयं च तृतीयकम् ॥ पंचमं सप्तमं षष्ठं ह्यष्टमं नवमं तथा ५१ तथैकादशमं चापि रामेति द्वेऽक्षरे सिते ॥ नामान्येतानि चत्वारि चतुष्पार्श्वेषु योजयेत् ५२ लघुमुद्रान्वितं रामलिंगाख्यं भद्रमुच्यते ॥ मया शिष्याधुना तत्त्वं शृणुष्व स्वस्थमानसः ५३ तिर्यगूर्ध्वमेकपंचाशद्रेखास्तत्पदेषु च ॥ सप्त सप्त पदा ते द्वौ परिधी पीतवर्णके ५४ कार्यौ तत्र कोणदेशेष्विंदुस्त्रिपदशुक्लकः ॥ शृंखलतुंपदा कृष्णा त्रयोदशपदा लता ५५ हरितेशों वसुपदः कृष्णवर्णः प्रकारयेत् ॥ त्रिपदं लोहितं ज्ञेयं भद्रं वल्यंतिकस्थितम् ५६ षष्टिपादात्मिका मुद्रा तत्रेंद्रयमदिक्स्थिते ॥ त्यक्त्वा पंक्तिकोणकोष्ठान्सिंधु ४ सिंधु ४ मितांस्तथा ५७ सिंध्व ४ तु ६ पंक्ति द्वे सप्तमायाः पंक्तेः पदं त्वधः ॥ मषिणा पूरयेत्तत्र भाति रामेति सत्पदम् ५८ तत्रादावग्निमुद्रास्तत्सीमापरिधयस्तथा ॥ रक्तालिंगद्वयं भद्रं तथा लिंगोपरि स्थितम् ५९ पदद्वयं पीतवर्णं वीथीवल्यानि योजयेत् ॥ द्वितीये त्वेकमुद्रा द्वौ परिधी द्वौ शिवौ मतौ ६० भद्रं नवपदं लिंगवल्योर्मध्ये रसात्मकम् ॥ भद्रं पीतं लिंगोपरि रक्तं तुर्यपदात्मकम् ६१ लिंगस्कंधपदे द्वे द्वे हरिते वीथिकाऽपि च ॥ भद्राणि त्रीणि ज्ञेयानि पीतं द्वे लोहितेऽत्र हि ६२ ततोंतः सर्वतोभद्रं कार्यं तत्र तु वापिका ॥ चतुर्विंशत्पदाभद्रमंककोष्ठं लतेशिका ६३ त्रिपदोब्जः पंचपदा शृंखला परिधिस्ततः ॥ मध्ये पद्मं रक्तवर्णं रचयेद्वा विचित्रितम् ६४ पीतशुक्लरक्तकृष्णाश्चांते परिधयो मताः ॥ एतत्षोडशमुद्राभी रामलिंगाख्यभद्रकम् ६५ सदानन्दमयं रामं चिज्ज्योतिपमनामयम् ॥ सर्वावभासकं नित्यं स्वात्मानं समुपास्महे ६६ चन्द्रकलं १६ रामलिंगतोभद्रं यद्विकल्पितम् ॥ निर्विचारं वास्ति तस्मिन्विवेकस्तं विविच्यते ६७ कल्पितः स नरो राजारामलिंगयुतः स्मृतः ॥ रमणाद्राम इत्युक्तो योगिगम्यः परं महः ६८ लीयन्ते यत्र भूतानि निर्गच्छंति यतः पुनः ॥ तेन लिंगं परं व्योमेत्युक्तं ब्रह्मविदुत्तमैः ६९ लिंग्यते चिंत्यते येन भावेन भगवांच्छिवः ॥ लिंगरूपी स रामेति लिंगं चेति द्विनामकः ७० बहूनि संति नामानि रामेशस्य महात्मनः ॥ रजांसि गणयेत्कोऽपि भूमेर्नैवाखिलेशितुः ७१ तस्मिन्यत्सर्वतोभद्रं त्वदयं तत्प्रकीर्तितम् ॥ तत्र पद्ममष्टपत्रं सकेसरसुकर्णिकम् ७२ तत्स्थानं रामलिंगस्य ध्यानार्थं परिकल्पितम् ॥ अन्यथा सर्वगस्यास्य कथं

तानि तु सूरिभिः १४० यस्यां स्यान्मुद्रितं वस्तु सामुद्रेति निगद्यते ॥ मुद्रितं चिन्हितं चाऽथ पिहितं ह्यर्थतो भवेत् ४१ तद्वत्सर्वासु चैतासु ब्रह्म मुद्रितमुच्यते ॥ तथाप्यासां सवाह्यांतश्चैतन्यं संप्रकाशते ४२ आच्छादितोऽपि कलशे स्फाटिकेंतर्वहिः किल ॥ दीपः प्रकाशते कस्तं लोपयेच्च तथेष्यते ४३ मूषासिक्तं ताम्ररसं तदाकारं प्रपद्यते ॥ तथा ब्रह्म निराकारं मुद्राकारं विभासते ४४ पुरश्चक्रे प्रभुः सर्वाः पुरः पुरुष आविशत् ॥ इत्युक्तं कण्वशाखायां अन्यत्राऽपि हि पठ्यते ४५ एको वशी सर्वभूतांतरात्मेतिश्रुतेर्वचः ॥ एको देवः सर्वभूतेष्विति चैवापरा श्रुतिः ४६ पुरः सृष्टाः परेशेन नैव ताभिस्तुतोष सः ॥ सृष्ट्वेमां मानुषीं मुद्रां परं तोषमवाप सः ४७ देवताश्चान्नभुक्त्यर्थं दृष्ट्वेमां पौरुषीं तनुम् ॥ हर्षादाहुश्च सुकृतं वतेति श्रूयते स्फुटम् ४८ पुरुषं त्वेवाविस्तरमात्मेत्याह श्रुतिः स्वयम् ॥ पुरा सृष्टैः सर्वभूतैरतुष्टहृदयः स्वराट् ४९ ब्रह्मावलोकधिषणं नरं दृष्ट्वा मुदं गतः ॥ इत्यस्माभिर्विष्णुदास श्रूयते भगवद्वचः १५० मुदं करोति देवस्य द्रावयेद्दुःखपातके ॥ इति मुद्रानिरुक्तिश्च मन्त्रशास्त्रेऽपि श्रूयते ५१ अतः सर्वेषु देहेषु सद्रूपग्रहणं कृतम् ॥ स्वर्गापवर्गयोश्चैषोऽधिकारोस्मिन्न चेतरे १५२ लोके प्रसिद्धिर्यः कश्चिद्राजमुद्रांकितो नरः ॥ अधिकारीति मन्यंते पूजयंत्यादरादिभिः ५३ तथानयांकितो जीवोऽधिकारी शास्त्रभूमिषु ॥ नान्याभिर्योनिभिर्ज्ञातुं शक्यते स्वात्मनः पदम् ५४ तस्मिंश्चैव नरोपाधौ पदानि पष्टि संति हि ॥ तानि संक्षेपतः सम्यक् प्रदर्श्यंतेऽवबुद्धये ५५ अविद्याकामकर्माणि भोक्तृभोगौ सुषुप्तिका ॥ पट्पदानि तु ज्ञेयानि देहे कारणसंज्ञके ५६ तमोऽज्ञानमविद्येति शब्दा एकार्थवाचिनः ॥ अतो गुणाग्रहो नाऽत्र दृश्यते पट्सु भो द्विज ५७ लिंगे पुर्यष्टकेऽविद्याकामकर्मग्रहः स्मृतः ॥ तथाप्यत्र तु हेत्वात्रयाणां ग्रहणं कृतम् ५८ कार्याभावेप्यवस्थानात्कारणे कारणात्मना ॥ कामस्य कर्मणश्चाऽत्र विद्यते सूक्ष्मरूपता ५९ अविद्याया मुख्यताऽत्र विद्यते कारणात्मनि ॥ वस्तुतस्तु न कामोऽत्र कामना वा श्रुतेर्मतम् ६० अष्टत्रिंशत्पदानीह विद्यंते सूक्ष्मदेहके ॥ दशेंद्रियाणि पंचैव प्राणा बुद्धिर्मनस्त्विति ६१ सप्तदशात्मकं लिंगं प्रसिद्धं शास्त्रसंमतम् ॥ पंच विषयग्रहणं पंच कर्मक्रियास्तथा ६२ पंच संप्राणव्यापाराः संकल्पो निश्चयस्त्विति ॥ सप्तदश चैव धर्माः प्रसिद्धाः शास्त्रसंमताः ६३ स्वप्नाभिमानिनौ भोगौ रजश्चेति चतुष्टयम् ॥ देवानामिंद्रियाणां च स्थानाभावेऽप्रवृत्तितः ६४ स्थूलदेहे षोडशैव पदानि संमतानि हि ॥ गणः सप्तदशस्तेषामपानव्यानयोः पदे ६५ पायुत्वक्स्थानयोर्ज्ञेये वाचोरसि निकेतने ॥ प्राणस्य मनसश्चापि बुद्धिस्थाने पदं त्विति ६६ पदानि द्वादशेमानि भोक्तृभोगौ तथा गुणः ॥ अवस्था जागृतिश्चेति कथितानि मनीषिभिः ६७ मुद्रामेतादृशीं प्राप्य वेद वेदात्मचित्पदम् ॥ तस्य जन्म कृतार्थं स्यान्महती नष्टिरन्यथा ६८ मुद्रारूपं विविच्यैव यन्नाम्ना सांकितेति च ॥ उक्तं तदधुना किंचित्संक्षेपेण निरुच्यते ६९ रामेति लोकरमणाद्रमंते योगिनोऽमले ॥ परानन्दपदे नित्यं तेन राम इतीर्यते ७० रसेनैवामुना सर्वे जीवा जीवंति नान्यथा ॥ इमं रसमयं लब्ध्वा भवंत्यानन्दिनोऽखिलाः ७१ विशता येन विश्वेषु सर्वं चेतयते जगत् ॥ न तं चेतयते कश्चित्स राम इति कीर्त्यते ७२ सत्ता येनाखिलं विश्वं स देवेति प्रतीयते ॥ असत्सत्ताप्रदः साक्षाद्राम इत्यभिधीयते ७३ यथा प्रसिद्धं रामेति ब्रह्मणो ह्यभिधानकम् ॥ तथा लिंगं चेति नाम रूपं च परमात्मनः ७४ लीयंते यत्र भूतानि निर्गच्छंति यतः पुनः ॥ तेन लिंगं

परं व्योम निष्कलः परमः शिवः ७५ इति शास्त्रविदां वाणी श्रूयते तत्वदर्शिनाम् ॥ अतः सर्वाणि नामानि रूपाणि चांतरात्मनः ७६ संति तेन शब्दभेदे रूपभेदेऽपि सर्वथा ॥ तत्वतो नैव भेदोस्ति ह्यर्थस्यैकस्य वस्तुनः ७७ स ब्रह्मा स शिवश्चाथ स हरिः स सुरेश्वरः ॥ सोऽक्षरः परमश्चैव स स्वराडिति वेदवाक् ७८ यस्येमे सच्चिदानन्दाः सव्याप्ताः सर्ववस्तुषु ॥ तेनास्ति च प्रियं भाति वस्तुमात्रं प्रदृश्यते ७९ आम्नायेषु च सर्वेषु रामब्रह्मात्मकीर्तनम् ॥ आदिमध्यावसानेषु श्रूयते गुर्वनुग्रहात् ८० ऐतरेयके आत्मा वा इदमेकः पुरा जनैः ॥ आसीत्तेनैव लोकानां पालानां सृष्टिरिच्छया ८१ कृतार्थः सर्वदेवानामन्नभुक्त्यर्थमीप्सितम् ॥ तदावायतनं चान्नं सृष्टं तेभ्यस्ततः परम् ८२ विचार्य स्वीयस्वामित्वं सीमाद्वारा प्रविष्टवान् ॥ तत्रात्मानं ब्रह्म ततं दृष्ट्वैवापेंद्रतां किल ८३ कोयमात्मेति संप्रश्ने येन पश्यति जिघ्रति ॥ इत्यादिभिर्विनिर्णीतं तदेतद्धृदयादिभिः ८४ प्रज्ञानस्यास्य नामानि चोक्त्वा तत्सर्वता समा ॥ एष ब्रह्मेत्यादिशब्दैर्दर्शिता चाखिलं जगत् ८५ प्रज्ञानेत्रं च प्रज्ञाने प्रतिष्ठं चेत्यनेन हि ॥ प्रज्ञानं ब्रह्म श्रुत्यांते त्रिकालेष्विति दर्शितम् ८६ तद्राम सच्चिदानन्दघनानन्तं न संशयः॥ तैत्तिरीयकशाखायां ब्रह्मणो लक्षणं पुरा ८७ सत्यं ज्ञानमनन्तं संकीर्त्य वेदगुहादिकम् ॥ यश्चासावश्नुते कामान्सर्वान्युगपदेव हि ८८ फलं ज्ञानस्य चोक्त्वाऽथ तस्माद्ब्रह्मात्मकं किल ॥ क्रमोत्पत्तिर्हि भूतानां कोशपंचकवेदनम् ८९ तत्फलं तदनात्मत्वं संप्रदर्श्यांतरत्वतः॥ पुच्छं ब्रह्मेति निर्णीय तदसत्सत्प्रतीतितः ९० असत्सद्भवति ह्येवं संकीर्त्य च ततः परम्॥कामयितृ तदेवेह स्वात्मानं जगदात्मना ९१ कृत्वा तस्मिन् प्रविष्टेव सच्चत्यच्चाभवत्किल ॥ अपानप्राणयोश्चेष्टा यस्यास्तित्वे प्रजायते ९२ आत्मैव रस एवैष आनंदयति चाखिलान् ॥ भयहेतुस्तदेवेह वातादीनां प्रदर्शितम् ९३ मानुषादारभ्य ब्रह्मांता आनंदा येशतोत्तराः ॥ बिंदवस्ते परब्रह्मानन्दस्येति विनिश्चितम् ९४ स यश्चायं नरोपाधावादित्येयश्च वर्तते ॥ स एक इति ज्ञातारं पापं पुण्यं कृताकृते ९५ न संतापयतस्त्वेवं सम्यक् सर्वं प्रकीर्तितम् यद्ब्रह्ममहिमापेक्ष्य तद्रामेति न संशयः ९६ छांदोग्येपि स वेदेति ब्रह्मोपक्रम्य ब्रह्मणः ॥ तेजोन्नन्नादिका सृष्टिः ॥ सन्मूला सा स्थितिर्द्दतिः९७जीवात्मना प्रवेशश्च व्याकृतिर्नामरूपयोः ॥ श्वेतकेतोस्त्वंपदस्य तत्पदेनैक्यतापि च ९७ सदसंभावनायां च सद्भावे च वहुक्तिता ॥ दज्ञाने गुरोर्ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षोऽपुनर्भवः ९८ सत्यब्रह्माभिसंधस्येत्येवं सद्ब्रह्मकीर्तनम् ॥ तद्रामेति परं ब्रह्म सृष्टिस्थित्यंतहेतुकम् ९९ अन्यस्यामपि शाखायां प्रश्नप्रत्युक्तितः स्फुटम् ॥ मनः प्राणेंद्रियाणां यन्मनः प्राणेंद्रियं हि तत् २०० सर्वेषामनुभूतेः सद्विदिताविदितात्परम् ॥ विषयो नेंद्रियादीनामित्युक्त्वा तस्य शोधनम् २०१ सर्वदर्शी सर्ववेत्तृदेवानां जयकारणम् ॥ तदज्ञानं च देवानां गुरोर्ज्ञानमुपास्तिता २०२ विद्यैव नाऽन्यन्मानुष्यं प्राप्य जन्म न वेदचेत् ॥ विनष्टिर्महती तस्य चेति प्रोक्तं ततः परम् २०३ अध्यात्माऽधिदेवभिदा विद्यासाधनमेव च ॥ ब्रम्हज्ञानेन पापानां हानिस्तत्प्राप्तिरित्ययम् २०४ ब्रह्मणो महिमा श्रुत्या कीर्तितो व्यासतः स्वयम् ॥ तद्रामेति गुरोर्ज्ञेयं नान्यथा ग्रंथकोटिभिः २०५ मुंडकेपि परा विद्या विषयौ ब्रह्म ब्रह्मणः ॥ सृष्टिश्चानेकदृष्टांतैरुक्ता तस्मिंश्च संस्थिता २०६ लयश्चापि हि तत्रैव विश्वं सर्वं हि तन्मयम् ॥ तारेण धनुषा वेद्यं लक्ष्य आत्मार्पणं तथा २०७ महिमातिशयस्तस्य तद्भासा भात्यशेषकम् ॥ अगोचरं च सर्वेषां ध्यायमानोऽनुपश्यति २०८ वेदा हि तं गुहायां यो विद्याग्रंथिं भिनत्ति सः ॥ कृपया वृणुते ब्रह्म यं कंचन सुसाधकम् २०९ तेनैव लभ्यते साक्षान्नान्यथा यत्नतोपि हि ॥ अथवा यं परेशानं प्राप्तुमिच्छति साधकः

२१० तेनैव हेतुना लभ्यो नान्यया साधनांतरैः ॥ वलहीनादिभिर्नेदं लभ्यते तैस्तु लभ्यते २११ संन्यासयोगतः सत्त्वं शुद्धं येषां विचारतः ॥ ते परांते न कालेन परिमुच्यंति नान्यथा २१२ यथा नद्यः समुद्रेऽस्तं गच्छंति नामरूपतः ॥ तथा विद्वान्कलादेव प्रतिष्ठायां च संक्षयम् १३ प्रारब्धकर्मणां साक्षान्मोक्षमेत्यपुनर्भवम् ॥ या वेद परमं ब्रह्म स ब्रह्म भवतीति च १४ सर्वं समुदितं यस्मात्तद्रामब्रह्मचिद्घनम् ॥ पूर्णमदः पूर्णमिति कंडिकायां समासतः १५ आदिमध्यावसानेषु पूर्णं ब्रह्मैव निश्चितम् ॥ पूर्णं परोक्षरूपेण जातं तत्पदसंज्ञितम् १६ प्रत्यक्षं त्वं पदाख्येन स्थितं भूतमयेषु च ॥ पूर्णान्निरूपकात्पूर्णं सोपाधिकमिहोच्यते १७ तत्पूर्णं शास्त्रशास्तृभ्यां स्वाविद्याहानतः स्वयम् ॥ स्वाखंडैकरसं लक्ष्यमादायोपनिषद्गिरा १८ निर्गतोपाधिकं सर्वं पूर्णमेवावशिष्यते ॥ तद्राम परमं ब्रह्म योगिध्येयं सनातनम् १९ सर्वधर्मनिषेधेन श्रुतिगीतं परात्परम् ॥ अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा २० मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ॥ मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव २१ इत्याह भगवान् साक्षाद्वेदेपि तज्जलानिति ॥ एवं सर्वासु श्रुतिषु स्मृत्यादिषु यदीरितम् २२ तद्रामपरमं ब्रह्म योगिगम्यमनामयम् ॥ अनंतनामरूपैश्च विश्वाकारं स्वमायया २३ भूत्वा सर्वेषु भूतेषु व्यापकं भूतचालकम् ॥ स्फुटमप्यस्फुटं तेषामज्ञानां स्वात्मनः सदा २४ ब्रह्मज्ञाने परो हेतुः सर्वेऽपि वहिरक्षकाः ॥ मानवाः संति तेनेदं चिद्ब्रह्म न प्रकाशते २५ परांचि खानि प्रभुणा सृष्टानि चेक्षते पराक् ॥ वीक्षंते नांतरात्मानं प्रसिद्धं श्रुत्युदीरितम् २६ सर्वोपि मनुजो दासो वित्तस्त्रीतनुजात्मनाम् ॥ किंवा स्वः कामदासोयं तेनांतश्चिन्न काशते २७ यदि भायात्सदानंदः स्वात्मा साक्षी गुणात्परः ॥ तदा किन्नाम रोचेत व्यासादन्यन्नरस्य हि २८ आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः ॥ किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेत् २९ इत्याह च श्रुतिःसाध्वीवृहदारण्यगास्वयम् ॥ यस्त्वात्मरतिरेवं स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ३० आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ इति साक्षाज्जगन्नाथोऽर्जुनाय प्रोक्तवान्स्वयम् ३१ भोगासक्तः पुमान्पूर्वमेकाकी रमते न च ॥ एषणात्रयसंबद्धो यततेऽर्थाय नित्यदा ३२ न लोकोऽपुत्रिणं श्रुत्वा पुत्रोत्पादनतत्परः ॥ जायांतं पादयत्यादावतियत्नेन मूढधीः ३३ पुत्रानुत्पाद्य क्लेशेन देवतीर्थादिसेवया ॥ कुटुंबभरणार्थं च यागार्थं वा धनेच्छया ३४ अनिशं दह्यते चित्ते न प्राप्नोति यथेप्सितम् ॥ शास्त्रज्ञोऽपि सत्क्रियावानर्थदासःप्रतिगृहं २३५ धनिनां यात्यगवतो ग्रामे कौलेयको यथा ॥ अव्युत्पन्नमतीनां तु का वार्ता स्वात्मचिंतने ३६ अनेकपुण्यपुंजैः सत्कुले जन्माप्यसाधुभिः ॥ सज्जते सद्भिरुक्तेन मार्गेणेति यदा तदा ३७ रामब्रह्म दर्शनार्थं मुद्रां स्वां पूरयत्युत ॥ युक्त्या च दत्तया सद्भिर्न स्वयाऽमूलया क्वचित् ३८ तं पूरणप्रकारं तु संक्षेपेणोच्यतेऽधुना ॥ यथा लोकेंऽजनं सम्यक् संपाद्य पूर्यतेक्षि च ३९ निधिः प्रत्यक्षतस्तस्य दर्शनं याति नान्यथा ॥ एवमत्रापि तत्तुल्यं साधनं यच्चतुष्टयम् ४० संपाद्य चेक्षते शुद्धं रामेति पदमव्ययम् ॥ मायाव्यसितवर्णं यद्ब्रह्म तत्साधनं यथा ४१ शुद्धा विद्यामयं चेति प्रोच्यते तत्त्वदर्शिभिः ॥ शास्तृशास्त्रं च शास्यश्च मिथ्याऽविद्यामयं त्रयम् ४२ ज्ञानोत्तरमिति मतं तस्मात्तद्वर्णमीरितम् ॥ चतुष्पादं साधनं तत्पूर्णमित्यभिधीयते ॥ प्रत्येकं साधनं यच्च चतुःसाधनमुच्यते ४३ विवेकवैराग्यशमादिषट्कं मुमुक्षुता चेति प्रसिद्धमेतत् ॥ लक्ष्माणि प्रत्येकमुशत्तमानि प्रोक्तान्यमीषां स्मृतिभूमिकासु ४४ साधनानां चतुष्कं च ह्येषणात्यागपूर्वकम् ॥ संन्यासश्च गुरोः सेवाश्रवणादित्रयं ततः ४५ पूर्वोत्तरसमाधी च

पुंज एकादशात्मकः ।। एतेषां तु मिथः साक्षात्प्राणाद्या संगतिमेता ४६ मुमुक्षया तु न्यासादिषण्णां साक्षादिहोच्यते ।। समाधिरुत्तरश्चाऽपि पृथगेवेति संमतः ४७ पूर्वत्रयाणां न विना मुमुक्षा षड्गिरादरः ।। एतैः साधनसंघैश्च पदानि पूरयत्यलम् ४८ तानि सर्वाणि प्रोच्यंते श्रोतॄणामवबुद्धये ।। दशेंद्रियाणि तेषां तु गोलकानि नवैव तु ४९ प्राणापानौ मनोबुद्धी तस्माद्धर्मांश्च तन्मिताः ।। बुद्धेर्ज्ञानं यथाऽसोश्च क्रिया तत्तंत्रता मता ५० उभयेंद्रियधर्माणामतोमीषामनाग्रहः ।। सप्तविंशतिसंख्यानि पदानीमानि साधनैः ५१ योग्यानि लांछितुं सम्यक् पूरयत्येव सर्वथा ।। तदा यत्परमं ब्रह्म रामेति पदमव्ययम् ५२ भाति प्रत्यक्षतस्तेन कृतकृत्यो हि जायते ।। एतावता विगानेन रामतो भद्रमुद्रिके ५३ रामश्च कथितश्चाथ सर्वतो भद्रमीर्यते ।। स्थानतो नामतश्चापि संशयस्यापनुत्तये ५४ कल्याणं सर्वतः पुंसां चिंतनाद्यस्य ब्रह्मणः ।। तद्भद्रवाचकं मुख्यं मगलानां च मंगलम् ५५ यत्र तद्व्यज्यते साक्षात्तन्नाम्ना तदुदीर्यते ।। अधिदैवं तथाऽध्यात्मं सर्वतो भद्रमिष्यते ५६ विविच्यतेऽत्रोभयं च प्रोच्यते वस्तुव्यक्तये ।। अधिदैवे तु यद्भद्रं तदादावुच्यतेऽमलम् ५७ अंडहृद्ब्रह्मलोकस्तु सर्वतो भद्रमुच्यते ।। तेनैव भद्रं सर्वेषां लोकानामिति हि स्थितिः ५८ तत्र स्वर्णमयं वेश्म निर्मितं प्रभुणा स्वयम् ।। तत्पद्ममिति विज्ञेयं यत्र कार्यचितिः स्वयम् ५९ न्यासेन सर्वसत्त्वानां गतानां सर्वयोगिनाम् ।। प्राणोपासननिष्ठानां ब्रह्मणा चित्प्रकाशते ६० ब्रह्मणा सह ते सर्वे इति स्मृतिरथागमः ।। क्रममुक्तेस्त्वयं पंथाः श्रुतिस्मृतिमतोऽमलः ६१ आध्यात्म्ये हृदयं यत्तत्सर्वतोभद्रमीर्यते ।। तेन भद्रेण कल्याणं सर्वेष्ववयवेष्विह ६२ तत्र यत्पुंडरीकं तद्ब्रह्मणः स्थानमुच्यते ।। श्रुतावेवं प्रसिद्धिर्हि दहरांबुजवेश्मतः ६३ साधनसंपत्संयुक्तास्तस्मिन्ये तु समाहिताः ।। गुरूपदिष्टया युक्त्या तेषां ब्रह्म प्रकाशते ६४ परमः पुरुषो भूमौ स एवाधस्तथोपरि ।। इत्यादिश्रुत्या यत्प्रोक्तं तन्न परोक्षमित्यपि ६५ आह चाहमेवाधस्तादित्यादिसमव्याप्तिताम् ।। मूढानामपि सर्वेषां देहेऽहमिति दृश्यते ६६ माभूत्संभ्रम इत्यर्थमात्मैवेति पुनर्वचः ।। एकात्मरूपयोस्तयोर्भेदशंकानिवृत्तये ६७ सर्वासूपनिषत्स्वेवं ब्रह्माद्वैतं सुनिश्चितम् ।। ब्रह्मैवेदममृतामित्याह चाथर्वणी श्रुतिः ६८ तत्त्वमेव त्वमेवैतदिति कैवल्यगं वचः ।। तत्त्वमसीति छांदोग्ये ब्रह्मात्मैक्यं न भेदधीः ६९ एकत्वं पदयोः स्पष्टं श्रुत्या यत्प्रातिपादितम् ।। साक्षान्मुक्तेः कारणं तद्बोधस्तेषां स एव हि ७० यच्च किंचिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ।। अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ७१ इदं सर्वं यदयमात्मैकमेवाद्वितीयकम् ।। सर्वं खल्विदमित्यादिश्रुतयो यद्ब्रुवंति हि ७२ सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।। संपश्यन्नात्मयाजीति परमार्थमनोर्वचः ७३ एतादृशेन बोधेन भूत्वा ब्रह्मात्मरूपकाः ।। कृतकृत्याः स्वयं तीर्त्वा सच्छिष्यान् ग्राहयंति च ७४ अत्रोक्तं श्रुत्यभिप्रायं जानंति विदुषोऽखिलान् ।। किं बहूक्तेन चोद्दिष्टं संक्षेपेणोपसंहृतम् ७५ नारायणाच्युत जनार्दन वासुदेव गोविंद माधव मुकुंद रमेश विष्णो ।। संकर्षणाज नरसिंह परावरात्मन्रामोरुगायशिववामन पाहि शिष्यम् ७६ येनेदं विकृतं विश्वं विशता येन चेतनम् ।। यत्स्थितं यत्प्रतिष्ठं च तस्मै सर्वात्मने नमः ७७ इदानीं रामतो भद्रस्याष्टोत्तरशतस्य च ।। नानाभेदाः प्रकथ्यंते लघुमुद्रान्वितस्य हि ७८ पूर्वोक्तेष्टविंशतिरेखावृद्धिं प्रकल्पयेत् ।। परिधी द्वावधिकौ तत्पंक्त्योर्लिंगानि योजयेत् ७९ प्रथमे तिथि १५ मितेशाश्चतुर्विंशपदात्मकाः ।। वाप्यः षोडशसंख्यातास्त्रयोदशपदात्मिकाः ८० भद्रं तत्वमितं २६ चाथ द्वितीयेर्कमिताः शिवाः ।। वाप्य-

१ मित्युतेति पाठः । २ पूर्वोक्ताष्टविंशतिश्चेति पाठः ।

त्रयोदशमिता ह्यष्टादशपदात्मिकाः ८१ भद्रमर्कपदं शेषं यथापूर्वं प्रकल्पयेत् ॥ एतद्रामलिंगतो भद्रं शतं च वसूत्तरम् ८२ अथवाद्ये रससुद्रा रसेशा वापिकाश्च षट् ॥ त्रयोदशपदाः कार्या भद्रं चंद्रकलात्मकम् ८३ द्वितीये पंचमुद्राश्च लिंगपट्कं च वापिकाः ॥ तन्मिताश्च भद्रमर्कपदमग्रेऽष्टमावधि ८४ तुर्यपंचतुर्यनेत्रचंद्रसंख्याश्च मुद्रिकाः ॥ षण्नेत्रनेत्रनयननेत्रेंदुशंकरास्तथा ८५ भद्रं षट्पदमर्कांघ्रिषट्पदं विंशपादकम् ॥ षोडशांघ्रियुग्मपादं क्रमाज्ज्ञेयं विचक्षणैः ८६ अथवाष्टपदे मुद्रां विधाय तत्स्थलिंगकम् ॥ रचयेत्स्थानके तुर्ये भद्रं विंशत्पदात्मकम् ८७ सर्वत्र समसुद्रासु मध्ये च परिधिद्वयम् ॥ मुद्रा सीमालिंगगता वाप्यर्द्धा तुर्यकोष्ठका ८८ लिंगस्कंधगता काष्ठा वर्णैरिष्टैः प्रकल्पयेत् ॥ वह्निवाप्योर्मध्यमानि पदान्युर्वरितानि तु ८९ भद्रशृंखलयोग्यानि तदर्थं विनियोजयेत् ॥ अथवाऽऽद्ये दशमुद्राः सीमापरिधयस्तथा ९० भद्रमर्कपदंमध्येपरिधी द्वौ प्रकल्पयेत् ॥ एवमग्रे परिधयस्तृतीयेष्टैवमुद्रिकाः ९१ चतुष्पादात्मकं भद्रं पंचमुद्राश्च पंचमे ॥ अर्कपादात्मकं भद्रं नात्र द्वौ परिधी स्मृतौ ९२ सप्तमेऽग्निमिता मुद्रा भद्रं तुर्यपदात्मकम् ॥ द्वये त्रयोदशेशाश्च वाप्यश्चापि चतुर्दश ९३ भद्रं तत्वमितं तुर्ये नवेशा दशवापिकाः ॥ भद्रं तत्वमितं षष्ठे पंचेशा वापिकाश्च षट् ९४ भद्रं तत्वमितं शेषं यथापूर्वं प्रकल्पयेत् ॥ अथवाऽऽद्ये पंचदश शिवानेत्रेष्टमुद्रिकाः ९५ शिवद्वयं त्रिषट्पादं त्रिषट्पादा च मुद्रिकाः ॥ षट् तुर्ये पंचमुद्राः स्युर्बाणे सिंधुमितास्तथा ९६ षष्ठे द्वे मुद्रिके मुद्रा गिरौ ७ मुद्रागजे ८ स्तथा ॥ शिवद्वयं वापिके च सप्तमांतं भवेदिदम् ९७ भद्रमानं तत्वकोष्ठं षट्षोडशरवितुच ॥ विंशषोडशभिश्चापि क्रमेणैवं प्रकल्पयेत् ९८ यद्वाद्वौ मुद्रिकामेकां मध्ये लिंगं प्रकल्पयेत् ॥ भद्रमिंदुकलं कृत्वा तल्लिंगं रचयेद्गजे ९९ भद्रं गजे तत्वकोष्ठं शेषं सर्वं तु पूर्ववत् ॥ अथवाद्यत्रिपंक्तिषु पंचाब्ध्यग्निमिताञ्छिवान् ३०० मुद्रामध्ये नियोज्याऽथ मर्यादापरिधिस्तथा ॥ भद्रसंख्या तु प्रथमा षट्पदा च द्वयार्किका १ द्वितीया विंशकोष्ठा स्याद्धे द्वे वाप्यौ च लिंगके ॥ रचयेत्पार्श्वयोः सम्यक् शेषं सर्वं पुरोदितम् २ अथवोक्ताः प्रथमतः सप्त षट्पंचतुर्यकाः ॥ वन्हिचंद्रचंद्रमुद्राः सीमापरिधयस्तथा ३ षट्सु स्थानेषु च शिवास्तुर्यतुर्यमिताः स्मृताः ॥ विशेषस्तु लिंगद्वयं वाणैस्त्रिषट् त्रिषट् पदम् ४ वाप्योऽपि तन्मिताः कार्या भद्राणि वक्ष्यमाणतः ॥ तत्वकोष्ठं कलाकाष्ठं तुर्यकोष्ठं च षट्पदम् ५ षट्पदं च कलाकोष्ठं शेषं सर्वं पुरोदितम् ॥ अथवा प्रथमाद्यावत्पंचमस्थानकावधि ६ षट् षट् पंच तुर्यवन्हिमुद्राश्च मध्यशंकरान् ॥ तुर्यनेत्राक्षि नेत्राक्षि मर्यादा परिधींस्तथा ७ विशेषस्तु लिंगद्वयं वाणैस्त्रिषट् त्रिषट् पदम् ॥ भद्रसंख्येंदुकलं १६ इंदुकला १६ र्क १२ तुं ६ रसात्मिकाम् ८ प्रकल्प्याऽऽरचयेद्बुद्ध्या शेषं सर्वं पुरोदितम् ॥ एवं नानाविधा भेदा बहवः सन्ति भो द्विज ३०९ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये मनोहरकांडे रामदासविष्णुदाससंवादे लघुरामतोभद्रविस्तारो नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ पूर्वोक्तश्रेष्ठमुद्रीय रामतो भद्रविस्तरान् ॥ वदाम्यहं तवाग्रे हि विष्णुदास शृणुष्व तान् १ तिर्यगूर्ध्वरक्तरेखा एकषष्ठिमिताः भाः ॥ अंतात्कृष्णरक्तशुक्लपीताः परिधयः क्रमात् २ द्वादशांते पीतकृष्णरक्तशुक्लाः पुनः स्मृताः ॥ पंचमः पीतवर्णोपि सर्वतो भद्रमालिखेत् ३ बहिः पंक्तौ द्वादशांते सीमापरिधयः स्मृताः ॥ पीता वा लोहिताः कार्या मध्ये द्वौ परिधी स्मृतौ ४ ततो मध्यगेहयोर्द्वे मुद्रिके वेदवर्णके ॥ चतुःपार्श्वेषु चत्वारि नामानि पूर्ववल्लिखेत्

१ अथवाष्टकात्मताः इ० पा० ।

५ कोणगेहेषु कोणेंदुस्त्रिपदः शुक्लवर्णकः ॥ एकादशपदा कृष्णा शृंखला पीतवर्णका ६
दशपदा शृंखलान्या वल्लरी हरिता स्मृता ॥ एकोनत्रिंशत्पदजा भद्रं रक्तं नवात्मकम् ७
त्रयोदशपदा वापी सितान्यं त्रिपदात्मकम् ॥ रक्तं भद्रं पीतभद्रं तिर्यङ्नवपदात्मकम् ८ भद्रयोः
शृंखला रक्ता द्विपदैव समंततः ॥ अष्टमुद्रात्मकं रामतो भद्रं ते मयोदितम् ९ त्यक्त्वा पीतां शृंखलां
वा लिंगं कृष्णं त्रिषट्पदम् ॥ खण्डवाप्यश्चतुष्पादजा भद्रं लोहितं रसैः १० तिर्यक् भद्रे पीतवर्णे
निधिजं वेदजं तथा ॥ लिंगोर्ध्वे मालिका रक्ता त्रिपदा वा त्रिलोचनाः ११ अष्टमुद्रात्मकं चैतत्स-
लिंगं रामभद्रकम् ॥ तिर्यगूर्ध्वे त्रिपंचाशद्रेखाः सर्वं हि पूर्ववत् १२ मुद्रिकापरिधीनां च षट्कं स्वेच्छं
प्रपूरयेत् ॥ चतुर्मुद्रात्मकं चैतत्सलिंगं वापि पूर्ववत् १३ तिर्यगूर्ध्वे त्रिसप्ता ७३ श्च रेखाः कार्याः सुलो-
हिताः ॥ तासु चतुर्षु पार्श्वेषु कार्याः परिधयः क्रमात् १४ कृष्णरक्तशुक्लपीता द्वादशांते पदेषु च ॥ कार्यः
पुनश्चतुः पार्श्वे परिधिः पीतवर्णकः १५ तदग्रे रक्तवर्णश्च परिधिर्हि समंततः ॥ ततोऽष्टपदो परितः
परिधिः पीतवर्णकः १६ ततः षष्ठपदोर्ध्वे च पुनः पीतः प्रकारयेत् ॥ आद्यस्थाने च सीमाख्यः पीताः
परिधयोऽथवा १७ रक्ता वेदमिताः कार्या द्वादशांते पदेषु च ॥ कोणगेहे पूर्ववच्च मध्ये च मुद्रिकात्रयम्
१८ ततो द्वितीयस्थाने हि चंद्रः कृष्णा च शृंखला ॥ सप्तपदा वल्लरी च चतुर्दशसु पादिका १९
वल्योर्नियोजनं कार्यं रक्तं भद्रं हि षट्पदम् ॥ त्रयोदशपदाः कार्या वाप्यो वेदमिताः सिताः २०
षड्विंशत्पदजाः कार्यास्त्रिशिवाः कृष्णवर्णकाः ॥ वाप्यस्त्रयोदश लेख्यानि लिंगमध्ये पदेषु च २१
रामेति रामनामानि मध्या कंकणवत्यपि ॥ मूर्द्धा चतुष्पदो ज्ञेयः पादाभ्यां कंठ ईरितः २२ चतु-
ष्पदौ लिंगपार्श्वौ पादस्कंधौ हि षट्पदौ ॥ शिवनेत्रस्थले शुक्ले द्वे पदे रक्षयेद्धिया २३ वाप्युपरिष्टा-
च्छेषाणि यानि ह्यष्टपदानि च ॥ तेषु रक्तानि त्रीण्यादौ पंच पीतानि चोपरि २४ मध्येऽथ सर्व-
तो भद्रं पूर्ववच्चैव नो परम् ॥ सर्वलिंगरामभद्रत्रयमेके मयेरितम् २५ एतद्द्वादशमुद्राभी रामलिंगा-
त्मकं शुभम् ॥ अतिरम्यं विचित्रं च रामतुष्ट्यर्थमीरितम् २६ तिर्यगूर्ध्वमंक सप्त ७९ रेखाः सर्वं
हि पूर्ववत् ॥ चतुर्मुद्रात्मकं भद्रं यथा तद्वच्च मध्यमे २७ आद्ये तिस्रः स्थले मुद्राः सीमापरिधय-
स्तथा ॥ मध्ये त्रयस्त्रयो ज्ञेया ह्यंते द्वौ द्वौ शुभौ स्मृतौ २८ एतत्षोडशमुद्राभी रामतोभद्रमीरितम् ॥
अंतर्गेहे कृते लिंगे सलिंगं षोडशात्मकम् २९ तिर्यगूर्ध्वे भूमिबाणवेदरेखाः ४५१ सुलोहिताः ॥
अष्टमुद्रात्मकं मध्ये रामतो भद्रकं लिखेत् ३० तिर्यगूर्ध्वे परिधयः पीताश्चैव समन्ततः ॥ द्वादशांते
रचनीया बहिः परिधयोऽपि च ३१ पूर्ववत् कोणगेहानि मुद्राणां च क्रमोऽधुना ॥ उक्ते द्वे मुद्रिके
पूर्वं तदधो वेदमुद्रिकाः ३२ मध्ये सर्वत्र परिधिद्वयं नान्यस्थलं कदा ॥ ततो रसमिता ह्यष्टविशेषः
पश्चमे स्थले ३३ षण्मुद्रिका वेद वाप्यश्चतुरशीतिपादिकाः ॥ वाप्यन्तर्गतकुण्डश्च कृष्णं द्वादशपाद-
जम् ३४ वापिपार्श्वेषु भद्राणि चत्वारि लोहितानि च ॥ पृथक् पृथक् पंचदशपदैर्ज्ञेयानि तानि हि
३५ षष्ठे स्थाने द्वादशैव मुद्रा ह्यग्रे चतुर्दश ॥ षोडशाष्टादशैवाथ विंशद्द्वाविंशमुद्रिकाः ३६ चतुर्विं-
शाथ षड्विंश ह्यष्टाविंशत्सुमुद्रिकाः ॥ त्रिंशद्द्वात्रिंशन्मुद्राणां स्थाने षोडशमुद्रिकाः ३७ वाप्यः
षोडश विज्ञेया मध्ये वापीद्वयं स्मृतम् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं च रामतो भद्रमीरितम् ३८ तिर्यगूर्ध्वे हि
वस्वंकबाणरेखाः सुलोहिताः ॥ सर्वलिंगरामभद्रत्रयमेके पुरेरितम् ३९ तदत्र मध्ये लेख्यं हि मध्य-
मुद्रास्थले शिवः ॥ द्विसप्ततिपदैः कार्यः कृष्णवर्णः प्रकारयेत् ४० षट्त्रिंशद्रामनामानि वा लेख्यानि
च हस्ततः ॥ कृष्णा तत्कर्णिका कार्या चतुर्भिश्च शिरः स्मृतम् ४१ कटिश्चतुष्पदैः कार्या पार्श्वे

द्वादशपादजे ।। स्कंधो विंशत्पदैर्ज्ञेयो मूलं विंशपदात्मकम् ४२ षड्विंशपदजे ज्ञेये द्वे वापीश कले सिते ।। द्वाभ्यां शिवस्य वै नेत्रे सिते शेषपदानि हि ४३ पंचरक्तानि चत्वारि पीतानि शिवकर्णयोः ।। स्थाने तृतीये मुद्राश्च तिस्रो द्वौ शंकरौ वरौ ।। स्थाने चतुर्थे मुद्राश्च चत्वारस्त्रिशिवाः स्मृताः ४४ एवमग्रे क्रमेणैव विशेषं कथयाम्यहम् ।। स्थाने चतुर्दशे मुद्राश्चतुर्दशशिवास्तथा ४५ पंचदशे हि विज्ञेया एवमग्रे धिया लिखेत् ।। कोणस्थगेहयोः कार्यौ द्वौ शिवौ च त्रिषट्पदौ ४६ अष्टमुद्रात्मके भद्रे सलिंगे च कृतौ यथा ।। मुद्राभ्यो लिंगवृद्धिर्हि कर्तव्या चरमावधि ४७ स्थाने द्वाविंशतितमे मुद्रा द्वादश चेरिताः ।। त्रयोविंशच्च लिंगानि वहिः परिधयस्ततः ४८ एवं युक्त्या रचनीयं शेषं सर्वं पुरोदितम् ।। अष्टोत्तरसहस्रं च रामलिंगात्मकं त्विदम् ।। रामासनं वरिष्ठं हि राघवस्यातितुष्टिदम् ४९ तिर्यगूर्ध्वं बाणशास्त्रभूमिरेखाश्च पूर्ववत् ।। अष्टमुद्रात्मकं मध्ये परिधयः समंततः ५० तिर्यगूर्ध्वं द्वादशांते बहिः परिधयस्तथा ।। मध्ये सीमापरिधिद्वयं नान्यत्स्थले कदा ५१ नेत्रस्थाने वेदमुद्राविशेषश्च तृतीयके ।। तिस्रो वाप्यस्त्रिमुद्राश्च ह्यष्टमे च चतुर्थके ५२ पंचमे दशमुद्राश्च शेषं सर्वं पुरोदितम् ।। अष्टोत्तरशतं रामतो भद्रं ते मयोदितम् ५३ तिर्यगूर्ध्वं त्रिपूर्णाक्षिरेखाः कार्याश्च पूर्ववत् ।। सर्वलिंगं रामभद्रत्रयमेके पुरोदिदितम् ५४ तदत्र मध्ये लेख्यं हि मध्यमुद्रा स्थले सिता ।। वापी कार्या द्वादशांते परिधयश्च पूर्ववत् ५५ तिर्यगूर्ध्वं शुभाः कार्या बहिः परिधयस्तथा ।। स्थाने तृतीये मुद्राश्च तिस्रो द्वौ शंकरौ वरौ ५६ चतुर्थे वेदमुद्राश्च त्रयस्ते शंकराः स्मृताः ।। पंचमे पंचमुद्राश्च चत्वारश्च हरा वराः ५७ षष्ठे स्थाने च षण्मुद्राः शिवाः सप्त प्रकीर्तिताः ।। कोणस्थगेहयोः कार्यौ द्वौ हरौ च त्रिषट्पदौ ५८ अष्टमुद्रात्मके भद्रे सलिंगे च कृतौ यथा ।। स्थाने च सप्तमे मुद्राः सप्त लिंगानि चाष्ट वै ५९ कोणस्थगृहयोः कार्यौ द्वौ हरौ च त्रिषट्पदौ ।। एतदष्टोत्तरशतं रामलिंगात्मकं स्मृतम् ६० षष्ठे स्थाने कोणगेहेऽथ वा शंभुं न कारयेत् ।। स्थाने तृतीये मुद्रैका वाप्यौ द्वौ द्वौ हरावपि ६१ एतच्छतात्मकं भद्रं रामलिंगात्मकं मया ।। अष्टोत्तरशते रामतो भद्रे वन्हिसद्मानि ६२ षडेव मुद्राः कर्तव्या अंते स्थाने हि पंचमे ।। पंच मुद्राः पंच वाप्यः शतमुद्रात्मकं त्विदम् ६३ अष्टोत्तरसहस्रे श्रीरामतो भद्रके वरे ।। बाणस्थाने हि षड्वाप्यो वेदमुद्राः प्रकारयेत् ६४ सहस्ररामुद्राणां रामतो द्रमीरितम् ।। अष्टोत्तरसहस्रे श्रीरामलिंगात्मकासने ६५ स्थाने चतुर्दशे कोणगेहे शंभुं न कारयेत् ।। मुद्रास्थाने च द्वौ वाप्यौ मध्ये क्वापि न कारयेत् ६६ सहस्ररामुद्राणां रामलिंगात्मकं त्विदम् ।। षोडश रामतो भद्रे चाद्यस्थाने त्रिदिक्षु च ६७ मध्यमुद्रास्थले वाप्यस्तिस्रः कार्या महत्तमाः ।। त्रयोदशात्मकं चैतद्रामतो भद्रमीरितम् ६८ अथवाऽऽद्यस्थले मध्यमुद्रासु वेद दिक्षु च ।। वेदवाप्योऽपरे स्थाने तिस्रश्चैव त्रिदिक्षु च ६९ वाप्यश्चैतद्विज्ञातव्यं नवमुद्रात्मकं शुभम् ।। रामतो भद्रकं रम्यं राघवस्यातिहर्षदम् ७० तिर्यगूर्ध्वं वाणपूर्णभूमिरेखाश्च पूर्ववत् ।। त्रयोदशात्मकं मध्ये स्थाने ते मुद्रिकात्रयम् ७१ मुद्रामध्ये हि द्वौ वाप्यौ परिधयोऽर्कमध्यमाः ।। द्वौ द्वौ सर्वत्र संयोज्यौ तत्वमुद्रात्मकं त्विदम् ७२ ज्ञातव्यं रामतो भद्रं तोषदं तत्त्ववादिनाम् ।। कोणगेहेषु लिंगानि नेत्रस्थाने हि पश्चिमे ७३ कार्यं वापीस्थले लिंगं पंचविंशतिमं वरम् ।। पंचविंशतिमुद्राभी रामलिंगात्मकं त्विदम् ७४ अथोच्यंते दैवतानि रामासनभवानि च ।। मध्येऽथ सर्वतो भद्रे समावाह्यात्र तत्सुरान् ७५ ततो वहिस्तु लिंगेषु रुद्रं वापिषु वै नलम् ।। सुग्रीवं तत्र भद्रेषु तिर्यक् भद्रेषु वै गवम् ७६ पीतासु च शृंखलासु ह्यंगदं परिचिंतयेत् ।। पीतशृंखलाभावे तं

तिर्यक्भद्रे चतुःपदे ७७ कृष्णवर्णशृंखलासु समावाह्य विभीषणम् ॥ वल्लीषु च जांबवंतं मैंदं खंडेंदुषु स्मरेत् ७८ द्विविधं परिधिष्वेव मुद्रायां राघवं स्त्रिया ॥ मुद्रायाः पश्चिमे चाथ दक्षिणे ह्युत्तरं पुरः ७९ लक्ष्मणं भरतं चापि शत्रुघ्नं वायुनन्दनम् ॥ पूज्यपूजकयोर्मध्ये ज्ञेया पूर्वदिगत्र हि ८० सिता परिधिष्वत्रैव सुषेणं परिचिंतयेत् ॥ सर्वत्र पदमात्रेषु चिंतयेत्सर्ववानरान् ८१ वहिस्त्रिपरिधिष्वेव त्रिवेणीं परिचिंतयेत् ॥ चतुर्दिक्पालाभिमुखा हरा रुद्राश्च वापिकाः ८२ कर्तव्या वात्माभिमुखाः कार्या वा पद्मसंमुखाः ॥ चतुर्दिक्पालाभिमुखा एवं भद्रेषु मेऽकथि ८३ पक्षत्रये वरिष्ठास्ता वदंतीत्थं मुनीश्वराः ॥ पूर्वोक्तभद्रे देवान् हि संपूज्यादौ ततः परम् ८४ समारभेद्राघवस्य श्रेष्ठां पूजां सविस्तराम् ॥ पद्मस्य कर्णिकायां च ससीतं राघवं न्यसेत् ८५ अष्टपद्मदलेष्वेव तस्यावरणदेवताः ॥ पूजयेदिति सर्वत्र बुधैस्तु परिकथ्यते ८६ पद्मे संकोचमालक्ष्य प्रकारांतरमुच्यते ॥ सर्वतो भद्रकमले धान्यराशौ घटं न्यसेत् ८७ जलपूर्णं च तस्यास्ये केतकीपत्रपूरिते ॥ ताम्रपात्रं विस्तृतं च न्यस्य तंडुलपूरितम् ८८ तत्र वस्त्रे सावरणं रामचन्द्रं प्रपूजयेत् ॥ शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती ८९ मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता ॥ सर्वेषु रामभद्रेषु मुद्रा पूज्यो रघूत्तमः ९० पूजकश्च शिवो ज्ञेयो भद्राद्या रामपार्षदाः ॥ श्रीरामलिंगतो भद्रमत एवोच्यते बुधैः ९१ एवं नानाविधा भेदा बहवः संति भो द्विज ॥ श्रीमद्रामतोभद्राणां येषां संख्या न विद्यते ९२ मया भेदाः कियंतोऽत्र तवाग्रे विनिवेदिताः ॥ नरैर्बुद्ध्या प्रकर्तव्याः पूजनार्थं रमापतेः ९३ हेमतंतुभवं चैवं कार्यमासनमुत्तमम् ॥ राघवार्थं महच्छ्रेष्ठं रौप्यतंतुभवं तु वा ९४ अथवा पट्टकूलस्य चैवं कार्यं वरासनम् ॥ अथवा लेखयेत्पत्रे सर्वाभावे द्विजोत्तमैः ९५ भूर्जपत्रे विलिखितं विशेषात्सिद्धिदं नृणाम् ॥ वा वस्त्रोपरि लेख्यं वा कर्तव्यं चित्रतंतुभिः ९६ विनासने न या पूजा सा पूजा निष्फला भवेत् ॥ रामभद्रासने पूजा सा पूजातिफलप्रदा ९७ यद्यद्रामपरं कर्म तत्तच्च द्विजपुंगवैः ॥ रामासनस्थितं रामं पुरस्कृत्य समारभेत् ९८ रामभद्रासनैर्हीनं यत्कर्म तच्च निष्फलम् ॥ तस्मादेवं स्वमेवैतत्कर्तव्यं रामपूजने ९९ अष्टोत्तरसहस्रं च रामलिंगात्मकं हि यत् ॥ आसनं तद्वरिष्ठं हि राघवस्यातितोषदम् १०० तदधो रामतो भद्रमष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ तदधो रामलिंगाख्यमष्टोत्तरशतात्मकम् १ तदधो रामतो भद्रमष्टोत्तरशतात्मकम् ॥ तदधः पंचविंशच्छ्रीरामभद्रासनं शुभम् २ तदधो रामतोभद्रं षोडशात्मकमीरितम् ॥ त्रयोदशात्मकं रामतो भद्रं तदधः स्मृतम् ३ द्वादशं च नवाख्यं च ह्यष्टमुद्रात्मकं तथा ॥ चतुर्मुद्रात्मकं वापि पूर्वतश्चापरं ह्यधः ४ एवं क्रमेण ज्ञेयानि रामभद्रासनानि हि ॥ श्रेष्ठासनेषु या पूजा तस्याः श्रेष्ठं फलं स्मृतम् ५ लघ्वासनेषु या पूजा तादृशं तत्फलं स्मृतम् ॥ एवं ज्ञात्वा फलं बुद्ध्या श्रेष्ठमेवासनं शनैः ६ यत्नेनैव प्रकर्तव्यं रामोपासनं मानवैः ॥ प्रतिवर्षे नवीनं च कार्यमासनमादरात् ७ एकस्मिन्ह्यासने पूजा न वर्षादूर्ध्वतः शुभा ॥ एवं शिष्यासनानां च भेदाः पृष्टास्त्वया पुरा ८ तवाग्रे हि मया ख्याताः श्रीरामस्यातितोषदाः ॥ त्वत्पृष्टरामतोभद्रवर्णनस्य प्रसंगतः ९ स्मारिता रामचंद्रस्य किंचिल्लीला मयाऽद्य हि ॥ वदाम्यहं तवाग्रे तां त्वं शृणुष्व द्विजोत्तम १० प्रत्यब्दं श्रावणे मासे गुरुवाक्याद्रघूत्तमः ॥ चत्वारिंशट्टंकमितसुवर्णस्य पृथक् पृथक् ११ प्रत्यहं लक्षलिंगानि कृत्वा पत्न्या युतोऽर्चयत् ॥ अष्टोत्तरसहस्रैश्च लिंगैर्यद्भद्रमुत्तमम् १२ तच्छंभोरासनं ज्ञेयं महाप्रीतिविवर्द्धनम् ॥ तन्मध्यगतकमले चैकं लिंगं निवेश्य च १३ षोडशैरुपचारैस्तत्संपूज्य स रघूत्तमः ॥ हेममुद्रां दक्षिणार्थं दत्वा संपूज्य भूसुरम् १४ तस्मै लिंगं सासनं तद्ददौ प्रत्येकमादरात् ॥ एवं स कोटिलिंगानि त्रयस्त्रिंशद्दिनैर्ददौ

१५ एवं व्रतं श्रावणे हि प्रतिवर्षेऽकरोद्विभुः ॥ दिव्यैराभरणैर्वस्त्रैर्द्विजा रामार्पितैर्विभुः १६ हेमतंतु-
समुद्भूतान्यकरोदासनानि सः ॥ उद्यापनं च हवनं चकार रघुनंदनः १७ ॥ विष्णुदास उवाच ॥
अष्टोत्तरसहस्त्रैर्यल्लिंगतोभद्रमीरितम् ॥ कथं कार्यं तस्य भेदा विस्तराद्वक्तुमर्हसि १८ हेमतंतुसमुद्भूत-
मकरोदासनं विभुः ॥ सहेमान्यपि लिंगानि चाकरोच्च वराणि हि १९ दिव्यैराभरणैर्वस्त्रैरकरोत्स
द्विजार्चनम् ॥ अशक्तौ तद्व्रतं सिद्ध्येत्कथं तद्वक्तुमर्हसि २० श्रीरामदास उवाच ॥ शक्तौ च पट्ट-
कूलस्य कंवलस्याथवा नरैः ॥ कार्यं तदथवा वस्त्रे तंतुभिश्च प्रकारयेत् ॥ २१ लेख्यं वस्त्रेऽथवा
रंगैर्लेख्यं पत्रादिसत्स्थले ॥ अशक्तौ राजतान्येव लिंगानि ताम्रजानि च २२ किंवा पारदभूतानि
स्फाटिकान्यौ पलानि वा ॥ दारुजानि चंदनैर्वा गोमयेन मृदापि वा २३ कृत्वा लिंगानि पूज्यानि
स्वशक्त्या पूजयेद्द्विजान् ॥ इदानीं लिंगतो भद्ररचनांते वदाम्यहम् २४ तिर्यगूर्ध्वे रक्तरेखा द्वे
शतेऽष्टादश स्मृताः ॥ तासां पदानामेकेन पूर्वसंख्या भवेदिह २५ पीताः परिधयः कार्याः षट्पदां-
तेऽत्र सर्वतः ॥ युगेंदु १४ संमितास्तेषु लिंगादि रचयेद्धिया २६ चतुष्कोणेषु शशिनस्त्रिपदैः
परिकल्पयेत् ॥ तदग्रे शृंखला पंचपादैः कार्या च सर्वतः २७ एकादशपदा वल्ली वापी त्रिदशपा-
दिका ॥ अष्टादशपदैः शंभुः सर्वत्रैवं लिखेत्क्रमात् २८ तत्र प्रथमपरिधेरर्वाक् लिंगानि योजयेत् ॥
त्रिरेकादशसंख्यानि ३३ वाप्यस्त्वेकाधिका ३४ स्ततः २९ भद्रेऽर्कार्कपदैः कार्या द्वितीये लिंगसंततिः ॥
एकत्रिंशन्मिता कार्या भद्रे नवनवात्मके १३० तृतीये नवनेत्रेश २९ संख्या भद्रे षट् षट् पदे ॥ तुर्ये
पङ्क्तिर्शलिंगानि भद्रेर्कोऽर्कपदे मते ३१ पंचमे तुर्यनेत्रेशा भद्रे नवनवात्मके ॥ षष्ठे द्वादशलिंगानि भद्रे षट्
पट् पदे स्मृते ३२ सप्तमे लिंगविततिरेकोनविंशत्संख्यकाः ॥ भद्रेकार्कपदे ज्ञेयेऽष्टमे सप्तदशेश्वराः ३३
भद्रे नवनवपदे नवमे मनु १४ शंकराः ॥ भद्रे शशिकला १६ संख्ये दशमेऽर्कमिताः शिवाः ३४
भद्रेऽर्कार्कपदे ज्ञेये तथा त्वेकादशे दश ॥ शिवा नव नवपदे भद्रे ज्ञेये मनोरमे ३५ द्वादशे सप्तलिंगानि भद्रे
चंद्रकलात्मके ॥ त्रयोदशे पंचहरा भद्रेऽर्कार्कपदे मते ३६ चतुर्दशे त्रिलिंगानि भद्रे नवनवात्मके ॥
चरमेंऽतस्तु रचयेत्सर्वतो भद्रमुत्तमम् ३७ खंडेंदुस्त्रिपदः कोणे शृंखला षट्पदात्मिका ॥ त्रयोदशपदा
वल्ली वापी तत्वमितिर्मिता ३८ भद्रे षोडशषोडशपदेंऽतः परिधिर्भवेत् ॥ तदंतरे पंचपंच पदैः पद्मं
समुद्धरेत् ३९ विचित्रं चित्रवर्णं च श्वेतेंदुः शृंखलाऽसिता ॥ वापी शुक्लाऽसितः शंभू रक्तं भद्रं
प्रकल्पयेत् १४० नीला वल्लीश्वरस्कंधकोष्ठाश्चित्रा यथारुचि ॥ यत्र यत्र पदानीह शेषभूतानि तानि
तु ४१ यथायोग्यं धिया तत्र शृंखलार्थे नियोजयेत् ॥ शुक्लरक्तकृष्णवर्णा ह्यंते परिधयः स्त्रयः ४२
वा पूर्वपीतपरिधिं दत्वा देयास्त्रयस्ततः ॥ एतेषां परिधीनां वै पदान्यष्टाधिकानि हि ४३ नोक्तानि
पूर्वसंख्यायां ज्ञात्वेत्थं वृद्धिमाचरेत् ॥ अग्रेप्येवं हि बोद्धव्यं परिधीनां चतुष्टये ४४ एतदष्टोत्तरद-
शशतं लिंगोद्भवं स्मृतम् ॥ एकस्त्वयं प्रकारो हि प्रकारांतरमुच्यते ४५ द्वे शते सप्त पंचाशद्रेखाः
पूर्वोत्तराः स्मृताः ॥ पीताः परिधयः कार्याः षट्पदांतेत्र सर्वतः ४६ सप्तेंदुसंख्या १७ रचयेल्लिंगानां
योजयेद्धिया ॥ सर्वतस्तन्मिता १७ चाद्या नवनेत्रमिता २९ परा ४७ सप्ताक्षिसंमिता त्वन्या
वक्ष्यमाणानि धारय ॥ वाणाक्षा २५ त्रिनयना २३ च नेत्रनेत्राथ २२ विंशतिः ४८ गजेंदु १८
गिरिचंद्रा १७ च वाणेंदु १५ हुतभुक् शशी १३॥ रुद्रा ११ दशा १० न्याष्ट ८ मिता षट् ६
चत्वारि ४ त्रि ३ चंद्रमाः १ ४९ प्रतिपंक्तिमेकवापी लिंगेभ्यस्त्वधिका भवेत् ॥ चतुर्विंशत्पदं
लिंगं वापीव स्त्विदु १८ पादिका ५० भद्रसंख्या क्रमेणैव जानीयाद्वक्ष्यमाणतः ॥ पूर्वपंक्तौ च

पंचम्यां नवम्यां हि तथैव च ५१ त्रयोदश सप्तदश्योर्भद्रं विंशपदैः स्मृतम् ॥ द्वितीयां च षष्ठयां च दशम्यां च तनौ तथा ५२ चतुर्दश्यां स्मृतं भद्रं पंचविंशपदैः स्मृतम् ॥ तृतीयायां च सप्तम्यामेकादश्यां तथैव च ५३ पंचदश्यां हि पंक्तौ च भद्रं त्रिंशपदात्मकम् ॥ षड्विंशद्भिः पदैर्भद्रं चतुर्थ्यां च ततः स्मृतम् ५४ वस्वर्कषोडशीष्वेव भद्रं षोडशपादजम् ॥ सर्वकोणेषु त्रिपदश्चंद्रः शृंखलिकापदैः ५५ पंचभिरेकादशभिर्लता कार्या ततोंतरे ॥ सर्वतो भद्रकं रम्यं चतुर्विंशैस्तु वापिका ५६ भद्रं नवपदं सर्वपार्श्वेष्वेवं प्रकल्पयेत् ॥ परिध्यंतर्भवेत्पद्मं रक्तं चित्रं यथारुचि ५७ कृष्णं लिंगं शृंखलाऽपि भद्रं रक्तं च वापिका ॥ श्वेता शशीसितो ज्ञेयस्तथा नीला स्मृता लता ५८ शिष्टानीह पदान्येव भद्राद्यर्थं नियोजयेत् ॥ पीतशुक्लकृष्णरक्ता ह्यन्ते परिधयः स्मृताः ५९ अष्टोत्तरसहस्राख्यं लिंगतो भद्रकं त्विदम् ॥ एवं विकल्पतः प्रोक्ता रचना द्विविधा मया ६० अथान्यत्ते प्रवक्ष्यामि प्रकारांतरमुत्तमम् ॥ सैकविंशच्छतैर्लिंगैर्लिंगतोभद्रमादरात् ६१ अष्टाष्टरेखाः ८८ प्राक् याम्याः पश्चिमोत्तरदिक्षु च ॥ सप्ताशीतिपदेष्वेवं लिंगानां पंच पंक्तयः ६२ तासु प्राथमिकायाश्च विस्तारः कथ्यतेऽधुना ॥ पृथक् कोणेषु त्रिपदैः शशी श्वेतस्तदग्रतः ६३ शृंखला कृष्णवर्णा च पदैः पंचभिरुत्तमा ॥ तस्याः पार्श्वद्वये कार्ये वल्ल्यौ हरितवर्णके ६४ पृथगेकादशपदैस्ततः पीते तु शृंखले ॥ षड्भिः पदैरुभयतो भद्रं षोडशपादजम् ६५ आरक्तं च सिता वाप्यो दशाष्टा दशपादजाः ॥ कृष्णान्यष्टादशपदैर्नवलिंगानि कारयेत् ६६ मस्तकोपरि भद्रस्य लोहिते शृंखले शुभे ॥ द्वाभ्यां पदाभ्यां च पृथङ् मध्ये हरितशृंखला ६७ रचिता त्रिपदा रम्या वापीनां मस्तकोपरि ॥ आरक्ते द्वे पदे कार्ये चैकं हरितमुत्तमम् ६८ उभयोः पार्श्वयोर्लिंगमस्तकस्य सिते पदे ॥ एवं सर्वत्र बोद्धव्यं परिधिः पीतवर्णकः ६९ सप्ताशीतिपदैश्चेयं समाप्ता प्रथमा ततिः ॥ प्रोच्यतेऽग्रे द्वितीया तु पंक्तिस्त्रिसप्तपादजा १७० शशी च शृंखलावल्ल्यौ शृंखले द्वेऽत्र पूर्ववत् ॥ भद्रं विंशपदैर्ज्ञेयं नववाप्यस्त्रयोदशैः ७१ पदैरष्टात्र लिंगानि भद्रयोर्मस्तकोपरि ॥ द्वाभ्यां कार्ये शृंखलेऽत्र लोहिते ह्युत्तरे तयोः ७२ द्विपदा शृंखला पीता हरिता त्रिपदा स्मृता ॥ आरक्तं च पदं कार्यं वापीनां मस्तकोपरि ७३ पूर्ववत्सकलं ज्ञेयमेकषष्टिपदैः शुभः ॥ परिधिः पीतवर्णश्च जाता पंक्तिर्द्वितीयका ७४ ऊनैकेन पदा षष्टिपदैः पंक्तिस्तृतीयका ॥ भद्रं षड्भिः पदैः प्रोक्तं सप्तलिङ्गानि कारयेत् ७५ वसुवाप्यः स्मृताः शेषं पूर्ववच्च प्रकीर्तितम् ॥ सप्तचत्वारिंशत्पदैः परिधिश्च प्रकीर्तितः ७६ जाता तृतीया पंक्तिर्हि चतुर्थ्यर्थं निगद्यते ॥ पंचचत्वारिंशत्पदैरियं पंक्तिरुदाहृता ७७ भद्रमर्कपदैर्ज्ञेयं पंच वाप्योऽत्र कीर्तिताः ॥ तुर्यलिंगानि कार्याणि भद्रस्य मस्तकोपरि ७८ आरक्ता षटपदा वल्ली परिधिस्त्रित्रिभिः पदैः ॥ जाता चतुर्थपंक्तिर्हि पंचमैकत्रिभिः पदैः ७९ भद्रं नवपदं ज्ञेयं त्रिवाप्यो द्वौ हरौ स्मृतौ ॥ त्रिपदा शृंखला रक्ता भद्रस्योपरि कीर्तिता १८० एकोनविंशतिपदः परिधिः संप्रकीर्तितः ॥ जातेयं पंचमा पंक्तिस्त्वग्रे सप्तदशैः पदैः ८१ चतुष्को णसमं तत्र सर्वतो भद्रमालिखेत् ॥ तस्याऽपि क्रम एवाऽयं त्रिपदश्च शशीसितः ८२ कृष्णाः पंच पदैः कार्याः शृंखला सर्वतः शुभाः ॥ पदैरष्टादशैर्लिंगं पश्चिमे तस्य पार्श्वयोः ८३ त्रयोदशपदैर्वाप्यौ भद्रे तुर्यपदात्मके ॥ याम्यप्रागुत्तरेष्वेव मध्ये तिस्रश्च वापिकाः ८४ भद्रं नवपदैः कार्यं वल्ल्यो दशपदात्मिकाः ॥ वल्ल्योः स्थाने पश्चिमेऽत्र ह्यग्रंते हरिते पदे ८५ मध्येऽत्र त्रुटिता वल्ली भद्रं यच्च नवात्मकम् ॥ तस्योपरि पदाभ्या हि रक्ताऽत्र शृंखला स्मृता ८६ वापीनां मस्तके कार्यं पदं रक्तं च पार्श्वयोः ॥ सिते द्वे द्वे पदे कार्ये परिधिः पंचपादजः ८७ रक्तमष्टदलं

मध्ये कार्यं नवपदात्मकम् ॥ कर्णिका पीतवर्णा च बाह्याः परिधयः क्रमात् ८८ पीतशुक्ररक्तकृष्णाः सैकविंशशतात्मकम् ॥ कथितं लिंगतो भद्रं सर्वेषां मुकुटोपमम् ८९ प्रकारांतरमन्यच्च शृणु शिष्य ब्रवीमि ते ॥ तिर्यगूर्ध्वं कृता रेखास्त्र्याधिकाः शतसंख्यकाः १९० शतं द्व्यधिककोष्ठेषु रचयेल्लिंगपंक्तयः ॥ नवाष्टरसचत्वारि द्व्येकसंख्याश्चतुर्दिशम् ९१ लिंगसंख्याधिका वापी प्रतिपांक्ति भवेदिह ॥ षट्सु परिधयस्तत्र षट्पदांते तु वापिकाः ९२ कोणेष्विंदुः शृंखला च वल्ली च रचयेत्क्रमात् ॥ त्रिपंचैकादशपदे लिंगं त्र्यष्ट २४ मितं त्रिषट् ९३ वापी भद्राणि क्रमशः षट्त्रिंश ३६ द्विशतत्वजम् २५ ॥ त्रिंश ३० त्षट्त्रिंश ३६ द्विंशच्चां २० तिमपंक्तेश्च पार्श्वके ९४ एकस्मिन् रचयेल्लिंगद्वयं भद्रे रसात्मके ॥ तस्योपरि भवेत्सर्वतो भद्रं तत्र वापिका ९५ चतुर्विंशत्पदाभद्रमंकसंख्यां ततः परम् ॥ परिध्यंते तुर्यतुर्ये १६ पदैः पद्मं समुद्धरेत् ९६ चित्रं वा लोहितं लिंगशृंखले कृष्णवर्णके ॥ हरिता वल्लरी भद्रं रक्तं शुद्धेऽब्जवापिके ९७ एकविंशोत्तरशतलिंगतो भद्रमीरितम् ॥ प्रकारांतरमन्यच्च शृणु शिष्य ब्रवीमि ते ९८ षडधिकाशीतिरेखास्तिर्यगूर्ध्वं प्रकल्पयेत् ॥ पंचाशीति पदानि स्युः पंक्तयस्तत्र सर्वतः ९९ तत्र षट्षट् पदांते स्यात्परिधिः पीतवर्णकः ॥ सर्वतोऽनेन विधिना चतुः परिधयः क्रमात् २०० तेषु वै पंक्तिकोष्ठेषु लिंगादि रचयेद्धिया ॥ कोणेषु त्रिपदश्चंद्रस्तदादि शृंखला मता १ ततो वल्ली ततो भद्रं वापीलिंगं क्रमाद्भवेत् ॥ तत्र प्रथमपंक्तौ तु शृंखला पंचकादिका २ एकादशपदा वल्ली शृंखला षट्पदात्मिका ॥ भद्रमेकपदं[१] वापी त्रिषटकोष्ठैः प्रकल्पयेत् ३ ईशानस्तन्मिते कार्य एवं ते नवसंख्यया ॥ भवंति वाप्यो दश ता भद्रद्वयमभीप्सितम् ४ द्वितीयपंक्तौ वापी तु त्रयोदशपदा मता ॥ भद्रं तु षट्दशपदं शेषं पूर्वं समीरितम् ५ अष्टौ लिंगानि वाप्यस्तु भवन्ति नवसंमिताः ॥ तृतीयायां तुर्यपदं भद्रं शेषं तु पूर्ववत् ६ अष्टौ वाप्यः सप्त हराः क्रमशः स्युः समुद्धृताः ॥ द्वे वाप्यावन्तिमे न्यूने त्रिभिः कोष्ठैस्तु संस्मृते ७ चतुर्थपंक्तौ वाप्यस्तु चतस्रः शंकरत्रयम् ॥ भद्रं द्विदशकं ज्ञेयं शेषं पूर्ववदुद्धरेत् ८ चतुर्थपरिध्युपरि वाणांते परिधिर्भवेत् ॥ तत्पंक्तौ शृंखले न्यूने पदेनैकेन वल्लरी ९ द्वाभ्यां पदाभ्यां चन्द्रस्तु यथापूर्वं प्रकल्पयेत् ॥ भद्रद्वयं षट् षट् पदं त्वन्ये भद्रे नवात्मके १० त्रयोदशपदैर्वापी तत्र तत्र प्रकल्पयेत् ॥ भद्रयोरूर्ध्वं स्याद्भद्रद्वयं षट् षट् पदं शुभम् ११ संसृष्टानि पदान्येव शंखलार्थे नियोजयेत् ॥ तस्योपरि परिधिस्त वाणांते परिकल्पयेत् १२ उभयोरंतरे वापी त्रयोदशपदात्मिका १३ भद्रद्वयं षट् षट् पदं शेषं सर्वं यथोदितम् ॥ अंतिमेंतः पंच पंच पदैः पद्मं समुद्धरेत् १४ रक्तं वा चित्रवर्णं च श्वेतश्चन्द्रोऽसिता मता ॥ शृंखला हरिता वल्ली पीतं तच्छृखलाद्वयम् १५ रक्तं भद्रं सिता वापी लिंगं कृष्णं प्रकल्पितम् ॥ लिंगस्कंधगताः कोष्ठाः शोभा कोष्ठाः प्रकल्पयेत् १६ पदानि शेषभूतानि यत्र क्व च भवंति हि ॥ तानि तत्र यथायोग्यं धिया सम्यङ् नियोजयेत् १७ यद्वा तुर्यपरिध्यूर्ध्वमेकादश पदात्परम् ॥ परिधिः स्यात्तयोर्मध्ये कोणे चन्द्रो यथोदितः १८ शृंखला दश पादा स्याद्वल्लीस्यादेकविंशतिः ॥ शृंखलाऽन्या रुद्रपदा भद्रं त्रिंशत्पदात्मकम् ॥ १९ एकषष्टिपदैर्वापी सम्यग्बुद्ध्या प्रकल्पयेत् ॥ अथवा द्वे पदे चान्ये संयोज्य गिरि ७ हस्तिषु २२० पदेषु रचयेद्बुद्ध्या लिंगानां पंक्तयः क्रमात् ॥ नवाष्टरसत्रीण्येका शेषं पूर्वं यथोदितम् २१ विशेषस्तत्र भद्रेषु षड्लिंगे षोडशा-

१ भद्रमर्कपदमिति पाठः ।

त्मकम् ॥ एकलिंगे विंशपदं द्वाभ्यामन्यत्र चाधिकम् २२ पूर्ववत्सर्वतोभद्रं पद्मवर्णास्तु पूर्ववत् ॥ पीतशुक्लरक्तकृष्णा बहिः परिधयः स्मृताः २३ एतदष्टोत्तरशतलिंगतोभद्रमीरितम् ॥ प्रकारान्तरमन्यत्ते शृणु शिष्य ब्रवीमि यत् २४ तिर्यगूर्ध्वं गता रेखा नवाष्टलोहिताः स्मृताः ॥ तत्कोष्ठेष्वब्धि ४ नेत्रा २ ग्नि ३ कोष्ठकै रचयेद्धिया २५ सर्वतोभद्रकं रम्यं परितः परिधिर्मतः ॥ ततो रसरसांते स्युश्चतुः परिधयः शुभाः २६ तत्र चतुर्षु पार्श्वेषु कोणेंदुः त्रिपदः स्मृतः॥ शृंखला पंचभिर्वल्ली त्वेकादशपदा मता २७ लिंगं चतुर्विंशपदं वापी त्वष्टादशा भवेत् ॥ नव सप्त तथा पंचयुगनेत्रमिताः शिवाः २८ पंच पंक्तय एव स्युर्वापिकैकाधिका ततः ॥ तुर्य ४ लिंगानि द्वे वाप्यौ त्रयोदशपदात्मिके २९ षडंकार्करसरसभद्रसंख्या क्रमाद्भवेत् ॥ सर्वतोभद्रके वापी युगनेत्रमिता तथा १३० नवकोष्ठमितं भद्रं शेषं सर्वं तु पूर्ववत् ॥ ततोंतः परिधिः कार्यस्तत्र पद्मं समुद्धरेत् ३१ श्वेतोऽब्जः शृंखला कृष्णा नीला वल्लरिकाऽरुणम् ॥ भद्रं वापी सिता कृष्णं लिंगं परिधयोंतिमाः ३२ पीतशुक्लरक्तकृष्णा ज्ञेयाः पीताश्च मध्यमाः ॥ एतदष्टोत्तरशतलिंगतोभद्रमीरितम् ३३ तिर्यगूर्ध्वं पंच पंच रेखाः कार्याः सुलोहिताः ॥ तत्कोष्ठेषु परिधयः षट् षडंते त्रयः स्मृताः ३४ त्रिर्द्व्येकलिंगरचना[1] चतुर्विंशतिपादिका ॥ वापी त्वष्टादशपदा षट्त्रिंश ३६ द्विदशा २० क ९ कम् ३५ भद्रं भद्रं पीतमन्यद्भद्रपार्श्वे प्रकल्पयेत् ॥ प्रथमं नवपादं स्याद्द्वितीयं षट्पदात्मकम् ३६ वापीपार्श्वे च त्रिपदा शृंखला लोहिता भवेत् ॥ प्रतिपार्श्वे भवेदेतच्छृंखला पंचपादिका ३७ एकादशपदा वल्ली त्रिपदश्चन्द्र ईरितः ॥ चतुर्विंशपदैर्ज्ञेयं लिंगं परमसुंदरम्[2] ३८ मध्ये चन्द्रः शृंखला च त्रिपदा षट्पदा लता॥ भद्रमर्कपदं लिंगमष्टाविंशत्पदात्मकम् ॥ लिंगमस्तकपार्श्वस्थे पदानि पीतकानि तु ३९ लिंगं कृष्णं सिता वापी भद्रं रक्तं सितः शशी ॥ शृंखला कृष्णा हरिता वल्ली वर्णास्त्विवतीरिताः २४० परिधिः पीतवर्णः स्यात्पदान्युर्वरितानि तु ॥ यथेष्टं रंजयेदेतद्घ्राणाक्षिलिंगसाधनम् ४१ पीतशुक्लरक्तकृष्णा बाह्याः परिधयः क्रमात् ॥ प्रकारांतरमन्यद्वा शृणु शिष्य ब्रवीम्यहम् ४२ चंद्राब्धि ४१ पदसंख्यासु सर्वतस्तत्व २५ संमितम् ॥ लिंगपीठं विरचयेत्षडंते परिधी मतौ ४३ तयोरर्वाक्लिंगपंक्तिद्वयं[3] सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥ अष्टादशपदं लिंगं वापी त्रिदश १३ पादिका ४४ त्रिपदोऽब्जः शृंखला च पंचपादेशवल्लरी ॥ प्रथमायुगलिंगा[4]ऽन्या पंक्तिर्लिंगद्वयान्विता ४५ अदौ भद्रं नवपदं परं भद्रं तु षट्पदम् ॥ परिध्यंते त्रयस्त्रिंशत् कोष्ठैर्लिंगं प्रकल्पयेत् ४६ मूलस्कंधा सप्तसप्त पदजौ षट्पदैः शिरः ॥ पंचपंच पदैः पार्श्वौ कटिः शंभोस्त्रिपादजः ४७ चतुर्दिक्षु हरस्याऽस्य चतुर्भद्रं नवांघ्रिकम् ॥ चंद्रोऽत्र त्रिपदो ज्ञेयः शृंखला द्विपदा स्मृता ४८ वल्लरी पंचपादा स्याच्छृंखलान्या त्रिपादजा ॥ लिंगस्कंधगताः कोष्ठाः पीताः कार्याः शुभावहाः ४९ अन्यानि शेषभूतानि पदानि पूरयेद्धिया ॥ यथेच्छं वै परिधयः कार्या वेदमिता वहिः २५० पंचविंशच्छिवैरेतौ प्रकारौ द्वौ मयोदितौ ॥ अतिप्रियौ शंकराय ज्ञातव्यौ द्विजसत्तम ५१ नमस्कृत्वा महद्ब्रह्म गुरुपादसरोरुहम् ॥ संसारतारकं वक्ष्ये कथामध्यात्मसंग्रहाम् ५२ पंचविंशतिसंख्याकलिंगतोभद्रमीप्सितम् ॥ केनचित् कल्पितं तत्किं तत्वं तत् कथ्यते स्फुटम् ५३ लिंगतोभद्रमित्येतान्निरुक्तमर्थवद्भवेत् ॥ लिंगं गमकमित्याहुर्ज्ञानं ज्ञापकमित्यपि ५४ पीयूषवापनाद्वापी भद्रं भद्रस-

---

१ त्रिध्व्येकलिंगरचना इतिपाठः । २ इदमर्धं मुद्रितपुस्तके नास्ति । ३ तिर्यक्पंक्तिद्वयमितिपाठः । ४ युगलिंगेति पाठः । ५ वाप्य इतिपाठः ।

मीक्षणात् ॥ साध्यशब्दाः प्रसिद्धं हि वर्तते साधनेष्वपि ५५ तस्मिन् शुक्लमुत नीलमि-
त्यादिश्रुतिशासनात् ॥ वर्णा अपि परस्मिंस्तूपासनार्थं भवंति हि ५६ तद्ब्रह्म परमं लिंगं मंगलं
भद्रवाचकम् ॥ मंगलं मंगलानां च शिवं शांतमितिस्फुटम् ५७ लीयंते यत्र भूतानि निर्गच्छंति
यतः पुनः ॥ तेन लिंगं परं व्योम निष्कलः परमः शिवः ५८ सत्त्वं रजस्तमोवर्णत्रयं मायासु वेष्टि-
तम् ॥ मनश्चंद्रो महामोहशृंखलास्नेहवल्लिका ५९ तैरिदं सर्वतस्तत्त्वं वेष्टितं घटव्योमवत् ॥ तिर्यगू-
र्ध्वमहंकारः प्रसृतः पटतंतुवत् २६० तेन स्थानानि जातानि लक्षाणां चतुरष्टहि ८४ ॥ गुणास्तेषु
प्रपूर्यंते यथा चित्रपटो भवेत् ॥ ६१ आसीदेकं पुरा तत्वं तस्मिन्मायानियोगतः ॥ कामो बहुधा
भवति भवेयमिति सादरम् ६२ एकः सन्निति चात्मानं स्वयमकुरुतेति च ॥ इंद्रो मायाभिरिति च
एकधा बहुधेति हि ६३ ऊचुश्च श्रुतयः साध्यो ब्रह्मणो भवनं प्रति ॥ तज्जलानिति च श्रुत्या न
ततोऽस्ति हि किंचन ६४ यद्यप्येवं तथाप्यस्मिन्न स्थितिर्मोहतो भवेत् ॥ यावदहंकृतो भावस्ताव-
त्संसार आयतः ६५ भिन्नेहमिति हृद्ग्रंथौ न संसारस्तदाश्रयः ॥ गते तेजस्यंबु याति स्वप्नोनिद्राऽ-
नुगो यथा ६६ एतदर्थं विरक्तः सन् जिज्ञासुः श्रेयमुत्तमम् ॥ आश्रयेत्सद्गुरुं साक्षाद्ब्रह्मभूतं
निरामयम् ६७ तेन प्रबोधितः सिद्धमात्मानं संतमात्मनि ॥ जानीयाद्ब्रह्मभावेन जगच्चित्तं स्थितं
सदा ६८ ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे संस्थितोऽमलः ॥ एकोऽद्वितीयः परमो नांतः प्रज्ञा-
दिलक्षणः ६९ अक्षरः सच्चिदानन्दोऽमरोऽजर उत्तमः ॥ निर्विकारो निराकारो निरामय
उदीरितः २७० अलिंगोऽरूपएवासावेकत्वगणनात्परः ॥ मायया लिंगरूपीव लोक इत्यभिधी-
यते २७१ पुरुषश्च प्रकृतिश्च व्यक्तोऽहंकार एव च ॥ चतुर्लिंगानि प्रोक्तानि लक्षकानि शिवस्य
च २७२ कार्यकारणभूतानामेकमेव हि पंचकम् ॥ सत्वं रजस्तम इति वसुलिंगानि चात्मनः २७३
दशेंद्रियाणि च मनोबुद्धिर्द्वादशकं स्मृतम् ॥ लिंगानां परमेशस्य विवेकोत्र प्रतिष्ठितः ७४ इति
कारणलिंगानि कार्यलिंगान्यनेकशः ॥ शतं सहस्रमयुतं कोटिशः संति संख्यया ७५ सर्वाणि
ज्ञापकान्येव शिवस्य परमात्मनः ॥ वस्तुतस्तु परं तत्त्वं सजातीयादिहीनकम् ७६ विचारे वर्तमाने
तु तंत्वाद्येव पटादि न ॥ एवं सर्वं शिवो भाति न सर्वं शिवएव हि ७७ विंदुनादमकारादि मात्रात्र-
यमुदीरितः । आत्मैव पंचधा साक्षात्तथा ब्रह्मेश्वरो हरिः ७८ विधिरुद्रौ पंच पंच सद्योजातादि-
रूपकः ॥ शुद्धो साक्षी तथा प्राज्ञस्तैजसो विश्व एव च ७९ सच्चित्सुखत्रयं नामरूपे ब्रह्मैव केवलम् ॥
जातं पंचात्मकं नान्यद्ब्रह्मैवेदमिति श्रुतिः २८० प्रधानं महदहं च पंच तन्मात्रकं च तत् ॥ अष्ट-
प्रकृतिरित्येतच्छास्त्रेषु परिगीयते ८१ अष्टमूर्तिस्वरूपं सद्भवशर्वादिनामभृत् ॥ वस्वष्टकस्वरूपेण
मायया भाति सर्वतः ८२ ज्योतिर्लिंगद्विषट्कं च द्वादशादित्यनामकम् ॥ दशेंद्रियमनोबुद्धिनाममिभाति
तत् स्फुटम् ८३ दशेंद्रियाणि च प्राणपंचकं भोग्यपंचकम् ॥ चेतश्चतुष्कमात्मैव पंचविंशमतो बुधैः
८४ लक्षाणां चतुराशीति भोगायतनविस्तरः ॥ तस्यैव कल्प्यते भ्रांत्या कर्मभिर्गुणभेदतः ८५
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिं च भोगस्थानानि चात्मनः ॥ भोगो भोक्ता भोजयिता सर्वं ब्रह्मैव न पृथक् ८६
अध्यात्ममधिदैवं च ह्यधिभूतमिति त्रिधा ॥ स्थूलं सूक्ष्मं कारणं च सर्वं ब्रह्मैव न पृथक् ८७
एतज्ज्ञानं च ध्यानं च विवेकश्च विरागिता ॥ जीवेश्वरजगद्भानमात्मैवेति न तु पृथक् ८८ सर्वं
खल्विदमिति चेदं सर्वं यदयमात्मा ॥ ब्रह्मेवेदं सर्वमिति श्रुतयः प्रवदंति हि ८९ अयं सिद्धस्य
विषयो यत्सर्वात्मनि दर्शनम् ॥ आरुरुक्षुः शांतदांतस्तितिक्षुः सर्वतो भवेत् ९० स्वदेशे

प्राप्तपुरुषं निबध्नंति वशीकृतम् ॥ तेनामी विषयाः प्रोक्ता मुमुक्षुस्तान् विवर्जयेत् ९१ विविक्तसेवी लब्ध्वा-शीत्यादिभागवतं वचः ॥ किंवहूक्तेत विधिना समाप्तं शास्त्रहृद्व्रतम् ९२ दत्तं मे गुरुणा किमप्यजडमानंदा-त्मवस्त्वद्वयं यत्सेवा तइदं तदात्मकमहं त्वं चाशु नष्टं तमः ॥ आपूर्णं सहसोदितं महत्कृतं गंभीरम-व्याकृतं येनाच्छादितमिंदुसूर्यपवनं विश्वं विशेषात्मकम् ९३ तिर्यगूर्ध्वगता रेखाश्चत्वारिंशत्समाः शुभाः ॥ तासामंकत्रिकोष्ठेषु ३९ परिधी द्वौ प्रकल्पयेत् ९४ सप्तांते प्रथमान्यास्तु ततो बाणांत-कोष्ठके ॥ तन्मध्ये रुद्ररुद्रेषु १२१ पदेष्वष्टादशैः पदैः ९५ लिंगमेकं खंडवाप्यौ तुर्यतुर्यपदात्मिके ॥ अष्टकोष्ठात्मकं भद्रं प्रोक्तं पार्श्वचतुष्टये ९६ शृंखला द्विपदा चंद्रं त्रिपदो वल्लरी तथा ॥ पंचपादैः स्मृता वल्ल्यो त्रिपार्श्वेषु निमीलयेत् ९७ द्वितीये त्रिपदश्चंद्रः शृंखला वेदपादिका ॥ वल्ली नवपदा भद्रत्रयं नवपदात्मकम् ९८ त्रयोदशपदं वापीद्वयं पार्श्वे तु शृंखले ॥ द्विपदे रक्तवर्णे च भद्रं तुर्यपदं हरित् ९९ प्रतिपार्श्वे भवेदतत्प्रथमाधः सुयोजयेत् ॥ प्रतिपार्श्वे चतुर्लिंगं वापीनां पंचकं तथा ३०० अष्टादशपदं लिंगं वापी त्रयोदशात्मिका ॥ भद्रं रसपदैर्ज्ञेयं वल्ली रुद्रपदात्मिका १ शृंखला पंचभिः पादैस्त्रिपदश्चंद्र ईरितः ॥ लिंगोपरितना वीथी नीला-वल्ल्यानि योजयेत् २ यद्वा रसांते परिधिं विधाय तदनंतरम् ॥ त्रिलिंगान्येकलिंगं च द्वयोः पंक्त्योः प्रकारयेत् ३ आदौ चंद्रकलं भद्रं पदमर्कपदैः स्मृतम् ॥ शृंखलापंचभिर्वल्ली रुद्रकोष्ठा समीरिता ४ वापीचतुष्टयं पूर्वं परं वापीद्वयं स्मृतम् ॥ पूर्ववत्सकलं ज्ञेयं वाह्याः परिधयः क्रमात् ५ पीतशुक्लरक्तकृष्णा ज्ञेयाः संख्याधिकाः शुभाः ॥ एतत्सप्तेंदुलिंगाख्यं पीठं सम्यगुदा-हृतम् ६ अथवास्मिंस्त्रिकोष्ठानि वर्द्धयित्वा क्रमेण तु ॥ षष्ठांते परिधी कार्यौ तत्र लिंगानि योज-येत् ७ प्रथमे त्रीणि लिंगानि द्वितीये चैकमीरितम् ॥ चतुर्विंशपदैर्लिंगं वाप्यष्टादशपादजा ८ आदौ वेदमिता वाप्यो द्वे वाप्यौ च द्वितीयके ॥ आदौ नवपदं भद्रं द्वितीयेऽर्कपदं स्मृतम् ९ चंद्र-वल्ल्यादिपूर्वोक्तं मध्ये लिंगं प्रकारयेत् ॥ अष्टाविंशपदैर्ज्ञेयं चतुःपादैः शिरः कटिः ३१० अर्कह्य-र्कपदे खंडवाप्यौ द्विपदशृंखलाः ॥ पंचपादा स्मृता वल्ली त्रिपदा पीतशृंखला ११ अर्कपादैश्चतु-र्दिक्षु मध्ये भद्रचतुष्टयम् ॥ चंद्रश्च त्रिपदः कोणे शिवमस्तकपार्श्वके १२ नेत्रार्थे द्वे पदे शुक्ले शेषाणि च पदानि हि ॥ लिंगपार्श्वे पंच पंच यथेच्छं तानि पूरयेत् १३ पीतशुक्लरक्तकृष्णा बहिः परिधयो मताः ॥ एतत्सप्तदशलिंगैर्लिंगतोभद्रमीरितम् १४ दशकं करणानां च प्राणानां पंचकं मनः ॥ षोडशेमाः कला आत्मा साक्षी सप्तदशः स्मृतः १५ अर्कलिंगात्मकं भद्रं शृणु शिष्य मयोच्यते ॥ प्रागुदीच्या यता रेखाः षट्त्रिंशद्धि प्रकल्पयेत् १६ पदानि द्वादशशतं पंचविंशतिरेव च ॥ खंडेंदुस्त्रिपदः कोणे शृंखला षट्पदात्मिका १७ त्रयोदशपदा वल्ली भद्रं तु नवभिः पदैः ॥ भद्रोर्ध्वं त्रिपदा ज्ञेया द्वितीया पीतशृंखला १८ त्रयोदशपदा वापीलिंग-मष्टादशैः स्मृतम् ॥ लिंगं नियम्य पंक्तौ तु शोभा कोष्ठाश्चतुर्दश १९ तेषामुपरि पंक्तौ तु कोष्ठाः सप्तदशैव तु ॥ पूजापंक्तिः सिता ज्ञेया परितः परिकल्पिता ३२० पूजापंक्त्यंतरा पंक्तौ कोष्ठा अशीतिसंख्यया ॥ परिधिः स च विज्ञेयो मंडलांतरयोर्द्वयोः २१ परिध्यंतरकोष्ठेषु सर्व-तोभद्रमालिखेत् ॥ विशेषश्चात्र विज्ञेयो शृंखला षट्पदा भवेत् २२ त्रयोदशपदा वल्ली भद्रं तु द्वादशैः पदैः ॥ पंचविंशतपदा वापी परिधिः षोडशात्मकः २३ मध्ये नवपदैः पद्मं कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥ सत्वं रजस्तमोवर्णाः परितो मंडलस्य च २४ त्रयः परिधयः कार्यास्तत्र

द्वाराणि कारयेत् ॥ सितंतुःशृंखला कृष्णा वल्ली नीला प्रपूरयेत् २५ भद्रं रक्तं शंखलाऽन्या पीता वापी सिता स्मृता ॥ लिंगानि कृष्णवर्णानि पार्श्वेषु द्वादशैव तु २६ परिधिः पीतवर्णः स्यात्कमलं पंचवर्णकम् ॥ कर्णिका च केसराणि पीतवर्णानि कारयेत् २७ प्रकारांतरमन्यत्ते शृणु शिष्य मयोच्यते ॥ पूर्वोत्तरगता रेखा सप्तविंशन्मिताः शुभाः २८ तत्पट्त्रिंशत्पदेष्वेव सर्वतोभद्रमुत्तमम् ॥ अग्निनेत्राग्निकोष्ठैश्च ३२४ रचयेत्पूर्ववच्छुभम् २९ परिधिस्तत्समंताच्च प्रकल्प्यः पीतवर्णकः ॥ अष्टोत्तरशतैर्लिंगतोभद्रं कथितं यथा ३३० तस्य चतुर्षु पार्श्वेषु रचयेदर्कलिंगकम् ॥ कोणकोणे त्रिपदोत्कः शृंखला सप्तपादिका ३१ वल्लीमनुपदा भद्रं षट्पदं त्र्यंडुवापिका ॥ लिंगं षड्विंशपदजं भद्रं स्याद्वापिकोपरि ३२ लिंगपार्श्वपदान्येव षट्पीतानि प्रकल्पयेत् ॥ लिंगोपरितना वीथी नीला-वल्ल्योर्नियोजयेत् ३३ चतुष्पदैर्लिंगशिरस्तथा परिधयो बहिः ॥ सर्वाणि तु यथापूर्वमुक्तवर्णैः सुरंजयेत् ३४ चतुर्विंशतिरालेख्या रेखाः प्राक्दक्षिणायताः ॥ कोणेषु शृंखला पंचपदावल्ल्यश्च पार्श्वतः ३५ पदैर्नवभिरालेख्याश्चतुर्भिर्लघुशृंखलाः ॥ लघुवल्ल्यः पदैः षड्भिस्ततोऽष्टादशभिः पदैः ३६ कृत्वा लिंगानि वाप्यस्तु त्रयोदशभिरंतरा ॥ ततो वीथीद्वयेनैव पीठं कुर्याद्विचक्षणः ३७ तस्य पादाः पंचपदा द्वाराण्यपि तथैव च ॥ एकाशीतिपदं मध्ये पद्मं स्वस्तिकमिष्यते ३८ कोणेषु शृंखलाः कार्याः पदैस्त्रिभिरतः परम् ॥ पदैश्चतुर्भिर्दिक्षु स्युर्भद्राण्येषां समंततः ३९ एकादशपदे वल्ल्यौ मध्येऽष्टदलमालिखेत् ॥ पद्मं नवपदं ह्येतल्लिंगतोभद्रमिष्यते ४० शृंखला कृष्णवर्णेन वल्ली नीलेन पूरयेत् ॥ रक्तेन शृंखला लघ्वी वल्ली पीतेन पूरयेत् ४१ लिंगानि कृष्णवर्णानि श्वेतेनाप्ययवापिका ॥ पीठं स्वपादं श्वेतेन पीतेन द्वारपूरणम् ४२ मध्ये स्युः शृंखला रक्ता वल्ली नीलेन पूरयेत् ॥ भद्राणि पीतवर्णानि पीता पंकजकर्णिका ४३ दलानि श्वेतवर्णानि यद्वा चित्राणि कल्पयेत् ॥ तिस्रो रेखा बहिः कार्याः सितरक्ताऽसितः क्रमात् ४४ ऊर्ध्वलिंगोद्भवं ह्यष्टलिंगतोभद्रमुच्यते ॥ अन्यन्मयातिरम्यं तच्छृणु शिष्यात्र कौतुकात् ४५ अष्टाविंशतिरेखाश्च तिर्यगूर्ध्वं समंततः ॥ सप्तविंशति-कोष्ठेषु पदैस्ते परिधयः स्मृताः ४६ कोणेषु त्रिपदैश्चन्द्रः शृंखला पंचपादिका ॥ वाप्यर्कपादजा भद्रषट्कं षट्-पट् पदात्मकम् ४७ ऊर्ध्वे भद्रे रविपदे पदैरष्टादशैः शिवाः ॥ आत्मनोऽभिमुखाः सर्वे कार्या ह्यष्टशुभा-वहाः ४८ त्रयोदशांघ्रिजा वापी तत्रयं पश्चिमे स्मृतम् ॥ पूर्वे त्वेका द्वे शकले शेषं सर्वं तु पूर्ववत् ४९ तिर्यक् भद्रे वेदपदे पदन्यूनोर्ध्ववल्लरी ॥ दक्षिणोत्तरतश्चापि वापीनां शकलाष्टकम् ५० उभयोर्लिं-गयोर्माला स त्रिभिर्नयनैः स्मृता ॥ सर्वत्र नेत्रे द्वे ज्ञेये दक्षिणोत्तरयोस्त्रिभिः ॥ पृथक् चत्वारि भद्राणि ययोर्भद्रे चतुष्पदे ५१ दक्षिणोत्तरदिग्भागे पूर्ववल्ल्यौ च संश्रयेत् ॥ त्र्यंते मध्ये तु परिधिः पंचविंशैर्नेत्रलक्ष्म् ५२ शृंखला द्विपदा मध्ये वल्ली षट्पदजा स्मृता ॥ वाप्यः पंचपदैर्ज्ञेया भद्रं वेद-पदात्मकम् ५३ सिता वापी शिवः कृष्णः पद्मभद्रे च लोहिते ॥ तिर्यक् भद्रे लिंगमाले परिधी पीतवर्णकौ ५४ नेत्रेंदू धवलौ कृष्णा शृंखला हरिता लता ॥ पदत्रयं हि वाप्यूर्ध्वे तद्यथारुचि पूरयेत् ५५ पीतशुक्ररक्तकृष्णा बहिः परिधयः स्मृताः ॥ अष्टलिंगात्मकं ज्ञेयं लिंगतोभद्रमुत्तमम् ५६ अथवाऽन्यौ द्वौ प्रकारौ प्रोच्येते शृणुतावपि ॥ द्वात्रिंशच्चरणेष्वेवं चतुर्लिंगं तथाष्टकम् ५७ युक्त्या विरचयेत्तत्र विशेषोऽथ निगद्यते ॥ आद्ये लिंगं चतुर्विंशपदमष्टेंदु १८ वापिका ५८ भद्रं विंशपदं चान्यल्लिंगमष्टादशात्मकम् ॥ भद्रं नवपदं शेषं यावदवधियोजयेत् ५९ रेखास्त्वष्टादश प्रोक्ताश्चतु-र्लिंगमसुन्दरं ॥ कोणेष्वित्रिपदः श्वेतास्त्रिपदैः कृष्णशृंखला ३६० वल्ली सप्तपदा नीला भद्रं रक्तं

चतुष्पदम् ॥ भद्रपार्श्वे महालिंगं कृष्णमष्टादशैः पदैः ६१ शिवपार्श्वे तु वापीं च कुर्यात्पंचपदां सिताम् ॥ पदमेकं तथा पीतं भद्रं वाप्यस्तु मध्यतः ६२ शिरसि शृंखला पार्श्वे कुर्यात्पीतं पदत्रयम्॥ लिंगानां स्कंधतः कोष्ठाविंशति रक्तवर्णकाः ६३ परिधिः पीतवर्णस्तु पदैः षोडशभिः स्मृतः ॥ पदैस्तु नवभिः पश्चात्पद्मं चित्रं सकर्णिकम् ६४ तिर्यगूर्ध्वं गता रेखाः कार्याः स्त्रिग्धास्त्रयोदश ॥ कोणेंदुस्त्रिपदः कार्यः शृंखला त्रिपदा स्मृता ६५ वल्ली च षट्पदा नीला रक्तं भद्रं प्रकल्पयेत् ॥ पदैर्द्वादशभिः स्पष्टमुत्तरे पूर्वदक्षिणे ६६ पश्चिमायां महारुद्रमष्टाविंशतिकोष्ठके ॥ लिंगपार्श्वे तथा मूर्ध्नि ह्यष्टकोष्ठास्तु पीतकाः ६७ लिंगमेकं तथा गौर्यास्तिलकं प्रोक्तमण्डले ॥ पूजयेन्मण्डलं चैव तस्य गौरी प्रसीदति ६८ प्रागुदीच्यां गता रेखाः कुर्यादेकोनविंशतिः ॥ खण्डेंदुस्त्रिपदः कोणे शृंखला पंचभिः पदैः ६९ एकादशपदा वल्ली भद्रं तु नवभिः पदैः ॥ चतुर्विंशत्पदा वापी परिधिर्विंशकैः पदैः ३७० मध्ये षोडशभिः कोष्ठैः पद्ममष्टदलं स्मृतम् ॥ श्वेतेंदुःशृंखला कृष्णा वल्ली नीलेन पूरयेत् ७१ भद्रारुणं सिता वापी पीते परिधिकर्णिके॥ रक्तं वा चित्रितं पद्मं बाह्या सत्वरजस्तमाः॥ सर्वतोभद्रकं चेदं कर्त्तव्यं सर्वकर्मसु ७२ एवं लिंगतोभद्राणां रचनाः कथिता मया ॥ एताः शिवपरा ज्ञेया न योग्या विष्णुपूजने ७३ रामलिंगात्मकं योग्यं श्रीविष्णोरर्हणस्य च ॥ पूजने त्वेक एवात्र तद्विस्तारेण कथ्यते ७४ शिवस्य पूजने लिंगमुपास्यं परिचिंतयेत् ॥ उपासिका राममुद्रा ज्ञेया[1] तद्वद्भवानपि ७५ लिंगतोभद्रवच्चात्र समावाह्यातिबुद्धितः ॥ रामतोभद्रकं यच्च ज्ञेयं विष्णुपरं हि तत् ७६ रमा रामेति वर्णयच्चिन्हितं भद्रकं कृतम् ॥ धिया देवी परं तच्च ज्ञातव्यं सर्वकर्मसु ३७७ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये मनोहरकांडे रामदासविष्णुदाससंवादे रामलिंगतोभद्राणां तथा लिंगतोभद्राणां रचनाप्रकारकथनं नाम पंचमः सर्गः ॥५॥

अथ सर्वतोभद्रं तद्देवता लिख्यंते ॥ प्राणानायस्य देशकालौ स्मृत्वा रामतोभद्रदेवतास्थापनं वा रामलिंगतोभद्रदेवतास्थापनं वा रमानामतोभद्रदेवतास्थापनं वा रमारामतोभद्रदेवतास्थापनं करिष्य इति संकल्प्य ॥ ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रस्य वामदेवऋषिः त्रिष्टुप्छंदः ब्रह्मादेवता ब्रह्मस्थापने विनियोगः ॥ ब्रह्मजज्ञानं० सर्वतोभद्रमध्ये ब्रह्माणमावाहयामि १ उत्तरे वापीप्रांतभागे आप्यायस्वस० सोमायनमः सोममावाहयामि २ ईशान्यां खंडेंदौ तमीशानंज० ईशानाय नमःईशानमावाहयामि ३ पूर्वे वाप्यां त्रातारमिंद्र० इंद्रायनमः इंद्रमावाहयामि ४ आग्नेय्यां खंडेंदौ अग्निदूतं० अग्नये नमःअग्निमावाहयामि ५ दक्षिणे वाप्यां यमायत्वांगिर० यमाय नमःयममावाहयामि ६ नैर्ऋत्यां खंडेंदौ असुन्वंतं० निर्ऋतये नमः निर्ऋतिमावाहयामि७ पश्चिमे वाप्यां तत्वायामि० वरुणाय नमः वरुणमावाहयामि ८ वायव्ये खंडेंदौ आनोनियुद्भि० वायवे नमःवायुमावाहयामि९वायुसोममध्ये भद्रे निवेशनीसंगमनीवसूनां० ध्रुवं अध्वरं सोमं अपः अनिलं अनलं प्रत्यूषं प्रभासमित्यष्टवसूनावाहयामि १० सोमेशानमध्ये भद्रे नमस्तेरुद्र० वीरभद्रं शंभुं गिरिशं अजैकपादं अहिर्बुध्न्यं पिनाकिनं भुवनाधीश्वरं कपालिनं दिक्पतिं स्थाणुं रुद्रमित्येकादशरुद्रानावाहयामि ११ ईशानेंद्रमध्ये भद्रे आकृष्णेन० भगं वरुणं सूर्यं वेदांगं भानुं रविं गभस्तिं हिरण्यरेतसं दिवाकरं मित्रं आदित्यं विष्णुमिति द्वादशादित्यानावाहयामि १२ इंद्राग्निमध्ये भद्रे अश्विना तेजसा चक्षुः० अश्विनीकुमाराभ्यां नमः अश्विनौ देवावावाहयामि १३ अग्नियममध्ये भद्रे समाश्वर्पणिधृतो० सपैतृकान् विश्वान् देवानावाहयामि १४

---

१ ज्ञेयास्तद्दैवतान्यपीतिपाठः ।

यमनिर्ऋतिमध्ये भद्रे अग्नित्यं देवं० यक्षेभ्यो नमः यक्षानावाहयामि १५ निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे आयंगौः० भूतनागेभ्यो नमः भूतान्नागानावाहयामि १६ वरुणवायुमध्ये भद्रे नदीभ्यः पौंजिष्ठं० गंधर्वाप्सरोभ्यो नमः गंधर्वाप्सरस आवाहयामि १७ ब्रह्मसोममध्ये वाप्यां यदक्रंदः प्रथमं० स्कंदाय नमः स्कंदमावाहयामि १८ नमः शंभवे० नंदीश्वराय नमः नंदीश्वरमावाहयामि १९ भद्रंकर्णेभिः० शूलाय० शूलमावाहयामि २० विश्वकर्मान्हविज० महाकालाय० महाकालमावाहयामि २१ ब्रह्मेशानमध्ये वल्लीषु अदितिर्द्यौरं० ऋक्षादीनावाहयामि २२ ब्रह्मेंद्रमध्ये वाप्यां श्रीश्चते० दुर्गायै० दुर्गामावाहयामि २३ इदंविष्णु० विष्णवे नमः विष्णुमावाहयामि २४ ब्रह्माग्निमध्ये वल्लीषु उदीरता० स्वधायै० स्वधामावाहयामि २५ ब्रह्मयममध्ये वाप्यां परंमृत्यो० मृत्यवे नमः मृत्युमावाहयामि २६ ब्रह्मनिर्ऋतिमध्ये वल्लीषु गणानांत्वा० गणपतये नमः गणपतिमावाहयामि २७ ब्रह्मवरुणमध्ये वाप्यां शन्नोदेवीं० अभ्योनमः अपः आवाहयामि २८ ब्रह्मवायुमध्ये वल्लीषु मारुतोयस्य० मरुते नमः मरुतमावाहयामि २९ ब्रह्मणः पादमूले कर्णिकाधः स्योनापृथिवी० पृथ्व्यै नमः पृथ्वीमावाहयामि ३० तत्रैव ॥ पंचनद्यः सरस्वती० गंगादिसर्वनदीभ्यो नमः गंगादिसर्वनदीरावाहयामि ३१ तत्रैव ॥ धाम्नोधाम्नोराजंस्ततोवरुण० सप्तसागरेभ्यो नमः सप्तसागरानावाहयामि ३२ ततः कर्णिकोपरि नाममंत्रेण मेरवे नमः मेरुमावाहयामि ३३ ततः पीतपरिधौ सोमादिसन्निधौ क्रमेण आयुधानि सोमसमीपे गदायै नमः गदामावाहयामि ३४ ईशानसमीपे शूलाय नमः शूलमावाहयामि ३५ इंद्रसमीपे वज्राय नमः वज्रमावाहयामि ३६ अग्निसमीपे शक्तये नमः शक्तिमावाहयामि ३७ यमसमीपे दंडाय नमः दंडमावाहयामि ३८ निर्ऋतिसमीपे खड्गाय नमः खड्गमावाहयामि ३९ वरुणसमीपे पाशाय नमः पाशमावाहयामि ४० वायुसमीपे अंकुशाय नमः अंकुशं आवाहयामि ४१ पुनः सोमस्योत्तरे गदासमीपे गौतमाय नमः गौतमं आवाहयामि ४२ ईशान्यां भरद्वाजाय नमः भरद्वाजं आवाहयामि ४३ पूर्वे विश्वामित्राय नमः विश्वामित्रं आवाहयामि ४४ आग्नेय्यां कश्यपाय नमः कश्यपं आवाहयामि ४५ दक्षिणे जमदग्नये नमः जमदग्निं आवाहयामि ४६ नैर्ऋत्यां वसिष्ठाय नमः वसिष्ठं आवाहयामि ४७ पश्चिमे अत्रये नमः अत्रिं आवाहयामि ४८ वायव्यां अरुंधत्यै नमः अरुंधतीमावाहयामि ४९ पुनः पूर्वादिक्रमेण ॥ पूर्वे विश्वामित्रसमीपे ऐंद्र्यै नमः ऐंद्रीमावाहयामि ५० आग्नेय्यां कौमार्यै नमः कौमारीमावाहयामि ५१ दक्षिणे ब्राम्ह्यै नमः ब्राह्मीमावाहयामि ५२ नैर्ऋत्यां वाराह्यै नमः वाराहीं आ० ५३ पश्चिमे चामुंडायै० चामुंडां आ० ५४ वायव्ये वैष्णव्यै न० वैष्णवीं आ० ५५ उत्तरे माहेश्वर्यै० माहेश्वरीं आ० ५६ ईशान्यां वैनायक्यै नमः वैनायकीं आ० ५७ अष्टदलमध्ये सूर्याय नमः सूर्यं आ० ५८ बाह्यपूर्वाद्यष्टदिक्षु यथास्थानेषु ॥ पूर्वे सोमाय० सोमं आ० ५९ आग्नेय्यां भौमाय० भौमं आ० ६० दक्षिणे बुधाय० बुधं आ० ६१ नैर्ऋत्यां बृहस्पतये नमः बृहस्पतिं आ० ६२ पश्चिमे शुक्राय नमः शुक्रं आ० ६३ वायव्यां शनैश्चराय नमः शनैश्चरं आ० ६४ उत्तरे राहवे नमः राहुं आ० ६५ ईशान्यां केतवे नमः केतुं आ० ६६ एता देवताः सर्वतोभद्रे प्रतिष्ठाप्य ॥ ततः परिधिभूतपंक्तौ सुषेणाय० सुषेणं आ० ६७ सर्वेषु लिंगेषु रुद्राय० रुद्रं आ० ६८ सर्वासु वापीषु नलाय० नलं आ० ६९ सर्वेषु भद्रेषु सुग्रीवाय० सुग्रीवं आ० ७० सर्वेषु तिर्यक् भद्रेषु गवाय० गवं आ० ७१ सर्वासु पतिशृंखलासु अंगदाय० अंगदं आवा० ७२ सर्वासु कृष्णशृंखलासु विभीषणाय०

विभीषणं आ० ७३ सर्वासु वल्लीषु जांबुवंताय नमः जांबुवंतं आ० ७४ सर्वेषु खंडेषु मैंदाय नमः मैंदं आ० ७५ सर्वासु परिधिषु द्विविदाय० द्विविदं आ० ७६ मुद्रायां रामजानकीभ्यां नमः रामजानक्यौ आ० ७७ मुद्रायाः पश्चिमे पीतपरिधौ लक्ष्मणाय० लक्ष्मणं आ० ७८ मुद्राया उत्तरे भरताय० भरतं आ० ७९ मुद्राया दक्षिणे शत्रुघ्ना० शत्रुघ्नं आ० ८० मुद्रायाः पुरतः वायुपुत्राय० वायुपुत्रं आ० ८१ बहिस्त्रिपरिधिषु श्वेतपरिधौ भागीरथ्यै० भागीरथीं आ० ८२ रक्तपरिधौ सरस्वत्यै० सरस्वती० ८३ कृष्णपरिधौ यमुनायै० यमुनां आ० ८४ एवमेव रमारामभद्रेपि आवाहनं कार्यम् ॥ रमानामभद्रे मुद्रायामेव विशेषः ॥ आदौ रमामावाह्य रामं आवाहयेत् ॥ एवमावाहनं कृत्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ शेषान्नेन दिग्बलिः कार्यः ॥ इति आनंदरामायणांतर्गतरामतोभद्रदेवतास्थापनम् ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शिष्य यद्यत्प्रियं तस्मै रामाय तद्वदाम्यहम् ॥ मासेषु चैत्रमासस्तु राघवस्यातिवल्लभः १ पक्षयोः सितपक्षस्तु प्रियोऽस्ति राघवस्य हि ॥ सर्वासु तिथिषु श्रेष्ठा नवमी राघवप्रिया २ सूर्यवंशसमद्भूतस्तस्माच्च भानुवासरः ॥ प्रियोतिराघवस्यैव नक्षत्रेषु पुनर्वसुः ३ चंपकः पुष्पजातौ हि तुलसी च तथैव च ॥ अथवा नवकं चापि पुष्पाणां राघवप्रियम् ४ जातिश्चंपकमंदारौ तुलसी मुनिमालती ॥ दमनः केतकी सिंही पुष्पाणां नवकं स्मृतम् ५ तथा नवविधं चान्नं राघवस्यातिवल्लभम् ॥ मोदको लड्डुको मंडो पूर्णगर्भाथ फेणिका ६ वटकः पर्पटः खाद्यं घृतपक्वं नव त्विति ॥ एतानि नवभक्ष्याणि राघवस्य प्रियाणि हि ७ अथवान्यत्प्रवक्ष्यामि दिव्यान्ननवकं शुभम् ॥ मोदको लड्डुको मंडो वटको फेणिका तथा ८ वरान्नमोदनः शाकं पायसं नवकं शुभम् ॥ अन्यच्छृणुष्व भो शिष्य नवान्नं राघवप्रियम् ९ एकाशीतिकुडवं च गोक्षीरं तंडुलास्तथा ॥ सपादद्विकुडवाश्च मुद्गाश्च वितुषास्तथा १० कुडवस्त्वेक एवाथ शर्करा कुडवा नव ॥ त्रिकडवं मधु प्रोक्तं घृतं च कुडवद्वयम् ११ मरीचं कुडवाष्टांशमितं नारीफलं तथा ॥ कुडवस्त्वेक एवाथ जातिपत्रिस्तथैव च १२ ग्राह्या मरीचमानेन नवान्नं नवभिस्त्विदम् ॥ तोषदं रामचंद्रस्य भक्त्या कार्यं सदा नरैः १३ लघुनवान्नं वक्ष्यामि नैवेद्यार्थं निरंतरम् ॥ कुडवा नव गोक्षीरं तंडुलाः कुडवस्य च १४ चतुर्थांशमिता ग्राह्याः कुडवाष्टांशसंमिताः ॥ ग्राह्या वितुषमुद्गाश्च कुडवार्धं सिता स्मृता १५ घृतं मुद्गसमं ग्राह्यं तावन्मानं मधु स्मृतम् ॥ तावन्मानं श्रीफलं च मरीचं टंकसंमितम् १६ टंकार्धा जातिपत्रिश्च नवान्नं लघुकीर्तितम् ॥ कुडवोऽर्कटंकमितष्टंको माषचतुष्टयम् १७ लघु नवान्नमेतच्च राघवाय निवेदयेत् ॥ निरंतरं हि पूजायां राघवस्यातिहर्षदम् १८ चूतजंबुकपित्थाश्च बीजपूरं च दाडिमम् ॥ खर्जूरीनारिकेलं च कदलीफलमेव च १९ पनसं चेति रामाय फलानि नव सर्वदा ॥ एतान्यतिप्रियाण्यत्र पूजायां तन्न्यवेदयेत् २० सीताफलं च जंबीरं नारंगं स्निग्धमज्जकम् ॥ जातीफलं मातुलिंगं तथा द्राक्षाफलं शुभम् २१ उर्वारुकं तथा धात्रीफलं चैतानि वै नव ॥ फलानि रामपूजायामुक्तानि मुनिभिः सदा २२ नवोपचारस्तांबूलो राघवाय निवेदयेत् ॥ नागवल्लीः क्रमुकं च खादिरः सौध एव च २३ जातिपत्री लवंगं च जातीफलवरांगके ॥ एला चेति नवविधस्तांबूलः कीर्त्यते बुधैः २४ नवराजोपचारांश्च राघवाय निवेदयेत् ॥ छत्रं सिंहासनं यानं चामरं व्यजनं

१ पूरणपोलिकेत्यर्थः । २ जातीफलमिति पाठः । ३ कुडवोर्कडबूकश्चेति पाठः ।

तथा २५ पानतांबूलपात्रं च पात्रं निष्ठीवनस्य च ॥ वस्त्रकोशश्चेति राज्ञामुपचारा नव स्मृताः २६ न वाथभोग्यवस्तूनि राघवाय निवेदयेत् ॥ चंदनं पुष्पमालां च द्रव्यं परिमलं तथा २७ अवतंसो फलं चापि सुगंधतैलमुत्तमम् ॥ तांबूलं कस्तूरी चापि तथा रक्ताक्षताः शुभाः २८ एतानि भोग्यवस्तूनि राघवाय निवेदयेत् ॥ ॥ नवोपचाराः शय्यापि राघवाय समर्पयेत् २९ पर्यंकतूलिका रम्या वितानं चोपवर्हणम् ॥ आदर्शोदीपिकातोयपात्रं प्रावरणं शुभम् ३० व्यजनश्चेति शय्यायाश्चोपचारा नव स्मृताः ॥ नव वस्त्राणि रामाय देयान्यतिमहांति च ३१ पीतांबरमुत्तरीयं चोष्णीषं कंचुकं तथा ॥ उष्णीषोर्ध्वस्थितं दिव्यं तथा च कटिबंधनम् ३२ मुखशोधनवस्त्रं च त्रिमुखं हंकयोग्यकम् ॥ तथा प्रावरणं दिव्यं नववस्त्राणि भो द्विज ३३ नव दिव्यास्त्वलंकारा देयाः श्रीराघवाय हि ॥ कुंडले कंकणे माला केयूरे नूपुरे तथा ३४ पदकं कटिसूत्रं च शृंखलामुद्रिकेति च ॥ एते नव त्वलंकारा देया रामाय भक्तितः ३५ एवं शिष्य मया रामप्रीतिदानि महांति च ॥ नवकान्यतिरम्याणि तवाग्रे कीर्तितानि हि ३६ मुख्यास्त्वत्र पदार्था हि नवकेषु मया स्मृताः ॥ एभ्यस्त्वन्ये पदार्थाश्च ये ये संति सहस्रशः ३७ ते सर्वे राघवायातिभक्त्या देयास्तु पूजने ॥ प्रत्यहं रामचंद्रस्य त्रिकालं पूजनं नरैः ३८ कार्यं विद्यानुसारेण न कदा शाठ्यमाचरेत् ॥ प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्च नवमीतिथिः ३९ तावद्विशेषतः कार्यं प्रत्यहं रामपूजनम् ॥ विचित्रैर्मंडपाद्यैश्च संपूज्य रघुनंदनम् ४० पारायणं तदग्रे हि कर्तव्यं नवभिर्दिनैः ॥ आनंदरामचरितं पठनीयं तु सर्वदा ४१ नवम्यां राघवं रामतीर्थे वाहनसंस्थितम् ॥ नीत्वा मंगलतूर्याद्यैर्ध्वजाद्यैर्दुंदुभिस्वनैः ४२ अभिषेकस्तत्र कार्यो रुद्रसूक्तैः सुपुण्यदैः ॥ तथा पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ४३ विष्णुसूक्तादिभिः सूक्तैरभिषिच्य रघूत्तमम् ॥ पूजनं विस्तरेणाथ कृत्वा गेहं समानयेत् ४४ ततो हरेः कीर्तनानि स्वयं कार्याणि वा परैः ॥ गायकैः कारणीयानि वेश्याभिर्नर्त्तनान्यपि ४५ ततः स्वयमुपोष्याथ भक्त्या विप्रप्रपूजनम् ॥ कार्यं वै गायकानां च पूजनं विस्तरेण हि ४६ रात्रौ जागरणं कार्यं कथाभिर्गीतनृत्यकैः ॥ दशम्यां प्रातरुत्थाय स्नात्वा संपूज्य राघवम् ४७ मध्याह्ने रामचंद्रस्य पूजनं ब्राह्मणेषु हि ॥ कार्यं तस्य विधानं ते वदाम्यद्य शृणुष्व तत् ४८ एकं युग्मं तु विप्रस्य विप्राष्टं च निमंत्रयेत् ॥ भूमिं गृहे विलिख्याथ गोमयेनातिविस्तृताम् ४९ रंगवल्याश्च पद्मानि नीलपीतादिवर्णकैः ॥ तत्र समंततः कृत्वा मध्ये सिंहासनं शुभम् ५० स्थाप्य तत्र महावस्त्रैरासनं परिकल्पयेत् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं च रामलिंगात्मकं शुभम् ५१ अथवाष्टोत्तरशतं रामलिंगात्मकं शुभम् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा रामतोभद्रमुत्तमम् ५२ अथवाऽष्टोत्तरशतं रामतोभद्रमुत्तमम् ॥ सिंहासने निधायाथ रामस्यासनमुज्ज्वलम् ५३ भद्रोपरिसपत्नीकं तत्र विप्रं निवेशयेत् ॥ पश्चिमाभिमुखे वामभागे तत्स्त्रीं न्यवेशयत् ५४ सीतारामौ तु दंपत्योरावाह्य तदनंतरम् ॥ तत्पृष्ठे लक्ष्मणं विप्रं चिंतयेच्च ततः परम् ५५ भरतं रामसव्ये तु आवाह्य भूसुरे तथा ५६ विप्रेऽञ्जनिसुतं चापि रामस्याग्रे विचिंतयेत् ॥ रामस्य वायुदिग्भागात्सुग्रीवादीन् विचिंतयेत् ५७ चतुष्कोणेषु विप्रेषु ततः पूजनमाचरेत् ॥ न वायतनपूजेयं ज्ञेया श्रीराघवाय हि ५८ अथवा पंचायतनं पंचविप्रेषु चिंतयेत् ॥ ससीतं शक्तिहीनेन नरेण सर्वदा भुवि ५९ अथवा यतिनं रामस्थाने भक्त्या निवेशयेत् ॥ पूगीफलमयीं सीतां यतिवामे निवेश्य च ६० कार्यं सम्यक्पूजनं च ततो

१ कस्तूरीतिलकान्यदा इति पाठः ।

गेहे सुवासिनीम् ॥ सीतां मत्वा पुनः पूज्य भोजनीया सविस्तरम् ६१ आदौ सीताराघवयोः कृत्वा पूजनमुत्तमम् ॥ ततः पूजा तु सर्वेषां कार्या नानोपचारकैः ६२ क्रमेण लक्ष्मणादीनामुपचारैस्तु षोडशैः ॥ अथवा सहतंत्रेण रामपूजनमाचरेत् ६३ आदावावाह्य विप्रेषु देयमासनमुत्तमम् ॥ ततः प्रक्षाल्य पादौ च सर्वेषां च पृथक् पृथक् ६४ यतिपादोदकं भिन्नं स्थापनीयं नरोत्तमैः ॥ ततः पृथक् पृथगर्घ्यान् दत्वा सुचंदनादिभिः ६५ ततश्चाचमनं दत्वा स्नानार्थं जलमुत्सृजेत् ॥ ततो वस्त्रं समर्प्याथ देयान्याभरणानि हि ६६ समर्प्य ब्रह्मसूत्राणि गंधं देयं मनोहरम् ॥ ततो रक्ताक्षता देयाः पुष्पमालास्तथापराः ६७ ततो मांगल्यवस्तूनि ततश्छत्रं च चामरम् ॥ व्यजनं च ततो देयं देयस्तूणीरकस्तथा ६८ देया बाणाश्च चापानि देयानि हि पृथक् पृथक् ॥ दत्वा परिमलादीनि भोग्यवस्तूनि विस्तरात् ६९ धूपो देयस्तथा दीपो नैवेद्यो दीयतां ततः ॥ अथवाऽन्यच्छर्करादि नैवेद्यार्थं समर्पयेत् ७० नानाफलानि देयानि देयस्तांबूल उत्तमः ॥ दक्षिणां च ततो दत्वा देयो मुकुर उज्ज्वलः ७१ नीराजनं ततः कृत्वा मंत्रपुष्पाणि दीयतां ॥ प्रदक्षिणानमस्कारान्नव कृत्वा ततः परम् ७२ नृत्यगीतादिकं कृत्वा प्रार्थयेद्रघुनायकम् ॥ विनिमील्य करौ पादौ रामाग्रे संस्थितैर्नरैः ७३ वामे भूमिसुता पुरस्तु हनुमान् पृष्ठे सुमित्रासुतः शत्रुघ्नो भरतश्च पार्श्वदलयोर्वाय्व्यकोणादिषु ॥ सुग्रीवश्च बिभीषणश्च युवराट् तारासुतो जांबवान् मध्ये नीलसरोजकोमलरुचिं रामं भजे श्यामलम् ७४ रामो हत्वा दशास्यं द्विजवचनगुरुत्वेन यात्राश्च यज्ञान् कृत्वा भुक्त्वातिभोगानवनितलविशंतीं गृहीत्वाऽथ सीताम् ॥ लब्ध्वा नानास्नुषास्तास्त्ववनितलगतान्पार्थिवादींश्च जित्वा कृत्वा नानोपदेशान् गजपुरनिकटे स्वीयलोकं जगाम ७५ नवकांडमयः श्लोकः पठित्वाऽयं हरेः पुरः ॥ ततः क्षमाप्य श्रीरामं पूजां तस्मै समर्पयेत् ७६ मया मासव्रते रामनवम्यां यत्प्रपूजनम् ॥ पारायणादिकं सर्वं नवरात्रेऽपि यत्कृतम् ७७ तत्सर्वं तेऽर्पितं त्वद्य प्रसन्नो भव मे प्रभो ॥ नवायतनपूजेयं या कृता नवमीदिने ७८ नवविप्रेषु साप्यद्य तेऽर्पिता राम वै मया ॥ त्वं गृहाण यथाशक्त्या कृतां तां त्वं प्रसीद मे ७९ एवं समर्प्य रामाय सकलं पूजनादिकम् ॥ ततो भोजनरीत्या तान् सन्निवेश्याथ भोजयेत् ८० पुनर्दत्वा तु तांबूलं दक्षिणां तु विसर्जयेत् ॥ ततः स्वयं विप्रतीर्थं गृहीत्वा वै ततः परम् ८१ यतिपादोदकं प्राश्य देवतीर्थं ततः परम् ॥ गृहीत्वा भोजनं कार्यं सुहृन्मित्रजनैः सह ८२ ॥ समर्पितं यद्यतये ततश्च ब्राह्मणाय हि॥ देयं स्वगुरवे सर्वं ब्रह्मसूत्रादिकं शुभम् ८३ एवं व्रतं राघवस्य पक्षे पक्षे प्रकारयेत् ॥ अथवा शुक्लपक्षे हि कार्यं व्रतमिदं शुभम् ८४ मासे मासे सर्वदैव रामोपासकमानवैः ॥ एवं मासव्रतं प्रोक्तं राघवस्यातितोषदम् ८५ संति व्रतान्यनेकानि जगत्यां पुण्यदानि हि ॥ तथाप्यनेन सदृशं न भूतं न भविष्यति ८६ व्रतानामुत्तमं चैतद्भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ अवश्यमेव कर्तव्यं रामोपासकमानवैः ८७ एवं शिष्य मया प्रोक्तं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ सविस्तारं तवाग्रे हि राघवस्यातितोषदम् ८८ विष्णुदास उवाच ॥ श्रीरामनवमीमासव्रतस्योद्यापनं वद ॥ कदा कार्यं कथं कार्यं गुरो कृत्वा कृपां मयि ८९ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणु ॥ नवसंवत्सरं मासनवमीव्रतमुत्तमम् ९० कृत्वा चोत्थापनं कार्यं चैत्रे श्रीरामजन्मनि ॥ नवम्यां समुपोष्याथ कर्तव्यमधिवासनम् ९१ गृहे वृंदावने वाथ गोष्ठे देवगृहादिषु ॥ संमार्जनं गोमयेन कार्यं वा चन्दनादिभिः ९२ ततः पाषाणचूर्णैश्च नानापद्मादिकानि हि[1] ॥ भुवि

---

[1] रंगवल्यादिभिरित्यर्थः ।

संल्लेखनीयानि नीलपीतादिवर्णकैः ९३ रञ्जनीयानि रम्याणि ततः पत्रादि संस्थले ॥ पूर्वोक्त रामभद्राणां
मध्ये त्वेकं वरासनम् ९४ लिखित्वा चित्रवर्णैश्च प्रोक्तैरेवं सुरंजयेत् ॥ तस्योपरि महान् रम्यश्चित्रवर्णश्च
मंडपः ९५ देयो द्वाराणि चत्वारि कार्याणि तोरणानि च ॥ कदलीस्तंभयुक्तानि चेक्षुदंडयुतानि
च ९६ नाना घंटाकिंकिणीभिर्ध्वनितान्युज्ज्वलानि च ॥ रम्या दर्शमंडितानि विचित्राणि शुभानि
च ९७ चित्रध्वजैर्वितानैश्च मुक्ताहारैर्युतान्यपि ॥ अथ तद्रामभद्रस्थे कलशे वारिपूरिते ९८
ताम्रपात्रे रामचंद्रं नवायतनचिन्हितम् ॥ सीतया पूजयेद्रात्रौ महोत्साहपुरःसरम् ९९
नवपलमितां मूर्तिं हैमीं कृत्वा प्रपूजयेत् ॥ सीता हैमी प्रकर्तव्या शुभाष्टपलसंमिता १००
राजतास्ते लक्ष्मणाद्याः पृथक् पंचपलैः स्मृताः ॥ अशक्तौ च तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः १ तस्या-
प्यर्धं तदर्धार्धं वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ षोडशैरुपचारैश्च पूजोक्ता निशि जागरः २ दशम्यां
प्रातरुत्थाय स्नात्वा संपूज्य राघवम् ॥ राममंत्रेण हवनं कार्यं नवसहस्रकम् ३ तिलाद्यैः
पायसाद्यैश्च नवान्नेनाथ तत्स्मृतम् ॥ तद्दशांशेन क्षीरेण तर्पणं हि प्रकारयेत् ४ तस्यापि
च दशांशेन मार्जनं द्विजभोजनम् ॥ कर्ममुद्रां हस्तमुद्रां वसने ब्रह्मसूत्रकम् ५ चित्रा-
सनमुत्तरीयं मुकुटं झर्झरीं तथा ॥ कांस्यपात्रं भोजनस्य नवान्नेन प्रपूरितम् ६ घृतपात्रं
कांस्यमयं नवान्नोपरि संस्थितम् ॥ पादुके पुस्तकं दिव्यं यत्किंचिद्राघवस्य च ७ तांबूलं
दक्षिणां चापि प्रत्येकं भूसुराय हि ॥ अर्पयेत्सकलं चेत्थमेवं सर्वान् समर्पयेत् ८ ततो
गुरुं समभ्यर्च्य तस्मै धेनुं समर्पयेत् ॥ तामर्चामर्पयेत्सर्वां गुरवे दक्षिणान्विताम् ९ ततो
गुरुं प्रार्थयेत्तं प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ मासे मासे नवम्यां तु सोद्यापनव्रतं मया १० यत्कृतं नव
वर्षाणि तेन तुष्यतु राघवः ॥ अग्रेऽपि यावज्जीवामि तावत्कालं करोम्यहम् ११ व्रतानामुत्तमं चेदं
तुष्ट्यर्थं राघवस्य च ॥ गुरो त्वत्कृपया रामो मां प्रसीदतु सीतया १२ एवं संप्रार्थ्य स्वीयं तं
गुरुं नत्वा विसर्जयेत् ॥ ततः स्वयं हि भुंजीत सुहृन्मित्रसुतादिभिः १३ एवमुद्यापनं कृत्वा कार्य-
मग्रे व्रतं पुनः ॥ मासे मासे राघवस्य न त्याज्यं सर्वथा नरैः १४ एकादशीव्रतं नित्यं यथा
तत्क्रियते नरैः ॥ तथा मासव्रतं चेदं नित्यमेव स्मृतं बुधैः १५ अशक्तेन यथाशक्त्या कार्यमुद्यापनं
व्रतम् ॥ उपोष्या नवमी शुक्ला सर्वदैव नरैर्भुवि १६ नवम्यां शुक्लपक्षे यो भुंक्तेऽन्नं मूढधीर्नरः ॥
रौरवे कल्पपर्यंतं तस्य वासः स्मृतो बुधैः १७ एवं शिष्य त्वया यच्च पृष्टं तत्ते निवेदित[illegible] ॥ का
तेऽन्या श्रोतुमिच्छास्ति तां वदस्व वदामि ते १८ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो त्वया [illegible]वस्य
श्रीरामनवमीव्रतम् ॥ मासे मासे प्रकर्तव्यमिति प्रोक्तं ममाग्रतः १९ तत्केनाचरितं पूर्वं सि[illegible]त्र
केन हि ॥ तत्सर्वं विस्तरेणैव वद कृत्वा कृपां मयि २० अन्यच्चे प्रष्टुमिच्छामि तत्त्वं मां वक्तुमर्हसि ॥
अशक्तेन नरेणेदं व्रतं कार्यं कथं महत् २१ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य
सावधानमनाः शृणु ॥ आसीत्पुरा द्विजः कश्चित्केरले रामतत्परः २२ नाभूत्तस्य विवाहोऽत्र निर्ध-
नस्य जनस्य च ॥ नासीत्तस्य गेहमपि न माता न पितापि च २३ तस्यै को नियमश्चासीद्दरिद्रस्य
च तं शृणु ॥ नित्यं प्रातः समुत्थाय कृतमालानदीजले २४ स्नात्वा नदीसिकतायां सिकता वेदिका
नव ॥ कृत्वा तत्र जनकजासहितं रघुनन्दनम् २५ पत्रनिर्मितश्रीरामलिंगात्मकवरासने ॥ मध्यमायां
वेदिकायां संस्थाप्य धातुनिर्मितम् २६ अष्टदिक्षु वेदिकासु तरुपत्रासने पृथक् ॥ समंततो राघवस्य
लक्ष्मणादीन्न्यवेशयत् २७ ततः स राघवं प्राह रामं राजीवलोचनम् ॥ कर्तुमावश्यकं कर्म गन्तुमर्हसि

सत्वरम् २८ इत्युक्त्वा तं स्वयं पृष्ठे निवेश्य रघुनन्दनम्॥ कियद्दूरं रहो वृक्षखंडे गत्वा द्विजोत्तमः २९ रामं तृणभुवि स्थाप्य तदग्रे पात्रमुत्तमम्॥ सजलं मृत्तिकां चापि संस्थाप्य च जवेन हि ३० किंचिद्दूरं स्वयं गत्वा स्थितवान् स कियत्क्षणम् ॥ रामांतिकं पुनर्गत्वा पादप्रक्षालनादिकम् ३१ अकरोन्मृत्तिकाशौचं स तस्य स्वकरेण हि ॥ दत्त्वान्यपात्रतोयेन रामायाचमनं ततः ३२ दंतकाष्ठेन तद्दंतान्संशोध्य भक्तिपूर्वकम् ॥ गंडूषार्थं जलं दत्वा कवोष्णं शीतलं पुनः ३३ समर्प्याचमनार्थं स वस्त्रेणास्यं प्रमार्जयत्॥ संमार्ज्य हस्तौ पादौ च रामस्य वाससा द्विजः ३४ तं विगृह्य पुनः पृष्ठे नम्रीभूतः शनैः शनैः॥ सिकतावेदिकायां च पूर्वस्थाने न्यवेशयत् ३५ एवं सीतां लक्ष्मणं च भरतं लवणांतकम् ॥ सुग्रीवादीन् पृथङ्नीत्वाऽऽवश्यकादीन्यकारयत् ३६ ततः पृथक्कवोष्णेन तैलाभ्यंगान्विधाय सः ॥ नीरेण स्नापयत् सर्वान् कृत्वा चोद्वर्तनान्यपि ३७ ततो भूर्जादिपत्राणि वस्त्रार्थं स पृथक् ददौ ॥ ततः पत्रैः फलैः पुष्पैर्लब्धैस्तानर्चयत्क्रमात् ३८ ततः स स्थूलव्रीहीणां कृत्वौदनमनुत्तमम् ॥ स्नात्वा माध्यान्हिकं कृत्वा पुनः संपूज्य राघवम् ३९ दत्वौदनस्य नैवेद्यं वैश्वदेवं विधाय च ॥ किंचिद्भिक्षामतिथये मत्स्यान् गामण्डजादिकान् ४० दत्वा पृथक् पृथक् विप्रश्चके रामाज्ञयाऽशनम् ॥ ततो रामं पुनः पृष्ठे समारोहयदादरात् ४१ ततः सीतां ततः सर्वान् लक्ष्मणादीन् क्रमेण हि ॥ पूजोपकरणं सर्वं पेटिकायां निधाय सः ४२ कृत्वा तां पेटिकां कक्षे जगामाथ शनैर्द्विजः॥ स वनारामोपवनं गत्वा रामं वचोऽब्रवीत् ४३ राम राजीवपत्राक्ष वनारामादिकौतुकम् ॥ जानकीसहितः पश्य नानांडजमृगादिकान् ४४ ततो ययौ ग्रामहट्टं दर्शयत्कौतुकं विभुम् ॥ संमर्दे ताडयामास मार्गार्थे यान् सयष्टिना ४५ तेऽपि तत्कौतुकाविष्टा जनाः कोपं न मेनिरे ॥ एवं नानाकौतुकानि दर्शयामास राघवम् ४६ ततः शून्ये तृणगृहे रामं तानवरुह्य च॥ काष्ठनिर्मितपर्यंके कारयामास निद्रितान्॥ ४७ ततो वेगाद्धट्टमध्ये गत्वा स ब्राह्मणोत्तमः ॥ याञ्चया तंडुलान् तैलं घृतं शाकं फलानि च ४८ नागवल्लीदलादानि क्रमुकं कुंकुमादिकम् ॥ लब्ध्वा ताम्रमयं किंचिद्द्रव्यं रामांतिकं ययौ ४९ तद्ग्रामवासिनः सर्वे ये ये हट्टे स्थिता जनाः ॥ स्वस्वनानाव्यवसायतत्परास्ते द्विजोत्तमम् ५० श्रीरामनिष्ठं तं दृष्ट्वा ददुस्तद्याचितं मुदा ॥ विप्रः शून्यगृहे रामं रामाग्रे दीपमुत्तमम् ५१ प्रज्वाल्यारार्त्तिकं कृत्वा गंधाद्यैः परिपूज्य च ॥ वीजयामास रामादीन् पल्लवेन मुदान्वितः ५२ ततः स्तुत्वा मुहुर्जप्त्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणाः ॥ चकार कीर्तनं वक्ष्यमाणैः सन्मनुभिर्द्विजः ५३ ततस्तान्याचितान्येव वस्तूनि मिश्रितानि हि ॥ पृथक्कृत्वा तु सर्वेषां त्रीन् भागांश्च चकार सः ५४ द्वौ भागौ स स्वनिकटे स्थाप्यैकं भागमुत्तमम् ॥ मित्रगेहे न्यासभूतं नवम्यर्थं चकार सः ५५ ततः स्वयं द्वारमध्ये चकार शयनं द्विजः ॥ पुनः प्रभाते चोत्थायाचम्य गीतादिभिः प्रभुम् ५६ तालवाद्यैः प्रबोध्याथ तान्पृष्ठे स्थाप्य पूर्ववत् ॥ नदीतीरं ययौ विप्रः पूजयामास पूर्ववत् ५७ एवं नित्यपूजनं च चकारादृतमानसः ॥ नवम्यां च विशेषेण पूजयित्वाथ राघवम् ५८ स्वयमुपोषणं कृत्वा स्वयं चक्रे सुकीर्तनम् ॥ रात्रौ जागरणं चापि राघवं पूज्य वै पुनः ५९ चकार कीर्तनैश्चाथ नर्तनाद्यैः स्वयं कृतैः ॥ ततः प्रभाते श्रीरामं दशम्यां परिपूज्य च ६० प्रतिपद्दिनमारभ्य नवरात्रेऽथ यत्कृतम् ॥ आनंदारामचरितपारायणमनुत्तमम् ६१ तत्समाप्य पूजयित्वा पुस्तकं ब्राह्मणान्नव ॥ निमंत्रितान् समाहूय तेष्वेवैकं सपत्निकम् ६२ द्विजमाकारयामास ततः संचिततंडुलाः ॥ मित्रगेहे न्यासभूतास्तेषां कृत्वौदनं शुभम् ६३ संचितशाकादि

तया लब्धानि यानि सः ॥ तानि सर्वाणि संस्कृत्य वरान्नादीनि चाकरोत् ६४ वालुकावेदिकायां
वै मध्ये पत्नीयुतं द्विजम् ॥ अष्टकोणेषु विप्रांस्तानष्ट संवेश्य वै क्रमात् ६५ षोडशैरुपचारैस्तान्
पूजयामास भक्तितः ॥ रंभादलेषु च ततो विस्तीर्णेषु द्विजोत्तमः ६६ चकार तैः कृतैरन्नैः सम्मुदा-
परिवेषणम् ॥ ततस्ते भोजनं चक्रुस्तद्भक्त्याऽतिमुदान्विताः ६७ ततो दत्वा सुतांबूलं दक्षिणां तान्
प्रणम्य च ॥ विसर्जयामास विप्रांस्ततश्चक्रेऽशनं द्विजः ६८ एवं विप्रो मासि मासि नवायतन-
पूजनम् ॥ नवम्याः पारणायाश्च दिवसे दशमीदिने ६९ चकार नवविप्रेषु यात्रां कृत्वाऽपि
भक्तितः ॥ एवं गतानि वर्षाणि नव तस्य द्विजन्मनः ७० एकदा श्रावणे मासि तद्ग्रामे सेनया
नृपः ॥ कश्चिद्ययौ तदा विप्रः स्वस्थले निशि निद्रितः ७१ एतस्मिन्नन्तरे वृष्टिपीडिता नृपसेवकाः ॥
ग्रामे गेहानि विविशुः शून्यगेहं ययुर्दश ७२ अश्वारूढाः सशस्त्रास्ते द्वारमध्ये द्विजोऽत्तमम् ॥ दृष्ट्वा
विनिद्रितं प्रोचुर्द्विजोत्तिष्ठ जवेन हि ७३ मार्गं देहि वयं वृष्टया पीडिताः स्मश्चिरं बहिः ॥ शून्य-
गेहेऽत्र स्थास्यामः सुखं साश्वाः ससेवकाः ७४ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा संभ्रमेण द्विजोऽब्रवीत् ॥ रामचन्द्रः
सीतयात्र निद्रितोऽस्ति स्वबंधुभिः ७५ न वर्ततेऽत्र युष्माकं स्थलं सत्यं वचो मम ॥ गच्छध्वं नगरे
नानास्थलान्यन्यानि संति हि ७६ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा राजदूताः पुनर्द्विजम् ॥ प्रोचुस्ते ह्यस्ति श्रीरामः
सोऽपि नियातु वै बहिः ७७ सीतया बंधुभिर्युक्तः स्थलं नो देहि भो द्विज ॥ पुनराह द्विजस्तान् स कथं
रामं विनिद्रितम् ७८ प्रबुद्धं वै करोम्यद्य निशायां राजसेवकाः ॥ युष्माकं प्रार्थना त्वद्य क्रियते वै मया
मुहुः ७९ प्रणम्य विधिवद्यूयं गच्छध्वं वै स्थलांतरम् ॥ ततस्तन्निग्रहं दृष्ट्वा तेऽतिवृष्टया प्रपीडिताः ८०
तं विप्रं ताडयांचक्रुस्तदा प्राह द्विजोत्तमः ॥ रामं बहिः करोम्यद्य तिष्ठध्वं राजसेवकाः ८१
इत्युक्त्वाऽऽचम्य श्रीरामं भूसुरो वाक्यमब्रवीत् ॥ रामोत्तिष्ठ बहिर्दुष्टाः स्थिताः संत्यश्वसंस्थिताः ८२
तेषां वस्तुं स्थलं देहि वयं यामो बहिर्निशि ॥ इत्युक्त्वा निजपृष्ठे तानारोहयत्स पूर्ववत् ८३ ततः
कृत्वा महाक्रोशं वस्त्रादीनां द्विजोत्तमः ॥ धृत्वा कक्षे तोयकुंभं धृत्वा वामकरेण सः ८४ यष्टिं
धृत्वा सव्यहस्ते शनैर्द्वाराद्बहिर्ययौ ॥ ते द्विजं तादृशं दृष्ट्वा भ्रांतं तं मेनिरे खलाः ८५ ततो दृष्ट्वाऽ-
तिवृष्टिं स गेहाग्राथोबहिर्द्विजः ॥ नम्रीभूतस्तदा तस्थौ गेहे संविविशुः खलाः ८६ ततोऽतिश्रमितो
विप्रश्चिंतयामास चेतसि ॥ पुराणे वायुपुत्रस्य मया सारं श्रुतं बहु ८७ तत्सर्वं तु मृषा त्वद्य किम-
स्त्यत्र प्रयोजनम् ॥ इति निश्चित्य विप्रः स क्रोधेन महता वृतः ८८ शीघ्रं घटं भुवि स्थाप्य वाम-
हस्तेन मारुतेः ॥ पुच्छं धृत्वा प्राक्षिपत्तमाकाशे वेगवत्तरः ८९ तदा सा मारुतेर्धातुमयीमूर्तिः शुभा-
वहा ॥ गत्वाऽऽकाशे गर्जनां वै चकारातिभयंकराम् ९० तां गर्जना महावीरा ग्रामस्थाश्च बहिः
स्थिताः ॥ श्रुत्वाऽतिभयसंत्रस्ता मृताः सर्वे क्षणेन हि ९१ अश्वा नागा वृषाद्याश्च मृताः सर्वे तदा
क्षणात् ॥ यद्ग्रामे बहिर्वाऽपि चरं पुरुषसंज्ञितम् ९२ पुत्रगर्भाश्च नारीणां सर्वे प्रापुः क्षयं तदा ॥
तदा स पुरुषस्त्वेको न मृतो ब्राह्मणोत्तमः ९३ कृपया रामचंद्रस्य मारुतेः कृपयाऽपि च ॥ ततः
प्रभाते ता नार्यः सर्वान् स्वपुरुषान् मृतान् ९४ दृष्ट्वातिविस्मयं प्रापुस्ताभिर्नैव श्रुतो ध्वनिः ॥
तदा विप्रं जीवितं तं दृष्ट्वा पंकेऽपि मारुतिम् ९५ पतितं विस्मयाविष्टाः पप्रच्छुस्तं द्विजोत्तमम् ॥
ततः स सकलं वृत्तं नारीः संश्रावयत्तदा ९६ ततस्ताः प्रार्थयित्वा तं चक्रुः स्वीय-
पुराधिपम् ॥ सोऽपि रामाज्ञया राज्यं चकार तत्पुरस्य च ९७ पुरस्थितानां
नारीणां स एवासीत्पतिस्तदा ॥ तन्मारुतेर्गर्जितं हि काले काले तु पूर्ववत् ९८

अद्यापि श्रूयते तस्मिन्नगरे घनशब्दवत् ।। तच्छ्रुत्वा पुत्रगर्भाश्च प्रस्खलंति हि योषिताम् ९९ स्त्रियः सहस्रशश्चासन् पुरुषस्त्वेक एव सः ।। तदारभ्य तत्स्त्रीराज्यं कथ्यते मानवोत्तमैः १०० ततः कालांतरेणैव स विमश्च मृतो यदा ।। तदा स्वपूर्वपुण्येन विष्णुसायुज्यमाप सः १०१ ततस्ताभिस्तु नारीभिः कश्चित्पांथः समागतः ।। स एव क्रियते भर्ता न तं ता मोचयंति हि २ ज्ञात्वा तं गर्जनाकालं पुरुषान्विवरेषु हि ।। गोपयित्वा दुंदुभीनां शंखानां निःस्वनादिभिः ३ न श्रावयंति तेषां तं ध्वनिं मारुतिसंभवम् ।। अतिक्रांतेऽथ तत्काले तान् पुनर्जीवितानिति ४ मत्वा नानोत्सवैः पूज्य तैर्भोगं ता भजंति हि ।। नार्या तच्छास्यते राज्यं सदैव द्विजसत्तम ५ स्त्रीणामेव सदोत्पत्तिर्जायते पुरुषस्य च ।। तद्राज्यनिकटस्था ये देशास्तेष्वपि भो द्विज ६ मारुतेः शब्दसंस्पृष्टवायुना स्पर्शिता नराः ।। अशक्ता एव जायंते न तेष्वासीत्सुपौरुषम् ७ अतस्तेषामशक्तानां वीर्यक्षीणतया द्विज ।। भवंति दुहिता एव क्वचित्पुत्रः प्रजायते ८ आधिक्ये रजसः कन्या शुक्राधिक्ये सुतो भवेत् ।। नपुंसकः समत्वेन यथेच्छा पारमेश्वरी ९ अन्यत्ते कारणं वच्मि न भवंति सुता यतः ।। कारणं शृणु तस्येदं विष्णुदास द्विजोत्तम १० तेषु देशेषु नार्यश्च निजराज्यमदेन हि ।। रतिकालेऽधः पुरुषं कृत्वा क्रीडां भजंति ताः ११ न स्वीयां रतिकाले ताः पृष्ठिं भूमिं स्पृशंति हि ।। अत एव रतिकाले शुक्रं तु स्रवते बहिः १२ सूक्ष्मछिद्रे यथा गर्भस्थाने तन्नैव गच्छति ।। नासानयनकर्णानां द्वे द्वे रंध्रे प्रकीर्तिते १३ मेहनापानवक्त्राणामेकैकं रंध्रमुच्यते ।। दशमं मस्तके प्रोक्तं रंध्राणीति नृणां विदुः १४ स्त्रीणां त्रीण्यधिकानि स्युः स्तनयोर्गर्भवर्त्मनः ।। सूचिकाऽग्रसमान्येव तानि छिद्राणि संति हि १५ गर्भछिद्रं रतिकाले किंचिद्विकासितं द्विज ।। भूत्वा मार्गं तु वीर्याय ददाति पुरुषस्य च १६ तन्मार्गेण गतं वीर्यं चेत् सम्यक् पुरुषस्य च ।। गर्भस्थाने तदा पुत्रो जायते नात्र संशयः १७ स्वल्पं प्रविष्टं वीर्यं च तदा कन्या प्रजायते ।। रजसश्चाधिकत्वेन जानीह्येवं विनिश्चयम् १८ तस्माद्यदाऽधः शेते वै तद्देशेषु नरोत्तमः ।। रतिकाले तस्य वीर्यमूर्ध्वं गच्छति नैव तत् १९ यदि दैववशात्किंचिद्गतं स्त्रीरंध्रमार्गतः ।। तदा दैववशात्पुत्रो जायते सोऽपि षंढवत् २० अतएव हि तद्देशे बहुकन्या भवंति हि।। एवं ते कारणं प्रोक्तं कन्योत्पत्तेर्द्विजोत्तम २१ एवं सर्वेषु देशेषु चेन्नार्या अधिकं बलम् ।। अस्ति तर्हि भवेत्कन्या पुत्रः पुरुषसारतः २२ तस्मात्पुत्रार्थिना नारी पोषणीया कदापि न ।। पोषयेच्च सदात्मानं नानाखाद्यरसायनैः २३ अतएव हि वैद्याश्च पालनीयाः सदा नरैः ।। बलाबलप्रवेत्तारस्तैर्ज्ञेयं स्वबलाबलम् २४ पुष्टदेहं निरीक्ष्याथ न ज्ञेयं त्वधिकं बलम् ।। वातेनापि पुमान्पुष्टो जायतेऽत्र सदैव हि २५ अतो वैद्यं विना तच्च न ज्ञास्यति बलाबलम् ।। अतो वैद्यास्ते प्रष्टव्याः सदा भक्तिपुरःसराः २६ मंत्रे तीर्थे द्विजे देवे वैद्येऽथ गणके गुरौ ।। यादृशी भावना स्वीया सिद्धिर्भवति तादृशी २७ अतो वैद्योक्तमार्गेण सदा गच्छेन्नरोत्तमः ।। बलाबलविचारेण पुत्रा एव भवंति हि २८ एक एव वरः पुत्रः किं जाता दशकन्यकाः ।। पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रस्तारयेत्स्वकुलं क्षणात् २९ कन्या स्वीयदुराचारात्क्षणान्निजपितुः कुलम् ।। तथा भर्तुः कुलं चापि नरके पातयेच्च सा ३० तस्मान्नरैश्च पुत्रार्थं यत्नः कार्यस्त्वहर्निशम् ।। एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।। यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ३१ जीवतो वाक्यकरणात्प्रत्यब्दं भूरि भोजनात्।। गयायां पिंडदानेन त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ३२ एवं शिष्य त्वया पृष्टमशक्तेन कथं व्रतम् ।। कार्यं तच्च मया सर्वं भूसुरस्य कथानकम् ३३ तत्राग्रे कथितं रम्यं त्वत्तोपार्थमनुत्त-

मम् ॥ तस्य व्रतस्य सामर्थ्यात्स दरिद्री द्विजोत्तमः ३४ लब्ध्वा तद्विपुलं राज्यं भुक्त्वा भोगान्मनोरमान् ॥ सायुज्यं प्राप विष्णोश्च स्वायुषश्च क्षये द्विजः ३५ एवं तद्रामचंद्रस्य व्रतं कोऽत्र तु नाचरेत् ॥ सुखेन भुक्तिदं चाऽत्र परलोके विमुक्तिदम् ३६ मुनिभिश्च सुरैर्नागैर्गंधर्वैः किन्नरैर्नृपैः ॥ सदाऽनुभवितं चेदं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ३७ स्त्रीपुत्रधनदं चैतत्सर्वसौख्यप्रदं नृणाम् ॥ इह लोके परे चापि विष्णोः सायुज्यदायकम् ३८ संति व्रतान्यनेकानि स्वर्गे मर्त्ये रसातले ॥ तथाऽपि मासनवमीसमानं व्रतमुत्तमम् ३९ विष्णुदास द्विजश्रेष्ठ न भूतं न भविष्यति ॥ तस्मात्सदा नरैः कार्यं व्रतं चेदं महत्तरम् ४० एवं त्वया यथा पृष्टं तथा ते विनिवेदितम् ॥ किमन्यच्छ्रोतुमिच्छास्ति तद्वदस्व वदामि ते २४१ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये मनोहरकांडे आदिकाव्ये नवमीकथावर्णनं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीविष्णुदास उवाच ॥ अन्यद्गुरो राघवस्य तुष्टिदां किं वदस्व तत् ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणुष्व विष्णुदास त्वं यत्तेऽहं प्रवदामि च ॥ तुष्ट्यर्थं रामचंद्रस्य नित्यं पत्रे तु मानवैः १ लेखनीयं रामनामशतानि नव प्रत्यहम् ॥ अथवाऽष्टोत्तरशतं पूजनीयं सविस्तरम् २ एवं कोटिमितं लेख्यं लक्षं वा तु ततः परम् ॥ हवनं हि दशांशेन कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ३ इदं विष्णुरिति ऋचा तिलाज्यैः पायसेन वा ॥ नवान्नेनाऽथवा कार्यं राघवं परिपूज्य च ४ हवनांगे राघवादिदेवानां पूजने नरैः ॥ आसनार्थं तु भद्रं च स्थापनीयं प्रयत्नतः ५ अष्टोत्तरसहस्रं च रामलिंगात्मकं शुभम् ॥ अथवाऽष्टोत्तरशतं रामलिंगात्मकं शुभम् ६ अष्टोत्तरसहस्रं वा रामतो भद्रमुत्तमम् ॥ अथवाष्टोत्तरशतं रामतो भद्रमुत्तमम् ७ एवं होमं लेखनं च पूजनादि च यत्कृतम् ॥ अर्पयेद्रघुनाथाय तत्सर्वं त्वतिभक्तितः ८ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ त्वया गुरो शुभं प्रोक्तं रामनामप्रलेखनम् ॥ न तस्योद्यापनं प्रोक्तं तद्वदस्व ममाऽधुना ९ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य भविष्यांते कथां वक्ष्यामि भूतवत् ॥ रामनामोद्यापनस्य विस्तरेण मनोरमाम् १० पंडुपुत्रो महावीरो बंधुभिश्च युधिष्ठिरः ॥ स्त्रिया मात्रा भ्रष्टराज्यो वने वासं करिष्यति ११ तं द्रष्टुं द्वापरे कृष्णः कदा गच्छति वै वने ॥ तं कृष्णं पूजयित्वा स तस्मै प्रश्नं करिष्यति १२ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देवदेव जगन्नाथ भक्तानां वरदायक ॥ किंचित्त्वां प्रष्टुमिच्छामि मयि तुष्टोसि चेत्प्रभो १३ लक्ष्मीप्राप्तिकरं पुण्यं पुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ॥ व्रतमाख्याहि देवेश राज्यभ्रष्टस्य मेऽधुना १४ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ गुह्याद्गुह्यतमं श्रोतुं यदि वांछसि भूपते ॥ तदा निगदतो मत्तः सकाशाच्छृणु सादरम् १५ रामनाम्नः परं नास्ति मोक्षलक्ष्मीप्रदायकम् ॥ तेजोरूपं यदव्यक्तं रामनामाभिधीयते १६ तस्मात्तन्नाम जप्त्वा वै रामरूपो भवेन्नरः ॥ एतदेव हि रामेण मारुतिं प्रतिभाषितम् १७ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मिन्काले हनुमते रामेणैवोपदेशितम् ॥ एतद्विस्तरतो ब्रूहि सुमते रुक्मिणीपते १८ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पुरा रामावतारे च सीता नीताऽसुरारिणा ॥ हनूमंतं समाहूय रामचंद्रोऽब्रवीद्वचः १९ ॥ श्रीरामचंद्र उवाच ॥ वायुसूनो महावीर सीतान्वेषणहेतवे ॥ समस्तां दक्षिणदिशं गत्वा शुद्धिं समानय २० ॥ श्रीहनुमानुवाच ॥ रघुनाथ जगन्नाथ दक्षिणस्यां हि सागरः ॥ बहवो राक्षसाः संति तत्र शक्तिः कथं मम २१ ॥ श्रीरामचंद्र उवाच ॥ मारुते रावणादीनां राक्षसानां निवारकम् ॥ मंत्रं ददामि सुगमं येन सर्वजयो भवेत् २२ ॥ हनुमानुवाच ॥ महाराज कृपासिंधो

दीनानां त्वं सुतारकः ॥ उपदेशोऽधुना कार्यस्तस्य मंत्रस्य तत्वतः २३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ इति श्रुत्वा च तद्वाक्यं रहस्याहूय सत्वरम् ॥ मारुतेर्दक्षिणे कर्णे श्रीरामेत्युपदेशितः २४ तस्य मंत्रस्य सकलं पुरश्चरणमुत्तमम् ॥ लक्षसंख्यं विधायाशु प्रतस्थे दक्षिणां दिशम् २५ तन्मंत्रस्य प्रभावेण नानाजलचराकुलम् ॥ दुर्गमं सागरं तीर्त्वा लंकामध्ये समाययौ २६ न स लेभे तत्र शुद्धिमशोकाख्यवनं गतः ॥ वृक्षमूले स्थितां सीतां दूरतोग्रे ददर्श सः २७ तां दृष्ट्वा शीघ्रमागत्य हर्षनिर्भरमानसः ॥ सीतायाश्चरणौ नत्वा दंडवत्पतितो भुवि २८ अत्यंतं सूक्ष्मवपुषं बालकाकारसंयुतम् ॥ तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा सीता वचनमब्रवीत् २९ आगतोसि कुतो बाल कुत्रत्यः कस्य बालकः ॥ हनुमानुवाच ॥ सीता माता पिता रामो रामचंद्रसमीपतः ३० समागतोऽस्मि हनुमान् ग्राह्येयं मुद्रिका त्वया ॥ रामनामांकितां मुद्रां शुद्धकांचननिर्मिताम् ३१ ज्ञात्वा रामस्य सा सीता परमं तोषमाययौ ॥ तां ज्ञात्वा तोषसहितामांजनेयोऽब्रवीद्वचः ३२ मातः क्षुधास्त्यति मम त्वद्यातिक्लेशकारिणी ॥ अस्मिन्वनेऽतिमधुरः फलसंघोऽतिदुर्लभः ३३ तवाज्ञयाऽहं सीतेऽद्य करिष्ये भक्षणं ध्रुवम् ॥ सीतोवाच ॥ भो बालक महावीर रावणोस्ति वनाधिपः ३४ न शक्तिर्न च शक्यं ते कथं त्वं भक्षयिष्यसि ॥ हनुमानुवाच ॥ श्रीरामेति परो मन्त्रः शस्त्रं मे हृदयांतरे ३५ तेन सर्वाणि रक्षांसि तृणरूपाणि सांप्रतम् ॥ इत्युक्त्वाथ तदीयाज्ञां गृहीत्वा वनभूरुहान् ३६ उन्मूलनं चकाराथ श्रुत्वा रक्षांसि चाययुः ॥ युद्धं च तुमुलं जातं पश्चान्मन्त्रप्रभावतः ३७ दलितं राक्षसबलं दग्धा लंका हनूमता ॥ पुनर्गत्वा शोकवनं सीतां नत्वा च मारुतिः ३८ तदलंकारमादाय रामचन्द्रं समाययौ ॥ रामायालंकृतिं दत्वा तस्थौ तत्पादसंनिधौ ३९ रामोऽलंकृतिमादाय तच्छ्रुत्वा मुदितोऽभवत् ॥ रामनामप्रभावोऽयं महाराज युधिष्ठिर ४० तस्मात्त्वमपि राजेंद्र रामनामजपं कुरु ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं जपो विधेयोऽस्य पुरश्चरणकं फलम् ४१ कथमुद्यापनं चैव सवमाख्याहि यत्नतः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ स्नात्वा शुचिस्थले जाप्यो तुलसीमालयेति च ४२ अथवा पुस्तके लेख्यं स्मरणं हृदयेऽथवा ॥ कोटिसंख्यापरिमितमथवा लक्षसंमितम् ४३ मन्त्रा नानाविधाः सन्ति शतशो राघवस्य च ॥ तेभ्यस्त्वेकं वदाम्यद्य तव मन्त्रं युधिष्ठिर ४४ श्रीशब्दपूर्वं जयशब्दमध्यं जयद्वयेनापि पुनः प्रयुक्तम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वो रघुनाथनाम जपो निहन्याद्विजकोटिहत्याः ४५ अनेनैव च मन्त्रेण जपः कार्यः सुमेधसा ॥ लक्षसंख्ये कृते तस्मिन्नुद्यापनविधिं चरेत् ४६ जपाच्छतगुणं पुण्यं रामनामप्रलेखने ॥ लक्षे लक्षे पृथक्कार्यमुद्यापनमनुत्तमम् ४७ उद्यापनविधानं च संक्षेपेण वदामि ते ॥ पूर्वेद्युरुपवासी स्याद्रात्रौ मंडपिकांतरे ४८ रामलिंगात्मके भद्रे रामतो भद्रकेथवा ॥ अष्टोत्तरसहस्राख्ये ह्यष्टोत्तरशतेऽथवा ४९ धान्यराशौ मध्यदेशे कलशं स्थापयेत्ततः ॥ तन्मुखे स्वर्णपात्रे[1] वै वरवस्त्रोपशोभिते ५० सीतालक्ष्मणसंयुक्तां राघवप्रतिमां शुभाम् ॥ आमाषात्पलपर्यंतां सौवर्णीं प्रतिमां यजेत् ५१ राजती वा ताम्रमयी वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ उपचारैः षोडशभिः पूजयेत्सुसमाहितः ५२ रामनामांकितं हेमपत्रं तत्पुरतोऽर्चयेत् ॥ कथां श्रुत्वा च विधिवद्देवदेवं क्षमापयेत् ५३ सापराधं च शरणं त्वद्भक्तिनिरतं हि माम् ॥ दीनानाथ कृपासिंधो त्राहि संसारसागरात् ५४ रात्रौ जागरणं कृत्वा गीतवाद्यैश्च मंगलैः ॥ ततः प्रभातसमये स्नात्वा होमं समारभेत् ५५ दशांशेनैव होमः स्यात्तद्दशांशेन तर्पणम् ॥ गव्येन पयसा कार्यं राममंत्रेण यत्नतः ५६ तस्यापि च दशांशेन कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ आचार्याय सवत्सां गां साल-

१ ताम्रपात्रे वै इति पाठः ।

कारां सवाससाम् ५७ भक्त्यार्पयेत्ससुवर्णां व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ अन्यानपि द्विजांस्तोष्य राज्यं लक्ष्मीं समाप्नुयात् ५८ पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ॥ नानादानानि तीर्थानि प्रदक्षिणतपांसि च ५९ तानि सर्वाणि लक्षांशसमान्यस्य भवंति च ॥ निष्कामो वा सकामो वा यः कुर्याद्भक्तिसंयुतः ६० तस्य सर्वेऽपि कामाः स्युरिह लोके परत्र च ॥ लिखित्वा पुस्तकं वापि वरं रामायणस्य च ६१ एवमुद्यापनं कार्यं श्लोकसंख्या दशांशतः ॥ पूर्ववद्धवनं कार्यं तद्दशांशाच्च तर्पणम् ६२ तस्यापि च दशांशेन कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ पूर्वश्लोकेन वान्येन हवानादि प्रकीर्तितम् ६३ अथवा ग्रंथश्लोकानां दशांशैर्हवनं स्मृतम् ॥ अथवाग्रे वक्ष्यमाणरीत्या वै शकुनस्य च ६४ श्लोके निष्कास्य वै ग्रंथादाचरेद्धवनादिकम् ॥ अथवा रामगायत्र्या राममंत्रैस्तु वाचरेत् ६५ हेमपत्रे त्वेक एव लेख्यः श्लोकः शुभावहः ॥ अर्चयित्वा पूर्ववच्च हेमपत्रं सविस्तरम् ६६ राममूर्तेः पुरः स्थाप्य सर्वं तद्गुरवेऽर्पयेत् ॥ श्रीरामकवितां कृत्वा त्वेवमुद्यापनं नरैः ६७ अवश्यमेव कर्तव्यं कविताफलमीप्सुभिः ॥ देवालयगजाश्वानां वृक्षाणां वापि-कूपयोः ६८ सर्वापणानां पण्यानां चिन्हार्थं योषितां नृणाम् ॥ काव्यानां च कवीनां च पश्वादीनां च सर्वशः ६९ राजप्रासादवास्तूनां नामकर्म विशिष्यते ॥ विना कर्णोपदेशेन स्थावराणां विधानकम् ७० कृत्वा नामकर्मणश्च कार्यमुद्यापनं ततः ॥ लक्षपुष्पैः पूजनादि यद्यच्छ्रीराघवस्य च ७१ संतो-षार्थं कृतं तस्य कार्यमुद्यापनं वरम् ॥ एवं राजन् मया सर्वं तवाग्रे विनिवेदितम् ७२ रामनामप्रभावेण स्वीयं राज्यं लभिष्यसि ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा करिष्यति यथाविधि ७३ मासत्रयेण तस्यैव राज्यप्राप्तिर्भविष्यति ॥ अंते च परमं स्थानं गमिष्यति मनोर्बलात् ७४ एवं कथा भविष्या च तवाग्रे विनिवेदिता ॥ रामनाममहिमानमिमं नरः शृणोति यः ७५ परमभक्तिसमेतः पुत्रपौत्रजवत्सुखम् ॥ भुवि भुक्त्वा प्राप्नुयात्परममोक्षपदं तु सः ७६ नित्यं व्याख्या श्रीरामाग्रे कर्तव्या त्वतिभक्तितः ॥ आनंदरामचरितस्याथवान्यस्य विस्तरात् ७७ सर्गस्य वार्धसर्गस्य पादसर्गस्य वा तथा ॥ नवश्लोकमिता वापि श्लोकमा-त्रस्य वा तथा ७८ श्लोकार्धं श्लोकपादं वाऽऽनंदरामायणस्थितम् ॥ ये पठंति नरा नित्यं ते नरा मुक्तिभागिनः ७९ येऽश्वत्थमूले मुनिवृक्षमूले तथा तुलस्याश्च समीपदेशे ॥ पुण्यस्थले भास्करभूसुराग्रे श्रीरामचंद्रस्य पुरःसदैव ८० तथा सभायांद्विजवृंदमध्ये नद्यास्तटे वा रघुनायकस्य ॥ आनंदरामायणमादरेण पठंति धन्या भुवि मानवास्ते ८१ रामायणं लिखित्वा तु दातव्यं भूसुराय हि ॥ समग्रं वा कांडमेकं सर्गो वातिसुपुण्यदः ८२ सर्गस्त्वेकः प्रत्यहं हि लिखित्वा भूसुराय हि ॥ संपूज्य देयश्चानंदरामायणसमुद्भवः ८३ अशक्तेन नवश्लोकाः सदा देया विलेख्य च ॥ प्रीत्यर्थं रामचंद्रस्य विप्रेभ्यः परिपूज्य वै ८४ नित्यदानमेतदेव कर्तव्यं सर्वदा नरैः ॥ नित्यं सुवर्णमुद्राया दानेन यत्फलं स्मृतम् ८५ तत्फलं प्रत्यहं सर्गदानेन लभ्यते नरैः ॥ नानेन सदृशं दानं राघव-स्यानितोपदम् ८६ तस्मादवश्यमेवैतद्दानं कार्यं निरंतरम् ॥ श्रीरामचंद्रतुष्ट्यर्थं नवपूगफलै-स्तथा ८७ नागवल्लीनवदलैस्तांबूलः सोपचारकः ॥ पृथङ्नवभूसुरेभ्यो देयो नित्यं सदक्षिणः ८८ अशक्तेनैक एवापि देयस्तांबूल उत्तमः ॥ न तांबूलसमं दानं किंचिदस्ति जगत्रये ८९ तांबूलः शुद्धिदः प्रोक्तस्तांबूलो मंगलप्रदः ॥ तांबूलः श्रीकरो ज्ञेयस्तांबूलो राघव-

---

१ मंत्रबलादित्यर्थः ।

प्रियः ९० तस्मात्प्रयत्नतस्त्वत्र देयस्तांबूल उत्तमः ॥ सदा रामं पूजयेच्च सदा रामं विचिंतयेत् ९१ श्रीरामस्मरणं नित्यं कार्यं भक्त्या मुहुर्मुहुः ॥ यस्य वाण्यां रामनाम हस्तौ पूजनतत्परौ ९२ श्रीरामचरितान्येव श्रोतुकामा च यच्छ्रुतिः ॥ रामतीर्थानि रामेशान् रामक्षेत्राणि यानि च ९३ यदंघ्री गंतुकामौ तु रामपूजोत्सवान् वरान् ॥ संद्रष्टुकामौ यन्नेत्रौ स धन्यः पुरुषः स्मृतः ९४ राम रामेति रामेति ये वदंति जना भुवि ॥ महापातकिनस्तेऽत्र मुक्तिं यांति न संशयः ९५ रामचंद्रेति मंत्रोस्ति वागस्ति वशवर्तिनी ॥ तथापि निरये घोरे पतंतीत्यद्भुतं महत् ९६ श्रीरामनामामृतमंत्रबीजसंजीवनी चेन्मनसि प्रविष्टा ॥ हालाहलं वा प्रलयानलं वा मृत्योर्मुखं वा विशतां कुतो भीः ९७ आसने च तथा निद्राकाले भोजनकर्मणि ॥ क्रीडने गमने नित्यं राममेव विचिंतयेत् ९८ श्रवणीयः कीर्त्तनीयश्चिंतनीयः सदा नरैः ॥ गेयश्च राम ह्युपदेश्यश्च एवावनीतले ९९ स्वर्गे सुराणाममृतं यथास्ति परमं शुभम् ॥ रामनामाऽमृतं भूम्यां क्षयं नाप्नोति वै कदा १०० गोपीचंदनलिप्तांगो राममुद्रांकितो नरः ॥ रामनामोच्चारकश्च तुलसीकाष्ठमालिकः १ शंखचक्रगदापद्मधारको राममानसः ॥ यस्त्वत्र स नरो धन्यो नेतरश्च कदाचन २ स एव पुरुषाग्र्यो यो रामनाम सदा वदेत् ॥ स एव पुरुषो निंद्यस्त्वत्र रामं स्मरेन्न यः ३ ये नराः शिवसद्भक्तिं कृत्वा निंदन्ति राघवम् ॥ पूर्ववच्च खरास्तेऽपि नरा ज्ञेयावनीतले ४ राम एव हरो ज्ञेयः शिव एव रघूत्तमः ॥ उभयोर्नांतरं ज्ञेयं भेदद्दङ्नारकीनरः ५ रामशंकरयोरत्र भिन्नत्वं येन मानितम् ॥ अजागलस्तनवच्च तस्य जन्म वृथा गतम् ६ शंभोश्च हृदयं रामो रामस्य हृदयं शिवः ॥ नैवांतरं कल्पनीयं कुतर्कैर्विविधैर्नरैः ७ रामेति द्व्यक्षरं नाम ये वदन्ति त्वहर्निशम् ॥ न कस्यापि भयं तेषां जीवन्मुक्ताश्च ते नराः ८ राममुद्रांकितं दृष्ट्वा नरं ते यमकिंकराः ॥ पलायन्ते दशदिशः सिंहं दृष्ट्वा गजा यथा ९ ललाटे पृष्ठदेशे च कुक्ष्योर्द्वे जठरे तथा ॥ हृदये भुजयोर्द्वे हि मस्तके त्विति वै नव १० राममुद्रा धारणीया गोपीचंदनचिन्हिताः ॥ राममुद्रा महाश्रेष्ठा सर्वदोषनिकृंतनी ११ सदा देहे नरैर्धार्या गोपीचंदनचिन्हिता ॥ राममुद्रास्ति यद्देहे तं पापं स्पृशते न हि १२ स्तुतिः सदैव रामस्य स्तोत्रैः कार्या त्वहर्निशम् ॥ प्राचीनैर्वा नवीनैश्च स्वबुद्ध्या रचितैरपि १३ स वाग्विसर्गो जनताघविप्लवो यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ॥ नामान्यनंतस्य यशोंकितानि यच्छृण्वन्ति गायंति गृणन्ति साधवः १४ कवित्वमत्यशुद्धं च रामनाम्नांकितं च यत् ॥ तज्ज्ञेयमतिशुद्धं च श्रवणात्पातकापहम् १५ यस्मिन्नामस्य कृष्णस्य चरित्राणि महांति च ॥ कवित्वे तत्पुण्यतमं सदा गेयं महत्तमैः १६ शृणु शिष्य तवाग्रेऽन्यद्गुह्यं किंचिद्ब्रवीम्यहम् ॥ कविताविषयं यच्च सर्वसन्देहनाशकम् १७ अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनूमांश्च बिभीषणः ॥ कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः १८ एवं यद्वचनं शिष्य प्रोच्यते सर्वदा बुधैः ॥ तदग्रे सर्वदा सत्यं ज्ञेयं कलियुगेऽपि च १९ येषु मंत्रबलं भूम्यां वर्ततेऽत्र नरेषु हि ॥ अश्वत्थामांशभूतास्ते ज्ञेयाश्च पुरुषा बुधैः १२० न्यायार्जितेन द्रव्येण राज्यं कुर्वंति धर्मतः ॥ बल्यंशभूतास्ते ज्ञेया मानवा जगतीतले २१ रामस्तुतिं कवित्वे ये चरित्रं वर्णयंति च ॥ व्यासांशभूतास्ते ज्ञेया मानवा जगतीतले २२ ये ये वीरास्त्वत्र भूम्यां वायुपुत्रांशरूपिणः ॥ ते ते ज्ञेया नरास्तस्य चिरंजीवित्वसूचकाः २३ ये ये शांतारामभक्ताः संत्यत्र मानवा भुवि ॥ विभीषणांशभूतास्ते ज्ञेयाश्च सकलैर्जनैः २४ ये धैर्यवंतो योद्धारः संत्यत्र मानवा भुवि ॥ कृपाचार्यांशभूतास्ते ज्ञेयाः सर्वे बुधैः सदा २५ ये वीराः क्रोधसंयुक्तास्तेऽत्र सर्वेऽवनीतले ॥ जामदग्न्यंशभूताश्च सदा

ज्ञेया नरोत्तमैः २६ चिरंजीवीतिव्यासः कः कथं ज्ञेयो जनैर्भुवि ॥ तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सावधानमनाः शृणु २७ ये गीर्वाण्या कवित्वानि करिष्यंत्यवनीतले ॥ व्यासांशभूतास्ते ज्ञेयाः पंडिता मानवास्त्विह २८ ये रामचन्द्रं कृष्णं च शिवं स्तुत्या स्तुवंति हि ॥ वर्णयंति चरित्राणि ते ज्ञेया व्यासमूर्तयः २९ ये राजानं च गणिकां नारीं राज्ञः सभां तथा ॥ नरं स्तुवंति स्तुत्या ते न ज्ञेया व्यासमूर्तयः ३० यावद्भूम्यां तु रामस्य चरित्राणि स्तुवंति हि ॥ तावदत्र स्मृतो व्यासस्ततो मुक्तिं गमिष्यति ३१ किं फलं कस्य पाठाच्च तद्ब्रवीमि तवाधुना ॥ शृणु स्वस्थमनाः शिष्य विस्तरेणोच्यते च यत् १३२ ॥ ॥ इति श्रीमदानंदरामायणे मनोहरकांडे रामनामलक्षोद्यापनादिवर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शिरोव्याहृतिसंयुक्ता गायत्री परिकीर्तिता ॥ वेदाक्षराणां तुल्या सा शतेन मुनिभिः स्मृता १ चतुःशतेन गायत्र्याः संमितं परिकीर्तितम् ॥ पावमानं महासूक्तं षट्शतर्चं सुपुण्यदम् २ तथोपनिषदः पुण्या गायत्र्यक्षरसंख्यया ॥ प्रोच्यंते पुण्यदा लोके पुण्यसूक्तानि यान्यपि ३ संहितापाठतः प्रोक्तं द्विगुणं पदपाठतः ॥ त्रिगुणं क्रमपाठे स्याज्जटापाठे तु षड्गुणम् ४ महाभारतपाठस्तु वेदतुल्यः प्रकीर्तितः ॥ पुराणानां तदर्धेन स्मृतीनां च तथोच्यते ५ भारते भगवद्गीता तथा नामसहस्रकम् ॥ गायत्र्याश्च समं प्रोक्तं पुण्ये पापक्षयेऽपि च ६ पाठेन यत्फलं प्रोक्तमर्थज्ञानाच्चतुर्गुणम् ॥ सद्भक्तेभ्यः श्रावणाच्च पुण्यं दशगुणं स्मृतम् ७ भूमिदानं यथा लोके महादानमितीरितम् ॥ विद्यादानं दशगुणं ततोऽपि स्यात्फलप्रदम् ८ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ कस्मै दानं प्रकर्तव्यं सुवर्णस्येतरस्य वा ॥ कथं वा पात्रतामेति ब्राह्मणश्चेतरोऽथवा ९ ॥ रामदास उवाच ॥ वसद्गुरुकुले यस्तु भिक्षान्नाशी श्रुतिं पठन् ॥ अधीत्य शाखां पूर्णां स यथोक्तं लभते फलम् १० शिष्यस्याध्यापकस्यापि संहितां पठतः फलम् ॥ प्रत्यक्षरं तु गायत्री सकृत्पाठफलं लभेत् ११ पदपाठे तदर्द्धं स्यात्तदर्द्धं क्रमपाठतः ॥ संहितापाठतो द्विघ्नं गाथापाठफलं स्मृतम् १२ ततोऽप्युपनिषत्पाठैर्द्विगुणं फलमीरितम् ॥ पाठे च पाठने तुल्यं फलं वै गुरुशिष्ययोः १३ अधीतात्त्रिगुणं तु स्यात्फलं वै कंठपाठतः ॥ तदर्द्धं लेख्यपाठात्तु फलमुक्तं मनीषिभिः १४ अधीत्यापि न यस्य स्यात्कंठपाठसमं स्वतः ॥ कृते यत्नेऽपि दैवेन स लभेत्पाठमात्रजम् १५ प्रज्ञायामपि सत्यां तु विस्मरेत् पठितां श्रुतिम् ॥ अनास्थया प्रमादेन मृतो गर्दभतां व्रजेत् १६ यावद्वेदोत्थवर्णानां पठितानां च विस्मृतिः ॥ तावद्वर्षाणि भुक्त्वा स खरयोनिं ततः परम् १७ पाठपुण्यार्जितं लोकं लभते नात्र संशयः ॥ स्वशाखां प्रथमं यस्तु पठित्वान्यां पठेद्यपि १८ प्रत्यक्षरं तु लभते गायत्र्या द्विगुणं फलम् ॥ पठित्वापि स्वकां शाखां रामोत्कर्षं न वेत्ति यः १९ रामपूजायुतश्चापि सोर्द्धं फलमवाप्नुयात् ॥ वर्जितो रामभक्त्या यः केवलं पाठको भवेत् २० लभेत्फलस्य तुर्यांशं तद्द्वेषान्निष्फलं भवेत् ॥ अंगानि वेदाश्चत्वारो मीमांसान्यायविस्तरः २१ पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो गांधर्वं चार्थशास्त्रकम् २२ उपविद्याश्चतस्रः स्युरेवमष्टादश स्मृताः ॥ शिक्षाकल्पोव्याकरणं निरुक्तं छंदोज्योतिषम् २३ इत्यंगानि तु वेदस्य योऽधीते तत्फलं शृणु ॥ संहितापाठतोप्यर्धं लभते पाठतः फलम् २४ शिक्षाघ्राणं तु वेदस्य कल्पः पाणी प्रकीर्तितौ ॥ मुखं व्याकरणं प्रोक्तं निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते २५ ज्योतिषं नयनं प्राहुश्छंदः पादाविति स्मृतौ ॥ शिक्षाकल्पनिरुक्तानां छंदसश्चार्थवित्तये २६ सकृद्योगं प्रकुर्वंति फलं तेषां चतुर्गुणम् ॥

भवेत्पाठात्ततो ज्योतिःशास्त्रार्थज्ञानतः फलम् २७ संहितापाठजं पुण्यं गणितज्ञो लभेत्फलम् ।। ज्योतिषां संहिताज्ञानादर्धं तु लभते फलम् २८ जातकप्रश्नयोगेन न किंचित्पुण्यमीरितम् ।। वेदाध्ययनहीनो यो जातकप्रश्नमात्रवित् २९ न वेत्ति गणितं यस्तु ज्ञेयो नक्षत्रसूचकः ।। दानं नार्हति विप्रस्तु सर्वकर्मसु गर्हितः ३० स्वल्पामपि च स्वां शाखां योऽनधीत्य द्विजाधमः ।। अंगादिष्वन्यशास्त्रेषु सक्तः स तु विगर्हितः ३१ किंचिच्छाखामधीत्यापि यश्चोपनिषदः पठेत् ।। ज्ञानाधिक्याय शास्त्राणि वेदज्ञानार्थमेव वा ३२ अधीते ज्ञानपात्रं स्यात्पुण्याधिक्येन युज्यते ।। यतो विप्रेषु वृद्धत्वं पूज्यत्वं ज्ञानतः स्मृतम् ३३ ज्ञानाधिक्येषु तेषु स्यात्पात्रापात्रविचारणा ।। पुण्याधिक्येन वा ज्ञेया पाठकानां च पात्रता ३४ ज्ञानिपाठकयोर्मध्ये ज्ञानी पुण्याधिको यतः ।। ततः पूज्यत्वमस्य स्याज्ज्ञानिनस्त्विति मे मतम्३५ न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।। विप्रो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थं रामः सोपि च तत्प्रियः ३६ परं वादिजये शक्तिर्यस्य स्यात्तद्गतिं पुनः ।। स एव श्रेष्ठतां याति पाठकानां शतादपि ३७ वेदादिसर्वविद्यानामर्थज्ञानाय यः पठेत् ।। शास्त्रं व्याकरणं नाम लभेद्वेदसमं फलम् ३८ ज्ञानाधिक्येन लभते वेदार्थज्ञानजं फलम् ।। मीमांसा द्विविधा प्रोक्ता कर्मणो ब्रह्मणस्तथा ३९ वेदार्थज्ञानतुल्याद्या द्वितीयायाः फलं शृणु ।। प्रत्यक्षरं तु लभते गायत्रीशतजं फलम् ४० ये तूपयोगिनः साक्षाद्ग्रंथास्तेभ्यो भवंति हि ।। तेऽप्यर्थफलदा ज्ञेया व्यवधानत्तु पादशः ४१ वेदोपनिषदामर्थे ज्ञानाधिक्याय चेत्पठेत् ।। प्रदीपं सर्वविद्यानां यो विद्वान्न्यायविस्तरान् ४२ वेदार्थज्ञानतुल्यं तु फलं तस्य प्रकीर्तितम् ।। केवलं जीविकार्थं तु यः पठेन्न्यायविस्तरम् ४३ हेतुवादरतो ब्रह्मजिज्ञासां नैव यः पठेत् ।। स सृगालो भवेदेव पठिताक्षरसंख्यया ४४ वर्षाणि नात्र संदेहो वृथा भाषणतत्परः ।। पुराणं वैष्णवं मात्स्यं कौर्मं भागवतं तथा ४५ आदित्यं गारुडं स्कांदं मार्कंडेयमथाष्टमम् ।। ब्रह्मब्रह्मांडलैंग्यानि ब्रह्मवैवर्तमेव च ४६ भविष्योत्तरमाग्नेयं पाद्मं वामनमेव च ।। वाराहं चैव वायव्यं ह्यष्टादशानि वै त्विति ४७ महापुराणान्येतानि रामायणभवानि हि ।। रामायणात्पुराणाच्च व्यासेन खण्डितानि हि ४८ अतः पुराणं नामाभूदेतेषां जगतीतले ।। आदौ कृतानि यान्यत्र तेषां ज्येष्ठत्वसूचकः ४९ महाशब्दः प्रोच्यते हि वैष्णवादिषु षट्त्रिषु ।। पुराणानां तु सर्वेषां फलं शिष्य ब्रवीम्यहम् ५० वेदतुल्यफलं पाठे श्रवणे च तदर्धकम् ।। अर्थश्रवणतश्चास्य पुण्यं दशगुणं स्मृतम् ५१ वक्तुः स्याद्द्विगुणं पुण्यं व्याख्यातुश्च शताधिकम् ।। अन्यान्युपपुराणानि संति तेषां फलं शृणु ५२ विष्णुधर्मोत्तरं शैवं वृहन्नारदमेव च ।। भगवतीपुराणं च लघुनारदमेव च ५३ भविष्यत्पर्वषष्ठं स्यात्तंत्रं भागवतं तथा ।। अष्टमं नारसिंहं स्यात्पुराणं रेणुकाभिधम् ५४ दशमं तत्वसारं स्याद्वायुप्रोक्तं तथैव च ।। नंदिप्रोक्तं द्वादशं स्यात्तथा पाशुपताभिधम् ५५ यमनारदसंवादैस्तथा हंसपुराणकम् ।। विनायकपुराणं च बृहद्ब्रह्मांडमेव च ५६ पुण्यं विष्णुरहस्यं स्यादिति ह्यष्टादशानि वै ।। एतान्युपपुराणानि पुराणार्धफलानि च ५७ भारतं वेदतुल्यं स्यादर्थतोऽधिकमुच्यते ।। तत्रापि भगवद्गीता विष्णोर्नामसहस्रकम् ५८ दशाधिकफलं प्रोक्तं भारतादपि सर्वशः ।। श्रोतार्धं फलमाप्नोति भक्तितः शृणुयात्तु यः ५९ भारतं त्वितिहासश्च रामायणसमुद्भवः ।। यद्वेदपाठपुण्यं तज्ज्ञेयं रामायणस्य च ६० पाठात्तदर्धं श्रवणे व्याख्यातुश्च दशाधिकम् ।। वाल्मीकिना कृतं यच्च शतकोटिप्रविस्तरम् ६१ तत्सर्वपापादिभूतं महामंगलकारम् ।। रामायणादेव नाना संति रामायणानि हि ६२ [illegible] चतुर्विंशसहस्रं प्रथमं स्मृतम् ।। तथा च योगवासिष्ठामध्यात्माख्यं तथा स्मृतम् ६३

तथा पुनः ॥ लघुरामायणं चैव बृहद्रामायणं तथा ६४ अगस्त्युक्तं महाश्रेष्ठं साररामायणं तथा ॥
देवरामायणं चापि वृत्तरामायणं पुनः ६५ ब्रह्मरामायणं रम्यं भारद्वाजं तथैव च ॥ शिवरामायणं
क्रौंचं भरतस्य च जैमिनेः ६६ आत्मधर्मं श्वेतकेतुऋषेश्चैव जटायुषः ६७ रवेः पुलस्तेर्देव्याश्च गुह्यकं
मंगलं तथा ॥ गाधिजं च सुतीक्ष्णं च सुग्रीवं च विभीषणम् ६८ तथाऽऽनंदरामायणमेतन्मंगलका-
रकम् ॥ एवं सहस्रशः संति श्रीरामचरितानि हि ६९ कः समर्थोऽस्ति तेषां हि संख्यां वक्तुं सवि-
स्तरात् ॥ शतकोटिमिताद्देव विभक्तानि पृथक् पृथक् ७० सर्वेष्वप्यानंदसंज्ञं वरिष्ठं प्रोच्यते त्विदम् ॥
अस्य पाठेन यत्पुण्यं तत्ते शिष्य वदाम्यहम् ७१ शतकोटिमितं श्रुत्वा यत्फलं लभ्यते नरैः ॥
फलमस्य तदर्धं हि ज्ञेयं शिष्य शुभप्रदम् ७२ श्रवणाद्द्विगुणं पाठे व्याख्यातुश्च दशाधिकम् ॥
तस्मादेतत्सदानंदसंज्ञं श्राव्यं नरोत्तमैः ७३ नानेन सदृशं किंचिद्भूतं चाग्रे भविष्यति ॥ सर्वेष्वपि
च शास्त्रेषु पंचरात्रागमोऽधिकः ७४ भगवद्गीतया तुल्यं फलं तस्याखिलस्य च ॥ भारतीयक-
थाबंधं सद्भक्तैरेव निर्मितम् ७५ तत्काव्यं यः पठेत्प्राज्ञो दशांशं फलमाप्नुयात् ॥ यद्भक्तैर्निर्मितं
यत्तु शतांशफलदं स्मृतम् ७६ यः करोति स्वयं काव्यं कल्पयित्वा स्वयं कथां ॥ तच्छ्रमो व्यर्थ-
तामेति तदध्येता च दोषभाक् ७७ पौराणीं भारतीं वापि तथा रामायणस्थिताम् ॥ तथा ह्युपपुरा-
णस्थां कथां ग्रथति यः स्वयम् ७८ रामभक्तोऽपि लभते शक्रलोकाधिवासताम्[1] ॥ प्रत्यक्षरं वर्षमेकं
वासस्तस्य भवेद्ध्रुवम् ७९ रामभक्तः पुराणेभ्यः कथां ग्रथति यः पुनः ॥ व्यासमूर्तिः स लभते
बृहस्पतिसलोकताम् ८० दौहित्रपोषितः शिष्य आरामश्च जलाशयः ॥ सद्ग्रंथकरणं पुत्रः सत्पुत्रा
वै प्रकीर्तिताः ८१ एवं भूम्यामंशभूतैर्नरैस्ते विचरंति हि ॥ अश्वत्थामादयः सप्त ये चिरंजीविनः
सदा ८२ अतः श्रीरामभक्तैश्च कवित्वैस्तत्स्तुतिः कृता ॥ सापि मान्या सदा श्राव्या पठनीया बुधैर्मुहुः
८३ भारताच्च शतांशेन फलदात्री स्मृतात्र हि ॥ निंदंति ये भक्तकृतां कवितां ते खराः स्मृताः
८४ तत्तद्भाषाकृतं काव्यं रामवर्णनसंयुतम् ॥ भारतस्य सहस्रांशं श्रोतुर्वक्तुः फलं स्मृतम्
८५ निर्मातुस्तु भवेत्पुण्यं साधुशब्दशतांशतः ॥ गीर्वाणीकविताकर्ता सोपि व्यासांश ईरितः
८६ स्वस्वभाषाकवित्वानां कर्तारस्ते कवीश्वराः ॥ गीर्वाणी कविता चापि पदान्वयसमन्विता ८७
अर्थप्रमाणसहिता सैव मान्या न चेतरा ॥ नरस्तुतिं तु यः कुर्याज्जीविकार्थं कविः क्वचित् ८८
निष्फलस्तच्छ्रमः प्रोक्तस्तदध्येता च दोषभाक् ॥ उन्मादेन तु यः कुर्यात्कामिनीनां तु वर्णनम् ८९ स
हि श्वयोनिं प्राप्नोति वर्षाण्यक्षरसंख्यया ॥ वेदोक्तार्थानुसारेण मन्वाद्याः स्मारकाः स्मृताः ९० तेषां
वै स्मृतयो नाम नानाधर्मप्रवर्तकाः ॥ तत्र केचिद्वैदिकेषु कर्मस्वधिकृताः परे ९१ अवैदिकेषु मन्त्रेषु
केचिच्छ्रुतिसमाः स्मृताः ॥ अवैदिकेष्वपि प्रोक्तो नाधिकारो नृणामिह ९२ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा
वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ प्रोक्ता ह्याश्रमिणस्त्वेते भिन्नधर्माण एव च ९३ कदा कुत्र कथं कर्म
केन कार्यमिति स्फुटम् ॥ धर्मशास्त्रं तु निर्णीयमन्यथा दोषभाग्भवेत् ९४ अदेशे यत्कृतं
व्यंगमकालेनाधिकारिणा ॥ प्रत्येकं तद्भवेद्व्यर्थं प्रत्यवायोऽधिको भवेत् ९५ तस्मादावश्यकं तत्तु
त्रिवर्णानां च विशेषतः ॥ स्मृत्यर्थं ज्ञानतो वापि वेदार्थज्ञानतोऽधिकम् ९६ ऋग्वेदस्योपवेदः
स्यादायुर्वेदो हि वैदिकः ॥ परेषामुपकाराय स्वस्यारोग्यार्थमेव वा ९७ जीविकार्थमप्यसौ हि
पठितव्यो द्विजातिभिः ॥ ब्राह्मणं रोगिणं क्षीणमुपचारेण जीवयेत् ९८ ब्रह्महत्याभवं पापं तस्य

१ स्वर्गे स लभते लोकवृद्धिं च वासतामिति पाठः ।

नश्यति वै ध्रुवम् ॥ यतः स लभते पुण्यं चतुःकृच्छ्रसमुद्भवम् ९९ एवं पुण्यं भवेत्तस्य तत्तद्वर्णानुसारतः ॥ यत्ने कृतेऽपि यो रोगी न जीवत्यायुषःक्षयात् १०० सोऽप्यर्थफलमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ जीविकार्थं तु यः कुर्यादुपविद्याचतुष्टयम् १ इह लोके फलं तस्य परलोके न किंचन ॥ नरं रोगार्णवे मग्नं योऽभ्युद्धरति मानवः २ कस्तेन न कृतो धर्मः कां वा पूजां न सोऽर्हति ॥ गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् ३ गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान् द्वेष्टि मूढधीः ॥ गांधर्वमप्यधीयीत रामाग्रे यश्च गायति ४ तद्भक्तियुक्तो लभते गांधर्वं लोकमुत्तमम् ॥ धनुर्वेदो दंडनीतिर्ब्राह्मणानां तु जीविका ५ क्षत्रियाणां तु सा प्रोक्ता वेदादर्थफलप्रदा ॥ ज्ञातिष्वेतेषु सर्वेषु पुण्यं ज्ञानानुसारतः ६ विवेकस्तस्य कर्तव्यो द्रव्यदाने विशेषतः ॥ अन्नस्य क्षुधितः पात्रं पानीयस्य पिपासितः ७ द्रव्यदाने तु कर्तव्यं विशेषात्पात्रवीक्षणम् ॥ खलायां गवि दुग्धं स्याद्दुग्धमप्युरगे विषम् ८ पात्रापात्रविचारेण सत्पात्रे दानमुत्तमम् ॥ यथा पुण्याधिकं पात्रं तथा दानं फलाधिकम् ९ ज्ञानाधिक्याद्भवेत्पुण्याधिक्यात्पात्रं क्रमेण वा ॥ रामभक्तश्च पात्रं स्याद्रामाभक्तो न सर्वथा १० रामद्वेषी वर्जनीयो दर्शनालापनादिषु ॥ संगतश्च भवेत्पूतस्तद्भक्तानां तु नान्यथा ११ यच्छक्तेरधिकं दद्यात्तद्दानं परिकीर्तितम् ॥ वित्तशाठ्येन यद्दानं न तद्दानं स्मृतं बुधैः १२ देशकालविशेषेण तत्तत्पात्रविशेषतः ॥ दानस्य फलमुद्दिष्टमधिकं न्यूनमेव च १३ विप्रशुल्कं तु यो मूढो न दद्याच्छक्तिसंभवम् ॥ विष्ठाक्रिमिर्भवेदेव सुवर्णैरेव संख्यया १४ दिव्यवर्षाणि नैवात्र त्वया कार्यस्तु संशयः ॥ यत्तु ज्ञानवता कर्म क्रियते पुण्यदायकम् १५ अधिकं तत्फलं प्रोक्तमज्ञानिकृतकर्मणः ॥ यथा यथाधिकं ज्ञानं पापहानिस्तथा तथा १६ यत्तु ज्ञानवता कर्म क्रियते पापकारकम् ॥ तन्न्यूनफलकं प्रोक्तमज्ञानिकृतपातकात् १७ यथा यथाधिकं ज्ञानं पापहानिस्तथा तथा ॥ यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुते क्षणात् १८ ज्ञानाग्निर्दुष्टकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ वर्णाधिक्यं यथा हेम्नो वन्हिसंगेन जायते १९ पुण्याधिक्यं तथा शिष्य ज्ञानिसंगेन जायते ॥ पुण्येन वर्धते पुण्यं पापं स्वल्पं च जायते २० पापेन पापवृद्धिश्च पुण्यं स्वल्पं च जायते ॥ अतिसूक्ष्मो विचारोऽयं दुर्ज्ञेयः स्थूलदृष्टिभिः २१ तथाप्येवं विचार्यं स्तात्त्वज्ञानानुसारतः[1] ॥ यस्तु सत्यधिकारेऽपि ज्ञाने वा पठनेऽपि वा २२ प्रयत्नं नैव कुर्वीत स नरो जायते पशुः ॥ ज्ञानाद्वाध्ययनाद्वापि पुण्यं विप्रस्य वर्धते २३ इति संक्षेपतः प्रोक्तमेतत्पृष्टं त्वयानघ ॥ उन्नेयं चाप्यनेनैव पुण्यं पापमथापि वा २४ धर्मास्तु बहवः संति तथा पापान्यनेकशः ॥ तत्र तत्रोदितान्येव प्रायश्चित्तानि वै बुधैः २५ कर्तव्यानि जनैस्तानि सम्यग्बुद्ध्या विविच्य च ॥ सर्वसारमिदं प्रोक्तं रहस्यं पुरतस्तव २६ गृहणीयं प्रयत्नेन न ह्यभक्ताय दीयताम् ॥ शुश्रूषवे साधवे च रामभक्ताय दीयताम् १२७ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे मनोहरकांडे सर्वेषां वेदादीनां फलश्रुतिर्नामाष्टमः सर्गः ८ ॥ ॥

गुरोर्न्यद्रामचंद्रस्य विशेषेण च पूजनम् ॥ यस्मिन्काले प्रकर्तव्यं तं कालं कथयस्व माम् १ ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य प्रवक्ष्यामि कालपुण्यतमं शुभम् ॥ वदामि रामचंद्रस्य पूजनार्थं विशेषतः २ माघस्य शुक्लपक्षस्य या पुण्या पंचमी तिथिः ॥ पुण्या श्रीपंचमीनाम्नी साख्यातास्ति जगत्त्रये ३ तदारभ्य सार्धमासद्वयं रामं महोत्सवैः ॥ पूजयेत्पंचमी यावद्वैशाखे कृष्णपक्षजा ४

---

१ स्वस्य ज्ञानानुसारत इति पाठः ।

माघकृष्णचतुर्थ्याश्च नवमी मधुशुक्लजा ॥ यावत्तावत्फलाहारी चैकाशीति दिनानि हि ५
सीतारामस्य नित्यं हि केचित्कुर्वंति पूजनम् ॥ पौर्णिमांताः स्मृताश्चात्र मासाः सर्वत्र भो द्विज ६
प्रत्यहं वाहनारूढं कृत्वा रामं महोत्सवैः ॥ भेरीदुंदुभिनिर्घोषैर्महावाद्यपुरःसरैः ७
वारस्त्रीणां नृत्यगीतैश्छत्रचामरतोरणैः ॥ नानाकुसुमवर्षावैर्नानास्तोत्रादिपाठनैः ८
नानापरिमलद्रव्यांजलीनां मोचनादिभिः ॥ नानामांगल्यवस्तूनामंजलीभिः सुमोचनैः
९ नानाकुसुमरंगानां तैलानां च परस्परम् ॥ रामं च वारनार्यश्च जलयंत्रैः करे धृतैः
१० मुहुर्मुहुः सिंचनाद्यैस्तथा स्त्रीणां सुगायनैः ॥ द्विजानां वेदघोषैश्च धूपैर्नीराजना-
दिभिः ११ सहकारारामध्ये नीत्वैवं परमोत्सवैः ॥ सहकारवृक्षवद्धदोलके तं निवेशयेत् १२
नागेन वा पुष्पकेण शेषयानेन वाजिना ॥ रथेन गरुडेनापि तथा सिंहासनेन च १३ तथा
शिविकया वापि वायुपुत्रेण वा तथा ॥ यानैर्नवभिरेतैश्च सदा नेयो रघूत्तमः १४ ॥ आम्रवृक्षारा-
ममध्ये वल्लीपुष्पनगान्विते ॥ अवनिं चंदनैर्लिप्त्वा विकीर्य कुसुमानि च १५ आच्छाद्य नानावस्त्रैश्च
शोभनीयाऽवनिः शुभा ॥ हेमसिंहासनस्यैव कृत्वा दोलकमुत्तमम् १६ चूतवृक्षस्य शाखायां तं
वध्वा शृंखलादिभिः ॥ तत्र श्रीरामतो भद्रे रामचंद्रं प्रपूजयेत् १७ नाना नवविधैः पुष्पैः षोडशै-
रुपचारकैः ॥ संपूज्य सीतया वंधुसुग्रीवाद्यैः समन्वितम् १८ आंदोलयेद्दोलकं तं शिशुपाल-
कवच्छनैः ॥ नर्तितव्या वारवेश्यास्तदग्रे शतशो मुदा १९ गायनीया गायकाश्च नर्तितव्या नटादयः ॥
वादनीयानि वाद्यानि ज्वालनीयाः सुधूपकाः २० वीजनीयश्चामराद्यैः सीतया रघुनंदनः ॥ तद्दासैः
कीर्तनान्येव कारयित्वा महोत्सवैः २१ पुनः पूज्य पूर्ववच्च समानीयो गृहं प्रति ॥ संपूजनीयः श्रीरामः
कुंभदीपार्तिकादिभिः २२ एवं नित्यं सार्धमासद्वयं रामं प्रपूजयेत् ॥ चूतवृक्षतले नीत्वा पूजयेच्च
सविस्तरम् २३ यदा रामश्च सीता च वर्हिर्नेया निजगृहात् ॥ तदा तयोर्नयनाधः कस्तूर्यंगुलि-
नाऽसिताः २४ देयाश्च विंदवो यत्नात्परदुर्दृष्टिनाशनाः ॥ एवं दोलापूजनं च शिष्य ते कथितं
मया २५ विशेषं शृणु तत्रापि कथ्यते यो मयाधुना ॥ वसंतपूजनात्पूर्वदिवसे गणनायकम् २६
माघशुक्लचतुर्थ्यां हि पूजयेद्विघ्ननाशनम् ॥ माघशुक्लचतुर्थ्यां तु नक्तव्रतपरायणाः २७ ये ढुंढिं
पूजयिष्यंति तेऽर्च्याः स्युरसुरद्रुहाम् ॥ माघमासे चतुर्थ्यां तु तस्मिन्काल उपोषितः २८ अर्चयित्वा
विघ्नराजं जागरं तत्र कारयेत् ॥ चतुर्थीकुंदनाम्नीयं कुंदपुष्पैः प्रपूजयेत् २९ माघशुक्लपंचमी
सा ज्ञेया श्रीपंचमीशुभा ॥ तस्यां तिथौ रमानाथं रामचंद्रं श्रियार्चयेत् ३० माघशुक्लचतुर्थ्यां तु
तु वरमाराध्य च श्रियः ॥ पंचम्यां कुंदकुसुमैः पूजां कुर्यात्समृद्धये ३१ नीत्वा रामं चूतवृक्षतलें-
दोलकसंस्थितम् ॥ सीतारामं पूजयेच्च गेहे वाथ प्रपूजयेत् ३२ प्रवृत्ते मधुमासे तु प्रतिपद्युदिते
रवौ ॥ कृत्वा चावश्यकार्याणि संतर्प्य पितृदेवताः ३३ वंदयेद्धोलिकाभूमिं सर्वदुःखोपशांतये ॥
वंदितासि सुरेंद्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च ३४ अतस्त्वं पाहि मां देवि भूते भूतिप्रदा भव ॥ चैत्रे
मासि महापुण्ये पुण्ये तु प्रतिपद्दिने ३५ यस्तत्र श्वपचं स्पृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तमः ॥ न तस्य दुरितं
किंचिन्नाधयो व्याधयो नृप ३६ वृत्ते तुपारसमये सितपंचदश्यां प्रातर्वसंतसमये समुपस्थिते च ॥
संप्राश्य चूतकुसुमं सहचंदनेन सत्यं हि विप्रपुरुषोथ समाः सुखी स्यात् ३७ चूतमग्रं वसंतस्य
माकंदकुसुमं तव ॥ सचंदनं पिवाम्यद्य सर्वकामार्थसिद्धये ३८ पंचम्यां माघमासेऽपि चूतपुष्पं
सचंदनम् ॥ प्राशनीयं नरैर्भक्त्या कलकंठो भविष्यति ३९ चूतपुष्पप्राशनेन

कोकिलास्वरवत्स्वरः ॥ भविष्यंति मानवानां कलकंठो मनोरमः ४० सीतारामं चूतपुष्पैस्तथा कोमलपल्लवैः ॥ पूजयेत्प्रत्यहं भक्त्या दोलकस्थं महोत्सवैः ४१ चैत्रकृष्णप्रतिपदि चूतपुष्पं सचंदनम् ॥ पीत्वा महोत्सवेनैव सीतारामं प्रपूजयेत् ४२ एवं तच्च दिनं नीत्वा ततश्चाग्रे दिनत्रयम् ॥ नानोत्सवसुगीताद्यैर्नीत्वा चैव ततः परम् ४३ पंचम्यां चैत्रकृष्णेऽपि सौभाग्यद्रव्य-मंगलैः ॥ स्नात्वा केशरपालाशकृतरागैः शुभावहैः ४४ चित्रितानि हि वासांसि परिधाय नरोत्तमैः ॥ नानासुगंधतैलाद्यैरभ्यंगं तूर्यनिस्वनैः ४५ जानक्यै रामचंद्राय कृत्वा तीर्थोदकैः शुभैः ॥ केशरा-दिभी रागैश्च वासांसि चित्रितानि हि ४६ दत्वा रामाय सीतायै ततो भक्त्या प्रपूजयेत् ॥ वसंतो-द्भवपुष्पैश्च नानामंगलपूर्वकम् ४७ नानादानानि देयानि निजमांगल्यहेतवे ॥ नानासुगंधद्रव्याणि गृहीत्वा च परस्परम् ४८ एकैकोपरि सिंचेच्च महामांगल्यदायकम् ॥ मिष्टान्नैर्भोजयेद्विप्रान् स्वयं चापि सुहृज्जनैः ४९ भोक्तव्यं तु वसंततौं पंचम्यां मानवैः सुखम् ॥ वसन्तपंचमीनाम्नी महापुण्या-त्मिका सिता ५० पक्षे पक्षे तु पंचम्यामारभ्य माघपंचमीम् ॥ एवं रामं पूजयेच्च यावद्वैशाखपंचमी ५१ विशेषेण नवम्यां हि पक्षे पक्षे प्रपूजयेत् ॥ अथवा माघशुक्लायां कृष्णायां चैत्रमासि वै ५२ कृष्णायां माधवे चापि पंचम्यां पूजयेन्नरैः ॥ महोत्साहेन श्रीरामो दोलकस्थोऽतियत्नतः ५३ ततश्चैत्रशुक्लपक्षे प्रतिपादि नरोत्तमैः ॥ तैलाभ्यंगं स्वयं कृत्वा रामायाभ्यंगमाचरेत् ५४ पूजयेन्नवरात्रं तं यावत्सा नवमीतिथिः ॥ वत्सरादौ वसंतादौ बलिराज्ये तथैव च ५५ तैलाभ्यंगमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ अतीते फाल्गुने मासि प्राप्ते चैत्रे महोत्सवे ५६ पुण्येऽन्हि विप्रकथिते प्रपादानं समारभेत् ॥ प्रपामुत्सर्जयेद्विद्वान्मन्त्रेणानेन मानवः ५७ अरण्ये निर्जले देशे पथि ग्रामेऽथवा शुभा ॥ प्रपेयं सर्वसामान्याद्भूतेभ्यः प्रतिपादिता ५८ अस्याः प्रदानात्पितरस्तृप्यंतु हि पितामहाः ॥ अनिवार्यं ततो देयं जलं मासचतुष्टयम् ५९ देवालयेषु लिंगानां देयास्तोयगलंतिकाः ॥ प्रपां दातुमशक्तेन विशेषाद्धर्ममीप्सुना ६० प्रत्यहं धर्मघटको वस्त्रसंवेष्टिताननः ॥ ब्राह्मणस्य गृहे देयः शीतामलजलः शुचिः ६१ तांबूलफलधान्यैश्च दक्षिणाभिः समन्वितः ॥ एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ६२ अस्य प्रदानात्सकलाः सर्वे सन्तु मनोरथाः ॥ अनेन विधिना यस्तु धर्मकुंभं प्रयच्छति ६३ प्रपादानफलं सोऽपि प्राप्नोतीह न संशयः ॥ तृतीयायां चैत्रशुक्ले सीतारामौ प्रपूजयेत् ६४ कुंकुमागुरुकर्पूरमणिवस्त्रसुगंधकैः ॥ स्रग्गंधधूपदीपैश्च दमनेन विशेषतः ६५ आंदोलयेत्ततः सीता-रामौ च दोलकस्थितौ ॥ वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां द्विजोत्तम ६६ सौभाग्याय सदा स्त्रीभिः सौभाग्यशयनव्रतम् ॥ कार्यं महोत्सवेनैव सुखं पुत्रसुखेप्सुभिः ६७ विशेषं चात्र वक्ष्यामि तृती-यायां द्विजोत्तम ॥ तृतीयायां तु नारीभिः शुक्लपक्षे मधौ शुभे ६८ स्नात्वा मृण्मयदुर्गं हि कार्यं चित्रविचित्रितम् ॥ तत्राष्टादशधान्यानि वापयेत्तदनंतरम् ६९ पुष्पवृक्षांच्छुभांस्तत्र लापयेत्सर्वत-स्ततः ॥ जलयंत्राणि कार्याणि चित्राण्यपि विलेखयेत् ७० तुर्यद्वाराणि कार्याणि पूर्ववन्मण्डपादि-कम् ॥ यथा श्रीरामपूजायामुक्तं तद्वत्प्रकारयेत् ७१ दुर्गोपरि घटं स्थाप्य सजलं पुष्पगुंफितम् ॥ दोलकं च ततो न्यस्य घटपृष्ठे महच्छुभम् ७२ कांचनीं राजतीं मूर्तिं सीतायाः परिकल्प्य च ॥ रामस्यापि शुभां मूर्तिं कृत्वा तौ पूजयेत्ततः ७३ दोलकोपरि संस्थाप्य मासमेकं प्रपूजयेत् ॥ केचिच्छिष्यात्र पार्वत्या शिवेन च प्रपूजनम् ७४ वदन्ति मुनयस्तत्र निर्णयं शृणु वक्ष्यते ॥ रामस्य हृदयं शंभुः श्रीरामो हृदयं स्मृतः ७५ शंकरस्य तथा गौरीहृदयं जानकी स्मृता ॥

जानक्या हृदयं गौरी शिवा नैवांतरं कदा ७६ रामस्य च शिवस्यापि सीतागिरिजयोस्तथा ॥
ये मानयंति वै भेदं तेषां वासस्तु रौरवे ७७ अतश्चैत्रतृतीयायां सीतारामौ प्रपूजयेत् ॥
अशक्तौ ताम्रजे मूर्ती कार्ये वा काष्ठनिर्मिते ७८ पाषाणनिर्मिते चापि मूर्ती कार्ये यथा-
सुखम् ॥ प्रत्यहं मंगलद्रव्यैः सर्वस्त्रीभिः प्रपूजयेत् ७९ मासमेकं तु नारीभिः स्नानं
हि सीतलाभिधम् ॥ अवश्यमेव कर्तव्यं सीतातीर्थे विशेषतः ८० यत्र यत्र रामतीर्थं
तस्य वामेऽवनीतले ॥ सीतातीर्थं तत्र तत्र ज्ञेयं सीताकृतं शुभम् ८१ चैत्रशुक्लतृतीयायामारभ्या-
क्षय्यसंज्ञिता ॥ यावत्तृतीया वैशाखशुक्ला तावन्निरन्तरम् ८२ सीतलासंज्ञकं स्नानं स्त्रीभिः सीता-
र्थमाचरेत् ॥ चैत्रशुद्धतृतीयायामक्षय्यायां तथापि च ८३ तृतीयायां तु नारीभिस्तैलाभ्यंगं प्रकार-
येत् ॥ अन्यत्र दिवसे स्त्रीभिस्तैलाभ्यंगं न कारयेत् ८४ प्रत्यहं चोत्सवाः कार्याः सीतायाः पुरतः
शुभाः ॥ सुवासिनीपूजनं च कार्यं भक्त्या दिने दिने ८५ सुवासिनीनां देयानि वायनानि शुभानि
च ॥ निरंतरं पूजनार्थं यदि शक्तिर्न वर्त्तते ८६ तदा कार्यं चैकदिने सुभगानां प्रपूजनम् ॥ सुवा-
सिनीनां देयं हि प्रत्यहं भोजनं वरम् ८७ नानापक्वान्नसंयुक्तं घृतपायससंयुतम् ॥ अलंकाराश्च
वस्त्राणि कंचुक्यादि च यच्छुभम् ८८ भर्तुरायुष्यवृद्ध्यर्थं नारीभिर्देयमुत्तमम् ॥ एवं स्नात्वा
मासमात्रं सीतलास्नानमुत्तमम् ८९ अक्षय्यायां तृतीयायां पूजयित्वा विशेषतः ॥ त्रिंशत्सुवासिनी-
भ्यश्च दातव्यं भोजनादिकम् ९० गुरुपत्नीं निजां पूज्य तस्यै सर्वं विसर्जयेत् ॥ एवं स्त्रीणां
व्रतं प्रोक्तं मासमात्रं द्विजोत्तम ९१ अन्यद्विशेषं वक्ष्यामि तवाग्रे शृणु चोत्तमम् ॥ अशोककलिकाभिस्तु
चैत्रशुक्लाष्टमीदिने ९२ सीतारामौ पूजयित्वा महामंगलपूर्वकम् ॥ अशोककलिकाश्चाष्टौ ये पिबंति
पुनर्वसौ ९३ चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः ॥ त्वामशोककराभीष्टं मधुमाससमुद्भवम् ९४
पिबामि शोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुरु ॥ पुनर्वसुबुधोपेतां चैत्रे मासिसिताष्टमीम् ९५ प्रातस्तु विधि-
वत्स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥ चैत्रे नवम्यां प्राक् पक्षे दिवा पुण्ये पुनर्वसौ ९६ उदये गुरुगौरांश्वोः
स्वोच्चस्थे ग्रहपंचके ॥ मेषे पूषणि संप्राप्ते लग्ने कर्कटकाव्हये ९७ आविरासीन्महाविष्णुः कौसल्यायां परः
पुमान् ॥ तास्मिन्दिने तु कर्तव्यमुपवासव्रतं नरैः ९८ तत्र जागरणं कुर्याद्रघुनाथपुरे जनैः ॥ चैत्रशुद्धा
तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि ९९ सैव माध्यान्हयोगेन महापुण्यतमा भवेत् ॥ केवलापि सदोपोष्या नवमी-
शब्दसंग्रहात् १०० तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः कार्यं वै नवमीव्रतम् ॥ श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटिसूर्यग्रहाधि-
का १ उपोषणं जागरणं पितॄनुद्दिश्य तर्पणम् ॥ तास्मिन् दिने तु कर्तव्यं ब्रह्मप्राप्तिमभीप्सुभिः २ सर्वेषाम-
प्ययं धर्मो भुक्तिमुक्त्यैकसाधनः ॥ अशुचिर्वापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमम् ३ पूज्यः स्यात्सर्वभूतानां यथा
रामस्तथैव सः ॥ यस्तु रामनवम्यां तु भुंक्ते मोहात्तु मूढधीः ४ कुंभीपाकेषु घोरेषु पच्यते नात्र
संशयः ॥ अकृत्वा रामनवमीव्रतं सर्वव्रतोत्तमम् ५ व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभाक् भवेत् ॥
आचार्यं चैव संपूज्य शृणुयात्प्रार्थयेन्निशि ६ श्रीरामप्रतिमादानं करिष्येहं द्विजोत्तम ॥ भक्त्याचार्य-
मब्रवीत्ः श्रीरामोऽसि त्वमेव च ७ स्वगृहे चोत्तमे देशे दानस्योज्ज्वलमण्डपम् ॥ शंखचक्रहनूमाद्भिः
प्राग्द्वारे समलंकृतम् ८ गरुत्मच्छार्ङ्गबाणैश्च दक्षिणे समलंकृतम् ॥ गदाखड्गांगदैश्चैव पश्चिमे सुवि-
भूषितम् ९ पद्मस्वस्तिकनीलैश्च कौबेरे समलंकृतम् ॥ मध्ये हस्तचतुष्काढ्यं वेदिकायुक्तमायतम् ११०
अष्टोत्तरसहस्रैश्च रामलिंगात्मकं शुभम् ॥ आस्तीर्य रामतो भद्रं वेदिकायामनुत्तमम् ११ ततः संकल्प-
येदेवं राममेव स्मरन् द्विज ॥ आस्यां रामनवम्यां च रामाराधनतत्परः १२ उपोष्याष्टसु यामेषु

पूजयित्वा यथाविधि ॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां च प्रयत्नतः १३ श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ताय धीमते ॥ प्रीतो रामो हरत्वाशु पापानि सुबहूनि मे १४ अनेकजन्मसंसिद्धान्यभ्यस्तानि महांति च ॥ ततः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमानतः १५ निर्मितां द्विभुजां दिव्यां वामांकस्थितजानकीम् ॥ विभ्रतीं दक्षिणकरे ज्ञानमुद्रां मनोरमाम् १६ वामेनाधः करेणाराद्देवीमालिंग्य संस्थिताम् ॥ सिंहासने राजते च पलद्वयविनिर्मिते १७ अशक्तो यो महानत्र स तु वित्तानुसारतः ॥ पलेन वा तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः १८ सौवर्णं राजतं वापि कारयेद्रघुनन्दनम् ॥ पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ धृतछत्रकरावुभौ १९ चापद्वयसमायुक्तं लक्ष्मणं चापि कारयेत् ॥ मातुरंकगतं राममिंद्रनीलसमप्रभम् २० पंचामृतस्नानपूर्वं संपूज्य विधिवत्ततः ॥ अशोककुसुमैर्युक्तमर्घ्यं दद्याद्विचक्षणः २१ दशाननवधार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ राक्षसानां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च २२ परित्राणाय साधूनां जातो रामः स्वयं हरिः ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं भ्रातृभिः सहितोऽनघ २३ दिवैवं विधिवत्कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नानसंध्यादिकाः क्रियाः २४ समाप्य विधिवद्रामं पूजयेद्विधिवन्मुने ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण मंत्रवित् २५ पूर्वोक्तमंडपे कुंडे स्थंडिले वा समाहितः ॥ लौकिकाग्नौ विधानेन शतमष्टोत्तरं शनैः २६ साज्येन पायसेनैव स्मरन् राममनन्यधीः ॥ ततो भक्त्या सुसंतोष्य ह्याचार्यं पूजयेद्द्विज २७ ततो रामं स्मरन् दद्योदवं मंत्रमुदरीयन् ॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां समलंकृताम् २८ चित्रवस्त्रयुगच्छन्नां रामोऽहं राघवाय ते ॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये तुष्टो भवतु राघवः २९ इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्वै दक्षिणां ध्रुवम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः १३० एवं शिष्य चैत्रमासे नवम्यां भूसुराय हि ॥ दानं देयं राघवस्य रामसंतुष्टिहेतवे ३१ अन्यद्विशेषं वक्ष्यामि चैत्रे मासि शृणुष्व तम् ॥ चैत्रस्य शुक्लैकादश्यां दोलकस्थं रघूत्तमम् ३२ पूजयेन्मानवो भक्त्या चूतवृक्षतलस्थितम् ॥ चैत्रमासस्य शुक्लायामेकादश्यां तु वैष्णवैः ३३ आंदोलनीयो देवेशः सलक्ष्मीको महोत्सवैः ॥ द्वादश्यां चैत्रमासस्य शुक्लायां दमनोत्सवः ३४ बौधायनादिभिः प्रोक्तं कर्तव्यः प्रतिवत्सरम् ॥ ऊर्जे व्रतं मधौ दोलाश्रावणे तंतुपूजनम्[1] ॥ चैत्रे च दमनारोपमकुर्वाणो व्रजत्यधः ३५ वन्हिर्विरंचिर्गिरिजागणेशः फणीविशाखो दिनकृन्महेशः ॥ दुर्गाऽतको[2] विश्वहरिः स्मरश्च शर्वः शशी वै तिथिषु प्रपूज्याः ३६ अथ चैत्रीपौर्णिमायां भक्त्या रामं प्रपूजयेत् ॥ सीतया दोलकस्थं वै दमनेन महोत्सवैः ३७ चैत्री चित्रायुता चेत्स्यात्तदा पुण्या महातिथिः ॥ ज्ञेया सर्वाधिका सा हि स्नानदानजपादिषु ३८ स्त्रीभिर्देयं चित्रवस्त्रं तस्या सौभाग्यदायकम् ॥ सीतारामौ चित्रवस्त्रैः पूजनीयौ महोत्सवैः ३९ मंदे वार्के गुरौ वापि वारेष्वेतेषु चैत्रिका ॥ तत्राश्वमेधजं पुण्यं स्नानश्राद्धादिभिर्लभेत् ४० संवत्सरकृताचार्याः साफल्या याखिलान् सुरान् ॥ दमनेनार्चयेच्चैत्र्यां विशेषेण रघूत्तमम् ४१ चैत्रस्नानोद्यापनं च तिथौ तस्यां स्मृतं बुधैः ४२ अथ वैशाखकृष्णायां पंचम्यां परमोत्सवैः ॥ सीतारामौ प्रपूज्याथ दोलकस्थौ तु बंधुभिः ४३ उद्यापनं तत्र कार्यं महाफलमभीप्सुना ॥ वैशाखे कृष्णपक्षे तु चतुर्थ्यां समुपोष्य च ४४ निशायां च प्रकर्तव्यमधिवासनमुत्तमम् ॥ शुचौ देशे मंडपादि कृत्वा पूर्वोक्तवच्छुभम् ४५ रामलिंगात्मके भद्रे धान्यराशौ महत्तमम् ॥ सजलं कलशं स्थाप्य ताम्रपात्रं तु तन्मुखे ४६ स्थाप्य वस्त्रे दोलकस्थं रामचंद्रं प्रपूजयेत् ॥ हैमो वा राजतो वापि दोलकस्त्रिपलैः

१ पवित्रारोपणमित्यर्थः । २ यमः ।

स्नुनः ४७ हैमी पलमिता राममूर्तिः कार्या मनोरमा ॥ तावन्मिता रुक्ममूर्तिः सीतायाश्चापि कारयेत् ४८ नानोपचारैः संपूज्य रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ नृत्यगीतमंगलाद्यैः पुराणश्रवणादिभिः ४९ प्रभाते तं पुनः पूज्य रामं सीतासमन्वितम् ॥ सहस्रं हवनं कार्यं तिलाज्यपायसादिना १५० तर्पणं राममंत्रेण क्षीरेणैव प्रकारयेत् ॥ ततो गुरुं सपत्नीकं संपूज्य वसनादिभिः ५१ रामाय प्रार्थयेद्भक्त्या प्रबद्धकर-संपुटः ॥ सार्द्धमासद्वयं राम वसंते तव पूजनम् ५२ दोलकस्थस्य जानक्या यथाशक्त्या मया कृतम् ॥ प्रसीदानेन श्रीराम मामुद्धर भवार्णवात् ५३ एवं संप्रार्थ्य श्रीरामं तामर्चां मूर्तिसंयुतां ॥ दद्यात्स्वगुरवे भक्त्या तं प्रणम्य पुनःपुनः ५४ पंचसप्ततियुग्मानि ह्यष्टत्रिंशन्मितानि वा ॥ तदर्धान्यथवा शक्त्या भोजयेद्गुरुणा सुखम् ५५ ततः स्वयं सुहृन्मित्रैः कार्यं वै भोजनं सुखम् ॥ अशक्तोऽपि यथाशक्त्या व्रतमेतत्तु सर्वदा ५६ करोतु रामतुष्ट्यर्थं वसंतपूजनं वरम् ॥ एवं शिष्य त्वया पृष्टं विशेषेण च पूजनम् ५७ सीतारामस्य तत्प्रोक्तं दोलकस्थस्य ते मया ॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो ते प्रष्टुमि-च्छामि यत्त्वं वद सविस्तरात् ५८ कया कामनया कस्य कार्यं पूजनमुत्तमम् ॥ तत्सर्वं कथयस्वाद्य मयि कृत्वा परां कृपाम् ५९ ॥ रामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणु ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्तु यजेत ब्रह्मणस्पतिम् ६० इंद्रमिंद्रियकामस्तु प्रजाकामः प्रजापतीन् ॥ देवीं मायां तु श्रीकामस्तेजस्कामो विभावसुम् ६१ वसुकामो वसून् रुद्रान्वीर्यकामोऽथ वीर्यवान् ॥ अन्नादि-कामस्त्वदितिं स्वर्गकामोऽदितेः सुतान् ६२ विश्वान् देवान् राजकामः साध्यान्संसाधको विशाम् ॥ आयुष्कामोऽश्विनौ देवौ पुष्टिकाम इलां यजेत् ६३ प्रतिष्ठाकामः पुरुषो रोदसी लोकमातरौ ॥ रूपाभिकामो गंधर्वान् स्त्रीकामोऽप्सर उर्वशीम् ६४ आधिपत्यकामः सर्वेषां यजेत परमेष्ठिनम् ॥ यज्ञं यजेद्यशस्कामः कोशकामः प्रचेतसम् ६५ विद्याकामस्तु गिरिशं दांपत्यार्थमुमां सतीम् ॥ धर्मार्थ उत्तमश्लोकं तंतुं तन्वन् पितॄन्यजेत् ६६ रक्षाकामः पुण्यजना नोजस्कामो मरुद्गणान् ॥ राज्यकामो मनून् देवान् निर्ऋतिं त्वभिचरन्यजेत् ६७ कामकामो यजेत्सोममकामः पुरुषं परम् ॥ अकामः सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः ६८ तीव्रेण भक्तियोगेन यजेत रघुनंदनम् ॥ रामेण सदृशो देवो न भूतो न भविष्यति ६९ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रामचंद्रं प्रपूजयेत् ॥ तस्याद्य वर्णसामर्थ्याद्यद्यद्र-स्त्वत्र रादिकम् ७० परं श्रेष्ठत्वमापन्नं विस्तारेण वदाम्यहम् ॥ रुक्मं रत्नं रथो रामा राक्षसो रजतं रजः ७१ रक्षा रणो रमा रक्तं रजको रागरामठौ ॥ राजा रोगो रवी रात्री राज्यं रजस्वला तथा ७२ एवमादीन्यनेकानि श्रेष्ठान्येवात्र भो द्विज ॥ रुक्मं पीतं महार्हं च रत्नं रम्यं सुदुर्लभम् ७३ रथो यानं वरिष्ठं च रामा यस्या इदं जगत् ॥ राक्षसो देवभयदो रजतं तत्सुदुर्लभम् ७४ रजः साक्षात्पर-माणुर्नित्यः सोत्र प्रकीर्त्यते ॥ रक्षा रक्षाकरी ज्ञेया रणो जयकरः स्मृतः ७५ रमा सा दुर्लभा त्वत्र रक्तस्ति रक्तता वरा ॥ रजको निर्मलकरो रागः प्रीतिः सुखप्रदा ७६ रामठः शुद्धिदोऽन्नस्य रुचिदश्च प्रकीर्तितः ॥ राज्यं सौख्यकरं श्रेष्ठं पुत्रदा सा रजस्वला ७७ एवं यद्यद्रकाराद्यं तत्तच्छ्रेष्ठं भुवि स्मृतम् ॥ रामाद्यवर्णसामर्थ्याद्विष्णुदास मयेरितम् ७८ अन्यच्छिष्य शृणुष्व त्वं यन्मया कथ्यते तव ॥ यथा प्रोक्ता रामनाममुद्रा तव मया शुभा ७९ तथा नान्यस्य देवस्य नाममुद्रा प्रजायते ॥ रामनाम विना नाम मुद्रिकायां स्फुटाक्षरम् ८० न कदा दृश्यते स्पष्टमेतच्च महदद्भु-तम् ॥ अत्र प्रभावो रामस्य त्वं विद्धि द्विजपुंगव ८१ अत एव रामनाम काश्यां विश्वेश्वरः सदा ॥ स्वयं जप्त्वोपदिशति जंतूनां मुक्तिहेतवे ८२ संसारार्णवसंमग्नं नरं यस्तारयेन्मनुः ॥ स एव तार-

कस्त्वत्र राममंत्रः प्रकथ्यते ८३ तारकाख्यस्त्वयं रामनाममंत्रो न चेतरः ।। अत एवांतकालेऽपि मर्तुकामनरस्य च ८४ कर्णे सर्वत्र देवेश रामनामोपदिश्यते ।। अंतकाले नृणां रामस्मरणं च मुहुर्मुहुः ८५ इति कुर्वंत्युपदेशं मानवा मुक्तिहेतवे ।। अन्यच्चापि शववाहैः सदा लोकैर्मुहुर्मुहुः ८६ रामनामैव मुक्त्यर्थं शवस्य पथि कीर्त्यते ।। रामनामात्परो मंत्रो न भूतो न भविष्यति ८७ रामनाम्नो जपो नित्यं क्रियते शंभुनापि च ।। पार्वत्या नारदेनापि वायुपुत्रादिभिः सदा ८८ रमयति जनान् रामो रमते वा सदात्मनि ।। राक्षसानां मारणाद्वा रामनाम महत्तमम् ८९ रसातलाद्रकारो हि त्वकारोऽवनिसंभवः ।। महर्लोकान्मकारश्च त्रिवर्णात्मकमुच्यते ९० रकारेण निजं भक्तं भवाब्धेः परिरक्षति ।। आकारेणातिसौख्यं हि स्वभक्तस्य करोति यत् ९१ मनोरथान्मकारेण ददाति स्वजनस्य यत् ।। अथवा निजभक्तस्य मरणादि मुहुर्मुहुः ९२ निवारयति यत् शीघ्रं रामनाम वरं ततः ।। अयमेव सदा जप्यो रामेति द्व्यक्षरो मनुः ।। १९३ ।। इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये मनोहरकाण्डे रघुनाथस्य विशेषकालपरत्वेन पूजाविस्तारो नाम नवमः सर्गः ।। ९ ।।

।। श्रीरामदास उवाच ।। एवं शिष्य त्वया पूर्वं ये ये प्रश्नाः कृताः शुभाः ।। श्रीरामविषये ते ते मयोक्ताः परमादरात् १ इदानीं ते पुनः श्रोतुमिच्छास्ति तां वदस्व माम् ।। यद्यत्पृच्छसि भो वत्स तत्सर्वं प्रवदाम्यहम् २ ।। महादेव उवाच ।। एवं गुरोर्वचः श्रुत्वा विष्णुदासोऽब्रवीत्पुनः ।। विष्णुदास उवाच ।। गुरो त्वया त्वयोध्यायां चैत्रमासफलं महत् ३ प्रोक्तं तद्विस्तरेणाद्य कथयस्व ममांतिकम् ।। किं दानं किं फलं तत्र कमुद्दिश्य चरेद्व्रतम् ४ को विधिश्च कदारंभः सर्वं विस्तरतो वद ।। यच्छरय्वां रामतीर्थे स्नातव्यं चेति कीर्तितम् ५ ।। रामदास उवाच ।। साधु साधु महाप्राज्ञ शुभः प्रश्नः कृतस्त्वया ।। अधुना चैत्रमासस्य महिमा प्रोच्यते मया ६ मासानां प्रथमो मासश्चैत्रमासः प्रकीर्त्यते ।। मातेव सर्वजीवानां सदैवेष्टफलप्रदः ७ दानयज्ञव्रतसमः सर्वपापप्रणाशनः ।। धर्मसारः क्रियासारस्तपःसारः सदार्चितः ८ विद्यानां वेदविद्येव मंत्राणां प्रणवो यथा ।। भूरुहाणां सुरतरुर्धेनूनां कामधेनुवत् ९ शेषवत्सर्वनागानां पक्षिणां गरुडो यथा ।। देवानां तु यथा विष्णुर्वर्णानां ब्राह्मणो यथा १० प्राणवत्प्रियवस्तूनां भार्येव सुहृदां यथा ।। आपगानां यथा गंगा तेजसां तु रविर्यथा ११ आयुधानां यथा वज्रं धातूनां कांचनं यथा ।। वैष्णवानां यथा रुद्रो रत्नानां कौस्तुभो यथा १२ पुष्पेषु च यथा पद्मं सरसां मानसं यथा ।। मासानां धर्महेतूनां चैत्रमासस्तथा स्मृतः ।। नानेन सदृशो लोके विष्णुप्रीतिविधायकः १३ चैत्रस्नाने च निरते मीने प्रागरुणोदयात् ।। लक्ष्मीसहायो भगवान् प्रीतीं तस्मिन्करोत्यलम् १४ जंतूनां प्रीणनं यद्वदन्नेनैयव हि जायते ।। तद्वच्चैत्रे च स्नानेन विष्णुः प्रीणात्यसंशयः १५ यश्चैत्रस्नाननिरतान् जनान् दृष्टानुमोदते ।। तावतापि विमुक्ताघो विष्णोर्लोके महीपते १६ सकृत्स्नात्वा मीनसंस्थे सूर्ये प्रातः कृताह्निकः ।। महापापैर्विमुक्तोऽसौ विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् १७ स्नानार्थं चैत्रमासे यः पादमेकं चलेद्यदि ।। सोऽश्वमेधायुतानां च फलं प्राप्नोत्यसंशयः १८ अथवा कूटचित्तस्तु कुर्यात्संकल्पमात्रकः ।। सोपि क्रतुशतं पुण्यं लभत्येव न संशयः १९ यो गच्छेद्धुरायामं स्नातुं मीनगते रवौ ।। सर्वबंधविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् २० त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि ब्रह्मांडान्तर्गतानि च ।। तानि सर्वाणि भो शिष्य संति बाह्यजलेऽल्पके २१ तावद्गर्जंति पापानि गर्जंति यमशासने ।। यावन्न कुरुते जंतुश्चैत्रे स्नानं जलाशये २२

तीर्थादिदेवताः सर्वाश्चैत्रे मासि द्विजोत्तम ॥ वह्निर्जलं समाश्रित्य सदा संनिहिताः शिशो २३ सूर्यो-
दयं समारभ्य यावत् पड्घटिकावधि ॥ तिष्ठंति चाज्ञया विष्णोर्नराणां हितकाम्यया २४ तत्राप्य-
कुर्वतां स्नानं शापं दत्वा सुदारुणम् ॥ स्वस्थानं यांति भो शिष्य तस्मात्स्नानं समाचरेत् २५
न हि चैत्रसमो मासो न कृतेन समं युगम् ॥ न च वेदसमं शास्त्रं न तीर्थं गंगया समम् २६ न
जलेन समं दानं न सुखं भार्यया समम् ॥ न हि चैत्रसमं लोके पवित्रं कवयो विदुः २७ तस्मादयं
चैत्रमासः शेषशायिप्रियः सदा ॥ अव्रतेन नयेद्यस्तु चांडालत्व स जायते २८ यथा गृहं सर्वगुणोपपन्नं
परिच्छदैर्हीनमशोभनं यथा ॥ यथैव कन्या सकलैस्तु लक्षणैर्युक्तापि जीवत्पतिलक्षणोज्झिता २९ शाकं तु
यद्वल्लवणेन हीनं न शोभते सर्वगुणोपपन्नम् ॥ यथा ललामैश्च विना सभातैर्वस्त्रेण हीना ललना च शिष्य ॥
तथान्यमासेषु कृतो हि धर्मश्चैत्रेण हीनश्च वृथैव याति ३० तस्मात्सर्वप्रयत्नेन येन केनापि देहिना ॥
चैत्रमासस्य यो धर्मः कर्तव्य इति निश्चयः ३१ न नंदसूनोः पृथगस्ति रामो न रामतोऽन्यो वसुदे-
वसूनुः ॥ अनस्त्वयोध्यापुरपालकस्य चैत्रे तु कार्यं विधिवत्प्रपूजनम् ३२ जानकीकांतमुद्दिश्य
मीनसंस्थे दिवाकरे ॥ प्रातः स्नात्वा जपेद्राममन्यथा नरकं व्रजेत् ३३ चैत्रमासो हि सकलः सीता-
राघवदैवतः ॥ यद्यत्कर्म हि तत्सर्वं तमुद्दिश्य चरेन्नरः ३४ जानकीकांत हे राम चैत्रे मीनगते रवौ ॥
प्रातःस्नानं करिष्यामि निर्विघ्नं कुरु राघव ३५ चैत्रेऽत्र मीनगे भानौ प्रातः स्नानपरायणः ॥ अर्घ्य
तेऽहं प्रदास्यामि गृहाण रघुनायक ३६ गंगाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि जलदा नदाः ॥ प्रतिगृह्य
मया दत्तमर्घ्यं सम्यक् प्रसीदथ ३७ ब्रह्माद्याः सरितः सर्वा ऋषयो ये च वैष्णवाः ॥ ते गृह्णंतु
मया दत्तं प्रसीदंतु त्वत्प्रदानतः ३८ ऋषभः पापिनां शास्ता यमत्वं समदर्शनः ॥ गृहाणार्घ्यं मया
दत्तं यथोक्तफलदो भव ३९ इति चार्घ्यं समर्प्याथ पश्चात्स्नानं समाचरेत् ॥ वाससी परिधायाथ
कृत्वा कर्माणि सर्वशः ४० जानकीकांतमभ्यर्च्य प्रसूनैर्मधुसंभवैः ॥ श्रुत्वा रामकथां दिव्यामेतन्मा-
समर्चासिनीम् ४१ कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुक्तो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ चैत्रे यः कांस्यभोजी हि तथा
चाश्रुतसत्कथः ४२ न स्नातो चाप्यदाता च नरकानेव विंदति ॥ यथा माघः प्रयागे हि स्नातव्यः
पुण्यमिच्छता ४३ कार्तिकोपि यथा काश्यां पंचगंगाजले स्मृतः ॥ द्वारकायां यथा प्रोक्तो वैशाखो
माधवप्रियः ४४ अयोध्यायां रामतीर्थे तथा चैत्रः प्रकीर्तितः ॥ प्रयागे मासमात्रेण यत्फलं प्राप्यते
नरैः ४५ अयोध्यायां रामतीर्थे सकृत्स्नानेन तत्फलम् ॥ वैशाखद्वादशभवं पुण्यं यद्गोमतीजले
४६ तत्पुण्यं चरणूतेऽयोध्यायां प्राप्यते नरैः ॥ चैत्रे मासि त्रिभिः स्नानै रामतीर्थेन संशयः
४७ कार्तिके पंचगंगायां यैः स्नानं द्वादशाब्दकम् ॥ अयोध्यायां रामतीर्थे चैत्रे पक्षेण
तत्फलम् ४८ अयोध्या दुर्लभा लोके नराणां पापकारिणाम् ॥ तावद्गर्जंति पापानि यावद्दृष्टा न
सा पुरी ४९ अयोध्यायां यथा मात्रो तदा रामकृतानि च ॥ जगत्यां यानि तीर्थानि तत्र
स्नानं विधीयताम् ५० यत्रायोध्यापुरी नास्ति स्नानार्थं सरयूर्न च ॥ रामतीर्थं न यत्रास्ति
तदा तीर्थेषु कारयेत् ५१ तैलाभ्यंगं दिवास्वापस्तथा वै कांस्यभोजनम् ॥ खट्वा निद्रागृहे
स्नानं निषिद्धस्य च भक्षणम् ५२ चैत्रे तु वर्जयेदष्टौ द्विभुक्तं नक्तभोजनम् ॥ चैत्रे मासे तु
माध्यान्हे श्रांतानां च द्विजन्मनाम् ५३ पादावनेजनं कुर्यात्तद्व्रतं तु व्रतोत्तमम् ॥ मार्गेऽध्व-
गानां यो मर्त्यः प्रपादानं च चैत्रके ५४ मार्गे छायां तु यः कुर्यात्स स्वर्गे च महीयते ॥
सलिलं सलिलाकांक्षी छायां छायामपीच्छति ५५ व्यजनं व्यजनाकांक्षी दानमेतत्तु चैत्रके ॥

१ अंघ्रिपद्मं यत्र सत इति पाठः ।

जलं छत्रं तु व्यजनं दानं मीने विशिष्यते ॥ चैत्रे मासे तु संप्राप्ते ब्राह्मणाय कुटुंबिने ५६ अदत्त्वोदककुंभं तु चातको भुवि जायते ॥ चैत्रे देयं जलं चान्नं देया शय्या मनोरमा ५७ आदर्शदानं तांबूलगुडदाने प्रकारयेत् ॥ गोधूमतुवरीदानं दानं दध्योदनस्य च ५८ घृतयुक्तं कांस्यपात्रं दानमिक्षुरसस्य च ॥ तथा श्रीफलदानं च दानं चूतफलस्य च ॥ ५९ सूक्ष्मवस्त्रमंचकयोः पानपात्रं कमंडलुम् ॥ यतीनां दंडदानं वै तैलदानं मठेषु च ६० जीर्णोद्धारं मठानां च घंटानां करणं तथा ॥ प्रासादकरणं चैव वापीकूपादिकं तथा ॥ ६१ मार्गस्थानां छत्रदानं माध्यान्हेऽतिथिपूजनम् ॥ करपात्रं यतीनां च गोग्रासं तु गवामपि ६२ एतानि चैत्रमासे तु दानानि कथितानि हि ॥ फलं शाकं तु मूलं च कंदं पुष्पं तु चंदनम् ६३ उशीरः शीतलं द्रव्यं कर्पूरं कस्तुरीं शुभाम् ॥ दीपदानं धेनुदानं गेहदानं तथा स्मृतम् ६४ गोरसानां पृथग्दानं यतिब्राह्मणभोजनम् ॥ सुवासिनीपूजनं च रामनामप्रलेखनम् ६५ पुस्तकानां तथा दानं तथा कुंकुमकेशरे ॥ जातीफलं लवंगाश्च जातीपत्रि वरांगके ६६ धातकीनागरं धूपं बीजपूरं कलिंगम् ॥ जंबीरं पनसश्चैव कपित्थं मातुलिंगकम् ६७ कूष्मांडदानमारामकरणं मार्गशोधनम् ॥ तथोपानहदानं च गजवाजिभवं तथा ६८ एतानि चैत्रमासे तु दानानि कथितानि हि ॥ यानि चैत्रे तु वर्ज्यानि तानि ते प्रवदाम्यहम् ६९ सर्वाण्येतानि मांसानि क्षौद्रं सौवीरकं तथा ॥ राजमाषादिकं चापि चैत्रस्नायी प्रवर्जयेत् ७० परान्नं च परद्रोहं परदारागमं तथा ॥ तीर्थघ्नानि सदैवेह चैत्रस्नायी प्रवर्जयेत् ७१ द्विदलं तिलतैलं च तथान्नं शल्यदूषितम्॥ भावदुष्टं शब्ददुष्टं चैत्रस्नायी तु वर्जयेत् ७२ देववेदद्विजानां च गुरुगोव्रतिनां तथा ॥ स्त्रीराजमहतां निंदां चैत्रस्नायी विवर्जयेत् ७३ प्राण्यंगमामिषं चूर्णं फले जंबीरमामिषम् ॥ धान्ये मसूरिका प्रोक्ता चान्नं पर्युषितं तथा ७४ ब्रह्मचर्यमधः सुप्तिः पत्रावल्यां च भोजनम् ॥ चतुर्थकाले भुंजीत कुर्यादेवं सदा व्रती ७५ संवत्सरप्रतिपदि तैलाभ्यंगं तु कारयेत् ॥ चैत्रस्नायी नरोन्यत्र तैलाभ्यंगं न कारयेत् ७६ अलाबूं चापि वृंताकं कूष्माडं बृहतीफलम् ॥ श्लेष्मातकं कलिंगं च कपित्थं चैव वर्जयेत् ७७ रजस्वलां त्यज म्लेच्छपतितव्रातकैः सह ॥ द्विजद्विड्वेदबाह्यैश्च न वदेत्सर्वदा व्रती ७८ पलांडुं लशुनं चैव छत्राकं गृंजनं तथा ॥ नालिकामूलकं शिग्रुं चैत्रस्नायी विवर्जयेत् ७९ एभिः स्पृष्टं श्वकाकैश्च सूतकान्नं च वर्जयेत् ॥ द्विपाचितं च दग्धान्नं चैत्रस्नायी विवर्जयेत् ८० एतानि वर्जयेन्नित्यं व्रती सर्वत्र तेष्वपि ॥ कृच्छ्राद्यं च प्रकुर्वीत स्वशक्त्या रामतुष्टये ८१ क्रमात्कूष्मांडबृहतीछत्राकं मूलकं तथा ॥ श्रीफलं च कलिंगं च फलं धात्रीभवं तथा ८२ नारीकेलमलाबुं च पटोलं बदरीफलम् ॥ चर्मवृंताककं वल्लीशाकं तुलसिजं तथा ८३ शाकान्येतानि वर्ज्यानि क्रमात्प्रतिपदादिषु ॥ धात्रीफलं रवौ तद्वद्वर्जयेत्सर्वदा गृही ८४ एभ्योऽन्यद्वर्जयेत्किंचित्तद्रामप्रीतये नरैः ॥ दत्वा व्रतांते विप्राय भक्षयेत्सर्वदैव हि ८५ फाल्गुनी पौर्णिमारभ्य यावच्चैत्री तु पौर्णिमा ॥ चैत्रस्नानं तु तावद्धि नरैः कार्यं च भक्तितः ८६ अथवा मीनगो भानुर्यावत्तावत्प्रकारयेत् ॥ दशमीं फाल्गुनीं शुद्धां समारभ्य मधोः सिता ८७ यावद्भवेत्तु दशमी तावत्स्नानं प्रकारयेत् ॥ स्नानस्यैवं त्रयो भेदाः शिष्यैते समुदीरिताः ८८ चैत्रशुक्लतृतीयाया यावद्वैशाखसंभवा ॥ तृतीया शुक्लपक्षस्य ह्यक्षय्येति स्मृता त्वया ८९ तावच्च सीतला गौरी स्नातव्या सुखलब्धये ॥ सीतातीर्थे तु नारीभिः

---

१ पतितावतकैः सहाति पाठः ।

पूजनीया च जानकी ९० तृतीयाया तु चैत्रस्य सितपक्षोद्भवा तथा ॥ वैशाखशुक्लपक्षे या तृतीया-
क्षय्यसंज्ञिका ९१ नारी या सीतला गौरी व्रतस्नानपरायणा ॥ अभ्यंगं सा करोत्वस्योस्तिथ्यो-
र्नान्यदिने कदा ९२ त्रिंशच्च तिथयः पुण्याश्चैत्रमासे महत्तमाः ॥ तथापि हि विशेषोऽत्र तिथीनां
वर्ण्यते मया ९३ चैत्रमासे कृष्णपक्षे पंचमी दशमी तथा ॥ एकादशी द्वादशी च शिवरात्रिस्त्वमा
तथा ९४ एताः शुभाश्चैत्रकृष्णे महापातकनाशनाः ॥ इदानीं चैत्रमासस्य सितपक्षोद्भवाः शुभाः ९५
वर्ण्यंते तिथयः श्रेष्ठा नराणां हितकाम्यया ॥ सांवत्सरप्रतिपदमारभ्य दशमीदिनम् ९६ यावत्तावच्छुभाः
सर्वाः स्नानदानादिकर्मणि ॥ यत्कृतं च प्रतिपदि स्नानदानव्रतादिकम् ९७ द्वितीयायां च तत्प्रोक्तं
द्विगुणं नात्र संशयः ॥ यत्कृतं च द्वितीयायां भक्त्या स्नानादिकं नरैः ९८ द्विगुणं तत्तृतीयायां चैत्रमासे
नृपोत्तम ॥ एवं सर्वासु तिथिषु यावत्स्यान्नवमी शुभा ९९ एवं विशेषो ज्ञातव्यो यथाऽग्रादिक्षु
चवणात् ॥ यथा क्षीराद्दधि प्रोक्तं दध्नस्तु नवनीतकम् १०० नवनीताद्घृतं यद्वत्तथात्र तिथिनिर्णयः ॥
चैत्रमासस्तु मासानां तत्र पक्षः सितो वरः १०१ सितपक्षे क्रमेणैव यावत्सा नवमी तिथिः ॥ ता-
वदेकैकशः श्रेष्ठाः सर्वासु नवमी वरा १०२ यस्यां जातं रामजन्म धर्मसंस्थापनाय हि ॥ तस्मा-
त्तिथिस्तु सा ज्ञेया कर्मनिर्मूलनक्षमा १०३ तस्यां दत्तं हुतं जप्तं यत्किंचिच्च कृतं शुभम् ॥ सर्वं
तदक्षयं विंद्यान्नात्र कार्या विचारणा ४ प्रतिपद्दिनमारभ्य नवरात्रमुपोषयेत् ॥ प्रत्यहं रघुवीरस्य
पूजनं चैव कारयेत् ५ संवत्सरप्रतिपदि ध्वजाः सौधोपरिस्थिताः ॥ दिव्यवस्त्रैश्च माल्यैश्च मंडिताश्च
मनोरमाः १०६ रामजन्मसूचनार्थं प्रीत्यर्थं राघवस्य च ॥ गृहे गृहे नरैः कार्याः पूजनीयाश्च
भक्तितः ७ गृहे देवालये वाथ गोष्ठे वृंदावने शुभे ॥ संमार्जनादिकं नित्यं कार्यं चन्दनवारिभिः ८
ततः पाषाणचूर्णैश्च नानापद्मादिकानि हि ॥ लेखनीयानि भूम्यां तु नीलपीतादिवर्णकैः ९ अष्टोत्त-
रसहस्राख्यं रामतो भद्रमुत्तमम् ॥ शताख्यं वा लिखेद्भद्रमथवान्यन्मनोरमम् ११० तस्योपरि महान्
रम्यश्चित्रवर्णश्च मण्डपः ॥ देयो द्वाराणि चत्वारि कार्याणि तोरणानि च ११ कदलीस्तंभयुक्तानि
ह्रीक्षुदण्डयुतानि च ॥ नानाघण्टाकिंकिणीभिर्ध्वनितान्युज्ज्वलानि च १२ रम्यादर्शैर्मंडितानि
विचित्राणि शुभानि च ॥ नानाचित्रवितानैश्च मुक्ताहारैर्युतानि च १३ तस्मिन्हेममयः कार्यो
मंचको रत्नमण्डितः ॥ तस्योपरि महावस्त्रैः शय्या कार्या मनोरमा ॥ तस्यां षोडशमाषैस्तु
प्रतिमा कांचनोद्भवा १४ द्विभुजा रामचन्द्रस्य सर्वलक्षणलक्षिता ॥ चतुर्विंशतिमाषैश्च प्रतिमा
रजतोद्भवा १५ कौसल्यायाः शुभा काया पूजनीया मनोरमा ॥ यथा वित्तानुसारेण पूजयेत्प्रत्यहं नरः
१६ भेरीमृदंगतूर्यैश्च गीतनृत्यादि कारयेत् ॥ नानापक्वान्ननैवेद्यैरुपचारैः सुपूजयेत् १७ प्रतिपद्दिनमारभ्य
यावत्तु नवमीदिनम् ॥ रामायणं तावदेव पठनीयमिदं शुभम् १८ यद्वै वाल्मीकिना गीतं श्रवणान्मंगलप्र-
दम् ॥ आनन्दसंज्ञकं रम्यं पठनीयं मनोरमम् १९ नवकांडानि नवभिर्दिनैरेव पठेन्नरः ॥ दिवसे दिवसे
कांडं पठनीयं प्रयत्नतः २० अथवा प्रत्यहं सर्गाः पठितव्यास्तु द्वादश ॥ शेषस्त्वेकः कदा मध्ये-
ऽधिकः सोऽपि पठेन्नरः २१ अष्टोत्तरशतैः सर्गं रामकीर्तनमालिका ॥ मेरुयुक्ता पठेदेवं रामाग्रे
नवभिर्दिनैः २२ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ रामायणस्य पठनात्तत्फलं नवरात्रके
२३ श्लोकं वा श्लोकपादं वा यद्रामायणसंभवम् ॥ नवरात्रे पठिष्यंति चैत्रे ते मोक्षभागिनः २४
एवं हि प्रत्यहं कार्यं कौसल्यारामपूजनम् ॥ सपुत्रीणां तु नारीणां तत्र कार्यं प्रपूजनम् २५ सपुत्र-
द्विजवर्याणां विशेषात्पूजनं स्मृतम् ॥ वस्त्राद्यलंकारयुतं चित्रभोजनभोजितम् २६ एवं कृत्वा विधिं

सर्वं नवम्यां च विशेषतः ॥ पूजयित्वा रामचन्द्रं वाहनारूढमुत्तमम् २७ भेरीमृदंगघोषैश्च तूर्यदुंदुभिनिः-
स्वनैः ॥ वारस्त्रीकृतनृत्यैश्च गायकानां च गायनैः २८ एवं नानासमुत्साहैर्मंडितं छत्रशोभितम् ॥
चामरैर्वीज्यमानं च पुष्पके संस्थितं वरम् २९ रामतीर्थांतिकं नीत्वा पंचामृतघटैर्वरैः ॥ स्नापये-
द्रघुवीरं हि पुण्यतोयैस्ततः परम् ३० रुद्रसूक्तैर्विष्णुसूक्तैः सहस्रैर्नामभिस्तु वा ॥ मांगल्यद्रव्यसं-
मिश्रैर्जलैस्तमभिषेचयेत् ३१ मांगल्यवरद्रव्यैश्च नाना तन्मंगलाभिदम् ॥ प्रोच्यते मंगलस्नानं तच्चैत्रे
दुर्लभं नृणाम् ३२ तत्पंचामृततीर्थं तु तीर्थमध्ये विनिक्षिपेत् ॥ तत्र सर्वैर्जनैः शीघ्रं स्नातव्यं तदनं-
तरम् ३३ सहस्रावभृथस्नानैर्यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ तत्फलं रामचन्द्रस्य मंगलस्नानकारणात् ३४
पुष्करादिषु तीर्थेषु गंगाद्यासु सरित्सु च ॥ प्राप्यते यत्फलं स्नानान्मंगलस्नानकृच्च तत् ३५ एवं
रामं तु संस्नाप्य सीतायुक्तं प्रपूज्य च ॥ पुनः पूर्वोक्तवाद्यादि मंगलैरानयेद्गृहम् ३६ गृहे रामं
पुनः पूज्य रामायणकृतं वरम् ॥ पारायणं समाप्याथ पुस्तकं पूजयेच्छुभम् ३७ नानोत्सवैर्दिनं नीत्वा
कार्यं जागरणं निशि ॥ दशम्यां प्रातरुत्थाय भोजयित्वा द्विजान् बहुन् ३८ पूजयित्वा पुनः सर्वं
गुरवे तद्विसर्जयेत् ॥ ततः स्वयं सुहृन्मित्रैः कुर्याद्भोजनमुत्तमम् ३९ एवं व्रतं समाख्यातं चैत्रस्य नवरात्रके
अतस्तन्नवरात्रं हि श्रेष्ठं चैत्रे महत्तमम् ४० नवरात्रेऽपि सा रामनवमी परमार्थदा ॥ तत्समाना
तिथिर्नान्या चैत्रमासे शुभप्रदा ४१ अतःपरं प्रवक्ष्यामि चैत्रोद्यापनकं विधिम् ॥ यत्कृत्वा सफलं
सर्वं चैत्रस्नानं तु जायते ४२ चैत्रे मासि सिते पक्षे या वै ह्येकादशीतिथिः ॥ सर्वासु तिथिषु श्रेष्ठा
चोपोष्या व्रतकारिभिः ४३ श्रेष्ठा सा द्वादशी ज्ञेया तस्यां तु यमपूजनम् ॥ कार्यं दध्योदनं दत्वा
जलकुंभः प्रदीयताम् ४४ तिस्रश्च तिथयः श्रेष्ठाश्चैत्रे मासि महत्तमाः ॥ त्रयोदशी तथाभूता पौर्ण-
मासी तथैव च ४५ यासु स्नानं च दानं च सर्ववांछितदायकम् ॥ यैर्न स्नातं चैत्रमासे न स्नातं
नवरात्रके ४६ तैस्तु चांत्यदिने स्नात्वा चैत्रस्नानफलं लभेत् ॥ तासु श्रेष्ठा पौर्णिमा हि सर्वपातक-
नाशिनी ४७ तस्यामुद्यापनं प्रोक्तं चैत्रस्नानफलाप्तये ॥ उपोष्य च चतुर्दश्यां पूर्ववन्मण्डपादिकम्
४८ कृत्वा तस्मिन् धान्यराशौ कलशं वारिपूरितम् ॥ स्थापयित्वा तदुपरि हेमपात्रं सुविस्तृतम् ४९
पंचरत्नयुतं स्थाप्य वस्त्रेणाच्छादयेच्च तत् ॥ तस्मिन्सीतायुतं रामं सौवर्णं विधिपूर्वकम् ५०
भ्रातृभिर्वायुपुत्रेण सुग्रीवेण समन्वितम् ॥ विभीषणांगदाभ्यां तु जांबुवत्सहितं तथा ५१ पूजयेद्देव-
देवेशं परमं गुर्वनुज्ञया ॥ उपचारैः षोडशभिर्नानाभक्ष्यसमन्वितैः ५२ रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीत-
वाद्यादिमंगलैः ॥ ततस्तु पौर्णिमास्यां च सपत्नीकान् द्विजोत्तमान् ५३ त्रिंशन्मितानथैकं वा स्व-
शक्त्या वा निमन्त्रयेत् ॥ ततस्तान्भोजयेद्विप्रान्पायसान्नादिना व्रती ५४ अतो देवा इति द्वाभ्यां
जुहुयात्तिलसर्पिषा ॥ प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानां च पृथक् पृथक् ५५ दक्षिणां च यथाशक्त्या
प्रदद्याच्च ततो नमेत् ॥ पुनर्देवं समभ्यर्च्य देवांश्च तुलसीं तथा ५६ ततो गां कपिलां तत्र पूजये-
द्विधिना व्रती ॥ गुरुं व्रतोपदेष्टारं वस्त्रालंकारमण्डनैः ५७ सपत्नीकं समभ्यर्च्य ततो विप्रान् क्षमा-
पयेत् ॥ युष्मत्प्रसादाद्देवेशः सुप्रसन्नोऽस्तु वै मम ५८ व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया ॥
तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चास्तु संततिः ५९ मनोरथास्तु सफलाः संतु नित्यं ममार्चनात् ॥
देहांते वैष्णवं स्थानं मम चास्त्वतिदुर्लभम् ६० इति क्षमाप्य तान् विप्रान् प्रसाद्य च विसर्जयेत् ॥
तामर्चां गुरवे दद्याद्रत्नयुक्तां [illegible] व्रती ६१ ततः सुहृत्प्रियैर्युक्तः स्वयं भुंजीत भक्तिमान् ॥ एव-
मुद्यापनविधिश्चैत्रस्नानफलाप्तये ६२ सविस्तरश्च कर्तव्यश्चैत्रस्नाना[illegible]ः ॥ एवं यः कुरुते सम्यक्

चैत्रस्नानव्रतं नरः ६३ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ सर्वव्रतैः सर्वतीर्थैः सर्वदानैश्च
यत्फलम् ६४ तत्कोटिगुणितं पुण्यं सम्यगस्य विधानतः ॥ देहस्थितानि पापानि नाशमायांति
तत्क्षयात् ६५ क्व याम्यामो वदंत्येवं यच्चैत्रव्रतकृन्नरः ॥ तस्मादवश्यमेवैतच्चैत्रस्नानं समाचरेत् ६६
श्रीचैत्रव्रतकथनं पठंति भक्त्या ये वै तद्द्विजयाति वैष्णवान्वदंति ॥ ते सम्यक् व्रतकरणात् फलं
लभेत तत्सर्वं कलुषविनाशनं लभंते ३६७ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरा-
मायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये मनोहरकाण्डे चैत्रमहिमावर्णनं नाम दशमः सर्गः १० ॥

विष्णुदास उवाच ॥ किमर्थं सर्वमासेषु चैत्रमासः स्मृतो वरः ॥ तत्कारणं वदस्वाद्य गुरो संतोषहेतवे १
॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य महाबुद्धे सम्यक् पृष्टं त्वया मम ॥ ब्रह्मप्रार्थनया विष्णुर्यदा
भूम्यां द्विजोत्तम २ अयोध्याधिपतेस्तस्य राज्ञो दशरथस्य हि ॥ कौसल्यायास्तु भार्याया जठरा-
द्विगतो बहिः ३ चैत्रे मासि सिते पक्षे नवम्यां परमे दिने ॥ पुनर्वस्वृक्षनक्षत्रे प्रोच्चस्थे ग्रहपंचके ४
मध्याह्ने प्रकटो जातः श्रीरामो राजसद्मनि ॥ आनंदश्च तदा जातः सर्वत्र जगतीतले ५ देवदुंदुभयो
नेदुः पुष्पवृष्टिः शुभाऽपतत् ॥ राजसद्मनि वाद्यानां संघा नेदुः पृथक् पृथक् ६ ननृतुर्वारनार्यश्च
जगुर्गीतं मनोरमम् ॥ तदा सर्वे हि भूमिस्था जना द्रष्टुं शिशुं शुभम् ७ मधुसूदनपजं बालं दृष्ट्वा
मुदमवाप्नुयुः ॥ नानाविमानमारूढा दिवि देवाः सवासवाः ८ मिलिता राघवं द्रष्टुं कौसल्याजठरो-
द्भवम् ॥ ब्रह्मा रुद्रश्च सूर्यश्च देवेन्द्रादिसुराः शुभाः ९ उत्सवान् विदधुः सर्वे तदा श्रीरामजन्मनि ॥
एवमुत्साहसमये देवा हर्षाद्दिवि स्थिताः १० नमस्कृत्वा रामचंद्रं तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः ॥ प्रोचु-
स्तदा सुराः सर्वे हर्षाद्देवं रघूत्तमम् ॥ ११ अद्य धन्या वयं देव मुक्ताश्चासुरजाद्भयात् ॥ यन्निमित्तं
त्वया देव ह्यवतारः कृतो भुवि १२ अस्माकं हर्षकालोऽयं देवदेव कृपानिधे ॥ तस्मादयं सदा
पुण्यः श्रेष्ठः कालो भविष्यति १३ त्वं चाप्यंगीकुरुष्वाद्य देवास्मै सुबहून् वरान् ॥ इति तेषां वचः
श्रुत्वा देवानां राघवः शुभम् १४ तुतोष नितरां तेषु देवेषु भगवान्हरिः ॥ श्रीराम उवाच ॥
सम्यक् प्रोक्तं सुराः सर्वे यत्त्रैलोक्योपकारकम् १५ भवद्भिः प्रार्थितोऽहं तु हर्षकाले महत्तमे ॥
शृणुध्वं वचनं मेऽद्य यद्भवद्भ्योऽच्यते मया १६ सर्वेषामेव मासानां श्रेष्ठश्चायं भविष्यति ॥ वैशा-
खात्कार्तिकः श्रेष्ठः कार्तिकान्माघ एव च १७ माघमासाद्वरश्चायं चैत्रमासो भविष्यति ॥
चैत्रमासे कृतं दत्तं हुतं स्नातं विचिन्तितम् १८ सर्वं कोटिगुणं प्रोक्तमयोध्यायां विशेषतः ॥ यच्छ्रेय-
श्चाश्वमेधेन यद्गोमेधेन वै फलम् १९ यत्फलं सोमयागेन तच्चैत्रे स्नानमात्रतः ॥ सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे यच्छ्रेयः
स्नानदानतः २० तच्छ्रेयः स्यान्नराणां स्नानादयोध्यायां सुरोत्तमाः ॥ अत्र वै जलधेस्तीरे रावणं लोकरावणम्
२१ हत्वा तत्पापशान्त्यर्थं करिष्यामि क्रतुं शुभम् ॥ यत्र यागसमाप्तिर्हि भविष्यति सुरोत्तमाः २२ तत्तीर्थं
मम नाम्ना हि ख्यातिं श्रेष्ठां गमिष्यति ॥ अयोध्यायां रामतीर्थे सरयूजलमध्यगे २३ चैत्रस्नानं
प्रकुर्वाणास्ते नरा मोक्षभागिनः ॥ यथा माघः प्रयागे हि स्नातव्यः सुखमिच्छता २४ कार्तिकोऽपि
यथा काश्यां पंचगंगाजले स्मृतः ॥ द्वारकायां यथा प्रोक्तो वैशाखो माधवप्रियः २५ अयोध्यायां
रामतीर्थे तथा चैत्रो भविष्यति ॥ सर्वेषामेव मासानामादौ श्रेष्ठो भविष्यति २६ चैत्रमासे तु संप्राप्ते
सर्वे देवाः सवासवाः ॥ वह्निजले समाश्रित्य तिष्ठध्वं हि ममाज्ञया २७ एवं दत्त्वा वरांस्तान् मघवादिकान्
सुरानुक्त्वा सुरैस्तैश्च नमस्कृतो बभौ ॥ वृषेंद्रमारुह्य शिवो निजं स्थलं ययौ सुरास्तेऽपि ययुर्निजं
स्थलम् २८ तस्मात्सर्वेषु मासेषु मुख्यश्चैत्रः प्रकीर्त्यते ॥ मासादौ प्रथमः सर्वैः प्रोच्यते हि वराद्धरेः २९

२९ एवं शिष्य यथा पृष्टं तथा ते विनिवेदितम् ॥ कारणं चैत्रमासस्य रामचंद्रवरादिकम् ३० ॥ विष्णुदास उवाच ॥ स्वामिन् गुरो त्वया चैत्रस्नानं पुण्यतमं स्मृतम् ॥ तत्केनाचरितं पूर्वं का सिद्धिस्तत्प्रभावतः ३१ तत्सर्वं विस्तरेणैव ममाग्रे त्वं निवेदय ॥ रामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं स्वस्थमनाः शृणु त्वं यन्मयोच्यते ३२ मम तातो नृसिंहाख्यः पुराऽत्रासीद्द्विजोत्तम ॥ तस्यैको नियमश्चासीत्प्रत्यहं भूसुरोत्तमम् ३३ एकमब्जकक्षेत्रस्थं द्विजमन्नार्थिनं त्वपि ॥ स्नुषा स्त्रीपुत्रतनय-दासीदासादिभिर्युतम् ३४ कुटुंबभोजनं तस्मै संपूज्यान्नैर्विधीयताम् ॥ लक्ष्मीनाम्नी तु मन्माता तावुभौ रामतत्परौ ३५ पुत्रोत्पत्तिमदृष्ट्वा तौ वृद्धौ पुत्रार्थमुद्यतौ ॥ स्वदोषपरिहारार्थमुपायं कर्तुमुद्यतौ ३६ निवासाख्ये पुरे गत्वा दंपती मोहिनीं शुभाम् ॥ स्वीयेष्टदेवतामंबां प्रवरातीरवासिनीम् ३७ दृष्ट्वा देव्याश्च तौ सेवां नित्यं तत्र प्रचक्रतुः ॥ गते बहुतिथे काले वरदासा महालया ३८ प्रसन्ना तं द्विजं भूत्वा प्राह तद्दोषशांतये ॥ हे नृसिंह महाबुद्धे गच्छायोध्यापुरीं प्रति ३९ तत्र वै सरयूतोये रामतीर्थे महत्तमे ॥ चैत्रे मासि वसंततौ यदा स्यान्मीनगो रविः ४० चैत्रस्नानं मासमेकं कुरु तत्र द्विजोत्तम ॥ पातकं सकलं त्यक्त्वा पुत्रं प्राप्स्यस्यनुत्तमम् ४१ इति देव्या वचः श्रुत्वा द्विजश्चिंतापरस्तदा ॥ ययौ मार्गे हृदि ध्यायन्नयोध्याख्यां पुरीं शुभाम् ४२ चिंतया परया व्याप्तः कथं गंतुं हि शक्यते ॥ मयायोध्यापुरी दूरमितः कष्टं च जीवितम् ४३ इति चिंतायुतो मार्गे क्वचित्तिष्ठन् क्वचित्स्खलन् ॥ भायार्याश्च करं धृत्वा वृद्धश्चैवं ययौ द्विजः ४४ एवं गोदावरीतीरं गत्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥ राममूर्तिं पुरः स्थाप्य पूजयामास भक्तितः ४५ तावत्तस्मै प्रसन्नोऽभूद्रामो देव्याः प्रसादतः ॥ द्विजं प्राह रघुश्रेष्ठो भो नृसिंह द्विजोत्तम ४६ माऽयोध्यां त्वमितो गच्छ शृणु मे वचनं शुभम् ॥ इतः पूर्वे ह्यदूरं हि योजनत्रयसंमितम् ४७ प्रतिष्ठानाभिधं क्षेत्रं गोदाया उत्तरे तटे ॥ तत्रास्ति रामतीर्थं हि मन्नाम्ना च मया कृतम् ४८ तत्र त्वं गच्छ विप्रेंद्र स्नानं शीघ्रं हि भार्यया ॥ चैत्रमासे वसंततौ यदा स्यान्मीनगो रविः ४९ तदा कुरु विशेषेण पूजयित्वा च मां शुभम् ॥ पापक्षयः पुत्रलाभो भविष्यति न संशयः ५० इत्युक्त्वा रघुवीरस्तु तत्रैवांतरधीयत ॥ यत्र गंगाह्रदे रामः प्रसन्नो भूद्द्विजाय हि ५१ तस्मात्स वै रामह्रदो नाम्ना सर्वत्र कीर्त्यते ॥ तद्रामवचनाद्विप्रः प्रतिष्ठानं पुरं ययौ ५२ मासमेकं च वै स्थित्वा चैत्रस्नानं चकार ह ॥ सूर्योदये समुत्थाय कृतशौचादिसत्क्रियः ५३ स्नात्वा तस्मिन् रामतीर्थे सरयूं संगमान्विते ॥ रामचंद्रं स्वर्णगिरौ पूजयामास भक्तितः ५४ प्रदक्षिणाः स्वर्णगिरेश्चकार नव प्रत्यहम् ॥ नवपुष्पैश्च नैवेद्यैः पूजयामास राघवम् ५५ चैत्रशुक्लतृतीया या यावद्वैशाखसंभवा ॥ तृतीया सीतला गौरी स्नानं चक्रे च भार्यया ५६ एवं मासं व्रतं कृत्वा स द्विजस्तुष्टमानसः ॥ अब्जकं प्रतिमार्गेण ययौ लक्ष्म्या समन्वितः ५७ यावन्मार्गे द्विजोऽगच्छत्तावद्दृष्टस्त्रिभिर्वरैः ॥ पिशाचैः क्षुत्तृषाक्रांतैस्तानुद्धार्य सभार्यया ५८ ययौ स्वनगरं रम्यं गोदानाभिविराजितम् ॥ चैत्रस्नानप्रभावेण जातस्तस्मात्सुतस्त्वहम् ५९ तस्मान्मया ते कथितं वरं हि स्नानं मधौ ते सरयूजले वै ॥ साकेतपुर्यां वररामतीर्थे भुक्तिप्रदं मोक्षदमुत्तमं च ६० ॥ विष्णुदास उवाच ॥ कथं पिशाचयोन्यास्ते मुक्ता विप्रेण वै त्रयः ॥ कस्मात्पापाच्च ते सर्वे पैशाचीं योनिमाश्रिताः ६१ तत्सर्वं विस्तरेणैव श्रोतुमिच्छामि त्वन्मुखात् ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य प्रवक्ष्यामि रंभानाम्नी वराप्सराः ६२ चैत्रे स्नात्वा वरायोध्याशरयूनिर्मले जले ॥ आर्द्रवस्त्रयुता चारुहास्याऽलंकारमण्डिता ६३ गृहीत्वा शरयूतोयं रत्नकांचननिर्मिते ॥ पात्रे रामेश्वरं सेतौ

द्रष्टुं मौनेन सा जवात् ६४ ययावाकाशमार्गेण पिशाचा यत्र ते त्रयः ॥ तदार्द्रवस्त्रवचांचल्यार्द्रविंदुभिः प्रोक्षिताश्च ते ६५ क्रूरस्वभावमुत्सृज्य चाश्चर्यं परमं ययुः ॥ पूर्वजन्मानुस्मरणमभूत्तेषां तदा नृप ६६ विस्मयाविष्टचित्तास्ते तां दृष्ट्वाप्सरसं दिवि ॥ बहुधा प्रार्थयामासुस्तान् सा पप्रच्छ संज्ञया ६७ कस्माद्यूयं पिशाचा हि जातास्तत्कथ्यतां मम ॥ इति तत्करकृत्संज्ञा प्रेरितास्ते त्रयस्तदा ६८ तेषु द्वौ वर्तमानं हि कथयामासतुश्च ताम् ॥ शृणु भामिनि चावां हि पूर्वजन्मनि भूसुरात् ६९ विरजायां समुत्पन्नौ श्रोत्रियाद्धरशर्मणः ॥ उभावध्ययनं कर्तुं कंचिन्नारायणाव्हयम् ७० शुश्रूषया तोषयित्वा गुरुं तत्रैव तस्थतुः ॥ नारायणसुतां चारुहासां चंद्रनिभाननाम् ७१ दृष्ट्वा परस्परं मैत्र्यं बहुधा प्रार्थ्यतां स्त्रियम् ॥ आवाभ्यां च हि सा भुक्ता तज्ज्ञातं गुरुणा चिरात् ७२ आवाभ्यां च ददौ शापं तस्यै चाप्यशपत्क्रुधा ॥ युवां चापि कुमारीयं पिशाचत्वं गमिष्यथ ७३ ततोऽस्माभिस्त्रिभिस्तं तु मुनिं नत्वा पुनःपुनः ॥ शापस्यांतस्ततो लब्धस्तच्छृणुष्व मनोरमे ७४ चैत्रमासे नृसिंहाख्यः कश्चिद्विप्रश्च कानने ॥ ददाति स्नानजं पुण्यं तदोद्धारो भविष्यति ७५ एवं जाताः पिशाचा हि वयं त्वद्वस्त्रविंदुभिः ॥ प्रोक्षिताः स्मोऽद्य तैर्जाता पूर्वजन्मस्मृतिः शुभा ७६ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा शापस्य मोक्षणम् ॥ सांत्वयित्वा करेणैव शीघ्रं स नृहरिः स्त्रिया ७७ आगमिष्यति मा चिंतां कुरुतेतिवरांगना ॥ ययौ रामेश्वरं शीघ्रं पूजयित्वा गता दिवम् ७८ चैत्रमासे ह्यतिक्रांते मार्गे स नृहरिर्द्विजः ॥ भार्यया सहितो दृष्टः पिशाचैस्तैः पिता मम ७९ स्थित्वा दूरं च ते सर्वे तमूचुर्नृहरिं द्विजम् ॥ नैजं वृत्तं समस्तं हि शापस्यापि विमोक्षणम् ८० तच्छ्रुत्वा नृहरिर्विप्रस्तान्प्रोवाच मुदान्वितः ॥ मा भेतव्यं पिशाचत्वाद्यथा शंभुद्विजेन सः ८१ राक्षसो मोचितः पूर्वं मोचयिष्याम्यहं तथा ॥ पिशाच उवाच ॥ कः शंभुश्च कदा मुक्तो राक्षसः कः सविस्तरम् ८२ कथयस्व द्विजश्रेष्ठ कृपां कृत्वा तु कौतुकात् ॥ नृसिंह उवाच ॥ शृणुध्वं कथयिष्यामि यद्वृत्तं च पुरातनम् ८३ शिवकांचीपुरीमध्ये कश्चिद्विप्रः शुचिव्रतः ॥ शंभुना मा चिरं कालं तस्थौ स च स्वभार्यया ८४ स कस्मिंश्चिद्वने विप्रश्चैकांबरशिवांतिके ॥ पौराणिकमुखाच्चैत्रमासमाहात्म्यवर्तिनीम् ८५ कथां श्रोतुं समायातस्तत्र श्रुत्वा महत्फलम् ॥ अयोध्यायां हि चैत्रस्य स्नानात्कैवल्यदायकम् ८६ ततो बहुगते काले संस्मरन् तां कथां शुभाम् ॥ ज्ञात्वा समागतं चैत्रं स्वगृहान्निर्गतस्तदा ८७ भार्यया सहितो विप्रः शनैर्मार्गेण वै ययौ ॥ तीर्त्वा तां जान्हवीं रम्यां यावदग्रे स गच्छति ८८ तावद्दृष्टो हि भिल्लेन कर्कशाख्येन कानने ॥ गृहीत्वा सशरं चापं धर्षयित्वा च भूसुरम् ८९ लुलुंठ कर्कशः क्रूरो वस्त्रेणैकेन तं द्विजम् ॥ मुमोच तस्य पाथेयं गृहीत्वा सकलं शुभम् ९० द्विजोऽपि प्रार्थयामास कर्कशं च पुनःपुनः ॥ वस्त्रादिकं गृहाण त्वं भक्ष्यपिष्टं ददस्व माम् ९१ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा मुक्त्वा तद्वस्त्रबंधनम् ॥ सर्वं ददर्श पाथेयं नानाविधमनुत्तमम् ९२ तस्मिन्ददर्श स व्याधो दशरंभाफलानि वै ॥ अपक्वान्यतिशुष्काणि ततश्चित्ते विचारयत् ९३ एतैः फलैर्न मे कार्यं जानामि ब्राह्मणोत्तमम् ॥ तर्हि दास्याम्यहं दीनं क्षुधाक्रांतं च सन्निकम् ९४ इति निश्चित्य स व्याधो ददौ तानि द्विजन्मने ॥ गृहीत्वाऽभक्षयद्विप्रः प्रारंभे भार्यया सह ९५ तद्रंभाफलदानेन कर्कशस्य तदा शुभा ॥ जाता बुद्धिः क्षणादेव सात्विकी क्रूरता गता ९६ एवं पिशाचाः सकलास्ततः परं भिल्लाय तस्मै तु शुभामतिर्ह्यभून् ॥ समागतं चात्र कुतः स पृष्टवान् विप्रं स वै प्राह वने च कर्कशम् ९७ ॥ शंभुरुवाच ॥ कांचीपुर्याः समायातं गम्यतेऽयो-

ध्यकां पुरीम् ॥ चैत्रमासेऽवगाहार्थं सरयूनिर्मले जले ९८ इति विप्रवचः श्रुत्वा पुनः पप्रच्छ कर्कशः ॥ किं लभ्यते हि स्नानेन तन्मे वद सविस्तरम् ९९ पुनः प्राह स विप्रेंद्रो कर्कशं भक्तितः फलम् ॥ स्नानेन मधुमासे हि रघुनाथः प्रसीदति १०० प्रसादात्सकलान्भोगान् लभंते मानवा भुवि ॥ अंते मोक्षोऽपि भो भिल्ल लभ्यते नात्र संशयः १ इति विप्रवचः श्रुत्वा पुनः पप्रच्छ कर्कशः ॥ मोक्षस्वरूपं कथय कृपां कृत्वा ममोपरि २ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा पत्नीं प्राह द्विजोत्तमः ॥ पश्य पश्य वरारोहे कौतुकं महदद्भुतम् ३ यद्रंभाफलदानेन चैत्रे मासि वरानने ॥ अयं क्व भिल्लजातीयः क्व प्रश्नश्चेदृशः शुभः ४ मोक्षस्वरूपज्ञानार्थं तस्माद्दानं प्रशस्यते ॥ इत्युक्त्वा तां प्रियां विप्रः कर्कशं प्राह सादरम् ५ साधु साधु महाव्याध सम्यक् प्रश्नः कृतस्त्वया ॥ इदानीं प्रोच्यते मोक्षस्वरूपं तन्निशामय ६ स मोक्षस्त्वं हि जानीहि यतो नास्ति पुनर्भवः ॥ इति विप्रवचः श्रुत्वा पुनः पप्रच्छ कर्कशः ७ तस्य प्राप्तिर्यथा स्यान्मे तन्मे वद द्विजोत्तम ॥ शंभुरुवाच ॥ शृणु कर्कश तत्प्राप्तिर्यथा स्यात्तद्वदामि ते ८ दारपुत्रगृहादीनां प्रीतिं मुक्त्वा जनार्दनम् ॥ दिवारात्रं चिंतयित्वा सर्वदेहस्य चालकम् ९ आत्मानं बहुपुण्यौघैर्निर्मलीकृत्य मानसम् ॥ तत्स्वरूपे यदा तिष्ठेत्स मुक्तो नेतरो जनः ११० एवं वदति विप्रेंद्रे व्याधो मुक्त्वा शरं धनुः ॥ शंभुपादौ जवान्नत्वा त्राहि त्राहीति वै वदन् ११ प्रोवाच द्विजवर्यं स व्याधो मामुद्धरेति च ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र राक्षसो घोरदर्शनः १२ दुद्राव दीर्घशब्देन यत्रासंस्ते त्रयो वने ॥ आयांतं राक्षसं दृष्ट्वा चक्रुस्ते तु पलायनम् १३ तावज्जवेन तान् धर्तुं निकटं राक्षसो ययौ ॥ तं दृष्ट्वा निकटं शंभुस्तुंबिकां सजलां निजाम् १४ कृत्वोच्चां प्राक्षिपत्तस्मिन् रामचंद्रं स्मरन् मुखे ॥ मंत्रितं रामनाम्ना च यत्तोयं मधुमासि वै १५ तत्सेकाद्राक्षसस्यापि जाता पूर्वभवस्मृतिः ॥ ततः स राक्षसो दूरं स्थित्वा शंभुं व्यजिज्ञपत् १६ मामुद्धर मुनिश्रेष्ठ घोराद्राक्षसदेहतः ॥ शरणं ते गतोऽस्म्यद्य जाता पूर्वस्मृतिर्मम १७ इति तत्कौतुकं दृष्ट्वा राक्षसं प्राह स द्विजः ॥ कस्मात्ते राक्षसत्वं हि जातं तत्वं वदाधुना १८ राक्षसः प्राह वेगेन शंभुवृत्तं निजं तदा ॥ जनस्थाने पुरा चाहं विप्रः कर्मपराङ्मुखः १९ प्रतिग्रहपरः पापी दुर्मार्गव्यसनी सदा ॥ एतस्मिन्नंतरे चैत्रे मम भार्या सती शुभा १२० स्नानार्थं रामतीर्थं सा मामपृष्ट्वा गृहाद्ययौ ॥ सा मार्गे च मया दृष्टा धृत्वा मार्गे च तां शुभाम् २१ प्रोक्ता क्रोधान्मया रंडे मामपृष्ट्वा क्व यास्यसि ॥ सा प्राह भयभीता तु रामतीर्थं प्रगम्यते २२ मधुमासेऽवगाहार्थं न मया दुष्कृतं कृतम् ॥ एवं श्रुत्वापि तद्वाक्यं ताडिता सा मया बलात् २३ प्रेषिता स्वगृहं मार्गात्ततः कालांतरे गते ॥ मृतोऽहं च तदा नीतो यमलोकं यमानुगैः २४ चित्रगुप्तोपि दृष्ट्वा मां धिक्कृत्वापि पुनः पुनः ॥ यमराजं स वै प्राह धर्षयन्मां स्वगर्जितैः २५ भो धर्मराज पापोऽयं चैत्रस्नाननिवारकः ॥ भुक्त्वाऽऽदौ राक्षसीं योनिं निरयान् भोक्तुमर्हति २६ इति तद्वचनं श्रुत्वा यमः प्राहानुगांस्तदा ॥ भो भटा राक्षसीयोनिर्दीयतां निर्जने वने २७ पापिनेऽस्मै च मद्वाक्यात्ततस्तैश्च यमानुगैः ॥ दत्वा मे राक्षसीं योनिं त्यक्त्वा चात्र गता यमम् २८ तमारभ्य वने चाहं क्षुत्तृपापपरिपीडितः ॥ पंचत्रिंशत्सहस्राणि वर्षाण्यत्र स्थितश्चिरम् २९ किं मया सुकृतं पूर्वं कृतं यस्माद्वने तव ॥ संगतिश्चाद्य वै जाता साधुसंगो गतिप्रदः १३० इति तद्वचनं श्रुत्वा शंभुर्ध्यात्वा क्षणं हृदि ॥ ज्ञात्वा तत्सुकृतं पूर्वं राक्षसाय न्यवेदयत् ३१ शृणु राक्षस यत्पूर्वं कृतं वै सुकृतं त्वया ॥ यस्माज्जाता संगतिर्मे वने निर्मानुषे शुभा ३२ एकादश्यां चैत्रशुक्ले कृत्वान्यश्राद्धभोजनम् ॥ तांबूले दक्षिणा-

युक्तः कट्यां वस्त्रे त्वया धृतः ३३ द्वादश्यां प्रातरुत्थाय गत्वा स्नानं त्वया कृतम् ॥ पतितः स हि तांबूलो विस्मृत्या गौतमीतटे ३४ दक्षिणासहितो दृष्टः स केनापि द्विजेन वै ॥ गृहीतः स हि द्वादश्यां न ज्ञातश्च त्वया पुनः ३५ तांबूलदानाद्धरचैत्रमासे जाता वने मेऽद्य हि संगतिस्ते ॥ तस्मान्मयौ राक्षसमानवैर्हि तांबूलदानं करणीयमेतत् ३६ इत्युक्त्वा राक्षसं शंभुश्चैत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ उभाभ्यां श्रावयित्वाथ कर्कशं वाक्यमब्रवीत् ३७ भो कर्कश महाबुद्धे शृणुष्व वचनं मम ॥ आगच्छ त्वं सहैवाद्य मयायोध्यापुरीं प्रति ३८ सरयूस्नानमात्रेण मधौ पापाद्विमोक्ष्यसे ॥ इत्युक्त्वा कर्कशं शंभुस्ततः प्रोवाच राक्षसम् ३९ भो राक्षस त्वमत्रैव मासमात्रं स्थिरो भव ॥ अयोध्यायां प्रवेशश्च राक्षसानां न विद्यते १४० अतोऽहं मधुमासे हि स्नात्वानेन पथा पुनः ॥ यदाऽऽगच्छामि कांचीं त्वां चोद्धरिष्याम्यहं तदा ४१ मा संदेहोऽस्तु ते चित्ते शपथेन ब्रवीम्यहम् ॥ यत्पापं ब्रह्महत्यायास्तथा गोयतिनिंदनात् ४२ नोद्धृत्य त्वां हि गच्छामि तर्हि तन्मयि तिष्ठतु ॥ मद्यपाने च यत्पापं हेमस्तेयादिकं च यत् ४३ नोद्धृत्य त्वां हि गच्छामि तर्हि तन्मयि तिष्ठतु ॥ यत्पापं भ्रूणहत्यायास्तथा चैत्रे ह्यमज्जनात् ४४ नोद्धृत्य त्वां हि गच्छामि तर्हि तन्मयि तिष्ठतु ॥ इत्यादिशपथैस्तर्हि राक्षसं हर्षयन् द्विजः ४५ यावत्पश्यति सर्वत्र तावज्जातं हि कौतुकम् ॥ व्याथाय चैत्रमासस्य माहात्म्यस्योपदेशतः ४६ तरवः फलिनो जाताः परितो दशयोजनम् ॥ पत्रैः पुष्पैर्विनम्राश्च सौगंधः पवनो ववौ ४७ नद्यस्तोयवहंत्यश्च ननृतुर्बर्हिणो वने ॥ तद्दृष्ट्वा कर्कशश्चापि चैत्रमाहात्म्यकीर्तनात् ४८ दुर्वनं सुवनं जातं चैत्रश्रैष्ठ्यममन्यत ॥ ततस्ते हि त्रयस्तस्माद्वनान्मार्गेण निर्गताः ४९ शनैः शनैरयोध्यायाः पथ्यपश्यन्वनस्थलीम् ॥ तावच्छब्दो महान् जातः सिंहमातंगसंभवः १५० धावन्नग्रे तु मातंगः पृष्ठे धावंश्च केसरी ॥ एवं तौ शंभुसान्निध्यं प्राप्तौ कलहकारिणौ ५१ मार्गरोधकरौ दुष्टौ तौ दृष्ट्वा शंभुरब्रवीत् ॥ पश्य कर्कश विघ्नानि चैत्रस्नानपदेपदे ५२ संभवंतीति वै बुध्वा चैत्रस्नानं न लंघयेत् ॥ काश्यां विवाहे गीतायां गयायां रामचिंतने ५३ चैत्रस्नाने महादाने विघ्नानि संभवंति हि ॥ एवं वदति विप्रेंद्रे तौ दुष्टौ करिसिंहकौ ५४ चैत्ररामश्रवात्पूर्वजन्मस्मृत्याऽतिविस्मितौ ॥ भूत्वा वै त्राहि त्राहीति कृत्वा दीर्घं महारवम् ५५ शरणं द्विजवर्याय जग्मतुः शंभुशर्मणे ॥ सोऽपि शंभुश्च ताभ्यां हि पृष्टवान् तत्कृपान्वितः ५६ किमर्थं दुष्टजातिर्हि प्राप्ता तत्कथ्यतां मम ॥ इति विप्रवचः श्रुत्वा केसरी वाक्यमब्रवीत् ५७ सेतौ रामेश्वरक्षेत्रे पूर्वजन्मन्यहं द्विजः ॥ निंदकः सर्वधर्माणां पाखंडोक्त्येकतत्परः ५८ कदाचिच्चैत्रमासे तु तत्र श्रीरामसंज्ञके ॥ तीर्थे जनसमूहे च श्रुत्वा पौराणिकीं कथाम् ५९ पौराणिकेन कथितां चैत्रमाहात्म्यसूचिकाम् ॥ कृतवान् निंदनं चाहं वारंवारं पुनः पुनः ६० तन्मत्कृतं निंदनं च कश्चिद्विप्रस्तपःस्थितः ॥ शुश्राव सकलं दुष्टं तेन शप्तोऽस्म्यहं तदा ६१ क्रूरां जातिं त्वरं गच्छ यदा चैत्रेशकीर्तनम् ॥ भविष्यति महारण्ये शापशांतिस्तदेति च ६२ एवं प्रोक्तं मया सर्वं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् ॥ तेन शापेन जातोऽस्मि केसरीभयकारकः ६३ चैत्ररामश्रवाज्जाता पूर्वस्मृतिरनुत्तमा ॥ इदानीं रक्ष मां विप्र त्वं चैतत्सिंहदेहतः ६४ इति सिंहस्य वृत्तं तु ज्ञात्वोवाच गजं द्विजः ॥ कस्माच्च मातंग गतोऽसि दुष्ट जातौ वदस्वाद्य महाघसंघात् ॥ स चापि मातंगवरः समस्तं वृत्तं निजं चाकथयच्च जीर्णम् ६५ ॥ ॥ मातंग उवाच ॥ शृणु विप्र प्रवक्ष्यामि पूर्ववृत्तं मया कृतम् ॥ रामनाथपुरे चाहं कावेर्या उत्तरे तटे ६६ विप्रः परमदुर्वृत्तः सर्वशास्त्रपराङ्मुखः ॥ लक्ष्मीभरमदाक्रांतः पण्य-

स्त्रीभोगकारकः ६७ एकदा सुहृदा चाहं भोजनार्थं निमंत्रितः ॥ श्राद्धाहे मधुमासे हि शुक्ले श्रीनवमीदिने ६८ मया भुक्तं सुहृद्देहे नवम्यां द्विजसत्तम ॥ तेन पापेन जातोस्मि करिजातौ न संशयः ६९ सर्वदा प्रतिमासेऽपि नवम्यां न हि भोजनम् ॥ कार्यं विशेषतो रामनवम्यां निंदितं च तत् ७० इदानीं नहि जानामि केन पुण्येन तेऽत्र वै ॥ संगतिश्च वने जाता सर्वेषां परमार्तिहृत् ७१ इति तस्य वचः श्रुत्वा शंभुर्ध्याने विचारयत् ॥ ज्ञात्वा मातंगपुण्यं तु प्रोवाच करिणं द्विजः७२ शृणु मातंग वक्ष्यामि यत्पुण्यं च त्वया कृतम् ॥ पूर्वजन्मनि तत्सर्वं येन मे संगतिर्वने ७३ जाता त्वामुद्धरिष्यामि मा चिंतां कुरु सर्वथा ॥ रामनाथपुरे रम्ये कावेरीतटशोभिते ७४ रामायणकथा चैत्रे श्रुता श्रीनवमीदिने ॥ रामतीर्थे त्वया स्नातं दृष्टो रामेश्वरः शिवः ७५ तेन पुण्येन ते जाता संगतिर्मम कानने ॥ इदानीं शृणु सिंह त्वं शृणोतु च करी महान् ७६ साकेते मधुमासे हि स्नात्वा तेन पथा पुनः ॥ यदा गच्छामि तां कांचीं युवामुद्धारयाम्यहम् ७७ मा संदेहोऽत्र कर्तव्यः शपथैः प्रब्रवीम्यहम् ॥ संतोषार्थं युवाभ्यां हि प्रोच्यंते शपथा मया ७८ परस्त्रीगमनात्पापं तथा मित्रवधादिकम् ॥ युवां नोद्धृत्य गच्छामि तर्हि तन्मयि तिष्ठतु ७९ ब्रह्मस्वहरणात्पापं यत्स्मृतं मातृनिंदनात् ॥ युवां नोद्धृत्य गच्छामि तर्हि तन्मयि तिष्ठतु ८० इत्युक्त्वा द्विजवर्यः स स्त्रिया भिल्लेन संयुतः ॥ करिसिंहौ वने स्थाप्य गच्छन्मार्गे शनैः शनैः ८१ ददर्शान्यपथा यांतं श्रेष्ठं कार्पटिकोत्तमम् ॥ वहंतं रामलिंगार्थं श्रेष्ठं भागीरथीजलम् ८२ शंभुः पप्रच्छ तं नत्वा नम्रः कार्पटिकोत्तमम् ॥ कुतः समागतं विप्र गम्यते क्वाधुना वद ८३ ॥ कार्पटिक उवाच ॥ प्रयागादागतं विद्धि मां त्वं भूसुरसत्तम ॥ मधुमासेऽवगाहार्थमयोध्यां प्रति गम्यते ८४ इदानीं त्वं निजं वृत्तं वद ब्राह्मणसत्तम ॥ कुतः समागतं चात्र गम्यते क्वाधुना वद ८५ इति तद्वचनं श्रुत्वा शंभुः प्रोवाच तं तदा ॥ शिवकांच्याः समायातमयोध्यां प्रति गम्यते ८६ चैत्रमासेऽवगाहार्थं संतते कथितं मया ॥ इति शंभुवचः श्रुत्वा पुनः कार्पटिकोत्तमः ८७ पप्रच्छ द्विजवर्याय कौतुकाविष्टमानसः ॥ शिवकांच्यां शंभुनामा कश्चिद्विप्रोऽस्ति भो द्विज ८८ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा पुनः शंभुस्तमब्रवीत् ॥ बहवः शंभुनामानो वर्तंते द्विज तत्र हि ८९ कस्त्वया पृच्छते तस्य वद गोत्रोपनामनी ॥ इति विप्रवचः श्रुत्वा पुनः कार्पटिकोऽब्रवीत् ९० भारद्वाजकुलोत्पन्नं चक्रगोप्युपनामकम् ॥ महादेवसुतं सर्ववेदशास्त्रविशारदम् ॥ ब्राह्मणं शंभुनामानं जानीषे त्वं न वा वद ९१ एवं महाकार्पटिकेन सर्वं गोत्रोपनामादिकमादरेण ॥ प्रोक्तं यथा तच्च स भूसुरोपि ज्ञात्वा निजं सर्वमथावदत्तम् ९२ भो भो कार्पटिकश्रेष्ठ किमर्थं त्वं हि पृच्छसि ॥ तद्वदस्व सविस्तारं मा शंकां कुरु चात्र हि ९३ ॥ कार्पटिक उवाच ॥ शृणु विप्र प्रवक्ष्यामि यदर्थं पृच्छते मया ॥ यदाहं गतवान् गंगा सागरं द्रष्टुमादरात् ९४ सीताकुंडसमीपे हि देशे कैकटनामके ॥ दृष्टोऽहं मार्गमध्ये च पिशाचेनोग्ररूपिणा ९५ मां हंतुं निकटं प्राप्तं तं दृष्ट्वाऽहं तदा द्विज ॥ श्रीरामकीर्तनं दीर्घं कृतवान् भयकंपितः ९६ कीर्तनाद्रामचंद्रस्य स पिशाचः पलायनम् ॥ मत्तः कृत्वा दूरदेशे स्थित्वा शुश्राव कीर्तनम् ९७ तस्माज्जाता पूर्वजन्मस्मृतिस्तस्य शुभावहा ॥ त्राहि त्राहीति मां प्राह मया पृष्टः स वै पुनः ९८ कस्मात्पिशाचदेहे त्वं जातस्तद्वद सत्वरम् ॥ इति मे वचनं श्रुत्वा पिशाचः प्राह मां पुनः ९९ कांचीपुर्यां द्विजश्चाहं धुंढिनामा पुरा स्थितः ॥ नान्नदानं मया पूर्वं कृतं स्वल्पमपि क्वचित् २०० तस्मात्पिशाचदेहत्वं प्राप्तं कार्पटिकोत्तम ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पुनः प्रोक्तः स वै मया १ कथं पिशाचयोन्यास्तु ते

मुक्तिश्च भविष्यति ॥ ततः पुनः स मां प्राह यदि मे तनयः शुचिः २ चैत्रे दर्शे ममोद्देशादन्नदानं करिष्यति ॥ भविष्यति ममोद्धारस्तत्क्षणान्नात्र संशयः ३ इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्रोक्तः स वै मया ॥ वर्तते क्व सुतस्ते हि किंनामा वद मां प्रति ४ ततस्तेन यथा प्रोक्तं भारद्वाजाद्य चिन्हजम् ॥ तत्प्रोक्तं च मया सर्वं निकटे तव भो द्विज ५ पिशाचं हि पुनश्चाहमुक्तवान् तद्वदाम्यहम् ॥ रामेशार्थं भो पिशाच नीयते जान्हवीजलम् ६ मया करंडमध्ये हि यदा गच्छामि दक्षिणाम् ॥ दिशं कालेन कांचीं हि प्रवेक्ष्यामि यदा तदा ७ तव पुत्राय वृत्तं हि कथयिष्याम्यहं तव ॥ इति मद्वचनं श्रुत्वा संतोषं परमं गतः ८ पिशाचः प्राह मां विप्र स्तुत्वा नत्वा पुनः पुनः ॥ अवश्यमेव वक्तव्यं मे वृत्तं मम सूनवे ९ यथा दृष्टं त्वया पांथ यथोक्तं च मया तव ॥ अन्यच्च कथ्यतां तस्मै मम पुत्राय सादरम् २१० मधुदर्शेऽन्नदानस्य महिमा श्रूयते दिवि ॥ अतस्त्वं हि ममोद्देशे नान्नदानं मधौ कुरु ११ एवमुक्त्वा स पिशाचः शपथं मां चकार ह ॥ न ब्रूषे स्मरणं कृत्वा मम पुत्राय तद्द्विज १२ भविष्यति वृथा सर्वयात्रा तव महामते ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा सांत्वयित्वा च तं पुनः १३ निर्गतोऽस्मि मधौ स्नातुमयोध्यां गंतुमादरात् ॥ कृत्वा ऽयोध्यापुरीमध्ये चैत्रस्नानं महाफलम् १४ यदा गच्छामि तां कांचीं तदा तस्मै वदाम्यहम् ॥ अतएव मया पृष्टस्तव शंभुर्द्विजोत्तमः १५ प्रोक्तं गोत्रादिभिर्लिंगं वर्तते चेद्वदस्व मां ॥ इति शंभुः पितुर्वृत्तं ज्ञात्वा मूर्छां गतस्तदा १६ आश्वासितश्च भिल्लेन विप्रः प्रोवाच तं पुनः ॥ भो भो कार्पटिकश्रेष्ठ न मत्तोऽस्ति नरोऽधमः १७ यस्त्वया पृछ्यते शंभुः सोऽहं विद्धि न संशयः ॥ मया पुत्रेण न कृतं स्वपितुर्मोक्षदायकम् १८ अन्नदानादिकं कर्म धिग्धिङ्मेऽयं वृथा भवः ॥ इदानीं तव वाक्येन दास्याम्यन्नं मधौ पितुः १९ एवं शंभुः कार्पटिकाय चोक्त्वाऽयोध्यां रम्यां दूरतो वै ददर्श ॥ प्रणेमुस्तां दंपती पांथभिल्लास्ततः शंभुश्चावदत्कर्कशं सः २२० ॥ शंभुरुवाच ॥ पश्य पश्य महाभिल्ल महायोध्यापुरीं शुभाम् ॥ यस्यां स्नातुं समायाता दृश्यंते कोटिशो जनाः २१ जनौघानां ध्वनिश्चायं श्रूयते मेघशब्दवत् ॥ नानाध्वजपताकाश्च दृश्यंते चेंद्रचापवत् २२ तथा वाद्यध्वनिश्चायं श्रूयते हि मनोहरः ॥ अग्निहोत्राग्निधूमौघैर्व्याप्तं पश्य नभोंऽगणम् ॥ कैलासगिरिसाम्यानि पश्य सौधानि कर्कश २३ नवप्रतोलीपरिखा वलयीकृतमेखलाम् ॥ उत्तुंगहर्म्यां विलसत्पताकाशतसंकुलाम् २४ अभ्रंलिह महासौध सुवर्णकलशोज्ज्वलाम् ॥ पश्यायोध्यापुरीं श्रेष्ठां सरयूतीरनादिताम् २५ हाटकोद्घाटितै रत्नखचितैर्या कपाटकैः ॥ सुसंवृतैर्विवृत्तैः स्वैरुन्मिषंतीव लक्ष्यते २६ दोधूयमानैर्मरुता पताकांचलमूर्चितैः ॥ आव्हयंतीव पुरतो लक्ष्यते पथिकान् जनान् २७ अधःकृताधोभुवना जेतुमेकामरावतीम् ॥ प्रासादशूलव्याजेन सन्नद्धेवाद्य लक्ष्यते २८ पवित्रेऽस्मिन्महाक्षेत्रे निवसंति तिरोहिताः ॥ ब्रह्मेशहरिभिः सर्वदेवास्ते ऋषयोऽमलाः २९ कुबेरस्पर्द्धया यत्र चिन्वंति वसुसंचयान् ॥ दातुं भोक्तुं सर्वजनाः स्वधर्मनिरताः सदा २३० गेहे गेहे सदानन्द एवासीद्यत्र वै पुरि ॥ येषां प्रक्षालयंति स्म चरणान्वासवादिकाः ३१ ते द्विजाः कस्य नो वंद्या अयोध्यानगरीस्थिताः ॥ औदार्ये कल्पतरवो गांभीर्ये सागरा इव ३२ क्षमया क्षमया तुल्या जंगमा निगमा इव ॥ दैन्यग्राहमहांबोधिग्रासागस्त्यमहर्षयः ३३ निवसंति द्विजा यत्र वंद्याः सर्वमहीभुजाम् ॥ चतुर्वर्गफलोपेते चातुराश्रममुज्ज्वलम् ३४ चातुर्वर्ण्यमिहैवास्ते चतुराम्नायमार्गगम् ॥ कृमिकीटपतंगानां विना ज्ञानसमाधिभिः ३५ अत्र निर्वाणपदवी सुलभाऽस्ति वनेचर ॥ एनः पानघटान् भोक्तुं तरंगानंकुशानिव ३६ बिभर्ति सरयूतोयं निःश्रेणिर्भोगमोक्षयोः ॥ पश्य स्फाटिकसोपाननिविष्टमुनिसंस्तुताम्

३७ सरयूनदीमुत्तरीयीं कृतामिव पुराऽनया ।। इंद्रनीलमहातुंगप्रतोली चारुदर्शनः ३८ रामचंद्रस्य दिव्योऽयं प्रासादस्तुंगतोरणः ।। प्रतोली यस्य घटिता काश्मीरैरुपलैरलम् ३९ सीतायाश्च महानेष प्रासादो रत्नतोरणः ।। नानारत्नैर्मंडितश्च हेमस्तंभविराजितः ४० स्फाटिकैरुपलैश्चित्रः सरयूतीरसंश्रितः ।। रामतीर्थसमीपेऽयं सीतारामस्य वै परः ४१ प्रासादो विमलो भाति तप्तकांचननिर्मितः ।। पताकाभिर्विचित्राभिः कलशैः सुविराजितः ४२ उत्तप्तजांबूनदरत्नकुंभः प्रवालवैडूर्यनिबद्धभूमिः ।। हेमप्रतोलीरचितः स एष प्रासादवर्योऽस्तिहि लक्ष्मणस्य ४३ चातुर्यं यत्र विश्रांतं सकलं विश्वकर्मणः ।। सोऽयं भरतराजस्य प्रासादो हेमतोरणः ४४ तथा देदीप्यमानोऽयं रत्नभित्तिविनिर्मितः ।। प्रासादो दृश्यते रम्यः शत्रुघ्नस्य शुभावहः ४५ स्फाटिकैर्भित्तिभिश्चित्रः प्रोच्चः कनकरेखितः ।। प्रासादो वायुपुत्रस्य दृश्यतेऽयं महोज्वलः ४६ य एष मुक्ताफलजालशोभी सुदर्शनांकः खगराजकेतुः ।। कुशस्य रम्यस्त्वयमाविरास्ते प्रासादकुंभः किमु बालसूर्यः ४७ प्रासादोऽयं लवस्यात्र बहुरत्नविराजितः ।। यत्र चित्राण्यनेकानि मोहयंति मृगीदृशाम् ४८ चक्षूंषि जातरागाणि योगिनामपि मानसम् ।। विन्यस्तरत्नविन्यासाः शातकुंभभुवो बहिः ४९ हेषयंतीव सततं रत्नसानु महाप्रभाम् ।। रत्नप्रासादसंयुक्तामयोध्यां पश्य सुप्रभाम् ५० यदंगणं क्षालयंती नदीयं स्वीयैर्जलैःसोयमनर्घ्यरत्नः ।। अभ्रंकषैर्हेममयैः स्वकुंभैर्विराजितोऽयं खलु चित्रकेतोः ५१ दिव्यप्रवालघटिते कपाटे यत्र चंचले ।। प्रासादोयमंगदस्य रुक्मभित्तिविनिर्मितः ५२ गरुडोद्गारघटितप्रतोलीपरिशोभितः ।। प्रासादः पुष्करस्यायं नयनानंददो नृणाम् ५३ विशुद्ध जांबूनददिव्यभूमिर्लसत्पताकास्त्रिदशाभिवंद्यः ।। प्रासाद एषः परमो मनोज्ञस्तक्षस्य वीरस्य महान् विभाति ५४ यस्याधिभूमिं नवरत्नसिंहास्त्रिभिः पदैर्मे विजितास्त्रयोऽपि ।। लोकाश्चतुर्थो नहि दृश्यतेऽतः पदं समुद्यम्य किमाविरास्ते ५५ अघौघमत्तकरिणां घटा दारयितुं किमु ।। उदस्तचरणो यस्य रत्नसिंहो विराजते ५६ सोऽयं हेमभित्तिमयः प्रासादः प्रोन्नतः शुभः ।। सुबाहोः पश्य भो भिल्ल रत्नसानुविराजितः ५७ रत्नप्रवालस्फटिकनीलकाश्मीरनिर्मितः ।। प्रासादोऽयं यूपकेतोर्महान् दीप्तिमयः शुभः ५८ कल्हारैरुत्पलैः शोणैररविंदैः शतच्छदैः ।। विराजितं पापहरं रामतीर्थं प्रदृश्यते ५९ इंदूत्पलैरविंदलैर्निबद्धा यस्य भूमयः ।। हरंति ग्रीष्मसंतापं निष्यंदसीकरोत्करैः ६० अमंदकुरुविंदानां विन्यासैर्यत्र चारुभिः ।। मुह्यंति शुकचेतांसि मुग्धदाडिमशंकया ६१ एवं पश्य शुभां रम्यां पताकाभिर्विराजिताम् ।। भिल्लायोध्यां मुक्तिपुरीं द्वितीयाममरावतीं ६२ यत्र कार्त्तस्वरघटाः प्रतोलिशिरसि स्थिताः ।। रामं द्रष्टुमनंतास्तं प्राप्ताः सूर्या इवाबभुः ६३ ।। नृसिंह उवाच ।। एवमुक्त्वा कर्कशेन पत्न्या कार्पटिकेन च ।। सहितश्च तदा शंभुस्तां पुरीं संविवेश सः ६४ रामतीर्थे ततो गत्वा कृत्वा क्षौरादिकं विधिम् ।। उपोष्य दिनमेकं हि तीर्थे श्राद्धं चकार सः ६५ अमावास्यां शुभां चैत्रे प्राप्तां ज्ञात्वा द्विजोत्तमः ।। मुक्त्यर्थं स्वपितुश्चक्रे ह्यन्नदानं यथाविधि ६६ तच्चैत्रमासे रजनीशसंक्षये दत्तं पितुर्यच्छुभदं मनोहरम् ।। विप्रेणचान्नं पथिकस्य वाक्यतस्तस्मात्पिशाचः सुरसद्मनि स्थितः ६७ अयोध्यायां ततः शंभुः कृत्वा चैत्रेऽवगाहनम् ।। उद्यापनविधिं चापि यथोक्तं च चकार सः २६८ कर्कशोऽपि मधौ स्नात्वा मुक्त्वा पापौघभूधरम् ।। अयोध्यानगरीमध्ये साधुवृत्त्या वसच्चिरम् २६९ श्रीरामचिंतनं कुर्वन्निनायायुष्यसंक्षयम् ।। ततः प्राप हरेर्लोकमयोध्यामरणेन सः २७० शंभुश्चापि मधौ स्नानं कृत्वा कांची-

पुरीं पुनः ॥ गंतुं प्रतस्थे श्रीरामं नत्वाऽयोध्यां पुनः पुनः २७१ भार्यया सहितः शंभुस्तेन कार्पटिकेन च ॥ ययौ पूर्वेण मार्गेण यत्र तौ करिकोहलौ २७२ स्थापितौ शपथैः कृत्वा शनैस्तत्र समागमत् ॥ दत्वा दिनद्वयं पुण्यमुभाभ्यां मधुमासजम् २७३ दत्वा स्वीयांजलौ तोयं तयोर्मुक्तिं चकार सः ॥ ततस्तौ करिसिंहौ च दिव्यमाल्यानुलेपितौ २७४ दिव्यं विमानमारुह्य विष्णुलोकं गतावुभौ ॥ ततोऽग्रे द्विजवर्यः स ययौ मार्गेण भार्यया २७५ स यत्र राक्षसः पूर्वं स्थापितः शपथैर्वने ॥ तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं भार्यां प्राह द्विजोत्तमः २७६ अयि काश्याव्हये रम्ये शृणु मे वचनं शुभम् ॥ या त्वया सीतलागौरी स्नाता वै सरयूजले २७७ तस्यैकादिवसस्याद्य देहि पुण्यं शुभावहम् ॥ राक्षसाय हि मद्वाक्याद्गृहीत्व जलमंजलौ २७८ इति शंभुवचः श्रुत्वा पद्मनेत्रा कृशोदरी ॥ काशीनाम्नी द्विजपत्नी ददौ पुण्यं निजं तदा २७९ ततः स राक्षसश्रेष्ठस्त्यक्त्वा देहं मलीमसम् ॥ दिव्यं विमानमारुह्य नत्वा भार्यायुतं द्विजम् २८० दिव्यमाल्यांबरधरो हरिलोकं जगाम सः ॥ शंभुश्चापि प्रियायुक्तो मधुमासं विवर्णयन् २८१ ययौ कांचीपुरीं श्रेष्ठां जनान् वृत्तं निवेदयन् ॥ भो पिशाचा यथा पृष्टं भवद्भिश्च कथानकम् २८२ तत्सर्वं च मयाख्यातं राक्षसोद्धारणादिकम् ॥ रामदास उवाच ॥ इत्युक्त्वा नृहरिर्विप्रो गृहीत्वा स्वांजलौ जलम् २८३ ददौ दिनद्वयस्याथ पुण्यं चैत्रकृतं निजम् ॥ ततः प्रोवाच भार्यां तु रम्ये चन्द्रप्रभे प्रिये २८४ या त्वया सीतलागौरी स्नाता सीताकृते वरे ॥ तीर्थे तस्य दिनैकस्य देहि पुण्यं शुभानने २८५ पिशाचिन्यै समुद्धर्तुं मा विचारोऽस्तु ते हृदि ॥ इति भर्तृवचः श्रुत्वा रम्या पंकजलोचना २८६ लक्ष्मीनाम्नी मम माता ददौ पुण्यं निजं तदा ॥ ततः पिशाचास्ते सर्वे मुक्ताः शीघ्रं शुभावहाः २८७ निजरूपाणि वै प्रापुः प्रणेमुर्नृहरिं जवात् ॥ नत्वा स्तुत्वा पुनर्नत्वा नृहरिं तं प्रियायुतम् ८८ आपृच्छ्य जग्मिरे सर्वे स्वगुरोराश्रमं प्रति ॥ गुरुश्चापि सुतां स्वीयां तां ददावतिहर्षितः ८९ तयोर्ज्येष्ठाय शिष्याय कनिष्ठायापरां सुताम् ॥ स्वीयोदरसमुत्पन्नां ददावप्रतिमां वराम् २९० ततस्तौ सस्त्रियौ विप्रौ जग्मतुस्तौ मुदान्वितौ ॥ स्वस्वपितुश्चाश्रमं हि तयोस्तौ पितरावपि ९१ दृष्ट्वा पुत्रौ समायातौ सस्त्रियौ तोपमापतुः ॥ नृहरिश्च प्रियायुक्तोऽब्जकं प्रतिसमाययौ ९२ चैत्रस्नानेन तत्पुत्रो रामदासाभिधस्त्वहम् ॥ जातस्ततस्तौ देहांते जग्मतुर्वैष्णवं पदम् ९३ एवं शिष्य मधुस्नानमहिमा बहुभिर्नरैः । देवैः सिद्धैश्च गंधर्वैः सदानुभवितोऽस्ति हि ९४ तस्मान्मधाववश्यं हि स्नातव्यं मानवोत्तमैः ॥ रामतीर्थेषु सर्वत्र रामचन्द्रं प्रपूजयेत् ९५ एवं त्वया यथा पृष्टं तथा सर्वं निवेदितम् ॥ मया काऽन्या स्पृहा तेऽस्ति श्रोतुं तद्वद वच्म्यहम् २९६ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये मनोहरकांडे चैत्रस्नानमाहात्म्ये एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

विष्णुदास उवाच ॥ गुरोऽन्यद्रामचन्द्रस्य चरित्रं वद मां प्रति ॥ शृण्वतो मे मुहुर्नासीत्तृप्तिः श्रोतुं स्पृहैधते १ ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य सावधानमनाः शृणु ॥ एकदा हयमारूढो पुत्रबंधुबलैः सह २ वनं ययौ विहारार्थं रामचन्द्रो मुदान्वितः ॥ तत्र दृष्ट्वा मृगं श्रेष्ठं तं हन्तुं रघुनन्दनः ३ बाणमाकृष्य तत्पृष्ठे ययौ वेगेन सादरम् ॥ वनाद्वनांतरं रामो मृगस्य च पदानुगः ४ एकाकी हयमारूढो विवेश गहनं वनम् ॥ पश्चाद्दूरस्थिताः सर्वे लक्ष्मणाद्या बलैः सह ५ रामोऽपि निजबाणेन मृगं हत्वा वनेऽहरत् ॥ निर्जलेऽतितृषाक्रांतः क्षुधाव्याप्तोऽप्यभूत्तदा ६ ततो रामो वृक्षतले क्षणं तस्थौ श्रमान्वितः ॥ तावत्तं शबरी काचिद्दृष्ट्वा रामं मुदान्विता ७ नृपं ज्ञात्वा राजचिन्हैस्तं प्रणम्य पुरःस्थिता ॥ तां दृष्ट्वा राघ-

वोऽप्याह वाक्यं शबरि मे शृणु ८ लक्ष्मणाद्याः स्थिता दूरं क्षुत्तृड्भ्यां पीडितोऽस्म्यहम् ॥ किंचिद्यत्नं कुरुष्वात्र येन मेऽद्य सुखं भवेत् ९ तद्रामवचनं श्रुत्वा शबरी वाक्यमब्रवीत् ॥ इतो विदूरे श्रीराम दुर्गास्ति सरसस्तटे १० भौमवारेऽद्य नार्यश्च बहवोऽत्र समागताः ॥ तत्र त्वं च मया राम यदि यास्यसि सांप्रतम् ११ तर्हि तत्र विचित्रान्नैस्तुष्टिं प्राप्स्यासि वै क्षणात् ॥ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा शबरीं प्राह राघवः १२ अहमत्रैव तिष्ठामि प्रतीक्षार्थं कुशस्य च ॥ लवस्य लक्ष्मणादीनां सैन्यस्य वनवासिनि १३ गच्छ त्वमेव तां दुर्गां स्त्रीर्मे वृत्तं निवेदय ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा त्वरान्विता १४ स्त्रीर्गत्वा शबरी प्राह शृणुध्वं वचनं मम ॥ रामो राजीवपत्राक्षो मृगयां कर्तुमागतः १५ अविदूरे वृक्षतले क्षुधाक्रांतः स्थितोऽस्ति हि ॥ तेनाहं प्रेषिताऽस्म्यद्य सूचनार्थं वराननाः १६ युष्माकं कथितं वृत्तं तस्य गच्छाम्यहं पुनः ॥ शबर्यास्तद्वचः श्रुत्वा ता नार्यः संभ्रमान्विताः १७ अभिनंद्य निजैर्वाक्यैः शबरीं तां मुहुर्मुहुः ॥ परस्परं तदा प्रोचुस्ता नार्यः शतशो मुदा १८ धन्योऽद्य दिवसोऽस्माकं यस्मिन् राघवदर्शनम् ॥ भविष्यति वरान्नैश्च तोषयामो रघूत्तमम् १९ आदौ दुर्गां पूजयित्वा नैवेद्यं तां निवेद्य च ॥ ततः समर्प्य रामाय भोक्ष्यामश्च वयं ततः २० इति संमंत्र्य ता नार्यो रुक्मालंकारमण्डिताः ॥ पीतकौशेयवासिन्यो वरास्या मृगलोचनाः २१ विप्रक्षत्रियवैश्यानां शूद्राणां चापि वेगतः ॥ नैवेद्यपात्रैस्तां दुर्गां ययुर्नूपुरनिःस्वनाः २२ एतस्मिन्नंतरे देवी स्वालयस्य समंततः ॥ कपाटानि दृढं बध्वा तूष्णीमासीद्गिरींद्रजा २३ ततस्ता द्वारमासाद्य द्वारं बद्धं निरीक्ष्य च ॥ बभ्रमुः सर्वद्वाराणि न मार्गं लेभिरे स्त्रियः २४ तदाश्चर्यमनाः सर्वा द्वारदेशे स्थिताः क्षणम् ॥ तावद्देवालयाच्छब्दो निर्गतः शुश्रुवुः स्त्रियः २५ अहमेवात्र सीतास्मि रामः साक्षान्महेश्वरः ॥ ये भिन्नं मानयंत्यत्र मां सीतां राघवं हरम् २६ ते कोटिकल्पपर्यंतं पच्यंते रौरवेषु हि ॥ अतो यूयं हि भो नार्यो मन्नाथं च जगत्प्रभुम् २७ तोषयध्वं वरान्नैश्च तच्छेषेण त्वहं ततः ॥ तुष्टा भवामि गच्छध्वं क्षुधितं तं रघूत्तमम् २८ इति नार्यो वचः श्रुत्वा देव्यास्ता विस्मयान्विताः ॥ दुद्रुवुर्गजगामिन्यः शबरीचरणानुगाः २९ ततः सा शबरी ताभ्यो दर्शयामास राघवम् ॥ ता नेत्रपंकजैः सर्वा दृष्ट्वा नत्वा रघूत्तमम् ३० दिव्यान्नानि पुरः स्थाप्य हेमपात्रैर्जलान्यपि ॥ ततस्तं प्रार्थयामासुः स्त्रियः सर्वाः पुरः स्थिताः ३१ त्वयाद्य तारिता राम वयं नार्यः सहस्रशः ॥ शबरीं प्रेष्य गहने वनेऽत्र परमादरात् ३२ अन्नानि स्वीकुरुष्व त्वं देव्या त्वां प्रेषितानि हि ॥ तत्तासां वचनं श्रुत्वा राघवः प्राह सस्मितः ३३ देव्या किमुक्तं भो नार्यः कथनीयं ममाद्य तत् ॥ ताः प्रोचू राघवं नार्यो दुर्गावाक्यं सविस्तरम् ३४ दुर्गावाक्यं शृणुष्वाद्य त्वहमेवात्र जानकी ॥ रामः साक्षान्महादेवो नात्र भेदः कदाचन ३५ मानयंत्यत्र भेदं ये रौरवेषु पतंति ते ॥ अतो रामं तोषयित्वा तदुच्छिष्टं त्वहं ततः ३६ भोक्ष्यामि नार्यो गच्छध्वं क्षुधार्तं रघुनंदनम् ॥ देव्येत्थं भाषितं राम ततस्त्वां समुपागताः ३७ अग्रे त्वं पूर्वपुण्यैर्नो भुंक्ष्वान्नं रघुनंदन ॥ ततस्ताः प्राह श्रीरामो विहस्य मुदिताननः ३८ यदि देवि वचः सत्यं तर्ह्यत्र गहने वने ॥ सीतारूपेण सा दुर्गा मां समायातु सत्वरम् ३९ युष्मान्नारीसमूहात्तु काचिन्नारीगिरींद्रजाम् ॥ गत्वा मद्वचनं दुर्गां श्रावयत्वद्य कौतुकात् ४० तद्रामवचनं श्रुत्वा त्वेका स्त्री स्त्रीकदंबकात् ॥ गत्वा दुर्गां रामवाक्यं श्रावयामास सादरम् ४१ दुर्गा श्रुत्वा रामवाक्यं तथेत्युक्त्वा तु तां स्त्रियम् ॥ किंचित्कपाटमुद्घाट्य सीतारूपेण निर्ययौ ४२ ततः पुनर्दृढं बध्वा कपाटं जानकीजवात् ॥ तोयपात्रं करे धृत्वा ययौ रामं स्मितानना ४३ नमस्कृत्वा रामचंद्रं तत्पार्श्वे संस्थि-

ताऽभवन् ॥ तदा ताः सकला नार्यस्त्वभूवन् विस्मिता हृदि ४४ ततो रामो वरान्दानि विप्रस्त्रीणां तथा पुनः ॥ क्षत्रियाणां च नारीणां मोक्तुं स्नानार्थमुद्यतः ४५ ततः शरासने बाणं संधाय जगदीश्वरः ॥ भुवं भित्त्वाऽथ पातालाज्जलं तत्र समानयत् ४६ तत्र सस्नौ रामचंद्रः कृत्वा माध्याह्निकं ततः ॥ यावद्भोक्तुं मनश्चक्रे तावत्तेऽपि समाययुः ४७ कुशाद्याः सर्वसैन्यैश्च रामवाजिपदानुगाः ॥ ते सर्वे जानकीं दृष्ट्वा विस्मयं परमं ययुः ४८ ततस्ते शवरीवाक्यात्सर्वे श्रुत्वा कुशादिकाः ॥ गतमोहा रामचंद्रं मेनिरे चंद्रशेखरम् ४९ सीतां गिरींद्रजां चापि मेनिरे ते विनिश्चयात् ॥ ततो रामः कुशाद्यैश्च मुदा सैन्येन सीतया ५० भुक्त्वा पीत्वा जलं स्वच्छं वाक्यं स्त्रीः प्राह सादरम् ॥ वरयध्वं वरान्नार्यो युष्माकं यत्तु रोचते ५१ तद्रामवचनं श्रुत्वा स्त्रियः प्रोचू रघूत्तमम् ॥ येनास्माकं भवेत्कीर्तिस्तं वरं दातुमर्हसि ५२ ततः प्राह रामचंद्रस्ता नारीस्तुष्टमानसः ॥ मम नामास्तु युष्माकं रामेति जगतीतले ५३ युष्माकं मयि सद्भक्तिः पुरुषेभ्योपि चाधिका ॥ भविष्यति सदा नार्यो वरेण मम निश्चयात् ५४ देवे विप्रे कथायां च धर्मे भक्तिर्भविष्यति ॥ सदा यूयं पवित्राश्च भवध्वं सधवाः स्त्रियः ५५ मांगल्ये शकुने सर्वकर्मसु च पुरःसराः ॥ यूयं भवध्वं सर्वत्र त्रिवेणीधृतमस्तकाः ५६ मम बाणात्कृतं तीर्थं मन्नाम्नेदं भविष्यति ॥ इति रामवचः श्रुत्वा स्त्रिया प्रोचू रघूत्तमम् ५७ जन्मांतरेऽपि त्वं रामदर्शनं देहिनः पुनः ॥ तत्तासां वचनं श्रुवा राघवो वाक्यमब्रवीत् ५८ द्वापारे कृष्णरूपेण युष्माकं दर्शनं मम ॥ भविष्यति वने यज्ञे त्वन्न याश्चाप्रसंगतः ५९ द्विजपत्न्यस्तदा यूयं भविष्यथ स्त्रियो वने ॥ इयं तु शवरी पत्नी विप्रस्यैव भविष्यति ६० मद्दर्शनार्थमुद्युक्तामेनामस्याः पतिर्यदा ॥ स्तंभे वध्वा महादण्डं स करिष्यति वै गृहे ६१ तदेयं मद्गतमना वने यास्यति मां प्रति ॥ भिन्नदेहेन शवरी कौतुकं तद्भविष्यति ६२ तदा यूयं स्त्रियः सर्वास्तद्दृष्ट्वा कौतुकं महत् ॥ भूत्वात्र मद्गतमना मां ध्यात्वा सर्वदा हृदि ६३ अंते मल्लोकमासाद्य भोक्ष्यथ सुखमुत्तमम् ॥ रामेति तारकं नाम मम नित्यं हि सर्वदा ६४ युष्माभिर्जपनीयं वै तेनास्तु गतिरुत्तमा ॥ इति दत्त्वा वरांस्ताभ्यः सीतामाह पुरःस्थिताम् ६५ सुखं याहि स्थलं स्वीयं तथेत्युक्त्वा विदेहजा ॥ रामं प्रणम्य स्त्रीयुक्ता ययौ देवालयं पुनः ६६ देवालयगता भूत्वा दुर्गारूपं दधार सा ॥ तदातिविस्मयं प्रापुस्ता नार्यो निजचेतसि ६७ तास्तां दुर्गां प्रपूज्याथ नार्यो जग्मुः स्थलं निजम् ॥ रामोऽपि बंधुपुत्राद्यैर्ययौ निजपुरीं प्रति ६८ ततो गेहे कुशः सीतां पप्रच्छ वनचेष्टितम् ॥ दृष्टवच्च यथा वृत्तं तथा सीता न्यवेदयत् ६९ ततस्ते लक्ष्मणाद्याश्च मेनिरे राघवं हरम् ॥ सीतां साक्षान्महादुर्गां मेनिरे गतविभ्रमाः ७० एवं शिष्यजनानां च रामेण परमात्मना ॥ द्वैतबुद्धिः खंडितात्र वने कृत्वा तु कौतुकम् ७१ एवं वरेण रामस्य रामा नार्यत्र कथ्यते ॥ तासामपि मनुश्चायं स्मृतो रामेति द्व्यक्षरः ७२ नान्यो मंत्रोऽस्ति नारीणां शूद्राणां चापि भो द्विज ॥ सर्वेभ्यो मंत्रवर्येभ्यो रामस्यायं मनुर्वरः ७३ त्रासे भये महापापे बाधायां सर्वदा नरैः ॥ रामेति द्व्यक्षरो मंत्रः कीर्त्यते जगतीतले ७४ कृत्वा पापं महाघोरं पश्चात्तापेन यो नरः ॥ सकृद्रामेति मंत्रं हि कीर्तयेच्छुद्धिमाप्नुयात् ७५ रामेति मंत्रराजोऽयं गमने भोजने तथा ॥ शयने क्रीडने रात्रौ स्थिते कार्यांतरे नरैः ७६ जपनीयः सर्वदैव संध्ययोरुभयोरपि ॥ चातुर्वर्णैः सदा जप्यश्चतुराश्रमवासिभिः ७७ नास्य मंत्रस्य कालोऽस्ति जपार्थं कालरूपिणः ॥ तस्माज्जनैर्जपनीयः सर्वदा मनुरुत्तमः ७८ राममंत्रो मुखे यस्य देहो मुद्रांकितस्तथा ॥ राममुद्रांकितं वस्त्रं यस्य तं नेक्षयेद्यमः ७९ राममुद्रांकितं वस्त्रं समुद्रं

वस्त्रमुच्यते ॥ सर्ववस्त्रेषु तच्छ्रेष्ठं पवित्रं पापनाशकम् ८० समुद्रवसनं देहे बिभ्रंतं मानवोत्तमम् ॥ कृतं पापं न लिप्येत पद्मपत्रमिवांभसा ८१ समुद्रवस्त्रसंयुक्तं दृष्ट्वा भुवि नरोत्तमम् ॥ यमदूताः पलायंते सिंहं दृष्ट्वा मृगा यथा ८२ पुरैकदा तु मुनयः संमंत्र्योचू रघूत्तमम् ॥ राम राम महाबाहो कलावग्रे द्विजोत्तमाः ८३ व्यग्रचित्ता मंदधियो भविष्यंत्यवनीतले ॥ निजजाठरपूर्त्यर्थं द्वाराद्द्वारं भ्रमंति हि ८४ कुतोऽवकाशः स्मरणे तव तेषां भविष्यति ॥ अतस्तेषां हितार्थाय त्वां याचामोऽद्य राघव ८५ तेषां हितार्थं किंचित्त्वमुपायं वक्तुमर्हसि ॥ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा मुनीनां रघुनंदनः ८६ उवाच वाक्यं संतुष्टस्तान्मुनीन्प्रहसन्प्रभुः ॥ सम्यगुक्तं मुनिश्रेष्ठाः शृणुध्वं वचनं मम ८७ मम मुद्रांकितं वस्त्रं कलौ धार्यं जनैः सुखम् ॥ मम मुद्रांकितं वस्त्रं बिभ्रंतं मानवोत्तमम् ८८ न स्पर्शेत्पातकं किंचित्कृतं चापि नरेण हि ॥ शंखचक्रगदापद्मनाममुद्रांकितं शुभम् ८९ वस्त्रं धार्यं नरैर्भक्त्या मुद्रयैवांकितं तु वा ॥ शंखादिपंचभिर्युक्तं सदा वस्त्रं मम प्रियम् ९० मन्मुद्रयांकितं वापि वस्त्रं मत्तोषदं स्मृतम् ॥ स्नात्वा धार्यं सदा तच्च जपकाले विशेषतः ९१ मलमूत्रोत्सर्जने च शयने क्रीडने तथा ॥ अशुचौ च क्षये वृद्धौ हट्टे राजसभासु च ९२ पथि दुर्जनसंसर्गे मुद्रा वस्त्रं न धारयेत् ॥ तथा भोजनकालेऽपि विहारे नैव धारयेत् ९३ स्नानकाले व्रते तीर्थे पूजायां पितृकर्मणि ॥ होमे दाने जपे कृच्छ्रचांद्रायणव्रतादिषु ९४ नित्यकर्मसु काम्येषु तथा नैमित्तिकेष्वपि ॥ तथा तपस्सु मन्मुद्रा वस्त्रं धार्यं सदैव हि ९५ मम मुद्रांकितं वस्त्रं बिभ्रंतं मानवोत्तमम् ॥ अहं मोक्षं प्रदास्यामि सत्यं सत्यं मुनीश्वराः ९६ एवं श्रुत्वा रामवाक्यं मुनयस्ते मुदान्विताः ॥ रामं पृष्ट्वाऽऽश्रमं स्वं स्वं ययुस्ते मुदिताननाः ९७ तस्मात्सदा राममुद्रावस्त्रं धार्यं नरैर्भुवि ॥ रामेति द्व्यक्षरो मंत्रो जपनीयस्तु सर्वदा ९८ राममुद्रा शुभा धार्या गोपीचंदनसंयुता ॥ सदात्र मानवैर्भक्त्या रामतोषार्थमादरात् ९९ पूजा सदा राघवस्य कार्यात्र मानवैर्भुवि ॥ सदा स्नानं रामतीर्थे नरैः कार्यं प्रयत्नतः १०० सदा रामायणं चेदं श्रवणीयं नरैर्भुवि ॥ चिंतनीयः सदा रामो जन्ममृत्युनिवारकः १ स्तोतव्यः कीर्तनीयश्च वंदनीयोऽत्र राघवः ॥ न किंचिदणुमात्रं हि विना रामं सदा चरेत् २ हनुमत्कवचं दिव्यं पठित्वादौ नरैर्भुवि ॥ ततः श्रीरामकवचं पठनीयं हि सर्वदा ३ पठंति रामकवचं हनुमत्कवचं विना ॥ अरण्ये रोदनं तैस्तु कृतमेव न संशयः ४ स्तोत्राणामुत्तमं स्तोत्रं सर्वभीतिनिवारकम् ॥ श्रीरामकवचं नित्यं पठनीयं नरैर्भुवि ५ ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ ॥ गुरोऽहं श्रोतुमिच्छामि हनुमत्कवचं शुभम् ॥ तथैव रामकवचं वद कृत्वा कृपां मयि ६ ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणु ॥ हनुमत्कवचं रामकवचं च वदामि ते १०७ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये मनोहरकांडे श्रीरामेणाद्वैतप्रदर्शनं नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

॥ रामदास उवाच ॥ एकदा सुखमासीनं शंकरं लोकशंकरम् ॥ पप्रच्छ गिरिजाकांतं कर्पूरधवलं शिवम् १ ॥ पार्वत्युवाच ॥ भगवन् देवदेवेश लोकनाथ जगत्प्रभो ॥ शोकाकुलानां लोकानां केन रक्षा भवेद्ध्रुवम् २ संग्रामे संकटे घोरे भूतप्रेतादिके भये ॥ दुःखदावाग्निसंतप्तचेतसां दुःखभागिनाम् ३ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया ॥ विभीषणाय रामेण प्रेम्णा दत्तं च यत्पुरा ४ कवचं कपिनाथस्य वायुपुत्रस्य धीमतः ॥ गुह्यं तत्ते प्रव-

१ निष्फलमित्यर्थः ।

क्ष्यामि विशेषाच्छृणु सुन्दरि ५ उद्यदादित्यसंकाशमुदारभुजविक्रमम् ।। कंदर्पकोटिलावण्यं सर्वविद्याविशारदम् ६. श्रीरामहृदयानन्दं भक्तकल्पमहीरुहम् ।। अभयं वरदं दोर्भ्यां कलये मारुतात्मजम् ७ हनुमानंजनीसूनुर्वायुपुत्रो महाबलः ।। रामेष्टः फाल्गुनसखः पिंगाक्षोऽमितविक्रमः ८ उदधिक्रमणश्चैव सीताशोकविनाशनः ।। लक्ष्मणप्राणदाता च दशग्रीवस्य दर्पहा ९ एवं द्वादशनामानि कपींद्रस्य महात्मनः ।। स्वापकाले प्रबोधे च यात्राकाले च यः पठेत् १० तस्य सर्वभयं नास्ति रणे च विजयी भवेत् ।। राजद्वारे गव्हरे च भयं नास्ति कदाचन ।। ११ उल्लंघ्य सिंधोः सलिलं सलीलं यः शोकवन्हिं जनकात्मजायाः ।। आदाय तेनैव ददाह लंकां नमामि तं प्रांजलिरांजनेयम् १२ ॐनमो हनुमते सर्वग्रहान् भूतभविष्यद्वर्तमानान् समीपस्थान् सर्वकालदुष्टबुद्धीनुच्चाटयोच्चाटय परबलान् क्षोभय क्षोभय मम सर्वकार्याणि साधय साधय ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं फट् ।। घे घे घे ॐशिवसिद्धं ॐ ह्रां ॐ ह्रीं ॐ ह्रूं ॐ ह्रैं ॐ ह्रौं ॐ ह्रः स्वाहा ।। परकृतयंत्रमन्त्रपरहंकारभूतप्रेतपिशाचदृष्टिसर्वविघ्नदुर्जनचेष्टाकुविद्यासर्वोग्रभयानि निवारय निवारय बंध बंध लुंठ लुंठ विलुंच विलुंच किलिकिलिकिलि सर्वकुयन्त्राणि दुष्टवाचं ॐफट्स्वाहा ।। ओं अस्य श्रीहनुमत्कवचस्तोत्रमन्त्रस्य ।। श्रीरामचन्द्रऋषिः ।। श्रीहनुमान् परमात्मा देवता ।। अनुष्टुप्छंदः ।। मारुतात्मज इति बीजम् ।। अंजनीसूनुरिति शक्तिः ।। लक्ष्मणप्राणदातेति कीलकम् ।। रामदूतायेत्यस्त्रम् ।। हनुमान् देवता इति कवचम् ।। पिंगाक्षोऽमितविक्रम इति मन्त्रः ।। श्रीरामचंद्रप्रेरणया रामचन्द्रप्रीत्यर्थं मम सकलकामनासिद्ध्यर्थं जपे विनियोगः ।। अथांगुलिन्यासः ।। ॐ ह्रां अंजनीसुताय अंगुष्ठाभ्यां नमः ।। ॐ ह्रीं रुद्रमूर्तये तर्जनीभ्यां नमः ।। ॐ ह्रूं रामदूताय मध्यमाभ्यां नमः ।। ॐ ह्रैं वायुपुत्राय अनामिकाभ्यां नमः ।। ॐ ह्रौं अग्निगर्भाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ।। ॐ ह्रः ब्रह्मास्त्रनिवारणाय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।। एवं हृदयाद्यंगन्यासं कृत्वा ।। अथ ध्यानम् ।। ध्यायेद्बालदिवाकरद्युतिनिभं देवारिदर्पापहं देवेंद्रप्रमुखं प्रशस्तयशसं देदीप्यमानं रुचा ।। सुग्रीवादिसमस्तवानरयुतं सुव्यक्ततत्त्वप्रियं संरक्तारुणलोचनं पवनजं पीतांबरालंकृतम् १ उद्यन्मार्तंडकोटिप्रकटरुचियुतं चारुवीरासनस्थं मौंजीयज्ञोपवीताभरणरुचिशिखं शोभितं कुण्डलांकम् ।। भक्तानामिष्टदं तं प्रणतमुनिजनं वेदनादप्रमोदं ध्यायेदेवं विधेयं प्लवगकुलपतिं गोष्पदीभूतवार्धिम् २ वज्रांगं पिंगकेशाढ्यं स्वर्णकुण्डलमंडितम् ।। निगूढमुपसंगम्य पारावारपराक्रमम् ।। ३ स्फटिकाभं स्वर्णकांतिं द्विभुजं च कृतांजलिम् ।। कुण्डलद्वयसंशोभि मुखाभोजं हरिं भजे ४ सव्यहस्ते गदायुक्तं वामहस्ते कमण्डलुम् ।। उद्यद्दक्षिणदोर्दंडं हनुमंतं विचिंतयेत् ५ ।। अथ मंत्रः ।। ॐनमो हनुमते शोभिताननाय यशोलंकृताय अंजनीगर्भसम्भूताय रामलक्ष्मणानन्दकाय कपिसैन्यप्रकाशनपर्वतोत्पाटनाय सुग्रीवसाह्यकरण परोच्चाटन कुमारब्रह्मचर्य गंभीरशब्दोदय ॐ ह्रीं सर्वदुष्टग्रहनिवारणाय स्वाहा ।। ॐनमो हनुमते एहि एहि एहि सर्वग्रहभूतानां शाकिनीडाकिनीनां विशम दुष्टानां सर्वेषामाकर्षयाकर्षय मर्दय मर्दय छेदय छेदय मर्त्यान्मारय मारय शोषय शोषय प्रज्वल प्रज्वल भूतमण्डलपिशाचमण्डलनिरसनाय भूतज्वरप्रेतज्वरचातुर्थिकज्वरब्रह्मराक्षसपिशाचछेदनक्रियाविष्णुज्वरमहेशज्वर छिंधि छिंधि भिंधि भिंधि अक्षिशूले शिरोभ्यंतरे ह्यक्षिशूले गुल्मशूले पित्तशूले ब्रह्मराक्षसकुलप्रबलनागकुलविषनिर्विष झटिति झटिति ।। ॐ ह्रींफट् घेघेस्वाहा ॐनमो हनुमते पवनपुत्र वैश्वानरमुखपापदृष्टिशोढादृष्टिहनु-

---

१ जहि जहि जहीति पाठः ।।

मतेको अज्ञाफुरे स्वाहा ॥ स्वगृहे द्वारे पट्टके तिष्ठ तिष्ठेति तत्र रोगभयं राजकुलभयं नास्ति तस्योच्चारणमात्रेण सर्वे ज्वरा नश्यंति ॥ ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं फट् घेघेस्वाहा ॥ श्रीरामचन्द्र उवाच ॥ हनुमान् पूर्वतः पातु दक्षिणे पवनात्मजः ॥ पातु प्रतीच्यां रक्षोघ्नः पातु सागरपारगः १ उदीच्यामूर्ध्वतः पातु केसरीप्रियनन्दनः ॥ अधस्तु विष्णुभक्तस्तु पातु मध्यं च पावनिः २ लंकाविदाहकः पातु सर्वापद्भ्यो निरन्तरम् ॥ सुग्रीवसचिवः पातु मस्तकं वायुनन्दनः ३ भालं पातु महावीरो भ्रुवोर्मध्ये निरन्तरम् ॥ नेत्रे छायापहारी च पातु नः प्लवगेश्वरः ४ कपोले कर्णमूले च पातु श्रीरामकिंकरः॥ नासाग्रमंजनीसूनुः पातु वक्त्रं हरीश्वरः ५ वाचं रुद्रप्रियः पातु जिव्हां पिंगललोचनः ॥ पातु देवः फाल्गुनेष्टश्चुबुकं दैत्यदर्पहा ॥ पातु कण्ठं च दैत्यारिः स्कन्धौ पातु सुरार्चितः ६ भुजौ पातु महातेजाः करौ च चरणायुधः ॥ नखान्नखायुधः पातु कुक्षौ पातु कपीश्वरः ७ वक्षो मुद्रापहारी च पातु पार्श्वे भुजायुधः ॥ लंकानिभंजनः पातु पृष्ठदेशे निरंतरम् ८ नाभिं च रामदूतस्तु कटिं पात्वनिलात्मजः ॥ गुह्यं पातु महाप्राज्ञो लिंगं पातु शिवप्रियः ९ ऊरू च जानुनी पातु लंकाप्रासादभंजनः ॥ जंघे पातु कपिश्रेष्ठो गुल्फौ पातु महाबलः १० अचलोद्धारकः पातु पादौ भास्करसन्निभः ॥ अंगान्यमितसत्त्वाढ्यः पातु पादांगुलीस्तथा ॥ सर्वांगानि महाशूरः पातु रोमाणि चात्मवित् ११ हनुमत्कवचं यस्तु पठेद्विद्वान्विचक्षणः ॥ स एव पुरुषश्रेष्ठो भुक्तिं मुक्तिं च विंदति १२ त्रिकालमेककालं वा पठेन्मासत्रयं नरः ॥ सर्वान् रिपून् क्षणाज्जित्वा स पुमान् श्रियमाप्नुयात् १३ मध्यरात्रे जले स्थित्वा सप्तवारं पठेद्यदि ॥ क्षयापस्मारकुष्ठादितापत्रयनिवारणम् १४ अश्वत्थमूलेऽर्कवारे स्थित्वा पठति यः पुमान् ॥ अचलां श्रियमाप्नोति संग्रामे विजयं तथा १५ बुद्धिर्बलं यशो धैर्यं निर्भयत्वमरोगताम् ॥ सुदार्ढ्यं वाक्स्फुरत्वं च हनुमत्स्मरणाद्भवेत् १६ मारणं वैरिणां सद्यः शरणं सर्वसम्पदाम् ॥ शोकस्य हरणे दक्षं वंदे तं रणदारुणम् १७ लिखित्वा पूजयेद्यस्तु सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ यः करे धारयेन्नित्यं स पुमान् श्रियमाप्नुयात् १८ स्थित्वा तु बन्धने यस्तु जपं कारयति द्विजैः ॥ तत्क्षणान्मुक्तिमाप्नोति निगडात्तु तथैव च १९ ॥ ईश्वर उवाच ॥ भान्विंदुचरणारविंदयुगलं कौपीनमौंजीधरं कांचिश्रेणिधरं दुकूलवसनं यज्ञोपवीताजिनम् ॥ हस्ताभ्यां धृतपुस्तकं च विलसद्धारावलिं कुण्डलं यश्चालं विशिखं प्रसन्नवदनं श्रीवायुपुत्रं भजे २० यो वारांनिधिमल्पपल्वलमिवोल्लंघ्यप्रतापान्वितो वैदेहीघनशोकतापहरणो वैकुंठभक्तिप्रियः ॥ अक्षाद्यूर्जितराक्षसेश्वर महादर्पापहारी रणे सोऽयं वानरपुंगवोऽवतु सदा योऽस्मान्समीरात्मजः २१ वज्रांगं पिंगनेत्रं कनकमलयलसत्कुण्डलाक्रांतगण्डं दंभोलिस्तंभसारं प्रहरणसुवशीभूतरक्षोधिनाथम् ॥ उद्यल्लांगूलसप्तप्रचलंचलधरं[2]भीममूर्तिं कपींद्रं ध्यायेत्तं रामचंद्रं भ्रमरदृढकरं सत्त्वसारं प्रसन्नम् २२ वज्रांगं पिंगनेत्रं कनकमयलसत्कुण्डलैः शोभनीयं सर्वापीठ्यादिनाथं[3] करतलविधृतं पूर्णकुंभं दृढं वा ॥ भक्तानामिष्टकारं विदधाति च सदा सुप्रसन्नं हरीशं त्रैलोक्यत्रातुकामं सकलभुविगतं रामदूतं नमामि २३ वामे करे वैरिभिदं वहंतं शैलं परं शृंखलहारकंठम्[1] ॥ दधानमाच्छाद्य सुवर्णवर्णं भजे ज्वलत्कुंडलमांजनेयम् २४ पद्मरागमणिकुंडलत्विषा पाटलीकृतकपोलमंडलम् ॥ दिव्यदेहकदलीवनांतरे भावयामि पवमाननंदनम् २५ यत्र यत्र रघुनाथ कीर्तनं तत्र तत्र कृतमस्तकांजलिम् ॥ वाप्पवारिपरिपूर्णलोचनं मारुतिं नमत राक्षसांतकम् २६ मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेंद्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ॥

१ यः कंठे इति पाठः ॥ २ धरधरमिति पाठः ॥ ३ सर्वाविद्यादिनाथमिति पाठः ॥

वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि २७ विवादे दिव्यकाले च द्यूते राजकुले रणे ॥ दशवारं पठेद्रात्रौ मिताहारो जितेंद्रियः २८ विजयं लभते लोके मानवेषु नरेषु च ॥ भूते प्रेते महादुर्गेऽरण्ये सागरसंप्लवे २९ सिंहव्याघ्रभये चोग्रे शरशस्त्रास्त्रपातने ॥ शृंखलाबंधने चैव कारागृहादियंत्रणे ३० कोपे स्तंभे वन्हिचक्रे क्षेत्रे घोरे सुदारुणे ॥ शोके महारणे चैव ब्रह्मग्रहनिवारणम् ३१ सर्वदा तु पठेन्नित्यं जयमाप्नोति निश्चितम् ॥ भूर्जे वा वसने रक्ते क्षौमे वा तालपत्रके ३२ त्रिगंधिना वा मष्या वा विलख्य धारयन्नरः ॥ पंचसप्तत्रिलोहैर्वा गोपितः सर्वतः शुभम् ३३ करे कट्यां बाहुमूले कंठे शिरसि धारितम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति सत्यं श्रीरामभाषितम् ३४ अपराजितनमस्तेऽस्तु नमस्ते रामपूजित ॥ प्रस्थानं च करिष्यामि सिद्धिर्भवतु मे सदा ३५ इत्युक्त्वा यो व्रजेद्ग्रामं देशं तीर्थांतरं रणम् ॥ आगमिष्यति शीघ्रं स क्षेमरूपो गृहं पुनः ३६ इति वदति विशेषाद्राघवं राक्षसेंद्रः प्रमुदितवरचित्तो रावणस्यानुजो हि ॥ रघुवरपदपद्मं वंदयामास भूयः कुलसहितकृतार्थः शर्मदं मन्यमानः ३७ तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं शर्मांवरं सुरमुनींद्रनुतं कपींद्रम् ॥ कृष्णत्वचं कनकपिंगजटाकलापं व्यासं नमामि शिरसा तिलकं मुनीनाम् ३८ य इदं प्रातरुत्थाय पठेत कवचं सदा ॥ आयुरारोग्यसंतानैस्तस्य स्तव्यः स्तवो भवेत् ३९ एवं गिरींद्रजे श्रीमद्धनुमत्कवचं शुभम् ॥ त्वया पृष्टं मया प्रीत्या विस्तराद्विनिवेदितम् ४० ॥ रामदास उवाच ॥ एवं शिवमुखाच्छ्रुत्वा पार्वतीकवचं शुभम् ॥ हनूमतः सदा भक्त्या पपाठ तन्मनाः सदा ४१ एवं शिष्य त्वयाप्यत्र यथा पृष्टं तथा मया ॥ हनुमत्कवचं चेदं तवाग्रे विनिवेदितम् ४२ इदं पूर्वं पठित्वा तु रामस्य कवचं ततः ॥ पठनीयं नरैर्भक्त्या नैकमेव पठेत्कदा ४३ हनुमत्कवचं चात्र श्रीरामकवचं विना ॥ ये पठंति नरा चात्र पठनं तद्वृथा भवेत् ४४ तस्मात्सर्वैः पठनीयं सर्वदा कवचद्वयम् ॥ रामस्य वायुपुत्रस्य सद्भक्तैश्च विशेषतः ४५ इति हनुमत्कवचम् ॥ इदानीं रामकवचं शृणु शिष्य वदामि ते ॥ परं गुह्यं पवित्रं च सर्ववांछितपूरकम् ४६ सुतीक्ष्णस्त्वेकदागस्तिं प्रोवाच रहसि स्थितम् ॥ भगवन् परमानन्द तत्त्वज्ञ करुणानिधे ॥ गुरो त्वं मां वदस्वाद्य स्तोत्रं रामस्य पावनम् ४७ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ आजानुबाहुमरविंददलायताक्षमाजन्मशुद्धरसहासमुखप्रसादम् ॥ श्यामं गृहीतशरचापमुदाररूपं रामं सराममभिराममनुस्मरामि ४८ शृणु वक्ष्याम्यहं सर्वं सुतीक्ष्णमुनिसत्तम ॥ श्रीरामकवचं पुण्यं सर्वकामप्रदायकम् ४९ अद्वैतानंदचैतन्यशुद्धसत्त्वैकलक्षणः ॥ बहिरंतः सुतीक्ष्णात्र रामचंद्रः प्रकाशते ५० तत्त्वविद्यार्थिनो नित्यं रमंते चित्सुखात्मनि ॥ इति रामपदेनासौ परब्रह्माभिधीयते ५१ जयरामेति यन्नाम कीर्तयन्नाभिवर्णयेत् ॥ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ५२ श्रीरामेति परं मंत्रं तदेव परमं पदम् ॥ तदेव तारकं विद्धि जन्ममृत्युभयापहम् ॥ श्रीरामेति वदन् ब्रह्मभावमाप्नोत्यसंशयम् ५३ अस्य श्रीरामकवचस्य अगस्त्य ऋषिः अनुष्टुप् छंदः सीतालक्ष्मणोपेतः श्रीरामचंद्रो देवता ॥ श्रीरामचंद्रप्रसादसिद्ध्यर्थं जपे विनियोगः ॥ अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ नीलजीमूतसंकाशं विद्युद्वर्णांवरावृतम् ५४ कोमलांगं विशालाक्षं युवानमतिसुंदरम् ॥ सीतासौमित्रिसहितं जटामुकुटधारिणम् ५५ सासितूणधनुर्बाणपाणिं दानवमर्दनम् ॥ यदा चोरभये राजभये शत्रुभये तथा ५६ ध्यात्वा रघुपतिं क्रुद्धं कालानलसमप्रभम् ॥ चीरकृष्णाजिनधरं भस्मोद्धूलितविग्रहम् ५७ आकर्णाकृष्टसशरको-

---

१ नक्तं चगतमक्रमिति पाठः ।

दंडभुजमंडितम् ॥ रणे रिपून्रावणादींस्तीक्ष्णमार्गणवृष्टिभिः ५८ संहरंतं महावीरमुग्रमैंद्ररथस्थितम् ॥ लक्ष्मणाद्यैर्महावीरैर्वृतं हनुमदादिभिः ५९ सुग्रीवाद्यैर्महावीरैः शैलवृक्षकरोद्यतैः ॥ वेगात्करालहुंकारैर्भुभुकारमहारवैः ६० नदद्भिः परिवादद्भिः समरे रावणं प्रति ॥ श्रीरामशत्रुसंघान्मेहनंमर्दय खादय ६१ भूतप्रेतपिशाचादीन् श्रीरामाशु विनाशय ॥ एवं ध्यात्वा जपेद्रामकवचं सिद्धिदायकम् ६२ सुतीक्ष्णवज्रकवचं शृणु वक्ष्याम्यनुत्तमम् ॥ श्रीरामः पातु मे मूर्ध्नि पूर्वे च रघुवंशजः ६३ दक्षिणे मे रघुवरः पश्चिमे पातु पावनः ॥ उत्तरे मे रघुपतिर्भालं दशरथात्मजः ६४ भ्रुवोर्दूर्वादलश्यामस्तयोर्मध्ये जनार्दनः ॥ श्रोत्रं मे पातु राजेंद्रो दृशौ राजीवलोचनः ६५ घ्राणं मे पातु राजर्षि गंडं मे जानकीपतिः ॥ कर्णमूले खरध्वंसी भालं मे रघुवल्लभः ६६ जिव्हां मे वाक्पतिः पातु दंतवल्ल्यौ रघूत्तमः ॥ ओष्ठौ श्रीरामचंद्रो मे मुखं पातु परात्परः ६७ कंठं पातु जगद्वंद्यः स्कंधौ मे रावणांतकः ॥ धनुर्बाणधरः पातु भुजौ मे वालिमर्दनः ६८ सर्वाण्यंगुलिपर्वाणि हस्तौ मे राक्षसांतकः ॥ वक्षो मे पातु काकुत्स्थः पातु मे हृदयं हरिः ६९ स्तनौ सीतापतिः पातु पार्श्वे मे जगदीश्वरः ॥ मध्यं मे पातु लक्ष्मीशो नाभिं मे रघुनायकः ७० कौसल्येयः कटिं पातु पृष्ठं दुर्गतिनाशनः ॥ गुह्यं पातु हृषीकेशः सक्थिनी सत्यविक्रमः ७१ ऊरू शार्ङ्गधरः पातु जानुनी हनुमत्प्रियः ॥ जंघे पातु जगद्व्यापी पादौ मे ताटिकांतकः ७२ सर्वांगं पातु मे विष्णुः सर्वसंधीननामयः ॥ ज्ञानेंद्रियाणि प्राणादीन्पातु मे मधुसूदनः ७३ पातु श्रीरामभद्रो मे शब्दादीन्विषयानपि ॥ द्विपदादीनि भूतानि मत्संबंधीनि यानि च ७४ जामदग्न्य महादर्पदलनः पातु तानि मे ॥ सौमित्रिपूर्वजः पातु वागादीनींद्रियाणि च ७५ रोमांकुराण्यशेषाणि पातु सुग्रीवराज्यदः ॥ वाङ्मनोबुद्ध्यहंकारैर्ज्ञानाज्ञानकृतानि च ७६ जन्मांतरकृतानीह पापानि विविधानि च ॥ तानि सर्वाणि दग्ध्वाशु हरकोदंडखंडनः ७७ पातु मां सर्वतो रामः शार्ङ्गबाणधरः सदा ॥ इति श्रीरामचंद्रस्य कवचं वज्रसंमितं ७८ गुह्याद्गुह्यतमं दिव्यं सुतीक्ष्णमुनिसत्तम ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वासमाहितः ७९ स याति परमं स्थानं रामचंद्रप्रसादतः ॥ महापातकयुक्तो वा गोघ्नो वा भ्रूणहा तथा ८० श्रीरामचंद्रकवचपठनाच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ८१ भोः सुतीक्ष्ण यथा पृष्टं त्वया मम पुरा शुभम् ॥ तथा श्रीरामकवचं मया ते विनिवेदितम् ८२ ॥ रामदास उवाच ॥ एवं शिष्य त्वया पृष्टं श्रीरामकवचं वरम् ॥ हनुमत्कवचं चापि तथा ते विनिवेदितम् ८३ वायुपुत्रस्य रामस्य कवचेऽत्र नरैर्भुवि ॥ विना सीताकवचेन पठनीयं न वै कदा ८४ आदौ पठित्वा कवचं वायुपुत्रस्य धीमतः ॥ पठनीयं ततः सीताकवचं सौख्यवर्द्धनम् ८५ ततः श्रीरामकवचं पठनीयं महत्तमम् ॥ एवमेव हि मंत्राश्च जपनीयास्त्रयः क्रमात् ८६ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरोऽहं श्रोतुमिच्छामि सीतायाः कवचं शुभम् ॥ तथान्यान्यपि वैदेह्याः स्तोत्रादीनि वदस्व तत् ८७ सीतायास्तोषदं भूम्यां तत्सर्वं विस्तरेण च ॥ महादेव उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा रामदासोऽब्रवीद्वचः ८८ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये कवचद्वयवर्णनं नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ शृणु शिष्य प्रवक्ष्यामि सीतायाः कवचं शुभम् ॥ पुरा प्रोक्तं सुतीक्ष्णाय यद्रम्यं कुंभजन्मना १ एकदा कुंभजन्मानं सुतीक्ष्णः प्राह वै मुनिः ॥ रहः स्थितं गुरुं

---

१ दहमर्दनिवारयेति पाठः ।

दृष्ट्वा प्रणम्य भक्तिपूर्वकम् २ ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ गुरोऽहं श्रोतुमिच्छामि सीतायाः प्रीतिदानि हि ॥ यानि स्तोत्राणि कर्माणि तानि त्वं वक्तुमर्हसि ३ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणु ॥ आदौ वक्ष्याम्यहं रम्यं सीतायाः कवचं शुभम् ४ या सीतावनिसंभवाथ मिथिलापालेन संवर्द्धिता पद्माक्षनृपतेः सुता नलगता या मातुलिंगोद्भवा ॥ या रत्ने लयमागता जलनिधौ या वेदवारंगता लंकां सा मृगलोचना शशिमुखी मां पातु रामप्रिया ५ अस्य श्रीसीताकवचस्तोत्रमंत्रस्य ॥ अगस्तिर्ऋषिः ॥ श्रीसीता देवता ॥ अनुष्टुप्छन्दः ॥ रमेति वीजम् ॥ जनकजेति शक्तिः ॥ अवनिजेति कीलकम् ॥ पद्माक्षसुतेत्यस्त्रम् ॥ मातुलिंगीति कवचम् ॥ मूलकासुरघातिनीति मंत्रः ॥ श्रीसीतारामचंद्रप्रीत्यर्थं सकलकामनासिध्यर्थं जपे विनियोगः ॥ अथ अंगुलीन्यासः ॥ ॐह्रां सीतायै अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ ॐह्रीं रमायै तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐह्रूं जनकजायै मध्यमाभ्यां नमः ॥ ॐह्रैं अवनिजायै अनामिकाभ्यां नमः ॥ ॐह्रौं पद्मक्षासुतायै कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ॐह्रः मातुलिंग्यै करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदयाद्यंगन्यासः कार्यः ॥ अथ ध्यानम् ॥ सीतां कमलपत्राक्षीं विद्युत्पुंजसमप्रभाम् ॥ द्विभुजां सुकुमारांगीं पीतकौशेयवासिनीम् ६ सिंहासने रामचंद्रवामभागस्थितां वराम् ॥ नानालंकारसंयुक्तां कुंडलद्वयधारिणीम् ७ चूडाकंकणकेयूररशनानूपुरान्विताम् ॥ सीमंते रविचंद्राभ्यां निटिले तिलकेन च ८ मयूराभरणेनापि घ्राणेऽतिशोभितां शुभाम् ॥ हरिद्रां कज्जलं दिव्यं कुंकुमं कुसुमानि च ९ बिभ्रंतीं सुरभिद्रव्यं सुगंधस्नेहमुत्तमम् ॥ स्मिताननां गौरवर्णां मंदारकुसुमं करे १० बिभ्रंतीमपरे हस्ते मातुलिंगमनुत्तमम् ॥ रम्यहासां च बिंबोष्ठीं चंद्रवाहनलोचनाम् ११ कलानाथसमानास्या कलकंठमनोरमाम् ॥ मातुलिंगोद्भवां देवीं पद्माक्षदुहितां शुभाम् १२ मैथिलीं रामदयितां दासीभिः परिवीजिताम् ॥ एवं ध्यात्वा जनकजां हेमकुंभपयोधराम् १३ सीतायाः कवचं दिव्यं पठनीयं शुभावहम् १४ श्रीसीतापूर्वतः पातु दक्षिणेऽवतु जानकी ॥ प्रतीच्यां पातु वैदेही पातूदीच्यां च मैथिली १५ अधः पातु मातुलिंगी ऊर्ध्वं पद्माक्षजावतु ॥ मध्येऽवनिसुता पातु सर्वतः पातु मां रमा १६ स्मितानना शिरः पातु पातु भालं नृपात्मजा ॥ पद्मावतु[1] भ्रुवोर्मध्ये मृगाक्षी नयनेऽवतु १७ कपोले कर्णमूले च पातु श्रीरामवल्लभा ॥ नासाग्रं सात्विकी पातु पातु वक्त्रं तु राजसी १८ तामसी पातु मद्वाणीं पातु जिव्हां पतिव्रता ॥ दंतान् पातु महामाया चिबुकं कनकप्रभा १९ पातु कंठं सौम्यरूपा स्कंधौ पातु सुरार्चिता ॥ भुजौ पातु वरारोहा करौ कंकणमंडिता २० नखान् रक्तनखा पातु कुक्षौ पातु लघूदरा ॥ वक्षः पातु रामपत्नी पार्श्वे रावणमोहिनी २१ पृष्ठिदेशे वन्हिगुप्ताऽवतु मां सर्वदैव हि ॥ दिव्यप्रदा पातु नाभिं कटिं राक्षसमोहिनी २२ गुह्यं पातु रत्नगुप्ता लिंगं पातु हरिप्रिया ॥ ऊरू रक्षतु रंभोरूर्जानुनी प्रियभाषिणी २३ जंघे पातु सदा सुभ्रूर्गुल्फौ चामरवीजिता ॥ पादौ लवसुता पातु पात्वंगानि कुशांबिका २४ पादांगुलीः सदा पातु मम नूपुरनिःस्वना ॥ रोमाण्यवतु मे नित्यं पीतकौशेयवासिनी २५ रात्रौ पातु कालरूपा दिने दानैकतत्परा ॥ सर्वकालेषु मां पातु मूलकासुरघातिनी २६ एवं सुतीक्ष्ण सीतायाः कवचं ते मयेरितम् ॥ इदं प्रातः समुत्थाय स्नात्वा नित्यं पठेत्तु यः २७ जानकीं पूजयित्वा स सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ धनार्थी प्राप्नुयाद्द्रव्यं पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् २८ स्त्रीका-

१ चतुर्द्वारमित्यर्थः ॥ अवतु श्रीभ्रूवोर्मध्ये इति पाठः ॥

मार्थी शुभां नारीं सुखार्थी सौख्यमाप्नुयात् ।। अष्टवारं जपनीयं सीतायाः कवचं सदा २९ अष्टभूसुरसीतायै नरैः प्रीत्याऽर्पयेत्सदा ।। फलपुष्पादिकादीनि यानि तानि पृथक् पृथक् ३० सीतायाः कवचं चेदं पुण्यं पातकनाशनम् ।। ये पठंति नरा भक्त्या ते धन्या मानवा भुवि ३१ पठंति रामकवचं सीतायाः कवचं विना ।। तथा विना लक्ष्मणस्य कवचेन वृथा स्मृतम् ३२ तस्मात्सदा नरैर्जाप्यं कवचानां चतुष्टयम् ।। आदौ तु वायुपुत्रस्य लक्ष्मणस्य ततः परम् ३३ ततः पठेच्च सीतायाः श्रीरामस्य ततः परम् ।। एवं सदा जपनीयं कवचानां चतुष्टयम् ३४ ।। इति सीताकवचम् ।। एवं सुतीक्ष्ण सीतायाः कवचं ते मयेरितम् ।। अतः परं शृणुष्वान्यत्सीतायाः स्तोत्रमुत्तमम् ३५ यस्मिन्नष्टोत्तरशतं सीतानामानि संति हि ।। अष्टोत्तरशतं सीतानाम्नः स्तोत्रमनुत्तमम् ३६ ये पठंति नरास्त्वत्र तेषां च सफलो भवः ।। ते धन्या मानवा लोके ते वैकुंठं व्रजंति हि ३७ अस्य श्रीसीतानामाष्टोत्तरशतमंत्रस्य ।। अगस्तिऋषिः ।। अनुष्टुप् छंदः ।। रमेति बीजम् ।। मातुलिंगीति शक्तिः ।। पद्माक्षजेति कीलकम् ।। अवनिजेत्यस्त्रम् ।। जनकजेति कवचम् ।। मूलकासुरमर्दिनीति परमो मन्त्रः ।। श्रीसीतारामचंद्रप्रीत्यर्थं सकलकामनासिध्यर्थं जपे विनियोगः ।। अथांगुलीन्यासः ।। ॐसीतायै अंगुष्ठाभ्यां नमः ।। ॐरमायै तर्जनीभ्यां नमः ।। ॐमातुलिंग्यै मध्यमाभ्यां नमः ।। ॐपद्माक्षजायै अनामिकाभ्यां नमः ।। ॐअवनिजायै कनिष्ठिकाभ्यां नमः ।। ॐजनकजायै करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।। अथ हृदयादिन्यासः ।। ॐसीतायै हृदयाय नमः ।। ॐरमायै शिरसे स्वाहा ।। ॐमातुलिंग्यै शिखायै वषट् ।। ॐपद्माक्षजायै नेत्रत्रयाय वषट् ।। जनकात्मजायै अस्त्राय फट् ।। ॐमूलकासुरमर्दिन्यै इति दिग्बंधः ।। अथ ध्यानम् ।। वामांगे रघुनायकस्य रुचिरे या संस्थिता शोभना या विप्राधिपयानरम्यनयना या विप्रपालानना ।। विद्युत्पुंजविराजमानवसना भक्तार्तिसंखण्डना श्रीमद्राघवपादपद्मयुगुलन्यस्तेक्षणा साऽवतु ३८ श्रीसीता जानकी देवी वैदेही राघवप्रिया ।। रमाऽवनिसुता रामा राक्षसांतप्रकारिणी ३९ रत्नगुप्ता मातुलिंगी मैथिली भक्ततोषदा ।। पद्माक्षजा कंजनेत्रा स्मितास्या नूपुरस्वना ४० वैकुंठनिलया मा श्रीर्मुक्तिदा कामपूरणी ।। नृपात्मजा हेमवर्णा मृदुलांगी सुभाषिणी ४१ कुशांबिका दिव्यदा च लवमाता मनोहरा ।। हनुमद्वन्दितपदा मुग्धा केयूरधारिणी ४२ अशोकवनमध्यस्था रावणादिकमोहिनी ।। विमानसंस्थिता सुभ्रूः सुकेशी रशनान्विता ४३ रजोरूपा सत्त्वरूपा तामसी वन्हिवासिनी ।। हेममृगा सक्तचित्ता वाल्मीका श्रमवासिनी ४४ पतिव्रता महामाया पीतकौशेयवासिनी ।। मृगनेत्रा च बिंबोष्ठी धनुर्विद्याविशारदा ४५ सौम्यरूपा दशरथस्नुषा चामरवीजिता ।। सुमेधादुहिता दिव्यरूपा त्रैलोक्यपालिनी ४६ अन्नपूर्णा महालक्ष्मीर्धीर्लज्जा च सरस्वती ।। शांतिः पुष्टिः शमा गौरी प्रभाऽयोध्यानिवासिनी ४७ वसंतसीतला गौरी स्नानसंतुष्टमानसा ।। रमानाम भद्रसंस्था हेमकुंभपयोधरा ४८ सुरार्चिता धृतिः कांतिः स्मृतिर्मेधा विभावरी ।। लघूदरा वरारोहा हेमकंकणमण्डिता ४९ द्विजपत्न्यर्पितनिजभूषा राघवतोषिणी ।। श्रीरामसेवनरता रत्नताटंकधारिणी ५० रामवामांगसंस्था च रामचंद्रैकरंजिनी ।। सरयूजलसंक्रीडाकारिणी राममोहिनी ५१ सुवर्णतुलिता पुण्या पुण्यकीर्तिः कलावती ।। कलकण्ठा कंबुकण्ठा रंभोरूर्गजगामिनी ५२ रामार्पितमना रामवंदिता रामवल्लभा ।। श्रीरामपदचिन्हांका रामरामेति भाषिणी ५३ रामपर्यंकशयना रामांघ्रिक्षालिनी वरा ।। कामधेन्वन्नसन्तुष्टा मातुलिंगकरधृता ५४ दिव्यचंदनसंस्था श्रीर्मूलकासुरमर्दिनी ।। एवमष्टोत्तरशतं सीतानाम्नां सुपुण्यदम् ५५

ये पठंति नरा भूम्यां ते धन्याः स्वर्गगामिनः ॥ अष्टोत्तरशतं नाम्नां सीतायाः स्तोत्रमुत्तमम् ५६ जपनीयं प्रयत्नेन सर्वदा भक्तिपूर्वकम् ॥ संति स्तोत्राण्यनेकानि पुण्यदानि महांति च ५७ नानेन सदृशानीह तानि सर्वाणि भूसुर ॥ स्तोत्राणामुत्तमं चेदं भक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ५८ एवं सुतीक्ष्ण ते प्रोक्तमष्टोत्तरशतं शुभम् ॥ सीतानाम्ना पुण्यदं च श्रवणान्मंगलप्रदम् ५९ नरैः प्रातः समुत्थाय पठितव्यं प्रयत्नतः ॥ सीतापूजनकालेपि सर्ववांछितदायकम् ६० अन्यत्सीतातोपदानि व्रतादीनि महांति च यानि संत्यद्य ते शिष्य तानि सम्यग्वदाम्यहम् ६१ नारीभिस्तु सदा कार्यं सीतायास्तुष्टिहेतवे ॥ वसन्तसीतलागौरी स्नानं तीर्थे तु तत्कृते ६२ यत्र सीताकृतं तीर्थं रामतीर्थं न वर्तते ॥ तदा लक्ष्म्याश्च गौर्याश्च सरस्वत्यादियोषिताम् ६३ तीर्थेषु च सदा कार्यं तदभावे नदीषु च ॥ यत्र यत्र रामतीर्थं तद्ग्रामे जानकीकृतम् ६४ ज्ञेयं तीर्थं तु सर्वत्र नैकं ज्ञेयं तु राघवम् ॥ वसंतसीतलागौरीस्नानं सौभाग्यवर्धनम् ६५ न कुर्वंत्यत्र या नार्यः स्नानं ताः सप्तजन्मसु ॥ भवन्ति विधवास्तस्मात्सदा स्नानं समाचरेत् ६६ ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ भो गुरो शीतला गौरी स्नानस्योद्यापनं कथम् ॥ स्त्रीभिः कार्यं वदस्वाद्य सविस्तरं शुभावहम् ६७ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य सुतीक्ष्ण शृणु सादरम् ॥ चैत्रमासे सिते स्त्रीभिस्तृतीयायाः सदात्र वै ६८ कार्यं तु शीतलागौरीस्नानं त्रिंशद्दिनानि हि ॥ वैशाखस्य सिते पक्षे द्वितीयायामुपोष्य च ६९ स्त्रीभिश्च विधिना कार्यं निशायामधिवासनम् ॥ पूर्ववच्च प्रकर्तव्यं मण्डपादिकमुत्तमम् ७० तत्र रमानामभद्रमष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ अथवाष्टोत्तरशतं सूक्ष्माण्यन्यानि वा क्रमात् ७१ स्थापनीयं मध्यदेशे तन्मध्ये पंकजोपरि ॥ धान्यराशौ तोयपूर्णः स्थापनीयो घटः शुभः ७२ तन्मुखे ताम्रपात्रं च स्थापनीयं तु विस्तृतम् ॥ आच्छाद्य पात्रं कौशेय वस्त्रेण तन्मनोरमम् ७३ तस्मिन्सीतारामयोश्च द्वे मूर्ती रुक्मनिर्मिते ॥ स्थापनीये पूजनीये षोडशैरुपचारकैः ७४ नवमाषात्मको रामः सीताऽष्टमाषनिर्मिता ॥ निजशक्त्याथवा कार्ये द्वे मूर्ती रजतस्य वा ७५ गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यवसनादिकम् ॥ सर्वं पृथगष्टविधं जानक्यै तु निवेदयेत् ७६ ततः स्त्रीणां वायनानि वस्त्रालंकारवस्तुभिः ॥ कुंकुमादिपूरितानि देयानि विविधानि च ७७ देयानि कांस्यपात्राणि पक्कान्नपूरितानि च ॥ त्रयस्त्रिंशत्तथा वाष्टौ स्त्रिभिर्देयानि शक्तितः ७८ त्रयस्त्रिंशच्च युग्मानि भोजयेच्च प्रयत्नतः ॥ अथवाष्टौ यथाशक्त्या भोजनीयानि षड्रसैः ७९ रात्रौ जागरणं कार्यं गीतवाद्यादिमंगलैः ॥ प्रातःकाले तृतीयायां स्नात्वा सम्पूज्य जानकीम् ८० होमश्चापि प्रकर्तव्यः सीतामन्त्रेण यत्नतः ॥ तिलाज्यैः पायसैश्चापि सहस्राण्यष्टभूसुरैः ८१ मुद्गहीनं नवान्नं च ज्ञेयमष्टान्नमुत्तमम् ॥ तत्सीतातोपदं ज्ञेयं तेन वा जुहुयात्सुखम् ८२ ततः स्वयं सुहृन्मित्रैर्भोक्तव्यं च यथासुखम् ॥ एवमुद्यापनविधिस्तवाग्रे विनिवेदितः ८३ ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ ॥ अगस्तिना सुतीक्ष्णाय यदिदं कथितं पुरा ॥ तत्सर्वं च त्वया पृष्टं मया तेऽद्य निवेदितम् ८४ ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ कथं रमानाम भद्रं कार्यं स्त्रीभिः प्रपूजने ॥ तत्सर्वं विस्तरेणाद्य कथयस्व ममाग्रतः ८५ ॥ रामदास उवाच ॥ यथा प्रोक्तं मया शिष्य रामतो भद्रमुत्तमम् ॥ कार्यं रमानाम भद्रं तथैव सकलं शुभम् ८६ किंचिद्विशेषस्तत्रास्ति तत्तेऽद्य कथयाम्यहम् ॥ लिंगस्थलेषु कर्तव्या वापिकाश्चैव पूर्ववत् ८७ मुद्रायामेव किंचिच्च विशेषोऽस्ति शृणुष्व तत् ॥ नाकारश्च मकारश्च पूर्ववद्रचयेदधः ८८ ऊर्ध्वं रमेत्यक्षरे द्वे रचनीये तु पूर्ववत् ॥ एवं कृत्वा

---

१ अन्युच्छिन्नतोपदानीति पाठः ।

रमानाम श्वेतवर्णं निरीक्षयेत् ८९ एतद्रमानाम भद्रं देवीनां पूजनादिषु ॥ नानाकर्मसु सर्वेषु कर्तव्यं च प्रयत्नतः ९० विना रमानामभद्राद्यानि देव्याः कृतानि हि ॥ पूजनादीनि कर्माणि तानि ज्ञेयानि मानवैः ९१ अकृतान्यत्र तस्माद्धि कर्तव्यं यत्नतस्त्विदम् ॥ कृता रमानाम भद्रे या पूजा मानवैर्भुवि ९२ सा देव्यै तोषदा ज्ञेया तस्मात्कार्या प्रयत्नतः ॥ पूर्वोक्तानि दैवतानि तान्येवात्र विचिंतयेत् ९३ आवाहयेच्च मुद्रायां जानकीं रघुनन्दनम् ॥ अन्यच्छृणुष्व भो शिष्य सीतारामप्रपूजने ९४ रमारामतो भद्रं च कार्यं वा मानवैर्भुवि ॥ तच्चापि पूर्ववत्सर्वं कर्तव्यं मानवैर्धिया ९५ इदं सीतारामयोश्च पूजनार्थं प्रकल्पयेत् ॥ रामनाम्नो रमानाम्न इदं भद्रं महत्तमम् ९६ यत्र द्वयोर्नामनी च रमा रामेति चोत्तमे ॥ रमारामतो भद्रं च तस्माच्छ्रेष्ठं प्रकारयेत् ९७ रामासनोपमान्येव दैवान्यत्र विचिंतयेत् ॥ एवं शिष्य त्वया पृष्टं यद्यत्तत्तन्मयोदितम् ९८ का तेऽन्यास्ति स्पृहा श्रोतुं वदतां तद्वदाम्यहम् ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ ॥ कवचं लक्ष्मणस्यापि पठनीयमिति स्मृतम् ९९ पुरा गुरो त्वया तच्च मां वदस्व सविस्तरम् ॥ भरतस्यापि कवचं शत्रुघ्नस्य तथा वद १०० ॥ रामदास उवाच ॥ एवमेव सुतीक्ष्णेन पृष्टं च कुंभजन्मना ॥ पुरा तद्विस्तरेणाद्य तवाग्रे कथयाम्यहम् १ ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ गुरो त्वया पुरा प्रोक्तं कवचं लक्ष्मणस्य च ॥ पठनीयं जनैश्चेति तन्मामद्य प्रकाशय २ भरतस्यापि कवचं शत्रुघ्नस्य तथा वद ॥ अगस्तिरुवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया वत्स सावधानमनाः शृणु ॥ आदौ सौमित्रिकवचं कथ्यतेऽद्य मया शुभम् १०३ ॥ इति श्रीशतको० श्रीरा० रा० वाल्मी० मनोहरकांडे सीतारामकवचादिनिरूपणं नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

अगस्तिरुवाच ॥ सौमित्रिं रघुनायकस्य चरणद्वंद्वेक्षणं श्यामलं बिभ्रंतं स्वकरेण रामशिरसि छत्रं विचित्रं वरम् ॥ बिभ्रंतं रघुनायकस्य सुमहत्कोदंडबाणासने तं वंदे कमलेक्षणं जनकजावाक्ये सदा तत्परम् १ अस्य श्रीलक्ष्मणकवचमंत्रस्य ॥ अगस्त्यऋषिः ॥ अनुष्टुप्छंदः ॥ श्रीलक्ष्मणो देवता ॥ शेष इति बीजम् ॥ सुमित्रानंदन इति शक्तिः ॥ रामानुज इति कीलकम् ॥ रामदास इत्यस्त्रम् ॥ रघुवंशज इति कवचम् ॥ सौमित्रिरितिमंत्रः ॥ श्रीलक्ष्मणप्रीत्यर्थं सकलमनोभिलषितसिद्ध्यर्थं जपे विनियोगः ॥ अथांगुलिन्यासः ॥ ॐलक्ष्मणाय अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ ॐशेषाय तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐसुमित्रानंदनाय मध्यमाभ्यां नमः ॥ ॐरामानुजाय अनामिकाभ्यां नमः ॥ ॐरामदासाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ॐ रघुवंशजाय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ ॐ एवं हृदयाद्यंगन्यासः ॥ ॐ लक्ष्मणाय हृदयाय नमः ॥ ॐ शेषाय शिरसे स्वाहा ॥ ॐ सुमित्राय शिखायै वषट् ॥ ॐ रामानुजाय कवचाय हुम् ॥ ॐ रामदासाय नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ ॐ रघुवंशजाय अस्त्राय फट् ॐसौमित्रय इति दिग्बंधः ॥ अथ ध्यानम् ॥ रामपृष्ठिस्थितं रम्यं रत्नकुंडलधारिणम् ॥ नीलोत्पलदलश्यामं रत्नकंकणमंडितम् २ रामस्य मस्तके दिव्यं बिभ्रंतं छत्रमुत्तमम् ॥ वरपीतांबरधरं मुकुटेनातिशोभितम् ३ तूणीरे कार्मुके चापि बिभ्रंतं च स्मिताननम् ॥ रत्नमालाधरं दिव्यं पुष्पमालाविराजितम् ४ एवं ध्यात्वा लक्ष्मणं च राघवन्यस्तलोचनम् ॥ कवचं जपनीयं हि ततो भक्त्यात्र मानवैः ५ ॐ लक्ष्मणः पातु मे पूर्वे दक्षिणे राघवानुजः ॥ प्रतीच्यां पातु सौमित्रिः पातूदीच्यां रघूत्तमः ६ अधः पातु महावीरश्चोर्ध्वं पातु नृपात्मजः ॥ मध्ये पातु रामदासः सर्वतः

सत्यपालकः ७ स्मिताननः शिरः पातु भालं पातूर्मिलाधवः ॥ भ्रुवोर्मध्ये धनुर्धारी सुमित्रानंदनोऽक्षिणी ८ कपोले राममंत्रिश्च सर्वदा पातु वै मम ॥ कर्णमूले सदा पातु कवंधभुजखंडनः ९ नासाग्रं मे सदा पातु सुमित्रानंदवर्द्धनः ॥ रामन्यस्तेक्षणः पातु सदा मेऽत्र मुखं भुवि १० सीतावाक्यकरः पातु मम वाणीं सदात्र हि ॥ सौम्यरूपः पातु जिह्वामनंतः पातु मे द्विजान् ११ चुबुकं पातु रक्षोघ्नः कंठं पात्वसुरार्दनः ॥ स्कंधौ पातु जितारातिर्भुजौ पंकजलोचनः १२ करौ कंकणधारी च नखान् रक्तनखोऽवतु ॥ कुक्षिं पातु विनिद्रो मे वक्षः पातु जितेंद्रियः १३ पार्श्वे राघवपृष्ठिस्थः पृष्ठदेशं मनोरमः ॥ नाभिं गंभीरनाभिस्तु कटिं च रुक्ममेखलः १४ गुह्यं पातु सहस्रास्यः पातु लिंगं हरिप्रियः ॥ ऊरू पातु विष्णुतल्पः सुमुखोऽवतु जानुनी १५ नागेंद्रः पातु मे जंघे गुल्फौ नूपुरवान्मम ॥ पादावंगदतातोऽव्यात् पात्वंगानि सुलोचनः १६ चित्रकेतुपिता पातु मम पादांगुलीः सदा ॥ रोमाणि मे सदा पातु रविवंशसमुद्भवः १७ दशरथसुतः पातु निशायां मम सादरम् ॥ भूगोलधारी मां पातु दिवसे दिवसे सदा १८ सर्वकालेषु मामिंद्रजिद्धंताऽवतु सर्वदा ॥ एवं सौमित्रिकवचं सुतीक्ष्णकथितं मया १९ इदं प्रातः समुत्थाय ये पठंत्यत्र मानवाः ॥ ते धन्या मानवा लोके तेषां च सफलो भवः २० सौमित्रेः कवचस्यास्य पठनान्निश्चयेन हि ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी धनमाप्नुयात् २१ पत्नीकामो लभेत्पत्नीं गोधनार्थी तु गोधनम् ॥ धान्यार्थी प्राप्नुयाद्धान्यं राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् २२ पठितं रामकवचं सौमित्रिकवचं विना ॥ घृतेन हीनो नैवेद्यस्तेन दत्तो न संशयः २३ केवलं रामकवचं पठितं मानवैर्यदि ॥ तत्पाठेन सुसंतुष्टो न भवेद्रघुनंदनः २४ अतः प्रयत्नतश्चेदं सौमित्रिकवचं नरैः ॥ पठनीयं सर्वदैव सर्ववांछितदायकम् २५ इति लक्ष्मणकवचम् ॥ अतः परं भरतस्य कवचं ते वदाम्यहम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सदा श्रीरामभक्तिदम् २६ कैकेयीतनयं सदा रघुवरन्यस्तेक्षणं श्यामलं सप्तद्वीपपतेर्विदेहतनयाकांतस्य वाक्ये रतम् ॥ श्रीसीताधवसव्यपार्श्वनिकटे स्थित्वा वरं चामरं धृत्वा दक्षिणसत्करेण भरतं तं वीजयंतं भजे २७ अस्य श्रीभरतकवचमंत्रस्य अगस्त्यऋषिः ॥ श्रीभरतो देवता ॥ अनुष्टुप्छंदः ॥ शंख इति बीजम् ॥ कैकेयीनंदन इति शक्तिः ॥ भरतखंडेश्वर इति कीलकम् ॥ रामानुज इत्यस्त्रम् ॥ सप्तद्वीपेश्वरदास इति कवचम् ॥ रामांशज इति मंत्रः ॥ श्रीभरतप्रीत्यर्थं सकलमनोरथसिद्ध्यर्थं जपे विनियोगः ॥ अथांगुलीन्यासः ॥ ॐभरताय अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ ॐकैकेयीनंदनाय मध्यमाभ्यां नमः ॥ ॐभरतखंडेश्वराय अनामिकाभ्यां नमः ॥ ॐरामानुजाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ॐसप्तद्वीपेश्वरदासाय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदयाद्यंगन्यासः ॥ ॐभरताय हृदयाय नमः ॥ ॐशंखाय शिरसे स्वाहा ॥ ॐकैकेयीनंदनाय शिखायै वषट् ॥ ॐभरतखंडेश्वराय कवचाय हुं ॥ ॐरामानुजाय नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ ॐसप्तद्वीपेश्वरदासाय अस्त्राय फट् ॥ ॐरामांशजाय चेति दिग्बंधः ॥ अथ ध्यानम् ॥ रामचंद्रसव्यपार्श्वे स्थितं केकयजासुतम् ॥ रामाय चामरेणैव वीजयंतं मनोरमम् २८ रत्नकुंडलकेयूरकंकणादिसुभूषितम् ॥ पीतांबरपरीधानं वनमालाविराजितम् २९ मांडवीधौतचरणं रशनानूपुरान्वितम् ॥ नीलोत्पलदलश्यामं द्विजराजसमाननम् ३० आजानुबाहुं भरतखंडस्य प्रतिपालकम् ॥ रामानुजं स्मितास्यं च शत्रुघ्नपरिवंदितम् ३१ रामन्यस्तेक्षणं सौम्यं विद्युत्पुंजसमप्रभम् ॥ रामभक्तं महावीरं वंदे तं भरतं शुभम् ३२ एवं ध्यात्वा तु भरतं रामपादेक्षणं हृदि ॥ कवचं पठनीयं हि

१ पातुपालक इति पाठः ।

भरतस्येदमुत्तमम् ३३ ॐपूर्वतो भरतः पातु दक्षिणे कैकयीसुतः ॥ नृपात्मजः प्रतीच्यां हि पातू-दीच्यां रघूत्तमः ३४ अधः पातु श्यामलांगश्चोर्ध्वे दशरथात्मजः ॥ मध्ये भरतवर्षेशः सर्वतः सूर्यवंशजः ३५ शिरस्तक्षपिता पातु भालं पातु हरिप्रियः ॥ भ्रुवोर्मध्यं जनकजावाक्यैकतत्परो-ऽवतु ३६ पातु जनकजा माता मम नेत्रे सदाऽत्र हि ॥ कपोले मांडवीकांतः कर्णमूले स्मिता-ननः ३७ नासाग्रं मे सदा पातु कैकेयीतोषवर्द्धनः ॥ उदारांगो मुखे पातु वाणीं पातु जटाधरः ३८ पातु पुष्करतातो मे जिव्हां दंतान् प्रभामयः ॥ चुबुकं वल्कलधरः कंठे पातु वराननः ३९ स्कन्धौ पातु जितारातिर्भुजौ शत्रुघ्नवंदितः ॥ करौ कवचधारी च नखान् खड्गधरोऽवतु ४० कुक्षी रामानुजः पातु वक्षः श्रीरामवल्लभः ॥ पार्श्वे राघवपार्श्वस्थः पातु पृष्ठिं सुभाषणः ४१ जठरं च धनुर्धारी नाभिं शरकरोऽवतु ॥ कटिं पद्मेक्षणः पातु गुह्यं रामैकमानसः ४२ राममित्रः पातु लिंगमूरू श्रीरामसेवकः ॥ नंदिग्रामस्थितः पातु जानुनी मम सर्वदा ४३ श्रीरामपादुकाधारी पातु जंघे सदा मम ॥ गुल्फौ श्रीरामबंधुश्च पादौ पातु सुरार्चितः ४४ रामाज्ञापालकः पातु मेंमांगान्यत्र सर्वदा ॥ मम पादांगुलीः पातु रघुवंशसुभूषणः ४५ रोमाणि पातु मे रम्यः पातु रात्रौ सुधीर्मम ॥ तूणीरधारी दिवसे दिग्पातु मम सर्वदा ४६ सर्वकालेषु मां पातु पांचजन्यः सदा भुवि ॥ एवं श्रीभरतस्येदं सुतीक्ष्णकवचं शुभम् ४७ मया प्रोक्तं तवाग्रे हि महामंगलका-रकम् ॥ स्तोत्राणामुत्तमं स्तोत्रमिदं ज्ञेयं सुपुण्यदम् ४८ पठनीयं सदा भक्त्या रामचंद्रस्य हर्ष-दम् ॥ पठित्वा भरतस्येदं कवचं रघुनंदनः ४९ यथा याति परं तोषं तथा स्वकवचेन न ॥ तस्मादेतत्सदा जप्यं कवचानामनुत्तमम् ५० अस्यात्र पठनान्मर्त्यः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ विद्याकामो लभेद्विद्यां पुत्रकामो लभेत्सुतम् ५१ पत्नीकामो लभेत्पत्नीं धनार्थी धनमाप्नुयात् ॥ यद्यन्मनोभिलषितं तत्तत्कवचपाठतः ५२ लभ्यते मानवैरत्र सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ तस्मात्सदा जपनीयं रामोपासकमानवैः ५३ इति भरतकवचम् ॥ अथ शत्रुघ्नकवचं सुतीक्ष्ण शृणु सादरम् ॥ सर्वकामप्रदं रम्यं रामसद्भक्तिवर्द्धनम् ५४ शत्रुघ्नं धृतकार्मुकं धृतमहातूणीरबाणोत्तमं पार्श्वे श्रीरघुनंदन-स्य विनयाद्वामे स्थितं सुंदरम् ॥ रामं स्वीयकरेण तालदलजं धृत्वाऽतिचित्रं वरं सूर्याभं व्यजनं सभा-स्थितमहं तं वीजयंतं भजे ५५ अस्य श्रीशत्रुघ्नकवचमंत्रस्य अगस्तिऋषिः ॥ श्रीशत्रुघ्नो देवता ॥ अनुष्टुप्छंदः ॥ सुदर्शन इति बीजम् ॥ कैकेयनिंदन इति शक्तिः ॥ श्रीभरतानुज इति कील-कम् ॥ भरतमंत्रीत्यस्त्रम् ॥ श्रीरामदास इति कवचम् ॥ लक्ष्मणांशज इति मंत्रः ॥ श्रीशत्रुघ्न-प्रीत्यर्थं सकलमनःकामनासिद्ध्यर्थं जपे विनियोगः ॥ अथांगुलीन्यासः ॥ ॥ ॐशत्रुघ्नाय अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ ॥ ॐसुदर्शनाय तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॥ ॐकैकेयीनंदनाय मध्यमाभ्यां नमः ॥ ॐभरता-नुजाय अनामिकाभ्यां नमः ॥ ॥ ॐभरतमंत्रिणे कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ॐ श्रीरामदासाय कर-तलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदयादिन्यासः ॥ ॐलक्ष्मणांशजेति दिग्बंधः ॥ अथ ध्यानम् । रामस्य संस्थितं वामे पार्श्वे विनयपूर्वकम् ॥ कैकेयीनन्दनं सौम्यं मुकुटेनातिरंजितम् ५६ रत्नकंकणके-यूरवनमालाविराजितम् ॥ रशनाकुंडलधरं रत्नहारसुनूपुरम् ५७ व्यजनेन वीजयंतं जानकीकांत-मादरात् ॥ रामन्यस्तेक्षणं वीरं कैकेयीतोषवर्द्धनम् ५८ द्विभुजं कंजनयनं दिव्यपीतांबरान्वितम् ॥ सुभुजं सुंदरं मेघश्यामलं सुंदराननम् ५९ रामवाक्ये दत्तकर्णं रक्षोघ्नं खड्गधारिणम् ॥ धनुर्बाणधरं श्रेष्ठं धृततूणीरमुत्तमम् ६० सभायां संस्थितं रम्यं कस्तूरीतिलकांकितम् ॥ मुकुटस्थावतंसेन शोभितं

१ दिवसेपातुमांसदाइतिपाठः ।

च स्मिताननम् ६१ रविवंशोद्भवम् दिव्यरूपं दशरथात्मजम् ।। मधुरावासिनं देवं लवणासुर-
मर्दनम् ६२ एवं ध्यात्वा तु शत्रुघ्नं रामपादेक्षणं हृदि ।। पठनीयं वरं चेदं कवचं तस्य पावनम्
६३ पूर्वे त्वतु शत्रुघ्नः पातु याम्ये सुदर्शनः ।। कैकेयीनन्दनः पातु प्रतीच्यां सर्वदा मम ६४
पातूदीच्यां रामबंधुः पात्वधो भरतानुजः ।। रविवंशोद्भवश्चोर्ध्वं मध्ये दशरथात्मजः ६५ सर्वतः
पातु मामत्र कैकेयीतोषवर्द्धनः ।। श्यामलांग शिरः पातु भालं श्रीलक्ष्मणांशजः ६६ भ्रुवोर्मध्ये
सदा पातु सुमुखोऽत्रावनीतले ।। श्रुतकीर्तिपतिर्नेत्रे कपोले पातु राघवः ६७ कर्णौ कुंडलकर्णोऽ-
व्यान्नासाग्रं नृपवंशजः ।। मुखं मम युवा पातु वाणीं स्फुटाक्षरः ६८ जिव्हां सुबाहुतातोऽव्याद्यूप-
केतुपिता द्विजान् ।। चुबुकं रम्यचुबुकः कंठं पातु सुभाषणः ६९ स्कन्धौ पातु महातेजा भुजौ राघव-
वाक्यकृत् ।। करौ मे कंकणधरः पातु खड्गी नखान्मम ७० कुक्षीं रामप्रियः पातु पातु वक्षो रघू-
त्तमः ।। पार्श्वे सुरार्चितः पातु पातु पृष्टिं वराननः ७१ जठरं पातु रक्षोघ्नः पातु नाभिं सुलोचनः ।।
कटी भरतमंत्री मे गुह्यं श्रीरामसेवकः ७२ रामार्पितमनाः पातु लिंगमूरू स्मिताननः ।। कोदंडपाणिः
पात्वत्र जानुनी मम सर्वदा ७३ राममित्रः पातु जंघे गुल्फौ पातु सुनूपुरः ।। पादौ नृपतिपूज्योऽ-
ऽव्याच्छ्रीमान्पादांगुलीर्मम ७४ पात्वंगानि समस्तानि ह्युदारांगः सदा मम ।। रोमाणि रमणीयोऽ-
व्याद्रात्रौ पातु सुधार्मिकः ७५ दिवसे सत्यसंधोऽव्याद्भोजने शरसत्करः ।। गमने कलकंठोऽव्या-
त्सर्वदा लवणांतकः ७६ एवं शत्रुघ्नकवचं मया ते समुदीरितम् ।। ये पठंति नरास्त्वेतत्ते नराः
सौख्यभागिनः ७७ शत्रुघ्नस्य वरं चेदं कवचं मंगलप्रदम् ।। पठनीयं नरैर्भक्त्या पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम्
७८ अस्य स्तोत्रस्य पाठेन यं यं कामं नरोऽर्थयेत् ।। तं तं लभेन्निश्चयेन सत्यमेतद्वचो मम ७९ पुत्रार्थी
प्राप्नुयात्पुत्रं धनार्थी धनमाप्नुयात् ।। इच्छाकामं तु कामार्थी प्राप्नुयात्पठनादिना ८० कवचस्यास्य
भूम्या हि शत्रुघ्नस्य विनिश्चयात् ।। तस्मादेतत्सदा भक्त्या पठनीयं नरैः शुभम् ८१ आदौ नरैमा-
रुतेश्च पठित्वा कवचं शुभम् ।। ततः शत्रुघ्नकवचं पठनीयमिदं शुभम् ८२ पठनीयं भरतस्य कवचं
परमं ततः ।। ततः सौमित्रिकवचं पठनीयं सदा नरैः ८३ पठनीयं ततः सीताकवचं भाग्यवर्द्धनम् ।।
ततः श्रीरामचंद्रस्य कवच सर्वदोत्तमम् ८४ पठनीयं नरैर्भक्त्या सर्ववांछितदायकम् ।। एवं षट्कव-
चान्यत्र पठनीयानि सर्वदा ८५ पठनं षट्कवचानां श्रेष्ठं मोक्षैकसाधनम् ।। ज्ञात्वात्र मानवैर्भक्त्या कार्यं
च पठनं सदा ८६ अशक्तेनात्र चत्वारि पठनीयानि सादरम् ।। हनूमतश्च सौमित्रेः सीताया राघवस्य
च ८७ इमानि पठनीयानि चत्वारि कवचानि हि ।। चतुर्णां कवचानां च पठने मानवाय च ८८
न यद्यत्रावकाशश्चेत्तदा त्रीणि पठेन्नरः ।। मारुतेश्चात्र सीतायास्तथा श्रीराघवस्य च ८९ त्रयाणां
कवचानां च न पाठावसरो यदा ।। पठनार्थं मानवाय तदा द्वे कवचे स्मृते ९० मारुतेश्चाथ रामस्य
सीताया राघवस्य वा ।। नैकमेव पठेच्चात्र श्रीरामकवचं शुभम् ९१ अवकाशे कवचानां षट्कमेव
सदा नरैः ।। पठनीयं क्रमेणैव कर्तव्यो नालसः कदा ९२ यदावकाशो नास्त्येव तदा तेषां सुखा-
प्तये ।। मया विशेषः प्रोक्तोऽयं न सर्वेषां मयेरितः ९३ ।। ।। इति शत्रुघ्नकवचम् ।। ।। राम-
दास उवाच ।। एवं शिष्य त्वया यद्यत्पृष्टं तत्तन्मयोदितम् ।। अन्यत्किंचित्प्रवक्ष्यामि तच्छृणु-
ष्वाद्य सादरम् ९४ गीतैः प्रबंधैः श्रीरामः सदा गेयोऽत्र मानवैः ।। वीणावाद्यादिभिर्भक्त्या
नृत्यान्यपि समाचरेत् ९५ दशरथनंदनेति पूर्वमुक्त्वा ततः परम् ।। मेघश्यामेति वै चोक्त्वा
तथा रविकुलेति च ९६ मंडनराजारामेति द्वात्रिंशाक्षरजपस्त्वयम् ।। मनुः सदा जपनीयो

वीणावाद्येन सुस्वरम् ९७ ॥ ॥ दशरथनंदन मेघश्याम रविकुलमंडन राजाराम इति मनुः ॥ ॥ कीर्तनेऽस्य मनोनैव कार्यो न्यासो जपे स्मृतः ॥ एवं सर्वेषु मंत्रेषु बोद्धव्यं मानवै र्भुवि ९८ रामजयेति चोक्त्वा तु त्रिवारं चात्र सुस्वरम् ॥ रामेति द्वेऽक्षरे त्वंते चोक्त्वा वीणास्वरेण च ९९ चतुर्दशाक्षरश्चायं कीर्तनार्थं मयेरितः १०० ॥ ॥ राम जय राम जय राम जय इति मनुः ॥ ॥ मंत्रशास्त्रेषु ये मंत्रास्ते जपार्थं प्रकीर्तिताः ॥ इमे मंत्राः कीर्तनार्थं ज्ञातव्या मानवोत्तमैः १ एतेषामपि चेद्भक्त्या मंत्राणां च जपः कृतः ॥ तदा भस्मीभविष्यंति तेषां पापानि वै क्षणात् २ अन्यान् मंत्रान् प्रवक्ष्यामि तान् शृणुष्व द्विजोत्तम ॥ राजीवलोचनेत्युक्त्वा मेघश्यामेति वै ततः ३ तथा सीतारंजनेति राजारामेति वै ततः ॥ एकोनविंशद्वर्णश्च राममंत्रस्त्वयं स्मृतः ४ ॥ ॥ राजीवलोचन मेघश्याम सीतारंजन राजाराम इति मंत्रः ॥ ॥ अयं मंत्रः सुस्वरेण कीर्तनीयो मुहुर्मुहुः ॥ वीणास्वरेण संयुक्तश्चासने गमनेपि च ५ श्रीशब्दपूर्वं जयशब्दमध्यं जयद्वयेनापि पुनः प्रयुक्तम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वा रघुनाथनाम जपं निहन्याद्द्विजकोटिहत्याः ६ त्रयोदशाक्षरश्चायं राममंत्रः शुभावहः॥ जपनीयः कीर्तनीयः सर्वदा यं मुहुर्मुहुः ७ ॥ ॥ श्रीराम जय राम जय जय राम इति मनुः ॥ ॥ अयं मंत्रः सुस्वरेण तथा वीणास्वरादिना ॥ कीर्तनीयो मुदा मर्त्यैर्मंत्रशास्त्रेऽप्ययं स्मृतः ८ तस्मात्सदा जपनीयः सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ अष्टादशाक्षरं मंत्रं त्वन्यं शृणु शुभावहम् ९ उक्त्वा सीतारंजनेति मेघश्यामेति वै ततः ॥ कौसल्यासुतेत्युक्त्वाथ राजारामेति वै ततः ११० ॥ ॥ सीतारंजनमेघश्याम कौसल्यासुत राजाराम इति मनुः ॥ ॥ अष्टादशाक्षरश्चायं कीर्तनीयो महामनुः ॥ वीणास्वरसमेतश्च कलकंठेन सुस्वरः ११ रविवरकुलजातं वंदे चेति प्रकीर्त्य च ॥ सुरभूसुरेत्युक्त्वाऽग्रे गीतं चेति ततः परम् १२ सप्तदशसुवर्णैश्च राममंत्रस्त्वयं शुभः ॥ कीर्तनीयः सुस्वरं हि वीणावाद्यस्वरादिना १३ ॥ रविवरकुलजातं वंदे सुरभूसुरगीतम् इति मनुः ॥ ॥ विष्णुदास शृणुष्वान्यान् राममंत्रान् शुभावहान् ॥ येषां स्मरणमात्रेण महत्पापं लयं व्रजेत् १४ कौसल्यासुतेत्युक्त्वाथ रामेति द्वेऽक्षरे तथा ॥ तथा सीतारंजनेति मेघश्यामेति वै ततः १५ षोडशाक्षरमंत्रोऽयं कीर्तनीयः शुभावहः ॥ वीणास्वरपूर्वकश्च कलकंठेन सुस्वरः १६ ॥ कौसल्यासुत राम सीतारंजन मेघश्याम इतिमनुः ॥ ॥ षोडशाक्षरमंत्रोऽयं कीर्तनीयः सदा नरैः ॥ सर्वपापक्षयकरः सर्ववांछितदायकः १७ दशरथनंदनेति पूर्वमुक्त्वा ततः परम् ॥ मेघश्यामेति वै चोक्त्वा सीतेति द्वेऽक्षरे ततः १८ रंजनेति ततश्चोक्त्वा राजारामेति वै ततः ॥ विंशाक्षरमनुश्चायं महापातकनाशनः १९ ॥ ॥ दशरथनंदन मेघश्याम सीतारंजन राजाराम इति मनुः ॥ ॥ अयं विंशाक्षरो मन्त्रः कीर्तनीयः सुखप्रदः ॥ वीणास्वरसमेतश्च महापुण्यप्रदः स्मृतः २० वंदे रघुवीरमिति चोक्त्वा चैव ततः परम् ॥ उक्त्वा सीताकांतमिति रणधीरमिति क्रमात् २१ चतुर्दशाक्षरश्चायं राममंत्रः शुभावहः ॥ कीर्तनीयो जनैर्भक्त्या महामंगलकारकः २२ ॥ ॥ वंदे रघुवीरं सीताकांतं रणधीरम् इति मनुः ॥ ॥ जय राम जय राम संकीर्त्य सुस्वरं ततः ॥ जयजयेति संकीर्त्य रामेति द्वेऽक्षरे पुनः २३ ॥ जय राम जयराम जयजयराम ॥ इति मनुः ॥ ॥ चतुर्दशाक्षरश्चायं तृतीयः कथितो मनुः ॥ कीर्तनीयो जनैर्नित्यं महापातकनाशनः २४ मनुः सीताराघवेति पंचवर्णात्मकः स्मृतः ॥ जपनीयः कीर्तनीयो वीणावाद्येन सुस्वरः २५ ॥ ॥ स [illegible] इति मनुः ॥ ॥ भजेति द्वेऽक्षरे पूर्वं सीतारामामिति क्रमात् ॥ मानसेति [illegible] ऽक्षरे पुनः

२६ ततो राजाराममिति मंत्रः पंचदशाक्षरः ॥ कीर्तनीयो मनुश्चायं वीणावाद्येन सुस्वरः २७ ॥ ॥ भज सीतारामं मानस भज राजारामम् इति मनुः ॥ ॥ श्रीसीताराममित्युक्त्वा वन्दे चोक्त्वा ततः पुनः ॥ श्रीराजाराममिति च कीर्तयेत्सुस्वरं मुहुः २८ ॥ ॥ श्रीसीतारामं वन्दे श्रीराजारामम् इति मनुः ॥ ॥ द्वादशाक्षरमंत्रोऽयं कीर्तनीयः सदा जनैः ॥ वीणावाद्यादिना पुण्यः सर्ववांछितदायकः २९ रावणमर्दनेत्युक्त्वा रामेत्युक्त्वा ततः परम् ॥ राघवेति ततश्चोक्त्वा वाली चेति ततः क्रमात् ३० मर्दनेति पुनश्चोक्त्वा रामेति द्वेऽक्षरे पुनः ॥ स्मृतोऽष्टादशवर्णैश्च द्वितीयोऽयं मनुः शुभः ३१ ॥ ॥ रावणमर्दन राम राघव वालीमर्दन रामेति मनुः ॥ ॥ अयं मंत्रः कीर्तनीयः सर्वदा मानवोत्तमैः ॥ श्रीसीताराममिति च मानसेति ततः परम् ३२ भजेति द्वेऽक्षरे चोक्त्वा राजेति द्वेऽक्षर पुनः ॥ राममिति द्वेऽक्षरे च मंत्रोऽयं परमः शुभः ३४ चतुर्दशाक्षरश्चायं चतुर्थश्च मयेरितः ॥ कीर्त्तनीयः सुस्वरोऽयं वीणावाद्यपुरःसरः ३३ ॥ ॥ श्रीसीतारामं मानस भज राजारामं इति मनुः ॥ ॥ सीताराम जयेत्युक्त्वा राजारामेति वै ततः ॥ अयं दशाक्षरो मंत्रः कीर्तनीयोऽत्र सुस्वरः ३५ ॥ ॥ सीताराम जय राजाराम इति मनुः ॥ ॥ श्रीसीताराममिति च वंदे राममिति क्रमात् ॥ जयरामं ततश्चोक्त्वा त्रयोदशाक्षरो मनुः ३६ कीर्तनीयः सदा मर्त्यैः सर्वपातकनाशनः ॥ वीणावाद्यादिना नित्यं द्वितीयोऽयं मनुः स्मृतः ३७ ॥ श्रीसीतारामं वंदे रामं जयरामं इति मनुः ॥ ॥ मां पाह्यतीति चोक्त्वादौ दीनं राघव चेति हि ॥ त्वत्पदयुगलीनं वै चेत्येष षोडशाक्षरः ३८ कीर्त्तनीयो मनुर्मर्त्यैः सर्वपातककृंतनः ॥ वीणावाद्यस्वरेणोच्चैः कलकंठेन सुस्वरः ३९ ॥ ॥ मां पाह्यतिदीनं राघव त्वत्पदयुगलीनमिति मनुः ॥ ॥ द्वितीयोऽयं मया प्रोक्तो मंत्रो वै षोडशाक्षरः ४० जय जयेति वै चोक्त्वा राघवेति ततः परम् ॥ सप्ताक्षरमनुश्चायं कीर्तनीयः सदा नरैः ४१ ॥ ॥ जय जय राघव इतिमनुः ॥ ॥ जयजयेति संकीर्त्य तथा रघुवरेति च ॥ अष्टाक्षरमनुश्चायं कीर्तनीयः सदा नरैः४२ ॥ ॥ जय जय रघुवर इति मनुः ॥ ॥ त्वं मां पालयेत्युक्त्वा सीतारामेति वै पुनः ॥ नवाक्षरमनुश्चायं कीर्तनीयः सदा नरैः ४३ वीणावाद्यस्वरेणैव महापातकनाशनः ४४ ॥ त्वं मां पालय सीताराम इति मनुः ॥ सीताराम जयेत्युक्त्वा मनुः षडक्षरः स्मृतः ॥ कीर्तनीयः सदा मर्त्यैर्वीणावाद्येन सुस्वरः ४५ ॥ सीताराम जय इति मनुः॥ श्रीसीतारामेति मनुर्ज्ञेयः पंचाक्षरः शुभः ॥ कीर्तनीयः सदा मर्त्यैर्महापातकनाशनः ४६॥ श्रीसीताराम इतिमनुः ॥ सीतारामेति मनुश्चतुर्वर्णात्मकः स्मृतः ॥ ॥ सीताराम इति मनुः ॥ ॥ श्रीरामेति त्र्यक्षरश्च रामेति द्व्यक्षरो मनुः ४७ ॥ ॥ श्रीराम इति मनुः ॥ ॥ राम इति मनुः ॥ राकारो विंदुना युक्तश्चैकवर्णात्मको मनुः ॥ अयं सदा जपनीयः कीर्तनीयो न वैकदा ४८ ॥ ॥ रां इति मनुः ॥ ॥ रामजयेति चोक्त्वाऽऽदौ सीतारामेति वै ततः ॥ राघवेति ततश्चोक्त्वा मंत्रस्त्वेकादशाक्षरः ४९ ॥ ॥ राम जय सीताराम राघवेति मनुः ॥ दशरथनंदनेति रघुकुलेति वै ततः ॥ भूषणेति ततश्चोक्त्वा कौसल्येति ततः परम् ५० विश्रामेति ततश्चोक्त्वा पंकजलोचनेति च ॥ रामेति द्वेऽक्षरे चापि ह्यष्टाविंशाक्षरो मनुः ५१ अयं सदा कीर्तनीयो वीणावाद्येन सुस्वरः ॥ प्रोक्तः पातकविध्वंसी सर्ववांछितदायकः ५२ ॥ ॥ दशरथनंदन रघुकुलभूषण कौसल्याविश्राम पंकजलोचन रामेति मनुः ॥ ॥ सीताराम जयेत्युक्त्वा राघवेति ततः परम् ॥ रामेति द्वेऽक्षरे चापि मंत्रस्त्वेकादशाक्षरः ५३ कीर्तनीयः सुस्वरोऽयं मंत्रो वीणास्वरेण च ॥ महापातकहृत्प्रोक्तः सर्ववांछि-

तदायकः ५३ ॥ ॥ सीताराम जय राघवरामेति मनुः ॥ ॥ एकादशाक्षरश्चायं मंत्रः प्रोक्तो मयात्र हि ॥ द्वितीयः परमः श्रेष्ठो महापातकनाशनः ५४ पंचवटीस्थितेत्युक्त्वा रामजयजयेति च ॥ दशरथनन्दनेति रामेति द्वेऽक्षरे तथा ५५ एकविंशाक्षरश्चायं कीर्तनीयो महामनुः ॥ कलकंठेन मर्त्यैश्च महापातकनाशनः ५६ ॥ ॥ पंचवटीस्थितराम जय जय दशरथनंदनरामेति मनुः ॥ ॥ दशरथसुतेत्युक्त्वा बालं वंदे त्विति क्रमात् ॥ रामं घननीलमिति मंत्रोऽयं षोडशाक्षरः ५७ तृतीयाऽयं मया प्रोक्तः कीर्तनीयो मनोरमः ॥ वीणावाद्यस्वरेणैव महापुण्यविवर्द्धनः ५८ ॥ ॥ दशरथसुतबालं वंदे रामं घननीलमिति मनुः ॥ ॥ कोदंडखंडनेत्युक्त्वा दशशिरमर्दनेति च ॥ कौसल्यासुतरामेति सीतारंजन चेति वै ५९ राजारामेति वै चोक्त्वा ह्येकोनत्रिंश-वर्णकः ॥ कीर्तनीयो मनुश्चायं वीणावाद्येन सुस्वरः ६० ॥ ॥ कोदंडखंडन दशशिरमर्दन कौसल्यासुत राम सीतारंजन राजारामेति मनुः ॥ ॥ कोदंडभंजनेत्युक्त्वा रावणमर्दनेति च ॥ कौसल्येति ततश्चोक्त्वा विश्रामेति ततः परम् ६१ सीतारंजनेति ततो राजा रामेति वै ततः ॥ सप्तविंशाक्षरश्चायं मनुः प्रोक्तः शुभप्रदः ६२ ॥ ॥ कोदंडभंजन रावणमर्दन कौसल्या-विश्राम सीतारंजन राजारामेति मनुः ॥ ॥ कोदंडखंडनेत्युक्त्वा वालीताडन चेति वै ॥ लंकादाह-नेति ततः पाषाणतारणेति च ६३ रावणमर्दनेत्युक्त्वा रविकुलेति वै ततः ॥ भूषणेति ततश्चोक्त्वा कौसल्येति ततः परम् ६४ विश्रामेति ततश्चोक्त्वा सीतारंजन चेति वै ॥ राजारामेति वै चोक्त्वा पंचादशाक्षरो मनुः ६५ अयं सदा कीर्तनीयो वीणावाद्येन सुस्वरः ॥ मंत्राणां हि वरिष्ठोऽयं महा-पातकनाशनः ६६ ॥ ॥ कोदंडखंडन वालीताडन लंकादाहन पाषाणतारण रावणमर्दन रविकुल-भूषण कौसल्याविश्राम सीतारंजन राजारामेति मनुः ॥ ॥ एवं नानाविधा मंत्राः सन्ति शिष्य सहस्रशः ॥ सहस्रवर्षपर्यंतं कस्तान् वक्तुं भवेत् क्षमः ६७ एते सर्वे कीर्तनीया वीणावाद्येन सुस्वराः ॥ इमे मंत्रा जपनीया न ज्ञेया मानवोत्तमैः ६८ मंत्रशास्त्रेषु ये प्रोक्तास्ते जप्या एव मानवैः ॥ ते मंत्राः कीर्तनीया न कीर्तनीयास्त्विमे स्मृताः ६९ एतान् मंत्रान् पुरस्कृत्य प्रबंधा विविधाः शुभाः ॥ रचनीया बुद्धिमद्भिर्नानाभाषाभिरादरात् ७० ये ये नोक्ता मया मन्त्रास्तान् युक्त्या रचयेन्नरः ॥ रचनेनैव दोषोऽस्ति तैस्तुष्टो जायते हरिः ७१ मंत्रैः प्रबंधैः काव्यैश्च स्तुतिभिः कीर्तनादिभिः ॥ प्राचीनैर्वा कल्पितैर्वा रामो गेयः सदा नरैः ७२ येन केन प्रकारेण कार्यं राघवचिंतनम् ॥ पापराशिः क्षणाद्दग्धः श्रीरामचिंतनेन हि ७३ भवत्यत्र न संदेहः पावकेन यथा कुटी ॥ दंभेन वाति भक्त्या वा निष्कामाद्वासकामतः ॥ यद्यत्र राघवो गीतस्तेन पापं हुतं भवेत् ७४ यथा वन्हिः स्थूलराशिं स्पर्शितः कामनां विना ॥ कामेन वा दहत्येव क्षणात्तद्वन्न संशयः ७५ मंत्रैः प्रबन्धैः काव्यैश्च नानाचारित्रवर्णनैः ॥ अत्यशुद्धैः स्तुतो रामः कल्पितैरपि स्वेच्छया ॥ तैश्च तुष्टो भवत्यत्र श्रीरामो नात्र संशयः ७६ विनाश्रयेण[1] रामस्य यत्कृतं स्तवनादिकम् ॥ तेनापि तुष्टः श्रीरामो भवत्येव न संशयः ७७ आश्रयेणापि या निंदा कृता श्रीराघवस्य च ॥ सा भवेन्नरकायैव नात्र कार्या विचारणा ७८ किं शास्त्रैश्च पुराणैश्च पठितैः पाठितैरपि ॥ यदि रामे रतिर्नास्ति तैर्भवेन्मा-नवस्य च ७९ रामप्रीतियुतस्यात्र मूर्खस्यापि नरस्य च ॥ तद्भापाकृतस्तुत्याद्यैः प्रसन्नो जायते हरिः १८० रामचन्द्रस्य प्राप्त्यर्थं यत्कृतं मानवैर्भुवि ॥ तेनातितुष्टः श्रीरामो भवत्येव न संशयः

---

१ वीणाश्रयेणेति पाठः ।

८१ रामो गेयश्चिन्तनीयोऽत्र रामः स्तव्यो रामः सेवनीयोऽत्र रामः ॥ ध्येयो रामो वंदनीयोत्र रामो दृश्यों रामः सर्वभूतान्तरेषु ॥ १८२ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये मनोहरकांडे लक्ष्मणादीनां कवचादिवर्णनं नाम पंचदशः सर्गः ॥ १५ ॥

॥ रामदास उवाच ॥ ॥ एवं यद्यत्त्वया पृष्टं तन्मया परिवर्णितम् ॥ किमन्यच्छ्रोतुकामस्त्वं तद्वदस्व वदामि ते १ ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ रामायणं नरैः श्रुत्वा किं विधानं समाचरेत् ॥ तत्त्वं वद महाभाग यद्यस्ति तत्सविस्तरम् २ ॥ रामदास उवाच ॥ रामायणे श्रुते दद्याद्रथं हेममयं सुधीः ॥ चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तं तथा क्षौमपताकया ३ एतैश्चैव समायुक्तं किंकिणीनादनादितम् ॥ संपादितैश्च सम्यग्वै धेनुं दद्यात्पयस्विनीम् ४ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् शतमष्टोत्तरं सुधीः ॥ एवं कृते विधाने तन्महाकाव्यं फलप्रदम् ५ रामायणं भवेन्नूनं नात्र कार्या विचारणा ॥ यस्मिन् रामस्य संस्थानं रामायणमथोच्यते ६ एवं त्वया यथा पृष्टं मया तत्ते निवेदितम् ॥ विष्णुदास उवाच ॥ किंचिद्वृत्तं हनुमतस्त्वं मां वक्तुमिहार्हसि ७ ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ यदा रामस्त्रिकूटाद्रौ नागपाशैस्तु पीडितः ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सस्मार विनतासुतम् ॥ ८ तदासौ काश्यपी वीरः समागत्य रणांगणे ॥ प्रणाममकरोत्तस्मै रामायामिततेजसे ९ निवार्य पन्नगास्त्रं तन्मेघनादसमीरितम् । तुष्टाव रघुवीरं तं ससैन्यं च सलक्ष्मणम् १० उवाच प्रणिपत्याथ रामभद्रं खगेश्वरः ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ आश्चर्यमिदमत्यंतं यद्भवानस्मरद्धि माम् ११ सति वीरे महारुद्रे सगणे श्रीनूहमति ॥ सुग्रीवे च नले नीले सुषेणे जांबवत्यपि १२ अंगदे दधिवक्रे च तारे च तरले तथा ॥ मैंदे सति महावीर्ये किं मेऽत्रास्ति प्रयोजनम् १३ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ भवद्भीतिमुपागम्य विद्रुताश्च भुजंगमाः ॥ एतेषु सत्सु वीरेषु किमु सैन्यमपीडयन् १४ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ रामदेव महाबाहो कपीनां चरितं शृणु ॥ आत्मनोऽपि समाविष्टान्मा कुरुष्वात्र गर्हणम् १५ साक्षात्त्वं भगवान् विष्णुर्लक्ष्मीस्तु जनकात्मजा ॥ सौमित्रिः फणिराजोऽयं रुद्राश्च कपयः स्मृताः १६ सुग्रीवो वीरभद्रोऽयं शंभुरेष स्मृतोनलः ॥ विद्धि दाशरथे नूनं गिरिशो नील एव च १७ महायशाः सुषेणोऽयं जांबवांश्चाप्यजैकपात् ॥ अहिर्बुध्न्यस्त्वंगदोऽत्र दधिवक्रः पिनाकधृक् १८ अपराजित्त्वयं तारः स्थाणुश्च तरलो मतः ॥ मैंदो भर्गतनुः साक्षात् हनुमान् भर्गवान् स्मृतः १९ अवतीर्णा महारुद्रास्त्वदर्थे रघुनंदन ॥ अवसन् सर्वदेशेषु नानापर्वतमध्यतः २० धृत्वा च कपिरूपाणि अवतेरुर्महीतले ॥ सर्वेऽपि कपितां प्राप्ताः कारणं तद्ब्रवीमि ते २१ पुरा देवासुरैः सिंधोर्मथिताद्व्याधयोऽभवन् ॥ नानापीडाकराः सर्वा लूता विस्फोटकादयः २२ तैरेव व्याधिभिः सर्वं पीडितं जगतीतलम् ॥ ऋषयो ऋषभोऽपि नृपालाश्च ब्रह्माणं शरणं ययुः २३ ऊचुश्च जगतां नाथं ब्रह्माणं कमलोद्भवम् ॥ त्राहि त्राहि जगन्नाथ व्याधिभ्यो जगतीमिमाम् २४ पीडितां दारुणैर्दोषैर्ज्वराद्यैश्च महोल्बणैः त्रिदोषैर्जर्जरीभूतां विभ्रमैर्व्याकुलीकृताम् २५ औषधानि न सिध्यंति मंत्रयंत्राणि चैव हि ॥ पीडयंति महारोगा मानवान्नाशकारिणः २६ एतत्ते कथितं सर्वं ब्रह्मंस्त्वत्पुरत सुधीः २७ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा रुद्रान्संप्रार्थयद्विधिः ॥ तेपि श्रुत्वा ब्रह्मवाक्यं रुद्रा एकादशामलाः २८ समाश्वास्य विरिंचिं ते वीरभद्रादयः सुराः ॥ संभूय वानरेष्वेव सुग्रीवप्रमुखा इमे २९ पर्यटन् पर्वताग्राणि मण्डलानि च सर्वशः ॥ नादयन्तो जगत्सर्वं बुभुक्कारैः सुदारुणैः ३० क्ष्वेडितैः क्रीडनैस्तेषां व्याधयो नाशमाप्नुयुः ॥

ततस्तु सकलां दृष्ट्वा वानरैर्वेष्टितां भुवम् ३१ तुतोष भगवान्ब्रह्मा ददौ तेभ्यो वरान् बहून् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ युष्मास्वपि च मुद्रास्तु मृतसंजीवनीकला ३२ आज्ञास्तु सर्वजगति वेगोस्तु मनसः समः ॥ युष्मान्स्मरंति ये मर्त्याः पूजयंति भवत्तनूः ३३ पताका विविधाः कृत्वा चित्रतोरणसंयुताः भक्ष्यभोज्यानि खाद्यानि लेह्यं पेयं च सर्वशः ३४ युष्मानुद्दिश्य ये मर्त्या जुव्हंति हि हुताशने ॥ हविः पुण्यतमं रुद्रास्तेषां सिद्धिर्न संशयः ३५ पायसेनैव साज्येन तथैव तिलसर्पिषा ॥ यजंति भवतां वृंदं ते यांति परमं पदम् ३६ एवं वै रुद्रमखिलं गाथा वैश्वानरीस्तथा ॥ मानस्तोकेति वा मन्त्रो मनोज्योतिरथापि वा ३७ भवतां यजनं चात्र गायत्र्या वा प्रकीर्तितम् ॥ एवं ये मानवा लोके विधानं परिकुर्वते ३८ व्याधिं मुक्त्वा सुखासीनास्त्वन्ते यांत्यक्षयं पदम् ॥ गरुड उवाच ॥ इति राम पुरा वृत्तं कपीनां कथितं मया ३९ एषु रुद्रेषु सर्वेषु हनुमान्भद्रनायकः ४० विधानं तत्र कर्तव्यं यत्रास्ते हनुमत्तनुः ॥ गोपुरे हनुमन्मूर्तिः शिलायां च प्रतिष्ठिता ४१ तत्र सर्वं प्रकर्तव्यं विधानं सुरसत्तम ॥ श्रीराम उवाच ॥ केन केन प्रकारेण क्रीयते कपिपूजनम् ४२ पताकाः कीदृश्यस्तत्र कति कार्या विहंगम ॥ हवनं कति संख्याकं किं द्रव्यं को जपोऽत्र वै ४३ किं दानं केन विधिना तन्ममाचक्ष्व सुव्रत ॥ गरुड उवाच ॥ जनमारे समुत्पन्ने ग्रामे वा पत्तनेऽपि वा ४४ प्रभवत्यौषधं नैव मणिमन्त्रपुरः क्रिया ॥ विधानं तत्र कर्तव्यमेकादश्यां तिथौ नृप ४५ प्रातःकाले समुत्थाय कृतशौचो द्विजोत्तमः ॥ स्नात्वा गंगाजले पुण्ये तिलामलकसंस्कृतः ४६ एकादश द्विजान् श्रेष्ठान्सोपवासान्निमन्त्रयेत् ॥ जागरस्तैस्तु कर्तव्यः सर्वोपस्करसंयुतः ४७ आदौ तु मण्डपं कृत्वा सर्वत्रापि सुशोभितम् ॥ पुष्पमण्डपिकामध्ये मण्डपे स्थापयेद्धरीन् ४८ पंचामृतैस्तु स्नपनं रुद्रेभ्यः परिकल्पयेत् ॥ ततस्तु कुसुमैः पूजा शतपत्रादिभिः शुभैः ४९ चन्दनं च सकर्पूरं रुद्रेभ्यो लेपनं वरम् ॥ दशांगधूपमादद्याद्दीपैर्नीराजयेत्ततः ५० नैवेद्यं विविधं दद्यात्तांबूलेनैव संयुतम् ॥ एकादशपताकास्तु पटैः सुपरिकल्पयेत् ५१ या या यस्मै समुद्दिष्टा पताका च सुशोभना ॥ तस्यं तस्यैव रूपं तु तस्यामेव प्रकल्पयेत् ५२ एवं कृते विधाने च सुपताकासुतोरणैः ॥ प्रातःकाले तु राजेंद्र जागरांते द्विजोत्तमः ५३ कृतस्नानो नदीतोये होमं कुर्यात्समाहितः ॥ पायसेन तु साज्येन तथैव तिलसर्पिषा ५४ अयुतं हवनं कृत्वा पुनः पूजां प्रकल्पयेत् ॥ पताकां हनुमद्द्वारे तस्यैव च निधापयेत् ५५ राजद्वारे तु सौग्रीवीं सौषेणीमापणे न्यसेत् ॥ नलनीलपताके तु शिवद्वारे तु विन्यसेत् ५६ तारस्य तरलस्यापि मैंदस्य ह्यंगदस्य च ॥ ग्रामाद्बहिश्चतुर्दिक्षु मार्गेषु स्थापयेद्ध्रिया ५७ जलस्थाने जांववतो दधिवक्रीं चतुष्पथे ॥ स्थापयेत्परमां दिव्यां महावाद्यादिमंगलैः ५८ द्वारदेशे जनानां च रुद्रमूर्तिं विलेखयेत् ॥ चित्रितां पंचवर्णैश्च ग्रामसूत्रैश्च वेष्टयेत् ५९ प्रत्यहं कारयेद्विद्वान् भक्त्या ब्राह्मणतर्पणम् ॥ दद्याद्वस्त्राणि ऋत्विग्भ्यो सालंकाराणि भूपतिः ६० छत्राणि करपत्रैश्च पादुकाश्च विशेषतः ॥ धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्याय सवत्सकाम् ६१ सदक्षिणां सवस्त्रां च सालंकारां गुणान्विताम् ॥ द्विजाय महिषीं दद्यात्तथैव पृथिवीपते ६२ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च सप्तधान्यानि भूरिशः ॥ लवणं सघृतं देयं तैलं च सगुडं तथा ६३ शय्यादानानि भूरीणि छत्राणि विविधानि च ॥ एतत्कृत्वा विधानं च राजा क्षेममवाप्नुयात् ६४ रुद्र एवात्र निर्दिष्टो जपे सर्वैः सुलक्षणः ॥ अथवा हवनं शस्तं मानस्तोक इति स्फुटम् ६५ ॥ इति हनुमत्पताकाभिधानं व्रतम् ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये मनोहरकांडे हनुमत्पताकारोपणव्रतवर्णनं नाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

श्रीरामदास उवाच ॥ विष्णुदास त्वया यद्यत्पृष्टं तत्तन्मयेरितम् ॥ रामाज्ञया तव प्रीत्याऽनन्दचारित्रमुत्तमम् १ रामेणैव ममास्येन तवोपदिष्टमादरात् ॥ त्वय्यस्ति रामसंप्रीतिस्तस्माद्रामेण मे द्विज २ आज्ञापितं पूजनांते पुरा तव तपोबलात् ॥ आनन्दरामचरितं ममेदं मंगलप्रदम् ३ विष्णुदासाय विप्राय कथयस्वेति वै मुहुः ॥ त्वदर्थे पूजनांते मे दर्शनं दत्तवान्निजम् ४ नवोत्तरशतश्लोकसाररामायणेन च ॥ पुरा मे ग्रथितेनात्र रामेण स्मारितोऽप्यहम् ५ श्रीराघवोपदिष्टेन महामंगलदेन च ॥ नवाधिकशतश्लोकसाररामायणेन च ६ यद्यन्मया विस्मृतं च श्रुतं पूर्वकथानकम् ॥ मम तच्चापि स्मरितं वाल्मीकिमुखनिर्गतम् ७ ततो मया विष्णुदास राघवस्याज्ञया तव ॥ शतकोटिमिताद्रामचरितात्संविविच्य च ८ सारं सारं च कथितं महामांगल्यकारकम् ॥ विष्णुदास उवाच ॥ त्वयैतत्कथितं चेदमानन्दसंज्ञकं मम ९ श्रीराचरितं रम्यं मम तोषार्थमुत्तमम् ॥ शतकोटिमितात्तत्किं कथितं च विविच्य च १० अथवा भरतखंडांतर्भागादुक्तं वदस्व तत् ॥ रामदास उवाच ॥ शतकोटिमितं कृत्स्नं मया रामायणं शुभम् ११ विविच्य ज्ञानदृष्ट्यात्र तवदेमुपदेशितम् ॥ विशेषात्स्मरितं चापि साररामायणश्रवात् १२ रामोपदेशिताद्रम्यात्ततस्ते कथितं मया ॥ विष्णुदास उवाच ॥ शतकोटिमिते रामचरिते पातकापहे १३ कति कांडानि सर्गाश्च तन्मां वक्तुं त्वमर्हसि ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ नवलक्षाणि कांडानि ९००००० शतकोटिमिते द्विज १४ सर्गा नवतिलक्षाश्च ९०००००० ज्ञातव्या मुनिकीर्तिताः ॥ कोटीनां च शतं श्लोकमानं ज्ञेयं विचक्षणैः १०००००००० ॥ १५ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरोऽहं श्रोतुमिच्छामि यत्त्वां श्रीराघवेण हि ॥ उपदिष्टं मदर्थं हि साररामायणं शुभम् १६ नवोत्तरशतश्लोकसंमितं च मनोहरम् ॥ तत्त्वं वदाधुना पुण्यं परं कौतूहलं मम १७॥ रामदास उवाच॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य सावधानमनाः शृणु ॥ साररामायणं तेऽद्य प्रोच्यते रामकीर्तितम् १८ आविर्भूत्वा पूजनांते मदग्रे भ्रातृभिः श्रिया ॥ मां प्रोवाच रघुश्रेष्ठः प्रसन्नमुखपंकजः ॥ १९ ॥

॥ श्रीरामचन्द्र उवाच ॥ रामदास शृणुष्वाद्य यत्सारं प्रोच्यते तव ॥ चरित्रं सकलं स्वीयं मया तत्त्वं सविस्तरम् १ विष्णुदासाय शिष्याय मद्भक्तिनिरताय च ॥ कथयस्व यथाऽन्यच्च ज्ञानाद्दृष्टं यथाश्रुतम् २ यथा भरतखंडांतर्मार्गे चापि त्वयेक्षितम् ॥ स्मरणार्थं त्वहं किंचित्तव वक्ष्यामि सादरम् ३ पार्वतीशिवसंवादः सूर्यवंशार्थपार्थिवाः ॥ मत्पित्रोर्हरणं लंकां रावणेन विसर्जनम् ४ दशरथविवाहश्च कैकेय्यै द्विवरार्पणम् ॥ कैकेय्यै द्विजशापश्च वरदानकराय च ५ राज्ञः शापो वैश्यहत्या ऋष्यशृंगार्थमुद्यमः ॥ ऋष्यशृंगमुनेस्तेजः प्रतापाद्वन्हिनार्पितम् ६ पायसं तद्विभक्ते च गृध्रो भागं गिरौ नयत् ॥ अंतर्गर्भान्नृपपत्न्यस्तासामासन्सुदोहदाः ७ ततो भूम्या ब्रह्मणा मे प्रार्थनं मंथराजनिः ॥ चैत्रे मासि ममोत्पत्तिर्बंधुभिश्च हनूमता ८ बालक्रीडा मत्कृता च व्रतबंधस्ततो मम ॥ वेदाभ्यासो वसिष्ठाच्च तीर्थयात्रा च बंधुभिः ९ विश्वामित्राद्धनुर्विद्या ताटिकामर्दनं वने ॥ प्रारंभो रणदीक्षायाः सुबाहोर्मर्दनं मखे १० मारीचक्षेपणं चापि ह्यहल्योद्धरणं मया ॥ स्वयंवरं च शापश्च मुनिपत्न्याः सविस्तरम् ११ नौकापेन हि गंगायां मदंघ्रिक्षालनं कृतम् ॥ शैवं धनुर्जामदग्न्यन्यस्तं भग्नं सभांगणे १२ सीतोत्पत्तिश्च सीताया लंकागमननिर्गमौ ॥ बंधूनां मे विवाहाश्च जामदग्न्यपराजयः १३ दीपावल्युत्सवश्चापि नृपैः पथि महारणः ॥ जीवनं भरतस्यापि मद्भावि मुनिनेरितम् १४ वृंदाशापः पितुः पुण्यं कैकेयी पूर्वकर्म च ॥ ततो मद्दिनचर्या च गर्भाधानमहोत्सवः १५ नारदाग्रे प्रतिज्ञा

मे यौवराज्यार्थमुद्यमः ॥ कैकेयीवरदानेन दंडके गमनं मम १६ दर्शनं गुहकस्यापि सीतावाक्यं
च जान्हवीम् ॥ भरद्वाजवाल्मीकयोर्दर्शनं च गिरौ स्थितिः १७ काकाक्षिभेदनं चापि राज्ञश्च मरणं
पुरि ॥ दर्शनं भरतस्यापि भरतस्य विसर्जनम् १८ सीतायास्तिलकोऽरण्येऽनसूयाभूषणार्पणम् ॥
विराधमर्दनं मार्गे नानाश्रमविलोकनम् १९ अगस्तेश्चाथ गृध्रस्य दर्शनं सांवमर्दनम् ॥ विरूपणं शूर्प-
णखायाः खरादिप्रमर्दनम् २० सीतादेहविभागश्च मारीचस्य वधो मया ॥ सीताया हरणं लंका संग-
रश्च जटायुषः २१ इंद्रेण पायसं दत्तं सीतायै गिरिजेक्षणम् ॥ कवंधमर्दनं मार्गे शवर्या पूजितस्त्वहम्
२२ ततः सख्यं कपींद्रेण शिरसः क्षेपणं मया ॥ छेदनं सप्ततालाना सर्पेण मालिका हृता २३
वालेर्घातो मया तत्र सीताशुद्ध्यर्थमुद्यमः ॥ हनूमताऽब्धितरणं लंकायां जानकीक्षणम् २४
मंदोदरीसमुत्पत्तिर्वनेपाक्षादिमर्दनम् ॥ लंकादाहश्च देहांतं कर्तुं सिद्धो भवत्कपिः २५ जाम्बू-
नदवृक्षशाखा कथाऽब्धेस्तरणं पुनः ॥ वहुमुद्रादर्शनं च सेतुवंधस्ततः परम् २६ विभीषणाभिषे-
कश्च विश्वनाथकथा शुभा ॥ गंधमादनेशाख्यानं संगरश्च ततः परम् २७ कालनेमिवधश्चाथ तथै-
रावणमर्दन ॥ मैरावणमर्दनं च मया मंचकभंगनम् २८ कुंभकर्णवधश्चापि मेघनादस्य मर्द-
नम् ॥ ततो होमस्य विध्वंसस्ततो रावणमर्दनम् २९ सीताया दिव्यदानं च स्वपुरीगमनं मम ॥
रणदीक्षासमाप्तिश्च राज्याभिषेचनं मम ३० उत्पत्ती रावणादीनामिंद्रजेता पराक्रमः ॥ मानभंगो
रावणस्य वालीसुग्रीवजन्मनी ३१ वायुपुत्रजन्मकर्मवरदानं हनूमतः ॥ शापोऽपि वायुपुत्रा ह्यगस्तेश्च
विसर्जनम् ३२ ॥ इति सारकांडम् ॥ १ ॥ गंगायात्रासमुद्योगः शरयूभेदनं ततः ॥ मया स्त्वबा-
णरेखा च सीतावाक्यविसर्जनम् ३३ कुंभोदरस्य वाक्येन पृथ्वीयात्रा मया कृता ॥ कुमारीवर-
दानं च सुरभिः केन्ने मेऽर्पिता ३४ चिंतामणेः शिवाल्लाभस्ततोऽयोध्याप्रवेशनम् ॥ यात्राकांडम्
॥ २ ॥ आरंभो वाजिमेधस्य पृथ्व्यां वाजी विमोचितः ३५ तुरगाय ससैन्याय मार्गदानं तु
गंगया ॥ पृथ्वीप्रदक्षिणां कृत्वा वाटेऽश्वस्य प्रवेशनम् ३६ तमसा तटशाला च कुंभोदरप्रदर्शनम् ॥
अष्टोत्तरशतं नाम्नां मम स्तोत्रं मुनीरितम् ३७ दिनचर्याध्वजारोपावभृथोत्सवो मम ॥ सीतादानं
च तन्मुक्ती रामतीर्थादिवर्णनम् ३८ ततो यज्ञसमाप्तिश्च दशयज्ञा विशेषतः ॥ यागकांडम् ॥ ३ ॥
ततो मम स्तवराजः क्रीडाशालाप्रवर्णनम् ३९ पक्षिणां नवकं स्तोत्रं जानक्या वर्णनं मया ॥ देह-
रामायणं पत्न्यै मया कथितमुत्तमम् ४० दिनचर्या पुनर्मे हि सीतालंकारवर्णनम् ॥ पक्वान्नानां च
विस्तारो जलक्रीडा च सीतया ४१ माध्यान्हिकं भोजनादि मम कर्मप्रवर्णनम् ॥ द्विजपत्न्यै भूष-
णानां दानं जनकजाकृतम् ४२ रात्रौ नानास्थलेष्वत्र क्रीडाश्च विविधाः क्रिया ॥ स्वयंपाद्य-
मूर्तीनां न्यासाग्रे दानमर्पितम् ४३ ततो निर्जरपत्नीभ्यो वरदानं मयार्पितम् ॥ गुणवत्यै वरदानं
पिंगलायै वरार्पणम् ४४ सीतायाः प्रत्ययार्थं च दिव्यदानं मया मुदा ॥ कुरुक्षेत्रेऽऽप्सरसन्या
संवादे जानकीजयः ४५ ॥ विलासकांडम् ॥ ४ ॥ सीताया दोहदार्थं हि क्रीडाऽऽरामादिषु कृता ॥
सीमंतोन्नयनादीनि नानाकर्माणि वै ततः ४६ विसर्जितश्च जनको वाल्मीकेराश्रमं मया ॥ सीतया
द्वे निजे रूपे कृते मद्वाक्यगौरवात् ४७ अंगुष्ठयोन्यो लिखितः कैकेय्या रावणो महान् ॥ लोकानां
रजकस्यापि ह्यपवादा द्विदेहजा ४८ मया त्यक्तमोक्षा ह्यत्र कानने च ततः ॥ गुप्तरूपेण पुत्रस्य
कृतं गत्वा तु जातकम् ४९ व्रतयज्ञा मया गत्वा कृताः श्रीजानकीनंदे ॥ वाल्मीकिना कृतानां च
लवः पुत्रः कृतः परः ५० तयोः कृतं तु मुनिना नामकर्मादिमंत्रणम् ॥ कपटानां च हृष्ट्वा कृत्य

१ वनयक्षादिति पाठः । २ वङ्कगा ।

विजयो महान् ५१ रामायणस्य श्रवणं पुत्राभ्यां मयाऽध्वरे ॥ युद्धं लवकृतं चाथ जलैस्तस्याभिषेचनम् ५२ मया युद्धं कुशेनाथ सीतायाः शपथस्ततः ॥ सीताया ग्रहणं चापि विशंत्या भूतलं पुनः ५३ ततो यज्ञसमाप्तिश्च बंधुपुत्रजनिस्ततः ॥ वालक्रीडोपनयनं वेदानां ग्रहणं क्रमात् ५४ बालानां शुभचिन्हानि सीतायाः पुत्रलालनम् ॥ सर्वेषां व्रतबंधाश्च तेषां यात्रास्ततः परम् ५५ ॥ इति जन्मकांडम् ॥ ५ ॥ भूरिकीर्तेः पत्रिकया तत्पुरं गमनं मम ॥ व्यग्रतासीत्पुरस्त्रीणां दर्शनार्थं तदा मम ५६ वंदितोऽहं नृपैः सर्वैस्तदा राजसभांगणे ॥ क्रमेण वर्णनं चापि पार्थिवानां हि नंदया ५७ कुशकंठे चंपिकया रत्नमालाविसर्जनम् ॥ क्रमेण वर्णनं चाथ पार्थिवानां सुनंदया ५८ सुमत्या रत्नमालाया लवकंठे विसर्जनम् ॥ उत्साहोऽथ विवाहस्य नानासंमानपूर्वकः ५९ गमनं हि स्नुषाभ्यां च सीतया स्वपुरीं मम ॥ निग्रहो जलदेवीनां बालकानां प्रमोचनम् ६० सर्वेषां च विवाहाश्च पृथक् पुत्रगृहाणि हि ॥ कांतिपुर्यांश्च मदनसुंदरीहरणं ततः ६१ यूपकेतोर्विवाहश्च पौत्राणां गणना ततः ॥ पौत्रीणां गणना चापि सर्वैः सौख्यं ततो मम ६२ ॥ विवाहकांडम् ॥ ६ ॥ सहस्रनामस्तोत्रं मे कल्पवृक्षसुरद्रुमौ ॥ समानीतौ मया स्वर्गात्त्वं दुर्वास ईक्षणात् ६३ मत्कृष्णोपासकयोश्च संवादश्च परस्परम् ॥ काकाय वरदानं च शतस्त्रीणां वरार्पणम् ६४ स्थानान्युक्तानि निद्रायै कृतः क्रोधोऽनुगादिषु ॥ शतशीर्ष्णो रावणस्य पौंड्रकस्य वधोऽपि च ६५ सीतायै विरहो जातो हतश्च मूलकासुरः ॥ सीतायाश्च स्तुतिः केन लंकायां च प्रवेशनम् ६६ लंकायाः परितश्चापि भ्रमित्वा गमनं पुरि ॥ लाभः कपिलवाराहमूर्तेर्दत्ता च बंधवे ६७ लवणासुरघातश्च मधुरायां निवेशनम् ॥ पुत्राणां राज्यभागाश्च सप्तद्वीपजयो मया ६८ यातिशूद्रगृध्रशिक्षासप्तप्रेतसुजीवनम् ॥ शूद्राणां वरदानं च द्विजस्त्रीणां वरार्पणम् ६९ षोडशस्त्रीसहस्राणां वराश्च मृगया मम ॥ कालिंद्यै वरदानं च पिप्पलं छेत्तुमुद्यमः ७० ॥ राज्यकांडपूर्वार्धम् ॥ ७ ॥ वाल्मीकेर्वचनाद्धास्यं कर्तुमाज्ञापितं जनान् ॥ शापोश्विनीकुमाराभ्यां गणयोश्च परस्परम् ७१ ब्रह्मणा मेऽवताराणां वर्णनं च पृथक्कृतम् ॥ जन्मत्रयं च वाल्मीकेर्वरदानस्मृतिर्मम ७२ मद्राज्यवर्णनं चाथ हेमायाश्च स्वयंवरम् ॥ चित्रांगदेन संग्रामः कथाकंकणयोस्तथा ७३ लवस्य जीवदानं च राममुद्रा सविस्तरा ॥ रामनाथपुरदानं विप्रैर्दृष्टश्च मारुतिः ७४ दिनचर्या मम ततः स्वल्पसंततिकारणम् ॥ कर्णध्वनेः कथा चापि मेऽवतारेष्वयं वरः ७५ पत्रपार्श्वे श्रीरामेति लेखनस्य च कारणम् ॥ सुगुणायै वरदान द्वे रूपे च मया धृते ७६ तुलसीपत्रसंयिश्च रामायणश्रुतेः फलम् ॥ सुमंत्रजीवदानं च संग्रामश्च यमेन हि ७७ सप्तद्वीपेषु सर्वत्र धर्मशिक्षा मया कृता ॥ राज्यकांडम् ॥ ७ ॥ नारदोक्तं शतश्लोकैश्चरितं मम पावनम् ७८ पौराणामुपदेशश्च मन्मातॄणां परास्यतः ॥ मनःपूजा बहिःपूजा नररूपधरस्त्वहम् ७९ रामलिंगतोभद्राणां नानाभेदा विचित्रितः ॥ मासनवम्या विस्तारः कथा स्त्रीराज्यसंभवा ८० मम नामलेखनस्योद्यापनं दानविस्तरः ॥ चिरंजीवित्वविस्तारो वेदादीनां श्रुतेः फलम् ८१ सार्द्धमासद्वयं नाम मे व्रतं तिथिविस्तरः ॥ गौरीव्रतस्य विस्तारो दोलके मम पूजनम् ८२ नवम्यां मूर्तिदानं च मदनोत्सवविस्तरः ॥ काम्यदैवतविस्तारो रकाराद्येवरो गुणः ८३ मम नाम्नश्च महिमा मन्नामार्थ उदाहृतः ॥ चैत्रव्रतस्य विस्तारो राक्षसादिगतीः स्मृता ८४ अद्वैतं दर्शितं लोकान्नारीणां च वरार्पणम् ॥ मन्मुद्रा वज्रमहिमा कवचं मे हनूमतः ८५ सीताया लक्ष्मणादीनां कवचानि पृथक् पृथक् ॥ सीतलाव्रतमाहात्म्यं तस्य चोद्यापनं तथा ८६ रामनामतोभद्रं च

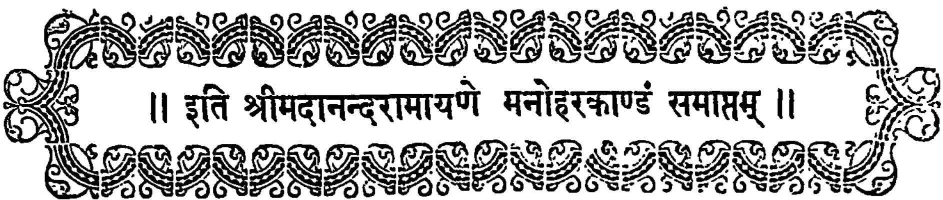
मंत्राश्च कीर्तनार्थं च ॥ पताकारोपणं नाम व्रतं मारुतितोपदम् ८७ मयोपदिष्टमेतत्ते साररामायणं त्वपि ॥ हनूमता शरसेतोरर्जुनस्यात्र खंडनम् ॥ ८८ ॥ मनोहरकांडम् ॥ ८ ॥ वाल्मीकिना सोमवंशनृपवृत्तनिवेदनम् ॥ पुत्रयोरभिषेकश्च प्रस्थानं हस्तिनापुरम् ८९ ततो महान्संगरश्च पुत्रयोश्च जयो मम ॥ ब्रह्मणा प्रार्थना मेऽत्र वाल्मीकेश्च कुशस्य च ९० रिपुस्त्रीणां प्रार्थनया सीतापुत्रं न्यवारयत् ॥ ततो विधेश्च वाक्येन वैकुंठं गंतुमुद्यमः ९१ सोमवंशोद्भवायाथ दत्तं वै हस्तिनापुरम् ॥ आजमीढाभिषेकश्च सर्वेषां च विसर्जनम् ९२ कुशस्य गमनं स्वीयपुरिराज्यं शशास सः ॥ सर्पस्वसुः कुमुद्वत्या वीरवंशसमुद्भवः ९३ वरदानं लक्ष्मणाय वानरेभ्यस्तथा मया ॥ अयोध्यासंस्थितानां च ततो देहविसर्जनम् ९४ वानरास्ते सुरा जाताः सीता जाता रमा मम ॥ लक्ष्मणः पन्नगो जातः शंखोऽभूद्भरतस्तदा ९५ सुदर्शनं च शत्रुघ्नो विष्णुरूपधरस्त्वहम् ॥ तदोर्मिलादिकानां च प्रयाणं सर्वयोषिताम् ९६ नीराजनं सुरस्त्रीभिस्तेषां सांतनिकं पदम् ॥ शंभुना संस्तुतश्चाहं गरुडारोहणं मम ९७ पुष्पवृष्टिर्मयि तदा वैकुंठे गमनं मम ॥ वैकुंठे रमया स्थित्वा देवानां च विसर्जनम् ९८ सूर्यवंशोनुक्रमश्चानंदरामायणस्य च ॥ कांडसंख्या सर्गसंख्या ग्रंथसंख्या फलश्रुतिः ९९ रामायणश्रवणस्योद्यापनं च महत्तमम् ॥ ग्रंथदानमनुष्ठानं प्रकाराः पंच वै ततः १०० अनुष्ठानोद्यापनं च शकुनस्य च विस्तरः ॥ संवादस्य पूर्णतापि युवयोर्गुरुशिष्ययोः १ आशंकाछेदनं देव्याः कलास्य पठनस्य च ॥ रामायणस्य महिमा चैकश्लोकेन वै त्विदम् २ मम ध्यानं चेशदेव्योः संवादस्यापि पूर्णता ॥ इति पूर्णकांडम् ॥ ९ ॥ एवं मया रामदास साररामायणं तव ३ स्मरणार्थं चरित्राणां संक्षेपेण निवेदितम् ॥ इदं गोप्यं त्वया कार्यं महत्पुण्यप्रदं स्मृतम् ४ शतकोटिमितग्रंथात्सारं सारं मयोदितम् ॥ कः क्षमः सकलं वक्तुं विनावाल्मीकिना भुवि ५ स एव धन्यो वाल्मीकिर्येन मच्चरितं कृतम् ॥ साररामायणमिदं ये पठंत्यत्र मानवाः ६ तेषां भुक्तिश्च मुक्तिश्च द्विजदास्याम्यहं मुदा ॥ कृत्स्नं रामायणं श्रोतुं पठितुं वा नरोत्तमान् ७ अवकाशो यदा नास्ति तदैतत्संपठेन्नरैः ॥ अन्यद्यद्यन्मया कर्म कृतं पूर्वं शुभाशुभम् ८ तत्तन्मच्छन्दाच्चन्मुखान्निर्गमिष्यति निश्चयात् ॥ त्वद्दृष्टिगोचरं कृत्स्नं चरितं मे भविष्यति ९ विष्णुदासाय शिष्याय वद त्वमधुना सुखम् ॥ ॥ १२८ ॥ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ एवं श्रीरामचंद्रेण यथात्र कथितं मम ॥ साररामायणं रम्यं तदिदं ते निवेदितम् २९ इदं रम्यं पवित्रं च महापातकनाशनम् ॥ सर्वदा मानवैर्जप्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ३० कृत्स्नं रामायणं श्रुत्वा यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ तदस्य पठनादेव सत्यं सत्यं वचो मम ३१ तस्मान्नृभिः सदा जप्यं सर्वेषां शांतिकारकम् ॥ पुत्रपौत्रप्रदं स्त्रीदं महत्सौख्यप्रदं नृणाम् १३२ रामायणानि शतशः सन्ति शिष्यावनीतले ॥ तथाप्यनेन सदृशं न भूतं न भविष्यति १३३ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये मनोहरकांडे रामदासविष्णुदाससंवादे श्रीरामचन्द्रोपदिष्टं साररामायणं नाम सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥ ॥

॥ विष्णुदास उवाच ॥ कपिध्वजोऽर्जुनश्चेति मया पूर्वं श्रुतं गुरो ॥ तन्नामकारणं मां त्वं विस्तराद्वक्तुमर्हसि १ ॥ ॥ रामदास उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया शिष्य सावनधामनाः शृणु ॥ द्वापरान्ते भाविकथां त्वां ददामि चमत्कृताम् २ एकदा कृष्णरहितोऽर्जुनः स्यन्दनसंस्थितः ॥ ययावरण्ये विचरन्मृगयार्थं हि दक्षिणाम् ३ एकाकी सूतसंस्थाने स्थित्वा तत्कृत्यमाचरन् ॥ हत्वा

वने मृगान्धन्वी मध्यान्हे स्नातुमुद्यतः ४ ययौ रामेश्वरं सेतौ धनुष्कोटयां विगाह्य च ॥ माध्यान्हकृत्यं संपाद्य पुनः स्यंदनसंस्थितः ५ अब्धेस्तटे विचचार किंचिद्गर्वसमन्वितः ॥ एतस्मिन्नंतरेऽरण्ये पर्वतोपरि संस्थितम् ६ ददर्श मारुतिं वीरः सामान्यकपिरूपिणम् ॥ राम रामेति जल्पंतं पिंगलोमधरं शुभम् ७ तमर्जुनोऽब्रवीद्वाक्यं किं नामास्ति कपे तव ॥ तदर्जुनवचः श्रुत्वा विहस्य कपिरब्रवीत् ८ यत्प्रतापाच्च रामेण शिलाभिः शतयोजनम् ॥ वद्धोऽयं सागरे सेतुस्तं मां त्वं विद्धि वायुजम् ॥ ९ इति तद्गर्वसहितं वाक्यं श्रुत्वाऽर्जुनस्तदा ॥ गर्वाद्विहस्य प्रोवाच मारुतिं पुरतः स्थितम् १० वृथा रामेण सेत्वर्थं श्रमः पूर्वं कृतस्त्वयम् ॥ कथं तेन शरैः सेतुं कृत्वा कार्यं कृतं न हि ११ तदर्जुनवचः श्रुत्वा मारुतिः प्राह तं पुनः ॥ मत्तुल्यकपिभारेण शरसेतुः पयोनिधौ १२ न्युब्जिष्यतीति मत्वा तं नाकरोद्रघुनन्दनः ॥ तत्कपेर्वचनं श्रुत्वाऽर्जुनो मारुतिमब्रवीत् १३ कपिभाराद्यदा सेतुर्जले मग्नो भविष्यति ॥ धनुर्विद्याधन्विनः का तदा वानरसत्तम १४ अधुनाहं करिष्यामि शरसेतुं तवाग्रतः। त्वं तस्योपरि नृत्यादि कुरुष्वात्र यथासुखम् १५ धनुर्विद्या ममाद्य त्वं कपे पश्यतुमर्हसि ॥ तदर्जुनगिरं श्रुत्वा तमाह सस्मितः कपिः १६ ममाङ्ग्यंगुष्ठभारेण शरसेतु स्त्वया कृतः ॥ चेन्मग्नः स्यात्समुद्रे हि तदा कार्यं त्वयात्र किम् १७ तत्कपेर्वाक्यमाकर्ण्य सोऽर्जुनः प्राह तं पुनः ॥ यदि मग्नः शरसेतुस्त्वद्भारात्तर्ह्यहं कपे १८ विशाम्यत्रानलं सत्यं त्वं चाप्यद्य पणं वद ॥ तत्प्रतिज्ञां कपिः श्रुत्वाऽर्जुनं वचनमब्रवीत् १९ मया स्वांगुष्ठभारेण त्वत्सेतुश्चेन्न लोपितः॥ तर्हि त्वध्वजसंस्थोऽहं तव साहाय्यमाचरे २० तथास्त्वित्यर्जुनः प्राह टणत्कृत्य महद्धनुः॥ निर्ममे शरसंजालैः सेतुं दृढतरं धनम् २१ शतयोजनविस्तीर्णं सागरस्योर्ध्वतः स्थितम् ॥ तं सेतुं मारुतिर्दृष्ट्वार्जुनाग्रेऽंगुष्ठभारतः २२ अकरोत्सागरे मग्नं क्षणमात्रेण लीलया ॥ तदा देवाः सगंधर्वाः किंन्नरोरगराक्षसाः २३ विद्याधराश्चाप्सरसः सिद्धाद्या गगनस्थिताः ॥ मारुतिं ह्यर्जुनस्याग्रे ववर्षुः पुष्पवृष्टिभिः २४ तत्कर्मणाऽर्जुनश्चापि चितां कृत्वाऽब्धिरोधसि ॥ निवारितोऽपि कपिना देहं त्यक्तुं समुद्यतः २५ एतस्मिन्नंतरे कृष्णस्तं प्राह वटुरूपधृक् ॥ ज्ञात्वाऽर्जुनमुखात्सर्वं पूर्ववृत्तं पणादिकम् २६ उभाभ्यां यद्यच्चरितं पूर्वं तच्च वृथा गतम् ॥ साक्षित्वेन विना कर्म सत्यं मिथ्या न बुद्ध्यते २७ साक्षित्वेनाधुना मेऽत्र युवाभ्यां कर्मपूर्ववत् ॥ कर्तव्यं तदहं दृष्ट्वा सत्यं मिथ्या वदाम्यहम् २८ तद्वटोर्वचनं श्रुत्वा द्वावूचतस्तथेति च ॥ ततश्चकार गांडीवी शरसेतुं हि पूर्ववत् २९ सेतोरंतर्गतं चक्रं श्रीकृष्णश्चाकरोत्तदा ॥ ततः स्वांगुष्ठभारेण कपिः सेतुं प्रपीडयत् ३० सेतुं दृढं कपिर्ज्ञात्वा पादजानुकरादिभिः ॥ बलेन पीडयामास स सेतुस्तैश्चचाल न ३१ तदा तूर्ष्णीं हनूमान्स मंत्रयामास चेतसि ॥ पूर्वं मयांगुष्ठभारात्सेतुश्चाब्धौ विलोपितः ३२ हस्तादिभिः कथं नायमिदानीं च विलुप्यते॥ कारणं वटुरेवात्र वटुर्नायं हरिस्त्वयम् ३३ अस्तीत्यहं विजानामि स्मृतं पूर्ववरादिकम् ॥ मद्गर्वपरिहारोऽद्य कृष्णेनानेन कर्मणा ३४ कृतोऽस्त्यत्र क्व कृष्णाग्रे मन्मर्कटसुपौरुषम् ॥ इति निश्चित्य मनसि कपिः सोऽर्जुनमब्रवीत् ३५ जितं त्वया वटोर्योगात्तव साहाय्यमाचरे ॥ नायं वटुस्त्वयं कृष्णः सेतुचक्रप्रवेशकृत् ३६ त्वत्साहाय्यार्थमायातः सत्यं ज्ञातो मयार्जुन ॥ अनेन रामरूपेण त्रेतायां मे वरोऽर्पितः ३७ दास्यामि दर्शनं तेऽहं द्वापरे कृष्णरूपधृक् ॥ तत्सत्यं वचनं चाद्य कृतं त्वत्सेतुहेतुतः ३८ इत्यर्जुनं कपिर्यावदब्रवीत्तावदग्रतः ॥ वटुरेवाभवत्कृष्णः पीतवासा घनप्रभः ३९ तद्दर्शनात्त्वरोमाऽभूत्प्रणनामांजनीसुतः ॥ आलिंगितोऽपि कृष्णेन स मेने कृतकृत्यताम् ४०

चक्रे ययौ यथास्थानं श्रीकृष्णस्याज्ञया तदा ॥ सागरेण स्ववीचिभिः शरसेतुर्विलोपितः ४१ तदार्जुनो गर्वहीनो मेने कृष्णेन जीवितः ॥ कृष्णस्तदार्जुनं प्राह त्वया रामेण स्पर्द्धितम् ४२ हनूमता धनुर्विद्या तवातोऽत्र मृषा कृता ॥ यत्प्रतापादिति गिरा त्वयापि वायुनन्दन ४३ रामेण स्पर्द्धितं यस्मात्तस्मादर्जुनसंजितः ॥ अतःपरं वीतगर्वस्त्वं मां भज निरन्तरम् ४४ इत्युक्त्वा मारुतिं पृष्ट्वार्जुनेन तत्पुरं ययौ ॥ अतः कपिध्वजश्चेति जनैर्जुन ईर्यते ४५ इति भाविकथा पृष्टा त्वया सापि मयोदिता ॥ किमग्र श्रोतुकामोऽसि तत्पृच्छस्व वदामि ते ४६ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ गुरोऽधुना राघवस्य वैकुंठारोहणोत्सवम् ॥ मां वदस्व सविस्तारं येनाहं तोषमाप्नुयाम् ४७ ॥ रामदास उवाच ॥ पूर्णकाण्डं तवाग्राहं वदिष्यामि शृणुष्व तत् ॥ यस्मिन् श्रीरामचंद्रस्य वैकुंठारोहणोत्सवम् ४८ इदं मनोहरं कांडं मया ते समुदीरितम् ॥ ये शृण्वंति नरा भूम्यां तेषां रामे रतिर्भवेत् ४९ मनोभिलषितान् कामांस्ते लभन्ति न संशयः ॥ पुत्रार्थी प्राप्नुयात्पुत्रं धनार्थी धनमाप्नुयात् ५० इदं रम्यं पवित्रं च श्रवणान्मंगलप्रदम् ॥ पठनीयं प्रयत्नेन रामसद्भक्तिवर्द्धनम् ५१ आनन्दरामायणमध्यसंस्थं मनोहरं कांडमिदं विचित्रम् ॥ पठंति शृण्वंति गृणंति मर्त्यास्ते स्वीयकामानखिलान् लभंति ५२ इदं पवित्रं परमं विचित्रं नानाचरित्रं त्वतिपुण्यदं च ॥ सदा नरैः श्राव्यमिदं मुदा श्रीसीतापतेर्भक्तिविवृद्धिकारि ५३ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये मनोहरकांडे रामदासविष्णुदाससंवादे हनूमता शरसेतुभंगो नाम अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ इति मनोहरकांडमष्टमं संपूर्णम् ॥ मनोहरकांडे सर्गा आनंदरामायणेऽष्टादश ज्ञातव्याः ॥ एकत्रिंशच्छताः श्लोका रामदासमुनिना पापनुदः प्रोक्ताः ॥ १ ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ शुभं भवतु ॥ ॥

 एवं मिलित्वा कांडे ग्रंथसंख्या ॥ ३११० ॥ इयं मंत्रवृत्तादिरहिता संख्यास्ति ॥ ॥ श्रीरामचंद्रः प्रसन्नोऽस्तु ॥ ॥

॥ अथ श्रीमदानंदरामायणे पूर्णकांडं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगुरवे नमः ॥ सीतारामाभ्यां नमः ॥ रामदास उवाच ॥
अथ शासति राजेंद्रे रामे सीताभिरंजिते ॥ सभायामेकदा दूतः सुषेणस्य गजाव्हयात् १ समाययौ
स विकलो रामं नत्वाऽब्रवीद्वचः ॥ राम राजीवपत्राक्ष सोमवंशोद्भवैर्नृपैः २ संवेष्टितं गजपुरं नला-
द्यैश्चिरजीवितैः ॥ तद्दूतवचनं श्रुत्वा राघवोऽतीव विस्मितः ३ वसिष्ठं प्राह मद्राज्ये न कदा पार्थि-
वोत्तमाः ॥ समागता मया योद्धुं किमिदानीं हि श्रूयते ४ किं कारणं गुरो ह्यत्र विचारय सवि-
स्तरम् ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा तं गुरुः प्रत्यभाषत ५ प्रष्टव्यमद्य वाल्मीकिं येन ते चरितं कृतम् ॥
तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणं प्रेष्य समाहूयाऽथ तं मुनिम् ६ सीतयां पूजनं कृत्वा रामो वृत्तं न्यवेदयत् ॥
वाल्मीकिस्तु तदा प्राह रामं किंचिद्विहस्य सः ७ किं त्वं न वेत्सि राजेंद्र विनोदान्मां तु पृच्छसि ॥
शृणुष्व तर्हि मे वाक्यं सर्वे शृण्वंतु ते प्रियाः ८ एकादशसहस्राणि वत्सराणि तथा पुनः ॥ एका-
दशसमश्चापि मासास्त्वेकादशैव हि ९ एकादशदिनान्यत्र घटिकाश्चापि तन्मिताः ॥ एकादशपला-
न्येव ते राज्यं निश्चितं मया १० शतकोटिमिते काव्ये पुरैव तेऽवतारतः ॥ तन्मध्येऽत्र
ह्यतीतानि सहस्राणि तथा समाः ॥ अतीताः शेषभूताश्च मासाः शेषं दिनादिकम् ११
अष्टादशदिनैर्न्यूनमग्रे वर्षं प्रभोऽत्र यत् ॥ शेषभूतं संगरेण परिपूर्णं भविष्यति १२ अयं
कालोऽवतारस्य समाप्तेस्ते समागतः ॥ गत्वा भागीरथीं पुण्यां पूर्वजेनाऽवनीतलम् १३
प्रापितां तव राजेंद्र तस्यां स्नात्वा यथाविधि ॥ स्तुतो ब्रह्मादिकैः सर्वैः पदं स्वीयं
गमिष्यसि १४ ॥ तन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् ॥ एतावत्कालपर्यंतं नलाद्याः
कुत्र संस्थिताः १५ कुतोधुना समायातास्तत्सर्वं विस्तराद्वद ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा
वाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ शृणु राम महाबाहो सर्वं ते कथयाम्य-
हम् ॥ अत्रिर्मुनिः पुरा राम पूर्णिमायां कृते युगे १७ वैशाख्यामेकदा सोमं दृष्ट्वा नारीमुखोपमम् ॥
मुमोच वीर्यं भूम्यां स तस्मात्पुत्रो बभूव ह १८ सोमस्य दर्शनाज्जातः सोमाख्यः स बभूव ह ॥
सोऽरण्ये जान्हवीतीरे चकार तप उत्तमम् १९ एतस्मिन्समये तत्र कश्चिद्धस्ती समाययौ ॥
निहतः पक्षिभिस्तत्र तद्दृष्ट्वा कौतुकं महत् २० सोमो विचारयामास पक्षिभिर्निहतः करी ॥ अस्या
भूम्याः प्रभावोऽयं पुरं तत्र चकार सः २१ हस्तिनाशात्पुरं जातं तस्मात्तद्धास्तिनापुरम् ॥ तत्र
पौरैः कृतो राजा सोम एष रघूत्तम २२ तस्य जातो बुधः पुत्रस्तावुभौ जगतीतलम् ॥ सद्वीपं
स्ववशं कृत्वा सुरलोकं प्रजग्मतुः २३ तत्र जित्वा सुरान्सर्वान्सुरस्त्रीभिश्च संयुतौ ॥ मुक्त्वा देवा-
न्स्वर्गलोके निवासं चक्रतुर्मुदा २४ तयोर्ददौ वरान्ब्रह्मा युवां मद्वंशसंभवौ ॥ युवाभ्यां मोचितस्त्वद्य
देवसंघयुतस्त्वहम् २५ युवाभ्यां तर्ह्यहं वच्मि वरांच्छृणुत बालकौ ॥ युष्मद्वंशे नृपाः केचिदग्रे
त्रिपुरुषोर्ध्वतः २६ अन्यैः पराजिताः सप्तपुरुषा न भवंति हि ॥ इति दत्त्वा वरं ब्रह्मा ययौ निज-
पदं प्रति २७ ततः सोमाय दौहित्री दत्ता पद्मावती शुभा ॥ इंद्रेण तत्र तौ सोमबुधौ स्वैरं स्थितौ
चिरम् २८ बुधस्य तनयो भूम्यां नाम्ना ख्यातः पुरूरवाः ॥ चकार राज्यं धर्मेण तदा तद्धास्ति-

---

१ सीतया सहेत्यर्थः ।

नापुरे २९ तस्य पुत्रश्च गव्योऽभूद्गव्यपुत्रोऽल्प उच्यते ॥ अल्पपुत्रोऽनलः श्रीमान् दिक्पालान्
जेतुमुद्यतः ३० खव्ये पुरूरवादींश्च त्रीन् स्थाप्यनिजपूर्वजान् ॥ सप्तद्वीपनृपैर्युक्तः प्रययौ मेरुमुन्नतम्
३१ आदौ जित्वा स वह्निं हि यमं जित्वाऽथ नैर्ऋतिम् ॥ प्रययौ वरुणं जेतुं रावणादिभिरन्वितः
३२ एतास्मिन्नंतरे राम तूर्णं सैन्येन रावणः ॥ प्रययौ नाकलोकं हि सुरानिंद्रादिकान्रणे ३३
जित्वा निनाय स्वां लंकां सोमो युद्धाय सात्मजः ॥ निर्ययौ सुहृदः सर्वान्सेन्द्रान् मोचयितुं
सुरान् ३४ तदा निवारयामास ब्रह्मा सोमं त्वरान्वितः ॥ विष्णुर्भूत्वा नृवेषेण रावणं हि हनि-
ष्यति ३५ त्वं माऽद्य रावणं याहि वरस्तस्मै मयाऽर्पितः ॥ तद्ब्रह्मवचनं श्रुत्वा ययौ सोमोऽमरा
वतीम् ३६ भूम्यां नलस्ततो भूत्वा वरुणं पवनं तथा ॥ जित्वा कुवेरमीशानं कृतकार्यममन्यत ३७
आत्मानं च ततः स्वर्गे चेन्द्रं जेतुं समुद्यतः ॥ एवं नलेन भ्रमता गतं तच्च कृतं युगम् ३८ त्रेता-
युगसमाप्तौ स ददर्श सकलं वलम् ॥ तत्राऽदृष्ट्वा रावणं स दूताच्छ्रुत्वाऽवनौ त्विति ३९ देवान्स्व-
वशगान् कृत्वा लंकां स्वांसगतः पुरा ॥ तत्र मार्गे तु भ्रमतो नलाय नघुकः सुतः ४० पुत्रस्त-
स्य जातीकरस्तत्सुतो वसुदः स्मृतः ॥ तस्य पुत्रो लघुश्रुतः सुरथस्तत्सुतः स्मृतः ४१ अजमीढस्तु
तत्पुत्रस्त्वेवं वंशोऽभवत्पथि ॥ ततः स मंत्रयामास नलो मंत्रिजनैः सह ४२ किमर्थमिंद्रलोकं तं
गंतव्यमधुना यदि ॥ भुवि देवाः समानीता लंकायां रावणेन हि ४३ अस्माकं सेवकः सोऽस्ति
दशास्यः करभारदः ॥ निजं पुरं प्रगंतव्यमधुना चिरकालतः ४४ दिगाश्रयाद्वयं सर्वे जीविताः
स्म चिरं त्विह ॥ पुरूरवादिकास्ते नः पूर्वजाः संति वा मृताः ४५ नास्माभिश्चिरकालं हि तद्वृत्तं
भ्रमतः श्रुतम् ॥ अतः स्वीयपुरं गत्वा द्रष्टव्यास्ते त्रिपूर्वजाः ४६ चेत्सोमवुधयोर्नाकं गंतव्यं दर्श-
नेच्छया ॥ तर्हि ताभ्यां युता देवा किं जिता रावणेन हि ४७ किं ताभ्यां रहिता देवा जिताश्चेति
न वेद्म्यहम् ॥ अतस्तत्सकलं वृत्तं विदितं हस्तिनापुरे ४८ भविष्यति ततो याद्धि कर्त्तव्यं तत्करो-
म्यहम् ॥ इति निश्चित्य स नलः शनैः स्वनगरं ययौ ४९ एतस्मिन्नंतरे राम त्वं
जातोऽस्यवनीतले ॥ हत्वा तं रावणं देवा मोचितास्ते दिवं गताः ५० सप्तद्वीपांतर-
स्था ये नृपास्ते स्ववशीकृताः ॥ पुरूरवादिकां स्त्रींश्च निष्कास्याऽत्र गजाव्हये ५१ सुषेणः स्थापितः
पूर्वं वानरैस्सहितस्त्वया ॥ ततः पुरूरवाद्यास्ते स्वकालेन मृतास्त्विह ५२ इदानीं ते समायाताः
सोमवंशोद्भवा नृपाः ॥ नलाद्याः सप्तस्वपुरं सप्तद्वीपनृपैः सह ५३ त्वंकृताः स्ववशगा ये द्वीपांतर-
स्थिताः ॥ नृपास्तेषां पूर्वजाश्च स्वसैन्यैस्ते नृपोत्तमाः ५४ वलिनः कोटिशः सर्वे समायाता गजा-
व्हयम् ॥ भविष्याति त्वया तैश्च संगरः सोमवंशजैः ५५ तदा ब्रह्मा सुरैर्युक्तः समागत्य
तवांतिकम् ॥ पादयोस्ते प्रणामांश्च नलाद्यैः कारयिष्यति ५६ कृत्वा कः प्रार्थनांतेपि त्वां वैकुंठं
प्रणेष्यति ॥ एवं राम सविस्तारं तवाग्रे कथितं मया ५७ यत्पृष्टं मां त्वया पूर्वं नलादीनां
कथानकम् ॥ विवाहकांडमारभ्य रम्यं रामायणं शुभम् ५८ समग्रं हि मया रामपुरानं श्रावितं
तव ॥ पुत्राभ्यामधुनासर्वं शृणुष्व रघुनंदन ५९ इत्युक्त्वा कुशलवयोश्चकाराज्ञां मुनिस्ततः ॥
विवाहकांडात्कांडानि चत्वारि जगतुः शिशू ६० तत्सर्वं राघवः श्रुत्वा परांमुदमवाप सः ॥ विदुः
सर्वे जनाश्चाऽपि वैकुंठारोहणं प्रभोः ६१ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे
वाल्मीकीये पूर्णकांडे सोमवंशनृपकथानकविस्तारो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

---

१ जित्वेति पाठः । २ त्वया ये तस्य वशगाः कृताः इति पाठः । ३ कः ब्रह्मा । ४ पुराणं श्रावितमिति पाठः ।

॥ रामदास उवाच ॥ अथ रामस्तदा प्राह वाल्मीकिं मुनिसत्तमम् ॥ आगंतव्यं त्वया तत्रमुनिभिस्तु गजाव्हयम् १ तथेति स मुनिः प्राह राघवं भक्तवत्सलम् ॥ ततः स लक्ष्मणं शीघ्रं राघवो वाक्यमब्रवीत् २ पत्राणि प्रेषयस्वाऽद्य कुमारान्राज्यसंस्थितान् ॥ स्वस्वराज्ये मंत्रिणश्च कृत्वाऽऽत्रागम्यतां बलैः ३ एवमेव प्रलेख्यानि जंबूद्वीपपतीन्वरान् ॥ तथा द्वीपपतींश्चाऽपि दूतास्तांस्त्वरयंतु नः ४ तथेति लक्ष्मणश्चोक्त्वा तथा चक्रे यथोदितम् ॥ राघवेण सभामध्ये वाल्मीकिगुरुसन्निधौ ५ ततः प्राह पुनः श्रीमान् राघवो लक्ष्मणं मुदा ॥ वासो गेहानि नेयानि बहिर्मम रघूद्वह ६ मुहूर्तो वर्त्तते श्वो वै सेनां चोदय सादरात् ॥ आयुधान्यथ यंत्राणि जीर्णानि च बहूनि हि ७ पूर्वजैर्निहितान्येव कोशागारेषु वै सदा ॥ तानि निष्कासनीयानि तेषां कालोऽद्य वर्त्तते ८ अंतःपुराणि सर्वाणि बहिर्नेयानि मेऽग्रतः ॥ अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य सीताऽप्यग्रेऽनुगच्छतु ९ कोशागाराणि सर्वाणि बहिर्नेयानि वाहनैः ॥ हस्त्यश्वरथपादाता नेयाः सर्वे बहिस्त्वया १० इत्याज्ञाप्य रघुश्रेष्ठो लक्ष्मणं विनयान्वितम् ॥ मन्त्रिणो नैगमांश्चैव वसिष्ठं चेदमब्रवीत् ११ अभिषेक्ष्यामि भरतं सप्तद्वीपपतेः पदे ॥ लक्ष्मणो मां विना नैव भूम्यां वासं करिष्यति १२ एवं वदति राजेंद्रे पौरास्ते भयविव्हलाः ॥ द्रुमा इव छिन्नमूला दुःखार्ताः पतिता भुवि १३ मूर्छितो भरतश्चापि श्रुत्वा रामाभिभाषितम् ॥ गर्हयामास राज्यं स प्राह दुःखाद्रघूत्तमम् १४ सत्येन तु शपेनाऽहं त्वां विना दिवि वा भुवि ॥ कांक्षे राज्यं रघुश्रेष्ठ शपे त्वत्पदयोः प्रभो १५ अमुं योग्यं वरं राजन्नभिषिंचस्व राघव ॥ अयोध्यायां कुशं वीरं सप्तद्वीपपतेः पदे १६ अस्त्युत्तरकुरुष्वत्र जंबुद्वीपपतेः पदे ॥ लवोऽभिषेचितः पूर्वं स एवं तेषु गच्छतु १७ भरतेनोदितं श्रुत्वा पतितास्ताः समीक्ष्य च ॥ प्रजा वै भयसंविग्ना रामविश्लेषकातराः १८ वसिष्ठो भगवान् राममुवाच सदयं वचः ॥ पश्यतामादरात्सर्वाः पतिता भूतले प्रजाः १९ तासां भावानुगं राम प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ श्रुत्वा वसिष्ठवचनं ताः समुत्थाप्य पूज्य च २० सस्नेहो रघुनाथस्ताः किं करोमीति चाऽब्रवीत् ॥ ततः प्रांजलयः प्रोचुः प्रजा भक्त्या रघूद्वहम् २१ गन्तुमिच्छसि वैकुंठं त्वमस्माकं नय प्रभो ॥ यत्र गच्छसि त्वं राम ह्यनुगच्छामहे वयम् २२ अस्माकमेषा परमा प्राप्तिर्धर्मोऽयमक्षयः ॥ तवानुगमने राम हृद्गता नो दृढा मतिः २३ पुत्रदारादिभिः सार्द्धमनुयामोऽद्य सर्वथा ॥ तपोवनं वा स्वर्गं वा पुरं वा रघुनन्दन २४ ज्ञात्वा तेषां मनोदार्ढ्यं कारुण्याद्रघुनायकः ॥ भक्तं पौरजनं दीनं बाढमित्यब्रवीद्वचः २५ कृत्वैवं निश्चयं रामस्तस्मिन्नेवाऽहनि प्रभुः ॥ कुशं तमभिषेक्तुं वै चोदयामास लक्ष्मणम् २६ सौमित्रिश्चापि गुरुणा विप्रैः पौरजनैस्तदा ॥ शोभयित्वा स्वनगरीं मुदा तमभ्यषेचयत् २७ अभिषेके कुशस्यासीन्महोत्साहो गृहे गृहे ॥ रामाऽवरोधे[1] सुमहान्समुत्साहस्तदाऽभवत् २८ तदा सिंहासनारूढं छत्रचामरशोभितम् ॥ प्रजाः सर्वाः कुशपतिं प्रणामं चक्रुरादरात् २९ तदा कुशो नृपो विप्रान्धनं बहुतरं ददौ ॥ प्रजास्तं पूजयामासुर्वस्त्रालंकारवाहनैः ३० ततः प्रपूजयत्सर्वाः प्रजाः स कुशभूपतिः ॥ भोजयामास विप्रौघान्कोटिशः स कुशेश्वरः ३१ अथ रामाज्ञया शीघ्रं सौमित्रिः सीतया सह ॥ अंतःपुराणि सर्वाणि निनाय नगराद्बहिः ३२ नानावाहनसंस्थानि नृत्यवाद्यादिमंगलैः ॥ ततो रामः स्वयं बन्धुपुत्राद्यैः सर्वतो वृतः ३३ मुनिभिर्जयशब्दैश्च स्तुतो मंगलनिःस्वनैः ॥ अयोध्याया बहिः पौरैर्ययौ मागधसंस्तुतः ३४ रथारूढश्चामराद्यैर्वीजितश्चशनैर्मुदा ॥ विवेश वासो गेहानि तदा रामो जनैः सह ३५ ननृतुर्वार-

---

१ अंतःपुरे इत्यर्थः ।

नार्यश्च तदा श्रीराघवाग्रतः ॥ ततः पौराः साऽवरोधाश्चांडालांता विनिययुः ३६ निन्युस्ते सारमेयां स्तान् पुर्याः पौराश्चतुष्पदान् ॥ नासन्पक्षिकुलांताद्यास्तत्पुर्यांते वहिर्ययुः ३७ नासीत्कोऽपि तदा पुर्या जनशून्या वभूव सा ॥ अयोध्यानगरी पुण्या गजभुक्तकपित्थवत् ३८ ॥ एतस्मिनन्तरे सर्वे द्वीपांतरनिवासिनः ॥ जंबूद्वीपांतरस्थाश्च ययुः सैन्यैर्नृपोत्तमाः ३९ कोटिशो राघवं नेमुस्ततो नेमुः कुशेश्वरम् ॥ उपायनानि रामाय कुशाय च पृथक् पृथक् ४० दत्त्वा संपूजितास्ताभ्यां तस्थुः सर्वे नृपोत्तमाः ॥ ततोऽगदश्चित्रकेतुः पुष्करस्तक्ष एव च ४१ सुवाहुर्यूपकेतुश्च ययुः सर्वे निजैर्बलैः ॥ साऽवरोधाः सपुत्राश्च सपौत्रास्ते स्नुषादिभिः ४२ प्रणेमू राघवादींश्च सीतादींश्चाऽपि सादरात् ॥ रामेणालिंगिताः सर्वे सीतया भोजिता अपि ४३ तस्थुः सर्वे सभायां ते स्वस्वपौरजनैः सह ॥ तदागतान् नृपान्सर्वान्रामो वृत्तं न्यवेदयत् ४४ पुनः पप्रच्छ तान्सर्वान्संस्थितान् रघुनन्दनः ॥ युष्माकं पूर्वजाः सर्वे समायाता गजाव्हये ४५ भवतां रोचते युद्धं यदि तैः पूर्वजैः सह ॥ आगन्तव्यं तर्हि सर्वं मया सह गजाव्हयम् ४६ नोचेद्भवद्भिर्गंतव्यमित एव निजस्थलम् ॥ निर्दयोऽत्र न मे ज्ञेयः सर्वैः पार्थिवसत्तमैः ४७ इति रामवचः श्रुत्वा नृपा राघवमब्रुवन् ॥ राम राम महावीर्य वयं सर्वे तवानुगाः ४८ त्वयैव वर्द्धिताः सर्वे तवान्नैः पोषिता वयम् ॥ वीराः क्षत्रियवंशीया रणे तातप्रहारिणः ४९ तवाज्ञया वधामोऽद्य पितृपुत्रान् रणाजिरे ॥ नाऽस्मांस्त्वं विद्धि राजेंद्र स्वामिकार्ये पराङ्मुखान् ५० इति तेषां वचः श्रुत्वा तानालिंग्य स राघवः ॥ संपूज्याभरणैर्वस्त्रैः सुखं सुष्वाप सीतया ५१ ततः प्रभाते श्रीरामो गत्वा तां शरयूनदीम् ॥ स्नात्वा दानानि वै दत्त्वा सीतया विधिपूर्वकम् ५२ नत्वा तां शरयूं पुण्यां गन्तुं पप्रच्छ वै मुहुः ॥ तद्रामवचनं श्रुत्वा शरयू राममब्रवीत् ५३ एतावत्कालपर्यंतं स्थिता त्वद्दर्शनेच्छया ॥ अहमद्य त्वया राम यास्यामि त्वत्पदं त्वितः ५४ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा तामाह राघवः पुनः ॥ यावत्कथा मम शुभा स्थास्यत्यत्राऽघनाशिनी ५५ तावत्त्वमंशरूपाऽत्र वस लोकाघनाशिनी । तथेति रामवचनादंशरूपं निधाय सा ५६ साकेतेऽत्र पूर्णरूपा ययौ रामेण तत्पदम् ॥ अथ रामः शरय्वाऽसौ परिक्रम्य निजां पुरीम् ५७ साष्टांगं तां नमस्कृत्य गन्तुं पप्रच्छ पूज्यताम् ॥ अयोध्येऽव नमस्तेऽस्तु त्वयाऽहं रक्षितस्त्विह ५८ आज्ञां ददस्व पृच्छामि स्वस्थलं गंतुमुद्यतः ॥ क्षमस्व मेऽपराधांस्त्वं पुनर्दर्शनमस्तु ते ५९ इति रामवचः श्रुत्वा पुरी राघवमब्रवीत् ॥ एतावत्कालपर्यंतं स्थिता त्वद्दर्शनेच्छया ६० यास्ये त्वया समर्था न सोढुं त्वद्विरहं त्वहम् ॥ तत्तस्या वचनं श्रुत्वा पुरीमाह रघूत्तमः ६१ यावत्कथा मम शुभा स्थास्यत्यत्राऽघनाशिनी ॥ तावत्त्वमंशरूपेण वसाऽत्र मृण्मयी चिरम् ६२ तथेति रामवचनादंशरूपाऽत्र मृण्मयी ॥ अयोध्या संस्थिता दिव्या हैमा रामेण सा ययौ ६३ अयोध्यया शरय्वाऽपि रामः सेनास्थलं ययौ ॥ अयोध्यायाः सरय्वाश्च प्रभावौ न गतौ त्वितः ६४ अथ सीता महानागीमारुरोह सखीजनैः ॥ पृथङ्नागीर्ऊर्मिलाद्यास्ताः समारुरुहुस्तदा ६५ अथ रामो मुदा वेगात्समारुह्य गजोपरि ॥ उवाच लक्ष्मणं वाक्यं पुष्पके सकलान् जनान् ६६ पौरानारोहयस्व त्वं स्वबंधुभ्यां सुतादिभिः ॥ नागारूढैः पृथक् शीघ्रं समारुह्य गजोपरि ६७ अनुगच्छस्व मत्पृष्ठे लक्ष्मणः स तथाऽकरोत् ॥ अथ सर्वे नृपतयो नानायानेषु संस्थिताः ६८ ययुः स्वस्वबलैर्युक्ताः शीघ्रं श्रीरामपार्श्वतः ॥ ययावग्रे त्वग्रसरो रज्जुकुद्दालधारिभिः ६९ द्रपत्कारतक्षकैश्च कुठारटंकिपा-

---

१ निःसार्येत्यर्थः । २ मत्वत्कपेति पाठः ।

णिभिः ।। ततो ययौ महानागः पताकाध्वजशोभितः ७० ततो ययुर्यंत्रहस्ता नानावाहनसंस्थिताः ।। ततो ययुः शतघ्नीभिः पूरिताः शकटाः शुभाः ७१ ततोऽश्वसंस्था वाद्यानि वादयंतो ययुर्भटाः ।। ततोऽश्वसंस्थाः शतशो ययुस्ते वेत्रपाणयः ७२ ततो ययुमागधाश्च वंदिनो यानसंस्थिताः ।। ततो नटाश्चारणाश्च यानस्थाः सुविभूषिताः ७३ ततस्ता वारनार्यश्च काष्ठमंचकवाहिताः ।। मस्तकेषु भटैर्मार्गे नृत्यंत्यः प्रययुः सुखम् ७४ ततो ययुर्भूषितास्ते श्रीरामस्य तुरंगमाः ।। ततः पुरुषवद्वेषान्बिभ्रंत्यः प्रमदोत्तमाः ७५ ययुस्तरुण्यः शतशः शस्त्रहस्तास्सुभूषिताः ।। गोपितास्याः कंचुकिन्यस्तुरंगादिषु संस्थिताः ७६ ततो ययुर्दंडहस्ता दासीपुत्राः सुभूषिताः ।। ततो ययौ रामचंद्रस्तत्पृष्ठे लक्ष्मणो ययौ ७७ तत् पृष्ठे भरतश्चाऽपि शत्रुघ्नश्च ततो ययौ ।। ततः कुशो लवश्चाऽथ ततः सोऽप्यंगदो ययौ ७८ ययौ ततश्चित्रकेतुः पुष्करश्च ततो ययौ ।। ततस्तक्षः सुबाहुश्च यूपकेतुस्ततो ययौ ७९ ततः सीता ययौ शीघ्रमूर्मिला च ततः परम् ।। मांडवी श्रुतिकीर्तिश्च स्नुषाः सर्वाः क्रमाद्ययुः ८० ततस्ते मंत्रिणः सर्वे शिबिकासंस्थिता ययुः।। ततो ययुर्वानराश्च कोटिशः पर्वतोपमाः ८१ ततो ययुर्नृपाः सर्वे कोटिशो वारणस्थिताः ।। ततो नृपाणां सैन्यानि ययुर्वाजिस्थितानि हि ८२ ययुस्ततस्ते यंत्राणां शकटाः कोटिशो वराः ।। शतघ्नीखड्गचर्मादिपूरिताः शकटास्तदा ८३ ततो वारणमुख्याश्च नववाद्यसमन्विताः ।। ततश्चोष्ट्राः सुवर्णाना ततः पृष्ठे खरादयः ८४ एवं रामः शनैर्मार्गे चामराद्यैः सुवीजितः ।। सीतया जालरंध्रश्च वीक्षितश्च मुहुर्मुहुः ८५ ययौ शनैः शनैः श्रीमान्स्तुतो मागधवंदिभिः ।। पश्यन्नृत्यान्यप्सरसां शृण्वन्स गायनान्यपि ८६ सेनानिवेशस्थानानां यात्राकांडे यथोदिता ।। मया पूर्वं सुरचना तद्वदासीत्पुनस्त्विह ८७ इति शतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये पूर्णकांडे रामदासविष्णुदाससंवादे रामप्रस्थानं नाम द्वितीयः सर्गः ।। २ ।।

रामदास उवाच ।। अथ रामः शनैर्मार्गे नानादेशान्विलंघ्य च ।। एकादशदिनैः प्राप सेनया तद्व-जान्हव्यम् १ राममागतमाज्ञाय सुषेणो वेगवत्तरः ।।प्रत्युद्ययौ स्वकपिभिर्विंशल्लक्षसमन्वितः२नत्वा रामं च सीतां च सर्वं वृत्त न्यवेदयत् ।। राम राम महाबाहो प्रतापात्तव वै मया३चतुर्दशादिनं युद्धं कृतमेभिः सुदुष्करम् ।। अधुना त्वं समायातः क्वैते स्थास्यंति भूतले ४ सुषेणस्य वचः श्रुत्वा तमप्याश्वासयत्प्रभुः ।। अथ रामः स जान्हव्याश्चोत्तरे परमे तटे ५ सेनानिवासमकरोद्ददर्श रिपुवाहिनीम् ।। तां निशां समतिक्रम्य द्वितीये दिवसे ततः ६ चोदयामास युद्धाय वानरान्रघुनंदनः ।। ततस्ते वानराः सर्वे जान्हव्यामवप्लुत्य च ७ रामं सीतां नमस्कृत्य निर्ययुः समरं मुदा ।। ततस्ते वानराश्चक्रुः सिंहनादान्भयंकरान् ८ वादयामासुर्वाद्यानि दुद्रुवुः शत्रुवाहिनीम् ।। नलाद्यास्तेऽपि श्रीरामसेनां दृष्ट्वाऽतिविस्मिताः ९ चकिता भयभीताश्च निर्ययुः संगरं जवात् ।। ततस्ते वानराः सर्वे गंगामुल्लंघ्य वेगतः १० दृषद्भिः पर्वतैर्वृक्षैः शिलाभिर्मुष्टिभिः पदैः ।। निजघ्नुः शत्रुवीरांस्ते कीर्तयंतो रघूत्तमम् ११ नलवीराश्च ते सर्वे शस्त्रैस्तीक्ष्णैः कपीश्वरान् ।। निजघ्नुः समरे वेगाद्बभूव तुमुलो रणः १२ अथ तैर्वानरैः सर्वे बलाद्वृक्षैः प्रपीडिताः ।। पराङ्मुखाः कृताः सर्वे रणात्ते नलसैनिकाः १३ तान् दृष्ट्वा ते नलाद्याश्च रणाद्वीरान् पराङ्मुखान् ।। निहतान्कपिवीरैश्च चोदयन्नृपतींस्तदा १४ ततस्ते पार्थिवाः सर्वे जंबूद्वीपनिवासिनः ।। तथा द्वीपांतरोद्भूता ये दृष्टाश्च पुरोदिताः १५ ययुर्युद्धाय सन्नद्धा नानावाहनसंस्थिताः ।। तान्सर्वानागतान्दृष्ट्वा ययुः श्रीरामसैनिकाः १६ जंबुद्वीपांतरस्थाश्च

१ शिबिकाश्च प्रभोस्ततं इति पाठः ।

तथा द्वीपांतरस्थिताः । युवानश्च नृपाः सर्वे नानावाहनसंस्थिताः १७ सुग्रीवश्चांगदश्चाऽथ हनुमांश्च
विभीषणः ॥ जांबवांश्च सुषेणश्च संपातिर्मकरध्वजः १८ गुहको भूरिकीर्तिश्च कंबुकंठः प्रतापवान् ॥
तथाऽन्ये जनकाद्याश्च ययुः संग्रामभूतलम् १९ तदोभयोर्महानासीत्सैन्ययोर्वीरनिःस्वनः ॥ नववा-
द्यानि वै नेदुरुभयोः सैन्ययोः पृथक् २० तदा ब्रह्मादयो देवाः शिवेन सहिताश्च खे ॥ स बुधे-
नाथ सोमेन देवेंद्रेण युता मुदा २१ नानाविमानमारूढा ददृशुर्युद्धकौतुकम् ॥ अथ चंद्रादयो देवाश्च-
क्रुर्मंत्रं परस्परम् २२ महाभयं समुत्पन्नं प्रलयोऽद्य भविष्यति ॥ ब्रह्मदत्तवराश्चैते सोमवंशोद्भवा नृपाः
२३ रामोविष्णुरयं साक्षात्कथं जयपराजयौ ॥ भविष्यतः कथं युद्धान्निवृत्तिरुभयोरपि २४ भविष्यति
उपायः कः कार्यो युद्धनिवारणे ॥ तदा ब्रह्मा सुरानाह किंचिद्दृष्ट्वा वयं रणम् २५ करिष्यामस्तयोः
सख्यं रामसोमजयोस्त्विह ॥ इत्युक्त्वा सकलान्वेधा ददर्श रणकौतुकम् २६ तथोभयोः सैन्ययोश्च
बभूवुर्यंत्रनिःस्वनाः ॥ यंत्रोत्थवन्हिज्वालाभिर्व्याप्ता दशदिशोऽभवन् २७ यंत्रोत्थनानागुटिकाभिर्जघ्नुस्ते
परस्परम् ॥ शतघ्नीभिस्तथा जघ्नुः शकटस्थाभिरादरात् २८ तथा वीरा निजघ्नुस्ते बाणैः खड्गैः परश्वधैः ॥
परस्परं तोमरैश्च भिंदिपालैश्च मुद्गरैः २९ परिघैश्चक्रबाणैश्च कुंतैः शूलैश्च पट्टिशैः ॥ तदा जघान पितरं
पुत्रः पुत्रं तथा पिता ३० पितामहस्तथा पौत्रं पौत्रश्चापि पितामहम् ॥ अन्योन्यं कुलजात्याख्यादिकं
संश्राव्य वै मुहुः ३१ तथा रणे प्रपौत्राय जघान प्रपितामहः ॥ तथा बाणैः प्रपौत्रोऽपि जघान प्रपितामहम्
३२ मातामहं तु दौहित्रस्तदा बाणैः प्रताडयत् ॥ तथा मातामहश्चापि दौहित्राय रणेऽहनत् ३३ एवं
परस्परं चासीद्युद्धं तल्लोमहर्षणम् ॥ तत्र ये ये हता वीराः संगरे रामसेवकाः ३४ तान्सर्वान् जीवया-
मास तदा पवननंदनः ॥ द्रोणाचलौषधीभिश्च वारं वारं स्वसैनिकान् ३५ रिपुसैन्ये मृता येते मृता एव
नोत्थिताः ॥ एवं तदा सोमवंशनृपास्ते क्षीणतां ययुः ३६ तदा लोहितपूरा सा बभूव सुरनिम्नगा ॥
अर्कपद्ममिता सेना नलादीनां तदा रणे ३७ निपातिता राघवीयैर्नृपैः सा वरसंगरैः ॥ एवं बभूव
समरः षण्मासं हस्तिनापुरे ३८ ततस्ते सोमवंशस्था नृपाः किंचिद्बलैर्युताः ॥ विषण्णा विगतोत्साहा
निर्युयुः संगरं स्वयम् ३९ तानागतांस्तदा वीक्ष्य कुशाद्या बालकाश्च ते ॥ रामादीनां ययुस्त्वग्रे
रथस्था रणभूतलम् ४० नलं ययौ कुशः शीघ्रं नद्युकं स ययौ लवः ॥ जातीकरमंगदश्च तथा च
वसुदं नृपम् ४१ चित्रकेतुर्ययौ शीघ्रं तथा लघुश्रुतं नृपम् ॥ ययौ स पुष्करः शीघ्रं तक्षकः सुरथं
ययौ ४२ अजमीढं सुबाहुश्च यूपकेतुर्ययौ बलम् ॥ यूपकेतुर्हि तत्सैन्यं चकाराऽगोचरं शरैः ४३
वायव्यास्त्रेण चिक्षेप लवस्तल्लवणांभसि ॥ तदा ते सप्तवीराश्च नलाद्याः पर्वता इव ४४ युयुधू रघु-
वीरस्य बालकैः सह संगरे ॥ न विरेजुर्बलैर्हीनाः स्कंधहीननगोपमाः ४५ कुशो विव्याध बाणैस्तं नलं
संग्राममूर्धनि ॥ तदा नलः प्रभिन्नांगः स्वबाणैस्तं व्यतर्जयत् ४६ ततः कुशः स्वबाणौघैर्नलस्याश्वा-
न्ध्वजं धनुः ॥ छत्रं सारथिनं छित्त्वा नलं बाणैरताडयत् ४७ नद्युकं चापि विव्याध स्वबाणौघै-
र्लवस्तदा ॥ नद्युकश्च लवं बाणैस्तदा व्याकुलमातनोत् ४८ नद्युकं निजबाणौघैश्चकार
विरथं लवः ॥ एवं जातीकरं बाणैरंगदः संप्रताडयत् ४९ प्रताडयज्जातीकरः परिघेणांगदं
तदा ॥ ततो जातीकरं बाणैरंगदो पातयद्भुवि ५० चित्रकेतुः स्वबाणौघैः क्रोशेन
वसुदं नृपम् ॥ चिक्षेप स्यंदनाद्गात्तदद्भुतमिवाऽभवत् ५१ तथा लघुश्रुतो बाणैर्हृदि विव्याध
पुष्करम् ॥ तदा स पुष्करः क्रोधाद्बाणैर्लघुश्रुतं रथे ५२ भित्तिचित्रोपमं कृत्वा वादयामास दुन्दु-

---

१ सैन्यिकास्ते क्षयं ययुरिति पाठः ।

भिम् ॥ सुरथश्चाऽपि तक्षं स ववर्ष शरवृष्टिभिः ५३ ततस्तक्षः स्ववाणौघैः सुरथं गगनांगणे ॥ सरथं भ्रामयामास शुष्कपर्णं यथा मरुत् ५४ अजमीढस्तदा सर्वान्पूर्वजान्व्याकुलीकृतान् ॥ वीक्ष्य रामात्मजाद्यैस्तैर्ववर्ष शरवृष्टिभिः ५५ सुवाहुस्तं स्ववाणौघैश्चकार विरथं तदा ॥ अजमीढस्ततोऽन्ये स रथे स्थित्वा ययौ पुनः ५६ मुमोच पवनास्त्रं स कुशादीनां वधे क्रुधा ॥ तं दृष्ट्वा यूपकेतुस्तं पन्नगास्त्रं मुमोच सः ५७ तदा ते कोटिशः सर्पाः प्रपिबुः कंपनं क्षणात् ॥ रथस्थः स नलः सर्पान्दृष्ट्वा गारुडमुत्तमम् ५८ मुमोच पन्नगास्त्रस्य निवृत्त्यर्थं तदाऽस्त्रवित् ॥ तदा कुशः प्रमुमोच राक्षसास्त्रं भयावहम् ५९ नघुकश्च तदा वेगाद्ब्रह्मास्त्रं तं मुमोच सः ॥ तदा क्रोधाल्लवश्चाऽपि मेघास्त्रं तं व्यसर्जयेत् ६० तदा लघुश्रुतश्चाऽपि पवनास्त्रं मुमोच सः ॥ तदा स हनुमान् शीघ्रं च्यादाय विकटाननम् ६१ अपिबन्मरुतं वेगान्ननाद जलदस्वनः ॥ एवं तच्च महद्युद्धं पुष्पकारामसंस्थितौ ६२ सीतारामौ मुदा युक्तौ लक्ष्मणाद्यैर्ददर्शतुः ॥ एवं युद्धं पंचमासान्सैकादश दिनान्यभूत् ६३ एकादशे दिनो मार्गे गतास्तेऽस्मिन्समीरिताः ॥ एवमेकादशैर्मासैरेकादशदिनैरपि ६४ त्रेतायुगभवैर्दिव्यैः समाप्तिः संगरस्य च ॥ अदृष्ट्वा स कुशो वेगाद्ब्रह्मास्त्रं संदधे तदा ६५ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये पूर्णकांडे रामदासविष्णुदाससंवादे सोमवंशोद्भवनृपाणां युद्धवर्णनं नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ ब्रह्मास्त्रं संदधानं तं दृष्ट्वा वेधाः सुरैः सह ॥ सोमेन च बुधेनाऽपि विमानेन ययौ भुवम् १ विमानादवरुह्याऽथ तदा ब्रह्मा कुशं ययौ ॥ कुशं तं प्रार्थयामास मा त्वमस्त्रं विसर्जय २ पालयस्व वचो मेऽद्य नाके सोमाय वै मया ॥ द्वापरांतं वरो दत्तस्त्वजेयाश्च रणाजिरे ३ भविष्यन्ति नलाद्याश्च सर्वे युष्मत्कुलोद्भवाः ॥ पुरा त्विति सुराग्रे हि कस्मिंश्चित्कारणांतरे ४ अतस्त्वं कुशमाऽस्त्रं मे नलाद्येषु विसर्जय ॥ तद्ब्रह्मवचनं श्रुत्वा कुशो वाक्यमथाऽब्रवीत् ५ अधुना क्षणमात्रेण सर्वान्दग्धान्करोम्यहम् ॥ नोचेत्कथय रामाय तस्याज्ञां मानयाम्यहम् ६ यदा त्वया वरो दत्तस्तदा किं विदितं तव ॥ नासीच्छ्रीरामसामर्थ्यं ह्यधुना प्रार्थ्यसे मुधा ७ त्वयि चेद्वर्तते किंचित्सारं कर्तुं रणं मया ॥ तर्हि कुरुष्व साहाय्यं नलादीनां सुरैर्युतः ८ त्वया रणे संगरोऽद्य मम पश्यतु राघवः ॥ सीताऽपि पुष्पकासीना जालरंध्रैश्च पश्यतु ९ एवं कुशस्य वचनं श्रुत्वा लज्जायुतो विधिः ॥ सोमेनाथ वुधेनाऽपि नलाद्यान्प्राह वेगतः १० रे रे मूढाः शृणुध्वं मे वचनं हि गतायुषः ॥ साक्षान्नारायणं रामं यूयं योद्धुं समुद्यताः ११ केनेयं शिक्षिता बुद्धिः सर्वेषां घातकारिणी ॥ गच्छध्वं शरणं रामं नोचेद्यूयं मरिष्यथ १२ ममाऽयं जनकः साक्षाद्रामो विष्णुर्न संशयः ॥ इति धिक्कृत्य तान्वेधाः कुशं वचनमब्रवीत् १३ यावद्यास्याम्यहं रामात्पुनस्त्वां कुशबालक ॥ तावच्चेन्मोक्ष्यसे वाणं तर्हि मां हतवानसि १४ इत्युक्त्वा तं कुशं वेधा नलाद्यैः परिवेष्टितः ॥ ययौ रामं सुरैर्युक्तः पुरस्कृत्य वृषध्वजम् १५ शिवमागतमाज्ञाय पुष्पकाद्रघुनन्दनः ॥ प्रत्युद्गम्य शिवं नत्वा प्रणनाम ततो विधिम् १६ ततस्तान्पूजयामास शिवादीन्रघुनन्दनः ॥ ततः सभार्या रामाय तिष्ठन्वेधानलादिभिः १७ प्रणामान्कारयामास सोमेन च बुधेन च ॥ ततस्तान्सहसोत्थाय रामचन्द्रः करेण हि १८ श्रुत्वा तेषां हि नामानि विधेरास्यात्पृथक् पृथक् ॥ ततः पप्रच्छ वेगेन ब्रह्माणं पुरतः स्थितम् १९ सर्वे किमर्थमानीतास्त्वयात्रते सोमवंशजाः ॥ वद त्वं कारणं शीघ्रं सत्यमेव ममाग्रतः २० तद्रामवचनं श्रुत्वा रामं वेधा वचोऽब्र-

वीत् ॥ राम राम महाबाहो पालयस्वाऽद्य मे वचः २१ रक्षस्वैतान्नृपानद्य वरदानान्ममं प्रभो ॥
द्वापारांतमजेयत्वं दत्तमस्ति मया पुरा २२ ममाऽस्त्रं सन्दधानं तं निवारय कुशं सुतम् ॥ इति
तद्वचनं श्रुत्वा विहस्य रघुनायकः २३ सभायामाह ब्रह्माणमजेयत्वं त्वयोदितम् ॥ क्व गतं चाऽद्य
समरात्किमर्थमिह चागताः २४ तद्रामवचनं श्रुत्वा रामं प्राह विधिः पुनः ॥ सर्वेषां पुरतो मेऽस्ति
बलं न तु तवाग्रतः २५ त्वं तु मे जनकः साक्षादतस्त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥ ततो रामः पुनः प्राह
विहस्य चतुराननम् २६ न श्रोष्यति वचो मेऽद्य कुशोयं यौवनस्थितः ॥ प्रायः कुमारा वृद्धानां
वाक्यमग्रे भजन्ति न २७ अन्यच्चाऽपि शृणुष्व त्वं यच्छास्त्रेऽप्युच्यते वचः ॥ लालयेत्पंच वर्षाणि
दशवर्षाणि ताडयेत् २८ प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ अतस्ते बालकाः सर्वे कुशाद्याः
स्वार्थतत्पराः २९ न श्रोष्यंति वचो मेऽद्य तान्गत्वा प्रार्थयस्व हि ॥ ततः प्राह पुनर्ब्रह्मा रणक्रो-
धात्कुशो मया ३० वाक्यं रम्यं मंजुलं च नैवाऽद्य वदति प्रभो ॥ ततः प्राह विधिं रामः पुन-
र्वाक्य विनोदयन् ३१ विधे त्वं गच्छ वाल्मीकिं स त्वां युक्तिं वदिष्यति ॥ ततः स रामवाक्येन
वाल्मीकिं पुष्पके स्थितम् ३२ मुनिभिर्मुनिशालायामूर्ध्वं सर्वैः स्थितं विधिः ॥ नलाद्यैः सहितो
गत्वा वृत्तं सर्वं न्यवेदयत् ३३ विधिमाहाथवाल्मीकिर्ज्ञात्वा राममनोगतम् ॥ स्त्रीलब्धजीविताश्चैते
भवन्तु सुखिनस्त्विति ३४ नलादीनां स्त्रियः सर्वाः प्रार्थयन्तु विदेहजाम् ॥ कुशोऽपि जानकीवा-
क्याच्छान्तिमेष्यति बालकः ३५ तथेति ते नलाद्याश्च दूतान् प्रेष्याऽथ सादरम् ॥ आनीयस्व कल-
त्राणि शतशस्तु तदा जवात् ३६ जानकीं प्रेषयामासुस्ताः सर्वाः पार्थिवस्त्रियः ॥ उपायनानि
संगृह्य जानकीं प्रययुर्जवात् ३७ ददृशुर्जानकीं नारीं शालायां स्वसखीवृताम् ॥ स्नुषाभिः सेवित-
पदां पर्यंके निद्रितां मुदा ३८ ताः स्त्रीः समागताः सीता दृष्ट्वा चामरवीजिता ॥ मंचकादवरुह्याऽथ
धृतपार्श्वोपबर्हणा ३९ स्वपृष्ठे मंचकं कृत्वा संस्थितासीत्सखीवृता ॥ स्नुषाभिर्वीजितां रम्यां प्रणे-
मुस्तां परस्त्रियः ४० तासां सीमंतरत्नौघप्रभया पदपंकजे ॥ विरेजतुस्ते सीतायाश्चित्ररागविचित्रिते
४१ उपायनानि संगृह्य ताभ्यः सा जनकात्मजा ॥ समालिंग्य निवेश्याऽथ ताः प्राह सुस्वरं वचः
४२ किमर्थमागता यूयं मा भेतव्यमितःपरम् ॥ कथयध्वं स्वीयमिष्टं यत्तद्वोऽद्य करोम्यहम् ४३
तदा ताः कथयामासुः सर्ववृत्तं सविस्तरम् ॥ देहि कंकणदानानि कुशं युद्धान्निवारय ४४ तथेति
जानकी चोक्त्वा ज्ञात्वा राममनोगतम् ॥ नारीहस्तान्मोचनीयाश्चैते निर्जरवास्त्विति ४५ आरुह्य
शिबिकायां सा ताभिर्युक्ता कुशं ययौ ॥ तदा तं सांत्वयामास क्रोधं त्यज कुशाऽधुना ४६
निवर्तस्व रणादद्य शृणु मे वचनं शिशो ॥ तथेति जानकीवाक्याद्विहस्याऽथ कुशस्तदा ४७ मात्रा
तैर्बंधुभिर्युक्तः सेनया संन्यवर्तत ॥ पुष्पकं प्रययौ सीता नृपस्त्रीपरिवेष्टिता ४८ कुशाद्यास्ते कुमाराश्च
सभायां राघवं ययुः ॥ ततो वाल्मीकिना ब्रह्मा नलाद्यैः सहितस्तदा ४९ स निर्जरः सभां गत्वा
तस्थौ श्रीराघवाग्रतः ॥ कुशाद्यास्तेऽपि श्रीरामं प्रणम्य तस्य संनिधौ ५० तस्थुस्तेनालिंगिताश्च
स्त्रीभिर्नीराजिता अपि ॥ तदा रामोऽब्रवीद्वाक्यं ब्रह्माणं सदसि स्थितम् ५१ रणान्निवर्तिता बालाः
किमग्रे तव वांछितम् ॥ न मे राज्ये छत्रपतिर्द्वितीयोऽत्र भविष्यति ५२ करणीयं नलाद्यैः
किं तद्वदस्व सविस्तरम् ॥ तदासनादुत्थितः स वेधा रामाग्रतः स्थितः ५३ उवाच मधुरं वाक्यं
सभायां रघुनन्दनम् ॥ राम राम महाबाहो भूभारश्च त्वया हृतः ५४ चिरकालं कृतं राज्यं वैकुण्ठं
पालयाऽधुना ॥ कुरु सत्यं वचो मेऽद्य ददस्व हस्तिनापुरम् ५५ नलादिभ्यस्त्वयोध्यायां कुशो

वीत् ॥ राम राम महाबाहो पालयस्वाऽद्य मे वचः २१ रक्षस्वैतान्नृपानद्य वरदानान्ममं प्रभो ॥
द्वापारांतमजेयत्वं दत्तमस्ति मया पुरा २२ मयाऽस्त्रं सन्दधानं तं निवारय कुशं सुतम् ॥ इति
तद्वचनं श्रुत्वा विहस्य रघुनायकः २३ सभायामाह ब्रह्माणमजेयत्वं त्वयोदितम् ॥ क्व गतं चाऽद्य
समरात्किमर्थमिह चागताः २४ तद्रामवचनं श्रुत्वा रामं प्राह विधिः पुनः ॥ सर्वेषां पुरतो मेऽस्ति
बलं न तु तवाग्रतः २५ त्वं तु मे जनकः साक्षादतस्त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥ ततो रामः पुनः प्राह
विहस्य चतुराननम् २६ न श्रोष्यति वचो मेऽद्य कुशोयं यौवनस्थितः ॥ प्रायः कुमारा वृद्धानां
वाक्यमग्रे भजन्ति न २७ अन्यच्चाऽपि शृणुष्व त्वं यच्छास्त्रेऽप्युच्यते वचः ॥ लालयेत्पंच वर्षाणि
दशवर्षाणि ताडयेत् २८ प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ अतस्ते बालकाः सर्वे कुशाद्याः
स्वार्थतत्पराः २९ न श्रोष्यंति वचो मेऽद्य तान्गत्वा प्रार्थयस्व हि ॥ ततः प्राह पुनर्ब्रह्मा रणक्रो-
धात्कुशो मया ३० वाक्यं रम्यं मंजुलं च नैवाऽद्य वदति प्रभो ॥ ततः प्राह विधिं रामः पुन-
र्वाक्यं विनोदयन् ३१ विधे त्वं गच्छ वाल्मीकिं स त्वां युक्तिं वदिष्यति ॥ ततः स रामवाक्येन
वाल्मीकिं पुष्पके स्थितम् ३२ मुनिभिर्मुनिशालायामूर्ध्वं सर्वैः स्थितं विधिः ॥ नलाद्यैः सहितो
गत्वा वृत्तं सर्वं न्यवेदयत् ३३ विधिमाहाथवाल्मीकिर्ज्ञात्वा राममनोगतम् ॥ स्त्रीलब्धजीविताश्चैते
भवन्तु सुखिनस्त्विति ३४ नलादीनां स्त्रियः सर्वाः प्रार्थयन्तु विदेहजाम् ॥ कुशोऽपि जानकीवा-
क्याच्छान्तिमेष्यति बालकः ३५ तथेति ते नलाद्याश्च दूतान् प्रेष्याऽथ सादरम् ॥ आनीयस्व कल-
त्राणि शतशस्तु तदा जवात् ३६ जानकीं प्रेषयामासुस्ताः सर्वाः पार्थिवस्त्रियः ॥ उपायनानि
संगृह्य जानकीं प्रययुर्जवात् ३७ ददृशुर्जानकीं नारीं शालायां स्वसखीवृताम् ॥ स्नुषाभिः सेवित-
पदां पर्यंके निद्रितां मुदा ३८ ताः स्त्रीः समागताः सीता दृष्ट्वा चामरवीजिता ॥ मंचकादवरुह्याऽथ
धृतपार्श्वोपवर्हणा ३९ स्वपृष्ठे मंचकं कृत्वा संस्थितासीत्सखीवृता ॥ स्नुषाभिर्वीजितां रम्यां प्रणे-
मुस्तां परस्त्रियः ४० तासां सीमंतरत्नौघप्रभया पदपंकजे ॥ विरेजतुस्ते सीतायाश्चित्ररागविचित्रिते
४१ उपायनानि संगृह्य ताभ्यः सा जनकात्मजा ॥ समालिंग्य निवेश्याऽथ ताः प्राह सुस्वरं वचः
४२ किमर्थमागता यूयं मा भेतव्यमितःपरम् ॥ कथयध्वं स्वीयमिष्टं यत्तद्वोऽद्य करोम्यहम् ४३
तदा ताः कथयामासुः सर्ववृत्तं सविस्तरम् ॥ देहि कंकणदानानि कुशं युद्धान्निवारय ४४ तथेति
जानकी चोक्त्वा ज्ञात्वा राममनोगतम् ॥ नारीहस्तान्मोचनीयाश्चैते निर्जरवास्त्विति ४५ आरुह्य
शिबिकायां सा ताभिर्युक्ता कुशं ययौ ॥ तदा तं सांत्वयामास क्रोधं त्यज कुशाऽधुना ४६
निवर्त्तस्व रणादद्य शृणु मे वचनं शिशो ॥ तथेति जानकीवाक्याद्विहस्याऽथ कुशस्तदा ४७ भ्रात्रा
तैर्बंधुभिर्युक्तः सेनया संन्यवर्तत ॥ पुष्पकं प्रययौ सीता नृपस्त्रीपरिवेष्टिता ४८ कुशाद्यास्ते कुमाराश्च
सभायां राघवं ययुः ॥ ततो वाल्मीकिना ब्रह्मा नलाद्यैः सहितस्तदा ४९ स निर्जरः सभां गत्वा
तस्थौ श्रीराघवाग्रतः ॥ कुशाद्यास्तेऽपि श्रीरामं प्रणम्य तस्य संनिधौ ५० तस्थुस्तेनालिंगिताश्च
स्त्रीभिर्नीराजिता अपि ॥ तदा रामोऽब्रवीद्वाक्यं ब्रह्माणं सदसि स्थितम् ५१ रणान्निवर्तिता बालाः
किमग्रे तव वांछितम् ॥ न मे राज्ये छत्रपतिर्द्वितीयोऽत्र भविष्यति ५२ करणीयं नलाद्यैः
किं तद्वदस्व सविस्तरम् ॥ तदासनादुत्थितः स वेधा रामाग्रतः स्थितः ५३ उवाच मधुरं वाक्यं
सभायां रघुनन्दनम् ॥ राम राम महाबाहो भूभारश्च त्वया हृतः ५४ चिरकालं कृतं राज्यं वैकुण्ठं
पालयाऽधुना ॥ कुरु सत्यं वचो मेऽद्य देहस्व हस्तिनापुरम् ५५ नलादिभ्यस्त्वयोध्यायां कुशो

राज्यं प्रशासतु ॥ तदा रामो विधिं प्राह ममाप्येतत्तु रोचते ५६ वैकुण्ठं श्वो गमिष्यामि सीतया बन्धुभिर्युतः ॥ दशसहस्रवर्षाणि प्रोक्तमायुर्युगेऽत्र हि ५७ तन्मया स्वीयसामर्थ्यात्कृतमत्र विधे मृषा ॥ एकादशसहस्राणि समास्त्वेकादशैव तु ५८ तथैकादशमासाश्च गता मे दिवसा अपि ॥ शेषमायुश्च किंचिन्मे तच्छ्वः पूर्णं भविष्यति ५९ द्वादशायां घटिकायां सोऽहं वैकुण्ठमाश्रये ॥ ततो विधिं कुशः प्राह नलाद्या यदि मां विधे ६० दास्यंति करभारं मे तर्हि तिष्ठंतु चाऽत्र ते ॥ मदाज्ञां पालयंत्वेते तव वाक्यात्सुरक्षिताः ६१ छत्रहीनाः सुखं त्वद्य वसन्तु हस्तिनापुरे ॥ तद्वाक्यं स विधिः श्रुत्वा पुनः प्राह कुशं प्रति ६२ छत्रमाज्ञापयस्वैतांस्तवाज्ञावशवर्तिनः ॥ दास्यंति करभारं त्वां मम वाक्यं हि पालय ६३ तथेति स कुशः प्राह विधिं किंचित्स्मिताननः ॥ अथ ते सोमवंशस्था नृपाः सर्वे विधिं तदा ६४ प्रोचुर्वयं त्वया स्त्रीभिर्यास्यामो दिवमद्य वै ॥ अजमीढोऽद्य नृपतिर्भवत्वत्र गजाह्वये ६५ तथेति तान् विधिश्चोक्त्वा सभार्यां समुपाविशत् ॥ अथ ब्रह्माऽजमीढाय ब्राह्मणैरभिषिच्य च ॥ गजाह्वये तं राजानं चकार राघवाज्ञया ६६ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये पूर्णकांडे सोमवंशसूर्यवंशजयोर्मैत्रीकरणं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामं सुषेणश्च सुग्रीवश्च विभीषणः ॥ वानराःप्रार्थयामासुर्वयं राम त्वया दिवम् १ यास्यामो नाऽत्र जीवामस्त्वया राम विना भुवि ॥ ददस्वाज्ञां त्वया गन्तुं तदाह राघवोऽपि सः २ विभीषण त्वया स्थेयं लंकायां मम वाक्यतः ॥ प्रचरिष्यति यावन्मे रामनामाऽवनीतले ३ त्वं गच्छाद्यैव मे वाक्यात्तथेति स विभीषणः ॥ नत्वा रामं ययौ लंकां राघवेणातिमानितः ४ ततः प्राह जांबवंतं राघवः पुरतः स्थितम् ॥ हे जांववंस्त्वया स्थेयं यावद्भूम्यां कथा मम ५ प्रचरिष्यति तावच्च द्वापरांते पुनर्मम ॥ भविष्यति दर्शनं ते गच्छाऽद्यैव सुखं वस ६ त्वया कृतं यत्साहाय्यं लंकायां मे वनेऽपि च ॥ अतस्त्वं श्वशुरो भूत्वा द्वापारे ख्यातिमेष्यसि ७ तथेति रामवचनाद्रामं सीतां प्रणम्य सः ॥ जांववान्निर्ययौ शीघ्रं राघवेणाऽतिपूजितः ८ रामः प्राह हनूमंतं वत्स तिष्ठ यथासुखम् ॥ यदा सेतौ पणस्ते हि द्वापारांतेऽर्जुनेन वै ९ भविष्यति शरैः सेतुं कर्तुं मे दर्शनं तदा ॥ त्वं लभिष्यासि गच्छाऽद्य सुखं वस भजस्व माम् १० तद्रामवचनं श्रुत्वा नत्वा रामं च लक्ष्मणम् ॥ सीतां प्रणम्य हनुमान्गमनायोपचक्रमे ११ ततो रामो निजात्कंठान्नवरत्नविभूषितम् ॥ हारं ददौ तथा सीता तं ददौ वाहुभूषणे १२ ततो नत्वा रामचन्द्रं सार्द्रनेत्रः स मारुतिः ॥ परिक्रम्य ययौ वेगात्तप्तुं तुं हिमपर्वतम् १३ ततोंगदं रामचन्द्रः पूज्यवस्त्रादिमण्डनैः ॥ प्रेषयामास किष्किंधां शृंगवेरं तु गूहकम् १४ पातालं प्रेषयामास राघवो मकरध्वजम् ॥ वस्त्रादिभिस्तोषयित्वा सुहृदः स्वस्थलानि हि १५ ततो रामः समाहूय यूपकेतुं महामनाः ॥ वस्त्रादिभिस्तोषयित्वा विदिशानगरं प्रति १६ प्रेषयामास सैन्येन सोऽपि नत्वा रघूत्तमम् ॥ जानकीं च ययौ वेगात्स्त्रीपुत्रैः परिवारितः १७ एवं रामः सुवाहुं तं मथुरां प्रेषयत्तदा ॥ एवं रामः पुष्करं च प्रेषयामास वालकम् १८ सैन्येन पुष्करावत्यां तक्षं तक्षशिलाह्वये ॥ ततोंऽगदं गजाश्वं तं प्रेषयामास राघवः १९ धनरत्नं चित्रकेतुं स्त्रीपुत्रवलवाहनैः ॥ प्रेषयामास श्रीरामस्तोषितं वसनादिभिः २० ततो लवं समाहूय ससीतो रघुनन्दनः ॥ वस्त्रा-

१ तु हिनपर्वतमिति पाठः ।

लंकारयानाद्यैस्तोप्यस्त्रीपुत्रसंयुतम् २१ उत्तरेषु कुरुष्वत्र प्रेषयामास सेनया ॥ कामधेनुं ददौ सीता लवाय व्रजते मुदा २२ ततः कुशं समाहूय रामः स्त्रीपुत्रसंयुतम् ॥ प्रेषयामास साकेतं सैन्येन पार्थिवैर्युतम् २३ दत्त्वा स्वीयानि शस्त्राणि कोडंदं च महोज्ज्वलम् ॥ नानायानानि वस्त्राणि रामश्चिंतामणिं ददौ २४ सस्त्रीपुत्रं कुशं तोष्य राघवो वाक्यमब्रवीत् ॥ वत्स गच्छ सुखं तिष्ठ भूमिं धर्मेण पालय २५ जंबुद्वीपनृपान्सर्वांस्तथा द्वीपांतरस्थितान् ॥ सर्वानेतान्पालयस्व पुत्रवत्कुशबालक २६ इत्युक्त्वा तान्नृपान्प्राह युष्माभिः कुशबालकः ॥ मत्स्थाने माननीयोऽयं रक्षणीयस्त्वहर्निशम् २७ तद्रामवचनं श्रुत्वा नृपाः प्रोचू रघूत्तमम् ॥ त्वत्तेजः पूरितो बालस्त्व-त्तोऽस्माकं शताधिकः २८ अस्त्येव नाऽत्र संदेहः सत्यं विद्धि रघूत्तम ॥ यथा त्वया पालिताः स्मो वयं तद्वत्कुशोप्ययम् २९ रक्षिष्यति सदाऽस्माकं दृष्टोऽबालपराक्रमः ॥ इत्युक्त्वा राघवं नत्वा सर्वे ते पार्थिवोत्तमाः ३० रामेण पूजिताः सम्यक् वस्त्रालंकारवाहनैः ॥ ययुः कुशं पुर-स्कृत्य स्वस्वसैन्यसमन्विताः ३१ कुशोऽपि राघवं नत्वा मूर्ध्नि सीताऽवघ्रापितः ॥ वसिष्ठेन रथे स्थित्वा पुरीं गन्तुं प्रचक्रमे ३२ तदा रामस्तं रजकं मंथरां प्रेषयत्पुरीम् ॥ कुशेन सह-वेगेन समाहूयाऽथ सादरम् ३३ पूर्ववैरमनुस्मृत्य नाऽभ्रं यातामधर्मिणौ ॥ कृष्णावतारे तावेव रजको रजकोऽभवत् ३४ मंथरा पूतना जाता हतौ तौ पूर्ववैरतः ॥ ततः कुशः साश्रुनेत्रः पश्यन् रामं च जानकीम् ३५ परिवर्त्य मुखं पृष्ठे वारं वारं रथे स्थितः ॥ गच्छ गच्छेति रामेण सीतयाऽपि निजैः करैः ३६ सूचितः सन्ययौ सैन्यैर्वेष्टितः स्वपुरीं प्रति ॥ ददर्श नगरीं शून्यां श्रीरामविरहातुराम् ३७ गत्वा पुर्यां महोत्साहैर्निजसिं-हासनस्थितः ॥ पूज्य सर्वान्पार्थिवांश्च समालिंग्य व्यसर्जयत् ३८ तेऽपि नत्वा कुशं स्वं स्वं स्थलं जग्मुर्नृपोत्तमाः ॥ करभारं ददुस्तस्मै तदाज्ञावशवर्तिनः ३९ मन्थरारजकौ द्वौ तौ दैवात्पुर्या बहिर्मृतौ ॥ प्रापतुर्जन्मसाकेते मृतानां न पुनर्भवः ४० अथ रामोऽब्रवीत्सर्वान्वानरान् जान्हवीतटे ॥ मदर्थं भ्रमिताः सर्वे यूयं वानरसत्तमाः ४१ द्वापराग्रे पुनः सर्वे व्रजे गोपा भविष्यथ ॥ युष्माभिः सहितः प्रीत्या करिष्याम्यशनादिकम् ४२ तदाऽब्रवीत्स सौमित्रिं रामः प्रीत्या पुरःस्थितम् ॥ महान् श्रमः कृतः पूर्वं सेवायां मम दण्डके ४३ भव त्वं द्वापरे ज्येष्ठः शुश्रूषां ते करोम्यहम् ॥ ततस्तान्राघवः प्राह ऋक्षान्पौरान्कपीनपि ४४ सर्वानेव मया सार्धं प्रयातेति दयान्वितः ॥ ततो ददौ कल्पवृक्ष-पारिजातौ सुराधिपम् ४५ ततस्तं पुष्पकं प्राह कुबेरं वह सादरम् ॥ गच्छाऽद्यैव तथेत्युक्त्वा रामं नत्वा तु पुष्पकम् ४६ सीतां पृष्ट्वा ययौ शीघ्रं राघवेणाऽतिमानितम् ॥ ततः प्राह रघुश्रेष्ठश्चोर्मिलां मांडवीं तथा ४७ श्रुतकीर्तिं समाहूय वाल्मीकेश्च मुनेः पुरः ॥ युष्माभिर्भर्तृदेहैश्च निजदेहानिवेगतः ४८ प्रोऽग्नौ दग्ध्वा स्वर्गलोकं गंतव्यं मम वाक्यतः ॥ तथेति राघवं प्रोचुस्तदा ताश्चोर्मिलादिकाः ४९ रामं नत्वा ययुः सर्वाः स्वं स्वं तद्वसनगृहम् ॥ अथ रामोऽपि तां रात्रिं सीतया रुक्ममंचके ५० निनाय शंकराद्यास्ते सुरास्तस्थुर्मुनीश्वरैः ॥ स्वस्वपत्न्या लक्ष्मणाद्याश्चक्रुः क्रीडां यथासुखम् ५१ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वा० पूर्ण० सर्वेषां विसर्जनं नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

श्रीरामदास उवाच ॥ अथ रामः समुत्थाय प्रभाते सीतया सह ॥ अजमीढं समाहूय मंजुलं

१ स्वर्गं न यातामित्यर्थः । २ अग्नौ दग्ध्वेति पाठः ।

वाक्यमब्रवीत् १ अद्याऽहं सीतया स्वीयं पदं गच्छामि बन्धुभिः ॥ वानरैः सकलैः पौरैःस्त्वयाशेषं तु यज्जडम् २ वस्त्रगृहादिकं सर्वं प्रेषणीयं कुशं प्रति ॥ यच्चरं कीटकांतं तन्मया यास्यति वै दिवम् ३ अतस्त्वं तं कुशं गत्वा सर्वं वृत्तं निवेदय ॥ करोत्युत्तरकार्याणि कुशोऽस्माकं सविस्तरम् ४ मा करोतु कुशोऽस्माकं खेदं तं त्वं निवारय ॥ इति रामवचः श्रुत्वा साश्रुनेत्रस्तथेति सः ५ अजमीढस्तदा प्राह ननाम रघुनायकम् ॥ अथ रामः शनैः पौरैः स्नात्वा भागीरथीजले ६ कृत्वा नित्यविधिं पूर्वं हुत्वा वन्हिं सविस्तरम् ॥ ददौ दानान्यनेकानि गंगासैकतसंस्थितः ७ ततः प्रास्थानिकं कर्म चकार स यथाविधि ॥ वन्हिं विसर्जयामास वैकुण्ठं प्रति राघवः ८ तदा रामस्य पद्मा सा गता दक्षिणहस्ततः ॥ मूर्तिरूपधरा वेदा वैकुंठमाययुस्तदा ९ त्रिपदा प्रणवेनैव श्रीरामास्याद्विनिर्गता ॥ नत्वा राम ययौ शांतिः क्षमा मेधा धृतिर्दया १० तेजो बलं यशः स्वर्गं ययौ सर्वं तदा पुरः ॥ ततः पौरा वानराश्च सर्वे भागीरथीजले ११ स्नात्वा निरुध्य वायूंश्च निजदेहानि तत्यजुः ॥ अथ रामो मुदा गंगां स्पृष्ट्वा दर्भासनोपरि १२ दर्भपाणिः स्थितस्तूष्णीमुत्तरादिंभिमुखः स्त्रिया ॥ तावत्सर्वे ददृशुस्ते देवा विष्णुं पुरःस्थितम् १३ चतुर्भुजं नीलकांतिं पीतकौशेयधारिणम् ॥ कौस्तुभांकितहृद्देशं श्रीवत्सांकोपशोभितम् १४ सीता बभूव सा लक्ष्मीर्विष्णुवामांकसंस्थिता ॥ शेषो बभूव सौमित्रिः फणाभिरतिभासुरः १५ शंखो बभूव भरतः श्रीविष्णोः सव्यसत्करे ॥ वामे करे बभूवाथ शत्रुघ्नश्च सुदर्शनम् १६ देवेषु विविशुः सर्वे वानरास्ते क्षणात्तदा ॥ चांडालकृमिकीटांता अयोध्यापुरवासिनः १७ प्रापुस्ते दिव्यदेहानि विमानसंस्थिता बभुः ॥ तदा निनेदुर्वाद्यानि देवानां गगनांगणे १८ ववर्षुर्देवपत्न्यश्च पुष्पवृष्टिभिरादरात् ॥ ननृतुर्वै ह्यप्सरसो जगुर्गंधर्वकिन्नराः १९ प्रणनाम तदा तार्क्ष्यः श्रीविष्णुं रविभासुरम् ॥ देहानि मुमुचुः सर्वे स्त्रीभिः सोमादिकाश्च ते २० पतिदेहानि चालिंग्य तदा ता ऊर्मिलादिकाः ॥ देहान्यग्नौ त्यजुः सर्वा रम्ये भागीरथीतटे २१ अथ ता देवपत्न्यश्च रत्नदीपैः सहस्रशः ॥ विष्णुं नीराजयामासुर्लक्ष्मीयुक्तं महाभुजम् २२ विष्णुस्ततोऽब्रवीद्वाक्यं वेधसं मंजुलं शनैः ॥ अयोध्यावासिनः सर्वे तिर्यङ्मात्रादयः शुभाः २३ एते समागता ब्रह्मन्येषां स्थानं वदाधुना ॥ तद्विष्णोर्वचनं श्रुत्वा तदा ब्रह्माऽब्रवीद्वचः २४ मल्लोकादुपरिष्टाच्च लोकान्सांतानिकाञ्छुभान् ॥ एते यांतु जनाः सर्वे त्वद्दर्शनमहोज्ज्वलाः २५ ततः प्राह पुनर्विष्णुरयोध्यायां मृताश्च ये ॥ अग्रे तेऽपि समायांतु लोकान्सांतानिकाञ्छुभान् २६ तथेति स विधिः प्राह महाविष्णुं मुदान्वितः ॥ ततस्ते दिव्यदेहाश्च साकेतपुरवासिनः २७ नानाविमानसंस्थाश्च दिव्यवस्त्रविभूषिताः ॥ दिव्यालंकारसंयुक्ता ह्यप्सरोभिर्विलेपिताः २८ नानासुगंधगंधाढ्यैर्दिव्यचामरवीजिताः ॥ विरेजुर्गगने चंद्रवदना रविभासुराः २९ ततो ब्रह्मादयो देवाः प्रणेमुर्विष्णुमादरात् ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैर्वेदघोषैर्मुनीश्वराः ३० तदा तुष्टाव शंभुस्तं विष्णुं त्रैलोक्यपालकम् ॥ वनमालां दधानं तं दिव्यचन्दनचर्चितम् ३१ ॥ ॥ शंभुरुवाच ॥ ॥ राघवं करुणाकरं भवनाशनं दुरितापहं माधवं खगगामिनं जलरूपिणं परमेश्वरम् ॥ पालकं जनतारकं भवहारकं रिपुमारकं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनन्दनम् ३२ ॥ १ भूधवं वनमालिनं घनरूपिणं धरणीधरं श्रीहरिं त्रिगुणात्मकं तुलसीधवं मधुरस्वरम् ॥ श्रीकरं शरणप्रदं मधुमारकं व्रजपालकं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनन्दनम् ३३ ॥ २ विठ्ठलं मधुरास्थितं रजकांतकं गजमारकं सन्नतं बकमारकं वृकघातकं तुरगार्दनम् ॥ नन्दजं वसुदेवजं बलियज्ञगं सुरपालकं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं

३ केशवं कपिवेष्टितं कपिमारकं मृगमर्दिनं सुंदरं द्विजपालकं दितिजार्दनं दनुजार्दनम् ॥ वालकं खरमर्दिनं ऋषिपूजितं मुनिचिंतितं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनंदनम् ३५ ॥ ४ शंकरं जलशायिनं कुशवालकं रथवाहनं शरयूनतं प्रियपुष्पकं प्रियभूसुरं लवबालकम् ॥ श्रीधरं मधुसूदनं भरताग्रजं गरुडध्वजं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनन्दनम् ३६ ॥ ५ गोप्रियं गुरुपुत्रदं वदतां वरं करुणानिधिं भक्तपं जनतोषदं सुरपूजितं श्रुतिभिः स्तुतम् ॥ भुक्तिदं जनमुक्तिदं जनरंजनं नृपनंदनं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनन्दनम् ३७ ॥ ६ चिद्घनं चिरजीविनं मणिमालिनं वरदोन्मुखं श्रीधरं धृतिदायकं वलवर्धनं गतिदायकम् ॥ शांतिदं जनतारकं शरधारिणं गजगामिनं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनन्दनम् ३८ ॥ ७ शार्ङ्गिणं कमलाननं कमलादृशं पदपंकजं श्यामलं रविभासुरं शशिसौख्यदं करुणार्णवम् ॥ सत्पतिं नृपपालकं नृपवंदितं नृपतिप्रियं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनन्दनम् ३९ ॥ ८ निर्गुणं सगुणात्मकं नृपमण्डनं मतिवर्धनमच्युतं पुरुषोत्तमं परमेष्ठिनं स्मितभाषिणम् ॥ ईश्वरं हनुमन्नतं कमलाधिपं जनसाक्षिणं त्वां भजे जगदीश्वरं नररूपिणं रघुनन्दनम् ४०॥९ ईश्वरोक्तमेतदुत्तममादराच्छतनामकं यः पठेद्भुवि मानवस्तव भक्तिमांस्तपनोदये ॥ त्वत्पदं निजबन्धुदारसुतैर्युतश्चिरमेत्य नो सोऽस्तु ते पदसेवने वहुतत्परो मम वाक्यतः ४१ ॥ १० इति स्तुत्वा महाविष्णुं प्रोवाच गिरिजापतिः ॥ आरुहस्व रमानाथ गरुडोपरिवेगतः ४२ वैकुण्ठारोहणस्याऽयं कालो वाल्मीकिना कृतः ॥ एकादशसहस्राश्च समास्त्वेकादशैव च ४३ तथैकादशमासाश्च दिनान्येकादशैव च ॥ तथैकादशनाडीश्च पलान्येकादशैव च ४४ गतानि तेऽत्र भूम्यां हि जन्मादारभ्य राघव ॥ वसन्तपञ्चमीनाम्नी तिथिश्चैत्रासिताऽद्य हि ४५ पुण्येऽन्हि स्वपदं गन्तुं त्वरां कुरु रमेश्वर॥ तदा विहस्य श्रीविष्णुर्वाल्मीकिं मुनिपुंगवम् ४६ समालिंग्य मुनीन्पृष्ट्वा तस्थौ स गरुडोपरि॥ ध्वनत्सु देववाद्येषु स्तुवत्सु नारदादिषु ४७ पुष्पैर्वर्षत्सु देवेषु प्रनर्तत्स्वप्सरस्सु च ॥ नानाविमानजालैश्च सर्वत्र परिवेष्टितः ४८ ययौ विष्णुः स वैकुण्ठं लोकान्पश्यन्शनैः शनैः ॥ वैकुण्ठे स्वपदे स्थित्वा विससर्ज शिवादिकान् ४९ तस्थौ लक्ष्म्या नन्दमयः परिपूर्णमनोरथः ॥ खगेंद्रसेवितपदः शेषतल्पविभूपितः ५० अयोध्यावासिनः सर्वे ययुः सांतानिकं पदम् ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे ययुः स्वं स्वं स्थलं प्रति ५१ रामवाक्यात्सोऽजमीढः सांत्वयामास तं कुशम् ॥ स्वर्गारोहणविस्तारं कथयामास तं कुशम् ५२ कुशेन मानितः सोऽपि ययौ स्वीयं गजाव्हयम् ॥ लब्ध्वा कुमुद्वतीं तस्यां कुशः पुत्रान्स निर्ममे ५३ एवं श्रीरघुनाथस्य स्वर्गारोहणकौतुकम् ॥ ये शृण्वंति नरा भक्त्या तेऽपि स्वर्गं प्रयांति हि ५४ वैकुण्ठारोहणाध्यायमिमं नित्यं पठेत्तु यः ॥ सोंते गच्छति वैकुण्ठं रामचन्द्रप्रसादतः ५५ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये पूर्णकांडे वैकुण्ठारोहणं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ श्रीरामदास उवाच ॥ ॥ एवं त्वया यथा पृष्टं स्वर्गारोहणमंगलम् ॥ श्रीरामस्य मया चैतत्तवाग्रेऽद्य निवेदितम् १ किमन्यच्छ्रोतुमिच्छाऽस्ति तां त्वं वद वदाम्यहम्॥ इति तीर्थवचः श्रुत्वा विष्णुदासस्तमब्रवीत् २ विष्णुदास उवाच ॥ कुशांतः सूर्यवंशोऽत्र गुरो पूर्वं त्वयेरितः ॥ कुशाग्रे श्रोतुमिच्छामि सूर्यवंशं सविस्तरम् ३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ विष्णोरारभ्य कथिता एकपष्टि-

१ पौर्णिमांतमासमानेन फाल्गुनकृष्णप्रतिपच्चैत्रकृष्णसंज्ञका सा वसंततो: प्रथमापंचमी वसंतपंचमीत्यर्थः ।

तमाः पुरा ॥ एकषष्टिनृपा ह्यग्रे तान्वदामि सविस्तरम् ४ श्रीरामस्य कुशः पुत्रोऽतिथिः पुत्रः कुशस्य सः ॥ निषधस्त्वतिथेः पुत्रो निषधस्यात्मजो नभः ५ नभाज्जातो पुंडरीकः क्षेमधन्वा तु तत्सुतः ॥ देवानीकस्तत्सुतोऽभूद्देवानीकसुतो महान् ६ अहीनः प्रोच्यते सद्भिः पार्यात्रस्तत्सुतः स्मृतः ॥ पार्यात्रस्य बलः पुत्रो स्थलः पुत्रो बलस्य हि ७ स्थलस्य वज्रनाभस्तु खगणस्तस्य कीर्त्यते ॥ खगणाद्विधृतिर्जातो विधृतेस्तनयः शुभः ८ जातो हिरण्यनाभस्तु तस्य पुष्पः प्रकीर्त्यते ॥ पुष्पात्स ध्रुवसंधिस्तुः ध्रुवसंधेः सुदर्शनः ९ सुदर्शनादग्निवर्णस्तस्माच्छीघ्रः प्रकीर्त्यते ॥ शीघ्राज्जातो मरुः पुत्रो मरोश्च प्रश्रुतः सुतः १० प्रश्रुतस्य च संधिर्हि संधेः पुत्रस्तु मर्षणः ॥ मर्षणस्य नहस्वांश्च विश्ववाहश्च तत्सुतः ११ तस्मात्प्रसेनजित्प्रोक्तस्तस्माज्जातस्तु तक्षकः ॥ बृहद्बलस्तक्षकाच्च तस्माज्जातो बृहद्रणः १२ तस्मादुरुक्रियः प्रोक्तो वत्सवृद्धस्तु तत्सुतः ॥ वत्सवृद्धस्य व्योमस्तु व्योमाद्भानुः प्रकीर्त्यते १३ भानोः पुत्रो दिवाकस्तु सहदेवश्च तत्सुतः ॥ सहदेवात्मजो वीरो वीरस्य तनयः शुभः १४ बृहदश्व इति ख्यातस्तस्य पुत्रस्तु भानुमान् ॥ भानुमतः प्रतीकाशः सुप्रतीकश्च तत्सुतः १५ सुप्रतीकस्य पुत्रोऽभून्मरुदेव इति स्मृतः ॥ मरुदेवात्सुनक्षत्रः सुनक्षत्राच्च पुष्करः १६ पुष्करस्यांतरिक्षश्च सुतपा अंतरिक्षजः ॥ सुतपातनयो मित्रो मित्रजित्तत्सुतः शुभः १७ बृहद्राज इति ख्यातस्तस्य बर्हिः स्मृतो बुधैः ॥ बर्हेः कृतंजयः पुत्रस्तस्य पुत्रो रणंजयः १८ रणंजयात्संजयस्तु संजयाच्छाक्य उच्यते ॥ शाक्यपुत्रस्तु शुद्धोदः शुद्धोदाल्लांगलः १९ प्रसेनजिल्लांगलस्य तत्पुत्रः क्षुद्रकः स्मृतः ॥ क्षुद्रकाद्रणकः प्रोक्तो रणकात्सुरथः स्मृतः २० सुरथात्तनयो जातस्तनयस्य सुतो महान् ॥ नाम्ना सुमित्रः परमः पूर्णो वंशस्ततः परम् २१ पूर्वमुक्तो मरुरिति नाम्ना यो नृपतिर्मया ॥ कलापग्राममाश्रित्य हिमाद्रौ बद्रिकाश्रमे २२ संतपश्चिरकालं हि करोत्यत्र समाधिमान् ॥ कृते युगे पुनः प्राप्ते सूर्यवंशं करिष्यति २३ एवं मया समाख्यातः सूर्यवंशो मनोरमः ॥ विष्णोरारभ्य कथिता एकषष्टितमा मया २४ एकषष्टिनृपाश्चाग्रे मध्ये रामो विराजते ॥ त्रयोविंशोत्तरशताश्चैवं विष्णोर्मयोदिताः २५ एवं यथा त्वया पृष्टं शिष्यवंशानुकीर्तनम् ॥ तन्मया कथितं सर्वं श्रवणात्पुण्यवर्द्धनम् २६ विष्णुदास उवाच ॥ गुरो मया श्रुतं कस्यचिन्मुनेर्मुखतः पुरा ॥ रामायणं सविस्तारं तच्चेदं नैव भासते २७ तस्मादत्रांतरं प्रोक्तं त्वया सर्वत्र मां गुरो ॥ संदेहोऽनेन मे जातस्तं त्वं छेत्तुमिहार्हसि २८ रामदास उवाच ॥ पुनः पुनः कल्पभेदाज्जाताः श्रीराघवस्य च ॥ अवताराः कोटिशोऽत्र तेषु भेदः कचित्कचित् २९ कृतोऽस्ति राघवेणैव न सर्वे सदृशाः कृताः ॥ रामायणान्यपि तथा पुरा वाल्मीकिनैव हि ३० अनेकान्यंतरेणैव कीर्तितानि सविस्तरात् ॥ शतकोटिमिता तेषां सर्वेषां गणना कृता ३१ तस्मात्त्वया न संदेहः कार्यः शिष्याऽत्र बुद्धिमन् ॥ यन्मया कथितं ते हि तत्तथ्यं विद्धि नान्यथा ३२ भागाद्भरतखंडांतर्गताद्रामायणात्पुरा ॥ नारदादिपुराणानि व्यासेनाऽत्र कृतानि हि ३३ तेषु मत्कथितं चेदं सम्यग्विस्तारितं द्विज ॥ तव जातो यथा शिष्य संदेहोऽत्र कथांतरात् ३४ भविष्यति तथाऽन्येषामग्रे यदि कदा कचित् ॥ नारदादिपुराणेषु दर्शनीयं हि तैर्जनैः ३५ दृष्ट्वा यदुक्तं सर्वेषु पुराणादिषु पंडितैः ॥ त्यक्तव्याः स्वीयसंदेहाः सत्यं ज्ञेयं मयेरितम् ३६ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदानंदरामायणे वाल्मीकीये पूर्णकांडे सूर्यवंशवर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

विष्णुदास उवाच ॥ गुरोरधुना वदस्व त्वं यन्मया पृच्छयते तव ॥ अनुक्रमणिकसर्गं तथा पाठादिभिः फलम् १ कांडसंख्यां सर्गसंख्यां श्लोकसंख्या सविस्तरां ॥ उद्यापनं ग्रंथदानं फलं वै शकुनेक्षणम् २ अनुष्ठानविधानं च श्रोतुं कालविनिर्णयम् ॥ कांडानां च पृथक् संख्यां सर्वं त्वं वक्तुमर्हसि ३ ॥ श्रीरामदास उवाच ॥ अनुक्रमणिकासर्गः प्रोच्यतेऽयं मयाधुना ॥ यस्याः संश्रवणात्प्रोक्तं सर्वग्रंथफलं शुभम् ४ सर्गेऽत्र प्रथमे प्रोक्तं कौसल्यायाः स्वयंवरम् ॥ रामादीनां सुजन्मानि द्वितीये कीर्तितानि हि ५ सीतास्वयंवरं प्रोक्तं तृतीये मिथिलापुरि ॥ वृंदाशापादिकथनं चतुर्थे मुद्गलेन हि ६ दशरथपूर्वजन्म कैकेय्याश्चाऽपि पंचमे ॥ वनप्रयाणं रामस्य प्रोक्तं षष्ठे सविस्तरम् ७ विराधखगमारीचवधादि सप्तमेऽकथि ॥ किष्किंधायां वालिघातो राघवेणाऽष्टमे कृतः ८ नवमे जानकी शुद्धिर्लंका दग्धा हनूमता ॥ दशमे सेतुमाहात्म्यं काशिविश्वेश्वरागमः ९ एकादशे रावणादिवधाः प्रोक्ताश्च राघवात् ॥ सीतया स्वपुरीं गत्वा द्वादशेऽभून्नृपो विभुः १० त्रयोदशे राघवस्य विक्रमश्च हनूमतः ॥ समाप्तं सारकांडं हि यात्राकांडमुदीर्यते ११ वाल्मीकात्प्रथमे सर्गे श्लोकोत्पत्तिः प्रकीर्तिता ॥ रामायणविभागोऽत्र द्वितीये समुदाहृतः १२ तृतीये सीतया रामो यात्रार्थं प्रार्थितो मुदा ॥ चतुर्थे रामचंद्रस्य प्रस्थानं जान्हवीं प्रति १३ पंचमे मुनिवाक्येन यात्रां गंतुं विनिश्चयः ॥ षष्ठे प्रोक्ता पूर्वदेशतीर्थयात्रा सविस्तरा १४ प्रोक्ता दक्षिणतीर्थानां यात्रा रामस्य सप्तमे ॥ तीर्थाटनं पश्चिमायामष्टमे राघवस्य च १५ यात्रोत्तरप्रदेशस्य रामस्य नवमेऽकथि ॥ यात्राकांडं समाप्तं तु यागकांडमुदीर्यते १६ सर्गेऽत्र प्रथमे प्राह यज्ञोपकरणं गुरुः ॥ द्वितीये रामचंद्रस्य यागारंभोऽत्र वर्णितः १७ पृथ्वीप्रदक्षिणा प्रोक्ता तृतीयेऽध्वरवाजिनः ॥ कुंभोदरस्य रामस्य संवादोऽत्र चतुर्थके १८ पंचमे रामनाम्नां वै ह्यष्टोत्तरशतं शुभम् ॥ षष्ठेऽन्हिकं हि सर्वेषां वाजिमेधे प्रकीर्तितम् १९ ध्वजारोपविधानं च सप्तमे समुदाहृतम् ॥ अष्टमेऽवभृथस्नानं राघवस्याऽत्र वर्णितम् २० नवमे वाजिमेधस्य समाप्तिः कीर्तिताऽत्र सा ॥ यागकांडं समाप्तं हि विलासाख्यमुदीर्यते २१ प्रथमे रघुवीरस्य स्तवराजोऽत्र कीर्तितः ॥ द्वितीये रतिशालाया जानक्याश्चाऽपि वर्णनम् २२ तृतीये राघवेणोक्तं देहरामायणं स्त्रियै ॥ दिनचर्याभूषणानि जानक्याश्च चतुर्थके २३ जलयंत्रगता क्रीडा पंचमे शेषमान्हिकम् ॥ द्विजस्य पत्न्यै प्रासादे षष्ठेऽलंकारमंडनम् २४ मूर्तीनां सप्तमे दानं देवस्त्रीणां वरास्तथा ॥ गुणवत्या पिंगलाया वरदानमथाऽष्टमे २५ कुरुक्षेत्रस्य यात्रायां नवमे जानकीजयः ॥ विलासाख्यं समाप्तं हि जन्मकांडमुदीर्यते २६ आरामे दोहदक्रीडा सीतायाः प्रथमेऽकथि ॥ द्वितीये विविधाः क्रीडाः सीमंतोन्नयनोत्सवः २७ रजकस्योदितं श्रुत्वा सीतात्यागस्तृतीयके ॥ जन्मकर्म चतुर्थेऽत्र कुशस्याऽथ लवस्य च २८ सर्गेऽत्र पंचमे प्रोक्ता रामरक्षा सुखावहा ॥ षष्ठे लवस्य कमलहरणे जय ईरितः २९ युद्धादिकौतुकं प्रोक्तं पुत्रयोः सप्तमे विभोः ॥ सीतादिव्यं च तल्लाभोऽष्टमे प्रोक्तोऽत्र मंडपे ३० जन्मोपनयनादीनि बालानां नवमेऽकथि ॥ जन्मकांडं समाप्तं हि विवाहाख्यमुदीर्यते ३१ स्वयंवरार्थं गमनं रामस्य प्रथमेऽकथि ॥ स्वयंवरं चंपिकाया द्वितीये समुदाहृतम् ३२ स्वयंवरं सुमत्याश्च तृतीये परिकीर्तितम् ॥ कुशस्याऽथ लवस्याऽपि विवाहौ द्वौ चतुर्थके ३३ गंधर्वनागकन्यानां मोचनं पंचमेऽकथि ॥ षष्ठे तासां विवाहानां निश्चयः समुदाहृतः ३४ विवाहा द्वादश प्रोक्ताः सर्वासां सप्तमेऽत्र हि ॥ अष्टमे यूपकेतोश्च वर्णितोऽत्र पराक्रमः ३५ प्रोक्तो मदनसुंदर्या विवाहो नवमे महान् ॥ पूर्णं विवाहकांडं च राज्यकांडमुदीर्यते रामनामसहस्रं च सर्गे प्राथमिकेऽकथि ॥ द्वितीयेऽत्र समानीतौ रामेण सुरपादपौ ३७ रामकृष्णो-

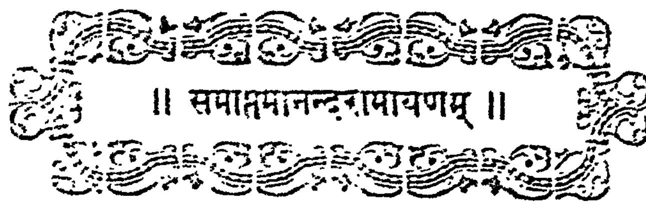
पासकयोः संवादश्च तृतीयके ॥ शतस्त्रीणां च निद्राया वरदानं तथा पुनः ३८ रामविश्लेषविरहः सीतायाः पंचमेऽकथि ॥ मूलकासुरघातश्च षष्ठे राज्यानि वै पृथक् ३९ जयो भरतखंडस्य रामेण सप्तमे कृतः ॥ जंबुद्वीपजयः प्रोक्तोऽष्टमे रामस्य विस्तरात् ४० षड्द्वीपानां जयः प्रोक्तो नवमे राघवस्य च ॥ यतिशूद्रगृध्रशिक्षा रामेण दशमे कृता ४१ चतुःस्त्रीणां वरदानं रामेणैकादशे कृतम् ॥ स्त्रीषोडशसहस्राणां द्वादशेऽत्र वरार्पणम् ४२ अश्वत्थहसितं हास्यमुक्तिराज्ञा त्रयोदशे ॥ चतुर्दशे वाल्मीकिना स्वजन्मत्रयमीरितम् ४३ पंचदशे रामराज्यवर्णनं विस्तरात्कृतम् ॥ वर्णिता राजनीतिः श्रीराघवेणाऽत्र षोडशे ४४ सप्तदशेऽत्र कथितं कुशकन्यास्वयंवरम् ॥ अष्टादशे रामनाथपुरं दत्तं द्विजन्मनाम् ४५ एकोनविंशे रामस्य दिनचर्येरिता शुभा ॥ राज्ञां विंशेऽवतारेषु श्रेष्ठः प्रोक्तस्त्वयं महान् ४६ एकविंशे राघवेण दास्यै दत्तो वरो मुदा ॥ सीतया तुलसीपत्रं द्वाविंशे संधितं शुभम् ४७ त्रयोविंशे स्मृताऽऽनन्दरामायणफलश्रुतिः ॥ यमशिक्षा चतुर्विंशे धर्मशिक्षा च भूतले ४८ राज्यकांडं समाप्तं हि मनोहरमुदीर्यते ॥ सर्गेऽत्र प्रथमे प्रोक्तं लघुरामायणं शुभम् ४९ नागराणां च मातॄणामुपदेशं द्वितीयके ॥ रामपूजोपासनादिविस्तारश्च तृतीयके ५० रामतोभद्रविस्तारश्चतुर्थे समुदीरितः ॥ रामलिंगतोभद्राणां भेदाः प्रोक्ताश्च पंचमे ५१ नवमीव्रतविस्तारः षष्ठे प्रोक्ता च तत्कथा ॥ श्रीरामनाम्नां लक्षस्योद्यापनादीनि सप्तमे ५२ वेदादीनां हि सर्वेषामष्टमे फलमीरितम् ॥ सार्द्धमासद्वयी पूजा कथिता नवमे विभोः ५३ दशमे चैत्रमासस्य महिमा समुदीरितः ॥ एकादशे मधुस्नानात्सर्वेषां गतिरीरिता ५४ अद्वैतं दर्शितं राज्ञा द्वादशे स्त्रीकदंवकम् ॥ वायुपुत्रस्य रामस्य कवचे द्वे त्रयोदशे ५५ सीताग्राः कवचादीनि प्रोक्तान्यत्र चतुर्दशे ॥ पंचदशे कवचानि तद्बन्धूनां स्मृतानि हि ५६ व्रतं हनुमतः प्रोक्तं पताकाख्यं हि षोडशे ॥ प्रोक्तं सप्तदशे साररामायणमनुत्तमम् ५७ अष्टादशे शरसेतोः खंडनं च हनूमता ॥ जातं मनोहरकांडं पूर्णकांडमथोच्यते ५८ वाल्मीकिना सोमवंशविस्तारः प्रथमेऽकथि ॥ रामचन्द्रस्य प्रस्थानं द्वितीये हास्तिनापुरम् ५९ सूर्यसोमवंशजयोर्युद्धं प्रोक्तं तृतीयके ॥ सोमसूर्यवंशजयोर्मैत्रिकी च चतुर्थके ६० कुशादीनां राघवेण पंचमेऽत्र विसर्जनम् ॥ वैकुंठारोहणं षष्ठे गंगायां राघवस्य च ६१ सप्तमे सूर्यवंशीयनृपाणां वर्णनं कृतम् ॥ अनुक्रमणिकासर्गः प्रोक्तोऽयमष्टमो महान् ६२ ग्रंथश्रुतिफलादीनि नवमे कीर्तितानि हि ॥ नवसर्गः पूर्णकांडं संपूर्णं नवमं त्विदम् ६३ अनुक्रमणिका चेयं मया शिष्य प्रवर्णिता ॥ अस्याः श्रवणमात्रेण रामायणश्रुतेः फलम् ६४ रामायणपुस्तकस्य नित्यं कार्यं प्रपूजनम् ॥ विशेषं पूजनस्याऽपि शृणु वदामि शिष्य तम् ६५ सारकांडं विभोः स्थाने लक्ष्मणीये द्वितीयकम् ॥ नवायतनरीत्येत्थं शेषाणि स्थापयेत् क्रमात् ६६ सप्तकांडानि विधिवत्तेषां पूजनमाचरेत् ॥ अथवा राज्यकांडस्य पूर्वार्धं राम सत्सले ६७ राज्यकांडस्योत्तरार्धं सीतास्थाने न्यवेशयेत् ॥ लक्ष्मणीये सारकांडं शेषाण्यग्रे क्रमेण तु ६८ एवं संस्थाप्य कांडानि तेषां पूजनमाचरेत् ॥ नवायतनपूजायाः फलमेतेन कीर्तितम् ६९ ॥ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गत श्रीमदानन्दरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये पूर्णकांडे अनुक्रमणिकानामाऽष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

श्रीरामदास उवाच ॥ सारं यात्राख्यं यागाख्यं विलासाख्यं तु जन्मकम् ॥ विवाहाख्यं हि राज्याख्यं श्रीमनोहरपूर्णके १ कांडान्यनुक्रमेणैवाऽऽनन्दरामायणे नव ॥ त्रयोदशे सारकांडे सर्गा वाल्मीकिनेरिताः २ यात्राकांडे नव ज्ञेया यागकांडेऽपि वै नव ॥ नव ज्ञेया विलासाख्ये

जन्मकांडेऽपि वै नव ३ नव ज्ञेया विवाहाख्ये चतुर्विंशाश्च राज्यके ॥ मनोहराख्ये ज्ञातव्या सर्गा अष्टादशात्र वै ४ पूर्णकांडे नव ज्ञेयाः सर्गाः पापहरा नृणाम् ॥ एवं नवोत्तरशतं १०९ सर्गा ज्ञेयाः शुभावहाः ५ सारकांडे पंचविंशच्छतं श्लोकाः सत्रिंशकाः २५३० ॥ यात्राकांडे सप्तशतं पंचत्रिंशोत्तरं स्मृताः ७३५ ॥ ६ यागकांडे षट्शतं च पंचविंशोत्तरं शुभाः ६२५ ॥ विलासाख्ये षट्शतं च साष्टसप्तति संस्मृताः ६७८ ॥ ७ जन्मकांडे ह्यष्टशताः सद्विश्लोकाः प्रकीर्तिताः ८०२ ॥ विवाहाख्ये पंचशतं कीर्तिताः सत्र्यशीतयः ५८३ ॥ ८ सद्वाविंशा राज्यकांडे सुषड्विंशच्छतं स्मृताः २६२२ ॥ एकत्रिंशच्छतं श्लोकाः प्रोक्ताः कांडे मनोहरे ३१०० ॥ ९ पूर्णकांडे पंचशतं सप्तसप्तिमिश्रिताः ५७७ ॥ आनन्दरामचरिते सहस्राणि हि द्वादश १० द्वे शते च द्विपंचाशच्छ्लोका ज्ञेया मनीषिभिः १२२५२ ॥ एवं शिष्य मया प्रोक्तं यथा पृष्टं त्वया पुरा ११ रामस्य तोपचरितं श्रवणात्पातकापहम् ॥ पूर्णकांडमिदं ज्ञेयं श्रवणात्पुण्यवर्धनम् १२ सारकांडश्रवादेव संसारान्मुच्यते नरः ॥ यात्राकांडेन यात्राणां लभ्यते मानवैः फलम् १३ यागकांडेन यज्ञानां लभ्यते फलमुत्तमम् ॥ विलासकांडश्रवणादप्सरोभिर्विमोदते १४ जन्मकांडेन प्राप्नोति नरः पुत्रादिसन्ततिम् ॥ विवाहकांडश्रवणाद्रम्या स्त्री लभ्यते भुवि १५ राज्यकांडेन राज्यं हि मानवैर्भुवि लभ्यते ॥ कांडं मनोहरं श्रुत्वा लभ्यते मनसेप्सितम् १६ पूर्णकांडश्रवादेव विष्णोः पूर्णपदं लभेत् ॥ सर्वं विस्तरतः श्रुत्वाऽऽनन्दरामायणं त्विदम् १७ सच्चिदानन्दरूपे स लीनो भवति मानवः ॥ रामायणं नरैः श्रुत्वा कार्यमुद्यापनं नरैः १८ रामायणे श्रुते दद्याद्रथं हेममयं सुधीः ॥ चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तं तथा क्षौमपताकया १९ यंत्रैश्चैव समायुक्तं किंकिणीनादनादितम् । संपादितेऽस्य सम्यग्वै धेनुं दद्यात्पयस्विनीम् २० ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छतमष्टोत्तरं सुधीः ॥ एवं कृते विधाने तन्महाकाव्यं फलप्रदम् २१ रामायणं भवेन्नूनं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ यस्मिन्रामस्य संस्थानं रामायणमथोच्यते २२ नरः प्रातः समुत्थायानन्दरामायणं पठेत् ॥ यः स कामानवाप्नोति सकलान् दिवि दुर्लभान् २३ चैत्रमासे सिते पक्षे नवम्यां रामजन्मनि ॥ शतमाषसुवर्णेन वायुपुत्रं विधाय च २४ एकविंशतिमाषैर्वा यथाशक्त्याऽथवा नरः ॥ वायुपुत्रं संविधायाऽऽनन्दरामायणं त्विदम् २५ मौल्यद्वारा लिखित्वाऽन्यैर्लिखित्वा वा स्वहस्ततः ॥ तत्पुनश्चित्ररंगाद्यैर्भूषितं सुविशोधितम् २६ वेष्टितं पट्टकूलाद्यैस्ततस्तत्पुस्तकं शुभम् ॥ स्कंधे श्रीमाल्लतः स्थाप्य पूजितं दक्षिणान्वितम् २७ मध्यान्हे ब्राह्मणं पूज्य नानाशास्त्रविशारदम् ॥ तस्मै देयं पुस्तकं तद्वायुपुत्रसमन्वितम् २८ एवं यः कुरुते दानं तस्य पुण्यं वदाम्यहम् ॥ कोटिभारसुवर्णस्य कुरुक्षेत्रे रविग्रहे २९ दानेन पुण्यं यत्प्रोक्तं तस्मादेतच्छताधिकम् ॥ अक्षराण्यत्र यावन्ति संति ह्यानंदसंज्ञके ३० तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे मोदते नरः ॥ सप्तजन्म भवेद्विप्रस्ततोऽत्र वेदपारगः ३१ रम्यं पवित्रमानन्दनायकं च मनोहरम् ॥ आनन्दसंज्ञकं रामचरितं पुण्यवर्द्धनम् ३२ रामायणमिदं पुण्यं ये शृण्वंति नरोत्तमाः ॥ पुत्रैः पौत्रैः सुहृद्भिश्च न वियोगं लभन्ति ते ३३ रामायणमिदं येऽत्र भक्त्या शृण्वंति मानवाः ॥ तेषां स्त्रीभिर्वियोगोऽत्र न कदापि हि जायते ३४ आनन्दसंज्ञकं पुण्यं याः शृण्वंत्यत्र वै स्त्रियः ॥ स्वभर्तृभिर्वियोगं ता न गच्छति यथा रमा ३५ ग्रामं देशांतरं तीर्थं ये गताश्च निरं नराः ॥ तेषामागमनार्थं हि पठनीयमिदं सदा ३६ येषां भावीनि कार्याणि लब्धुं त्वरयते मनः ॥ आनंदसंज्ञकं तैस्तु पठनीयं प्रयत्नतः ३७ प्रथमे दिवसे कांडमेकमेव पठेच्छुभम् ॥ प्रथमं च द्वितीयं च द्वितीये दिवसे पठेत् ३८ एवं क्रमेण कांडानां वृद्धिः कार्या दिने दिने ॥ नव

काडानि नवमे दिवसे संपठेन्नरः ३९ अष्टकांडानि दशमे क्षयस्त्वेकेन वै क्रमात् ॥ सप्तदशदिनैर्ज्ञेय-
मनुष्ठानमिदं महत् ४० अथवा क्रमेण काडानि प्रथमं प्रथमे पठेत् ॥ द्वितीयं च द्वितीयेऽन्हि नवमं
नवमे दिने ४१ अष्टमं दशमे प्रोक्तं क्षयः कार्यः क्रमेण हि ॥ सप्तदश दिनैस्तदनुष्ठानं सुखावहम्
४२ अथवा पृथक् कांडेषु सर्गवृद्धिक्षयः क्रमात् ॥ एवमेकदिनन्यूनसप्तमासैश्चरेद्व्रतम् ४३ ॥
दिनसंख्या २०९ ॥ अथवा प्रथमे सर्गस्त्वेक एव पठेन्नरः ॥ द्वौ सर्गौ च द्वितीयेऽन्हि वृद्धिस्त्वेकं
क्रमेण हि ४४ नवोत्तरशते प्राप्ते दिने कृत्स्नं त्विदं पठेत् ॥ पुनः क्षयोऽनुक्रमतस्त्वेवं सप्तदिनोत्तरैः
४५ सप्तमासैरनुष्ठानं ज्ञेयं कार्यैकसाधनम् ॥ दिनसंख्या २१७ ॥ अथवा प्रथमे चाऽन्हि सर्गं प्राथ-
मिकं पठेत् ४६ द्वितीयेऽन्हि द्वितीयश्च तृतीयेऽन्हि तृतीयकम् ॥ नवोत्तरशते प्राप्ते दिने च चरमं
पठेत् ४७ दशोत्तरशते प्राप्ते ह्यष्टोत्तरशताभिधम् ॥ पठेत्सर्गं क्रमेणैव शिष्य सप्तदिनोत्तरैः ४८
सप्तमासैरनुष्ठानं ज्ञेयं साधारणं नृणाम् ॥ पंचानुष्ठानभेदाश्च मयैवं परिकीर्तिताः ४९ अनुष्ठानस-
माप्तौ हि होमः कार्यो यथाविधि ॥ पृथक् श्लोकं समुच्चार्य स्वाहांतं पायसैः फलैः ५० नवान्नेना-
थवा कार्यो होमो द्विजवरैः सह ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चादनुष्ठानदिनैर्मितान् ५१ एतत्प्रातः समु-
त्थायानंदरामायणं शुभम् ॥ ये पठंति नरा भक्त्या ते सुखं प्राप्नुवंति हि ५२ द्वादश्यामपि चैतद्वै
पठनीयं प्रयत्नतः ॥ पारायणं नवदिनैः कार्यमस्य सुखावहम् ५३ कांडं सर्गोऽथवा श्लोकस्त्वानन्दा-
ख्यस्य प्रत्यहम् ॥ न नराः कीर्तयंत्यत्र तेषां जन्म निरर्थकम् ५४ पुत्रार्थं रतिशालायां शृणोति
पुरुषः स्त्रिया ॥ निशायां शयनारूढोऽपुत्री पुत्रमवाप्नुयात् ५५ नवराशिषु व्रीहीणां ध्यात्वा कार्यं
तु विन्यसेत् ॥ पूगीफलानि चत्वारि पूर्वेण कांडमुच्यते ५६ द्वितीयेन हि सर्गस्तु तृतीयेन फलेन
हि ॥ दशकोऽस्य च विज्ञेयश्चतुर्थेन फलेन च ५७ श्लोको ज्ञेयः पूर्वराशेः सर्वेषां गणनेरिता ॥
सर्वत्रांत्येन श्लोकेन विपरीतं फलं स्मृतम् ५८ एवं सर्वैर्दर्शनीयः शकुनश्च शुभोऽशुभः ॥ एवं शिष्य
त्वया यद्यत्पृष्टं तत्तन्मयोदितम् ५९ आनन्दरामायणमेतदुत्तमं नवोत्तरं सर्गशतं मयेरितम् ॥ कां-
डानि यस्मिन्नवकीर्तितानि ते हे विष्णुदासाऽघहरं मनोहरम् ६० दिने दिने पापचयान्प्रकुर्वन्नरः
पठेत् श्लोकमपीह भक्त्या ॥ विमुक्तसर्वापचयः प्रयाति रामस्य सालोक्यमनन्यलभ्यम् ६१ आनन्द-
रामायणमेतदुत्तमं ये रामदासस्य मुखेन कीर्तितम् ॥ श्रीराघवेणैव जनाघनाशनं नानाचरित्रैर्वर-
कौतुकैर्युतम् ६२ धन्यः स वाल्मीकिमुनिः कवीश्वरो रामायणं वै शतकोटिसंमितम् ॥ कृतं पुरा
येन सविस्तरं शुभं यस्माच्च सारं कथितं मया तव ६३ आनंदरामायणमेतदुत्तमं श्रीजानकीक्रीडन-
कौतुकैर्युतम् ॥ शृण्वंति गायंति वदन्ति वापरान्कुर्वंति पारायणमादराच्च ये ६४ लभंति पुत्रानति-
बुद्धिमत्तरान्स्त्रीश्चाऽपि पौत्रान्परमान्मनोहरान् ॥ धनानि धान्यानि पशूंश्च मानवाः श्रीरामचंद्रस्य
पदं प्रयांति ते ६५ आनंदसंज्ञं पठतश्च नित्यं श्रोतुश्च भक्त्या लिखितुश्च रामः ॥ अतिप्रसन्नश्च सदा
समीपे सीतासमेतः श्रियमातनोति ६६ आनंदरामायणजान्हवीयं पापापहंत्री मलिनस्य जंतोः ॥
आनंदरामायणकामधेनुस्त्वियं जनानामतिकामदोग्ध्री ६७ रामायणं जनमनोहरमादिकाव्यं ब्रह्मा-
दिभिः सुरवरैरपि संस्तुतं च ॥ श्रद्धान्वितः पठति यः शृणुयात्स नित्यं विष्णोः प्रयाति सदनं स
विशुद्धदेहः ६८ नवोत्तरशतैः सर्गैः रामकीर्तनमालिकाम् ॥ कृत्वा कण्ठे सुखं तिष्ठ शिष्येमां त्वं
मयोदिताम् ६९ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ आनन्दरामचरितमिदं स्वीयगुरोर्मुखात् ॥ श्रुत्वा स विष्णु-
दासस्तं ननामार्च्य पुनः पुनः ७० रामदासः स्वशिष्यायानंदरामायणं प्रिये ॥ एवमुक्त्वा मुनिः

मध्यां कर्तुं गोदां वदिष्यति ७१ एवं देवि तवाग्रेऽद्य मयाऽपि परिकीर्तितम् ॥ आनंदरामचरितं
श्रवणात्पुण्यवर्द्धनम् ७२ नामकीर्तनमालायां मेरुस्थाने त्वयं महान् ॥ सर्गो मया ते कथितः श्रव-
णान्मंगलप्रदः ७३ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ यदा वाल्मीकिना देव कृतं रामायणं वरम् ॥ तदा क
रामदासः स संवादोऽस्मिंस्त्वयाऽकाथि ७४ क तदा विष्णुदासोऽपि संशयो मेऽत्र जायते ॥ श्रीशिव
उवाच ॥ त्रिकालया ज्ञानदृष्ट्या मुनिनाऽत्र कथांतरे ७५ उभयोर्भावि संवादः सोऽपि पूर्वं प्रवर्णितः ॥
यथा रामस्य चरितं रामात्पूर्वं प्रवर्णितम् ७६ संदेहोऽत्र त्वया नैव कार्यः पर्वतकन्यके ॥ रामदास-
मुखेनैतद्राघवेणैव वर्णितम् ७७ आनंदरामायणमादरेण श्रीरामचंद्रेण मुनेर्मुखेन ॥ तद्रामदासस्य
मुदेव चोक्तं भक्तिप्रदं मुक्तिदमेतदत्र ७८ आनंदरामायणमादरेण पुत्रे प्रजाते पठनीयमेतत् ॥
विवाहकाले व्रतबंधकाले श्राद्धे पठेत्पर्वणि मंगले च ७९ आनंदरामायणमादरेण कारागृहस्थस्य
विमुक्तये च ॥ उत्पातशांत्यै भयनाशनाय प्रभोः कृपार्थं पठनीयमादरात् ८० आनंदरामायणमाद-
रेण शृणोति वा श्रावयते च भक्त्या ॥ स्वकीयकामानखिलानवाप्य वैकुंठलोकं खलु जग्मतुस्तौ ८१
आनंदरामायणतोऽधिकानि न संति तीर्थानि हरेः स्थलानि ॥ क्षेत्राणि दानान्यपि पुण्यदानि तथा
पुराणान्यथ कीर्तितानि ८२ आनंदरामायणमेतदुत्तमं प्रोक्तं मया ते गिरिजे सविस्तरम् ॥ त्वं
चिंतयस्वाघहरं निरन्तरं मनोहरं लप्स्यसि राघवे मतिम् ८३ आदौ हत्वा दशास्यं द्विजवचनगुरु-
त्वेन यात्राश्च यज्ञान् कृत्वा भुक्त्वातिभोगानवनितलविवर्तो गृहीत्वाऽथ सीताम् ॥ लब्ध्वा नाना-
त्मुपाल्स्तात्स्ववनितलगतान्पार्थिवादींश्च जित्वा कृत्वा नानोपदेशान् गजपुरनिकटे स्वीयलोकं जगाम
८४ वामे भूमिसुता पुरस्तु हनुमान्पृष्ठे सुमित्रासुतः शत्रुघ्नो भरतश्च पार्श्वदलयोर्वाय्वग्निकोणादिषु ॥
सुग्रीवश्च विभीषणश्च युवराट् तारासुतो जांबवान्मध्ये नीलसरोजकोमलरुचिं रामं भजे श्यामलम्
८५ आनंदरामायणहारकोपमं ये पूर्णकांडं चरमं नरोत्तमाः ॥ पठंति शृण्वंति हरेः परं पदं गच्छंति
पूर्णोप्सितमाप्नुवंति ते ८६ आनंदरामायणमेतदुत्तमं जप्यं पवित्रं श्रवणीयमादरात् ॥ यन्मंगलाना-
मपि मंगलप्रदं स्मरामि नित्यं प्रणमामि सादरम् ८७ ॥ इति श्रीशतकोटिरामचरितांतर्गतश्रीमदा-
नन्दरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये पूर्णकांडे उमामहेश्वरसंवादे तथा रामदासविष्णुदाससंवादे
ग्रंथफलश्रुतिर्नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ इति पूर्णकांडं नवमं संपूर्णम् ॥ ९ ॥ ॥ ॥

१ त्यपि [illegible] पाठः । २ सर्गो [illegible] पाठः ।